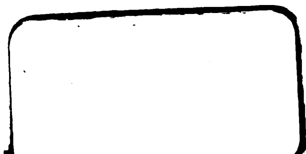

Owen Rowlands.
[illegible]
[illegible]

PREGETHAU A DARLITHIAU;

GAN

Samuel Roberts.

UTICA, E. N.:
ARGRAFFWYD GAN T. J. GRIFFITHS.
1865.

RHAG-NODIADAU.

Teimla yr awdwr yn rhwymedig i'w gydwladwyr drwy Dalaethau America, am eu derbyniad caredig o'r gyfrol o Ganiadau ac Anerchion a Phregethau a gyhoeddodd ddwy flynedd yn ol. Gwerthwyd yr holl argraffiad o'r gyfrol hono *cyn* i lawer o'r eirchion ddyfod i law; ac felly nid oedd modd cyflawni y rhai a dderbyniwyd ddiweddaf. Yr oedd hyny yn fwy o siom ac o golled i'r awdwr nag i neb arall.

Ei fwriad dechreuol y tro hwn oedd cyhoeddi llyfr *dolar*, fel yr un blaenorol; ond y mae ganddo yn awr *dri* rheswm dros gyhoeddi llyfr *dolar a haner*.

1. Y mae ganddo ddigon o ddefnyddiau at lyfr dolar a haner.
2. Nid yw rhwymiad llyfr dolar a haner yn costio dim mwy na rhwymiad llyfr dolar.
3. Hawddach cael dolar a haner yn awr nag oedd cael dolar rai blynyddoedd yn ol.

Yr oeddid yn canmol *rhadlonrwydd* y llyfr blaenorol, ond y mae hwn yn rhatach o gryn lawer. Erfynir tâl dioed gan y derbynydd. Ceir pedair neu bump o Bregethau *Saesneg* yn y llyfr. Bydd hyny yn dda gan ddosbarth lliosog o'i ddarllenwyr *ieuainc*, oblegyd fod y pregethau hyny wedi cael eu hamcanu yn benaf i bobl *ieuainc*. Bydd yn dda hefyd gan laweroedd gael *Darlithiau* yn y gyfrol yn mysg y Pregethau. Ceir y Darlithiau bron oll ar destunau *hanesyddol*, a'r testunau hyny yn rhai o addysg gyffredinol, ac o bwys ymarferol. Dichon nad yw yr awdwr ddim yn hollol yr un farn a'i gyfeillion oll ar *bob* pwnc a gyflwynir i sylw. Dadleuodd ychydig cyn toriad allan y gwrthryfel mawr am i Dalaethau goludog, goleuedig y Gogledd arfer mwy o arafwch wrth geisio argyhoeddi Talaethau y Dê o'u cyfeiliornadau, a mwy o addfwynder wrth geisio eu hadgyweirio o'u beiau. Yr oedd yn meddwl yn gryf ar y pryd nad allasai dim drwg nac anfri o unrhyw natur ddeilliaw iddynt hwy, nac i'r wlad, nac i'r byd, oddiwrth fwy o addfwynder yn ngweinyddiad eu disgyblaeth ar eu chwiorydd oeddynt wedi myned ar gyfeiliorn. Dyna oedd ei farn gydwybodol, ond dichon ei fod yn camgymeryd. Yr oedd barn ei gyfeillion yn gryf ei fod yn camgymeryd, ac yr oedd eu teimlad yn dwym yn ei erbyn. Gyda golwg ar ei farn a'i deimlad ar ddechreuad y rhyfel, da ganddo allu crybwyll yn y fan yma, fod llawer, ïe laweroedd, a'r llaweroedd hyny y bobl ffyddlonaf i'w gwlad, y bobl ufuddaf i gyfreithiau Cristionogaeth, y bobl mwyaf dïymod o blaid rhyddid a thegwch, wedi cydnabod, wedi cydnabod yn gyhoeddus, wedi cydnabod yn eu horiau goreu, wedi cydnabod lawer gwaith drwy y ddwy flynedd ddiweddaf, wedi cydnabod mewn iaith lawnach a chryfach nag a ddefnyddiodd yr awdwr erioed, fod Talaethau cryfion ac enwog y Gogledd wedi ymlithro yn mhell i yspryd anghymydogol ac anfon-

eddigaidd wrth geisio adgyweirio eu cyd-ddeiliaid beiadwy yn y Dê: a bod y Pen-Llywydd mawr wedi gorfod eu disgyblo yn chwerw oblegyd eu hamryfusedd. Yr oedd yn beth cyffredin yn ddiweddar i glywed y llywyddion goleuaf yn cydnabod yn eu cyhoeddiadau a'u llythyrau, ac i glywed y duwinyddion mwyaf profiadol yn cydnabod yn eu pregethau a'u gweddiau fod yspryd, ac ymadrodd, ac ymddygiad Talaethau y Gogledd tu ag at eu chwaer-Dalaethau gwrthnysig yn y Dê, wedi bod yn annoeth, ac yn anaddfwyn, ac yn annheg drwy y blynyddoedd blaenorol i doriad allan y gwrthryfel; a bod rhaglunîaethau doeth a thirion y nefoedd wedi gweinyddu disgyblaeth drom arnynt oblegyd Phariseaeth a Saduceaeth eu hyspryd a'u hymddygiad. Y mae yn iechyd i'r galon i glywed cyfaddefiadau felly o feinciau uchaf llysoedd y wlad, ac o areithfaoedd penaf ei chysegroedd; ac effeithiant hefyd yn ddaionus er iechyd i yspryd a moes y wladwriaeth.

Yr wyf yn llawenhau yn ddiffuant yn y gobaith presenol am ddarfyddiad buan y rhyfel, ac am adsefydliad Undeb yr holl Dalaethau. Yr wyf yn gwresog lawenhau yn ymfoneddigeiddiad yspryd ac ymadrodd y ddwy ochr, ac am adgyweiriad a chryfhad cyfansoddiad yr Undeb rhyngddynt. Daliodd y gwrthryfel yn gyndynach, a pharhaodd yn feithach nag oeddwn wedi feddwl. Yr oeddwn yn credu, neu o leiaf yn ofni, er y dechreu, y byddai yr oruchwyliaeth o'i ddarostwng, drwy rym arfau, yn drymach ac yn ddrutach nag oeddid yn feddwl gan bobl y Gogledd. Yr oedd fy nghyfrifon a'm casgliadau i yn llawer cywirach na'r eiddynt hwy; ond yr oedd fy nghyfrifon manylaf a'm casgliadau trymaf inau yn fyr o'r nôd. Ymledodd y rhyfel yn llawer ëangach, a gwasgodd yn llawer trymach, a pharhaodd yn llawer hŵy nag oeddynt hwy na minau erioed wedi rag-gyfrif. Ond daeth yr Heddwch o'r diwedd yn gynt nag oeddym yn ddisgwyl; a daeth yr Undeb hefyd o'r diwedd yn rhwyddach ac yn effeithiolach nag oeddym wedi ddisgwyl. Y mae yn dda iawn genyf feddwl fod y rhyfel, er ei holl erchylldra, yn debyg o ddylanwadu yn dda i ACHOS RHYDDID. Amcan dechreuol y rhyfel oedd cadw yr Undeb "fel yr oedd," a'r Cyfansoddiad "fel yr oedd," a *Chaethiwed* "fel yr oedd;" ond da genyf feddwl yr effeithia yn helaethach na hyny, yr effeithia er gwneud y Cyfansoddiad yn "well nag oedd," a gwneud yr Undeb yn "gadarnach nag yr oedd." Ond er fy mod yn cydnabod fod y rhyfel yn dylanwadu, mewn rhai pethau, yn well na'm disgwyliad, nid wyf wedi newid fy marn am ei gam-ddarluniadau a'i anghyfiawnderau, am ei lygredigaethau a'i greulonderau. Yr wyf yn parhau i farnu y gallesid ysgoi ei golledion a'i alanastra arswydus drwy rym pwyll a rheswm; yr wyf yn credu y gallasid ysgoi ei ddrygau erchyll drwy foneddigeiddrwydd a thegwch o du Talaethau cryfion y Gogledd, pe buasent yn troi eu dylanwadau trymion at hyny drwy y blynyddoedd blaenorol i doriad allan y gwrthryfel. Yr wyf wedi dadlu fod awdurdodau uchel y Gogledd, ac enwogion ffraeth ac urddasol y Gogledd, a gwerinoedd gwladgar a gweithgar y Gogledd,—ac yr wyf yn *parhau* i farnu fod Talaethau poblog a chryfion ac enwog y Gogledd—wedi ymddwyn yn angharedig ac yn annheg tu ag at eu chwaer-dalaethau uchelfrydig ac ystyfnig yn y Dê: ond nid yw hyny ddim, mewn un modd, yn tybied fy mod yn cyfiawnhau yspryd ac ymddygiad caethfeistri y Dê. Yr oeddwn yn barnu yn gryf, a hyny ar ol dwys ystyriaeth, fod pobloedd y Gogledd, am hir amser cyn

toriad allan y gwrthryfel, wedi gadael pethau *heb* eu gwneud a ddylasent wneud,—nid pethau bychain dibwys, ond pethau mawrion ag yr oedd egwyddorion *iawnder gwladol* yn ofyn am iddynt wneud. Yr wyf yn credu hefyd eu bod wedi *gwneud* pethau ag yr oedd tegwch cymdeithasol ac egwyddorion cyfraith yr efengyl yn *wahardd* iddynt wneud: a'u bod felly, wedi hir esgeuluso pethau gorchymynedig, a gwneud pethau gwaharddedig mewn dull ac yspryd a gondemnir gan siampl a chyfraith Crist. Cyhoeddais hyn yn ffyddlawn ac yn wynebagored, ond yn garedig ac yn lled gynil, ar ddechreuad y gwrthryfel, —ond nid oedd hyny ddim, mewn un modd, yn arwyddo fy mod yn cyfiawnhau yspryd ac ymddygiad pobl y Dê. Tybiodd a dadleuodd rhai o'm brodyr anwylaf yn y Gogledd, gan fy mod yn awgrymu fod *peth bai* yn ochr y Gogledd, fy mod drwy hyny yn cyfiawnhau ac yn cymeradwyo beiau anfad y Dê. Yr oedd eu rhesymeg fyrbwyll, nid yn unig yn un ddi-sail, ond yr oedd yn un hynod o annheg, oblegyd yr oeddynt yn gwneud cam trwm â mi, trwy eu hanystyriaeth a'u byrbwylldra. Yn y dyddiau a'r wythnosau ag yr oeddynt hwy yn fy ngham-ddarlunio drwy'r Gogledd fel amddiffynydd trefniadau caethiwed *y Dê*, yr oeddwn i yn anturio pob peth ag oedd yn anwyl genyf *ar y ddaear*, i ddadlu yn erbyn trefniadau caethiwed; ac yr oeddwn yn dadlu felly nid dan wenau siriol cymeradwyaeth cyfeillion, nid yn nghlyw geiriau canmoliaeth y rhai oeddynt yr un farn a minau, nid yn awyr iachus Ohio a Wisconsin, nid dan heulwen gynes Pennsylvania a New York, nid yn ninasoedd puritanaidd Talaethau New England,—ond yn ngwyneb gwg a gwawd amddiffynwyr caethiwed, yn awyrgylch oer gynhyrfus Kentucky, a than wybrenau cymylog Tennessee a Virginia. Yr wyf wedi bod drwy fy oes mor ffyddlawn i achos gogoneddus Rhyddid a neb o'r brodyr anwyl oeddynt yn fy nghyhuddo o fod wedi bradychu fy egwyddorion er boddhau pleidwyr caethiwed. Ni ddylasent ddigio wrthyf mor aruthrol, na'm condemnio mor boethwyllt ddïarbed am ddyweyd gair yn garedig, ac mor *amserol*, yn erbyn sêl fylchog, unochrog, ryfelgar Talaethau cryfion y Gogledd yn erbyn Talaethau annibynol, uchelfrydig, eiddigeddus y Dê. Y mae llywyddion a barnwyr mwyaf urddasol, a gweinidogion mwyaf dylanwadol y wlad, wedi mynych gydnabod, yn ystod y ddwy flynedd ddiweddaf, yr un peth a minau—gyda hyny o wahaniaeth, fy mod i wedi cyffesu y gwir *cyn* dyfodiad y gorthrymder, ond eu bod hwy wedi cyfaddef yr un gwir *ar ol* i ddylif y gwasgfeuon orlifo y wlad. Yr oeddynt hwy, yn nghanol rhyferthwy gwyllt teimladau cynhyrfus dwy ochr y wlad, yn meddwl nad oedd ddim yn bosibl i'r Gogledd gamgymeryd, nad oedd dim perygl i'r Gogledd ddweyd na gwneud dim yn groes i yspryd Cristionogaeth. Yr oeddwn inau, yn hen bererin llesg, wedi dringo drwy boen a lludded i dir uwch na hwy, ac i awyr dawelach a goleuach, a mwy allan o gyrhaedd tawch, a llwch, a thrwst cynwrf y brofedigaeth. Yr oedd fy *rhag*-farnau oll o du y Gogledd: buasai yn hawdd iawn i mi leisio gyda llais y Gogledd, a bloeddio gyda bloedd y Gogledd, ac ymdaith gyda lluaws y Gogledd, a nofio gyda llif y Gogledd; ond yr oeddwn yn ceisio cofio, drwy'r cyfan, hen air fy mam,—Fod "bai bob ochr" yn mhob cynen; ac yn enwedig fod pleidiau eithafol y ddwy ochr, yn ngwres eu nwydau, ac yn uchder eu meddyliau, ac yn mhoethder eu cyndyn ddadleuon, yn colli eu lle. Ac yr oeddwn yn credu hefyd hen athrawiaeth fy nain, yr hon a ddysgasai hi gan ei hen nain hithau,

pan welai ddau fachgen yn ysgyrnygu ac yn ymwylltio, ac yn cau ac yn ysgwyd eu dyrnau ar gyfer eu gilydd, arferai ddywedyd—Fod y *mwyaf* i'w feio yn gyffredin yn llawn cymaint a'r *lleiaf;* am fod yn hawdd i'r blaid *gryfaf* gadw'r heddwch, a hyny'n anrhydeddus, ond gosod ei bryd yn bwyllog ar hyny. Y mae yn hawdd iawn i ddau hogyn ar ol hir edrych yn gornelog ar eu gilydd, ac ar ol hir ymgynhenu mewn yspryd pigog, ymollwng neu ymwylltio i dymherau poethwyllt; ac y mae yn hawdd hefyd i ddwy Dalaeth, neu ddwy wlad, neu ddwy ochr i ryw wlad fawr, ar ol hir oganu eu gilydd oddidraw, ymollwng i eithafion gwylltineb.

Ychydig o oriau cyn marwolaeth yr Arlywydd Lincoln, yr oedd addfwynder a maddeugarwch ei yspryd ef, a rhai o'i gâd-flaenoriaid a gwŷr ei gyngor, wedi tyneru teimladau yr holl wlad—yr holl fyddin, a'r holl eglwys. Yr oeddid yn rhedeg mewn yspryd *tadol* i gyfarfod afradloniaid teneuon carpiog edifeiriol y gwrthryfel, gan ledu breichiau ac agor mynwes brawdgarwch i'w cofleidio; yr oeddid yn erchi lladd y lloi pasgedig, a chymysgu y gloyw-winoedd puredig, ac arlwyo gwledd ddanteithiol. Yr oeddynt i gael y fodrwy ar eu llaw, a'r esgidiau am eu traed; ac i gael y wisg oreu am danynt. Ac ar ol y cofleidio a'r cydwledda yr oeddid i gael cynghanedd a dawnsio. Ond gyda bod yr Arlywydd wedi cael ei ladd, cyn gwybod pa un ai un, neu ddau, neu ddwsin, o lofruddion; ai un, neu ddwy, neu ddwsin o Dalaethau oedd yn y fradwriaeth, yr oedd iasau cynddeiriog o ddialgarwch angerddol yn ysu pob pwyll a phob hunan-lywodraeth drwy holl gylchoedd y wlad. Yr oeddid am ddyfetha pob gwrthryfelwr allan o'r ffordd ar unwaith, heb eiriach, na bach, na mawr o honynt; a hyny ar ol newydd dderbyn eu hymostyngiad, a'u harfau, a'u gwaedd am gymod, ac ad-dderbyniad i'r Undeb; ac yr oeddid am dynu ysgubell fawr distryw dros holl Dalaethau, a holl derfynau eu tir, er eu glân ysgubo ymaith o'r golwg ar unwaith, ac am byth; a buasid yn gwneud hyny, pe buasai modd ei wneud yn y *funud hono;* ond trwy drugaredd, oerodd, yn bur gyflym, yr iâs hono o gynddaredd.

Byddai yn dda i awdurdodau a gwerinoedd Talaethau y Gogledd gofio ac ystyried fod y mwyafrif o werinoedd Talaethau y Dê yn barod i wneud yr hyn a alwant hwy yn gryn *aberth*, er mwyn Undeb a Heddwch; eu bod yn barod i wneud aberth o hen gyfundrefn caethwasanaeth ag oedd wedi bod yn uchel yn eu golwg, ac yn ngolwg eu tadau, ag yr oedd wedi hir wreiddio gyda rhagfarnau hynaf a dyfnaf eu calonau, ac wedi cael ei phlethu drwy holl drefniadau cyfansoddiad eu llywodraethau. Y maent hwy yn gwneud aberth o'u hen *opiniynau* tynaf ac anwylaf er mwyn Undeb a Heddwch; ac y maent yn meddwl eu bod yn gwneud aberth o "obaith eu *helw*," wrth roddi i fynu eu hen gyfundrefn er mwyn tangnefedd a chydweithrediad; ac wrth blygu i gyngor a cherydd y rhai oeddynt wedi hir edrych i *lawr* yn lled wgus arnynt; ac wedi siarad yn lled anfrawdol am danynt *cyn* adeg y rhwygiad. Gan eu bod yn rhoddi i fynu eu hen drefn gydag yspryd mwy grasol nag oeddid yn ddisgwyl, ni byddai yn ddim anfri, nac yn ddim colled i'r Gogledd i dderbyn eu hymostyngiad gyda mawrfrydigrwydd meddwl, a maddeugarwch calon, ac addfwynder Cristionogol.

Yr oeddwn yn barnu yn gydwybodol fod diffyg addfwynder yn yspryd ac ymddygiad Talaethau y Gogledd cyn toriad allan y gwrth-

ryfel, ac y buasai ysbryd tynerach addfwynach a llai hunan-gyfiawn yn effeithio yn llawer iawn gwell er lles y wlad; a chan fy mod yn ystyried y pwnc yn un o bwys anrhaethol, anturiais adrodd fy marn am dano, dan ddylanwad y gobaith a'r argyhoeddiad y gallasid gwneuthur mwy tu ag at ddiwygio y wlad trwy ddysgyblaeth addfwynder, na thrwy ddysgyblaeth y cleddyf. Dyna oedd fy marn yn hir, hir cyn enyniad y rhyfel; ac yr oeddwn yn parhau o hyd yr un farn pan yn ysgrifenu y Traethodau canlynol. Os wyf yn camgymeryd, yr wyf yn gobeithio y caf fy argyhoeddi o'm cyfeiliornad; ac yr wyf yn hyderu y teimlaf yn ddiolchgar am fy ngoleuo; ond nid y ffordd i argyhoeddi dyn ydyw ei erlid; nid y ffordd i oleuo dyn ydyw ceisio ei ladd drwy ei gamddarlunio fel amddiffynydd caethiwed, ac fel pleidiwr gwrthryfel, pan y mae ei galon yn curo yn gyflym ac yn gynes o blaid trefn a Rhyddid. Os oedd fy marn yn brin o bwysau yn nghlorian yr oes yma pan yr oedd y llaw yn rhy gynhyrfus i ddal y glorian, dichon y mantola fy athrawiaeth yn llawer eglurach yn nghlorianau yr oes a ddaw.

Yr oeddwn yn ninas fawr wladgarol Cincinnati pan y daeth y newydd yno *fod prif fyddinoedd y gwrthryfel* wedi plygu o'r diwedd i roddi eu harfau i lawr. Yr oedd yno lawenydd mawr dros ben drwy'r holl ddinas yn y gobaith am adferiad heddwch, ac adgyfansoddiad yr Undeb; ond yr oedd yma braidd fwy o glod i rym y cledd nag oedd yn ddyladwy. Yr oedd rhai ag oeddynt *wedi bod*, yn nyddiau niwl a thywyllwch y rhyfel, yn cwyno am greulondeb galanastra y cleddyf, yn ymroi i ganu iddo ei fod wedi dwyn ei orchwyl mawr i ben. Nid oeddynt yn ystyried fod rheswm wedi effeithio yn fwy ar galonau câd-flaenoriaid a byddinoedd y gwrthryfel nag oedd y fagnel wedi allu gwneud. Nid oeddynt yn ystyried fod cydwybodau prif ddynion y Dê yn argyhoeddedig o werth Undeb, a bod ymlyniad yn eigion eu calonau wrth hen Gyfansoddiad llywodraeth eu tadau. Yr argyhoeddiad hyny oedd yn gwanychu eu gafael yn y cleddyf. Yr ymlyniad hwnw wrth hen gyfundrefn eu tadau ddarfu yn benaf blygu eu calonau i roddi eu harfau i lawr. Nid dysgyblaeth lem arw y cleddyf fagodd awyddfryd ynddynt am adgyfaniad yr Undeb, ac ymroddiad ynddynt i aros dan ei gysgod a'i amddiffyn.

Yr oedd yn dda iawn genyf weled y llawenydd mor gryf, ac mor wresog, ac mor gyffredinol am adferiad heddwch. Yr oedd fy nghalon wan yn cynhesu o ddiolchgarwch i Ragluniaeth dyner y nef am weithio y rhyfel i'w derfyn yn *gyflymach* na'm disgwyliad. Clywais rai o brif weinidogion Cincinnati yn cydnabod, mewn ysbryd gwylaidd, fawr rwymau y wladwriaeth i gofio ac i garu yr Arglwydd am ryfedd diriondeb ei drugareddau; ac yr oedd yn amlwg fod y gynulleidfa fawr, ag oedd yn cydymostwng â hwy, yn mawrygu enw yr Arglwydd am ei fawr waredigaethau. Gwyddom y gallai EF ddiffodd fflamau y rhyfel, a iachau y rhwyg, a dwyn da allan o'r holl derfysg; ond nid oeddwn wedi meddwl y buasai hyny yn cael ei wneud mor gyflym ac mor effeithiol. Nid wyf yn meddwl y dylai hyny ein gwneud yn llai ein galar oblegyd camweddau a phrofedigaethau y rhyfel. Ni ddylem anghofio ei ddrygau nifeiriol wrth lawenhau am ei ddarfyddiad. Nid wyf yn dychrynu cymaint oblegyd *beichiau* y rhyfel. Y mae y wlad mor ëang, a'i hadnoddau mor amrywiaethol, a'i chyfleusderau mor liosog, a'i thrafnidaeth mor fawr fel na raid iddi deimlo ond ychydig mewn cydmariaeth oddiwrth *feichiau* y rhy-

fel. Ni byddai ond gorchest ysgafn i wlad mor helaeth ac mor oludog *dalu ei holl ddyled ar unwaith.* Pe gwnelid hyny, byddai yn beth newydd dan haul; ond byddai yn enwogrwydd uchel i bobl America. Buasai pedair blynedd o'r fath ryfel llydan cartrefol yn mwy na haner andwyo y gryfaf o hen wledydd Europe. Os ceir tangnefedd heddychol a chydweithrediad cymydogol, ni chymer ond ychydig o amser i'r Unol Dalaethau ymunioni eto yn dalach, ac yn sythach, ac yn gryfach nag erioed. Yr hyn sydd arnaf fwyaf o'i ofn ydyw y bydd i laweroedd o feibgyn ieuainc y filwriaeth ddwyn adref gyda hwy i'w hen gymydogaethau arferion anfuddiol llygredigaethau eu bywyd *milwraidd;* ac y bydd i swyddogion y fyddin fod yn falch o'u titlau, a'u haddurniadau, a'u gorchestion milwraidd; ac y byddant am wneuthur coeg-betheuach felly yn risiau breision iddynt ddringo ar hyd-ddynt i swyddau o urddas, ac awdurdod, a segurwch; ac na byddant yn foddlon i ddringo i fyny i anrhydedd a defnyddioldeb trwy weithio allan rinweddau tangnefedd cymdeithasol. Y mae y rhan fwyaf o'r rhai a gawsant flâs ar elw a gogoniant rhyfel, y rhan amlaf yn bur ddïymdrech am welliantau gwladol, ac yn gwbl ddïawch am y lleshad cyffredinol. Gobeithio y bydd i Faeslywyddion penaf y "Rhyfel Mawr" yn America astudio yspryd a dilyn ymddygiad yr anfarwol Washington, a throi ar derfyniad y rhyfel, gyda diolchgarwch a hunanymwadiad, i'w *Mount Vernon,* i fynwesau eu teuluoedd, i goleddu a chywreinio celfyddydau Heddwch; ac i weithio yn yspryd, ac yn ol cyfreithiau Cristionogaeth, er dyddanwch i'w meddyliau, er cysur i'w ceraint, ac er tangnefedd a llwyddiant eu gwlad. Gobeithir y cofir yn hir, hir am fawr-amryw brofedigaethau y rhyfel, ac y teimlir fod yr ad-uniad wedi dyfod, bron yn wyrthiol, trwy dyner oruwch-reolaeth Rhagluniaeth gref rasol y nef. Bu bron iawn i ddylif y gwrthryfel ymdori lawer gwaith ar draws Talaethau dedwydd cyfoethog y Gogledd, gyda rhyferthwy anwrthwynebol o gynddaredd. Bu bron iawn i ddinasoedd Cincinnati a Washington, os nid Pittsburgh, a Harrisburgh, a Philadelphia hefyd, gael eu gwneud yn oddaith lawer tro gan ysprydion creulawn dinystr. Bu bron iawn i ryfel *cartrefol* enyn yn Baltimore, New York, ac Albany; a rhwygo Talaethau mwyaf blodeuog canolbarth y wlad. Cafodd rhanau helaeth o'r Talaethau *terfyn* rhwng y Gogledd a'r Dê eu mathru a'u hadfathru, drachefn a thrachefn dan draed terfysg a gorthrymder; ac achoswyd llawer o golled ac o ddyryswch i wledydd tramor. Adgofiwn, gydag ymostyngiad a galar am golledion a galanastra y rhyfel. Ymlawenhawn, gyda gŵylder a diolchgarwch am adsefydliad heddwch. A gobeithiwn y parha yr heddwch nes y bydd i gyfeillion Rhyddid, drwy rym moddion *moesol,* drwy nerth *anorchfygol* milwriaeth yr efengyl, ddwyn eu barn i gyflawn fuddugoliaeth.

Mai, 1865. S. R.

Ol-Nodiad.—Yr oedd yr awdwr yn gobeithio y buasai yn cael hamdden i *adolygu* y cyfansoddiadau canlynol yn ystod ei deithiau diweddar drwy Dalaethau Ohio, Pennsylvania, a New York; ond bu am dros ddau fis yn glaf iawn—"yn agos i angau." Nis gall byth anghofio yr ymgeledd—*meddygol, maethol a dyddanol*—a gafodd drwy wythnosau meithion ei glefyd. Y mae yn teimlo fod ei adferiad, dan fendith Rhagluniaeth, i'w briodoli i ofal, a medr, a thynerwch Teulu Anwyl Tawelan.

DARLITHIAU, PREGETHAU, &C.

ADDFWYNDER YN ADGYWEIRIO.

RHAG-GRYBWYLLIAD.

Rhoddir y lle *cyntaf* yn y gyfrol i'r ddarlith ar ADDFWYNDER, oblegyd ceir ynddi agoriad i resymiadau amryw o'r darlithiau eraill. Os ydyw barn yr awdwr am ddylanwad addfwynder yn anefengylaidd, gall ei fod yn camgymeryd yn nghylch rhai o'i bynciau eraill; oblegyd pwnc yr addfwynder ydyw *sylfaen* ei brif gasgliadau: ac os ydyw ei sylfaen o'i lle, gall ei oruwch-adeilad gael ei dymchwelyd; ond os yw ei sylfaen yn safadwy, y mae ei oruwch-adeilad yn ddiogel. Byddai yn dda gan hyny i'r darllenydd gymeryd lamp Ysprydoliaeth yn ei law i chwilio y *sylfaen* cyn iddo ddringo i geisio taflu i lawr Ben-y-gongl.

Y mae llawer o egnïadau poenus a drudfawr wedi cael eu gwneud o oes i oes er ceisio gwella drygau y byd drwy *erwindeb*. Yr ydys wedi dyfal-geisio marwhau ei chwantau, a chywiro ei gyfeiliornadau, a diwygio ei foesau drwy *lymder cosbedigaethau*. Yr ydys wedi cynyg, gan bob cenedl, yn mhob gwlad, a than bob goruchwyliaeth, sefydlu iawnder cymdeithasol drwy y gadwyn a'r fflangell, a'r cleddyf, a'r crogbren. Yr ydym yn barnu pe buasai haner cwarter y draul a'r drafferth a gymerwyd i geisio ei wella drwy *erwindeb* yn cael eu defnyddio i'w leshau drwy *addfwynder*, y buasid yn llawer mwy llwyddiannus. Ein hamcan yn y ddarlith yma fydd ceisio egluro dylanwad addfwynder er adgyweirio calon wedi myned allan o'i lle; er ein dysgu i feddwl yn uwch am drefn addfwynder, a'n cymhell i'w harfer ar bob am-

gylchiad ; ac i beidio cynyg llymder o unrhyw natur—llymder yspryd, na llymder geiriau, na llymder arfau, nes cael prawf teg yn gyntaf fod addfwynder wedi methu.

I. Y mae egwyddorion llyfr Ysprydoliaeth, llyfr doethineb a chariad y nefoedd, yn dysgu mai moddion addfwynder ddylid gynyg er adgyweirio y beiadwy, a'i ddwyn i'r iawn allan o faglau cyfeiliornad a llygredd. Dichon mai Paul oedd y mwyaf ei ddefnyddioldeb o'r holl apostolion. Cafodd lawer o ddysg, a llawer o brofiad ; a llawer o feddwl yr Yspryd ; a dyma ei gyngor ef ar y pwnc dan ein sylw :—" *Y brodyr, os goddiweddir dyn ar ryw fai, chwychwi y rhai ysprydol, adgyweiriwch y cyfryw un mewn yspryd addfwynder, gan dy ystyried dy hun rhag dy demtio dithau.*" Y mae ei iaith yn nodedig o gynwysfawr. Y mae yn tybied fod pob dyn wrth natur mewn cyflwr dirywiedig, a bod pob dyn yn y byd profedigaethus hwn, yn agored i syrthio i " ryw fai ;" ac os goddiweddir dyn—rhyw ddyn, uchel neu isel, dysgedig neu annysgedig, hen neu ieuanc, brawd neu chwaer—ar ryw fai—yn y teulu, neu yn yr eglwys, neu yn y wladwriaeth ; rhyw fai mewn barn, neu air, neu weithred ; " chwychwi y rhai ysprydol," y rhai mwyaf profiadol o bethau ysprydol, y rhai mwyaf llawn o Yspryd Crist, y rhai sydd wedi eu toddi lwyraf gan gariad yr efengyl—" adgyweiriwch y cyfryw un"—ymgeleddwch ei gyflwr, adnewyddwch ei brofiad, arweiniwch ef yn ol i'w le, rhoddwch dànau ei delyn mewn cywair newydd, rhoddwch ei olwynion dyrysedig ar eu hechelion priodol, rhoddwch ei esgyrn toredig yn eu lle, rhoddwch olew yn ei friwiau, a gwisgwch ef â newid dillad ; a gwnewch hyny mewn yspryd addfwynder—gyda chalon dyner, gyda llygad llawn, gyda llais mwyn, gyda llaw esmwyth, mewn yspryd gwylaidd, boneddigaidd, ffyddlawn, a dirodres : " Gan dy ystyried dy hun"—dy wendid dy hun, a'th ddiffygion dy hun, a'th brofedigaethau dy hun, a'th fynych lithriadau dy hun ; " Rhag dy demtio dithau"—rhag dy dwyllo, a'th hudo, a'th faglu gan y byd, a'r cnawd, a'r diafol. Yr oedd Paul am i'w holl ddar-

llenwyr ystyried mai gogoniant a grym goruchwyliaeth yr adgyweirio, mai gogoniant a grym gweinidogaeth yr argyhoeddi, mai gogoniant a grym holl weinyddiadau disgyblaeth ydyw "YSPRYD ADDFWYNDER," yspryd llawn o dosturiaethau yr efengyl. Y mae mewn man arall yn darlunio yr yspryd gwerthfawr hwnw fel y canlyn: "Y mae cariad yn hir ymaros," yn hir i ddioddef heb ymwylltio i ddial; y mae "yn gymwynasgar" yn hoffi dangos caredigrwydd; "Nid yw yn cenfigenu" wrth ragorfreintiau rhai eraill; "Nid yw yn ymffrostio" o'i ddawn, na'i swydd, na'i sefyllfa; "Nid yw yn ymchwyddo" gan hunanoldeb; "Nid yw yn gwneuthur yn anweddaidd" i'w oed, na'i amgylchiadau; "Nid yw yn ceisio yr *eiddo ei hun,*" *ond* abertha hunan-elw er lleshad eraill; "Ni chythruddir" i wylltineb nwydau; "Ni feddwl ddrwg," ni ddychymyga, ac ni phriodola ddrwg lle na bydd sail i hyny. Y mae, yn yr un cysylltiad, yn crybwyll amryw o nodau eraill cariad; ac yn rhesymu mai ofer pob doniau os na bydd yspryd addfwynder a chariad yn eu cyd-dymheru. Yr oedd Paul yn ymgais yn barhaus am fod yn llawn o'r yspryd hawddgar hyny wrth gyflawni holl ranau ei weinidogaeth, ac yn enwedig pan yn adgyweirio y beiadwy. Cyfeiria yn un o'i lythyrau at ei deimlad yn y geiriau canlynol: "Canys er fy mod yn rhydd oddiwrth bawb, mi a'm gwneuthum fy hun yn was i bawb, fel yr enillwn fwy. Ymwneuthum i'r rhai gweiniaid megys yn wan, fel yr enillwn y gweiniaid; mi a ymwneuthum yn bob peth i bawb fel y gallwn yn hollol gadw rhai." Yr oedd yn atolwg i'r Rhufeiniaid er trugareddau Duw: yn atolwg i'r Corinthiaid er addfwynder a hynawsedd Crist: yn coffa i'r Galatiaid mai ffrwyth yr Yspryd yw cariad, llawenydd, tangnefedd, hirymaros, cymwynasgarwch, daioni, ffydd, addfwynder, dirwest; anogai y Colossiaid i wisgo am danynt ymysgaroedd cymwynasgarwch, gostyngeiddrwydd, addfwynder, ymaros; a chyd-ddwyn â'u gilydd, a maddeu i'w gilydd, ac am ben y cyfan oll, gwisgo cariad fel rhwymyn perffeithrwydd. Cynghorai Timothy i ddilyn ffydd,

cariad, amynedd, addfwynder ; a bod yn dirion wrth bawb, yn athrawus, yn ddioddefgar, ac mewn addfwynder yn dysgu y gwrthwynebus. Gorchymynai i Titus ddysgu y saint i fod heb gablu neb, eithr bod yn amyneddgar, ac yn'dirion, a dangos pob addfwynder tu ag at bob dyn.

Yr oedd Ioan y Duweinydd yn un o'r rhai mwyaf ysprydol ei feddwl, a mwyaf nefol ei brofiad o holl saint y ddaiar. Yr oedd yn selog dros y gwirionedd, ac yn llawn awydd, drwy holl ystod ei weinidogaeth gynes, gariadlawn, am i'w blant argyhoeddi ac adgyweirio eu gilydd ; ond yr oedd am i'w holl ddisgyblaeth gael ei dwyn yn mlaen mewn cariad. Yr oedd yn dysgu nad oedd ganddynt ddim i'w wneud i'r rhai nad ellid enill drwy addfwynder, ond ymneillduo oddiwrthynt. Prif linyn ei weinidogaeth oedd *cariad.* "Anwylyd, carwn ein gilydd, oblegyd cariad, o Dduw y mae ; a phob un ar sydd yn caru, o Dduw y ganwyd ef." "Hon yw'r genadwri a gawsom o'r dechreuad, bod i ni garu ein gilydd."

Yr oedd Pedr, Iago a Judah, a'r apostolion eraill, er yn selog dros burdeb athrawiaeth, a manylrwydd disgyblaeth, yn hollol yr un gyngor a Paul ac Ioan gyda golwg ar adgyweirio mewn "yspryd addfwynder." Y mae Iago, ar ol anog y saint i fod yn ddioddefus mewn trallodion, a thosturiol wrth eu gilydd, yn dywedyd, "Fy mrodyr od aeth neb o honoch ar gyfeiliorn oddiwrth y gwirionedd, a throi o ryw un ef, gwybydded y bydd i'r hwn a drodd bechadur oddiwrth gyfeiliorni ei ffordd gadw enaid rhag angau, a chuddio lluaws o bechodau." Yr oedd Pedr yn anog ei gyd-henuriaid i wylio rhag "tra arglwyddiaethu ar etifeddiaeth Duw ;" ond porthi y praidd yn dyner, a bwrw golwg arnynt, a bod yn siampl iddynt o gariad a hunanymwadiad. Y mae yn anog y disgyblion i ymdrwsio oddifewn â gostyngeiddrwydd, a bod yn wyliadwrus i weddiau ; eithr "o flaen pob peth," fod ganddynt gariad helaeth at eu gilydd. Yr oedd cyngor Judah hefyd yr un ystyr pan y dywedodd, "Chwychwi, anwylyd, gan eich adeiladu eich hunain ar eich sancteiddiaf ffydd, a

gweiddio yn yr Yspryd Glan, ymgedwch yn nghariad Duw, gan ddisgwyl trugaredd ein Harglwydd Iesu Grist i fywyd tragywyddol : a thrugarhewch wrth rai gan wneuthur rhagor ; eithr rhai cedwch drwy ofn, gan eu cipio hwy allan o'r tân." Y mae yn dysgu fod "rhagor" i'w wneuthur rhwng rhai ac eraill, fod rhai mor dyner blygadwy fel y gellid eu harwain yn hawdd i'r iawn wrth linynau meinaf cariad ; ond fod eraill wedi llithro yn mhellach i dir y gelyn, wedi suddo yn ddyfnach i'w faglau, nes y rhaid eu cipio fel pentewynion o'r tân : ond fod y cyfan i'w wneyd yn yspryd tosturiol, trugarog, addfwynder a chariad. Cariad sy'n cipio o'r tân. Y mae gerwindeb wedi digio a gwylltio llaweroedd i'r tân.

Yr oedd Solomon, athronydd mawr yr Hen Destament, yn hollol yr un farn a'r apostolion gyda golwg ar ddylanwad addfwynder. Dyma ychydig o ddiarebion ei ddoethineb a'i brofiad ar y pen hyny. "Ateb arafaidd a ddettry lid ; ond gair garw a gyffry ddigofaint. Gwr digllon a gyffry gynen, ond gwr hwyrfrydig i lid a dyr ymryson. Calon gyfiawn a fyfyria i ateb, ond genau y drygionus a dywallt allan ddrwg. Na ddywed, mi a wnaf iddo ef fel y gwnaeth yntau i minau ; mi a dalaf i'r gwr yn ol ei weithred. Ceryddwr doeth i'r glust a wrandawo, sydd fel anwyl-dlws euraidd, a gwisg o aur rhagorol. Trwy hir-ymaros y boddlonir pendefig, a thafod esmwyth a dyr asgwrn. Olew ac arogldarth a lawenycha y galon, felly y gwna mwynder cyfaill drwy gyngor ffyddlawn. Trwy falchedd yn unig y cyffry cynen, ond gyda'r pwyllog y mae doethineb. Er i ti bwyo ffol mewn morter â phestl yn mhlith gwenith, eto nid ymedy ei ffolineb ag ef. Fel glô i'r marwor, a choed i'r tân, felly y mae y gwr cynhenus i enyn cynen. Y diog i ddigofaint sydd yn llawn o synwyr ; ond y digllon ei yspryd a ddyrchafa ynfydrwydd. Pren y bywyd yw meddyginiaeth tafod ; ond trawsedd ynddo sydd rwyg yn yr yspryd. Gwell yw'r diog i ddigofaint na'r cadarn ; a'r neb a reola ei yspryd ei hun na'r hwn a enillo ddinas. Y neb ni byddo ganddo atal ar ei yspryd ei hun, sydd megys dinas

ddrylliog heb gaer. Os dy elyn a newyna portha ef â bara; ac os sycheda, dod iddo ddiod i'w hyfed; canys marwor a bentyri ar ei ben ef; a'r Arglwydd a dâl i ti." Swm ac ystyr, ei eiriau hyn ydyw, Y gall y doeth a'r addfwyn, drwy ei fyfyrdod a'i bwyll, lunio araeth, neu ateb i ddattroi llid, i dori ymryson, ac i ddofi cynddaredd; y gall drwy ei addfwynder a'i hirymaros foddloni a meddalu y pendefig uchelfryd ystyfnig; y gall cymwynasau ei faddeugarwch a'i dosturi doddi ei elyn; y gall ei dafod esmwyth dori esgyrn; y gall ei gyngor ffyddlawn, a'i gerydd tyner fod yn olew i archollion y galon; ond fod geiriau geirwon y balch, a'r byrbwyll, a'r digllon yn cyffroi cynen, a dialgarwch, a therfysg; mai yspryd o'i le sy'n dweyd—"Mi dalaf fi i'r gwr yn ol ei weithred;" fod gwell gobaith i ystwytho ac addysgu y ffol a'r gwrthwynebus drwy eiriau tirion addfwynder na thrwy ei bwyo mewn morter; a bod ceryddwr doeth caredig fel anwyl-dlws euraidd, ac yn werth mwy na gwisg o aur.

Un o egwyddorion cyfraith Moses oedd, "Os cyfarfyddi ag eidion dy elyn, neu a'i asyn, yn myned ar gyfrgoll, dychwel ef adref iddo: os gweli asyn yr hwn a'th gasâo yn gorwedd dan ei phwn, a beidi a'i gynorthwyo? gan gynorthwyo, cynorthwya gydag ef." Ac un o reolau bywyd Job oedd—peidio llawenychu am drychineb yr hwn a'i casâi; a pheidio ymgodi pan ddigwyddai drwg iddo; a pheidio dioddef i daflod ei enau bechu gan ofyn ei einioes ef drwy felldithio.

II. Rhydd *siamplau* duwiolion enwocaf y Beibl esboniad pellach i ni ar ddylanwad addfwynder. Lluosogodd anifeiliaid Abraham ac anifeiliaid Lot fel nad oedd y wlad yn abl i'w cynal i drigo yn nghyd: a bu cynen am y borfa rhwng bugeilydd Abraham a bugeilydd Lot. Bu edrychiadau gwgus a geiriau caledion rhyngddynt. Yr oedd teimladau o genfigen a dig a dial yn llosgi yn eu mynwesau, ac yn cynhyrfu yr is-fugeiliaid; a diameu y buasai'r teimladau hyny yn tori allan yn weithredoedd o greulondeb tuag at eu gilydd, neu tuag at ddeadelloedd eu gilydd, oni buasai i'r drwg gael ei

ragflaenu drwy eiriau arafaidd doethineb ac addfwynder a hunan-ymwadiad Abraham. Pan ddeallodd am y brofedigaeth, dywedodd yn garedig wrth Lot, "Na fydded cynen, atolwg, rhyngof fi â thi, na rhwng fy mugeiliaid i a'th fugeiliaid di ; o herwydd brodyr ydym ni. Onid yw yr holl dir o'th flaen di ? Ymneillduа, atolwg, oddiwrthyf : os ar y llaw aswy y troi di, minau a droaf ar y ddehau ; ac os ar y llaw ddehau, minau a droaf ar yr aswy. A Lot a gyfododd ei olwg, ac a welodd holl wastadedd yr Iorddonen mai dyfradwy ydoedd oll (cyn i'r Arglwydd ddifetha Sodom a Gomora) fel gardd yr Arglwydd, fel tir yr Aifft, ffordd yr elych i Soar. A Lot a ddewisodd iddo holl wastadedd yr Iorddonen, ac a aeth *tua'r dwyrain ; felly* yr ymneillduasant bob un oddiwrth eu gilydd. Abraham a drigodd yn nhir Canaan ; a Lot a drigodd yn ninasoedd y gwastadedd, ac a luestodd hyd Sodom." Buasai yn gyfreithlawn i Abraham, yn oi ei berthynas â Lot fel ei ewythr, a'i athraw, a'i arweinydd, a'i amddiffynwr, "*orchymyn*" i Lot ; ond dewisodd yn hytrach ymwadu â'i awdurdod fel proffwyd ac fel hynafgwr, ac "*atolwg,*" ac felly diffoddwyd cynen allasai fod yn niweidiol iawn am hir dymor i'r ddau deulu, ac a allasai hefyd ddylanwadu yn niweidiol ar eu cymydogion.

Yr oedd yr un yspryd hunanymwadol ac addfwyn yn llywodraethu Abraham pan y gwnaeth gyngrair o heddwch ag Abimelech. Yr oedd gweision Abimelech wedi *tori yr heddwch* wrth ddwyn trwy drais *ffynon a gloddiasid* gan weision Abraham. Esboniodd Abraham mewn iaith eglur, mai eiddo ef oedd y ffynon ; ond gwisgodd ei eiriau â'r boneddigeiddrwydd puraf ; a rhoddodd anrhegion o ddefaid a gwartheg i Abimelech fel arwydd ei fod am heddwch ; a gwnaethant gyngrair a'u gilydd, a galwyd y ffynon, Beerseba, sef ffynon y llŵ ; am mai yno yr oeddent wedi tyngu i fod yn ffyddlon a charedig i'w gilydd : a phlanodd Abraham lŵyn yno, er cof am y cyfammod ; a rhoddodd saith o hespinod detholedig i Abimelech yn dystiolaeth mai efe a gloddiasai ffynon y llŵ ;

a dychwelodd Abimelech a "thywysog ei lu" mewn heddwch, i'w mangre; wedi cael boddhad yn holl ymddygiad Abraham. Buasai ambell i dywysog Cristionogol yn *ymladd* ag Abimelech am y ffynon, cyn y buasai byth yn rhoddi saith o hespinod, nac unrhyw anrheg arall iddo, er mwyn ei heddychu. Buasai yn llai gorchwyl i Abraham a'i weision orchfygu Abimelech nag oedd iddynt orchfygu y pedwar brenin galluog oeddynt wedi anrheithio dinasoedd y gwastadedd; ond yr oedd Abraham yn foddlon i wneud aberth er mwyn tangnefedd. Achosodd yr anghydfod fu rhwng Sarah a Hagar bryder dwys i'w feddwl nes i'r Arglwydd yn rasol ei wrando, a'i gyfarwyddo pa fodd i weithredu yn wyneb y brofedigaeth. Llwyddodd Abraham i faethu yr un yspryd pwyllog ac addfwyn yn Isaac ei fab.

Pan oedd Isaac wedi cynhyddu a myned yn "fawr iawn," darfu i'r Philistiaid genfigenu wrth ei lwyddiant, a llenwi â phridd y pydewau a gloddiasai gweision ei dad. Yr oedd y fath weithred yn un nodedig o annheg; ac yn brawf o'r yspryd mwyaf angharedig. Buasai yn hawdd i Isaac dalu y pwyth iddynt, oblegyd yr oedd yn gryfach o lawer na'r Philistiaid; ond yn lle treulio ei nerthoedd i ymladd a'r Philistiaid, ail gloddiodd yr hen bydewau; a chloddiodd hefyd bydew *newydd* yn y dyffryn, a chawsant yno ffynon gref o ddwfr rhedegog ag oedd o werth mawr iddynt yn y wlad hono; a bugeiliaid Gerar a ymrysonasant â bugeiliaid Isaac, gan daeru mai eiddynt hwy oedd y dwfr; a galwodd Isaac y ffynon *Esec*, o herwydd cynhenu o honynt. Cloddiodd ei weision wedi hyny bydew arall yno, ac ymgynhenasant am hwnw; a galwodd Isaac ei enw *Sitna*, am eu bod mor *gas*; ond yn lle ymwylltio a byddino ei weision i ryfela am y pydewau a gloddiasent, mudodd oddiyno, a chloddiodd bydew arall allan o gylch y gynen, ac nid ymrysonasant am hwnw, ac efe a alwodd ei enw *Rehoboth*—eangder—am fod Duw yn eangu arno. Deallodd cynhenwyr Gerar bob yn dipyn mai gwr boneddig am degwch, ac am heddwch, oedd Isaac, nad oedd

byth am lenwi ffynhonau neb a phridd, a daeth Abimelech eu brenin, ac Ahuzzath ei gyfaill, a Phicol tywysog ei lu at Isaac i wneud cyfamod ag ef, ac efe a'u derbyniodd yn heddychol, er eu holl gamwri blaenorol; ac efe a wnaeth iddynt wledd, ac a'u lletyodd yn dywysogaidd, a chodasant oll yn fore dranoeth, a thyngasant lŵ o ffyddlondeb bob un i'w gilydd; ac ymadawsant mewn cariad. Buasai rhai yn sicr o gyngori ac anog Isaac i *ryfela* am ei iawnderau; ond llwyddodd ef i'w henill mewn dull mwy anrhydeddus a mwy effeithiol, drwy ei bwyll a'i foneddigeiddrwydd.

Yr oedd llawer o'r un yspryd yn ei fab Jacob. Cafodd Jacob lawer o annhegwch yn ei dad-ynghyfraith Laban, a *phan ddiangodd yn ddirgelaidd o Mesopotamia tua thŷ* ei dad, *ymlidiodd Laban ar ei ol, mewn bwriad i gymeryd ei* eiddo, os nid ei einioes, oddiarno; ond rhybuddiwyd ef gan angel Duw rhag gwneud y fath gam; a phan oddiweddodd Laban Jacob a'i fintai yn mynydd Gilead, cyfeiriodd Jacob at ei lafur caled yn ngwasanaeth Laban yn yr iaith gref ganlynol: "Myfi bellach a fûm ugain mlynedd gyda thi, dy ddefaid a'th eifr ni erthylasant, ac ni fwyteais hyrddod dy braidd; ni ddygais ysglyfaeth atat ti; myfi a'i gwnawn ef yn dda; o'm llaw i y gofynit hyny, yr hyn a ladrateid y dydd, a'r hyn a ladrateid y nos. Bum y dydd, y gwres am treuliodd, a rhew y nos, a'm cwsg a giliodd oddiwrth fy llygaid. Felly y bum ugain mlynedd yn dy dŷ di; pedair blynedd ar ddeg y gwasanaethais di am dy ddwy ferched, a chwe blynedd am dy braidd; a thi a newidiaist fy nghyflog ddeg o weithiau. Oni buasai fod Duw fy nhad, Duw Abraham, ac arswyd Isaac gyda mi, diau yr awr hon y gollyngasit fi ymaith yn waglaw. Duw a welodd fy nghystudd a llafur fy nwylaw, ac a'th geryddodd di neithiwr." Effeithiodd ei ymresymiad difrif ar deimlad Laban, ac yn lle dim taro, gwnaeth gyfammod o heddwch; a lletyodd gyda Jacob y noson hono, a chododd yn foreu dranoeth, a chusanodd ei ferched a'i wyrion, ac ymadawodd mewn cariad.

Gyda bod y brofedigaeth hono heibio, darfu i un arall drymach gyfarfod Jacob. Yr oedd wedi anfon cenhadau o'i flaen i wlad Seir i hysbysu i'w *frawd* ei fod yn dychwelyd o Mesopotamia i hen fangre ei febyd; a bod ganddo deulu lluosog, a phraidd lawer, a'i fod yn taer ymbil am ffafr ei frawd. Dychwelodd y cenhadau ar ffrwst a'r newydd ofnadwy fod ei frawd yn llawn o'i hen fwriad gwaedlyd i'w ladd, a'i fod yn dyfod i'w gyfarfod i'r dyben hyny a phedwar cant o wŷr gydag ef. Gallasid disgwyl y buasai Jacob yn brysio yn ol i Mesopotamia i gasglu byddin o'i hen gymydogion mewn hunan-amddiffyniad, ond nid felly y gwnaeth: neu gallasid disgwyl iddo gilio yn mhell-bell o'r cyrhaedd, a rhoddi i fyny bob gobaith am gael gweled ei hen anwyl rieni byth mwyach; ond nid felly y gwnaeth. Trodd holl ddyfais ei fyfyrdod ar unwaith i astudio cynllun o *gymod* a'i frawd; ac wedi gweddio am gyfarwyddyd a nodded Duw ei dadau, parotodd anrheg i'w frawd—"dau gant o eifr ac ugain o fychod; dau gant o ddefaid ac ugain o hyrddod; deg ar hugain o gamelod blithion a'u llydnod; deugain o wartheg, a deg o deirw; ugain o asynod, a deg o ebolion"—anrheg hardd, o bum gyr, o'r anifeiliaid goreu; ac efe a'u rhoddes dan law ei weision, pob gyr o'r neilldu, ac encyd rhyngddynt; ac yr oedd gyrwyr pob gyr, pan gyfarfyddent Esau, i ddweyd mai anrheg oedd oddiwrth ei was Jacob i'w Arglwydd Esau. Ac ar ol cychwyn y gyroedd dros ryd Jabboc, bu yn ymdrechu â'r angel hyd y wawr dranoeth; a phan ddyrchafodd ei lygaid a gweled byddin Esau yn dyfod o draw i'r golwg, efe a ranodd ei deulu, a gosododd y ddwy lawforwyn a'u plant yn mlaen, a Leah a'i phlant ar eu hol, a Rahel a Joseph yn olaf; ac efe ei hun a gerddodd o'u blaen hwynt, ac a ymostyngodd i lawr seithwaith hyd oni ddaeth yn agos at ei frawd; ond yr oedd angel y fendith, er yn anweledig, yn myned o'i flaen yntau, rhyngddo a'r perygl; ac fel hyn y mae Moses, mewn ychydig eiriau o symledd anghydmarol, yn darlunio yr olygfa effeithiol: "Ac Esau a redodd i'w gyfarfod ef, ac a'i cofleidiodd ef,

ac a syrthiodd ar ei wddf ef, ac a'i cusanodd ef, a hwy a wylasant. Ac efe a ddyrchafodd ei lygaid ac a ganfu'r gwragedd a'r plant, ac a ddywedodd, pwy yw y rhai hyn genyt ti? Yntau a ddywedodd, y plant a roddes Duw o'i ras i'th was di. Yna y llawforwynion a nesasant, hwynt-hwy a'u plant, ac a ymgrymasant. A Leah a nesaodd a'i phlant hithau, ac a ymgrymasant; ac wedi hyny y nesaodd Joseph a Rahel, ac a ymgrymasant. Ac efe a ddywedodd, pa beth yw genyf yr holl fintai acw a gyfarfum i? Yntau a ddywedodd, anfonais hwynt i gael ffafr yn ngolwg fy Arglwydd. Ac Esau a ddywedodd, y mae genyf fi ddigon, fy mrawd, bydded i ti yr hyn sydd genyt. A Jacob a ddywedodd, nage, atolwg, os cefais *yn awr ffafr yn dy olwg, cymer fy anrheg o'm llaw i,* canys am hyny *y gwelais dy wyneb, fel pe gwelswn wyneb Duw,* a thi yn foddlon i mi. Cymer, atolwg, *fy* mendith, *yr* hon a ddycpwyd i ti; oblegyd Duw a fu raslawn i mi; ac am fod genyf fi bob peth. Ac efe a fu daer arno; ac yntau a gymerodd, ac a ddywedodd, cychwynwn, ac awn, a mi a af o'th flaen di. Yntau a ddywedodd wrtho, fy Arglwydd a wyr mai tyner yw'r plant, a bod y praidd a'r gwartheg blithion gyda myfi; os gyrir hwynt un diwrnod yn rhy chwyrn, marw a wna yr holl braidd. Aed, atolwg, fy arglwydd o flaen ei was, a minau a ddeuaf yn araf fel y gallo yr anifeiliaid, ac fel y gallo y plant hyd oni ddelwyf at fy arglwydd i Seir. Ac Esau a ddywedodd, gadawaf yn awr gyda *thi,* rai o'r bobl sydd gyda mi. Yntau a ddywedodd, *i ba beth y* gwnai hyny? Caffwyf ffafr yn ngolwg fy Arglwydd. Felly Esau y dydd hwnw a ddychwelodd ar hyd ei ffordd ei hun i Seir, a Jacob a ddaeth yn llwyddiannus i ddinas Sichem, yr hon sydd yn ngwlad Canaan, ac a wersyllodd o flaen y ddinas, ac a brynodd ran o'r maes y lledasai ei babell ynddo, o law meibion Hamor, tad Sichem, am gan' darn o arian, ac a osododd yno allor, ac a'i henwodd El-Elohe-Israel."

Ni chafwyd dim gwaith yno i wŷr *arfog* Esau. Cynhygiwyd eu gwasanaeth i yru y praidd, ond nid oedd ar Jacob

ddim eisiau eu cymorth. Toddwyd y galon ag oedd wedi bod yn magu dial am dros ugain mlynedd gan foneddigeiddrwydd a haelfrydedd Jacob ; a pharhaodd y cymod rhyngddynt dros weddill eu hoes.

Yn fuan iawn ar ol hyny, cyfarfu Jacob a thrallod arall a rydd i ni esboniad pellach ar ei yspryd dyoddefgar a heddychgar. Pan oedd ei unig ferch Dinah, tuag un ar bymtheg oed, yn ngwrid ei phrydferthwch, ac yn llonder ei llawenydd, aeth allan i weled merched y wlad. Yr oedd am weled pryd a gwedd, a moes, a gwisgiad merched ieuainc y gymydogaeth ; ac aeth i'w mysg, i'w haneddau, a'u cynulliadau ; a phan oedd yn llys Hemor, tywysog y wlad, Sichem, mab Hemor, a'i hoffodd hi, ei enaid a lynodd wrthi ; ac efe a'i cymerodd hi, ac a lefarodd wrth fodd ei chalon ; ac a'i halogodd hi : ac a erfyniodd ar ei dad fyned at Jacob i'w gofyn yn wraig iddo; ond Jacob a dawodd a son, hyd oni ddaeth ei feibion adref o'r maes. Traethodd Hemor ei gais wrthynt yn yr iaith a ganlyn :—" Glynu a wnaeth enaid Sichem fy mab i wrth eich merch chwi ; rhoddwch hi yn wraig iddo, ac ymgyfathrachwch â ni, a chwi a gewch breswylio gyda ni, a'r wlad fydd o'ch blaen chwi, trigwch a negeseuwch ynddi." A Sichem, y tywysog ieuanc, a ddywedodd hefyd wrth ei thad hi, ac wrth ei brodyr hi, " Caffwyf ffafr yn eich golwg, a'r hyn a ddywedwch wrthyf a roddaf : gosodwch arnaf fi ddirfawr gynysgaeth a rhodd, a mi a roddaf fel y dywedwch wrthyf, rhoddwch chwithau y llances i mi yn wraig." A meibion Jacob a atebasant Sichem a Hemor yn dwyllodrus ; oblegyd yr oeddynt wedi digio yn ddirfawr am halogi eu chwaer hwynt. A dywedasant, nid allwn roddi ein chwaer i wr dienwaededig ; ond yn hyn y cytunwn â chwi, os byddwch fel ninau, gan enwaedu pob gwryw i chwi, yna y rhoddwn ein merched ni i chwi, ac y cymerwn eich merched chwi i ninau, a ni a gydrigwn, ac a fyddwn yn un bobl." A'u geiriau hwynt oedd dda yn ngolwg Hemor a Sichem ; ac nid oedodd y llanc wneuthur y peth ; oblegyd efe a roddasai ei serch ar ferch

Jacob. Yr oedd efe yn "anrhydeddusach," o ran ei gyfoeth, a'i ddoniau, a'i ddylanwad, na holl dŷ ei dad; a phan roddodd efe gynhygiad meibion Jacob o flaen pobl ei ddinas, gwrandawodd pawb arno, ac enwaedwyd pob gwryw oedd yn dyfod allan o borth ei ddinas ef. "A bu ar y trydydd dydd, pan oeddynt hwy yn ddolurus, gymeryd o ddau o feibion Jacob, Simeon a Lefi, brodyr Dinah, bob un ei gleddyf, a dyfod ar y ddinas yn hyderus, a lladd pob gwryw. Lladdasant hefyd Hemor a Sichem ei fab â min y cleddyf; a chymerasant Dinah o dŷ Sichem, ac a aethant allan. Meibion Jacob a ddaethant ar y lladdedigion, ac a yspeiliasant y ddinas, am halogi o honynt eu chwaer hwynt; cymerasant eu defaid hwynt, a'u gwartheg, a'u hasynod, a'r hyn oedd yn y ddinas, a'r hyn oedd yn y maes, a'u holl gyfoeth hwynt; a'u holl rai bychain a'u gwragedd, a gaethgludasant hwy; ac yspeiliasant yr hyn oll oedd yn y tai." Ymddygasant yn ofnadwy o greulawn ac anghyfiawn; ond parodd y fath ddichell a'r fath ddial drallod chwerw i Jacob,; a dywedodd wrth Simeon a Lefi, "Trallodasoch fi, gan beri i mi fod yn ffiaidd gan breswylwyr y wlad; a minau yn ychydig o nifer; a hwy a ymgasglant yn fy erbyn, a tharawant fi, felly y dyfethir fi, mi a'm tŷ." Yr oedd Jacob yn ymofidio cymaint a hwythau am halogi Dinah yn mlodau ei hoes; ond buasai yn well ganddo ei rhoddi i Sichem nag i'w feibion ddwyn euogrwydd a gwarth y fath greulondeb ar ei deulu. Os darfu i drachwant Sichem fylchu coron Dinah, darfu i greulondeb eu brodyr wneud y bwlch yn waeth, ac andwyo ei chysur am ei hoes, heb fod o ddim lles iddi hi, nac iddynt hwythau, nac i neb o'r teulu; ac wrth arfer y fath greulondeb, daethant yn fuan yn ddigon caled i allu gwerthu eu brawd i gaethiwed, a throchi ei siaced fraith mewn gwaed cyn ei hanfon at ei dad: a diamheu y buasai lleiddiaid Sichem yn lladd eu brawd Joseph, oni buasai i Judah newid eu cynllun. Gwnaeth y *lladd* yn achos Dinah glwyf yn nghalon Jacob nad allwyd byth ei iachâu tra y bu ar y ddaear. Yr oedd yn cofio yr amgylchiad yn mhen tros ddeugain mlynedd ar ol hyn; a dywedodd pan yn eistedd

ar ei wely yn ymyl marw, "Simeon a Lefi sydd frodyr, offer creulondeb sydd yn eu haneddau. Na ddeled fy enaid i'w cyfrinach hwynt; fy ngogoniant na fydd un â'u cynulleidfa hwynt, canys yn eu dig y lladdasant wr, ac o'u gwirfodd y diwreiddiasant gaer. Melldigedig fyddo eu dig, canys tost oedd; a'u llid, canys creulon fu; rhanaf hwynt yn Jacob, a gwasgaraf hwynt yn Israel." Dyna ddedfryd yr Hollalluog, o enau eu hen dad wrth farw, yn cael ei chyhoeddi yn erbyn creulondeb eu dialgarwch, ac os tost fu eu dig, tost hefyd fu eu barnedigaeth.

Cawn engraifft dlws o bwyll a boneddigeiddrwydd cyngorwr ffyddlawn yn Jethro, ar ei ymweliad â Moses, pan oedd Israel yn gwersyllu wrth odre Horeb. Ar ol aberthu i'r Arglwydd, a gwledda gyda henuriaid Israel, dywedodd Jethro wrth Moses, Pa ham yr eisteddi dy hun, ac y saif yr holl bobl ger dy fron o'r bore hyd yr hwyr? Nid da y peth yr ydwyt yn ei wneuthur. Tydi a lwyr ddiffygi, a'r bobl yma hefyd y rhai sydd gyda thi: canys rhy drwm yw y peth i ti, ni elli ei wneuthur dy hun. Gwrando ar fy llais i yn awr, mi a'th gyngoraf di, a bydd Duw gyda thi: Bydd di dros y bobl ger bron Duw, a dwg eu hachosion at Dduw, dysg hefyd iddynt y deddfau a'r cyfreithiau, a hysbysa iddynt y ffordd a rodiant ynddi, a'r gweithredoedd a wnant; ac edrych dithau allan o'r holl bobl am wŷr nerthol, yn ofni Duw, gwŷr geirwir yn casau cybydd dod, a gosod y rhai hyny arnynt hwy, yn dywysogion ar filoedd, yn dywysogion ar ganoedd, yn dywysogion ar ddegau a deugain, ac yn dywysogion ar ddegau. A barnant hwy y bobl bob amser; ond dygant bob peth mawr atat ti, a barnant eu hun bob peth bychan; felly yr ysgafnhâi arnat dy hun, a hwynthwy a ddygant y baich gyda thi. A Moses a wrandawodd ar lais cyngor caredig ei chwegrwn, ac a wnaeth yr hyn oll a ddywedodd efe.

Yr oedd addfwynder a llarieidd-dra yn cyfansoddi un o brif elfenau dylanwad Moses. Pan fynegwyd iddo fod Eldad a Medad yn proffwydo yn y gwersyll, a phan oedd Josua am

iddo "waharddd iddynt," dywedodd Moses wrtho, "Ai cenfigenu yr ydwyt ti drosof fi? O na byddai holl bobl yr Arglwydd yn broffwydi, a rhoddi o'r Arglwydd ei yspryd arnynt." A phan lefarodd Miriam ac Aaron yn ei erbyn, er bychanu ei swydd, dyoddefodd yn llariaidd nes i'r Arglwydd ddisgyn yn ngholofn y cwmwl i amddiffyn ei gam, a hyfryd iawn oedd ei weled yn eiriol dros y rhai oeddynt newydd ei ddirmygu a'i athrodi.

Ceir engraifft arall o nerth yspryd a geiriau addfwynder yn hanes Gedeon. Pan oedd newydd enill buddugoliaeth y piseran a'r lampau ar lu y Midianiaid, yr oedd gwŷr Ephraim yn hynod o genfigenllyd a siomedig, ac yn ei ddwrdio yn dost, mewn yspryd câs, ac ar dori allan mewn gwrthryfel, am iddo fyned i'r *maes heb eu gwahodd hwy gydag ef*; ond medrodd Gedeon liniaru eu cenfigen, ac arafu eu *llid*, a thawelu eu cynwrf, drwy wên deg, ac ychydig eiriau o ganmoliaeth iddynt; mai hwy oeddynt wedi perffeithio y fuddugoliaeth drwy ddal dau dywysog y Midianiaid, Oreb a Zeab; a bod lloffion grawnwin Ephraim, yn well na chasgliad grawnwin Gedeon.

Ceir engraifft darawiadol arall o nerth yspryd heddychgar a maddeugar yn hanes y brenin Saul. Yr oedd yn llawn drwyddo o'r genfigen greulonaf tuag at Dafydd. Cynhygiodd ei drywanu fwy nag unwaith. Ceisiodd hefyd ladd Jonathan *ei fab* am ei fod yn ffyddlawn i Dafydd. Lladdodd offeiriaid yr Arglwydd yn Nob am iddynt roddi bwyd i Dafydd. Yr oedd ganddo unwaith dair mil o wŷr etholedig yn erlid ar ol Dafydd drwy'r coedydd, a'r anialwch, ac ogofeydd y creigiau: a phan oedd ar gopa creigiau y geifr gwylltion yn anialwch Engedi, trodd Saul o'r nailldu i ogof corlanau y defaid. Yr oedd Dafydd a'i wŷr yn aros yn ystlysau yr ogof, a neshaodd Dafydd at Saul yn ddirgel, a thorodd gwr y fantell oedd am dano; ond ni laddodd ef, ac ataliodd ei wŷr rhag ei daro. Pan aeth Saul allan o'r ogof i'w ffordd, llefodd Dafydd ar ei ol, gan ddywedyd, "Fy Arglwydd frenin." A phan edrychodd Saul o'i ôl, gostyngodd Dafydd a'i wyneb tua'r ddaear, ac ymgrymodd, a dywedodd wrth Saul: "Paham y gwrandewi eiriau dynion yn

dywedyd, wele y mae Dafydd yn ceisio niwed i ti. Wele, dy lygaid a welsant y dydd hwn, ddarfod i'r Arglwydd dy roddi di yn fy llaw i heddyw yn yr ogof; a dywedwyd wrthyf am dy ladd di; ond fy enaid a'th arbedodd di, a dywedais, Nid estynaf fy llaw yn erbyn fy meistr, canys eneiniog yr Arglwydd yw efe. Fy nhad, hefyd, gwel, ïe gwel gwr dy fantell yn fy llaw i: canys pan dorais ymaith gwr dy fantell di, heb dy ladd; gwybydd a gwel nad oes yn fy llaw i ddrygioni na chamwedd, ac na phechais i'th erbyn, eto yr wyt ti yn hela fy einioes i, i'w dala hi. Barned yr Arglwydd rhyngof fi a thithau, a dialed yr Arglwydd fi arnat ti; ond ni bydd fy llaw i arnat ti." A phan orphenodd Dafydd lefaru y geiriau hyn wrth Saul, yna y dywedodd Saul, "Ai dy lef di yw hon, fy mab Dafydd?" A Saul a ddyrchafodd ei lef, ac a wylodd. Efe a ddywedodd hefyd wrth Dafydd, cyfiawnach wyt ti na myfi, canys ti a delaist i mi dda, a minau a delais i ti ddrwg. A thi a ddangosaist heddyw wneuthur o honot â mi ddaioni; o herwydd rhoddodd yr Arglwydd fi yn dy law di, ac ni'm lleddaist. Oblegyd os caffai wr ei elyn, a ollyngai efe ef mewn ffordd dda? am hyny, yr Arglwydd a dalo i ti ddaioni, am yr hyn a wnaethost i mi y dydd hwn. Ac wele, yn awr, mi a wn gan deyrnasu y teyrnesi di, ac y sicrheir breniniaeth Israel yn dy law di. Twng dithau wrthyf yn awr i'r Arglwydd na thori ymaith fy hâd i ar fy ol, ac na ddyfethi fy enw i o dŷ fy Nhad. A Dafydd a dyngodd wrth Saul. A Saul a aeth i'w dŷ; Dafydd hefyd a'i wŷr a aethant i fyny i'r amddiffynfa." Dyma engraifft o hen galon galed, greulawn, genfigenllyd, ddialgar, yn llawn drwyddi o'r "drygioni" gwaethaf, yn cael ei "gorchfygu gan ddaioni;" ïe, calon lawn o gynddaredd y "drwg yspryd" ei hun, yn cael ei thoddi gan wres "marwor" caredigrwydd.

Amlygir nerth yr un yspryd boneddigaidd yn yr effaith ddymunol a gafodd araeth Abigail ar galon Dafydd pan oedd yn mhoethder ei ddigllonedd am ddial ar Nabal. Pan oedd Dafydd yn ymguddio rhag Saul yn anialwch Paran, clybu fod Nabal yn cneifio ei ddefaid yn Carmel. Yr oedd gan Nabal dair

mil o ddefaid, a mil o eifr, a golud lawer; ond yr oedd yn ddyn caled a drwg iawn. Anfonodd Dafydd, pan mewn angen am luniaeth, ddeg o'i lanciau at Nabal gan eu dysgu i'w gyfarch fel hyn: "Caffech di heddwch, a'th dŷ heddwch, a'r hyn oll sydd eiddot ti heddwch. Ac yn awr, clywais fod rhai yn cneifio i ti: y bugeiliaid sydd genyt a fuant gyda ni, ni wnaethom sarhad arnynt hwy, ac ni bu dim yn eisiau iddynt, yr holl ddyddiau y buont hwy yn Carmel. Gofyn i'th lanciau, a hwy a fynegant it; gan hyny, caed y llanciau hyn ffafr yn dy olwg di—canys ar ddiwrnod da y daethom ni—dyro, atolwg, yr hyn a ddelo i'th law, i'th weision, ac i'th fab Dafydd." Ond Nabal a atebodd weision Dafydd, ac a ddywedodd, "Pwy yw Dafydd? a phwy yw mab Jesse? llawer sydd o weision heddyw *yn tori ymaith bob un oddiwrth ei feistr.* A gymeraf fi fy mara, a'm dwfr, a'm cig a leddais i'm cneifwyr, a'u rhoddi i wŷr nis gwn o ba le y maent?" A'r llanciau a ddychwelasant yn waglaw, a mynegasant i Dafydd holl eiriau Nabal. Cyffrodd y fath eiriau pigog lid Dafydd, a gwegysodd ef a phedwar cant o'i wŷr eu cleddyfau, mewn llawn fwriad i ddyfetha Nabal, ac anrheithio ei eiddo. Yn y cyfamser mynegodd un o weision Nabal i'w feistres Abigail fod Nabal wedi difenwi cenhadau Dafydd; ac ychwanegodd, mewn yspryd gonest, fod gwŷr Dafydd wedi bod yn fûr amddiffyn iddynt ddydd a nos, ac wedi bod yn dda wrthynt yr holl ddyddiau y buont gyda hwy yn y maes; ond fod ei gwr yn fab Belial, fel nad ellid ymddiddan ag ef. Yr oedd yn anrhydedd i weision Dafydd, nad oeddynt ddim wedi cymeryd achlysur oddiwrth derfysgoedd ac afreolaeth y wlad, nac oddiwrth eu hangenion fel milwyr gorthrymedig, i anrheithio y diamddiffyn. Pe buasai yspryd felly ynddynt, buasai yn hawdd iddynt ddiwallu eu hangenion o gorlanau Nabal. Pan glywodd Abigail fod ei gwr meddw, taeog, cybyddlyd, wedi difenwi llanciau Dafydd, deallodd fod drwg yn cael ei barotoi yn ei erbyn ef a'i deulu, a hi a frysiodd, ac a gymerodd ddau cant o fara, a dwy gostrelaid o win, a phump o ddefaid wedi eu gwneuthur yn barod, a phum' hobaid

o gras-ŷd, a chan swp o resin, a dau can teisen o ffigys, ac a'u gosododd ar asynod; a hi a ddywedodd wrth ei gweision, Cerddwch o'm blaen i, wele, fi yn dyfod ar eich ôl; ond wrth Nabal ei gwr nid ynganodd hi Ac a hi yn marchogaeth ar asyn, ac yn dyfod i waered ar hyd ystlys y mynydd, yna, wele Ddafydd a'i wŷr yn dyfod i waered i'w herbyn; a hi a gyfarfu â hwynt. A phan welodd Abigail Ddafydd, hi a frysiodd, ac a ddisgynodd oddiar yr asyn, ac a syrthiodd ger bron Dafydd ar ei hwyneb, ac a ymgrymodd hyd lawr, ac a syrthiodd wrth ei draed ef, ac a ddywedodd, "Arnaf fi, fy arglwydd, arnaf fi, bydded yr anwiredd; a llefared dy wasanaethferch atolwg wrthyt, a gwrando eiriau dy lawforwyn. Atolwg, na osoded, fy arglwydd ei galon yn erbyn y gwr Belial hwn, sef Nabal; canys fel y mae ei enw ef, felly y mae yntau: Nabal yw ei enw ef, ac ynfydrwydd sydd gydag ef, a minau, dy wasanaethferch, ni welais weision fy arglwydd, y rhai a anfonaist. Ac yn awr, yr anrheg yma, yr hon a ddûg dy wasanaethferch i'm harglwydd, rhodder hi i'r llanciau sy'n canlyn fy arglwydd; a maddeu, atolwg, gamwedd dy wasanaethferch; canys yr arglwydd gan wneuthur a wna i'm harglwydd dŷ sicr; o herwydd fy arglwydd sy'n ymladd rhyfeloedd yr Arglwydd, a drygioni ni chafwyd ynot ti yn dy holl ddyddiau. Er cyfodi o ddyn i'th erlid di, ac i geisio dy enaid, eto enaid fy arglwydd a fydd wedi ei rwymo yn rhwymyn y bywyd gyda'th Arglwydd dy Dduw; ac enaid dy elynion a chwyrn-deifl efe, fel o ganol ceudab y ffon dafl. A phan wnelo yr Arglwydd i'm harglwydd, yn ol yr hyn oll a lafarodd efe o ddaioni am danat, a phan y'th osodo di yn flaenor ar Israel; yna ni bydd hyn yn ochenaid i ti, nac yn dramgwydd calon i'm harglwydd, ddarfod i ti dywallt gwaed heb achos, neu ddial o'm harglwydd ef ei hun; ond pan wnelo Duw ddaioni i'm harglwydd, yna cofia di dy lawforwyn." A dywedodd Dafydd wrth Abigail, "Bendigedig fyddo Arglwydd Dduw Israel, yr hwn a'th anfonodd di y dydd hwn i'm cyfarfod i, bendigedig hefyd fo dy gyngor, a bendigedig fyddych dithau yr hon a'm lluddiaist y dydd hwn rhag dyfod i

dywallt gwaed, ac i ymddial a'm llaw fy hun. Yna y cymerodd Dafydd o'i llaw hi yr hyn a ddygasai hi iddo ef, ac a ddywedodd wrthi hi, dos mewn heddwch i'th dŷ, gwel, mi a wrandewais ar dy lais, ac a dderbyniais dy wyneb." Ac Abigail a ddaeth at Nabal, ac wele wledd ganddo ef yn ei dŷ, fel gwledd brenin ; a chalon Nabal oedd lawen ynddo ef, canys meddw iawn oedd efe, am hyny nid ynganodd hi wrtho ef air, na bychan na mawr, nes goleuo y bore. A'r bore pan aeth ei feddwdod allan o Nabal, mynegodd ei wraig iddo ef y geirian hyny; a'i galon ef a fu farw o'i fewn, ac efe a aeth fel careg. Yn mhen deng niwrnod ar ol hyn bu Nabal farw. Pan glybu Dafydd am ei farwolaeth, bendithiodd yr Arglwydd am ei atal ef rhag dial arno, ac effeithiodd araeth fwyn Abigail, nid yn unig *i atal Dafydd rhag dial, ond i enill iddi hi ei hun yr anrhydedd uchel o gael ei dewis yn wraig i'r brenin galluocaf* ac enwocaf fu ar Israel, ac i'r caniedydd pereiddiaf, a'r gweddiwr taeraf yn ei oes.

Dameg o nerth anorchfygol at ddal ac argyhoeddi y troseddwr, ac at ei gynhyrfu i ddigio wrtho ei hun yn lle wrth ei geryddwr, oedd dameg Nathan wrth Dafydd. Yr oedd Dafydd, er yn hen grefyddwr diwyd, cynes, myfyrgar, doniol, proffiadol, uchel ei sefyllfa, ac eang ei ddylanwad,—wedi bod yn euog o'r pechodau mwyaf anfad ; eto pe buasai Nathan yn taro arnynt ar unwaith, ac yn dechreu drwy gyhoeddi â llais uchel yn nghanol y llys, ei feddyliau ofer yn oriau ei lythineb, ei odineb gyda gwraig Urias, ei ddichell isel yn meddwi Urias, a'i greulondeb wedi hyny yn ei ladd â chleddyf meibion Ammon, ni chawsai ei gerydd ddim y fath wrandawiad, na dim y fath effaith ag a gafodd. Ond drwy ei ddameg ddoeth, gymwysiadol, cafodd afael yn nghydwybod Dafydd cyn iddo gael cyfle i'w serio, na'i llygru. Yr oedd gwëoedd ei ddameg mor fanwl fel nad oedd dim modd iddo ddianc ; ac yr oedd mor gymwysiadol fel nad oedd dim lle i wrthddywedyd. Yr oedd Nathan yn taro heb arbed, ac yr oedd ei eiriau yn llymach nag un cleddyf llym dau-finiog. Yr oeddynt wedi eu minio gyda'r fath fedr a'r

fath ofal, fel yr oeddynt yn cyrhaeddyd drwyodd hyd wahaniad yr enaid a'r yspryd; a hyny cyn i lygredd y galon gael hamdden i ymarfogi i'w herbyn. Sylwer fel yr oeddynt yn tori eu ffordd wrth dreiddio drwyodd at y gydwybod. "Dau wr oedd yn yr un ddinas; y naill yn gyfoethog, a'r llall yn dlawd. Gan y cyfoethog yr oedd llawer iawn o ddefaid a gwartheg; a chan y tlawd nid oedd dim ond un oenig fechan, yr hon a brynasai efe, ac a fagasai; a hi a gynyddasai gydag ef, a chyda'i blant: o'i damaid ef y bwytâi hi, ac o'i gwpan ef yr yfai hi, ac yn ei fynwes ef y gorweddai hi, ac yr oedd hi iddo megys merch. Ac ymdeithydd a ddaeth at y gwr cyfoethog; ond efe a arbedodd gymeryd o'i ddefaid ei hun, ac o'i wartheg ei hun i arlwyo i'r ymdeithydd a ddaethai ato, ond efe a gymerth oenig y gwr tlawd, ac a'i paratodd i'r gwr a ddaethai ato." A digofaint Dafydd a enynodd yn ddirfawr wrth y gwr, ac efe a ddywedodd wrth Nathan, Fel mai byw yr Arglwydd, euog o farwolaeth yw'r gwr a wnaeth hyn. A'r oenig a dâl efe adref yn bedwar dyblig, o herwydd iddo wneuthur y peth hyn ac nad arbedodd. A dywedodd Nathan wrth Dafydd, Ti yw'r gwr. Fel hyn y dywed Arglwydd Dduw Israel; Myfi a'th eneiniais di yn frenin ar Israel, myfi hefyd a'th waredais di o law Saul: Rhoddais hefyd i ti dŷ dy Arglwydd, a gwragedd dy Arglwydd yn dy fynwes, a mi a roddais i ti dŷ Israel a Judah; a phe rhy fychan fuasai hyny, myfi a roddaswn i ti fwy o lawer. Paham y dirmygaist air yr Arglwydd, i wneuthur drwg yn ei olwg ef? Urias yr Hethiad a darewaist ti â'r cleddyf, a'i wraig ef a gymeraist i ti yn wraig; a thi a'i lleddaist ef â chleddyf meibion Ammon. Yn awr gan hyny, nid ymedy y cleddyf a'th dŷ di byth. Fel hyn y dywed yr Arglwydd: Wele, myfi a gyfodaf i'th erbyn ddrwg o'th dŷ dy hun; a mi a ddygaf dy wragedd di yngwydd dy lygaid, ac a'u rhoddaf hwynt i'th gymydog, ac efe a orwedd gyda'th wragedd di yn nolwg yr haul hwn. Er i ti wneuthur mewn dirgelwch; eto myfi a wnaf y peth hyn ger bron holl Israel, a cher bron yr haul. A dywedodd Dafydd wrth Nathan, Pechais yn erbyn yr Arglwydd. A Nathan a

ddywedodd wrth Dafydd, "Yr Arglwydd hefyd a dynodd ymaith dy bechod di; ni byddi di marw. Eto, o herwydd i ti beri i elynion yr Arglydd gablu drwy'r peth hyn, y plentyn a anwyd i ti a fydd marw yn ddiau." Ffrwyth edifeirwch dwys Dafydd ydyw yr unfed Salm ar ddeg a deugain, lle y mae yn dywedyd, "Par i mi glywed gorfoledd a llawenydd, fel y llawenycho yr esgyrn a ddrylliaist. Cuddia dy wyneb oddiwrth fy mhechodau, a dilea fy holl anwireddau. Crea galon lân ynof, O Dduw; ac adnewydda yspryd uniawn o'm mewn. Na fwrw fi ymaith oddi ger dy fron, ac na chymer dy Yspryd Sanctaidd oddiwrthyf. Dyro drachefn i mi o orfoledd dy iachawdwriaeth; ac a'th hael Yspryd cynal fi. Yna y dysgaf dy ffyrdd i rai anwir, a phechaduriaid a droir atat. Gwared fi oddiwrth waed, *O Dduw, Duw fy iachawdwriaeth*: am tafod a gân yn llafar am dy gyfiawnder."

Cawn yn hanes Rehoboam siampl dra nodedig ac effeithiol o niweidiau alaethus geiriau geirwon balchder a byrbwylldra; ac y mae yr amgylchiad yn cael ei groniclo mewn *dau* fan yn y Beibl, er *dyblu* y cyfle a'r cymhelliad i ni ei gofio, ac astudio ei addysg. Pan oedd Rehoboam newydd gael ei urddo yn frenin, daeth cenhadaeth luosog ato dros lwythau Israel i ddeisyfu am ysgafnhâd o'u beichiau, a helaethiad eu rhyddid. Eglurasant eu deisyfiad iddo mewn ychydig eiriau, ond yr oeddynt yn eiriau cryfion, cynhwysfawr, ac yn dangos penderfyniad a gonestrwydd. Dywedasant: "Dy dad di a wnaeth ein iau ni yn drom; ac yn awr ysgafnhâ beth o gaethiwed caled dy dad, ac o'i iau drom ef, a roddodd efe arnom ni; ac ni a'th wasanaethwn di." Yr oedd sail i'w cŵyn, a thegwch yn eu deiseb. Y mae'n wir fod gofal Solomon i feithrin cyfeillgarwch â gwledydd cymydogaethol, a'i ymdrech i gefnogi pob gwelliantau yn mysg ei ddeiliaid, wedi derchafu ei wlad i uchder ffyniant ac anrhydedd; ond yr oedd rhwysg a thraul ei lŷs yn mwyhâu o hyd fel yr oedd yn heneiddio; ac yr oedd y deyrnged tu ag at gynhaliaeth y fath rwysg wedi myned yn "drom" iawn." Yr oedd tywysogion, a chapteniaid, marchogion, a cherbydwyr, a threthwyr, a

gweithwyr, a holl swyddwyr a gweision ei lŷs bron yn aneirif; ac yr oedd llawer yn ofynol at eu cynhaliaeth. Yr oedd darpariaeth fawr yn ofynol at luniaeth ei fwrdd. Yr oedd gwellt ac ebran lawer yn angenrheidiol at ddeugain mil o bresebau meirch: ac yr oedd treuliau adeiladu a dodrefnu ei balasau, a'i arfdai, a dinasoedd ei gerbydau, a llysoedd ei drysorau; a chynhaliaeth sefydliadau saith gant o wragedd, oll yn freninesau, a thri chant o ordderchadon, a gwasanaeth eu duwiau hwynt, yn feichiau trymion iawn ar y wlad. Rhwng y darpariaethau at luniaeth, a'r dynion, a'r arian oedd yn godi, yr oedd ei dreth yn "drom" arswydus; a hyny oll yn ychwanegol at feichiau rhyfeloedd ei dad. Yr oedd *achos* gan y bobl i gwyno fod yr iau yn drom, ac yr oedd yn bryd iddynt ddeisyfu am iddi gael ei hysgafnhâu. Gofynodd Rehoboam am dridiau i ystyried eu cais. Nid oedd dim yn anmhriodol yn hyny, pe buasai ei fryd ar degwch a heddwch. Ymneillduodd y bobl yn foneddigaidd i ddisgwyl am ei atebiad. Ymgyngorodd yntau â'r "henuriaid," a fuasent yn sefyll ger bron Solomon ei dad. Yr oedd yr henuriaid hyny yn ddynion o astudiaeth ac o brofiad, a dywedasant wrtho: "Os byddi di heddyw was i'r bobl hyn, a'u gwasanaethu hwynt, a llefaru wrthynt eiriau teg; yna byddant weision i ti byth." Yr oedd eu cyngor yn un call a thêg ac amserol; o blegyd yr oeddynt yn gwybod am sefyllfa y wlad, ac yspryd y deisyfwyr; ond yr oedd Rehoboam yn rhy uchel ac ystyfnig i dderbyn eu cyngor. Yr oedd yn ystyried yr awgrymiad iddo ef, ac efe yn frenin, yn frenin newydd, yn fab i Solomon, ac yn ŵyr i Dafydd, fod yn "was" i'r bobl, a'u "gwasanaethu hwynt," a llefaru geiriau teg wrthynt yn ddirmyg ar ei urddas, ac yn sarhâd ar ei awdurdod; ac efe a wrthododd gyngor eu doethineb a'u profiad; ac a'u bwriodd hwy a'u cyngor o'r neilldu; ac a ymgynghorodd a'r "gwŷr ieuainc a gynyddasent gydag ef." Gwŷr ieuainc uchelfrydig a dibrofiad fel yntau; gwŷr ieuainc awyddus am swyddau uchel, ac am rwysg a rhodres, segurdod a moethau a difyrwch, a hyny ar draul y wlad; gwŷr ieuainc dirmygus o bwyll ac o brofiad yr Henuriaid, a pharod i gyn-

llwynwyr er eu cael o'r ffordd. A'i gynghorwyr ieuainc a'i hanogosant ef i sefyll yn dŷn dros ei urddas a'i arglwyddiaeth, a'i "Divine right;" ac i ddangos i'r bobl wyneb llawn o ddigllonedd breninol, a'u hateb mewn llais garw fel hyn: "Fy mys bach a fydd breisgach na lwynau fy nhad; ac yn awr fy nhad a'ch llwythodd ag iau drom, minau a ychwanegaf ar eich iau chwi; fy nhad a'ch cospodd chwi â ffrewyllau, a minau a'ch cospaf chwi ag ysgorpionau," A'r brenin balch ac ynfyd a hoffodd gyngor hunanoldeb a gwallgofrwydd y gwŷr ieuainc; ac a atebodd y bobl yn arw yn ol geiriau eu cyngor; a'r canlyniad galarus fu i'r freniniaeth gael ei rhwygo ar unwaith. Pan welodd y bobl na wrandawai y brenin ar eu deisyfiad, a'i fod wedi treulio y "tridiau" i chwilio am eiriau i'w dirmygu, hwy a *atebasant yn un floedd, yn nigllonrwydd eu siomedigaeth,* "Pa ran sydd i ni yn *Dafydd? Nid oes i ni etifeddiaeth yn* mab Jesse. O Israel, dos i'th bebyll, edrych yn awr ar dy dŷ dy hun, Dafydd," ac ni lynodd ond llwyth Judah yn unig wrth dŷ Dafydd. A'r encilwyr a urddasant Jeroboam yn frenin ar Israel, ac aeth y rhwyg yn anwelladwy; a bu yn achos o genfigenau parhaus, ac o ryfeloedd mynych rhwng Israel a Judah. Parhaodd yr elyniaeth am lawer o genhedlaethau, ac achosodd i'r ddwy blaid fyned i'r draul fawr o adeiladu dinasoedd o gadernid, ac amddiffynfeydd, a gosod ynddynt gellau bwyd, ac olew, a gwin, a tharianau, a gwaywffyn, rhag ymosodiadau eu gilydd. A bu rhyfeloedd rhwng Rehoboam a Jeroboam dros eu holl ddyddiau; a syrthiodd o Israel, mewn un frwydr, yn amser mab Rehoboam, bum' can mil o wyr etholedig. Mor hawdd fuasai i Rehoboam ar y cyntaf, drwy eiriau teg, dawelu a boddloni y bobl. Gallasai yn hawdd drwy "brysuro gwaith cyfiawnder" sicrhau ei orsedd, ac enwogi ei freniniaeth. Effaith *naturiol* ei eiriau geirwon, a'i ymddygiad trahaus oedd cynhyrfu terfysg a gwrthryfel; ac effaith *naturiol* geiriau teg a boneddigaidd fuasai sicrhau heddwch a llwyddiant ei deyrnasiad. Y mae yn alaethus i feddwl am yr holl ryfeloedd anrheithiol a llofruddiog fuont yn andwyo bron holl wledydd y

byd, y rhai a gynhyrfwyd drwy eiriau ac ymddygiadau trahaus a byrbwyll tywysogion ac arglwyddi ieuainc beilchion a gwyllt-ion o yspryd Rehoboam ; ac mor hawdd fuasai eu rhagflaenu a'u hatal drwy ychydig o bwyll, a boneddigeiddrwydd, ac addfwynder.

Yr unig siampl arall o'r *Beibl*, a gawn goffhau, ydyw yr engraifft dra nodedig o ddylanwad, addfwynder, a ffyddlondeb a geir yn yr effeithiau hyfryd a gafodd ymresymiadau a chyng-orion Paul ar y ffoadur Onesimus, ac ar ei feistr Philemon. Y mae llythyr Paul at Philemon yn un o'r rhai tlysaf a bonedd-igeiddiaf a ysgrifenwyd erioed. Ni buasai doniau Pliny byth yn medru ei gyfansoddi. Y mae naws a mîn y cariad coethaf ar bob gair sydd ynddo. "Paul carcharor Crist Iesu, a'r brawd Timotheus, at Philemon ein hanwylyd a'n cydweithiwr. Yr wyf yn diolch i'm Duw, gan wneuthur coffa am danat yn was-tadol yn fy ngweddiau, wrth glywed dy gariad, a'r ffydd sydd genyt tu ag at yr Arglwydd Iesu, a thu ag at yr holl saint: canys y mae genym lawer o lawenydd a diddanwch yn dy gar-iad di, o herwydd bod ymysgaroedd y saint wedi eu lloni trwot ti, frawd. O herwydd paham, er bod genyf hyfdra lawer yn Nghrist, i orchymyn i ti y peth sydd weddus ; eto o ran cariad yr ydwyf yn hytrach yn atolwg, er fy mod yn gyfryw un a Paul yr hynafgwr, ac yr awr hon hefyd yn garcharor Iesu Grist. Yr ydwyf yn atolwg i ti dros fy mab Onesimus, yr hwn a genhedl-ais i yn fy rhwymau : yr hwn gynt a fu i ti yn anfuddiol, ond yr awr hon yn fuddiol i ti ac i minau hefyd : yr hwn a ddanfon-ais drachefn ; a derbyn dithau ef, yr hwn yw fy ymysgaroedd i. Yr hwn yr oeddwn i yn ewyllysio ei ddal gyda mi, fel drosot ti y gwasanaethai efe fi yn rhwymau yr efengyl. Eithr heb dy feddwl di ni ewyllysiais wneuthur dim ; fel na byddai dy ddaioni di o angenrhaid, ond o fodd. Canys ysgatfydd, er mwyn hyn yr ymadawodd dros amser, fel y derbynit ef yn dragywydd ; nid fel gwas bellach, eithr uwchlaw gwas, yn frawd anwyl, yn enwedig i mi ; eithr pa faint mwy i ti, yn y cnawd, ac yn yr Arglwydd hefyd? Os wyt ti gan hyny yn fy nghymeryd i yn gydymaith,

derbyn ef fel myfi. Ac os gwnaeth efe ddim cam â thi, neu os yw yn dy ddyled, cyfrif hyny arnaf fi ; myfi Paul a'i ysgrifenais a'm llaw fy hun, myfi a'i talaf, fel na ddywedwyf wrthyt dy fod yn fy nyled i yn mhellach am danat dy hun hefyd. Ie, frawd, gad i mi dy fwynhau di yn yr Arglwydd ; llona fy ymysgaroedd i yn yr Arglwydd. Gan hyderu ar dy ufudd-dod yr ysgrifenais atat, gan wybod y gwnai, ie, fwy nag yr wyf yn ei ddywedyd. Heblaw hyn hefyd, parotoa i mi lety ; canys yr wyf yn gobeithio trwy eich gweddiau chwi y rhoddir fi i chwi." Nid oedd yn bosibl i unrhyw Philemon yn Colosse, nac yn un man arall, wrthsefyll geiriau tyner, cynes, y fath ddawn ar fath foneddigeiddrwydd, y fath ffyddlondeb a'r fath frawdgarwch.

Buasai yn hawdd i ni liosogi engreifftiau o'r Beibl er egluro a chadarnhau ein gosodiad, ond cawn droi yn awr yn

III. I gylchoedd îs, a mwy cyffredin, a nês atom, am engreifftiau o'r un natur, a chawn weled fod yspryd addfwynder yn effeithio yn dda yn mhob cylch, dan bob goruchwyliaeth, ar bob oed a gradd, ac yn mysg pob dosbarth o ddynion. Y mae cylch y ffeithiau sydd genym i brofi hyn mor ëang, fel y mae'n anhawdd gwybod pa le i ddechreu.

Crybwyllwn yn gyntaf y gellir trin *plant* drwy addfwynder. Yr ydym yn cydnabod fod *ufudd-dod* i gael ei ddysgu i blant yn mlaenaf ac yn benaf dim ; ac yr ydym yn cydnabod hefyd y dylid defnyddio y wialen i hyny, *os* metha tiriondeb. Y mae gan rai feddwl mawr am y wialen am fod *Solomon* dros ei defnyddio. Yr ydym yn cofio i Solomon ddweyd "Yr hwn a arbedo y wialen sydd yn casau ei fab. Ffolineb sydd yn nghalon plentyn, ond gwialen cerydd a'i gŷr yn mhell oddiwrtho. Na thyn gerydd oddiwrth blentyn, os curi ef â gwialen, ni bydd efe marw ;" ond nid ydym yn meddwl fod Solomon am ddefnyddio'r wialen lle y byddai tiriondeb yn effeithiolach. Yr ydym yn casglu i Solomon ei hun gael ei ddysgu gyda'r tiriondeb anwylaf ; oblegyd dywed ei fod yn fab i'w dad, hyny yw, yn fab hoff ei dad ; a'i fod yn dyner ac yn an-

wyl yn ngolwg ei fam : ac y mae'n amlwg i'w rieni, ac yn enwedig ei fam, ei ddysgu yn serchog ac yn dyner, mewn yspryd addfwynder. Dylai y byd fod yn awr yn oleuach ac yn *efengyleiddiach* nag oedd yn amser Solomon ; dylai fod ei foddion *moesol* yn effeithiolach yn awr nag oeddynt y pryd hyny, oblegyd ei fod wedi cael gwersi lawer ar gariad ac addfwynder na chafodd Solomon mo'u clywed. Y mae Athraw o ysgol uwch na'r eiddo ef yn dywedyd, "Y tadau, na chyffrowch eich plant, fel na ddigalonont. Na yrwch eich plant i ddigio, eithr maethwch hwy yn addysg ac yn athrawiaeth yr Arglwydd." Y mae yr olygfa yn dywyll iawn pan y mae'r wialen yn llaw tad sydd heb ddysgu addfwynder. Mynych iawn y mae gerwindeb yn methu. Ychydig flynyddoedd yn ol yr oedd athraw profiadol yn cymeryd gofal ysgol mewn cylch newydd. Hysbyswyd iddo gan y prif ardalwyr fod yno un bachgen ag y byddai raid iddo ei fflangellu bob dydd ; gan arwyddo fod ei ragflaenwyr wedi *profi* nad oedd dim modd ei drin yr un ffordd arall, a'i fod yn myned waeth waeth. Penderfynodd yr athraw newydd gymeryd ffordd newydd, a bu yn dirion iawn wrth y bachgen drwg. Yr oedd y fath ddull newydd yn dyrysu y bachgen ar y cyntaf, am ei fod mor wahanol i'r driniaeth ag oedd wedi arfer gael ; ond bob yn ronyn darfu i dynerwch geiriau, ac edrychiadau, a holl ymddygiadau ei athraw newydd fagu tynerwch yn nghalon y bachgen. Llwyr orchfygwyd ei ddireidi, a daeth yn fuan iawn y bachgen mwyaf ufudd a diwyd, a'r mwyaf cariadus a llwyddianus yn yr holl ysgol. Etholwyd y bachgen hwnw wedi hyny yn Brif Ynad un o Dalaethau America. Buasai *parhad* goruchwyliaeth y fflangellu yn debyg iawn o andwyo y galon fawr weithgar hono, a buasai hyny yn greulondeb ac yn drueni. Dichon mai nid ar unwaith, bob amser, y gellir tyneru ac enill calon gref felly wedi cael cam-addysg, a cham-driniaeth. Nid *un* gawod sy'n ireiddio'r crasdir. Nid *un* haulwen sy'n addfedu'r ffrwythau. Ac nid *un* wên dynera y galon. Ond *dilyner* trefn yr addfwynder, y gair mwyn, y llygad llon, y wên deg, y cyngor car-

edig, a'r ymddygiad tirion, a bydd gan addysgydd y meddwl ieuanc, ac ymgeleddwr y galon ieuanc, gystal sail i obeithio am ffrwyth y fath driniaeth, ag sydd gan y llafurwr gofalus, a da ei amynedd, i ddysgwyl am werthfawr gynyrch y tir a amaethir ganddo.

Aeth ymwelydd unwaith i Ysgol Sul yn Boston, ac wrth edrych o'i amgylch, gwelai frawd a chwaer bychain yn eistedd yn ymyl eu gilydd. Mewn moment o natur ddrwg, tarawodd y bachgen bach ei chwaer. Cynhyrfodd hyny yr eneth fach, a chyda golwg lawn o lid, cododd ei dwrn cauedig i daro yn ol; ond ar hyny cyfarfu llygad yr athrawes lygad y ferch fach. "Aros, fy ngeneth anwyl i," meddai yr athrawes yn dirion, "*gwell i ti gusanu dy frawd bach na'i daro.*" *Aeth y gair at ei chalon. Gollyngodd ei llaw i lawr, newidiodd ei gwedd, taflodd* ei breichiau am wddf ei brawd, a chusanodd ef. Toddodd hyny ei galon yntau. Gallasai ddal *ergyd*, ond methodd ddal *cusan*—cusan *chwaer*, y chwaer oedd newydd *daro*—a dechreuodd y dagrau ymdreiglo dros ei ruddiau. Effeithiodd hyn eilwaith ar y chwaer, a chyda'r teimlad tirionaf, cymerodd ei chadach gwyn bychan i sychu ei ddagrau; ond nid oedd hyny ond peri iddynt dreiglo yn gyflymach. Ie, y ffordd gyflymaf, ac effeithiolaf, a sicraf, i doddi y galon yw rhoi "cusan am ergyd." Yr un defnydd sydd yn nghalon y rhyfelwr "*mawr*" ag oedd yn nghalon yr ymladdwr *bach* yn Boston. Y ffordd i atal pob ymladd ydyw "talu da am ddrwg"—"gorchfygu drygioni trwy ddaioni."

Yr oedd dau fachgenyn o gylch yr un oed, o'r enwau Abel a George, mewn ysgol yn New York. Yr oeddynt yn fechgyn tlysion, ond o nwydau gwylltion, ac yr oeddynt wedi cael eu dysgu *gartref*, o'u cryd i fyny, i *ymladd* am eu hiawnderau, ac i dalu y pwyth i'w gelynion. Yr oeddynt un diwrnod, rhwng oriau gwersi yr ysgol, yn chwareu pinau. Yr oedd yr hwn a fedrai wthio ei bin ar draws pin y llall, yn enill y ddau. Gwthiodd Abel ei bin, meddai ef, ar draws blaen pin George. Haerai George nad oeddynt ddim yn croesi. Yn lle ymbwyllo,

a galw canolwr i farnu, cipiodd Abel y ddau bin gan haeru ei fod wedi eu henill. Cynhyrfodd hyny George, a tharawodd Abel yn ei wyneb. Gwylltiodd Abel ar hyny, a tharawodd yn ol, a dyna yr *ymladd* yn dechreu. Ymdyrodd y plant eraill o'u deutu, nid i'w hysgaru, ond i'w hysio i ymladd. Gwaeddai rhai, "taro fo, Abel." Llefai y lleill, "rho hi iddo fo, George ;" ac yr oedd y ddau fachgen erbyn hyn yn llawn cynddaredd, yn curo, ac yn llusgo, ac yn crafu eu gilydd hyd y medrent. O'r diwedd, syrthiodd y ddau, afael yn ngafael ; ond digwyddodd Abel fod yn uchaf, ac ymròdd i bwyo gwyneb George nes oedd y gwaed yn neidio allan o'i enau ac o'i ffroenau. Wrth ei weled yn gorwedd fel un marw, llusgodd y bech gyn Abel ymaith ; ond er hyny nid allai George godi. Tybiasant ei fod wedi cael ei ladd, ac yn y dychryn galwyd yr athraw yno. Cariodd yntau George i'r tŷ, a golchodd ymaith y chwys a'r gwaed ; ond yr oedd ei ben a'i wyneb wedi eu hysigo gymaint, fel y collodd un o'i lygaid, a bu bron iawn iddo golli y llall, a myned yn gwbl ddall. Pe buasem ni yno, buasem yn foddlon i Abel a George, ac yn enwedig y bechgyn mwy oeddynt yn eu hysio i ymladd, gael y fraint i gael eu galw i sefyll, nid yn unig ar stôl y penyd o flaen pwlpud Paul dan bregeth addfwynder, ond o flaen brawdle Solomon i glywed dedryd y wialen, a chael yr hyfrydwch ar ol hyny o brofi blâs ei brigau, a dichon na buasai ddim yn golled i'r *rhieni* i geisio fforddio amser i fod yn y *ddwy* odfa.

Yr oedd dau frawd, o'r enwau Thomas a Gerald, yn rhedeg i lawr yr heol pan oedd yn llithrig o rew, gan dreiglo cylch o'u blaen. Tarawodd Thomas, y blaenaf, ei droed wrth garreg, a syrthiodd ar ei wyneb. Wrth fod Gerald yn ei ymyl, yn rhedeg ei oreu ar ei ol, methodd sefyll yn sydyn, ond syrthiodd ar draws Thomas, yr hwn a friw-wyd felly *ddwy* waith, sef gan ei gwymp ei hun, a chan godwm ei frawd. Cododd y ddau yn bur wyllt, a dechreuodd Thomas, dan ei friwiau, drin a churo ei frawd. Pe buasai Gerald yn debyg i Abel a George, buasai yn taro yn ol, a buasai yno friwio pellach ; ond

gwthiodd Gerald ei law i waelod ei logell, a thynodd allan ddarn hir o *siwgr candy*, a phan yr oedd ei frawd yn agor ei enau wrth ei drin a'i guro, gwthiodd Gerald y candy i'w enau; a'r foment y profodd Thomas flâs y siwgr, caùodd ei enau, tawodd a thrin, a pheidiodd a churo; ac yr oedd yn amlwg ei bod yn ddrwg iawn ganddo ei fod wedi trin a churo ei frawd caredig; a hyny am ddim ond iddo gwympo, pan oedd ef ei hun wedi cwympo yn gyntaf ar draws ei lwybr. Ond gorchfygwyd nwydwylltedd Thomas gan garedigrwydd Gerald.

Gwelsom fachgenyn gwyllt, hunanol brolgar unwaith yn ceisio cynhyrfu bachgenyn siriol arall i ymladd ag ef. Yr oedd yn mingamu arno, ac yn cau ei ddwrn wrth ei ddanedd, ac yn poeru yn ei wyneb, ac yn ei alw ar bob math o enwau o anfri; ac yr oedd cyfeillion y bachgen ymladdgar yn galw y bachgen heddychgar yn *coward*, ac yn gwneud eu goreu i'w gynhyrfu i ymladd; ond dioddefodd y cyfan yn dawel. O'r diwedd diflasodd y bachgen ymladdgar geisio ei gynhyrfu, ac yr oedd yn amlwg fod arno gywilydd am ei fod wedi bod mor frwnt wrtho; ac yn mhen ychydig ddyddiau ar ol hyny daeth yn ostyngedig ato i ofyn ei faddeuant.

Pan oedd dwy chwaer, o'r enwau Ruth ac Amy, yn cydchwareu ar weirglodd yn ymyl tŷ eu tad yn Pennsylfania, gwelent draw un o flodau cynaraf y gwanwyn yn gwenu arnynt. Rhedodd y ddwy túag ato, ond llaw Ruth, yr hynaf, oedd y gyntaf i'w gyrhaedd. Ar hyny, gwaeddodd Amy mewn digter, Y fi pia fo, fi gwelodd o gyntaf. Nage, meddai Ruth, nid tydi pia fo, ond y fi; oblegyd gwelais o cyn gynted a thithau, ac y fi aeth ato gyntaf, y fi tynodd o, y fi pia fo, y mae o gen' i, ac ni chei di mo'no. Ar hyny, gwylltiodd Amy, tarawodd ei chwaer, a chynygiodd gipio'r blodeuyn o'i llaw. Tarawodd y llall yn ol, ac yno y buont yn ymladd, yn curo, yn tynu gwallt, ac yn rhwygo dillad eu gilydd, nes i'w mam eu clywed yn ysgrechian, a rhedeg yno i weled beth oedd y mater. Mae Ruth wedi dwyn fy mlodeuyn, i meddai Amy. Naddo, mam, meddai Ruth, y fi gwelodd o, y fi tynodd o gyntaf. Pa le y

mae'r blodeuyn? meddai'r fam. Erbyn edrych, yr oedd wedi cael ei ddryllio, a'i fathru dan draed yn y frwydr, ac felly yr oedd y ddwy wedi ei golli. Pe buasai Ruth, ar y cyntaf, yn dweyd wrth ei chwaer lai na hi, Os wyt ti yn meddwl mai ti bia'r blodeuyn, gwell gen'i i ti ei gael, nag i mi ei gadw; gwell gen'i dy serch di na holl flodau'r byd. Buasai y ddwy felly yn cael o berarogl y blodeuyn, ac yn cael cydsyllu ar ei hardd-liwiau, ac yn cael caru eu gilydd fel dwy chwaer; ac yn cael caru eu tad nefol, am wneud y fath flodau tlysion, ac am roddi y fath gyflawnder o honynt yn eu cyrhaedd. Y mae llawer dwy *wlad* yn debyg i'r ddwy *chwaer*, wedi bod yn curo ac yn rhwygo eu gilydd am ryw flodeuyn. Un wlad yn taeru, y fi gwelodd o gyntaf. A'r llall yn dweyd, y fi cyrhaeddodd o gyntaf; ac felly yn gwyllt ymladd am dano, nes dryllio y blodeuyn, ac andwyo eu gilydd; pan y buasai yn hawdd i'r ddwy gydfwynhau o beraroglau iachusol yr un blodeuyn.

Yr oedd tad unwaith yn cwyno yn ofidus wrth gyfaill iddo ei fod yn cael ei boeni yn fawr drwy fod ei *blant* mor gynengar; ond erbyn i'w gyfaill graffu ychydig ar y teulu, deallodd fod y tad hwnw bob amser yn dysgu ei blant i "gadw eu rhych," ac i sefyll yn dyn am eu hawliau, ac i *ymladd* os byddai raid cyn eu colli; a "chofio i'w caseion," a dal ar bob cyfle i "dalu y pwth" iddynt. Nid rhyfedd fod y plant hyny yn rhai cynengar. Yr oedd yr un boneddwr unwaith ar swper mewn teulu lle yr oedd tri o blant. Pan ranodd y fam iddynt "*custard pie*," dechreuasant edrych yn gornelog ac yn gilwgus ar ranau eu gilydd, er ceisio deall gan ba un yr oedd y darn mwyaf; a dechreuodd Charles, yr hwn oedd wedi digwydd cael y dernyn mwyaf y tro hwnw, ymffrostio. Cynhyrfodd hyny eiddigedd James a Jane. Trodd James yn bur hyf at ei fam i ddadlu am gael darn mwy; ond gan iddo fethu llwyddo, ceisiodd gipio dernyn Charles, ond methodd; ac yna dechreuodd wthio, a tharo, a chicio coesau ei frawd, a thaflodd y *custard* i'r llawr. Pan dawelodd y terfysg, a phan gafwyd yno ychydig o ddistawrwydd, adroddodd y boneddwr

i'r plant yr hanesyn bach a ganlyn am frawd a chwaer oeddynt yn byw yn eu hymyl :

Yr oeddwn i neithiwr ar swper yn nhŷ tad a mam Lydia fach, ac Oliver bach. Aeth y fam allan i gyrchu i ni ychydig o *peaches*. Yr oedd rhai o honynt yn rhai mawrion, addfed, a bochgochion iawn ; yr oedd y lleill yn felysion, ond o rywogaeth llai. Estynodd y tad i mi un o'r rhai mwyaf, a rhoddodd un i'r fam, ac un i Lydia fach wyth oed, ac estynodd un arall *lai* i Lydia i gymeryd allan i'w brawd bach pedair oed. Aeth Lydia, yn siriol iawn, a dychwelodd yn mhen deng munud. Gofynodd ei thad iddi, a oedd hi wedi rhoi i'w brawd bach y peachen oedd ef wedi anfon iddo? Gwridodd *Lydia, a throdd draw, heb ateb. Gofynodd yntau eilwaith, a oedd hi wedi ei rhoddi i'w brawd bach. Naddo,* nhad, meddai'r fach, ni roddais i mo *hono.* Beth wneist ti i hono? meddai'r tad. Bwyteais hono, meddai Lydia fach. Roddaist ti ddim i dy frawd? meddai'r tad. Do, nhad, rhoddais fy *mheachen fawr* fy hun iddo. Paham na buasit ti yn rhoddi iddo yr un berais i i ti roi? meddai'r tad, braidd yn llym. Am fy mod yn gwybod, fy nhad, y byddai yn well ganddo fy un *fawr* i. Ond ni ddarfu i ti ddim ufuddhau gorchymyn dy dad. Nid oeddwn i ddim yn meddwl bod yn anufudd i fy nhad, meddai'r fechan, a'i mynwes yn chwyddo, a'i llygad yn llawn, a'i gwefus yn crynu. Ond buost yn anufudd, fy merch fach i, meddai y tad. Ni feddyliais i ddim, meddai'r fach, y buasech yn anfoddlon i mi roddi y *fwyaf* i'm brawd bach, a dechreuodd ei dagrau lifo. Yr oeddwn am i ti gael y *fwyaf*, meddai'r tad, am dy fod yn hŷn, ac yn fwy nag ef. Carwn i, meddai'r fach, i chwi roddi y pethau mwyaf a goreu i'm brawd bach. Pa'm, meddai'r tad, a'i lygad yntau, erbyn hyn, yn dechreu llenwi. Am fod mor anwyl genyf am dano, meddai'r chwaer fach haelgalon, ac yr wyf fi bob amser yn ddedwydd pan y bydd ef yn cael y pethau goreu. Yr wyt ti yn iawn, fy merch fach anwyl i, meddai'r tad, gan ei gwasgu yn ei fynwes, a gelli fod yn dawel na wnaiff dy dad ddim digio byth

wrthyt am ddymuno rhoddi y pethau goreu i dy frawd bach. Y mae ef yn fachgen bychan, pur, anwyl, ac y mae'n dda genyf fi dy fod yn ei garu mor fawr. A wyt ti yn meddwl ei fod ef yn dy garu di gymaint ag wyt ti yn ei garu ef? Ydyw, nhad, meddai'r fach, oblegyd pan gynygiais y peachen fwyaf iddo, bum yn hir cyn cael ganddo ei chymeryd, am ei fod eisiau i mi gymeryd y fwyaf.

Yna trodd y boneddwr at y plant oeddynt newydd fod yn ymladd yn nghylch y "*custard pie,*" a gofynodd, oeddynt hwy yn adnabod Lydia fawr ac Oliver bach? Ydym, meddent hwythau Ddarfu i chwi erioed eu gweled yn syrthio allan, ac yn curo eu gilydd? Naddo, meddent hwythau Pa ham na byddent weithiau yn syrthio allan? Plygodd Charles a James eu penau, heb roddi ateb. Am eu bod, meddai Jane, bob amser am roi y pethau goreu i'w gilydd. Ac yr oedd ateb Jane yn gywir. Ni bydd byth gynen, nac ymladd rhwng plant pan y bydd y naill yn hoffi gwel'd y llall yn ddedwydd, ac am roddi y pethau mwyaf a goreu i'w gilydd. A phan y mae *teuluoedd* cymydogaethol yn hoffi gweled eu gilydd yn ddedwydd, nid oes dim perygl iddynt byth ymgynhenu. A phan y mae *gwledydd* cymydogaethol yn hoffi gweled eu gilydd yn llwyddianus a dedwydd, nid oes dim perygl iddynt fyned i ryfel. Un o brif elfenau tawelwch a dedwyddwch mewn teulu ydyw fod y naill aelod yn dymuno dedwyddwch yr aelodau eraill; ac elfen fawr heddwch a llwyddiant teyrnasoedd y byd ydyw fod pob gwlad yn llawenychu yn llwyddiant a dedwyddwch gwledydd eraill. Afreidiol fyddai i ni ychwanegu siamplau am ddylanwad addfwynder ar feddyliau *plant.* Nid oes neb ag sydd wedi sylwi ychydig ar blant na ŵyr yn dda fod caredigrwydd yn effeithio yn ddwys iawn ar eu calonau.

Gellir gorchfygu y *cymydogion* cyndynaf ac anhecaf drwy garedigrwydd ac addfwynder. Yr oedd genyf, meddai y dyngarol William Ladd, Yswain, faes teg o egin ŷd ychydig oddiwrth y tŷ; ond bob tro y marchogwn heibio iddo, byddai

defaid fy nghymydog Pulsifer yno yn dystrywio fy ngobaith am gynhauaf. Yr oeddynt yn ddefaid meinion coeshir, ac mor gyflym a'r milgwn, ac nid oedd na mûr na chae allai eu cadw allan. Anfonais lawer cenad i gwyno yn eu cylch, ond heb lwyddo. Yr oedd fy egin i yn fwy blasus na'r borfa gartref, ac ynddo yr oeddynt bron o hyd. Wrth farchogaeth heibio un diwrnod, a'u gweled oll yno, digiais, ac archais i'm dynion osod y cŵn arnynt, ac os na lwyddai hyny, y talwn iddynt am eu saethu. Troais ymaith yn ffrom ddig, ac yn llawn o ryfel; ond mewn moment daeth goleuni i'm meddwl, a phenderfynais wneuthur un prawf *ymarferol* o'r egwyddorion *heddwch* oeddwn wedi bregethu i eraill. Ac felly, bore dranoeth, marchogais i ymweled a'm cymydog Pulsifer. Cefais ef yn hollti coed wrth ei ddrws. Bore da, gymydog. Dim ateb. Bore da, meddwn eilwaith; dim ateb, ond math o rochiad fel mochyn, heb godi ei ben i edrych arnaf. Daethym yma, meddwn inau, i siarad â chwi yn nghylch y *defaid*. Ar hyny taflodd y fwyall i lawr, a llefodd yn y dull mwyaf nwydwyllt, Cymydog gwych ydych chwi yn peri i'ch gweision ladd fy nefaid i, gwr cyfoethog fel chwi yn peri saethu defaid dyn tlawd! Yr oeddwn ar*fai*, meddwn inau; eto nid yw ddim yn iawn gadael i'r defaid fwyta yr holl ŷd; a daethym yma i ddweyd y cymerwn i eich defaid chwi at fy nefaid fy hun i'r borfa wrth y tŷ; ac yn niwedd y flwyddyn y cewch chwithau ddyfod i'w cyrchu adref, ac os bydd yr un o honynt ar goll, y cewch chwi eich dewis o'm dëadell i yn ei lle. Ar hyn, synddelwodd Pulsifer. Ni wyddai pa fodd i'm hateb; ond o'r diwedd, bloesg ofynodd—Nage, Squire, ydych chwi o ddifrif? Ydwyf, yn wir, meddwn inau; oblegyd gwell i mi gadw y defaid yn y *borfa*, na'u cadw yn yr ŷd, a gwelaf nad all un cae eu cadw allan. Wedi munud o ddistawrwydd, llefai Pulsifer, Ni chaiff y defaid byth eich blino mwy. Mynaf eu llyfetheirio oll. Ond yr wyf am i chwi wybod, pan y mae rhywrai yn son am saethu, y gallaf finau saethu; a phan y maent hwy yn dirion, y gallaf finau fod yn dirion. Ni ddaeth y defaid

byth wedi hyny i ormesu ar fy rhandir. Pan ydym ni yn son am ddrygu ein cymydogion, y maent hwythau yn gosod eu bryd ar dalu y pwyth yn ol i ni. A phan y mae *gwlad* yn bwgwth rhyfel, y mae y wlad a fygythir yn parotoi at ryfel; ond y mae cariad yn cenhedlu cariad, ac y mae dymuno tangnefedd yn ddigon i gadw tangnefedd. Buasai yn hawdd ysgoi y *rhyfeloedd gwaedlyd* sydd bron iawn wedi andwyo y byd, pe buasai teyrnas yn ymddwyn at deyrnas fel yr ymddygodd William Ladd tuag at ei gymydog Pulsifer.

Yr oedd mintai o dros ddeg ar hugain o deuluoedd o Loegr Newydd yn mysg y sefydlwyr cyntaf yn Illinois. Y mae Mrs. Child, yr hon a gafodd gyfle i wybod ei hanes, yn adrodd iddynt fyned allan fel cymdeithas fechan o gyfeillion, dan gyfamod i ddilyn *heddwch a phawb*, a bod yn gariadlawn tuag at eu gilydd yn eu cymydogaeth newydd. Wrth eu bod yn ofalus, ac yn ddiwyd, ac yn gynil, ac yn gymydogol, yr oedd eu holl waith yn llwyddo, ac yr oeddynt yn ddedwydd yn eu gwaith. Ond yn lled fuan daeth bleiddiaid i'w corlan, bleiddiaid o ddynion diegwyddor ac ysglyfaethus, dynion yn credu mewn trais a gormes, ac yn ymddwyn yn ol eu cred. Ymresymodd y Cristionogion heddychgar yn erbyn eu trais a'u lladrad yn yr yspryd addfwynaf, gan ddangos iddynt ar yr un pryd bob cymwynasgarwch a charedigrwydd, a dweyd yn gyhoeddus ac eglur wrthynt na wnaent dalu yn ol ddim ond *daioni*. Bob yn dipyn daeth cyfreithwyr i'r ardal i gynyg eu gwasanaeth i erlyn eu hanrheithwyr, ac i derfynu pob dadleuon. Atebasant i'r cyfryw, eu bod am eu croesawu yn garedig fel cymydogion, ond na byddai arnynt ddim eisiau eu gwasanaeth swyddol. Beth wnewch chwi, meddai'r cyfreithwyr, os bydd i ladron losgi eich ysguboriau, a lladrata cynyrch eich cynhauaf? Ceisiwn dalu da am ddrwg. Yr ydym yn credu pwys hyny fel athrawiaeth o'r awdurdod uchaf, ac mai ein doethineb yn gystal a'n dyledswydd ydyw ei dilyn. Pan ddeallodd y lladron eu penderfyniad, gwnaethant lawer o *sport* o'u hyspryd a'u hegwyddor, gan feddwl y gallent yn fuan eu

cynhyrfu i ddial. Ond pan dynid ysgubor i lawr yn y nos, yr oedd y tangnefeddwyr cymydogol yn ei hail godi yn ddistaw cyn gynted ag y gallent. Pan fyddid yn troi gwartheg i'w caeau ŷd, byddai y tangnefeddwyr yn eu porthi yn eu buarthau, neu yn eu hysguboriau, ac yn eu gyru yn ofalus adref erbyn amser godro, rhag i'w gelynion fod heb laeth i'w plant. Teimlodd y cymydogion gelynol bob yn dipyn mai *sport* gwael iawn oedd drygu y fath gymydogion ; ac yr oedd eu *calon* yn methu chwerthin am eu castiau creulawn, a pheidiasant bob yn dipyn a bylchu eu hamgaeau, a chneifio mwng eu ceffylau, a thori coesau eu hieir. Paid, paid, meddai'r bachgen gwaethaf wrth ei frawd llai nag ef, paid taflu y gareg yna at eu cywion. Pan leddais i un o'u cywion goreu yr wythnos ddiweddaf, anfonasant y cyw i mam i wneud *"chicken broth"* i'n chwaer glaf. Y mae'n gywilydd i ni daflu ceryg at eu cywion. Gorchfygasant felly ddrygioni drwy ddaioni, fel nad oedd yno yn fuan yr un cymydog a feddai galon i'w drygu. Yr oeddynt o flwyddyn i flwyddyn yn parhau i lwyddo yn y byd, ac yn parhau, ar yr un pryd, i enill serch eu cymydogion. Nid oedd yn eu mysg ddim gwaith, na dim talion i gyfreithwyr, na policemen ; a phan y byddai y sirydd yn eu tai, yn cecian ei esgusodion wrth gymeryd ymaith eu heiddo at *dreth y rhyfel*, yr oeddynt yn crybwyll wrtho yn addfwyn fod ganddo *"bad trade"*—trade na ddaliai ei chwilio yn ngoleuni cydwybod ystyriol. Ond yr oeddynt yn ddiareb o *hael* yn eu cyfraniadau at bob sefydliad buddiol. Yn mhen deng mlynedd ar ol eu sefydliad yno, daeth tiroedd y llywodraeth yn yr holl gylch hwnw i'r farchnad, i gael eu gwerthu. Yr oeddynt hwy, yn ol y ddefod, i gael cynyg am eu ffermydd yn mhris y llywodraeth, sef dolar a chwarter yr erw ; ond yr oedd y fath wylltineb am diroedd y pryd hyny, fel yr oeddynt yn debyg o redeg yn uchel anarferol yn yr arwerthiad cyhoeddus. Yr oedd llu o anturiaethwyr o New York, a Boston, a Philadelphia, a Baltimore, a llawer o fanau eraill, wedi dyfod yno i brynu, ac yr oeddid yn cynyg bron yn wallgofus

y dydd cyntaf o'r arwerthiad. Prynodd rhai eu ffermydd i mewn am ddau ddolar ar bymtheg, a rhai am bum dolar ar hugain, a rhai am ddeugain dolar yr erw. Nid oedd ond gobaith gwan iawn ganddynt hwy i allu cadw eu ffermydd. Yr oeddynt, fel y sefydlwyr cyntaf yn y cylch hwnw, wedi cael cyfle i ddewis y tiroedd goreu yno ; a chan eu bod wedi eu hamaethu gyda'r fath ddiwydrwydd a'r fath ofal, yr oedd eu ffermydd yn werth llawer mwy na dim oeddid wedi werthu. Pan ddaeth y dydd i'w cynyg i'r cyhoedd, synasant yn fawr i weled eu holl gymydogion, yn brysur iawn yn y bore yn mysg y prynwyr, yn deisyf arnynt beidio cynyg am eu ffermydd ar draws yr hen sefydlwyr cymydogol a thangnefeddgar. Mae'r bobl yna, meddent, wedi bod yn llafurio yn ddyfal ac yn galed arnynt am dros ddeng mlynedd, a hyny drwy lawer o rwystrau a phrofedigaethau. Ni wnaethant niwed erioed i ddyn nac anifail. Y maent bob amser yn talu da am ddrwg. Y maent wedi bod yn fendith fawr i'r gymydogaeth, a byddant yn fendith eto pa le bynag y byddant. Byddai yn bechod ac yn warth i gynyg ar eu traws am y cartrefleoedd cysurus a wnaethant iddynt eu hunain. Gadewch iddynt gael eu ffermydd ag ydynt wedi drin mor ofalus ac mor anrhydeddus am bris y llywodraeth. Pan agorodd y farchnad cynygiasant ar unwaith bris y llywodraeth, gan ddisgwyl y buasid yn galw arnynt yn union i gynyg yn uwch ; ond gwnaeth eu hanes a'u cymeriad y fath argraff ar feddyliau yr holl brynwyr o *bell* ac *agos* fel na chynygiodd neb ar eu hol, a chawsant fwynhau eu cartrefleoedd yn mhris y llywodraeth : ac felly, yn ol awgrymiadau y Gwaredwr, profodd eu caredigrwydd i'w cymydogion, a'u hyspryd tangnefeddus a maddeugar yn elw mawr iddynt eu hunain yn y pen draw, ar ol eu holl brofedigaethau. Cafodd Mrs. Child yr hanes o enau un o *hynafgwyr* mwyaf profiadol y sefydliad ; ac er ei fod yn hen bererin annysgedig o "anialdir y Gorllewin," yr oedd yn gorfod synu gyda gwylder wrth glywed ei esboniadau o ddeddfau cariad. Beth wnaech chwi, meddai hi wrtho, pe bai crwydryn diog a lladronig yn dyfod i

aros yn eich mysg, ac yn gomedd gweithio? Rhoddem fwyd iddo rhag newynu, a diddos iddo rhag yr oerder, ac ymddygem ato fel at frawd euog syrthiedig. Oni wnai y fath ymddygiad ddenu minteoedd o'r fath segurwyr euog atoch, pa fodd y gallech rwystro iddynt eich bwyta i fynu? O, byddent yn sicr o ddiwygio, neu o beidio aros gyda ni. Ni ddywedem eiriau câs wrthynt, ni edrychem yn llidiog arnynt, ni wrthodem ddiwallu eu hangenion; ond edrychem arnynt gyda thosturi, a dwysalar, fel ar blentyn anwyl, afradlon ac euog. Effeithiai cymwynasau fwy ar eu calonau na'r ffangellau na'r carcharau. Nid allent byth sefyll tosturiaethau caredigrwydd. Byddent yn sicr o doddi dan farwor cariad, neu ddianc ymaith. Yr wyf yn credu yr enillid naw o bob deg o honynt i dir tegwch a rhinwedd. Yr oedd Mrs. Child yn cyhoeddi fod tystiolaeth a phrofiad yr hen bererin o'r gorllewin wedi bod yn fwy o nerth i'w ffydd, ac o gyfoeth i'w phrofiad na llwyth llong o berlau goreu y Dwyrain. Gorchfygodd cariad y câs yn yr amgylchiadau crybwylledig, er pob *anhawsderau*, Yr oedd y wlad yn newydd, heb lysoedd barn yn eu cyrhaedd. Nid oedd yno ddim hen sefydliadau yn agos i ddylanwadu drwy eu moddion addysg, a'u hordinhadau crefyddol. Yr oedd yr anturiaethwyr digyfraith a digydwybod a ddaethant heibio iddynt yn fwy maleis-ddrwg, ac yn fwy anrheithgar, nag unrhyw lwyth o frodorion anwaraidd allasent ddyfod heibio iddynt; ond er y cyfan oll, gorchfygasant y drygioni trwy ddaioni.

Buasai yn hawdd lliosogi engreifftiau o ddylanwad caredigrwydd ac addfwynder mewn gwahanol *gymydogaethau;* neu siamplau o atebion arafaidd yn dattroi llid, a geiriau geirwon yn cyffroi digofaint rhwng *cymydogion.* Rhoddwn un engraifft eto o gylch gwahanol i'r rhai blaenorol: Amryw flynyddoedd yn ol, darfu i ddyn yn Manchester ysgrifenu llyfryn llawn o athrod i geisio andwyo cymeriad masnachdy cyfrifol "*Grant a'i frodyr.*" Yr oedd blaenor y masnachdy, William Grant, yn foneddwr nodedig o hawddgar a haelfrydig ei natur. Buasai yn hawdd i Mr. Grant a'i frodyr gospi y dyn am ei ath-

rod; ond dewisasant beidio, gan ddweyd yn dawel y byddai y dyn fyw i edifarhau. Cludodd rhyw garn-athrodwr y geiriau hyny i'r athrodwr. O meddai hwnw, y maent yn disgwyl i mi ryw dro syrthio i'w dyled; ond gofalaf fi rhag hyny. Eithr syrthio i'w dyled a wnaeth, yn annisgwyliadwy. Yr oedd wedi rhoddi "*Promissory Note*" i un o'i ofynwyr. Yr oedd hwnw yn ddyledwr i Grant a'i frodyr, a rhoddodd hwnw y note hyny iddynt fel rhan o'r taliad; ond torodd cyn gallu ad-brynu y note, ac felly yr oedd Grant a'i frodyr i syrthio ar dynwr *cyntaf* y note, sef ar eu Hathrodwr. Torodd hwnw, ac nid oedd modd iddo ail-gychwyn unrhyw fasnach heb gael *certificate* o Lŷs y Methdalwyr, ac nid allai gael y *certificate* heb i'w ofynwyr parchus, Grant a'i frodyr, law-nodi ei erfyniad. Yr oedd yn teimlo mai ofer fyddai iddo ofyn ganddynt y fath gymwynas, gan ei fod wedi eu hathrodi mor greulawn; ond darfu i wasgfeuon ei wraig a'i blant o'r diwedd ei wasgu i ddeisyf y gymwynas. Galwodd yn grynedig yn swyddfa eu cyfrifon. Nid oedd neb yno ar y pryd ond y blaenor, Mr. Grant ei hun. Y gair cyntaf a ddywedodd Mr. Grant wrtho, ar ol iddo fyned i mewn, oedd—"Cauwch y drws." Dywedodd ei gais dan grynu, ac estynodd ei ddeisyfiad i Mr. Grant. Darfu i chwi unwaith ysgrifenu llyfr yn ein herbyn ni, meddai Mr. Grant. Yr oedd yr ymbilydd druan, erbyn hyn, yn disgwyl gweled ei ddeisyfiad yn y tân, ond heb yngan gair yn ychwaneg, ysgrifenodd Mr. Grant ar ei bapur, ac estynodd ef yn ol i'r dyn, yr hwn oedd yn disgwyl gweled y geiriau *athrodwr* a *scoundrel* yn ysgrifenedig arno; ond yn lle hyny yr oedd enw "Grant a'i frodyr" yno, mewn llythyrenau mawrion, fel cefnogwyr ei erfyniad. Nid ydym ni byth, meddai Mr. Grant, yn gomedd llaw-nodi deisyfiad masnachydd gonest, ac ni ddarfu i ni ddim deall erioed eich bod chwi yn *anonest*. Ar hyny, aeth llygaid y dyn yn ffynonau o ddagrau. O, ebe Mr. Grant, y mae fy ngair i yn wir, y byddech chwi byw i edifarhau am ysgrifenu y llyfr hwnw. Ni ddarfu i mi ddim dweyd hyny fel un math o *ffugdeimlad*, ond mewn hyder y deuech i'n hadnabod yn well, ac

y byddai yn ofid genych eich bod wedi cynyg ein drygu. Yr wyf yn gweled eich bod yn edifarhau yn awr. Ydwyf, ydwyf, yn wir, meddai'r truan diolchgar, yr wyf yn edifarhau o ddyfnder chwerwder calon. Wel, fy anwyl gyfaill, meddai Mr. Grant, yr ydych yn ein hadnabod yn well yn awr. Pa fodd y mae arnoch, a beth ydych chwi yn fwriadu wneud? Atebodd yntau fod ganddo gyfeillion ag oeddynt yn barod i'w gynorthwyo i ail-gychwyn masnach fechan; ond ei bod yn wasgedig iawn arno, ei fod wedi rhoddi y cyfan oll oedd ganddo i fynu i'w ofynwyr, a'i fod yn gorfod cadw angenrheidiau oddiwrth ei deulu er gallu cael arian i dalu am y certificate. Fy anwyl gyfaill, meddai Mr. Grant, gyda theimlad tyner, y mae *yn rhy galed i'ch gwraig a'ch plant orfod dioddef felly*, rhoddwch y papur deg punt yma drosof fi i'ch gwraig i brynu y pethau mwyaf angenrheidiol. Peidiwch wylo, fy anwyl gyfaill, try pob peth yn dda i chwi eto. Cedwch eich yspryd i fynu, gweithiwch fel dyn, a chewch godi eich pen eto yn ein mysg. Cynygiodd y dyn ddiolch iddo, ond yr oedd ei wddf yn rhy lawn o deimlad calon iddo fedru tori geiriau; a gwasgodd ei napcyn ar ei wyneb, a brysiodd allan dan wylo fel plentyn.

Y mae genym brofion lliosog y gellir gorchfygu yr *anwariaid mwyaf anwybodus* drwy garedigrwydd ac addfwynder. Ychydig flynyddoedd yn ol ar y terfyn rhwng Talaethau America a thir yr Indiaid, sefydlodd rhai o genhadon y Morafiaid; a llwyddasant i gasglu yno eglwys o'r Indiaid, ac adeiladasant yno dref gryno a chyfleus i breswylio ynddi. Bu rhyfel wedi hyny rhwng yr Americaniaid a'r Indiaid, ac yr oedd y *ddwy* blaid am anrheithio yr Indiaid crefyddol. Yr oedd yr Americaniaid am eu dyfetha am mai *Indiaid* oeddynt; ac yr oedd yr Indiaid am eu dyfetha am fod athrawon *gwynion* yn eu mysg; ac yr oedd pob argoelion fod eu dinystr yn sicr, ac yn agos. Un bore, wele fyddin o Huroniaid gwylltion yn cyflymu tuag at eu tref. Parotodd y Cristionogion *luniaeth* i'r gelyn, ac anfonasant genhadwr, gyda'r lluniaeth, i hyspysu fod gair Duw yn eu dysgu hwy i ddilyn *heddwch a* [illegible], a'u bod yn ymbil

am gael heddwch iddynt eu hunain, ac i'r athrawon gwynion oedd yn eu mysg. Gallesid meddwl, gan fod y penaeth gwyllt newydd ddyfod allan o'r coedydd yn sychedig am waed, a'i fod wedi parotoi at ryfel, a bod yr ysglyfaeth yn ei olwg, ac yn hawdd ei gael, y buasai yn chwythu ei gorn rhyfel, ac yn arwain ei fyddin yn mlaen i ladd ac anrheithio ; ond nid felly y gwnaeth. Darfu i eiriau ac anrheg y Cristionogion doddi ac enill ei galon, ac atebodd yn addfwyn, Ni wnaf i chwi niwed. Ufuddhewch i'ch athrawon. Addolwch eich Duw. Nac ofnwch Ni chaiff dim eich drygu. Hŷf-haerwyd lawer gwaith, nad oes dim modd gwareiddio yr Indiaid. Y mae yn hawddach gwareiddio yr Indiaid na gwareiddio y bobl sydd am eu hathrodi a'u herlid.

Tuag ugain mlynedd yn ol cynaliodd Penaethiaid un-ar-bymtheg o wahanol lwythau o Indiaid America, Gynghorfa i lunio ammodau o gytundeb er dyogelu a meithrin cyfeillgarwch a chydfasnach rhwng y gwahanol lwythau. Cawsant gyfarfod hyfryd, a chytunasant yn

1. I beidio gormesu ar etifeddiaethau eu gilydd.

2. I addysgu eu gilydd hyd y gallant yn mhob celfyddyd fuddiol.

3. I lwyr ymwrthod â phob masnach mewn gwirodydd meddwol.

4. I gospi troseddwyr yn ol prawf a dedryd llysoedd teg a rheolaidd, ac nid trwy arfau dial. Ac yn

5. I wneud eu goreu er enill holl Indiaid Gorllewin America i fabwysiadu yr un egwyddorion. Pe buasai penaduriaid Europe wedi gallu cytuno, er dechreuad y gaurif bresenol, ar yr un egwyddorion, ni buasai yn ddim colled iddynt hwy na'u deiliaid erbyn heddyw. Y mae ganddynt wersi pwysig eto i'w dysgu oddiwrth Indiaid eithafoedd y byd.

O gylch yr un pryd ar gyngorfa grybwylledig, bu terfysgoedd gwaedlyd yn New Zealand rhwng y brodorion a'r sefydlwyr Prydeinig. Wrth derfynu, neu yn hytrach er mwyn terfynu y gynen, galwodd Llywydd Lloegr y penaethiaid Paganaidd ato,

ac wedi gwrando yn astud, a myfyrio yn ddifrifol ar adroddiadau y *ddwy* blaid, anerchodd y brodorion yn y dull teg a synwyrol yma: "Yr wyf yn awr wedi gwrando y *ddwy* ochr, ac wedi ystyried y *ddau* adroddiad; ac yr wyf felly yn barod i hysbysu fy mhenderfyniad; a dyma ydyw: Gwrandewch, o benaethiaid a henuriaid ar fy marn. Yn y lle cyntaf, gwnaeth y Saeson gam. Nid oedd yn iawn iddynt adeiladu tai ar dir ag yr oeddych chwi yn gwadu ei werthiant iddynt, pan yr oedd y cyflafareddwyr heb farnu rhyngoch. Gwnaethant gam hefyd wrth geisio eich dal pan nad oeddych wedi cyflawni unrhyw drosedd. Yr oeddynt ar fai pan yn mesur eich tir yn groes i'ch cydsyniad, pan oedd y swyddog heb derfynu y ddadl. Pe buasech chwithau yn Saeson, buasech yn deall ei bod yn *fai i wrthwynebu swydd yr Ynadon. Pe na buasai dim ond* hyn nis gallaswn eich beio chwi yn gymaint a'r Saeson. Ond y drwg mawr o'ch tu chwi oedd i chwi ladd y dynion ddarfu *ymostwng* i chwi, ac ymddiried i'ch gair a'ch anrhydedd. Nid yw y Saeson byth yn lladd eu carcharorion fyddant wedi ymostwng iddynt. Marwolaeth y trueiniaid hyny yw yr hyn a wnaeth fy meddwl mor dywyll, a'm calon mor alarus; ond gwn mor anhawdd ydyw atal llid dynion, pan fyddo eu nwydau wedi eu cynhyrfu. Gwn fod yn drwm genych yn awr fod y dynion hyny wedi eu lladd. Gan mai y Saeson *ddechreuodd* yr ymladd; a chan mai eu camymddygiad beiadwy hwy a'ch cynhyrfodd chwi i droseddu, nid âf i ddial eu marwolaeth. O hyn allan, gadewch i ni gyd-fyw yn heddychlawn, a gallu ymddiried yn ein gilydd. Dyma fy nedryd fel Rhaglaw brenines Lloegr. Caiff fy ngair ei gadw. Cosbaf y Saeson os cynygiant wneud i chwi unrhyw annhegwch. Rhaid i'ch Swyddwyr chwithau fy nghynorthwyo i luddias y brodorion i wneuthur cam, fel y gallom gydfyw yn ddedwydd mewn heddwch, a helpu ein gilydd. Bydd hyn o les i'r naill fel y llall. Ni ddylai y brodorion ymyrid a'r tyddynod ag y mae y Saeson wedi brynu yn deg; ac ni ddylai y Saeson ormesu ar y tir ag y mae y brodorion heb werthu yn gyfreithlawn. Ni chaiff yr un Sais ormesu ar ddim o'ch medd-

ianau. Pan y bydd unrhyw anmheuaeth ynghylch terfynau, neu unrhyw beth arall, rhaid apelio yn deg at rëol y gyfraith; ac edrychaf finau am i'r gyfraith gael ei gweinyddu yn uniawn. Gan eich cyflwyno i gynghorion ac addysg eich cyfeillion goreu, sef y Cenhadon, a swyddwyr y llywodraeth, yr wyf yn canu yn iach i chwi, ac yn dymuno i chwi bob iechyd, a bendith Duw." Yr oedd yn naturiol i'r fath anerch deg a boneddigaidd effeithio yn ddymunol ar y brodorion. Yr oedd yn anrhydedd i'r Llywydd Fitzroy; ac yn addysg i swyddwyr eraill mewn cyffelyb ymddiried ac awdurdod. Buasai y rhan fwyaf o Dalaethau tramor Prydain yn llawer mwy blodeuog heddyw pe buasai eu llywyddion wedi dysgu siarad yn yr yspryd addfwyn yma wrth yr anwariaid sydd dan eu gofal. Rhyfedd na ddeallid bellach nad oes dim yn well na geiriau teg ac ymddygiad pwyllog a boneddigaidd tu ag at dawelu pob anghydfod.

Y mae y rhai mwyaf adnabyddus o dymerau ac arferiadau yr Indiaid—ac felly y rhai mwyaf cymwys i farnu—megys Columbus, William Penn, Roger Williams, John Elliot, Samuel Kirkland, David Brainerd, Alexander Wilson, a lluaws eraill fuont yn ymdeithio yn eu mysg, yn masnachu â hwy, ac yn mwynhau eu cyfeillach, wedi tystiolaethu yn eglur, ac yn unllais eu bod yn hawdd eu trin trwy garedigrwydd; ond eu bod, fel eraill o blant y cwymp, yn hoff o ddial pan wedi eu cynhyrfu gan anghyfiawnderau, a dichellion, a dirmyg. Y mae tystiolaethau Cenhadon hefyd, y Cenhadon enwocaf fu'n llafurio hwyaf yn mysg paganiaid eraill gwahanol barthau y byd, yn hollol yr un rediad; sef mai drwy garedigrwydd y llwyddir i'w henill a'u gwareiddio.

Columbus oedd y cyntaf o Ewrop i ddyfod i gyfeillach â hwy; ac ardystiai ar ei lŵ difrifol, wrth frenin a brenines Spain a gŵyr eu llys, na bu erioed bobl hawddgarach, na hawddach eu trin trwy degwch ac addfwynder nag oedd brodorion ynysoedd India y Gorllewin yn amser eu darganfyddiad gan y Spainiaid.

Gwyr pawb erbyn hyn mai rhëol sefydlog William Penn

oedd ymddwyn yn deg ac yn dirion tu ag at yr Indiaid yn mhob amgylchiad. Byddai yn prynu tiroedd a phethau eraill ganddynt, ac yn talu am yr oll a brynai. Byddai yn gwneud cyfamodau â hwy, ac yn ofalus iawn i gyflawni ei holl ymrwymiadau a'i holl addewidion iddynt. Yr oedd ganddynt diroedd yn nghymydogaeth tiroedd ag oedd ef wedi brynu; ac yr oedd ynddo awydd i'w caél; a gwnaeth gynygiad iddynt. Atebasant nad oedd arnynt ddim eisiau *gwerthu* tiroedd lle yr oedd cynifer o'u tadau yn *huno;* ond er boddhâu eu "tad" caredig Penn, y cai ef ran o'r tiroedd hyny: a chytunasant fod iddo gael, am hyn a hyn o eiddo, gymaint o'r tir ag a allai un o'i lanciau gerdded o'i ddeutu mewn un diwrnod. Cerddodd y llanc yn gyflym, o gylch llain ardderchog o dir. Wrth ei weled yn camu mor hir, ac mor gyflym, ac yn cerdded mor bell, am gylch mor fawr, o dir mor hyfryd, trodd yr Indiaid yn synedig, ac yn siomedig. Gwelodd Penn eu bod yn anfoddlon, a gofynodd yr achos. Y mae y cerddwr, meddant hwythau, wedi ein twyllo. Pa fodd y gall hyny fod? ebe Penn. Onid chwychwi eich hunain ddewisodd y dull hyny i fesur y tir? Gwir, meddai yr Indiaid, ond y mae eich brawd gwyn yn gerddwr mor fawr. Ar hyny dechreuodd rhai o oruchwylwyr Penn dwymno, a thaeru fod y cytundeb yn un eithaf teg ac eglur, ac y dylid *gorfodi* yr Indiaid i gadw ato. *Gorfodi*, ebe Penn, Pa fodd y gellwch chwi eu gorfodi heb dywallt gwaed, ac oni byddai hyny yn llofruddiaeth? Yna trodd gyda gwên garedig at yr Indiaid, a gofynodd: Wel, frodyr, os yw y cylch a gerddwyd yn ormod o dir am yr eiddo oeddych i gael yn ol y cytundeb cyntaf, Pa faint yn *ychwaneg* wnaiff eich boddhâu? Darfu i foneddigeiddrwydd ei foes, a thegwch ei ofyniad, eu tyneru a'u lloni ar unwaith; a chrybwyllasant y nifer o fachau pysgota a'r llatheni o frethyn wnai eu llawn foddloni. Rhoddwyd iddynt yn siriol yr hyn a ofynasant: ac ar ol siglo llaw yn serchog â Penn, aethant ymaith dan wenu yn gyflawn wrth eu bodd. Ar ol iddynt ymadael, trodd Penn at ei swyddogion a dywedodd â llais effeithiol, O mor felus, ac mor rad ydyw caredigrwydd. Yr oeddych chwi

gynau yn son am "*orfodi*" yr Indiaid i sefyll at eu cytundeb; hyny yw, mewn iaith eglur, eu hymladd a'u lladd; a'r cyfan am lain fechan o dir.

Yr oedd Penn yn cael gwobr fawr *yn* ei garedigrwydd, a chafodd hefyd wobr dda *am* ei garedigrwydd. Yr oedd ei barch yn uchel iawn yn mysg anwariaid gwylltaf y goedwig. Yr oeddynt yn ei alw yn "*dad,*" ac yn ei garu a'i anrhydeddu fel *tad:* ac yr oeddynt yn caru ei ganlynwyr er ei fwyn: ac yn *claddu* eu bwyill rhyfel fel arwydd eu bod am fyw mewn heddwch â'r bobl wynion. Yr oeddynt hefyd yn barod iawn i wneud cymwynasau; ac yn *hael* o honynt. Bu yn gyfyng unwaith am luniaeth ar sefydlwyr *cyntaf* Pennsylvania, drwy i ymfudwyr ddylifo yno pan nad oedd darpariaeth digonol ar eu cyfer: a buasai llaweroedd o honynt yn marw o newyn, pan na fedrent gael dim cynaliaeth o unrhyw sefydliad arall, oni buasai caredigrwydd yr Indiaid yn rhanu iddynt yn helaeth o'u helwriaethau. Y mae yn deilwng o ystyriaeth, ac o goffadwriaeth, na ddarfu i'r Indiaid erioed dywallt gwaed neb o *sect* ddyngarol William Penn: os oedd eu calon am ddial ar eu gorthrymwyr, yr oedd yn llawn o'r diolchgarwch cynhesaf tu ag at eu cymwynaswyr.

Bu cryn lawer o gyfeillgarwch ac o gyfathrach rhwng yr hynaws a'r dyngarol General Oglethorpe â'r Indiaid pan oedd yn cychwyn ei sefydliadau yn Georgia, a thystiolaeth ei sylw a'i brofiad ef ydyw fod yr Indiaid yn hawdd eu trin trwy degwch a thiriondeb.

Bu Roger Williams hefyd yn dra llwyddianus i wareiddio a christioneiddio lluoedd o Indiaid tiriogaethau Lloegr Newydd drwy ei addysgiadau efengylaidd, a'i yspryd boneddigaidd a heddychgar. Llwyddodd i atal llawer o ryfela rhwng y sefydlwyr gwynion â'r Indiaid: a bu yn offerynol, ddwy waith o leiaf, i achub rhag dinystr, sefydliadau y Puritaniaid ag oeddynt wedi ei ddiarddel ef o'u cymdeithas, a'i alltudio i'r anialwch; a hyny yn unig oblegyd ei frwdfrydedd yn dadlu dros Ryddid crefyddol.

Treuliodd y Cenhadon apostolaidd Elliot, Brainerd, a Kirkland y rhan fwyaf o dymor eu gweinidogaeth gariadlawn i efengylu i'r Indiaid; a buont yn hynod o ddefnyddiol yn eu mysg. Yr oeddynt drwy eu tiriondeb wedi enill eu hymddiried fel yr oeddynt yn gallu dylanwadu arnynt bron fel y mae y tad tirionaf yn dylanwadu yn ei deulu; neu fel y mae yr athraw ffyddlonaf yn dylanwadu yn ei ddosbarth; ac fel y mae y gweinidog addfwynaf yn dylanwadu yn ei gynulleidfa.

Dynion o yspryd ac ymddygiad hollol groes i Penn a Williams, ac Elliot, Kirkland, a Brainerd oedd Benjamin Church, Miles Standish, a John Mason; "Capteniaid" byddinoedd y "Tadau Pererinol." *Saul*iaid selog oedd y Capteniaid hyny, yn tybied eu bod yn gwneuthur gwasanaeth i Dduw wrth lofruddio y dynion duon. Yr oedd pob un o honynt yn ei arddel ei hun yn Buritanwr o'r Puritaniaid, ond nid oedd dim o yspryd Paul yr hynafgwr ynddynt. Dynion gwaedwyllt a *gwaedlyd* oeddynt. Yr oedd y penaethiad Indiaidd Massasoit, yr hwn a groesawodd y Tadau Pererinol ar eu glaniad yn America, a'i ddau fab Alexander a King Philip, a Canonicus, a Miantonomoh yn onestach a boneddigeiddiach dynion na "Chapteniaid" crybwylledig y Puritaniaid. Yr oedd y dull y darniodd Capten Church gorff marw King Philip yn farbareidd-dra. Yr oedd gwaith Cristionogion Plymouth yn cadw ei ben, ar ben pawl ynghanol eu dinas, a hyny am flynyddoedd, yn farbareidd-dra. Yr oedd eu gwaith yn gwerthu ei fab bychan diniwed i gaethiwed Bermuda am ei oes yn farbareidd-dra duach. Yr oedd eu cyhoeddiad y rhoddi "deg ar hugain arian" am *ben* pob Indiad a ddygid iddynt o faes y gwaed yn farbareidd-dra; ac yr oedd eu gwaith yn llofruddio y penaeth Miantonomoh, yr hwn oedd wedi bod yn ffyddlawn iddynt bob amser, yn farbareidd-dra o'r lliw gwaethaf. Llofruddiwyd Miantonomoh yn ol dedryd un o'u llysoedd *eglwysig*, cyfansoddedig o bump o weinidogion yr efengyl. Rhoddasant eu dedryd i'w farwolaethu o herwydd eu bod y pryd hyny am ryngu bodd ei elyn Uncas, er mwyn cael tir ganddo ag oeddynt hwy wedi

ffynio. Yr wyf gymaint â neb am anrhydeddu eu *puritaniaeth;* ond yr oedd tro felly yn fwlch yn eu coron, yn warthar ar eu puritaniaeth; ac erys yn bydredd ar eu coffadwriaeth. Yr oedd y fath ymddygiad creulawn yn cynhyrfu yr Indiaid i'w ffieiddio hwy a'u Cristionogaeth; a'u creulondeb at Miantonomoh oedd un o brif achosion y "*King Philip War;* a gellir olrhain *pob* "Indian War" i ryw achos cyffelyb. Yr oedd gan y penaethiaid Indiaidd galonau mawrion ellid gynhesu, a thyneru, a thoddi drwy garedigrwydd; a gwyddai Washington hyny yn dda pan y rhoddodd Dlws Arian i Red Jacket, ac arluniau dyn du a dyn gwyn arno, yn ysgwyd dwylaw; ac enwau Washington a Red Jacket oddidan yr arluniau hyny. Yr oedd Red Jacket yn falch iawn o wisgo y tlws hwnw wrth riban ar ei fynwes, fel arwydd ei fod mewn cymod â Washington; ac yr oedd y tlws hwnw yn gymaint o anrhydedd i Washington ag ydoedd i Red Jacket. Ymollyngodd Red Jacket, yn y rhan olaf o'i oes i yfed gwirod y dynion gwynion; a darfu i'w *gwirod* ei lenwi â rhagfarn yn erbyn eu *crefydd.* Andwyodd ei gyfansoddiad drwy yfed gwirod. Bu farw un ar ddeg o'i blant o'r darfodedigaeth. Pan ofynodd boneddiges iddo unwaith am ei deulu, atebodd yn alarus, mewn iaith effeithiol, o'r ystyr a ganlyn. "*Bu* Red Jacket unwaith yn ddyn mawr, ac yn ffafr yr Yspryd Mawr. Yr oedd yn bren uchel yn mysg prenau llai y goedwig: ond ar ol blynyddoedd o anrhydedd, diraddiodd ei hun trwy yfed dwfr tanllyd y dyn gwyn. Y mae yr Yspryd Mawr wedi edrych arno mewn digter; ac y mae ei fellt wedi noethi y pren uchel o'i holl gangenau."

Bu y penaeth dewrwych Cornplanter, ar ol ei holl ryfela, yn ffyddlawn drwyadl i lywodraeth yr Unol Dalaethau ar ol unwaith sefydlu amodau o heddwch: a gwnaeth ei oreu i fagu cyfeillgarwch rhwng y dynion duon a'r dynion gwynion. Drwy ei offerynoliaeth ef yn benaf y seliwyd Cyfamod Heddwch Fort Stanwix yn 1784; ac ar derfyniad y Gynhadledd, dywedodd yr hen benaeth doniol: "Diolch i'r Yspryd Mawr am y cyfle yma i fygu pibell cyfeillgarwch a chariad. Boed i ni bellach

blanu ein gwinwydd ein hunain; a bod yn dadau i'n plant ein hunain, a'u cynal hefyd." Llafuriodd Cornplanter yn egniol i ddiwyllio archwaeth a moesau ei genedl, ac i'w derchafu mewn gwybodaeth a rhinwedd. Yr oedd yn un o'r Areithwyr cyntaf yn America dros Ddirwest. Dechreuodd un o'i areithiau fel y canlyn: "Gwnaeth yr Yspryd Mawr y byd yn gyntaf; ac wedi hyny gwnaeth yr ehediaid; ac wele, da a llwyddianus iawn oedd y cyfan. Y mae ef ei hun yn anfarwol ac yn dragywyddol. Ar ol gorphen yr ehediaid, daeth i lawr i'r ddaear, a safodd arni; ac yna gwnaeth bob math a phob rhywogaeth o brenau ac o goedydd; a phob rhywogaeth o bobl. Yna gwnaeth y gwanwyn a'r tymorau eraill, er cael hîn addas at blanu. Y pethau hyn oll a wnaeth Efe: ond y Distylldai i wneyd *whiskey* i'w roi i'r Indiaid, *nid* efe a'u gwnaeth: ac y mae yr Yspryd Mawr yn gorchymyn i mi wneud fy ngoreu i atal y meddwi; ac i gyngori y bobl i beidio yfed diodydd meddwol."

Dyn o alluoedd cryfion, o galon wrol, ac o yspryd boneddigaidd oedd Pontiac, Penaeth enwog Indiaid Ottawa; a phe buasai yn byw yn nyddiau Deddfwyr ac Athronwyr a Rhyfelwyr Groeg a Rhufain, buasai yn sicr o fod yn ddyn o fawr enwogrwydd. Buasai yn hawdd iawn i ddynion *gwynion* America fyw mewn cyfeillgarwch a chyfathrach ag ef, ac â'i ddeiliaid, trwy degwch, ac ychydig iawn o foneddigeiddrwydd ac addfwynder: ond nid rhyfedd oedd iddo fyned yn elyn iddynt, oblegyd cafodd hwy yn "*dorwyr* ammod," ac yn llawn o drachwant, ac o bob twyll a dichell. Llwyr-wobrwywyd Indiad meddw gan Fasnachydd o Loegr i lofruddio Pontiac am farilaid o Rum.

Yr oedd Osceola, Penaeth *diweddar* y Seminoles yn dywysog ieuanc gwir enwog. Gwrthsafodd alluoedd arfog yr Unol Dalaethau am dros ddwy flynedd. Profodd fod ganddo ddewrder a chyfrwysdra a chraffineb ag oedd yn drech na holl ddoniau milwraidd y Cadfridogion Scott a Taylor a Gaines a Jessup: ond darostyngwyd ef yn y diwedd drwy *fradwriaeth*

hollol annheilwng o enw a gallu America. Gwahoddwyd ef i wersyll y Cadfridog Jesup i wneuthur cytundeb o heddwch. Gan bwyso ar air ac anrhydedd y Maeslywydd *gwyn*, daeth Osceola, a rhai penaethiaid eraill, a thros driugain o'u swyddwyr gyda hwy, i wneuthur cyngrair o heddwch â llywodraeth fawr yr Unol Dalaethau. Yr oeddynt mewn awyddfryd am gyfeillgarwch a thangnefedd. Ond pan oeddynt yn meddwl eu bod yn ddiogel dan ymrwymiadau anrhydedd y dynion *gwynion*, a than nodded baner fawr y "Sêr a'r Rhesi," rhuthrwyd iddynt, a chawsant eu cymeryd oll yn garcharorion; ac anfonwyd Osceola, mewn gefynau heiyrn, i Charleston; a chafodd ei gadw yn ei garchar-gell yn Fort Moultrie nes i'w galon ddarfod ynddo. Bu farw y dydd olaf o Ionawr 1839. Yr oedd brâd, a thwyll, a chreulondeb, felly yn warth i gymeriad y Cadfridog Jesup, a gwaeth na hyny, yr oedd yn brawf cywilyddus y gall llywodraeth gref, gyfoethog, oleu, pan dan ddylanwad cybydd-dod a chribddeiliaeth llywodraethol, wneuthur cam creulawn ag anwariaid gorthrymedig Y mae yn ddiamheuol y buasai tegwch ac addfwynder yn medru enill y penaeth ieuanc doniol a dewrwych Osceola i fod yn un o ddeiliaid ffyddlonaf a defnyddiolaf yr Unol Dalaethau, ac yn ddyn gwir deilwng, ar bob cyfrif, i gael lle a swydd yn rhai o gylchoedd uchaf y wladwriaeth.

Nid rhai heb galonau i deimlo dylanwad caredigrwydd oedd mamau a chwiorydd, a gwragedd a merched y penaethiaid a enwyd; na, yr oedd ganddynt galonau cynes llawn o dynerwch; mewn gair, yr oeddynt yn rhai o'r un gwaed, ac o'r un yspryd a'r dywysoges ieuanc enwog Pocahontas.

Treuliodd y naturiaethwr celfyddgar Alexander Wilson, pan ar ei deithiau drwy yr Unol Dalaethau i gasglu defnyddiau ac enwau at ei gyfrolau mawrion ar *Adaryddiaeth*, lawer o'i amser yn mysg gwahanol lwythau o Indiaid; a'i brofiad ef, fel pob ymdeithydd *boneddigaidd* arall, oedd y gellid enill a dyogelu eu cyfeillgarwch drwy garedigrwydd.

Trwy garedigrwydd y llwyddodd yr East India Company i

gael caniatad i gychwyn eu sefydliadau yn India. Buont am flynyddoedd yn methu cael *tir* i hyny; ond fel at-daliad am ffyddlondeb, a medr, a charedigrwydd eu meddyg enwog, Dr. Boughton, yn gwella rhai o'r penaethiaid Hindwaidd, y cafodd y Company y lain *gyntaf* o dir a gafodd yn India.

Sefydlodd Dr. Parker, y cenhadwr llafurus ac enwog o America, Feddygdy yn Canton i wella anhwylderau llygaid, ar gynllun rhydd egwyddor o elusen: ac effeithiodd ei garedigrwydd haelfrydig yn fuddiol iawn ar feddyliau y Chineaid: ac y mae sefydliadau o rydd-garedigrwydd felly wedi effeithio yn ddymunol ar y maesydd cenhadol yn mhob parth o'r byd.

Y mae yn wir i'r enwog a'r hynaws Capten Cook gael ei ladd gan frodorion anwaraidd Owhyhee, neu Hawaii, yn Môr y De; ond addefir *yn awr* gan bawb cydnabyddus â'r amgylchiadau, ei fod ef a'i wŷr, yn yr helynt annedwydd hyny, wedi ymddwyn yn annoeth, os nid yn annheg, wrth geisio cymeryd brenin yr ynys yn garcharor, am fod rhyw rai o'i ddeiliaid wedi lladrata un o fadau yr ail long. Yr oedd y capten a'i wŷr wedi bod yn morio llawer yn mysg Ynysoedd lliosog Môr y De, ac yr oeddynt wedi cael croesaw caredig gan bron bob llwyth o'r brodorion. Yr oedd y capten wedi anrhegu penaethiaid rhai o'r Ynysoedd hyfryd a ffrwythlawn hyny â gwartheg, a defaid, a geifr, a ieir, a hwyaid, a gwyddau *at fagu;* ac hefyd wedi rhoddi iddynt wenith, a haidd, a rhŷg, ac ydau eraill at hadyd, yn gystal a hadau gerddi, ac amryw blanhigion. Yr oedd cymwynasau felly yn garedigrwydd o'r fath oreu: ac yr oedd y brodorion yn siriol iawn yn talu y pwyth drwy ddwyn anrhegion gwerthfawr i'r llongau, o frethynau a llieiniau, a chig, ac amryw ffrwythau, ac yr oedd brodorion Owhyhee, dro ar ol tro, wedi bod yn nodedig o rydd a hael o'u hanrhegion. Profedigaeth rhai o'r brodorion oedd *man-ladrata* pan y caffent gyfle; ac yr oeddynt yn bur flysig am hoelion, a rhyw bethau rhyddion eraill perthynol i'r ddwy long. Profedigaeth fawr y Saeson oedd bod yn rhy wyllt am gospi y lladron yn eu gwlad eu hunain. Yr oedd y Saeson yn

astudio i geisio *twyllo* y brodorion mewn *bargenion* ; a'r brodorion yn gwylio am gyfleusderau i ladrata unrhyw fân bethau oddiar y Saeson. Yr oedd y brodorion yn mhob man yn barod iawn i fasnachu â'r Saeson ; ac yr oedd yn hawdd iawn i'r Saeson drwy y radd leiaf o foneddigeiddrwydd gael y pen goreu i'r elw yn mhob cytundeb. Yn y terfysg sydyn a galarus pan laddwyd y capten, rhaid addef fod ei wŷr wedi ymddwyn yn *fyrbwyll*, eu bod wedi tanio ar y brodorion heb archiad, ac yn groes i'w ewyllys ; ac nid rhyfedd iawn i'r anwariaid ymgynddeiriogi pan yr oedd un o'u penaethiaid, ac amryw o'u brodyr wedi cael eu lladd, a phan oedd eu brenin a'i deulu yn cael eu cymeryd ymaith i gaethiwed, neu, fel yr oeddynt hwy yn tybied, i gael eu dienyddio. Nid rhyfedd iddynt godi yn eu llid i achub eu brenin. O du y Saeson y *dechreuodd y lladd.* Buasai geiriau addfwynder yn ateb gwell dyben yn y fath amgylchiadau na thori gwallt y troseddwr, neu gropio ei glustiau, ac yn enwedig yn llawer gwell na'r fflangell na'r dryll.

Y mae yn wirionedd galarus hefyd i ddyn mwy addfwyn a boneddigaidd, a llawer mwy dyngarol ac efengylaidd nag hyd yn nod y Capten Cook gael ei lofruddio yn un o Ynysoedd Môr y De, sef y cenhadwr apostolaidd ac anwyl John Williams, Merthyr Erromanga ; ond yr oedd meddwon gwynion trahaus ac yspeilgar o Europe wedi bod yn twyllo ac yn gormesu y brodorion, ac yn anmharchu eu benywod yn *flaenorol* i hyny. Pan ddeallodd llofruddion y cenhadwr mai nid un traws-arglwyddaidd felly oedd Williams ; ond mai un o blant dirwest ydoedd, mai un o gyfeillion heddwch ydoedd, mai un o ddisgyblion cariad ydoedd, mai un o athrawon addfwynder ac ewyllys da ydoedd, mai un o genhadon Tywysog y tangnefedd ydoedd, yr oeddynt yn galaru am dano fel un yn galaru am ei unig-anedig, ac yn ymofidio am dano, megys un yn gofidio am ei gyntaf-anedig ; ac wrth adolygu ac astudio hanes ei yspryd a'i ymarweddiad, daethant i hoffi egwyddorion ei grefydd, ac i gofleidio addewidion Cristionogaeth. Y mae y ffeithiau a gry-

bwyllwyd yn ddigon i brofi mai drwy addwynder y dylanwadir oreu ar *anwariaid.*

Y mae caredigrwydd ac addfwynder yn effeithio yn dda ar *wallgofiaid.* Buwyd am hir dymor yn dilyn trefn gerwindeb, ac yn defnyddio moddion trais, a llymder cosp, tuag at ddeiliaid annedwydd y gwallgofdai ; ond penderfynwyd gan ddynion craffus, profiadol, a thosturiol, i wneuthur prawf o foddion addfwynder a thiriondeb ; ac yr ydys wedi cael y profion mwyaf boddhaol eu bod yn ateb yn llawer iawn gwell na gerwindeb ; ac y mae yr hen drefn o rwymo a churo, wedi cael eu gweithio allan o gymeriad, ac allan o arferiad, am ei bod bob amser yn gwaethygu anhwylderau y gwallgofiaid. Y mae nifer mawr iawn o wallgofiaid, o'r dosbarth gwaethaf, dan ofal Dr. Conolly, yn Hanwell, gerllaw Llundain ; ac ni bu yr un ymwelydd drwy y gwallgofdŷ mawr hwnw heb orfod rhyfeddu tiriondeb caredig y Doctor a'i gynorthwywyr ; a'r drefn a'r tawelwch oedd yn ffynu yn mysg y fath gynulleidfa o wallgofiaid. Defnyddiai yr awenyddol William Cullen Bryant yr iaith ganlynol i amlygu ei deimladau ar ol ei ymweliad â Hanwell :—

"As I left this multitude of lunatics, promiscuously gathered from the poor and the reduced class, comprising all varieties of mental disease, from idiocy to madness, yet all of them held in such admirable order by the law of kindness, that to the casual observer most of them betrayed no symptoms of insanity ; and of the rest, many appeared to be only very odd people, quietly pursuing their own harmless whims, I could not but feel the highest veneration for the enlightened humanity by which the establishment was directed. I considered, also, if the feeling of personal liberty, the abscence of physical restraint, and the power of moral motives, had such influence to hold together in perfet peace and order, even a promiscuous band of lunatics, how much greater must be their influence over the minds of men in a state of sanity ; and on how false a foundation rest all the governments of force ! The true basis of human polity,

appointed by God in our nature, is the power of moral motives, which is but another term for public opinion."

Gellir profi hefyd mai dyna y drefn oreu i effeithio ar rai *dan awdurdod*, mewn pob math o wasanaeth. Dyna'r ffordd oreu i drin *prentisiaid*, sef rhai wedi ymrwymo, neu wedi cael eu rhwymo i fod, am amser penodedig, dan addysg ac awdurdod meistr, i ddysgu ei grefft, neu ei alwedigaeth, er eu budd mewn amser dyfodol. Nid oes ond gobaith gwan i allu meithrin ufudd-dod, a ffyddlondeb, ac astudiaeth ynddynt os nad ellir gwneud hyny drwy diriondeb. Dyna'r ffordd hefyd i lwyddo gyda *gwasanaeth-ddynion*, sef y rhai sy'n gweithio i eraill am gyflog penodedig. Y mae dosbarthiadau lliosog o'r cyfryw yn ddefnyddiol a dedwydd, yn enill eu bywoliaeth yn anrhydeddus, pan nad oes yr un maes arall yn agored iddynt lafurio am eu cynhaliaeth ; ac y mae digonedd o brofion mai nid wrth eu gwasgu mewn llety, na lluniaeth, na chyflog, nac mewn manteision addysg, na rhagorfreintiau crefyddol, y mae dysgu ufudd-dod a ffyddlondeb iddynt. Drwy eu parchu yn dirion fel aelodau o'r teulu y ceir hwy i lenwi eu cylchoedd yn y teulu. Y mae dosbarthiadau lliosog iawn hefyd o *filwyr* a *morwyr* dan awdurdod. Buwyd yn llym anynol wrth eu plygu i *gaethddeddfau* rhyfel. Gweinyddid yr hyn a elwid yn "ddisgyblaeth fanwl ;" ond yr hyn ddylasid alw yn *gospedigaethau barbaraidd*, drwy holl fyddinoedd a holl lyngesau Europe. Yr ydys yn ddiweddar wedi tyneru y cospau milwraidd. Bu yr awdurdodau yn gyndyn iawn i blygu i'r cyfnewidiad ; ond yr ydys yn cael fod trefniadau tirionach yn well, yn well o lawer iawn. Y mae y rhai a ysgrifenasant fanylaf ar Ddisgyblaeth filwraidd, megys Mr. Henry Marshall, wedi profi yn y modd egluraf, mai yn y byddinoedd lle y mae lleiaf o ffangellu y mae y drefn oreu, a'r teimladau ufuddaf a boneddigeiddiaf : ac mai yn y byddinoedd lle y mae y cospau creulonaf a mynychaf, y mae y troseddau amlaf, a'r ddisgyblaeth aneffeithiolaf. Dywed hen swyddog o brofiad helaeth, fod bygythiau a ffangelliadau beunyddiol yn caledu y teimladau, ond fod caredigrwydd yn

eu tyneru, ac yn sugno y colyn a'r gwenwyn allan o'r galon waethaf ei chyflwr; fod llymder yn magu câs, ond fod trugaredd yn enyn cariad; fod ergydion y fflangell yn diffodd gwreichion dynoliaeth yn y dyoddefydd; na ddarfu i greulondeb erioed ddiwygio y galon, ond ei gwasgu a'i maeneiddio nes ei dryllio a'i suddo i'r bedd; fod creulondeb yn ffynonell drwgnwydau, ond fod tiriondeb yn eu meddyginiaethu. Y mae yr un hen swyddog craffus yn adrodd am filwr ag yr oedd y cospau llymaf wedi methu ei wella. Penderfynodd y maeslywydd gynyg trefn newydd ato: a phan droseddodd gyntaf ar ol hyny, galwyd ef yn mlaen, nid i glywed dedryd y fflangell fel arferol, ond i gael ei urddo a'i wisgo yn *sergeant* yn y fyddin. Daeth y dyn hwnw, o hyny allan, mor ddyfal a manwl a ffyddlawn yn holl gylch ei ddyledswydd a neb yn yr holl fyddin. Y mae pob diwygiad moesau i gael ei ddwyn yn mlaen drwy ddiwylliad y meddwl, ac y mae y meddwl i gael ei dyneru, a'i goethi, a'i oleuo, drwy weinidogaeth addfwynder. Y mae cymelliadau ac athrawiaethau cariad a boneddigeiddrwydd yn gweithio y cospau barbaraidd allan o arferiad yn bûr gyflym, a gobeithio y parha maeslywyddion i astudio dylanwad addfwynder, nes iddynt ddysgu o radd i radd fod holl grefft rhyfel yn un afreidiol ac anghyfreithlawn.

Bu milwyr Alexander unwaith, pan wedi eu cynhyrfu gan siomedigaeth, yn ymyl codi mewn gwrthryfel yn erbyn ei awdurdod, a buasai y radd leiaf o draws-arglwyddiaeth, neu y gair lleiaf o fygythiad yn yr adeg hono, yn chwythu y fflam yn un oddaid o dân gwyllt drwy'r holl fyddin; ond drwy un araeth lawn o yspryd boneddigaidd, ac o eiriau addfwynder, medrodd nid yn unig dawelu y cynhwrf, ond ail danio eu ffyddlondeb iddo, ac ail dynhau eu hymlyniad wrtho.

Y mae'n hyspys hefyd mai drwy eiriau esmwyth addfwynder y medrodd Columbus gael gan ei forwyr hwylio yn mlaen gyd ag ef pan ar ei fordaith fawr i chwilio am diroedd y Gorllewin. Buasai haner gair garw wrthynt, pan oedd eu hysprydoedd mor isel, yn tanio eu gwrthryfel ar unwaith, ac yn lluddias iddo gyrhaedd ei amcan pwysfawr.

Y mae tiriondeb yn effeithio yn hyfryd ar *gaethion*, sef y rhai sydd wedi eu darostwng isaf dan iau drymaf awdurdod. Cyfeiria Miss Martineau, yn ei llyfr ar America, at foneddwr tyner-galon yn y De ag yr oedd ei fryd ar addysgu, a derchafu, a dedwyddu mintai o gaethion ag oeddynt wedi dyfod i'w ran drwy destament. Yr oedd cyfreithiau a defodau y Dalaeth ar ei ffordd i'w dysgu yn y *dull* a ddewisai, ac felly penderfynodd eu hyfforddi drwy ymddiddanion cyfeillgar, a siamplau o dynerwch. Yn lle eu cadw i weithio drwy oriau y dydd, yr oedd yn rhann gwaith iddynt, ac yn gofalu am fod tasg y dydd mor ysgafn fel y gallent ei gorphen erbyn *haner* y dydd. Anhawdd dirnad fel yr oedd ysgafnder y dasg yn ysgafnhau eu calonau ; ac yr oedd y cyntaf i ddarfod ei ran yn troi yn siriol i gynorthwyo ei gyfaill er iddynt gael *cyd*-orphwys ; ac felly yr oedd y cryfion yn cael cyfle i gynorthwyo y gweiniaid, y gwŷr i gynorthwyo eu gwragedd, y tadau y plant, a'r ieuainc yr hen. Yr oedd hyn yn magu ac yn cryfhau eu cydymdeimlad : a dysgasant rannu gorchwylion eu rhan eu hunain o'r dydd, er i bob un gael gwneud yr hyn a fedrai wneud oreu ; ac effeithiodd y cynllun yn dda ar eu hyspryd a'u trefn, ar eu glanweithdra a'u gwisgoedd, a choginiaeth eu bwyd, ac ar eu holl gysuron.

Cyfeiria Miss Martineau at deulu cyfrifol arall yn y De, ag yr oedd eu holl gaethion yn eu caru a'u parchu oblegyd eu tiriondeb. Gadawyd etifeddiaeth i'r teulu hyny mewn rhan arall o'r Dalaeth, a barnasant mai eu dyledswydd oedd symud yno i fyw. Yr oedd yn rhy anhawdd ganddynt werthu eu hen etifeddiaeth, ac yr oeddynt yn anewyllysgar i'w gosod ar ardreth i arolygwr newydd dieithr, rhag iddo fod yn greulawn wrth eu caethion : ac felly galwasant y Negroaid atynt, a hyspysasant iddynt eu bod dan orfod i symud ; a gofynasant iddynt a allent hwy edrych ar ol yr etifeddiaeth, a'i thrin yn ofalus ? Y caent ethol arolygwr o'u mysg eu hunain, ac y caent ddarparu yn mlaenaf at eu hangenion eu hunain, ac y cymerent hwythau yr hyn fyddai ganddynt i'w arbed o'r cyn-

yrch. Wrth ddeall fod y teulu ar ymadael, aeth y caethion yn drist iawn; ond dywedasant y gwnaent eu goreu o'r etifeddiaeth. Etholasant yn aroygwr y dyn fuasai y teulu yn ddewis, sef yr helaethaf ei wybodaeth a'i brofiad, a'r mwyaf medrus oedd yn eu mysg. Ymadawodd y teulu, gan eu hanog i fod yn garedig i'w gilydd, a chadw eu gwyliau a'u gwleddoedd fel arferol, er eu difyrwch, a'u hiechyd. Yn mhen rhai misoedd ar ol hyny, daeth y meistr i roddi tro i edrych am danynt; a dewisodd ddyfod ar eu dydd gwledd, er cael eu gweled yn eu gwisgoedd goreu, ac yn nifyrwch eu llawenydd. Wrth agoshau at y tŷ yr oedd yn synu nad oedd yno ddim swn cynghanedd a dawnsio. Erbyn iddo gyrhaedd i olwg y maesydd, gwelodd eu bod oll yn ddiwyd wrth eu gwaith. Gydag iddynt ei weled dyma hwy yn ymdyru o'i ddeutu i'w groesawu. Pan ofynodd iddynt, pa ham nad oeddynt yn cynal eu gwledd ar eu dydd gŵyl arferol? Atebasant, y buasai colli un diwrnod, yr adeg hono, yn golled fawr i'r cnwd, a'u bod wedi cytuno i *oedi* eu gwledd hyd nes y caent adeg o lai o brysurdeb. Ar ol cael boddhad neillduol yn yr olwg oedd yno ar bob peth, dychwelodd y meistr at ei deulu; ond yn mhen ychydig ddyddiau ar ol hyny, dyma genhadwr ar ei ol gyda phob brys, yn hyspysu iddo fod caethion ei hen gartref, wedi gwyllt-godi y bore hwnw mewn gwrthryfel, ac y difethid ei etifeddiaeth. Wrth fod mor anhawdd ganddo gredu y newydd, sicrhaodd y cenhadwr ei fod wedi dyfod yno gyda'r brys mwyaf ar gais cymydogion ei hen gartref. Ar hyny, carlamodd yntau, ar ei farch goreu tua'r lle; ac erbyn iddo gyrhaedd yno yn mrig yr hwyr, dyma ei gaethion yn dawnsio mewn llawenydd o'i ddeutu, yn eu dillad gŵyl; yr oeddynt yn difyrfwynhau eu gwledd *ohiriedig*; ac yr oedd eu cymydogion wrth glywed swn eu gorfoledd y bore hwnw, ar ddydd anarferol, wedi *hyll*-ddychymygu fod eu bryd ar ddrwg. Bu yr etifeddiaeth am lawer o flynyddoedd dan eu gofal, ac yr oedd ei chynyrch yn fwy nag oedd pan dan arolygiaeth uniongyrchol ei pherchenog. Pe dilynid siampl y ddau foneddwr y cyfeiria

Miss Martineau atynt gan bob meistri eraill; parotoid y caethion i fwynhau eu rhyddid a'u hannibyniaeth yn y dull goreu ar les eu teuluoedd eu hunain, a theuluoedd eu meistriaid, ac yn y dull goreu ar les cymdeithas yn gyffredinol.

Effeithia caredigrwydd yn dda ar *derfysgwyr a drwg-weithredwyr.* Rai blynyddoedd yn ol, yr oedd Capten Atkinson yn saethu adar gwylltion ar un o gorsydd yr Iwerddon, yn agos i fwthyn oedd ar ymyl y gors. Daeth gwr tlawd y bwthyn ato, ac erfyniodd arno beidio saethu yn ymyl y tŷ, am fod ei wraig yn bur glaf ac isel ar enedigaeth plentyn. Ciliodd y capten yn uniou o'r cyrhaedd; ac yn niwedd y dydd, anfonodd ei was a baich o'r danteithfwyd mwyaf cysurol i'r wraig glaf a'r teulu; a galwodd ei hun, yn mhen rhyw ddeuddydd, i holi am eu helynt. Yn lled fuan ar ol hyny, pan oedd yn saethu gerllaw yno, darfu i fintai o derfysgwyr, a'u galwent eu hunain "*Molly Maguires,*" ei gylchynu, ac erchi iddynt roddi i fyny ei ddryll adar iddynt hwy. Yr oedd y capten yn ddyn o yspryd gwrol, gwrthododd ufuddhau, a thynodd lawddryll o'i fynwes, ond methodd ei danio. Ar hyny cymerodd y "*Mollies*" ei ddryll adar a'i lawddryll oddiarno; ac yr oedd perygl iddynt gymeryd ei *einioes* hefyd. Ond ar y foment hono, daeth y bwthynwr allan, a dryll yn ei law, a thyngodd y saethai rai o honynt, os na ollyngent y capten yn rhydd, a a dychwelyd iddo ei ddau ddryll; oblegyd, ebe efe, dyna'r gwr boneddig, a ymgiliodd rhag dychrynu fy ngwraig pan oedd ar ei gwely, ac a anfonodd y danteithion iddi oddiar ei fwrdd ei hun. Pan ddeallodd y "Mollies" am ei garedigrwydd boneddigaidd tuag at wraig dlawd yn ei chyfyngder, dychwelasant y ddau ddryll iddo, gan ddweyd y cadwent adar y gors hono iddo ef, ac ymadawsant dan weiddi, hir oes, a llwyddiant i Capten Atkinson, cymwynaswr y fam wan yn ei hiselder.

Pan oedd Alexander a'i fyddin yn rhwysg eu buddugoliaethau, ymdeithiasant i un dalaeth gyda bwriad i'w goresgyn a'i hanrheithio; ond cawsant y preswylwyr yn dilyn eu gwahanol alwedigaethau, un yn ei faes, a'r llall yn ei fasnach, a'r llall yn

yn ei weithdy, yn ddiwyd ac yn dawel fel arferol; a'u bryd ar fod yn llonydd a heddychol. Ni fedrai Alexander ymladd â phobl o yspryd felly, a throdd oddiyno heb eu niweidio, gan sylwi fod y bobl hyny wedi dysgu y ffordd i orchfygu Alexander.

Adroddir hefyd i fyddin gref unwaith ymosod ar un o drefydd y Morafiaid; ond pan gawsant y pyrth ar drysau yn agored, a phob dyn wrth ei waith yn dawel, ni fedrent gael esgus na chalon i daro ar bobl felly oeddynt wedi penderfynu i beidio taro yn ol. Ni bydd byth ryfel lle y bydd *un* o'r ddwy blaid a'u bryd ar fod yn heddychol. Os beïr ni am resu byddin enwog Alexander y gorchfygwr dan ben y "*terfysgwyr a'r drwgweithredwyr,*" ein hamddiffyniad ydyw, na's gwyddom dan ba ben arall yr ydys i resu y fath fyddinoedd.

Yn amser terfysgoedd yr Iwerddon yn 1798, alltudiwyd i Australia, un o'r enw Joseph Holt, ag oedd wedi bod yn gapten i fyddin o wrthryfelwyr. Arbedwyd ei fywyd am iddo ef achub bywyd swyddog o Loegr. Deallodd swyddwyr y llywodraeth yn Australia ei fod yn ddyn o bwyll, a dawn, a boneddigeiddrwydd, a chafodd ei benodi yn arolygwr i fintai o bump a deugain o garcharorion alltudiedig. Yr oedd y llywodraeth yn gofyn cyfrif gosodedig o waith, mewn amser penodedig, oddiwrth bob un o honynt. Yr oedd pob gweithiwr i gael tal am yr oll a wnelai dros ben ei dasg; ond os rhwystrai segurdod ef i'w chyflawni, yr oedd i gael ei gymeryd o flaen ynad i gael ei fflangellu. Penderfynodd Holt ymddwyn yn gyfiawn ac yn garedig at ei fintai o garcharorion. Yr oedd yn arfer talu iddynt yn *ddioed* am yr oll a wnaent dros ben eu tasgau; ac yn gofalu am ddillad cysurus iddynt, a digon o fwyd wedi ei goginio yn dda. Pan ladratawyd eiddo oddiarno, galwodd hwy oll yn nghyd, a chyhoeddodd na roddai iddynt unrhyw *ffafr* dros ben yr *allowance*, os na ddygid yn ol yr hyn a ladratesid oddiarno. Eglurodd iddynt fod y lleidr, pwy bynag ydoedd, yn eu drygu *oll*. Y byddai yn drwm iawn ganddo i'r fflangellwr orfod dyfod at neb oedd

dan ei ofal ef; y byddai yn hawdd iddynt hwy gadw trefn, a meithrin gonestrwydd yn eu mysg eu hunain; a'i fod am iddynt arfer eu doethineb i gael allan y lleidr a'i argyhoeddi a'i gospi, heb gael nac ynad, na ffiangellwr yno; a sicrhaodd iddynt, os dychwelent yr eiddo iddo, ac os cospent y lleidr, y mynai iddynt garedigrwydd, a phob tegwch. Parodd ei araeth iddynt ethol swyddwyr i gadw trefn, ac i benodi rheithwyr i farnu a chospi pob troseddau. Dygwyd yr eiddo yn ol, ac ataliwyd pob man-ladradaeth yn holl gylch ei arolygiaeth. Cyd-gyfamododd y dynion, er mai troseddwyr wedi eu halltudio oeddynt, gan ei fod ef wedi ymddiried y gofal iddynt, na oddefent leidr yn eu mysg, i ddrygu eu cymeriadau, a lleihau eu cysuron. Gofynwyd i Holt lawer tro gan swyddwyr y llywodraeth, pa fodd yr oedd yn gallu trin ei ddynion; nad oedd byth yn dwyn yr un o honynt i gael ei gospi, a'u bod yn edrych yn iachus, a bod y ffermydd oeddynt yn lafurio yn cael eu trin yn well na dim ffermydd yn y Dalaeth. O, meddai yntau, yr wyf wedi astudio mwy ar y natur ddynol nag ar lyfrau. Yr oedd genyf lawer mwy o weithwyr dan fy ngofal yn yr hen wlad nag sydd genyf yma. Ni byddwn byth yn eu gwasgu mewn dim, nac yn goddef iddynt hwythau dwyllo, na gwasgu eu gilydd, na drygu eu meistri. Byddwn yn anghymwys iawn i fod yn arolygwr danoch chwi, pe byddai raid i mi ddwyn dau neu dri o'r dynion bob wythnos i'w ffiangellu. Collid gwaith pob truan a ffiangellid am wythnos, neu bythefnos; a byddai hyny yn golled drom mewn amser, heblaw fod barbareidd-dra y gosp yn drygu eu hysprydoedd am eu hoes.

Adroddir hefyd am Colonel Collins, Llywydd un o sefydliadau penyd Van Diemen's Land, ei fod yn nodedig o dyner wrth y trueiniaid oeddynt wedi cael eu caethiwo dan ei awdurdod; ac yr oedd yno well trefn, a llai o droseddau nag oedd mewn unrhyw sefydliad arall yn yr holl gylchoedd hyny; a gallai y llywydd Collins fforddio i glywed ambell i swyddwr uchelfrydig, cenfigenllyd, nwydwyllt, a dialgar, yn danod iddo

ei dynerwch, gan fod ei sefydliad mor drefnus, mor dangnefeddus, ac mor llwyddiannus.

Y mae tegwch a boneddigeiddrwydd yn effeithio yn ddymunol ar *denantiaid*. Y mae lliaws mawr o bobl heb fod yn berchenogion tai na thiroedd, ond yn byw mewn anneddau, ac yn trin tyddynod ag ydynt yn eiddo i eraill. Y mae yn bosibl mewn cysylltiadau felly, i'r naill blaid ddrygu y llall. Gall y tenant ddrygu eiddo ei feistr mewn llawer ffordd, a gall y meistr wasgu y tenant mewn llawer ffordd. Y mae yn brofedigaeth gref i'r meistr godi rhent tŷ neu dyddyn, ar ol i'r tenant gymeryd traul a thrafferth i ychwanegu ei werth; ac y mae yn brofedigaeth hefyd i ambell arglwydd tir i geisio rhwymo ei denant i fabwysiadu ei *gredo* ef mewn pethau gwladol a chrefyddol. Y mae hyny yn orthrymder ag sydd yn sicr yn y pen draw o beri niwed a gofid. Ond os bydd y ddwy blaid yn ffyddlawn ac yn garedig i'w gilydd, bydd hyny yn sicr yn y diwedd o effeithio er enw, ac er elw, ac er cysur i'r *ddwy* blaid.

Y mae caredigrwydd yn effeithio yn dda ar *bendefigion* yn nghylchoedd uchaf cymdeithas. Lluniwyd llawer bradwriaeth yn erbyn Augustus Cæsar yn y tymor cyntaf o'i deyrnasiad, a dienyddiwyd y bradwyr yn ol y ddefod. Cafodd yr ymerawdwr hyspysiad un diwrnod fod Cinna yn cynllunio i'w lofruddio pan y byddai yn aberthu yn y deml. Effeithiodd yn ddwys ar ei feddwl fod pendefig ieuanc, ag oedd ef wedi noddi ac anrhydeddu, yn blaenori yn y fath gyd-fradwriaeth. Aeth mor isel, nes bron dewis marw yn lle byw pan yr oedd rhyw rai o hyd yn sychedu am ei einioes. Deallodd ei wraig Livia fod y peth yn ei flino, ac erfyniodd arno wrando ar ei chyngor. Gwnewch, meddai hi, fel y mae y meddyg yn gwneud. Pan y bydd ei gyffyriau cyffredin yn methu mewn rhyw afiechyd, y mae'n cynyg y pethau sydd groes iddynt. Yr ydych chwithau wedi cynyg llymder at fradwyr, cynygiwch drugaredd. Maddeuwch i Cinna. Nis gall eich drygu, oblegyd fod ei frâd wedi dyfod i'r golwg; ond daw i chwi anrhydedd a chysur o'ch

gwaith yn ei arbed. Penderfynodd Augustus wneud yn ol cyngor ei wraig. Galwodd Cinna i'w lŷs, ac wedi gollwng allan ei holl weinidogion, dywedodd wrth Cinna fod ei fradwriaeth wedi cael ei datguddio. Coffhaodd iddo wedi hyny am ei garedigrwydd iddo, a rhesymodd ag ef yn nghylch creulondeb ac ynfydrwydd ei fradwriaeth. Rhoddais eich bywyd i chwi unwaith fel gelyn, yr wyf yn awr, Cinna, yn rhoddi eich bywyd i chwi fel teyrn fradwr. O hyn allan na fydded unrhyw gynen rhyngom, ond i fod am y mwyaf ffyddlawn i'n gilydd. Gorchfygwyd calon Cinna gan y fath diriondeb, a bu yn ffyddlawn i'r ymerawdwr, yn y swyddau uchaf, dros weddill ei oes ; a phenododd yr ymerawdwr yn etifedd ei holl olud, a'r fradwriaeth hono oedd yr olaf a gynlluniwyd yn erbyn Augustus. Gallasid cael canoedd o siamplau cyffelyb mewn oesoedd diweddarach am diriondeb penaduriaid yn effeithio yn dra daionus wrth bardynu terfysgwyr yn erbyn eu hawdurdod a'u hordinhadau.

Yn yr oesoedd a aethant heibio byddai y rhyfeloedd mwyaf gwaedlyd yn ffynu bron yn feunyddiol rhwng teulu y naill bendefig a theulu y pendefig cymydogaethol. Yr oedd gan bob pendefig ei "*clan* ;" ac y mae yn alaethus i adgofio am greulonderau y naill *clan* at y *clan* arall. Bu cynen felly yn hir rhwng y Murrays o Elibank, a'r Scotts o Harden, yn Scotland. Darfu i arglwydd ieuanc Harden, un tro, arwain ei *clan* allan i anrheithio etifeddiaeth Syr Gideon Murray ; ond casglodd Murray ei *clan* yntau i gyfarfod â'r ymosodwyr ; a gorchfygodd hwy, a chymerodd arglwydd ieuanc Harden yn garcharor. Pan ddychwelodd Murray adref y noson hono, i gyd-lawenychu â'i deulu am ei fuddugoliaeth ar yr anrheithwyr, gofynodd ei wraig iddo, Beth oedd yn fwriadu wneud i'w garcharor, arglwydd ieuanc Harden? Yr wyf yn bwriadu ei arwain i'r crogbren ar unwaith, ebai yntau, gan fy mod wedi ei ddal ar fy etifeddiaeth yn cynyg at anrheithio a llofruddio. Na, na, meddai ei wraig, ni byddai hyny ddim yn deilwng o'ch synwyr chwi, i grogi arglwydd ieuanc, cyfoethog, golygus,

Harden, pan y mae genych chwi dair o ferched yn eu llawn faint, yn edrych am wŷr. Gwir iawn, ebe'r Barwn, dyna air yn ei amser; By Jim, caiff naill ai priodi ein Meg geg-fawr ni, neu caiff hongian. Rhoddodd y cynyg ar unwaith o flaen y pendefig ieuanc. Yr oedd hwnw ar y cyntaf mor elynol i'r teulu, fel y dewisodd farw yn hytrach na phriodi Meg; ond pan oeddid yn ei arwain at y pren dioddef, dywedodd, wrth weled nad oedd iddo yr un ffordd arall o ddiangfa, y priodai Meg, a gwnaeth Meg wraig ragorol iddo. Bu yntau yn ŵr ffyddlawn iddi hithau, a darfu y gynen am byth rhwng teuluoedd y Scotts a'r Murrays. Ac nid dyna yr unig dro i garwriaeth a phriodas rhyw Meg a William ddiffodd tân rhyfel, a gwneud cymod dedwydd rhwng dau *clan* gelynol.

Y mae yspryd addfwynder yn werthfawr iawn mewn *eglwys* a phob cymdeithas. Y mae yspryd chwerw wedi andwyo llawer eglwys flodeuog, a llawer cymdeithas fuddiol—wedi dyrysu eu tangnefedd, a diffodd eu llusern, a gwylltio ymaith golomen eu cariad, a sychu eu profiadau, a gwywo eu ffrwythau, a mygu eu grasau, a lladd eu doniau, a llwyr nychu eu dylanwad a'u defnyddioldeb; a chrynhoi cwmwl du oer rhyngddynt â heulwen y nefoedd. Ond o'r tu arall, y mae yspryd addfwyn cariadlawn fel olew ir yn tyneru ac yn gwella pob archollion. Y mae yn cynhesu serchiadau, yn gloywi grasau, yn ireiddio profiadau, yn melysu doniau, ac yn puro cyflawniadau pob eglwys, a phob cymdeithas lle y byddo yn cael cartref a meithriniad.

Y mae yspryd addfwynder a chariad yn dylanwadu yn hyfryd a bendithiol rhwng gwahanol *enwadau crefyddol.* Rhaid addef gyda galar fod yspryd cul a chwerw, yspryd rhagfarn a chenfigen, yspryd athrod ac erlid wedi bod, am dymhorau meithion, yn dylanwadu yn dra niweidiol rhwng gwahanol enwadau crefyddol; wedi bod yn lladd eu nerth, yn gwenwyno eu cysuron, a'u gwneud yn destun gwatwargerdd i ynfydion ystafelloedd cyfeddach, a llysoedd anffyddiaeth. Yspryd addfwynder a brawdgarwch oedd grym ac enwogrwydd, a sylfaen

llwyddiant a goruchafiaeth yr eglwysi cyntaf. "Er eu bod yn amrywio o ran eu tymherau a'u galwedigaethau, eto yr oedd yn eu mysg y cyd-serchiadau cryfaf; yr un deimlad a'r un amcan, yr un llawenydd a'r un galar, yr un gobeithion a'r un ofnau. Yr oedd eu cariad yn medru ehedeg o eglwysi Asia i eglwysi Corinth a Rhufain; ac yn medru trosglwyddo cydymdeimlad o Macedonia i Judea. Medrai y rhai oedd yn caru yr Iesu nas gwelsent, garu duwiolion nas gwelsent. Yr oedd cyd-erfyniau yn esgyn i'r nef oddiwrth rai nad oeddynt byth i adnabod eu gilydd ar y ddaear; ac yr oedd eu gweddiau yn ddigon eang i gofleidio holl deulu Crist. Beth bynag oedd trefu dufewnol eu gwahanol eglwysi, yr oeddynt yn arddangos i'r byd yr olygfa ogoneddus o un frawdoliaeth gyffredinol." Ond pan oerodd eu cariad daeth y gelyn i mewn, ac achosodd ymraniadau, yr hyn a arweiniodd i res hir o erledigaethau ac ymrysonau. Er pan y mae gweinidogion a blaenoriaid gwahanol enwadau crefyddol yn cyfarfod yn achlysurol ar areithleoedd y Beibl Gymdeithas, a chymdeithasau buddiol eraill, y mae yspryd tynerach a rhyddach yn ffynu rhyngddynt; ac y mae y cynhadleddau a gynaliwyd yn ddiweddar er meithrin "Undeb Efengylaidd" wedi bod yn nodedig o effeithiol. Tuag ugain mlynedd yn ol dygodd Mr. James, o Birmingham, y pwnc dan sylw Undeb Cynulleidfaol Lloegr a Chymru. Ymddiddanwyd llawer yn ei gylch mewn mwy nag un o gyfarfodydd yr Undeb; ac mewn canlyniad i hyny, cynaliwyd gŵyl hyfryd iawn yn nghapel Dr. Leifchild o Lundain. Gweddiodd Dr. Cox, Bedyddiwr; Dr. Steinkopff, Lutheriad; a Mr. Latrobe, Morafiad; ac areithiodd Dr. Bunting, Wesleyaid; Dr. Hamilton, o Eglwys Scotland, a Dr. Leifchild, Annibynwr. Cyfarfod llawn ydoedd o yspryd y nefoedd. Dyferai enaint cariad drwy eu holl gyflawniadau. Bu cynhadledd yn mhen deufis ar ol hyny yn *Centenary Hall* y Wesleyaid, er ystyried mesurau i gael y fath gyfarfodydd yn fwy mynych a chyffredinol. Yr oedd yn hwnw, heblaw y gweinidogion a enwyd, Dr. Vaughan a Dr. Burder, Mr. James a Mr. Clayton, Dr. Cand-

lish a Dr. Cumming, Mr. Hinton a Dr. Alder, a Mr. Reece. Parhaodd y gyfeillach dros bedair awr. Yn lled fuan ar ol hyny, bu y cyfarfod llawnaf a welwyd erioed yn Exeter Hall. Canwyd un o emynau Watts ar gariad. Darllenodd y Parch. T. Mortimer, Eglwyswr, Salm 133, Ioan 17, Eph. 4, a rhanau o'r colectau ar gariad. Gweddiodd G. Clayton am arweinyddiaeth y Nefoedd. Eglurodd Dr. Leifchild y lles oedd y fath gyfarfodydd yn debyg o wneud trwy ddystewi gwawd anffyddwyr, tyneru gerwindeb dadleuaeth, a denu gweinidogion ac eglwysi i agosach cyfeillgarwch. Sylwodd y Cadeirydd, W. Evans, Ysw., A. S., y byddai yn hawdd i r gwahanol enwadau sydd yn caru Iesu, ac yn disgwyl bywyd drwy ei angau, gael cyfarfodydd felly; ac y byddent yn sicr o rwyddhau y ffordd i ledaeniad yr efengyl. Yna areithiodd Dr. Harris a Dr. Hamilton er profi fod undeb yspryd rhwng pawb oedd mewn perthynas â Christ. Darllenodd Mr. Sherman lythyrau oddiwrth Dr. Chalmers a Dr. McLeod yn gwresog gymeradwyo y fath gyfarfodydd. Canwyd emyn ar gariad. Gweddiodd Mr. Latrobe. Areithiodd Dr. Cox a Dr. Alder er egluro dyledswydd yr eglwysi nid yn unig i feithrin cariad, ond i *ddangos* i'r byd eu bod yn caru eu gilydd. Cychwynwyd cân am "Undeb y Saint" gan Athraw Coleg y Wesleyaid. Gweddiodd Dr. Tidman, ac areithiodd Baptist Noel a Mr. Lacroix o India, er dangos nad oes eisiau dim ond cydnabod awdurdod y Beibl fel rheol ffydd ac ymarferiad, a chrediniaeth o gariad y Tad, a Iawn y Mab, a gras yr Yspryd i fod yn rhwymyn undeb rhwng Cristionogion. Gweddiodd Dr. Steane, ac areithiodd Mr. James ac Isaac Taylor, Ysw., er dangos y gellid meithrin cariad heb aberthu golygiadau, ac heb gyflawn unffurfiad barn am bob pwnc ac ymarferiad. Yna anogodd Mr. Redpath a Mr. Ainslie y cyfarfod i weddio gweddi Crist am i'w ddisgyblion fod oll yn un. Yna ar gynygiad Dr. Leifchild penderfynwyd dilyn y mesurau buddiolaf er cyrhaedd am can gogoneddus y fath gyfarfodydd. Gan i filoedd fethu myned i'r Hall fawr, cynaliwyd dau gyfarfod eraill, o'r un na-

tur, yn gyfagos yno. Bu llawer cynadledd felus, a llawer cyfarfod bendithiol ar ol hyny, nes oedd llaweroedd o'r byd yn *ail* weiddi mewn syndod, "*Gwelwch fel y mae y Cristionogion hyn yn caru eu gilydd.*"

Y mae yspryd addfwynder yn effeithio yn dda iawn ar *bleidiau gwladol.* Y mae dadleuon gwahanol bleidiau gwladol, yn eu cynadleddau, a'u hetholiadau, a'u seneddau wedi bod lawer tro mor dymhestlog nes chwalu holl flodau a holl ffrwythau eu gwladgarwch i bedwar gwynt y nefoedd. Y maent wedi bod fel cymylau duon y daran yn saethu mellt at eu gilydd nes deifio ymaith flaendarddiad pob rhinwedd cymdeithasol. Y maent wedi bod fel tónau cynddeiriog y môr, yn ewynu allan eu cywilydd eu hunain, yn llaid o bob lliw ac amrywiaeth. Defnyddiwyd geiriau geirwon ynddynt wedi eu chwilio allan o bwrpas i gynhyrfu cenfigenau, eiddigeddau, ac ymladdau. O mor ddaionus ac mor hyfryd ydyw boneddigeiddrwydd Washingtonaidd mewn cynadleddau gwladol! Y mae fel yr enaint gwerthfawr ar y pen, yn disgyn ar hyd y farf, ac ar ymyl y gwisgoedd, nes llenwi y llys a'i gynteddau o'r perarogl. Y mae fel gwlith Hermon yn disgyn ar holl fynyddoedd gwleidiadaeth i ireiddio egin tangnefedd a gwladgarwch; ac yno y gorchymyn yr Arglwydd ei fendith, sef bywyd a heddwch yn dragywydd.

Y mae addfwynder a chyfeillgarwch yn effeithio yn dda rhwng *gwlad a gwlad*; ac y mae heddwch a chydweithrediad rhwng gwlad a gwlad yn anmhrisiadwy, ïe yn annirnadwy werthfawr. Y mae geiriau geirwon byrbwylldra a balchder lawer tro wedi cynhyrfu eiddigedd poethach rhwng dwy wlad nag mewn unrhyw gylchoedd eraill o'r gymdeithas ddynol. Pan y mae dau gymydog, neu ddau deulu yn athrodi eu gilydd, ac yn bytheirio bygythiau yn erbyn eu gilydd, ac yn ysgyrnygu danedd ar eu gilydd, ac yn cau eu dyrnau yn ngwynebau eu gilydd, ac o'r diwedd yn rhuthro i'r gafael i guro a chnoi, a rhwygo eu gilydd, y mae pob dyn ystyriol yn barnu eu bod yn ynfyd a gwallgofus wrth *ymladd* felly, pan y gallent derfynu eu dadl mewn llys barn, drwy gyflafareddiad rheswm.

Ond y mae yr un dynion difrifol ag sy'n condemnio dau *deulu* am ymladd, yn cyfiawnhau cynddaredd dwy *wlad* yn-rhyfela ; pan y byddai yr un mor hawdd iddynt derfynu eu cynen drwy gyflafareiddiad ag ydyw i ddau deulu wneud hyny. Y mae yn alarus i feddwl fel y mae culni calonau, a gwylltineb nwydau, a chynen tafodau, a cholynod ysgrif-binau, a rhag-farnau cenedlaethol, wedi arwain lawer canwaith i ryfeloedd gwaedlyd rhwng y naill wlad a'r llall, pan y buasai yn hawdd i ysgoi y rhyfeloedd hyny drwy ychydig o bwyll ac addfwyn-der. Suddodd Lloegr enwog, yn ystod y can' mlynedd di-weddaf, i ddyled o dros wyth can' miliwn o bunau drwy ei rhyfeloedd *afreidiol;* ac nid yw y ddyled ond un ran o'r baich. Gwariodd yr Unol Dalaethau fwy na haner hyny ar eu sefydl-iadau milwraidd, a hyny ar ol iddynt enill eu hannibyniaeth. Gwariodd amryw o deyrnasoedd Europe yn hyny o amser lawer mwy na'r Unol Dalaethau. Y mae yn alaethus i feddwl fel y mae arian, a llafur, a doniau yn cael eu *hofer*-wario yn Ffrainc i weithio magnelau a chleddyfau, i adeiladu amddi-ffynfeydd a rhyfel-longau, ac i gynal byddin a llynges rhag i Brydain ymosod arni ; ac fel y mae Lloegr yn ofer-wario ei myrddiynau yn yr un modd rhag i Ffrainc ymosod arni ; ac fel y mae teyrnasoedd eraill yn yr un dull yn dilyn eu siampl i ofer-wario eu nerthoedd er bod yn barod i ryfel os digwydd i ryw gymydog eu bwgwth, neu edrych yn gilwgus arnynt. Mor hawdd fyddai i awdurdodau gwledydd goleuaf, a gwareiddiaf, a galluocaf y byd, *gyd-uno,* pe dewisent, i droi eu nerthoedd o alwedigaeth rhyfel at bethau o *wir* fuddioldeb iddynt hwy eu hunain, ac i'r byd yn gyffredinol. Daw amser dedwydd felly.

"Pladuriau wneir o'r diles wayw-ffyn ;
A swch fu'n gledd braenarir godreu'r bryn.
Y gwinwydd nodda'r hil ar hefin brwd,
Y llaw fu'n hâu a fêd, a gluda'r cnwd.
Rhyfedda gwr wel'd yn yr anial crâs
Y lili'n tarddu trwy y cwrlid glâs ;
Synlama yn nghanol diffaeth sych pan glyw
Y llethri'n tyrddu gan rieidr byw.
Yn holltau'r graig, lle ffurfiodd draig ei ffau,
Cryn llafrwyn îr, a gwelir hesg yn gwau :

Lle nidrodd drain ar lychlyd ochrau'r glyn
A chwardd dan urdd o geinhardd ddiri ac ynn.
Tŷf palmwydd gwyrdd yn mangre'r grinllyd berth,
A myrtwydd prid lle cysgodd cegid certh.
Y blaidd a'r oen gyd-borant gylch y gail,
Tywysa plentyn lew wrth denyn dail:
Yr arth gyd-ieua â'r ŷch mewn dinych dang,
A llyfa seirph di-lid y troed a'u sang:
Y baban nwyfus red oddiwrth y fron,
I chwareu â gwiber hyd y barth yn llon,
A rhifa frychau'r cén symudliw, hardd,
Trŷ'r colyn fforchog gylch ei fŷs—a chwardd.

Byddai yn hawdd i gael y dyddiau tawel hyny ar unwaith drwy i Benaduriaid gydymanog i osod eu bryd ar hyny mewn boneddigeiddrwydd ac addfwynder; ac O, fel yr ychwanegid drwy hyny at eu cysuron personol a chymdeithasol hwy a'u deiliaid!

Y mae addfwynder a thiriondeb yn effeithio yn ddymunol ar hyd yn nôd y *creaduriaid direswm*. Gwelwyd creaduriaid o'r greddfau croesaf i'w gilydd, megys cathod a llygod, colomenod a dylluanod, y barcut mawr a'r canary bach, cwningod a milgwn, wedi cael eu dysgu i gydfyw mewn heddwch a chyfeillgarwch yn yr un cawell, fel un teulu dedwydd. Y mae'n ddifyr i weled y llygoden fach, a'r melyn-ei-aden, a llwyd y tô yn chware â gewinedd a barf y gath, yn gorphwys ar ei phen, ac ar ei chefn, yn cogleisio ei chynffon, ac yn bwyta gyda hi o'i dysgl. Pe gofynid, Pa fodd y dysgwyd hyny iddynt, gellid ateb, mai trwy addfwynder eu hathraw. Y mae yn hên sylw mai, fel y bo y dyn y bydd ei anifail. Os bydd dyn yn sur a sarug, yn waedwyllt ac yn ddialgar, felly y bydd ei anifail; ond os bydd y dyn yn siriol ei lygad, a gwên ar ei enau, a charedigrwydd yn ei galon, felly y bydd ei anifail. Os bydd y dyn yn *arfer* ysgyrnygu a chwyrnu a chnoi, felly y bydd ei gi. Os bydd y dyn yn ysgwyd ei ben, ac yn gostwng ei ael, ac yn moelu ei glust, ac yn gwthio, ac yn cicio, felly y bydd ei geffyl. Y mae yn rhyfedd ac yn addysgiadol i feddwl fel yr ydys wedi dysgu addfwynder, a diniweidrwydd, a chymwynasgarwch, a diolchgarwch i'r llew ac i'r elephant. Gellir hefyd dysgu dialgarwch

iddynt. Y mae ffyddlondeb ac anwyldeb y ceffyl a'r ci i'r sawl fydd yn garedig wrthynt yn ddiareb. Y mae llaweroedd o ffeithiau am gŵn a meirch ac adar yn curio ac yn clafychu ac yn marw o *hiraeth* ar ol eu cymwynaswyr. Y mae llawer wedi cael ei ddweyd a'i ysgrifenu o bryd i bryd ar gyfrwysder a ffyddlondeb, a chyfeillgarwch y ci a'r geffyl. Yr ydys wedi profi eu bod yn hawdd iw dysgu, ac wedi profi hefyd ei bod yn fantais i ddechreu eu hyfforddi yn gynar, neu pan fyddant yn ieuainc; a bod y naill genhedlaeth ar ol y llall o'r rhai a ddysgir, yn dyfod yn fwy fwy hywaith a hawdd eu dysgu. Dysgir y *mab* â haner y drafferth a gymerwyd i ddysgu y *tad;* a dysgir yr *wyr* â chwarter y boen a gafwyd i ddysgu y *taid.* Y mae yr Arab yn hoff iawn o'i farch, yn ymhyfrydu yn fawr i'w borthi a'i ddysgu. Y mae yn cael byw a bwyta gyda'i blant, yn y babell, fel aelod o'r teulu. Caiff ran o bob tamaid goreu fydd ar y bwrdd. Bydd y plant yn cael gwneud gobenydd o'i ben a'i wddf, a chap nos o'i fwng, ac yn cael gorwedd rhwng ei goesau. Bydd y march mor ofalus i beidio sangyd arnynt yn oriau y tywyllwch ag ydyw eu tad. Y mae'n hyfryd i weled mor ddiolchgar y mae am bob cymwynas, mor astud ydyw i wybod ewyllys ei feistr, ac mor ddedwydd ydyw i ufuddhau iddo. Y mae yn alarus i feddwl fel y mae march ambell i *Gristion* yn cael ei guro a'i faeddu gan yr *anifail* fydd yn ei farchogaeth, neu yn ei lwytho. "Y cyfiawn a fydd ofalus am fywyd ei anifail; ond tosturi y drygionus sydd greulawn." Y mae sail i gredu y daw y creaduriaid direswm yn fwy fwy ufudd a hywaith ac addfwyn a defnyddiol fel y cynydda tiriondeb a hawddgarwch eu harglwyddi, plant dynion.

Dyna ychydig o siamplau o ddylanwad daionus tynerwch ac addfwynder mewn deuddeg o wahanol gylchoedd a chysylltiadau; a hyny dan wahanol amgylchiadau, ac yn wyneb bron bob amrywiaeth o anhawsderau. Gellid rhesymu eto yn

IV. Fod hyn oll, nid o ddamwain, ond yn ol *deddfau* anian, ac yn enwedig yn ol deddfau y *natur ddynol.* Un o wersi cyntaf deddfau anian ydyw, mai drwy addfwynder yr ydys

debycaf o lwyddo i adgyweirio y beiadwy. Un o brif ddeddfau y natur ddynol ydyw fod ymddygiad dyn yn dylanwadu ar ei gyd-ddynion, neu ar y rhai y bydd a wnelo â hwy; ac y bydd yr argraff a wneir o'r un natur ag yspryd awdwr y dylanwad. Os bydd teimlad y galon yn *ddrwg*, argraff ddrwg gaiff hyny ar eraill. Y mae edrychiad gwgus yn peri i arall wgu; ond y mae edrychiad siriol yn sirioli eraill. Y mae gair garw yn tynu ateb garw, ond y mae geiriau esmwyth, llais mwyn, yn mwyneiddio lleisiau pawb oddeutu. Y mae tymer ddialgar yn cynhyrfu dialgarwch; ond y mae yspryd maddeugar yn magu maddeugarwch. Y mae câs yn enyn câs, ond y mae cariad yn enyn cariad. Y mae surni yn achosi surni, ond y mae melusder yn achosi melusder. Y mae pwyll yn dysgu pwyll i eraill, ond y mae gwylltineb yn cynhyrfu eraill i wylltio. Y mae gwên ar y gwyneb yn argraffu gwên ar y gwyneb cyferbyniol. Y mae deigryn o lygad yn tynu dagrau o lygaid eraill; ond y mae ergyd yn tynu ergydion yn ol. Y mae hunanoldeb yn magu hunanoldeb, ond y mae haelioni yn magu haeledd. Os bydd dyn yn ymladdgar, y mae yn magu ymladdgarwch o'i ddeutu, ond os bydd yn heddychgar y mae yn meithrin tangnefedd. Y mae yn unol â deddfau anian i ddyn ddysgu i eraill yr hyn fydd ynddo ef ei hun. Ond

V. Coron, ac ateg a diweddglo pob ymresymiad o blaid addfwynder ddylai fod athrawiaeth a siampl yr Athraw Mawr, Iesu Grist. Nid oes dim modd cam-ddeall ei athrawiaeth ef. Dyma rai o'i ymadroddion, ac y maent yn rhai o berffaith symledd ac eglurder. "Clywsoch ddywedyd—Llygad am lygad, a dant am ddant. Eithr yr ydwyf fi yn dywedyd wrthych chwi, Na wrthwynebwch ddrwg: ond pwy bynag a'th darawo ar dy rûdd ddeheu, tro'r llall iddo hefyd. Ac i'r neb a fyno ymgyfreithio â thi, a dwyn dy bais, gâd iddo dy gochl hefyd. A phwy bynag a'th gymello un filldir, dos gydag ef ddwy. Dyro i'r hwn a ofyno genyt; ac na thro oddiwrth yr hwn sydd yn ewyllysio echwyna genyt. Clywsoch ddywedyd, Câr dy gymydog, a chasâ dy elyn; eithr yr ydwyf fi yn dy-

wedyd wrthych chwi, cerwch eich gelynion, bendithiwch y rhai a'ch melldithiant, gwnewch dda i'r sawl a'ch cas ânt, a gweddïwch dros y rhai a wnel niwed i chwi; ac a'ch erlidiant: fel y byddoch blant i'ch Tad yr hwn sydd yn y nefoedd: canys y mae efe yn peri i'w haul godi ar y drwg a'r da, ac yn gwlawio ar y cyfiawn a'r anghyfiawn. Oblegyd os cerwch y sawl a'ch caro, pa wobr sydd i chwi? Oni wna'r publicanod hefyd yr un peth? Ac os cyferchwch well i'ch brodyr yn unig, pa ragoriaeth yr ydych chwi yn ei wneuthur? Onid ydyw y publicanod hefyd yn gwneuthur felly? Byddwch chwi gan hyny yn berffaith, fel y mae eich Tad yr hwn sydd yn y nefoedd yn berffaith."

Y mae llaweroedd o Gristionogion, ac yn enwedig Cristionogion eglwys Rhufain, ae eglwys Groeg, ac eglwys Loegr, yn gwadu yr athrawiaeth bwysfawr yma yn yr un yspryd, ac ar yr un egwyddor, ag y mae yr anffyddiwr yn gwadu dwyfoldeb Cristionogaeth. Y maent yn taflu cyfraith Crist y tu ol i'w cefn, ac yn ei mathru dan eu traed. Y mae eu daliadau a'u canonau a'u hymddygiadau gyda golwg ar ryfeloedd, a threfniadau disgyblaeth wedi bod yn wrthryfel hŷf a chreulawn yn erbyn doethineb a chariad ac awdurdod Iesu. Buasai Cristionogaeth cyn heddyw wedi gorchfygu gwrthwynebiadau a goresgyn y ddaear, pe buasai y rhai sy'n proffesu bod yn ddisgyblion i Iesu, yn credu ac yn pregethu ac yn cyflawni ei gyngor. Buasai dysgu rhyfel wedi darfod, a buasai tangnefedd, a gwareiddiad, a llwyddiant yn llenwi y byd.

Dywed Iesu mewn man arall: "Os dygi dy rodd i'r allor, ac yno dyfod i'th gôf fod gan dy frawd ddim yn dy erbyn, gâd yno dy rodd ger bron yr allor, a dos ymaith: yn gyntaf cymoder di a'th frawd; ac yna tyred ac offrwm dy rodd." Dyma y dystiolaeth gryfaf allasid byth gael o blaid cariad brawdol. Y mae Duw yn foddlon, hyd yn nod, i *oedi* gwasanaeth ei allor, er mwyn rhoddi cyfle i gariad gael ei adferu rhwng dau frawd.

Dywed mewn man arall: "Gwyn eu byd y rhai addfwyn, canys hwy a etifeddant y ddaear. Gwyn eu byd y rhai trugarogion, canys hwy a gânt drugaredd. Gwyn eu byd y tang-

nefeddwyr, canys hwy a elwir yn blant i Dduw." Y rhai uchaf eu cymeriad, a phuraf eu gwynfyd, yn ol barn a phregeth Crist, ydynt y rhai addfwyn, trugarog, tangnefeddgar.

Dywed mewn lle arall: "Os pecha dy frawd i'th erbyn, dos, ac argyhoedda ef rhyngot ti ac ef ei hun. Os efe a wrendy arnat, ti a enillaist dy frawd. Os efe ni wrendy, cymer gyda thi eto un neu ddau, fel yn ngenau dau neu dri o dystion y byddo pob gair yn safadwy. Ac os efe ni wrendy arnynt hwy, dywed i'r eglwys: ac os efe ni wrendy ar yr eglwys ychwaith, bydded ef i ti megys yr ethnig a'r publican." O mor ddirodres ac mor dirion ydyw cynllun Iesu! Nid oes yma ddim son am y ffiangell na'r ffagod; na phenydiau y chwil-lŷs tu ag at y cyfeiliornwr cyndynaf. Yr oeddid i gynyg yn addfwyn bob moddion moesol; ond os methid, nid oedd dim i'w wneud ond ei adael o'r neilldu.

Pan ofynodd Pedr iddo, Pa sawl gwaith y pecha fy mrawd i'm herbyn, ac y maddeuaf iddo? Ai hyd seithwaith? Yr Iesu a ddywedodd wrtho, "Nid ydwyf yn dywedyd wrthyt, hyd seithwaith; ond hyd ddengwaith a thriugain seithwaith."

Dywedai mewn lle arall: "Cymerwch fy Iau arnoch, a dysgwch genyf; canys addfwyn ydwyf a gostyngedig o galon, a chwi a gewch orphwysdra i'ch eneidiau." A rhag i neb feddwl fod ei athrawiaeth yn galed, ychwanega, "Canys fy iau sydd esmwyth, a'm baich sydd ysgafn."

Pan unwaith ar ei daith i bregethu addfwynder a thosturiaethau ei deyrnasiad, anfonodd genhadon o flaen ei wyneb, i baratoi iddo lety yn Samaria; ond y Samariaid nis derbynient ef, oblegyd fod ei wyneb yn tueddu tua Jerusalem. Yr oedd y fath genfigen rhwng y ddwy ddinas, fel mai y ffordd sicraf i ddyfod yn gyfaill i un oedd troi yn elyn i'r llall. Pan welodd Iago ac Ioan fod y Samariaid yn gwrthod llety iddo, dywedasant, Arglwydd, a fynu di ddywedyd o honom am ddyfod tân i lawr o'r nef, a'u difa hwynt, megys y gwnaeth Elias? Ac efe a drodd, ac a'u ceryddodd hwynt; ac a ddywedodd, "Ni wyddoch o ba yspryd yr ydych chwi: canys ni ddaeth Mab y

dyn i ddistrywio eneidiau dynion, ond i'w cadw." Ac efe a aeth yn dawel o'r neilldu i dref arall. Nid oedd dim yn ei efidio yn fwy na bod ei ddisgyblion mor araf i ddeall addfwynder ei oruchwyliaeth; a'u bod yn glynu mor dŷn wrth hen athrawiaeth y tân ar cleddyf, a hen gyfraith y "llygad am lygad, a'r dant am ddant."

Wrth anerch ei ddisgyblion ar y swper olaf, dywedodd: "Dyma fy ngorchymyn i, ar i chwi garu eich gilydd, fel y cerais i chwi. Wrth hyn y gwybydd pawb mai disgyblion i mi ydych, os bydd genych gariad i'ch gilydd." Arwydda ei eiriau mai eu bod hwy yn un mewn cariad, oedd y nôd egluraf eu bod yn ddisgyblion iddo, a'r moddion effeithiolaf i enill y byd i gredu ynddo.

Pan ddaeth y dyrfa fawr a'r cleddyfau a'r ffyn i'r ardd i'w ddal, Wele un o'r rhai oedd gydag ef, sef Simon Pedr, a estynodd ei law, ac a dynodd ei gleddyf, ac a darawodd was yr archoffeiriad, ac a dorodd ymaith ei glust ddehau ef, ac enw y gwas oedd Malchus. Yna y dywedodd yr Iesu wrth Pedr, dychwel dy gleddyf i'w le; canys pawb ar a gymerant gleddyf, a ddyfethir â chleddyf. Nid oedd mòdd iddo gondemnio yspryd Pedr mewn iaith eglurach; ac awgrymodd y gallasai yn y fan gael mwy na deuddeg lleng o angylion i ddial ar ei erlidwyr, pe buasai yn dewis gofyn am hyny: ond yn lle dial, efe a ddywedodd wrth y rhai oedd yn ei rwymo, "Goddefwch hyd yn hyn;" ac efe a gyffyrddodd â chlust Malchus, ac a'i iachaodd ef. A phan oeddynt yn ei hoelio ar y groes, efe a weddiodd dros ei ddïenyddwyr, "O Dad, maddeu iddynt, canys ni wyddant pa beth y maent yn ei wneuthur."

Mewn oes a aeth heibio gwrthryfelodd dinas Angers yn Ffrainc yn erbyn y llywodraeth, ac arweiniodd y frenines fyddin gref yno i'r dyben i gospi y gwrthryfelwyr. Yn ol y ddefod y pryd hyny, gofynodd am gael cyfranogi o'r swper sanctaidd cyn rhuthro i'r frwydr. Yr oedd ar y pryd yn llawn cynddaredd yn erbyn ei gelynion, ond dofwyd ei llid ar unwaith pan anerchodd yr esgob hi wrth fwrdd yr Arglwydd yn y geiriau

canlynol: "Cymerwch, frenines, a bwytewch; hwn yw corff yr un a *faddeuodd i'w elynion*, pan oedd yn marw ar y groes." Os metha gweddi Iesu dros ei groeshoelwyr doddi y galon anfaddeugar, nid oes dim arall all ei thoddi. Buasai llawer llai o dywallt gwaed wedi bod yn y byd pe buasai yr esgobion fu'n estyn y cymun santaidd i freninoedd a maes-lywyddion mor ffyddlawn i'r Iesu a groeshoeliwyd ag y bu Arnaud Esgob Angers pan y beiddiodd gymhwyso efengyl mor bur at gydwybod brenines uchelfrydig Ffrainc pan oedd ei chalon mor lawn o yspryd dial. Bu geiriau yr Esgob yn foddion i achub canoedd o fywydau.

Y mae holl athrawiaeth a holl fywyd Iesu yn esboniad ar ddylanwad tosturi ac addfwynder. Y mae holl swyddau ei gyfryngdod yn eglurhâd perffaith o nerth cyfraith cariad. Cariad ydyw elfen fawr holl drefn argyhoeddi ac achub. Trwy arddangos cariad Iesu y mae yr Yspryd yn enill y galon. Drwy dywallt ei gariad ar led yn y galon y mae y Gwaredwr yn gwneud ei ddisgybl yn debyg iddo ei hun. Drwy rym ei gariad y mae yn ei gryfhâi a'i buro, nes ei godi i'r wlad lle y mae pawb wedi cael eu perffeithio mewn cariad.

Yr oedd cariad yr Hwn a fu farw er mwyn i bechadur gael byw wedi llwyr feddianu holl alluoedd meddwl a holl deimladau calon Paul. Yr oedd yn hoff iawn o ymresymu am nerthoedd y cariad hyny; a gwasgu y pwnc yn ymarferol at ystyriaeth a phrofiad pob credadyn. Coffhâu i'r Corinthiaid nad oedd wedi gwybod dim yn eu plith ond Iesu Grist a hwnw wedi ei groeshoelio. Dywedai wrth y Galatiaid, "Na ato Duw i mi ymffrostio ond yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist, trwy yr hwn y croeshoeliwyd y byd i mi, a minau i'r byd." Yr oedd yn cynhyrfu y Rhufeiniaid i gariad drwy yr ymresymiad ardderchog a ganlyn: "Canys Crist, pan oeddym ni eto yn weiniaid, mewn pryd a fu farw dros yr annuwiol. Oblegyd braidd y bydd neb farw dros un cyfiawn; ond dros y da ysgatfydd fe feiddiai un farw hefyd. Eithr y mae Duw yn canmol ei gariad tu ag atom; oblegyd a nyni eto yn bechaduriaid, i Grist farw trosom

ni. Mwy ynte o lawer, a nyni yn awr wedi ein cyfiawnhau drwy ei waed ef, y'n hachubir rhag digofaint trwyddo ef. Canys os pan oeddym elynion yn heddychwyd â Duw trwy farwolaeth ei Fab ef; mwy o lawer wedi ein heddychu, y'n hachubir trwy ei fywyd ef." A phan yn anog yr eglwysi i gymwynasgarwch, ei brif gymhelliad oedd: "Canys chwi a adwaenoch ras ein Harglwydd Iesu Grist, iddo ef, ac yntau yn gyfoethog, fyned er eich mwyn chwi yn dlawd, fel y cyfoethogid chwi drwy ei dlodi ef."

Dyma ystyr ein hymresymiad am natur a dylanwad disgyblaeth tiriondeb ac addfwynder. Buasai yn hawdd i ni helaethu a'r bob cangen o'r pwnc; ond y mae ein syniadau yn hawdd eu deall. Goddefer i ni wrth derfynu, wneud ychydig o nodiadau *cymwysiadol.*

1. Y mae goruchwyliaeth y gerwindeb, goruchwyliaeth y ffon a'r ffrangell, y carcharau a'r cyffion, yr arteithglwyd a'r dienyddle, ac yn enwedig yr ymladd ar rhyfela, wedi bod yn un *ddrud* ofnadwy i'r byd Dichon fod Lloegr—o leiaf ar rai golygiadau—yn haeddu y flaenoriaeth ar holl wledydd y byd o ran trefn ei sefydliadau gwladol; ond y mae ei threfniadau i gospi troseddwyr wedi bod yn *ddrudfawr* arswydus. Y mae ganddi ddau gylch o ddisgyblaeth, sef cylch y troseddau *cartrefol*, a chylch y troseddau *tramor*. Y mae ei threfniadau i gospi troseddwyr *cartrefol* drwy eu cloi mewn carchargelloedd afiach, a'u halltudio dros foroedd, wedi bod yn ddrudfawr arswydus iddi; ac y mae trefniadau ei sefydliadau milwrol er cospi troseddwyr *tramor* tua Ffrainc, a Spain, a Portugal, a Russia, a Turkey, a thrwy holl barthau India, ac yn Affrica, a China, ac America, ac Ynysoedd y De, wedi bod yn ddrutach fyth iddi. Mewn gair, y mae dwy gangen ei disgyblaeth wedi bod yn ddrud iddi uwchlaw pob cyfrif a dirnadaeth. Yr wyf yn credu y gallasid arbed naw rhan o bob deg o'r draul pe buasai eu hawdurdodau yn astudio ac yn dilyn gweinidogaeth foesol addfwynder a boneddigeiddrwydd; ac y buasai ar yr un pryd yn gwneud llawer mwy o les nag a wnaeth

drwy weinidogaeth y fflangell a'r cleddyf. Dichon y gellir dywedyd yr un peth am bron holl hen deyrnasoedd y byd; ond yr ydym yn crybwyll Lloegr am ein bod yn fwy cyfarwydd â'i hanes nag â hanes gwledydd eraill. Y mae cyfrifon *traul* dysgyblaeth gerwindeb wedi bod yn drymion uwchlaw pob dychymyg.

2. Y mae gweinidogaeth yr argyhoeddi drwy addfwynder yn un *radlawn*, a hawdd ei rhoi mewn ymarferiad. Y mae wedi bod, nid yn unig yn un effeithiol, ond yn un ysgafn ac esmwyth yn mhob cylch lle y cafodd ei chynyg yn deg. Addefir gan bawb ei bod yn un *radlawn ;* ond yr wrthddadl fawr gyffredin yn ei herbyn ydyw nad oes dim modd ei defnyddio yn sefyllfa *bresenol* y byd. Bernir y "*daw*" yr amser pan y bydd yn hawdd ei defnyddio ; ond nad ellir gwneud hyny yn *bresenol.* Yr unig anhawsdra i'w defnyddio yn *awr* ydyw anewyllysgarwch y galluoedd cryfaf i *gynyg* ei defnyddio, neu mewn iaith fwy eglur, anystwythder y rhai "sydd dda ganddynt ryfel" i gynyg ei chynllun heddychol ; am y gwyddant yr andwyid felly hen grefft "ogoneddus" eu hurddas a'u helw hwy.

3. Y mae coffadwriaeth y bobl hunanymwadol a ffyddlawn ag ydynt wedi bod drwy'r oesoedd yn ymresymu yn erbyn dialgarwch a rhyfel, ac o blaid gweinidogaeth pwyll ac addfwynder yn haeddol o barch. Ydyw, fy mae coffa y bobl sydd wedi bod, drwy bob dirmyg a digalondid, yn dadlu dros "orchfygu drygioni trwy ddaioni," yn haeddol o'r parch uchaf ; a bydd yn sicr o ddyfod o radd i radd, yn ddysglaer a bendigedig. Y mae ambell un yn mhob oes a gwlad wedi bod yn ymresymu o blaid heddwch ac yn erbyn rhyfel, o blaid pwyll ac yn erbyn nwyd-wylltedd, o blaid barn cyflafareddiad yn lle min y cleddyf, o blaid maddeugarwch ac yn erbyn dialgarwch, yn erbyn athrawiaeth y dant am ddant, a thros y cyngor i bentyru marwor cariad ar ben gelyn ; ond dyoddefasant lawer o athrod ac erlid. Dewisodd rhai o Gristionogion cariadlawn yr oesau cyntaf gymeryd eu merthyru yn hyt-

rach na derbyn nôd Duw, rhyfel a gwisgo ei arfogaeth. Rhesymodd rhai o dadau yr eglwys, megys Justin Ferthyr, a Tatian a Clemens o Alexandria, a Tertullian, a Cyprian, a Lacttantius, ac Origen, ac Ambrose, a Chrysostom, a Jerome, a Cyril yn gadarn ac eglur yn ebyn cyfreithlondeb rhyfel. Un o gwynion mwyaf poblog yr anffyddiwr Celsus yn erbyn Cristionogaeth oedd ei bod yn gwahardd i'w deiliaid ddysgu crefft enwog rhyfel. Yr oedd Celsus yn deall Cristionogaeth yn iawn pan yn cyhoeddi fod ei deddfau yn groes i ddeddfau rhyfel; ond ei gamgymeriad mawr oedd darlunio fel gwendid a gwarth Cristionogaeth yr hyn a ystyriai ei Hawdwr fel ei nerth a'i gogoniant. Bu mewn oesoedd diweddarach ambell un yma ac acw yn gonest ddadlu dros egwyddorion pwysfawr y Bregeth ar y Mynydd, ambell i ddiwygiwr enwog fel Wyckliffe, rhai esgobion ffyddlawn fel Fenelon a Secker, a Watson, a Porteus; rhai o dduwinyddion enwocaf Eglwys Loegr, megys y Deon Swift, a William Law, a Vicessimus Knox, a Paley, a Scott, a Hartley; a rhai o dduwinyddion blaenaf enwadau eraill, megys Robert Hall, a Dr. Bogue, a Dr. Williams, a Saurin, a Du Moulin, a Clarke, a Clarkson, a Dwight, a Bradley Rhys, a Pye Smith; a rhai o'r beirdd penaf, megys Shakespeare a Milton, Churchill a Thomson, a Rowe a Gay, a Young a Cowper; ac ambell draethodwr, megys Addison, a Johnson, a Goldsmith, a Walker, a Redhead Yorke, a Robert Barclay; ac ambell seneddwr uchel fel Burke a Franklin; ac ambell faeslywydd edifeiriol, megys Marshall Duke De Belleisle a Duke De St. Simon; a dylid addef hefyd fod ambell anffyddiwr hyf, fel Voltaire, wedi rhesymu yn ardderchog yn erbyn rhyfel, a dichon y dylid addef hefyd mai rhyfelgarwch llywodraethau ac eglwysi "Cristionogol" oedd y prif foddion i'w gwneud yn anffyddwyr. Y mae cyffeswyr y Bregeth ar y Mynydd wedi lliosogi llawer, yn enwedig yn Lloegr ac America, yn y deng mlynedd ar hugain diweddaf, ond y maent wedi derbyn llawer o anfri oddiwrth rai ag y gallasid disgwyl pethau gwell oddiwrthynt. Y mae cynydd eu nifer, a nerth eu

rhesymiadau, a diysgogrwydd boneddigaidd eu hyspryd, a lledaeniad eu dylanwad, wedi cynhyrfu cenfigenau ac enllibiau y rhai sydd wedi cael eu helw a'u gogoniant o rwysg rhyfel. Yr oedd Lord Palmerston, prif weinidog Lloegr, o'i fainc yn y Senedd, yn galw aelodau y "*Peace Society*" yn "Set of well-intentioned fanatics, much too good to be intrusted with political functions in this wicked and sinful world ;" a bu ei enllib arnynt yn boblog iawn drwy bron holl gyhoeddiadau, a holl gylchoedd y deyrnas. Ac nid oes eto mor wyth mlynedd er pan oedd Syr Richard Bulkeley, A. S., a W. O. Stanley, A. S., a W. B. Hughes, A. S., ac uchelwyr eraill, dan eu llawn hwyliau, mewn cyfarfod cyhoeddus yn Beaumaris, yn darlunio aelodau *Cymreig* y "Peace Society" fel penboethiaid—fel dadsylfaenwyr nerth a gogoniant eu gwlad, ac fel rhai anghymwys i gael rhan o'i rhagorfreintiau. Yr oedd un Colonel urddasol yn eu duo fel "Traitors to their Queen and Country ;" a buwyd yn ymgynghori am gospi un golygydd "*degraded*" am iddo feiddio rhesymu yn erbyn "codi milisia ;" a datguddiodd un o Feirdd Bumpers gwleddoedd Duw rhyfel ei ddawn a'i ddewrder a'i "athrylith," drwy gyhoeddi y buasai yn dda ganddo "ddyrnu y Babes of Grace oeddynt yn dysgu Twaddle hen wydd y Peace Society i fechgyn Cymru ;" ond bydd athrawiaeth y "well-intentioned fanatics," a'r "Babes of Grace" a "Twaddle y Peace Society," mewn bri anfarwol pan y bydd enllibiau bustlaidd Palmerston, a bygythiau gwaedwyllt mawrion Môn, a chaniadau brolfawr Bumpers Rhyfel, yn gorwedd fel pydredd a drewi dros eu hesgyrn a'u henwau a'u coffa.

4. Fod y *cospwyr* wedi gwneud mwy o niwed i gymdeithas na'r *troseddwyr*. Gwn yr ymgroesa rhai rhag hyfdra y gosodiad hwn ; ond yr wyf, ar ol cryn lawer o ymchwiliad ac ystyriaeth, yn cyhoeddi yn bwyllog fod dosparthiadau y cospwyr, a'u cymeryd at eu gilydd, wedi gwneud llawer mwy o ddrwg i achos dynoliaeth a duwioldeb na dosbarthiadau y troseddwyr. Y mae o leiaf chwe' dosbarth o gospwyr, neu

ddisgyblwyr. Y *rhieni nwydwyllt* sy'n cernodio, ac yn ffonodio, ac yn gwthio eu plant bron ar bob moment, ac yn plycio eu gwallt, a thynu eu clustiau, a'u hysgytio ; a thrwy hyny eu cadw eu hunain a'u plant mewn tymherau drwg drwy braidd holl dymor y magu. A'r *ysgolfeistri dideimlad* sy'n ymrodio yn uchelwraidd yn mysg eu dosbarthiadau, a'r "wialen" yn eu llaw, er cael *exercise* rheolaidd, rhyw deirgwaith y dydd, i'w traed a'u *dwylaw*, nes peri i'w hysgolheigion eu ffieiddio hwy a holl drefniadau eu hysgol. Yr *ynadon barbaraidd*, fel Bullar a Heath, a Jeffreys, y rhai sy'n tynghedu eu nwydau creulawn i ddial hyd eithaf eu gallu ar y trueiniaid tlodion, anwybodus, diystyredig, a *gorthrymedig* a ddygir ger bron eu brawdleoedd. Y *deddfwyr gormesol*, y rhai sydd am gysylltu y cospau trymaf wrth eu deddfau creulawn er cadw y tlodion i lawr dan eu traed, a than iau eu gorthrwm. Y *maeslywyddion gwaedlyd*, y rhai sydd am wareiddio y byd drwy ysgubo llengoedd i angau yn nghynddaredd y frwydr, a phlygu y cenedloedd a oresgynant i gaethiwed. *Amddiffynwyr y ffydd*, y rhai sydd wedi dyfeisio a defnyddio bron bob math o benydiau er diwreiddio cyfeiliornadau o'r eglwys, a chyfeiliornwyr o'r byd. Y mae y disgyblwyr hyn wedi bod yn uchel eu bost, ac yn danllyd eu sel am ufudd-dod, ac am drefn, am unffurfiaeth barn, ac am y wir athrawiaeth ; ond yr wyf yn dweyd eto eu bod wedi gwneud mwy o ddrwg yn erbyn deddfau gwirionedd a chariad na'r holl droseddwyr a gospasant seithwaith a thriugain seithwaith.

5. Peidier casglu, wrth ein bod yn barnu fel hyn, ein bod am i gymdeithas fod yn ddigyfraith ac yn ddilywodraeth, ein bod am i'r plentyn fod yn arglwydd ar ei rieni ac ar ei athrawon ; neu am i'r prentis fod yn feistr y gweithdy ; neu am i'r gwasanaethwr fod yn arolygwr ar ei arglwydd a'i holl dŷ. Na, yr ydym am drefn, am i bawb gael ei le, a llenwi ei gylch a'i swydd ei hun, am i bob cymdeithas gael ei rheolau, ac am i'r rheolau hyny gael eu cadw ; ond yr ydym am i'r rheolau fod yn rhai teg a chyson, nid yn rhai i gyfoethogi, a chodi, a

lleshau un dosparth ar y draul o dlodi a thynu i lawr a drygu dosparth arall. Cyfreithiau annheg sydd y rhan amlaf yn arwain i droseddau. Y maent yn magu anesmwythder ac ysbryd anufudd-dod ; a hyny o radd i radd yn cynhyrfu grwgnachau, terfysgiadau, a throseddau ; a'r deddfwyr anghyfiawnaf eu cyfreithiau, ydynt y rhan amlaf y rhai creulonaf eu cospedigaethau.

6. Y mae'r byd yn *gwella* o radd i radd, er yn lled araf. Y mae yn ymestyn yn nês nag y bu at gyfraith cariad. Y mae mwy o gyngori a llai o guro yn y teulu nag a fu, mwy o faethu ac addysgu, a llai o drin a chyffroi. A phe byddai i ysgolfeistri yr oes yma fflangellu fel y gwnai rhai yr oesau aethant heibio, ni oddefid iddynt ddangos eu gwyneb mewn ysgol, nac prin yn un man arall. Y mae y cospau gwladol yn llawer llai gwaedlyd nag y buont ; ac y mae eu tuedd yn fwy at adgyweirio y troseddwr nag at ei boeni. Y mae y fflangell wedi colli ei chymeriad, ac bron wedi colli ei holl swydd, yn y fyddin ac yn y llynges. Y mae disgyblaeth arteithiau y chwil-lysoedd wedi ei diddymu ; a fflamau ffagodau maesygofaint wedi diffodd ; ac yn wir, y mae awdurdod y star-chambers wedi cael ei gwtogi. Y mae yspryd rhyfel yn penwynu ac yn gwanychu ; ond y mae yn cael *fitiau* ofnadwy. Y mae'n berygl bod yn agos ato pan y bydd yn nghynddaredd un o'i *fitiau.* Yr ydys yn gobeithio mai *convulsions* ydynt ag sy'n rhagflaenu ei drancedigaeth. Y mae'n bryd i'r hen *filain* farw ; ond prin y gellir disgwyl iddo farw yn esmwyth, gan ei fod o gyfansoddiad mor gryf, ac wedi cael byw mor dda, drwy holl rwysg ei greulondeb.

7. Dylid *arfer moddion* er ceisio llenwi y byd â mwy o yspryd addfwynder. Dylai rhieni egwyddori eu plant yn athrawiaethau cariad, a mygu anadliadau pob yspryd dialgar pan y bydd yn ei fabandod. Dylai ysgolfeistri esbonio gwersi tangnefedd i'r dosparthiadau ieuainc sydd dan eu gofal. Dylai gweinidogion y gair bregethu yn llawer amlach yn ol y bregeth ar y mynydd. Dylai newyddiaduron wylio rhag cy-

hoeddi erthyglau o duedd i gynhyrfu cenfigen a chynen rhwng gwledydd cymydogaethol ; ac ymresymu yn llawer amlach ac yn llawer cynhesach er cryfhau eu cyfeillgarwch a helaethu eu cydweithrediad. Dylai ynadon fod yn fwy tadol eu hymadroddion o gadeiriau eu hawdurdod. Ac nid cynllun drwg fyddai i seneddwyr gysegru un diwrnod o bob wythnos i areithio am y goreu ar y pwys o foneddigeiddrwydd mewn cynadleddau gwladol, a'r anrhaethol bwys o feithrin tangnefedd rhwng gwahanol deyrnasoedd. Byddai odfeuon pwnc yr addfwynder yn sicr o brofi yn fendithiol i'w heneidiau ; ac effeithient yn hyfryd er ysgafuhau eu gofalon, a helaethu eu defnyddioldeb. Pe medrid ond cael rhieni, ac athrawon, a gweinidogion yr efengyl, a golygwyr y cylchgyhoeddiadau, a gwŷr y colegau, a'r llysoedd, a'r seneddau, i gefnogi a dilyn egwyddorion disgyblaeth addfwynder, gwawriai " dyddiau y nefoedd" ar y ddaiar, a llenwid eu holl gylchoedd â goleuni ac â heddwch.

Y GWRTHRYFEL MAWR YN AMERICA.

UN O DESTYNAU EISTEDDFOD PITTSBURGH, GORPH. 4, 1864.

RHAG-NODIAD.

Byddai yn gam ag awdwr y traethawd canlynol i'r darllenydd feddwl fod ei syniadau ar y pwnc yn rhai *newyddion*, wedi eu ffurfio yn fyrbwyll, yn nghanol terfysgoedd y gwrthryfel. Yr oeddynt yn syniadau ei galon ar ddechreuad y rhyfel; ac ysgrifenodd ei nodiadau arnynt y pryd hyny; ond ar ol gweled y crybwylliad am eisteddfod Pittsburgh y darfu iddo eu trefnu yn ffurf traethawd.

Y mae am gyhoeddi, fel AT-DDODIAD iddo, rai o'r llythyrau a ysgrifenodd ar ddechreuad y cyffro, fel y gallo y darllenydd weled na chymerodd ei "gylch-arwain â phob awel dysgeidiaeth," ond fod ei syniadau yr un o'r dechreuad; ac y mae yn meddwl gryfach gryfach eu bod yn gyson â gwersi hanesyddiaeth ac ag egwyddorion yr efengyl. Y mae am i'w gyd-genedl gael cyfle teg i wybod ei syniadau ar y pwnc, yn ei *wahanol* gysylltiadau; oblegyd cawsant eu camddeall a'u cam-ddarlunio, a gwnaed argraff annedwydd ar lawer meddwl ei fod yn bleidiol i *gaethiwed*, a'i fod hefyd yn bleidiol i'r *rhwygiad*; ac y mae yn naturiol iddo wneud yr hyn a allo er symud effeithiau niweidol y fath gamgymeriad.

Mai 14, 1864.

Y mae testyn traethawd cyntaf Eisteddfod ddyfodol Pittsburgh yn un o'r rhai mwyaf pwysfawr a gynygiwyd erioed i sylw gan swyddwyr unrhyw Eisteddfod. Y mae yn un anhawdd i'w drin yn llawn ac yn ddiduedd yn yspryd ac yn amgylchiadau presenol yr Unol Dalaethau. Clywir llawer o amrywiaeth barnau yn ei gylch. Y mae hyny yn radd o anhawsdra i'w egluro yn deg yn yr adeg gynhyrfus bresenol; ond gall gwahanol syniadau arno, o ffrwyth myfyrdodau gwahanol, fod o gynorthwy i'w amgyffred yn llawnach yn yr amser a ddaw. Y mae o bwys mawr i'r ysgrifenydd, ac i'w feirniaid, ac i'w ddarllenwyr, ffurfio barn bwyllog gydwybodol yn ei gylch; oblegyd yr ydym i gael ein barnu, nid yn unig gan y

rhai a ddenant ar ein hol yn ngoleuni cliriach a thawelach yr oesau a ddaw, ond bydd raid i ni sefyll ein prawf o flaen gorseddfainc perffaith uniondeb yn ngoleuni digwmwl y dydd diweddaf.

Gan fod y pwnc yn un mor bwysfawr, nid hawdd oedd i mi beidio gosod fy meddwl arno ; a chan fy mod am anturio cyflwyno fy marn i feirniadaeth ac i sylw mor gyhoeddus, yr wyf am ei hegluro mewn dull mor llawn, ond mor gryno ag y medraf ; a gallaf dystio fod fy nghalon yn curo yn gryf ac yn gynes am drefn ac am degwch, am ryddid ac am undeb a llwyddiant drwy holl barthau y wlad.

Geiriwyd y testyn fel y canlyn :—" *Y gwrthryfel presenol yn y wlad hon ; pa effaith a gaiff ar y wlad, ac ar wledydd y byd, ac ar ffurf-lywodraethau, megys gwerin-lywodraeth a phendefigaeth.*" Mewn trefn i gael golwg led lawn arno, y mae'n ofynol i grybwyll yn gyntaf, rai o brif *nodweddau* y gwrthryfel ; yn ail, olrhain rhai o'i brif *achosion* ; yn dryddydd, ceisio manylu ar ei *effeithiau.*

I. Nodweddau y Gwrthryfel.

1. Bu ei fân-farwor yn mûd-losgi yn y tir, dan ludw terfysgoedd y chwyldroad, am dros bedwar ugain mlynedd, neu er sefydliad Annibyniaeth y Talaethau Unedig. Buasai yn hawdd eu diffodd lawer gwaith drwy droi ffrydiau bywiol cariad i lifo drostynt ; neu hyd yn nod drwy ddyhidlo gwlith distaw addfwynder i ddisgyn arnynt ; ond darfu i'r cynygion byrbwyll a wnaed i'w diffodd eu gwasgaru, a phan gryfhaodd y croeswyntoedd i chwythu arnynt, cydenynasant, ac aethant yn un oddaith ddinystriol dros yr holl wlad. Bu gwreiddyn y chwerwder yn y tir am ugeiniau o flynyddoedd. Gallesid drwy ychydig o ofal fraenaru o'i ddeutu, a sychu ymaith ei faeth oddiwrtho, a'i godi i fynu i farw ac i grino, a gallasid hau hadau gwladgarwch i dyfu yn ei le ; ond yn lle cynyg yn bwyllog at hyny, ymruthrwyd i ysgythru ei frigau yn awr a phryd arall, gan adael y gwraidd i ymestyn ar bob llaw ; ac yn awr y mae y gwreiddyn chwerwder wedi tyfu i fyny yn

bren cryf uchel canghenog, ag sydd heblaw sugno nerth a nodd y tir iddo ei hun, yn nychu ac yn difa y preswylwyr ydynt yn eistedd dan ei gysgod, ac yn bwyta o'i aeron gwenwynig.

2. Y mae yn wrthryfel o *gylch eang*. Y mae ei ddylanwad yn cyrhaedd dros un o wledydd ffrwythlonaf, cyfoethocaf, a phrydferthaf y ddaear; gwlad lydan o arwyneb o dros dair miliwn o filldiroedd *ysgwar*. Y mae yn cyrhaedd tair ar ddeg ar hugain o Dalaethau Annibynol, ac amryw diriogaethau llydain, ac oddeutu deng miliwn ar hugain o breswylwyr. Y mae yn cyrhaedd trafnidiaeth rhai o'r afonydd, a'r camlesydd, a'r rheilffyrdd, a'r llynoedd, ar aberoedd ardderchocaf yn yr holl fyd. Y mae yn cyrhaedd masnach canoedd o ddinasoedd ag oeddynt yn cynhyddu yn y modd mwyaf gobeithiol. Y mae yn cyrhaedd canoedd o weithiau mawrion amrywiaethol ag oeddynt wedi cael eu cynllunio i fod yn rhai o ddefnyddioldeb mawr i'r holl wlad, ac i'r holl fyd; ac y mae wedi cyrhaedd canoedd o sefydliadau gwir ddefnyddiol—o sefydliadau celfyddyd, ac addysg, a chrefydd, ag oeddynt yn mysg y rhai mwyaf blodeuog ar yr holl ddaear.

3. Y mae yn wrthryfel o ysbryd *llidiog a llofruddiog* i'r graddau eithaf. Dichon na bu erioed ei greulonach yn holl hanes y byd. Y mae y ddwy blaid wedi cael eu hyfforddi o'u mebyd i feddwl yn gâl, ac i siarad yn gâs am eu gilydd. Y mae y dosparth lliosocaf o lawer o bobl y De yn credu o eigion eu calon fod pobl y Gogledd am eu difadu o'u hiawnderau fel Talaethau *Annibynol*, eu bod am eu difadu o'u rhyddid ac o'u golud, ac am eu gorthrymu yn ddidrugaredd, a'u mathru dan draed; ac y mae y dosparth amlaf yn y Gogledd, o'r tu arall, wedi arfer meddwl nad oes dim i'w gael yn y De ond anghyfiawnderau, a llygredigaethau, a chreulonderau hen drefniad caethwasanaeth. Ac y maent yn y ddwy ochr wedi mynwesu eu rhagfarnau mor hir, ac wedi bod mor selog ac mor ddyfal i borthi eu cenfigenau a'u cynhenau nes ydyw yr elyniaeth sydd rhyngddynt wedi myned yn nodedig o orwyllt ac o lofruddiog.

4. Y mae y gwrthryfel wedi *parhau* yn ei lawn nerth yn llawer hŵy nag oeddid yn feddwl ar y dechreu. Buwyd yn cyhoeddi unwaith y gallasid ei fygu yn hawdd mewn tri mis o amser; ond y mae wedi parhau, yn holl gynddaredd ei lid, yn awr am dros dair blynedd. Yr ydys yn gobeithio fod nerth ei *arfau* yn gwanychu, fod tymor ei *filwriaeth* bron ar ben, ond y mae ei *yspryd* mor gynddeiriog ac mor benderfynol heddyw ag y bu erioed; ac nid oes dim cymaint o argoelion *cymod* rhwng y pleidiau yn awr ag oedd ar ei ddechreuad. Ond afreidiol i ni fanylu ar y *nodweddau*, rhaid i ni droi ein meddwl yn awr at gangen fwy pwysig o'r testyn, sef yn

II. ACHOSION Y GWRTHRYFEL.

1. Diffyg eglurder a llawnder yn ngeiriad egwyddorion Cyfansoddiad y Talaethau Unedig. Yr oedd y tadau enwog a seliasant amodau yr Undeb yn awyddus am iddo fod yn Undeb o gydymdeimlad, a chydweithrediad, a chydfuddioldeb, a chyddiogelwch; ac felly yn Undeb o nerth, ac o heddwch, ac o lwyddiant cynyddol. Yr oeddynt yn ei lunio yn nghanol myrdd o brofedigaethau; a byddai yn ormod i ni feddwl eu bod wedi gallu *geirio* pob amod ynddo yn y dull egluraf a pherffeithiaf. Ffurfiwyd yr Undeb er cyd-leshad y Talaethau oeddynt am ddyfod i'w rwymyn a than ei nodded. Ni ddefnyddiwyd unrhyw orfodaeth i gael yr un o'r Talaethau i mewn iddo. Cymerwyd y gofal manylaf i ddiogelu *annibyniaeth* pob Talaeth yn ulirefniad a llywodraethiad ei holl achosion cartrefol; a'r casgliad gan rai ydyw, gan na ymdoddodd y Talaethau i'w gilydd i roddi eu hachosion cartrefol dan lywodraethiad unrhyw Gydgyngborfa gyffredinol, fod gan bob Talaeth ag yr oeddid wedi bod mor ofalus i ddiogelu iddi ei hannibyniaeth, hawl i *encilio* o'r Undeb, os barnai y byddai hyny yn well er ei chysur a'i llwyddiant. Y casgliad gan eraill ydyw, nad oedd dim hawl gan unrhyw Dalaeth, er ei bod yn annibynol, i droi allan o'r Undeb, ar ol iddi ddyfod unwaith dan ei rwymiad a'i nodded. Nid wyf am geisio penderfynu pa gasgliad ydyw y cywiraf; ond yr wyf yn credu pe buasai sylfaenwyr

enwog yr Undeb wedi rhoddi geiriau mwy penderfynol ar y pwnc yn y Cyfansoddiad, y gallasai hyny fod yn gymorth i ysgoi y brofedigaeth. Pe buasent yn cyhoeddi yn eglur ac yn bendant, na fyddai dim modd ymddatod o'r Undeb, ar ol unwaith ymblethu yn ei rwymau, yr wyf yn credu na buasai yr un Dalaeth yn cynyg at hyny, o leiaf heb gael rhyw gam dirfawr. Neu, pe buasai tadau yr Undeb yn cyhoeddi yn eglur, fod hawl gan unrhyw Dalaeth i ymddatod o'r Undeb os dewisai, ond eu bod yn cyngori am iddynt oll aros "yn un" er eu cyd-ddiogelwch, a'u cyd-leshad, a'u cyd-anrhydedd, yr wyf yn cwbl gredu y buasai cwlwm *rhydd* felly yn fwy effeithiol, am y buasai pob Talaeth yn fwy gwyliadwrus rhag taflu unrhyw sarhad ar ei chwaer-dalaethau ; ac na chawsid yr un Dalaeth yn ddigon annoeth i ddatod cylymau ag oeddynt wedi cael eu cyfansoddi ar egwyddor rydd y *cyd-leshad* a'r *cyd-ddiogelwch*. Buasai yn hawdd iawn i'r Talaethau Unedig weithio eu Hundeb yn mlaen ar yr egwyddor fawr gref o gyd-fuddioldeb ; ac ni buasai modd byth cael unrhyw rwymyn cryfach er eu cadw mewn Undeb. Buasai yn dda pe buasai sylfaenwyr gwladgar eu *hannibyniaeth* wedi geirio deddf yr Undeb yn fwy eglur a phendant gyda golwg ar hawl unrhyw Dalaeth i ymryddhau os byddai ei chalon am ymneillduo.

2. Cenfigen yspryd plaid a hono yn tori allan mewn athrod ac enllib diorphwys a diddiwedd drwy holl gylchoedd cymdeithas. Y mae plant dynion yn mhob oes a than bob goruchwyliaeth yn hoff o ymbleidio. Ceir yspryd ymbleidio yn mhob gwlad, ac bron yn mhob eglwys. Y mae sêl plaid wedi bod yn gweithio yn boethwyllt iawn drwy holl Dalaethau America, yn enwedig yn adegau y *mynych* etholiadau. Y mae yspryd plaid yn cael ei fagu i ddechreu y rhan amlaf mewn *uchel*-leoedd, yn mysg *blaenoriaid* y bobl, a hawdd iawn ar ol hyny, ydyw ei weithio i bob cylch drwy'r holl wlad. Hawdd iawn ydyw i flaenoriaid uchelfrydig a hunan-geisiol, o *eneuau* llawn o ymffrost am eu gwladgarwch, ond o *galonau* gweigion o holl wir elfenau gwladgarwch, feithrin "yspryd

plaid" yn mysg eu cydnabod. Pan y mae plaid o ddynion, dynion o ddylanwad helaeth oblegyd eu doniau a'u cyfoeth, dynion a ddylent flaenori mewn cydymanog i gariad a gweithredoedd da, yn ymffurfio yn bwyllgor, yr hwn er mwyn cyfleusdra a alwn yn *ticket yr x-iaid*, a phan y maent yn cyfarfod yn ystafell eu cyngor, gan osod eu holl fryd ar ddefnyddio, nid yn unig eu dylanwad cyfreithlawn, ond dichellion iselaf eu cyfrwysdra, i'w gweithio eu hunain ar draws pawb a thrwy bob peth i gylchoedd *swyddol* er mwyn cyrhaedd elw ac awdurdod ac anrhydedd; a phan y mae plaid wrthwynebol iddynt, ond o'r un ysbryd hunan-geisiol, yr hon a alwn yn *ticket y z-iaid*, yn cynal eu cyngor ar yr un pryd yr ochr arall i'r heol, mae'n hawdd iawn i ddau "*gyngor*" gwrthwynebol felly, nid yn unig danio yspryd plaid yn mysg eu cyfeillion a'u cydnabod, ond gwneud y werin yn llawer mwy poethwyllt na hwy eu hunain; ac yna pan y bydd yr *x-iaid* a'r *z-iaid* yn ymfyddino dan eu gwahanol fanerau, ac yn myned allan yn eu cerbydau ribanawg i square y ddinas, y maent yn gyffredin yn ymroi i ddifrio a chamliwio eu gilydd mewn iaith ac yspryd ag sydd yn codi gwrid i hen wyneb hyll "tad y celwydd," a chrechwen wyllt yn mysg swyddwyr ei lŷs; ac y mae yn rhyfedd na byddai raid "suspendio" deddf yr "habeas corpus" yn fwy mynych, er cael y *milwr*, ag sydd yn llawn mor waedwyllt a'r dinesydd, i gadw'r heddwch drwy dân ei ddryll, neu fin ei gleddyf. Yr wyf yn meddwl fod "yspryd plaid" wedi effeithio yn arswydus ar foesau y wlad, a'i fod wedi nychu yspryd addfwynder a boneddigeiddrwydd allan o honi, ac wedi ymlid gonestrwydd a gwirionedd i encilio, ac wedi ei chaledu i ymlithro yn rhyfygus i'w chyflwr rhwygiedig ac adfydus presenol.

3. Rhy fach o gyfathrach cymydogol rhwng dwy ochr y wlad. Buasai yn hawdd i helaethach cyfathrach fod rhyngddynt, a buasai hyny yn sicr o effeithio er eu *cyd*-leshad. Ni raid dim diolch i neb yn America am ffordd fawr y *mor*, yn ochr dwyreiniol y wlad, i dramwy o borthladdoedd y Gogledd i borthladdoedd y De, yr oedd y ffordd fawr hono wedi cael

ei gwneud yn hir cyn eu geni. Ac ni raid dim diolch i neb yn America am ffyrdd ardderchog yr Ohio, a'r Mississippi a'r a'r Missouri yn y Gorllewin, i dramwyo ar hyd-ddynt o gyrau uchaf y wlad i'w chyrau isaf; yr oedd y ffyrdd gwerthfawr hyny wedi cael eu gwneud yn hir cyn eu geni. Y mae llain gûl o dir yn ymestyn ar draws canol y wlad bron o'r Mississippi i'r Atlantic, am bum' can' milldir, heb yr un reilffordd i'w chroesi o'r Gogledd i'r De. Gorphenwyd yn bur *ddiweddar* y reilffordd o Louisville i Nashville, a gwnaed ffyrdd i aelodau deheuol y Gydgynghorfa allu dyfod i Washington; ond y mae bron yr holl lain o dir ag sydd yn ymestyn ar draws canol y wlad o Louisville i Washington heb yr un reilffordd hyd eto ar ei thraws, er fod natur wedi gwneuthur amryw agoriadau deniadol rhwng y ddwy ochr, ac er ei bod wedi hir estyn ei bys caredig at yr agoriadau hyny, er ceisio gan ddyn gymeryd meddiant o honynt, a gwneud defnydd o'u cyfleusderau. Bu llawer o son er ys deng mlynedd ar hugain am agor reilffordd *ganoldirol* er cysylltu Lexington a Knoxville, neu yn hytrach er cael tramwyfa ganoldirol er cysylltu reilffyrdd y Gogledd a reilffyrdd y De. Pe buasid wedi ei hagor er ys ugain mlynedd, buasai wedi bod yn enill ac yn gysur mawr i'r ddwy ochr, buasai wedi ychwanegu llawer at eu cydfasnach, a buasai hyny yn ol pob argoelion yn cryfhau eu cyfeillgarwch, a buasai yn rhwymyn undeb o wir nerth a defnyddioldeb. Yr oedd esgeuluso agor y fath gyfrwng o drafnidaeth, a chyfathrach, a chyfeillgarwch rhwng dwy ochr y wlad yn drosedd cymdeithasol, a phrofodd yn y diwedd yn un o ganlyniadau chwerwon. Nid oedd dim ond rhagfarn a chulni yspryd, hollol annheilwng o'r wlad ac o'r oes, i luddias ei ddwyn i gyflawniad; oblegyd yr ydys yn cydnabod er ys llawer o flynyddoedd meithion, y buasai yn enill o werth anmhrisiadwy i'r *ddwy* ochr.

4. Rhy fach o gyd-ymgais am *wellianau*—gwelliantau o fuddioldeb parhaus, ac o les cyffredinol. Pe byddai i fawrion y wlad gyd-ymanog i astudio gwelliantau gwladol, yn lle cilgwthio a disodli eu gilydd yn yr ymruthro a'r ymgiprys gwyllt

am segur-swyddau, byddai hyny yn llawer gwell ar eu lles hwy, ac ar les eu teuluoedd, ac ar les eu Talaethau, ac ar les y wlad oll. Gallasai fod yn yr Unol Dalaethau weithiau aur ac arian, a'gweithiau copr a haiarn llawer iawn mwy ardderchog nag y sydd. Gallasai fod yn awr yn yr Unol Dalaethau gloddiau calch a glô, a marl a marmor, a llechi a halen llawer mwy cyfoethog nag y sydd. Gallasai melinau cotwm, fel rhai Manchester, fod yn awr yn America yn gyfagos i'w meusydd cotwm. Gallasai gweithfaoedd gwlan America fod yn llawer mwy enwog nag ydynt. Nid oedd dim yn eisiau er cynydd gwelliantau yn yr holl gylchoedd hyn, ond i lywodraethwyr a blaenoriaid y gwahanol Dalaethau droi mwy o'u meddwl at hyny. Buasai yn hawdd magu y pryf sidan mewn llawer parth o America. Gellid yn hawdd gynllunio mesurau i gludo gwrteithiau y dinasoedd i ffrwythloni y tir, yn lle eu gadael i weithio eu ffordd dan sylfeini y tai, i'r ffynonau a'r afonydd, a thrwy hyny wenwyno y dwfr a'r awyr, a'r pysgod a'r *dynion*. Buasai yn hawdd cael dwy neu dair o reilffyrdd o'r prif fanau yn nyffryn mawr y Mississippi i brif borthladdoedd y môr tawelog, pe buasid yn cysegru at hyny draian treuliau y swyddfeydd afreidiol a'r galwedigaethau anfuddiol, a'r degwm o'r arian a'r amser a werir i ymwthio iddynt. Buasai yn hawdd symud y St Clair Flats o ffordd tramwyaeth llynoedd mawrion y Gogledd ; a symud rhwystr y Muscle Shoals o ffordd badau mwyaf y Tennessee. Buasai yn hawdd iawn agor y Cumberland a'i Big South Fork i ganol haiarn, a halen, a glo, a choed ei mynydd-dir. Buasai yn hawdd symud yr unig atalfa sydd yn bod i rydd longwriaeth yr Ohio ; a gallasid gwneud yr Illinois yn gamlas i longau ; a buasai yn hawdd hefyd gwneud dwy neu dair o reilffyrdd canoldirol er cysylltu reilffyrdd Pennsylvania, ac Ohio, ac Indiana, â reilffyrdd Tennessee, a Virginia, a Georgia, ac Alabama, a'r ddwy Carolina. Y mae maes y gwelliantau gwladol mewn amaethyddiaeth a chelfyddyd, ac yn enwedig mewn tramwyaeth a thrafnidaeth, bron yn annherfynol ; ac yn cynyg digonedd o waith eanllfawr a difyr i

alluoedd a doniau y cywrain, a'r celfyddgar, a'r gwladgar; a phe byddai i ddynion cyfoethog a thalentog droi ei sylw at *wellianlau gwladol*, byddai ganddynt lai o amser, a llai o duedd hefyd, i gynhyrfu terfysgoedd, ac i gynllunio gwrthryfeloedd, a gallent gael pob amrywiaeth o ymarferiadau adfywiol a iachusol i'w cyrff a'u meddyliau; a byddai o ganlyniad lai o eisiau "dysgu rhyfel," er bod yn barod i ddarostwng *gwrth*-ryfel;" oblegyd pe rhoddai arweinwyr y bobl eu bryd ar ryw weithiau buddiol, ni cheid nac achos nac achlysur i wrthryfel; a lle na byddai profedigaeth i wrthryfel, ni byddai raid ymarfogi yn erbyn gwrthryfel.

5. Gormod o gynllwyn ac o ymwthio am sefyllfaoedd a swyddau gwladol, nid er mwyn cyfoethogi, a derchafu, a dedwyddu eu gwlad, ond er mwyn cael y melysderau a'r mwynderau a *dybir* sydd i'w cael mewn sefyllfaoedd uchel cyhoeddus o rwysg ac elw, ac awdurdod ac anrhydedd. Y mae wedi bod yn brofedigaeth gref i'r rhan fwyaf o lywodraethau y byd i greu a lliosogi bron yn ddiddiwedd, sefyllfaoedd felly yn eu byddinoedd a'u llyngesau, a'u dirprwyaethau, a'u cenhadaethau, a'u llysoedd, a'u heglwysydd, er gallu gwobrwyo eu ceraint a'u pleidwyr, ar draul y dosparthau diwyd a gweithgar o'r deiliaid; ac y mae wedi bod yn brofedigaeth gref i rai personau, ac i rai teuluoedd i fod a'u llygaid o hyd ar ryw sefyllfaoedd *swyddol* felly, yn lle bod a'u bryd ar weithio yn ddiwyd a dedwydd, mewn dull mwy annibynol, er cynhaliaeth eu teuluoedd ac er cyfoeth a derchafiad eu gwlad. Y mae trefniad swyddfeydd ag y bydd *gwir angen* am danynt, a dewisiad dynion *cymhwys* i'w llenwi, yn nerth ac yn anrhydedd i lywodraeth, ac yn enill ac yn enwogrwydd i wlad; ond y mae yr hen arferiad i greu sefyllfaoedd felly, ac i'w lliosogi yn barhaus er mwyn boddio segur-ddynion hunan-geisiol; ac y mae ymwthiad segurwyr felly ar draws eu gilydd am leoedd o elw ac o enw, ond heb nemawr o waith, yn mynych lenwi cylchoedd uchaf y wladwriaeth o anonestrwydd ac unochraeth, a llawer o lygredigaeth; ac hyd yn nod o lwgr-wobrwyaeth ac o lad-

radaeth o'r fath fwyaf hyf a digywilydd; ac y mae llygredigaethau ac annhegwch felly, yn nghylchoedd *uchaf* cymdeithas, yn ymwthio i lawr yn fuan i gylchoedd *is;* ac y maent yn effeithio er niwed i'r wlad yn mhob ystyr; er niwed i'w hyspryd a'i moesau, i'w gweithgarwch a'i chyfoeth, i'w heddwch a'i chariad, ac i'w nerth a'i derchafiad. Y mae lle i ofni fod *llawer* o'r yspryd niweidiol yma wedi bod yn ymsymud ac yn deori ar wyneb yr holl wlad; ac wedi bod yn gweithio yn gryf drwy yr holl Dalaethau er amser sylfaeniad eu hannibyniaeth; ac y mae mynychder a rhodres yr etholiadau yn agor cyfleusderau lliosog i'w weithrediad parhaol diorphwys a digywilydd. Yr ydys yn ofni fod y segur-swyddwyr yn myned yn fwy-fwy hyf, a gwancus, a diegwyddor y naill weinyddiaeth ar ol y llall, ac mai hyny brofodd yn un o achosion dymchweliad y wlad i genfigen a chynddaredd y gwrthryfel presenol. Nid oes anmheuaeth nad un o'r achosion *uniongyrchol* i Dalaethau y De benderfynu cynyg encilio pan y gwnaethant, oedd siomedigaeth eu blaenoriaid oblegyd colli eu gobeithion am swyddau llywodraethol, a'r dybiaeth oedd ganddynt fod plaid eu gorchfygwyr am gadw pob awdurdod swyddol o'u cyrhaedd am byth; a'u bod hefyd am eu gorthrymu a'u difadu o'u hiawnderau. Yspryd anfoneddigaidd, cenfigenllyd, maleisddrwg, hunan-frydig y croes-ymwthio am swyddau gwladol oedd un o achosion y gwrthryfel.

6. Gwenwyn athrod dadleuon rhwng dynion o dymherau uchel, a hyny yn mhrif-leoedd y wladwriaeth. Bu dynion galluog o *ddwy* ochr y wlad, am flynyddoedd meithion, dan gochl *ffurf* ymresymiadau seneddol, yn arfer eu holl gyfrwysdra, hyd yn nod yn llysoedd y Gydgynghorfa, i archolli teimladau eu gilydd, ac i lofruddio cymeriadau eu gilydd, tra yr oeddynt ar yr un pryd yn cyd-ymffrostio mai eu hymlyniad wrth egwyddorion y Cyfansoddiad, a'u sêl dros iawn drefn, a'u parch i gyfiawnder a chyfraith, oedd yn cynhyrfu eu heiddigedd. Bu llawer iawn hefyd o'r un yspryd, ac o'r un athrod mewn llysoedd is, ac yn llawer o swyddfeydd yr argraffwasg, ac yn ys-

tafelloedd cyngor yr etholiadau. Yr oedd y fath athrod a gogan yn arwain yn anocheladwy i ddrygau cymdeithasol. Pe buasai y fath athrod a'r fath gamliwio ag sydd wedi bod lawer gwaith yn y *Congress*, a hyny rhwng "*honorable gentlemen*," yn cymeryd lle mewn cyfundeb *eglwysig*, neu gymdeithasfa grefyddol, neu glwb llusen, neu fwrdd athrofaol, neu bwyllgor eisteddfod, neu unrhyw gorfforiaeth o gelfyddydwyr, neu fasnachwyr, neu amaethwyr, buasai y fath iaith a'r fath yspryd wedi eu rhwygo yn chwilfriw. Ac nid ellir disgwyl i'r wlad gael llonyddwch a thangnefedd tra y bydd eu blaenoriaid a'u bryd ar athrodi a chamliwio eu gilydd. Byddai yn weinidogaeth ganmoladwy ac angenrheidiol pe byddai i'w *chaplains* penaf bregethu iddynt, unwaith y mis o leiaf, oddiwrth y testun—"Os cnoi a thraflyncu eich gilydd yr ydych, gwelwch na ddyfether chwi gan eich gilydd." Y mae cenfigen yspryd plaid wedi bod yn gweithio yn greulawn mewn llawer gwlad heblaw yn America; ond yr hyn oedd yn gwneud profedigaeth America yn fwy enbyd oedd, fod y croes-bleidiau yn byw ar wahan ac yn mhell oddiwrth eu gilydd, nad oeddynt ddim yn cyfaneddu blith draphlith yn mysg eu gilydd drwy yr holl Dalaethau fel y maent yn ngwledydd Europe; ond fod un blaid yn preswylio yn un ochr i'r wlad, a'r blaid arall yn preswylio yr ochr arall; fel nad oedd neb bron mewn yspryd nac mewn cyfle i fwrw unrhyw olew tynerol i'r clwyfau, nac i liniaru poen pigiad yr athrod; a dylasid rhagweled fod y perygl am rwygiad yn llawer mwy oblegyd hyny.

7. Rhy fach o gydnabod Rhagluniaeth y nef, ac o blygu i awdurdod gair Duw, ac o barchu a dilyn ordinhadau Cristionogaeth. Os ydym yn credu fod Iesu, Eneiniog mawr y nef, wedi cael ei dra-derchafu, a'i fod wedi derbyn pob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear, a'i fod wedi cael enw yr hwn sydd goruwch pob enw; a'i fod goruwch pob tywysogaeth ac awdurdod, a gallu, ac arglwyddiaeth, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr hwn a ddaw; a'i fod yn Dywysog breninoedd y ddaear, a bod ei orseddfainc i sefyll yn oes oesoedd,

rhaid i ni gredu y saif EF at egwyddorion ac ordinhadau ei lywodraeth; ac mai nid diesgus ganddo fydd dirmygwyr ei awdurdod. Teyrnwialen uniondeb—o berffaith uniondeb ac o anfeidrol allu—ydyw teyrnwialen ei deyrnas Ef; ac nid all neb lwyddo, na llywiawdwyr, na'u deiliaid, na theuluoedd, na thalaethau, wrth ryfela i'w erbyn, a mathru ei gyfreithiau. Yr wyf yn credu fod yn yr Unol Dalaethau filoedd a myrddlynau o ddisgyblion cywir iddo, o ddeiliaid ufudd i'w lywodraeth, o Gristionogion didwyll, ffyddiog, ffyddlawn, boneddigaidd, addfwyn, gostyngedig a gweithgar; y rhai sydd a'u hewyllys yn ei gyfraith, ac yn ymhyfrydu yn ei wasanaeth; a'r rhai sydd yn hiraethu, yn eu holl ganiadau a'u gweddiau, am i deyrnasoedd y byd fyned yn eiddo iddo; ond yr wyf, ar yr un pryd, yn ofni fod yn America fawr lawer iawn o angrhedíniaeth ac o anffyddiaeth, o anystyriaeth ac o ryfyg, o falchder ac o ymffrost, o fydolrwydd ac o dwyll, o gyfeddach a glodd est a phob llygredigaeth, o gablu enw yr Arglwydd, ac o halogi dydd yr Arglwydd, ac o fathru dan draed holl athrawiaethau a holl ordinhadau Cristionogaeth; ac os ydym yn credu fod llywodraeth yr Arglwydd yn cyrhaedd *dynion*, a bod bygythion ac addewidion ei gyfamodau â hwy i sefyll, rhaid i ni gredu y goddiweddir troseddwyr ei gyfamodau teg a grasol gan ei farnedigaethau bygythiedig, neu, mewn geiriau eraill, gan ganlyniadau chwerwon eu gwrthryfel yn erbyn trefniadau ei ddoethineb, a'i gyfiawnder, a'i gariad. A dichon fod "ymweliad" anwiredd y tadau yn dyfod *yn awr* ar y bedwaredd genhedlaeth o'u plant *anedifeiriol;* oblegyd twyllodrus ac anrheithgar, a llofruddiog yr ymddygodd y tadau at yr INDIAID, cyn-frodorion y wlad fawr yma, drwy eu twyllo a'u hymladd o'u *hen* diriogaethau, a'u hymlid ymaith fel pe buasent yn wylltfilod, ac nid yn ddynion; ac ni ddangosodd y plant erioed unrhyw anghymeradwyaeth o greulonderau y tadau, na galar o'u plegyd; ac ni wnaethant iawn erioed am y camwri a gyflawnwyd trwy wneuthur unrhyw egniadau teilwng o'u cyfoeth a'u doniau, i wareiddio ac efengyleiddio y gweddillion a adawyd o'r llwythau Indiaidd gorthrymedig.

8. Yr unig achos arall o'r gwrthryfel a enwaf yn awr, ydoedd *trefn caethwasiaeth.* Canfyddir oddiwrth y nodiadau blaenorol fy mod yn ystyried fod *gwahanol* achosion wedi *cyd*-effeithio er achosi y rhwygiad, neu er cynhyrfu y gwrthryfel. Yr wyf yn ystyried caethwasanaeth yn *un* o honynt, ac yn un o'r rhai blaenaf: ond nid wyf yn gallu derbyn yr athrawiaeth a gredir ac a ddysgir gan laweroedd yn y dyddiau hyn, mai "*Trefn caethwasanaeth ydoedd yr* UNIG *achos o'r gwrthryfel.*" Os dyna oedd yr unig ddrwg cymdeithasol yn yr Unol Dalaethau, y mae yr athrawiaeth yn un gywir; ond os oedd drygau eraill yn cydweithio, nid yw ond *darn* o'r gwirionedd; ac y mae *darn*-guddio y gwirionedd weithiau mor beryglus ag ydyw ceisio cuddio y *cyfan.* Os yw yr athrawiaeth yn un anghywir, y mae yn sicr o fod yn un niweidiol; ac y mae o bwys mawr i ni geisio ystyried y pen yma o'r pwnc yn ddiragfarn ac yn ddiduedd, er cael barn deg gywir arno; oblegyd os camgymerwn ar y pen hwn, bydd ein holl syniadau a'n holl deimladau o'u lle gyda golwg ar bwnc mawr y gwrthryfel; a chyda golwg ar y cynlluniau goreu i gael y wlad eto i undeb ac i drefn. Yr wyf, gan hyny, am gofnodi fy ngolygiadau ar y pen yma o'n pwnc yn lled *fanwl*, oblegyd yr wyf yn ei ystyried fel y *pegwn* ar ba un y mae dadl fawr yr ACHOSION o'r gwrthryfel yn troi.

Nid heb lawer o ragfeddwl pryderus y ffurfiais y farn sydd genyf. Nid barn *newydd* ydyw. Yr oedd genyf ar ddechreuad y rhyfel, ac am lawer o flynyddoedd cyn toriad allan y gwrthryfel; ac y mae holl hanes y rhwygiad yn rhoddi i mi esboniad llawnach a goleuach arni; esboniad ag sydd yn ei gweithio yn mhellach i'm meddwl, nes i'w yn gwreiddo ddyfnach ddyfnach yn fy nghalon. Yr wyf yn barod i ystyried syniadau fy nghyfeillion allant fod o farn wahanol i mi ar y pwnc. Erfyniaf am iddynt hwythau roddi sylw teg i'm syniadau inau, ac os byddant yn eu hystyried yn rhai anghywir, yr wyf yn gobeithio y ceisiant fy argyhoeddi am goleuo mewn yspryd addfwynder, heb fy nifrio a'm herlid; gan gofio fod ganddynt hwy

a minau, fel cyd-ddynion a chyd-ddeiliaid, yr un hawl a'n gilydd i farnu am y pwnc pwysfawr sydd dan ein sylw yn ol argyhoeddiad ein cydwybodau. Cynygiaf gan hyny i'w sylw yn awr grynodeb o'm barn ar bwnc mawr dyrus

RHYDDHAD Y CAETHION.

Y mae cyfundrefn caethwasanaeth yn un *hen* iawn. Bu mewn cymeriad uchel a llydan drwy holl brif ymerodraethau y ddaear. Effeithiodd er drwg yn mhob oes, ac yn mhob gwlad. Daeth o Europe i America yn amser y tadau. Cafodd ei goddef gan sylfaenwyr Annibyniaeth yr Unol Dalaethau. Ymblethodd â threfniadau ac â thrafnidaeth yr holl wlad; ac y mae yn alarus i adrodd ei bod wedi aros yn amryw o'r Talaethau hyd y dydd hwn. Y mae yn llawn drwyddi o elfenau anghyfiawnder a llygredd; ac y mae *pob* anghyfiawnder felly yn ataliol i dderchafiad a llwyddiant pob gwlad a thalaeth lle y byddo. Nid fy amcan yn awr ydyw olrhain *hanes* trefn caethwasanaeth; ond y pwnc mawr ddylasai gael ystyriaeth pob dyngarwr a phob Cristion ydoedd—*Pa fodd yr oeddid i'w dileu yn y dull tecaf ac effeithiolaf.* Gallasid tybied am *bum'* ffordd i ryddhau y caethion—*tair* o rai cyfreithlawn a diogel, a *dwy* o rai anghyfreithlawn a pheryglus.

1. Ffordd *moddion moesol*, sef ffordd cariad a goleuni yr efengyl, neu ddylanwad dwfn, distaw, treiddiol, anorchfygol, esboniadau ac ymresymiadau cyfeillgarwch a phrofiad; a chyngorion a rhybuddion addfwynder a ffyddlondeb.

2. Ffordd *cyfiawnder gwladwriaethol*, neu y ffordd o dalu *priduerth* i'r meistri am eu rhyddhau yn ol amodau deddf o luniaethiad y Gydgynghorfa.

3. Y ffordd o *lwyr-ymatal* oddiwrth bob cydfasnach â'r caeth-dalaethau nes iddynt gydsynio i godi eu cynyrch drwy lafur cyfiawnach.

4. Y ffordd o gynhyrfu a hyfforddi y caethion i godi yn nghynddaredd eu llid, ac ymarfogi ac ymfyddino yn erbyn eu gorthrymwyr, er eu llofruddio o'r ffordd. A bu llaweroedd o ddynion *selog* yn barnu mai ffordd *dialeddau* felly fuasai y gys-

onaf ag egwyddorion cyfiawnder, a'r effeithiolaf er addysg i'r byd; a chan eu bod yn barnu hyny, yr oedd yn naturiol iddynt hiraethu am hyny; a chan eu bod yn hiraethu am hyny, yr oedd yn naturiol iddynt hefyd arfer eu dylanwad hyd y medrent er cael hyny o amgylch.

5. Y ffordd o enyn ymrysonau a chenfigenau rhwng dwy ochr y wlad, a chwythu y genfigen a'r gynen nes iddynt dori allan yn athrod ac yn enllib, a thaenu gwreichion yr athrod a'r enllib hyny drwy bob cwr o'r wlad, a'u chwythu nes iddynt fyned yn fflamau diffiol o *ryfel* dros yr holl gyfandir; ac yna cymeryd achlysur i ryddhau y caethion drwy greulonderau ac anghyfiawnderau y "grym milwraidd;" a galw hyny yn farn a chyfiawnder.

Gellir gwybod fy marn bwyllog am effeithioldeb cydmariaethol y ffyrdd a grybwyllwyd oddiwrth y *drefn* y maent wedi eu gosod i lawr. Nid wyf yn meddwl y buasai raid cynyg yr *ail* ffordd, sef ffordd talu pridwerth, pe buasid yn dilyn y gyntaf, sef ffordd cariad yr efengyl mewn dull ac yspryd priodol; ac nid oeddwn am gynyg y *drydedd*, sef ffordd y *llwyr-ymatal* oddiwrth bob cydfasnach â'r caeth-dalaethau, heb gael profion boddhaol fod y gyntaf a'r ail wedi cael eu cynyg yn deg, a'u bod wedi methu. Yr wyf yn ystyried y bedwaredd a'r bumed, sef y ffyrdd o gynhyrfu y caethion i godi mewn gwrthryfel llofruddiog, ac o fyned i *ryfel* er mwyn eu rhyddhau, yn ffyrdd hollol groes i yspryd ac egwyddorion yr efengyl; ac yn rhai na ddylasid, mewn modd yn y byd, ymollwng iddynt, heb gynyg y tair cyntaf yn deg, a chael pob prawf eu bod yn aneffeithiol.

Yr wyf am ddweyd ychydig o'm meddwl o *blaid* y tair ffordd cyntaf a enwyd. Yr wyf yn ystyried mai y *gyntaf*, sef ffordd cariad yr efengyl, neu ffordd dylanwad moddion moesol, fuasai y rataf, a'r effeithiolaf, a'r oreu; yr oreu o lawer iawn, yr oreu ar bob ystyr, yn mhob man, ac yn mhob cysylltiad, yr oreu ar les y caethion a'u meistri, yr oreu ar les y Gogledd a'r De, yr oreu ar les yr Unol Dalaethau a holl Dalaethau y byd, yr oreu ar les masnach a chelfyddyd, yr oreu ar les pob gwell-

iant a phob cyfoeth gwladol, a'r oreu o lawer er llwyddiant achos pwysfawr a gogoneddus rhyddid a phob rhinwedd; y fwyaf cydredol ag egwyddorion cyfiawnder a chrefydd, ac felly yr oreu o lawer er nerth, a derchafiad, a dedwyddwch y wladwriaeth a'r eglwys. Ond y mae y mwyafrif o gyfeillion rhyddid yn America, yn mhoethder gwres tanbeidiol eu sêl, wedi taflu y ffordd dda ragorol hon o'r naill du, fel ffordd aneffeithiol, a gwaeth nag aneffeithiol, am fod ynddi ry fach o elfenau cyfiawnder *dialeddol*, am fod ynddi ry fach o gyfraith y *cospi*, rhy fach o "dalu'r pwyth," yn ol hen air y "llygad am lygad, a'r dant am ddant;" am nad ydyw ddim yn gadael y ffordd yn rhydd i'r dialydd daro.

Yr unig wrthddadl a ddygir yn mlaen yn *gyhoeddus* yn erbyn ffordd yr efengyl ydyw, ei bod yn aneffeithiol, yn hollol aneffeithiol; ei bod wedi cael ei chynyg, ac iddi brofi yn fethiant; ei bod wedi cael ei phwyso, ac iddi droi yn brin. Yr wyf yn gwadu hyn. Yr wyf yn gwadu hyn yn y modd mwyaf difrifol. Yr wyf, yn enw Cristionogaeth, ac er mwyn gogoniant yr efengyl, yn gwadu hyn. Yr wyf yn cyhoeddi yn hyf ac yn ddibetrus, yn enw a thros yr Athraw Mawr, Tywysog Tangnefedd, na chafodd ffordd ragorol ei efengyl ef ddim ei chynyg yn ei yspryd ef, nac yn ol ei gyfarwyddyd a'i siampl ef. Ffordd ei Efengyl Ef ydyw ffordd ei Bregeth ar y Mynydd, pregeth ei anfeidrol ddoethineb a'i gariad, ffordd ei efengyl ef ydyw ffordd y rhai addfwyn, y trugarogion, y tangnefeddwyr, y rhai pur o galon; ffordd y llewyrchu a'r goleuo, a'r toddi a'r puro; ffordd y cytuno a'r cymodi, a'r cydymddwyn a'r maddeu; ffordd y dioddef yn hytrach na gwrthwynebu; ffordd y caru ein gelynion, a bendithio ein melldithwyr, a gwneud da i'n caseion, a gweddio dros y rhai sy'n ein herlid a'n niweidio. Y mae yspryd, ac addysg, a siampl yr Athraw nefol yn cael eu dangos mor eglur yn ei efengyl rasol fel nad oes modd i ni eu camddeall. Yn yr ail benod a deugain o Esay, ac yn y ddeuddegfed o Matthew, cawn y darluniad cynwysfawr a ganlyn o addfwynder a dylanwad ei weinidogaeth:—

"Wele, fy ngwasanaethwr yr hwn a ddewisais, fy ngwas yr hwn yr ydwyf yn ei gynal; fy anwylyd etholedig yn yr hwn y mae fy enaid yn foddlon: rhoddais fy Ysprydd arno, ac efe a draetha farn, ac a ddwg allan farn i'r cenedloedd. Nid ymryson efe, ac ni waedda, ac ni chlyw neb ei lais ef yn yr heolydd; corsen ysig nis tyr, a llin yn mygu nis diffydd, hyd oni ddygo efe allan farn at wirionedd, ac i fuddugoliaeth. Ni phalla efe, ac ni ddigalona hyd oni osodo farn ar y ddaear; yr ynysoedd hefyd a ddisgwyliant am ei gyfraith ef; ac yn ei enw ef y gobeithia y cenedloedd."

Pa fodd y gallasem gael darluniad mor syml, mor dlws, ac mor darawiadol, mor awenyddol ac mor gynwysfawr, mewn càn lleied o ymadroddion? Mor eglur ydyw y dystiolaeth am ei ddwyfol anfoniad! "Fy etholedig, yn yr hwn y mae fy enaid yn foddlawn." Mor addfwyn a gostyngedig ei yspryd! "Nid ymryson efe." Mor ddirodres a boneddigaidd ei ddull! "Ni chlyw neb ei lais ef yn yr heolydd." Mor ddidrais ac mor dyner ei weinidogaeth! "Corsen ysig nis tyr, a llin yn mygu nis diffydd." Mor ddianwadal benderfynol ei ymroad! "Ni phalla efe, ac ni ddigalona." Ac mor *sicr* ei lwyddiant! "Hyd oni ddygo efe farn i fuddugoliaeth."

Ceir yn y chweched bennod o'r Epistol at yr Ephesiaid ddarluniad tarawiadol a manwl o arfau milwriaeth yr efengyl, ac o yspryd a nerth byddinoedd yr Oen: "Heblaw hyn, fy mrodyr, ymnerthwch yn yr Arglwydd, ac yn nghadernid ei allu ef. Gwisgwch holl arfogaeth Duw, fel y galloch sefyll yn erbyn cynllwynion diafol. Oblegyd nid yw ein hymdrech ni yn erbyn gwaed a chnawd, ond yn erbyn tywysogaethau, yn erbyn awdurdodau, yn erbyn bydol-lywiawdwyr tywyllwch y byd hwn, yn erbyn drygau ysprydol yn y nefolion leoedd. Am hyny, cymerwch atoch holl arfogaeth Duw, fel y galloch wrthsefyll yn y dydd drwg; ac wedi gorphen pob peth sefyll. Sefwch gan hyny, wedi amgylch-wregysu eich lwynau â gwirionedd; a gwisgo dwyfroneg cyfiawnder; a gwisgo am eich traed esgidiau parotoad efengyl tangnefedd; uwchlaw pob dim, wedi cy-

meryd tarian y ffydd â'r hwn y gellwch ddiffoddi holl bicellau tanllyd y fall, cymerwch hefyd helm yr iachawdwriaeth, a chleddyf yr Yspryd, yr hwn yw gair Duw ; gan weddio bob amser a phob rhyw weddi, a deisyfiad yn yr Yspryd, a bod yn wyliadwrus at hyn yma, trwy bob dyfal-bara, a deisyfiad dros yr holl saint."

Mor ffyddlawn ac mor eglur ydyw cyngor Paul yma am i'r saint wisgo am danynt holl arfogaeth Duw! Amcan mawr anogaethol ei ymresymiad oedd profi fod milwyr Iesu yn *sicr* o'r oruchafiaeth ond iddynt gymeryd atynt, a gwisgo am danynt, eu dwyfol arfogaeth, a myned allan i filwrio yn yspryd ac yn nerth eu Blaenor. Y mae arfau eu milwriaeth yn fyrdd ardderchocach na'r arfau *dur* o'r defnydd a'r gwneuthuriad goreu ; ac yn eu hârfogaeth *nefol* y maent i ymdrechu, nid yn unig yn erbyn "drygau *ysprydol*," ond yn erbyn "*bydol*-lywiawdwyr tywyllwch y *byd hwn*." Buasai yr arfau nefol nerthol hyn yn sicr o orchfygu "*bydol*-lywiawdwyr" caeth-dalaethau tywyllaf y "byd hwn."

Darlunir hefyd nerth arfau milwriaeth y Cristion yn y ddegfed benod o'r ail Epistol at y Corinthiaid. "Canys arfau ein milwriaeth ni nid ydynt gnawdol, ond nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr, gan fwrw dychymygion i lawr, a phob uchder ag sydd yn ymgodi yn erbyn gwybodaeth Duw, a chan gaethiwo pob meddwl i ufudd-dod Crist."

Buasai arfau milwriaeth yr efengyl yn ddigon nerthol i fwrw *hen* "gastell" caethwasanaeth i lawr, pe buasent yn cael eu defnyddio gan bleidwyr rhyddid yn yspryd Cristionogaeth, ac yn ol cyfarwyddyd yr efengyl. Buasai "dychymygion" y caethfeistr mwyaf uchelfrydig yn cael eu "bwrw i lawr," a'r meddwl cyndynaf yn cael ei gaethiwo i ufudd-dod Crist. Pan ddarlunir yr un filwriaeth ogoneddus, hyd yn nod yn yr *Hen* Destament, yr ymadrodd yw, "Nid trwy lu, ac nid trwy nerth; ond trwy fy Ysbryd i, medd Arglwydd y lluoedd." A pha beth ydyw Yspryd Arglwydd y lluoedd ond yspryd argyhoeddi

drwy oleuni ac addfwynder? Ac o flaen yspryd felly daw y "Mynydd mawr yn wastadedd."

Ceir eglurhad pellach o nodweddau yr un yspryd yn yr addysg a rydd Paul i Timothy: "Ni ddylai gwas yr Arglwydd ymryson, ond bod yn dirion wrth bawb, yn athrawus, yn ddyoddefgar; mewn addfwynder yn dysgu y gwrthwynebus; er ei ddwyn i'r iawn allan o fagl y diafol." A cheir *siampl* ardderchog iawn o ddull yr un yspryd yn gweithio yn y llythyr tyner, boneddigaidd ac effeithiol anghydmarol a anfonodd Paul at y *caethfeistr* Philemon.

Yn wyneb yr olwg yma ar nerth arfau milwriaeth yr efengyl, y mae *dau* ofyniad yn ymwthio yn barhaus i'n meddwl. Yn *gyntaf*, Ai yn nerth arfau yr efengyl y darfu i Gristionogion rhydd-dalaethau America filwrio yn erbyn drygau caethwasanaeth? Y mae yn drwm genyf orfod ateb, ond yr wyf o gydwybod yn ateb—*Nage*: darfu iddynt droi arfau nerthol y nefoedd o'r neilldu, a gwisgo arfau "cnawdol" yn eu lle; a dwyn yn mlaen eu milwriaeth mewn dull ac yspryd anefengylaidd. Yr *ail* ofyniad yw, A fuasai Cristionogion rhydd-dalaethau America yn medru bwrw "castell caethiwed" i lawr pe buasent yn ymosod arno yn nerth arfau yr efengyl? Y mae genyf feddwl mor uchel am eu doniau a'u dylanwad, fel ag yr wyf yn credu yn ddiysgog y *buasent*; a hyny mewn dull llawer mwy llwyr, a mwy teg, a mwy effeithiol nag mewn unrhyw ddull arall; ac yr wyf yn credu eu bod, trwy eu diarddeliad anffyddiog o arfau Cristionogaeth, mewn milwriaeth mor bwysfawr, wedi gwneud cam anrhaethol drwm â'u gwlad, ac ag achos gogoneddus rhyddid, ac â gogoniant cymeriad Tywysog Tangnefedd, ac â llwyddiant ei deyrnas ar y ddaear. Yr wyf yn gorfod ardystio fod teimladau ac ymddygiadau Cristionogion *breintfawr* y rhydd-dalaethau tuag at eu brodyr moethus a'u cyd-ddeiliaid cyfeiliornus yn y De, wedi bod yn hollol groes i yspryd ac i gyfreithiau Cristionogaeth; ac yr wyf yn credu y mýn Cristionogaeth glirio ei chymeriad oddiwrth y camwri mawr a wnaethpwyd yn ei henw; y mýn glirio ei nodwedd

oddiwrth y fath yspryd a'r fath ymddygiad, nid yn unig yn ngoleuni tanbeidiol y dydd mawr, ond yn ngoleuni tawel heddychlawn ei mil blynyddoedd. Yr wyf yn cwbl gredu y buasai arfau nerthol milwriaeth yr efengyl yn llwyddo i gael buddugoliaeth gyflym a chyflawn ar ddrygau caethwasanaeth pe buasent yn cael eu defnyddio *oll* a'u defnyddio yn *deg*, hyd yn nod gan y "*lleiafrif*," neu gan y blaid *wanaf*, yn ol ystyr gyffredin y gair; ond yr hyn sydd yn wir alarus i feddwl am dano, ydyw eu bod wedi cael eu gwrthod a'u gosod o'r neilldu, fel rhai aneffeithiol, gan y blaid *gryfaf*, gan y *mwyafrif*, gan y Talaethau lliosocaf, cyfoethocaf, goleuaf a gwareiddiaf; a hyny pan y buasai yn hawdd iawn iddynt enill y buddugoliaethau gogoneddusaf i achos rhyddid a chrefydd wrth eu defnyddio; ie, pan y gallasent fod yn "fwy na choncwerwyr" fel milwyr yr Oen, fel byddin croes eu Harglwydd, fel cymwynaswyr ac fel athrawon i'r caeth gorthrymedig, ac i'r gorthrymydd hefyd, fel purwyr a chyfoethogwyr, a derchafwyr eu gwlad ardderchog, ac fel *siampl* ogoneddus ac effeithiol i'r byd oll o nerth anorchfygol arfau milwriaeth yr efengyl i orchfygu eu ffurfiau gwaethaf o ormes a llygredd.

Yr wyf yn credu hefyd y gallasai, ac y *dylasai* galluoedd mawrion Europe, ac yn enwedig LLOEGR, roddi cymorth eu dylanwad *moesol* i rydd-dalaethau America yn y fath filwriaeth o ddyngarwch ac o dduwioldeb; ac yr wyf yn credu pe buasent yn gwneud eu rhan mewn yspryd cariadlawn a boneddigaidd, y buasent yn cyflymu buddugoliaethau gogoneddus achos rhyddid. Yr oeddynt wedi cydweithio i arwain caethfeistri cildynus a beilchion y De i rwydau y brofedigaeth; a cymhelliadau cymydogol a brawdol o *lysoedd* Europe, ac ymresymiadau efengylaidd o eglwysi Europe yn gymorth cryf i'w rhyddhau o ddyrus-rwydau eu caethiwed, yn foddion i'w hachub o gaethiwed gwaeth na chaethiwed eu caethweision, ac i'w derchafu i diroedd hyfryd rhyddid a chariad yr efengyl.

Y ffordd *ail*-oreu i ryddhau y caethion fuasai ffordd *cyfiawnder gwladwriaethol*, neu y ffordd o dalu pridwerth i'r meistri

am eu rhyddhau yn ol amodau deddf y Gydgynghorfa. Cyfranogodd y rhydd-dalaethau, drwy yr holl flynyddoedd, o *elw* caethwasanaeth, a hyny heb gyfranogi (o leiaf yn uniongyrchol) o drafferth, a threuliau, a llygredigaeth ac anfri y fath gyfundrefn o orthrymder; a derbyniodd *Trysorlys* y Llywodraeth gyffredinol ei *chyllidau* yn llawn ac yn rheolaidd, o gynyrchion caethlafur. Felly, os oedd hen drefn y gorthrwm i gael ei diddymu drwy weithred y Llywodraeth gyffredinol, a hyny er y lles cyffredinol, y mae yn amlwg y dylasid gwneud hyny ar y *draul* gyffredinol. Dadleuwyd a rhesymwyd mwy na mwy am ryddhau y caethion drwy awdurdod y Gydgynghorfa, heb son dim am *bridwerth* i'r meistri. Yr oedd y rhai a ddadleuent felly y dylai y Llywodraeth gyffredinol ryddhau y caethion heb wneud unrhyw iawn i'r meistri, yn dysgu *anghyfiawnder gwladol.* Yr oedd rhagymadrodd eu pregeth, sef fod hawl gan y caethwas i ryddid, yn hollol deg; ond yr oedd y gweddill o'u pregeth, sef nad oedd dim hawl gan y meistri i unrhyw iawn, yn gwbl annheg; ac yr oedd y dull hyf y dadleuwyd hyny, am hir *hir* flynyddoedd, drwy bob cylch o'r rhydd-dalaethau, yn ddigon o achos i Dalaethau uchelfrydig ac ystyfnig y De, ag oeddynt mor eiddugus o hawliau eu hannibyniaeth, osod eu bryd ar "encilio." Yr wyf yn credu y buasai diddymu *hen* drefn anghyfiawn caethwasanaeth yn fendith gyffredinol i'r Unol Dalaethau; ac wyf yn credu hefyd, os buasid yn diddymu y drefn gan y Llywodraeth gyffredinol, er y lles cyffredinol, y dylasid gwneud hyny ar y draul gyffredinol: ac yr wyf yn gwybod na buasai y baich ond *ysgafn*, ond ysgafn iawn, pe buasid yn ei gyd-ddwyn mewn yspryd caredig yn nechreuad y blynyddoedd y buwyd mor ddiwyd i chwythu y gwreichion a enynasant o'r diwedd y fflamau llydain, angerddol, aethus a difaol y rhyfel arswydus presenol.

Ystyrir yr Arlywydd Lincoln fel un o *gyfreithwyr* blaenaf ei oes. Y mae wedi hir astudio elfenau llywod-ddysg gyda gofal pryderus, ac y mae yn adnabyddus bellach o egwyddorion blaenaf iawnderau gwladwriaethol. Y mae *ef* yn awr, yn

nghanol terfysgoedd blinion y dyddiau annedwydd hyn, *yn awr*, ar yr unfed awr ar ddeg o ferwad y cawl ofnadwy, yn rhesymu yn gryf ac yn eglur y dylid talu iawn i'r meistri am ryddhau eu caethion yn ol trefn y Llywodraeth. Y mae yn ymresymu yn oleu ac yn gadarn fod cyfiawnder a chyfraith yn gofyn am i bridwerth gael ei dalu i'r meistri os ydyw y caethion i gael eu rhyddhau drwy awdurdod, ac yn ol cynllun y Gydgynghorfa. Yr wyf yn credu fod ei athrawiaeth yn un gywir, ac yr wyf yn ei chredu, ac yn ei *chyffesu* yn awr er ys *llawer* o flynyddoedd ; ac yr wyf yn credu y buasai yn *enw* ac *elw* i'r Unol Dalaethau erbyn heddyw, pe buasid yn pregethu y fath *gyfiawnder gwladol* o'r gadair lywyddol, ac o lysoedd y Gydgynghorfa, er ys haner can' mlynedd. Yr wyf yn meddwl na buasai ddim yn beth o'i le i'n Llywydd urddasol, o uchel lŷs ei awdurdod, gynghori, ac anog, ac argymell ei holl gyfeillion, yn ei Gyfrin-gyngor, ac yn nau Dy y Gydgynghorfa, ac yn mhob man arall, i ddefnyddio eu doniau a'u dylanwad i anog y meistr a'r caethwas i fod yn ffyddlawn i'w gilydd yn eu perthynas *newydd*, fel meistr a gwas *cyflog*, neu fel arglwydd tir a *thenant*, heb i'r un o honynt ymfudo o'i hen gartrefle.

Y mae yn wir alarus i feddwl am y modd diystyrllyd y cafodd ffordd anrhydeddus *cyfiawnder gwladol* ei hesgeuluso a'i gwrthod gan gyfeillion rhyddid, a hyny drwy holl dymhorau tecaf cynydd a llwyddiant yr Unol Dalaethau. Trwy wrthod ffordd *cyfiawnder* i ddiwreiddio y drwg mawr o'u gwlad, gwnaethant gam trwm, mewn llawer ffordd, â theimladau, ac â iawnderau gwladol eu cyd-ddeiliaid drwy Dalaethau y De. Yr ydys yn awr yn dechreu gweled, ac yn dechreu cydnabod, mai ffordd *cyfiawnder* rhwng cyd-ddeiliaid dan yr un lywodraeth fuasai talu pridwerth i'r meistri ; ond ceisir dadlu dau beth yn ei herbyn : yn gyntaf, Nad oedd y rhydd-dalaethau ddim yn foddion i dalu eu *rhan* o'r pridwerth : ac yn ail, nad oedd y meistri ddim yn foddlon i dderbyn *unrhyw* bridwerth. Wrth ddadlu nad oedd y rhydd-dalaethau ddim yn barod i dalu eu *rhan* o'r pridwerth, nid ydys ond cyhoeddi eu bod, yn nallineb

eu cybydd-dod, neu yn ystyfnigrwydd eu phariseaeth, yn anewyllysgar i wneuthur *cyfiawnder* cyhoeddus â'u cyd-ddeiliaid, a hyny er anrhydedd a lles eu gwlad : ac wrth haeru na buasai y meistri ddim yn derbyn unrhyw bridwerth, nid ydys ond haeru yr hyn na *phrofwyd* a'r hyn na *chynygiwyd* brofi. Yr wyf yn credu y buasai cynllun pridwerth teg, a hwnw wedi cael ei esbonio yn bwyllog, a'i gynyg yn foneddigaidd yn llysoedd y Gydgynghorfa, ac o areithleoedd y cynadleddau gwladol, a thrwy swyddau yr argraffwasg, yn cael ei dderbyn gan lywodraethau, a chan lysoedd, a chan deuluoedd y caeth-dalaethau mewn yspryd mor foneddigaidd a'r yspryd a fuasai yn ei gynyg. Dichon y buasai rhai teuluoedd, a rhai Talaethau yn fwy parod nag eraill i dderbyn cynlluniau y pridwerth ; a dichon hefyd mai felly y buasid yn eu gweithio allan yn y dull rhwyddaf, ac ysgafnaf, ac effeithiolaf. Buasai derbynwyr *cyntaf* amodau y pridwerth yn cael y flaenoriaeth ar yrfa rydd llwyddiant a chysur ; a buasai y Talaethau eraill o un i un yn sicr o ddilyn eu siampl : a dygasid felly y gwaith mawr i ben yn ddidrais ac yn ddigolled, drwy foneddigeiddrwydd a chydweithrediad.

Ond, er mwyaf y golled, a'r galar, a'r cywilydd, ni fynid y y ffordd *gyntaf*, a'r ffordd *oreu*, sef ffordd cyfeillgarwch yr efengyl ; ac ni fynid yr *ail* oreu, sef ffordd cyfiawnder gwladol. Pe buasid yn cynyg ffordd cariad a goleuni yr efengyl, a phe buasai hono yn methu : a phe buasid yn cynyg, ar ol hyny, ffordd pridwerth, neu iawnder gwladol, a phe buasai hono yn methu, gallasid cael ffordd *dda* arall a fuasai yn *sicr* o weithio hen drefn caethwasanaeth i garlam y darfodedigaeth, sef y ffordd o *lwyr-ymwrthod a phob rhan a chyfran o fudr-elw caethwasanaeth.* Gallasid gadael i'r caeth-dalaethau, os buasent yn gwrthod pob *cyngor*, a phob *pridwerth*, encilio yn ol eu mympwy ; a phe buasai rhydd-dalaethau America a rhyddeyrnasoedd Europe yn golchi eu dwylaw yn ngwydd nefoedd a daear oddiwrth waed a llygredd a budr-elw caethwasaeth ; a phe buasent yn cyhoeddi eu penderfyniad seliedig diysgog i

i gefnu ar Dalaethau caethiwed, a llwyr-ymatal oddiwrth bob cydfasnach â hwy nes iddynt fabwysiadu trefn i godi eu cynyrch trwy lafur cyfiawnach, buasai cyhoeddiad difrifol felly o seneddau, a llysoedd, a marchnadoedd galluoedd *annibynol* yn ergyd marwol i drefniadau caethiwed; a buasai y galluoedd annibynol hyny, drwy lwyr-ymatal felly, yn lân oddiwrth y budr-elw, ac yn rhydd hefyd oddiwrth y colledion, buasent yn rhydd oddiwrth yr "euogrwydd," ac yn rhydd hefyd oddiwrth y "pläau;" a buasai trefn felly yn un *gyfreithlawn*, oblegyd buasai yn ddilyniad o gyngor a rheol Llyfr Sanctaidd Ysprydoliaeth :—

"Deuwch allan o'i chanol hi, O fy mhobl, ac achubwch bob un ei enaid, rhag llid digofaint yr Arglwydd."—*Jeremiah.*

"O herwydd paham, deuwch allan o'u canol hwy, ac ymddidolwch, medd yr Arglwydd, ac na chyffyrddwch â dim aflan, a mi a'ch derbyniaf chwi."*Paul.*

"Ac mi a glywais lef arall o'r nef yn dywedyd, Deuwch allan o honi hi fy mhobl i, fel na byddoch gyd-gyfranogion o'i phechodau hi, ac na dderbynioch o'i phläau hi."—*Ioan.*

Yr wyf yn addef fy mod yn teimlo gofid dwys am na buasai y Gogledd, gref, gyfoethog, oleu, enwog, uchel, yn cymeryd un o'r tair ffordd cyfreithlawn a enwyd i weithio angau "*hen* oruchwyliaeth" drom, dywell, orthrymus caethwasanaeth. Yr oedd yno ddigon o dduwinyddiaeth, ac o philosophi, a digon o ddoniau a dylanwadau i weithio allan y ffordd *gyntaf*, sef ffordd cyfeillgarwch yr efengyl, mewn modd llwyddiannus a buddugol. Yr oedd yno ddigon o adnoddau ac o oludoedd i gynyg yr *ail* ffordd, sef ffordd pridwerth teg er rhyddhad y caeth, yn enwedig gan y buasai trethoedd y De yn cynorthwyo i wneud i fyny y pridwerth. Ac y mae yn ddiddadl fod yno ddigon o bob adnoddau ac o bob dysg, a dawn, a nerth i ddilyn y *drydedd* ffordd, sef y ffordd o allu gweithio a byw yn annibynol, ac o allu llwyddo hefyd yn gyflymach nag erioed ar ol gadael i gaeth-dalaethau y De gilio ymaith yn eu cildynrwydd, ar encil tragywyddol. O'r fath siampl ogoneddus fu-

asai rhydd-dalaethau America yn roddi o flaen holl genhedloedd, a holl *genhedlaethau* y ddaear, pe buasent yn cymeryd un o'r tair ffordd a enwyd i ddiwreiddio o'u gwlad eang ardderchog hen drefn felldithiol caethiwed! Y maent wedi colli y cyfle ardderchocaf a welodd y byd erioed i weithio allan egwyddorion rhyddid, yn ol deddfau uniondeb, mewn yspryd cariad ac addfwynder; ac y mae y galon yn gwaedu drwyddi wrth feddwl fel y darfu i'r fath alluoedd mawrion, cryfion, celfyddgar, cyfrifol, *Cristionogol* daflu ymaith yn ddirmygus hen arfau nerthol eu milwriaeth, a hyny pan y buasent wrth eu defnyddio, yn ol gorchymynion a chyfarwyddiadau eu Capten, yn enill yn y modd gogoneddusaf, y buddugoliaethau pwysicaf i achos dynoliaeth a chrefydd. Y mae fy mynwes yn chwyddo fwyfwy gan siomedigaeth a gofid am na buasai rhydd-dalaethau enwog goludog a nerthol y Gogledd yn cyd-ymgodi mewn yspryd tawel, mawrfrydig, boneddigaidd, ac yn edrych i lawr gyda thosturi ar gaeth-dalaethau y De, ac yn dywedyd wrthynt—"Gan eich bod wedi gosod eich bryd ar encilio, ewch mewn heddwch. Nid ydym am ddefnyddio *trais* er eich cadw yn yr Undeb, yn groes i'ch ewyllys. Os nad all egwyddor fawr ein *cyd-leshad* gadw ein Hundeb yn gyfan yn nghwlwm tangnefedd, yr ydym yn foddlon i chwi ei ddatod, ac ymadael. Yr ydym yn disgwyl y gallwn, gyda bendith Rhagluniaeth, fyned yn mlaen yn llwyddianus *heb* eich cynorthwy chwi. Yr ydym yn hyderu y gallwn ddwyn yn mlaen drefniadau ein Llywodraeth, a chynal ein sefydliadau eglwysig ac athrofäol, a lliosogi, os bydd eisiau, ein cymdeithasau elusengar, a gweithio ein hargraffwasgau, a chywreinio pob celfyddyd, a rheoleiddio ein masnach, ac amaethu ein tiroedd, a magu ein hanifeiliaid, ac adeiladu a dodrefnu ein tai, a'n temlau, a'n trysorfeydd, a'n llysoedd, a'n llongau; ac estyn ein reilffyrdd, ac agor ein camlesydd, a diogelu ein porthladdoedd, a dwyn allan ein hadnoddau amrywiaethol heb eich cymorth chwi. Ond cofiwch eich *dewisiad* eich hunain ydyw encilio, a chan eich bod yn *dewis* myned, cofiwch hefyd ein bod ni o hyn allan byth byth-

oedd, yn berffaith rydd oddiwrth hen gyfamod y tadau gyda golwg ar *gaethiwed:* ein bod mor rydd oddiwrth bob amod o natur "cyfraith y caeth ffoedig" ag ydyw pobl Canada; ïe mor hollol rydd ag ydyw pobl Ffrainc a Lloegr. Yr ydym yn cydnabod eich annibyniaeth chwi, ac yn hawlio ar yr un pryd ein hannibyniaeth ein hunain. Dichon y gweithiwch yn well o blaid pob gwelliantau gwladol a chrefyddol pan y teimloch eich cyfrifoldeb fel gallu annibynol. Od oes ar eich gororau unrhyw amddiffynfeydd, neu borthladdoedd a adeiladwyd yn benaf ar ein traul 'ni, yr ydym yn foddlon i chwi gael hyny o enill; ac od oes o fewn eich terfynau diroedd ag y talwyd am danynt mewn rhan â'n harian ni, yr ydym yn foddlon i chwi gael hyny hefyd: ewch mewn tangnefedd. Yr ydym am ddymuno eich llwyddiant yn *mhob peth da.* Y mae genych faes llydan at welliantau; ac y mae eich cyfrifoldeb yn anrhaethol bwysfawr. Gadewch i ni gydymanog i gariad a gweithredoedd da. Ond cofiwch nad all ein cydwybod byth ddweyd "Duw'n rhwydd" i'ch *trefn greulawn o gaethwasanaeth:* ac yr ydym yn credu os mynwch lynu wrthi, na enillwch byth safle anrhydeddus yn mysg galluoedd Cristionogol y ddaear; ac nad ellwch ddisgwyl cael gwenau Rhagluniaeth ar eich gwlad: ond os bydd i chwi, o honoch eich hunain, mewn yspryd rhyddfrydig, arfer eich doethineb i godi y Negroaid sydd yn eich mysg o dir caethiwed i dir rhyddid; ac yn enwedig os bydd i chwi gyd-ymroddi yn egniol ac yn ffyddlawn i'w hegwyddori yn athrawiaethau a dyledswyddau Cristionogaeth, yr ydym yn credu y bydd eich gwobr yn fawr, ïe yn fawr iawn, am y fath wasanaeth gogoneddus i achos dynoliaeth a duwioldeb: yr ydym yn credu y tynwch felly fendith gyfoethog y nefoedd ar eich tir, ac ar eich masnach, ac i'ch teuluoedd ac i'ch temlau, ac yr enillwch enwogrwydd anfarwol yn mysg cenhedloedd blaenaf y ddaear."

Ond y mae yn rhy ddiweddar yn awr i gynyg y ffordd *oreu,* sef ffordd cariad; ac y mae yn rhy ddiweddar hefyd i gynyg y ffordd *ail* oreu, sef ffordd cyfiawnder drwy bridwerth; ac y

mae yn rhy ddiweddar hefyd i gynyg y *drydedd* ffordd, sef i roddi llythyr ysgar i Dalaethau y De, gan eu gollwng i ymadael mewn tangnefedd: oblegyd yr ydys wedi cydymgynddeiriogi a chydymruthro i FFORDD RHYFEL, ac nid oes ond gobeithio bellach y daw ffordd erchyll *rhyfel* a'r gwaith mawr i ben; ond ni ddaw byth i ben drwy *ryfel* heb ddyryswch ofnadwy, heb draul ofnadwy, heb ddifrod ofnadwy, heb ormes ofnadwy, heb lygredigaethau, a chamddarluniadau, ac anghysonderau, a dychrynfeydd, a dyoddefiadau annarluniadwy, heb gynddeiriogi nwydau barbareiddiaf y galon, a dyrysu ei holl allnoedd, a gwallgofi ei holl deimladau; ac heb gyflawni anghyfiawnderau, a lladradau, a chreulonderau, a llofruddiaethau uwch pob cyfrif a dirnadaeth; a hau ar yr un pryd, hadau llygredd, a gormes, a chwerwder, i dyfu i fyny drwy bob cylch o'r wlad er peri blinderau a rhwystrau yn yr amser a ddaw.

Y mae rhai yn llawen ddarogan y tŷr gwawr y "mil blynyddoedd" yn ddisymwth ddiatreg ar derfyniad y rhyfel *rhyfedd* hwn. Gobeithio y daw eu proffwydoliaethau cysurlawn i ben; ond pe tywynai heulwen dawel heddychlawn y milflwyddiant, yn ei llawn ddysgleirdeb a'i chynesrwydd, y foment gyntaf ar ol terfyniad y rhyfel, ni pharai hyny ddim i mi newid fy marn am ei ddrygau-nifeiriol ac echryslawn. Yr wyf yn meddwl pe gofynid i bobl America, yn iaith Iago y Cyfiawn, brawd yr Arglwydd, O ba le y mae y rhyfeloedd a'r ymladdau hyn yn eich plith chwi? y byddai raid ateb yn ngeiriau Iago, Onid oddiwrth eich melus-chwantau chwi? Pe gofynai Iago heddyw i'r *De*, O ba le y mae y rhyfeloedd a'r ymladdau gwaedlyd a llofruddiog hyn? Atebai dan wgu yn gynhyrfus, Onid o'ch gormes gorgreulawn chwi, a'ch segurdod gorwarthus chwi, a'ch llygredigaethau gor-anfad chwi? A phe gofynai eilwaith i'r *Gogledd*, O ba le y mae y rhyfeloedd barbaraidd a'r ymladdau gwaedlyd hyn? Atebai dan wylo yn chwerw, Onid o'ch anffyddiaeth beiddgar chwi, a'ch phariseaeth bostfawr chwi, a'ch tra-arglwyddiaeth dialgar chwi? Nis gwn pa un o'r ddwy ochr oedd y fwyaf balch, a hunbwyll, a beiddgar,

a bostfawr ar adeg cynniad y rhyfel, ond yr wyf yn credu mai i'r ochr gryfaf, a'r oleuaf, a'r gyfoethocaf, a'r fwyaf llwyddiannus y bydd mwyaf o anfri, ac o golled, ac o ofid, ac o gywilydd pan y ceir hamdden i adolygu ei effeithiau mewn yspryd pwyllog ac efengylaidd ; ac yr wyf yn hyderu fod digon o ddoethineb a boneddigeiddrwydd, a thegwch a *chrefydd* yn Nhalaethau goleuedig y Gogledd i ymostwng yn edifeiriol ac isel i gymeryd eu rhan, mewn yspryd cystuddiedig a drylliog, o'r gwylder a'r parchedig ofn sy'n gweddu iddynt o herwydd llygredigaethau ac anghyfiawnderau a difrod a galanastra y fath ryfel annaturiol a barbaraidd, cynddeiriog a llofruddiog. Gobeithio y *llenwir* ein gwlad fawr gyfoethog o gwr i gwr, ag yspryd o *gyd*-ymostyngiad, ac o *gyd*-edifeirwch, yspryd o wylder ac o alar, yspryd o ffydd ac o ofn duwiol, fel y gallo Duw'r heddwch a'r cariad dosturio wrthi, a maddeu ei chamweddau, a'i bendithio, a'i gwneuthur yn fendith, ac adferu iddi dangnefedd a ffyniant, a'i derchafu i ddefnyddioldeb a bri, a dangos iddi ei iachawdwriaeth.

Dichon y bydd swyddwyr Eisteddfod Pittsburgh, a'r mwyafrif o'm cyfeillion yn y Gogledd, yn gwahaniaethu oddiwrthyf yn eu syniadau am y ffyrdd a grybwyllwyd i ddileu hen drefn caethiwed o'r wlad ; ond yr wyf yn hyderus y byddant yn ddigon boneddigaidd i gydnabod fy *hawl* i farnu yn ol argyhoeddiad fy meddwl, a'm *rhwymau* i gyffesu fy marn yn ol llais fy nghydwybod. Anturiais gyhoeddi fy marn ar y pynciau pwysfawr hyn *cyn* toriad allan y gwrthryfel, er fy mod yn ofni ar y pryd y byddai fy syniadau yn annerbyniol gan lawer o'm cyfeillion. Yr oedd fy nghalon yn isel wrth feddwl am golli eu ffafr a'u gair da, ond yr oedd yn well genyf hyny na mygu llais fy nghydwybod ar y fath amser. Anturiais amddiffyn fy marn wedi hyny yn wyneb y digalondid mwyaf. Yr oedd amryw o'm cyfeillion caredicaf yn golygu—gan na fedrwn ymollwng gyda'r llif i yspryd a ffordd fy anwyl frodyr drwy'r Gogledd—y buasai yn well i mi, ar adeg mor gynhyrfus, dewi a son, a chadw fy meddwl i mi fy hun, nai gyhoeddi fel y gwnaethum.

Dichon y buasai hyny yn gallach i mi; ond yr oeddwn wedi ysgrifenu ar y pwnc cyn i mi ddychymygu fod y wlad drwyddi, *bob ochr*, mor boethwyllt gynhyrfus, a buaswn yn ei theimlo braidd yn galed i mi "selio fy ngenau," a rhwymo fy llaw heb amlygu dim o'm meddwl na'm teimlad ar bwnc *mawr* yr holl wlad, a phwnc mawr *mawr* yr holl fyd; ac yn wir, ar bwnc "mwyaf mawr" yr holl oesau; yn enwedig pan yr oedd *pawb*, o bob oed, ac o bob gradd, o bob iaith, ac o bob cenedl, yn cymeryd eu cyfiawn ryddid i draethu eu syniadau arno yn ddi-atal ac yn ddifloesgni. Awgrymwyd i mi yn garedig a boneddigaidd y gallaswn amlygu fy meddwl mewn modd mwy cynil, a'm teimlad mewn modd mwy claiar; dichon y gallaswn, ond ni buasai hyny prin yn *onest;* oblegyd yn wir yr oeddwn yn teimlo gofid dwys o ddyfnder fy nghalon, am na buasai y Gogledd oleu ac enwog yn cymeryd un o'r tair ffordd *cyfreithlawn* a enwyd i weithio angau hen drefn caethwasanaeth, ac i ddiwreiddio ei drygau allan o'r wlad.

Yr oedd y pwnc pwysfawr dyrus o ddiwreiddiad caethiwed allan o'r Unol Dalaethau yn un teilwng o astudiaeth dyfalaf, nid yn unig pobl America, ond Cristionogion a dyngarwyr holl wledydd y byd. Yr oedd bod caethiwed wedi aros yn un ochr i'r wlad, ac heb ei fod yn yr ochr arall, yn ei wneuthur yn bwnc o fwy o anhawsdra, ac o lawer mwy o brofedigaeth ac enbydrwydd. Meddyliais gryn lawer am dano cyn dyfod i America, ac ar ol dyfod i America. Yr oeddwn am ei ystyried yn ddiduedd, ac ymgeisiais am fod yn deg yn y nodiadau a wnaethum arno. Os darfu i mi ryw dro, mewn un modd, wneuthur cam ag yspryd ac ag ymddygiad Talaethau bywioglawn a chryfion y Gogledd wrth sylwi ar y mater, y mae yn gweddu i mi ymostwng yn edifeiriol oblegyd hyny. Os na chafodd rhydd-dalaethau cyfoethog a nerthol y Gogledd *gyfle* i ddefnyddio moddion cariad yr efengyl, na moddion *iawnder* gwladol drwy bridwerth, na moddion y *llwyr-ymatal* oddiwrth y budr-elw, er diwreiddio y drwg mawr o'u gwlad, yr oedd fy nghwynion yn eu herbyn yn ddisail, a dylwn ymostwng i ofyn

eu maddeuant am eu beio heb achos; oblegyd yr oeddwn yn gosod allan eu bod wedi cael cyfle i ddefnyddio y moddion a enwyd, ond eu bod er y cyfan heb eu defnyddio. Yr wyf yn addef yn mhellach i mi gwyno yn annheg, a beio heb achos, ac y dylwn edifarhau oblegyd hyny, os darfu iddynt *gynyg* moddion cariad yr efengyl yn yspryd yr efengyl, ac i'r moddion hyny fethu; ac iddynt yn y diwedd *gynyg* moddion y *llwyr-ymatal* oddiwrth fudr-elw caethwasanaeth, ac i'r moddion hyny fethu. Ond o'r tu arall os cafodd Talaethau goludog goleuedig a gwareiddiedig y Gogledd gyfle i gynyg moddion cariad Cristionogaeth; a chyfle i gynyg moddion iawnder gwladol drwy bridwerth; a chyfle i olchi eu dwylaw oddiwrth fudr-elw caethwasanaeth, ac nas gwnaethant y pethau hyny, ond ymyryd â'r pwnc mewn nwydau anaddfwyn, ac unochrog, mewn yspryd pigog ac anefengylaidd, â gwefusau llawn o athrod ac o enllib, ac â dwylaw anghyfiawn ac aflan, yna yr oedd *achos* i gwyno yn eu herbyn: yr oedd eu hannhegwch yn fawr, y mae eu heuogrwydd yn drwm, a chwerw iawn ydynt y canlyniadau o'r amryfusedd. Buasai yn hyfrydwch mawr iawn genyf fedru amddiffyn a chyfiawnhau yspryd ac ymddiddanion ac ymddygiadau y rhydd-dalaethau yn yr achos pwysfawr dan ein sylw, ond nis medraf. Buasai yn gysur meddwl, ac yn enill i mi i allu galw yn ol fy nghwynion, ond nis gallaf. Yn y rhydd-dalaethau y mae fy holl gyfeillion, ac yn eu mysg hwy y mae fy holl gyfathrach; ac o'u tu hwy y mae holl ogwyddiadau fy nghalon; ond y mae yn alarus genyf, yn enwedig wrth feddwl am eu nerth a'u cyfoeth, a'u goleuni, a'u doniau, a'u cyfleusderau, a'u hadnoddau, i orfod dweyd eu bod wedi gadael gweinidogaeth addfwynder yr efengyl, a gweinidogaeth cyfiawnder gwladwriaethol, a gweinidogaeth y dwylaw glân *heb eu defnyddio*, a'u bod drwy hyny wedi colli braint ac anrhydedd o anrhaethol werth a bri, wedi gwneud annhegwch mewn llawer dull a'u cyd-ddeiliaid yn y De; wedi dwyn anfri ar enw Cristionogaeth, a nychdod i nerth ei dylanwad, a thramgwydd ar ffordd ei llwyddiant; wedi tynu gwarth ar eu

cymeriad uchel eu hunain, a phob rhyw lygredigaeth i'w cymdeithas; ac wedi taenu gwaed a difrod a dinystr dros y Talaethau enciliedig, a gofidiau a barnedigaethau ofnadwy dros eu Talaethau eu hunain.

Goddefed fy anwyl gyfeillion i mi gan hyny resymu, ac yr wyf am resymu mor deg ag y medraf, mai *nid* trefn caethwasanaeth, er gwaethed oedd, ydoedd yr *unig* achos o'r gwrthryfel. Os oedd drygau ac annhegwch yn y Gogledd, y mae yn deg i hyny gael ei gydnabod a'i gofio, ac y mae o bwys anrhaethol hefyd er tawelwch a ffyniant y wlad, ac er anrhydedd a llwyddiant achos mawr yr efengyl, i hyny gael ei gydnabod a'i gofio. Cael gwybod y *gwir* ddylai fod ein hamcan blaenaf ar bwnc mor bwysfawr. Y mae llaweroedd yn awr yn dadlu, ac yn dadlu yn hyf ac yn wresog, mai trefn caethwasanaeth ydoedd yr *unig* achos o'r gwrthryfel; ond os oedd y llaweroedd hyny yn hyf ddadlu er ys blynyddoedd lawer dros i'r Llywodraeth gyffredinol ryddhau y caethion heb dalu unrhyw bridwerth i'r caethfeistri yr oedd hyny yn ddadlu dros anghyfiawnder a gorthrwm, oblegyd yr oedd y trysorlys cyffredinol wedi derbyn cyllidau rheolaidd, ac yr oedd holl gylchoedd masnach y wlad wedi derbyn cyfran helaeth o'u golud-oedd oddiwrth lafur caethwasanaeth, trwy ddwylaw y meistri, ac yr oedd cynllunio yn ddiddiwedd i gymeryd y caethion oddiarnynt, heb wneuthur unrhyw ad-daliad iddynt, yn anghyfiawnder trwm ag oedd yn gyflawn ddigon i fod yn un achos o'r rhwygiad a'r gwrthryfel.

Ac yn mhellach, Os oedd y llaweroedd a ddadleuant mai Trefn Caethwasanaeth oedd yr *unig* achos o'r gwrthryfel, yn cynllunio er ys blynyddoedd am *alltudio* y Negröaid o'r wlad, yr oedd hyny yn anghyfiawnder creulawn arall ag oedd yn ddigon o achos o rwygiad ac o ryfel. Gan eu bod mor dỳn am eu *halltudio*, rhaid eu bod am eu halltudio naill ai ar draul y Negröaid eu hunain, neu ar draul y meistri, neu ar draul y wlad. Os oeddynt am eu halltudio ar draul y *caethion* eu hunain, buasai hyny yn [illegible] ac [illegible] â'r rhai

oeddynt wedi *hir* lafurio er cyfoethogi y wlad,—â'r rhai oeddynt wedi byw ynddi yn hŵy, a gweithio ynddi yn galetach na'u halltudwyr: a buasai hyny, mewn gwirionedd, yn gynllun pwyllog, neu anmhwyllog, i *newynu* myrddiynau o honynt o'r ffordd. Os oeddynt am eu halltudio ar draul eu *meistri*, buasai hyny, heblaw bod yn greulondeb at y caethion, yn anghyfiawnder â'r meistri ag oeddynt wedi talu cymaint i'r Trysorlŷs ac i'r wlad drostynt, a hyny am ddegau o flynyddoedd. Os oeddynt am eu halltudio ar draul y *wlad*, buasai hyny, nid yn unig yn gam â'r caethion ac â'u meistri, ond yn gam hefyd â'r dosbarth lliosog o'r deiliaid dyngarol a gwladgar a ffyddlon a ystyriant *bob* cynllun i'w halltudio o'u hanfodd yn groes i bob rhyddid ac iawnder gwladol, ac yn groes hefyd i holl gyfreithiau Cristionogaeth.

Dichon fod gan y rhai sydd am eu halltudio o'r wlad ddigon o ddylanwad yn y byd *anweledig* i'w halltudio ar draul yr angylion, neu ar draul ysprydoedd y cyfiawn, y rhai a berffeithiwyd. Os dyna ydyw eu cynllun, ni ddylwn godi llais yn eu herbyn, oblegyd y mae ganddynt felly uwch llywod-ddysg nag oeddwn i wedi ddychymygu. Neu, ysgatfydd, eu bod am eu halltudio ar unwaith, dros yr afon ddu, i un o diriogaethau *isaf* y byd mawr tu draw i'r llen. Gallent eu gwthio dros yr Afon ddu heb ryw lawer o draul i neb, a dichon y rhoddid iddynt "weithred" ar ryw *gwr* o'r wlad fawr tu draw i'r afon, ar yr ammod iddynt ymgadw draw ar eu penau eu hunain. Gwn fod eu Halltudwyr am gadw holl Dalaethau *uchaf* y "Wlad well" iddynt eu hunain: gwn eu bod am gadw yr holl diroedd hyfryd sydd oddeutu y brif-ddinas, a'r llys, a'r orsedd, a'r deml iddynt eu hunain; ond gall eu bod yn foddlon i'r Negröaid gael trigianu i *lawr*, "wrthynt eu hunain," a chael cyssegr iddynt eu hunain, yn rhyw gongl pellenig, wrth derfyn *isaf* y wlad. Nid ydynt am i'r Negröaid gael myned i mewn gyda hwy drwy'r pyrth i'r ddinas. Nid ydynt am iddynt fod yn gyd-ddinasyddion â hwynt yn y Ganaan *isod*; a byddai yn [illegible] ar eu [illegible] i ni [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i'r Negro du breswylio ac addoli gyda hwy yn y Ganaan fry.

Nid hawdd cael geiriau digon cryfion i gondemnio yr amcan creulawn, dall, sectaidd o alltudio y Negröaid o'r wlad. Nid gweddus i'r rhai oeddynt a'u bryd ar hyny, son dim am eu dyngarwch na'u gwladgarwch, nac am eu sêl o blaid Rhyddid; nac am eu llid sanctaidd yn erbyn gormes y Caeth-feistri; oblegyd yr oedd eu cynlluniau hwy i alltudio y Negröaid o'r wlad, mor groes i ddynoliaeth, ac mor groes i Ryddid ag oedd eu cadw mewn caethiwed yn y wlad. Beth pe sonid am alltudio pedair miliwn o Wyddelod, neu o Ellmyn, neu o Gymry heddychol ac ufudd a gweithgar o'r wlad, a hyny pan y mae *eisiau* eu gwasanaeth ynddi, a hyny hefyd ar ol iddynt weithio yn galed ynddi am ugeiniau o flynyddoedd i amlhâu ei goludoedd a'i chysuron? A fyddai hyny yn Rhyddid, neu yn ddynoliaeth? A fyddai hyny yn wladgarwch, neu yn grefydd? Na fyddai; ond byddai yn hollol groes i egwyddorion pob rhyddid ac iawnder. Nid yw y bobl ag ydynt yn dadlu am alltudio y Negröaid o'r wlad wedi ystyried erioed pa beth y maent yn ei ddywedyd, nac wedi ystyried ychwaith y drwg y mae eu rhagfarnau culion wedi wneud i achos rhyddid ac Uniondeb a chariad. Dylent ddeall erbyn hyn eu bod wedi dywedyd llawer iawn o bethau hollol groes i bob tegwch; a bod eu cynlluniau yn milwrio yn uniongyrchol yn erbyn ffyniant eu gwlad, ac yn erbyn llwyddiant Cristionogaeth. Yr oedd eu cynlluniau deillion, gwylltion, i alltudio y Negröaid o wlad eu genedigaeth, a gwlad genedigaeth a beddrod eu tadau, o'r wlad fawr lydan a gyfoethogwyd drwy eu hirfaith lafur yn *rhan* o achos y terfysgoedd presenol.

Yr wyf yn gwybod fod llaweroedd, o wir ewyllys da i achos rhyddid, wedi bod a'u bryd yn dŷn am anfon y Negröaid o'r Unol Dalaethau "yn ol i'w gwlad"—yn ol i Affrica, neu wlad eu tadau. Byddai yr *hen* wlad hono mor *newydd* iddynt hwy yn awr ag unrhyw wlad arall; a byddai eu traws-fudiad, neu yn hytrach eu *trais*-fudiad yno, yn debyg i enyn eiddigeddau rhyngddynt â llwythau y brodorion; ac arweiniai hyny o radd i radd i orthrwm ac ymladd: naill ai codai y brodorion i'w

gorthryman hwy, neu ynte gorthrymeut hwy y brodorion, yn ol siampl yr holl hen ymfudwyr Cristionogol a ddaethant o Ewrope i America. Y peth tebycaf yw mai *hwy* fyddent y gorthrymwyr, trwy eu bod wedi gweled uwch gwareiddiad, a mwy o gywreinwaith celfyddyd ac o gynlluniau cyfrwysdra na'r brodorion. Nid ellir byth eu traws-blanu felly, *fel cenedl*, yn Affrica, eu hen wlad, heb wneuthur llawer o gam, ac achosi llawer iawn o orthrymderau; ac yr wyf yn teimlo yn gryf a dwys yn erbyn pob cynllun a chynyg am y fath alltudiaeth. Ond na feddylier fy mod, oblegyd hyny, yn erbyn i *haelioni Americanaidd* anfon Negröaid o ddysg ac athrylith, o yspryd addfwyn, ac o archwaeth at welliantau, i ddysgu y gwybodaethau a'r celfyddydau, ac yn enwedig i egluro yspryd ac egwyddorion Cristionogaeth i'w cefnderoedd a'u cyfyrderoedd yn Affrica. Yr iawn goreu fedrai Talaethau America yn awr wneud i Affrica, am y cam dirfawr a wnaed â'r Negröaid yn yr oesau a aethant heibio, fyddai iddynt gyd-ymroi mewn yspryd tosturiol a haelfrydig i anfon Cenhadon ffyddlon yno,—dynion yn caru Rhyddid a Thangnefedd, dynion o wybodaeth ac o brofiad, dynion llawn o Yspryd Iesu, a'u calonau yn llosgi ynddynt o awydd i bregethu yr ymadrodd am y groes i Baganiaid Affrica, ac iw henill i obeithio am iechydwriaeth drwy Iawn y Cyfryngwr.

Nid hawdd dweyd gormod am ddrygau caethiwed: ond os cafodd pobl uchelfrydig ac ystyfnig y *De* fwy na'u *rhan* o'r gwarth a'r dirmyg;—os cawsant, pan yr oeddynt mor eiddigus o'u hawliau fel Talaethau *annibynol*, fwy na'u *rhan* o ddifriaeth ac o gamliwiad o herwydd yr hen drefn felldithiol; yr hen drefn ag oedd wedi bod mewn bri dan lywodraethau cryfaf y cynoesoedd; yr hen drefn a ddilynwyd hyd ganol ein dyddiau ni gan lywodraethau blaenaf Europe; yr hen drefn a ddygwyd i diriogaethau newyddion America ar eu sefydliad cyntaf gan Europeaid; yr hen drefn a oddefwyd gan Dadau Annibyniaeth yr Unol Dalaethau; yr hen drefn ag y derbyniodd eu Trysorlys gyllidau rheolaidd oddiwrthi o ddydd cyntaf eu hundeb hyd y

dydd hwn; yr hen drefn a ddygodd fwy o enill i farsiandiaeth y Gogledd nag i farsiandiaeth y De;—Os cafodd pobl feilchion y De fwy na'u *rhan* o'r enllib ac o'r dirmyg o'i phlegyd, yr oedd yr enllib hyny a grugiwyd arnynt drwy y blynyddoedd, mewn iaith mor bigog, ac mewn yspryd mor pharisëaidd, yn *un* o achosion y rhyfel presenol. Nid hawdd dweyd gormod am ddrygau caethiwed; ac nid hawdd ychwaith dywedyd gormod am annhegwch llaweroedd o brif bobl y rhydd-dalaethau tu ag at y *Negro*, a thu ag at *Feistr* y negro.

Os bu dymuniad yn y rhydd-dalaethau am i wrthryfel dori allan *yn* y De trwy i gaethion "godi" yn erbyn eu gorthrymwyr; ac os buwyd yn cefnogi ac yn cyfiawnhau y dymuniad hwnw, yr oedd hyny yn *rhan* o achos y rhwygiad. Ond yn lle cael y dymuniad i ben am wrthryfel *yn* y De, llwyddwyd i gynhyrfu y *De oll* i wrthryfela yn erbyn y Llywodraeth; neu mewn geiriau mwy priodol, i osod eu bryd ar "encilio;" ac os na oddefid iddynt encilio mewn "heddwch," i *ymladd* am eu hannibyniaeth. Cafwyd dialeddau, ond nid y dialeddau oeddid yn ddisgwyl. Cynddeiriogwyd ysprydion rhyfel, a gwylltiwyd hwynt allan yn eu cynddaredd ffromwyllt; ac aethant yn fwy gwallgof ac aflywodraethus, yn fwy difrodgar ac anrheithgar, yn fwy gwaedlyd a llofruddiog nag yr oeddid erioed wedi dychymygu.

Yr wyf yn ystyried fod y cynllunio diwyd a'r dadlu poeth a fu drwy yr holl flynyddoedd am ryddhau y caethion drwy Act y Gydgynghorfa heb dalu unrhyw bridwerth i'r meistri; ac am y cynllunio gwyllt fu am alltudio y caethion o'r wlad yn hollol groes i egwyddorion blaenaf cyfiawnder gwladol, ac yn hollol groes hefyd i yspryd Cristionogaeth; yn gam â'r caethion, yn gam â'u meistri, yn gam â'r wlad, ac yn gam mawr ag achos dynoliaeth: ac yr wyf yn barnu mai hyny oedd *un* o'r achosion a daflodd y wlad i'w therfysgoedd dychrynllyd presenol. Yr wyf, ar yr un pryd yn credu mai rhyw fath o *sel* dros Ryddid, sêl bleidiol heb gymeryd golw ëang ar y pwnc, sêl wyllt heb ei chyd-dymeru ag addfwynder yr efengyl, a hudodd bleidwyr

rhyddid i ddadlu dros gynlluniau llywod-ddysg mor unochrog, mor fyr ei rhag-olygon, mor greulawn tu ag at y caethion, mor annheg tu ag at y meistri, ac mor golledfawr i'w gwlad.

Yr ydys yn awr ar ben tair blynedd o helynt y rhyfel, yn gorfod cyhoeddi fod ffordd waedlyd "Y Gallu Milwraidd" i ryddhau a derchafu a dedwyddu y caethion wedi gweithio hyd yma yn nodedig o ddrud ac o orthrymus.

Cymerwyd un dosbarth o honynt i'r fyddin i "ddysgu rhyfela," ac yr ydys yn cydnabod dau beth gyda golwg ar y rhan fwyaf o'r dosbarth hwnw;—yn gyntaf, eu bod wedi cael eu gosod mewn sefyllfaoedd o galedi ac o berygl er profi eu dewrder a'u ffyddlondeb: ac yn *ail*, Fod awdurdodau y llywodraeth er eu gwarth, wedi tori eu cyfamod â hwy gyda golwg ar eu *cyflog*. Addawyd iddynt y "tri dolar ar ddeg y mis," ond ni chyflawnwyd yr addewid hono iddynt er ysgafned ydoedd; yr hyn oedd yn gam gwaradwyddus i'r eithaf ynghanol yr holl ymffrost fod y rhyfel yn cael ei ddwyn ymlaen er gwneud cyfiawnder â'r Negroaid. Cymerwyd dosbarth arall o honynt i weithio, dan Arolygiaeth Goruchwylwyr y Llywodraeth, ar yr etifeddiaethau oeddid wedi atafaelu oddiar eu caeth-feistri gwrthryfelgar; ac yr ydys wedi cydnabod yn gyhoeddus lawer gwaith fod y dosbarth hwnw yn ystyried eu llafur dan ei meistri *newyddion* yn gaethach ac yn drymach nag ydoedd dan eu *hen* feistri, a'u bod yn cael llai am eu llafur nag o'r blaen; a bod mwy o'r dosbarth gweithiol hyny yn gleifion ac yn meirw yn awr dan y drefn newydd nag oedd dan yr hen drefn. Gollyngwyd a dychrynwyd a gwasgarwyd dosbarth arall o honynt i'r byd mawr i chwilio am waith a chartref iddynt eu hunain lle y gallent eu cael; a'r dystiolaeth gryfaf am y cyfryw ydyw, fod y mwyafrif o honynt, drwy amryw brofedigaethau, wedi myned yn ddiddefnydd ac yn annedwydd.

Pa beth a ddaeth o'r plant oeddid ar ganol eu magu, ac o'r cleifion a'r cloffion, a'r anafusion, a'r gwywedigion, a'r hen bobl fethedig, y mae yn anhawdd gwybod. Taenwyd clefydau heintus yn eu mysg drwy holl gylchoedd y gwersyllfanau mil-

wraidd, a thrwy holl ffyrdd ymdaith y byddinoedd. Pa nifer o'u merched a'u gwragedd a halogwyd, ni cheir byth wybod. Gadawyd miloedd o honynt i ddihoeni i angau mewn aflendid ac angau. Ofer disgwyl am gael byth ystadegau teg a chyflawn o'u profedigaethau a'u dyoddefiadau. Dysgodd eu meistri newyddion greulonderau mewn tair blynedd na ddysgodd eu hen feistri mewn tri ugain mlynedd. Gallai awdurdodau y llywodraeth (pe dewisent) roddi amcan-gyfrif i ni o nifer y *marwolaethau* yn eu mysg drwy flynyddoedd y rhyfel mewn cydmariaeth i'r marwolaethau drwy y blynyddoedd cyferbyniol o flaen y rhyfel. Y mae yr hen athrawiaeth fod rhyfeloedd wedi cael eu harfaethu i buro a diwyllio a choethi chwaeth a moesau y byd yn un o duedd uniongyrchol i lygru a chaledu y galon: ac y mae yr hen drefn o geisio derchafu a dedwyddu llwythau *gorthrymedig* y ddaear drwy "*rym-rhyfeloedd*," wedi achosi drygau annarluniadwy dan bob goruchwyliaeth, yn mhob oes, a thrwy bob gwlad: ac yr wyf yn ofni i'r rhyfel mawr cartrefol presenol yn yr Unol Dalaethau wneuthur mwy o niwed i achos dynoliaeth a Christionogaeth nag a wnaeth unrhyw ryfel fu erioed o'r blaen yn barbareiddio teimladau plant dynion.

Gobeithio erbyn y terfyna y rhyfel sy'n awr yn cyflym ddistrywio y wlad, y bydd trefn caethwasanaeth wedi cael ei dileu am byth o'r Unol Daelaethau; ond bydd wedi cael ei dileu trwy ddinystr miloedd digyfrif o'r caethion, a miloedd lawer o'u meistri, a miloedd mwy na hyny o gyfeillion rhyddid; a thrwy ddifrodi gwerth miliynau o eiddo, a thrwy sefydlu gorthrwm o ddull arall drwy bob parth o'r wlad yn ffurf trefniadau gormesol y *Trethiadau* tu ag at adgyweirio dryllian y rhyfel, a thalu llogau dyledion y rhyfel, a gwobrau blynyddol enwogion y rhyfel, a chynal sefydliadau milwraidd er bod yn barod at ryfel *eto*, a chynal hefyd sefydliadau *cospawl* er ceisio nychu y llygredigaethau dirif y mae y rhyfel eisioes wedi esgor arnynt.

Nid wyf yn gwybod fod genyf ychwaneg iw ddywedyd ar bwnc pwysig *Rhyddhad y Caethion* oddieithr i gyflwr y wlad

wisgo rhyw arweddiadau pur newyddion; neu i'm cyfeillion fedru rhoddi i mi ryw oleuni pellach, neu ryw esboniad llawnach ar y mater. Os cyfnewidiaf fy marn wrth ystyried eu hymresymiadau, byddaf yn sicr o gydnabod hyny gyda phob diolchgarwch.

Yr wyf yn awr, ar ol taflu golygiad dros *nodweddau* ac *achosion* y gwrthryfel, i grybwyll yn

III. Ei Effeithiau:

Y rhai a renir yn naturiol i ddau ddosbarth,—sef yr effeithiau a *gafodd* yn ystod y tair blynedd a aethant heibio, a'r effeithiau a *gaiff* yn yr amser a ddaw. Y mae yn lled hawdd darlunio yr effeithiau a *gafodd* yn yr amser a aeth heibio, ond y mae yn anoddach darlunio yr effeithiau a *gâ* yn yr amser a ddaw. Yn mysg yr effeithiau niweidiol a gafodd yn barod, gellir crybwyll

1. Ei fod wedi mawr ddrygu *Amaethyddiaeth* y wlad. Amaethyddiaeth ydyw mam y celfyddydau, a ffynhonell benaf cynhaliaeth cymdeithas. Llwyddiant amaethyddiaeth mewn gwlad, yn enwedig mewn gwlad ëang fel America, ydyw un o brif elfenau ei nerth a'i chyfoeth a'i derchafiad. Yr oedd diwylliant amaethyddiaeth yn yr Unol Dalaethau yn myned yn mlaen yn gyflym drwy y blynyddoedd blaenorol i doriad allan y gwrthryfel. Yr oedd eu cymdeithasau amaethyddol yn llawer mwy gweithgar a blodeuog y pryd hyny, nag ydynt yn awr. Yr oedd y cyhoeddiadau a'r llyfrau ar amaethyddiaeth yn cael llawer mwy o ddarlleniad ac o ystyriaeth y pryd hyny, nag a gawsant drwy y blynyddoedd ar ol hyny. A gwaeth na'r cyfan, y mae ugeiniau o filoedd o *ddwylaw* cryfion a medrus wedi cael eu troi o faes amaethyddiaeth i faes rhyfel, ac i'r galwedigaethau cynorthwyol i ryfel: Oes, y mae ugeiniau o filoedd o'r dwylaw goreu wedi cael eu troi o faes y cyfoethogi a'r derchafu i faes y tlodi a'r darostwng; o faes y blodau a'r gwyrddlesni a'r peraroglau a'r iechyd a'r tawelwch, i faes y cynwrf a'r trwst a'r dychryn a'r heintiau echryslawn; o faes meibion tangnefedd i faes cyntaf-anedigion angau; o faes egin

rhinwedd i faes gwreiddiau pob llygredigaeth. Nid ellir byth ddirnad y golled i amaethyddiaeth yn ei holl ganghenau—i'w hydau a'u phorfeydd, i'w gerddi a'i gwinllanoedd, i'w pherllanau a'i holewyddlanau, i'w hoffer a'i hadeiladau, i fagwraeth ei hanifeiliaid ac i'w holl gyfleusderau a achoswyd ymhob dull gan y gwrthryfel. Ni byddai yn ddoeth i gynyg ystadegau manylaidd ar hyn, oblegyd y mae yn analluadwy eu cael; ond pe tybiem fod dan can mil o ddynion cryfion o'r gogledd a chan mil o'r de wedi cael eu galw am y tair blynedd diweddaf o faes amaethu y tir i faes y tywallt gwaed, byddai hyny, yn ol cyfrif isel, yn golled i'r wlad o dros bum' can miliwn. Nid hawdd prisio y golled o symud dyn da diwyd o faes y cynyrchu i faes y difrodi.

2. Y mae wedi troi llawer iawn o nerthoedd a chywreinrwydd ac athrylith ac yspryd y wlad i gelfyddydau a galwedigaethau gwaeth nag anfuddiol, a thrwy hyny wedi arafu a gwanychu cywreiniad celfyddydau heddwch, a dilyniad galwedigaethau buddioldeb. Y mae cywreinrwydd penaf y wlad yn awr yn cael ei ddefnyddio i adeiladu llongau rhyfel haiarnwisgedig, ac i wneuthur y magnelau a'r drylliau a'r llaw-ddrylliau effeithiolaf am dafiu peleni angau ymhell ac yn gyflym ac yn gywir, ac i wneuthur y cleddyfau a'r gwaywffyn blaenllymaf; a'r pylor mwyaf ei nerth, nid i rwygo creigiau o'r ffordd, ond i rwygo cyrff dynion; a'r ffyrdd effeithiolaf i ddryllio y Bombshell ac i wlawio y "Greek fire" a'r *Latin* fire; a buasid yn gwlawio hefyd y *Gothic* a'r *Vandalic* fires pe gallasid eu cael; ac i agor cloddiau, nid er cael allan yr aur a'r arian a'r copr a'r haiarn, a'r glo a'r marmor, ond er gallu myned yn ddigon agos i chwalu cestyll a dinasoedd a themlau; a'r ffyrdd goreu i drefnu byddinoedd, ac i wneud rhuthrau, ac i ddal ymosodiadau ar faes y frwydr; ac fel effaith naturiol o'r holl astudiaeth sydd wedi cael ei roddi i grefft fawr "ogoneddus" rhyfel yn ei holl ganghenau, ac yn eu holl gysylltiadau, y mae llai o sylw yn cael ei roddi i gelfyddydau heddwch,—i wneuthuriad peirianau braenaru a hâu a medi a dyrnu a nithio a malu a nyddu a gwëu

a gwnio. Yn lle curo y cleddyfau yn sychau, yr ydys yn curo y sychau yn gleddyfau; yn lle curo y gwaywffyn yn bladuriau, yr ydys yn rhoddi dur y pladuriau i wneud y gwaywffyn; ac yr ydys wedi defnyddio yr haiarn allasid gael i wisgo erydr ac ogau ac olwynion, i wisgo badau rhyfel ac i lwytho y magnelau a'r tanbelenau. Rhaid i'r felin lifio fod yn y cysgod tra y bydd ffwrn y fagnel yn y blaen ac ar ei goreu. Rhaid i'r "meirch *gwynion*" gilio yn ol, er cael ffordd rydd i'r "meirch *cochion*" garlamu. Nid all neb byth draethu na dirnad y golled i wlad ydyw fod blaenorion ei nerth a'i doniau yn cael eu troi at wahanol ganghenau celfyddyd fawr rhyfel.

3. Y mae wedi dyrysu rhai o gylchoedd pwysicaf masnach y byd. Y mae y gohebiaeth a'r gyfathrach a'r gydfasnach a fu rhwng y De a'r Gogledd wedi cael eu tori. Y mae llawer hefyd o'r cydfasnachu fu rhwng Talaethau y De a Theyrnasoedd Europe wedi cael ei ddyrysu a'i dori. Yr oedd Talaethau y De yn codi llawer o gynyrch yn cotwm, a ffrwythau, a melysion i lawer o farchnadoedd y byd, y mae hyny i raddau helaeth wedi darfod. Yr oedd y De yn gwerthu llawer i lawer o ddinasoedd y Gogledd, ac i lawer o ddinasoedd Europe; ac yr oedd yn prynu yn ol lawer o bethau eraill; ond y mae hyny i raddau helaeth wedi darfod. Yr ydys wedi eu cau allan bron yn hollol o gylch masnach eu gwlad, ac o gylch ëangach masnach y byd, Dyna ydyw y ffaith, y mae yn un eglur ac anwadadwy. Nid wyf am gynyg penderfynu yn awr pa un ai yn gyfreithlawn ai yn anghyfreithlawn y gwnawd hyny; ond y mae hyny wedi cael ei wneud, ac y mae yn golled ac yn ddyryswch annarluniadwy fawr, nid yn unig i holl fasnachaeth America, ond i gylchoedd penaf masnachaeth y byd. Y mae wedi cloffi, ac archolli, a llyfetheirio masnach fawr gref yr Unol Dalaethau fel nad all ymrodio o amgylch y byd yn awr mor hardd ac mor foneddigaidd, mor rhydd ac mor wynebuchel, mor drwsiadus ac mor gyfoethog ag y gwnai yn y dyddiau a aethant heibio.

4. Y mae wedi *difrodi meddianau* o werth uwchlaw pob

cyfrif a dirnadaeth. Baich penod hir o adroddiadau holl newyddiaduron y De, trwy y tair blynedd diweddaf, oedd ymffrostio, mewn iaith annheilwng o ddynoliaeth a Christionogaeth, pa faint o eiddo drudfawr perthynol i'r Gogledd oeddynt wedi allu ddistrywio: a baich penod llawer hwy yn adroddiadau newyddiaduron y Gogledd oedd ymffrostio, mewn iaith annheilwng o ddynoliaeth a Christionogaeth, am yr holl eiddo drudfawr perthynol i'r gwrthryfelwyr oeddid wedi allu ddistrywio. Diamen fod pob un o'r adroddiadau hyny yn wledd i ryw brofiad; ond yr oedd yn gwaedu calon pob Cristion ystyriol a didwyll. Nis gellir cael cryfach prawf o galon yn mhell o'i lle na'i bod yn gorfoleddu yn nifrodiad cynaliaeth a chysuron plant dynion. Nid oes yr un prisiwr, nac yr un rhifyddwr yn America, nac yn yr holl fyd, fedr roddi cyfrif llawn i ni o werth yr hyn a ddifrodwyd er dechreuad y gwrthryfel—yn anneddau a llongau, a ffyrdd a phontydd, a bwyd a diod, a dillad a dodrefn, a llyfrau ac ysgrifeniadau, a gweithredoedd a chofroddion, ac yn amgaeau a choedydd, a pherllanau a gwinllanoedd, yn beirianau a meni, ac arfau ac offer o bob maint ac o bob math, ac yn ieir a gwyddau, a thwrciod a moch, a defaid a gwartheg, a meirch a mulod. Byddai y cyfrifon, pe medrid eu cael, yn fwy na digon o lwyth i feddwl y rhifyddwr penaf yn yr holl wlad.

5. Y mae y gwrthryfel, a'r rhyfel er ei ddarostwng, wedi tynu *dyled* arswydus ar yr Unol Dalaethau. Y mae llawer iawn o siarad ac o ysgrifenu wedi bod yn America ac yn mhob man arall, am ddyledion Llysoedd Europe, ac yn enwedig am "ddyled coron Lloegr;" ond gellir dweyd fod Talaethau America wedi tynu llawer trymach dyled arnynt eu hunain yn ystod tair blynedd y gwrthryfel nag a dynwyd gan unrhyw wlad, Gristionogol na phaganaidd, mewn cyn lleied o amser, er dyddiau y greadigaeth. Y mae rhai yn gorfoleddu yn hyny, ac yn ymffrostio o hyny, gan resymu ei bod yn ddyled yn iawn, yn ddyled o ffigwrau ardderchog, yn ddyled deilwng o faint y wlad, a'i bod yn arwydd o nerth ac o olud yr Unol

Dalaethau, a bod yn gweddu i'r fath wlad gael y *flaenoriaeth* ar wledydd eraill, yn ei DYLED, fel yn mhob peth arall. Os parha awdurdodau yr Unol Dalaethau i liosogi yr argoelion hyny o'u nerth, ac o'u golud, ac o'u gogoniant am dair blynedd *eto*, byddant wedi eu distrywio yn anadferadwy. Y mae y ddyled, fel y mae yn *awr*, yn drymach na thros haner "*capital*" yr Unol Dalaethau. Bydd y ddyled, fel y *mae*, bron yn andwyol iddynt; bydd fel llyfetheiriau am eu traed, ac fel gefynau am eu dwylaw, ac fel meini melin am eu gyddfau, a hyny dros lawer o genhedlaethau. Nid hawdd i mi anghofio tôn a gwedd y bobl oeddynt yn ymsythu i ymffrostio o faint y *ddyled* fel argoel o nerth a chyfoeth y wlad; ac yn enwedig am fuddioldeb y ddyled fel sylfaen ei derchafiad a'i henwogrwydd. Nid yw hyny ddim gwell na gwaith afradlon anystyriol hunanol yn achrau *delirium* ei feddwdod, yn ymffrostio yn ei afradlonedd; neu waith gwallgofddyn yn dawnsio ac yn curo ei ddwylaw wrth edrych ar y fflamau sy'n difa ei gartref. Y mae y *fost* ynfyd y gall y wlad *fawr* hon "fforddio" rhedeg i ddyled, a hyny ar *scale* gyfatebol i'w hëangder a'i chyfoeth, yn un wrthwynebus iawn i'm teimlad ac i'm rheswm. Peth trwm iawn ydyw andwyo *teulu*, trymach na hyny ydyw andwyo *sir*, trymach na hyny ydyw andwyo *Talaeth*, ond y mae andwyo *gwlad* fel yr Unol Dalaethau, pan bron ar ddechreuad gyrfa lwyddianus dadleniad ei hadnoddau amrywiaethol, yn drwm uwchlaw pob cyfrif a dirnadaeth.

6. Y mae y gwrthryfel wedi gwenwyno yspryd addfwyn, hawddgar, cariadlawn, a maddeugar yr efengyl, a'i ymlid ymaith, gyda dirmyg, o holl gysegrfanau y wlad. Y mae y rhan fwyaf o'r gweddiau, a'r caniadau, a'r pregethau, a'r cyfeillachau crefyddol, a'r cynadleddau eglwysig, drwy *ddwy* ochr y wlad, wedi bod yn llawnion hyd yr ymyl, a thros yr ymyl, o genfigen, a llid, a malais, a chamliwiadau, a chreulonderau, a bygythiau, a dialgarwch, a phob angharidoldeb: a byddai yn gabldraith ar holl eiriau a holl ordinhadau Cristionogaeth i ddweyd fod yspryd *felly* wrth fodd y nefoedd, yn gymeradwy gan Iesu yr

Anwylyd, a chan Dduw'r Cariad, a chan Ysbryd y Gras, a chan yr angylion sanctaidd "gwasanaethgar," ac ysprydoedd y cyfiawn y rhai a berffeithiwyd: ac yn wir, rhaid i'r eglwys "filwriaethus" isod, newid ei hysbryd a newid ei harfau, onide cyll wenau y nefoedd, a'i nerth a'i gorfoledd; a bydd yn sicr o lithro yn ol ar y maes, a chael ei chlwyfo, a bydd mewn perygl o golli y dydd, a cholli ei choncwest a'i choron.

7. Y mae wedi lliosogi, a thrymhau, a dyfnhau *llygredigaethau* y wlad. Y mae yn rhyfedd genyf feddwl am ddynion o ddysg a dylanwad, dynion yn proffesu athrawiaethau Cristionogaeth, ac yn cyhoeddi eu bod wedi astudio ffeithiau hanesyddiaeth a rheolau moesau da, yn gwerthu eu doniau i geisio profi fod yr hyn a alwant yn "DDISGYBLAETH Y FYDDIN" yn foddion rhagorol i ddiwygio moesau gwyr ieuainc y wlad: fod "disgyblaeth" sydd a'i holl ogwydd a'i holl amcan i'w caledu a'u creuloni—disgyblaeth ag sydd yn eu cynefino â'r ffieidddra ysgeler o ladd, ac anrheithio, a difrodi—disgyblaeth ag sydd yn eu hyfforddi yn drwyadl yn elfenau cyntaf a diweddaf, uchaf ac isaf yr arferiad ddisynwyr o dyngu a rhegu—disgyblaeth ag sydd yn mygu eu parch i ddydd Duw, ac i holl athrawiaethau ac ordinhadau ei Air—disgyblaeth ag sydd yn ol pob hanes wedi gwneud y nifer amlaf o lawer o'i disgyblion ffyddlonaf, cysonaf a gwresocaf yn anffyddwyr dideimlad, a segurwyr gloddestgar diawydd i fod yn ddiwyd a defnyddiol mewn unrhyw alwedigaeth fuddiol, ond yn awyddus am segurswyddau o ddifyrwch, a bri, ac elw, mewn gwlad neu eglwys, ar draul y diwyd, a'r gonest, a'r llafurus—fod disgyblaeth felly yn foddion rhagorol i ddiwygio moesau gwlad! Y mae y wlad er dechreuad y rhyfel wedi caledu yn ofnadwy yn nwyddau gwaethaf ei llygredigaethau.

8. Y mae y gwrthryfel wedi gwasgu llywodraethwyr a swyddwyr y wlad, weithiau yn eu cyfyng-gyngor, ac weithiau yn eu trahausdra, i gynllunio, a chyflawni, a chyflawnhau y mesurau creulonaf o drais a gormes. Nid wyf eto yn barod i gredu fod rhyfeloedd yn anocheladwy, eu bod yn angenrheid-

iol er trefn a thawelwch y byd; ond pe profid fod rhyw ryfel yn anocheladwy, ei fod yn rhyfel cyfiawn, "Cristionogol," o blaid dyngarwch a threfn a phob rhinwedd; yr wyf yn credu y gellid, ac y *dylid* ei wneud yn ddigon *poblog* yn mysg y deiliaid fel y gellid cael digon o *wirfoddolion* i'w ddwyn yn mlaen *heb* gynlluniau trahaus a threisiol y "draft" a'r "conscription." Y mae rhai dynion eto, er creuloned ydyw y byd, a ystyriant *bob* rhyfel yn anghyfreithlawn, ac a wnant eu goreu yn mhob ffordd i gael y byd i dir tangnefedd; y mae gorfodi y cyfryw i wisgo arfau yn groes i argyhoeddiad eu cydwybodau, a'u llusgo ymaith o fynwes eu teuluoedd i faes y lladdfa yn ferthyrdod o'r fath waethaf, a dylid gwneud pob rhyfel yn ddigon poblog er ysgoi y fath greulondeb, a gellid cynyg at hyny drwy ddwy ffordd: drwy ddangos ei iawnder a'i ddaioni, a thrwy godi hûr y milwr. Pe gorfyddai i mi addef fod trefn y "draft" yn un deg, neu fod hawl gan lywodraeth i *orfodi* dynion i ymrestru i'w milwriaeth, yr wyf yn barnu y dylid *talu* i'r hwn a orfodir i fyned allan yn filwr, o leiaf gymaint o gyflog ag a allo enill wrth ei alwedigaeth gartref. Byddai gorfodi dyn i fyned allan i lafurio am "dri dolar ar ddeg y mis" ar faes y rhyfel, pan y gallai enill tri dolar ar ddeg ar hugain y mis ar ei faes ei hun gartref yn anrheithio y dyn hwnw, nid yn unig o'i ryddid personol ac o'i freintiau a'i gysuron teuluaidd, ond o ugain dolar y mis o'i enill cyfiawn; byddid yn dwyn oddiarno (ac yr wyf yn ei *ail* ddweyd yn hyf) ugain dolar y y mis, neu ddeuddeg ugain dolar y flwyddyn o'i enill teg tuag at addysgiad ei blant a chynaliaeth ei deulu. Ac o'r tu arall y mae llawer dyhiryn diog afradus ag na bu erioed yn ei fywyd yn enill tri dolar ar ddeg y mis iddo ei hun, nac i'w deulu, yn câel llawer dros gan' dolar y mis am gynorthwyo i lygru y fyddin. Y mae pethau fel hyn wedi cael eu gwneud yn mhob gwlad, ac yn mhob oes o'r byd, gan awdurdodau rhyfel; ac y mae llawer iawn o hyn wedi cael ei wneud yn America, gan y ddwy ochr, yn ystod y tair blynedd diweddaf.

Y mae hefyd yn ddiwedd byd mewn Talaeth i "*suspendio*"

y drefn sefydlog i weinyddu y gyfraith drwy ymresymiad pwyll a barn rheithwyr, ac i droi yr holl awdurdod o'r hen lysoedd rheolaidd i'r llys newydd milwraidd. Ydyw, y mae yn ddiwedd byd mewn unrhyw Dalaeth i greu llŷs newydd o swyddwyr y cleddyf i lyncu i fynu swyddogaeth ac awdurdod yr hen lysoedd rheolaidd. Y mae llawer iawn o hyn wedi cael ei wneud yn America gan y ddwy ochr yn ystod y tair blynedd diweddaf.

Y mae hefyd yn galed iawn i luddias dinesydd myfyriol, profiadol, boneddigaidd, i amlygu ei farn gydwybodol am y trefniadau, neu y cynlluniau *goreu* er trefn, a thangnefedd, a derchafiad ei wlad. Y mae llawer o hyn wedi cael ei wneud yn ddiweddar gan y ddwy ochr. Dywedir yn fynych mai un o brif wendidau y De yn flaenorol i doriad allan y gwrthryfel, oedd eu hanewyllysgarwch i oddef i ddinasydd heddychol cydwybodol gael egluro ei farn yn llawn ac yn deg am ddrygau eu "*Domestic Institution*," sef eu sefydliad o gaethwasanaeth; a chyhoeddir yn fuan gan haneswyr craffaf a gonestaf yr amser a ddaw, mai ceisio atal rhydd-ymresymiad gyda golwg ar y drefn oreu i adferu heddwch i'r wlad, oedd un o wendidau mawr y Gogledd ar ol toriad allan y gwrthryfel. Yr hyn *oedd* yn cymell ac yn cynhyrfu y De i wrthwynebu ac i wahardd rhydd-ymresymiad oedd eu hofnau i'r caethion gael eu hudo a'u byddino i godi terfysgoedd. Yr hyn *sydd* yn cynhyrfu y Gogledd i wrthwynebu ac i wahardd rhydd-ymresymiad yw eu hofnau iddynt fethu yn eu cynlluniau i ddarostwng y gwrthryfel ac i adferu Undeb drwy rym eu harfau. Ond y mae ceisio mygu rhydd-ymresymiad yn wendid mawr a niweidiol pa *le* bynag y bydd, pa un bynag ai yn y De ai yn y Gogledd; a pha *bryd* bynag y bydd, pa un bynag ai mewn adeg o dawelwch ai mewn adeg o ddyryswch; oblegyd nis gellir mygu y *gwirionedd*. Myn ddyfod i'r golwg, a myn sylw a gwrandawiad; a goreu pa gyntaf y daw i'r golwg, a goreu pa gyntaf y caiff ei wrando, er llwyddiant pob rhinwedd a daioni.

Y mae hefyd yn galed ac yn greulawn iawn i fyddinoedd arfog, yn enwedig i fyddinoedd llywodraeth gref gyfoethog, pan ar eu teithiau a phan yn gwersyllu yma a thraw, gymeryd eiddo eu cyd ddinasyddion yn ŷd a chig, a llaeth a mel, a ieir a gwyddau, a thwrciod a phaunod, a moch, a defaid, a gwartheg, a diodydd a dillad, a llysiau a ffrwythydd, ac arfau a phorthiant anifeiliaid, heb ofyn eu cenad, na chynyg unrhyw dâl iddynt : ac yr oedd yn greulonach na hyny i roddi *esgus* "receipt" iddynt am yr eiddo a ddygid oddiarnynt, ac yn y diwedd, quartermasters y byddinoedd yn gwrthod y receipt hono, gan ddweyd yn sych wawdus, ei bod "of no account ;" a hyny ar ol rhoddi mwy na mwy o deithio ac o boen a thrafferth i'r truan oedd wedi ei chael, i geisio yr arian am dani, a hyny gan y talwyr penodedig. Y mae llawer iawn o bethau fel hyn wedi cael eu gwneud, gan y ddwy ochr, yn ystod misoedd meithion y rhyfel ofnadwy presenol. Pan y mae llywodraeth fawr gyfoethog ac enwog yn ymlithro i dir bawaidd yr anghyfiawnderau a'r gormes a grybwyllwyd, y mae yn gosod ei hun ar lithrigfa ofnadwy, ac nid hawdd dirnad pa mor isel fydd ei chwymp.

9. Y mae y gwrthryfel presenol, a'r rhyfel poethwyllt a gynhyrfwyd er ei ddarostwng, wedi llwyr ddyrysu llaweroedd o ddynion uchaf y wladwriaeth mewn anghysonderau gwaradwyddus ac anghymodadwy. Enwaf *rai* o'u hanghysonderau :

Yn gyntaf, Haerant fod Llywodraeth yr Unol Dalaethau, er dyddiau ei sylfaenwyr, wedi cael ei dwyn yn mlaen yn y dull medrusaf ac anrhydeddusaf, yn y dull mwyaf teg a llwyddianus ; a bod ei threfn, a'i nerth, a'i chodiad, a'i chynydd, a'i llwyddiant wedi bod yn destyn sylw a syndod, ac eiddigedd, i holl lywodraethau y ddaear. Haerant yn nglyn a hyny fod Llywodraeth yr Unol Dalaethau wedi bod yn nwylaw gwŷr y De bron ô hyd er amser sefydliad eu hannibyniaeth. A haerant wedi hyny yn y diwedd, megys yn un pwrpas er andwyo eu dau haeriad blaenorol, nad oedd ac na bu dim erioed, ond twyll a brâd, a thrais a llygredd, a phob anwybodaeth, a phob annhegwch yn perthyn i wŷr y De.

Yn ail, Pan mewn hwyl i ganmol, haner ddwyfolant Gyfansoddiad Llywodraeth yr Unol Dalaethau. Dywedant fod y tadau dan ddylanwad Ysprydoliaeth anffaeledig wrth ei eirio a'i selio ; ei fod yn safon perffeithrwydd, nad oes ond bradwyr anonest ac ynfyd yn meddwl nac yn son byth am ei newid, a'i fod i sefyll fel y mae yn oes oesoedd. Dadleuant yn ymyl hyny, pan y byddant mewn hwyl arall, a'u golwg ar amcan arall, fod "DEDDF UWCH" yn bod na deddf y Constitution ; a bod deddf y Cyfansoddiad i gael ei phlygu, a'i newid, a'i gosod o'r neilldu, o flaen purdeb, ac uniondeb, ac awdurdod y "*ddeddf uwch*" hono. Nid oes genyf ddim yn erbyn iddynt ddadlu fod pob cyfansoddiad *dynol* i gael ei farnu wrth egwyddorion y "ddeddf *uwch*," ac i gael ei "newid" drwy farn bwyllog yn wyneb helaethach profiad a goleuni, i fwyfwy o gydffurfiad â'r ddeddf fawr hono ; ond ni ddylent pan newydd ddadlu yn dda am newid a gwella y Cyfansoddiad, ymffrostio ei fod yn berffaith, nad oes yr un iod nac yr un tipyn o hono i gael ei newid, eu bod am gadw ato fel y mae, ac mai hwy ydynt yr unig bobl ag sydd yn ffyddlawn iddo.

Yn drydydd, Rhesymant weithiau mai unig amcan y rhyfel ydoedd cadw at Gyfansoddiad yr Undeb, a darostwng a chospi y rhai oeddynt am ei rwygo, ac nad oedd dim a fynai y rhyfel â rhyddhad y caethion, neu â "Domestic Institution" Talaethau *annibynol* y De. Rhesymant yn ymyl hyny, mai dilead trefn orthrymus caethiwed ydyw *gwir* amcan y rhyfel, ac nad oedd dim arall a allai ei gyfiawnhau.

Yn bedwerydd, Cydnabyddant ambell dro mai unig drosedd y gwrthryfelwyr oedd rhwygo yr Undeb ; mai eu hunig amcan a'u holl ddymuniad oedd cael rhyddid i encilio, a chael eu cydnabod fel Llywodraeth annibynol ; nad oeddynt yn ymgais am ddim, nac yn ymgynyg at ddim ond hyny ; ac mai rhyfel *disgyblaethol* ydyw y rhyfel presenol er cadw plant ystyfnig ac afradlon dan ddisgyblaeth yr iau ; ond cyhoeddir yn union ar ol hyny, mai rhyfel *amddiffynol* ydyw er amddiffyn tiroedd a a dinasoedd y rhydd-dalaethau rhag cael eu hanrheithio. Dy-

wedir ag un anadl nad oedd Talaethau y De am ddim ond am gael llonydd i encilio, ond cyhoeddir yr anadl nesaf eu bod am anrheithio Talaethau annibynol Llywodraeth gymydogaethol. Os blŷs balch i encilio oedd eu *hunig* drosedd, ni ddylid taflu y trosedd anfad arall yn eu herbyn. Dylai'r diafol ei hun gael y gwirionedd. Y mae'r dyn a ddywedo gelwydd ar "dad y celwydd" yn profi ei fod yn perthyn iddo.

Yn bumed, Pregethwyd yn hi[illegible]yn ddoniol, ac yn selog gan laweroedd o wŷr doethaf a b[illegible]f y rhydd-dalaethau nad oedd dim gwell i'w wneud na diarddel y *caeth*-dalaethau, a'u troi dros y drws, a'u tori ymaith fel aelodau pwdr ag oedd yn nychu ac yn llygru y Cyfansoddiad, ac yn peryglu bywyd yr holl gorff; ond pan aeth gwyr beilchion ac afradlon y De i gyhoeddi eu bod am fyned dros y drws, a'u bod am gael llonydd i gadw tŷ iddynt eu hunain, cyhoeddwyd yn uniongyrchol fod hyny yn deyrnfradwriaeth haeddol o farwolaeth; a chyhoeddwyd hyny hefyd gan y dynion, y *very* dynion uchel ac enwog, ag oeddynt wedi hir ddadlu am eu diarddel a'u tori ymaith. Ar ol i laweroedd o enwogion y rhydd-dalaethau gyhoeddi i'r byd drachefn a thrachefn fod Talaethau y De yn faich arnynt, yn nychdod iddynt, yn golled iddynt, yn dramgwydd iddynt, ac yn warth iddynt; eto pan gododd y De i droi allan, ymgynddeiriogwyd ar unwaith, mewn yspryd dialgar a llofruddiog, i'w cospi fel teyrnfradwyr. Yr oedd yr un *very* bregeth ag oedd yn ddoethineb, ac yn wladgarwch, ac yn ddyngarwch yn y Gogledd, yn wrthryfel, ac yn derfysg, ac yn fradwriaeth yn y De.

Yn chweched, Yn flaenorol i'r rhwygiad echrys presenol yr oedd miloedd lawer o bobl uchel iawn eu cymeriadau fel gwladwyr ac fel crefyddwyr yn proffesu ac yn pregethu athrawiaeth nefol bwysfawr plant tangnefedd, sef fod pob dadl rhwng gwlad a gwlad, a thalaeth a thalaeth, fel pob dadl rhwng dyn a dyn, a theulu a theulu, a sir a sir, i gael eu terfynu trwy ymresymiad pwyllog o flaen bwrdd etholedig o gyflafareddwyr, neu drwy raith lawn mewn llŷs teg, rheolaidd, ac nid drwy

gynddaredd rhyfel. Yr oeddynt yn dal gyda Franklin, "Na bu erioed ryfel da, na heddwch drwg." Yr oeddynt yn dal mai hen grefft y gormeswr uchelfrydig ydyw rhyfel, mai crefft y cryf, a'r cyfrwys, a'r crib-ddeilgar ydyw i orthrymu ac anrheithio y gwan ; mai crefft y dialydd balch, phariseaidd ac erlidgar ydyw, a'i bod yn hollol groes i holl egwyddorion Cristionogaeth. Yr oeddynt yn dweyd gyda Horace Greeley :—

"The humane, reflecting reader of man's history is sickened by the constantly recurring details of battles and butchery—by accounts of the happiness sacrificed, the privations endured, by by thousands after thousands in gathering from remote corners of the earth to maim and slaughter each other.

Mere depravity, however great, is not enough to account for this. No devils could be found silly enough thus to torment themselves first, then one another. Sheer madness is the very least explanation that is adequate.

Looking closely and steadily at the matter, we detect the cause of this horrible jangle, or at least a sure clue to it. War ravages nations, afflicts and destroys people, but strengthens governments, exalts rulers and enables them to enrich their favorites with the spoil of plundered millions.

The lodging of the commissary or contractor is rapidly transformed into a baronial castle ; his suddenly-acquired estate is fattened with the gore of countless soldiers, the tears of innumerable widows and orphans ; and while thousands are shivering and freezing for want of the humble dwellings which war has destroyed, his family rest secure in lordly halls and revel in luxury.

Burke, we believe, said of this class that by means of war 'their equipages shine like meteors ; their palaces rise like exhaltations.' Well can they afford to prate of patriotism, 'right or wrong,' and bribe venal orators with some share of their plunder to inflame the passions of the duped multitudes, and fool them into enlisting to be shot at for some beggarly shilling or so a day, and that often unpaid.

Will the mass never become wise enough to detect and scout this swindling game of murder?

Suppose a government to be weak or profligate—a cause by no means unsupposable—and, therefore, in danger of incurring popular odium or contempt. It desires to be strong in the public confidence, but without the virtue or capacity to deserve that confidence. It has one unfailing resort—to pick a quarrel with some other government. That at once withdraws public attention from its own crimes or vices; gives it a hold on the popular feelings; enables its satellites to call upon the people to 'support the country'—that is to rally around and uphold the executive in whatever he may propose.

All inquiry is stopped—all watchfulness set aside—appropriations are made by millions, and the purse and sword put unreservedly into the hands of the chief magistrate to be wielded at his pleasure—the latter against his enemies, the former in behalf of his friends.

All who question the policy or the justice of his course are at once denounced as traitors and enemies of the country.

Thus thousands are bribed by office and gold to cry up the war; all murmurs are stifled as treasonable; and, when at last disaster or utter exhaustion of resources compels a return to peace, a countless host of pensioners, cripples, place-men, and fund-holders are provided to eat up the avails of honest labor for fifty or a hundred years to come.

The poor man's children must go to rest hungry and grow up in ignorance, in order that the favorites of rulers may glitter in 'orders' and stars, and riot on the spoils of a people. Such is war.

Such is a small portion of the cost of the infamous cheat styled glory."

Dyma oedd barn Horace Greeley am ryfel tua deunaw mlynedd yn ol, pan oedd yr Unol Dalaethau yn ymwylltio i ryfel â Mexico; dyna oedd ei farn am ryfel pan yr oedd ei ben yn oleuach, a phan yr oedd ei galon yn onestach, nag yd-

ynt yn awr yn nghanol terfysgoedd y rhyfel presenol; a dichon na ddywedodd erioed er pan anwyd ef, fwy o synwyr ac o wir, mewn cyn lleied o gylch, nag a ddywedodd y pryd hyny am ddrygau rhyfel: a dyna oedd barn ugeiniau a chanoedd o filoedd heblaw ef yn y dyddiau hyny o floeddio i'r gâd, ac am ddyddiau lawer ar ol hyny. Ond ar ddechreuad y terfysg a'r rhwygiad presenol, pan dybiasant fod gobaith rhan o'u *helw* yn myned ymaith, newidiodd eu hyspryd a'u hymadrodd, ymchwyddodd eu hen ddyn nes yr ymddrylliodd, fflamiodd eu phariseaeth, meddianwyd eu holl enaid gan gynddaredd yspryd rhyfel; daeth rhyfel i'w credo ac i'w crefydd, daeth i'w gweddi ac i'w cân, daeth i'w haraeth ac i'w pregeth, daeth i'w llythyrau ac i'w llyfrau, daeth i'w barddoniaeth ac i'w cerddoriaeth; daeth ar unwaith yn ddalen fawr o arfaethau y nefoedd, yn olwyn fawr o beiriant rhagluniaeth, yn gangen fawr o weinidogaeth yr efengyl; daeth yn un o brif ordinhadau Cristionogaeth, yn un o rwymedigaethau blaenaf saint y Goruchaf, yn goron proffes canlynwyr yr Oen; ac yn un o egwyddorion sylfaenol teyrnasiad Tywysog Tangnefedd; a phan feiddiai ambell un ddwyn i'w cof eu hymresymiadau blaenorol o blaid pwyll, a barn, a rheswm, a chyflafareddiad yn lle ymhyllu ac ymgynddeiriogi i wisgo y cleddyf, dyma hwy ar unwaith yn gwylltio, ac yn crynu gan gynwrf, ac yn ym-*felix*-eiddio i weiddi allan—"Dos ymaith ar hyn o amser, a phan gaffwyf fi amser cyfaddas, mi a alwaf am danat."

Yn seithfed, Dadleuant fod enciliad Talaethau y De yn drosedd o gyfraith fawr yr efengyl, yr hon sydd yn rhwymo pob enaid i "Ymddarostwng i'r awdurdodau goruchel," am mai gan Dduw y maent wedi eu hordeinio: ond y mae yr un dadleuwyr yn cyfiawnhau gwaith y tadau yn codi yn erbyn yr "Awdurdodau goruchel," ac yn encilio yn amser Washington. Dywedant fod yr enciliad gynt yn wladgarwch, ond fod yr enciliad presenol yn wrthryfel. Cofier nad wyf fi ddim am wneud enciliad y tadau yn wrthryfel, ond y mae y dadleuwyr ydynt yn nyddu ac yn gŵyr-droi cyfraith yr efengyl i gondemnio pob

enciliad ac ymneilldua d, yn gwneud Washington ei hun yn wrthryfelwr yn erbyn yr "Awdurdodau goruchel."

Yn wythfed, Rhesymant yn ardderchog iawn yn erbyn caethiwed a chaethwasanaeth, ond derbyniant ar yr un pryd "ran y llew" o fudr-elw caethwasanaeth.

Yn nawfed, Dadleuant yn oleu ac yn enwog fod pob dyn yn gydradd; a bod y *Negro* yn ddyn; ac felly fod hawl ganddo i fod yn gyd-ddinasydd â'r dyn *gwyn*; ond yr oeddynt ar yr un pryd yn ei ddifreinio, ac yn cynlluuio i'w alltudio o'r wlad.

Yn ddegfed, Condemnient anwareidd-dra ac annhegwch gwŷr y De am geisio mygu pob rhydd-resymiad gyda golwg ar bwnc *caethwasanaeth;* ond ceisient fygu eu hunain ar yr un pryd bob rhydd-resymiad ar bwnc yr *encilio.*

Yn unfed-ar-ddeg, Sonient byth-byth a hefyd, am y cymwynasau lliosog a drudfawr oeddid wedi wneud i Dalaethau y De; ond ni soniant am y cymwynasau oeddid wedi dderbyn oddiwrth Dalaethau y De, pan yr ydys wedi derbyn llawer iawn, yn diroedd ac yn drethoedd, ac yn gyfnerthoedd mewn rhyfel.

Yn ddeuddegfed, Ymffrostient gynt fod pob Talaeth yn "*Commonwealth* Annibynol," ac mai annibyniaeth pob Talaeth ydoedd sylfaen a chonglfaen Cyfansoddiad yr Unol Dalaethau. Dadleuant yn awr nad yw Talaeth ddim ond rhaniad o'r wladwriaeth yn yr un ystyr yn hollol ag ydyw sir yn rhaniad o Dalaeth.

Yn drydydd-ar-ddeg, Dadleuent yn dyn ac yn boeth drwy'r holl flynyddoedd fod hawl gan y Gydgynghorfa i ryddhau y caethion heb wneuthur unrhyw iawn i'r caethfeistri; a'i bod yn gyfreithlawn ac yn rhinweddol i geisio eu rhyddhau drwy drais; ond addefant yn awr yn y diwedd, ar ol enyn fflamau rhyfel drwy'r holl dir, nad oedd gan y Llywodraeth gyffredinol ddim hawl i'w rhyddhau heb neillduo pridwerth, neu ryw iawn i'r meistri. Gwasgent yn dŷn dŷn un diwrnod ar y Gydgynghorfa i gynllunio a selio deddf er rhyddhau y caethion. Rhes-

yment bryd arall yn hyf ac yn gryf iawn, ar sail annibyniaeth y gwahanol Dalaethau, nad oedd gan y Gydgynghorfa ddim mwy i'w wneud gyda golwg ar ryddhad caethion y *De* nag oedd ganddynt i'w wneud gyda golwg ar ryddhad y *Serfs* yn Rwssia, neu ryddhad y caethion yn y ddwy India.

Yn bedwerydd ar-ddeg, Cyhoeddwyd ar y dechreu yn iaith a llais ymffrost fod y gwrthryfel wedi asio Talaethau y Gogledd, a'u gwneud "oll yn un," yn un galon, ac yn un blaid, fod y gwrthryfel wedi eu gwasgu oll i rwymyn yr Undeb anwylaf, dan gwlwm y cydymdeimlad cynhesaf, a'r cydweithrediad ffyddlonaf; ond cyhoeddwyd wedi hyny yn yr iaith gryfaf fod Talaethau y Gogledd yn llawn o ben bwy gilydd o fradwyr ac o haner-bradwyr; ac addefir yn awr na bu erioed boethach croes-ymdynu rhwng gwahanol bleidiau nag sydd yno yn bresenol; a bod y croes-bleidiau mor ddigofus wrth eu gilydd ag ydynt at bobl y De. Yr wyf yn credu hyny, ac yn credu hefyd, pe medrent ymddadblethu o'u cysylltiadau lliosog â'u gilydd, ac ymddidoli i gymeryd eu lle bob ochr i ryw linell derfyn, yr enynid *rhyfel* cynddeiriog rhyngddynt ar unwaith o'r naill ben i'r llall o linell eu terfyn.

Y mae yr holl boen pryderus a gymerwyd i geisio amddiffyn a chyfiawnhau y rhyfel arswydus presenol wedi llwyr ddyrysu dynion da synwyrol a gwladgarol mewn anghysonderau gwaradwyddus. Nid fy amcan yn awr ydyw amlygu pa un o'u croes-esboniadau ar wahanol bethau ydwyf yn ystyried y cywiraf; ond yn unig crybwyll fod ganddynt esboniadau hollol groes i'w gilydd, ar bron bob pwnc perthynol i'r gwrthryfel. Peth cyfleus iawn i ambell resymydd ydyw fod ganddo *ddau* esboniad ar bob pwnc a drinia, fel y gallo ddefnyddio yr esboniad a ddewiso yn ol yr amgylchiad. Y mae dynion mawrion a doethion weithiau yn ymddyrysu mewn anghysonderau anghymodadwy wrth ymwylltio i gyfiawnhau yspryd anefengylaidd, ac ymgyndynu ac ymgreuloni i gyflawni cynlluniau o drais ac o ddialgarwch.

Dichon y dywedir ac y dadleuir nad ydyw o ddim *lles* i ad-

goffa rhyw "anghysonderau" fel hyn. Y mae yn iawn eu hadgoffa os ydyw *hanesyddiaeth* i fod o ryw les. Os ydys am i hanes un genedlaeth fod o addysg i'r cenedlaethau dilynol, dylid cofio a choffa pethau fel hyn, oblegyd nid rhyw *fan* anghysonderau dibwys ydynt y pethau a nodwyd, ond anghysonderau trymion, cyhoeddus, o natur i ddyrysu cymdeithas, ac i andwyo y wlad; anghysonderau yn codi o ragfarnau a nwydau a achosasant ddrygau ofnadwy, nid yn unig i'r Unol Dalaethau, ond i holl wledydd y byd: ac ni waeth heb son am i hanesyddiaeth fod yn llawn, ac yn deg, ac yn addysgiadol, os canir pethau fel hyn allan o'i dalenau. Ond nid ellir gwneud hyny; y maent wedi cael eu hysgrifenu yno yn barod, ac nid ellir byth eu croesi allan. Bydd côf a choffa am danynt tra y cofir am y gwrthryfel. Y maent hefyd wedi cael eu cofnodi ar ddalenau Llyfr mawr Llŷs uwch na holl lysoedd y ddaear; a byddir yn eu darllen yn nydd y cyfrif, pan y bernir pawb yn ol eu gwir egwyddorion, ac y telir i bawb yn ol eu gweithredoedd.

10. Y mae y rhyfel wedi enyn cenfigen lidiog rhwng llaweroedd o brif ddynion y wladwriaeth; ac wedi ffyrnigo yr hen genfigen lle yr oedd o'r blaen yn cael ei mynwesu. Nis gwn yn sicr pa fodd y mae wedi bod yn llysoedd, a gwersylloedd, a theuluoedd ac eglwysi tir y gwrthryfel, i lawr yn y De; ond yr wyf yn gwybod fod dynion enwog yn y Gydgynghorfa yn Washington, a chad-flaenoriaid dewrion yn myddinoedd yr Undeb, a deddfwyr, ac ynadon, a chyfreithwyr enwog yn y gwahanol Dalaethau, a marsiandwyr enwog yn mhrif-leoedd masnach, a chrefyddwyr selog yn y gwahanol eglwysi, wedi myned yn elynion i'w gilydd, yn elynion ag ydynt yn diwyd ymroi i fradychu cymeriadau, a nychu dylanwadau, a dyrysu amcanion eu gilydd; a hyny oblegyd gwahanol farnau, a chroes-gynlluniau gyda golwg ar y gwrthryfel. Dichon na bu mewn byddin erioed ag oedd yn *proffesu* bod ei hamcan mor unplyg ac mor bwysfawr fwy o eiddigedd ac o genfigen a dygasedd, fwy o swyddogion mewn gelyniaeth dwfn at eu gilydd;

a buasai y genfigen yn fwy llidiog ac yn fwy llofruddiog nag ydyw oni buasai fod maes y filwriaeth mor ëang, a bod gwahanol adranau y fyddin fawr mor bell o gyrhaedd eu gilydd. Y mae y gwrthryfel a'r rhyfel wedi enyn rhwng personau a phleidiau o urddas a dylanwad yn uchel-leoedd y wladwriaeth, fflamau o lid ag y bydd yn anhawdd eu diffoddi am lawer o flynyddoedd, os nid am lawer o genedlaethau ; llid a digofaint ag a fyddant yn sicr o gynyrchu drygau aneirif yn yr amser a ddaw, os na ddaw rhyw yspryd llawer gwell i lywodraethu y wlad nag sydd yn awr yn ymweithio trwyddi.

11. Y mae y gwrthryfel wedi cynhyrfu bron yn mhob cylch drwy'r holl wlad yspryd hŷf byrbwyll i *feio* a chondemnio pob swyddwr ag sydd yn *methu* cyflawni y cynlluniau a ymddiriedwyd iddo ; neu yn methu ateb y disgwyliadau gyda golwg ar ei wasanaeth, pan dichon y bydd wedi gwneud ei oreu yn yr achos, wedi cysegru ei holl ddawn a'i holl nerth at ei waith ; a phan y bydd yn barod i aberthu cymaint er lles ei wlad a'r rhai sydd yn ymfawrygu ac yn ymwylltio i'w feio. Nid oes yr un cad-flaenor yn awr ar y maes na chafodd ei feio, a'i feio yn gâs waradwyddus. Y mae lle i ofni fod yr holl feio a'r holl *ddiswyddo* fu yn myddin yr Undeb wedi effeithio er niwed iddi, er gwanychu ei heffeithiolaeth, ac annrhefnu ei disgyblaeth, a chymylu ei gogoniant, a bylchu ei choron ; ac er lleihau poblogrwydd a deniadau yr amcan mawr oedd i'r filwriaeth ; a phe buasai rhai yn medru cael eu ffordd buasai llawer mwy wedi cael eu diswyddo nag a ddiswyddwyd. Clywais areithwyr selog, ac areith-*wragedd*, neu yn hytrach areith-*lancesau* selog hefyd, yn hyf-gyhoeddi fod yn mhell dros haner uchel-swyddwyr y fyddin yn *fradwyr*, ac yr oedd eu condemniadau haerllug yn cael eu derbyn gyda gwresog gymeradwyaeth gan y rhai oeddynt yn eu gwrando ; ond prin yr oeddynt hwy na'u gwrandawyr yn ystyried eu bod mewn effaith yn condemnio ar yr un pryd holl weinyddwyr y Llywodraeth, a holl awdurdodau y fyddin, pan yr oeddynt yn poethwyllt ddu-nodi fel bradwyr gad-flaenoriaid ag oeddynt y pryd hyny yn tynu

cyflogau uchel o ddwylaw talwyr y trysorlys. Rhaid fod y Llywodraeth o'i lle wrth dalu cyflogau mawrion i'r fath fradwyr, neu fod eu cyhuddwyr o'u lle wrth eu condemnio fel bradwyr. Yr oedd eu cyhuddwyr yn *dweyd* gormod, neu yn *gwneud* rhy fach. Y mae yn anghysondeb o'r fath waethaf i ymgyuddeiriogi am gael y bradwyr *pellenig* i afael y dïenyddiwr, a thalu cyflog uchel ar yr un pryd i'r bradwyr *cartrefol.* Yr wyf yn meddwl fod y beio gwyllt, tanbaid a diarbed sydd wedi bod ar laweroedd o brif-gapteniaid y fyddin am fethu llwyddo yn eu hamcanion fel yr oeddid yn disgwyl, wedi bod yn warth ac yn wendid i achos yr Undeb. Rhaid fod cryn flâs ar yr *enw* o fod yn *General,* a chael pluen general, a chleddyf general, a staff general, ac yn enwedig ar gael *cyflog* general, a gobeithion general; onide buasai byddinoedd yr Undeb heddyw heb yr un general; buâsai y cad-flaenoriaid oll wedi troi adref mewn gwrthwyneb, oblegyd cael eu trin mor frwnt ar ol gwneud eu goreu yn ngwasanaeth eu gwlad.

Yr wyf am barchu bonedd y rhyw *fenywaidd;* yr wyf am eu derchafiad a'u dedwyddwch, yr wyf am iddynt gael pob cyfleusdra i goethi eu chwaeth ac i loywi eu doniau; ond yr wyf yn meddwl y dylai y *llances* hyf, uchel-dymer, a ddringa i areithfa i feio maes-lywyddion am na baent yn fwy brwdfrydig a phenderfynol i saethu ac i grogi y *rebels,* gael gwisgo dillad milwraidd am dani, a chael ei gwneud y *Brigadier General,* a'i hanfon i faes y rhyfel, i saethu, a thrywanu, a chrogi nes fflamio ei gwladgarwch seraphaidd, a'i gwneud yn hollol wrth ei bodd. Ac os syrthiai yn "ogoneddus," ar ben ei rhes, wrth wneud y "*bayonet charge*" yn erbyn y gelynion, cesglid hi yn anrhydeddus "at ei phobl," a chynhyrfid awenau rhyfel i ymroi am y gyntaf, ac am yr uchaf, i ddatgan ei gorchestion.

12. Y mae y gwrthryfel, a'r rhyfel er ei ddarostwng, wedi achosi *angau* ugeiniau a chanoedd o filoedd o'r deiliaid, a'r rhan fwyaf o'r cyfryw yn nechreuad dyddiau goreu eu nerth a'u defnyddioldeb; rhai o honynt drwy arfau angeuol ar faes gwaedlyd yr ymladdfa; rhai drwy ludded tost eu teithiau yn

ngwres y dydd; rhai drwy oerder y nos yn y gwersyll lleidiog a digysgod; rhai drwy heintiau a chlefydau rhyfel; rhai drwy newyn a noethni achosedig gan drais a difrod y rhyfel; rhai o dor-calon ar ol eu ceraint hoff a laddesid yn y rhyfel; rhai o hiraeth ar ol eu hanwyliaid a lusgasid i'r rhyfel yn groes i'w hanian a'u hegwyddor; rhai o bryder ac o ddychryn yn nghanol trwst y rhyfel; rhai o ormodrhusedd ac anghymedroldeb a gloddest achlysurol bywyd rhyfelwr; rhai drwy gortynau, neu ddrylliau, neu fflamau dienyddwyr y llysoedd milwraidd. Mewn gair, nid ellir byth gyfrif nifer, na dirnad gwerth y *bywydau* a dywalltwyd i'r ddaear fel dwfr er dechreuad y rhyfel. Byddai yn rhyfyg i geisio cyfrif y golled i wlad fawr ëang, ar ei thyfiant, fel America, ydoedd dinystr y fath niferoedd digyfrif o'i phobl ieuainc yn nechreuad eu cryfder a'u gweithgarwch. O'r holl bethau gwerthfawr a ddifawyd gan y rhyfel, y peth gwerthfawrocaf o'r cyfan ydoedd BYWYD DYN. Buaswn yn cynyg at roddi cyfrif o nifer lladdedigion y rhyfel, ond ni cheir gwybod y cyfrif hyny hyd amser y cyfrif mawr yn y dydd diweddaf.

13. Y mae y rhyfel wedi achosi profedigaethau chwerwon ac enbydus i wledydd eraill. Y mae wedi arafu ac atal olwynion gweithfaoedd mawrion yn rhai o honynt. Y mae wedi dyrysu a cholledu masnach llawer o honynt. Y mae wedi cynhyrfu dadleuon, a chynenau, ac ymraniadau yn mysg eu deiliaid, trwy fod llaweroedd yn barnu y buasai yn well gadael i'r De encilio mewn heddwch, gan fod eu bryd ar hyny, er cael cynyg eu doniau fel gallu annibynol; y buasai gadael iddynt fyned yn llawer gwell ar les tangnefedd y byd, ac yn enwedig ar les cyfandir mawr cyfoethog America; ac y buasai yn llawer hawddach siarad a Thalaethau y De fel rhai dan eu beichiau a'u cyfrifoldeb eu hunain, nag fel rhai dan aden yr Unol Dalaethau, ac yn nghyraedd agoriadau y trysorlys: tra yr oedd eraill yn dadlu y dylasent gael eu plygu a'u darostwng a'u cadw i lawr, a'u rhwymo yn dŷn dan yr iau. Y mae hefyd wedi achosi anhawsderau mawrion a dyrus i rai *llywodraethau*

i geisio sefyll ar dir *canolog* heb ymyryd yn y ddadl. Yr oedd yn hawdd ymyryd, yn rhyw ddull neu gilydd, bron yn ddifeddwl ac yn gwbl ddifwriad. Buwyd fwy nag unwaith bron enyn gwreichion o ludw yr hen ryfeloedd fu rhwng llŷs Washington â llŷs Lloegr; a phe buasai tanau yr hen genfigenau a'r dialgarwch hyny wedi cael eu had-enyn rhyngddynt, buasai teyrnasoedd eraill Europe yn sicr o gael eu rhwydo a'u llusgo i'r gynen a'r oddaith ofnadwy, a buasai y byd oll bron cael ei andwyo. Y mae rhyfel cartrefol America yn barod bron wedi enyn cynhenau rhwng rhai o brif alluoedd y byd trwy fod rhai yn gogwyddo at gydnabod annibyniaeth y De, ac eraill yn gogwyddo yn erbyn hyny. Y mae gan America achos i ymostwng a galaru nid yn unig am y farn drom a dynodd arni ei hun, ond am y profedigaethau chwerwon a achosodd i wledydd eraill.

Yr wyf yn awr wedi rhoddi golwg mor lawn ac mor gryno ag y medraf, yn y cylch sydd genyf, ar yr effeithiau a *gafodd* y gwrthryfel yn yr amser a *aeth heibio*: rhaid troi bellach at gangen anoddach o'r testyn, sef yr effeithiau a *ga* yn yr amser *a ddaw*. Nid wyf yn meddu dawn yr *hen* broffwydi i ddatguddio pethau cûdd yr amserau pell, ac nid wyf yn meddu dysg dwfn a galluoedd treiddiol proffwydi *newyddion* y dyddiau diweddaf hyn i fedru cymwyso *ffigurau* yr hen broffwydoliaethau at "Armagedòn" y gwrthryfel gwaedlyd presenol. Yr wyf yn ofni na ddaw yr un o'r hen broffwydi i lawr o uchel lŷs ei wynfyd i egluro i ni y pwnc. Buasai yn well genyf gael *un* o'r hen rai na *dwsin* o'r rhai newyddion; ond os bydd i un o'r rhai *newyddion* ymostwng ac ymroi i ysgrifenu ar y pwnc, bydd raid i mi roddi y goreu iddo. Nid oes genyf fi ond ceisio rhesymu oddiwrth y berthynas sydd rhwng *achosion* a'u *heffeithiau*, a thynu fy nghasgliadau mor deg ag y medrwyf. Y mae yn hen reol i adnabod y pren wrth ei ffrwyth; ac wedi cael sicrwydd boddhaol am lawer tymor beth *yw* y pren, y mae yn hawdd rhagddywedyd beth *fydd* y ffrwyth. Nid ellir disgwyl i'r pren a ddygodd ffrwythau drwg am gan-

tymor yn ddilynol, ddwyn ffrwythau da y tro nesaf. "Nid oddiar ddrain y casglant ffigys, nac oddiar berth yr heliant rawnwin." "Pob pren da sydd yn dwyn ffrwythau da; ond y pren drwg sydd yn dwyn ffrwythau drwg." "Nai llai gwnewch y pren yn dda, a'i ffrwyth yn dda, ai gwnewch y y pren yn ddrwg, a'i ffrwyth yn ddrwg." "A ydyw y ffynon o'r un llygad yn rhoi dwfr melus a chwerw?" "Nid yw yr un ffynon byth yn rhoddi dwfr hallt a chroyw." Gan hyny yn ol natur pren y gwrthryfel a'r ymladd presenol y mae i ni gasglu beth fydd ei ffrwythau yn yr amser a ddaw. Y mae dan ofyniad yn cael eu gofyn i ni yn y testyn: Pa effaith a gâ y gwrthryfel ar y *wlad hon;* a pha effaith a gâ ar *wledydd eraill?*

Yn gyntaf, Pa effaith a gâ ar y *wlad hon?* Yr wyf yn ofni yn fawr y gâd y wlad yn ddolurus am lawer o oesoedd, oblegyd y mae wedi cael ei hysigo yn ofnadwy. Y mae wedi cael y *Convulsions* mwyaf arteithiol, a rhaid eu bod wedi nychu ei chyfansoddiad. Y mae wedi cael ei harcholli bron hyd at ei bywyd, ac yr wyf yn ofni y bydd i'w harchollion redeg liw nos a lliw dydd am lawer o oesau. Archollion a gwarth a gafodd, ac nid buan y caiff y cywilydd ei ddileu. *Os* gellir gwella y clwyfau, erys y creithiau. Gâd y gwrthryfel y wlad dan *feichiau* arswydus, ac nid hawdd fydd iddi ganlyn ei chymydogesau ar yrfa llwyddiant a defnyddioldeb a llawenydd. Bydd yn anhawdd iddi eu canlyn ar y tylau, nac hyd yn nod ar y gwastadedd, pan yn gwargrymu ac yn crynu dan lethiant eu beichiau. Gâd y wlad dan *anfri* yn mysg ei holl gymydogion oblegyd y terfysgoedd a'r ymladdiadau cynddeiriog fu yn mysg ei phlant, oblegyd fod ei theulu ei hun wedi ymwylltio i rwygo eu gilydd, ac i ddryllio y dodrefn drutaf a harddaf oedd ganddi yn ystafelloedd goreu ei thrigfan. Gâd y wlad yn llawer llai ei dylanwad yn mysg gwledydd eraill y byd; oblegyd ni dderbynir cyngorion heddwch o enau y rhyfelgar; ni dderbynir pregeth pwyll o enau y byrbwyll. Y cyngor goreu fedr y cyfaill roddi fydd cyffes deimladwy o'i henogrwydd ac o'i hedifeirwch. Pa

buasai yr Unol Dalaethau yn ymdaith ymlaen mewn harddwch boneddigaidd ar yrfa uniondeb ac addfwynder, gan gyd-ymanog i gariad a gweithredoedd da, buasai eu heddwch fel yr afon, a'u cyfiawnder fel tónau y môr. Buasai y byd oll yn sefyll ar flaenau ei draed i syllu arnynt yn ymdaith yn amlder eu grym, mor brydferth, mor gyflym, ac mor ddedwydd. Pe buasai yr Unol Dalaethau yn llefaru mewn cariad ac mewn cyfiawnder am eu gilydd ac am eu cymydogion, buasai holl wledydd y ddaear yn mynu gosteg i wrando ar eu lleferydd. Pan lefarodd Ephraim, yn nyddiau ei rinwedd, yr oedd dychryn drwy holl wersylloedd llygredd; yr oedd yr unŵwn yn llawenychu, a phob anwiredd yn cau ei safn; ond pan bechodd gyda Baal, y bu farw. Y mae lle i ofni fod yr Unol Dalaethau wedi pechu gyda Baal; ie, gyda Baaliaid llawer ffieiddiach na Baaliaid dyddiau Ephraim: Baal *balchder*, yn meddwl nad oes neb tebyg i NI ar yr holl ddaear; ein bod NI yn gallach na phawb; ac y gallwn NI guro pawb; ac na bu neb tebyg i NI er dechreuad y byd. Baal *bydolrwydd* am gael holl agoriadau y trysorau, trysorau masnach a chelfyddyd, y llong a'r cerbyd, y maes a'r mŵnglawdd, i ni ein hunain; neu o leiaf cael y pen goreu i'r ffon yn ein llaw yn mhob cytundeb, ac ar bob amgylchiad. Baal Phariseaeth yn edrych yn uchel, ac yn dweyd wrth ein cymydog, "Saf ar dy ben dy hun, na nesâ ataf fi, canys sancteiddiach ydwyf fi na thi; y rhai hyn, medd Duw, sydd fŵg yn fy ffroenau, tân yn llosgi ar hyd y dydd;" a'r yspryd yma oedd yn "murmur" pan oedd IESU yn eistedd i fwyta gydâ phublicanod a phechaduriaid; er agor eu tai a'u calonau i dderbyn iechydwriaeth. Baal "*cynen tafodau.*" Byddai yn fuddiol i wlad, ac yn enwedig i flaenoriaid ac athrawon a rhieni gwlad, ystyried yr hyn y mae Llyfr Ysprydoliaeth yn ddweyd am "dywysogion yn syrthio gan y cleddyf oblegyd cynddaredd eu tafod;" am guddio y cyfiawn rhag ffrewyll tafod, am anwiredd yn y tafod, am dafod yn lladd fel tafod gwiber, am dafod yn traethu twyll, am enau yn llawn melldith a dichell, am gamwedd ac anwiredd dan y tafod, am

dafod yn dywedyd mawrhydri, am dafod yn cyd-blethu dichell, am gadw ein ffyrdd rhag pechu â'r tafod, am ddynion a'u danedd yn waywffyn, a'u tafod yn gleddyf llym; am hogi y tafod i ladd; am golymu y tafod er iddo gyraedd y galon, am anelu saethau gwenwynig y tafod er iddynt fod yn sicr o'u nôd; ac am y tafod, er mai aelod bychan yw, yn ffrostio pethau mawrion. Er gwaethed oedd y tafod yn amser Iago, y mae wedi gwaethygu llawer ar ol hyny. Bu llawer iawn o "gynen tafodau" drwy yr Unol Dalaethau yn flaenorol i doriad allan y gwrthryfel. Hawdd iawn ydyw hogi a golymu ac anelu y *tafod* pan y mae y *galon* yn llawn cenfigen, a phan y mae ei bryd ar ddrwg; ac y mae y tafod, pan yn ngwres ei gynddaredd yn anhawdd ei ddofi; drwg aflywodraethus ydyw; byd o anghyfiawnder; gesyd droell naturiaeth yn fflam, wedi ei wneuthur yn fflam gan uffern. Bu llaweroedd o ddynion mawrion America am flynyddoedd meithion yn hogi ac yn golymu eu tafodau ac yn eu hanelu at eu gilydd o dyrau uchaf eu llysoedd a'u cyssegroedd; ac nid rhyfedd oedd iddynt yn y diwedd osod troell naturiaeth yn fflam, yn fflam gan uffern. Os byddir am gadw heddwch mewn gwlad, y mae o'r pwys mwyaf i ffrwyno y tafod. Y mae Baal *anffyddiaeth* hefyd wedi bod yn hŷf ei galon, ac yn uchel ei wyneb yn America. Ceir tyrfaoedd dirif o'r preswylwyr yn ddigon rhyfygus i osod nid yn unig eu calon ond eu genau yn erbyn y nefoedd, gan ddywedyd, "Pa fodd y gŵyr Duw? A oes gwybodaeth gan y Goruchaf? A farna efe trwy y cwmwl tywyll?" Cymer llaweroedd yn y dyddiau hyn, fel yn nyddiau Job, y dympan a'r delyn, llawenychant wrth lais yr organ; ond ynghanol eu llawenydd a'u llwyddiant, dywedant wrth Dduw, "Cilia oddiwrthym, canys nid ydym yn chwenych gwybod dy ffyrdd. Pa beth ydyw yr Hollalluog fel y gwasanaethem ef? a pha fudd fydd i ni os gweddiwn arno?" Eu geiriau fel yn amser Malachi, a ymgryfhânt yn erbyn yr Arglwydd, a dywedant, "Ofer ydd yw gwasanaethu Duw; a pha lesiant sydd er i ni gadw ei orchymynion ef?" A galwant y beilchion yn wynfydedig; a haerant mai

gweithredwyr drygioni a adeiladwyd; ac mai y rhai a demtiant Dduw a waredwyd. Os cydnabyddwn fod America wedi pechu gyda Baal yn y pethau a nodwyd, rhaid i ni addef hefyd, os credwn athrawiaethau y Beibl, ei bod wedi iselu ei chymeriad, wedi drygu ei dylanwad, wedi nychu ei nerth, ac wedi cymylu ei gogoniant. Pan lefarai yn nyddiau ei heddwch a'i rhinwedd, yr oedd yn dylanwadu yn llydan iawn er daioni; ond pan bechodd gyda Baal, bu farw. Collodd lawer iawn o'r dylanwad oedd ganddi er lleshâu y byd.

Ac heblaw hyny, y mae y gwrthryfel mawr wedi gwneyd y wlad yn agored i lawer o brofedigaethau blinion eto yn yr amser a ddaw. Bydd yn hawdd adenyn cynhenau a therfysgoedd eto o farwor a lludw y gwrthryfel. Llosga y genfigen rhwng hiliogaeth blaenoriaid a phleidiau y ddwy ochr am lawer o genhedlaethau. Chwantau balchder, a bydolrwydd, a llid, a chenfigen, a dialgarwch, ac athrod, wedi hir ymddwyn a esgorasant ar y rhyfel; a bydd y rhyfel yn dad i ddrygau aneirif. Yr wyf, gan hyny, yn rhesymu mai effaith naturiol ac uniongyrchol y rhyfel ar y wlad fydd ER DRWG; oblegyd yr hyn yw y gwreiddyn, felly y bydd y pren; a'r hyn yw y pren, felly y bydd ei ffrwyth.

Gofynir eto, Pa effaith a gâ y gwrthryfel ar wledydd eraill? Nid oes genyf ond ateb, mai yr un effaith ag a gafodd gartref: sef trymhau a lliosogi eu sefydliadau milwraidd, eu byddinoedd a'u llyngesau, eu harf-dai a'u câd-ddarpariadau, eu llongau haiarnwisgedig a'u hamddiffyn-gaerau; ac fel canlyniad o hyny, lliosoger y segur-swyddau, a thrymheir y trethodd, culheir a gwanychir effeithiolaeth eu sefydliadau *buddiol*, a niweidir felly achos addysg a chrefydd; a chodir ategion newyddion i deyrnasiad gormes, a rhoddir maeth adnewyddol i yspryd trais. Dyma'r effeithiau *naturiol* o'r fath wrthryfel; oblegyd y mae drygau y byd mor *heintus* fel y mae y naill wlad yn sicr o'u cael oddiwrth y llall.

Yr oedd rhoddwyr y testyn am wybod hefyd, pa effaith a gaiff y wrthryfel ar *ffurf-lywodraethau* y byd? Nid hawdd

penderfynu; ond cyn belled ag y gellir casglu, oddiwrth yr hyn a brofwyd yn barod, y mae yn debyg o effeithio yn erbyn ffurf *gwerin*-lywodraethau. Yr oedd penaduriaid a phendefigion Europe ac Asia yn dymuno yn hiraethus drwy'r blynyddoedd, am i drefn enwog gwerin-lywodraeth fawr yr Unol Dalaethau ddyrysu a methu. Buont unwaith yn syn edrych oddidraw arni, ac yn gwelwi ac yn crynu wrth weled ei llwyddiant; ond y maent yn awr yn dirgel lawenychu fod eu dymuniadau wedi dyfod i ben; ac nid mynych y cafodd neb erioed gystal sail i orfoleddu, ac i ffrostio wrth eu gilydd ac wrth eu deiliaid fod eu proffwydoliaethau wedi cael eu cyflawni. Ymranodd gwerin-lywodraeth fawr yr Unol Dalaethau, a gwnaeth drwst a difrod a dinystr a galanastra ofnadwy wrth ymrwygo ac ymddryllio: ac nid wyf yn meddwl fod unrhyw obaith am eu had-uno a'u had-gyfanu heb i'r "WERIN," o'r *ddwy* ochr, fagu yspryd mwy addfwyn, a dysgu moesau mwy boneddigaidd, ac arfer iaith decach, a chesio madden i'w gilydd, a siglo dwylaw mewn yspryd cystuddiedig a gwir edifeiriol.

Ond rhag i'r darllenydd feddwl fod fy holl ogwydd at yr ochr *dywyll*, a bod holl fryd fy nghalon ar ddarogan *drwg*, ac nad oes genyf ddim archwaeth at broffwydo daioni, yr wyf am hyspysu iddo fy mod yn gobeithio, ac yn gobeithio yn gryf, y daw dyddiau tawel ar ol y tymhestloedd hyn,—y daw hâf cynes a dysglaer ar ol y fath aeaf oer a thywyll ac ystormus; y daw llonyddwch ar ol y fath derfysgoedd, a thangnefedd ar ol y fath ryfel; y daw addfwynder a boneddigeiddrwydd i deyrnasu eto yn lle yr enllib a'r gogan; y daw y cyd-ymddwyn a'r madden yn lle y gynen a'r dial. Yr wyf yn gobeithio y daw yr amser i'r llongau haiarn-wisgedig a'r magnel-dyrau fyned allan o'r *fashion*, ac i waith arswydol y cleddyf a'r waywffon beidio. Yr wyf yn credu y *daw* yr amser dedwydd, yn ol yr hen broffwydoliaeth, pan y "curant eu cleddyfau yn sychau, a'u gwaywffyn yn bladuriau," pan "na chyfyd cenedl gleddyf yn erbyn cenedl, ac na ddysgant ryfel mwyach." Yr wyf yn gobeithio, ac yn disgwyl yn hyderus am hyn ar sail rhinweddau

"gwaed y cymod" er dwyn y byd i fod "oll yn un,"—yn "un" mewn cydymdeimlad, mewn cyd-fasnach, ac mewn cydweithrediad. Ar sail addewidion grasol y Duw ffyddlawn, digyfnewid a Hollalluog yr wyf yn credu yn hyderus y daw amserau o heddwch a llwyddiant, amserau hyfryd pan y bydd goleuni a chariad yr efengyl yn llywodraethu calonau plant dynion. Pe gofynid i mi, Drwy ba *foddion* yr wyf yn disgwyl i'r amser dedwydd hyny gael ei ddwyn o amgylch? Ai drwy nerth arfau cnawdol? Ai drwy drwst, a dillad wedi eu trybaeddu mewn gwaed? Yr wyf yn barnu mai *nid* drwy foddion felly, ond drwy foddion hollol wahanol; drwy foddion pwyll ac addfwynder a chariad yr efengyl. Nid y rhyfelwr dewrwych ac enwog, ond y diwygiwr addfwyn a gostyngedig, didrais a didrwst yw yr un a ddwg allan farn at wirionedd. Er na ddryllia gorsen ysig, ni phalla efe ac ni ddigalona, hyd oni osodo farn ar y ddaear.

Gwn fod llaweroedd yn barnu yr effeithia y rhyfel mawr arswydus presenol i sefydlu cyfiawnder a rhyddid nid yn unig dros Dalaethau America, ond dros holl wledydd y byd. Yr wyf yn barnu yn hollol wahanol iddynt. Drwy foddion llawer uwch a phurach a thecach y daw cyfiawnder a rhyddid. Byddai casglu y daw cyfiawnder o'r fath ryfel gwaedlyd yn groes i bron holl hanes rhyfeloedd y byd. Achosodd y rhan fwyaf o honynt lawer mwy o anghyfiawnderau na'r anghyfiawnderau oeddynt yn amcanu symud o'r ffordd. Achosasant drymach gormes na'r gormes oeddynt yn broffesu milwrio yn ei erbyn.

Ond—Ie, medd llaweroedd, yr oedd llywodraethwyr a phobl America yn fwy *cydwybodol* gyda'r rhyfel mawr cyfiawn hwn nag y ceir llywodraethwyr a deiliaid gwledydd eraill y byd pan yn myned allan i'w rhyfeloedd. Dichon eu bod, ond nid oes sicrwydd o hyny. Y mae braidd bawb wrth gychwyn allan i ryfel, yn *dweyd*, beth bynag y maent yn *gredu*, fod galwad eglur am iddynt fyned, a'u bod yn myned i ryfela o blaid uniondeb, a'u bod yn milwrio o gydwybod. Yr wyf yn credu fod y nifer amlaf o bobl America, pan oeddynt yn cych-

wyn allan i'r rhyfel mawr presenol, yn barnu eu bod yn myned i ryfela o blaid eu hiawnderau, ac o blaid dynoliaeth, a threfn, a rhyddid. Dyna oedd teimlad eu calon, dyna oedd barn eu cydwybod; ond dichon mai cydwybod dan lywodraeth nwydau calon lygredig, ac yn dilyn gwylltineb y lliaws, oedd ganddynt; ac nid cydwybod dan lywodraeth pwyll, a goleuni, ac addfwynder yr efengyl; dichon mai cydwybod dan lywodraeth hunan-gyfiawnder oedd, ac nid cydwybod, yn ei hystyried ei hun, ei bod yn agored i gael ei themtio a'i gwyro oddiar lwybr Cristionogaeth. Yr oedd llaweroedd yn ymarfogi i'r rhyfel heb unrhyw farn bwyllog, sefydlog, benderfynol drostynt eu hunain ar y pwnc, ond yn unig am fod eu cyfeillion a'u cymydogion, a'u sect eglwysig a'u plaid wladol yn selog iawn dros y rhyfel. Yr oedd eraill yn ymdaith i'r rhyfel o'u *hanfodd*, yn groes i'w calon a'u cydwybod; am fod yn *rhaid* iddynt fyned yn ol coelbren deddf y rhyfel. Yr oedd eraill yn myned i'r rhyfel o'u *bodd*, nid yn gymaint er rhyddhad a derchafiad y Negro, nac er lles eu gwlad; ond er eu henill eu hunain, er cael elw ac enw iddynt eu hunain, neu ryw elw i'w ceraint a'u teuluoedd; neu er mwyn y difyrwch o gael "gweled y rhyfel," a "gweled y byd" a'r wlad.

Yr wyf yn gwybod fod rhyfelwyr, ac yn enwedig rhyfelwyr y dyddiau diweddaf hyn, yn dŷn iawn am gael y byd i gredu mai hwy ydynt sylfaenwyr ac ategwyr cyfiawnder, mai hwy ydynt iawn bleidwyr ac amddiffynwyr rhinwedd a threfn; mai hwy ydynt noddwyr y gweiniaid, ac achubwyr y rhai gorthrymedig; ac y maent am gael y cymeriad uchel o fod yn iachawdwyr y byd; ond yr wyf am ardystio yn ddifrifol yn erbyn eu honiadau. Y maent yn eu twyllo eu hunain; bydd yn drwm iddynt fyned i'r farn dan lywodraeth y fath dwyll. Yr wyf yn *sior* y diarddelir eu gwaith gan Dywysog tangnefedd, ger bron nefoedd a daear yn y dydd diweddaf: ac os bydd yr un galon ganddynt hwy *yno* ag oedd ganddynt *yma*, yr wyf yn ofni y diarddelir hwythau hefyd; ac y cânt eu gyru ymaith o wydd y frawdle gyda "gweithredwyr anwiredd."

"Gwaith pob dyn a wneir yn amlwg, canys y dydd a'i dengys, oblegyd drwy dân y datguddir ef: a'r tân a brawf waith pawb pa fath ydyw." Gwaith y rhyfelwr a brofir, a brofir drwy dân; a gwaith y rhyfelwr a "losgir;" ie ei waith "gogoneddusaf" a losgir, ac efe a gaiff golled, dygir ei "ogoniant" oddiarno, teflir ei goron i'r llwch, dichon y bydd ef ei hun yn gadwedig, "eto felly megys drwy dân." Dylai y rhyfelwr ag sydd yn son cymaint am gydwybod, feddwl mwy am ddydd y "datguddio," a chofio y dangosir ac y profir ei waith yn y dydd hwnw. Dylai gofio y dangosir ei holl waith yn y goleuni puraf, ac y profir ei holl waith wrth y rheol fanylaf. Dylai gofio y profir ei waith drwyddo, ac y profir ef drwyddo drwy dân. Dylai ofni na ddeil ei waith brawf y tân hwnw; ac os felly, mai ofer fydd iddo geisio gwrth-ddadlu, ac ymchwyddo i ymgyfiawnhau, y bydd raid iddo fyned yn fûd. Gall ef oreuro ei alwedigaeth "ogoneddus," ei hen alwedigaeth enwog, enillfawr, er mwyn iddi ymddangos yn ddysglaer yn ngolwg *dynion;* ond nid "aur" ydyw ei adeiladaeth: y mae yn llawn drwyddi o sothach na ddeil dân y prawf diweddaf.

Ond er fy mod yn barnu mai drwg, a drwg digymysg ydyw y gwrthryfel; ac mai drwg, a drwg digymysg ydyw y rhyfel a gynhyrfwyd i ddarostwng a chospi y gwrthryfel; ac er fy mod yn barnu eu bod wedi codi o nwydau gwaethaf calon lygredig, a'u bod wedi cael eu dwyn yn mlaen gan y nwydau barbaraidd a'u cynhyrfodd, a bod eu holl anian a'u holl duedd yn *unig* at ddrwg, ac nad oes dim yn perthynu i *ddyn* oddiwrthynt ond euogrwydd, a gwarth, a cholled, a galar, eto yr wyf yn credu y gall anfeidrol ddoethineb, a thrugaredd, a gallu, oruwchreoli eu gwallgofrwydd, a'u cynddaredd, a'u creulondeb, a'u llygredigaeth; a'u troi i fod yn achlysuron o ddaioni i'r wlad, ac i holl wledydd y byd. Os gofynir pa fodd? Yr wyf yn ateb, y gall yr Arglwydd, Duw'r heddwch a'r cariad, wneuthur hyn mewn llawer modd; a hyny mewn perffaith gysondeb ag egwyddorion ei lywodraeth.

Un ffordd i wneuthur hyny fyddai dwyn awdwyr a chynhyrfwyr y drygau i gyd-ymostwng a chyd-edifarhau. Os parha gwŷr y De, ar ol glynu mor gyndyn wrth hen gyfundrefn caethwasanaeth, i geisio bwrw yr holl fai ar wŷr y Gogledd am ymyryd â'u trefniadau cartrefol fel Talaethau annibynol ; ac os parha gwŷr y Gogledd, ar ol cyfranogi gyhyd o fudr-elw caethwasanaeth, ac ar ol cynllunio mesurau gorthrymus yn erbyn y Negroaid er eu difreinio a'u halltudio, i geisio bwrw yr holl fai ar wŷr y De, ni cheir dim cyd-ymostyngiad na chyd-edifeirwch yn nghanol y fath *hunan*-ymgyfiawnhau a'r fath gondemnio *eraill* : ac os na cheir dim cydymostyngiad a chyd-edifeirwch, ni cheir dim diwygiad ; ac os na cheir diwygiad yspryd, ac iaith, ac ymddygiad yn y *ddwy* ochr, ni cheir byth gyd-weithrediad ; ac os na cheir cyd-ymostyngiad, a chyd-ddiwygiad, a chyd-weithrediad cariadlawn, ni cheir byth y fendith ag sydd yn dwyn llwyddiant a chysur. Ond yr wyf yn gobeithio y bydd i'r *ddwy* blaid edrych yn ol, ac adolygu eu ffyrdd yn nglyn diffaeth y rhyfel, ac y bydd iddynt gydnabod eu camweddau, ac ymostwng yn wir edifeiriol o'u herwydd ; ac yna daw yspryd drylliog, isel, tyner, boneddigaidd, maddeugar i'w llywodraethu yn lle cynddaredd nwydau uchel llid a dialgarwch ; a bydd yn hawdd felly i agor ffyrdd o gymod, a chofir gyda galar dwys am ffyrdd gwallgof a gwaedlyd y gwrthryfel a'r rhyfel, gan eu ffieiddio fwyfwy, ac ymgilio rhagddynt gyda'r gofal dyfalaf, ac felly bydd yr adgofion am y drygau a gyflawnwyd mewn byrbwylldra ac ynfydrwydd yn fendithiol i'r profiad ; a bydd y gwelliant yspryd hyny yn gysur i'r wlad, ac yn enill iddi yn mhob ystyr ; a thrŷ drygau anfad y rhyfel drwy hyny yn achlysur o ddaioni yn yr amser a ddaw.

Astudir hefyd hanes y gwrthryfel mawr yn America gan y plant, a chan yr wyrion, a'r gor-wyrion, a'r ysgenydd, a'r gorysgenydd hyd yn fil o genedlaethau ; a deillia lles mawr cynyddol o hyny ; a bydd rhediad eu cwynion o'r ystyr a ganlyn : " Tynwyd arnom y beichiau gorthrymus ydynt yn awr yn ein

llethu drwy ynfydrwydd ein tadau yn amser cynddaredd y rhwygiad mawr. Yr oedd ochr *isaf* y wlad yn llawn o *Jeroboamiaid* ystyfnig yn gyndyn fileinig am eu ffyrdd eu hunain : ac yr oedd yr ochr *uchaf* i'r wlad yn llawn o Rehoboamiaid ieuainc, arglwyddaidd, uchelfrydig a hunan-gyfiawn, yn haerllug fwgwth eu scorpionau er plygu y Jeroboamiaid, a'u cadw dan ddisgyblaeth yr Iau. Yr oedd y Rehoboamiaid yn ymrwysgo yn drahaus ac ymffrostgar ar ddydd eu coroniad ; ac yr oedd y Jeroboamiaid mewn gwenwyn a mondod yn benderfynol i fynu llysoedd a llwyni a lloi aur yn eu rhandir eu hun. Yr oedd y Jeroboamiaid am gael eu rhan o'r da, a chael eu gollwng i fyw fel y gwelent yn dda. Yr oedd y Rehoboamiaid am eu *scorpioni* yn ddiarbed i ymostyngiad ac ufudd-dod : ac yr oedd y *ddwy* blaid am y mwyaf byrbwyll a gwaedwyllt yn ymruthro i'w dinystr. Nid ystyrient ddeddfau y natur ddynol, na deddfau Llyfr Duw. Ni fynent wrando ar gyngor o agos nac o bell—o'r ddaear nac o'r nefoedd. Tyngasant i'w nerth eu hunain y *mynent* eu ffyrdd, a mynasant bob un ei ffordd ei hun, ond andwyasant eu gwlad. Gwnaethant eu calonau fel adamant. Eu dwylaw a halogwyd â gwaed, a'u bysedd â chamwedd ; eu gwefusau a draethent gelwydd, a'u tafodau a fyfyrient anwiredd. Nid oedd a alwai am gyfiawnder, nac a ddadleuai dros y gwirionedd. Ymglodforent yn eu doethineb a'u doniau ; ymffrostient yn nerth eu galluoedd ; ymddiriedent yn ngrym eu harfau ; gobeithient mewn gwagedd, gan astudio twyll a dichell, a dywedyd celwydd wrth eu gilydd ac wrth y byd : beichiogasant ar flinder, ac esgorasant ar anwiredd. Ac felly tywyllodd yr aur, newidiodd yr aur coeth da, a thaflwyd ceryg y cysegr yn mhen pob heol : a gwerthfawr feibion eu gwlad, cystal ag aur pur, a gyfrifwyd fel ystenau pridd, gwaith dwylaw y crochenydd ; a'r mamau tyner a'r gwragedd tosturiol a aethant yn greulawn fel estrysiaid yr anialwch. Y rhai a ymborthent yn foethus a ddyfethwyd yn yr heolydd, y rhai a faethrinwyd mewn ysgarlad a gofleidient y tomenydd. Mwy oedd eu hanwiredd na phechod Sodoma ; a'r Arglwydd a dy-

walltodd arnynt lidiowgrwydd ei soriant, ac a gyneuodd dân yn eu Seion, yr hwn a ddifaodd ei seiliau hi, ac a ysodd brydferthwch eu tir. Gwthiasant o'u meddwl ryfeddodau yr Arglwydd, anghofiasant gymwynasau a gwaredigaethau Duw eu Hiachawdwr, anghredasant y dystiolaeth a sicrhaodd Efe yn eu mysg, troseddasant y gyfraith a osododd efe iddynt, a buont yn anffyddlawn i gyfamod ei drugaredd, ac efe a guddiodd ei wyneb oddiwrthynt, a gadawodd iddynt fedi o ffrwyth eu gweithredoedd. Ysgrifenwyd eu hanes er addysg i ni, fel y gosodom at ein calon farnedigaethau Duw yn eu herbyn. Camweddasant yn rhyfygus ac yn ynfyd iawn. Meddyliwn am eu camweddau, ac am eu cospedigaethau gyda gwylder a pharchedig ofn; a mynegwn i'r oes a ddelo ar ol foliant yr Arglwydd, a'i nerth a'i ryfeddodau y rhai a wnaeth efe. Gosodwn ein gobaith ar Dduw, myfyriwn yn ei ddeddfau, ac nac anghofiwn ei weithredoedd; eithr cadwn ei orchymynion ef, a dysgwn hwy i'n plant, fel y gwybyddo yr oes a ddel, sef y plant a enir, a phan gyfodont y mynegont hwy i'w plant hwythau, fel y gosodont eu calon ar Dduw, ac y byddont yn ffyddlawn i'w gyfamod dros eu holl ddyddiau."

Yr wyf yn credu y bydd penod dywyll y gwrthryfel mawr yn yr Unol Dalaethau yn fwy addysgiadol ac effeithiol i'r oesau a ddaw nag un benod arall yn holl lyfr mawr hanesyddiaeth. Yr wyf yn credu hefyd yr effeithia yr hanes er addfedu *llywodraethau* prif wledydd y byd i gyd-ymgyngori er cynllunio mesurau i derfynu pob dadleuon rhwng gwahanol wledydd a gwahanol Dalaethau drwy farn a rheswm, yn lle drwy fin y cleddyf—mewn llŷs tawel o gyd-ymresymiad ac o gyflafareddiad, ac nid yn nhrwst y magnelau ar faes yr ymladdfa. Buasai mor hawdd i lywodraethau mawrion Cristionogol y byd sefydlu llŷs *cyffredinol* er terfynu eu dadleuon Talaethol a gwladol ag oedd iddynt sefydlu llysoedd *cartrefol* er terfynu dadleuon rhwng dau gymydog, neu ddau clan, rhwng dau blwyf neu ddwy arglwyddiaeth. Yr unig beth i luddias hyny oedd anewyllysgarwch *pleidwyr rhyfel* i ollwng o'u gafael eiw

ac anrhydedd a difyrwch eu hen grefft rwysgfawr a gogoneddus ; ond yr wyf yn gobeithio y bydd i'r rhyfel gwaedlyd presenol ag sydd wedi bod mor ddrud ac anrheithiol i America, addfedu awdurdodau a gwerinoedd yr Unol Dalaethau, a llywodraethau a gwerinoedd eraill gwledydd cryfaf y byd gytuno i gyfansoddi a sefydlu llŷs uchel felly er terfynu eu holl ddadleuon. Yr wyf yn credu fod miloedd os nid miliynau o bobl yr Unol Dalaethau ag oeddynt dair blynedd yn ol mewn nwydau poethwylltion yn goganu yspryd a chynllun cymdeithasau heddwch, yn awr yn barod i addef mai cynllun doethineb yw eu cynllun, ac mai yspryd Cristionogaeth ydyw eu hysbryd. Yr wyf newydd weled yn un o newyddiaduron Ohio y syniadau canlynol, ac yr oeddid yn crybwyll fod miliynau lawer drwy Dalaethau y Gogledd yn eu credu o'r galon. Gobeithio fod y crybwylliad yn gywir, oblegyd pe enillid newyddiaduron America a'u darllenwyr i bleidio y fath egwyddorion, mawrheid ar unwaith y nwydau rhyfelgar sy'n cynhyrfu, ac yn gwylltio, ac yn anrheithio y wlad ; a cheid blaenbrawf dedwydd o ddyddiau heddwch ar y ddaear.

"The doctrine of *peace* has become more than a mere political sentiment with a large portion of the community. They entertain it as a fundamental religious tenet, binding upon consciences, and indispensable to happiness, and as such they cling to it, regardless of political prospects and consequences. They esteem it an imperative Christian duty to vote and to labor for peace—as of all things most worthy—and no appeal to the proud passion of patriotism, neither any humiliating plea of "expediency" or "availability" will be found sufficient to swerve them from their fixed and settled purpose. It is a matter of conscience with them, and they cannot be induced, either for money or power, to compromise or barter it away. War, they believe, involves a positive violation of His holy will, and they cannot be persuaded to encourage it, either directly or indirectly, Constitutionally directed or otherwise. They regard war, *per se*, as an unmitigated calamity from which noth-

ing good can possibly result. They look upon its sacrifices both of men and money, as worse than in vain. They do not *desire* a Union of hate stained all over with the life blood of brethren, to be wept over by a mourning nation as a sort of mausoleum wherein are bound up the bones of fathers and sons, husbands, brothers, lovers and friends. They feel that upon such a Union God's blessing cannot rest, and they earnestly desire, as the basis of their best hopes of Union, Liberty and Happiness, a return to the ennobling Christian principle of PEACE. 'Blessed are the peace-makers,' they verily believe."

Y mae cymdeithasau heddwch wedi bod yn egluro eu cynllun yn awr er ys tros haner can' mlynedd. Y maent wedi bod yn rhesymu o'l blaid mewn yspryd boneddigaidd, ond yn y dull mwyaf difrifol. Cawsant ran fawr o wrthwynebiad ac o ddirmyg, ond y mae llaweroedd o'r duwinyddion duwiolaf ac o'r deddfwyr doethaf, ac o'r athronwyr enwocaf, wedi addef fod eu rhesymiadau yn deg ac efengylaidd, a bod eu cynllun yn un hawdd ei roddi mewn ymarferiad. "Yr ydys, fel y sylwodd un, *wedi* terfynu llaweroedd o'r dadleuon mwyaf dyrus—dadleuon personol a theuluaidd, dadleuon cymydogaethol a *gwladol*, drwy GYFLAFAREDDIAD; a pha ham nad ellid terfynu pob dadleuon yn y dull hyny? Bu amser pan y goddefid i i ddau ddyn, a dau deulu, a dwy ardal *ymladd* allan eu dadl: ond trwy drugaredd, sefydlwyd llysoedd rheolaidd i atal hyny, a pha reswm sydd i ddwy wlad droi allan i geisio *ymladd* eu dadl i ben, pan y gellid yn hawdd ei therfynu heb ddifrod, na thywallt gwaed, trwy farn, neu gyngor llŷs o gyflafareddwyr? Gwaith colledfawr i fasnach, drudfawr i gyllid, niweidiol i foesau, ac ataliol i ffyniant gwlad yn mhob ystyr ydyw cynal byddinoedd wedi eu dysgu a'u parotoi i ryfel. Gwaith colledfawr enbydus ydyw eu cadw yn *segur*, a gwaith drudfawr enbydus ydyw eu cadw i *ymladd*; ond ni byddai eisiau eu cadw i segura nac i ryfela pe sefydlid cyngrair o gyflafareddwyr yn ol cyngor cymdeithas heddwch."

Pe byddai i ryw Lywodraethau cryfion fel rhai Lloegr a'r

Unol Dalaethau, hunan-ymwadu ychydig i wrando ar gyngor cymdeithasau heddwch, gan roddi eu llais dros *gynyg* eu cynllun, byddai dylanwad siampl Llywodraethau felly yn fawr iawn ar Lywodraethau eraill; ac enillid yn gyflym deyrnas ar ol teyrnas i gydleisio ac i gydweithio o blaid achos gwerthfawr tangnefedd. Er egluro amcan a chynllun cymdeithasau heddwch, rhoddwn ger bron ddeiseb a anfonwyd i Senedd Lloegr bymtheg mlynedd yn ol :—

"The petition of the undersigned, sheweth :—That in the judgment of your petitioners, an appeal to arms for the purpose of deciding disputes among nations, is a custom condemned alike by religion, reason, justice humanity, and the best interests of the people.

That the large military establishments which Governments are obliged to maintain, in order to support this custom, are a great evil—by the hostile feelings towards other countries which they foster and perpetuate, by the immoral influence they exert on the home population, and by the enormous burdens they entail on the commerce and industry of nations.

That your petitioners, therefore, pray your Honorable House to take prompt and decisive measures to negotiate treaties between the Governments of this country and other Governments of the world, binding them to refer their misunderstandings to the decision of arbitrators, and to adopt a general system of disarmament."

Pa anhawsdra fyddai i Lywodraethau mawrion Cristionogol fel rhai America, a Lloegr, a Ffrainc, ac Austria, a Russia, a Prussia, gyduno i fabwysiadu cynllun o'r natur a grybwyllwyd? Y maent yn cael eu hystyried y galluoedd uchaf, a goleuaf, a gwareiddiaf yn yr holl fyd. Y maent yn proffesu Cristionogaeth. Y mae llawer o son am eu doethineb a'u tegwch, a'u boneddigeiddrwydd a'u *honor*. Pa anhawsdra fyddai i Lywodraethau cryfion, Cristionogol felly sefydlu uchel lys o gyflafareddwyr i farnu a therfynu eu holl ddadleuon. Pe buasai y penaduriaid a'r maes-lywyddion fuont yn defnyddio eu doniau

uchel i wawdio y cynllun fel un "anymarferol," yn gwneud *cynyg* teg i sefydlu llŷs felly, dichon y cawsent y gwaith yn un mwy ymarferol ac effeithiol nag yr oeddynt hwy erioed wedi feddwl. Ar ol cyfansoddi a sefydlu eu llŷs, a chydymgyfamodi i blygu i'w reolau a'i benderfyniadau, pa rwystr fyddai ar eu ffordd i gytuno i ddiarfu eu byddinoedd, a'u gollwng adref, i guro eu cleddyfau yn sychau a'u gwaywffyn yn bladuriau, ac i ddysgu a dilyn galwedigaethau o fudd i'r byd, yn lle dysgu a dilyn galwedigaeth ddrudfawr, lygredig, lofruddiog rhyfel. Ac ar ol datod a dileu eu sefydliadau milwraidd, gellid troi eu cyllidau trymion arswydus, a'u treuliau ynfyd a gorthrymus at wellianiau gwladwriaethol er lles i gymdeithas yn ei holl gysylltiadau.

Ar derfyniad y rhyfel rhwng Lloegr ac America, bedwar ugain mlynedd yn ol, ysgrifenai Dr. Franklin at ei gyfaill, Syr Joseph Barnes, fel y canlyn :—

"Yr wyf yn cyduno â chwi yn y modd mwyaf gwresog i lawenhau yn adferiad heddwch. Gobeithiaf y bydd yn barhaol, ac y daw dynolryw cyn hir, gan y galwant eu hunain yn greaduriaid rhesymol, i feddu digon o reswm a synwyr i derfynu eu hymrafaelion heb dori gyddfau ; oblegyd i'm tyb i, ni bu erioed ryfel da, na heddwch drwg. O, y fath chwanegiadau dirfawr at gyfleusderau a chysuron bywyd allasai dynolryw gyrhaedd pe buasai yr arian dreuliwyd mewn rhyfeloedd wedi cael eu treulio mewn gweithredoedd o ddefnyddioldeb cyhoeddus ! Gymaint o helaethiad ar amaethyddiaeth ! Gymaint o afonydd allasid wneud yn fordwyol ! Gymaint o ffyrdd newyddion, ac adeiladau a diwygiadau eraill nes gwneud Prydain yn berffaith baradwys ! O, na buasid yn gwario y miliynau hyn mewn gwneuthur daioni, y rhai a wariwyd yn y rhyfel diweddar mewn gwneuthur drwg ; a dwyn trueni i filoedd o deuluoedd, a dyfetha bywydau cymaint o filoedd o bobl weithgar, y rhai a allasent gyflawni y gweithiau buddiol a grybwyllwyd."

A gallasai y miloedd o filiynau a wariwyd drwy ryfel mawr

cartrefol y tair blynedd diweddaf wneud *America* yn "berffaith baradwys." Mor wir "baradwysaidd," mor gyfoethog ac mor brydferth, mor llawn o bob rhyw gyfleusderau ac o bob rhyw gysuron, mor uchel ac mor liosog ei freintiau fuasai y byd erbyn heddyw pe buasid yn cysegru at welliantau buddiol y miliynau digyfrif a ddifrodwyd gan ei ryfeloedd, ac a wariwyd ar ei sefydliadau milwraidd! Gallasai fod yn llawn o reilffyrdd ac o gamlesydd ac o afonydd mordwyol; yn llawn o erddi a pherllanau a gwinllanoedd; yn llawn o borfeydd gwelltog, ac o weirgloddiau meillionog, a maesydd ŷd; yn llawn o balasdai marmor, o golegau addysg, ac o demlau mawl a gweddi. Cawsai yr amaethydd iachus a difyr yr offerynau goreu at drin ei alwedigaeth ardderchog; buasai ei gelloedd yn llawn, yn trefnu pob rhyw luniaeth; a chawsai holl anifeiliaid y maes gyfranogi o'r llawnder ac o'r llawenydd. Cawsid digonedd o borthiant i bob preseb, ac arlwy lawn ar bob bwrdd. Cawsai *dyn* ymddifyru, fel arglwydd y greadigaeth, yn nghanol cyfoeth a phrydferthwch anian: ac wrth ymhyfrydu felly mewn rhinwedd, ac ymdroi yn nghanol pob rhyw lawnder, buasai yn cryfhau iechyd ei gyfansoddiad, yn prydferthu gwrid ei wedd, yn cynyddu mewn maintioli, yn ychwanegu ei gyflwr, yn harddu ei wên, yn gloywi ei lygad, yn cywreinio ei glust, yn pereiddio ei lais, yn awchlymu ei holl alluoedd, yn rhwyddhau ei ddoniau, yn puro ei rasau, yn buddioli ei gyfeillach, yn helaethu ei ddefnyddioldeb, ac yn estyn ei ddyddiau. Buasai cenedlaeth ar ol cenedlaeth yn estyn yr oes. Peidier meddwl mai dychymyg breddwyd ydyw hyn. Yr ydys wedi cael digon o brofion fod tymorau o lafur ac o lygredd "bywyd milwraidd" yn gwanychu y cyfansoddiad dynol. Yr oedd nerth poblogaeth gwledydd ffrwythlonaf Europe yn lleihau yn gyflym pan yr oedd rhyfeloedd gwaedlyd yn eu cynhyrfu a'u terfysgu a'u hanrheithio ar bob llaw: ac y mae bywyd o dawelwch ac o rinwedd, bywyd o lawnder ac o lawenydd, bywyd cariadlawn o ddiwydrwydd i leshau a dedwyddu cymdeithas yn fywyd o nerth ac o iechyd i'r corff ac i'r medd-

wl. Y mae y llygredigaethau a'r creulonderau, a'r dychryn a'r difrod cysylltiedig â rhyfeloedd wedi darostwng plant dynion is is, a'u gwanychu fwy fwy, a byrhau eu dyddiau y naill genedlaeth ar ol y llall; ond y mae sail i obeithio y bydd i heddwch a threfn, a chymedroldeb, a bywiogrwydd, a llwyddiant y mil blynyddoedd eu hiachau, a'u cryfhau, a'u derchafu i safon maint, a nerth, ac oedran patriarchiaid cryfaf dyddiau Methuselah.

Ar ol croeshoelio yn y dull a nodwyd hen yspryd barbaraidd rhyfel, a magu yspryd heddwch yn ei le; ac ar ol dysgu troi *treuliau* sefydliadau milwraidd i ddwyn yn mlaen welliantau buddiol er y lles cyffredinol, yr wyf yn credu y ceir allan lawer o ddyfeisiau ac o welliantau celfyddydol, a llawer o ddiwygiadau cymdeithasol nad ydys erioed eto wedi feddwl am danynt.

Yr wyf yn credu yr ymgeisir am lawer mwy o symledd ac o eglurder ac o uniondeb yn nghyfansoddiad egwyddorion pob ffurflywodraeth, a deddfau pob corfforiaeth, a rheolau pob cymdeithas; ac y ceir cyfreithiau hawddach eu deall, a hawddach eu gweinyddu; ac y ceir llawer llai o yspryd cospi a dial, a llawer mwy o yspryd adgyweirio a diwygio yn holl lysoedd pob gwlad a phob Talaeth, ac y bydd i'r hen ddulliau drudfawr, colledfawr, caledawl, a barbaraidd o gospi troseddwyr gael eu dileu o ffordd cynlluniau tecach, a rhatach, ac effeithiolach.

Yr wyf yn credu y derfydd dyddiau afiach tymhestlog y stikes, a'r panics, a'r bribes, a'r election-lies, a'r mob-riots, a'r lynch-laws, a'r martial-laws, a lottery-systems, a witch-crafts, a state-jobs, a swindling-schemes, a class-legislation, a blackguardiaeth isel dadleuon seneddol, a court intrigues, a holl dishonest practices uchel-leoedd cymdeithas.

Yr wyf yn credu y ceir ariandai gwladol ac ariandai Talaethol, ac ariandai corfforiaethol a theuluol gonest a diogel; ac y ceir digonedd o arian cymeradwy o werth ansigladwy i fod yn gyfrwng pob masnach; ac y ceir cyfundrefn o gyfrifon arianol *unffurf* drwy holl wledydd y byd; ac y daw trefn yr

"arian parod" yn lle trefn boenus a hudawl "y coel" i ymarferiad llawer mwy cyffredinol.

Yr wyf yn credu y dyfeisir cynlluniau i gludo *gwrtaith* y dinasoedd, a'r swyddfeydd, a'r gweithiau mawrion, a'r trefydd, a'r pentrefydd i frashau a ffrwythloni y tir, yn lle ei *guteru* ymaith i'r ffrydiau a'r afonydd. Y mae y golled a'r afiechyd a achosir gan drefn ddrudfawr bresenol y "*sinks* a'r *sewers*" yn warth i ddynoliaeth, ac y mae yn carlamu gyflymach gyflymach ar ei ffordd, nid yn unig i dlodi y tir, ond i nychu iechyd ei breswylwyr. Y mae fel pla gwahanglwyf yn is na chroen y ddaear yn lledu yn barhaus, ac yn sychu i fyny ei hireidddra a'i gwyrddlesni, yn gwenwyno ei pheraroglau, ac yn nychu ei nerth i ddwyn ffrwyth, a'i gallu i gynal yn gysurus ei thenlu lliosog. Pwy all ddirnad y golled i Loegr ydyw fod holl wrteithiau Llundain, lle y mae tros dair miliwn o breswylwyr, yn cael eu drainio ymaith i fwydo y ddaear o dan ei sylfeini, ac i wenwyno yr afon ardderchog sy'n llifo drwy ei chanol, pan y byddai yn hawdd eu cludo i ffrwythloni yr holl wlad o amgylch? Y mae gogwydd y dosbarth lliosocaf a chyfoethocaf o bobl y byd i gyfaneddu mewn dinasoedd, ond mochynaidd iawn ydynt eu trefniadau presenol gyda golwg ar wrteithiau eu hanneddau; ond os yw y byd i sefyll ceir trefn well ar bethau felly yn bur fuan.

Yr wyf yn credu y bydd i'r tiroedd llydain a breision ag ydynt yn awr yn cael eu diffrwytho wrth godi tybaco ac opium, a chynyrchion niweidiol eraill, gael eu troi i ddybenion o fuddioldeb; a dichon y rhoddir llai o dir at cotwm a rhai pethau eraill, a mwy i godi gwlan, a llaeth, a chig, a phethau a allant fod o fwy o les i'r tir ac i'w berchenog. Daw dynion i fod yn fwy craffus ac yn fwy cyfiawn hefyd. Deuant i astudio "llesâd y llaweroedd" yn gystal a'u lles personol eu hunain. Dysgant gloddio nid y ffynon a rydd y cyfoeth *cyntaf* iddynt hwy ar draul colledu y rhai a ddeuant ar eu hol, ond y ffynon ag y deillia y cysuron llawnaf o honi yn yr amser a ddaw. Cofiant y bydd ar eu plant a'u hwyrion eisiau cael eu

cynaliaeth o'r ddaear pan y bydd tymor eu goruchwyliaeth hwy wedi darfod.

Yr wyf yn credu yr anghofir y gelfyddyd felldithiol o droi ffrwythau melysaf y coed, ac ydau addfedaf y maes yn *wirod* damnedigaeth corff ac enaid ; ac y derfydd gofalon gwyliadwriaethau y distyllwyr a'r gwerthwyr gwirod, y dystewir eu cynen a'u hochain, eu trwst a'u dadwrdd ; yr iacheir eu llygaid cochion a'u gwelyau ysig crawnllyd ; y tawelir dychrynfeydd eu "delirium tremens," y tynir y gwenwyn o bigiadau eu cydwybod, y sychir dagrau eu teuluoedd, ac y caiff eu plant ddianc o'r rhwyd, a'u troi o ffordd yr hudoliaeth, a'r nychdod, a'r tlodi, a'r gwarth i ffordd y synwyrol, a'r defnyddiol, a'r anrhydeddus, a'r dedwydd.

Yr wyf yn credu y ceir ADDOLI mwy pur a dedwydd, mwy apostolaidd a seraffaidd, mwy ysprydol, a nefol, a christaidd yn holl gysegroedd yr Arglwydd ; y profir mwy o ddylanwad y groes, ac o rinweddau y gwaed, ac o felysderau athrawiaeth maddeuant, o adeiladaeth a grym cymdeithas y saint, o gysur gweinidogaeth angylion, ac o'r hyfrydwch pur sylweddol sydd o wneuthur daioni ; ac y ceir mwy o yspryd ffydd, a gobaith, a chariad, a llawenydd i bob cyflawniadau crefyddol ; yr wyf yn credu y purir y gân, a'r weddi, a'r bregeth o bob *party politics ;* y caiff pob sothach ffiaidd felly eu llosgi ymaith gan dân cariad, ac y golchir ymaith eu heffeithiau drwy rinweddau y gwaed ; yr wyf yn credu y purir holl ranau addoliad yr Arglwydd oddiwrth bob ystumiau, a gwynebau, a lleisiau, a dethol-eiriau *sectaidd,* ac y daw Yspryd Crist yn lle yspryd plaid, i anadlu drwy bob rhan o wasanaeth y nefoedd. Yr wyf yn credu y daw y gwahanol gymdeithasau er efengyleiddio y byd i gydweithredu yn fwy cryf ac yn fwy cynes, yn fwy cariadlawn ac yn llawer mwy effeithiol. Yr wyf yn credu y cyfyd yr eglwys o lwch ei musgrellni a'i bydolrwydd, y llewyrcha ei goleuni, ac y dysgleiria gogoniant yr Arglwydd ar holl bebyll ei chyfarfodydd ; ac y rhodia y cenedloedd at ei goleuni, a breninoedd at ddysgleirdeb ei chyfodiad ; y troir ati

liosowgrwydd y môr, ac y daw golud y cenedloedd i'w thrysorau, y bydd ei phyrth yn agored yn wastad, ac y dygir ei meibion o bell a'u harian a'u haur gyda hwynt i enw yr Arglwydd eu Duw, ac i Sanct Israel, am iddo ei gogoneddu. Yr wyf yn credu y bydd eglwys fechan, fywiog, oleu, gariadlawn, ddedwydd, yn mhob teulu; ac mai gofal blaenaf a phenaf y tadau a'r mamau fydd maethu eu plant yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd.

Yr wyf yn credu y caiff y creadur ag sydd wedi ei ddarostwng i oferedd ei dderchafu eto i ddefnyddioldeb, y troir ei "ochenaid" yn orfoledd, y cyflawnir ei "awyddfryd," y daw ei ddisgwyliad hiraethus i ben, y caiff weled datguddiad meibion Duw, ac y caiff ei ryddhau o gaethiwed llygredigaeth i ryddid gogoniant plant Duw. Yr wyf yn credu y datodir rhwymau celfyddyd, a masnach, a chrefydd, y gwneir ffyrdd y moroedd a'r afonydd mawrion yn rhyddion i gydfasnach a chydgyfeillach holl wledydd y byd; ac y daw pobloedd y byd i gyd oll i fod yn un frawdoliaeth, yn gyd-ddinasyddion, yn deulu Duw; ac y codir enw Iesu i fod yn ben moliant dros y ddaear.

Na thybier fy mod yn caru edrych o hyd ar yr ochr dywyll. Na thybier fy mod am gadw sylw pawb o hyd ar yr ochr ddu. Yr wyf yn credu fod dyddiau teg, tawel, heulog, cynes, iachus i wawrio, ac i wawrio yn fuan, ar ein byd bach tymhestlog hwn. Yr wyf yn credu fod tiroedd hyfryd y goleuni a'r tawelwch, a'r llwyddiant, a'r gwynfyd o'n blaen; ond yr wyf am ddringo iddynt ar hyd y ffordd uniawn, ac nid ar hyd ffyrdd lleidiog, pyllog, llithrig, llygredd; nid ar hyd ffyrdd gwaedlyd rhyfel a dinystr. Yr wyf yn ffieiddio y philosophi, a'r lywod-ddysg, a'r *grefydd* sy'n dywedyd, weithiau yn ddistaw ac weithiau yn uchel, "gwnawn ddrwg fel y dêl daioni;" sy'n medru "dywedyd celwydd dros Dduw," ac yn "cyflawni twyll er mwyn ei enw ef." Cofied y philosophyddion duwiol hyny, nad allant dwyllo Duw fel twyllo dyn; ac y bydd collfarn y rhai a geisiant hyny yn sicr ac yn gyfiawn.

Yr wyf cyn terfynu am wneuthur ychydig o

AD-SYLWADAU.

1 Na feddylier fy mod wedi ysgrifenu er mwyn achos *plaid.* Nid yw yn ddim ymffrost i mi ddywedyd, nad oes neb yn America yn fwy rhydd na mi oddiwrth "yspryd plaid." Y mae hyny i'w briodoli i dirioudeb rhagluniaeth yn fy nghadw allan o brofedigaethau yspryd plaid, ac nid i ddim rhinwedd ynwyf fy hun. Nid wyf wedi enill, drwy ymladd, na thrwy arian, na thrwy ddysg, na chywreinrwydd, na thrwy unrhyw ffordd arall, unrhyw *ddinasfraint* yn America ; a byddaf yn debyg o orphen fy nyddiau bellach heb yr un *vote*, neu *blaidlais*, yn America, nac mewn unrhyw wlad arall. Yr wyf yn ddyn, yn ddyn darostyngedig i gyfreithiau fy ngwlad ; ac y mae genyf *vote* i'w rhoi yn llŷs mawr "*public opinion* :" ac y mae genyf hawl i'w rhoddi yno pan y gwelaf yn dda, ac fel y gwelwyf yn dda, ar air, neu mewn ysgrif ; ac yr wyf yn gwbl rydd i wneud pob lle, *ond cysegroedd yr Arglwydd*, yn polling-place, ac i wneud pob dydd ond y *Sabboth* yn polling-day : ac yr wyf yn ystyried y dylwn roi fy vote, a'i rhoi yn gydwybodol, dros neu yn erbyn pob llywod-ddysg a phob deddf, pob cynllun a phob mesur cyhoeddus a ystyriaf o bwys i'r wlad ac i'r byd. Yr wyf yn beiddio dywedyd eto, nad oes yr un dyn yn America yn fwy rhydd na mi oddiwrth brofedigaethau "yspryd plaid." Ni chefais erioed unrhyw ffafrau gwladol oddiwrth unrhyw blaid lywodraethol ; ac nid oes genyf ddim golwg na gobaith am na thâl na diolch byth am unrhyw wasanaeth *gwladol* a fedraf wneud, ond boddhad fy nghydwybod fy mod yn ceisio gwneud fy nyledswydd er lles fy nghyd-ddynion. Ydwyf, yr ydwyf mor rydd oddiwrth rwydau, a rhagfarnau, a deniadau pob *plaid* wladol a neb yn America. Ni bum erioed yn ceisio sefyll ar "*platform*" unrhyw blaid ; ac yn wir, ni welais erioed eto unrhyw platform *plaid* ag oedd (os oeddwn yn deall ei fesuriad) yn ddigon llydan, ac yn ddigon gwastad genyf i sefyll arno. Ni welais erioed unrhyw platform plaid ag oedd yn *squario* yn haner teg â platform mawr,

gwastad, goleu, difylchau Cristionogaeth. Nid wyf yn disgwyl y bydd i'm traethodyn hwn ar y rhyfel presenol foddhau yr un *blaid* wladol yn America. Yr wyf yn gwybod i bydd i bob plaid fy ni-arddel; ond os diarddelant fi am fy mod yn ymestyn yn nês na hwy at safon Cristionogaeth, gallaf fforddio i oddef eu condemniadau. Yr wyf yn gwybod y bydd i wŷr y *De* fy nghondemnio am fy mod yn ystyried eu trefn o gaethwasanaeth yn un orthrymus a cholledfawr, niweidiol iddynt hwy eu hunain, ac i'w gwlad: ac am fy mod yn beio eu hystyfnigrwydd yn glynu mor gyndyn wrth eu trefn ormesol: pan yr oedd yspryd yr oes mor gryf yn ei herbyn, a phan yr oedd *rhai*, mewn yspryd teg, yn ymbil arnynt ei newid, er eu mwyn eu hunain, ac er mwyn anrhydedd eu gwlad, ac er mwyn achos dynoliaeth. Yr wyf yn gwybod y bydd i wŷr y *Gogledd* fy meio am fy mod yn barnu yn gryf mai nid ar y De yr ydys i roddi *holl* fai y rhwygiad presenol. Yr wyf yn gwybod y bydd i holl *gyfiawnhawyr y rhyfel* fy nghondemnio am fy mod yn barnu y buasai yn well ddeng miliwn o weithiau iddynt adael i Dalaethau y De ymneillduo, nag *ymladd* â hwy er eu cadw yn yr Undeb. Nid oedd dim sicrwydd na buasai eu hymneillduad i fod yn Llywodraeth annibynol, dan eu gofalon, a'u treuliau, a'u cyfrifoldeb eu hunain, yn enill i'r ddwy ochr, ac yn lles i'r byd; ond yr oedd pob sicrwydd y buasai *rhyfel* rhyngddynt yn golled drom iddynt hwy ac i holl wledydd y byd. Yr wyf yn gwybod y bydd i'r rhai oeddynt am ddifreinio y Negro a'i alltudio o'r wlad fy nghondemnio am fy mod am dderchafu y dyn *du* i fod yn "gydstad" a'r dyn *gwyn*. Os bydd i ddwy aden y Democratiaid fy nghondemnio am fy mod mor dŷn dros *holl* iawnderau y Negro, ni bydd i mi ond dyoddef hyny. Os bydd i addolwyr y Constitution "fel y mae" fy nghondemnio am nad wyf yn ei ystyried yn berffaith, ni bydd i mi ond dyoddef hyny; yr wyf am i bob peth fydd yn mhob cyfansoddiad yn groes i'r "ddeddf uwch," gael ei newid, a'i ddiwygio—nid drwy *ryfel* na *gwrth*-ryfel—ond drwy ddylanwad anorchfygol moddion moesol. Os bydd i'r Republicaniaid, o bob dos-

barth, ymfoneddigeiddio i'm galw yn "copperhead" am fy mod yn erbyn brathu fy nghyd-ddynion a'r waywffon; ni bydd i mi ond dyoddef hyny. Os bydd i'r *tariff-men* llaw-drymion fy nghondemnio am fy mod dros "Fasnach Rydd," ni bydd genyf ond dyoddef hyny. Y mae yn rhyfedd genyf na fedrai Llywodraeth gref gyfoethog America ddangos gwyneb agored a siriol i holl wledydd y byd, a chyhoeddi wrthynt oll, y mae i chwi bob rhyddid a *chroesaw* i ddyfod i mewn i'n hafonydd a'n haberoedd ni, ac i'n holl farchnadoedd a'n masnachleoedd ni, a chewch brynu a gwerthu ar yr un tir a'n deiliaid ein hunain: rhaid i ni gael *trethoedd rhesymol* at ddwyn yn mlaen ein gofalon; ond cewch chwi i gyd oll yr un chwareu teg, a chewch hefyd yr un chwareu teg a'n pobl ein hunain; oblegyd yr ydym am i holl bobl y byd gyd-fasnachu, a chyd-weithredu, a chyfathrachu fel aelodau o'r un frawdoliaeth fawr; gan ein bod yn ystyried mai ymestyn at y lles *cyffredinol* a dry oreu yn y pen draw i bob Talaeth ac i bob teyrnas. Os bydd i bobl y fflangellu, a'r saethu, a'r crogi am droseddau, pan y mae ar *gymdeithas* gymaint o'r bai o'u plegyd ag sydd ar y "*troseddwr*," fy nghondemnio, ni bydd genyf ond dyoddef hyny; oblegyd yr wyf yn cydwybodol farnu eu bod hwy yn cymeryd y ffordd *waethaf* a allant byth gymeryd i geisio diwygio troseddwyr. Yr wyf fi am lanhau cymdeithas oddiwrth droseddau, ac oddiwrth *arferion* nad ydynt dda i ddim ond arwain i droseddau; ac yr wyf am ddiogelu cymdeithas rhag troseddwyr; ond yr wyf yn credu fod ffordd lawer effeithiolach i wneuthur hyny na ffordd y fflangellwr a'r crogwr. Ond fy adsylw yn awr ydyw, mai nid er mwyn *boddio plaid* yr ysgrifenais ar helynt adfydus y wlad: ond am fod y pwnc yn perthyn i *mi*, yn gystal ag i eraill, a'i fod yn un pwysfawr anrhaethadwy. Nid wyf yn meddwl fod yr un *blaid* yn awr yn America yn foddlawn i'm harddel, ac mewn gwirionedd, nid wyf finau ddim am arddel yr un o honynt hwythau. Os dywedant hwy nad ydynt yn hidio dim am danaf, dichon y dywedaf finau yn ol nad wyf yn hidio dim am danynt hwythau; ond fy mod yn

gofidio drwy fy nghalon am eu bod yn darostwng ac yn dinystrio eu gwlad odidog ac enwog drwy eu cynhenau parhaus, a'u croes-dyniadau diddiwedd, a'u hystrywiau dichell-ddrwg i gael y llaw uchaf ar eu gilydd.

2. Na feddylier y gellir mygu fy argyhoeddiadau, na dirymu fy ymresymiadau mewn un modd ond drwy rydd-resymu. Pan y bydd dyn drwy argyhoeddiad ei gydwybod, neu drwy yr addysg foreuol a gafodd, neu drwy anwybodaeth o ryw amgylchiadau, yn cael ei wasgu i gymeryd yr ochr *anmhoblog* i unrhyw bwnc, yr wyf yn gwybod y gellir ei ddiraddio a'i erlid a'i ddrygu; ond nid ellir mygu ei argyhoeddiad na dirymu ei ymresymiad drwy unrhyw fath o *erledigaeth*. Os bydd ei resymiadau yn deg, daliant y prawf. Os yw fy ymresymiadau i gyda golwg ar bwnc pwysfawr y *rhyfel* yn ddisail; hyny yw, os yw fy ngosodiadau yn anghywir, a'm casgliadau oddiwrthynt yn anmhriodol; os yw fy naliadau yn groes i wersi hanesyddiaeth, ac i ddeddfau dynoliaeth, ac i egwyddorion mawrion Cristionogaeth, y maent yn sicr o gael eu chwalu ymaith o ffordd y gwirionedd: ond o'r tu arall, os yw fy ngosodiadau a'm rhesymiadau yn gyson ag egwyddorion mawrion yr efengyl, y maent yn gyson hefyd â deddfau daioni cymdeithasol; ac nid ellir eu dirymu: dichon y gellir eu gwthio hwy a'u hawdwr o'r neilldu; a'u cadw *am dro* allan o sylw: ond deil y *gwirionedd* bob tywydd a phob prawf; a saif ar dir buddugoliaeth pan y bydd yr yspryd fu'n ceisio ei oganu wedi trengu.

3. Peidier casglu oddiwrth fy ymresymiadau fy mod yn *elyn i'm gwlad;* ac mai dymuniad am eu gwarth a'i dinystr oedd yn fy nghynyrfu i ysgrifenu. Byddai ystyried hyny, neu awgrymu hyny, yn gam mawr a mi, ac yn annhegwch i'r eithaf: ond dichon nad allaf wneuthur fawr o les wrth ardystio yn ei erbyn. *Bu* egniadau yn cael eu gwneud i osod argraff ar feddyliau fy nghydwladwyr fy mod yn elyn i "*wlad fy ngenedigaeth.*" Hawdd iawn ydyw i argraff felly gael ei wneud ar feddyliau ydynt heb gael cyfle na hamdden i chwilio ac ystyr-

ied yr hyn a ddywedais ac a ysgrifenais; a'r rhai ydynt felly heb adnabod fy egwyddorion a'm teimladau. Pan gyhoeddir dedryd drom felly uwch ben dyn, teg fyddai crybwyll *pa bethau* yn ei wlad y mae yn eu hanghymeradwyo, pa sefydliadau, neu ddefodau, neu ddeddfau, neu drefniadau perthynol i'w wlad y mae yn gondemnio? Byddai yn hawddach gwybod wedi hyny pa un ai hiraethu y mae am ddiwygiad a derchafiad a dedwyddwch ei wlad, ai ynte hiraethu y mae am ei darostyngiad, a'i gwendid, a'i gwarth, a'i dinystr. Nid wyf am roddi y goreu i neb o ddeiliaid ffyddlonaf Prydain am ddymuno ffyniant a derchafiad gwlad hoff fy nghenedigaeth.

Yr wyf wedi bod yn ysgrifenu ac yn teimlo er ys tros ddeng mlynedd ar hugain yn erbyn ei RHYFELOEDD, ac yn erbyn beichiau gorthrymus ei "Sefydliadau Milwraidd," ond y mae aelodau eraill ei "Chymdeithasau Heddwch" wedi gwneud yr un peth. Yr wyf wedi bod yn teimlo ac yn ysgrifenu yn erbyn annhegwch ac anfoneddigeiddrwydd ei SEFYDLIADAU EGLWYSIG, neu gwib-ddeiliaeth ac erledigaeth ei "Heglwys Sefydledig," ag oedd yn gwasgu mor drwm ar ymneillduwyr; ond y mae miloedd eraill drwy Gymru a Lloegr a'r Iwerddon a Scotland wedi gwneud yr un peth. Yr wyf wedi bod yn teimlo ac yn cwyno yn erbyn DEDDFAU PLAID Lloegr, sef y deddfau i gyfoethogi rhai dosbarthau o'r deiliaid ar draul drygu dosbarthau eraill; ac yn erbyn yr egniadu cyfrwys a thrymion a wneir yno yn barhaus i gynal ac amddiffyn y fath ddeddfau-*Plaid*, drwy gau allan o gylch y *bleid*lais bedwar o bob pump o'r deiliaid mwyaf gweithgar a gonest; ond y mae miliynau eraill wedi gwneud yr un peth: ac yr wyf yn meddwl fod y rhai sydd wedi bod yn dadlu yn erbyn trefniadau gormes eu gwlad yn ei charu mor wresog, ac yn dymuno ei llwyddiant mor ddidwyll a neb o'r bobl oeddynt yn cael *enw* ac *elw* wrth amddiffyn ei gormes. Ni bûm erioed ar unrhyw achlysur, am enyn *gwrthryfel* mewn un man, hyd yn nod er symud gormes o'r ffordd; ond yr oeddwn am i bob diwygiad gael ei ddwyn ymlaen drwy ddylanwad *moddion moesol*. Pan yr oeddwn yn

teimlo ddwysaf, ac yn ysgrifenu gryfaf yn erbyn annhegwch a gormes sefydliadau milwraidd Uchel-eglwysaidd gwlad gû fy ngenedigaeth, yr oeddwn yn gwybod, ac yn *cydnabod* fod ynddi rinweddau a rhagoriaethau gwir enwog; ac yr oeddwn am iddynt gael eu cryfhau a'u lliosogi er helaethu a thrymhau ei dylanwad, ac ëangu ei defnyddioldeb, ac er perffeithio ei derchafiad a'i dedwyddwch, a'i gwneud yn fendith ac yn foliant dros yr holl ddaear. Os bydd dyn yn dymuno derchafiad a dedwyddwch ei wlad, a'i llwyddiant yn mhob rhinwedd a daioni, nid teg ydyw ei *ddu*-nodi fel *gelyn* ei wlad, a'i gyhoeddi fel un ag sy'n dymuno ei darostyngiad a'i dinystr.

Y mae gradd o egni yn cael ei wneud yn awr i enyn teimlad mewn llawer cylch fy mod yn *elyn i America.* Os wyf yn dymuno ei gwanychiad a'i darostyngiad a'i dinystr, y mae yn addas fy ngalw yn elyn iddi: ond os wyf yn dymuno lliosogi a chryfhau ei gwelliantau celfyddydol a moesol, a helaethu ei thrafnidaeth, a chadarnhau ei threfn; ac os wyf yn hiraethu am ei derchafiad yn mhob cyfoeth, a rhinwedd, a chysur, nid teg ydyw fy ystyried yn elyn iddi. Yr wyf yn credu, yn credu o'm calon, fod Blaenoriaid ei *phleidiau* gwladol wedi colli eu lle yn ofnadwy, a'u bod wedi ysigo eu gwlad yn ddychrynllyd wrth gyd-ymruthro mor anystyriol i'r rhyfel arswydus presenol: ond yr wyf ar yr un pryd yn credu fod digon o adnoddau ac o gyfleusderau yn America i'w gwneyd *eto,* ïe ETO, y wlad gyfoethocaf a dedwyddaf, ac enwocaf ar wyneb yr holl ddaear, pe medrid unwaith enill ei Llywiawdwyr i gydweithio yn gyfeillgar a haelfrydig o blaid GWELLIANTAU mewn pob celfyddyd a galwedigaeth, yn lle ymwenwyno yn dragywyddol yn erbyn eu gilydd wrth groes-ymwthio am swyddau o hunan-fwyniant, yn lle am gylchoedd o ddefnyddioldeb.

Yr wyf yn *sicr* fy mod yn dymuno llwyddiant *Lloegr* ac *America;* ac nid wyf yn fy nhwyllo fy hun, nac yn twyllo eraill ar y pen hyny. Yr wyf o'm calon yn gwresog ddymuno derchafiad a ffyniant a dedwyddwch Lloegr ac America: ond yr wyf ar yr un pryd, am gael rhyddid i ffurfio barn drosof fy

hun am eu holl weinyddiadau llywodraethol; ac yr wyf am gael rhyddid hefyd i adrodd, neu ysgrifenu fy marn, yn ol fy nghyfleusderau, yn ol argyhoeddiad fy nghydwybod: ac os dewisia rhyw un gyhoeddi, fy mod oblegyd hyny, yn elyn i Loegr, neu yn elyn i America, nid oes genyf ond gadael i'r cyfryw gael hyny o wledd i'w hunanoldeb yn nghastell oer ei ragfarn a'i anwybodaeth. Fy llafur a'm gofal i, a ddylai fod am dawelwch yn fy mynwes fy mod yn dymuno heddwch a llwyddiant y *ddwy* wlad—hen wlad anwyl fy ngenedigaeth, a gwlad fawr newydd hoff enwog fy mabwysiad—y ddwy wlad *ddylent* fod y rhai goleuaf a dedwyddaf ac enwocaf yn yr holl fyd.

4. Peidier casglu mai at y Cymry *yn* y Gogledd yr wyf yn cyfeirio pan yn crybwyll am y "Gogledd." Nid oedd modd i mi egluro fy marn gyda golwg ar y fath ryfel mawr cartrefol rhwng dwy ochr y wlad, heb gyfeirio yn fynych at y "Gogledd": ond byddai yn gamgymeriad mawr, ac yn gam mawr â mi, i neb dybied mai at y *Cymry* yn y Gogledd yr wyf yn cyfeirio wrth son am y Gogledd. Nid y Cymry *yn* y Gogledd yw y Gogledd. Wrth y "Gogledd" yr oeddwn yn golygu corff preswylwyr Talaethau y Gogledd. Yr wyf yn credu fod y Cymry, a'u cymeryd at eu gilydd, mor wladgar ac mor grefyddol, mor ddiragfarn ac mor gydwybodol, mor deg a heddychol, mor ddiwyd a defnyddiol a neb o holl bobloedd y Gogledd; a'u bod mor rydd oddiwrth bob hunan-gais, a phob gorawydd am ymwthio ar draws eu cyd-ddeiliaid i swyddau o elw ac anrhydedd, a neb sydd yn yr holl wlad. Yr wyf yn credu fod eu cymeriad mor ddysglaer o ran eu rhinweddau cymdeithasol â neb, hyd yn nod o'r dosbarthau uchaf eu breintiau o'u holl gyd-ddeiliaid. Ond yr oeddwn yn ofni fod y *Cymry*, fel y mwyafrif o'u cymydogion, ar adeg boeth gynhyrfus dechreuad y rhyfel, yn agored i ddwy brofedigaeth: Yn gyntaf, eu bod yn rhy barod i feddwl nad oedd dim ond *daioni* yn perthynu i'r blaid wladol ag yr oeddynt hwy yn ymlynu wrthi; ac nad oedd dim ond *drwg* yn perthynu i'r blaid wladol ag oeddynt

hwy yn wrthwynebu. Yn ail, eu bod yn barnu o waelod eu calon fod *y rhyfel* yn un cyfiawn, Cristionogol, yn un angenrheidiol ac anocheladwy; ei fod drwyddo i gyd oll yn rhyfel o blaid cyfiawnder pur a digymysg; mai gwaith cyfiawnder yn unig oedd ei amcan, ac mai gwaith cyfiawnder yn unig a gyflawnai; a bod ei *holl* bleidwyr drwy holl gylchoedd celfyddyd a masnach, trwy holl ddring-raddau swyddogaeth yn y fyddin, trwy holl ariandai y wlad, trwy holl swyddfeydd y Llywodraethau talaethol, a thrwy lysoedd y Llywodraeth gyffredinol, a thrwy holl rodfeydd "Speculation," yn berffaith rydd oddiwrth bob *hunan-gais*, a phob rhagfarn, a phob dialgarwch; nad oedd neb o bleidwyr y rhyfel drwy y Rhydd-Dalaethau—o leiaf neb o'u *plaid* hwy—am wneud dim "hunan-elw," dim *Political Capital*, na dim *trade capital*, na dim *glory capital*, oddiwrth y rhyfel; nad oedd dim ond gwladgarwch a dyngarwch a duwioldeb yn eu cynhyrfu i'r rhyfel; nad oeddynt ddim am ei wneud yn achlysur i borthi unrhyw nwyd, nac yn gochl i guddio unrhyw dwyll, nac yn ddring-risiau i gyrhaedd unrhyw anrhydedd, nac yn chwareu-faes i gyfrwys gyflawni unrhyw ddichell, ond ei fod yn rhyfel duwiol, pur, drwyddo oll, yn rhyfel am iawnder ac am ryddid, yn rhyfel am degwch a threfn, yn rhyfel am ufudd-dod ac am Undeb; yn rhyfel o arfaethiad y nefoedd, ac o ysbrydolaethau y nefoedd, a thân wên y nefoedd; ac y dygent eu barn a'u mater i fuddugoliaeth gyflawn mewn "ychydig o wythnosau," heb wneud dim niwed i foesau y wlad, na dim dyryswch i fasnach y wlad, na dim gwanychdod i'w defnyddioldeb, na thynu dim anfri ar ei chymeriad, na chasglu yr un cwmwl dros ei gogoniant; a bod y fath ryfel yn rhan bwysig o gynlluniau anfeidrol ddoethineb, ac o arfaethau tragywyddol gariad, ac yn ddolen gref fawr o gadwen Rhagluniaeth *drugarog* y nef i godi y byd i rinwedd, ac i gyfoeth, ac i wynfyd; ac y terfynai y fath ryfel *cyfiawn*, yn anrhydeddus, ac yn ogoneddus iawn, er lles i achos Rhyddid a chariad a chrefydd drwy holl Dalaethau America, a holl deyrnasoedd y byd. Yr wyf yn gwybod mai dyna oedd barn y *mwyafrif* o'm cyd-

ddeiliaid drwy y Rhydd-dalaethau; ac mai dyna oedd barn *llaweroedd* o'm cydwladwyr. Yr wyf yn credu bod fy anwyl gyd-genedl ag oeddynt yn barnu felly yn gwbl *gydwybodol* eu barn, a'u bod hefyd yn selog dros eu barn; ond yr wyf yn credu ar yr un pryd fod eu barn yn gyfeiliornus, yn gwbl gyfeiliornus; a'u bod wedi syrthio i'r fath amryfusedd drwy adael i ragfarnau gwladyddol, yn lle egwyddorion mawrion Cristionogaeth, gael y lle blaenaf yn eu meddyliau; a chael felly lywodraethu eu teimladau, a dyfod yn ddeddf i'w cydwybodau. Yr oeddynt hwy yn *gydwybodol* eu barn am uniondeb ac am fuddioldeb y rhyfel; yr wyf finau mor *gydwybodol* a neb o honynt mai ymlithro i'r fath ryfel cartrefol, rhwng dwy blaid mor gref mewn gwlad mor ëang ac mor gyfoethog, oedd y camgymeriad llywodraethol mwyaf alaethus—y gwylltineb gwerinaidd mwyaf byrbwyll—y *blunder* gwladyddol mwyaf ofnadwy a gyflawnwyd er cychwyniad Cristionogaeth, os nid er dechreuad y byd: yn enwedig am fod y camgymeriad wedi cael ei gyflawni gan y llywodraeth oleuaf, a'r bobl wareiddiaf dan yr holl nefoedd: a hyny pan oedd olwynion mawrion holl beirianau ardderchog moddion moesol yn gallu troi yn eu llawn nerth; a phan oedd gwawr y Mil Blynyddoedd yn cyflym ymagor, a heulwen dawel Cristionogaeth ar dywynu yn gynhesol ac yn iachusol i derfynau eithaf y ddaear.

5. Peidier meddwl fy mod yn barnu mai ar y Gogledd y mae y rhan drymaf o'r bai. Nid wyf yn gwybod hyny, nac yn dywedyd hyny. Yr wyf yn credu fod bai trwm ar y *ddwy* ochr. Yr oeddynt yn feiau o ddau ddosbarth gwahanol. Yr oedd nwydau a gwendidau cyffredin y natur ddynol syrthiedig gan y *ddwy* blaid; ond yr oedd eu hamgylchiadau a'u profedigaethau yn dra gwahanol. Nid wyf yn ddigon o dduwinydd, nac yn ddigon o Athronydd, nac yn ddigon o Politician i fedru eu pwyso yn y clorianau er penderfynu yn mha ochr yr oedd y bai trymaf. Yr oedd y *De* wedi ymlithro i afael un o'r trefniadau gwaethaf o lygredd a gormes a ddyfeisiodd calon ddrwg erioed. Yr oedd bryd y *Gogledd* ar ddysgyblu y De

am ei bai ; ond wrth ymroi mewn llawn sêl i'w dysgyblu, esgeulusodd ffordd addfwynder yr efengyl, a ffordd iawnder cymdeithasol. Ni cheisiodd wella y clwyf â dwylaw tyner, nac â dwylaw glân, ac felly yr oedd y clwyf yn gwaethygu fwy-fwy oddidan ei thriniaethau. Yr oedd ei hyspryd, a'i hymadrodd a'i hedrychiad, a'i hymddygiad yn caledu, ac yn cynhyrfu, ac yn cynddeiriogi y De, ac yn achosi iddi ymgyndynu waethwaeth yn ei drwg. Yr oedd y ddwy blaid yn y dwymyn boethaf ; yr oedd y dwymyn *wen* yn gweithio yn angerdd ei nerth un ochr ; ac yr oedd y dwymyn *ddu* yn un mor angerddol yr ochr arall ; ac yr oedd y naill glefyd yn effeithio mor gryf ar y llall, nes yr oedd y ddwy blaid wedi myned yn "*delirious*." Aeth yn wylltio, ac yn drin, ac yn guro, ac yn rhwygo. Tybiodd y Gogledd y gallai iachau yr anhwyldeb, a chyfanu y rhwyg, a chael pob peth i'w le, i'w *hen* le, neu yn hytrach i le *gwell*, a hyny yn hawdd ac yn fuan, drwy *nerth ei harfau*. Glynodd wrth oruchwyliaeth y llymder a'r gerwindeb er pob peth, a thrwy bob peth : aeth y De yn fwy fwy poeth ac ystyfnig, ac ofnir fod y rhwyg o'r diwedd wedi myned yn anwelladwy. Yr hyn sydd yn peri i mi ymofidio fwyaf yn achos y "Gogledd" ydyw, am fod ganddi gyfleusderau gwell i ddefnyddio moddion *priodol* tuag at adgyweirio ac ymgeleddu ei chwaer feiadwy nag a fu gan unrhyw wlad er dechreuad y byd ; ac iddi wrth gam-ddefnyddio ei dylanwad a'i doniau, a'i chyfleusderau, golli un o'r breintiau uchaf fu erioed yn nghyraedd unrhyw wlad ; a'i drygu ei hun drwy hyny yn waeth, os oedd modd, nag y drygodd y De, na neb arall. Y mae yn wir alarus i feddwl am Dalaethau mor fawr eu breintiau, mor fawr eu goludoedd, ac mor ddysglaer eu gobeithion yn cael eu drygu mor arswydus, a hyny drwy uchder yspryd eu phariseaeth a nerth gwres eu dialgarwch ; neu mewn geiriau mwy tyner a boneddigaidd, drwy or-lymder eu gweinyddiadau disgyblaethol.

6. Gwn am un *hen* wrthddadl a ddygir yn erbyn fy narluniad o lwyddiant dyddiau heddwch : a digon tebyg mai yr un

rhai ag ydynt yn dadlu fy mod yn paentio rhyfel yn rhy *ddu*, fyddant eto yn dadlu fy mod yn paentio amserau yr heddwch mawr yn rhy *wyn*. Dadl achlysurol eu genau, a dadl ddiddiwedd eu bol, ydyw y *rhaid*—ïe y RHAID cael rhyfeloedd i wrthweithio deddf cynydd poblogiad y byd. Y maent yn dŷn iawn iawn dros eu pwnc; ac yn wir y maent yn hollol benderfynol drosto, oblegyd y maent yn deall rheolau tynion mesureg a rhifyddeg yn eu perthynas â'r pwnc. Gwyddant pa sawl troedfedd ysgwar ydyw arwyneb y ddaear: ac y maent yn rhifyddwyr mor uchel fel y maent yn deall "arithmetical progression:" a dadleuant y *rhaid* cael rhyfeloedd er atal cynydd poblogiad y byd, neu ynte y bydd ei breswylwyr yn bur fuan yn ei lenwi yn dynach nag y mae y morgrug yn llenwi eu twmpath. Y maent yn cyfrif y bydd ei breswylwyr yn mhen dau gant a haner o flynyddoedd yn amlach *fil* o weithiau nag ydynt yn awr; ac y byddant yn fuan iawn yn rhy liosog i orwedd na sefyll arno, heb eu gosod yn haenau drosto fel heigiau o ysgâdan.

Er bod yn gyson dylent ddadlu am barhad drygau *eraill* y byd i gydweithio a'i ryfeloedd i atal gorliosogiad ei breswylwyr. Gallai parhad anmhuredd ei ddinasoedd er magwraeth ei heintiau, a chodiad tybaco ac opium er "cryfhad y lungs, a rheoleiddio y bwyd-dreuliad, a chodi y poer o'r cylla;" a gallai lliosogiad a helaethiad y puteindai a'r tai gwirod, a llaweroedd o ddrygau eraill y byd, fod mor fuddiol i atal cynydd ei breswylwyr ag ydyw ei ryfeloedd. Er mwyn perffeithio eu *logic*, dylai y gwrth-ddadleuwyr resymu o blaid *cyd*-barhad holl ddrygau y byd, gan eu bod i gyd-weithio er atal ei ddarfyddiad drwy or-boblogiad. Y mae eu logic yn un byr, eglur, anmhlygadwy, ac anwrthwynebol: sef yn gyntaf, Nad all y byd ddim cynal mwy na'i lon'd o bobl. Yn ail, Y ceir ei lon'd yn bur fuan yn ol deddf fawr cynydd yr epilio. Yn drydydd, Y rhaid iddo ddiweddu a darfod pan y bydd wedi myned yn fwy na llawn. Nid ydynt mewn un modd am i'r byd ddarfod yn fuan felly drwy fyned yn rhy fach i'w deulu; ac o ganlyn-

iad y maent yn barnu mai yr *unig* ffordd sydd gan Ragluniaeth i atal ei ddarfyddiad buan, ydyw cadw *drygau* ynddo i ddifa ei 'breswylwyr, fel fy byddont o bryd i bryd yn ei orlwytho.

Mewn atebiad i'r fath wrthddadleuwyr nid oes genyf ond cydnabod nad ydwyf yn ddigon dysgedig yn y proffwydoliaethau i allu gwybod pa hyd y parha oes y byd; ond yr wyf finau yn gwybod tri pheth, a gallaf eu rhoddi ar gyfer eu tri pheth hwy. Yn gyntaf, Y gellir drwy iawn drin y ddaear ei gwneud yn llawer iawn mwy ffrwythlawn a chynyrchiol nag ydyw. Yn ail, Y gellir drwy iawn drefnu ei chynyrch, ei wneud i gyrhaedd yn llawer iawn pellach er cynaliaeth i ddynion. Yn drydydd, Y gall y ddaear gynal yn gysurus lawer mwy, ie lawer iawn iawn mwy o breswylwyr nag y mae wedi gynal erioed eto. A dichon fod gan Ragluniaeth gyfoethog y nef yn ei thrysorau diderfyn—yn adnoddau ei hawyr, a'i dyfroedd, a'i thiroedd, a'i ffrwythau—ac yn ei thymhorau a'i deddfau, fendithion *newyddion* ag nad ydys erioed eto wedi eu cael allan. O leiaf, yr wyf yn credu y gall Rhagluniaeth ddirwyn ei throion i ben, ac ymgeleddu ei daear oludog a hardd, nes y daw i'w llawn oed; ac y gall reoleiddio cynydd ei phreswylwyr, *heb* geisio cymorth rhyfeloedd, na budreddi dinasoedd, na llygredigaethau meddwdod, na ffieidd-dra anlladrwydd, i ddifa dynion o'r ffordd, rhag iddi fyned yn rhy dlawd i ddarparu bwyd iddynt. Yr wyf yn credu y *myn* Rhagluniaeth Duw lwyr argyhoeddi pawb mai nid y *hi* sydd yn galw am ryfeloedd, nac unrhyw *ddrygau* eraill; ac yr wyf yn cwbl gredu y caiff ei deiliaid broffion lliosocach a llawnach nag a gafwyd erioed eto o'r ffyrdd godidog sydd ganddi i'w cynal yn ddedwydd, os ufudd hant i'w deddfau.

7. Yr wyf, wrth ddiweddu, am ardystio unwaith eto yn y modd difrifolaf, yn erbyn athrawiaeth boblog, mai *disgyblaeth y cleddyf sydd i ddiwygio y byd.* Y mae yn llawn bryd i'r fath hen gyfeiliornad o ddyfais greulonaf cynghorfa uffern, gael ei ddiwreiddio o'r byd. Y mae wedi achosi drygau aneirif ac

anrheithiol. Y mae y disgyblwyr *arfog* yn mhob oes ac yn mhob gwlad, wedi gwneud llawer mwy i feithrin llygredigaethau y byd, nag i feithrin ei rinweddau ; i gryfhau ei ormes nag i helaethu ei ryddid ; i nychu dylanwad Cristionogaeth nag i gyflymu ei llwyddiant ; ac yr wyf yn gobeithio fod yr amser yn ymyl pan y diarddelir eu gwasanaeth, ac y defnyddir moddion gwell i gael y byd i drefn ac i dawelwch. Hoff iawn gan rai ydyw yr hen air, am "Ymladd nes enill heddwch ;" neu yn ol iaith *figure* y Saeson, "*Conquer peace.*" Y mae synwyr i ystyr briodol iaith y Saeson ; oblegyd "concro heddwch," ydyw ei ymladd nes ei ladd, neu ei yru ar ffo wedi colli y maes. Y mae yn dorcalonus i feddwl am "goncro heddwch," y cymwynaswr tirionaf, haelaf, ffyddlonaf a welodd y byd erioed. Dyweder, os myner, wrth darw gwyllt y goedwig am "ymladd nes enill heddwch ;" ond na ddysger y fath athrawiaeth i greadur rhesymol—i *ddyn*—i GREDADYN—i GRISTION. Ni cheir byth heddwch ar y ddaear tra y pery dynion i feddwl ac i ddweyd—Mai trwy ddilyn ffordd rhyfel y deuir i ffordd tangnefedd.

AT-DDODIAD, HYDREF, 1864.

Ymresymodd yr awdwr mor gryf ag y medai yn erbyn y rhyfel *cyn* i'r tân dori allan. Yn ei ddychryn wrth feddwl am ddrygau andwyol *rhyfel cartrefol* mewn gwlad ëang, oludog, fel America, ac wrth weled fod yr argoelion am y fath ryfel yn amlhau ac yn cryfhau yn gyflym arswydus yn niwedd y flwyddyn 1860 ac yn nechreu 1861, ac wrth ofni fod ei gyfeillion drwy'r Gogledd yn rhy boeth dros ryfel, ac yn rhy ddiystyr o'i niweidiau ofnadwy, anturiodd grybwyll, mewn llythyr a ysgrifenodd yn Mawrth 1861, ychydig bethau ag oeddynt, yn ol ei farn ef, wedi bod yn niweidiol i heddwch y wlad, ac heb fod o ddim lles i achos gogoneddus rhyddid. Y mysg sylwadau eraill y llythyr hwnw, dywedodd fel y canlyn :—

"Ond yr hyn sydd wedi peri i mi fwyaf o syndod ydyw fod

niferoedd o bobl oreu y Gogledd, weithiau dan gellwair a goganu, ac weithiau yn yspryd cynddaredd Capteniaid Sior y Trydydd yn anog y Llywodraeth i drefnu ei *byddinoedd* i "blygu" y Talaethau enciliedig drwy nerth RHYFEL. Yr wyf wedi rhyfeddu llawer eu bod yn medru siarad ac ysgrifenu cymaint, a hyny gyda y fath ysgafnder, am "blygu" y "gwrthryfelwyr" drwy *rym arfau*. Yr wyf yn rhyfeddu eu bod mor ddiystyr o ganlyniadau alaethus rhyfel cartrefol, rhwng ceraint o'r un gwaed, mewn gwlad fawr lydan o'r fath gyfathrach a thrafnidaeth ag sydd yn y Talaethau Unedig; a'u bod heb ddysgu eto—na lwyddodd *trais* erioed i wella unrhyw rwyg mewn gwlad nac eglwys. Pe gofynid fy marn am y pleidiau o *bob* ochr ag ydynt wedi bod yn hysio i ryfel drwy y misoedd diweddaf, byddai raid i mi ddweyd, nad oes genyf ddim cred yn eu dynoliaeth, na dim hyder yn eu gwladgarwch, na dim llawer o feddwl am eu synwyr na'u crefydd.

Y mae pwnc y gynen wedi achosi, neu o leiaf wedi achlysuro, *rhwyg* yn yr Undeb; a phe gofynid ar ba ochr y mae y bai? byddai yn hawdd dirnad barn yr ysgrifenydd—Nad yw ddim i gyd yn ochr y De. Pe gofynid eilwaith, Beth a wneir yn awr yn wyneb y rhwyg? Gellir dyfalu y byddai yn well genyf ei adael i aros yn rhwyg tragywyddol na chynyg ei wella drwy rym arfau. A ydyw yn rhy ddiweddar i'w wella drwy resymiadau boneddigeiddrwydd ac addfwynder? Nis gallaf ateb. Y mae wedi myned yn mhell. Pe gofynid wedi hyny, A ydyw yn anmhosibl i'r "toriad" aros heb i hyny achosi rhyfel rhwng y ddwy ochr? Yr wyf yn credu ei bod yn bosibl i'r ddwy ochr gydfasnachu mewn tangnefedd er i'r ymraniad aros. Y mae gwahanol *Dalaethau* yn awr yn cyd-dramwyo yr un afonydd a'r un moroedd; ac y mae hyd yn nod afonydd a moroedd Europe yn rhyddion i gydfasnach eu gwahanol deyrnasoedd; a phaham nad allai afonydd, ac aberoedd, a reilffyrdd America fod yn rhyddion i gydfasnach America er i'r Talaethau *ymranu* i fod yn ddwy Lywodraeth? Yr wyf yn gofidio oblegyd y rhwyg, ac yr wyf yn bryderus am iddo gael ei ad-

gyweirio mewn yspryd addfwynder ; ond os nad ellir gwneud hyny, yr wyf am i'r ysgariad gael ei oddef mewn heddwch : a dichon y bydd y ddwyblaid yn fwy di-eiddigedd, ac yn fwy di-gynen fel *dwy* Lywodraeth gymydogaethol nag y buont drwy y blynyddoedd diweddaf wrth groes-dynu dan yr *un* Lywodraeth. Y mae yn bosibl yr ymddygant yn fwy boneddigaidd tuag at eu gilydd fel dwy gymydoges, nag yr oeddynt yn medru ymddwyn pan fel dwy *chwaer* yn yr un teulu ; ac y mae yn bosibl hefyd y dylanwadant felly yn llawer buddiolach er lles eu gilydd."

Dyna oedd iaith yr awdwr y *pryd hyny* am y "rhwygiad" ac am y "rhyfel ;" ond achlysurodd y llythyr hwnw iddo gael ei gam-ddarlunio drwy'r holl wlad fel dadleuydd dros y rhwygiad, ac fel pleidiwr i drefn caethiwed ; ac oblegyd hyny, ysgrifenodd yntau amryw lythyrau mewn hunan-amddiffyniad ; ac yr oedd yn ei fryd unwaith eu hadgyhoeddi oll, air yn ngair, yn ol trefn eu dyddiad, fel at-ddodiad i'r traethawd blaenorol, mewn hyder y cawsent ddarlleniad mwy di-duedd yn awr, nag ar adeg gynhyrfus cychwyniad y rhyfel. Buasai yn dda ganddo ar amryw ystyriaethau eu hadgyhoeddi, am eu bod yn profi fod ei deimlad yn gryf dros ryddfreiniad a derchafiad y Negro, ac yn gryf iawn hefyd yn erbyn y rhyfel, a thros dangnefedd a llwyddiant yr Unol Dalaethau. Ond gan eu bod yn yn lled *feithion*, a chan eu bod wedi cael eu hysgrifenu ar amser nodedig o derfysglyd, ac mewn dadl â brodyr ag y mae ganddo y parch uchaf iddynt, a chan eu bod yn cynwys cryn lawer o ail-adroddiadau fel atebion i wrth-ddadleuon, a chan y ceir eu sylwedd yn y traethawd blaenorol, y mae yn awr, ar ol ail-feddwl, yn *peidio* eu hadgyhoeddi ar hyn o bryd ; ond y mae am ddyfynu ychydig ymadroddion o honynt er i'r darllenydd gael gweled, mai nid rhyw deimlad *newydd* ynddo, ydyw ei deimlad yn erbyn y fath rhyfel, ond ei fod wedi hen wreiddio yn ei galon, a'i fod wedi ardystio yn ei erbyn mor gryf ag y medrai ar adeg ei enyniad.

Dywedodd yn ei ail lythyr a ysgrifenwyd yn Mehefin, 1861,

mai pegwn yr anghytundeb rhyngddo a'i frodyr oedd, eu bod hwy am geisio gwella y rhwygiad drwy ryfel, ei fod yntau am oddef y rhwygiad os nad ellid ei adgyweirio heb ryfel, ac ychwanegodd y geiriau canlynol :

"Yr wyf yn cyfrif yr achosa *un* flwyddyn o'r fath ryfel fwy o niweidiau o bob natur—fwy o ddifrod ac o anghyfiawnder, fwy o gynddaredd ac o lofruddiaethau, fwy o wasgfeuon personol, teuluaidd a gwladol, fwy o boenau corff a meddwl, fwy o ddyryswch i fasnach, ac o ataliad i wellianatau, fwy o dramgwydd ar ffordd ffyniant a derchafiad y wlad, a mwy o wanychdod ac o warth i grefydd ac i gariad, nag a ellid achosi gan gydweithrediad holl ddrygau eraill y wlad mewn pum' mlynedd ar hugain, os nad mewn haner can' mlynedd. Ceir cip-olwg, bob yn dipyn, ar erchyllderau y fath ryfel—ar ddrygau y gwersylloedd wrth 'ddysgu' parotoi i'r rhyfel ; ar ddifrod a chelanedd meusydd y rhyfel, a gwasgfeuon, dychryn y gweiniaid diniwed a gweithgar yn nhrwst y rhyfel ; a'r dyledion a'r beichiau a ddygir ar y gwahanol Dalaethau drwy y rhyfel ; a'r anhawsderau i ail-reoleiddio masnach, ac i adgychwyn gwelliantau ar ol y rhyfel ; a'r amcan dechreuol o'r rhyfel, sef gwella y rhwygiad, yn mhellach o'r cyrhaedd yn y diwedd nag oedd yn y dechreu. Yr wyf yn credu y gall Awdwr Rhagluniaeth dynu trefn allan o'r *chaos* erchyll presenol ; ond nid wyf yn meddwl y cymer lwybr *gwyrthiol* i wneyd hyny ; a rhaid i Ragluniaeth ei hun, yn ei dull arferol o weithio, gael diwrnod go hir, neu '*period*' lled faith i ddwyn trefn, allan o'r fath dryblith, i dynu da o'r fath ddrwg, ac i adsefydlu tawelwch ar ol y fath derfysg. Gobeithio gan Dduw y gall dylanwad Lloegr, neu ryw gyfryngwriaeth arall, gyflafareddu mewn cariad, cyn i'r wlad fawr hon gael ei dymchwelyd i ddinystr anadferadwy."

Mewn llythyr a ysgrifenodd yn Awst, 1864, ceir y dywediadau canlynol :

"Yr un ydyw yspryd rhyfel yn mhob ochr i'r *line ;* pa ochr bynag y ceir y bobl sydd dda ganddynt ryfel, y mae lle i ofni

eu bod, er eu holl siarad hunan-gyfiawn am gyfraith, a chyfiawnder, a threfn, yn elynion i rydd-ymresymiad—os na bydd i gyd oll yr un ochr—eu bod yn fradwyr i egwyddorion dyngarwch, a'u bod yn lliosogi rhwystrau a thramgwyddiadau ar ffordd gwelliant a dedwyddwch y byd.

Yr wyf am dystio unwaith eto wrth fy anwyl gyfeillion yn y Gogledd, fod fy nghydwybod o eigion ei theimlad yn hollol groes i'w cynlluniau rhyfel Gall Rhagluniaeth dynu da o'r *rhyfel* erchyll hwn, fel o ddrygau erchyll eraill. Nis gwn beth a wna, ond gwn y bydd *drygau* y rhyfel yn *sicr*, yn uniongyrchol, yn lliosog ac yn drymion—gwn y gwasgant ar yr *holl* wlad, yn ei holl gysylltiadau : ac y byddant yn ddigon llydain i effeithio yn niweidiol iawn ar wledydd *eraill*, ac y *parhant* yn eu heffeithiau am lawer o oesau. Am y *da* a ddisgwylir o'r rhyfel, da mawr y proffwydoliaethau *dynol*, yr wyf yn ofni mai da *pell* ydyw, ac mai da *ansicr* ydyw ; ac os daw, y daw yn gloff ac yn araf, y daw yn anafus ac yn nychlyd, y daw dan ei greithiau a'i archollion, y daw a'i law yn rhuddiog, a'i wisg yn rhwygedig, a'i goron wedi ei thrybaeddu mewn llaid a gwaed : ac y daw felly pan y gallasid cael daioni cyflymach, helaethach, cyfoethocach ; a hyny drwy foddion mwy cyfiawn, ac anrhydeddus, ac efengylaidd.

Gellir gwario miliynau digyfrif, a difrodi amser ac eiddo anmhrisadwy, a dyrysu pob cangen o fasnach, a dryllio ffyrdd a phorthladdoedd, a llongau, a llosgi adeiladau a dinasoedd, a thywallt afonydd o waed ; ond nid ellir byth *gyfanu yr Undeb drwy nerth arfau.*

Yr wyf yn credu mai amcan cyfansoddiad yr Undeb oedd noddi y Talaethau a *ddewisent* afaelyd yn ei gyfamod ac ymddiogelu dan ei amddiffyniad rhag *ymosodiadau estroniaid*, ac mai nid yr amcan oedd plygu a chosbi unrhyw Dalaeth a ddewisai droi allan o gylch rhwymyn yr amddiffyniad.

Yr wyf yn dymuno ffyniant cynyddol Talaethau y Gogledd mewn pob celfyddyd a gwybodaeth, a phob gras a rhinwedd ; ac yr wyf yn wresog awyddus am helaethiad eu dylanwad

moesol er derchafu eu gwlad, a lleshau y byd; ond yr wyf ar yr un pryd yn parhau i feddwl fod eu hyspryd a'u hymddygiad drwy adeg y rhwyg ofnadwy presenol wedi bod yn anneddwydd; eu bod drwy gyndyn omedd dweyd *good bye* wrth y Talaethau enciliedig wedi colli cyfle ardderchog i arddangos eu mawrfrydigrwydd, ac i roddi siampl effeithiol i'r byd o nerth egwyddorion rhyddid pan mewn llawn weithrediad ar faes teg, allan o gyrhaedd pob cysylltiad *gwladol* â chaethwasanaeth. Yr wyf yn gostyngedig feddwl y buasai yn llawer dedwyddach iddynt adael i'r De fyned, a gadael iddi gael, nid yn unig y *Forts a'r Arsenals* oeddynt ar ei goror, ond cael tlysau hefyd, a dodrefn arian a dodrefn aur, yn rhodd, neu yn echwch, fel argoel o lawenydd am ei hymadawiad, ac o *lwc dda* iddi yn ei sefyllfa newydd o annibyniaeth. Yr ydys yn casglu mai amcan y Llywodraeth ar y cyntaf oedd gadael iddi fyned, ond darfu i ryfelgarwch goddeithiol y Gogledd ddiddymu cyngor dechreuol y Llywydd a'i weinidogion. Yr wyf yn credu y buasai yn anrhydeddusach ac yn well i'r Talaethau enciliedig aros yn yr Undeb; ac mai cyngor sylfaenwyr yr Undeb fuasai iddynt aros; ond gan eu bod wedi *gosod eu bryd* ar encilio, yr wyf yn meddwl y buasai yn well eu gollwng; ac mai camgymeriad oedd myned i *ryfel* er eu hatal. Yr wyf yr un farn a'm cyfeillion yn y Gogledd y gall eu byddinoedd hwy orchfygu byddinoedd y De; ond yr wyf yn ofni y bydd eu concwest yn *ddrud ofnadwy,* ac y bydd yr amcan, sef adgyweirio yr Undeb, heb ei gyrhaedd yn y diwedd.

Yr wyf wedi dywedyd lawer gwaith y buasai yn well i afradloniaid y De aros gartref na throi allan i gylch o brofedigaethau newyddion; ond gan eu bod yn *mynu* troi allan yr wyf yn barnu y buasai yn ddoethach ac yn gyfiawnach i'r rhieni a'r plant hynaf ranu iddynt 'gyfran' o'r da, a'u gollwng i'w ffordd, yn lle lluniaethu rhyfel i'w barbareiddio a'u dyfetha. Y maent wedi tyfu yn rhy fawr i'w '*whipio.*' Eu gadael i gynyg drostynt eu hunain fuasai y ffordd effeithiolaf i'w dwyn i ystyriaeth ac edifeirwch; a'r ffordd gyflymaf i gael y teulu i gydwledda eto mewn llawenydd a thangnefedd."

Mewn llythyr a ysgrifenwyd yn nechreu Medi, 1864, dywedais:

"Yr wyf mor awyddfrydig am doriad rhwymau pob gormes, ac am berffeithiad buddugoliaethau rhyddid a gwirionedd, a neb o'm cyfeillion yn y Gogledd. Yr wyf mor dýn a neb o honynt am grefydd rydd—am wasg rydd—am ysgrifell rydd —am lafar rhydd—am fasnach rydd—ac am faes rhydd i'r gweithiwr, *du* a gwyn, gael gwobr am ei lafur; ac ychwanegaf fy mod braidd yn mhellach yn mlaen na hwy ar *dair* cangen o bwnc rhyddid, sef rhyddid masnach, a rhyddid dadl, a rhyddid y Negro. Yr wyf am fasnach berffaith rydd rhwng holl wledydd y ddaear. Yr wyf am i bob dyn drwy'r Gogledd a'r De gael rhyddid i ddadlu ei farn, am y RHYFEL, ac am bob pwnc arall. Yr wyf am ryddid y Negro yn y De a'r *Gogledd*. Na wylltied fy nghyfeillion wrth i mi grybwyll am ryddfreiniad y Negro yn y GOGLEDD—ie yn y Gogledd oleu, oludog, lle y mae yn cael ei gau allan, nid yn unig o hawlfraint y bleidlais, ond o ragorfreintiau yr addysg wladol ag y mae wedi hir wneud ei ran tuag at ei sefydlu. Yr wyf am i'r Negro yn y '*North*' gael yr un rhyddid a'r dyn gwyn wrth y *ballot box*, ac yn yr ysgol wladol, yn y *railway car* ac wrth fwrdd y gwestdŷ, yn ngholegau dysg, ac yn *factories* celfyddyd, yn llysoedd difyrwch, ac o gylch allorau crefydd.

Pe buasai y miliynau a wariwyd i ddwyn yn mlaen y rhyfel yn cael eu defnyddio at *wellianiau arosol*, gallasent wneud tair reilffordd o brif points Dyffryn y Mississippi i brif brif borthladdoedd y Môr Tawelog; a buasai hyny yn enw ac yn elw i America, ac yn lles i'r byd oll; ond nid i hyny y maent yn cael eu defnyddio. Gallasent heblaw hyny sefydlu Smithsonian Institution, a Choleg Amaethyddol, a High School Negroaidd yn mhob Talaeth, ond nid i hyny y maent yn cael eu defnyddio. Gallasent heblaw hyny agor camlesydd, a hwylysu agergludiad afonydd, a diogelu neu helaethu porthladdoedd, ac agor mwngloddiau cyfoethog, a chychwyn gweithfeydd defnyddiol, a lliosogi cyfleusderau *cyfeillgarwch* rhwng y Gog-

ladd a'r De, ond nid i hyny y maent yn cael eu defnyddio. I ba beth ynte? I wrteithio hen lygredigaethau, ac i godi cnwd tew o lygredigaethau newyddion; i chwythu fflamiau cenfigen a chynen i oddeithio yn fwy arswydol nag erioed; i feddwi masnach i'r *delirium tremens*, ac i'w llyfetheirio yn ei gwely nes iddi gael amser i sobri; i osod i lawr sylfaen lydan i *standing armaments* i fod yn llochesau i segurwyr glythion a diog, ac yn gorff y farwolaeth ar foesau a diwydrwydd, a ffyniant y wlad; i enyn eiddigedd rhwng y câd-lywyddion, ar ol yr ymladd, pwy fydd i gael y lleoedd uchaf yn adeg moli a gwobrwyo eu medr a'u dewrder ar faes y gwaed yn mhoethder y frwydr; i fod yn ddrwg-siampl ac yn brofedigaeth i holl wledydd eraill y ddaear; i ddifrodi gwerth llawer pum' can' miliwn o eiddo mwy drudfawr na nodau y trysorlys; ac i achosi *marwolaeth* miloedd o'r ddwy ochr yn yspryd llofruddiog eu dialgarwch."

Mewn llythyr a ysgrifenwyd yn niwedd Mawrth, 1862, dywedais;

"Treuliasom yr haner blwyddyn diweddaf mewn pryder, wedi cael ein cau allan bron yn hollol o gyrhaedd pob hanes o helynt y byd, heb na llythyrau na newyddiaduron am fod byddinoedd gelynol yn gwersyllu ar y llinell rhyngom â chwi, ac nad allai neb fyned heibio iddynt heb berygl. Yr ydym wedi bod yn y lle mwyaf profedigaethus, drwy fod y sir yma a'r siroedd cymydogaethol mor *ranedig*, a bod y croes-bleidiau mor ddigofus wrth eu gilydd fel y maent am ddrygu eu gilydd yn mhob modd y gallant. Yr oedd y *ddwy* blaid yn hytrach yn ddig wrthym am nad oeddym yn gallu eu dilyn i'w heithafoedd; ond y gwir yw, gwyddai ochr yr Undeb yn bur dda nad oeddym ddim dros y rhwygiad, a'n bod gymaint am Undeb a neb o honynt; a gwyddai plaid y rhwygiad nad oeddym ni ddim am *rwymyn rhyfel* i gadw yr Undeb wrth ei gilydd."

Ysgrifenais y nodiadau canlynol i *Faner Cymru* yn nechreu Ebrill, 1864:

"FONEDDIGION Y FANER—

Y mae eich Gohebydd Americanaidd, yn y *Faner* am Ion-

awr 15fed, yn dywedyd fy mod i wedi cael 'triniaeth chwerw' am gyhoeddi fy marn, y buasai yn well i'r 'Gogledd' adael i'r 'De' fyned ar ei phen ei hun, na *rhyfela* er ei chadw yn 'nhresi' yr Undeb. Dyna oedd fy marn *onest* ar enyniad y rhyfel, ac nid wyf eto wedi gallu newid fy marn; oblegyd y mae y rhyfel wedi troi allan yn fwy drudfawr a llofruddiog nag y meddyliais.

Cyhoeddodd eich Gohebydd fod gwaith S. R. yn gwrthwynebu y rhyfel yn anesboniadwy—ond yn unig ar y dybiaeth iddo gymeryd yn ganiataol mai 'rhyfel rhwng dwy wlad ydyw.' Y mae yn cydnabod, pe buasai y Gogledd a'r De yn 'ddwy wlad,' y buasai eu rhyfel yn anghristionogol; ond gan nad ydynt yn *ddwy* wlad, ond yn *un*, ei fod yn rhyfel cyfiawn a Christionogol. Da iawn genyf fod eich Gohebydd yn addef ac yn cyhoeddi mai peth anghristionogol ydyw rhyfel rhwng 'dwy wlad.' Yr wyf yn gobeithio y daw i weled, ar ol astudio am 'rai blynyddoedd yn rhagor,' fod rhyfel rhwng dwy ochr i'r *un* wlad yn anghristionogol. Yr wyf fi o'r farn fod rhyfel rhwng y 'Gogledd a'r De,' pan y maent yn 'un wlad,' mor anghristionogol ag a fyddai rhyfel rhyngddynt pe baent yn 'ddwy wlad,' ac na ddeil *logic* eich Gohebydd ddim o flaen cyfreithiau Cristionogaeth. Yr wyf yn barnu mai *civil* war, mewn gwlad fel America, ydyw y peth mwyaf anghristionogol a niweidiol a all byth fod ynddi. Ni chymerais yn ganiataol mai rhyfel rhwng 'dwy wlad' ydoedd, oblegyd gwyddwn o'r dechreu mai rhyfel *cartrefol mewn* gwlad ydoedd; ac yr wyf yn credu ei fod mor anghristionogol ag unrhyw rhyfel rhwng dwy wlad.

Y mae eich Gohebydd, fel holl wawdwyr eraill aelodau Cymdeithas Heddwch, yn rhygnu yn barhaus ar yr hen dant, na wnai S. R. ddim rhoddi ei ddwylaw yn ei logell i dderbyn ergyd marwol llofrudd haner gwallgof; ac na wnai ddim gadael i leidr bacio ei eiddo i'w cymeryd ymaith, os gallai luddias hyny. Y mae yn debyg na wnai. Ond a oes rhyw reswm i ddweyd pethau felly byth a hefyd wrth aelodau Cymdeithas

Heddwch, pan y maent yn dadleu dros i hen lywodraethau cymydogaethol derfynu eu dadleuon drwy gyflafareddiad? Gofynir iddynt, beth a wnant i leidr neu lofrudd, pan y maent yn rhesymu dros i hen alluoedd gwareiddiedig Cristionogol—hen alluoedd dysgedig a phrofiadol—hen alluoedd yn meddu eu Seneddau a'u brawdlysoedd, eu hathrofâau a'u heglwysydd—hen alluoedd yn meddu eu deddfwyr a'u barnwyr, eu cyfreithwyr a'u rheithwyr, a'u hathronyddion a'u duwinyddion—i derfynu eu dadleuon gwladol trwy bwyll mewn llys barn, yn lle drwy fin y cledd ar faes y gwaed. Nid yw amddiffynwyr rhyfeloedd ddim yn ystyried eu bod yn cymharu hen lywodraethau gwareiddiedig Cristionogol i lofruddion haner gwallgof, pan y maent yn gofyn o hyd o hyd i aelodau Cymdeithas Heddwch, Beth a wnaent pe byddai llofrudd haner gwallgof yn tori i'w tai? Y mae yn drwm i feddwl fod Ffrainc foneddigaidd yn edrych ar Loegr oleu fel llofrudd haner gwallgof, ac nad oes dim diogelwch rhagddo heb gadw byddin fawr dan arfau yn barhaus; a bod Lloegr yn edrych ar Ffrainc yn yr un modd: pan y byddai yn hawdd iawn i ddwy wlad o'r fath wareiddiad uchel, a'r fath fasnach ëang, ffurfio llŷs, pe dewisent, i derfynu eu holl ddadleuon. Y mae Cymdeithasau Heddwch yn tybied fod barn a rheswm, a gwareiddiad a Christionogaeth, gan *hen lysoedd* mawrion y ddaear; ac y gallent yn hawdd, pe dewisent, *gytuno* i derfynu eu dadleuon mewn llŷs rheolaidd; ac yna y gallent gysegru treuliau eu sefydliadau milwraidd at ryw weithiau buddiol. Yr wyf yn credu y gwnant hyny bob yn dipyn; ond y maent yn hynod o araf i ymwadu â'u hen grefft enwog a gogoneddus: ac y mae pob un o honynt yn meddwl ac yn taeru bob amser, pan yn myned allan i ryfel, fod ei achos ef yn gyfiawn ac yn Gristionogol, ac mai ei gymydog yw y lleidr a'r llofrudd. Y mae yn ofnadwy i feddwl fod treuliau sefydliadau milwraidd Prydain wedi mwy na *dyblu* yn ystod y deng mlynedd diweddaf—yn adeg agoriad amrantau y mil blynyddoedd, pan y dylasai gysegru ei nerthoedd at welliant y byd. Ac y mae yn debyg fod Ffrainc,

a galluoedd eraill Ewrop, wedi trymhau beichiau eu sefydliadau milwraidd yn yr un modd.

Y mae fy 'ngwrthwynebwyr' yn America wedi ceisio cael *handle*, neu nerth i'm herbyn, drwy ddiwyd gyhoeddi fy mod yn boethwyllt yn erbyn gwlad fy ngenedigaeth; ond y mae rhai o honynt wedi trin mwy ar Loegr, yn y chwe' mis diweddaf, nag a driniais i drwy fy holl oes; ond fod hyn o wahaniaeth rhyngom—fy mod *i* wedi trin o ofid calon am fod difrod rhyfeloedd yn nychu nerth, ac yn cymylu gogoniant hen wlad fy nhadau, ac yn ataliol ofnadwy i ffyniant a dedwyddwch y byd: a'u bod *hwythau* yn trin eisieu cael mwy o ddisgyblaeth y cleddyf er cael y byd i'w le. Yr oeddwn i yn canmol America am fod yn *neutral* yn adeg rhyfelgyrch y Crimea, pan oedd rhai yn Lloegr, mewn yspryd chwerw, yn lladd ar America; ac yr wyf yn canmol Lloegr yn awr am sefyll yn *neutral* ar enyniad y rhyfel yn America. Y ffaith ydyw, y maent hwy a minau yn hoffi cael trin, neu ganmol, fel y gwelom yn dda; ond y maent yn dangos cryn 'anwybodaeth' wrth fy rhestru yn nosbarth *John Mitchell;* oblegyd yr ydwyf wedi bod, drwy fy oes, yn erbyn pob *Siartiaeth*, *Rebeccayddiaeth*, a *Mitchelliaeth.* Yr wyf wedi arfer dadleu dros ddefnyddio y tafod a'r ysgrifell er cyrhaedd gwelliantau a diwygiadau; ac yn erbyn defnyddio y ffagod a'r cleddyf, mewn unrhyw amgylchiad, er ceisio gwella y byd. Yr wyf yn gwresog garu hen wlad fy nhadau, ac yn diffuant ddymuno ei llwyddiant; a hyfryd iawn genyf weled fod y *Cymry* yn gweithio mor egniol yn y dyddiau hyn gyda'r gwelliantau celfyddydol a moesol. Gwelais gryn lawer o ormes yn yr hen wlad, a rhesymais ac ymbiliais yn ei erbyn mor gryf, ond mor wyneb-agored ag y medrwn. Dadleuais yn erbyn difrod a chreulonderau ei *rhyfeloedd*, a'r beichiau trymion cydfynedol â hwy: yn erbyn gormes trethiadau ei llysoedd *eglwysig*, a rhai pethau eraill a ystyriwn yn ddianrhydedd ac yn wendid iddi; ond bum yn astudio fy ngwersi mewn ysgol uwch nag ysgol John Mitchell.

Yr oedd yn drugaredd annhraethol na ddarfu i'r brofedig-

aeth boeth ddiweddar rhwng Lloegr ac America, a dorodd allan mor sydyn o'r rhyfel presenol, ddim chwythu ei fflamau anrheithiol ar draws holl ffyrdd y moroedd, i holl borthladdoedd ymerodraeth Prydain yn mhob cwr o'r byd. Y mae genyf barch cynes i'r dosbarthiadau dyngarol lliosog o ddeiliaid Lloegr—yn mysg ei deddfwyr, a'i marsiandwyr, a'i hareithwyr, a'i hysgrifenwyr, a'i chelfyddydwyr, a ddadleuasant mor gryf ac mor amserol am i'r ddadl gael ei therfynu drwy *gyflafareddiad*, yn lle drwy ryfel. Y mae genyf barch uchel i weinidogion llywodraeth Lloegr, am osod eu hachos ger bron mewn dull mor bwyllog, ac mewn tòn mor foneddigaidd. Y mae genyf barch uchel hefyd i lywodraeth America, am groeshoelio pob nwyd, a symud ar unwaith yr achos o'r enbydrwydd: ond nid oes genyf ddim parch i'r dynion ffroenuchel poethwylltion yn Lloegr a wnaethant eu goreu i enyn y tân, ac i hysio i ryfel; ac yr wyf yn llwyr ffieiddio yr yspryd 'uffernanedig' oedd yn ymchwyddo ac yn ymweithio yn llawer o lysoedd a swyddfeydd America, i 'gofio i Loegr eto,' ac i gadw 'digofaint erbyn dydd digofaint;' oblegyd y mae yr yspryd balch dialgar hwnw, os gall gael ei ffordd, yn sicr o lenwi y byd â galanasdra rhyfel.

Y mae yn dda iawn genyf weled fod teulu y *Faner* yn gweithio mor enwog o blaid achos pwysfawr a gogoneddus rhyddid; a gobeithio y parhant i ddadleu o blaid *pob* iawnderau cymdeithasol, ac i ymgais yn ddiflino am dangnefedd y byd. Darfu i'r *Faner* roddi benthyg ei hedyn llydain i daenu y gair fod S. R. wedi ymwerthu i fod yn bleidiwr caethiwed, ac yn fradwr i achos rhyddid. Yr ydwyf yn gallu fforddio madden i 'foneddigion' y *Faner* am hyny o annhegwch; o blegyd yr wyf yn gwir lawenhau eu gweled mor selog dros iawnderau Ymneillduwyr, a iawnderau pleidleiswyr, a iawnderau tenantiaid; a'u bod mor wresog o blaid rhyddid gwladol, masnachol, a chrefyddol; ond y mae fy '*hen* ddyn' am alw i'w cof fod S. R. o'u *blaen* hwy ar *bob* canghen o bwnc mawr rhyddid. Dechreuodd o'u blaen o ddigon, cadwodd o'u blaen

yn gyson drwy ei holl yrfa hyd yma, ac y mae yn bwriadu *oadw* o'u blaen hyd y diwedd; gan wybod, os gwna hyny, y ca sefyll yn ei ran yn myd y goleuni a'r cyfiawnder.

Byddai yn dda iawn genyf allu bod yn fwy ffyddlawn i eiriau cyfraith ddwyfol y bregeth ar y mynydd, bod yn fwy pur i egwyddorion Cristionogaeth, a bod yn fwy caeth fy meddwl i ufudd-dod Crist; ond byddai yn dda iawn genyf, ar yr un pryd, pe hyfforddid ieuenctyd yr oes i deimlo gyda golwg ar *ryfel*, fel ag y dysgwyd fi i deimlo o foreuddydd fy mebyd. Pe hyfforddid ieuenctyd yr oes yn egwyddorion tangnefedd, nid hir y byddent heb ddiwreiddio drygau chwerwon rhyfel o'r byd; a byddai gwaredigaeth o'r dosbarth hyny o'i ddrygau yn nerth ac yn gysur anrhaethadwy i'w holl deyrnasoedd. Ond tra y pery dynion *da* i feddwl a son, a phrydyddu ac ysgrifenu ar ddylanwad rhyfel fel moddion gwerthfawr i wella y byd,—tra y parhant i ganu a gweddio a phregethu am fuddioldeb y fath foddion cnawdol,—tra y parheir i weithio arfau rhyfel, i ddyfeisio dulliau newyddion i estyn nerth magnelau rhyfel, ac i wisgo agerfadau rhyfel â haiarn, fel y gallont dori eu ffordd i borthladdoedd marsiandïaeth, i losgi y cyfan o'u deutu,—tra y parheir i 'ddysgu rhyfel,' ac i ogoneddu gorchestion rhyfel, ac i wobrwyo dewrder milwraidd fel rhinwedd uchaf cymdeithas, ni bydd dim gobaith am i'r byd gael gwaredigaeth o lygredigaethau a beichiau ei ryfeloedd.

Y mae y drychau a gawn o ryfeloedd *pellenig* yn ofnadwy; ond y mae ein dychryn yn trymhau pan y bydd rhyfel *wrth ein drysau*. Yr wyf fi, yn ystod y naw mis diweddaf, wedi treulio dyddiau o bryder yn swn twrf magnelau yn diaspedain yn y glynoedd o'm deutu. Ni bum ar linell ymdaith y prif fyddinoedd, nac yn edrych eu gwersylloedd, nac yn gweled olion eu difrod; ond yr wyf mewn parth o'r wlad lle y bu llawer 'ysgarmes' rhwng mân-fyddinoedd '*irregular*.' Buom am fisoedd heb allu symud oddi yma i chwilio am ein llythyrau; a phan oeddwn yr wythnos ddiweddaf wedi anturio myned i Monticello, mewn gobaith i gael *rhai* o'r Cyhoeddiadau o

Gymru, clywais, pan yn dychwelyd adref, fod brwydr boeth yn nglyn coediog yr afon, o fewn llai na deng milldir i'm cartref, rhwng cant a haner o *Union-guard* ein sir ni, a thros bum' cant o wŷr y De. Yr oedd fy nghalon yn curo yn drom bob cam o weddill y ffordd adref. Yr oedd yn llon genyf weled fy mrawd a'i briod a'u merch fach yn fyw, a'n tŷ coed, a'm *hychydig* lyfrau a phapyrau, heb eu llosgi. Ond yr oedd gwŷr y De wedi bod yn ymyl cylchynu *home-guard* ein sir; a phe buasent yn deall eu nerth y pryd hyny, gallasent eu dyfetha neu eu cymeryd: ond ciliodd pob ochr mewn brys, gan dybied fod yr ochr arall yn cael *adgyfnerthion*. Bu y camgymeriad yn drugaredd i'r ddwyblaid. Lladdwyd tua haner cant o'r Encilwyr. Gobeithio mai dyna yr ymosodiad *olaf* ar y sir yma. Ein penderfyniad ni o ddechreu y rhyfel oedd aros yn llonydd, gan ddweyd wrth bawb a welem ein bod am heddwch, a bod yn well genym farw ar ein haelwyd gartref na myned allan yn *soldiers*. Bu yn y cylchoedd yma *frodyr* o'r un teuluoedd yn tanio yn erbyn eu gilydd. Y mae yn echrydus meddwl fel y mae y rhyfel yn llygru ac yn gwylltio, yn cynddeiriogi ac yn barbareiddio, teimladau ein cyd-ddynion—mor ysgafn y maent yn siarad am saethu eu gilydd, ac am andwyo amgylchiadau eu gilydd! Drwg trwm iawn mewn gwlad ydyw *caethiwed*. Drwg trwm iawn mewn gwlad ydyw *ymbleidio* i rwygo ei hundeb; ond drwg trymach na'r ddau ydyw ei llenwi â *rhyfel*, gan feddwl y gellir sefydlu ei rhyddid a'i hundeb drwy gynddaredd a barbareidd-dra rhyfel. Pan y byddis am ladd a dystrywio, gall rhyfel ateb y dyben; ond pan y byddis am *adgyweirio*, dylid defnyddio moddion moesol, a hyny mewn yspryd addfwynder.

Yr wyf yn gobeithio fod digon o Gristionogaeth yn America i nychu yr yspryd poethwyllt sydd am '*whipio*' *John Bull;* ac yr wyf yn gobeithio hefyd fod digon o Gristionogaeth yn Lloegr i lethu yr yspryd uchel sydd am roddi y '*brush*' i *Jonathan*."

Ysgrifenais y llythyr byr canlynol i'r *Cronicl* yn nechreu Mehefin, 1864:

"Y mae y sir yma wedi bod yn bur ffyddlawn i achos yr Undeb o ddechreuad y gwrthryfel, a hyny pan oedd deniadau a bygythion y gwrthryfelwyr yn gryfion a lliosog ar bob llaw. Darfu i bron holl *ddynion* y sir daflu pob gwaith a gofal o'r neilldu, ac ymrestru fel '*home-guard*' *gwirfoddol*, a chyhoeddi eu penderfyniad i sefyll dros yr Undeb, ac i amddiffyn eu cartrefi; a hyny mewn yspryd mor hyf, ac mewn iaith mor gref, fel yr oeddym mewn dychryn trwm drwy y misoedd, rhag y buasai yr holl sir yn cael ei gwneud yn faes celanedd a difrod. O fyddin fawr yr Undeb ni ddaeth neb drwy yr holl amser i'w cynorthwyo. Yr oeddym yn dysgwyl y gallesid hebgor un fintai o'r fyddin o dros saith gan' mil o arfogion i noddi darn canoldirol o'r wlad ag oedd wedi bod mor ffyddlawn i'r Llywodraeth; ond ni ddaeth neb i'r cylch yma, er iddynt gael llawer o 'Volunteers' o'r sir yma. Yr oeddwn i o'r dechreu am i'r ddwyblaid, yn y parthau hyn, aros yn llonydd, a chadw yr heddwch at eu gilydd, gan adael i'r ddadl gael ei phenderfynu gan yr awdurdodau, neu gan y byddinoedd mawrion rheolaidd, yn lle ymffurfio yn yn *fân*-finteioedd, yn y cwm yma ac ar y bryn arall, i anrheithio a llofruddio eu gilydd; gan adael rhyddid i'r sawl fyddant yn boeth am gymeryd eu rhan yn y rhyfel i droi allan i'r fyddin reolaidd i ymladd dan eu baneran priodol; ond yr oedd y *ddwy*blaid yn rhy boethwyllt i feddwl am unrhyw gynllun 'Merozaidd' felly; yr oedd y ddwy blaid am godi i fod yn 'gynorthwy i'r Arglwydd yn erbyn y cedyrn' yn y manau lle yr oeddynt: ac y maent wedi bod yn gwylio am gyfleusderau i ddrygu eu gilydd drwy yr holl amser er dechreu y rhyfel: ac y maent yn parhau yn derfysglyd a chynhyrfus. Lladdwyd yn ddiweddar gymydog boneddigaidd i ni, pan oedd yn aredig yn ei faes. Yr oedd ei dad a'i deulu dros yr Undeb, ac yr oedd yntau wedi bod felly ar y cyntaf; ond hudwyd ef gan rai o'i deulu-yn-nghyfraith i finteioedd y gwrthryfel, a dywedir ei fod gyda chwmni o honynt mewn dwy ysgarmes fu yn ymyl yma ddeng wythnos yn ol; ond yr oedd wedi gadael yr encilwyr, ac wedi dychwelyd i drin

ei faes. Dichon ei fod yn rhy anturiaethus, oblegyd gallasai wybod fod gelynion iddo yn y gymydogaeth. Saethwyd o'r goedwig ato gan dri neu bedwar ar unwaith, pan yr oedd ei ddwylaw ar yr aradr, a syrthiodd yn farw yn ngolwg ei deulu. Yr wyf fi yn ystyried pob tro felly yn fradlofruddio, pa un bynag ai'dyn dros yr Undeb, ai dyn wedi ei hudo i'r gwrthryfel fydd yn syrthio; ac y mae yn fynych iawn ryw ymgreuloni i dalu y pwyth am bob bradlofruddiaeth felly.

Hysbyswyd i ni ddoe gan ddwy fintai oedd yn ffoi heibio yma o ardal Kingston, ryw ddeugain milldir islaw i ni, fod o ddeutu yno lawer iawn o drais wedi cael ei gyflawni y dyddiau diweddaf, mewn lladrata, a difrodi meddianau, a dychrynu teuluoedd, ac anmharchu gwragedd; ond y mae cymaint o newyddion yn cael eu *gwneud*, er mwyn i'r sawl fydd yn eu cario gael digon o faich i nerth eu doniau, a digon dros ben i dalu am eu bwyd a'u llety, fel y mae yn fynych yn anhawdd iawn gwybod beth sydd yn wirionedd. Eithr y mae yn ddigon eglur fod y dyhirwyr diog, meddwon, a lladronig, sydd yn cymeryd achlysur o derfysgoedd y rhyfel i borthi chwantau a nwydau eu cybydd-dod, a'u trythyllwch, a'i dialgarwch, yn greulonach o lawer na milwyr maes y frwydr. Ac yr wyf yn ofni y bydd '*gwylliaid*' felly yn crwydro am ysglyfaeth, drwy goedwigoedd hyfryd y cylchoedd hyn, am gryn amser; ond yr wyf ar yr un pryd yn gobeithio, pe unwaith y sefydlid heddwch y ffrwynid y fath aflywodraeth, ac y ceid pethau i dawelwch a threfn. Y mae rhai o'n cymydogion wedi bod yn ceisio planu *corn* y dyddiau diweddaf, bron ar ddiwedd y tymor; ond y maent yn barod i droi eu harfau *braenaru* heibio, ar y rhybudd lleiaf, er gwisgo eu harfau rhyfel yn eu lle.

Cawsom sypyn o lythyrau yma wythnos yn ol oddiwrth wahanol gyfeillion yn y Gogledd. Yr wyf yn cael lle i gasglu fod yno ambell un, yma ac acw, yr un deimlad a mi gyda golwg ar y rhyfel annaturiol hwn rhwng ŵyrion yr hen Washington a'u gilydd; ond yr wyf hefyd wedi cael digon o seiliau i gredu ac i wybod fod cymaint o *drin* wedi bod arnaf yn mysg llaw-

eroedd o'r Cymry ag a fu o drin ar hyd yn nod Jeff. Davis ei hun; ac y buasai ambell i *Gymro*, yn ngwres ei ddyngarwch, yn hoffi cael cyfle i saethu S. R. er gwasanaeth i achos Rhyddid ac Undeb. Yr wyf yn dymuno Rhyddid ac Undeb, a ffyniant ac enwogrwydd America mor ddiffuant ac mor wresog ag unrhyw Gymro sydd o'i mewn; ac y mae y teimlad hwnw am ddyrchafiad America wedi bod yn *cryfhau* yn fy mynwes am bellach dros ddeugain mlynedd. Gobeithio y bydd i Ragluniaeth, yn ei doethineb a'i thrugaredd, dynu daioni o ddrwg y rhyfel; ond yr wyf yn parhau i feddwl y gallasai dysg a doniau, a chyfoeth a chelfyddyd, a dynoliaeth a chrefydd y Gogledd gref boblog gael ffordd well nag y mae wedi gymeryd i weithio a dylanwadu er rhyddid, a chyfoeth, a chodiad, eu gwlad.

Y mae y byd yn hoff iawn o addoli y blaid *fuddugol* bob amser ac y mae rhai yn meddwl, gan fod y rhyfel yn troi allan mor 'llwyddianus,' fy mod inau, fel rhai eraill, yn 'newid fy marn' am dano. Nid oes dim newid wedi bod yn fy marn, oddieithr bod fy nheimlad yn myned yn drymach yn erbyn y rhyfel bob dydd ac awr y meddyliaf am ei draul, a'i ddifrod, a'i alanas, a'i ddylanwad ar foesau, a masnach, a holl gysylltiadau y wlad. Y mae wedi troi allan eisus yn un llawer meithach a *drutach* nag y meddyliais. Yr oeddwn wedi dychymygu ar y cyntaf y buasai yr hyn a elwir, y 'Llwyddiant presenol,' wedi dyfod er's yn mhell dros chwe' mis. Fy nghamgymeriad ar y pen hyny oedd—Fy mod yn meddwl y buasai yn waith llawer *byrach* ac *ysgafnach* i gyrhaedd y 'llwyddiant.' Fy nghyfeiliornad oedd meddwl rhy fach am ddrygau y rhyfel, ac nid meddwl gormod. Buasai *cwarter* y nerth, a'r dawn, a'r draul, a ddefnyddiwyd i ddwyn yn mlaen y rhyfel, ond cael eu defnyddio mewn yspryd priodol, i gefnogi gwelliantau, ac i feithrin cydymdeimlad a chydweithrediad yn y wlad, yn effeithio er ei chyfoethogi a'i dedwyddu i raddau uwch nag y gellir byth ddirnad.

Y mae gwaith y Llywydd yn cynyg *tâl*, yn awr ar yr unfed

awr ar ddeg, i'r rhai a foddlonant i ryddhau eu caethion, yn gyhoeddiad o'r gadair uchaf, ac o enau un o gyfreithwyr penaf yr oes, ei bod yn deg i'r llywodraeth *gyffredinol* gymeryd ei rhan o'r golled, a ddygwyd ar y wlad drwy '*compromise*' melldithiol y Tadau, i gyfreithloni caethiwed dan ddeddfau cyfansoddiad yr Undeb. Pe buasai cynygiad o'r fath yn cael ei wneud ddeng mlynedd ar hugain yn ol, neu ddeng mlynedd yn ol, mewn yspryd cymodlawn, mae'n debyg y buasai melldith drom hen 'compromise' y Tadau wedi cael ei ddileu cyn hyn ; a buasai y cynyg yn gallu gweithio yn *ysgafnach* nag y gall weithio yn awr, pan yr ydys newydd dynu dyled ar y wlad o *fil o filiynau o ddoleri*, neu ddau can' miliwn o bunau, ac wedi ei cholledu mewn ffyrdd eraill i *filoedd o filiynau*, heb son dim am y llygredigaethau a'r dyoddefiadau cysylltiedig â'r rhyfel ; ond dichon y bydd y wlad yn *haelach* a *boneddigeiddiach* pan dan ei beichiau a'i chlwyfau, nag y buasai mewn adeg o lwyddiant. O leiaf, y mae cynygiad y Llywydd yn gyffes o'r fath gyhoeddusaf o'i farn *ef* a'i *gynghorwyr*, fod peth pwysig *heb* gael ei wneud ag a ddylesid wneud, er tòri iau y Tadau, a chael y wlad yn wlad rydd. Y mae y cynygiad yn dyfod yn un trwm iawn yn awr, pan y mae yn dyfod fel *ychwanegiad* at y beichiau arswydus presenol. Ond dichon mai 'gwell hwyr na hwyrach.' Os oedd yn deg saith mlynedd ar hugain yn ol i bobl *Lloegr* dalu am gaethion ei thalaethau *pellenig*, er mwyn eu rhyddhau, y mae yn decach i bobl America dalu am gaethion ei thalaethau *cartrefol*, er mwyn cael eu gwlad ardderchog yn wlad rydd ; ond buasai yn hawddach iddi wneud hyny ddeng mlynedd ar hugain yn ol, nag ydyw iddi wneud hyny dan feichiau trymion dyledion a difrod y flwyddyn ddiweddaf. Dichon fy mod yn camddeall deddfau yr efengyl ; ond yr wyf yn parhau i feddwl y buasai cyfeillion Rhyddid yn y wlad oleu, gynyddfawr, gyfoethog yma, yn medru gweithio caethiwed allan o wynt heb gymhorth cleddyf y rhyfelwr, na chymhorth aur y Trysorlys, pe buasent yn milwrio yn erbyn y drwg yn arfau ac yn yspryd Cristionogaeth. Pe gallwn feddwl

fod Tywysog y tangnefedd, yr hwn sy'n adwaen y ddwy ochr, ac yn gwybod hefyd am yr holl helynt, yn *cyfiawnhau y rhyfel*, ceisiwn ymostwng ac edifarhau am i mi erioed ysgrifenu gair yn ei erbyn."

Yr oedd S. R. yn credu er ei ddyfodiad cyntaf i'r wlad, y buasai mwy o gyfathrach rhwng y Gogledd a'r De yn dylanwadu yn dda er symud eu rhagfarnau, ac er eu lleshâu yn mhob ystyr, fel cymydogion a chyd-ddeiliaid; ac fel gwladwyr a chrefyddwyr: a bu yn rhesymu yn y dull goreu ag y medrai dros *feithriniad yr Undeb* drwy ystod y ddwy flynedd cyn i'r gwrthryfel dori allan. Yr oedd yn credu y buasai gorpheniad y *Reilffordd Ganoldirol* o Lexington, Kentucky, i Knoxville, Tennessee, er cysylltu reilffyrdd Ohio ac Indiana â reilffyrdd y De, yn foddion i fwyhâu cydfasnachaeth y ddwy ochr; ac felly i gryfhâu eu cyfeillgarwch; ac ysgrifenodd amryw lythyrau dros hyny: ac y mae am adgyhoeddi yr *olaf* o honynt, yr hwn a ymddangosodd yn rhai o newyddiaduron y Gogledd a rhai o newyddiaduron y De yn niwedd y flwyddyn 1860, er profi i'w gyfeillion fod ei galon yn curo yn gryf ac yn gynes *o blaid yr Undeb;* a'i fod am rwymyn *newydd* i'w gyfnerthu, yr hwn a fuasai yn werth llawer mwy na deng mil o fagnelau. Yr oedd yn meddwl ar y pryd, ac y mae y meddwl hyny yn cryfhâu o hyd yn ei fynwes, y buasai yn hawdd i dalaethau cryfion y Gogledd drwy eu crefydd a'u cyfeillgarwch, a'u dysg a'u hathrylith, a'u celfyddyd a'u cyfoeth, ddylanwadu er nychu nerth caethiwed yn y De; ac yr oedd ei siomedigaeth yn chwerw, ar enyniad y rhyfel, wrth weled y Gogledd enwog yn taflu oddiar ei llaw y fath gyfleusderau gwerthfawr i wneuthur lles trwy ei dylanwad *moesol;* ac yr oedd yn naturiol iddo, wrth weled nwydau rhyfel yn fflamio drwy Dalaethau y Gogledd, ddefnyddio geiriau cryfion i amlygu ei siomedigaeth a'i syndod: oblegyd yr oedd wedi *hir* feddwl mai Rhydd-dalaethau America oeddynt i fod y rhês flaenaf o Fyddin yr Oen yn yr ymdrech *foesol* i enill buddugoliaethau *heddychol* teyrnasiad Cristionogaeth.

Ysgrifenodd y Llythyr canlynol am agosach ac anwylach UNDEB rhwng dwy ochr y wlad, ar y pumed o Ragfyr, 1860, at W. M. Corry, Yswain, o Cincinnati:

"DEAR SIR: I have just received your Railroad Speech, delivered September 17th, at the Merchant's Exchange, Cincinnati, in favor of the contemplated 'Midland Route to the Gulf' by way of Knoxville; and have examined its facts and figures, and arguments and conclusions with care and interest; for they corroborate and amplify statements which I had advanced two years back in some Cincinnati and Kentucky and Tennessee papers.

I am well acquainted with the route via Knoxville which you so fully describe, and so strongly recommend; and am persuaded that the following propositions respecting it can be demonstrated:

1. That it would be the Central, or most direct Midland route between Cincinnati and the markets of the South.

2. That it is the line which ought to have had the earliest attention and countenance of the merchants, and manufacturers, and artizans of Cincinnati, and of the agriculturists of Ohio and Indiana and Kentucky, as it would have opened the best markets for their produce and manufactures.

3. That the neglect, for the past twenty-five years of a *midland* opening of such vast commercial value, has been a loss of incalculable extent to the interests of the three fine midland states just mentioned.

4. That the loss occasioned by such suicidal neglect of this direct midland route between the Queen of the West and the railways of the South, is progressively increasing every year.

5. That this long neglect of a midland line of such social and commercial importance is attributable not so much to ignorance of its advantages, as it is to *political prejudices* unworthy the high and wide reputation of this great Union, and injurious to the advancement of its highest interests.

6. That Cincinnati, and the districts surrounding it, have

during the past twenty years, liberally aided railways less advantageous to their progress than would have been this *Central* line of communication with the ports and markets of the South.

7. That the completing of the link of eighty miles from Danville, Kentucky, to the Tennessee line would be but a light and easy undertaking for the combined energies of the rich commonwealths of Ohio and Indiana and Kentucky, led on by the Queen of the West, and aided by the far-seeing Proprietor of the Kentucky Central Railroad.

8. That Tennessee has already graded the heavier half of her portion of the line; and has covenanted to complete her sixty-three miles so as to meet her Ohio neighbors at the Kentucky line by any time they may specify.

9. That the Elk Gap, the highest elevation on the line, is lower than that of the Bristol Station in the valley of the East Tennessee and Virginia Railroad; that the Elk Gap is only 752 feet above the rail at Knoxville; and only 1650 feet above tide-water; and that it can be easily surmounted from Powell's Valley with a grade of only thirty-five feet per mile,—a grade deemed light and easy for the heaviest freight trains.

10. That the completion of this Midland Route from Cincinnati to Knoxville, would directly connect the eight thousand miles of railways that would be linked to its north end, with the eight thousand that would be linked to its South end.

11. That the Iron and Coal of the Elk Gap districts are admitted to be of a better quality than any yet found in any part of the Union.

12. That that superior Coal and Iron could be shipped by such a *midland* rail, not only down to the South, but even to Cincinnati and Louisville, at less cost than any that can be supplied from Alleghany or Pittsburgh.

13. That such a midland rail would prove a saving of great importance to those Cincinnati and Pittsburgh manufacturers who have, and have had for many years, to procure large quantities of East Tennessee Iron by the slow and uncertain navigation of the Tennessee and Ohio rivers.

14. That patriots of master-minds and of the widest experience; looking at the project from its North and South sides, have for years, advocated the doctrine of your speech—That a *direct* southern connection would be worth more to Cincinnati than any of her other railroads; and that the Knoxville route, as being the most direct and central, and tapping a region so rich in Coal and Iron, has all the 'advantages,' and but very few of the 'drawbacks.'

I beg to *repeat* here a few words used by me more than two years ago as advocating the completion of this useful enterprise.

I never think of the country between Knoxville, Tennessee, and Lexington, Kentucky, without astonishment that there is as yet no *midland* connecting link between the Railways of the North and the Railways of the South. Railways have now grown to the days of their strength. They have stood the test of thirty years. They at first, like all other great improvements, encountered difficulties; but their utility has now been long established, and their worth is progressively *increasing*—for of late years improvements of great value have been effected, not only in the construction of roads and rails, and cars and engines, but in the whole economy of working them; and America, nobly rising and marching in her might, is now decidedly ahead of all the countries of the world as to the extent and utility of her railroads. She has in operation over 28,000 miles of railroad, in which more than a thousand millions of dollars have been invested; but even to this day she has no *midland* rail communication between her Northern and Southern States! She has allowed a narrow strip of land to stretch its ugly length for more than five hundred miles along the boundary of two of her *oldest* States, across the very center of the country, between the North and and the South; and she has, as yet, attempted no railway cutting across it! Should the midland population of each side of that idle slip of land attempt to traffic together, or to carry on any description

commerce or intercourse, they must make a circuit of more than a thousand miles, around its Atlantic end, or around its Mississippi end. Whereas, if there had been a *midland* railway across the small of its back, the distance would have been less than two hundred miles. A line from the lowest point of the Northern railways at Nicholasville, Ky., through the Elk Pass, to one of the *chief* stations of the Southern railways at Knoxville, would be less than one hundred and fifty miles. There has been much said and written about opening that line, or filling up that blank, so as to complete this link of connection between the two great sections of the Union; but very little has been done for the past two years. There has been enough of rest, and more than enough of debilitating lethargy. It is time to wake out of sleep, and to gird up the loins to commence anew with redoubted energy and earnestness. The completion of that connecting link would be a new bond of Union, of undying strength, around the very center of the country. It would be a large artery for the transfusion of fresh healthy life-blood from the heart to the extremities. It would be a reinvigoration of the whole body, for it would prove a grand trunk-nerve, for the transmission of full currents of strength and activity from one end to the other. It would be a kind of electric medium for the virtues of the North to flow down to the South, and for the graces of the South to flow up to the North, and both sides would be greatly gainers by such an admixture. It would convey produce from the South that would be of important value to the North, and would convey produce from the North that would be most useful to the South. It would be a central communication for vast varieties of traffic between the great midland markets of the North and all the ports and cities of the South; it would open a large central district of exhaustless mineral wealth, and prove a feeder of rich interest to the railways which it would connect. It would bring into culture extensive midland districts of the healthiest and lovliest character, which have hitherto been almost entirely overlooked and neglected.

It would be a midland communication, of vast commercial and political advantages, and would be of the highest and purest social and religious gain to the whole country ; but as yet there has been no righteous awakening to a comprehensive sense of its importance, and consequently no adequate effort has been made to open such a communication. The North imagines that the greatest gain from it would accrue to the South, and it therefore turns aside unconcerned. The South supposes that the heaviest portion of the gain would go to the North, and it looks away with indifference. The Centre calculates that the two ends would engross the lion's share of the gain, and it heartlessly passes its days in idleness. Thus the parties more directly interested coldly keep aloof from each other under the blighting influence of misgivings, and of jaundiced misapprehensions and miscalculations. The have no full, friendly open consultations for mutual enquiry and explanation and counsel. They forget the first principles of the laws of combination and co-operation and mutuality. If they could have but one or two meetings for deliberation and discussion, they would soon find it clearly demonstrated that the completion of such a direct central link of communication between the North and the South would be a comfort, and a credit and a gain to them all, a gain of incalculable worth—a gain that would acquire growing weight and strength and velocity and volume as rolling onward. And no keenness of foresight, or powers of calculation can now determine to whom the largest share of those ever growing gains would accrue. They would all reap a rich and joyful harvest.

The Legislatures of Kentucky and Tennessee ought to devote more time and thought to the subject; and indeed the Federal government might—on consideration of its general utility, find it more deserving of countenance, than a more distant enterprise. Its various bearings ought to be more fully examined and discussed. And if public meetings, attended by gentlemen of information and experience and influence, were

held at the chief points along the line from the upper corners of Ohio down to the ports of the South, a light would be thrown around the project, and a power would be brought to bear in its favor that would at once guarantee its speedy accomplishment—for it would really be but a *light* and *easy* work for the *combined* energies of the parties that would be most largely benefitted by its completion.

I am very glad that you have recently had in Cincinnati so much deliberation on the subject; for history conclusively proves that in all cases where neighboring States help each other in undertakings of usefulness, they are on the right course to help and to enrich themselves.

Lest it should be supposed that I thus plead for the 'Knoxville Route" from motives of self-interest, I beg to say that the 'Compromise Route' would better serve the little interest which I have in these healthful tablelands of East Tennessee; but I am compelled to record my conviction that the '*Knoxville Route*' is the best for the *general good*. I would respectfully submit to the examination of the promoters of the enterprise a suggestion recently made as to a portion of the line by parties well acquainted with the country. Their suggestion is, that the line by Somerset, and over the Cumberland below the coal works, at Point Isabella, (now called Point Burnside,) and through the Chitwood Settlement to the Elk Gap of Cove Creek should be surveyed, as they believe that it would be materially lighter and shorter than the contemplated line by way of London and Williamsburg.

Pray continue to exert your influence for the accomplishment of this most useful enterprise, for it will greatly help to bind up the now *cracking* Union between the two sides of this great country."

Ysgrifenodd Mr. Corry yn ol fel y canlyn:

"My Dear Sir: The *Commercial* printed your letter, and it has been reproduced in the *Rail Road Journal*. I directed six copies of the *Journal* to be forwarded to you; for the

Commercial was all taken before ten o'clock the morning your letter appeared.

The city concurs altogether with you that the Knoxville Route is the only true one. A committee of citizens has been sitting for two months. They were appointed by the Mayor, wh › is for Nashville, because I presume he has not been able to examine the subject. Thank you for your important contribution to our knowledge of Southern Routes ; and also for the new suggestion of a survey further west than the generally received line. What you say has great weight ; and the surveyors of the Kentucky Union Railroad Company will see to it.

Please keep up the interest in the Union for such a midland link of connection between the North and South, would, as you argue, prove of vast social, as well as commercial importance. Hold on to the Union, for Tennėssee and Kentucky and Ohio and Indiana, are a quadrangle of rich central States that must some day wield great power in the Union. East Tennessee has a mighty stake in the Union ; and her thinkers should uphold it."

Ysgrifenodd S. R. dro arall, at gâr iddo yn Washington, fel y canlyn :

" The long cold indifference of the great midland powers of the North to open *direct* railway communication with the South has been an old *social crime* that in the end generated very bitter results. If the 'Queen City of the West,' twenty years ago, had opened such a communication, it would have proved of higher name and of greater profit to it than any of its other projects. No thanks are due to the great interests of the North for the Mississippi and Ohio Rivers, and the Atlantic coast, for those noble mediums of social and commercial intercourse had been made and finished long before their time. Nature smilingly pointed them to inviting *midland gaps* which they could have easily opened, but which they have as yet neglected. I hope the present Administration, and especially its noble HEAD will live to open the long-talked of railway between Nicholasville and Knoxville, for that would be of *per-*

manent benefit to the whole country; and would be of immortal credit to the Lincoln Government. The President has long been wide awake to its vast importance, but more might have been done to wake up the different departments under him to carry out his proposal. Had that railroad been made at the time he demonstrated its utility and 'necessity,' it would have saved millions to the treasury; and would have prevented untold toil and suffering. Millitary men have a taste for fortifications, not for railways: and Congressmen often pant more for glorious victories than for great social improvements. If the general Government had, in a right spirit, during bygone years, devoted the twentieth part of the costs of the present war to open and to perfect such mediums of social and commercial intercourse between the North and the South, it would have found useful employment for restless minds, which, for want of such employment, bent their energies on *mischief*. The chief aim of a *general* Government, like that of the United States, ought to be steadily fixed on INTERNAL IMPROVEMENTS. It is an old sordid, but very injurious error, to suppose that *such* a Government can be too liberal in promoting such improvements; for they always in the long run, when at all fairly worked, PAY WELL. Pray push on, in every way you can, the important UNION project of a railway between Nicholasville and Knoxville."

Cafodd air yn ol o Washington fel y canlyn:

"I thank you for your last able note in favor of *Mr. Lincoln's Railroad*. I will without delay get it into his hands; and will, I assure you, urge the matter with all the influence which I can bring to bear in its favor."

Yr wyf yn deall fod y Congress yn hollol argyhoeddedig o'r "*angenrheidrwydd*" am y fath reilffordd *ganoldirol*, os ydyw "LOYAL EAST TENNESSEE" i gael bod yn yr Undeb; ond er hyny, y maent wedi methu, er holl gymhelliadau y Llywydd a'i Gad-flaenoriaid, cael ugain munud o amser, drwy holl eisteddiadau y tair blynedd diweddaf, i roddi eu llais dros yr Act er ei gwneuthuriad.

Ymlithrodd yr ysgrifenydd yn gwbl anfwriadol i ddadl ar bwnc mawr *canghenog* y RHYFEL YN AMERICA; a chan i *ddarnau* o'r ddadl hono weithio eu ffordd i lawer cylch pell ac agos, lle na chafwyd cyfle i wybod yr holl amgylchiadau, cymhellwyd ef i roddi y CRYNODEB blaenorol o'i syniadau yn nghyraedd y rhai a ddewisant wybod ei farn yn fwy llawn ar wahanol ganghenau y pwnc. Nid yw yr adgof ei fod wedi codi ei lais egwan yn erbyn y rhyfel yn peri dim poen i'w gydwybod. Yr unig ofid iddo ydyw, na buasai yn medru gwneud hyny mewn modd mwy effeithiol. Y mae am i'r *genedl sydd yn cyfodi* gael cyfle i wybod ei fod wedi gwneud ei *oreu* yn erbyn y rhyfel. Yr oedd ei sefyllfa yn rhy wasgedig iddo allu gwneud mwy: ond y mae yn dra hyderus y caiff ei ymresymiad astudiaeth a beirniadaeth mwy teg a llawn yn yr amser a ddaw nag a gafodd yn yr amser a aeth heibio. Os gwnaeth unrhyw gam ag yspryd gweithgar Talaethau cryfion y Gogledd, y mae yn wir ddrwg ganddo: ond y mae yn barnu yn ddifrifol y gallasent gael ffordd well i dderchafu a dedwyddu eu gwlad na'r ffordd a ddewisasant. Y mae yn credu eu bod, er uched eu rhagorfreintiau, er dysgleiried eu rhinweddau, ac er eanged eu dylanwadau, wedi colli y ffordd yn alaethus yn achos y rhyfel ofnadwy presenol; a'u bod wedi ymgyndynu ac ymgaledu yn arswydus yn eu ffordd ddrwg; a'r hyn sy'n gwneud y peth yn fwy galarus fyth ydyw, mai trwy boethder eu sêl o blaid achos gogoneddus rhyddid yr aethant mor bell ar gyfeiliorn. Y mae yn credu hefyd na chânt byth eu hadsefydlu yn eu hen safle uchel ac anrhydeddus fel BLAEN-RES DIWYGWYR Y BYD, heb idddynt adystyried eu ffordd, ac ymostwng yn edifeiriol am eu hamryfusedd, a meithrin yn eu hyspryd fwy o addfwynder yr efengyl. Gobeithio fod dyddiau tawel dedwydd edifeirwch a diwygiad—dyddiau gogoneddus a gwynfydedig edifeirwch i fywyd—edifeirwch i dangnefedd ac ewyllys da, edifeirwch i gariad a chydweithrediad, i wawrio eto, a hyny ar fyrder, dros *holl* Dalaethau a Thiriogaethau gwlad fawr gyfoethog Washingtoniaid a Frankliniaid y "DECLARATION OF INDEPENDENCE."

CYMYSGIAD ACHAU.

NEU YCHYDIG RESYMIADAU DROS GYMYSGIAD GWAHANOL GENEDLOEDD, ER EU GWNEUD OLL YN UN.

RHAG-NODIAD.

Tua phum' mlynedd yn ol, ysgrifenais ychydig resymau dros gymysgiad gwahanol genedloedd er eu gwneud "oll yn un," gyda bwriad i'w traddodi fel araeth mewn ambell fan lle y byddai cyfle at hyny; ond deallais y byddai fy araeth yn annerbyniol gan y nifer amlaf o'm gwrandawyr, ac y byddai fy egwyddorion yn debyg o gael eu camddeall a'u camddarlunio; ac felly cedwais fy meddwl bron yn hollol i mi fy hun gyda theimlad hyderus y bydd i Ragluniaeth y nef fynu ei threfn i ben er pob rhagfarnau a phob gwrthdeimladau. Crybwyllais y pwnc yn *gynil* mewn ychydig fanau, ond yr oedd y teimlad yn rhy gryf yn ei erbyn iddo gael ei ystyried yn ddiduedd. Yr hyn yn benaf am harweiniodd i feddwl am y pwnc oedd, llafur fy myfyrdodau i chwilio am y cynlluniau tecaf ac effeithiolaf i *ryddhau y caethion* o'u cyflwr gwasgedig, a'u derchafu i dir o uwch gwareiddiad, a phurach cysur, a helaethach defnyddioldeb. Dyfnhawyd drwy hyny, argyhoeddiad fy nghalon mai un o'r ffyrdd sydd gan anfeidrol ddoethineb a thrugaredd i godi y gorthrymedig o wasgfeuon eu caethiwed, ydyw gogwyddo holl bobloedd y byd i nesau at eu gilydd; a'u gweithio i gydymgaredigo a chydymgymysgu a chydymgyfathrachu nes eu "crynhoi" i gyd oll i fod yn "un pobl." Fy marn bwyllog yw, mai un o'r ffyrdd sydd gan Ragluniaeth y nef i ddiddymu hen gyfundrefn caethwasanaeth, a llawer o hen drefniadau gormesol eraill, ydyw cymysgu gwahanol genedloedd nes eu bod oll yn un genedl.

Yr wyf newydd weled cyfeiriad mewn newyddiadur at draethodyn Seisnig a gyhoeddwyd yn ddiweddar yn New York ar "Gymysgu Achau:" ac yr wyf yn deall fod y llyfryn hwnw yn gwneud argraff dwfn ar feddyliau rhai o ddyngarwyr blaenaf yr oes. Buasai yn dda iawn genyf gael cyfle i weled y llyfryn hwnw. Digon tebyg fod ei awdwr yn gallu rhesymu yn fanylach dros y pwnc nag yr wyf fi wedi allu wneud; ond carwn i'r darllenydd gofio fod fy nhraethawd i wedi cael ei ysgrifenu er ys pum' mlynedd, ac y buasai wedi cael ei gyhoeddi er ys tros bedair blynedd, oni buasai fod genyf sail i ofni y buasai yn enyn teimlad i'm herbyn ag a fuasai yn niweidiol i mi. Yr oedd yr ysgrif genyf pan ar fy nhaith drwy'r Gogledd yn yr hâf diweddaf; ac anturiais fel y gŵyr canoedd grynhoi ei sylwedd i ddarn o araeth fer mewn ambell fan. Pe buaswn yn ei chyhoeddi y pryd hyny, yn ol fy mwriad, buasai yn cael y blaen ar y Sais; ond bu ofn dyn yn fagl i mi, oblegyd yr oedd rhai yn boeth iawn yn er-

byn egwyddor y "cymysgu," tra yr oedd eraill yn fwy parod i ystyried y pwnc. Y mae y Sais wedi cael yr anrhydedd yn awr o "dori y garw," a gwnaf finau fy ngoreu i'w gefnogi yn ei lafur i symud effeithiau galarus rhagfarnau culion y naill genedl yn erbyn y llall, ac i'w derchafu o gulni oer afiach eu sectyddiaeth cenedlaethol i ryddid ac undeb a chariad yr Efengyl. Y mae yn siomedigaeth genyf, ar rai golygiadau, fod y Sais wedi cael y blaen arnaf, oblegyd yr wyf yn gymaint a hyny o *Gymro* beth bynag fel ag yr wyf am i'r Cymry fod yn mysg y rhai blaenaf i astudio a derbyn pob egwyddor ag sydd o dueddiad i leihau drygau a gofidiau y byd, ac i liosogi ei oludoedd a'i gysuron. Ceisio gwawdio y traethawd Seisnig yr oeddid yn y newyddiadur a welais, ond nid dyna y ffordd oreu i atal ei ledaeniad, na'r ffordd oreu ychwaith i geisio nychu ei ddylanwad. Yr oedd gogan-eiriau y gwrthddadleuydd yn argoel eglur o ysgafnder ei ymresymiad. Yr wyf yn ystyried y pwnc yn un pwysfawr; ac yr wyf yn credu fod y byd yn cyflym addfedu i'w ystyried yn ddiragfarn. Yr oedd ei bwysfawredd yn dyfod yn fwyfwy i'm golwg o hyd, fel y penderfynais yn nechreu y flwyddyn yma i gyhoeddi yn swyddfa y *Drych*, fy nodiadau arno fel traethodyn deg cent, a chychwynais yr ysgrif tua'r swyddfa, gyda gair yn ei chylch at ddarllenwyr y *Drych*. Yr oedd wedi ei selio yn ofalus, dichon braidd yn *rhy* gryno, ac yr oedd digon o *stamps* ar yr amlen i dalu traul y cludiad; ond nid aeth i ben ei thaith: meddyliodd rhyw *leidr* swyddol, neu answyddol, y gallai fod rhyw drysor, gwerth ei gael yn y llythyr mawr cryno seliedig hwnw; ac felly cafodd ei ddal yn garcharor ar ei daith. Yr oedd amryw lythyrau llai yn gymdeithion iddo, ond ni chafodd y lleidr, neu y lladron, ddim ynddynt ond tipyn o Gymraeg cynes at amrai gyfeillion; ond yr oedd y Gymraeg hyny yn rhy ddwfn i'r lladron pendew allu ei ddeongli; ond cawsant, yn un o'r mân-lythyrau, ddwsin o eiriau Saesneg, a twenty-five cents oeddwn yn anfon am gopi o'r traethawd Saesneg ar "Gymysgu Achau;" ac ychydig o *stamps* oeddwn yn anfon i swyddfa y *Drych* at draul yr "hysbysiad."

Yr oeddwn wedi ysgrifenu llythyr byr ar y pwnc at y Parch. Dr. Everett, ar adeg toriad allan y gwrthryfel; a llythyr byr arall ar y drefn oreu i "*ryddhau y caethion,*" gyda dymuniad am iddynt gael ymddangos yn y *Cenhadwr;* ond ataliwyd y *mails* y pryd hyny drwy holl Ddwyreinbarth Tennessee, fel nad oedd modd eu cychwyn; ac nid oeddwn am eu hanfon o law i law rhag iddynt golli y ffordd a myned i Richmond yn lle i Remsen; oblegyd buasent yn fwy anmhoblog yn y De nag yn y Gogledd. Meddyliais am eu cyhoeddi fwy nag unwaith ar ol hyny, ond ofnais y buasent yn gwneud mwy o ddrwg nag o dda, am fod y teimlad cyhoeddus ar y pryd yn bur gynhyrfus, ac yn lled dŷn yn erbyn, rhai canghenau o'm hymresymiad. Yr wyf yn gobeithio fod fy nghydwladwyr erbyn heddyw yn fwy parod i roddi i mi glust o wrandawiad; nid wyf yn gofyn ychwaneg oddiwrthynt. Yr wyf am iddynt wrthod fy ngolygiadau, os byddant, ar ol ymchwiliad teg, yn barnu eu bod yn groes i egwyddorion Cristionogaeth. S. R.

Mai, 1864.

O un gwaed y gwnaeth Duw ar y cyntaf, bob cenedl o ddynion ; a buasent yn byw mewn undeb, fel teulu o'r un gwaed, oni buasai pechod. Enynodd pechod genfigenau a chynenau, a gelyniaeth, a thrais, a dialgarwch rhyngddynt : a chododd hyny lawer math o "ganolfuriau gwahaniaeth," er eu cadw mewn gelyniaeth gwastadol tuag at eu gilydd, ac er eu lluddias i gydweithredu ac i gydfasnachu a chyfathrachu mewn yspryd cymydogol a chyfeillgar. Weithiau byddai eu hachyddiaeth yn ddigon o "ganolfur" i'w cadw ar wahan : nid ymgymysgai y naill genedl â chenedl arall ar un cyfrif. Bryd arall, byddai môr, neu fynydd, neu afon, yn ganolfur, a byddai pobl y ddwy ochr mor ddieithr i'w gilydd a phe buasent yn byw mewn dau fyd gwahanol. Bryd arall byddai gwahanol dafodiaith yn ganolfur effeithiol er eu cadw yn ysgaredig. Canolfur arall fyddai lliw y croen, a llun y pen, a chrychni y gwallt. Bryd arall, byddai gwahanol gredöau, crefyddol neu wladol, yn achosi ysgariadau a rhwygiadau ; ac yn dyfod yn ganolfuriau trwchus, tywyll, oerion, afiach, o nerth mawr ; a byddai plaid y naill gredo yn gwneud ei goreu i gadw plaid y credo arall dan draed.

Dylid addef i'r Arglwydd ei hun, nid ar y cyntaf, ond pan oedd y byd tua dwy fil o flynyddoedd o oed, drefnu ac awdurdodi un "canolfur gwahaniaeth," nid er cryfhau yr elyniaeth oedd yn y byd, ond er cadw eglwys iddo ei hun heb gael ei cholli yn y cydymlygriad cyffredinol. Ond un o amcanion pwysfawr goruchwyliaeth ogoneddus yr efengyl, ydyw "datod" a thynu i lawr holl ganolfuriau y gwahaniaeth, a "chrynhoi" yn nghyd yn Nghrist, yr holl genedloedd i fod yn un corff, gan wneuthur heddwch. Y mae Duw wedi trefnu i dynu i lawr hyd yn nod y canolfur ag oedd ef ei hun wedi ei osod rhwng Iuddewon a chenedloedd, sef "Deddf y gorchymynion mewn ordinhadau :" ac y mae ei fod ef am "ddatod" hwnw, yn ddigon o brawf ei fod am ddatod y lleill oll, a'u symud o'r ffordd.

Crybwyllwn ychydig o'r seiliau sydd genym i gredu y datodir

yr holl ganolfuriau, ac y daw holl bobloedd y byd i fod yn un pobl, neu y daw holl genedloedd y ddaear i fod yn un genedl.

I. Y mae deddf y priodasau anachaidd dan oruchwyliaeth yr Hen Destament yn sail i ymresymu dros gymysgiad achau. Ceir y ddeddf hono, sef deddf y priodasau anghyfreithlawn yn y ddeunawfed benod o Lefiticus, ac y mae ei geiriad yn gryf, yn fanwl, ac yn ddifrifol. Ei hamcan ydyw gwahardd i rai briodi eu cyfneseifiaid; a'u rhybuddio i wylio yn erbyn pob cydymlosgach teuluaidd: ond y mae yn gadael y ffordd yn gwbl rydd i rai ymbriodi â rhai o'r achau pellach. Y mae yn erbyn cymysgu gwaed yr achau agosaf, ond y mae yn gadael y ffordd yn rhydd i rai ymgymysgu â'r achau pellaf. Ac y mae yn dysgu yn eglur ac yn bendant fod teuluoedd hen genedloedd tir Canaan, drwy ymgyfathrachu yn llygredig â'u ceraint, neu â'u cyfneseifiaid, wedi ymhalogi ac ymwanychu gymaint, nes oedd y wlad megys yn eu "chwydu" allan o'r ffordd.

II. Y mae egwyddorion ac ordinhadau, ac addewidion a holl ddylanwadau goruchwyliaeth ogoneddus y Testament Newydd wedi cael eu hamcanu i gydweithio er cael cenedloedd y byd i fod "oll yn un," yn un corff, yn un genedl. Ystyriwn mor ardderchog y mae'r apostolion penaf yn ymresymu am "ladd yr elyniaeth" rhwng Iuddewon a chenedloedd, a rhwng y naill genedl a'r llall, er eu toddi yn nghyd mewn cariad i fod yn un corff, yn un genedl, yn un teulu, yn un frawdoliaeth.

Yr oedd awgrym Iesu ei hun ar hyn yn nodedig o eglur, er fod ei ddisgyblion ar y cyntaf yn methu ei ddeall. "A defaid eraill sydd genyf, y rhai nid ynt o'r gorlan hon: y rhai hyny hefyd sydd raid i mi eu cyrchu, a'm llais i a wrandawant; a bydd un gorlan ac un bugail." Yr oedd proffwydoliaeth Caiaphas hefyd yn un gref ar y pwnc, er ei fod yn broffwyd o yspryd gwaeth na Balaam; ac er nad oedd ddim yn amgyffred ei broffwydoliaeth ei hun. Efe a ddywedodd wrth y cyngor: "Nid ydych chwi yn gwybod dim oll, nac yn ystyried mai buddiol yw i ni, farw o un dyn dros y bobl, ac na ddyfether yr holl genedl. Hyn ni ddywedodd efe o hono ei hun; eithr, ac

efe yn archoffeiriad y flwyddyn hono, efe a broffwydodd y byddai'r Iesu farw dros y genedl; ac nid dros y genedl yn unig, eithr fel y casglai efe yn nghyd yn un blant Duw hefyd y rhai a wasgarasid." Yfodd Ioan y Duwinydd yn gynar o athrawiaeth ac yspryd ei Athraw, ac enillodd y cymeriad o fod yn apostol cariad. Gyda bod calon Pedr wedi cael ei goleuo, a'i chynesu, a'i hëangu, dechreuodd egluro y pwnc mawr yma yn ei bregeth gyntaf i'r cenedloedd yn nhŷ Cornelius. Agorodd ei enau, a dywedodd, "Yr wyf yn deall mewn gwirionedd, nad ydyw Duw dderbyniwr wyneb; ond yn mhob cenedl, y neb sydd yn ei ofni ef, ac yn gweithredu cyfiawnder, sydd gymeradwy ganddo ef." A phan y cafodd ei alw i gyfrif gan gredinwyr sect yr enwaediad yn Jerusalem, am feiddio myned i bregethu i'r cenedloedd, dywedodd mai Yspryd Duw, mewn gweledigaeth deirplyg o'r nef, ddarfu ei ddysgu i fyned; a gallodd eu dystewi oll, a boddhau llawer o honynt, fod Duw yn ewyllysio i'r cenedloedd gael "edifeirwch i fywyd," a chael eu derbyn i "gorlan Crist." Dywedai Paul, wrth ysgrifenu at y Rhufeiniaid, "Pwy-bynag sydd yn credu ynddo Ef ni chywilyddir: canys nid oes gwahaniaeth rhwng Iuddew a Groegwr: oblegyd yr un Arglwydd ar bawb sydd oludog i bawb sydd yn galw arno." Wrth ysgrifenu at y Corinthiaid, dywedai, "O herwydd trwy un Yspryd y bedyddiwyd ni oll yn un corff, pa un bynag a'i Iuddewon a'i Groegwyr, a'i caethion a'i rhyddion, a ni a ddiodwyd oll i un yspryd." Wrth ysgrifenu at y Galatiaid, dywedai, "Nid oes nac Iuddew na Groegwr, nid oes na chaeth na rhydd, nid oes na gwryw na benyw; canys chwi oll un ydych yn Nghrist Iesu." Ac arderchog o rymus ac o gynes yr oedd ei enaid mawr nefol yn ymresymu dros y pwnc pan yr oedd yn ysgrifenu at yr Ephesiaid, "Fel yn ngoruchwyliaeth cyflawnder yr amseroedd, y gallai grynhoi yn nghyd yn Nghrist yr holl bethau sydd yn y nefoedd, ac ar y ddaear, ynddo ef. Eithr yr awrhon, yn Nghrist Iesu, chwychwi, y rhai oeddych gynt yn mhell, a wnaethpwyd yn agos trwy waed Crist. Canys efe yw ein

tangnefedd ni, yr hwn a wnaeth y ddau yn un, ac a ddatododd ganolfur y gwahaniaeth rhyngom ni; ac a ddirymodd drwy ei gnawd ei hun y gelyniaeth, sef deddf y gorchymynion mewn ordinhadau, fel y crëai y ddau ynddo ei hun yn un dyn newydd, gan wneuthur heddwch; ac fel y cymodai y ddau â Duw yn un corff drwy'r groes, wedi lladd y gelyniaeth drwyddi hi."

Y mae yn amlwg fod Duw'r heddwch wedi anfon ei anwyl Fab, Tywysog Tangnefedd, i fod yn Gymodwr, neu yn Dangnefeddwr rhwng Iuddewon a chenedloedd, a rhwng y naill genedl â'r llall: a'i fod am ddirymu y gelyniaeth oedd rhyngddynt drwy "gnawd," neu ymgnawdoliad ei Fab: a bod holl duedd yr efengyl i ddatod canolfur y gwahaniaeth rhyngddynt; a'u cymodi â'u gilydd "yn un corff," drwy eu cymodi â Duw drwy'r groes. Y mae cydmariaethau yr apostol am ddwyn y rhai pell yn agos drwy waed Crist, am grynhoi y pethau a wasgaresid i fod yn un yn Nghrist, am ddirymu yr elyniaeth drwy ymgnawdoliad Crist, am ddatod canolfur y gwahaniaeth drwy Iawn Crist, am adgyfanu y byd rhwygedig a'i adgreu yn undyn newydd, gan wneuthur heddwch, drwy groes Crist, yn gydmariaethau o dlysni, ac eglurder, a symledd anghydmarol: a bydd golwg hyfryd a dedwydd iawn ar y byd terfysglyd ac annedwydd hwn, pan y bydd yr "elyniaeth" fu yn ei hir ddifwyno a'i derfysgu wedi ei "lladd," pan y bydd ei bobl oll yn "un corff," pan y bydd wedi ei greu yn "un dyn newydd," ac wedi ei ddwyn i rwymyn y "cymod," a'i god i iawyr bur "tangnefedd."

III. Y mae *siamplau* aneirif genym fod cymysgiad achau wedi bod o fuddioldeb yn mhob gwlad, a than bob goruchwyliaeth. Priododd Jacob ddwy wraig heb fod o achau teulu ei rieni, a bu y ddwy hyny yn famau i bedwar o'r deuddeg patriarch. Priododd Judah ferch i Sua, gwr o Ganaan. Priododd Joseph un o dywysogesau yr Aipht, sef Asnath, merch i Potipherah, offeiriad a thywysog On, ac o'r Aiphtes hono y ganwyd iddo ei ddau fab enwog Manasseh ac Ephraim, a chafodd y ddau fab hyny, er eu bod o achau cymysg, fendith gyf-

oethog eu taid Jacob. Buasai yn llawer gwell i frodyr Dinah ei rhoddi yn wraig i Sichem nag ymgreuloni i lofruddio Sichem a'i deulu fel y gwnaethant. Priododd Moses lariaidd wraig o Ethiopia. Llefarodd Miriam ac Aaron yn gryf yn ei erbyn am iddo gymeryd Ethiopes yn wraig ; ond disgynodd yr Arglwydd yn ngholofn y cwmwl i amddiffyn ei gymeriad, ac i geryddu y gynen. Daeth gwaed cenedlig i mewn deirgwaith o leiaf i linach enwog y Messiah : ganwyd Pharez o Thamar, a Boaz o Rahab, ac Obed o Ruth. Priododd Dafydd ferch i Talmai, brenin Gesur. Priododd Abigail, chwaer Dafydd, Jether yr Ismaeliad. Yr oedd gwr cyntaf yr hawddgar Bathseba, mam Solomon, yn Hethiad. Cymerodd Solomon ferch Pharao yn wraig iddo, ac er fod merched Jerusalem yn ceisio ei gwarthruddo am ei bod yn ddu, medrai eu hateb yn foneddigaidd, "Du ydwyf fi, ond hawddgar, merched Jerusalem :" yr oedd yn addef fod yr haul wedi edrych arni, ac wedi effeithio er tywyllu ei lliw, ond er hyny, dadleuai ei bod yn "hawddgar." Bu mwy o gydymgymysgu rhwng Iuddewon a chenedloedd nag ydys dichon yn feddwl. Cyfaneddodd llawer o'r Canaaneaid yn mysg llwythau Israel ar ol dyddiau Josua. Denwyd llaweroedd o'r cenedloedd eraill i breswylio yn eu gwlad yn amserau eu llwyddiant a'n henwogrwydd mwyaf ; a phroselytiwyd miloedd o'r cyfryw i fod yn aelodau o'r eglwys Iuddewig. Mewn un adeg o wrthryfel galarus yn Israel, lladdwyd llwyth Benjamin oll ond chwe' chan' wr, y rhai a ffoisant i'r anialwch i Graig Rimmon. Pan edifarhaodd Israel am golli llwyth cyfan felly o'u mysg, anfonasant i gyhoeddi heddwch i'r chwe' chan' wr oeddynt yn Nghraig Rimmon, a threfnasant am fynu gwragedd iddynt, a chawsant bedwar cant o wyryfon o Jabes-Gilead, a dau gant o Siloh ; ac adnewyddwyd llwyth Benjamin yn gyflym iawn ar ol y cymysgiad hwnw. Ail-feddianasant eu hetifeddiaeth, ac adgyweiriasant eu dinasoedd : ac o'r llwyth hwnw y cododd y barnwr Ehwd, a'r brenin Saul, yr hwn oedd yn fab i wr cadarn nerthol, ac oedd hefyd o'i ysgwydd i fyny yn dalach na'r holl bobl,

ac nid oedd neb o feibion Israel yn lanach nag ef. Diameu hefyd i laweroedd o'r Iuddewon ymbriodi â rhai o'r cenedloedd, yn amserau eu caethgludiadau, ac yn ystod oesau cyntaf Cristionogaeth. Yr oedd mam Timotheus yn Iuddewes, ond yr oedd ei dad yn Roegwr. Bu llawer iawn o gyniwair ac o gyfathrach ac o gydymgymysgu yn mysg yr Assyriaid a'r Babyloniaid, a'r Mediaid a'r Persiaid, a'r Groegiaid a'r Rhufeiniaid yn amseroedd penaf eu nerth, a'u cyfoeth, a'u llwyddiant. Yr oedd Cyrus enwog yn un o waed cymysg, ei dad o achau breninoedd Persia, a'i fam o achau breninoedd Media. Daeth gwaed coch iach *Cymraes* enwog i linach ymerawdwyr Rhufain yn amser Cystenyn Fawr, a gwnaeth hyny argraff llydan er lles y byd. Daeth gwaed coch cyfa *Cymreig* o Benmynydd Môn i linach breninoedd Lloegr yn amser Harri y Seithfed, ac effeithiodd hyny er daioni mawr: cymysgiad yr achau y pryd hyny effeithiodd i derfynu rhyfel gwaedlyd y Rhosynau. Dylid cofio mai nid pobl o'r un achau, nac o'r un genedl, sydd yn awr yn preswylio yn Lloegr a Scotland, ond pobl o achau cymysg, Brythoniaid, Rhufeiniaid, Saxoniaid, Daniaid, a Normandiaid; ac y mae mwy o enwogrwydd—o enwogrwydd esgyrn a gewynau, ac yn enwedig o enwogrwydd meddwl—yn perthynu i'r genedl ar ol ei chymysgu felly nag oedd yn perthynu i'r un o'r cenedloedd a enwyd cyn y cymysgiad. Gellir dywedyd yr un peth i raddau am breswylwyr holl hen wledydd Europe. Y mae hyn yn rheswm cryf dros gymysgu yr achau, ac yn argoel eglur y daw y byd yn well yn mhob ystyr ar ol y cymysgiad.

Cyd-ymfudodd nifer mawr o deuluoedd o Loegr a Chymru, ac o Scotland a'r Iwerddon, ac Holland a Germany i America yn amser William Penn; ac y mae dinaswyr Philadelphia, a phreswylwyr holl gylchoedd Pennsylvania, yn rhai o achau cymysg; a gwnaeth gwaed iach y CYMRY ei lawn ran tuag at dderchafu Talaeth gyfoethog William Penn.

Hysbysir fod dau ar bymtheg o *Signers Declaration Independence* yr Unol Dalaethau yn rhai o waedoliaeth Cymreig;

ac ni wnaeth y gwaed Cymreig hyny ddim niwed i boblogaeth America; ac ni bu y gwaed hwnw ddim gwaeth ar ol ei gymysgu â gwaed o Scotland, ac o Loegr, ac o Germany. Dichon na welodd yr un wlad erioed yn holl hanes y byd, gyflymach cynydd, a lliosocach gwelliantau, mewn cylch can' mlynedd, nag a wnaeth yr Unol Dalaethau: a dichon na chyfaneddwyd gwlad erioed gan bobl mwy cymysg; ac ond i egwyddor y cymysgu gael ei gweithio yn mlaen, mewn yspryd heddychol, daw pobl America y bobl enwocaf am bob celfyddyd a gwybodaeth a gwelliant fu erioed ar wyneb y ddaear: cydweithiant yn ardderchog ond cael yspryd pur cariadlawn Cristionogaeth i reoleiddio galluoedd eu cyrff, i awchlymu galluoedd eu heneidiau, a i hwylysu gweithrediad eu galluoedd cymdeithasol. "Helaethwyd ar Japheth" yn ol yr hen addewid. Ymfudodd minteioedd lliosog o hiliogaeth Japheth o wledydd ac ynysoedd Europe, yn yr oesoedd diweddaraf, ac aethant i breswylio i bebyll Sem yn Asia. Ymgyfathrachasant â hiliogaeth Sem, a bu yr ymgymysgiad o les i'r ddwy ochr, yn enwedig i ochr Sem: a buasai yn effeithio er daioni llawer helaethach pe buasent yn ymgymysgu yn fwy rhydd a charedig. Y mae seiliau i obeithio yr ymgymysgant mewn yspryd gwell, ac yn ol rheolau gwell, yn yr amser a ddaw, ac y daw o hyny lawer iawn o ddaioni.

Clod anfarwol fyddo i enw ac i goffadwriaeth John Rolfe, y boneddwr ieuanc gwyn, gwrol, golygus o Loegr, a briododd y dywysoges *Indiaidd* ieuanc, brydferth, garuaidd, dynergalon Pocahontas. Er i'r dywysoges ieuanc farw, pan ar ei thaith yn Lloegr, cyn bod yn ddwy ar hugain oed, a chyn iddi gael ond un plentyn, deilliodd o'r briodas hono, *rhwng y ddau liw*, amryw o'r teuluoedd anrhydeddusaf yn hen Dalaeth Virginia; megys y Bollings, a'r Hemmings, a'r Murrays, a'r Guys, a'r Eldridges, a'r Randolphs Daeth unig fab Pocahontas, Thomas Rolfe, yn un o brif ddynion Virginia. Yr oedd Peyton Randolph, yr hwn a ddewiswyd yn unfrydig, Medi 5, 1774, i fod yn Gadeirydd y "Continental Congress," a'r hwn felly,

mewn gwirionedd, oedd *First President* yr Unol Dalaethau, yn hanu o'r dywysoges Indiaidd Pocahontas: ac yr oedd Edmund Randolph, yr hwn a fu yn un o Lywyddion enwocaf Virginia, ac yn Attorney General cyntaf Washington, ac yn ddilynydd Jefferson fel Ysgrifenydd y Llywodraeth, yn ddisgynydd o Pocahontas; ac yr oedd y Seneddwr hyawdl John Randolph, y cenadwr i Russia yn amser Arlywiaeth Jackson, yn ymffrostio drwy bob man, ei fod yn un o hiliogaeth y Dywysoges Indiaidd. Darfu i'w thad, yr Ymerawdwr Powhatan, roddi ei gydsyniad iddi briodi John Rolfe o Loegr, a rhoddi caniatad hefyd iddi gael ei bedyddio i'r ffydd Gristionogol.

Y mae yn drueni mawr na buasai rhai o fechgyn y "*Mayflower*" yn syrthio mewn cariad â rhai o ferched yr Indiaid, ac yn eu priodi, yn lle ymgreuloni, yn eu Phariseaeth, i'w diraddio a'u herlid, nes o radd i radd eu diwreiddio allan o fodolaeth. Buasai merched y Penaethiaid Indiaidd Massassoit a King Philip, a Canonicus, ac Uncas, a Miantonomoh a llawer o'r penaethiaid eraill, yn gwneud gwragedd digon da i fechgyn goreu y Governors Endicoff, a Winthrop, a Winslaw, a'r capteniaid ymladdgar Church a Standish, ac eraill o swyddwyr y tadau Puritanaidd; a buasent yn eu curo hyd yn nod wrth ymladd, oni buasai fod y dulliau Europeaidd o ryfela yn drech na'r dulliau Indiaidd. Buasai coffadwriaeth y tadau Puritanaidd yn llawer mwy peraroglaidd heddyw pe buasent wedi "ymgaredigo" mwy â'r Indiaid; a buasai cymeriad eu disgynyddion heddyw yn llawer mwy enwog, ac yn llawer iawn mwy bendigedig nag ydyw, pe buasai mwy o'r gwaed Indiaidd, neu o waed cyn-frodorion a *gwir berchenogion* America wedi dyfod i'w hachau.

Pobl gymysg, neu ddisgynyddion o wahanol genedloedd, ydyw pobl mwyaf gweithgar ac anturiaethus ymerodraethau llydain cyfandir mawr Deheubarth America; a buasai yr ymerodraethau eang hyny, mewn gwlad mor ffrwythlawn, ac mor hyfryd, yn llawer iawn mwy poblog a blodeuog yn awr nag ydynt, pe buasai y Spaeniaid, ac eraill o'r ymfudwyr o Europe,

yn ymgyfathrachu mwy â'r Indiaid, yn lle arfer holl frâd a dichell eu cybydd-dod a'u creulondeb i'w hanrheithio a'u llofruddio.

IV. Y mae genym siamplau cryfion am ymddygiadau croes i'r ddeddf fawr yma yn effeithio er niwed. Y mae wedi bod yn hen arferiad yn llawer o wledydd y byd bach balch gorthrymus hwn i rannu y preswylwyr i wahanol ddosbarthiadau,—weithiau i dri, ac weithiau i bedwar neu bump; ac i selio deddfau caethion er gwahardd i'r gwahanol ddosbarthiadau ymgymysgu â'u gilydd. Yr oedd trefniadau felly gan y Babyloniaid a'r Groegiaid a'r Rhufeiniaid, a llawer o hen genedloedd eraill. Yr oedd trefn felly yn Lloegr drwy y canol-oesau; ac yr oedd y deddfau ar brydiau mor gaethion, fel os beiddiai rhyw un o'r dosbarth isaf briodi un o'r dosbarth uchaf, cospid y cyfryw â marwolaeth. Yr oedd deddfau trymion creulawn felly i wahardd i'r deiliaid gydymgymysgu yn ol eu hewyllys yn effeithio er niwed i'r boblogaeth. Yr oedd y teuluoedd pendefigaidd, er eu holl fyd da, a'u holl ragorfreintiau, wrth ymbriodi o hyd i'w gilydd, yn gwanychu o genedlaeth i genedlaeth, a llawer o honynt yn gweithio eu hunain allan. Yr ydys yn awr wedi diddymu y *deddfau sectaidd* hyny, ond y mae llawer o'u hyspryd a'u heffeithiolaeth yn aros hyd heddyw yn mhlith pendefigion Lloegr. Pe buasent yn cadw yn fanwl at eu hegwyddor anwyl o gadw pob gwaed cyffredin allan o'u hachau, ac o gadw eu holl waed uchel yn bur a chyfa iddynt eu hunain, buasai Tŷ eu Harglwyddi wedi diflanu a darfod er ys llawer dydd. Er bod mab hynaf pob pendefig, neu Peer, yn etifedd eisteddle yn Nhŷ yr Arglwyddi, ac er bod llawer o Arglwyddi *newyddion* yn cael eu "creu" o bryd i bryd, nid yw Tŷ yr Arglwyddi nemawr lliosoch yn awr nag oedd yn y dechreuad. Y mae ychydig o waed newydd yn myned i'w teuluoedd o bryd i bryd: Y mae ambell un trwy ei ddewrder fel milwr, neu ei ddawn fel cyfreithiwr, neu ei urdd fel eglwyswr, neu ei swyn, fel carwr yn dringo i fynu i Dŷ yr Arglwyddi; ac y mae ambell i ben-

defig neu bendefiges yn disgyn i lawr, trwy ryw lwybr cefn, i ddewis cydmar o gylch îs, eto prin y mae Tŷ yr Arglwyddi yn medru cadw i fynu ei nifer: a gellir dweyd yn benderfynol y buasai eu Tŷ wedi myned yn Dŷ bach iawn, os na buasai wedi darfod er ys llawer dydd, oni buasai y gwaed newydd y mae wedi gael drwy y ddwy ffordd a enwyd. Wrth feddwl am gysuron pendefigion Lloegr, gallasid disgwyl y buasent yn ffrwytho ac yn amlhau, y buasent nid yn unig yn dal eu ffordd a'u nifer, ond yn ychwanegu cryfder a harddwch ac amlder; eithr y maent yn gwanychu yn barhaus wrth geisio cadw eu gwaed pur pendefigaidd yn hollol iddynt eu hunain.

Y mae cyfrifion diweddar Registrar General Lloegr yn dysgu fod yno rai teuluoedd yn meddwl mor fawr am eu gwaed eu hunain, fel y maent yn hoff o ymbriodi i'w hachau eu hunain; a'u bod o herwydd hyny, yn wanach o lawer, o ran corff a meddwl, na'r bobl ydynt yn cymysgu y gwaed drwy fyned i achau eraill i ddewis eu cydmeiriaid bywyd.

Parhaodd y deddfau Caethion *Feudalaidd* yn Russia yn llawer hŵy nag yn Lloegr; ond y mae yn anrhydedd mawr, a bydd yn glod oesol i Ymerawdwr a llywodraeth Russia eu bod yn ddiweddar, o'u gwirfodd, wedi derchafu eu *Serfs*, neu y dosbarth isaf, o gyflwr eu caethwasanaeth i dir Rhyddid ac annibyniaeth; a'u bod wedi gwneud hyny heb drais, na therfysg, na gwrthryfel. Ac y mae y cyfnewidiad eisus yn dechreu effeithio yn dda ar eu gwladwriaeth fawr yn ei holl gysylltiadau.

Y mae athrawiaeth y "*Castes*," neu drefn y gwahanol ddosbarthiadau, wedi bod am hir oesoedd mewn bri mawr drwy dywysogaethau India. Y mae yno bum' dosparth. Yr uchaf yw y Brahminiaid, sef eu Hoffeiriaid a'u Dysgawdwyr a'u Cyfreithwyr a'u Barnwyr. Yr ail ydyw eu Milwyr. Y trydydd yw eu Hamaethwyr a'u Marsiandwyr. Y pedwerydd yw eu Llafurwyr; a'r isaf ydyw y rhai a ddiarddelwyd o'r dosparthiadau eraill, ac a gedwir gyda'r gorchwylion iselaf; ond y mae canolfur y gwahaniaeth rhwng y gwahanol ddosparthiadau yn cael ei fylchu yn gyflym, yr hyn sydd yn argoel er daioni am

wanychiad eu rhagfarnau, am liosogiad eu cysuron, ac am eu derchafiad i dir mwy rhydd a goleu, i ddeall a dilyn egwyddorion ac ordinhadau Cristionogaeth. Y mae llawer iawn o'r un hen drefn gaeth yn ymerodraeth fawr China, ac yn rhai o wledydd eraill y Dwyrain; ac y mae yn effeithio yn mhob man er darostwng a gwanychu ac annedwyddu y preswylwyr.

Y mae ragfarn cyndyn yr Iuddewon yn erbyn ymgymysgu â'r cenedloedd wedi bod yn dra niweidiol iddynt hwy, ac wedi bod yn golled drom i'r byd; ond gobeithio fod dyddiau creulondeb annynol y cenedloedd tu ag atynt hwy ar ddarfod, ac yr effeithia hyny er lladd eu rhagfarn hwythau, ac er eu henill i ymgymysgu â Christionogion, ac i gofleidio Cristionogaeth. Yr oedd hyd yn diweddar, ddeddf neu gyfamod, gan wahanol ganghenau teulu cyfoethog y Rothschilds i briodi eu plant yn eu hachau eu hunain, er mwyn cadw eu cyfoeth mawr o fewn cylch eu llwyth eu hunain; ond y maent wedi eu hargyhoeddi yn awr fod y ddeddf anachaidd hono yn effeithio er niwed i'w cyfansoddiad; ac y maent wedi penderfynu ei dileu, neu ei gosod o'r neilldu, a throi allan i chwilio am gydmeiriaid bywyd o achau pellach, er mwyn cael nerth a bywyd gwaed newydd yn eu teulu.

Cyhoeddwyd yn ddiweddar fod rhai o frodorion Ynysoedd Môr y De yn gwanychu, yn enwedig o ran eu nerth i epilio; ac felly eu bod yn cyflym leihau o ran eu nifer. Diameu mai un o'r prif achosion o hyny ydyw eu hir ddilyniad o drefn lygredig eu priodasau anachaidd; a'u bod heb gyfle, neu heb duedd i ymgymysgu â chenedloedd eraill; oblegyd y mae eu hynysoedd yn rhai hynod o ffrwythlawn, ac yn rhai o'r hinsawdd hyfrydaf. Y mae yr Americaniaid a'r Saeson a'r Ellmyn a'r Portugiaid ydynt wedi ymsefydlu yno, yn lliosogi yn barhaus; ac y mae nifer eu genedigion yn gyfartal i nifer y genedigion yn Lloegr ac America. Pe byddai i'r brodorion newid eu dull o ymgyfathrachu, ac ymbriodi â rhai o achau estronol, nid oes amheuaeth genym na byddai i'r elfenau newyddion a ddygid felly i'w cyfansoddiad, ac i'w cymdeithas, effeithio, yn dda er

eu nerth a'u hiechyd, er adfywiad i'w meddyliau, er adloniad i'w hysprydoedd, er estyniad eu dyddiau, ac er eu cysur a'u llwyddiant yn mhob ystyr.

Cadwodd gwahanol lwythau Indiaid, neu Gynfrodorion America, yn dŷn iawn dros lawer o oesau, at yr hen ddefod o beidio ymgyfathrachu a'u gilydd. Nid ymgymysgai y naill lwyth â llwyth arall er dim, nac ar un cyfrif. Cadwent ar wahan dan eu gwahanol enwadau sectyddol, yn lle cydymgyfathrachu a chydymgysylltu yn gariadlawn fel cyd-ddynion a chymydogion; a bu y sectyddiaeth *llwythol* hyny yn niweidiol iddynt yn mhob ystyr. Bu yn niweidiol i gyfansoddiad eu cyrff, ac i alluoedd eu heneidiau, i goethiad eu harchwaeth, ac i ddiwylliad eu moesau; dygodd gulni i'w henaid; mygodd anadliadau eu dyngarwch; gwanychodd eu cysuron cymdeithasol; bu yn rhwystr ar ffordd eu cynydd mewn gwybodaeth a chelfyddyd a phob rhinwedd; sychodd ffrydiau pob cydfasnach rhyngddynt; ataliodd y cynniwair sy'n amlhau gwybodaeth a bywiogrwydd; enynodd genfigenau ac ymladdau rhyngddynt; porthodd nwydau eu dialgarwch, a lliosgodd y cyfleusderau a'r profedigaethau i'w rhoddi mewn gweithrediad; gwenwynodd eu hysprydoedd; darostyngodd eu cymeriad; lleihaodd eu nifer; gwanhaodd eu nerth; a gwnaeth eu gwlad eang a ffrwythlawn yn fwy fwy anial a diffaeth. Dichon fod y niweidiau hyn wedi ymdaenu ar y cyntaf yn araf ac yn hynod o raddol; ond wrth ymdreiglo yn mlaen, yr oeddynt o hyd yn ymledu ac yn cyflymu ac yn chwyddo ac yn cryfhau, nes yr oedd eu dylanwad afiach a gwenwynig a nychawl wedi cyrhaedd dros yr holl gyfandir.

V. Y mae deddf bwysfawr y cymysgu yn rhedeg dros holl faesydd, a thrwy holl gylchoedd anian. Nid oes yr un bugail defaid na ŵyr yn dda am y pwys mawr er iechyd, a nerth, a harddwch, ac epiledd ei ddeadell, iddo ei chymysgu a deadelloedd eraill. Nid oes yr un porthwr gwartheg na ŵyr yn dda am y pwys o gymysgu neu "groesi" y gwahanol rywiogaethau, ac am y lles a ddeillia o hyny. Y mae y Cymdeithasau Am-

aethyddol yn America a thrwy Europe, yn dyfod yn fwy fwy ystyriol o ddylanwad y ddeddf fawr gyffredinol yma; o blegid y maent yn cyrchu eu hyrddod dros foroedd a thros gyfandiroedd, o bob Nebaioth yn nghyrau pellaf y ddaear, er cryfhau ac iachau a lliosogi a rhywiogi eu deadelloedd gartref. Y maent yn cyrchu eu teirw o bob Basan a glywant am dano, er gwella eu rhywogaethau gwartheg. Y mae yr un ddeddf fawr yn cyrhaedd y meirch a'r mulod, y Dromedariaid a'r Camelod, a'r ceirw a'r geifr; a holl anifeiliaid y maes, a holl wylltfilod y coed, a'r pysg a'r ymlusgiaid, a'r holl ednod mawrion a mân, dofion a gwylltion; a dichon y coed a'r llysiau; a dylai hyn fod yn arwydd ac yn argoel i'r teulu *dynol* fod cyfathrach a chydfasnach i fod rhwng holl genedloedd y ddaear. Dichon (ond nid wyf yn sicr o hyny) mai cangen o'r un ddeddf fawr sy'n achosi mai nid da *hau* yr un hàd o hyd yn yr un maes; ond fod newidiad hadau, a newidiad cnydau yn dda er lles y tir a'i gynyrch.

Câf yn awr ateb rhai *Gwrth-ddadleuon* cyffredin a ddygir yn erbyn y drefn gariadlawn o gymysgu y cenedloedd er eu gwneud oll yn un genedl. Gwrth-ddadleua rhai:

1. Os cymysgir y cenedloedd felly, nes eu cael oll yn un, y daw y byd i gyd oll o'r un iaith; hyny yw, os daw y byd i fod i gyd o'r un gwaed, y daw hefyd oll o'r un iaith. Yr wyf yn addef fod grym yn y fath ymresymiad, neu fod rheswm yn y fath ddadl; ond y pwnc yw, Pa un ai da ai drwg fyddai hyny? Pa un ai bendith ai melldith fyddai cael y byd i gyd oll i fod o'r un iaith? Un iaith oedd ar y cyntaf yn Eden. Un iaith fu yn y byd am bron ddeunaw cant o flynyddoedd. Yr oedd yr arferiad o'r un iaith yn gysur ac yn gyfleusdra gwerthfawr i'r genedl, gref gyfoethog, gelfyddgar, ddechreuodd adeiladu Tŵr Babel. Eu gwrthryfel yn erbyn trefniadau y nefoedd fu'r achos o'r farn drom o gymysgiad eu hiaith. Pechod fu'r achos dechreuol o'r gwahanol dafod-ieithoedd. Daeth y cymysgiad yn sydyn, drwy weinidogaeth wyrthiol, fel barn ar ddynion am eu gwrthryfel yn erbyn awdurdod y nef-

oedd. Bu y cymysgiad galarus hwnw yn felldith drom arnynt; ac achosodd iddynt ofidiau a siomedigaethau, a myrdd o anghysuron. Un o amcanion grasol goruchwyliaethau gogoneddus yr efengyl ydyw symud melldithion pechod, a dwyn y byd yn ol eto i drefn ac unoliaeth yn ngwlwm tangnefedd; ac y mae lle i feddwl mai un o gynlluniau Rhagluniaeth er cael y byd eto i'w le, ydyw cael y byd i gyd oll i fod o'r *un iaith*. Y mae rhai o ieithoedd y byd yn cael eu coethi a'u cyfoethogi yn barhaus; y mae rhai eraill o honynt yn cael eu hesgeuluso; y mae dylanwad rhai o honynt yn culhâu o hyd, a dylanwad eraill yn ymledaenu. Y mae yr iaith *Saesneg*, yn enwedig, yn trymhâu ei dylanwad, ac yn helaethu ei chylch yn feunyddiol. Y mae yn cael ei deall a'i harferyd yn awr drwy lawer o brif lysoedd y ddaear, a thrwy bron holl gylchoedd masnach y byd. Y mae wedi dyfod yn iaith flaenaf y celfyddydau a'r gwybodaethau. Y mae wedi dyfod yn brif iaith, nid yn unig yn Ynysoedd Prydeinig yn Europe, ond yn brif iaith y ddwy Ganada, a holl Dalaethau America; ac y mae ganddi safleoedd enwog yn awr ar Gyfandir ëang, ac yn Ynysoedd hyfryd Australasia, a thrwy bob cwr o India, ac ar ororau Affrica, ac yn llawer o Ynysoedd y Gorllewin, a Moroedd y Dê. Y mae wedi cael ei chyfoethogi yn ddirfawr; ac y mae ynddi y llyfrau goreu ar bob gwybodaeth ac ar bob celfyddyd, ac ar bob cangen o athrawiaeth fawr yn ol duwioldeb. Y mae eisioes yn mhell yn mlaen ar y ffordd i ddyfod yn "*iaith gyffredinol.*" Ac y mae yr wrthddadl yn nghylch yr "un iaith," yn lle milwrio yn *erbyn* pwnc cymysgiad y cenedloedd, yn ddadl gref iawn *drosto;* o blegyd byddai cael y byd i gyd oll i fod o'r un iaith yn fendith iddo o'r fath werthfawrocaf.

2. Os daw y byd oll i fod yn un pobl, ac felly i fod o'r un iaith, y mae lle i ofni y bydd i'r hen iaith Gymraeg enwog, ac anwyl, gael ei gosod o'r neilldu. Yr wyf yn ofni mai felly y bydd: ac os hyny ydyw trefn fawr Rhagluniaeth, nid oes ond plygu i'w threfn gyda gŵylder, ac ymfoddloni heb rwgnach.

Buasai yn dda iawn genyf fi i'r hen iaith Gymraeg allu enill y flaenoriaeth, a dyfod yn iaith gyffredinol. Buasai yn dda genyf allu gweiddi—"Oes y byd i'r iaith Gymraeg;" a buaswn am gael i ganol ei thrysorau, dduwinyddiaeth iachaf y byd, a Philosophi uchaf y byd, a'r esboniadau llawnaf ar bob gwyddor a phob celfyddyd; a phe buasai rhyw obaith am ei chael i'r blaen, yn iaith gyffredinol, buaswn yn gweithio fy ngoreu dros hyny hyd fy medd. Gwnaethum fy rhan, gyda brodyr anwyl eraill, drwy holl ddyddiau fy mebyd; ond yr wyf yn gorfod ofni y bydd ein llafur yn ofer. Y mae yn deg iawn i ni, ar yr un pryd, gofnodi ein cŵyn fod Dysgedigion Lloegr,—dysgedigion ei Senedd-dai a'i Llysoedd, a dysgedigion ei hargraffwasgau a'i hathrofäau, naill ai yn eu rhagfarnu, neu o'u hanwybodaeth, wedi esgeuluso a difrio yr hen iaith ystwyth, enwog, gyfoethog Gymraeg, mewn dull hollol annheilwng o'u sefyllfa ac o'u dysg, mewn dull hollol annheilwng o'u cymeriad fel boneddigion ac fel ysgolheigion, a hollol annheilwng o enwogrwydd eu gwlad, ac o yspryd eu hoes. Y mae dysgedigion ac ieithwyr penaf Ffrainc a Germany wedi cyhoeddi y tystiolaethau cryfaf ac anrhydeddusaf am hynafiaeth ac ardderchawgrwydd yr iaith Gymraeg: ac os ydyw i gael ei rhoddi o'r neilldu, caiff huno dan ei choron; ac astudir ei theithi amrywiaethol, a'i nerth darluniadol gan ysgolheigion dyfnaf yr oesau a ddaw; a dichon y bydd y rhai a sugnasant eu goleuni a'u cysur a'u lles ysprydol o'r Beibl anwyl yma ar y ddaear, yn ei chofio, ac yn gallu ei siarad a'i chanu byth bythoedd yn y nefoedd: oblegyd bydd nerth *cof* teulu perffeithiedig gwlad y purdeb yn llawer mwy nag ydym ni yn awr yn allu amgyffred.

3. Os cymysgir yr holl genedloedd felly er eu gwneud oll yn un, derfydd y teimlad "*Cenedlgarol*" allan o'r byd. Wel, os rhaid iddo ddarfod, darfydded. Yr wyf *am* iddo gael ei lyncu i fyny gan deimlad gwell,—gan deimlad uwch a phurach, cynhesach ac ëangach, mwy efengylaidd a mwy nefol. Y mae yr hen yspryd cul "cenedlgarol" wedi cael gormod o borthiant, ac wedi cael llawer gormod o'i ffordd ac o'i rwysg. Y mae

wedi ymchwyddo lawer tro i lefaru geiriau o ymffrost anfuddiol ac anweddaidd. Y mae wedi ymwylltio lawer tro i enyn cynhenau a rhyfeloedd. Y mae wedi dallu ei berchenog lawer gwaith i esgeuluso ei rwymedigaethau pwysicaf. Y mae wedi mygu lawer gwaith anadliadau cariadlawn yr yspryd gwell oedd am ymweithio yn fwy haelfrydig ac anrhydeddus. Y mae wedi milwrio yn greulawn lawer tro yn erbyn dyngarwch a Christionogaeth. Yspryd cul, cenfigenllyd, ymffrostgar, cynhengar, rhyfelgar, a llofruddiog ydyw wedi bod; a goreu pa gyntaf iddo drengu o'r ffordd, a gadael i yspryd gwell ddyfod i orsedd y galon i lywodraethu yn ei le. Yr wyf, gan hyny, am droi gwrthddadl yr "Yspryd Cenedlgarol" i fod yn rheswm cryf dros bwnc mawr y Cymysgu, Balchder ac Ymffrost; culni a chenfigen, ac athrod a dialgarwch yr hen "yspryd cenedlgarol" ydyw un o brif ddrygau y byd; ac un o'r prif ddrygau sydd gan Dalaethau America i'w ofni, ac i wylio yn ei erbyn yn y dyddiau presenol: ac os gall Unol Dalaethau America reoleiddio a gorchfygu yr "yspryd cenedlgarol" sydd yn ymferwi o'u mewn, ni raid iddynt ofni unrhyw elyn allanol. Y mae yr yspryd drwg cenedlgarol yma wedi achosi drygau arswydus yn mhob oes, ac yn mhob gwlad, i bob cenedl ac i holl bobloedd y byd. Y mae yn llawn bryd i bob Cristion, ac i bob dyngarwr ymroddi i geisio magu yspryd gwell yn ei le. Y mae yn gyfreithlawn i ddyn ei garu ei hun, a dymuno ei lwyddiant a'i ddedwyddwch ei hun; ond os bydd ei gariad ato ei hun yn ei luddias i garu ei gymydog, y mae ei hunan-gariad yn groes i gyfraith Crist, yn bechod yn ei fynwes, a thrŷ yn ddamnedigaeth i'w enaid. Y mae yn gyfreithlawn i ddyn garu ei wlad a'i genedl, ond os bydd ei gariad at ei wlad a'i genedl yn ei luddias i garu cenedloedd eraill, ac yn ei atal i weithredu er lles y byd, os bydd ei gariad at ei wlad yn ei rwystro i geisio "llesâd llaweroedd" y mae ei wladgarwch yn groes i egwyddorion Cristionogaeth, yn felldith i'w wlad, ac yn dramgwydd ar ffordd achos dynoliaeth. Darfydded—a goreu pa gyntaf y darfyddo—pob cenedlgarwch ag sydd yn

groes i gyfraith yr efengyl; oblegyd y mae yn dramgwydd ar ffordd buddugoliaethau Tangnefedd.

4. Os cymysgir holl genedloedd y byd felly rhaid y derfydd yn mysg dynion bob cyd-ymanog i ragori. Na, nid oes dim rhaid i hyny fod. Tra y pery siamplau cariad, a diwydrwydd, a gofal a chywreinrwydd, a threfn, a phob rhinwedd cymdeithasol a phersonol i ddylanwadu, dylanwadant pan y bydd y byd oll yn un pobl mor gryf; o leiaf, ag y maent yn dylanwadu yn awr pan y maent yn wahanol genedloedd. Gall fod cydymanog i ragori yn mysg deiliaid yr un genedl; ac os na bydd dylanwadau da o'i mewn ei hun, nid ellir disgwyl llawer oddiwrth ddylanwadau allanol. Gan hyny, yn lle bod cydymgymysgiad yr holl genedloedd yn ataliol iddynt gydymanog i ragori, bydd yn gymorth iddynt; oblegyd i'r graddau y bydd eu cyfathrach yn agosach, ac yn gynesach, ac yn gryfach, bydd dylanwad eu cyfeillgarwch, a'u rhinweddau, a'u dysg, a'u cywreinrwydd yn fwy grymus, ac yn fwy cyflym, ac yn fwy effeithiol. Y mae mewn llawer cylch bychan yn awr y cydymanog cryfaf i ragori er fod pawb ynddo o'r un genedl, ac o'r un llwyth. Byddai yn hollol anghyson i feddwl y bydd i'r cydymanog i gariad a gweithredoedd da leihau yn y byd trwy gynydd ei gyfathrach a'i gyfeillgarwch. Ofer, gan hyny, ydyw dywedyd na meddwl y derfydd y cyd-ymanog i ragori pan y daw y byd oll i agosach ac anwylach undeb; oblegyd pa lawnaf fydd y byd o gariad yr efengyl, mwyaf oll fydd ynddo o gydymanog i weithredoedd da.

5. Os cymysgir y cenedloedd felly, collir llawer o lwnc-destynau ac o ddoeth-eiriau cenedlgarol a fuont mewn bri mawr yn yr oesau a aethant heibio, megys; "Fy ngwlad, fy iaith, fy nghenedl." "Tra mor, tra Brython." "Cymry fu, Cymry fydd." "Oes y byd i'r iaith Gymraeg," &c., &c. Bu genyf barch mor ddwfn ac mor gynes i'r hen eiriau enwog poblog hyn a neb o'm cyfoedion; ond yr wyf yn ofni nad ellir trwy unrhyw foddion eu cadw mewn grym ac ymarferiad. Bydd arnaf hiraeth trwm weithiau wrth feddwl am eu colli; ond yr

wyf yn meddwl y gellir cael .teimladau gwell na'r teimladau oeddynt yn eu cynhyrfu; ac os gellir eu cael, dylid eu cael; ac os ceir teimladau gwell, gellir cael geiriau gwell i'w defnyddio mewn pob cyfarfodydd o gyfeillgarwch. Ni byddai ond ofer i mi ddweyd o hyd "Cymry fydd," neu "Cymro for ever;" oblegyd nid dyna ydyw trefn fawr Rhagluniaeth: ac yn wir, nid yw yr hyn sydd ddyngarol a Christionogol ynwyf am i'r Cymry fod yn Gymry dros byth, nac am i'r Iuddewon fod yn Iuddewon dros byth, nac am i'r Ellmyn fod yn Ellmyn dros byth, nac am i'r Gwyddelod fod yn Wyddelod dros byth, nac am i'r Indiaid fod yn Indiaid dros byth, nac am i'r Negroaid fod yn Negroaid dros byth; ond yr wyf am iddynt gael eu toddi gan wres dwyfol gariad i ffurf fawr ogoneddus yr efengyl, fel y byddont "oll yn un;" ac yr wyf am iddynt gael eu galw, nid ar unrhyw enw cenedlaethol, ond yn hil Adda, neu blant Noah, neu y teulu dynol, neu breswylwyr y ddaear, neu bobl y byd, neu ryw enw cyffredinol i arwyddo eu hunoliaeth, eu bod yn bobl o'r un dechreuad, o'r un gwreiddyn, o'r un gwaed, o'r un gyfansoddiad, o'r un cyflwr syrthiedig, o'r un gobaith am iachawdwriaeth, o'r un cyfrifoldeb, ac o'r un anfarwoldeb. Yr wyf felly am eu cael oll i fod yn "gyd-ddinasyddion," i fod yn un "frawdoliaeth," yn ddisgyblion i'r un Athraw mawr, yn un eglwys Gatholig, yn deulu Duw, yn gymundeb santaidd, yn un ddeadell ar yr un borfa, yn un "gorlan" dan yr un Bugail.

6. Barna rhai y dylid cadw "America i'r Americaniaid;" a dadleuant, os daw holl genedloedd y byd yn un genedl, y derfydd eu hathrawiaeth. Darfydded hi, y mae yn sicr o ddarfod, a goreu pa gyntaf y darfyddo. Athrawiaeth hunanoldeb ac anwybodaeth ydyw. Athrawiaeth gwladgarwch cul, cibddall ydyw. Gwladgarwr dall, "heb weled yn mhell," nac yn mhell o'i flaen, nac yn mhell o'i ôl, nac yn mhell o'i amgylch, ydyw y dyn sydd am gadw "America i'r Americaniaid." Os oedd neb i gael dweyd "America i'r Americaniaid," y CYNFRODORION fuont yn ei chyfaneddu am oesoedd lawer cyn ym-

fudiad y Puritaniaid a'r Pabyddion iddi, ddylasent gael dweyd hyny. Y mae yn codi "gwrthwyneb" yn mhob calon ddyngarol i weled ysgoegyn bychan, a ddaeth i'r byd dranoeth ar ol glaniad ei fam yn yr Unol Dalaethau, yn ymchwyddo ac yn ymsythu i weiddi o led ei geg, "America i'r Americaniaid." Priodol iawn ydyw galw dynionach deillion, hunanol, chwyddedig felly yn "*Know Nothings;*" oblegyd, mewn gwirionedd, ni wyddant ddim am wladgarwch na dyngarwch, ni wyddant ddim am philosophi na chrefydd, ni wyddant ddim o'u hanes eu hunain nac o hanes eu tadau, chwaethach o hanes y byd, a hanes troion Rhagluniaeth, a hanes dylanwadau grasol y brynedigaeth fawr drwy waed yr Oen. Darfydded yspryd ac addysg y "Know Nothings" o holl Dalaethau a holl Diriogaethau America; a darfydded yn hollol ac am byth o bob gwlad, ac o bob cenedl. Yn lle dweyd Lloegr i'r Saeson, a Chymru i'r Cymry, a'r Iwerddon i'r Gwyddelod, a China i'r Chineaid, ac America i'r Americaniaid; dylid dweyd, fod hawl gan bob Cymro, a phob Sais, a phob Gwyddel, a phob American, a phob dyn byw, o bob gwlad a chenedl, i enill bywioliaeth onest, ac i gael cartref diogel yn mha wlad bynag y gallo enill ynddi gartrefle trwy bryniad, neu unrhyw foddion cyfreithlawn, a dylai gael rhyddid a llonyddwch i ddilyn yn y cartref a ddewiso, unrhyw alwedigaeth fuddiol, er cynaliaeth ei deulu, ac er lles y byd.

7. Os cymysgir yr holl genedloedd felly, nychir pob cynygiad, a llethir pob cynllun am "wladychfa," i'r Cymry, nac i unrhyw genedl arall. Yr wyf yn addef y gwneir hyny: ac os ydyw yr amcan o geisio sefydlu "gwladychfa" yn beth croes i gynlluniau Rhagluniaeth, ni ddaw yr amcan i ben. Yr wyf yn addef fy mod wrth ddywedyd hyn yn sefyll ar dir tyner, a thir o gryn berygl. Y mae yr oll sydd Gymraeg yn fy nghalon, am wladychfa Gymraeg; ond nid wyf yn meddwl mai y teimlad hwnw ddylai gael llywodraethu yn fy enaid. Bu o bryd i bryd lawer iawn o broffwydo ac o ddisgwyl am wladychfa Iuddewig; ond ni ddaeth hyny i ben, ac nid wyf yn

meddwl y daw i ben. Yr wyf yn credu fod yr holl broffwydo fu am hyny yn groes i yspryd, ac i amcan, ac i holl broffwydoliaethau Cristionogaeth ; ac os felly, y mae yn beth analluadwy. Bum lawer tro cyn hyn yn meddwl mai y cynllun hawddaf i gael gwladychfa Iuddewig, fuasai i deulu galluog y Rothschilds, a phrif deuluoedd eraill yr Iuddewon, gyduno i adbrynu gwlad Canaan i fod yn gartref i'w cyd-genedl ; er iddynt gael ail-gyfaneddu yn hen wlad ymdaith ac etifeddiaeth eu tadau. Bu unwaith gryn lawer o son am hyny, ond nid wyf yn gwybod i ddim gael ei wneud tuag at hyny. Y mae prif deuluoedd yr Iuddewon yn awr yn dringo i fyny i sefyllfaoedd o ddylanwad, ac i swyddau o ddefnyddioldeb yn Europe ac yn America ; ac nid wyf yn gallu meddwl y gadawant y cylchoedd ëang hyny, er disgyn i lenwi cylchoedd îs a llai mewn unrhyw barth o'r byd : ac yr wyf yn credu y gall yr Iuddewon fod yn fwy dedwydd a defnyddiol yn y gwledydd lle y maent yn awr, na phe ceisid eu crynhoi i gyd oll at eu gilydd i fod yn un wladychfa. Y maent wedi byw gyhyd ar wasgar, ac wedi arfer cyd-fasnachu â gwahanol genedloedd, fel nad ydynt yn gymwys, heb hir hyfforddiant, i ymgymeryd a gwahanol alwedigaethau "gwladychfa" iddynt eu hunain fel un pobl. Ac yr wyf yn ofni fod sefydlu yr hyn a elwir yn "WLADYCHFA GYMREIG," yn beth analluadwy. Nid oes genyf ddim yn erbyn i fintai o Gymry gydymfudo i ryw wlad, neu i ryw Dalaeth, lle y bydd digon o le rhydd iddynt drigianu ; ac yr wyf yn credu y gall eu hyspryd, a'u hegwyddorion, a'u harferion fod o les mawr mewn unrhyw gylch lle y preswyliant ; ond os eu hamcan wrth gydymfudo i ryw le felly fydd bod yn "*Gymry dros byth*," ac i gadw at yr hen iaith Gymraeg am "oes y byd ;" yr wyf yn ofni yr â pob amcan felly yn gwbl ofer : ac anogwn hwy, yn lle meddwl am ymgadw yn genedl bur, o waed coch cyfa digymysg Cymreig ; ac yn lle meddwl am ymgadw at yr hen Omeraeg "tra mor, a thra mynydd," a thra pery "oes y byd," i gymeryd llyfrau Saesneg gyda hwy, ac i gymeryd merched a meibion ieuainc glandeg a glanwaith

gyda hwy o Loegr, ac o Scotland, ac o Germany, ac ymgymysgu â'r cyfryw, ac ymgyfathrachu â'u holl gymydogion, yn enwedig os byddant am fyned yn mlaen gyda'r oes, ac am lwyddo yn y byd.

Cychwynwyd "Gwladychfa Gymreig" yn nhiroedd pell y Gorllewin, yn amser Madog ab Owain Gwynedd, ond y mae hono wedi myned ar goll er ys llawer dydd. Cychwynwyd gwladychfa Gymreig, dan lawer o fanteision, mewn Talaeth hyfryd a ffrwythlawn ar oror gorllewinol Ffrainc, ond y mae hono yn awr yn llawn o bob cymysg. Cychwynwyd gwladychfa Gymreig yn y "Dyffryn Mawr" gerllaw Philadelphia, tuag amser William Penn, ond deallodd y gwladychwyr yn fuan mai yr enill mwyaf iddynt fyddai ymgymysgu a'u cymydogion. Cychwynwyd wedi hyny lawer gwladychfa Gymreig lai mewn gwahanol Dalaethau ar gyfandir America, ond dechreuasant oll gydymgymysgu a'u cymydogion bron yn union ar ol eu dechreuad. Y wladychfa Gymreig hynaf yn awr yn y byd, a'r un sydd debyg o fyw hwyaf, ydyw yr un sydd yn nhywysogaeth Cymru; ond y mae cryn lawer o "gymysg" yn ymwthio yn mlaen y dyddiau hyn i galon Cymru. Yr wyf yn caru fy nghenedl gymaint fel y carwn iddynt gael lleoedd da, iachus a hyfryd i ymsefydlu ac i breswylio ynddynt; ac yr wyf yn llawenychu fod ynddynt gymaint o yspryd i chwilio am leoedd felly; ond yr wyf hefyd yn eu caru gymaint fel na hoffwn iddynt fod yn "bobl neillduedig" ar eu pen eu hunain, pan y bydd holl genedloedd y byd, yn ngwres eu dyngarwch a'u Cristionogaeth, wedi ymdoddi i'w gilydd i fod yn "un pobl."

8. Trefnwyd y byd wrth ei *ddosranu* yn gyfandiroedd, ac yn ynysoedd, yn ddyffrynoedd ac yn fynydd-diroedd, i fod yn gartref i wahanol genedloedd, ac nid i fod yn rhyw un cartref llydan i un genedl. Na, y mae yn gamgymeriad i dybied felly; oblegyd nis gall ei raniadau daearyddol fod yn ataliol i'w breswylwyr gydfasnachu, a chyfathrachu, a dyfod yn un iaith ac yn un genedl. Nid yw *agerdd*-deithio mil o filldiroedd yn awr ddim yn agos yn gymaint llafur ag oedd teithio can' milldir yn

y dyddiau gynt. Gellir croesi o Loegr i Ffrainc mewn teir-awr; ac nid yw croesi yr "English Channel" yn ddim mwy o rwystr i bobl Ffrainc a phobl Lloegr fod yn un pobl, nag ydyw y teithio ar y tir o Cornwall i Durham yn rhwystr i bobl y ddwy sir hyny o Loegr i fod yn un pobl; neu i bobl Ulster a phobl Munster yn yr Iwerddon i fod yn un bobl; neu i bobl goror yr English Channel a phobl cyrau y Pyrenees yn Ffrainc i fod yn un pobl. Y mae hyd yr Unol Dalaethau o'r Dwyrain i'r Gorllewin bron yn dair mil o filldiroedd, ar draws afonydd a mynyddoedd, ond nid ystyrir hyny yn unrhyw rwystr i'r preswylwyr fod yn gyd-ddinasyddion, ac yn gyd-genedl. Y mae hyd y Mississippi yn dros dair mil o filldiroedd, a hyd y Missouri yn dros bedair mil, ond nid oes dim anhawsdra i'r rhai sydd yn byw i fyny oddeutu eu tarddiad, ar rhai sydd yn byw i lawr oddeutu New Orleans i fod yn un pobl. Y mae chwe' mil o filldiroedd rhwng pobl gorllewin-barthau Canada a phobl Lloegr, ac y mae môr mawr yn treiglo rhyngddyt, eto y maent yn gyd-ddeiliaid, ac yn gyd-genedl. Y mae holl led y ddaear rhwng y Saeson sydd yn India a'r Saeson sydd yn Canada; eto y maent yn gyd-ddeiliaid ac yn gyd-genedl. Na ddyweder gan hyny fod rhaniadau y ddaear yn ataliol i ddynion i fyw yn gariadlawn mewn undeb a chyfathrach fel un pobl.

9. Dichon y dadleuir fod gwahanol *hinsoddau* y byd yn ataliol i'w breswylwyr ddyfod yn un genedl: ond nis gall fod grym yn yr wrthddadl; oblegyd y mae dynion yn medru eu hinsoddi eu hunain at bob lledred, yn ol eu hewyllys. Y mae pobl o Loegr ac o America yn awr yn byw yn mhob hinsadd ar wyneb yr holl ddaear. Y mae llaweroedd o honynt yn byw yn India y Dwyrain, a llaweroedd yn India y Gorllewin, llaweroedd yn ynysoedd y Gogledd, a llaweroedd yn ynysoedd y De. Dywedwyd yn fynych na fedrai Negroaid o Affrica ddim byw yn ngwledydd y Gogledd, ac na fedrai pobl gwledydd y Gogledd ddim byw yn Affrica; ond y mae Negroaid o Affrica yn byw yn Ngogledd-diroedd America; ac y mae Americaniaid o'r cyrau gogleddol yn byw yn Affrica. Gallai dyn, mewn

yspaid blwyddyn, roddi taith o amgylch ogylch y byd, *heb* wneud mwy o niwed i'w gyfansoddiad nag a wnai wrth dreulio pedwar tymor y flwyddyn yn Boston neu yn Chicago, Nid oes dim eisiau i ddyn ymnoethi ac ymaros yn yr awel lem ddeifiol pan y bydd y gwresfesurydd ddeg gradd ar hugain islaw zero ; nac ymdroi ac ymorwedd yn llygad yr haul pan y bydd yn gan' gradd uwchlaw zero. Y mae dynion yn medru eu cyfaddasu eu hunain at unrhyw hinsawdd pan y byddant yn tybied y try hyny er unrhyw elw iddynt ; o ganlyniad nid teg ydyw dweyd fod gwahanol hinsoddau y byd yn rhwystr i'w breswylwyr ymgyfathrachu mewn cariad er mwyn bod yn un pobl.

10. Dadleuir weithiau fod rhai cenedloedd wedi cael eu darostwng mor isel, ac wedi ymlygru mor fawr fel nad ydynt yn gymwys i ymgyfathrachu â chenedloedd o uwch gwareidd-iad, o goethach chwaeth, o ddyfnach dysg, ac o burach moesau. Y mae pob cenedl wrth natur wedi syrthio, a myned yn llygredig. Gŵyrasant oll, aethant i gyd yn anfuddiol. Diameu fod rhai wedi ymlithro yn îs nag eraill ; eto y mae modd i godi y rhai isaf, a duaf, ac aflanaf, i fod yn gyd-ddinasyddion â'r saint ac yn deulu Duw. Y mae yr Athraw mawr yn alluog ac yn ewyllysgar i'w dysgu. Y mae llewyrch gogoniant efengyl ei ras ef yn ddigon i'w goleuo. Y mae gwaed ei aberth ef yn ddigon i'w glanhau. Y mae balm ei iachawdwriaeth ef yn ddigon i'w meddyginiaethu. Y mae golud anchwiliadwy ei ras ef yn ddigon i'w cyfoethogi ; ac ordinhadau ei dŷ yn gyfaddas i'w hadgyweirio, a'u hymgeleddu, a'u gwneud yn foneddigion y nefoedd ; a rhaid i'r rhai sydd am eu cadw islaw iddynt ar y ddaear, eu cymeryd i fod yn gydstad a hwy yn y nefoedd ; neu ynte, bydd i'w phariseaeth hwy, wrth geisio cadw eraill draw, eu cau eu hunain allan o'r baradwys fry. Nid teg ydyw i ddynion geisio cadw allan o'u cyfathrach ac o'u cyfeillach ar y ddaear, y rhai y mae eu Duw am eu codi i'w cymundeb yn y nefoedd.

11. Na ddyweder fy mod am i unrhyw *drais* gael ei gyf-

lawni er cael y byd i fod oll yn un. Nid ydwyf am orfodi Cymro i briodi Gwyddeles, nac am orfodi Sais i briodi Negroes, nac am orfodi Groegwr i briodi Iuddewes, na Ffrancwr i briodi Japanes, na Spaenwr i briodi Indianes, nac Ysgotyn i briodi Hindwes. Fy amcan yw ceisio dangos y byddai yn dda ar les holl genedloedd y byd iddynt gyd-ymgyfathrachu mewn cariad, nes dyfod oll yn bobl o'r un gwaed, ac o'r un iaith, o'r un gân ac o'r un weddi. Fy nymuniad yw gwneud fy rhan, er lleied ydyw, i symud y rhagfarnau sydd gan y naill genedl yn erbyn y llall, a nychu y genfigen a lladd yr elyniaeth sydd rhyngddynt; a chodi pwnc mawr y cydymgyfathrachu a'r cydymgymysgu a'r cydymgaredigo i fod yn un mwy poblog, a mwy "*fashionable;*" oblegyd pe medrid unwaith argyhoeddi cenedloedd y byd fod eu rhagfarnau, a'u cenfigenau, a'u anghydfyddiaethau cenedlaethol yn niweidiol i'w cysur, ac yn ataliol i'w ffyniant, ac y byddai dilyn egwyddorion heddychgar haelfrydig yr efengyl yn llesol iddynt yn dymhorol, yn gystal ag yn ysprydol, gorchfygid ar unwaith y prif anhawsderau i gael y byd oll i fod yn un genedl.

12. Na ddyweder fy mod mewn un modd am ranu goludoedd y byd i fod yn eiddo "cyffredin" i'w holl breswylwyr. Na, yr wyf yn selog iawn am i'r diwyd a'r ymdrechgar, a'r gofalus, a'r cynil gael pob tegwch ac amddiffyniad i fwynhau o ffrwyth ei ddiwydrwydd, a'i lafur, a'i ofal. Y wyf yn barnu mai teg ydyw i'r diog a'r afradlon gael ei adael i brofi o ffrwyth ei fusgrellni, a'i segurdod, a'i wastraff. Yr wyf am i bawb gael yr un chwareu teg. Nid wyf am i'r tlawd diofal a diog gael pwyso ar y cyfoethog darbodus a diwyd, nac am i'r cryf cyfoethog ddirwasgu y tlawd gwan; ond yr wyf am iddynt gydweithio mewn cariad, gan fod yn hyderus yr effeithia hyny er eu cyd-lesad. Nis gall fod o ddim derchafiad na dim enill i unrhyw wlad i'w chyfoethogion wasgu ei thylodion; ac ni ddylai segurwyr tlodion gwlad gael pwyso mewn un modd, nac ar unrhyw gyfrif, ar y diwyd, na chael anrheithio y cyfoethogion. Nid oes ar gariad ddim eisiau tynu cyfiawnder i

lawr oddiar ei gorsedd, ac nid oes ar gyfiawnder ddim eisiau codi tramgwyddiadau ar ffordd gweithrediadau cariad. Dwy chwaer ydynt, dwy chwaer foneddigaidd synwyrol, ac y maent yn foddlon i gydweithio, ac i gyd-deyrnasu er llesad y byd. Y mae cariad bob amser yn llawenychu yn ngwaith cyfiawnder, ac y mae cyfiawnder yn gorfoleddu yn holl gymwynasau a holl fuddugoliaethau cariad. Amcan mawr holl ordinhadau goruchwyliaeth yr efengyl ydyw cael trugaredd a gwirionedd i gydymgyfarfod, a chyfiawnder a heddwch i gydymgusanu wrth dangnefeddu, a chyfoethogi, a dedwyddu preswylwyr y ddaear.

Cydnabyddir gan rai fod yr egwyddor fawr o gymysgu yr holl genedloedd, nes eu cael "oll yn un," yn egwyddor efengylaidd. Cydnabyddant fod yr egwyddor fawr o'u cymell i gydymgyfathrachu nes eu cael oll i fod o'r un gwaed ac o'r un iaith, o'r un gân ac o'r un gred, nes eu cael oll i fod yn un ddeadell, berthynol i'r "un gorlan," i adnabod ac i ddilyn llais yr "un Bugail," yn un o egwyddorion mawrion blaenaf Cristionogaeth; ei bod yn egwyddor ëang, gariadlawn, anfarwol; ac y daw i lawn weithrediad tua chanol y mil blynyddoedd: ond "na ddaeth yr amser eto" i'w phregethu; ei bod yn "rhy gynar eto" i'w chynyg i sylw, ac i geisio ymresymu o'i phlaid. Y mae yn galondid ac yn gysur nid bychan genyf glywed y cyfryw yn cydnabod fod y fath uchel awdurdod i'r egwyddor; ac yn addef y daw i fuddugoliaeth, ac y bydd yn un o egwyddorion gogoneddus y mil blynyddoedd. Y mae hyny yn gydnabyddiaeth effeithiol ei bod yn egwyddor dda, yn egwyddor ddeil ei chwilio yn y goleuni, ddeil ei mesur wrth linynau cariad, ddeil ei phwyso yn nghlorian yr efengyl, a'i bod yn egwyddor lawn o les i blant dynion: ond y mae'n drwm genyf glywed neb o'r cyfryw mor anghyson, mor gul, mor anffyddiog, mor gaeth yn maglau phariseaeth, mor ddyrysedig yn rhwydau hen drefniadau rhwysgfawr rhyfel, a dweyd ei bod yn "rhy gynar eto" i bleidio egwyddor fawr nefol ag a fydd yn coroni dedwyddwch y mil blynyddoedd. Pe byddai

i'r galon hono ag sydd yn awr yn ei gwrthod, ar y dybiaeth ffol ei bod yn "rhy gynar" i'w derbyn, gael ei hagor i'w chroesawu, teimlai ei hun ar unwaith yn cynesu ac yn ymeangu, yn ymoleuo ac yn ymddedwyddu. Dechreuai y mil blynyddoedd ar unwaith yn y fynwes lle y cai yr yspryd efengylaidd yma ddylanwadu. Llewyrchai i'r galon hono wawr dawel gynes y mil blynyddoedd: fflamiai ynddi gariad tyner a gwresog tymor y cariad mawr; profai o dangnefedd amser yr heddwch mawr; a gwnai y galon hono ei rhan er dwyn yspryd dedwydd y mil blynyddoedd i'r teulu, ac i'r eglwys, ac i'r ardal, ac i bob cylch lle y byddo ei dylanwad yn cyrhaedd; a gwnai ei llawn ran er cyflymu lledaeniad cysuron y mil blynyddoedd dros wyneb yr holl ddaear.

Y mae llaweroedd o'r bobl sy'n dadleu "na ddaeth yr amser eto" yn bobl foneddigaidd, ac yn proffesu ffydd yn egwyddorion Cristionogaeth, a pharch i'w hordinhadau: ac y maent yn arwyddo eu bod yn tosturio wrthyf fi am fy mod mor rhyfygus a "gwirion" a thynu gŵg arnaf fy hun, a gwrthwynebiad i'm herbyn wrth ymwthio mor anystyriol o "flaen fy oes." Y maent yn canmol rhai o nodweddau fy yspryd, ond y maent yn gofidio am fy mod mor anghall a rhuthro mor afreidiol i diroedd mor anmhoblog: ac y maent am i mi arafu, ac ymaros er cael bod yn nghanol y llu mawr sydd yn "dilyn yr oes." Yr wyf yn ddiolchgar iawn iddynt am gyngor eu tosturi; ac yr wyf wedi cael fy llawn ran o'u tosturiaethau ar lawer amgylchiad; ond rhaid i mi gael dywedyd wrthynt, Fod yn well genyf o lawer iawn fod "yn mlaen" gyda'r ychydig gyfeillion sydd ar ben heulog bryn yr efengyl, wrth draed yr Athraw mawr, dan ddyferynau geiriau ei gariad, yn yfed o yspryd addysg ei Bregeth ar y Mynydd, ac yn "ymwthio" i'w deyrnas, na bod "ar ol," i lawr draw yn nglynoedd tywyll oerion afiachus culni a chenfigen gwladwriaethol, er cael bod yno yn nghanol y lliaws, os bydd y lliaws yn gwrthod agor eu llygaid i weled dydd goleu yr efengyl, ac yn rhy ddiog i ddringo i fynu i uchelfanau hyfryd Cristionogaeth. Yr wyf

yn ddiolchgar, o leiaf yn rhyw haner diolchgar, i'r cyfeillion sy'n dywedyd wrthyf fy mod yn rhy fyrbwyll yn rhedeg o "flaen fy oes." Gellid meddwl weithiau eu bod mewn tymer i ganmol, ac y mae canmoliaeth uchel yn eu cerydd: ond y mae ar yr un pryd fymryn o sŵn gogan yn eu geiriau. Yr wyf o bryd i bryd wedi gwrando llawer ar eu cyngorion; ond yr wyf yn argyhoeddedig mai cyngorion bydol-ddoethineb ydynt: a bod rhyw gau-ddeniadau hudawl yn eu cadw hwy ar ol: ac yr wyf am waeddi arnynt, Pa ham yr ymdrowch dan gysgodion afiach sectyddiaeth gwladwriaethol? Pa ham yr ymddyryswch yn rhwydau phariseaeth yr achau? Pa hyd y cloffwch yn y llaid ar waelodion y rhiwiau? Torwch y maglau sydd wedi tynhau am eich traed. Ymddatodwch oddiwrth rwymau eich gwddf. Y mae yr haul wedi esgyn i ganol ffurfafen Cristionogaeth. Y mae yn hen bryd i chwi ymysgwyd, ac agor eich llygaid. Dringwch i fynu i dir tawel a hyfryd heulwen gynes yr efengyl. Na freuddwydiwch ei bod yn rhy foreu i chwi ddeffro. Nid y bobl sydd o flaen yr oes sydd i droi yn ol atoch chwi, ond y chwi raid ddringo i fynu atynt hwy. Nid credinwyr y Bregeth ar y Mynydd sydd i ddisgyn i lawr i'ch glynoedd culion, oerion, anial, afiach chwi; ond y chwi raid ddringo i fyny atynt hwy i awyr ac i oleuni Cristionogaeth. Pa ham y byddwch chwi fel pwysau o blwm wrth odreu yr oes i luddias ei derchafiad a'i chynydd? Pa ham yr arafwch olwynion pob gwelliantau? Pa ham yr ategwch hen drefniadau ag ydynt wedi bod yn dramgwyddiadau ar ffordd cariad a heddwch? Yn lle tosturio wrth eich brodyr ydynt wedi "ymwthio" o flaen yr oes, tosturiwch wrthych eich hunain am eich bod yn cadw eich oes ar ol. Esgusodwch fy ffyddlondeb yn eich anerch. Yr ydwyf wedi blino ar eich *compliments* fy mod yn "rhedeg o flaen yr oes." Y pwnc mawr i chwi ac i minau yw, nid dilyn yr oes, ond dilyn Cristionogaeth. Os na fedrwch chwi brofi fy mod i o flaen Cristionogaeth, medraf fi brofi eich bod chwi ar ol Cristionogaeth; ac os na ddeuwch yn mlaen ar unwaith, gall nos angau eich

dal chwi i lawr dan gysgodion y glyn, a gellwch golli am byth y fraint fawr o broffesu ac o bleidio rhai o egwyddorion pwysicaf yr efengyl. Byddai yn drwm i'ch tymor ddarfod heb i chwi arddel egwyddorion gogoneddus y Bregeth ar y Mynydd. Collech felly am byth eich cyfle a'ch braint i gynyg cynllun Iesu i sefydlu tangnefedd ar y ddaear. Byddai hyny yn fwlch mawr yn eich coron yn nydd y cyfrif ac am yr oes ddiddarfod.

Yr oedd, hyd yn nod yn nyddiau yr apostolion, ac yn yr oesau boreuaf ar ol hyny, laweroedd o ddisgyblion Cristionogogaeth yn llefaru yn uchel, ac yn gweithio yn selog yn erbyn yspryd ac amcan Cristionogaeth; trwy geisio cryfhau a lliosogi hen "ganolfuriau gwahaniaeth," a chadw i fynu hen ordinhadau y genfigen a'r anghydfod. Yr oedd Iuddewaeth a Groegaeth a Rhufeinaeth, a llawer "*aeth*" arall, yn gryf ac yn boeth iawn yn amser Paul; ac yr oedd Paul yn gwybod yn dda iawn, drwy hanes, a thrwy brofiad, a thrwy addysg Yspryd Crist, am ogwydd calon lygredig dyn at Phariseaeth erlidgar sectyddiaeth yr "achau," ac at gulni gwenwynawl yspryd plaid: ac o blegyd hyny yr oedd yn dwys rybuddio yr esgobion ieuainc, Timothy a Titus, i ochel "Cwestiynau ffol, ac ACHAU;" ac yr oedd yn eu cyfarwyddo i ofalu cyngori yr eglwysi, a'u holl wrandawyr, i beidio dal ar "ACHAU ANORPHEN." Ond buwyd yn dal yr "Achau anorphen" yn hir iawn ar ol dyddiau Paul. Y mae yn alarus i feddwl fod llaweroedd o Gristionogion yr oesau canol, a'r oesau ar ol hyny, wedi bod yn dyfal ategu hen ganol-furiau rhagfarn a llygredd, a hen ordinhadau Phariseaeth a choelgrefydd; a'u bod, drwy hyny, wedi magu cenfigen ac anghydfod rhwng y naill genedl a'r llall, a rhwng y naill eglwys a'r llall, yn lle ceisio "gwneuthur heddwch" rhyngddynt; a'u cymodi oll â'u gilydd yn un corff drwy'r Groes." Ymddygodd yr hen Buritaniaid o Loegr bron mor Phariseaidd tu ag at gyn-frodorion, a chyn-*berchenogion* America, ag yr ymddygodd y Pabyddion gwaethaf o Spain a Portugal. Yn lle ceisio enill yr Indiaid i fod yn "un corff" â

hwy, neu yn un genedl â hwy, drwy rinweddau y Groes, gwnaethant eu goreu i ategu a chyfnerthu canolfur y gwahaniaeth. Buasai yn llawer mwy efengylaidd, ac yn fwy anrhydeddus ac enillfawr hefyd, i hen deulu enwog y "May Flower" ymgyfathrachu yn gariadlawn â'r Indiaid, a chymeryd merched yr Indiaid i fod yn wragedd iddynt, a rhoddi eu merched hwythau i fod yn wragedd i'r Indiaid, nac ymfyddino i'w dyfetha fel y gwnaethant. Pe buasent wedi *cydymgymysgu* felly, buasai eu gwaed heddyw mor goch ac mor iach, ac yn llawn mor bur ac mor grefyddol ag ydyw: oblegyd yr oedd yr Indiaid hyny, nid yn *Ham*-iaid (pe buasai rhyw wrthddadl yn hyny) ond yr oeddynt yn *Sem*-iaid o waed coch cyfa: ac yr oedd ganddynt gystal titl i fendith Proffwydoliaeth Noah ag oedd gan eu cefnderoedd y *Japhet*-iaid Puritanaidd o Europe. Yr oedd gwaed goreu yr hen Batriarch Noah yn llifo drwy eu gwythienau. Ac y mae Naturiaethwyr yn golygu mai nid yn mysg y bobloedd *gwynaf* y ceir y cyrff iachaf a harddaf, mwyaf lluniaidd a mwyaf heinif, ac agosaf i berffeithrwydd prydferthferthwch cyrff y ddau *gyntaf* yn Eden; ond yn mysg rhai o'r llwythau croen-dywyll yn Arabia, a dichon mewn parthau o India ac America, ac felly, ni buasai ddim yn niweidiol i harddwch, na nerth, na iechyd, na *doniau* na *duwioldeb* y Puritaniaid *gwynion* iddynt ymgymysgu â'r Indiaid *tywyllion;* ond buasai eu hiliogaeth, drwy y fath gymysgiad, yn dyfod yn nês o ran eu lliw a'u llun corfforol i'n rhieni cyntaf yn Eden. Dylem ystyried y *gall* ein bod ni yn camgymeryd pan yn meddwl mai y croen *gwynaf* ydyw y tebycaf i berffeithrwydd tegwch y ddau ddiniwed a gyd-ymrodient gynt dan gysgod y prenau ar lan afon Eden. Ac os gau-archwaeth ydyw yr achos o'n rhagfarn, neu os rhagfarn ydyw yr achos o'n gau-archwaeth, nid gwir fawredd ydyw i ni lynu wrth ein rhagfarn a'n harchwaeth yn erbyn *lliw* croen ag sydd yn nês i *safon* y prydferthwch dechreuol nag ydyw lliw ein croen ni.

Yr wyf yn credu fod cynlluniau presenol Awdurdodau a Gwerinoedd Talaethau y Gogledd i alltudio y Negröaid o'r

wlad,—o wlad eu genedigaeth, a gwlad eu hir lafur, a cheisio eu plannu mewn gwlad newydd,—gwlad o lafur newydd, o ansawdd newydd, ac o brofedigaethau newyddion, i fyw yno o'r neilldu, ar eu penau eu hunain, allan o gyrhaedd pob cyfathrach â phobl wynion, yn gynllun llawn mor anefengylaidd, ac bron iawn mor greulawn, ag ydyw ymddygiadau Awdurdodau y De yn eu cadw mewn caethiwed: ac yr wyf yn meddwl ei bod yn hawddach i ddwyfol drugaredd a doethineb oruwch-lywodraethu llygredigaethau a gormes caethfeistri y De i ddwyn i ben amcan mawr Cristionogaeth o gael y byd yn "un pobl," yn un teulu, yn "un dyn newydd," yn "un corff," nag ydyw i oruwchlywodraethu *Rhagfarnau Iuddewaidd* y Gogledd, er cael ffordd rydd i gyflawniad amcanion gogoneddus yr efengyl. Dywedir fod llawer o gyfathrach wedi bod, ac yn bod rhwng rhai o'r Negröaid â rhai o'u harglwyddi. Buasai yn werthfawr pe buasai y cyfathrach hyny wedi bod yn gyfreithlawn ac yn anrhydeddus: ond er eu holl lygredd, y mae llai o greulondeb ynddo nag sydd yn y Phariseaeth sydd am *alltudio* y Negröaid o'r ffordd. Yr oedd yn tynu i lawr yn lled gyflym yn rhai parthau o'r De, *un* canolfur o wahaniaeth, sef canolfur *lliw y croen*, ac os unwaith y datodir canolfur y lliw, datodir hefyd cyn hir hen drefn orthrymus caeth-wasanaeth: a daw y gwaed Negröaidd i feddiant o'r etifeddiaethau cynhes ag ydynt wedi hir lafurio. Hoffwn yn fawr i ganolfur y lliwiau gael ei ddatod, ac i ragfarn y lliwiau ddarfod drwy yr holl fyd. Cawn i'r lliwiau gael eu *cymysgu*, ond iddynt gael eu cymysgu trwy drefniadau cyfraith cariad ac anrhydedd a phurdeb. Yr wyf yn credu y gweithia cariad a chyfraith yr Efengyl holl genedloedd y byd i'r unoliaeth hyny bob yn ronyn; ac yr wyf yn credu y daw gwaed meibion Ham, ond iddo unwaith gael ei sancteiddio trwy rinweddau gwaed yr Oen, mor goch ac mor iach, mor lawn o elfenau awen ac athrylith, a chywreinrwydd, a duwioldeb, a gwaed neb o feibion Sem, neu o feibion Japheth. Amser gogoneddus a dedwydd fydd hwnw pan y daw bendith hen gyfamod cyfoethog Abraham ar y cenedloedd

drwy Grist Iesu; pan na fydd na Groegwr nac Iuddew, na chaeth na rhydd; am y byddant "oll yn un" ynddo ef. Dyna'r pryd y gellir dywedyd wrth Negröaid a Thartariaid, a Malayiaid ac Indiaid—"Weithian gan hyny, nid ydych chwi mwyach yn ddieithriaid a dyfodiaid, ond yn gyd-ddinasyddion â'r saint ac yn deulu Duw: wedi eich goruwch-adeiladu ar sail yr apostolion a'r proffwydi, ac Iesu Grist ei hun yn Ben i'r gongl, yn yr hwn y mae yr holl adeilad wedi ei *chymmwysgyd-gysylltu*, yn cynyddu yn deml sanctaidd yn yr Arglwydd: yn yr hwn y'ch cyd-adeiladwyd chwithau yn breswylfod i Dduw drwy yr Yspryd."

Gwn yr haerir gan rai fy mod, wrth ddywedyd hyn, yn cyfiawnhau trais, a llygredigaeth. Nac ydwyf; nac ydwyf, yn wir, mewn un modd. Byddwn mor barod a neb o'm cyhuddwyr i ddywedyd wrth ormeswyr anllad a llygredig, "Na thwyller chwi, ni chaiff na godinebwyr, na thorwyr priodas, na masweddwyr, na lladron, na chybyddion, na chrib-ddeilwyr, etifeddu teyrnas Dduw." Ond y mae weithiau yn hawddach enill rhai *felly* i ffydd yr efengyl, nag ydyw enill pobl y "canolfur;" ac y maent, ar ol cael eu henill, yn ymollwng yn llwyrach i drefn ëang rasol yr efengyl nag y gwna pobl y *rhagfarnau:* ac oblegyd hyny, gellir dywedyd wrthynt: "A hyn fu rhai o honoch chwi; eithr chwi a olchwyd, eithr chwi a sancteiddiwyd, eithr chwi a gyfiawnhawyd yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Yspryd ein Duw ni."

Peth croes i Yspryd Cristionogaeth ydyw cadw y Negröaid mewn Caethwasanaeth; a byddai eu halltudio o'u gwlad, ac o gyrhaedd pob cyfeillach a phob cyfathrach â Christionogion gwynion, yn beth hollol groes i yspryd a deddfau yr Efengyl. Gobeithio y goddefir iddynt gael mwynhau mewn heddwch eu hawl deg i gartrefu yn y wlad; a gobeithio hefyd y cânt eu codi i'r un raddfa o ran eu breintiau gwladol a chrefyddol, a'r cenedloedd eraill sydd yn ei phreswylio; ac y datodir, drwy rinweddau y Groes, y canol-furiau gwahaniaeth ydynt wedi achosi y fath niweidiau, a'r fath anfri i wlad helaeth gyfoethog Talaethau America.

Dichon y meddylir ac y dywedir gan rai fy mod yn rhy lym ar goffadwriaeth yr Hen Bererinion enwog, Tadau Puritanaidd Talaethau goludog Lloegr Newydd. Yr wyf yn addef fy mod yn teimlo yn ddolurus, yn ddolurus iawn, wrth feddwl am eu hyspryd a'u hymddygiad tu ag at yr Indiaid, cyn-frodorion America. Y mae yn fwy o ofid genyf feddwl am greulonderau yr hen Buritaniaid, am fod cymaint o rinweddau o wir fawredd yn perthynu i'w cymeriad. Yr oeddynt mor Phariseaidd eu rhagfarnau, mor gul eu hyspryd, ac mor farbaraidd eu dialgarwch fel yr oeddynt yn *haeddol* o gael eu trin, ac yr oeddynt mor enwog o ran rhai o'u rhinweddau fel yr oeddynt yn *werth* eu trin. Yr oedd hen ysgolfeistr enwog yn Lloegr ag oedd yn arfer fflangellu ei ddysgyblion yn llym iawn am eu holl feiau. Yr oedd yr athraw hwnw unwaith yn nghymdeithas cryn nifer o bendefigion ag oeddynt wedi bod lawer tro dan ei fflangell pan oeddynt yn ddisgyblion iddo. Dechreuodd un o honynt ymffrostio nad oedd ef erioed wedi cael ei fflangellu gan y Doctor drwy'r holl amser y bu yn ei ysgol. "O," meddai'r Doctor, wrth esbonio hyny, "I never threw a *flogging* away," gan awgrymu yn bwysleisiol iawn nad oedd y pendefig hwnw ddim yn werth ei floggio. Y mae llawer o bobl wedi bod yn y byd ag nad oeddynt yn werth eu floggio; ac y mae rhai eto yn y byd ag nad ydynt yn werth y drafferth o'u floggio; ond nid rhai felly oeddynt yr hen Buritaniaid. Yr oedd y mawrfrydigrwydd a berthynai i'w cymeriad yn gwneud eu beiau yn waeth eu dylanwad, ac yn fwy haeddol o gondemniad.

Gellir dweyd yr un peth a'm deimladau culion llaweroedd o bobl dda y Gogledd tu ag at y Negröaid. Y mae y rhinweddau uchel a berthynant i'w cymeriad, ac yn enwedig eu sêl o blaid achos gogoneddus rhyddid, yn gwneud eu rhagfarnau yn erbyn y Negröaid yn fwy haeddol o gondemniad.

Yr oedd yr Unol Dalaethau fel pe buasent wedi cael eu lledu a'u trefnu a'u cyfoethogi gan Ragluniaeth drugarog a doeth y nefoedd i fod yn faes teg rhydd, er dwyn i weithrediad yr egwyddor fawr o "gymysgu" gwahanol genedloedd, er eu gwneud

oll yn gyd-ddinasyddion, yn "un pobl," yn gyd-genedl ; ac er dangos trwy hyny, yn y modd mwyaf ymarferol ac effeithiol, i wledydd eraill y ddaear, fod y fath egwyddor yn sicr o ddylanwadu er bendith anmhrisiadwy i holl breswylwyr y byd : ac yr wyf yn teimlo yn ofidus am fod yr hen Buritaniaid yn amser y Tadau, a bod llaweroedd o'u plant yn ein hamser ni, mor gryf ac mor boeth eu rhagfarn yn erbyn egwyddor bwysfawr ag sydd mor lawn o gariad a gras yr Efengyl.

SEFYDLIADAU GORMES.

Y mae y byd, er adeg y cwymp, wedi bod yn llawn o sefydliadau gormes. Ystyrir y rhai canlynol fel y rhai gwaethaf o honynt :

I. Caethfasnach a chaethwasanaeth.

II. Arfogi byddinoedd i ymosod ar genedloedd gweiniaid, anwaraidd, a diamddiffyn, er dwyn eu tiriogaethau a'u meddianau oddiarnynt.

III. Crefyddau sefydledig, neu rwymo deiliaid Llywodraeth i dderbyn ei chredo sefydledig, ac i gynal ei ffurf osodedig o addoliad.

IV. Cyfreithiau pleidiol, a deddfau anwastad.

V. Tenantiaeth "at will," neu ddyfais arglwyddi tiroedd i gael cydwybod a llafur ac eiddo eu tenantiaid dan eu hawdurdod.

VI. Traha a thrais sefydliadau milwraidd.

Buasai pob un o'r sefydliadau a enwyd yn ddigon o bwnc darlith, a buasai yn addysgiadol i fanylu ar bob un o honynt ; ond dichon fod rhai addysgiadau i'w cael wrth daflu golwg drostynt gyda'u gilydd nad ellir gael mor hawdd wrth eu hystyried bob un ar wahan. Yr ydym wedi enwi yn

I. Y *gaethfasnach a chaethwasanaeth*, am mai dyna un o'r rhai hynaf, ac êangaf, a gwaethaf. Y mae caethwasanaeth wedi bod yn y byd er yr oesau boreuaf. Yr oedd mewn arferiad yn hir cyn dyddiau Abraham. Y "trawsedd" hwn oedd un o brif achosion dygiad y diluw dros y ddaear. Yr oedd caethwasanaeth yn un o sefydliadau yr Aiphtiaid a'r Pheniciaid, a'r Assyriaid, a'r Babyloniaid, a'r Mediaid, a'r Persiaid, a'r Groegiaid, a'r Rhufeiniaid: ac nid oes dim hanes fod neb o'u dynion goreu, neb o'u diwygwyr penaf yn dweyd dim yn erbyn yr arferiad. Yr oeddynt mor anwybodus, neu mor anystyriol o iawnderau dyn, fel yr oeddynt oll yn cydymfoddloni i gynal yr anghyfiawnder.

Yr oedd gwahanol ffyrdd ganddynt i wneud dynion yn gaethion. Byddid yn gwerthu rhai i gaethiwed am droseddau gwladol. Byddai dyledwyr yn cael eu gwerthu weithiau er clirio eu dyledion. Byddai afradloniaid, trwy ddilyn eu meluschwantau yn suddo i dlodi, ac yn eu gwerthu eu hunain, fel yr unig ffordd i gael cynaliaeth. Byddai rhieni weithiau, dan wasgfeuon newyn, yn gwerthu rhai o'u plant er cael lluniaeth iddynt eu hunain, ac i'w plant eraill. Byddai minteioedd arfog o grwydriaid llofruddiog ar brydiau yn gwibio ar draws y gwledydd, ac yn lladrata dynion i'w gwerthu i'r sawl a'u prynent; ond y ffordd benaf, greulonaf, oedd ffordd rhyfel. Defod y gorchfygwyr bob amser oedd arwain eu carcharorion i gaethiwed.

Yn yr hen oesoedd hyny, nid pobl o ryw un lliw, neu un genedl fyddent yn cael eu caethiwo; ond byddai dynion o bob lliw a llun, o bob gwlad ac iaith, ac o bob oed a gradd, yn cael eu cadw yn gaethion. Pan oedd Rhufain yn uchder ei nerth a'i "gogoniant," yr oedd yno gaethion o'r holl wledydd a oresgynasai: caethion duon o Abyssinia ac Ethiopia, a chaethion gwynion o Judea ac o Gymru. Yr oedd yno gaethion dysgedig, ac awenyddol, ac athrylithfawr, o'r Aipht ac o diroedd Groeg i ddysgu y celfyddydau a'r gwybodaethau i'w harglwyddi; a chaethion boneddigaidd o gyrau Itali i goginio

eu bwyd, a thrwsio eu dillad, a gloywi eu dodrefn; a chaethion garwach o diroedd ac ynysoedd y Gogledd a manau eraill i lafurio eu tir, ac i wneud pob caledwaith. Ond mewn oesoedd diweddarach darfu i'r gorthrymwyr led-gyfamodi â'u gilydd i beidio caethiwo dynion gwynion; ac felly Negroaid, neu hiliogaeth Negroaid, o ganolbarth Affrica, ydynt y rhan fwyaf o gaethion yr oes bresenol. Tybiwyd fod y Negroaid yn hawddach eu lladrata o'u cartref, ac yn hawddach eu plygu dan yr iau, na dynion eraill; a'u bod hefyd yn fwy caled a dyoddefgar na dynion eraill: ac felly tua phedwar can' mlynedd yn ol, trefnodd awdurdodau Portugal a Spaen i anfon llongau i ororau Affrica, i brynu neu ladrata Negroaid, i'w gwerthu i gaethiwed yn Nhalaethau pell y Gorllewin. Yn mhen rhai blynyddoedd ar ol hyny, dilynwyd eu siampl greulawn gan Loegr a Ffrainc, a rhai o wledydd eraill Europe; a dygwyd y fasnach felldigedig yn mlaen am ugeiniau o flynyddoedd yn y modd mwyaf barbaraidd a digywilydd. Adeiladwyd amddiffynfeydd, neu farchnad-leoedd helaeth, cryfion, caerog, a elwid "*Slave Factories*," ar ororau gorllewinol Affrica. Anfonwyd gwehilion y dosparthiadau iselaf, sef pobl dyhiraf Europe, ysgum y meddwon a'r puteinwyr, yn filwyr a morwyr, i fod yn arolygwyr a swyddwyr yn y "factories" uffernol hyny; ac astudiwyd y cynlluniau creulonaf i "hela" Negroaid iddynt o ganol y wlad, fel y gallai y gaethlong, pan gyrhaeddai yno, gael ei llwyth yn hawdd, ac heb golli amser. Yr oedd gan ladron cythreulig y "slave factories" hyny ddwy ffordd i gael y trueiniaid i'w gafael. Yr oeddynt, nid yn unig yn anfon goruchwylwyr a milwyr arfog i sefydlu "*slave markets*" yma ac acw yn nghanol y wlad, er prynu, neu ladrata Negroaid yn mhob man y gallent, ond byddent yn meddwi ac yn llwgr-wobrwyo penaethiaid gwahanol lwythau o Negroaid i ryfela â'u cymydogion, fel y gellid cael "gyroedd" lliosog o garcharorion rhyfel i'r *slave factories*, lle y cedwid digon o fân-deganau ac o ddiodydd meddwol i'w rhoddi i'r gorchfygwyr am eu carcharorion. Yr oedd rhai o'r penaethiaid Negro-

aidd yn fywiog gyda'r gwaith o hela a dal eu cyd-genedl, i'w gyru i ororau y Gorllewin, i'w gwerthu i'r prynwyr gwynion o Europe, oblegyd yr oedd eu teidiau wedi bod am lawer o oesoedd yn arfer hela eu cydwladwyr tua'r dwyrain i'w gwerthu i brynwyr o'r Aipht ac o Asia. Teg ydyw addef fod caethfasnach a chaethwasanaeth wedi bod yn Affrica am lawer o oesoedd cyn i farsiandwyr Europe ac America ddechreu ar eu creulonderau yno; ond perthyna iddynt hwy y gwarth oesol o helaethu y fasnach i raddau nad ellir yn hawdd eu dirnad. Yr oedd y gaethfasnach Negroaidd yn ddwy gangen, hen gangen y Dwyrain, a changen ieuangach y Gorllewin; ac y mae yn alarus i orfod addef fod y caethion a ddygid gan y Cristionogion i Dalaethau newyddion y Gorllewin, yn cael eu trin yn llawer creulonach na'r caethion a ddygid gan y Mahometaniaid i hen wledydd Asia. Yr oedd caethlongau y marsiandwyr o Loegr yn dwyn yn mlaen eu cyflawn ran o'r fasnach, oblegyd yr oeddynt yn hyf-hwylio dan nawdd eu llywodraeth, yn ol deddf a seliasid gan y Frenines Elizabeth. Ni wyddir yn awr pa nifer fyddid yn gaethgludo bob blwyddyn o ganolbarth Affrica tua'r Dwyrain, ond buwyd ar amserau yn caethgludo i'r Gorllewin oddeutu can' mil yn flynyddol; ac yr oeddid yn cyfrif fod tua deunaw mil ar hugain o'r cyfryw yn perthynu i Loegr. Heblaw y miloedd fyddid yn lladd wrth "hela" y can' mil hyny, byddai bron eu haner yn meirw gan ddychryn, a hiraeth, a lludded, a newyn wrth gael eu gyru, mewn rhwymau, o'u bro enedigol yn nghanol y wlad, i'r slave factories ar lan y môr; a byddai bron haner y gweddill yn meirw ar eu mordaith, ac wrth gael eu cynefino â'r iau: ac felly nid oedd, nemawr dros bum' mil ar hugain o'r can' mil a gychwynid o Affrica, yn byw i fod o ddim gwasanaeth i'w caethfeistri yn Nhalaethau America.

Buwyd yn dwyn y fasnach yn mlaen dan nawdd prif lywodraethau Cristionogol Europe am bron dri chan' mlynedd. Byddai ambell un, yma ac acw, yn enwedig o'r Crynwyr, yn ceisio codi ei lais, o bryd i bryd, yn erbyn anghyfiawnder a

chreulondeb y fasnach; ond ni wneid nemawr o sylw o hyny; eithr tua'r flwyddyn 1787, bron bedwar ugain mlynedd yn ol, darfu i Clarkson a Wilberforce yn Lloegr ymgyfamodi, wrth orsedd Duw, i wneud eu goreu yn ei herbyn; a pharhaodd Wilberforce i ymdrechu yn y Senedd am dros ugain mlynedd: ac o'r diwedd seliwyd deddf fod y gaethfasnach Brydeinig i ddarfod ar y dydd cyntaf o Ionawr, 1808. Yn fuan ar ol hyny, darfu i Lywodraethau eraill Europe, a Llywodraethau yr Unol Dalaethau a Brazil, ddilyn siampl Lloegr, a diddymu y gaethfasnach, neu mewn geiriau eraill, wahardd caethgludiad ychwaneg o Negroaid o Affrica. Ond y mae yn alarus i adrodd i'r fasnach felldigedig, er i'r Llywodraethau cryfion a enwyd ei chondemnio i farw, fyw am flynyddoedd meithion ar ol hyny; a'i bod yn cael ei dwyn yn mlaen gyda mwy o greulondeb nag erioed; a hyny am fod dynion mwy gwaedlyd, os oedd modd, yn ei dwyn yn mlaen ar ol ei chondemnio, nag oedd yn ei dwyn yn mlaen pan oedd yn fasnach drwyddedig. Yr oedd caethlongau a mordeithiau y *smugglers* yn llawer mwy llofruddiog i'r caethion na llongau a mordeithiau y masnachwyr "rheolaidd," awdurdodedig.

Dylid cofio nad oedd y Llywodraethau a enwyd wrth ddiddymu y gaeth-*fasnach* ddim yn diddymu caeth-*wasanaeth* yn eu tiriogaethau. Er eu bod yn gwahardd caethgludiad ychwaneg o Negroaid o Affrica, yr oeddynt yn goddef i'r rhai oeddynt wedi cael eu dwyn—hwy a'u hiliogaeth—gael eu cadw mewn caethiwed. Bu gan Loegr gaethion yn ei thiriogaethau gorllewinol am lawer o flynyddoedd ar ol iddi gondemnio y gaeth-*fasnach*; ac y mae caethwasanaeth hyd heddyw yn Cuba, Brazil, a rhai o'r Unol Dalaethau: ac yr oedd yn lled ddiweddar fwy o gaethion yn eu *smugglo* iddynt o Affrica, nag oedd yn cael eu dwyn iddynt pan oedd y fasnach heb ei diddymu. Y mae yn ffaith ddychrynllyd fod y gaethfasnach wedi mwy na dyblu nifer a nerth ei chreulonderau ar ol yr holl draul ar holl boen a gymerwyd gan Loegr a Llywodraethau eraill i'w diddymu. Dichon mai y ffordd effeithiolaf i weithio

angau y fasnach fyddai egluro a phrofi fod llafur rhydd cyflogedig yn rhatach na llafur caethwasanaeth; ac y mae yn ddiamheuol y gellid profi hyny yn hawdd ped ymgymerid â'r gorchwyl mewn dull ac mewn yspryd priodol. Nid wyf yn meddwl fod cadw Negroaid o oes i oes mewn caethiwed yn llai drwg, neu yn fwy cyfreithlawn, nag oedd eu lladrata ar y cyntaf o'u gwlad; ac y mae yr hwn a ddadleua dros gaeth-*wasanaeth*, yn ddigon rhydd a chaled i ddadlu hefyd dros gaeth-*fasnachu*.

Y mae y gipolwg fyraf ar hanes y gaethfasnach a chaethwasanaeth yn ddigon i achosi i'r galon lesmeirio. Nid ein hamcan y tro hwn ydyw helaethu na manylu ar y mater, ond yn unig gosod i lawr ein barn, fod y fasnach drwyddi oll, o'i dechreu i'w diwedd, yn un o sefydliadau creulonaf anwybodaeth a chybydd-dod; a'i bod yn groes i holl egwyddorion dynoliaeth a chrefydd, a phob cyfiawnder cymdeithasol; ac felly yn niweidiol yn mhob ystyr i dangnefedd a dedwyddwch y byd. Crybwyllasom yn

II. Fod arfogi byddinoedd anrheithgar a llofruddiog i ymosod ar genedloedd gweiniaid ac anwaraidd, er dwyn eu tiriogaethau oddi arnynt, yn un arall o sefydliadau creulonaf ysprydion gormes. Gwnaed llawer iawn o hyn gan ymerodraethau cryfaf yr hen oesoedd; a hyny yn y diwedd, brofodd yn un o brif achosion eu nychdod a'u darfodedigaeth, a'u dymchweliad a'u dinystr. Yr oedd Aiphtiaid ac Assyriaid, Persiaid a Mediaid, Babyloniaid a Macedoniaid, Atheniaid a Lacedemoniaid, Thebaniaid a Spartaniaid, Carthaginiaid a Rhufeiniaid yr hen oesoedd, Tartariaid a Saraceniaid, Pictiaid a Saxoniaid oesoedd diweddarach; ac mewn gair, yr oedd holl gâd-lywyddion yr hen oesoedd, a'r oesau canol, yn meddwl ac yn ffrostiô, mai eu prif "ogoniant" oedd gallu gorchfygu eu cymydogion, a goresgyn eu tiriogaethau, a chymeryd meddiant o honynt; heb ystyried fod eu holl ryfeloedd ynfyd am "goncwest," a'u holl fuddugoliaethau gwaedlyd, yn golled i'r byd mawr cyfan; ac felly yn golled yn y pen draw i'r gorchfygwyr,

yn gystal ag i'r gorchfygedig. Yr oeddynt drwy gynddaredd eu rhyfeloedd goresgynol yn cadw y byd mewn berw parhaus, ac mewn terfysg anorphen. Nid oedd dim hamdden i ddwyn yn mlaen unrhyw wellhantau mewn celfyddyd na gwybodaeth; nac unrhyw rinwedd cymdeithasol. Mabwysiadwyd llawer o'r un yspryd barbaraidd mewn oesoedd diweddarach, a "gwareiddiach." Y mae holl hanes ymddygiadau hyd yn nod swyddogion a byddinoedd Lloegr tu ag at wahanol lwythau o frodorion India, er dwyn eu talaethau oddiarnynt, yn un gadwyn fawr o'r anghyfiawnderau creulonaf. Arferasant bob dichell a thrais yn eu gallu er dwyn i ben amcanion a chynlluniau eu crib-ddeiliaeth a'u gormes. Enynasant eiddigedd, a chynhenau, a rhyfeloedd rhwng gwahanol lwythau o Indiaid, er iddynt hwy gael anrhaith oddiwrth eu rhyfeloedd. Llofruddiasant filoedd o'r brodorion, er enill eu hymerodraeth ëang yn India; a miloedd drachefn er gallu ei dâl yn eu gafael: ac nid oes gan Loegr ond un ffordd i ddystewi llef gwaed y rhai lladdedig, sef drwy ymdrechu mewn tymer edifeiriol, ac yn yspryd haelfrydig cariad yr efengyl, i ledaenu cysuron Cristionogaeth drwy holl dywysogaethau India.

Ond dichon mai y siampl greulonaf o'r gormes yma, sef o waith y cryf a'r cyfrwys yn gwasgu y gwan a'r diamddiffyn, er dwyn eu heiddo oddiarnynt, ydoedd ymddygiad barbaraidd y Spaeniaid tu ag at gyn-frodorion Ynysoedd hyfryd India y Gorllewin, a thalaethau ëang Deheubarth America, yn union ar ol eu darganfyddiad gan Columbus a'i ddilynwyr. Nid oes modd i ni yn awr allu gwybod nifer y brodorion yno y pryd hyny; ond y mae tystiolaethau y Spaeniaid eu hunain yn profi eu bod, nid yn unig yn lliosog iawn, ond eu bod yn rhai cyfeillgar, a heddychlawn, boneddigaidd a hawdd eu trin: er hyny defnyddiodd y Spaeniaid eu holl gyfrwysdra i'w twyllo a'u dirmygu, a'u cynhyrfu a'u cynddeiriogi er cael rhyw esgus i'w diwreiddio o'u tir. Llofruddiwyd myrddiynau digyfrif o honynt. Buwyd yn lladd miloedd lawer bob dydd, a hyny am flynyddoedd meithion.

Yr oedd yn St. Domingo, neu Hayti, driugain mil o'r brodorion pan aeth y Spaeniaid yno, ond cyn pen saith mlynedd, nid oedd yno ond pedair mil ar ddeg. Yr oedd felly dair rhan o bedair o honynt wedi cael eu dyfetha yn ystod y saith mlynedd cyntaf o rwysg y Spaeniaid yno; a dichon y gellir edrych ar hyny fel engraifft o'u creulonderau yn mhob man lle yr oedd eu gallu yn cyrhaedd. Yr oedd y dull dichellgar a gymerasant i oresgyn hen Ymerodraethau Peru a Mexico yn fwy barbaraidd a gwaedlyd na'u creulonderau yn Hayti. Erys gwarth a melldith tragywyddol ar enwau Pizarro a Cortez a'u cyd-anrheithwyr llofruddiog. Ac yn wir, go *Yspaenaidd* yr ymddygodd y Puritaniaid, hen ymfudwyr gorthrymedig y "May Flower," tu ag at yr Indiaid oeddynt y pryd hyny yn perchenogi tiriogaethau New England. Nid hawdd penderfynu pa un ai creulondeb Eglwys Loegr tu ag at y Puritaniaid, ai creulondeb y Puritaniaid tu ag at yr Indiaid oedd y mwyaf barbaraidd. Yr oedd yn drueni i feddwl am rai wedi cael eu herlid mor greulawn yn eu *hen* wlad, yn troi ac yn ymwylltio i erlid mor greulawn yn eu gwlad *newydd*. Nid oedd modd i Whitgift a Laud a Jeffreys ymddwyn yn greulonach tu ag at y Puritaniaid, nag yr ymddygodd y Capteniaid poethwyllt Puritanaidd Miles Standish a Benjamin Church a John Mason tu ag at yr Indiaid. Ac yr ydym yn ystyried rhai o'r rhyfeloedd *diweddaraf* â'r Indiaid, yn nghôf rhai sydd yn awr yn fyw, yn anheilwng o gymeriad Llywodraeth fawr, gref, gyfoethog, oleuedig, ac enwog yr Unol Dalaethau.

Ni helaethwn y tro hwn ar y pen yma, ond yn unig i ardystio fod pob dyfais, neu gynllun, o'r eiddo unrhyw genedl, neu lywodraeth gref, gyfrwys, wareiddiedig i ddwyn, trwy darais neu ddichell, eu tiriogaethau, neu ryw feddianau eraill, oddiar unrhyw genedl wan, anwaraidd, ddibrofiad, a diamddiffyn yn llawn o elfenau y gormes duaf, iselaf a chreulonaf.

III. Yr wyf yn ystyried pob *Crefydd Sefydledig*, neu waith llywodraeth yn rhwymo ei deiliaid i dderbyn ei chredo, ac i gynal ei dull sefydledig o addoliad, yn sefydliad o ormes o'r

natur anghyfiawnaf a mwyaf niweidiol. Y mae egwyddor sylfaenol pob sefydliad felly yn ormes. Y mae yn wir ei bod yn cael ei gwasgu yn drymach mewn rhai gwledydd nag mewn eraill; ond gormes digymysg ydyw yn mhob man lle y mae yn cael ei sefydlu; ac y mae wedi gweithio yn ormesol ofnadwy am oesoedd meithion drwy bron holl hen wledydd y ddaear. Dichon ei bod drwy yr oesau diweddaf wedi bod yn gweithio yn dynerach a boneddigeiddiach yn Lloegr nag y gweithiodd erioed mewn un wlad arall; eto y mae hyd yn nod yno wedi bod yn gorthrymu cydwybodau mwyafrif y deiliaid, a hyny yn eu pethau anwylaf a mwyaf cysegredig.

1. Y mae pob eglwys wladol, neu grefydd sefydledig, neu sefydliad gwladol o grefydd, neu gysylltu crefydd â'r Llywodraeth, yn gwadu hawl y deiliaid i farnu drostynt eu hunain am bethau crefydd, ac yn gwadu eu hawl i addoli yn ol argyhoeddiad eu cydwybodau: oblegyd pe cydnabyddid eu hawl i farnu drostynt eu hunain, ac i gyffesu eu barn, ac i weithredu yn ol eu barn, ni byddai raid i'r Llywodraeth ymboeni i lunio credo iddynt: ac ni rwymid hwy i dalu at gynaliaeth a lledaeniad egwyddorion a defodau crefyddol nad allant gymeradwyo. Nis gall y gydwybod hono fod yn rhydd pan y mae dan orfodaeth i aberthu ar allor a ystyria yn anghristaidd; ac y mae caethiwo cydwybodau felly yn anmharch ar awdurdod Duw, yn ddirmyg ar addysg ei Air, yn drosedd o iawnderau enaid anfarwol, yn nychdod i yspryd ymofyngar, yn ataliol i gynydd gwybodaeth, yn gwrthdaro seiliau cyfrifoldeb pob dyn, yn gefnogiad i honiadau Phariseaidd hunanol o'u hawdurdod i farnu dros eraill, yn groes i holl anian Cristionogaeth, yn gam ag achos y gwirionedd, yn arwain Seneddau a Llywodraethau i ddyryswch anorphen, ac anghysonderau anghymodadwy, yn cynhyrfu ynfydion penweiniaid i organmol eu hynawsedd yn "goddef" i'w cyd-ddeiliaid addoli, yn hudo dilynwyr credoau sefydledig i ragrithio ger bron gorsedd ac allor Duw, ac yn rhagdybied fod unffurfiad barn yn beth ag y gellir ei sefydlu trwy orthrech, yr hyn na wnaed erioed, ac na wneir byth.

2. Y mae pob sefydliad gwladol o grefydd yn ataliol i ddynion egluro ac amddiffyn eu golygiadau crefyddol mewn modd hynaws, a chydag yspryd diragfarn. Dylai pob dyn gael perffaith ryddid i egluro ac amddiffyn barn ei gydwybod. Y mae cyfeiliornwr gorthrymedig yn fwy i'w ofni na chyfeiliornwr rhydd. Gall wneud mwy o ddrwg pan mewn carchar, na phan yn ei lawn arfogaeth ar faes rhydd-ddadleuaeth. Caffed pob ffydd yr un rhyddid i chwareu am ei bywyd a'i bywioliaeth, ac ni raid i'r Cristion byth ofni am fywyd ffydd fywiol yr efengyl.

3. Y mae pob eglwys wladol, neu grefydd sefydledig yn rhwymo y deiliaid i dalu at gynaliaeth a lledaeniad egwyddorion a defodau crefyddol a anghymeradwyant; ac y mae holl hanes pob trethiadau gorfodol at gynal Cristionogaeth yn dangos eu bod yn hollol anghristaidd, ac anghyfiawn, a gormesol; eu bod yn niweidiol i gariad a chydweithrediad, yn ddinystr i haelioni gwirfoddol, yn ataliol i lwyddiant y gwirionedd, yn ateg i gyfeiliornadau, yn wenwynawl i nerth a bywyd crefydd, yn caledu anghredinwyr, ac yn cymylu gogoniant cymeriad y Gwaredwr. Dichon fod trefn degwm yn Lloegr yn un o'r rhai cyfrwysaf allasid byth ddychymygu er cynal unrhyw eglwys sefydledig; ond y mae holl hanes trefn y degwm yn dangos fod ei sylfaen ar goelgrefydd, a'i tharddiad o Babyddiaeth; fod ei gweithrediad yn anghyson a dyrus, fod ei phleidwyr yn cydymgowlio yn warthus wrth geisio ei hesbonio a'i hamddiffyn, fod codiad y degwm yn anwastad ac yn anhawdd, a'r rhaniad yn annheg, a'r cynyrch yn annigonol at gyfreidiau yr eglwys; a bod y drefn yn ataliol i amaethyddiaeth, yn gaethiwol i fasnach, yn ddianrhydedd i eglwyswyr, yn othrwm ar ymneillduwyr, yn wendid i'r Llywodraeth, ac yn warth i grefydd; a bod gwladgarwch a chyfiawnder yn galw am ei diddymiad.

4. Y mae eglwysi sefydledig yn arfer hudoliaethau ac yn defnyddio cymelliadau ydynt gnawdol er denu yr anwyliadwrus a'r dibrofiad i gofleidio hen ffurfiau sefydledig o egwyddorion

a defodau crefyddol heb byth ymchwilio a ydynt yn gyson â'r gwirionedd : ac y mae denu dyn i werthu iawnderau cydwybod am aur neu anrhydedd, mor groes i natur teyrnas Crist, ag ydyw ei losgi am feiddio addoli yn ol argyhoeddiad ei gydwybod, ïe, y mae llygru y galon â gwobrau anghyfiawnder yn fwy niweidiol i grefydd bur nag ydyw ei llosgi yn fflamau merthyrdod. Y mae y drwg lleiaf, sef merthyru dynion am eu crefydd, wedi darfod o Brydain ; ond y mae y drwg mwyaf, sef hud-ddenu dynion i aberthu cydwybod ar allor *elw*-addoliaeth, yn ei llenwi o gwr bwy gilydd. Y mae gwenau dichellgar a hudol yr anghrist pan wedi ymdrwsio yn ei wisg wen yn llawer mwy niweidiol i grefydd nag ydyw hyll rwysg ei greulonderau pan yn ei waedlyd wisg goch yn ymwylltio trwy'r gwledydd. Y mae Eglwys Loegr wedi diffodd y pentewyn oedd gynt yn ei deheulaw, ac wedi cuddio y fflangell a unwaith ysgydwai, ond y mae yn estyn gwobrau anghyfiawnder i'w meibion a'i merched yn awr mor wynebuchel ag erioed.

5. Y mae eglwysi gwladol, ar ol denu dynion felly i aberthu cydwybod am anrhydedd neu elw, yn eu rhwystro, trwy awdurdod anghristaidd, i wrthod na diwygio yr hyn y mae eu cydwybod yn dystio sy'n gyfeiliornus a beiadwy. Gwnaed canoedd o gynygiadau yn Lloegr i ddiwygio yr hyn a ystyrid yn wallus yn nghyfansoddiad ei heglwys sefydledig ; a gwnaed y cynygion hyny gan laweroedd o'i phrif aelodau, ond buont oll yn aneffeithiol.

6. Y mae crefydd sefydledig mewn gwlad, neu drais-godiad gan y Llywodraeth, un sect o'i chrefyddwyr i uwch tir na'r lleill yn angeuol i frawdgarwch efengylaidd. Tra y cefnogir un dosbarth o grefyddwyr i ormesu ar y lleill, merthyrir holl rydd-gyfeillgarwch eu cydymresymiadau. Tra yr ategir mewn gwlad y fath ganolfur anghristaidd, ofer fydd gweddio am waredìad "oddiwrth genfigen a dygasedd a phob angharïadoldeb." Tra y saif eglwys y degwm, saif "angharïadoldeb." Tra yr ymfoetha un sect ar anrhaith y lleill, ni ddiflydd y "genfigen." Parha "sism" yn y wlad tra byddo ynddi eglwys Lywodraeth-

ol. Heb i'r holl sectau crefyddol gael yr un nodded, a'r un rhyddid, a'r un iawnder, ofer fydd hiraethu a gweddio am iddynt fod "oll yn un," wedi eu sancteiddio yn y gwirionedd. Ni cheir byth frawdgarwch mewn gwlad tra byddo ynddi "sect sefydledig." Dyfais fawr ddofn crefyddau sefydledig fu un o sefydliadau trymaf gormes y byd er cychwyniad Cristionogaeth; ac y mae nid yn unig wedi bod yn ormesol ynddi ei hun, ac yn achosi yr erlidiau creulonaf, ond y mae wedi bod yn fam i bron bob math o drefniadau o ormes.

IV. Un arall o sefydliadau gormes y byd ydyw—deddfau pleidiol, a threthiadau anwastad. Y mae wedi bod yn brofedigaeth gref i ddilynwyr ac amddiffynwyr crefyddau sefydledig yn mhob oes ddefnyddio eu dylanwad a'u cyfrwysdra i gynllunio deddfau gwladol *unochrog*, heblaw cyfreithiau gormesol eu llysoedd eglwysig. Y maent wedi bod yn dýn iawn dros eu "*Test Laws*," er cadw pob anghydffurfiwr cydwybodol allan o bob swydd o elw, ac o bob cylch o ymddiried ac anrhydedd. Ystyrir fod cymaint o degwch i'w gael yn Lloegr mewn llysoedd cyfraith ag a geir mewn unrhyw barth o'r byd; ond y mae hyd yn nod yn Lloegr laweroedd o ddeddfau plaid, o gyfreithiau unochrog, ac o weinyddiadau anwastad ac annheg. Y mae yno gymdeithas gref wedi cael ei sefydlu er ys llawer o flynyddoedd er ceisio gwella y cyfreithiau, a'r dull o'u gweinyddu; ac y mae niferoedd mawrion o arglwyddi ac o gyfreithwyr penaf y deyrnas yn aelodau o'r gymdeithas hono; yr hyn sydd yn brawf o'r fath gryfaf fod yno angen gwaeddfawr am lawnach iawnder yn ei llysoedd gwladol.

Y mae cyfraith y bleidlais yno yn warthus o gul ac o annheg. Y mae dros saith miliwn o'r deiliaid yn wrywaid yn eu hoed, ac yn dwyn eu rhan o feichiau y deyrnas; ond y mae dros chwe' miliwn o honynt, sef chwech o bob saith, heb yr un bleidlais yn etholiad Seneddwr. Ychydig amser yn ol, nid oedd ond 272 o bleidleiswyr yn Harwich, ond yr oeddynt yn cael ethol dau gynrychiolydd i'r Senedd, ac nid oedd ond dau Seneddwr tros y Tower Hamlets yn cynrychioli 21,131 o eth-

olwyr. Yr oedd etholwyr tref Wells, er nad oeddynt ond 281, yn çael anfon dau, pan nad oedd etholwyr dinas Llundain yn cael anfon ond dau er eu bod dros ugain mil o nifer. Yr oedd Bwrdeisdref boblog Salford yn cynwys mwy o breswylwyr na phymtheg o'r bwrdeisdrefi lleiaf, y rhai oeddynt bob un yn anfon dau aelod i'r Senedd, tra nad oedd Salford yn cael anfon ond un. Yr oedd yno lawer o drefydd bychain, distadl, difasnach, a difywyd yn cael ethol dau gynrychiolydd, tra yr oedd trefydd mawrion poblog yn eu hymyl, mwy ddeng waith eu masnach, heb yr un cynrychiolydd. Nid teg ydyw i gan' mil o bobl farwaidd y mân-drefydd gael anfon deg ar hugain o gynrychiolwyr i'r Senedd tra na chaiff can' mil y dref fawr fywiog anfon ond un. Yr oedd cant a haner yn Thetford yn cael ethol dau, tra na chai ugeiniau o filoedd rhai trefydd mawrion anfon dim un. Yr oedd swydd fach Rutland yn cael ethol Seneddwr dros bob naw mil o'i phreswylwyr, tra nad oedd gan sir bwysig Lancaster ond un dros bob haner can' mil. Yr oedd gan sir Buckingham unarddeg o gynrychiolwyr tra nad oedd gan Manchester, ag oedd yn cynwys cymaint arall o bobl, ond tri. Y rheswm am bethau felly ydyw fod y gwŷr mawrion yn gallu cadw y trefydd bychain dan eu dyrnau: ond y maent yn methu mygu na phrynu pleidlais y trefydd mawrion. Tuag un o bob ugain o bobl Prydain oedd yn meddu pleidlais, ac nid oedd ond twyll i alw llaweroedd o'r pleidleiswyr hyny yn "etholwyr," pan oeddynt dan orfodaeth i bleidleisio yn ol archiad eu harglwyddi. Yr oedd anghyfiawnderau fel hyn, ac ymroad y gwŷr mawrion i sefyll drostynt, a'u hamddiffyn, a'u dal i fynu, yn ddigon i yru gwlad oleu fel Lloegr yn gynddeiriog. Nid ellid disgwyl ond cyfreithiau unochrog oddiwrth amddiffynwyr y fath anghyfiawnderau.

Y mae hen gyfreithiau y Manoriaid yn Lloegr yn rhai hynod o Feudalaidd: ac y mae cyfreithiau helwriaeth yno wedi bod yn rhai tra gormesol, yn arwain i ddrwgnwydau, a throseddau, a dialeddau, a llawer o dreuliau cyfreithiol trymion ac afreidiol. Bu cyfreithiau y *post office* yn rhai trymion, annheg a

gormesol. Bu tollau y ffyrdd hefyd yn rhai hynod o anwastad.

Buasai yn hawdd cyfeirio hefyd at anwastadrwydd y *trethiadau* mewn llawer iawn o gysylltiadau. Cryn anwastadrwydd ydoedd gosod trethoedd trymion ar gyfryngau addysg, pan yr oeddid ar yr un pryd yn codi trethoedd (meddent hwy) at ledaeniad addysg. Bu treth yr ŷd yno yn costio i'r wlad o leiaf bymtheng miliwn o bunau bob blwyddyn, a hyny yn unig er mwyn dal i fynu renti yr arglwyddi tiroedd. Bu treth y siwgr yn mynu aberth o dros ddwy filiwn a haner yn flynyddol. Cyfrifid fod y llafurwr tlawd ag oedd yn enill pedair punt ar hugain y flwyddyn at gynaliaeth ei deulu, yn gorfod talu wŷth bunt, neu y drydedd ran o'i enill caled at fasnachdrethoedd; ond yr oedd yno reolau ysgafnach na hyny i drethu y cyfoethogion. Yr oedd treth tê rhad y dyn tlawd yn gymaint a threth tê drud y gwr cyfoethog. Pan fyddai y dyn tlawd yn prynu gwerth ugain punt o dir, costiai stamp gweithred y pryniad iddo yn ol pum, punt y cant, ond pan fyddai y gwr goludog yn prynu gwerth ugain mil, ni byddai pris y stamp ond un bunt y cant. Nid oedd dim treth ar gymun-roddion o dai a thiroedd fel ag yr oedd ar bob peth arall; ac yr oedd hyny yn arbed arglwyddi tiroedd oddiwrth dalion o dros ddwy filiwn a haner yn flynyddol. Os oedd treth i fod ar ryw gymunroddion, dylasai fod ar bob math fel eu gilydd. Yr oedd treuliau y fyddin ar llynges, a hyny ar ol hir dymor o heddwch, yn mhell dros bymtheng miliwn o bunau; ac yr oeddynt yn codi bob blwyddyn; yr amcan mawr o hyny oedd cael lleoedd esmwyth a difyr i segur-swyddwyr ar draul y diwyd a'r llafurus. Yr oedd un darn helaeth o'r deyrnas, sef yr Iwerddon, yn rhydd oddiwrth y dreth eglwys, yr income tax, a threthoedd ffenestri, cerbydau, ceffylau, cŵn, gweision, sebon, a phriddfeini; ond ffafr i ryw blaid, neu bleidiau, oedd hyny. Yr oedd y trethoedd ar goed a meini a ddefnyddid i adeiladu "eglwysydd" yn cael eu "maddeu," ond yr oedd raid i adeiladwyr capeli dalu. Yr oedd y coed a ddefnyddid at weithiau

tin, copr, a mwnau eraill yn ddidreth, ond yr oedd treth ar y coed a ddefnyddid at adeiladu gweithfaoedd llîn, a gwlan, a sidan, a phob masnachdai. Nid hawdd dirnad pa gysondeb oedd mewn pethau felly. Yr oedd y drefn o gasglu rhai o'r trethoedd, ac yn enwedig yr income tax, yn orthrymus, yn ddrudfawr, ac yn farbaraidd o gowliog.

Ni chawn fanylu yn mhellach ar y pen hwn ond yn unig dweyd fod yr hen ddyfais i gynllunio deddfau unochrog, ac i arosod trethoedd anwastad yn un o hen drefniadau gormesol y rhan fwyaf o wledydd y ddaear.

V. Y sefydliad gormesol nesaf a enwn ydyw "*Tenantiaeth at will,*" neu ddyfais arglwyddi tiroedd i rwydo cydwybod a llafur ac eiddo eu tenantiaid i'w gafael, a than eu hawdurdod. Mewn hen wledydd poblog (trwy fod y tai a'r tiroedd wedi myned i feddiant ychydig o berchenogion) y mae niferoedd mawrion o'r deiliaid yn rhwym o fod yn denantiaid, neu rhai yn dal tai neu diroedd drwy dalu rhent i'w perchenogion. Fel engraifft o hyn, gellir crybwyll fod poblogrwydd yr Iwerddon wedi bod yn saith miliwn, ac nad oedd o'r cyfryw ond deg mil, neu un o bob saith gant, yn perchenogi tir ; ac felly yr oedd corff y bobl yn denantiaid. Y mae y berthynas sydd rhwng arglwyddi tiroedd a'u tenantiaid yn un wir bwysfawr ; a byddai yn elw, ac yn enw, ac yn gysur, i'r ddwy blaid pe cyflawnid eu rhwymedigaethau mewn yspryd ffyddlawn a boneddigaidd yn ol egwyddorion uniondeb a thegwch. Y mae yn bosibl i denant dienaid a diog, drwy ei anwybodaeth a'i aflerwch, wneud cam, nid yn unig a'i deulu, ond a'i arglwydd tir, trwy gam, driniaeth o'i dir ; ond y mae y ffordd yn rhydd i'r arglwydd tir fynu ymwared ar unwaith oddiwrth y cam y mae ei denant yn wneud â'r eiddo sydd dan ei ofal. Yr ydys wedi trefnu yn ofalus am i'r cyfreithiau fod o'i du, ac am bob hwylusdod iddo eu gweinyddu mewn hunan-amddiffyniad ; ond nid oes gan y tenant-at-will, druan, ddim un man i droi am amddiffyniad oddiwrth grib-ddeiliaeth gormes a chybydd-dod. Y mae rhai arglwyddi tiroedd yn ymddwyn yn wir anrhydeddus

tuag at eu tenantiaid; ond y mae holl ogwydd eraill o honynt wedi bod i gribddeilio a gorthrymu. Y mae gormod o yspryd Barwniaid yr "oesau canol" yn y rhan fwyaf o honynt. Y maent cystal a meddwl fod eu tenantiaid i fod yn *serfs*, neu yn gaethion tir iddynt hwy; neu o leiaf y dylent fod yn blygedig i'w gair a'u hewyllys hwy yn mhob dim; a phe meiddiai tenant roddi ei bleidlais mewn *vestry* plwyf, neu ar ddydd etholiad, yn ol ei feddwl ei hun, yn lle yn ol archiad ei arglwydd tir a'i oruchwylwyr, byddai hyny yn ddigon o drosedd i'w droi o'i ffarm ar unwaith. Ac y mae llawer tenant da wedi cael ei anmharchu a'i ddiraddio a'i droi ymaith am feiddio addoli gyda phlaid wahanol i blaid ei feistr tir.

Cynllun creulawn arall sydd gan arglwyddi tiroedd i orthrymu ydyw cymell, a denu, a thwyll tenant diwyd ac ymdrechgar, gofalus a diddichell i wario arian ac amser lawer yn niwylliant ei dyddyn, yn arloesiad ei anial-leoedd, a sychiad ei gors-leoedd, a gwrteithiad ei ddiffrwyth-leoedd, ac yn nosparthiad ei feusydd, a gwneuthuriad ei amgaeau, a'i ffyrdd, a'i ffosydd, ac yn adgyweiriad ei adeiladau; ac yna, ar ol i'r tenant drwy lawer o lafur a thraul, ac amser a gofal, gael y tyddyn i drefn dda, rhoddi "*notice to quit*" iddo, er codi y rhent iddo, i lawn werth y tyddyn yn ei gyflwr diwylliedig; a thrw hyny dwyn oddiar y tenant y llog am ei arian, a'r tâl am ei lafur ag oedd yn gyfiawn iddo gael. Gwelodd yr ysgrifenydd, cyn ymadael o Gymru, nid ychydig o anghyfiawnderau o'r natur a nodwyd; a hyny ar etifeddiaeth arglwydd tir a ystyrid fel un o'r rhai boneddigeiddiaf ac anrhydeddusaf yn yr holl dywysogaeth. Colledwyd ef ei hun, ar *scale* fechan, ond yn drwm iawn i un o'i sefyllfa; ac yn greulawn iawn tuag at un o'i alwedigaeth ef. Anturiodd resymu yn gynil ac yn ddistaw ac yn wylaidd yn erbyn rhai cangenau o'r cam ag oedd wedi cael ei wneud, ond yr oedd hyny yn ddigon i gynhyrfu enaid cul uchel y goruchwyliwr i grynhoi holl ddylanwad ei gyd-oruchwylwyr, a holl deulu uchel ei arglwydd tir i weithio yn ei erbyn; ac ofer oedd iddo geisio sefyll y fath wasgu cyfrwys a

gorthrymus oedd i'w erbyn o bob cwr. Hudwyd ei rieni diddichell a llafurus, boneddigaidd a ffyddlawn i wario canoedd lawer i wella ffarm fechan, oer, lechweddog; ond dygwyd oddiarnynt gan briswyr a goruchwylwyr anwybodus a hunanol, a sectol ac enllibgar, eu harian a'u henill yn y dull bryntaf a mwyaf anghyfiawn. Nid yw yr ysgrifenydd yn crybwyll peth fel hyn yn fyrbwyll, heb ei chwilio a'i ystyried yn faith ac yn fanol. Gŵyr yn dda yr holl hanes. Y mae yn cofio ffigyrau a dyddiadau gwelliantau y tenant, ac yn cofio hefyd y ffigyrau a'r dyddiadau yn nghodiadau y rhent. Nodir yr engraifft yma nid am ei bod yn fwy pwysfawr na chanoedd o engreifftiau eraill allasid enwi; ond am fod gan yr ysgrifenydd fwy o hawl i gyfeirio ati, nag at unrhyw siampl arall o ormes y fath oruchwylwyr anghyfiawn ac annynol. Y mae rhai parthau o Dywysogaeth Cymru, er amled eu breintiau, yn lled lawn o'r fath anghyfiawnderau, a chyflawnwyd troion gan rai arglwyddi ac arglwyddesau tiroedd â'u goruchwylwyr, a fuasent yn warth i gymeriad Barwniaid a Barwnesau mwyaf barbaraidd dyddiau tywyllaf y "canol oesau."

Y mae tenantiaid-at-will wedi bod gan rai Llywodraethau, ac yn eu mysg gan Lywodraeth fawr yr Unol Dalaethau. Ymddygodd Llywodraeth America yn deg ac yn anrhydeddus tuag at y rhan fwyaf fu'n ceisio lle i fyw ar ei thiroedd, ond y mae wedi gwneud cam â rhai o'i thenantiaid-at-will, trwy roddi anogaeth iddynt sefydlu ar ei thiroedd pan nad oeddynt yn werth ond rhyw ddolar a chwarter yr erw; ac yna, ar ol i'r tenant, trwy ei ofal a'i ddiwydrwydd, yn wyneb anhawsderau a digalondid, godi gwerth y tir i bum' waith neu ddengwaith ei werth dechreuol, dwyn y tir hwnw i'r farchnad gyhoeddus, i'w arwerthu i'r cynygiwr uchaf ei geiniog am dano; a thrwy hyny, gorfodi y tenant druan, neu yr un oedd wedi sefydlu arno, a'r un oedd wedi ei ddiwyllio drwy lafur a rhwystrau, i dalu dichon yn ddrud iawn am ei eiddo ei hun, neu ynte i golli ei gartref; a chynyg am faes arall o ryw brofedigaethau newyddion. Gormes digywilydd a chreulawn, o ddyfais cyfrwys-

dra lladronig, ydyw gormes y "tenant-at-will system," pa un bynag ai Llywodraeth, ai corfforiaeth, ai barwnig fydd yn ei gyflawni.

VI. Y sefydliad gormesol arall a grybwyllwn ydyw, traha a thrais sefydliadau milwraidd. Y mae galluoedd mawrion Cristionogol Europe yn cyfeillachu llawer â'u gilydd. Y mae eu cenadon boneddigaidd ac urddasol yn tramwy o'r naill lŷs i'r llall yn feunyddiol. Y maent yn cynal llawer cyngor, ac yn tynu llawer cynllun, ac yn selio llawer cytundeb. Yr wyf yn credu y gallent yn hawdd, pe dewisent, gytuno i ddiarfu eu byddinoedd, i ddadfyddino eu llengoedd milwraidd, ac i oll-wng eu milwyr yn rhyddion i ymroddi at ryw wasanaeth a fyddai o enill i'w teuluoedd, ac o olud a derchafiad i'w gwlad. Y mae pob un o'r Llywodraethau cryfion goleuedig hyny yn tystio ger bron y byd eu bod am "dangnefedd," ei bod yn ys-tyriol o ddrygau anrheithiol rhyfel, ac o werth anmhrisiadwy bendithion "heddwch;" ac y mae pob un o honynt, pan y cwynir wrthynt am feichiau gorthrymus ei sefydliadau milwr-aidd, yn rhoddi y bai oll ar ei chymydogion. Y mae pob un o honynt yn ardystio ei bod yn onest, yn gyfeillgar, yn cadw ei gair bob amser, yn ffyddlawn i'w holl gyfamodau, ac yn bryderus am deyrnasiad heddwch a dedwyddwch dros yr holl ddaear; ond arwydda fod ei chymydogion yn rhai cenfigen-llyd, cynenus, diymddiried, a dichellgar; ac na wyddir yn y byd pa bryd y gwnant ryw ymosodiad ar ei hiawnderau; ac o ganlyniad fod yn rhaid cynal sefydliadau milwraidd cryfion er bod yn barod i sefyll ar yr "amddiffyniad," os daw rhyw ruthr ymosodol felly. Dyna reswm pob un o honynt dros gyf-nerthu ei byddin a'i llynges y naill flwyddyn ar ol y llall. Gellid ymddiried pob peth i'w gair hi, ond nid ellir ymddiried dim i air na chyfamod ei chymydogion.

Ond y gwirionedd syml, eglur yw fod teuluoedd y pendefig-ion a'r mawrion am gynal i fyny eu sefydliadau milwraidd er mwyn cael sefyllfaoedd esmwyth, difyr, enillfawr; a gwasan-aeth anrhydeddus, rhwysgfawr i'w meibion, yn ol defodau

"gogoneddus" ymerodraethau yr hen oesoedd. Nid yw yr holl fwrw y bai ar y "cymydogion" ond dichell fâs er cael rhyw esgus dros y gorthrwm. Ac yn awr gan y gallent yn hawdd, pe dewisent, ysgafnhau eu sefydliadau rhyfel; a chan eu bod yn cyndyn omedd cynyg at hyny, ond yn eu trymhau o flwyddyn i flwyddyn, yr wyf yn galw y fath sefydliadau drudfawr ac afreidiol a llygredig, yn sefydliadau o orthrymder, a hwnw yn orthrymder creulawn, o'r natur mwyaf barbaraidd.

Ond dadleuir weithiau fod y fath beth yn bod a rhyfel "amddifynol," a bod pob rhyfel amddiffynol yn beth amddiffynadwy. Os bu rhyfeloedd amddiffynol yn Europe yn ystod y dau can' mlynedd diweddaf, nis gwn pa rai oeddynt; ond gwn fod pob ochr yn tystio yn gryf mai hwy oedd ar yr ochr amddiffynol; ac mai eu gelynion oeddynt yr ymosodwyr. Ond pe tybiem, er mwyn ymresymu, fod y fath beth yn bod ambell dro a rhyfel amddiffynol, a bod y bai i gyd oll ar ryw un ochr, ac felly y rhaid cynal byddinoedd sefydlog er bod yn "barod i ryfel," nid wyf yn meddwl y rhaid i sefydliadau rhyfel fod mor orthrymus ac mor lygredig ag ydynt. Yr wyf yn credu yn drwyadl eu bod yn sefydliadau afreidiol, am y gallai llywodraethau cryfion dylanwadol Cristionogol gytuno i'w lleihau, neu eu diddymu: ond pe cydnabyddem eu bod yn sefydliadau angenrheidiol, yr wyf yn credu y gallent fod yn llai gorthrymus, heb fod dim yn llai effeithiol. Od oes raid cael sefydliadau cryfion i "ddysgu rhyfel," er bod yn "barod" at ryfel pan y daw ymosodiad, yr wyf yn credu y gallai y milwyr heblaw dysgu gwersi eu hen grefft enwog, gysegru deuddydd o bob tri, neu ddeufis o bob tri, o'u hamser gwerthfawr, at ryw waith, neu alwedigaeth fuddiol; ac na byddai hyny ddim yn niweidiol i'w cyrff na'u hysprydoedd, i nerth eu gewynau, na nerth eu myfyrdodau; ac y gallent felly enill llawer, naill ai at gynhaliaeth eu teuluoedd, neu er cyfoethogi eu gwlad. Nid oes eisiau iddynt dreulio eu holl ddyddiau fel *prentisiaid* crefft rhyfel.

Yr wyf yn meddwl hefyd, os ydyw y gwasanaeth yn angen-

rheidiol y dylid ei wneud mor boblog fel na byddai eisiau "*conscriptio,*" na "*drafftio*" iddo. Os ydyw yn wasanaeth mor deg ac anrhydeddus, mor wladgar ac mor gyfiawn, mor angenrheidiol ac mor bwysfawr, dylid codi talion y milwyr cyffredin fel yr ymroddont iddo yn "ewyllysgar." Yr wyf yn ystyried y drefn o "drafftio" i'r fyddin yn orthrymder dyblyg : y mae yn difadu dyn o'i ryddid personol, gan ei wneud yn gaethwas pan y dylid gwneud y gwasanaeth yn ddigon anrhydeddus, ac enillfawr, a deniadol i gael digon o "ewyllysgaryddion" iddo ; ac heblaw difadu y caethwas o'i ryddid, y mae trefn y drafftio yn ei ddiffadu ef a'i deulu o dâl, neu gyflog teg am ei lafur. Yr ydys wrth dalu tri dolar ar ddeg y mis i ddyn allai enill gartref dri dolar ar ddeg ar hugain, yn yspeilio y dyn hwnw a'i deulu o ugain dolar y mis ; ac y mae hyny, heblaw bod yn gaethiwed personol, yn *lladrad arianol,* o'r fath fwyaf cywilyddus. Os rhwymir dyn i filwriaeth yn groes i'w ewyllys, dylid, yn ol pob tegwch, dalu iddo yn ol ei enill blaenorol. Y mae yn ddigon i'r llywodraeth gael cyfyngu ei ryddid, a thrymhau ei berygl er mwyn cael ei wasanaeth, heb iddo hefyd ddifadu ei deulu o'u moddion cynhaliaeth.

Yr wyf yn credu yn benderfynol, ac yr wyf yn credu hyny erys llawer o flynyddoedd, y gallai llywodraethau cryfion gwledydd crêd ysgafnhau beichiau eu deiliaid gweithgar, trwy leihau eu byddinoedd, pe dewisent gytuno i wneud hyny ; a chan mai er mwyn porthi "melus chwantau" y mawrion a'u teuluoedd yr ydys yn gorfod eu cynal, nis gallaf lai nag edrych arnynt fel sefydliadau o'r gormes trymaf a chreulonaf. Ond pe byddai raid i ni gredu eu bod yn sefydliadau angenrheidiol, ac y bydd raid eu cynal dros holl oesau y ddaear, ac mai ofer disgwyl am amser pan "na ddysgant ryfel mwyach ;" yr wyf yn meddwl y gellid eu gwneud yn sefydliadan llai gormesol, a hyny heb eu gwneud yn ddim llai effeithiol, os daw galw am eu gwasanaeth.

Crybwyllwn cyn terfynu ychydig o'r gwersi ymarferol a ddysgir i ni oddiwrth hanes effeithiolaeth y sefydliadau gormesol a enwyd.

1. Mai *hunan-elw* ydyw gwreiddyn eu holl ddrygau. Darfyddai rhwysg a difrod crefft rhyfel yn bur fuan oni bai yr elw y mae rhai yn fedru sugno oddiwrthi. Gwell gan yr "East India Company" andwyo parthau teg o India, ac enyn y rhyfeloedd barbareiddiaf drwy China, na gollwng eu gafael o elw llofruddiog eu masnach Opium. Yr oedd Smugglers y Slave Trade yn foddlon i anturio eu bywydau i ladrata Negroaid er mwyn yr elw oedd i'w gael yn y fasnach. Yr elw oedd yn hudo ac yn caledu y Spaeniaid i anrheithio a llofruddio Indiaid y Gorllewin; a'r elw oedd yn ysparduno Capteniaid Lloegr i gyflawni eu holl ormes yn India y Dwyrain. Yr elw sydd yn dallu arglwyddi tiroedd i anghofio eu hurddas a'u bonedd wrth orthrymu eu tenantiaid. Yr elw sydd yn hudo deddfwyr anystyriol i arosod trethiadau anghyfiawn, heb gofio fod llygaid nef a daear ar eu ffyrdd. Mewn gair y mae holl hanes holl drefniadau gormes yn profi gwirionedd geiriau y Beibl, mai "gwreiddyn pob drwg yw ariangarwch."

2. Fod tuedd a gogwydd pob gormes i dyfu, a chryfhau, a thrymhau, ac ymledu, ac ymganghenu ar bob llaw. Mae'n lled debyg mai plygu ychydig o droseddwyr dan iau caethwasanaeth, neu orfodi ychydig o ddyledwyr i weithio er talu eu dyledion, neu rwymo ambell afradlon direol i lafurio er enill ei fara, oedd dechreuadau bychain hen gyfundrefn fawr ganghenog othrymus y gaethfasnach a chaethwasanaeth. Wrth gynefino i ladrata ychydig o fân-bethau oddiar yr Indiaid yn y Byd Newydd, yr ymgaledodd y Spaeniaid nes gallu o'r diwedd ddwyn eu heinioes a'u cyfan oddiarnynt. Cynllwyn am leoedd i gyfodi ychydig fasnachdai ar ororau India y Dwyrain, fagodd wanc cybyddlyd byddinoedd Lloegr fel na fedrent orphwys heb gael bron holl Dalaethau yr Ymerodraeth fawr hono iddynt eu hunain. Wedi dechreu cael blâs i orthrymu ei denant, nid hawdd gan y meistr tir crib-ddeiliog atal ei law nes dwyn y cyfan oddi arno; ac wrth gael ffordd led hawdd i ormesu mewn un man, y mae y gorthrymydd am ormesu yn mhob man lle y cyrhaedda ei ddylanwad.

3. Fod ymdrechiadau cyfrwys diwyd ac egniol wedi cael eu gwneud, o oes i oes, i amddiffyn a chyfiawnhau pob sefydliad o ormes. Defnyddiodd Eglwys Rhufain ei doniau uchaf a'i dylanwad eangaf i amddiffyn a chyfiawnhau holl lymder ei herledigaethau. Defnyddiwyd y dysg a'r doniau a'r dylanwad penaf yn Lloegr i amddiffyn Puseyaeth, neu Babyddiaeth Protestanaidd Eglwys Loegr. Buwyd yn dadlu yn wresog drwy holl lysoedd a thrwy holl eglwysi llywodraethol Europe, fod Indiaid y Dwyrain ac Indiaid y Gorllewin i gael eu "dyfetha o'r ffordd," er mwyn cael eu tiroedd i feddiant cenedloedd mwy gwaraidd, mwy celfyddgar, a mwy defnyddiol. Buwyd yn dadlu yn hyf yn nyddiau Wilberforce, yn gystal a chyn hyny ac wedi hyny, fod Negroaid Affrica, yn ol arfaethau a geiriau y nef, i gael eu dal a'u gyru a'u cadw a'u gweithio mewn caethiwed tragywyddol. Ac y mae llawer arglwydd tir yn Lloegr ac yn Nghymru yn coelio ac yn dweyd ei bod yn fraint i'r tenant gael bod yn *serf*, neu yn gaethwas-tir iddo ef, mai ganddo ef, a thano ef, y mae yn cael cartref, ac mai efe bia nerth ei fraich fel llafurwr, a'i bleidlais fel dinesydd, a'i gydwybod fel crefyddwr ; a'i bod felly yn deg iddo gael oddi arno holl ffrwyth neu enill ei nerth a'i fedr, ei ofal a'i ddiwydrwydd.

4. Fod dynion o lawer o rinweddau wedi bod yn glynu yn dýn wrth drefniadau gormesol. Y mae dynion hynaws a boneddigaidd, dynion duwiol a defnyddiol wedi bod yn pleidio crefyddau sefydledig, ac yn ymbesgi ar eu moethau, ac yn cyfiawnhau eu holl anghyfiawnderau, ac yn amddiffyn eu holl ormes. Y mae dynion hynaws a boneddigaidd, a chrefyddol, wedi bod yn cadw caethion, ac wedi bod yn chwilio am resymau o'r oraclau paganaidd, ac o'r oraclau dwyfol, ac o bob man arall, er cyfiawnhau ac amddiffyn trefniadau, creulawn caethwasanaeth. Ac y mae dynion hynaws a boneddigaidd, crefyddol a gwir anrhydeddus, wedi bod yn amddiffyn ac yn cyfiawnhau y rhyfeloedd mwyaf ynfyd a barbaraidd. Wrth hir arfer meddwl a siarad yn ysgafn am y fath ddrygau, a chael peth enw, neu elw tybiedig oddiwrthynt, dallwyd eu meddyliau, a chal-

edwyd eu calonau fel nad oeddynt yn gallu gweled dim drwg na niwed yn y gormes gwaethaf.

5. Fod drygau a chreulonderau wedi cael eu cyflawni yn enw trefn, a than aden cyfraith, na buasid byth yn eu cyflawni oni buasai eu bod wedi cael eu cyfreithloni, a'u sefydlu, a'u *system-eiddio*, a'u hanrhydeddu gan benaethiaid a llywodraethwyr yn rhyw fath o lysoedd cyfraith ac awdurdod. Ni buasai y gaethfasnach byth yn tyfu ac yn cryfhau, ac yn ymganghenu ac yn ymledu fel y gwnaeth, oni buasai iddi gael ei magu a'i meithrin dan nawdd a gwên llywodraethau cryfaf Asia, ac Europe, ac America. Ni buasai milwyr Spaen byth yn anrheithio yn y Gorllewin, na milwyr Lloegr byth yn anrheithio yn y Dwyrain fel y gwnaethant, oni buasai eu bod wedi cael eu harfogi a'u cyfarwyddo i fyned allan yn enw a than awdurdod eu llywodraethau. Ni buasai llawer arglwydd tir byth yn diraddio ac yn anrhaethio ei denant fel y gwnaeth, oni buasai ei fod wedi cael ei ddysgu o'i febyd i feddwl fod ganddo hawl, yn ol hen gyfraith ei dadau, i drin ei "*Denant at will*" fel y gwelai yn dda. Ni buasai y degymwr byth yn meddwl am ddegymu cynyrch tir ac anifeiliaid ei gymydogion, at gynal defodau crefyddol ei sect ei hun, oni buasai fod llywodraeth ei wlad wedi sefydlu deddf i awdurdodi y fath ormes.

6. Fod dynion weithiau mor anghyson a bod yn boeth iawn yn erbyn rhyw un sefydliad, neu un gangen o ormes, tra ar yr un pryd yn dŷn iawn dros sefydliadau, neu ganghenau eraill llawn mor ormesol. Yr oedd rhai, yn oes Columbus, yn dadlu yn selog ac yn ffyddlawn dros ryddid a iawnderau Indiaid addfwyn y Gorllewin, tra yr oeddynt ar yr un pryd am gaethgludo Negroaid o Affrica i gaethweithio yn y Gorllewin. Bu llaweroedd o flaenoriaid Eglwys Rhufain ac Eglwys Loegr yn selog yn erbyn caethwasaeth Negroaidd ac Indiaidd tra yr oeddynt, ar yr un pryd, yn arfer eu holl gyfrwysdra a'u holl awdurdod i rwydo eneidiau Europeaidd i Gaethiwed ; ac i dynhau am danynt gadwynau cryfaf a garwaf anwybodaeth, a rhagfarn, a choelgrefydd. Gweithiodd Lloegr yn dda er rhydd-

hau ei chaethion yn y *West* Indies, tra yr oedd ar yr un pryd yn cynllwyn ac yn ymorchestu i rwydo a darostwng brodorion yr *East* Indies i gaethiwed cyfreithiau a threfniadau o'r natur greulonaf ac anghyfiawnaf. Yr oedd Protestaniaid Eglwys Elizabeth yn condemnio esgobion Eglwys Mari fel erlidwyr gwaedlyd am eu bod yn llosgi hereticiaid; ond yr oedd yr un Protestaniaid yn ymffrostio eu bod yn gwneud gwasanaeth i Dduw, ac i grefydd, ac i'w gwlad wrth *grogi* Puritaniaid. Y mae dyngarwch dynion felly yn gibddall, neu yn rhagrithiol; ac y mae genym sail i gasglu y byddent dros bob gormes a chaethiwed ag a fyddai o ryw enw, neu o ryw enill iddynt hwy eu hunain. Y mae llaweroedd o ddynion da Lloegr yn dadlu yn dŷn ei bod yn gyfiawn iddynt hwy ladd *Sikhs* y Dwyrain, ond ei bod yn greulawn i'r Americaniaid ladd *Sacs* y Gorllewin; tra y mae dynion da America o'r tu arall yn dadlu yn dŷn yn hollol groes i hyny, ei bod yn gyfiawn i'w milwyr hwy ladd y *Sacs*, ond ei bod yn greulawn i filwyr Lloegr ladd y *Sikhs*. Y mae America yn cyfiawnhau lladdiad y Pequods a'r Mohawks, a'r Mohegans, a'r Narragansets; ond yn condemnio lladdiad y Nepaulese, a'r Pindarees, a'r Burmese, a'r Affghans; y mae Lloegr o'r tu arall yn cyfiawnhau ei llofruddiaethau ei hun, ond yn condemnio llofruddiaethau America; ond y mae pob dyngarwr didwyll a diduedd yn meddwl fod y ddwy blaid yn gywir yn eu barn am eu gilydd, ond yn anghywir yn eu barn am danynt eu hunain. Y mae yn ddrwg genyf orfod ychwanegu yn y fan yma, fod llaweroedd yn awr o bobl dda am i'r Negroaid caethion gael holl ryddfreiniau gweision cyflog, neu rydd-lafurwyr, yn mhob gwlad a thalaeth, *ond*, ïe, OND yn eu talaeth hwy. Y mae yn drueni fod y fath "ond" i'w chlywed yn nghyffes y rhai sydd mor selog dros achos rhyddid.

7. Mai *araf* iawn y mae y diwygiadau gwerthfawrocaf yn gallu gweithio eu ffordd yn mlaen yn y byd cawliog, a hunangar, a llygredig hwn. Bu Wilberforce enwog yn ymresymu am dros ugain mlynedd yn Senedd Lloegr cyn gallu enill pleidlais y mwyafrif o'i gyd-Seneddwyr yn erbyn y Gaethfasnach; a

rhyw *gwarter* gwaith a wnaethant yn y diwedd, ar ol yr holl draul a'r holl lafur. Bu diwygwyr Cymru, a Lloegr, a Scotland yn gweithio yn selog, drwy beryglon a phrofedigaethau, am lawer o oesau er gallu enill y gradd o ryddid crefyddol ydys yn fwynhau yno yn y dyddiau presenol ; a bu diwygwyr Cyfandir Europe yn llafurio yn yr un modd am ganoedd o flynyddoedd ; ac y mae yno lawer iawn o waith i'w wneud *eto*, cyn y ceir yr amcan gogoneddus i ben. Buwyd yn gweithio am flynyddoedd lawer cyn gallu diddymu y "*Test Act*" yn Lloegr ; ac yn hŵy na hyny cyn gallu enill rhyddfreiniad y Pabyddion ; ac yn hŵy na hyny eilwaith cyn gallu enill rhyddfreiniad yr Iuddewon. Y mae Arglwyddi a Gweinidogion Eglwys Loegr yn dal eu gafael yn gyndyn drwy bob peth yn anghyfiawnder y Dreth Eglwys, er fod llais bron yr holl deyrnas yn eu herbyn ; ac y mae gwŷr y Senedd yn gyndyn dros ben yn erbyn pob diwygiad Seneddol, er mai prin un o bob saith o ddynion mewn oed sy'n cael pleidleisio wrth eu hethol ; a bod dosbarth lliosog o'r cyfryw heb ryddid i bleidleisio yn ol argyhoeddiad eu cydwybodau.

8. Mai y ffordd sicraf ac effeithiolaf i wella gwahanol sefydliadau o ormes ydyw drwy *foddion moesol*, ac nid trwy nerth *trais:* am fod moddion treisiol i gael diwygiadau gwladol, neu grefyddol o amgylch, wedi bod yn achlysuron lawer tro i gryfhau a helaethu sefydliadau gormes. Yr wyf yn credu y buasai achos rhyddid, gwladol, a chrefyddol, yn llawer pellach yn mlaen yn Europe, a thrwy'r byd oll, nag ydyw yn awr, pe buasai ynddo fwy o Gromweliaid, a Kossuthiaid, a Garibaldiaid yr ysgrif-bin, a llai o Gromweliaid, a Kossuthiaid, a Garibaldiaid y cleddyf. Yr wyf yn credu mai camgymeriad penaf Diwygwyr yr oesau a aethant heibio oedd cynllunio trefniadau i geisio enill buddugoliaethau rhyddid a rhinwedd drwy nerth arfau cnawdol, yn lle gwylio beunydd am ymgadw at arfau nerthol milwriaeth yr efengyl. Yr wrthddadl benaf yn erbyn hyn ydyw, na cheir dim defnyddio arfau yr efengyl, neu na oddefir rhydd-ymresymiad, mewn llawer gwlad, na than lawer

amgylchiad. Yr wyf yn cydnabod hyny; ac yr wyf yn meddwl fy mod yn gwybod y prif achos o hyny. Y prif achos ydyw, fod cyfeillion rhyddid wedi bod yn rhy dueddol i ymwylltio i dymherau trais, ac i wisgo arfau trais, er cael eu cynlluniau i ben, yn lle ymddiried yn dawel hyderus i nerth anorchfygol arfau gwirionedd, a doethineb, a boneddigeiddrwydd, ac addfwynder yr efengyl. Y mae yn wir y buasai ambell i rydd-resymydd yn cael ei ferthyru, ond buasai pob dyferyn o'i waed yn hâd i achos rhyddid; tra yr oedd afonydd o waed gwerthfawr diwygwyr y cleddyf yn hâd tew i deyrnas gormes.

Wrth adolygu hanes Europe am y can' mlynedd diweddaf, ceir fod bron holl chwyldröadau cryfaf y cleddyf wedi methu yn eu hamcan, ac wedi profi yn niweidiol i achos rhyddid; a cheir hefyd fod y buddugoliaethau a enillwyd, wedi cael eu henill, nid mewn trwst, a dillad wedi eu trybaeddu mewn gwaed, ond yn ddistaw a dirodres, heb lef, na thrais, na therfysg, yn yr heol nac ar y maes, drwy foddion pwyll ac addfwynder a chariad yr efengyl. Y diwygiwr addfwyn, gostyngedig, dirwysg, didrwst, a didrais yw yr un a ddŵg allan farn at wirionedd. Er na ddryllia gorsen ysig, ac na ddiffydd lîn yn mygu, ni phalla efe, ac ni ddigalona hyd oni osodo farn ar y ddaear.

Y siampl fawr benaf a ddygir yn ein herbyn ar y pen hwn, ydyw y Chwyldröad mawr yn America, pan enillodd yr Unol Dalaethau eu Hannibyniaeth trwy ddewrder eu byddinoedd. Yr wyf yn cydnabod i hen wroniaid annibyniaeth America sefyll eu tir yn ddiysgog ar faes y frwydr, ond yr wyf ar yr un pryd yn dal iddynt enill eu hannibyniaeth yn fwy drwy ddylanwad moesol eu hymresymiadau nag y gwnaethant drwy rym eu cleddyfau. Ar faes Europe, ac nid yn gymaint ar dir America, yr enillwyd y goncwest fawr enwog hono; a rhesymeg, a philosophi, a dianwadalwch, a boneddigeiddrwydd, a thegwch Franklin a Washington a'u cydymdrechwyr drodd lif anwrthwynebol y teimlad yn Lloegr, o'u tu. Yr oedd Lord North yn colli y dydd mewn *dadl* yn Senedd Lloegr yn llawer cyflymach nag yr oedd Clin-

ton a Cornwallis yn colli ar faes y *rhyfel.* Y mae yn ffaith addefedig fod Cornwallis wedi plygu i nerth *rhesymeg* enwogion America yn hir cyn iddo blygu i nerth eu harfau. Ni anturiaf wrthryfela mor hŷf yn erbyn y llais cyffredin a dywedyd, nad oedd eu buddugoliaethau ar faes y gwaed yn rhai "gogoneddus"; ond beiddiaf ddywedyd y buasai buddugoliaethau, eu doniau, a'u tegwch yn llysoedd a chynadleddau y rhydd-resymu, ac wrth fyrddau masnach, a thrwy yr argraffwasg, a thrwy ohebiaeth cyfeillgarwch, yn rhai rhatach, a gwell eu dylanwad yn mhob ystyr, ac yn mhob cysylltiad. Dichon fy mod yn camgymeryd, ond yr wyf weithiau yn ofni fod y *cof* ar COFFA am eu "buddugoliaethau enwog ar y gwaedlyd faes" wedi bod yn fwy o gyfnerthiad i achos trais nag o enill i achos rhyddid: ond ceir goleuni gwell a gwastadach ar hyn fel y treigla oesoedd yn mlaen, ac fel y gwawria dyddiau heddwch ar y ddaear.

9. Mai dylanwad *siampl* ydyw un o'r rhai cryfaf i effeithio ar y meddwl dynol, pa un bynag ai er drwg, ai er da. Pan y mae rhyw un wlad yn ymroi, mewn yspryd tirion a chyfiawn, i fabwysiadu unrhyw gynlluniau o ddiwygiad, y mae y gwledydd cymydogaethol, wrth graffu ar ei hymddygiad, yn teimlo gradd o'r un yspryd yn ymweithio ynddynt, ac y maent o gam i gam yn efelychu ei siampl: a phan y mae rhyw un wlad yn trymhau ei threfniadau o ormes, y mae hyny yn cyfnerthu gormes mewn gwledydd eraill. Pan y darfu i un lywodraeth fynu eglwys sefydledig dan ei nodded, ac awdurdodi hono i erlid anghydffurfwyr o herwydd eu crefydd, darfu i lu o lywodraethau eraill gytuno i wneud yr un peth, a llanwyd y gwledydd o yspryd erlid. Pan y dechreuodd Portugal gaethgludo Negroaid o Affrica i farchnadoedd y Gorllewin, rhyfedd mor gyflym y darfu i Spaen, a Lloegr, a Ffrainc, a Holland, ddilyn y siampl; a rhyfedd mor barod hefyd oedd holl lywodraethau Europe i ddilyn ffordd greulon Spaen i orthrymu yr Indiaid. Pan y byddai rhai o Alluoedd cryfaf Europe yn ymwthio i orthrymu tywysogaethau gweiniaid o'u deutu, byddai blŷs yn

union ar y galluoedd eraill i ddilyn eu siampl. Nid allai Russia ddim gorthrymu heb gynhyrfu Austria i orthrymu; ac nid allai Ffrainc wrth eu gweled ddim bod yn llonydd yn hir heb ddilyn eu siampl. Ac yn yr un modd, o'r tu arall, y mae siamplau da yn effeithio er daioni. Dylanwadodd penderfyniad Senedd Lloegr i ddiddymu y gaethfasnach, nid yn unig ar lywodraethau Europe, a Chydgyngorfa yr Unol Dalaethau, ond cyrhaeddodd cyn belled a Cuba a Brazil. Pan gychwynwyd Sefydliadau Cenhadol, a Chymdeithas Biblau, a Chynhadleddau Heddwch yn Lloegr, dilynwyd y siamplau hyny gan ddynion da dyngarol o wledydd eraill. Pan y mae rhyw un wlad yn tori rhai o lyfetheiriau masnach, y mae gwledydd eraill, o un i un, yn cael eu gogwyddo i ddilyn ei siampl. Pan y mae rhyw un wlad yn ymroddi i ddiwyllio amaethyddiaeth, ac i gefnogi gwybodaeth a chelfyddyd, sefydlir cymdeithasau i'r un dyben mewn gwledydd eraill.

10. Fod priodoli drygau gormes y byd i Dduw yn gyfeiliornad o'r natur erchyllaf. Y mae priodoli cybydd-dod a thrais a chreulonderau dynion syrthiedig i oruchwyliaethau cyfiawn a daionus Duw'r Cariad yn hen gyfeiliornad; ond y mae yn gyfeiliornad o'r natur fwyaf damniol. Y mae yn gabledd yn erbyn arfaethau a threfniadau gras Duw, ac yn fagwraeth i anffyddiaeth a rhyfyg calon dyn. Y mae yn warthrudd ar lywodraeth y Goruchaf, ac yn wenwyn i bob rhinwedd yn yr enaid. Y mae yn taflu camweddau y byd at orsedd y nef; a thrwy hyny y mae yn serio cydwybod y troseddwr i ddideimladrwydd o'i gyfrifoldeb ac o'i euogrwydd; ac felly y mae yn selio ei ddamnedigaeth. Y mae rhai wedi bod yn dadlu, a llawer wedi bod yn tybio, fod creulonderau y gaethfasnach yn Affrica, a llofruddiad brodorion y ddwy India, wedi cael eu cyflawni yn ol arfaethau grasol Duw; ond ceir esboniad gwahanol ar y pwnc yn y dydd mawr goleu pan y bernir pawb yn ol eu gweithredoedd. Y mae o bwys anrhaethol i geisio gweithio y fath gyfeiliornad ofnadwy ac enbyd o'r byd, os ydys am gael y byd i drefn, ac i degwch, ac i dangnefedd.

11. Fod sefydliadau o ormes nid yn unig yn gam â'r gorthrymedig, ond yn niweidiol hefyd i'r *gorthrymydd.* Y maent yn llygru ac yn bydoli ac yn caledu ac yn creuloni ei galon. Y maent wedi hyny o radd i radd, yn llenwi ei fynwes o euogrwydd ac o ofnau yn gymysg â'r nwydau gwylltaf ac annedwyddaf; ac felly y maent yn y diwedd yn difadu yr enaid o bob teimlad gwerth ei alw yn gysur sylweddol. Nid wyf yn amheu, ac nid ellir gwadu na ddaeth llawer un yn oludog, ac na ddringodd llawer un yn uchel wrth gribddeilio a gorthrymu; ond dygodd felldith i'w dŷ, a damnedigaeth i'w enaid. Enynynodd uffern yn ei brofiad cyn iddo gael ei alw i ymadael â'i fawredd ac â'i fwyniant ar y ddaear. Dyma ddarluniad y Beibl o'i draha, ac o'i ddiwedd; "Wele, efe a ymddŵg anwiredd, ac a feichiogodd ar gamwedd, ac a esgorodd ar gelwydd. Torodd bwll, cloddiodd ef, syrthiodd hefyd yn y clawdd a wnaeth. Ei anwiredd a ymchwel ar ei ben ei hun, a'i draha a ddisgyn ar ei gopa ei hun. Duw sydd Farnydd cyfiawn, a Duw sydd ddigllawn beunydd wrth yr annuwiol. Oni ddychwel yr annuwiol, Efe a hoga ei gleddyf: efe a annelodd ei fwa, ac a'i paratodd. Paratodd hefyd iddo arfau angeuol, efe a drefnodd ei saethau yn erbyn yr erlidwyr. Adweinir yr Arglwydd wrth y farn a wna; yr annuwiol a faglwyd yn ngweithredoedd ei ddwylaw ei hun."

12. Fod sefydliadau gormes yn gam mawr â chymdeithas yn *gyffredinol.* Ni thrymhaodd yn un ardal, na thalaeth, na theyrnas erioed ei sefydliadau o ormes heb i hyny fod yn warth ac yn wendid, yn nychdod ac yn ddarostyngiad iddi ei hun yn y diwedd. Gyda bod hen ymerodraethau y cyn-oesoedd wedi tyfu i fyny i ymchwyddo ac ymfawrygu a gloddesta yn holl rwysg eu gormes, dechreuasant wywo a nychu, a siglo ac adfeilio nes iddynt o'r diwedd gael eu dileu oddiar wyneb y ddaear. Ni ddeilliodd erioed ddim gwir olud, na nerth, nac enwogrwydd i Spaen oddiwrth ei gormes gwaedlyd yn ynysoedd a thiriogaethau Indiaid y Gorllewin. Y mae Spaen a'i thalaethau, er maint eu hadnoddau, ac er hyfryded eu sefyllfa,

wedi bod yn llwydo ac yn gwaelu, yn gwargrymu ac yn nychu o'r dyddiau hyny hyd y dyddiau hyn. Ac ni chafodd Lloegr ddim enill erioed oddiwrth ei threfedigaethau tramor lle yr oedd mwyaf o orthrymder. Buasai yn llawer gwell iddi fod hebddynt. Yr oeddynt bob amser yn fwy o golled nag o enill i'w thrysorlys. Nid hir y llwydda unrhyw arglwydd tir wrth orthrymu ei denantiaid; ond y mae wedi myned yn ddiareb drwy'r gwledydd. Os bydd gwerth rhyw etifeddiaeth yn cynyddu, os bydd ei threfn a'i thlysni yn dyfod yn fwy prydferth a godidog yn barhaus, fod arglwydd tir yr etifeddiaeth hono, yn deg ac yn dyner ac yn foneddigaidd wrth ei denantiaid.

13. Y bydd golwg ddymunol iawn ar wledydd y byd pan y bydd eu holl sefydliadau gormesol wedi cael eu dileu. Fel hyn y darlunia Yspryd proffwydoliaeth fendithion a llwyddiant teyrnasiad Tywysog Tangnefedd: "Yn ei ddyddiau ef y blodeua'r cyfiawn; ac amlder o heddwch fydd tra fyddo lleuad. Canys efe a wared yr anghenog pan waeddo, y truan hefyd, a'r hwn ni byddo cynorthwywr iddo. Efe a wared eu henaid oddiwrth dwyll a thrawsder; a gwerthfawr fydd eu gwaed yn ei olwg ef. Bydd dyrnaid o ŷd ar y ddaear yn mhen y mynyddoedd: ei ffrwyth a ysgwyd fel Libanus; a phobl y ddinas a flodeuant fel gwellt y ddaear. Ei enw fydd yn dragywydd; ei enw a bery tra fyddo haul; ac ymfendithiant ynddo: yr holl genedloedd a'i galwant yn wynfydedig."

Y mae gweledigaethau Daniel hefyd yn dysgu i ni y torir danedd haiarn, ac y dryllir ewinedd pres y bwystfilod ofnadwy sy'n bwyta, ac yn dryllio, ac yn mathru y gweddill dan eu traed, ac y llwyr ddyfethir eu llywodraeth, ac y rhoddir y freniniaeth i bobl saint y Goruchaf, ac y coronir Mab y dyn yn Frenin breninoedd, ac y bydd ei lywodraeth yn llywodraeth dragywyddol. Ac y mae hen Lyfr Ysprydoliaeth yn darlunio dedwyddwch a ffyniant gwlad pan y bydd cyfiawnder yn cartrefu o'i mewn yn yr iaith ganlynol.

"Lle y buost yn wrthodedig ac yn gâs, ac heb gyniweirydd trwot, gwnaf di yn ardderchowgrwydd tragywyddol, ac yn

cryfaf a chywiraf a feddai, sef Ymerawdwr Germany, brawd Catherine ; ac felly buasai yn gwanychu ei eglwys mewn mwy nag un ffordd ; ac yn ei gwneud yn fwy o nod dirmyg nag erioed i Luther a'i gefnogwyr. Yr oedd y Pab, ar yr un pryd, yn awyddus i beidio digio Harri, os byddai modd ; ac felly cadwodd ef mewn anmheuaeth am gryn amser, mewn gobaith y buasai ei gariad gwyllt at Anne Boleyn yn oeri ; ond yn lle oeri poethi fwyfwy yr oedd ei chwant. A phenderfynodd wasgu ar ei brif-weinidog, y Cardinal Wolsey, i ddefnyddio ei ddylanwad i gael gan y Pab anfon iddo lythyr cenad i droi ymaith ei wraig Catherine. Taflodd hyny Wolsey i gyfyng-gyngor o'r fath gyfyngaf. Yr oedd Wolsey, er ei fod o ddechreuad isel, wedi dringo i fod yn un o'r dynion mwyaf ei gyfoeth a'i rwysg yn Europe ; ond er ei holl gyfrwysder a'i ddylanwad nis gwyddai pa fodd i weithio rhwng Harri a'r Pab yn achos y Llythyr ysgar i Catherine. Yr oedd am wasanaethu ei ddau Arglwydd, y Pab a Harri, pe medrasai ; ond nis gwyddai pa fodd i wneud hyny ; a chan ei fod yn gogwyddo i lynu wrth ei arglwydd hynaf, y Pab, sorodd Harri wrtho, a thorodd ef allan o bob swydd ac o bob awdurdod ac urddas yn Lloegr ; a thorodd Wolsey uchelfrydig ei galon mewn canlyniad i hyny, a bu farw yn annedwydd, gan ddywedyd yn athrist : "Pe buaswn yn gwasanaethu fy Nuw mor ffyddlawn ag y gwasanaethais fy Mrenin, ni buasai fy Nuw ddim yn fy nhroi ymaith fel hyn yn amser fy ngwallt gwyn." Gan fod Harri yn methu cael Llythyr ysgar o Rufain, penderfynodd y mynai Eglwys iddo ei hun yn nês ato, ac y mynai fod yn Bab yn ei eglwys ei hun, er cael Llythyr ysgar, a phob llythyr arall o'r fath, yn ol ei ewyllys ei hun, heb ymboeni i ddisgwyl wrth y Pab ; a gellir dywedyd mai chwant Harri yr Wythfed am Anne Boleyn oedd yr achlysur dechreuol o sefydliad Eglwys Loegr ar ol tori ei berthynas a'i Dad Sanctaidd y Pab, ac ar ol diarddel ei fam foethus Eglwys Rhufain ; nid hir y bu Harri heb sefydlu ei eglwys newydd ei hun yn Lloegr : ac i'r dyben hyny, torodd y mynachdai, a'r colegau, a'r ysbyttai, a'r

capelau Pabaidd drwy ei holl deyrnas—y cyfan yn dair mil o sefydliadau—ac yspeiliodd eu heiddo, er ei gyfoethogi ei hun fel Pab ei eglwys newydd, ac er gwobrwyo swyddwyr ffyddlonaf ei lŷs a'i eglwys. Wedi felly sefydlu ei eglwys newydd, nid hir y bu cyn cael awdurdod eglwysig i roddi llythyr ysgar i Catherine, a chael license i briodi Anne. Ond blinodd bob yn dipyn ar Anne, fel ar Catherine; oblegyd sythiodd, fel o'r blaen, mewn cariad gwyllt a Jane Seymour, un o forwynion Anne: ac ni orphwysodd heb ddyfeisio esgus i dori pen Anne am fai o ddychymyg ei chwant ei hun; a hyny pan oedd ei merch fechan Elizabeth yn ddwy flwydd oed. Dranoeth ar ol llofruddio Anne, priododd Jane Seymour, yr hon yn lled fuan ar ol hyny a fu farw ar enedigaeth Edward y Chweched. Priododd wedi hyny Anne o Cleves, un o dywysogesau Germany; ond nid oedd hono ddim mor lan o ran pryd a gwedd, nac mor dlws o ran ei chorff ag oedd ef yn ewyllysio; ac felly, mynodd *Act of Parliament* i roddi llythyr ysgar iddi, ac i'w throsi ymaith. Yr oedd felly yn gwneud ei hun yn wrthddrych gwawd i lysoedd Germany; oblegyd yr oedd ganddi yr un corff a gwyneb ar ol priodi ag oedd ganddi cyn hyny; a dylasai ffŵl Harri ddweyd hyny wrtho. Priododd wedi hyny ei bumed gwraig, sef Catherine Howard, nith Duc Norfolk: ond cafodd allan yn fuan nad oedd hono ddim wedi bod yn hollol ddiwair cyn priodi; a mynodd dori ei phen, ac anrheithio eiddo ei theulu i'w drysorlys. Ar ol llofruddio Catherine Howard priododd Catherine Parr, gweddw Lord Latimer. Cafwyd prawf yn fuan ei fod yn cynllwyn am ben hono; ond yr oedd hono yn rhy gyfrwys iddo, yr oedd drwy ei gwyliadwriaeth a'i challineb yn medru ysgoi ei faglau, neu eu datod, a dianc o honynt.

Dyn fel hyn ydoedd tad Elizabeth. Llofruddiodd ddwy o'i wragedd. Rhoddodd lythyr ysgar i ddwy eraill. Bu un farw cyn iddo gael hamdden i'w llofruddio: a methodd er ei holl ddichellion rwydo y llall i'w dinystr. Mae yn rhyfedd fod yr un ferch yn foddlon i roddi ei llaw i'r fath ddyn, yn foddlon i

roddi ei hun dan nawdd ac yn meddiant y fath lofrudd anghenfilaidd. Ymddygodd yn greulawn, nid yn unig at ei wragedd, ond at amryw o'i weinidogion ffyddlonaf. Achosodd i Wolsey dori ei galon, os nid ei ladd ei hun. Torodd benau Thomas Cromwell, a Syr Thomas More, a Iarll Surry, y dynion defnyddiolaf yn ei lŷs, a mwyaf boneddigaidd yn yr oes hono. Ac yr oedd crefydd Harri mor anwadal ag ydoedd ei chwant at ei wragedd. Yr oedd ei galon weithiau yn Brotestanaidd, ac weithiau yn Babaidd : ac arferai ferthyru Pabyddion a Phrotestaniaid bob yn ail, yn ol mympwy ei grefydd.

Ar ol i Harri dori ei briodas a Catherine ei wraig gyntaf, a thori pen Anne Boleyn, seliodd y Senedd ddeddf er cyhoeddi ei ferched, Mary ac Elizabeth, yn blant anghyfreithlawn, gyda'r bwriad o dori eu titl i'r goron : ond nid yw deddfau Seneddol bob amser i hyderu ynddynt ; oblegyd daeth Mary ac Elizabeth i'r orsedd, gyda'r rhwysg uchaf, ar draws holl eiriau cyfreithiol deddf y Senedd ; a lled debyg i'r ddeddf hono ydyw naw cant a naw deg a naw o bob mil o holl "actau" y Senedd. Yr ydys yn eu dirymu, neu yn eu newid, er yr holl gywreinrwydd dysgedig a wastraffir gan gyfreithwyr amleiriog y goron wrth eu cyfansoddi.

Pan y bu farw Harri yn nechreu y flwyddyn 1547, gadawodd yr orsedd i'w unig fab Edward y Chweched ; yr hwn oedd y pryd hyny yn blentyn deg oed, ac yn blentyn addfwyn, tyner-galon ; a llawer llai o dymer erlid ynddo nag oedd yn ei dad, nac yn yr un o'i chwiorydd. Bu Edward farw yn un ar bymtheg oed, ar ol bod yn enw o frenin am chwe' mlynedd. Ei raglaw, neu ei brif-weinidog cyntaf oedd Duc Somerset, ei ewythr o du ei fam. Yr helynt rhyfeddaf yn ei fywyd ef oedd fod ei dad yn gyntaf, a'i brif-weinidog ar ol hyny, wedi ymgynddeiriogi i ryfel gwaedlyd yn erbyn Scotland, am fod y Scotiaid yn anfoddlon i roddi Mary, etifeddes eu coron, yn wraig i Edward. Buasai Edward, pe cawsai estyniad einioes, yn debyg o wneud gwr tirion iddi ; ond yr oedd pobl Scotland yn dŷn iawn yn erbyn y "*fatch* ;" am eu bod hwy y pryd

hyny yn Babyddion, ac Edward yn Brotestant ; ond ffolineb creulawn ydoedd i Lywodraeth Edward anfon byddinoedd ananrheithgar i ymladd am wraig iddo, yn groes i'w dymuniad hi a'i phobl. Gweinyddwyd Llywodraeth Lloegr y pryd hyny yn lled bwyllog a theg gan Duc Somerset ; ond gweithiodd Dudley, Duc Northumberland, y tu cefn iddo, er ei ddisodli ; a mynodd ei ddienyddio o'r ffordd, er cael ei swydd fel Rhaglaw y Deyrnas. Yr oedd iechyd Edward erbyn hyn yn gwaelu yn gyflym, ac wrth weled hyny, cynlluniodd Duc Northumberland am i'r goron ddisgyn i Lady Jane Grey, yr hon oedd wedi priodi un o'i feibion ; ac oedd hefyd yn ferch i gyfnither i Edward. Yr oedd Jane Grey yn un o'r merched ieuainc prydferthaf ; ac hefyd yn un o'r rhai uchaf ei dysg, a'r berffeithiaf ei moes yn y Deyrnas ; er nad oedd y pryd hyny ond dwy ar bymtheg oed. Bu farw Edward cyn i Northumberland gael hamdden i berffeithio ei gynlluniau ; ond ar y sail fod titlau Mary ac Elizabeth i'r orsedd wedi cael eu tori gan y Senedd, a bod Edward wrth farw wedi enwi Jane Grey fel ei etifeddes, mynodd y Duc goroni ei ferch yn-nghyfraith, Lady Jane Grey, yn gwbl groes i'w hewyllys. Ond cododd y Pabyddion yn eu nerth, ac arweiniasant Mary i'r orsedd, gyda rhwysg mawr, ar draws llythyr cymun ei brawd, ac ar draws deddf y Senedd, ac ar draws llythyr ysgar ei mam ; a thorwyd pen y ddiniwed Jane Grey, ar ol naw diwrnod o deyrnasiad annedwydd : a dienyddiwyd ei gwr, a'i thad yn-nghyfraith, ac amryw o'i chyfeillion eraill ar yr un pryd.

Nid rhyfedd iawn i Mary fyned yn "*Mary Waedlyd*" yn yr oes waedlyd hono, ac yn ol siampl tad mor nwydwyllt a gwaedlyd. Cododd ar unwaith y Pabyddion creulonaf, megys Gardiner, a Bonner, a Tunstal, i'r prif-gadeiriau yn ei chyfrin-gyngor. Dirymodd gynlluniau diwygiadol teyrnasiad ei brawd, a merthyrwyd, yn ystod byr ei rhwysg barbaraidd, ddau gant a phedwar ugain o'r deiliaid ffyddlonaf, a hyny yn unig o herwydd purdeb eu Protestaniaeth ; ac yn eu mysg yr oedd pump o'r esgobion duwiolaf fu erioed yn eistedd ar fainc esgobawl

Eglwys Loegr. Priododd y Pabydd dichellgar Philip, brenin Spaen, yn groes i ddymuniad ei deiliaid. Hudodd hwnw hi i ryfel â Ffrainc, a chollodd Lloegr yr unig safle oedd ganddi yn Ffrainc, sef dinas Calais, yr hon a brisid yn fawr y pryd hyny gan Loegr fel porth cyfleus i'r cyfandir. Bu farw Mary yn haner ei dyddiau, ac yn nghanol ei chreulonderau, o wenwyn yspryd, oblegyd tri pheth—am ei bod wedi colli Calais; am ei bod yn methu lladd Protestaniaeth, er ei holl dân a'i ffagodau; ac am ei bod yn methu cael plant, er ei holl awydd am hyny. Bu farw o ofid calon, ar ol teyrnasu yn greulon, er dianrhydedd a niwed i'w gwlad, am bum' mlynedd a phum' mis.

Dyna sydd genym i'w grybwyll yn awr am *geraint* Elizabeth, y rhai fu'n gwisgo y goron o'i blaen. Edrychwn eto am funud neu ddwy ar rai o'i RHINWEDDAU.

1. Gorfu iddi yn ei hieuenctyd weithio ei ffordd drwy lawer o anhawsderau a phrofedigaethau. Taflwyd hi yn gynar iawn i ysgol adfyd. Ni chafodd ddim o "addysg mam." Ni phrofodd erioed o ddylanwad tyner effeithiol cydymdeimlad mam, cydymdeimlad ei llais na'i llygad, ei gwên na'i dagrau, ei chân, na'i chyngor, na'i gweddi Collodd ei mam pan nad oedd ond dwy flwydd oed, a chollodd ei mam dan yr amgylchiadau mwyaf cyfyng, sef drwy i'w hanwyl fam gael ei llofruddio yn ngwrid ei hoes, ac yn nechreuad ei gofalon gan y *priod* barbaraidd oedd wedi ymgyfamodi wrth yr allor i'w hamddiffyn a'i hanrhydeddu. Yr oedd yr adgofion am ymddygiadau bryntion ei thad, yn enwedig ei greulondeb tuag at ei wragedd, yn peri i ing drywanu enaid Elizabeth ieuanc. Bu marwolaeth ei brawd hefyd yn groes drom iddi. Yr oedd ganddi ddisgwyliadau uchel am nodded a chefnogiad oddiwrth ei brawd. Yr oedd ei chalon yn anadlu yn gynes o du mesurau Protestanaidd ei Lywodraeth; ond diffoddodd ei gobeithion dysglaer hyny ar farwolaeth ei brawd. Diangodd ef yn gynar o gyrhaedd profedigaethau breninol yr oes derfysglyd hono, cyn i'w serchiadau gael eu dyrysu, ac i'w chalon gael ei chaledu

drwy wagedd a rhodres y byd drwg presenol. Collodd hefyd, yn fuan ar ol hyny, lawer o'i chyngorwyr a'i chyfeillion ffyddlonaf ac anwylaf, drwy iddynt gael eu merthyru heb drugaredd gan esgobion barbaraidd eglwys greulon ei chwaer. Cadwyd hithau yn y carchar drwy holl dymor rhwysg Mary, a bu llawer brad am ei bywyd, ac y mae yn rhyfedd iddi ddianc ; ond yr oedd ei hadfyd a'i hofnau yn ei gwasgu i wyliadwriaeth, fel y methwyd cael achlysur yn ei herbyn i'w gosod i farwolaeth. Yr oedd ei hamryw orthrymderau yn peri dioddefgarwch, a dioddefgarwch, brofiad ; ac yr oedd profiad ei ffydd yn peri amynedd a gobaith. Yr oedd ei chaethiwed yn peri iddi hoffi ei myfyrgell. Yr oedd ei charchar yn gwneud ei llyfrau yn fwy gwerthfawr iddi ; ac yr oedd ei hunigedd yn cadw ei meddwl ar waith ; ac yn ei chadw ar yr un pryd allan o gyrhaedd llawer o'r profedigaethau ag y gallasai tywysoges ieuanc fel hi fod yn bur agored iddynt pe buasai yn cael ymrodio yn rhydd dan wenau heulwen rhwysg y llŷs. Yr oedd yn cael cyfle da yn ei charchar, allan o gyrhaedd dwndwr y byd, i astudio egwyddorion llywod-ddysg, drwy fyfyrio ar helyntion ei gwlad, a therfysgoedd gwledydd eraill Europe. Yr oedd ganddi alluoedd naturiol cyflym a chryfion, ac yr oedd wedi eu coethu yn ofalus, a'u cadw yn weithgar ; fel yr oedd ganddi pan y daeth i'r freniniaeth, yn bump ar hugain oed, drysorau helaeth a gwerthfawr o wybodaeth a phofiad. Yr oedd ganddi bob cymhelliad i fod yn ffyddlawn i achos Protestaniaeth : oblegyd yr oedd calonau holl Babyddion Europe, ac yn enwedig Pabyddion Lloegr, a'r Iwerddon, a Scotland, a Ffrainc, yn dŷn ac yn gryf yn ei herbyn. Yr oeddynt yn cyndyn ddal o hyd ei bod yn blentyn anghyfreithlon, gan fod ei mam o haniad isel, ac wedi colli ei phen ar y dienyddle ; ac yr oeddynt am droi y goron i'w chyfnither y frenines Mary o Scotland, yr hon oedd wedi cael ei dwyn i fynu yn llŷs Ffrainc, yn ol egwyddorion manylaf y grefydd Babaidd. Nid oedd gan Elizabeth ddim golwg na gobaith am nawdd na nerth o un man ond yn mynwes Protestaniaeth. Buasai Pabyddiaeth yn cy-

meryd ei gorsedd a'i bywyd oddiarni pe gallasai. Protestaniaeth ddarfu ei chadw a'i chodi; ac yr oedd yn drueni iddi, ar ol cael y fath brofion chwerwon, o greulonderau Pabyddiaeth, a chael hefyd y fath dymor o adfyd ac unigedd i adfeddwl am danynt, yr oedd yn drueni dyblyg i Elizabeth adael i'r "Pab bach" oedd yn ei chalon (fel sydd yn nghalon pob un o blant y cwymp) gael y fath faeth a magwraeth, a chael tyfu mor fawr ac mor gryf i ddilyn y fath rwysg, i lefaru y fath fawrhydi, ac i gyflawni y fath greulonderau; ond er gwaethaf twyll y galon a hudoliaethau anghrist, glynodd rhai o wersi ysgol ei hadfyd yn ei chof a'i phrofiad yn hir ar ol ei hesgyniad i'r orsedd. Parhaodd yn wyliadwrus a myfyrgar, yn fywiog, a diwyd, a gweithgar bron drwy ei hoes.

2. Ymddygodd ar ol ei hesgyniad i'r orsedd yn faddeugar ac yn lled gymodlawn tuag at y blaid oedd wedi lleisio yn ei herbyn, ac wedi bod yn ddiwyd i geisio ei bychanu yn mhob modd, ac i godi rhwystrau ar ei ffordd i'r freniniaeth. Y mae yn wir ei bod yn gwylio yn erbyn eu gosod mewn lleoedd o ymddiried, ac yr oedd hyny yn eithaf priodol; ond yr oedd ei gwaith yn taflu eu dygasedd a'u dirmyg y tu ol i'w chefn i dir anghof, yn enwedig yn yr oes hono o ddialgarwch, yn brawf dymunol o gallineb a phwyll, os nid o wir fawredd meddwl.

3. Yr oedd ei bryd yn gryf ac yn lled sefydlog am gael dynion cymwys, dynion craffus a gweithgar, dynion talentog a gofalus i lenwi pob rhyw swyddau yn y wladwriaeth. Yr oedd ei gwyneb yn erbyn segur-swyddwyr diog, dienaid ac aneffeithiol. Ei hegwyddor a'i gofal oedd cael y "Right man i'r right place" yn ei chyngor, yn ei heglwys, yn ei byddin, yn ei llynges, yn ei holl lysoedd gartref, ac yn ei holl genadaethau tramor. Yr oedd ei phrif-weinidog, Lord Burleigh, yn un o'r prif-weinidogion craffaf a mwyaf pwyllog fu erioed yn Lloegr. Yr oedd ei phrif ysgrifenydd Walsingham yn un o'r uchelswyddwyr cyfrwysaf yn ei oes. Yr oedd ei phrif lyngesydd, Lord Howard o Effingham, yn gystal Nelson yr oes hono, ag oedd Nelson ddewrwych George y Trydydd. Yr oedd y môr-

deithwyr Drake a Raleigh, a Cavendish a Frobisher yn rhai o'r cymeriad uchaf o ran medr, a dewrder, ac anturiaeth. Dan deyrnasiad Elizabeth y dechreuodd Bacon ei yrfa fel athronydd, a Coke ei lafur fel cyfreithiwr, ac Enigo Jones ei gywreinrwydd coeth fel adeiladydd, a Shakespeare chwareu ei edyn fel bardd. Gellir dweyd fod anogaethau lliosog a chryfion y pryd hyny i ddynion o athrylith ymorchestu dringo i fynu mewn celfyddyd a gwybodaeth ; a chafodd rhai o'r gweithiau mawrion ag sydd wedi enwogi a chyfoethogi Sheffield, a Leeds, a Birmingham, a Manchester, eu cychwyn yn amser Elizabeth.

4. Gellir crybwyll, er ei hanrhydedd, iddi arfer ei dylanwad i ddirymu amryw hen *monopolies*, neu sefydliadau gormesol o orfaelaeth, ag oeddynt yn gwasgu yn anwastad ac yn annheg ar gorff ei deiliaid, ac yn effeithio yn niweidiol i ledaeniad a llwyddiant masnach, ac mewn canlyniad i hyny yn ataliol i ddadleniad adnoddau gwlad, yn nychdod i'w hyspryd, yn farweiddiad i'w bywiogrwydd, ac yn rhwystr ar ffordd ei derchafiad i nerth, a chyfoeth, ac enwogrwydd. Y mae dilead sefydliadau niweidiol yn gymaint anrhydedd i lywydd ac i'w lywodraeth, ac o gymaint pwys er lles gwlad ag ydyw lluniad mesurau o ddefnyddioldeb ; oblegyd ni waeth weithiau heb y drafferth o lunio mesurau da, os bydd hen sefydliadau niweidiol ar ffordd eu gosod mewn gweithrediad.

5. Yr oedd yn bluen yn nghap Elizabeth iddi wrthod cynygion Philip brenin Spaen i fod yn ŵr iddi. Yr oedd yn ei wrthod am ei fod yn Babydd selog, am y buasai yn arfer ei gyfrwysder ac yn defnyddio ei ddylanwad i ddyrysu ac atal pob diwygiad gwladol a chrefyddol, am y buasai yn debyg o liosogi profedigaethau Lloegr yn ei chysylltiadau tramor, am y buasai yn anmhoblog iawn yn mysg y rhan amlaf o'i deiliaid, am ei fod wedi bod yn ŵr o'r blaen i'w chwaer, ond yn un go wael, a go sychlyd, ac anffrwythlon, ac am fod ei amser goreu wedi myned heibio. Oblegyd y pethau hyn, a dichon rai pethau eraill, nis gallai mewn modd yn y byd ei garu, na meddwl am ei briodi : a chlod byth i'w henw am wrthod y fath gynyg-

iwr. Gwrthododd gynygion uchel eraill o'r un natur ; ac os oedd yn eu gwrthod er lles ei gwlad, yr oedd hyny yn arwydd o wladgarwch o'r natur buraf ar uchaf.

6. Bu yn golofn gref dan achos Protestaniaeth yn yr oes dywell ddu dymestlog hono. Dangosodd ei ffafrau breninol i Brotestaniaid Lloegr. Mynodd nodded, a mwy na nodded, i Brotestaniaid yr Iwerddon. Anfonodd ei byddinoedd i gynorthwyo John Knox ac arglwyddi y diwygiad yn Scotland. Anfonodd ei lluoedd hefyd i gynal breichiau y Prince of Orange a Phrotestaniaid Holland. Defnyddiodd ddylanwad a doniau ei llŷs i ysgafnhau gwasgfeuon a gorthrymderau Protestaniaid Ffrainc. Mewn gair gwnaeth yr hyn a allai i wanychu Pabyddiaeth, ac i bleidio lledaeniad egwyddorion Luther yn holl lysoedd, a thrwy holl wledydd cyfandir Europe.

7. Yr oedd ynddi yspryd ymgryfhau ac ymwroli, yn lle ymollwng a llwfrhau, mewn adegau o beryglon a thywyllwch. Ceir engraifft o hyn ar adeg ymosodiad y "Spanish Armada," yn y flwyddyn 1588, tua'r ddegfed flwyddyn ar hugain o'i theyrnasiad. Yr oedd Llywodraethau Pabaidd Europe yn ddig iawn wrthi am sefyll mor dŷn o blaid Protestaniaeth. Yr oedd Spaen y pryd hyny yn un o'r galluoedd cryfaf yn Europe, a chychwynodd lynges o gant a deg ar hugain o longau rhyfel mawrion, ac ynddynt dros bum' mil ar hugain o arfogion, er goresgyn Lloegr : ac yr oedd gan Spaen fyddin arall o dros ddeng mil ar hugain, dan Duc Parma, yn y Netherlands, yn barod i ddyfod drosodd i gynorthwyo byddin y llynges fawr, ac yr oedd y ddwy gyda'u gilydd yn cynwys dros driugain mil o filwyr. Yr oedd yr adeg hono yn un o ddychryn ac o gyfyngder drwy Loegr ; ond llwyr ymroddodd y freuines i gysegru holl alluoedd ei chorff a'i meddwl i danio gwroldeb ei deiliaid i godi fel un gwr i amddiffyn "eu gwlad a'u crefydd," a bu hi a'i gweinidogion a'i chapteniaid yn gwbl lwyddianus i gynhyrfu a gwroli yr holl deyrnas. Anfonwyd Drake a phedair llong rhyfel, a chwech ar hugain o longau marsiandwyr, wedi eu taclu at ryfel, tua Spaen i wylio symudiadau llynges y gelyn,

a rhwygodd Drake ei ffordd i ganol porthladd Cadiz, lle yr oedd llynges fawr gyfoethog Spaen yn parotoi at gychwyn; a dinystriodd dros gant o longau, yn benaf y cludlongau oeddynt yn llwythog o bob darpariaethau at yr ymosodiad ar Loegr. Gwnaeth hafog ofnadwy yn ein mysg, a dychwelodd adref yn fuddugol, gan gyhoeddi ei fod wedi "deifio barf y gelyn" yn ei ffau ei hun: a bu yn analluog i godi o'i ffau y flwyddyn hono. Anfonwyd llynges fechan hefyd yn ddioed i wylio porthladdoedd y Netherlands er lluddias y fyddin elynol i hwylio oddi yno. Nid oedd gan Loegr ond llynges o ddeg ar hugain o longau rhyfel i wynebu ar lynges fawr Spaen ag oedd dros bedair gwaith y nifer hyny; ond taclodd y marsiandwyr ugeiniau o fân-longau ar eu traul eu hunain, i gynorthwyo y lynges ryfel. Yr oedd llongau Lloegr yn llawer llai o faint, ac felly yr oeddynt yn llawer hawddach eu troi a'u hwylio na llongau mawrion Spaen; ac yr oedd hyny yn fantais bwysfawr yn adeg y frwydr. Cyfarfu y ddwy lynges yn yr *English Channel*, ac ymosododd y llongau bychain ar y rhai mawrion, gan chwalu tân yn mhob dull yn eu mysg, nes suddo amryw o honynt, a thaflu eraill ar y creigiau, a dyrysu a chwalu y lleill, a'u gorfodi i ffoi, yn groes i'w cartref, gyda gororau dwyreiniol Lloegr tuag Ynysoedd Orkney yn ngogledd Scotland, er cynyg croesi rhwng yr ynysoedd hyny i ddychwelyd tuag adref i lawr yr Irish Channel, gyda glenydd gorllewinol Cymru: ond pan oeddynt ar gyfer Yorkshire, bron yn nechreu cylchdro eu ffoedigaeth, dechreuodd tymestl ofnadwy chwythu arnynt, a chollasant yno ddwy ar bymtheg o'u llongau, a phum' mil o'u dwylaw. Collasant yn y cyfan yn mhob dull, drwy y dymestl a'r frwydr, ddwy ar bymtheg a thriugain o'u llongau, ac nid oedd ganddynt ond tair ar ddeg a deugain yn ngweddill, yn cyrhaedd adref, ac yr oedd y rhai hyny yn gregin ac yn garpiog; a hanesion sobr oedd ganddynt i'w hadrodd gartref am fedr a dewrder mileinig milwyr Lloegr, ac am erwindeb croeswyntoedd gororau gogleddol Lloegr a Scotland; ac yr oedd Elizabeth a'i deiliaid erbyn hyny mewn hwyl dda i ganu yr hen anthem:

"Y gelyn a ddywedodd, mi a erlidiaf, mi a oddiweddaf, mi a ranaf yr yspail, caf fy ngwynfyd arnynt, tynaf fy nghleddyf, fy llaw a'u dyfetha hwynt. Ti a chwythaist â'th wynt, y môr a'u tôdd hwynt, suddasant fel plwm yn y dyfroedd cryfion."

Cyfnerthwyd ac enwogwyd mwy ar longwriaeth Lloegr yn amser Elizabeth nag a wnaed dan unrhyw deyrnasiad arall yn ei holl hanes. Enillodd glod oesol wrth orchfygu y Spanish "*Invincible*" Armada ; ac yr oedd yn haeddol o glod oesol am y fath oruchafiaeth. Ond nid clod hollol ddigwmwl ydoedd. Nid clod llwyddiant rhyfel perffaith "amddiffynol" ydoedd hyd yn nod y clod hwnw. Ystyrir y rhyfel hwnw gan y rhan fwyaf fel rhyfel "amddiffynol" o'r fath buraf; a bod yr holl fai ar Spaen, ac nad oedd dim o'r bai ar Loegr; ond os ystyrir rhag-gysylltiadau y rhyfel yn fanwl a diduedd, ceir fod Lloegr wedi bod yn euog o'r "*provocations*" trymaf a llymaf. Yr oedd byddinoedd Lloegr wedi bod yn cynorthwyo gwrthryfel y Netherlands yn erbyn Llywodraeth Spaen ; a gwaeth na hyny, yr oedd "privateers" enwog Lloegr, dan lywyddiaeth Drake, a Cavendish, a Raleigh, a Hawkins a Frobisher wedi bod am flynyddoedd yn gwylio ffyrdd moroedd y gorllewin, er yspeilio masnach-longau Spaen, ac anrheithio ei sefydliadau yn y West Indies. Yr oeddynt yn fwy o ladron ar y môr nag y bu Dick Turpin na Jack Shepherd erioed ar y tir. Rhagoriaeth y môr-leidr ar y tir-leidr oedd ei fod yn myned yn mhell bell o'r golwg i lofruddio a lladrata, a'i fod yn gallu fforddio i gadw carn uchelfawr yn y llys gartref, i gael rhan o'r anrhaith. Dygodd y môr-ladron enwog a grybwyllwyd lawer iawn o anrhaith oddiar Spaen, ac yr oedd Llywodraeth Spaen wedi cael hen ddigon o achos i ddigio wrth Loegr oblegyd ei thrais a'i difrod.

8. Gwnaeth Elizabeth gyngrair o heddwch a chyfeillgarwch â Henri brenin Ffrainc, er nad oeddynt yn aelodau o'r un *sect* grefyddol : a phan y mae cyfeillgarwch yn cael ei fagu rhwng gwledydd cymydogaethol er hwylysu eu cydfasnach, y mae hyny yn gysur ac yn enill iddynt hwy, ac yn lles mewn llawer ffordd, ar yr un pryd, i'r holl fyd o'u deutu.

9. Yn nyddiau Elizabeth y cychwynwyd y prif sefydliadau Prydeinig yn America; a galwyd yr hynaf o honynt yn "Virginia," er anrhydedd i Elizabeth, am ei bod yn "*Virgin* Queen."

Rhaid i ni droi bellach oddiwrth ochr *oleu* ei hoes i edrych am funud ar yr ochr DYWYLL.

1. Yr oedd yn nodedig o uchelfrydig a gwag-ogoneddgar; ac yn hoff blentynaidd o bob math o wên deg, a gweniaith. Yr oedd yn falch o bob peth oedd ganddi, yn falch o harddwch llun ei chorff, ac o brydferthwch lliw ei gwyneb. Yr oedd yn falch o blethiad ei gwallt, ac o drwsiad ei gwisgoedd: yr oedd yn falch o *frils* ei gwddf yn gystal ag o berlau ei choron. Yr oedd yn falch o'i hosgo ac o'i moes, o'i dysg a'i dawn, o'i holl agweddau, ac o'i holl gyrhaeddiadau; ac fel effaith naturiol o hyn, yr oedd yn hoff o bob rhwysg a rhodres, yn enwedig pan ar ei hymdeithiau drwy ddinasoedd poblog, a gwersyllfaoedd ei milwyr, a phan yn ymweled a theuluoedd rhai o bendefigion ei llys. Dylid addef ei bod yn ddynes o ddysgeidiaeth helaeth, o feddwl cyflym, ac o ddoniau parod, ac ysprydoedd bywiog, ond nid oedd hi ddim un mymryn harddach o ran ei chorff na merched yn gyffredin; ac yn wir, nid oedd hi ddim yn agos cyn hardded a merched gwridog y *Cymry* pan yn eu trwsiad Cymreig, pa un bynag ai yn eu dillad gwaith ai yn eu dillad gŵyl. Ac yr yr oedd yn bur wrthun i edrych ar frenines fawr felly yn troi ei llygad i lawr ac i fynu, ac yn groes ac yn gam i edrych ar ei ribanau a'i modrwyau, ac ar dlysau ei gwregys, a blodau curls ei gwallt, fel y gwelir ambell i hogen fach ieuanc ar ei thaith gyntaf oddicartref pan yn nhyndra y gynulleidfa fawr, yn troi cil ei llygad o'r naill ochr i'r llall, i syllu ar pattern a thrwsiad ei gown newydd. Un felly oedd yr hen frenines Elizabeth. Yr oedd pan yn y "gwasanaeth dwyfol" yn meddwl mwy am ei *dress* newydd nag am ei henaid, ac yn sylwi yn fanylach ar wisgoedd yr offeiriad nag ar ei lithiau.

2. Fel effaith o'r balchder yma yr oedd yn eiddigeddus o

harddwch corff, a thlysni gwisgiad, a boneddigeiddrwydd moesau y pendefigesau fyddent o'i deutu; ac yn enwedig os byddent yn rhai o ddysgeidiaeth a chyrhaeddiadau uchel, ac o sefyllfa a chymeriad anrhydeddus. Yr oedd hyny yn wendid ynddi ag oedd yn gwneud ei hyspryd a'i hagweddiad yn hynod o anhawddgar ac o annedwydd mewn cymdeithas.

3. Yr oedd yn myned yn fwyfwy awyddus fel yr oedd yn heneiddio am i gryn stwr a rhodres gael ei wneud am ei bod wedi ymgadw drwy ei hoes yn forwyn bur freninol, pan mewn gwirionedd yr oedd ei llygad a'i chalon yn rhedeg yn wyllt ac yn wamal ar ol ei chariadon. Yr oedd hi wedi myned yn ei henaint bron mor hoff o fechgyn ag oedd Solomon wedi myned yn hoff o ferched; ond yn unig fod amgylchiadau oes Solomon yn goddef iddo gael mwy o nifer nag oedd yn weddus iddi hi gadw. Ni byddai hi ddim yn ddedwydd heb gael rhyw Syr Philip Sydney, neu ryw Syr Christopher Hatton, neu ryw Iarll Leicester, neu ryw Iarll Essex, yn ei chyrhaedd. Dichon y buasai yn well ar ei lles, ar les ei hyspryd, a'i henw, ac yn well er lles ei gwlad, ac er lles y byd, iddi briodi yn yr amser priodol i hyny, pan oedd yn mlodau ei hoes, ac yn nerth ei dyddiau. Mae'n debyg ei bod yn ofni y buasai y gwr, yn ol yr hen air, yn ben y wraig, ac nad allai hi ddim goddef i neb fod yn ben mewn dim yn agos ati. Ond nid oedd dim llawer o berygl ar y pen hyny; oblegyd buasai hi yn lled sicr o fynu bod yn ben yn ei thŷ yn gystal ag yn yr eglwys a'r wladwriaeth. Yr oedd yn ferch i Harri yr Wythfed Pan oedd hen bregethwr, ag oedd yn "hen lanc" go hyf unwaith o'i blaen, dywedodd wrtho, "Yr wyf yn dy hoffi di yn fwy, Whitehead, am dy fod yn aros heb briodi." "Yn wir, madam," atebai yr hen bregethwr, "yr wyf fi yn eich hoffi chwi yn llai, am yr un rheswm."

4. Yr oedd yn un glos a chybyddlyd. Byddai yn hoff o deithio llawer o amgylch; oblegyd yr oedd felly yn cael cwmniau rhwysgfawr, a gwleddoedd danteithiol, a chroesaw llawn o bob rhyw rodres cyhoeddus, a hyny ar draul y pendefigion

fyddent o bryd i bryd yn cael yr anrhydedd drudfawr o'i chroesawu : ac yr oedd yn cael, ar yr amserau hyny, lawer iawn o sylwi arni, ac o son am dani, ac yr oedd yn cael hyny oll ar draul pobl eraill. Anfynych iawn y byddai yn troi dim o'i ffordd i ymweled a "Llysoedd Elusen." Soniodd amryw weithiau—ac yn enwedig yn ei haraeth fawr o flaen Prif-ysgol Caergrawnt—am sylfaenu coleg cyfoethog i fod yn goffadwriaeth bendithfawr am ei henw drwy yr oesau dyfodol; ond nid wyf yn cofio fod hanes iddi waddoli unrhyw sefydliad buddiol felly. Yr oedd yn gwbl rydd oddiwrth ddosbarth pwysig iawn o dreuliau teuluaidd ag sydd gan Victoria gyda naw neu ddeg o blant; a gallasid disgwyl iddi fedru fforddio i estyn llaw hael i gynorthwyo colegau, neu ryw sefydliadau o elusen; ond go ganad y bu ei llaw a'i chalon drwy holl dymor ei theyrnasiad. Pan y pigwyd pedwar o brif ysgolheigion Caergrawnt i gydymresymu o'i blaen, er ei difyrwch, ar adeg ei hymweliad â'r Brif-ysgol, urddodd yr ysgafnaf ei ddysg o'r pedwar yn "*Queen's Scholar*," a rhoddodd ugain punt y flwyddyn tuag at ei gynal, am ei fod mor dlws ei fin, a'i rudd, a'i drwyn, a'i lygad, a throad ei wallt, a chwlwm ei wddf, ac mor foneddigaidd ei law, a'i lais, a'i osgo, wrth draddodi ei araeth ; a hwnw ysgatfydd oedd yr unig "Queen's Scholar" a gynaliwyd ganddi. Edrychodd y pryd hyny yn lled ddirmygus ar un o ysgolheigion penaf yr oes hono, sef yr enwog Barchedig Thomas Cartwright, am fod braidd arogl Puritaniaeth ar ei araeth, yn gystal ag ar ei ddull yn ei thraddodi. Ie, un gul, glos oedd Ladye Elizabeth, y "Virgin Queen of England."

5. Yr oedd yn dal yn dŷn, dŷn, dŷn, at yr athrawiaeth fod breninoedd yn derbyn eu hawdurdod yn uniongyrchol oddiwrth Dduw, ac nad oeddynt yn gyfrifol i'w deiliaid am ddim, nac mewn dim, ar unrhyw amgylchiad ; ac mai dyledswydd a braint y deiliaid ydyw ufuddhau iddynt yn mhob peth, bob amser, heb byth ymyryd â llywod-ddysg, na chynyg cyffwrdd mewn un modd, nac ar unrhyw achlysur ag awenau y Llywodraeth. Dyna oedd ystyr yr hyn a elwid wrth y "*Divine Right*

of Kings;" ac yr oedd Elizabeth yn dynach dros y "Divine Right" nag yr un Penadur fu erioed yn Lloegr, oddieithr ei thad gormesol a nwydwyllt. Y mae hyd yn nod Miss Strickland, yn ei "*Lives of the Queens of England,*" yn darlunio Elizabeth fel y "most despotic, except her father, that ever swayed the Sceptre of England."

6. Gan ei bod felly mor dŷn dros ei "divine right," nid rhyfedd ei bod yn gryn *feistres* yn ei holl gylchoedd; ac yn wir meistres lem ydoedd yn mhob man, yn ei hystafell wely, wrth ei bwrdd, yn ei thŷ, yn ei cherbyd, yn neuaddau ei Levees, ar orsedd y Senedd, ac fel pen ei heglwys; ac yn enwedig ar ei chadair uchel farnol yn Chwil-lys gormesol y Star-Chamber. Ni feiddiai ei chyngborwyr uchaf ddweyd dim yn ei herbyn pan ar ei chadair yn neuadd ei chyfrin-gyngor. Ni feiddiai neb o'r barnwyr hynaf groesi ei chyngor, na newid ei dedfryd yn Llŷs y Star-Chamber. Ni feiddiai y Senedd droi dim ar ei ffordd, na chroesi ei chynllun o ddwyn yn mlaen unrhyw gangen o'i llywodraeth; ac ni feiddiai yr esgobion anufuddhau yr un o'i heirchion fel "Pen yr Eglwys." Yr oedd hi yn benderfynol i fynu bod yn feistres ac yn ben yn mhob cylch drwy'r holl deyrnas. Cyhoeddai unwaith oddiar ei gorsedd, yn ei haraeth wrth ollwng y Senedd, fod Duw wedi ei gwneud hi yn "OVERRULER" yr eglwys; ac na esgusodid ei hesgeulusdra os goddefai unrhyw *sism*, na *heresi;* a chan droi at yr esgobion ychwanegai, y gallai "faults and negligences" dyfu i fynu yn yr eglwys, fel yn mhob cylch arall, "*all which,* if you, my lords of the clergy do not amend, *I mean to depose you.*" Dyna i'r "Lord Bishops" rybudd digon teg o enau eu mistres. Mynych y bygythiai ddiosg eu *gownau* oddiam y prif-esgobion, os na fyddent yn gwbl blygedig i'w hewyllys. Dysgyblodd yr Esgob Cox unwaith yn y geiriau canlynol: "Esgob balch, yr wyf yn sicrhau i chwi y gallaf fi yr hon a'ch gwnaeth, eich dadwneud; a byddaf yn sicr o dynu eich *frock,* os na wnewch fel yr wyf yn peri i chwi." Triniodd yr Archesgob Whitgift unwaith yn llym iawn am ei fod wedi bod yn rhy esmwyth un tro

wrth rai o'r Puritaniaid. Nid oedd y pechod o fod yn rhy esmwyth wrth anghydffurfwyr ddim yn un o'r profedigaethau mwyaf parod i amgylchu yr Archesgob rhwysgfawr Whitgift. Buasai unwaith yn cymeryd ei Esgobaeth oddiar Landys oni buasai iddo blygu yn y dull gŵyleiddiaf i wenieithio ac ymostwng iddi, ac erfyn ei maddeuant, ac addunedu diwygio. Archodd i'r Archesgob Grindal unwaith alw yn nghyd holl offeiriaid ei Archesgobaeth er iddo gael cyfle i roddi rhybudd, neu *charge* difrifol iddynt i beidio ymyryd â materion gwladol; ac yn bendifaddeu, i beidio ymyryd dim ar un cyfrif â'r pwnc pwysfawr o garwriaeth y frenines. Yr oedd carwriaeth yn cael ei dwyn yn mlaen y pryd hyny rhwng ei mawrhydi ag un o dywysogion *Pabaidd* Ffrainc. Di-swyddodd yr hen Esgob Fletcher, am i'r hen wr briodi yn groes i'w hewyllys hi. Yr oedd hi bron mor dŷn yn erbyn i wŷr eglwysig gael gwragedd ag ydoedd ei hewythr anffaeledig o Rufain. Ac os oedd gwraig newydd yr hen Esgob Fletcher yn ddynes brydferth a dawnus, yr oedd hyny yn ddigon i gynhyrfu cenfigen Elizabeth tu ag ati, am ei bod wedi llwyddo i gael esgob yn wr. Di-swyddodd yr hen Archesgob Grindal, yr hwn a berchid yn fawr gan ei offeiriaid, am ei fod yn cefnogi gormod o bregethu yn ei Archesgobaeth. Rhoddodd bregeth fawr, drom, sobr, unwaith i Lefarydd y Senedd, am iddo beidio goddef byth, ar unrhyw gyfrif, i gynrychiolwyr y bobl gyffwrdd a materion eglwysig o unrhyw natur, am fod y gofalon hyny wedi cael eu hymddiried gan Dduw iddi hi fel Pen yr Eglwys. Pan y gwnaed cynygiad yn y Senedd i ysgafnhau rhai o'r dioddefiadau oedd yn gwasgu mor greulawn ar y Puritaniaid, rhoddodd gerydd arswydus i'r Senedd am feiddio ymyryd â'r fath "*State Matters*," a'r fath "*Causes Ecclesiastical;*" a chadwyd awdwr y cynygiad yn y carchar am ddwy flynedd o blegyd ei ryfyg. Bu yn stormio ac yn melltenu yn ddychrynllyd pan oedd yr hen Seneddwr Puritanaidd Peter Wentworth, a dau neu dri o'i gyfeillion, yn cwyno yn erbyn traws-arglwyddiaeth y frenines a'i hesgobion, a chreulonderau Rhufeinig Llys Spaenaidd y Star-Chamber.

Distawyd Wentworth ar ganol un o'i areithiau yn y Senedd, a bwriwyd ef i garchar ; ond ar ol mis o gaethiwed, cafodd gymeryd ei le eilwaith yn y Senedd ; ond gyda chyngor difrifol o'r gadair am iddo beidio ymyryd byth mwy â phen-arglwyddiaeth ei huchelder y frenines: ond nid oedd Wentworth a'i gydddiwygwyr mor hawdd i'w dystewi felly. Yr oeddynt yn ormod o ddyngarwyr ac o wladgarwyr i fygu argyhoeddiadau eu calonau ar archiad eu gormeswyr : a magasant o radd i radd yspryd yn y Senedd a fynodd roddi bach yn ffroen, a ffrwyn yn ngweflau bwystfil ysglyfaethus y "Divine Right" cyn marw Elizabeth ei hun ; a thorasant gilddanedd y bwystfil yn amser ei holynwyr y Stuartiaid. 'Fel prawf pellach o dymer uchel Elizabeth, fel Pen-Arglwyddes, gellid crybwyll ddarfod i gyfreithiwr cyfrifol o'r enw Stubbs ysgrifenu Traethodyn ar y perygl a ddeilliai i Loegr os priodai y frenines un o dywysogion Pabaidd Ffrainc, ac awgrymodd ei fod yn gobeithio y byddai i'r Arglwydd "wahardd y gostegion." Pan glybu Elizabeth am y Traethawd, aeth yn gynddeiriog ; ac arweiniwyd yr Awdwr a'r Cyhoeddwr i'r dienyddle cyhoeddus, a thorwyd ymaith law ddehau pob un o'r ddau ; a chadwyd y ddau yn hir yn y carchar, er yr ardystiadau cryfaf o'r eiddynt hwy a'u cyfeillion o'u ffyddlondeb diysgog i Goron Lloegr. Pan y torwyd llaw dde awdwr y Traethawd, tynodd ei het a'i law aswy, a gwaeddodd "Hir oes i'r Frenines." Edrychodd y llall i lawr ar ei law doredig ar y blocyn,—a dywedodd "Dyna law dyn cywir i'w wlad." Nid rhyfedd fod Protestaniaid Lloegr mewn dychryn pan yr oedd cynllun ar droed am briodi Elizabeth â mab Catherine De Medici a brawd Charles y Nawfed o Ffrainc ; a hyny pan oeddynt newydd fràd-lofruddio deng mil a'r hugain o'u deiliaid Protestanaidd ar Wyl Sant Bartholomew, yn y flwyddyn 1572. Ie, mistres ofnadwy oedd Elizabeth. Yr oedd yn berygl bywyd i neb gyffwrdd a honiadau ei phenarglwyddiaeth. Yr oedd ei chariad, Lord Essex, o radd i radd wedi myned yn hyf arni. Byddai weithiau yn beiddio ei gwrthddywedyd ; a byddai nwydau a geiriau uchel

rhyngddynt. Un tro pan yr oedd Essex wedi taflu cryn ddirmyg i'w gwyneb, anrhegodd ef a'r peth a elwir "*bonclust*," nes oedd yn peudroi: ond profodd eu hyfdra ar eu gilydd yn chwerw i'r ddau. Ar ol iddi ei drin yn llym un tro, trodd ef allan o'r Llŷs mewn nwydau drwg a dialgar, a daliodd ef yn cynllunio bradwriaeth a gwrthryfel yn ei herbyn. Cafodd ei brofi yn euog, a'i ddedfrydu i golli ei ben. Yr oedd yn anhawdd iawn gan Elizabeth selio *gwarant angau* ei hen gariad. Yr oedd hi ryw dro cyn hyny, fel arwydd o'i serch ato, wedi rhoddi iddo fodrwy gydag ymrwymiad y byddai iddi estyn ymwared iddo, beth bynag fyddai ei gyfyngder, ond iddo estyn, neu anfon iddi y fodrwy gyfammod hono, fel arwydd ei fod yn ymbil am ei nodded a'i ffafr. Bu yn disgwyl yn hir iddo anfon y fodrwy i ymbil am bardwn; ond nid oedd na modrwy, na deisyfiad o un math yn dyfod: ac felly wrth gasglu ei fod yn ystyfnigo yn ei ddrwg, seliodd ei gondemniad, a thorwyd ei ben: ond rhoddodd yr ergyd hwnw i fywyd Essex, ergyd marwol ar yr un pryd i gysur Elizabeth: a phan ddeallodd mewn rhyw amser ar ol hyny, fod Essex druan yn ei gyfyngder wedi anfon y fodrwy i ymbil am ei fywyd, ond fod yr hen Countess of Nottingham wedi cadw y fodrwy, rhuthrodd Elizabeth i wddf yr hen Countess, pan oedd ar ei gwely angau, ac a'i hysgytiodd yn arswydus; ac ymollyngodd ar ol hyny i bruddglwyf anwelladwy, a suddodd ddyfnach, ddyfnach, yn ei phrudd-der hyd ddydd ei marwolaeth. Gallasai Elizabeth fod yn llawer llai ei rhodres a'i llymder fel meistres, heb fod yn llai ei dylanwad fel brenines, nac yn llai ei hanrhydedd yn mysg ei deiliaid, nac yn llai ei chysur erbyn amser cystudd ac awr marwolaeth.

7. Bu llawer iawn o gam-lywodraeth ac o wrthryfel yn yr Iwerddon drwy y blynyddoedd diweddaf o'i theyrnasiad. A dylid cofio mai y "*Grefydd Sefydledig*" oedd yr achos o'r holl derfysgoedd yno y pryd hyny, fel mewn oesoedd ar ol hyny. Yr oedd Elizabeth yn dŷn iawn am wthio ei heglwys ei hun i bob man yno; ond yr oedd y rhan fwyaf o'i deiliaid

Gwyddelaidd am lynu er pob peth wrth eglwys y Pab; a chan fod yr eglwys leiaf, sef eglwys y frenines, yn cael y ffafrau breninol, a gwynebau gwŷr y Llys, a llawer mwy na'i rhan o'r cyllidau gwladol, yr oedd disgyblion y Pab yn ystyried hyny yn annheg; ac felly yr oeddynt yn tramgwyddo, ac yn codi terfysg; a bu Lloegr yn ymyl yn colli yr Iwerddon y pryd hyny. Bu Hugh O'Neill, Iarll Tyrone, blaenor y gwrthryfel, yn llywodraethu fel brenin yno am gryn dro, a phe buasai Spaen yn anfon cymorth bychan iddo pan anfonodd i erfyn am hyny, buasid yn tori ar unwaith y berthynas rhwng Iwerddon a choron Lloegr. Ond yn nyddiau olaf Elizabeth, llwyddodd ei byddinoedd i ddarostwng y gwrthryfel, ac i blygu yr Ynys Werdd eilwaith dan awdurdod Lloegr. Bu yno un Rhaglaw, sef Syr John Perrott, ag oedd am gael tawelu a threfnu a chyfoethogi y wlad ffrwythlawn hono trwy sefydlu cyfreithiau teg yno; cyfreithiau gwastad i'r deiliaid oll, o bob sect ac eglwys, fel eu gilydd; a thrwy ddefnyddio y cyllidau yn deg at welliantau gwladol; ond yr oedd llywodraeth Elizabeth yn erbyn lledaeniad gwybodaeth yno, ac yn erbyn cefnogi gwelliantau a diwygiadau gwladol yno, gan farnu y byddai anwybodaeth, a thlodi, a chynen, ac ymbiliaeth yn mysg y deiliaid yn gymorth i'w cadw i lawr, ac felly yn fuddiol er eu llywodraethu.

8. Bu gan Fôr-ladron hyfion *trwyddedig* Lloegr law drom, drom, yn nygiad yn mlaen y GAETHFASNACH yn nyddiau Elizabeth. Yr oedd llongau yn cael hwylio allan *dan drwydded y frenines.* Nid yn unig i anrheithio sefydliadau Spaen yn y West Indies, ac i chwilio am leoedd i wthio eu pigau i mewn yn yr East Indies, ond yr oeddynt hefyd yn hwylio, dan eu harfau, i ororau Affrica i ddwyn y Negroaid o'u gwlad drwy drais rhyfel, i'w gwerthu i gaethiwed. Gwnaeth Lloegr y pryd hyny ei llawn ran i ledaenu y fasnach felldithiol hono dros wyneb y ddaear. Ond diameu fod hyny yn rhan, ond yn rhan ddu, o "divine right" Elizabeth, i wneud pob peth ar dir a môr yn ol pen-arglwyddiaeth ei hewyllys. Cynllunydd y

Fasnach, a Llywydd cyntaf y Llynges i Affrica i ladrata y negroaid i'w cludo dros foroedd i'w gwerthu i gaethiwed Spaenaidd yn y West Indies, oedd yr anfarwol Syr John Hawkins, o goffa melldigedig. Bu y cynllun yn un llwyddiannus ac enillfawr; ac nid rhyfedd, oblegyd yr oedd sêl y frenines wrtho, a rhoddwyd cymorth o'r Trysorlys i'w ddwyn yn mlaen; a chafodd y lleidr llofruddiog Syr John Hawkins yr anrhydedd, ar ol hyny, o gael ei benodi yn drysorydd y Llynges freninol, a'i dderchafu i fod yn un o brif *Admirals* Lloegr.

9. Go greulawn yr ymddygodd Elizabeth tu ag at ei chares Mari Stuart, brenines Scotland. Yr oedd Mari yn ddynes nodedig o ran ei phrydferthwch a'i doniau. Cafodd ei dwyn i fynu yn ysgolion manylaf y grefydd Babaidd yn Ffrainc. Priododd etifedd Coron Ffrainc; ond bu ei gwr farw yn mhen ychydig fisoedd ar ol esgyn i'r orsedd. Dychwelodd hithau yn weddw ieuanc, led wamal, i'w breniniaeth yn Scotland; ond bu yn annoeth yn ei charwriaethau, ac aeth yn anmhoblog iawn yn mysg llaweroedd o'i deiliaid. Cododd gwrthryfel yn i'w herbyn. Gorchfygwyd ei byddinoedd. Cymerwyd hithau i garchar; ond diangodd i Loegr i geisio nawdd ei chares Elizabeth. Diangodd o gyraedd un gelyn i afael gelyn creulonach. Cadwodd Elizabeth hi yn gaeth mewn carchar am ddeunaw mlynedd. Heblaw cenfigenu wrth ei harddwch a'i doniau, yr oedd yn creuloni i'w herbyn, am fod y Pabyddion drwy Loegr a manau eraill yn ystyried Mari fel union etifeddes Coron Lloegr, oblegyd fod y Senedd wedi cyhoeddi Elizabeth yn blentyn anghyfreithlawn. Yr oedd rhai o'r Pabyddion poethaf yn cynllwyn yn lled fynych am gyfle i ddiorseddu Elizabeth, a chodi Mari i'r orsedd yn ei lle. Cafwyd boneddwr o'r enw Babington yn euog o frâd-fwriad yn erbyn Elizabeth; ac er na wyddai Mari ddim am y brâd hwnw, cymerodd Elizabeth a'i chyngorwyr achlysur oddiwrtho i'w dwyn i brawf, ac i dori ei phen, er ei chael o'r ffordd. Bu Elizabeth y pryd hyny yn ceisio taenu y gair mai drwy gamgymeriad un o'i hysgrifenyddion y cafodd Mari ei dienyddio; ond nid oedd hyny ddim

ond twyll a dichell, ag oedd yn gosod lliw duach fyth ar yr annhegwch a'r creulondeb. Mari oedd etifeddes Elizabeth; a mab i Mari ddilynodd Elizabeth ar orsedd Lloegr; ac unwyd Scotland at Loegr y pryd hyny dan yr un freniniaeth.

10. Ymddygodd Elizabeth yn yr ysbryd creulonaf tu ag at y PURITANIAID ag oeddynt yn methu cydffurfio â defodau rhwysgfawr ei heglwys. Gallaf faddeu iddi ei balchder o'i frils a'i flounces, a'i flowers, a godre llaes ei gwisg sidan, ac o'i modrwyau, a'i breichledau, a'i thlysau, a'i rhidens pan yn nghanol arglwyddi ei llys, ac esgobion ei heglwys, ar ddydd yr uchelwyl. Gallaf faddeu iddi ei balchder o'i Lladin pan yn anerch Doctoriaid Colegau Caergrawnt yn amser rhwysg eu harddangosiad breninol. Gallaf faddeu iddi ei balchder o drwsiad ei march, ac o addurn ei chyfrwy, a'i ffrwyn, a'i Riding-habit, pan yn marchogaeth yn nghanol ei generals i arolygu ei byddinoedd. Gallaf faddeu iddi ei bonclust i Iarll Essex am ei hyfdra a'i anfoneddigeiddrwydd. Gallaf faddeu iddi iasau ei dialgarwch pan yn llindagu yr hen Countess of Nottingham ar ei gwely, angau am gadw modrwy bywyd Iarll Essex. Gallaf faddeu iddi ei melancholy ar ol dienyddio ei hen gariad. Gallaf bron faddeu iddi ei chreulondeb tu ag at ei chares Mari Stuart; oblegyd y mae seiliau i gredu fod Mari a'i chyfeillion yn sychedig am ei choron, os nid am ei bywyd. Ond nid wyf am faddeu iddi ei chreulonderau barbaraidd tu ag at y *Puritaniaid.* Os bu yn y melancholy hyd awr ei marwolaeth am ddienyddio ei hen gariad coegfalch, yr wyf yn ofni ei bod yn y *melancholy* ar ol ei marwolaeth am lofruddio y Puritaniaid. Nid oedd ganddi drwy ei holl eglwys yr un arglwydd-esgob o dduwinyddiaeth mor bur, o ymarweddiad, mor dduwiol, o lafur mor hunan-ymwadol, o sêl mor efengylaidd, o ddoniau mor adeiladol, ac o wladgarwch mor ddidwyll a dirodres ag oedd Penry, a Barrowe, a Greenwood, a Cartwright, a Field, a Wilcox, ac Udal, a chanoedd eraill o'r Puritaniaid allasid enwi; ond y mae y galon yn gwaedu wrth adgofio am eu dioddefiadau o achos eu hanghydffurfiaeth.

Un o'r rhai enwocaf o'r ffyddloniaid hyny oedd JOHN PENRY. Yr oedd Penry, fel y gŵyr pawb bron bellach, yn *Gymro* o Fryniau Brycheiniog, o ardal yr hen Williams, o Lanwrtyd. Bu yn astudio yn gyntaf yn Nghaergrawnt, ac wedi hyny yn Rhydychain. Wrth feddwl am y dygn anwybodaeth o drefn iechydwriaeth oedd yn gordoi hoff wlad ei enedigaeth, enynwyd ynddo awydd cryf i ddeisyfu am ganiatad i fyned i bregethu yr efengyl i'r *Cymry*; ac ysgrifenodd ddeisyfiad gostyngedig at ei mawrhydi y frenines ac uchel Lŷs y Senedd, am iddynt drefnu rhyw fesurau er cael pregethiad yr efengyl i'r Cymry. Yr oedd ei ddarluniad o sefyllfa ei wlad, er nad oedd ynddo ddim ond y gwirionedd, yn cyfeirio at anwybodaeth ac anffyddlondeb yr offeiriaid; ac felly yn anfri ar awdurdodau yr eglwys; ac oblegyd hyny tramgwyddwyd wrth ei ddeisyfiad, a chafodd ei ddal, a'i ddwyn dan holiad yr Archesgob, a'i daflu i garchar; ond gan na fedrent, y pryd hyny, gael dim yn ei erbyn yn haeddu marwolaeth, gollyngwyd ef yn rhydd mewn gobaith o allu ei rwydo yn dynach ryw dro arall. Yr oedd yn bregethwr gwresog, efengylaidd a chymeradwy. Gwyddid fod ei elynion yn ei wylio, ac anogwyd ef i ffoi i Scotland. Bu yn ddefnyddiol yno am ychydig amser; ond yr oedd ei serch at "wlad ei enedigaeth" mor gryf, fel y penderfynodd wneud *ail* gais at y frenines a'i llŷs am genad i fyned i bregethu i'r Cymry; a daeth i Lundain i'r dyben hyny; a bu yn pregethu am beth amser i gynulleidfa o anghydffurfwyr yn Southwark; ond cafodd ei ddal yr ail waith. Ceisiwyd ei farnu yn euog drwy gynwysiad rhyw fân lyfrau a briodolid iddo; ond methwyd ar y tir hwnw; a mynwyd chwilio ei holl bapurau dirgelaf, ei fyfyrdodau am dano ei hun, a'i gyfeillion, a'i wlad; a chafwyd yn eu mysg *frâs-linell anorphenedig* o'i ddeisyfiad at y frenines, ac yr oedd awgrymiadau ynddo fod y llywodraeth yn anffyddlon i'r efengyl. Yr oedd hyny yn ddigon gan yr Archesgob a'i gyd-farnwyr; ac er fod yr ysgrif heb ei gorphen, ac heb ei chyhoeddi mewn un modd, penderfynwyd condemnio Penry. Yr oeddid yn sychedu er ys amser am ei waed. Ei

waed a fynid, a'i waed a fynwyd, yn y dull barbareiddiaf; drwy ei gipio yn ddirybudd oddiwrth ei fwrdd i gael ei grogi, cyn ei fod yn bymtheg ar hugain oed. Yr oedd ei lythyrau o'i garchar-gell, cyn ei ddïenyddio, at ei wraig ac at ei bedair merch fechan, yr hynaf yn bedair blwydd oed, a'r ieuangaf yn bedwar mis, yn ddigon i ddryllio y galon galetaf. Ysgrifenodd hefyd lythyr effeithiol at y Prif-weinidog i ardystio ac egluro ei ffyddlondeb i'r llywodraeth; a llythyr at yr eglwys yn Southwark, i'w hanog i lynu yn ffyddlawn wrth y gwirionedd, ac i'w cyngori i gilio o Loegr o gyrhaedd eu herlidwyr.

Un enwog iawn arall o'r Puritaniaid oedd *John Udal*,—yr hwn a ystyrid yn un o'r dynion mwyaf dysgedig yn ei oes.—Yr oedd yn weinidog ffyddlawn i Grist. Cafodd ei garcharu fwy nag unwaith, a chafodd yn y diwedd ei gondemnio i farw. Gwnaed egniadau gan rai o bendefigion uchaf y deyrnas i achub ei fywyd; oblegyd fod eu barn mor uchel am ei ddysg a'i dduwioldeb. Bu y Prif-weinidog ac Essex, cariad y Frenines; ac hyd yn nôd ei châr, brenin Scotland, yn dadlu ac yn ymbil am arbediad bywyd Udal. Yr oedd Cymdeithas o Farsiandwyr cyfrifol yn awyddus iawn i'w gymeryd ymaith o'r wlad i bregethu fel cenhadwr yn un o'u sefydliadau yn Syria; ac yr oedd yntau yn awyddus i fyned: a gallasai fod yn ddefnyddiol iawn i ddal i fyny lamp yr efengyl yn nghanol tiriogaethau y Mahometaniaid. Ond gwrthododd Elizabeth *waedlyd* bob deisyfiad ar ei ran, gan benderfynu yn nyfnderoedd culion ei chalon ddu fynu ei fywyd. Gorfu i'r marsiandwyr hwylio ymaith heb gymdeithas ei gariad a'i ddoniau. Effeithiodd hyny ar galon Udal; a bu farw yn ei garchar tywyll, oer, llaith, afiach, cyn dyfodiad y dydd i'w ddïenyddio.

Dau eraill o flaenoriaid ffyddlawn y Puritaniaid oeddynt *John Greenwood* a *Henry Barrowe*. Ar ol eu trin yn y modd mwyaf gwarthus ac anghyfiawn o flaen brawdle Llys uchel digyfraith y Star-Chamber, cawsant eu condemnio i farw; a chawsant eu llusgo at y dïenyddle, a'u cadw yn o hir dan y pren dioddef, a'r cortyn am eu gyddfau, yn nghanol torf fawr

o'u gelynion, a rhai o'u cyfeillion ; er ceisio siglo eu ffydd yn nhrefn yr efengyl : yna daeth *sham reprieve*, a chymerwyd hwy yn ol i'r carchar, er magu ynddynt obaith *gau* am bardwn y frenines ; ond yn fuan arweiniwyd hwy yr ail waith at y pren dioddef, nid i ddyfod yn ol mwy, ond i farw yno.

Duwinydd enwog arall oedd Thomas Cartwright, yr hwn a gyfrifir gan rai fel "*tad* Puritaniaeth." Yr oedd yn adnabyddus drwy Europe fel un o ddynion dysgedicaf ei oes. Bu yn Athraw Duwinyddol yn Athrofa Caergrawnt ; ac yr oedd ei ddarlithiau mor wreiddiol, mor nerthol, mor faethlawn, mor felus, ac mor gyfoethog, fel yr oedd holl ddynion ieuainc *meddylgar* y Brif-ysgol yn ymdyru i'w gwrando. Bu yn dadlu â'r Archesgob Whitgift am ddiwygiad yn yr eglwys. Yr oedd yn ymresymu am lai o rodres swyddol, ac am burach disgyblaeth. Yr oedd am fwy o efengylu, ac am lai o seremoniau. Yr oedd ei Draethodau yn erbyn y drefn rwysgfawr o lywodraethu eglwys Crist gan Lysoedd breninol, ac "Arglwyddi" ysprydol y Senedd, a Barnwyr trahaus Star-Chambers, yn achosi cryndod a chynddaredd yn mysg awdurdodau uchaf yr Eglwys. Yr oedd y frenines a'i chyngorwyr yn ofni ymddiddanion a phregethau y Puritaniaid, ond yr oeddynt yn ofni eu llyfrau yn fwy na'u pregethau. Dichon mai Cartwright oedd eu prif awdwr. Yr oedd y frenines yn gwybod am ei nerth fel ymresymydd, ac yr oedd wedi gosod ei bryd ar fynu ei symud o'r ffordd. Anfonwyd gwarantau i'w erbyn drwy bob parth o'r wlad ; ond anogwyd ef i ddianc drosodd i'r cyfandir, o gyrhaedd y dymestl ddu gynhyrfus oedd yn crynhoi o'i ddeutu. Bu yn alltud o'i wlad hoff am un mlynedd ar ddeg. Yr oedd yn cael y parch uchaf gan Bezra a Junius a duwinyddion enwocaf y Cyfandir, ac yr oedd hefyd yn cael drysau agored i bregethu yr efengyl ; ond yr oedd yn hiraethlawn o hyd am wlad ei enedigaeth. Pallodd ei iechyd o radd i radd, a chyngorwyd ef gan ei feddygon i ddychwelyd yn ol i awyr a hinsawdd a golygfeydd gwlad bore ei ddyddiau. Ysgrifenodd yntau lythyrau at amryw o Arglwyddi Llys Lloegr i hysbysu ei fod am ddychwelyd

i'w wlad, er mwyn ei iechyd, ac i ymbil am eu nodded; ond gydag iddo gyrhaedd tir Lloegr yn llesg ac egwan, taflwyd ef i garchar gan y Protestant Pabyddol Aylmer, Esgob Llundain. Yr oedd y prif arglwyddi tymhorol am ei noddi oblegyd ei foneddigeiddrwydd, a'i ddoniau, a'i uchel ddysgeidiaeth; ond yr oedd yr arglwyddi ysprydol am ei ladd oblegyd purdeb ei grefydd; a threuliodd weddill ei oes weithiau yn y carchar, oblegyd cenfigen a llid yr esgobion; ac weithiau mewn rhyddid drwy ffafr a dylanwad rhai o'r arglwyddi tymorol. Nid allodd gael cenad i bregethu yn un man o fewn cylch awdurdod yr esgobion, ond bu yn gweinidogaethu mewn manau lle nad oedd eu hawdurdod yn cyrhaedd. Y Sabboth cyn ei farwolaeth, pregethodd oddiwrth y geiriau, "Yna y dychwel y pridd i'r ddaear fel y bu, ac y dychwel yr yspryd at Dduw yr hwn a'i rhoes ef," bregeth hynod o effeithiol; yr hon a ddarluniwyd wedi hyny fel ei "bregeth angladd" ei hun. Bu farw yn sydyn. Treuliodd y ddwy awr cyn ei farw mewn gweddi, a dywedodd wrth ei wraig fod ei Dduw wedi rhoddi iddo gip olwg ar drigfanau y nefoedd, a'i fod wedi mwynhau dedwyddwch anrhaethadwy a gogoneddus.

Dyoddefodd Field, a Wilcox, a Brown, a Wiggington, ac ugeiniau eraill y carchariadau creulonaf; a chafodd yr hen Esgob Coverdale, a Dr. Sampson, a Dr. Turner, a Dr Browning, a Dr. Humphrey, a Deering a Bale eu diraddio a'u drygu yn mhob ffordd, a hyny yn unig o herwydd eu ffyddlondeb i'r gwirionedd, eu cariad at symledd ordinhadau yr efengyl, a'u protestiad cyson yn erbyn Pabyddiaeth creulawn eglwys rwysgfawr Elizabeth.

Pallai amser i ni liosogi engreifftiau o'i chreulondeb; ond crybwyllwn rai o'r gwersi egluraf a ddysgir i ni oddiwrth ei hymddygiadau gorthrymus tuag at y Puritaniaid.

1. Mai dyfais ofnadwy er drygu y byd oedd hen ddyfais ddofn "CREFYDDAU SEFYDLEDIG:" y ddyfais o geisio sefydlu unffurfiaeth crefyddol mewn gwlad drwy hudoliaethau ei thrysorlys a grym cleddyf ei Llywodraeth. Dyfais ydyw ag sydd

wedi bod drwy'r oesau yn dyrysu llywodraethau, yn gwenwyno ffynonau ei dylanwad, ac yn gwneyd ei gweinyddiadau yn unochrog a llofruddiog. Dyfais ydyw ag sydd wedi bod yn hir nychu, a llygru, a llyfetheirio sefydliadau addysg ac ordinhadau duwioldeb. Dyfais ydoedd i dwyllo ac i demtio Cristionogion i geisio dwyn yn mlaen eu milwriaeth ysprydol drwy nerth arfau cnawdol, a grym deniadau daearol, yn lle cymeryd atynt holl arfogaeth y nefoedd, a sefyll yn ddiysgog ar y maes yn yspryd ac yn nerth eu Capten. Dyfais ydyw ag sydd wedi rhoddi arfau daufiniog yn nwylaw anffyddiaeth a choelgrefydd i ymladd yn erbyn dylanwad y gwirionedd, a llwyddiant teyrnasiad y Gwaredwr. Dyfais ydyw ag sydd wedi bod yn noddfa gyfleus ac uchel i anwybodaeth, ac i bob math o dwyll a rhagrith. Dyfais ydyw ag sydd wedi bod yn fagwrfa i anffaeledigaeth a hunan-gyfiawnder pob math o phariseaeth. Dyfais ydyw ag sydd wedi bod yn magu bydolrwydd a chribddeiliaeth, ac yn porthi yspryd sectyddiaeth ac angharIad drwy holl gylchoedd cymdeithas. Dyfais ydyw ag sydd wedi bod yn cynddeiriogi ysprydion erledigaeth, ac yn enyn fflamau merthyrdod drwy holl wledydd y ddaear. Bu yn gweithio yn *Harriaidd* ofnadwy yn amser Harri yr Wythfed, yn ymchwyddo ac ymwylltio i anrheithio a llofruddio ar bob llaw, weithiau ar y dde, ac weithiau ar yr aswy, y Pabydd a'r Protestant, a'r Puritan, yn ddiwahaniaeth. Bu yn gweithio yn wanach yn amser Edward y Chweched, drwy fod ei phrifweinidogion yn anmhenderfynol pa un ai hen arfau Rhufain, ai arfau newyddion Harri oeddynt y rhai hawddaf eu gwisgo, a'r rhai goreu i'w defnyddio. Deffrodd o'i syrthni a'i hanwadalwch yn amser Mary, mor sychedig am waed ag erioed. Coronodd ei morwyn fawr erlidgar Mary ag urddas anfarwol. Gwisgodd ei gweision esgobol yn ei hen arfau o Rufain, a *Bonnerodd* drwy bob peth ei fordd yn mlaen i gadw ei "right" apostolaidd i losgi hereticiaid. Ar ol pylu awch ei hen arfau drwy eu gorboethi yn fflamau maesygofaint, trodd galon Elizabeth at arfau llymion Harri dew ei thad, ac anadlodd ei hys-

pryd cyfrwysaf a thynaf i galonau Elizabeth a'i hesgobion; a gweithiodd drwyddynt yn hollol ellyllaidd tuag at y Puritaniaid. Cyndyn ymgynddeiriogodd lawer tro wedi hyny yn amser y ddau James a'r ddau Charles; ond yr oedd yn rhy wallgof ar brydiau i ymladd yn gyfrwys a llwyddianus. Byddai yn colli y frwydr yn lled fynych, a buasai yn colli mwy, ac yn colli yn amlach, pe buasai y diwygwyr yn peidio ymollwng i'w thir hi, ac i'w hyspryd hi, i wisgo arfau ei milwriaeth hi, yn lle aros ar dir eu Tywysog, a chadw at arfau y nefoedd. Ie, y ddyfais benaf erioed, y ddyfnaf a'r uchaf, yr hwyaf a'r letaf, o eiddo hen Gyngor Llŷs y Fagddu i lyfetheirio, ac anurddo, a nychu eglwys Crist oedd ei thywys yn ei sandalau arian i'r palasau breninol, ei difyru a rhodres, ei bwydo a moethau, a'i chodi i'r orsedd mewn gwisgoedd ymerodrol, a rhoddi cleddyf Cæsar yn ei llaw, yn lle cleddyf yr Yspryd; a'i dysgu i rodio yn benuchel, a rhygyngu wrth gerdded, a llefaru mawrhydri, ac ymhyfrydu mewn trais a chelanedd.

2. Nad all erledigaethau ddim lladd y gwirionedd, na lladd cyfeiliornad ychwaith. Defnyddiwyd yn amser Elizabeth yr awdurdod uchaf, a'r gallu cryfaf, a'r cyfrwysdra mwyaf a feddai y ddaear i geisio lladd Puritaniaeth; ond methwyd er yr holl astudio a'r holl gynllwyn, methwyd er yr holl gydymgyngori a'r holl gydymdrechu. Tyngodd y Frenines Fawr Feistrolaidd Elizabeth iddi ei hun yn gyntaf, ac wedi hyny i'w chariadon, ac i'w hesgobion, ac i'w gweinidogion, ac i'w barnwyr, ac i'w chapteniaid, ac i genadon llysoedd tramor; a seliodd ei llŵ yn y modd mwyaf dirgel, a'r modd mwyaf cyhoeddus, y MYNAI *unffurfiaeth* yn ei heglwys, ac y *mynai* ddiwreiddio Puritaniaeth allan o holl derfynau ei theyrnas; ond methodd gadw ei llŵ, a chyflawni ei bwriad, er tyned ei hyspryd, er uched ei hawdurdod, ac er amled ei chynorthwywyr. Yr oedd ganddi archesgobion enwog i'w chynorthwyo: Matthew Parker, yr hwn oedd yn uchel-eglwyswr tyn o'r ysgol fanylaf; y boneddigeiddiach Archesgob Grindal; y cyfrwysgall Archesgob Sandys; a'r rhwysgfawr Archesgob Whitgift, yr hwn oedd

yn cadw cant a haner o weision lifrau, dan eu harfau, i'w ddilyn ar ei deithiau archesgobawl, ond er holl gynorthwy ei harch-esgobion methodd ladd Puritaniaeth. Yr oedd ganddi weinidogion o'r cyfrwysdra dyfnaf i'w chynorthwyo, ei chariad ystwyth, hoyw, corphol, Syr Christopher Hatton, y dawnsiwr godidocaf yn ei oes, yr hwn o herwydd llunicidd-dra ei gorff, a etholwyd i'w chyngor, ac a godwyd i fod yn Lord High Chancellor of England, a Syr Francis Walsingham, yr hwn oedd yn cadw ugeiniau, os nid canoedd, o yspiwyr, drwy bob parth o'r deyrnas, ac mewn gwledydd tramor hefyd, er dwyn yn mlaen ei gynlluniau, a'r cyfrwysgall a gwybodus Syr Nicholas Bacon, a'r pwyllog a hirben Lord Burleigh, a'r pendefigaidd Iarll Leicester, a'r enwog Iarll Essex, a'r rhai hyn oll, er yn dirionach na'r esgobion, am weithio o blaid y frenines ac unffurfiaeth ei heglwys ; ond er y cyfan methodd yn ei hamcan i ladd anghydffurfiaeth. Yr oedd ganddi lysoedd gwladol ac eglwysig, a llysoedd cymysg, o ran yn wladol, ac o ran yn eglwysig, ac yn enwedig llŷs barbaraidd y Star Chamber, yr hwn oedd mor ddigyfraith a digydwybod a'r un llŷs fu erioed yn Spaen na Rhufain, ac oll yn selog am ei chynorthwyo, ond er hyny methodd yn ei hamcan i ladd Puritaniaeth. Yr oedd holl lywodraethau y cyfandir yn cefnogi ei hegniadau i ladd Puritaniaeth ; ond er pob cymorth, cartrefol a thramor, methodd yn ei hamcan. Ac yr oedd ei uchel fawrhydi tywysog llywodraeth yr awyr, a holl îs-dywysogaethau ei ymerodraeth ddu, wedi unfrydol ymgyngreirio i'w chynorthwyo i geisio lladd Puritaniaeth, ond er y cyfan oll methodd yn ei hamcan. Methodd nerthoedd y ddaear, a methodd pyrth uffern. Yr oedd Puritaniaeth yn cryfhau dan ei dwylaw drwy y wlad ac yn y Senedd, a hyd yn nod yn y llŷs ac yn yr eglwys ; yr oedd, fel pren cyfiawnder, yn estyn ac yn dyfnhau ei wreiddiau er gwaethaf y stormydd ; a pharhaodd i dyfu ac estyn ei geinciau dros y gwledydd ; ac y mae credinwyr pob oes ar ol hyny wedi bod yn gorphwys dan ei gysgod, ac yn gwledda ar ei ffrwythau.

3. Fod erlidiau wedi cael eu goruwchreoli gan Ragluniaeth i fod yn foddion, neu yn achlysuron, i awchlymu galluoedd, i loywi grasau, i goethi syniadau, ac i buro calonau a chydwybodau y crefyddwyr goreu a goleuaf. Y gwir yw, yr oedd diwygwyr mwyaf Puritanaidd amser Elizabeth, a llawer oes ar ol hyny, yn araf iawn i ddysgu, ac arddel, a dilyn egwyddorion gwerthfawr rhyddid cydwybod. Nid oedd dim un o honynt yn ymroi i geisio dad-ddyrysu yr eglwys oddiwrth y Llywodraeth. Eu hawydd oedd cael mwy o symledd ac o burdeb yn yr eglwys sefydledig. Nid oeddynt byth yn dadlu am goel crefydd yn gwbl rydd o gadwynau y llŷs. Yr oeddynt am gael cymorth y cleddyf gwladol i amddiffyn athrawiaethau yr efengyl, ac i blygu anffyddwyr ac esgeuluswyr dan iau esmwyth Cristionogaeth. Yr oeddynt yn ofni na fedrai crefydd ddim cadw tŷ, na magu plant, na chael bwyd, a dillad, a dysg, i'w theulu heb gael cymorth o'r trysorlys. Yr oeddynt yn ofni ymddiried crefydd i bwyso ar ei dylanwad ei hun. Yr oeddynt yn ofni ei gollwng yn rhydd i weithio ei ffordd yn mlaen yn ei gwisg ei hun. Yr oeddynt yn ofni ei gweled yn cychwyn i faes y frwydr yn ei harfogaeth ei hun. Yr oeddynt am gael holl awdurdod a holl nerth y Llywodraeth i'w "sefydlu." Ond wrth weled eglwysi "sefydledig" pob oes, a phob gwlad, a phob cenedl, eglwys y patriarch o'r dwyrain, ac eglwys y Pab o'r gorllewin, eglwys Harri ac eglwys Mary, eglwys Elizabeth, ac eglwys James. eglwys Charles, ïe, ac eglwys Cromwell hefyd, eglwys Cranmer ac eglwys Gardiner, eglwys Knox ac eglwys Luther, eglwys John Calvin, ac eglwys John Winthrop hefyd, i gyd oll yn erlid, yn ol eu hoed, ac yn ol eu nerth, pan wedi cael benthyg y cleddyf, dysgodd y diwygwyr o radd i radd, o fodfedd i fodfedd, o linell i linell, o iod i iod, nad oes ar yr efengyl eisiau dim o'r fath "sefydliad gwladol," nad oes arni eisiau dim ond maes rhydd, a chwareu teg i ymwneud â'r meddwl, ac i ddylanwadu ar y galon; a bod pob cydwybod i gael perffaith ryddid yn ei hymchwiliadau am y gwirionedd, ac yn ei chyffes o'i ffydd, ac yn ei dull o addoli.

4. Fod erledigaethau Eglwys Loegr, yn amser Elizabeth a'i holynwyr, wedi profi yn enill i America. Yr oedd yn anwyl iawn gan yr hen Buritaniaid am wlad eu genedigaeth, am ei hawyr a'i golygfeydd, a'i hiaith a'i haelwydydd; ond yr oedd eu gorthrymderau weithiau mor drymion, nes oeddynt yn anturio dianc, drwy fyrdd o beryglon, i fyw yn ddieithriaid ac yn alltudion mewn gwledydd estronol. Y mae yn anrhydedd oesol i America allu cofio a choffa, a dylai gadw mewn bythol goffadwriaeth, mai disgyblion John Penry, yr "addfwyn Gymro," ac eraill o'i gyd-athrawon—ar ol bod am ychydig ar ffo yn Holland—oeddynt y "TADAU PERERINOL," teulu enwog y "*Mayflower*," a ddaethant tros y môr yn niwedd y flwyddyn 1620 i osod i lawr sylfaen Talaethau cyfoethog New England. Erledigaeth yn Lloegr orfododd y Cymro rhyddfrydig Roger Williams i ddyfod drosodd i America yn y flwyddyn 1631. Ar ol ei ddyfodiad, bu yn ddefnyddiol am beth amser, fel un o weinidogion Salem, Massachusetts; ond cafodd ei erlid oddiyno gan ei gyd-buritaniaid, a hyny yn unig am ei fod yn deall pwnc mawr rhyddid cydwybod yn well ac yn llawnach na hwy. Ar ol gorfod encilio oddiyno, sylfaenodd Dalaeth Rhode Island, lle y sefydlodd berffaith ryddid i bob dyn gael addoli Duw yn ol argyhoeddiad ei gydwybod. Pan oedd yn Llywydd ei Dalaeth, nid oedd yn honi dim mwy o awdurdod mewn pethau crefyddol na'r iselaf o'r deiliaid. Yr oedd yn dangnefeddwr enwog, yn caru heddwch, ac ymddygodd yn hynod foneddigaidd tuag at yr Indiaid, gan lafurio yn ddyfal er eu lles, yr hyn nad ellir ddweyd am bawb o'r Puritaniaid. Yr oedd yn bregethwr gwresog o nerth mawr. Bu yn gweinidogaethu y rhan olaf o'i fywyd gyda'r Bedyddwyr. Bu farw yn llawn o ddyddiau, yn bedair a phedwar ugain oed. Gwasgwyd miloedd wedi hyny gan orthrymderau gwladol a chrefyddol Prydain Fawr i ymfudo i America, ac ni byddai yn niwed i Americaniaid yr oes bresenol, yn nghanol eu rhagorfreintiau, i feddwl mwy am hanes gwasgfeuon eu hynafiaid. Y mae yn werth ei gofio fod Cromwell, a Hampden, a Pym, a Hazel-

rig, ac eraill o brif ddynion y chwyldroad yn Lloegr, ar ol glân flino ar orthrwm llygredigaethau gwarthus llŷs Charles y Cyntaf, wedi trefnu i ymfudo i America, ac wedi pacio at y daith, a chymeryd llong; ond mynodd Charles selio deddf i atal eu hymfudiad. Buasai yn well ar les ei ben ef iddo adael iddynt fyned. Buasai Cromwell, pe buasai yn ymsefydlu yn America, yn gwneud llawer o dda, neu lawer o ddrwg, mewn gwlad newydd. Yr oedd yn ddyn cyfrwys, gwronaidd, penderfynol fel swyddog milwraidd, ac fel blaenor chwyldroad, yn nghanol y terfysgoedd mwyaf cynhyrfus; ond yr oedd yn coleddu meddwl mawr am dano ei hun, ac yr oedd yn ddyn pur ystyfnig, a go waedlyd. Yr oedd George Washington yn decach a boneddigeiddiach dyn, ac yn flaenor mwy hynaws a hunanymwadol nag oedd Oliver Cromwell, ac y mae ei enw yn haeddol o bereiddiach coffadwriaeth.

Alltudiodd Lloegr yn yr hen amserau lawer o ddrwgweithredwyr anwybodus a digydwybod i lygru, a therfysgu, a thlodi ei thalaethau tramor. Trwyddedodd hefyd lawer o fôrdeithwyr a marsiandwyr cyfrwys-ddrwg a lladronig i wibio i bob parth o'r byd er enill iddi sefydliadau tramor: a diamheu hefyd i laweroedd o segurwyr afradlon ddyfod trosodd o bryd i bryd o Europe i America; a diamheu hefyd fod siampl y cyfryw yn niweidiol pa le bynag y sefydlent: ond am yr hen Buritaniaid a wasgwyd o'u gwlad gan erledigaeth i ddyfod drosodd er mwyn eu rhyddid a'u crefydd (er fod gwendidau yn perthynu iddynt fel i bawb o hil Adda) eto dynion o wybodaeth a rhinwedd oeddynt, dynion pwyllog a myfyrgar, dynion diwyd a llafurus, dynion hoffus o drefn, a rhyddid, a thangnefedd; ac yr oedd eu bywyd, fel gwladwyr ac fel crefyddwyr, bob amser yn elw i'r dalaeth fyddai'n cael y fraint o'u croesawu i dderbyn argraff eu dylanwad, ac i fwynhau cysuron eu cymdeithas.

5. Y mae'n hyfryd i sylwi fel y mae amser yn esbonio helyntion yr oesau sydd wedi myned heibio, ac yn taflu goleuni ar y gwahanol gymeriadau fu yn eu hynodi. Yn amser Eliza-

beth, yr oedd bron bob dosbarth yn cydnabod hawl y frenines a'i llŷs i sefydlu deddfau caeth o unffurfiaeth eglwysig; ac fel canlyniad naturiol o hyny, yr oeddynt yn cyfiawnhau yr erledigaethau creulawn a ddyoddefid gan yr anghydffurfwyr. Yr oeddynt yn dal y pwnc o uchafiaeth y frenines fel amddiffynydd y ffydd a phen yr eglwys; ac yn ystyried y Puritaniaid yn ddirmygwyr o'i huwchafiaeth a'i hawdurdod, ac yn droseddwyr cyndyn o ordinhadau ei heglwys, a bod y frenines a'i hesgobion yn gwneud yn iawn wrth eu traddodi i garchar ac i angau. Ond erbyn heddyw y mae y farn wedi newid, a'r teimlad yn bur wahanol. Y mae dydd goruchwyliaeth yr efengyl yn myned rhagddo, a'r goleuni yn cryfhau, ac yn llewyrchu fwyfwy; ac y mae amser, wrth adlewyrchu, yn tywallt yn ol ffrydiau cynyddol o oleuni ar helyntion yr amserau gynt, ac yn rhoddi esboniad cywirach a llawnach arnynt. Profa yn eglur mai y Puritaniaid oedd ar yr iawn, ac mai y frenines a'i chyngorwyr oeddynt ar y bai. Dengys mai y Puritaniaid oedd yn ffyddlon i'r gwirionedd ac i ryddid; a bod y frenines a'i hesgobion yn pleidio gormes a rhagrith. Y mae cymeriad y Puritaniaid yn dyfod yn oleuach, a chymeriad eu herlidwyr yn myned yn dduach. Y mae uchel lŷs y Star Chamber, a ystyrid gynt yn nerth a gogoniant y Llywodraeth, yn awr yn cael ei ystyried yn warth i Loegr ac i achos dynoliaeth. Y mae enwau y diwygwyr Puritanaidd yn myned i fyny uwch uwch o hyd, ac y mae enwau eu gorthrymwyr yn myned i lawr îs îs o hyd. Y mae yn gysur i feddwl, wrth adfyfyrio ar y camliwio a'r camfarnu cymeriadau sydd wedi bod yn yr oesau aethant heibio, fod y farn yn dyfod yn gywirach o oes i oes, y daw yn gywirach eto yn amser goleuni y mil-flwyddiant, a daw i berffaith iawnder yn ngoleuni anwrthwynebol llŷs mawr y dydd diweddaf. Bydd Harri a'i Cardinal Wolsey yno, Bydd Mary a'i Hesgob Gardiner yno. Bydd Elizabeth a'i Harchesgob Whitgift yno. Bydd Charles a'i Archesgob Laud yno: a byddant yno, nid ar yr orsedd, ond yn sefyll eu prawf cyhoeddus ger bron y frawdle; a cheir boddlonrwydd y pryd

hyny, pa un ai ganddynt hwy yr oedd y "divine right" i ferthyru, ai gan y merthyron yr oedd y "divine right" i addoli yn ol barn eu cydwybod.

6. Goddefer i ni grybwyll wrth derfynu mai nid rhyfedd i hen Brydydd ystwyth Glanygors ganu,

> "O faint y cyfnewid sydd yr awr hon yn Nghymru,
> Er yr hen amser gynt pan oedd Bess yn teyrnasu."

Oes, oes, y mae llawer tro ar fyd wedi bod er dyddiau Elizabeth. Y mae hi wedi myned, a'i holynwyr, y ddau James a'r ddau Charles wedi myned. Y mae yr haiarnaidd Lord Protector Cromwell a'i ddau fab tynerach wedi myned. Y mae William a Mary wedi myned, ac Anne wedi myned, a'r pedwar George wedi myned, a William y Pedwerydd wedi myned. Y mae Prydain Fawr wedi gweled ei rhan o gyfnewidiadau er dyddiau Elizabeth: ond y mae "cyfnewid" wedi bod er gwell. Y mae gwybodaeth a chelfyddyd yn llawer pellach yn mlaen yno yn awr nag oeddynt y pryd hyny. Nid oedd y pryd hyny yr un long agerdd ar y môr, na'r un peiriant agerdd ar y tir, na'r un reilffordd, na'r un telegraph, na'r un post office, na'r un stage-coach, na'r un newyddiadur, na'r un cyhoeddiad misol, na'r un capel, na'r un ysgol Sul, na'r un gymdeithas Feiblaidd, na'r un sefydliad cenadol. Y mae amaethyddiaeth, "mam y celfyddydau," mewn llawer gwell diwylliant yno yn awr nag oedd y pryd hyny. Y mae pymtheg o breswylwyr yn Llundain yn awr am bob un oedd yno y pryd hyny; ac y mae cynydd cyffelyb wedi bod yn llawer o drefydd eraill y deyrnas. Y mae yno yn awr fwy ganwaith o gyfleusderau crefyddol, ac o sefydliadau addysg, ac o argraffwasgau nag oedd yn yr amser hyny: ac er fod cryn fawredd ac enwogrwydd yn perthynu i lywodraeth Elizabeth, yr wyf yn credu fod llŷs Victoria yn rhagori yn mhob ystyr; ac yr wyf yn ystyried cymeriad Victoria yn llawer hawddgarach na chymeriad Elizabeth. Dylid addef i Victoria gael llawer llai o brofedigaethau yn ei hieuenctyd nag a gafodd Elizabeth. Syrthiodd ei llinynau iddi mewn oes wareiddiach a goleuach. Cafodd fam wyliadwrus a

synwyrol i ofalu am hyfforddiant ei myfyrdodau a'i serchiadau yn more ei bywyd. Ni ddaeth erioed gysgod cwmwl dros ei thitl i'r goron: ac yr oedd y pethau hyny yn fanteision iddi nad ellir byth brisio eu gwerth. Y mae'n wir fod Victoria yn cadw yr hen eiriau apostolaidd "*Dei Gratia*" yn ei thitl breninol, er cael mymryn ynddo o arogl hen athrawiaeth y "divine right." Y mae yn wir hefyd ei bod, yn ol defod ei thadau, yn beichio ei thitl â hen urdd y duwinydd coronog Harri hunanol, "Amddiffynydd y ffydd." Y mae'n wir hefyd ei bod yn cymeryd ei chydnabod yn "ben yr eglwys;" ond y mae yn ben llawer boneddigeiddiach a goleuach nag oedd ei hen nain Elizabeth, na'r un o'i hen ewythroedd y Stuartiaid. Y mae yn wir ei bod yn lled dŷn dros ei *sect*, ac na fynai er ei bywyd gynyg addoli mewn capel anghysegredig, eto y mae, er gwaethaf "olynwyr apostolaidd" ei heglwys, yn caniatau yr hyn a eilw yn "toleration," neu oddefiad cyflawn i bob enwad o ymneillduwyr. Y mae hen actau o unffurfiaeth, ac o gydffurfiaeth, ag oeddynt mewn grym Pabaidd yn amser Elizabeth, wedi cael eu dileu o ddeddf-lyfrau Prydain; ac y mae hen Inquisition court uchel y Star Chamber wedi ei chwythu ymaith fel peiswyn o flaen y corwynt. Y mae yn wir fod Victoria yn lled hoff o son am ëangder ei "British Empire yn India," ac am ei llynges anorchfygol fel "meistres y môr;" ond yr wyf yn credu ei bod yn myned yn fwyfwy awyddus bob blwyddyn am i awdurdod ei theyrnwialen fod er lles a derchafiad i'w deiliaid pellenig: ac am i faner ei llynges ysgwyd yn foneddigaidd ar bob amgylchiad wrth gyfarch baneran gwledydd eraill. Ni fynai Victoria ar un cyfrif daro ei throed yn y ddaear, ac edrych yn guchiog, a chodi ei llais yn erwin er trin a dwrdio y Senedd a'r esgobion fel y byddai Elizabeth yn arferol o wneud; ond y mae ganddi lais, a llygad, a moes mor wir freninol wrth eu cyfarch oddiar ei gorsedd ag a fu erioed gan Elizabeth yn ei hamserau goreu: a medr blygu yn addfwyn a dirwgnach i newid ei gweinidogion a'i chyngor pan y bydd galwad am hyny, heb gymell ei gweinidogion newyddion i dori

penau yr hen weinidogion, fel yr oedd y ddefod gynt yn amser rhai o'i hynafiaid. Y mae yn wir fod Victoria a'i phriod pendefigaidd ac urddasol, yn sefyll am gyflogau pur uchel er gallu cadw i fyny urddas tywysogaidd eu teulu ieuainc lliosog; a'u bod hefyd yn lled hoff o rwysg Babylonaidd ar ddyddiau uchel-wyliau y llŷs; ond y maent ar y cyfan yn bur barod i hwylysu trefniadau masnach, ac i gefnogi pob gwelliantau celfyddydol, a phob rhinweddau cymdeithasol, ac i weithio yn ddyfal a rheolaidd yn eu cylch uchel ac ëang er derchafiad a dedwyddwch eu gwlad; ac yr wyf yn foddlon i weiddi o waelod calon—"HIR OES I VICTORIA."

AD-NODIAD.

Gyda bod y ddarlith flaenorol wedi cael ei hysgrifenu, daeth y newydd trwm trosodd am farwolaeth y TYWYSOG ALBERT, priod hawddgar, a boneddigaidd, a synwyrol y Frenines Victoria. Wrth feddwl eu bod wedi priodi yn ngwres eu cariad cyntaf, a hyny yn nyddiau tegwch a serch eu mebyd; a'u bod wedi cydfyw mor anrhydeddus a dedwydd yn y cyflwr priodasol, yr oeddwn yn meddwl y buasai corff ac yspryd y Frenines yn cydymollwng yn wyneb y fath golled; ond nis gellir peidio llawenhau wrth ddeall fod yr adgofion am deimladau, a darlleniadau, ac ymadroddion crefyddol y tywysog ymadawedig wedi bod yn gynaliaeth i galon, ac yn gysur anrhaethol i brofiad y frenines yn oriau cyfyngaf a thywyllaf ei thrallod; a'i bod yn ceisio nerth i lenwi ei chylchoedd uchel fel mam, ac fel brenines, ac fel credadyn, o'r unig fan lle y mae nerth i'w gael, a bod seiliau i obeithio y bydd i rinweddau dysglaer eu tad wreiddio yn ddwfn yn nghalonau y plant, a ffrwytho am dymor hir, er llesad llaweroedd, yn y cylchoedd uchel y gelwir hwynt i'w llenwi. Yr oedd y Tywysog Albert yn gefnogwr gwresog i bob gwelliantau; a gobeithio na bydd i olwynion diwygiadau gwladol a chrefyddol, olwynion celfyddyd a gwybodaeth, a masnach, a chrefydd, ddim arafu, ond y bydd iddynt gasglu

nerth a chyflymdra cynyddol i dreiglo yn mlaen yn nyddiau ei fab urddasol, Tywysog Cymru, a gobeithio y bydd i Dywysog Cymru gael hir oes i deyrnasu mewn doethineb a chyfiawnder ar ymerodraeth dangnefeddus, lawn o ryddid ac o rinwedd, ac o grefydd a dedwyddwch, ar ol i'w fam enwog ac anwyl gael ei chodi i wisgo coron na ddiflana.

RHYFELOEDD Y GROES.

Amcan Rhyfeloedd y Groes oedd enill Jerusalem oddiar y Mahometaniaid i fod yn un o nawddleoedd Cristionogaeth. Y mae Jerusalem wedi bod yn ddinas enwog, a rhaid ei bod yn hen iawn os hi ydoedd dinas Melchisedec, brenin Salem. Yr oedd yn un o ddinasoedd cryfaf Canaan pan orchfygodd Josua Adonisedec ei brenin. Yn fuan wedi hyny darfu i feibion Judah ei henill, a'i llosgi â thân. Adeiladwyd hi eilwaith gan y Jebusiaid, ac ystyrid hi yn amddiffynfa gadarn ; ond enillwyd hi gan Dafydd a'i wŷr, a mynych y gelwid hi ar ol hyny, yn Ddinas Dafydd. Helaethwyd hi yn ei ddyddiau ef dros fryniau Acra a Moriah, a helaethwyd a harddwychwyd hi yn fawr iawn yn amser Solomon. Yr oedd ei golud a'i gwychder y pryd hyny mor fawr, fel yr oedd "arian ynddi fel ceryg, ac ni roddid bri arno." Anrheithiwyd hi gan Sisac, brenin yr Aipht, yn amser Rehoboam, mab Solomon ; ac eilwaith gan Joas, brenin Israel, yn amser Amasia ; ac wedi hyny gan yr Assyriaid, yn nyddiau Manasseh ; ac wedi hyny, fwy nag unwaith, gan fyddinoedd Nebuchodonosor, brenin Babylon ; y rhai, yn y diwedd, a'i llosgasant a thân. Bu yn adfeiliedig am oddeutu saith ugain mlynedd y pryd hyny, nes i Ezra a Nehemiah gael cenad gan Cyrus ac Artaxerxes i'w hadgyweirio. Gwelodd lawer cyfnewidiad o hyny hyd ddyddiau Crist. Yr

oedd y pryd hyny yn llawn o drais a llygredd. Ac yn mhen deugain mlynedd ar ol croeshoeliad Iesu, yr oedd wedi "cyflawni mesur ei hanwiredd," a chafodd ei llŵyr ddistrywio gan Titus Vespasian a'i luoedd: a bu y pryd hyny, yn ol geiriau Crist, orthrymder, na welwyd ei fath er dechreuad y byd.

"Dystryw a barn ddaeth arni,
Er gwae tost gorwygwyd hi."

"Fflamau angerddol yn unol enynant,
Diamheu y lwyswych deml a ysant,
Y dorau eurog yn nghyd a'r ariant,
Y blodau addurn a'r cwbl a doddant,
Wag annedd ddiogoniant—gyda bloedd,
Hyllbwyir miloedd lle bu rhoi moliant:
Llithrig yw'r palmant llathrwyn
Môr gwaed ar y marmor gwyn."

Gwnaed hi y pryd hyny bron oll yn gydwastad â'r llawr, o herwydd nad adnabu amser ei hymweliad. Ar ol hyny, bu Palestina am dros ddau can' mlynedd yn dalaeth dlawd, annedwydd o Ymerodraeth Rufain; yn cael ei phreswylio gan bobl gymysg, Paganiaid, Iuddewon, a Christionogion, a chodwyd temlau i Venus a Jupiter yn y manau sancteiddiolaf yn Jerusalem. Yr oedd y grefydd Baganaidd wedi buddugoliaethu yno ar Iuddewiaeth a Christionogaeth.

Tua dechreuad y bedwaredd ganrif derchafwyd Cystenyn Fawr, mab Elen y Gymraes, ferch Coel, i orsedd Rhufain. Enillwyd Cystenyn i gofleidio Cristionogaeth, ac mewn canlyniad, adferodd eu breintiau i'r Cristionogion, a sefydlwyd crefydd Crist yn grefydd yr Ymerodraeth; ond nychwyd ei hysprydolrwydd wrth ei sefydlu felly trwy awdurdod ymerodrol. Dywedir i fam Cystenyn fyned i Jerusalem ac adeiladu temlau i Grist, yn Bethlehem lle y cafodd ei eni, ar Galfaria lle y bu farw, ac yn yr ardd lle bu ei fedd. Darfu i hyny ail-enwogi Jerusalem. Codwyd yno eglwysydd eraill, a mynachdai lle y cartrefai offeiriaid a mynachod i groesawu pererinion, ac yr oedd myned ar bererindod i ymweled a'r "lleoedd sanctaidd" yn Jerusalem, yn rhan fawr o grefydd Cristionogion mwyaf selog yr oes hono.

Yn niwedd y bedwaredd ganrif ymranodd Ymerodraeth Rhufain i fod yn ddwy, sef y ddwyreiniol a'r orllewinol. Caer Cystenyn oedd prif ddinas y ddwyreiniol, a Rhufain oedd prif ddinas yr orllewinol. Eglwys Groeg oedd eglwys sefydledig yr un ddwyreiniol, a'r eglwys Ladinaidd, neu yr eglwys Babaidd, oedd eglwys sefydledig yr un orllewinol. Perthynai Palestina a Jerusalem i'r ymerodraeth ddwyreiniol, ac i eglwys Groeg.

Yn agos i ddechreuad y seithfed ganrif, tua'r flwyddyn 630, daeth Mahometaniaid yspeilgar i fyny o Arabia, gan ymladd, a gorchfygu, a goresgyn Palestina, a Syria, a'r Aipht ; a daeth Mahometaniaeth yn grefydd sefydledig y gwledydd hyny, ac aeth yr hen "leoedd sanctaidd" i'w meddiant. Wrth y

"LLEOEDD SANCTAIDD"

Y golygir y lleoedd a enwogwyd gan bresenoldeb Crist, drwy gysylltiad â rhanau pwysfawr o'i fywyd a'i weinidogaeth : megys Bethlehem, Bethany, Afon Cedron, Gardd Gethsemane, Mynydd yr Olewydd, Lle y Groes, a Gardd y Bedd Sanctaidd : ac nid rhyfedd, ar lawer golwg, fod y fath awyddfryd yn mysg Cristionogion i fyned ar bererindodau i weled y fath leoedd. Os craffwn ar

GYMERIAD Y PERERINDODWYR,

Cawn eu bod, er yn Gristionogion mewn proffes, yn fwy hoff o bethau allanol crefydd, nag o rym ei phethau tufewnol. Yr oeddynt yn fwy hoff o ddefodau a seremoniau nag oeddynt o yspryd Cristionogaeth.

1. Yr oeddynt yn rhoddi bron eu holl fyfyrdod a'u serch ar hen bethau, a hen leoedd. Yn hiraethu yn fynych am gael dernyn o'r groes, neu o'r goron ddrain, neu o'r hoelion, neu o'r wisg borphor, neu o'r wisg ddiwniad, neu o lwch y bedd sanctaidd ; gan feddwl os medrent gael rhywbeth felly, y caent iechyd, a nodded, ac enw ; ac y gallent hefyd gyflawni unrhyw wyrthiau drwy rinwedd y fath gyfryngau.

2. Yr oeddynt yn credu fod pererindodau i Jerusalem, pererindodau o draul fawr, ac o lafur mawr, yn rhinweddol iawn, fel math o benydiau drudfawr er enill ffafr Duw a maddeuant pechodau.

3. Yr oeddynt yn dywyll am athrawiaethau gogoneddus ffydd yr efengyl: am gyfiawnhad drwy ffydd yn aberth Crist —am faddeuant ar gyfrif rhinweddau gwaed yr Oen—am sancteiddiad calon drwy gymwysiad o'r gwaed at y cyflwr drwy weinidogaeth yr Yspryd—am edifeirwch yn codi oddiar flâs maddeuol drugaredd—am fabwysiad i deulu Duw drwy ras a chariad Pen y Teulu—am weithio yn hunanymwadol o gariad efengylaidd.

4. Yr oeddynt yn rhai cul eu calon a'u cyffes am bawb eraill, nid yn unig am anffyddwyr, a Mahometaniaid, ac Iuddewon; ond am Gristionogion hefyd, os o feddwl myfyrgar ysprydol, ac o ymarweddiad syml a dirodres.

Os craffwn ar gymeriad

PERCHENOGION Y LLEOEDD SANCTAIDD,

Cawn eu bod yn Fahometaniaid, yn ddisgyblion y gau-broffwyd o Mecca, yn ddeiliaid crefydd gnawdol, waedlyd, lawn o dwyll ac ymffrost; yn rhai hoff o ormes ac yspryd erlid; ac yr oedd y rhan fwyaf o honynt yn gâs iawn wrth y Pererindodwyr Cristionogol, yn eu goganu a'u gwawdio, yn eu trethu yn drwm ar bob achlysur, ac yn eu mynych anrheithio; ac yna yn eu gadael i farw o dlodi ac angen yn ymyl y "lleoedd sanctaidd" ond heb fodd na nerth i allu eu gweled.

Mewn gwirionedd yr oedd y ddwy blaid—y Pererindodwyr a'r Mahometaniaid—mor genfigenllyd wrth eu gilydd ag yr oedd yn alluadwy iddynt fod. Yr oeddynt yn cnoi ac yn traflyncu eu gilydd yn ddiarbed. Yr oeddynt yn difrio ac yn hustyng, ac yn camliwio a bychanu eu gilydd yn barhaus. Yr oeddynt yn mingamu ar eu gilydd yn y farchnadfa, ac yn estyn bysedd at eu gilydd yn mhen pob heol. Dylasai y Pererindodwyr gofio eu bod hwy yn mhell o'u cartref, yn ngwlad gelyn;

a dylasent geisio bod yn fwy boneddigaidd. Buasai yn hawdd iddynt drwy ychydig o foesgarwch ac addfwynder, wneuthur cytundeb â llawer o'r tywysogion Mahometaidd, ac felly cael rhyddid i ymweled pryd y mynent a'r holl leoedd sanctaidd. Buasent yn gallu enill croesawiad a ffafrau drwy ymddwyn yn anrhydeddus ac yn onest. Ond croes i hyny oedd eu hymddygiad. Yr oeddynt hwy yn *shabby* a gwenwynllyd, ac yr oedd y Mahometaniaid yn ysgornllyd a gormesol ; ac nid rhyfedd oedd i'r fath deimladau a geiriau câs o'r diwedd arwain i ryfel.

Nid anmhriodol fyddai crybwyll yma am

BRIF GYNHYRFWYR Y RHYFEL.

Pedr y Mynach oedd un o'r rhai penaf, y mwyaf ei sêl, a'r helaethaf ei ddylanwad. Ychydig wyddir am ddyddiau ei febyd. Un genedigol o Ffrainc ydoedd. Bu'n filwr pan yn ddyn ieuanc ; a gellir casglu ei fod yn un gwyllt a hyf-ddrwg : trodd yn Fynach er mwyn ei gospi a'i benydio ei hun am bechodau ei ieuenctyd. Aeth ar bererindod tua Jerusalem yn amser y peryglon a'r anhawsderau mwyaf. Cyrhaeddodd yno yn ddiogel. Yr oedd yn un o yspryd diofn a diflino. Mynodd weled y lleoedd sanctaidd. Bu yn addoli ynddynt oll, lawer tro. Yr oedd teimladau duwiol yn cynhesu ei holl enaid wrth eu gweled. Yr oedd ei galon yn llosgi o barch i'r hen leoedd cyssegredig hyny. Dwys ymofidiai eu bod wedi myned i feddiant Mahometaniaid ; ac am fod Cristionogion yn cael eu hystyried yno fel "ysgubion y byd." Yr oedd ei gasineb at y Mahometaniaid yn angerddol. Yr oedd yspryd dial yn fflamio yn ei fynwes. Holl destyn ei ymddiddan drwy oriau y nos yn ei lety, oedd am y trueni fod Jerusalem wedi myned i feddiant yr Anffyddwyr. Yr oedd ei letywr yn un o ddisgyblion y Pab, er yn cartrefu yn Jerusalem. Anturiodd Pedr y Mynach o'r diwedd adrodd ei gŵyn wrth Simeon y Patriarch. Yr oedd Patriarch Jerusalem yn ben eglwys Groeg, fel y mae y Pab yn ben eglwys Rhufain, a'r Brenin, neu y Frenines yn

ben eglwys Loegr. Yr oedd ei sêl yn yr achos yn enyn cydymdeimlad yn y Patriarch; ond dywedai y Patriarch wrtho ar unwaith, nad oedd dim gobaith i eglwys Groeg allu enill y lleoedd sanctaidd o feddiant y Mahometaniaid; y byddai galluoedd eglwys Rhufain yn llawer tebycach o allu llwyddo i wneyd hyny. Wrth glywed hyny, erfyniodd Pedr y Mynach am gael llythyrau oddiwrth y Patriarch at y Pab, ac addunedodd y teithiai yn ddiorphwys drwy Europe, fel penyd am ei bechodau, i BREGETHU RHYFEL Y GROES, er cynhyrfu Tywysogion a'u pobl i godi yn eu nerth, ac ymfyddino, ac ymdaith er adenill y lleoedd sanctaidd o feddiant yr anffyddwyr. Wedi cael ei lythyrau gan y Patriarch, dychwelodd tu ag Europe, a chyflwynodd ei lythyrau i'r Pab, ac adroddodd iddo yr hyn a welodd, ac a deimlodd, ac a addunedodd. Yr oedd y Pab, Urban yr Ail, yn ddyn craff, cyfrwys, talentog; yn ddisgybl i Gregory Fawr, y Seithfed, yr hwn oedd wedi bod a'i fryd unwaith ar godi byddinoedd i ryfela am Jerusalem. Yr oedd adroddiadau a chynygion Pedr y Mynach yn dderbyniol iawn gan y Pab Urban; ond yr oedd yn ddyn rhy bwyllog i ruthro i'r rhyfel heb ymgyngori ag eraill; ac heb gynhyrfu a pharatoi holl lysoedd Europe i bleidio yr amcan. Ac i'r dyben hyny anogodd, ac awdurdododd Pedr y Mynach i ymdaith o deyrnas i deyrnas, ac o ddinas i ddinas, i bregethu "*Rhyfeloedd y Groes*" yn erbyn trais-feddianwyr y lleoedd sanctaidd. Wedi i Pedr gael y fath gymelliad, a'r fath galondid gan y PAB, a chan y PATRIARCH, aeth i'w ffordd yn wrol a llawen; yr oedd sêl y rhyfel yn ei ysu, ac yr oedd ei holl galon yn ei waith. Yr oedd golwg hynod o darawiadol arno pan yn cychwyn i'w daith; dyn o gorff bychan, gwyneb gwelw gwyllt, llygaid cyflym tanbaid; llais peraidd treiddiol, sêl byw yn fflamio, a doniau bron goruchel dynol. Safai ar risiau porth yr eglwys, neu ar ben careg fedd, neu ar drothwy drws yn nghongl yr heol, neu dan gysgod coeden; yn ben noeth ac yn droed noeth, heb ddim addurniadau aur na dillad sidan o'i ddeutu. Yr oedd ei destyn yn newydd, ac yn bwysfawr; ac yr oedd ei ddarluniadau o Jeru-

salem a'r lleoedd sanctaidd yn cael eu halogi gan anffyddwyr, yn wir effeithiol. Yr oedd y bobl wrth y miloedd yn ymdyru i'w wrando; ac yr oedd ei bwnc a'i ddull, a'i ddoniau yn cynhyrfu ac yn tanio eu holl deimladau. Yr oeddynt yn wyllt barod i gychwyn i'r rhyfel ar ddiwedd pob pregeth. Yr oeddynt yn llwytho y pregethwr ag anrhegion; ac yr oedd yntau yn y dull mwyaf haelfrydig yn eu rhanu eilwaith i'r rhai oeddynt mewn angen. Yr oedd dylanwad nodedig yn dilyn ei gyngorion, yn gystal a'i bregethau. Lle y byddai cynen mewn teulu, neu mewn ardal, neu mewn cynulleidfa, medrai lwyddo i wneud cymod rhwng y gelynion cyndynaf. Medrai gyrchu adref afradloniaid; a dofi a thyneru y gwŷr creulonaf; a denu gwragedd gwrthgiliedig yn ol i lenwi eu cylchoedd gartref. Rhaid bod llafur ei asyn yn fawr, oblegyd teithiodd drwy y rhan fwyaf o Europe mewn cylch blwyddyn; ond nid oedd raid iddo byth bregethu yr hen bregeth, ar iddynt "ofalu am ei anifail;" oblegyd yr oeddid yn mhob man yn haner addoli ei asyn. Dilynwyd ei weinidogaeth *ddialgar lofruddiog* â llwyddiant anarferol. Pregethau y Mynach, a Rhyfel y Groes, oedd testyn yr ymddiddan yn mhob cyfeillach; ac yr oedd yn amlwg fod yr holl wledydd yn llawn addfed am ryfel.

Wrth ddeall i'r fath lwyddiant cyffredinol ddilyn pregeth y Mynach, penderfynodd y Pab gyhoeddi ei gymeradwyaeth o'r amcan. Galwodd gymanfa fawr o benaethiaid y gwledydd, ac o brif-weinidogion "yr eglwys," i'w gyfarfod i Ffrancfort i ystyried yr amcan, ac i gynllunio y moddion effeithiolaf i'w gyflawni. Penderfynwyd yno yn unfrydig i bleidio y rhyfel er enill Jerusalem o feddiant y Tyrciaid. Galwyd ail gymanfa i Clermont yn Ffrainc i drefnu mesurau pellach yn yr achos; ac yr oedd hono yn fwy lliosog a dylanwadol na'r gyntaf. Er fod amrywiaeth barnau ynddi gyda golwg ar rai pynciau duwinyddol, a threfniadau eglwysig, eto yr oeddynt oll o unfryd am fyned i ryfel er ad-enill lle y groes, a'r bedd sanctaidd. Ac yn niwedd y gymanfa fawr hono, ar ol i Pedr y Mynach bregethu yn gyntaf, esgynodd y Pab Urban i'r Pwlpud i draddodi

ei bregeth o blaid Rhyfel y Groes. A phregeth fawr ydoedd hono, ar achos mawr, mewn lle mawr, i dyrfa fawr, o bobl fawr, gan bregethwr mawr, cafodd hŵyl fawr; ac yr oedd nerthoedd a dylanwad mawr yn cydfyned â'r bregeth. Yr oedd y dorf fawr yn fyw drwyddi; a chyn iddo derfynu y bregeth, dechreuoedd y bobl ymysgwyd ac ymdoddi, ac wylo, a churo dwylo, a gweiddi, "Duw a'i myn," "Y mae Duw dros hyn," "Ewyllys Duw yw y rhyfel." Yna estynodd y Pab ei law am osteg; ac wedi tawelu y gorfoledd, dywedodd, mai ewyllys Duw oedd hyn—mai yspryd Duw oedd yn eu cynhyrfu —eu bod wedi ymgynull yno yn enw Crist; a'u bod yn awr i ymbarotoi, ac ymfyddino, ac ymdeithio i'r rhyfel yn enw Crist. Yna cydymollyngodd y dorf fawr ar eu gliniau, gan wylo, a gweiddi mewn gorfoledd, am eu bod yn cael y fraint o fyned i'r fath ryfel. Yna gweddiodd un o'r Cardinaliaid; a gollyngodd y Pab y gymanfa, gan eu hanog i weiddi ar hyd eu ffordd adref, "Duw a'i myn," ac i barhau i weiddi ar aelwyd y teulu, ac o gylch allor y cyssegr, "Duw a'i myn." "Y mae Duw yn ewyllysio hyn." Ac yn ddioedi, ar ol hyny, gwelwyd miloedd o offeiriaid ac o filwyr a "Llun y Groes" ar eu hysgwyddau, fel arwydd eu bod yn barod i gychwyn i "Ryfel y Groes." Croes wen oedd arwydd y Saeson, croes goch oedd un Ffrainc, croes werdd un Fflanders, croes ddu un Germany, a chroes felen un Itali.

Byddai yn werth i *ad*-feddwl am bregethau tanbaid Pedr y Mynach, a phregeth fawr y Pab Urban, am fod y fath ddylanwad yn eu dilyn. Yr oedd yn gryf ac yn gyflym, yn boethwyllt ac yn gyffredinol. Y mae son mawr wedi bod lawer tro am ddylanwad pregethau ambell i gymanfa yn Nghymru, ac yn Lloegr, ac yn America; ond ni phregethodd Howell Harris, na Jones, Llangan, na Rowlands, Llangeitho, na John Elias, na Christmas Evans, na Williams o'r Wern erioed yn fwy effeithiol yn Nghymru; na Fenelon, na Massilon, na Saurin, na Bossuet, na Bourdaloue erioed yn fwy effeithiol yn Ffrainc; na Watts, na Howe, na Henry, na Whitefield, na

Wesley, na Bogue, na Bunting, na James, na Raffles, na Hall, na Chalmers, na Jay, nac Irving, na Spurgeon yn Lloegr ; nac Edwards, na Dwight, na Woods, na Spring, na Channing, na Chapin, na Tyng, na Beecher, na neb yn America yn fwy grymus, nac yn fwy effeithiol, ar unrhyw achlysur nag y pregethodd Pedr y Mynach, a'r Pab Urban, er cynhyrfu " Rhyfeloedd y Groes." Yr oedd pregethwyr eraill, enwog, ac effeithiol, yn pregethu o blaid y rhyfel, ac yr oedd ganddynt ddylanwad mawr yn eu priodol gylchoedd ; ond Pedr y Mynach oedd y blaenaf a'r mwyaf ; y mwyaf selog, y mwyaf ymroddgar, y mwyaf llafurus, a'r mwyaf effeithiol. Efe agorodd y ffordd i'r lleill bregethu ar y fath bwnc.

Ond na feddylier wrth ein bod yn canmol ymroad a doniau Pedr y Mynach, ein bod yn cymeradwyo ei ysbryd a'i bregeth. Na, y mae pob sail i gasglu mai sêl Phariseaidd greulonach na'r eiddo Saul o Tarsus oedd yn ei gynhyrfu ; ac y mae yn amlwg hefyd fod gwallgofrwydd yr un sêl goelgrefyddol yn gwyllt-ymweithio drwy y gwledydd pan yr oedd ei bregeth waedlyd ddialgar yn cael y fath dderbyniad cyffredinol, ac yn peri y fath ddylanwad anwrthwynebol.

Ond yr *un* bregeth fawr drymaf o'r pregethau oll oedd pregeth y Pab Urban yn Nghymanfa Clermont. Hono barodd y cynwrf gwylltaf yn y cylch uchaf. Taniwyd holl lysoedd, a holl wledydd Europe i bleidio y rhyfel ; ac yr oedd yn rhyfeddod i weled ac i feddwl mor brysur ac mor boethwyllt oedd pawb i baratoi. Yr oedd ysbryd y rhyfel yn ymchwyddo ac yn ymweithio yn mhob calon, ac yn ymledu fel tân gwyllt i bob cwr o Europe ; ac yn difa pob gwrthwynebiad o'i flaen. Byddai ambell un yn ceisio cynghori ei gymydogion i ymbwyllo, am y gallai y cyfan droi yn siomedigaeth ; a byddai ambell un yn beiddio gwatwar gwylltineb gwallgofus ei gymydogion ; ond yr oedd y cyfan yn gwbl ofer. Yr oedd sêl y rhyfel yn difa y cyfan o'i flaen ; ac yr oedd y cynghorwr a'r gwawdiwr yn gorfod newid eu tôn, ac ymollwng gyda'r llif.

Yr oedd y pryd hyny yn amser o brinder a drudaniaeth an-

arferol; ond gostyngodd prisiau pob peth ar unwaith; oblegyd yr oedd bron bawb am werthu yr hyn oedd ganddynt er paratoi i'r rhyfel, ac ymdaclu at y daith. Yr oedd llaweroedd yn gwerthu y bais i prynu cleddyf; yn gwerthu eu dodrefn i brynu tarianau. Yr oedd y gofaint yn brysur iawn yn troi y sychau yn gleddyfau, a'r pladuriau yn waywffyn. Yr oeddid yn hogi y cleddyf, ac yn blaenllymu y waywffon, ac yn gloywi y darian yn mhob tŷ. Yr oedd y boneddigion yn arfogi eu tenantiaid a'u gweision, ac yn eu byddino, gan eu harwain i'w Parciau i'w dysgu i ryfel. Yr oedd y boneddigesau, y wraig a'r fam, y chwaer a'r ferch, y briodferch a'r weddw, a'r nain a'r wyres, a'u bysedd gwynion yn llawn bywyd, yn diwyd bwytho a brodio y baneran a'r ribanau milwraidd; a'r wniadyddes oreu yn cael yr anrhydedd i wneud "llun y groes" yn nghanol pob baner ac ar blethiad pob riban. Yr oedd y seiri yn llafurio fore a hwyr er gwneud méni o bob math er cludo darpariaethau i'r rhyfel. Yr oedd hen bobl a phlant yn mynu paratoi, er iddynt gael rhoi eu llais dros y rhyfel; a chael rhan o'i beryglon; a chael gweddio am ei lwyddiant Yr oedd yspryd y rhyfel yn gweithio drwy bob talaeth, a phob ynys; yr oedd yn tanio bugeiliaid Cymru, a helwyr Scotland, a physgodwyr Norway, a meddwon Denmark. Yr oedd gweinidogion yr allor, a gweddiwyr y cyssegr, ac yspeilwyr penyffordd, a llofruddion y tywyllwch, yn cyd-baratoi i'r rhyfel. Rhyfel y Groes—*Rhyfel y Groes*—Rhyfel y Groes—RHYFEL Y GROES—oedd testyn pawb yn mhob man, yn y tŷ, ac yn y maes, wrth y bwrdd, ac yn y gwely, yn y bwthyn a'r palas, yn y llys ac yn yr eglwys, ar y fainc ac yn y pwlpud, wrth allor y teulu, ac wrth fwrdd y cymundeb, yn y fagwrfa, ac yn ystafell y marw, yn y gyffesgell, ac yn nghyngorfa y Cardinaliaid. Yr oedd yr ŵyr, bach ar lin ei fam, a'r hen daid a'i bwys ar ben ei ffon, yn ceisio siarad yn floesg am "Ryfel y Groes:" a bernir fod tros bum' miliwn o bobl, o bob gradd ac oed, yn nechreu y flwyddyn 1096, yn symud i gychwyn tua'r tir sanctaidd i gymeryd rhyw ran yn "Rhyfel y Groes."

Byddai yn naturiol i ni ymofyn am yr achosion o ryfedd boblogrwydd y fath ryfel. Yr oedd yn boblog yn

1. Am fod awdurdodau yr *eglwys* yn llawn o sêl yn anog i'r rhyfel. Yr oedd y Pab a'i Gardinaliaid dros y rhyfel. Yr oedd Patriarch Jerusalem a holl swyddwyr ei eglwys yntau dros y rhyfel. Yr oedd yr offeiriaid o bob gradd a dosbarth dros y rhyfel; a chan fod y rhyfel yn cael ei bregethu o holl bwlpudau teyrnasoedd cred, yr oedd y bobl yn credu ei fod yn ol ewyllys Duw; y byddai wrth fodd saint ac angylion y nefoedd; y byddai yn dderbyniol gan yr Iesu a groeshoeliwyd; y byddai gwenau y nefoedd arno; ac y cyflawnai arfaethau anfeidrol ras a doethineb.

2. Am fod y *lluaws* yn boethwyllt dros y rhyfel. Y mae yn fath o foddhad bob amser i "ddilyn y lluaws." Hawdd ydyw nofio gyda'r llif, a hwylio gyda'r awel; a hawdd hefyd ydyw rhedeg gyda'r blaid gryfaf.

3. Am y rhoddai y rhyfel gyfle i'r saint i *dalu y pwyth* i'w gelynion—i anffyddwyr creulawn, diegwyddor, a gwatwarllyd, ag oeddynt wedi bod er ys hir amser yn dirmygu ac yn dirwasgu "Pererinion y Groes." Yr oedd cael cyfle i borthi yspryd dial yn wledd i'w profiad; ac yr oeddynt yn credu y byddai dyfetha y fath orthrymwyr barbaraidd yn wasanaeth gwerthfawr i'r nefoedd, ac yn lles oesol i'r byd.

4. Am y rhoddai y fath ryfel pellenig gyfle ardderchog iddynt weled y byd; i weled y lleoedd enwocaf yn ei hanesyddiaeth Yr oeddynt i fyned ar draws Germany, a thrwy Hungary a Bulgaria, a Chaer Cystenyn, a thros gûlfor y Bosphorus i Asia; a thrwy hen wledydd enwog Asia leiaf, yr ochr ogleddol i Fôr y Canoldir; ac yna troi tua'r De gyda glenydd dwyreiniol y môr, heibio i Antioch, a Sidon, a Tyre, ac Acre, a Joppa, tua Jerusalem. Buasai yn hyfryd a dyddorol iawn i gael ymdaith i weled lleoedd wedi bod mor enwog yn yr hen oesau, pe buasai tangnefedd a dyngarwch a boneddigeiddrwydd yn teyrnasu yn mysg plant dynion.

5. Yr oeddynt yn boethwyllt am y fath ryfel am fod gobaith

enw ac *elw* yn nydd rhanu yspail buddugoliaeth; a chael cartrefleoedd dymunol a llawnion, mewn hinsawdd hyfryd, yn y tiroedd sanctaidd, lle y bu Iesu yn cyflawni gwaith mawr ei gariad; lle y bu patriarchiaid yn pabellu, a phroffwydi yn preswylio; a lle y bu yr apostolion yn efengylu ar gychwyniad Cristionogaeth.

Wedi taflu golwg ar yr hyn oedd yn eu cynhyrfu i'r rhyfel, ac ar eu parotoadau i'r daith, edrychwn ar DREFN EU MINTEIOEDD yn cychwyn. Cytuna haneswyr mai y fintai flaenaf i gychwyn allan oedd ugain mil o wyr traed dan dywysiad Walter Pennyless, gwr boneddig o Burgundy, yr hwn a gyfenwid "Pennyless" am ei fod yn dlawd, heb geiniog tu ag at draul ei daith. Yr oedd yn ymddiried am ei gynaliaeth i'w gyfrwysdra a min ei gleddyf. Yr oedd yr ail fintai yn cynwys deugain mil o bobl, o bob oed a gradd, yn ŵyr, a gwragedd, a phlant, dan dywysiad Pedr y Mynach. Yr oedd y drydedd fintai yn cynwys pymtheg mil, gan fwyaf o Germaniaid, dan dywysiad offeiriad o'r enw Gottschalk. Ysgubwyd ymaith yn llwyr y drydydd fintai cyn iddynt groesi Hungary; ac yr oedd Walter Pennyless a Pedr y Mynach wedi colli y rhan fwyaf o'u canlynwyr cyn iddynt gyrhaedd Caer Cystenyn. Bu y gweddillion yn gorphwys yno am amryw ddyddiau; ond yr oeddynt mor afreolus a hyf-ddrwg fel y rhoddodd yr ymerawdwr lawer o arian iddynt er eu cynorthwyo i fyned yn mlaen i'w ffordd; oblegyd yr oedd ef a'i lys wedi glân flino ar eu hymddygiad, ac yn bryderus am gael eu lle. Yr oeddynt yn myned yn fwy-fwy dirëol ac yspeilgar o hyd wrth ymdeithio yn mlaen, ac yr oeddynt felly o hyd yn lliosogi eu profedigaethau a'u peryglon. Aethant o'r diwedd mor ddirëol a llygredig fel y trodd Pedr y Mynach yn ei ol, gan eu gadael i'w ffordd ac i'w tynged; a lladdwyd hwy bron oll i gyd yn Bithynia, a syrthiodd eu blaenor, Walter Pennyless gyda hwy, dan saith o glwyfau angeuol. Yr oedd y bedwaredd fintai yn fwy ddwy waith na'r tair cyntaf gyda'u gilydd, yn cynwys dau can' mil o bobl—rhai o Loegr, rhai o Ffrainc, rhai o Flanders, a llaweroedd o fanau eraill.

Gwehilion cymdeithas oeddynt; ysgubion ac ysgum holl Europe oeddynt; sorod pob cylch o lygredd oeddynt; segurwyr diog, afradlon, anwybodus, coelgrefyddol, lladronig, creulawn, llofruddiog, yn difrodi, ac yn anrheithio, ac yn lladd yr holl ffordd y cerddent. Yn eu dychryn wrth feddwl am y fath heidiau o farbariaid, ac wrth ddeall fod eraill i ddyfod ar eu hol, meddyliodd yr Hungariaid ar y cyntaf, am ddianc o'u gwlad heb wybod pa le i fyned; gan fod eu gwlad yn cael ei gwneud yn brif-ffordd i fyddinoedd anfoesol a digydwybod "rhyfeloedd y groes;" ond wrth eu gweled mor ddireol, ac mor annhrefnus, cydbenderfynasant i ymwroli a chodi fel un gwr yn erbyn y fath *rabble;* a darfu iddynt ruthro arnynt o bob tu, a'u tori ymaith bron yn llwyr. Felly dyfethwyd y pedair mintai cyntaf, cyn iddynt gyrhaedd haner y ffordd i Jerusalem. Nid rhyfedd fod pobl Hungary a Bulgaria, ac yn enwedig pobl Bithynia, ac Asia leiaf, yn codi yn erbyn y fath finteioedd o wallgofiaid coelgrefyddol, y fath giwed o ladron a llofruddion. Yr oedd eu hymddygiadau ar eu hymdaith yn hollol anoddefadwy. Nid rhyfedd iddynt gael eu tori ymaith mor llwyr. Bernir mai prin pum' mil ar hugain o'r pedair mintai—dim un o bob deg—ddychwelodd adref. Cafodd y lleill, tua dau cant a haner o filoedd, eu dyfetha o fewn cylch ychydig o fisoedd, heb gyflawni dim o'r amcan, neu o leiaf y broffes, oedd ganddynt wrth gychwyn oddicartref.

Ond nid rhai fel hyn oedd y minteioedd dilynol. Yr oeddynt yn rhai o ddosbarth gwahanol, yr oeddynt yn fwy cyfoethog, yn fwy boneddigaidd, yn fwy trefnus, yn fwy milwraidd, yn fwy taclus eu harfau, wedi cymeryd mwy o ofal, a mwy o amser i barotoi cyn cychwyn, ac wedi casglu mwy o bob darpariaethau: yn gwneud i fyny dros chwe' chan' mil o'r milwyr dewraf a mwyaf hyfforddus yn Europe; a'r rhai hyny dan lywyddiaeth y capteniaid, neu y cad-flaenoriaid enwocaf. Yr oedd y gangen flaenaf o'r fyddin fawr dan gapteniaeth Godfrey o Bouillon, Duc Lorraine, maeslywydd o'r medr a'r dewrder mwyaf. Cododd o'i glaf-wely, a gwerthodd ei etifeddiaeth

er cael arian i fyned i'r rhyfel: ac yr oedd Baldwin ei frawd, a llawer o gapteniaid enwog eraill, wedi cymeryd eu lle dan ei luman ef. Yr oedd yr ail gangen dan gapteniaeth Hugh Fawr, Count Vermandois, brawd Philip, brenin Ffrainc, dyn o nerth a gwroldeb nodedig, ond nid oedd mor foneddigaidd a duwiolfrydig a Godfrey. Ar ei ol ef yr oedd Stephen, Count of Blois, yn llywio y drydedd gangen o'r fyddin. Yr oedd Stephen yn fwy ei sŵn a'i rwysg, ond yn wanach ei galon, na'r ddau eraill. Blaenor y bedwaredd gangen o'r fyddin oedd Robert, Duc Normandy, mab William y Gorchfygwr, a brawd William Rufus, brenin Lloegr. Yr oedd hwnw wedi rhoddi *mortgage* ar ei Dduciaeth, er cael arian i barotoi i'r rhyfel. Yr oedd llawer o bendefigion a milwyr Lloegr wedi ymfyddino dan faner Duc Normandy. Ar ol hwnw yr oedd Count Robert o Flanders a changen gref arall o'r fyddin; ac yn ei ddilyn ef yr oedd y Tywysog Bohemond o Itali, yn blaenori byddin fawr iawn o wŷr traed a gwŷr meirch; a'i gapten dewisol ef oedd Tancred, y capten ieuangaf yn yr holl fyddin; ond yr oedd yn gapten o'r corff harddaf, ac o'r yspryd mwyaf gwrolfrydig. Yr oedd y gangen olaf o'r fyddin fawr dan gapteniaeth y balchgalon a'r penderfynol Count Raimond y Toulouse.

Cafodd y byddinoedd lliosog hyn lai braidd o brofedigaethau a rhwystrau wrth ymdaith yn mlaen nag a gawsai y minteioedd blaenorol, a hyny oblegyd eu bod yn ymdaith mewn gwell trefn, dan faeslywyddion mwy medrus, ac yn ymddwyn yn fwy boneddigaidd; ond eto yr oedd profedigaethau ac anhawsderau yn eu cyfarfod, ac yn eu cylchynu ar bob llaw. Yr oeddynt yn achosi cynwrf a dychryn, a therfysgoedd a cholledion trymion trwy holl linell eu teithiau, a holl gylch eu gwersyllfaoedd, yn Hungary, a Bulgaria, ac ymerodraeth Caer Cystenyn, a phob talaeth a gwlad oeddynt yn groesi. Bu llawer o gynen ac o ymladd ar hyd y ffordd. Mynodd Ymerawdwr Caer Cystenyn lŵ o ffyddlondeb oddiwrthynt, cyn caniatau iddynt fyned drwy ei diriogaeth ef. Yr oedd yn proffesu ei fod yn

cymeradwyo eu hamcan, ac yn dymuno eu llwyddiant; ond nid oedd ei galon ddim gyda hwy, oblegyd yr oedd yn ofni y profai eu rhyfel yn y diwedd yn brofedigaethus a niweidiol i'w holl ymerodraeth.

Dacw fyddin fawr o dros 600,000 o arfog wŷr, heblaw offeiriaid a meddygon, a chrefftwyr, a chludwyr, a gwragedd, a chanlyn-wragedd, a merchedos, a phlant, yn awr ar eu hymdaith tua Jerusalem. Dacw hwy wedi cyrhaedd yn lled gyflawn a diangol i dir Asia. Yr oeddynt yn llon'd cryn wlad o bobl, yn symud yn mlaen dan eu gwahanol lumanau. Yr oedd yn eu gwersyll bob iaith yn cael ei siarad, a phob math o ddillad yn cael eu gwisgo: yr offeiriaid yn eu mentyll a'u llodrau canonaidd, y cadlywyddion yn eu brethynau drudfawr, a'u ser a'u ribanau, a'u byclau, a than eu llawn arfogaeth; y milwyr cyffredin yn eu siacedau a'u llodrau breision; a'r *serfs*, neu y gweision isaf, a'r gwregys cortyn am eu lwynau i rwymo eu dilladach llwydaidd am danynt. Clywid yno y meirch porthiannus yn gweryru ar eu gilydd, ac aflonydd dwrf olwynion cerbydau a mèni o bob math a maint yn llwythog o bob rhyw ddarpariaethau. Yr oedd y gwragedd a'r merched yn fyw drwy y gwersyll, yn brysur gyda'u negeseuon, neu yn dilyn eu mwynderau, ac yn ddoniol eu tafodau yn beirniadu ar drefniadau y gwahanol wersylloedd; ac yr oedd y plant yn neidio ac yn chwareu, gan weu drwy eu gilydd, rhwng y meirch ar méni, ac weithiau, wedi cael gafael yn yr arfau, yn dynwared ymarferiadau y swyddogion a'r milwyr; ac yr oedd "llun y groes" ganddynt oll ar eu gwisgoedd, a'u harfau, a'u holl offer a'u dodrefn. Yn eu mysg yr oedd Pedr y Mynach yn cerdded yn wyllt ac yn gyflym, o gatrawd i gatrawd, ac o babell i babell, yn welw ei wedd gan gynwrf teimladau, wrth feddwl fod ei weddiau a'i bregethau wedi effeithio mor fawr, nes llwyddo i gychwyn y fath dyrfa ogoneddus i anturiaeth mor bwysig; a bod y dydd yn nesau pan y cai ddial ar y Mahometaniaid anffyddiog, am y dirmyg oedd wedi gael, pan ar ei bererindod i Jerusalem, ac am fod deugain mil y fintai gyntaf

o'i ddilynwyr, ac ugain mil Walter ddigeiniog wedi cael eu dyfetha yn barod.

Ond helbulus y bu ar dyrfa fawr gyfoethog a threfnus y Pendefigion, y Duciaid a'r Tywysogion, mewn llawer man, ac ar lawer amgylchiad. Buont bron flwyddyn ar eu taith cyn cyrhaedd Caer Cystenyn, a buont ddwy flynedd lawn wedi hyny cyn cyrhaedd Jerusalem. Rhy anhawdd fyddai i ni ddirnad am eu peryglon, a'u blinderau, a'u gwasgfeuon o bob natur, wrth deithio am dros ddwy flynedd drwy diroedd y gelyn, a'r gelyn hwnw yn gryf, ac yn gyfrwys, ac yn greulawn. Ofer fyddai i ni gynyg son am eu mân frwydrau. Un o'u gorchestion cyntaf oedd gwarchae ar Nice, prif ddinas Bithynia. Dechreuodd y gwarchae yr wythnos gyntaf yn Mai, a pharhaodd hyd yr wythnos olaf yn Mehefin am dros chwech wythnos. Bu yno laddfa fawr yn eu mysg. Yr oedd amddiffynwyr y ddinas yn anfon eu saethau i'w gwersyll yn gawodydd beunyddiol, ac yr oedd ganddynt beirianau nerthol i daflu meini mawrion o ragfuriau y ddinas i'w dryllio hwy a'u pebyll. Yr oedd eu beddau yn llenwi y meusydd a'r coedwigoedd o amgylch y ddinas. Plygodd amddiffynwyr Nice o'r diwedd i roddi eu dinas i fyny, a gwnaethant gyfamod o heddwch ; ond nid â thywysogion y rhyfel, eithr â chenadwr ymerawdwr Caer Cystenyn, yr hwn oedd yn cael cryn anrhydedd ac awdurdod yn eu gwersyll, fel cynrychiolydd ymerodraeth Groeg: gwnaed yr heddwch y tu cefn i gapteniaid y rhyfel, ac yn ddiarwybod iddynt, a bu yn achos o ddigofaint a siomedigaeth. Buasai yn well ganddynt hwy enill y lle drwy nerth eu harfau, a rhoddi y preswylwyr oll i'r cleddyf ; ond gan i hyny gael ei luddias, gadawsant y ddinas yn sydyn a siomedig i fyned rhagddynt ar eu teithiau. Darfu i Sultan Bithynia a Soliman ei gyfaill ymgyngreirio i arwain eu byddinoedd i ymlid ar eu hol; a bu brwydr ofnadwy yn agos i Doryleum : ond rhyfelwyr y groes enillasant y fuddugoliaeth, eithr yr oedd yn un ddrud a gwaedlyd : bu laddfa fawr o'r ddwy ochr, yn enwedig o'r Mahometaniaid. Ar fyddinoedd Bohemond, a Tancred, a

Godfrey, y bu pwys y dydd hwnw, a gwnaethant orchestion yn y frwydr.

Byddai byddinoedd y groes wrth dynu yn mlaen y rhan amlaf yn ymwahanu, ac yn ymledu, gan gymeryd gwahanol ffyrdd, er cael cylch ëangach i anrheithio a difrodi. Darfu i Baldwin brawd Godfrey hyd yn nod groesi yr Euphrades, gan orchfygu ei ffordd i diroedd Mesopotamia; a chafodd ei urddo yn frenin Tywysogaeth Edessa. Ar ol hir ymdaith felly ar wahan, cyfarfu y byddinoedd i warchae ar Antioch, prif ddinas Syria, yr hon oedd yn ddinas fawr, gref, gaerog, boblog, gyfoethog, a buont yno am saith mis, sef o ddiwedd Hydref hyd ddechreu Mehefin, yn dyfeisio ac yn defnyddio pob math o beirianau i ddryllio mur a phyrth y ddinas, ond ofer oedd eu holl ddewrder a'u holl ddyfais; ac os bu eu cyfyngderau yn fawrion, a'u lladdedigion yn lliosog wrth warchae ar Nice, yr oeddynt yn ddeg mwy wrth warchae ar Antioch. Yr oedd pobl y ddinas wedi trysori ynddi gyflawnder o luniaeth a phob darpariaethau gogyfer a'i hamddiffyn yn erbyn y gwárchaewyr, ond darfu yn fuan yr holl luniaeth oedd yn y cyrhaedd y tu allan i'r ddinas; ac aeth newyn y gwarchaewyr mor drwm fel yr oeddynt yn bwyta, nid yn unig gig eu meirch lladdedig, a'u hanifeiliaid meirwon eraill, ond yr oeddynt yn bwyta cnawd eu cyd-ddynion lladdedig, a magodd hyny glefydau a heintiau yn eu mysg, fel yr oeddynt yn meirw bob dydd wrth y canoedd, ac yr oedd yr olwg arnynt yn niwedd y gwarchae yn wahanol iawn i'r hyn ydoedd yn y dechreu. Yr oedd yno filoedd yn melldithio y dydd y cychwynasant oddicartref, a chanoedd yn ceisio dianc o'r fyddin, er gwaned oedd y gobaith iddynt allu llwyddo i gyrhaedd cartref drwy diriogaeth gelyn wedi ei gynddeiriogi gan yspryd dialeddau. Darfu i gynrychiolydd Ymerawdwr Caer Cystenyn wneud esgus, a throi adref. Darfu i Count Melun a'i gangen ef o'r fyddin geisio dianc. Darfu i Stephen, Count Blois, gymeryd arno ei fod yn glaf a throi yn ol i Europe. A gwaeth na'r cyfan, darfu i Pedr y Mynach, pregethwr mawr y rhyfel droi yn "coward," a chefnu ar ei

ymgyrch ei hun, a chynyg ffoi tu ag adref; ond daliwyd ef ar ei ffoedigaeth gan filwyr Tancred, ac arweiniwyd ef yn ol i'r fyddin fel enciliwr i gael ei geryddu yn gyhoeddus gan lŷs milwraidd. O'r diwedd, ar ol saith mis o warchae, ac ar ol i'r gwarchaewyr ddyoddef bron bob math o wasgfeuon, cymerwyd y ddinas; ond nid drwy nerth na dewrder milwraidd, nid drwy storm peirianau rhyfel, ond drwy frâd Capten Armeniaidd ag oedd y Tyrciaid wedi ymddiried i wylio un o dyrau pyrth y ddinas. Darfu i hwnw yn nyfnder noson ddu dymestlog ollwng milwyr y groes i mewn drwy'r porth, y rhai a ruthrasant i bob cwr o'r ddinas, ac a laddasant y preswylwyr heb eiriach neb, na gwr na gwraig, na mab na merch, na mawr na bach, na'r hynafgwr na'r baban. Buasai arbed yn drosedd o'u llŵ milwraidd, ac o gyfamod y rhyfel. Ar ol meddwi y cleddyf â gwaed wrth lofruddio y trigolion, ymollyngasant i lythineb a gloddest, a meddwdod, er anghofio eu gwasgfeuon a'u gofidiau, wrth ymdroi yn nghanol y llawnder ag oeddynt wedi enill mor ddrud. Ond pan oeddynt ar ganol eu gloddest fawr yn moli nerth eu harfau, ac yn ymfeddwi ar eu difyrwch, dyma fyddin fawr o ddau can' mil o'r Tyrciaid, dan faneran y ddau faeslywydd enwog Kerboga a Saladin, yn amgylchynu y ddinas, a mawr oedd dychryn byddinoedd y groes wrth eu cael eu hunain yn awr, yn gwbl annisgwyliadwy, dan warchae gan y fath fyddin gref o elynion. Be buasai byddinoedd Kerboga a Soliman yn gwthio yn mlaen ychydig yn gyflymach, buasent yn dyfod ar warthaf milwyr y groes cyn iddynt enill y ddinas. Distawyd ar unwaith drwst eu gorfoledd, a buan y darfu yr ystôr o ŷd a gwin oedd yn y ddinas; a dyma hwy yn awr yn dyoddef ail newyn; ond eu bod yn gaeth yn y ddinas y tro yma, yn lle gwersyllu y tu allan i'w muriau; ac nid oedd dim gobaith am ymwared o un man, nid oedd dim ond marw o newyn yn ymddangos o'u blaen. Yr oedd yno ddigon o ddodrefn drudfawr a digon o wisgoedd o bob math er cludwch a harddwch, ond nid atebent yn lle ymborth. Ond pan oeddynt ar lewygu gan y newyn, dyma amryw o'r milwyr yn ngwres eu

hafiechyd a'u pryder, ac yn sêl eu coelgrefydd, yn dechreu cyhoeddi eu bod wedi breuddwydio breuddwydion, ac wedi gweled gweledigaethau, a bod Crist y Groes, a'i apostolion, wedi ymddangos iddynt i'w cyfarwyddo a'u calonogi: ac un bore dyma filwr yn gwyllt gerdded o amgylch i gyhoeddi iddo gael ei hysbysu y noson hono gan apostol, fod y waywffon ag oedd wedi trywanu ystlys Iesu i'w chael mewn man cudd penodedig dan lawr eglwys Sant Pedr. Anfonwyd mintai ar unwaith i chwilio y fan, a buwyd yn cloddio yn hir yno, ond heb gael dim: o'r diwedd disgynodd y breuddwydiwr i'r guddfa a dechreuodd droi a chrafu y pridd, a dyma ef o'r diwedd yn codi ei ben, ac yn gwaeddi ei fod wedi cael y waywffon, a dyma ef yn neidio i'r lan o'r guddfa oeddynt wedi gloddio, a blaen gwaywffon rydlyd yn ei law; ac aeth y newydd, ar unwaith fel fflam wyllt drwy'r holl ddinas, a mawr oedd cynwrf y gorfoledd; a dyma'r milwyr oll dan eu harfau, yn boethwyllt o sêl a gwroldeb, ac o awydd i ymladd a'r fyddin fawr oedd yn gwersyllu dan eu harfau y tu allan i'r mur. A dacw hwy, a'u cleddyfau yn eu dwylaw, yn agor y pyrth, ac yn ymwthio allan; ac er eu bod yn haner newynog, ac yn ychydig o nifer, mewn cydmariaeth i'r Mahometaniaid, y rhai oeddynt yn eu trefn, a'u trwsiad, a'u nerth goreu, eto enillwyd y dydd gan fyddinoedd y groes. Yr oeddynt dan ddylanwad eu breuddwydion a'u gweledigaethau, yn ymladd fel ysprydion gwallgofiaid. Lladdwyd naw mil a thriugain o'r Mahometaniaid. Dyryswyd a gorchfygwyd y ddau faeslywydd enwog Soliman a Kerboga, a chwalwyd eu lluoedd fel chwalu peiswyn o flaen corwynt; a chafwyd anrhaith fawr, a chyflawnder o bob rhyw luniaeth yn ngwersyllfa y gelyn. Yna dychwelasant i'r ddinas, i orphwys ac i wledda, ac i ddiolch; a phenderfynasant aros yno nes y byddai i wres yr hâf fyned heibio. Anfonwyd Hugh Fawr ac amryw gapteniaid eraill yn ol i Gaer Cystenyn i adrodd eu helynt, ac i ymbil ac ymresymu am i'r ymerawdwr anfon ei fyddinoedd yn mlaen yn ddioed, yn ol ei addewidion, i'w cynorthwyo yn eu hanturiaeth i adenill Jerusalem i fod yn eiddo i

Gristionogaeth. Yr oeddynt wedi disgwyl yn bryderus y buasai yr ymerawdwr wedi anfon cyfnerthion iddynt i enill Antioch, a darfu iddo gychwyn ei fyddin, ond trodd yn ol wrth glywed am y newyn, a'r haint, a'r gwasgfeuon eraill oeddynt yn ddyoddef yno. Anffyddlon yr ymddygodd yr ymerawdwr tuag atynt, trwy dori ei ymrwymiadau iddynt; ac yr oeddynt yn ystyried hyny yn annheg iawn ynddo, ar ol y cytundeb fu rhyngddynt; ac am fod tori grym y Mahometaniaid o fwy o bwys i'w ymerodraeth ef nag ydoedd i deyrnasoedd Europe.

Ar ol cyrhaedd i Gaer Cystenyn yn ol, cododd hiraeth am ei gartref yn nghalon Hugh Fawr, ac aeth yn ei flaen tuag adref i Ffrainc, yn lle dychwelyd yn ol i Antioch i flaenori a chynorthwyo ei filwyr. Trymhaodd yr haint yn y ddinas drwy amlder y marwolaethau ynddi, ac wrth fod y fath gelanedd wedi bod o'i deutu, a hyny yn ngwres y flwyddyn. Yr oedd naw mil a thriugain o'r Mahometaniaid wedi cael eu lladd yn y frwydr; a diau fod mwy na hyny o filwyr y groes, rhwng y frwydr a saith mis y gwarchae, wedi syrthio yn lladdedig.

O'r diwedd wele hwy yn cychwyn eilwaith i'w taith; ac ar ol llawer o ddyddiau o ludded a blinder, a chynenau a'u gilydd a brwydrau â'r gelynion, dacw ryw ddeugain mil o honynt—yr oll oedd yn ngweddill o'r chwe' chan' mil ddarfuasai gychwyn i'r rhyfel dair blynedd cyn hyny—dacw y deugain mil, rhyw un o bob pymtheg a'r a weddillasid, ar fore teg yn mis Mehefin, o'r flwydd 1099, yn ymdaith drwy Emmaus tua Jerusalem, ar hyd hen ffordd yr ymddiddan rhwng Iesu a'r ddau ddisgybl brydnawn dydd ei adgyfodiad, a dacw hwy yn dyfod i olwg y ddinas, ac ar hyny dyna rai yn neidio, ac yn gweiddi, ac yn molianu, a rhai yn wylo ac yn gweddio, a rhai ar eu hwynebau yn cusanu y ddaear, a rhai yn syllu mewn syndod, heb fedru symud, a phawb oll o honynt wedi cael eu llwyr orchfygu gan eu teimladau yn yr olwg gyntaf ar demlau a phinaclau hen ddinas Jerusalem.

Dechreuwyd y gwarchae ar unwaith, a pharhaodd am lawn bum' wythnos. Yr oedd deugain mil o Dyrciaid, dan eu har-

fau, wedi eu gosod i amddiffyn y lle; ac yr oeddynt yn ymladd gyda dewrder a ffyrnigrwydd. Ac yr oedd milwyr y groes, o'r tu arall, trwy y profiad drud a chwerw a gawsent wrth Nice, ac Antioch, a manau eraill, wedi dysgu y dulliau effeithiolaf i warchae ar y fath ddinas. Erbyn un bore, dyma dŵr uchel wedi ei adeiladu ar olwynion yn cael ei symud yn mlaen at y mur, a math o bont grogedig yn cael ei thaflu o ben y tŵr hwnw i ben y mur, a Godfrey, a rhai o'i gapteniaid ac o'i filwyr dewisol, yn neidio ar hyd y bont hono i ben y mur; yn y cyfamser yr oedd Robert, Duc Normandy, a Tancred a'u milwyr, mewn man arall, wedi dryllio un o'r pyrth ac yn rhuthro i mewn i'r ddinas; ac ar yr un pryd yr oedd Raimond o Toulouse yn dringo dros y mur ar hyd ysgolion, i gwr arall o'r ddinas, ac ni bu erioed cyn hyny y fath laddfa ar yr anffyddwyr: yr oedd milwyr y groes yn rhwygo, ac yn dryllio, ac yn concro y cyfan o'u blaen. Ac felly dacw le genedigaeth Cristionogaeth, crefydd bur gariadlawn Tywysog addfwyn y tangnefedd, yn cael ei henill drwy fin y cledd, yn nghanol ocheneidiau, ac wbanau, a chableddau miloedd o Fahometaniaid wrth farw yn eu gwaed, ac ar y pymthegfed dydd o Orphenaf 1099, dacw faner y groes wedi ei chodi, ac yn chwareu yn yr awel, ar faen penaf mur Jerusalem, Ac O'r dagrau o lawenydd a'r caniadau o orfoledd a ddilynodd hyny! O'r ymweliadau duwiol a dedwydd â'r lleoedd sanctaidd! O'r cyffesu pechodau, a'r addunedu i fyw'n sanctaidd, a'r gweddio dibaid oedd ar fryn y groes, ac yn ngardd y bedd sanctaidd! O'r galw am felldithion ar yr *infidel* oedd yn mhob gweddi ac yn mhob cân! ac O'r gorfoledd oedd yn chwyddo yn mynwes pob un ag oedd wedi bod o ryw help i enill Jerusalem! Y mae'n wir fod yr ymdrech a'r llafur wedi bod yn ddrud alaethus. Y mae'n wir fod canoedd o filoedd wedi colli eu bywydau yn yr anturiaeth, a bod pob un oedd yn fyw i fwynhau gorfoledd y fuddugoliaeth, wedi colli llaweroedd o'i gyfeillion a'i berthynasau agosaf ac anwylaf, ond yr oeddid o'r diwedd wedi ENILL JERUSALEM. Ac yr oedd Pedr y Mynach yno yn cael mwyn-

hau o ffrwyth sêl tanllyd ei bregethau, ac yn cael bron ei addoli gan yr holl fyddin ; ond bernir iddo farw yn bur fuan ar ol hyny ; oblegyd nid oes dim un gair o son am dano byth ar ol hyny : ac nid oes dim sicrwydd yr arddelir ei sêl a'i lafur gan ei Feistr, y Barnwr cyfiawn, yn y dydd diweddaf.

Ar ol cymeryd Jerusalem urddwyd Godfrey o Bouillon yn frenin Jerusalem a Palestina, a Bohemond o Itali yn frenin Antioch yn Syria, a Baldwin, brawd Godfrey, yn frenin Edessa yn Mesopotamia ; ac fel hyn, yn niwedd yr unfed ganrif ar ddeg, y terfynodd rhyfel cyntaf y groes.

Enillodd milwyr y groes felly dri o safleoedd cedyrn, cyfleus, yn hen wledydd enwog y Dwyrain : sef Jerusalem yn Palestina, Antioch yn Syria, ac Edessa yn Mesopotamia, a darfu iddynt ddal y safleoedd hyny am bron haner can' mlynedd, gan enill tir newydd o'u deutu bron yn barhaus. Yr oedd pererinion wrth y miloedd bob blwyddyn yn dyfod atynt i sefydlu, a buasent yn cryfhau yn llawer cyflymach, oni buasai y cenfigenau oedd yn ffynu yn eu mysg eu hunain, ac yn enwedig yn mysg eu penaethiad. Pan y byddai brenin farw, byddai amryw yn union a'u llygaid ar ei le, ac yn cynllwyn am ei gael. Pan y byddai Patriarch Jerusalem, neu Esgob Bethlehem yn marw, byddai ymwthio creulawn a dichellgar yn mysg y gwŷr eglwysig am ei le, ac wrth ymwthio felly ar draws eu gilydd, yr oeddynt yn gwenwyno eu hysprydoedd, yn drygu eu cymeriadau, yn nychu nerth eu dylanwad, ac yn atal pob cynydd gwladol a chrefyddol.

Yn mhen rhyw wyth mlynedd a deugain ar ol rhyfel cyntaf y groes, pan oedd y Godfreys, a'r Baldwins, a'r Tancreds, a'r Bohemonds, a holl gapteniaid eraill y rhyfel, wedi disgyn i'r bedd, darfu i un o dywysogion y Tyrciaid, sef y dewrwych Emad Eddin Zenghi gymeryd dinas Edessa pan oedd ei brenin glwth a diog oddicartref yn gloddesta ac yn dilyn difyrwch, a phan y bu Zenghi farw yr oedd ganddo ddau fab cedyrn a gwrol, a chyfrwys, i gymeryd ei le ; urddwyd un o honynt, sef Saphaddin yn llywydd Mosul ar y Tigris, ar gyfer adfeilion yr

hen Ninife; a'r llall, sef Noureddin, yn llywydd Aleppo, yn Syria: a darfu i filwyr y groes fethu llwyddo yn eu herbyn i adgymeryd Edessa. Oblegyd hyny anfonwyd deisyfiadau taerion i Europe am adgyfnerthion, ac ail-enynwyd yspryd y rhyfel. Pregethwr mawr yr ail ryfel oedd y selog SANT BERNARD. Yr oedd yn Fynach o'r enw uchaf am ei ddysg a'i ddoniau, a'i ddiwydrwydd a'i dduwioldeb. Darlunid ei ysgrifeniadau fel "ffrwd o baradwys," ac yr oedd ei addysgiadau mor felus fel yr enwid ef y "pregethwr mêl-enau." Yr oedd yn wir hoff o athrawiaethau ymarferol Cristionogaeth. Yr oedd yn gynghorwr ac yn gerydd wr ffyddlon i Babau ac Esgobion, ac yn ddyddiwr rhwng tywysogion. Ceryddai heb arbed gamweddau y Mynachod. Gwrthododd bob derchafiad eglwysig, a bu farw heb uwch enw nag Abad Clairvaux; ond yr oedd yn cael ei ystyried fel Oracl gan bron holl lysoedd a holl eglwysi Europe, a chafodd ei seintio gydag anrhydedd mawr ar ol dydd ei farwolaeth.

Cafodd y duwiol Sant Bernard ei lwyr feddianu gan yspryd "Rhyfel y Groes;" a phan feddylir am ei ddylanwad fel duwinydd, a'i ddoniau rhyfeddol fel pregethwr, ac am wres ei sêl yn yr achos, nid rhyfedd iddo fedru llwyddo i danio a chynhyrfu Europe i godi at ail ryfel. Casglwyd dwy fyddin fawr o dros haner miliwn bob un. Yr oedd y ddwy gyda'u gilydd yn cynwys tros fil o filoedd o filwyr. Cychwynodd un dan lywyddiaeth Conrad y III, Ymerawdwr Germany; a'r llall dan lywyddiaeth Louis y VII, brenin Ffrainc. Ond er yr holl ddarpariaeth, a'r holl frwdfrydedd trodd y cyfan yn aflwyddianus. Gorchfygwyd a llwyr ddifethwyd byddin Conrad gan y Tyrciaid yn agos i Iconium, a drylliwyd byddin Louis yn nghymau mynyddoedd Pisidia. Diangodd Conrad a Louis i Europe drwy fyrdd o rwystrau, a therfynodd yr ail ryfel heb ateb unrhyw ddyben, ond gwario miliynau o eiddo, a dyfetha dros filiwn o fywydau, a gadael miloedd lawer o'r pererinion i derfynu eu dyddiau mewn caethiwed Mahometanaidd; a chysur tlawd i galon Sant Bernard wrth farw oedd yr adgofion am ei bregethau tanllyd o blaid Rhyfel y Groes.

Tua phen deugain mlynedd ar ol hyn yr oedd Saladin Fawr, drwy ei graffineb, a'i ddoniau, a'i ddewrder milwraidd, wedi codi i fod yn un o brif dywysogion y Tyrciaid. Yr oedd wedi llwyddo i ddarostwng amryw o'r mân-dywysogion o'i ddeutu i fod yn blygedig iddo. Yr oedd yn Fahometydd trwyadl a gwresog; ac yr oedd ei galon gref yn llosgi o awydd i "dalu y pwyth" i'r Cristionogion, ac i enill y tir sanctaidd, a'u lleoedd sanctaidd yn ol oddiarnynt; a chasglodd fyddin i'r dyben hyny o dros haner can' mil o wŷr meirch, a minteioedd dirif o wŷr traed. Yn ngwyneb y fath berygl ceisiodd tywysogion y groes anghofio eu cynhenau, a chyd-ymgyngreirio i wrthsefyll galluoedd y gelyn; ond enillodd Saladin fuddugoliaeth lwyr yn y frwydr fawr wrth Tiberias. Bu yno laddfa fawr iawn o filwyr y Groes; a chymerwyd brenin Jerusalem a llu o gâd-lywyddion eraill yn garcharorion rhyfel; ac aeth y gorchfygwr cadarn yn ei flaen, gan gymeryd dinas ar ol dinas; a gorfu i breswylwyr Jerusalem, yn y diwedd, ar ol pedwar diwrnod ar ddeg o warchae, blygu i'w drugaredd. Ond ymddygodd Saladin y Twrc, ar ol cymeryd Jerusalem, yn llawer mwy tirion tu ag at y preswylwyr nag yr ymddygasai milwyr y groes pan enillasant hwy y ddinas. Ni oddefodd Saladin i neb o'r preswylwyr gael eu llofruddio. Goddefodd iddynt brynu eu rhyddid am bridwerth isel iawn; a chawsant berffaith ryddid i ymadael i fyned i'r man y mynent. Ymddygodd hefyd yn nodedig o hynaws a boneddigaidd tu ag at y boneddigesau. Ni oddefodd iddynt gael unrhyw anmharch; ac yr oedd milwyr y groes eu hunain yn gorfod cydnabod mai "gwr boneddig" drwyddo oedd Saladin; ac nad oedd dim o'r barbariad ynddo, ond yn unig yn ei enw. Gorésgynodd holl dir Palestina, oddieithr dinas Tyre, ar lan y môr; ac felly aeth Jerusalem a'r lleoedd sanctaidd yn ol drachefn i feddiant y Mahometaniaid; ar ol bod am ddeng mlynedd a phedwar ugain yn meddiant ymladdwyr y Groes.

Pan ddeallwyd hyn, dyma waedd, ac adwaedd y drydedd waith, drwy holl wledydd Europe, am ryfel er adenill Jerusa-

lem a lle y groes o feddiant y Twrc. Yr oedd Pedr y Mynach erbyn hyn yn ddistaw yn ei fedd, a Sant Bernard yn ei fedd. Pregethwr mawr y trydydd ryfel oedd William, Archesgob Tyre. Gadawodd ei Archesgobaeth, a llwyddodd i ddianc i Rufain, er gallu cychwyn taith drwy Europe, dan drwydded ac awdurdod y Pab, i bregethu rhyfel newydd dan arwydd y groes, er adenill Jerusalem oddiar y Mahometaniaid. Yr oedd yntau yn bregethwr mawr, bron mor effeithiol a'i ddau ragflaenor; ac ysgydwodd ei bregethau holl wledydd Europe. Dywedir i'r Pab Urban y Pedwerydd dori ei galon wrth glywed yr adroddiad am fuddugoliaethau Saladin, ac am golli Jerusalem. Ond ymgryfhaodd ei ddilynydd, Gregory yr Wythfed, i alw ac anog holl ddeiliaid ei eglwys yn mhob man i barotöi a brysio i ryfel er adenill Jerusalem; a threthodd bob dosbarth fel eu gilydd, i gysegru y ddegfed ran o'u heiddo at draul y rhyfel. Ar alwad y Pab, a than gynhyrfiad pregethau tanllyd ac effeithiol Archesgob Tyre, dechreuodd pob Tywysog yn Europe barotoi ei bobl tu ag at y rhyfel. Frederic y Cyntaf o Germany, a Philip Augustus o Ffrainc, a Richard y Cyntaf o Loegr, oeddynt y Prif Gâd-flaenoriaid. Ymerawdwr Germany oedd y cyntaf i gychwyn. Yr oedd ganddo fyddin ardderchog, a gorchfygodd ei ffordd drwy diroedd Groeg, a thrwy Asia leiaf; ond pan oedd ar oror Palestina bu farw yn sydyn yn ddeg a thriugain oed, o herwydd iddo ymdrochi yn rhyfygus, pan mewn gormod o chwys a poethder. Aeth ei fyddin yn mlaen er hyny dan Gapteniaeth ei fab, gan ymladd eu ffordd drwy bob anhawsderau, nes iddynt gyrhaedd i gynorthwyo eu cyd-Gristionogion yn Palestina, y rhai oeddynt y pryd hyny wedi ymuno i warchae ar Acre; a buont yno bron ddwy flynedd, mewn amddiffynfa gref, yn gwersyllu o flaen Acre. Yr oedd Saladin er ei holl nerthoedd yn methu eu gorchfygu oddiyno; ac yr oeddynt hwythau yn methu cymeryd Acre. O'r diwedd, ar ol hir ddisgwyl yn bryderus am danynt, dyma lyngesau Lloegr a Ffrainc yn dyfod i'r golwg, ac yn glanio eu byddinoedd i'w cynorthwyo; ac yn mhen ychydig

ddyddiau ar ol cael y fath adgyfnerthiad, cymerwyd Acre; ac oni buasai yr eiddigedd gâs ag oedd rhwng brenin Lloegr a brenin Ffrainc, ag oedd yn lluddias iddynt gydymgynghori a chydweithredu o galon, mae'n amlwg y gallasent ddarostwng yr holl wlad y pryd hyny; ond digalonwyd a gwanychwyd byddinoedd y groes yn fawr iawn trwy ddychweliad brenin Ffrainc a'i luoedd yn ol adref yn lled fuan ar ol cymeryd Acre. Erbyn hyny Richard, brenin Lloegr, oedd prif flaenor byddinoedd y groes, ond yr oedd cynhenau yn lled fynych rhyngddo ef â rhai o'r blaenoriaid eraill; a chan fod hiraeth drwy ei galon am Loegr, a galwad hefyd am iddo ddychwelyd adref i ofalu am drefn ei deyrnas ei hun; yr oedd yn dda iawn ganddo gael cyfle i wneud heddwch â Saladin ar ammodau anrhydeddus. Cyfarfu Richard o Loegr a Saladin Fawr a'u gilydd. Gwenasant yn foesgar a thywysogaidd ar eu gilydd. Siaradasant yn rhydd a boneddigaidd â'u gilydd. Yr oedd yn dda gan y naill fel y llall iddynt gyfarfod felly mewn yspryd heddychgar. Cytunasant ar ammodau o heddwch, a siglasant ddwylaw, fel arwydd o gyfeillgarwch, ac o ffyddlondeb i'w cyfammod. Yr oeddynt yn ystyried arwydd felly mor rwymiadol a llwon a seliau. Yr oeddynt yn ddau ddyn o ysprydoedd cryfion ac uchelfrydig, ond yr oedd llawer o wir fawredd yn perthynu i bob un o honynt. Yr oedd yr heddwch i gael ei gadw am dair blynedd ac wyth mis. Yr oedd Caerfa Ascalon i gael ei ddryllio. Yr oedd y Cristionogion i gael Joppa a Tyre, a'r holl wlad ag oedd yn gorwedd rhyngddynt. Yr oedd y pererinion o Europe i gael pob rhyddid i ymweled â Jerusalem; a goddefodd Saladin hyd yn nod fwy na'i addewid; caniataodd i gymdeithasau Cristionogol gael eu sefydlu yn Jerusalem, a Bethlehem, a Nazareth, a chadwodd yn fanylaidd a ffyddlon at ammodau y cytundeb. Felly terfynodd helynt y trydydd ryfel. Yr oedd yr heddwch yn anrhydedd mawr i Richard ac i Saladin. Yr oedd gair uchel iawn iddynt am ddewrder a doethineb. Addefai y Mahometaniaid mai dyn mawr call a gwrol oedd y brenin Richard, neu "Melec Ric,"

fel y byddent yn ei alw; ac addefai milwyr y groes, mai dyn mawr dewr, cyfrwys, a "gwir foneddigaidd" oedd Saladin Fawr.

Rhaid addef mai dynion dewrion oeddynt. Ond yn lle defnyddio eu doniau a'i dewrder i leshau cymdeithas, gwnaethant eu llawn ran i lenwi y byd â melldith. Darfu i Richard unwaith dori penau pum' mil o'i garcharorion rhyfel Mahometanaidd, am i Saladin dori amod rhyw gadoediad oedd rhyngddynt; a darfu i Saladin yn ddioed, er talu y pwyth iddo, dori penau pum' mil o Gristionogion ag oeddynt ganddo yntau yn garcharorion rhyfel. Y mae yn decach i alw y fath ddynion yn farbariaid, na'u galw yn foneddigion; ac yn wir barbariaid ydyw y cyfenw a roddir iddynt yn nghof-lyfrau ac yn nghynadleddau byd y "cyfiawnion." Nid oedd gan Richard yn dychwelyd adref i Loegr ond gweddill bach o'r fyddin fawr, gref, oedd ganddo yn cychwyn tua Jerusalem. Aeth yn llongddrylliad arnynt ar eu mordaith adref; ac wrth grwydro ar draws tiriogaeth ei elyn, Duke Austria, cafodd Richard ei adnabod, a'i ddal, a'i gadw mewn caethiwed; a gorfu i'w ddeiliaid tlodion dalu treth drom iawn er gwneud i fynu y pridwerth mawr a ofynid er prynu ei ryddhad. Treuliodd Richard naw mlynedd, a naw mis o ddeng mlynedd ei deyrnasiad, oddicartref, allan o'i wlad, mewn rhyfelgyrchoedd anfuddiol ac ynfyd. Ni threuliodd ond tri mis byr yn ei Lys gartref i arolygu gofalon ei freniniaeth. Lladdwyd ef wrth warchae ar gastell Limousin yn Ffrainc; a dilynwyd ef yn y freniniaeth gan ei frawd John, yr hwn oedd wedi cael ei lygru a'i galedu a'i gamarwain yn ofnadwy drwy siamplau ei frodyr, ac eraill o'i geraint.

Bu Saladin farw yn mhen dwy flynedd ar ol y rhyfel. Pan ar ei glaf wely, ychydig cyn marw, archodd ar fod i'r amdo ag oedd wedi cael ei barotoi iddo, gael ei ddangos yn gyhoeddus, ac archodd am i gyhoeddwr lefain, "Dyma yr oll a all Saladin Fawr gadw iddo ei hun o'i holl fuddugoliaethau." Nid oedd y bregeth ond ber, ond yr oedd yn bur effeithiol i esbonio gwagedd ac oferedd rhwysg a mawredd y byd.

Bu Richard fel y nodwyd, pan ar ei ffordd adref, yn garcharor yn Austria, am lawer o fisoedd; ond cyrhaeddodd adref ar ol rhyw flwyddyn a haner o deithio; a bu yntau farw yn mhen pum' mlynedd ar ol Saladin. Terfynwyd felly y trydydd ryfel heb enill adfeddiant o Jerusalem.

Yn ystod y ganrif ddilynol gwnaed pedwar cynyg drachefn i adenill Palestina a'r lleoedd sanctaidd, ond buont oll yn aflwyddianus; ac aeth yr holl draul yn ofer. Gwnaed y cyntaf ar anogaeth y Pab Innocent y Trydydd. Arweiniwyd byddinoedd trefnus a lliosog allan gan brif faes-lywyddion Ffrainc ac Itali; ond yn lle myned rhag eu blaen i ymladd â'r Mahometaniaid, troisant oddiwrth eu hamcan dechreuol, i ddarostwng ymerodraeth Groeg; a threuliwyd nerth y rhyfel hwnw tua Chaer Cystenyn, yn lle yn Jerusalem.

Gwnaed y cynyg nesaf gan Frederick, Ymerawdwr Germany, ond terfynodd hwnw mewn cytundeb rhwng yr Ymerawdwr a Sultan yr Aipht; cafodd ran o Palestina; ac ar ol yr urddas difudd a diystyr o gymeryd ei goroni yn Jerusalem, dychwelodd i Europe; ond dygwyd oddiarno cyn hyny yr ychydig oedd wedi enill.

Gwnaed cynyg arall gan Louis y Nawfed o Ffrainc; ond llwyr orchfygwyd ei fyddinoedd; a chymerwyd yntau yn garcharor; a gorfu iddo dalu iawn mawr er prynu ei ryddid.

Gwnaed y cynyg diweddaf gan y Tywysog Edward o Loegr, ŵyr y brenin Richard, ac wedi hyny Edward y Cyntaf. Yr oedd cymeriad uchel i'r tywysog ieuanc am ei yspryd a'i ddoniau milwraidd. Yr oedd wedi cael lle i ddisgwyl y buasai yn cael myned i ryfel y groes dan faner brenin Ffrainc; ond clybu gydag iddo gychwyn fod brenin Ffrainc yn troi i ymladd â'r Mooriaid yn Affrica: er hyny aeth Edward yn ei flaen tua Palestina. Yr oedd enw uchel iddo wedi cyrhaedd yno o'i flaen, ac ymrestrodd lluoedd o filwyr y groes yn uniongyrchol dan lywyddiaeth ei faner: ond ni chyflawnodd ddim gorchestion o bwys tra y bu yno; a dychwelodd yn fuan i esgyn gorsedd ei dadau. Yn fuan ar ol hyny syrthiodd Acre ac Anti-

och, a'r ychydig leoedd eraill ag oeddynt yn cael eu dal gan y Cristionogion i feddiant y Mahometaniaid, ac y maent yn eu meddiant hyd y dydd hwn. Gwnaeth Buonaparte, yn nechreuad y ganrif yma, gynyg at enill Palestina o feddiant y Tyrciaid; a bu'n gwarchae ar Acre; ond gorchfygwyd ei fyddin gan y Tyrciaid a'r Prydeiniaid dan Gapteniaeth Syr Sidney Smith.

Dyma ychydig o grybwylliadau byrion am rai o brif helyntion "Rhyfeloedd y Groes." Gwelir iddynt oll fethu yn eu hamcan i sefydlu Cristionogaeth yn hen wledydd cychwyniad Cristionogaeth.

Y mae llaweroedd wedi bod yn amddiffyn rhyfeloedd y groes; ac yn dadlu iddynt achosi llawer o ddaioni, er iddynt fethu yn eu hamcan, Y mae yr enwog Guizot, un o brif ddynion yr oes, fel Hanesydd, a Hynafieithydd, ac Athronydd, yn rhesymu i ryfeloedd y groes effeithio yn dda ar wareiddiad a moesau y byd; i'r Tyrciaid ddysgu llawer o rinweddau gan y Cristionogion, ac i'r Cristionogion ddysgu llawer gan y Tyrciaid. Ond, gellid gofyn, i Guizot a'i frodyr,—onid allasai y Cristionogion a'r Mahometaniaid ddysgu gan eu gilydd drwy gyd-fasnachaeth, drwy gyd-deithio, drwy lythyrau a thrwy lyfrau, a thrwy rydd-gyfeillachau? ac onid allasent ddysgu gan eu gilydd yn llawer gwell drwy foddion felly, na thrwy gyfarfod eu gilydd mewn brwydrau angeuol ar faes y gwaed? Yr wyf yn meddwl fod ymresymiad Guizot gyda golwg ar fuddioldeb y fath ryfeloedd yn hollol ddi-sail; a bod ei gasgliadau yn rhai o'r dosbarth mwyaf cyfeiliornus a niweidiol. Y casgliad tecaf ydyw fod y rhyfeloedd hyny wedi achosi colledion a niweidiau annirnadwy drwy Europe, a thrwy y rhan fwyaf o Asia. Nid hawdd i ni adael yr adroddiadau hyn heb wneud bump o sylwadau cymwysiadol, heb helaethu arnynt.

1. Nad oes dim all effeithio yn fwy niweidiol na rhagfarnau a chenfigenau sectyddol croes-bleidiau eglwysig. Yr ydym yn gweled yn holl hanes y canol oesau fod Pabau Eglwys Rhufain yn llawn o ragfarn yn erbyn Patriarchiaid Eglwys Groeg;

a bod y ddwy eglwys, heblaw cenfigenu wrth eu gilydd, yn llawn o gynddaredd tu ag at ddeiliaid eglwys fawr Mahomet. Ac yr oedd ymgais ac ymroad pob un o'r sectau hyn yn fwy o lawer at ddyfetha eu gilydd, nag at ddiwygio eu gilydd ; ond cytunent oll yn burion i ddiraddio ac erlid, fel Heretic, bob Diwygiwr rhyddfrydig a fyddai am gynyg goleuo, a gwareiddio, a dedwyddu y byd drwy foddion efengylaidd. Yr oedd rhagfarnau a chenfigenau y croes-bleidiau hyn yn cadw y byd a'r eglwys mewn cynhenau a therfysgoedd anrheithol ac anorphen.

2. Fod deiliaid y credoau goreu, pan wedi ymollwng yn eu sêl a'u rhagfarn sectol i ffyrdd drwg, yn llithro yn fynych i eithafoedd gwrthunach a mwy niweidiol na'r barbariaid gwaethaf. Yr oedd creulonderau "milwyr y groes" pan yr enillasant Antioch a Jerusalem, mor farbaraidd a dim creulonderau a gyflawnwyd erioed gan y Mahometaniaid pan yn nghynddaredd poethaf eu barbareidd-dra. Y mae yn rhyfedd fod Urbaniaid, a Simeoniaid, a Bernardiaid yr eglwys Gristionogol yn medru serio eu cydwybodau i allu cymeradwyo y fath greulonderau.

3. Y mae yn alarus i feddwl fel y mae rhyfeloedd, a'r llygredigaethau cydfynedol â rhyfeloedd, wedi difwyno hen wledydd cyfoethocaf ac enwocaf y ddaear. O mor ffrwythlawn erbyn heddyw y buasai meusydd a gwinllanoedd, a gerddi a pherllanau dyffrynoedd mawrion y Nile, a'r Euphrades, a'r Tigris, oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel ! O mor gyfoethog erbyn heddyw y buasai hen ddinasoedd enwog Palestina, a'r Aipht, a Syria, a Mesopotamia, ac Assyria, a Chaldea, a Media, a Persia, oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel ! O mor ddeniadol erbyn heddyw y buasai golygfeydd hen dywysogaethau Groeg oddeutu Athen, a Corinth, a Philippi oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel ! O mor brydferth erbyn heddyw y buasai gwyrddlesni yr ynysoedd lliosog sy'n gorphwys yn mynwes Môr y Canoldir oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel ! O mor gyfleus erbyn heddyw y buasai hen borthladdoedd enwog holl ochrau y môr mawr hwnw oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel ! Buasai yn hyfryd

iawn i roi tro drwy wastadedd Mamre, a gwastadedd yr Iorddonen, a gwastadedd Shinai, a thrwy ddyffryn Achor, a dyffryn Escol, ac i ddringo llethrau Pisga a Nebo, a Sinai a Seion, a Horeb a Hermon, a Carmel a Basan, a Libanus a Lebanon, a Mynydd yr Arch, a Mynydd yr Olew-wydd, a Mynydd y Groes, ac i ymweled â gerddi Solomon a Nebuchodonosor, a gardd Eden, a gardd Gethsemane, a gardd Joseph, pe buasai mwy o ôl diwydrwydd a chyfeillgarwch o gylch eu llwybrau, a llai o ôl trais a rhyfel wedi eu difwyno. Y mae yr adgofion am ddifrod, a galanastra, a llygredigaethau, a chreulonderau hen ryfeloedd gwaedlyd yr Assyriaid, a'r Babyloniaid, a'r Mediaid, a'r Persiaid, a'r Groegiaid cyn dyddiau Crist ; a rhyfeloedd y Rhufeiniaid, a rhyfeloedd y Groes, a rhyfeloedd y Gothiaid a'r Vandaliaid ar ol hyny, yn llenwi yr holl enaid â gresyndod. O mor luosog a gwerthfawr erbyn heddyw y buasai manteision dysgeidiaeth a chelfyddyd, a chyfleusderau teithio a masnachu drwy yr holl hen wledydd hyny oni buasai difrod a llygredigaethau rhyfel !

4. Nid oes dim modd i bawb gael cartref yn Jerusalem, na chael tŷ haf yn nghoedwig Libanus, na chael gardd wrth afon Cedron, na chael gwinllan yn Engedi, na chael grawnsypiau o ddyffryn Escol, na chael gwinwryf ar odre Libanus, na chael perllan yn Eden, na chael teml ar Moria, na chapel yn Bethlehem, nac odfa yn Emmaus, na chymanfa ar ben Carmel, na swper yn Bethany, na chael llwyn cysgodfawr at fyfyrdod a gweddi ar Fynydd yr Olew-wydd, na chael lle beddrod yn ngardd Joseph, nac yn maes Macpelah. Gan nad eill pawb ddim cael y rhagorfreintiau hyn, beth a wneir yn wyneb hyny ? Ai cynhyrfu gwahanol genedloedd i ymryson a'u gilydd am danynt, ac i ryfela a'u gilydd er cael meddiant o honynt ? Nage, ond eu cynhyrfu i gydymanog i geisio cael y byd oll yn gysegredig i'r Arglwydd, i geisio gwneud "lleoedd sanctaidd" yn mhob gardd ac yn mhob glyn, ar bob bryn ac yn mhob coedwig, i geisio cael pob anialwch a phob anghyfaneddle i lawenychu, a chael pob diffeithwch i orfoleddu a blodeuo fel rhosyn, i gael

gogoniant Libanus i wisgo pob mynydd, a hyfrydwch Hermon i wregysu pob bryn, a godidowgrwydd Saron i brydferthu pob gwastadedd. Cael pob gardd fel Eden, pob gwlad fel Palestina, cael y byd oll i flodeuo mewn harddwch, ac i lawenychu hefyd â llawenydd ac â chan, cael hen ddaear y felldith yn ddaear y fendith, yn ddaear newydd yn yr hon y bydd cyfiawnder a chariad yn cartrefu, a chael ei holl awyr yn llawn o "arogl peraidd" Cristionogaeth.

5. Dylai hanes "Rhyfeloedd y Groes" a phob hen hanes o'r fath, ein dysgu i gofio y rhaid i'r gwroniaid penaf blygu dan law angau. Mor fuan yr oedd pob Alexander a phob Cæsar, pob Hannibal a phob Scipio, pob Tancred a phob Saladin yn cael ei orchfygu gan angau. Nid oedd gan yr un o honynt ddim nerth yn nydd marwolaeth, ac nid oedd bwrw arfau yn y rhyfel hwnw. Yr unig ryfelwr anorchfygol yw yr hwn sy'n cymeryd ato holl arfogaeth Duw. Dyna'r unig ryfelwr sydd yn gallu gwrthsefyll yn y dydd drwg. Dyna'r unig ryfelwr gaiff "wedi gorphen pob peth sefyll." Y mae bywyd hwnw wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw. Y mae hwnw yn goncwerwr, ac yn "fwy na choncwerwr." Y mae ei Gapten yn ei wisgo mewn dillad gwynion, yn gosod ei enw yn llyfr y bywyd, yn cyffesu ei enw ger bron ei Dad a cher bron ei angylion ef, yn ysgrifenu arno enw ei Dduw, ac enw dinas ei Dduw, sef y Jerusalem newydd, ac yn ysgrifenu arno ei enw newydd ei hun, ac y mae yn rhoddi iddo eistedd gydag Ef ar ei orseddfainc, megis y gorchfygodd yntau, ac yr eisteddodd gyda'i Dad ar ei orseddfainc ef, a chaiff y gwir orchfygwyr eu gwneud yn freninoedd ac yn offeiriaid i Dduw ac i Grist, i deyrnasu gyda hwy yn oes oesoedd.

Y mae galw uchel yn awr am filwyr i'r rhyfel ysprydol. Y mae pregethwyr mwy gwresog a mwy efengylaidd nag Urban, ac na Bernard yn gwahodd ac yn cymell eu gwrandawyr i droi allan i "Ryfeloedd y Groes." Nid enill dinasoedd ydyw eu hamcan, ond enill eneidiau i gymdeithas rhinweddau Iawn mawr y Groes. Y mae'r udgyrn yn bloeddio i'r frwydr. Y

mae'r baneran yn chwifio ar holl binaglau tir Immanuel. Y mae "Milwyr y Groes" yn ymdaith i faes yr ymdrech; ac y maent mewn gwell yspryd, ac mewn gwell arfogaeth nag oedd milwyr Pedr y Mynach a Walter Pennyless. Y mae eu bryd ar enill yr holl ddaear i'r iawn etifedd, sef i fod yn eiddo ein Harglwydd ni a'i Grist ef. Y mae yn wir fod milwyr y bwystfil a'r gau-broffwyd ar y maes; y mae yn wir fod tywysogion moethus y Babylon fawr, wedi eu dilladu â phorphor ac ysgarlad, ac wedi eu gwychu ag aur a pherlau, yn arwain eu byddinoedd i'r frwydr. Y mae yn wir hefyd fod milwyr anffyddiaeth a choelgrefydd yn lliosog ac yn llidiog, a'u bod eto mewn meddiant o'r lleoedd prydferthaf ac uchaf o'r maes, y mae yn wir fod ysprydion y pydew heb waelod wedi myned allan at freninoedd y ddaear er eu cynhyrfu i drefnu eu byddinoedd i wneuthur rhyfel yn erbyn yr hwn sydd yn eistedd ar y march gwyn, ac yn erbyn ei lu ef; y mae yn wir eu bod yn llawn cynddaredd i ryfela â'r Oen, ond yr Oen a'u gorchfyga hwynt; oblegyd Arglwydd arglwyddi ydyw, a Brenin breninoedd, ac y mae ganddo wisg wedi ei throchi mewn gwaed, ac ar ei ben goronau lawer; a'r rhai sydd gydag ef ydynt alwedig, ac etholedig, a ffyddlawn; a'i luoedd a'i canlynant ef ar feirch gwynion, wedi eu gwisgo mewn lliain main, gwyn a glân; ac arfau eu milwriaeth nid ydynt gnawdol, ond nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr. Gorchfygir Gog a Magog. Delir ysprydion y bwystfil a'r gau-broffwyd. Rhwymir Satan. Sefydlir y Jerusalem Newydd ar y ddaear. Bydd pabell Duw gyda dynion, ac efe a drig gyda hwy, ac a fydd yn Dduw iddynt, a sych ymaith bob deigr oddiar eu llygaid hwynt. Ac efe a ddywedodd wrthyf, Ysgrifena, canys y mae y geiriau hyn yn gywir ac yn ffyddlon. Y mae y frwydr yn awr yn ei phoethder mwyaf ar bob cwr o'r maes, ac y mae y nefoedd yn disgwyl i bob un o'i milwyr wneud ei ran, a'r hwn sydd yn gorchfygu a etifedda bob peth. Y mae y fuddugoliaeth yn sicr o droi o du saint Duw.

Gwir ydyw fod rhanau o'r wybren mewn cyffro,
  Ond tyrfu wrth gilio mae'r storom yn awr;
Cenfigen a drenga, a nefol dangnefedd
  Deyrnasa mewn mawredd dros wyneb y llawr:
Dinystriol beirianau tân rhyfel a ddryllir,
  Y march coch a rwymir mewn cadwyn o bres;
Ymleda yr heulwen, nes chwalu'r tywyllwch
  A blodau brawdgarwch a dŷf yn ei gwres.

Defnyna santeiddrwydd o'r nef fel gwlith Hermon,
  Melysa gysuron holl gylchoedd y byd;
Addurna y cerbyd, a'r meitr, a'r goron,
  Nefola serchiadau y galon i gyd;
Ireiddia ei olew olwynion masnachaeth,
  A hwylia ei awel holl longau y môr;
Ei darth gwyd o'r allor, a'i iachus aroglau
  A leinw holl gonglau cysegroedd yr Iôr.

Yr anial di-annedd, fel rhosyn, flodeua,
  Y myrtwydd addurna hardd odrau y bryn;
Yn mhen y mynyddoedd bydd ŷd yn ddyrneidiau,
  Tŷf brwyn lle bu'r dreigiau, daw'r crasdir yn llyn:
Bwytant o bêr ffrwythau'r gwinllanoedd a blanant,
  A'u tai gyfaneddant dros ddedwydd oes hir;
Harddwridog a heinif y ceir y mab can' mlwydd
  Hyfrydwch a llwydd a briodant y tir.

Sylfaenir pryd hyn y Jerusalem Newydd
  A Saphir,—a hon fydd gogoniant y byd;
O feini dymunol y gwneir ei therfynau,
  A'i phyrth fydd o berlau uchelbris i gyd:
Ag aur y palmentir ei llydain heolydd,
  O fewn ei magwrydd bydd iechyd dilyth,
A thrwy ei grisialaidd ffenestri tywyna
  Gogoniant Jehofa, heb fachlud mwy byth.

Tymhorau ei gweddwdod a'i galar a dderfydd,
  Llawenydd i'r holl genedlaethau a fydd;
O fewn ei therfynau am drais byth ni chlywir,
  A chenedl a enir o'i mewn yr un dydd:
Breninoedd a welant ei dysglaer ogoniant,
  Ac iddi y dygant anrhegion heb rif;
Diwellir ei phlant â helaethrwydd dyddanwch,
  A'i heddwch ymchwydda fel tònau y llif.

Llŷs Ior geir i'w chanol, ac allan o'i orsedd
  Yr afon risialaidd a lifa heb drai;
O'i deutu bydd tyrfa nad ellir ei rhifo
  Yn rhodio heb deimlo na melldith na gwae:
Dan gysgod iachusol gwyrdd ddail pren y bywyd
  Cydgadwant wyl hyfryd heb lygredd na phoen;
A'r Oen ga'dd ei ladd a'u bugeilia hwy'n wastad,
  A byrdon eu caniad fydd—*Teilwng yw'r Oen.*

COLUMBUS A'I DDARGANFYDDIADAU.

Ganwyd Christopher Columbus yn Genoa tua'r flwyddyn 1436. Yr oedd ei rieini o deulu cyfrifol, er yn isel eu hamgylchiadau. Eu galwedigaeth oedd cribo gwlân. Columbus oedd yr hynaf o'u plant, tri mab ac un ferch. Yr oedd ei ddau frawd, Bartholomew a Diego, yn meddu llawer o'r un yspryd ag yntau. Ychydig wyddir o hanes eu mebyd, ond y mae'n amlwg i'w rhieni wneud ymdrech i roddi ysgol iddynt. Dysgodd Columbus ddarllen, ac ysgrifenu, ac elfenau rhifyddiaeth, pan yn bur ieuanc. Bu am ychydig fisoedd yn athrofa enwog Padua. Ymroddodd tra yno i ddysgu *mathematics*, yn enwedig y cangenau cysylltiedig â seryddiaeth, morwriaeth, a daearyddiaeth. Gorfu iddo droi adref o'r athrofa pan yn bedair ar ddeg oed. Nid oedd ganddo ddim chwaeth at drin gwlân. Yr oedd ei holl galon ar forwriaeth. Yr oedd Genoa y pryd hyny yn enwog am ei llongau, wrth ei bod mewn lle mor fanteisiol ar lan Môr y Canoldir. Yr oedd llawer o'i bechgyn ieuainc yn troi allan yn forwyr. Dechreuodd Columbus ei yrfa fel morwr cyn bod yn bymtheg oed ; ac yr oedd o'r dechreu yn deall morwriaeth yn well na neb o'i gyfoedion. Bu yn hwylio llongau marsiandiaeth i wahanol borthladdoedd nes oedd yn bedair ar ddeg ar hugain oed, pan y symudodd i fyw i Lisbon. Priododd yno ferch i forwr enwog, a chafodd gyda hono lyfrau a mapiau, ac offer morwriaeth ei thad. Ei brif waith, drwy y pymtheg mlynedd y bu yn Lisbon, oedd tynu mapiau. Yr oedd hyny yn dwyn cryn enill iddo, oblegyd fod mapiau lled gyflawn yn gwerthu yn uchel yn y dyddiau hyny, cyn dyfeisio y gelfyddyd o'u hargraffu. Byddai map da yn werth can' punt. Llywodraeth Portugal, yn yr oes hono, oedd y flaenaf yn Europe am gefnogi morwriaeth. Yr oeddid heb ddeall y pryd hyny y gellid hwylio o gylch cyfandir Affri-

ca i'r East Indies; ond yr oeddid yn dechreu dychymygu bod hyny yn bosibl, ac yr oedd y Tywysog Henry, brenin Portugal, yr hwn oedd yn deall deddfau morwriaeth gystal a neb yn ei oes, wedi gosod ei fryd ar fynu chwilio hyny allan; ac yr oedd yn gwahodd ato y morwyr, a'r teithwyr, a'r daearyddwyr enwocaf o bob man, i ymgyngori â hwy yn nghylch hyny, a'i orchymyn iddynt wrth farw oedd, am beidio rhoddi i fyny eu hymchwiliadau nes cael ffordd i India, a gwledydd y Dwyrain heibio i ororau Deheuol Affrica. Dyn myfyrgar, anturiaethus, haelfrydig oedd y Tywysog Henry, a darfu i'w siampl effeithio ar deyrnasoedd eraill. Magwyd awyddfryd drwy Europe i astudio morwriaeth, ac i ymchwilio am wledydd anadnabyddus. Bu marwolaeth y Tywysog Henry yn golled i Columbus, ac i achos morwriaeth. Yr oedd tyb gref drwy Europe y pryd hyny fod goludoedd lawer o bob math yn rhai o Dalaethau India; ac yr oedd yr awydd i fedru cael ffordd i hwylio yno heibio i ben Deheuol Affrica yn cryfhau beunydd. Yr oedd dau deithydd enwog, o'r enw Marco a Polo, tad a mab, wedi bod yn ngwledydd y Dwyrain, ac wedi treulio amryw flynyddoedd yn llŷs llywydd mawr cyfoethog Tartary, ar oror China. Dychwelasant ar ol bod ddwy flynedd ar bymtheg oddicartref, wedi casglu goludoedd lawer iawn, ac wedi enill ffafr amryw o dywysogion y Dwyrain. Cyhoeddodd y mab hanes eu teithiau, yn cynwys darluniad o gynyrch, ac adnoddau, a golygfeydd y gwledydd oeddynt wedi deithio. Effeithiodd ei adroddiadau i fagu yspryd teithio drwy brif lysoedd a phorthladdoedd Europe, a gwnaeth argraff dwys ar feddwl Columbus. Wrth ddyfal ddilyn ei alwedigaeth o dynu mapiau, yr oedd yn dyfod i gyfeillach rhai o'r un yspryd ag ef ei hun, ac yr oedd yn ychwanegu yn barhaus at ei wybodaeth o forwriaeth a daearyddiaeth. Yr oedd dau beth yn glynu o hyd yn ei feddwl, sef y rhaid bod parthau helaeth o'r ddaear heb eu darganfod; a bod yn alluadwy, gan fod y ddaear yn gorff crwn, i fyned o'i hamgylch; ac felly i gyrhaedd gororau dwyreiniol India drwy hwylio yn mlaen tua'r Gorllewin; a phan

oedd pawb eraill yn chwilio am ffordd i India y Dwyrain drwy forio tua'r Dwyrain, yr oedd Columbus a'i fryd ar gyrhaedd y Dwyrain trwy gychwyn tua'r Gorllewin. Dyna oedd uchaf yn ei feddwl ddydd a nos, y gellid croesi yr Atlantic i ryw diroedd ag oeddynt mewn cysylltiad â gwledydd y Dwyrain. Yr oedd yn gywir yn ei dybiaeth am dir y tu hwnt i'r Atlantic; ond yr oedd yn camgymeryd wrth dybied mai tros foroedd y Gorllewin yr elid gyntaf o Portugal i India.

Yr oedd amryw bethau yn cadarnhau ei olygiad fod rhyw wledydd newyddion yn y Gorllewin. Yr oedd morwyr wedi gweled darnau o goed, ac estyll naddedig, a chorsenau breisgion, yn cael eu cario gan y tónau o flaen gwyntoedd y gorllewin; ac yr oeddid wedi cael ar ynys fechan yn mhell yn y môr, ddau gorff annhebyg i gyrff Europëaid. Wrth fyfyrio ar y pethau hyn, aeth ei farn mor gryf ac mor glir ar y pwnc, fel y penderfynodd dynu cynllun mordaith i hwylio tu ag India tros foroedd y gorllewin. Esboniodd ei gynllun mewn llythyr at Lywodraeth Genoa ei ddinas enedigol, gan erfyn eu cymorth i'w gyflawni; ond gwrthodwyd a diystyrwyd ei gais. Gosododd ei gynllun wedi hyny o flaen John, Brenin Portugal. Yr oedd John yn ddyn ymchwilgar, a gwrandawodd yn astud ar ei esboniadau; ond mewn dull annheg ac anfoneddigaidd, darfu iddo, ar gais rhai o'i gyngorwyr, fenthyca cynlluniau Columbus, ac anfon llong ymaith yn ddiarwybod iddo, i wneuthur ymchwiliadau. Aeth y llong hono yn mhellach i'r gorllewin nag Ynysoedd Cape Verd, ond cododd tymestl i'w herbyn, a dychwelodd y morwyr mewn dychryn, gan gyhoeddi nad oedd cynllun Columbus ddim ond dychymyg dyn gorphwyllog. Digiodd Columbus wrth dwyll breninol y fath annhegwch, a digiodd mor ddwys fel y penderfynodd ymgilio o Lisbon. Gwnaeth ail gais am gefnogiad o Genoa, ond bu yn aflwyddiannus. Trodd ei wyneb wedi hyny tua llys Spaen. Yr oedd ganddo obaith go gryf am gymorth oddiyno, oblegyd yr oedd y frenines Isabella yn enwog am gefnogi y fath anturiaethau. Yr oedd ei wraig serchoglawn erbyn hyn wedi marw, a chych-

wynodd tua Spaen i osod ei gais o flaen Ferdinand ac Isabella. Pan yr oedd un hwyr yn lluddedig ar ei daith yn Neheudir Spaen, trodd at fynachlog i ofyn am ychydig o fara a dwfr i'w fachgenyn bychan Diego, ag oedd yn teithio gydag ef, a phan yr oeddynt yn disgwyl wrth y porth am yr elusen, daeth Blaenor y Fynachlog heibio, hoffodd agweddiadau ac ymddiddanion Columbus, a gwahoddodd ef i'w dŷ, a chroesawodd ef dros y gauaf, a gwahoddodd amryw o'i gyfeillion mwyaf gwybodus i ddyfod i ymddiddan â Columbus am ei gynllun i fyned i chwilio am fyd newydd yn y Gorllewin. Nid anghofiodd Columbus byth am garedigrwydd haelfrydig Juan Perez, ei gyfaill cyntaf yn Spaen. Yn nechreu y gwanwyn dilynol, yn y flwyddyn 1486, cychwynodd tua dinas Cordova, lle yr oedd y brenin a'r frenines y pryd hyny yn cynal eu llŷs, ac yn parotoi at ryfel yn erbyn y Moors. Gadawodd ei fachgen bychan yn ngofal ei gyfaill tirion Juan Perez, a chafodd lythyrau ganddo i'w gymeradwyo ef a'i gynllun i sylw "*Confessor*," neu offeiriad teuluaidd y frenines; ond yr oedd hwnw yn rhy brysur, neu yn rhy uchel, ac hefyd yn rhy ddifoes a diddysg, i wneud unrhyw sylw o gynlluniau y fath ddieithryn. Tra yr oedd y brenin a'r frenines yn symud o'r naill fan i'r llall i ddwyn yn mlaen eu rhyfelgyrch, arosodd Columbus yn Cordova i dynu mapiau, ac enillodd ei ymddygiad boneddigaidd, a'i ymddiddanion synwyrlawn sylw amryw foneddigion, ac yn eu mysg, Mendoza, Archesgob Toledo, ac Archgardinal Spaen. Credodd y cardinal fod rheswm yn nghynllun Columbus, a mynodd gyfle buan i'w osod o flaen y brenin a'r frenines. Barnasant hwythau ei fod yn naturiol, ac archasant i offeiriad y frenines —y gwr ag oedd cyn hyny wedi bod mor ddisylw o Columbus —i alw cyfarfod o ddynion mwyaf gwybodus a chelfyddgar y deyrnas, i ystyried ei gynygion; a dacw y morwr isel o Genoa yn nghanol cynhadledd o brif ddynion Spaen, seryddwyr, daearyddwyr, a haneswyr, a'r rhan fwyaf o honynt yn eu llaeswisgoedd eglwysig, wedi dyfod yn nghyd i wrando ar ei gynllun; ond yr oeddynt bron oll yn llawn o ragfarn yn ei erbyn;

ac yn ceisio codi gwrth-ddadleuon o'r Ysgrythyrau, ac o ysgrifeniadau tadau yr eglwys! Atebodd Columbus eu gwrth-ddadleuon mewn dull pwyllog, goleu, syml, a boneddigaidd; ond cyn iddynt ddyfod i unrhyw benderfyniad, ymadawodd y llŷs o Cordova ar ol eu rhyfel; ac anghofiwyd y pwnc drwy holl ystod pum' mlynedd y rhyfel â Granada. Disgwyliodd Columbus yn amyneddgar am flynyddoedd; ond o'r diwedd anfonodd ei frawd Bartholomew i Loegr i osod ei gynllun ger bron Harri y Seithfed. Yr oedd argoelion y buasai Harri yn cefnogi yr anturiaeth, ond cymerwyd Bartholomew yn garcharor gan forladron, a chollwyd drwy hyny y gobaith am gael cymorth o lŷs Lloegr. Yn yr adeg hono derbyniodd Columbus wahoddiad oddiwrth frenin Portugal i ddychwelyd i Lisbon; ond, yr oedd wedi cael twyll bradwrus yno, a gwrthododd gydsynio. Yr oedd erbyn hyn yn heneiddio, yn bymtheg a deugain oed, ac yn dechreu ofni y byddai farw cyn cael unrhyw gyfle i gynyg ei anturiaeth. Penderfynodd ymfudo o Spaen; ond cyn cychwyn crybwyllodd ei ddymuniad wrth ddau o Dduciaid cyfoethocaf y Deyrnas; ond gwrthododd pob un o honynt ei gynorthwyo. Ar hyny gwnaeth ei feddwl i fyny i gynyg llŷs Ffrainc, a pharatodd i'w daith. Galwodd yn mynachdy ei gyfaill caredig Juan Perez wrth gychwyn. Effeithiodd yn fawr ar Perez ei weled yn ymadael felly heb gael unrhyw atebiad, ar ol disgwyl am gynifer o flynyddoedd, ac erfyniodd arno beidio ymadael ar unwaith. Yr oedd Perez wedi bod yn "Father Confessor" i'r frenines, ac aeth yn union i Santa Fe, lle yr oedd y pryd hyny yn gwarchae ar brif ddinas Granada. Gosododd achos Columbus o'i blaen mewn lliw mor glir, fel yr anfonwyd yn ddioed i'w gyrchu i'r llŷs, ac addawyd ei gynorthwyo, ond ar amodau ag oeddynt yn ei wneud ef yn *is-arweinydd* yr anturiaeth, ac nid yn *llywydd* iddi. Wrth glywed y fath gynygiad, trodd Columbus ei gefn ar y llŷs, a neidiodd ar gefn ei asyn, ac aeth i'w ffordd; ond anfonwyd cenadon ar frys i'w wahodd yn ol, a chytunwyd iddo gael bod yn "admiral" yr anturiaeth, ac yn "rhaglaw" y gwledydd a

ddarganfyddai. Arwyddwyd y cytundeb gan y brenin a'r frenines yn ninas Santa Fe, ar yr ail dydd ar bymtheg o Ebrill, 1492, a gwnaed parotoadau yn uniongychol at y fordaith. Rhoddwyd gorchymyn i arolygwyr porthladd Palos i barotoi tair o longau i fyned allan dan lywyddiaeth Columbus; ond pan ddeallwyd yr amcan, nid oedd neb yno a roddai ei longau, ar unrhyw amod, at y fath anturiaeth, ac yr oedd y morwyr gwrolaf yn dianc o'r cyrhaedd, ac yn ymguddio rhag cael eu rhwymo i'r fath wasanaeth. O'r diwedd daeth tri brawd cyfoethog o'r enw Pinzon yn mlaen i gynorthwyo Columbus. Rhoddasant eu llongau at y gwasanaeth—y fwyaf i fod dan lywyddiaeth Columbus—ac arwyddasant eu bwriad i fyned allan eu hunain yn gapteniaid y ddwy leiaf. Erbyn hyny daeth yspryd newydd dros y morwyr, yr oedd digonedd yn barod i fyned, a chyn pen mis yr oeddid yn barod i gychwyn.

Yr oedd tywysogion yr oes hono, fel yn mhob oes, yn araf iawn ac yn gynil iawn i gynorthwyo cynlluniau o fuddioldeb cyffredinol, tra yr oeddynt ar yr un pryd yn haelfrydig iawn i ddwyn yn mlaen eu rhyfeloedd drudion, difrodawl, a gwaedlyd. Tair o hen longau bychain gwaelion oedd Ferdinand Fawr o Aragon, ac Isabella Fawr o Castile yn fedru fforddio i Columbus i wneud ei anturiaeth bwysfawr. Nid oedd y ddwy leiaf ddim gwell na badau glo afonydd yr oes bresenol. Yr oedd iddynt gabanau yn y ddau ben, ond yr oedd y canol yn agored heb *deck*, neu fwrdd drosto. Yr oedd y fwyaf, sef llong Columbus, yn "*full decked,*" ond yr oedd yn rhy gaegin at y fath fordaith. Enw y fwyaf oedd "Santa Maria," yn dwyn baner Columbus; enw yr ail oedd "Pinta," yr hon a lywyddid gan Martin Pinzon; enw y drydedd oedd "Nina," yr hon a lywyddid gan Vincente Pinzon.

Ar yr ail dydd o Awst, 1492, aeth Columbus a'i gydforwyr yn orymdaith drefnus i'r eglwys i gyfaddef eu pechodau er derbyn gollyngdod oddiwrthynt, ac i ddeisyf bendith Duw ar eu mordaith; ac ar doriad y wawr dranoeth hwyliasant ymaith yn ngwydd torf fawr o edrychwyr, y rhai oeddynt yn anfon eu

gweddiau i'r nef am lwyddiant yr anturiaeth. Gydag iddynt gychwyn, daeth llyw y Pinta yn rhydd, yr hyn a esbonid gan y morwyr fel argoel o ddrwg. Cyrhaeddwyd y Canary Isles ar ol deg niwrnod o forio. Adgyweiriwyd y llongau cregin yno, a chymerwyd i mewn ddwfr ac ychwaneg o luniaeth, a hwyliwyd oddiyno ar y chweched o Fedi, yn syth tua'r Gorllewin. Wrth golli eu golwg ar y Canary Islands, a gweled eu bod yn gwynebu ar foroedd pell ac anadnabyddus, ymollyngodd y morwyr i wylo, ac i guro eu mynwesau gan ing, dan aethau ofn, na chaent byth mwy weled tir eu gwlad. Deallodd Columbus y cai drafferth oddiwrth y morwyr, ac arferodd ei holl ddoniau i'w calonogi, ac yr oedd ganddo nid yn unig ysbryd gwrol, a meddwl dyfeisgar, ond y doniau mwyaf deniadol. Deallodd y morwyr yn fuan ei fod yn fwy cyfarwydd â deddfau morwriaeth nag unrhyw gapten oeddynt hwy wedi weled o'r blaen, a'i fod yn haeddol o bob ufudd-dod ac ymddiried. Erbyn y pedwerydd ar ddeg o Fedi yr oeddynt dros ddau cant o leagues, neu chwe' chan' milldir, y tu draw i'r Canaries—yn mhellach nag y bu yr un Spaenwr erioed cyn hyny. Aethant i ddychryn yno drwy fod nodwydd eu cwmpas, yn lle cyfeirio at y seren-ogledd, yn gogwyddo tua'r Gorllewin. Nid oedd Columbus ei hun yn gwybod dim y pryd hyny am ogwyddiad y cwmpas, ac nid oedd yn deall yr achos o hyny; ond dyfeisiodd reswm i dawelu dychryn y morwyr. Y mae yr achos o ogwyddiad y cwmpas yn ddirgelwch ag sydd hyd heddyw heb gael ei esbonio. Pwy all ddirnad defnyddioldeb yr offeryn bychan "cwmpawd y morwr." Y mae wrth ysgwyd ei nodwydd fechan tua'r Gogledd yn medru dangos i'r teithydd bob awr o'r dydd a'r nos tua pha le y bydd ei wyneb. Nid rhyfedd i forwyr Columbus ddychrynu wrth ei weled yn gogwyddo ychydig oddiwrth ei nôd, yr oedd yn naturiol iddynt gasglu fod eu hunig gyfarwyddwr ar y cefnfor pell yn troi yn anffyddlawn iddynt. Parhausant i hwylio tua'r Gorllewin, a phan gawsant y "trade wind" o'u tu, yr oeddynt yn myned yn mlaen yn gyflym iawn, ac yn hwylus iawn. Pan

oeddynt tua deuddeg can' milldir y tu hwnt i'r Canaries, yr oedd wyneb y môr mor lawn o hesg fel yr oedd yn debycach i gefn *prairie* nag i gefn y môr. Yr oedd hon yn olygfa newydd i'r morwyr, a pharodd gryn anesmwythder iddynt. Yr oeddynt yn ofni weithiau i'r hesg eu hatal i hwylio yn mlaen, neu y glynent ar y ddaear yn ngwraidd yr hesg, neu yr aent ar draws creigiau a guddid gan ddail yr hesg; ond yr oedd Columbus yn ceisio pregethu er eu cysur fod yr hesg yn arwyddo eu bod yn tynu tua rhyw wlad. Cawsant awel gref o'u tu i'w chwythu yn mlaen drwy'r hesg tewaf, ac ar yr un pryd gwelent adar yn ehedeg uwch eu penau tua'r Gorllewin. Erbyn hyn yr oeddynt bron ddwy fil a haner o filldiroedd y tu draw i'r Canaries, ac wedi morio llwybr hollol anadnabyddus am dros dair wythnos. Yr oeddynt yn dechreu meddwl fod, nid yn unig Columbus, ond fod eu brenin a'u brenines, a'r adar, a'r hesg, a'r cwmpawd, a'r cyfan am eu twyllo, a thorodd eu hofnau a'u dychryn allan yn gwynion cyhoeddus yn erbyn llywodraethwyr eu gwlad am roddi gwrandawiad i ddychymygion, a choel i addewidion estron anghenus fel Columbus. Yr oedd y digalondid wedi ymdaenu drwy y tair llong, ac wedi gorchfygu y swyddwyr yn gystal a'r morwyr. Cynaliasant gynadleddau o'r naill long i'r llall, ac ar ol cydymgyngori dechreuasant haeru eu bod wedi dilyn digon ar y fath anturiaethwr, a'i bod yn hen bryd iddynt droi tua'u gwlad, a bod yn rhaid i Columbus droi yn ol, neu gymeryd ei fedd yn eigion y môr. Deallodd erbyn hyn fod ei sefyllfa yn wir beryglus, ac y byddai yn anhawdd iddo gael ufudd-dod na threfn gan ddynion dan lywodraeth y fath ddychryn, a hiraeth, a siomiant, ac anwybodaeth. Ni wyddai pa foment y byddai i'w grwgnachrwydd dori allan yn wrthryfel llofruddiog. Ni chymerodd arno ei fod yn gwybod am eu cynlluniau i'w erbyn. Edrychai yn wrol a siriol arnynt. Esboniai yn fynych iddynt yr anrhydedd a'r elw iddynt hwy ac i'w gwlad fyddai darganfod gwlad newydd. Bryd arall, dywedai mewn iaith gref, nad allent ddim meddwl am droi yn ol, ar ol dyfod mor bell, a

gollwng eu gafael o'r anrhydedd oedd bron yn eu meddiant, heb fod yn anffyddlon i'w brenin, ac i'w gwlad a'u cenedl, ac iddynt eu hunain, ac i'w holoeswyr. Crybwyllai bryd arall fod yr awelon o'u tu, ac y byddai yn ddiogelach iddynt fyned yn mlaen gyda hwy, na throi yn ol y pryd hyny i'w herbyn. Llwyddodd felly i'w tawelu am rai dyddiau. Trodd ychydig o'i linell i ddilyn ehediad yr adar; ond nid oedd dim tir yn dyfod i'r golwg. O'r diwedd dacw wŷr ei long yn ymdyru yn gynhyrfus ar y *deck*, ac yn tystio yn ei wyneb nad aent ddim pellach, gan ddweyd mewn iaith fygythiol, fod yn rhaid iddo droi yn ol ar unwaith. Gwelodd fod pob ufudd-dod wedi darfod, fod pob trefn ar ben, ac mai ofer fyddai iddo geisio rhesymu yn eu herbyn, ac erfyniodd yn daer am eu cymorth am dri diwrnod, ac ymrwymodd i droi yn ol os na chyrhaeddent dir mewn tri diwrnod. Er mor gynddeiriog oeddynt am droi tu ag adref, plygasant i'w gais. Yr oedd Columbus yn bur hyderus y caent ryw dir cyn pen tri diwrnod. Yr oedd yr adar yn lliosogi o'u deutu, ac yr oedd yn eu mysg amryw o adar y tir. Yr oedd y môr yn bâshau bob tro y plymient. Gwelwyd pren ag oedd newydd gael ei naddu, a gwelwyd corsenau oeddid newydd dori, yn nofio ar frig y dôn. Codwyd cangen o'r môr ac aeron cochion gloywon arni. Yr oedd cymylau yr hwyr yn gwisgo lliwiau gwahanol i arferol. Yr oedd yr awyr a'r awel yn tyneru ac yn cynesu. Yr oedd aroglau y wlad yn dechreu eu cyrhaedd. Yr oedd Columbus yn bur hyderus fod tir yn agos: ac yn mîn nos yr unfed dydd ar ddeg o Hydref, ar ol gweddiau cyhoeddus ar y bwrdd, gorchymynodd i'r hwyliau gael eu plygu, ac archodd i bawb fod ar eu gwyliadwriaeth, rhag iddynt gael eu chwythu i dir yn nhywyllwch y nos. Arosodd pob dyn ar y bwrdd heb gynyg rhoddi hûn i'w amrantau, gan graffu mewn pryder am olwg ar dir. O gylch dwy awr cyn canol nos, pan oedd Columbus yn sefyll ar ben blaen y llong, gwelai *oleuni* yn y pellder, a dangosodd ef yn ddistaw i ddau o swyddwyr y llong. Yr oedd y tri yn ei weled ar unwaith, ac yn ei weled yn symud. Y Pinta oedd

y llong orau o'r tair am hwylio, ac yr oedd yn cadw yn mlaen bron o hyd, ac ychydig ar ol canol nos, dyma floedd lawen o'r Pinta—"TIR, TIR, TIR." Yr oedd dynion y llongau eraill yn araf i'w credu, rhag eu bod yn camgymeryd, a disgwylid yn bryderus iawn am doriad y dydd. Ar wawriad y deuddegfed dydd o Hydref, 1492, diflanodd pob amheuon, gwelent ynys o goedwigoedd hyfryd, a meusydd gwyrddion, a ffrydiau dyfroedd o fewn pum' milldir iddynt. Dechreuodd morwyr y Pinta ganu hymn o ddiolchgarwch, ac unodd gŵyr y llongau eraill yn fyw ac yn gynes yn y gân, gyda dagrau o lawenydd, ac ar ol y gwasanaeth priodol o dalu diolch i'r nefoedd, taflasant eu hunain at draed Columbus, i erfyn arno faddeu iddynt eu hanwybodaeth, a'u hanghrediniaeth, a'u gwrthryfel yn peri iddo gymaint o anesmwythder, trwy geisio lladd ei obaith am ddygiad i ben ei gynlluniau gwerthfawr. Yr oeddynt bron yn ei addoli, gan ei ystyried yn ddyn wedi ei ysprydoli o'r nefoedd i gyflawni amcan uwch cyrhaedd dychymyg uchaf yr oesau a aethant heibio.

Gydag i'r haul godi rhwyfasant eu cychod i dir, gan chwifio eu banerau, a chanu alawonau milwraidd, ac fel yr oeddynt yn nesau i'r tir yr oedd y brodorion yn ymdyru oddeutu y lan, yn llawn o syndod wrth eu gweled hwy, a gweled eu llongau. Columbus oedd y cyntaf i lanio, mewn gwisg hardd, a chleddyf noeth yn ei law, a syrthiodd ar ei liniau, mewn teimlad diolchgar, a'i galon a'i lygad yn llawn, a chusanodd y llawr. Dilynwyd ei siampl gan bawb o'r gwŷr. Codasant lun y groes, a syrthiasant o'i blaen i ddiolch o waelod calon am lwyddiant eu mordaith, ac yna cymerasant feddiant o'r wlad yn enw Llywodraeth Spaen. Yr oedd y brodorion yn dyrfaoedd o'u deutu, ac yn syllu mewn syndod ar eu defodau, ond heb eu deall, ac heb feddwl fawr am y canlyniadau o'u hymweliad. Yr oedd eu llongau a'u harfau tân yn peri dychryn i'r brodorion, y rhai a dybient eu bod wedi disgyn o un o'r bydoedd uchod i ymweled â'r ddaear.

Yr oedd Columbus a'i wŷr bron mor synedig a hwythau.

Yr oedd y llysiau, a'r planhigion, a'r coedydd mor wahanol i'r rhai oeddynt wedi weled yn Europe. Yr oedd y tir yn ymddangos yn ffrwythlawn, er heb fawr o ôl trin arno. Yr oedd yr hinsawdd yn gynes, ond yn nodedig o hyfryd. Yr oedd y brodorion yn rhai o gorff lluniaidd, o liw copr tywyll, ac yr oeddynt yn gwbl noethion, a'u gwallt llaes yn hongian dros eu hysgwyddau. Yr oeddynt yn heinif eu hysgogiad, yn gyflym eu llygad, o edrychiad tyner a gŵylaidd; ond yn ymddangos yn ofnus, yn enwedig ar y cyntaf; ond daethant o radd i radd yn bur rhydd a chyfeillgar, ac yr oeddynt yn foddlon i fasnachu, ac yn barod a llawen iawn i roddi yr addurn aur oedd ganddynt am y mân deganau oedd y Spaeniaid yn gynyg yn eu lle. Gwisgodd Columbus ei ditl a'i awdurdod swyddol fel "*Admiral*" y môr, a "*Viceroy*" y wlad newydd, yn ol amodau ei "Charter." Galwodd enw yr ynys yn St. Salvador. Gellid gweled amryw ynysoedd eraill o'i deutu. Gelwir hwynt yn awr y "Bahama Islands." Y mae y fordaith o'r Canaries i'r Bahamas yn dros dair mil o filldiroedd.

Ar ol morio am bythefnos yn mysg yr ynysoedd hyny, daethant i olwg ynys fawr Cuba. Pan laniasant yno, diangodd y brodorion ar y cyntaf, ond deuwyd hwy yn fuan i gyfeillachu, a dangosasant bob caredigrwydd yn eu gallu. Yn mhen ychydig ddyddiau ar ol hyny daethant i olwg ynys fawr hyfryd Hayti. Diangodd y brodorion yno wrth eu gweled yn glanio, ond daliasant un o'r gwragedd. Tawelasant ei dychryn trwy eu tiriondeb, a rhoddasant anrhegion iddi wrth ei gollwng ymaith, a phan fynegodd hithau i'w chymydogion am eu caredigrwydd, daethant o bob cwr yn dorfeydd o'u deutu yn yr yspryd a'r dull mwyaf cyfeillgar. Arosasant yn Hayti am fis cyfan i wneud ymchwiliadau, a sicrhau Columbus yn ei adroddiadau nad oedd na phin na thafod fedrai ddarlunio prydferthwch yr ynys; a dywedai am y bobl eu bod mor hawddgar, mor heddychol, mor deg, ac mor hawdd eu trin, fel y gallai dystio ar ei lŵ nad oedd drwy yr holl fyd ddim tirionach pobl na hyfrydach gwlad. Adroddai eu bod yn caru eu cymydogion fel

hwy eu hunain, fod eu tymer yn addfwyn, a'u hymadrodd yn felus, a'u gwên yn serchoglawn, ac er eu bod heb wisgoedd, fod eu hymddygiad yn foneddigaidd a chanmoladwy. Dyma ddarluniad pwyllog Columbus ei hun o'r brodorion a welodd yn nhiroedd newyddion y Gorllewin.

Yr oedd yr olwg ar y morwyr o Spaen yn gostwng ar eu gliniau ac yn gweddio, ac yn wylo, ac yn canu, ac yn addunedu, ac yn diolch o flaen "Llun y Groes" ar eu glaniad cyntaf yn y byd newydd, yn hynod o hyfryd; ond y mae yn rhwygo y galon i feddwl am eu creulonderau llofruddiog mor fuan ar ol hyny tu ag at y brodorion boneddigaidd a diniwed, caredig a hawddgar, a heddychol a hawdd eu trin.

Yr oedd Columbus yn dychymygu o hyd eu bod wedi cyrhaedd ynysoedd dwyreiniol India a China, y rhai a ddarluniasid gan Marco Polo. Yr oedd wedi gosod ei fryd gymaint ar gyrhaedd India drwy fôr y Gorllewin fel yr oedd yn methu cael goruchafiaeth ar ei gamsyniad gyda golwg ar fesuriad cylch y ddaear.

Tra yr oedd yn aros yn Hayti derbyniodd wahoddiad oddiwrth un o benaethiaid yr ynys i ymweled ag ef, a hwyliodd tu ag yno. Yr oedd y môr yn berffaith dawel, a chan ei fod heb gysgu am dros ddeuddydd, ymneillduodd i'w gaban i gael ychydig o orphwys, gan ymddiried y llyw i'r *pilot*, a gorchymyn iddo beidio ei gollwng o'i law am foment ar unrhyw gyfrif; ond yn anffyddlon i'w ymddiried, rhoddodd y pilot y llyw i ofal bachgenyn dibrofiad a diofal, a chariwyd y llong gyda llif y môr yn erbyn craig. Deffrodd yr ergyd Columbus, ond erbyn iddo neidio i'r bwrdd yr oedd y dwylo wedi gwylltio mewn dychryn ac anobaith. Archodd iddynt gymeryd cwch a bwrw angor y pen ol i'r llong; ond yn lle hyny, rhwyfasant ymaith yn eu dychryn am eu bywyd tu ag at y Nina ag oedd o fewn milldir iddynt. Archodd wedi hyny am dori i lawr yr hwylbrenau er ysgafnhau y llong; ond yr oedd pob peth yn rhy ddiweddar, ymddatdoodd yr hen long gregin; eithr wrth fod y môr mor dawel, gallodd y cychod o'r Nina gyrhaedd yno cyn

iddi suddo, ac achubwyd pawb o'r dwylo, a phob peth ag oedd o ddim gwerth. Yr oedd y Penaeth a'u gwahoddasai yn ofidus iawn oblegyd yr anffawd. Brysiodd i lawr i lan y môr, ac yr oedd yn awyddus i wneud yr oll ar a fedrai er adgyweirio y golled.

Yr oedd Martin Pinzon, Capten y Pinta, yn ddyn balch, hunanol, cenfigenllyd, anffyddlawn, a bradwrus. Yr oeddid wedi ei golli ef a'i long er ys amryw wythnosau. Yr oedd ei long braidd yn gyflymach ac yn gryfach na'r ddwy eraill, ac er fod Columbus wedi erchi ac erfyn o'r dechreu am i'r tair llong aros yn nghyraedd eu gilydd, hwyliodd Martin Pinzon ymaith o St. Salvador, gan ddisgwyl gwneud darganfyddiadau, a chael cyfleusderau manteisiol i farsiandio, a thrwy hyny enill enw ac elw iddo ei hun, ar draul drygu Columbus. Yr oedd Columbus ar ol drylliad ei long, ac ar ol colli y Pinta, mewn cyfyng-gyngor. Nid oedd ganddo ond y llong leiaf o'r tair, sef y Nina, ac yr oedd hono yn rhy fechan i gynwys dynion a llwythi y ddwy long; ac felly penderfynodd adael haner ei wŷr yn Hayti, a dychwelyd i Spaen am ychwaneg o longau ac o ddarpariaethau. Yr oedd yr ynys yn un nodedig o hyfryd, a ffrwythlawn, a deniadol. Yr oedd y morwyr am y mwyaf parod i aros yno. Yr oedd penaethiaid a phreswylwyr yr ynys yn hoff iawn iddynt aros, yn benaf er mwyn eu cynorthwyo hwy yn erbyn y "Caribs," sef llwythau ysglyfaethgar o'r ynysoedd Caribbeaidd fyddent yn ymruthro yno weithiau i ladd ac anrheithio. Ac yr oedd yn dda gan Columbus ddal ar yr achlysur i gychwyn sefydliad Yspaenaidd yn y byd newydd. Dewiswyd deunaw ar hugain o'r gwŷr i aros yn yr ynys, ac adeiladwyd amddiffynfa iddynt, ac yna dechreuodd Columbus gasglu darpariaethau tu ag at ei daith adref. Prynodd gymaint o aur ar a fedrai gael gan y brodorion. Urddodd Arada, cyfaill cyfrifol, cymeradwy i fod yn llywydd y sefydliad newydd. Erfyniodd ar y gwŷr i fod yn ufudd i'w llywydd, yn ffyddlawn i'w gilydd, ac i fod yn gyfiawn ac yn gyfeillgar tu ag at y brodorion; addawodd eu canmol wrth awdurdodau

Spaen, ac ymrwymodd i ddwyn adgyfnerthion iddynt mor fuan ag y medrai; ac yna ar y pedwerydd dydd o Ionawr, 1493, cychwynodd tu ag adref, gan alw heibio i amryw o aberoedd Hayti ar ei ffordd wrth gychwyn. Yn mhen deuddydd daeth o hyd i'r Pinta, ar ol ei cholli am dros chwech wythnos. Ceisiodd Martin Pinzon ymesgusodi trwy ddweyd mai y tywydd croes oedd wedi ei wasgu oddiwrthynt, a'i gadw gyhyd oddiwrthynt. Yr oedd Columbus yn gwybod fod ei esgus yn ddisail; ond yr oedd yn well ganddo ei derbyn na myned i unrhyw brawf, am y gallai y naill long fod o wasanaeth i'r llall ar eu mordaith faith tu ag adref. Yr oedd Pinzon wedi casglu ychydig o aur, ond nid oedd wedi gwneud dim darganfyddiadau o unrhyw werth. Yr oedd hyd y fordaith oedd o'u blaen, a gwaelder eu hen longau ar ol pum' mis o forio, a hiraeth y morwyr am eu cartref yn gwneud Columbus yn awyddus am gyflymu gymaint ar a fedrai. Yr oedd ganddo ar ei fwrdd gasgliad gwerthfawr o gynyrchion y gwahanol ynysoedd, ac o wahanol adar, a chryn lawer o aur, a chwech o'r brodorion. Ar ol morio yn llwyddiannus am fis, cododd tymestl ofnadwy i'w herbyn. Esgynent i'r nefoedd, disgynent i'r dyfnder, ymdroent fel meddwyn, eu holl ddoethineb a ballodd. Ni fedrent drwy eu gweddiau at Dduw, na'u hymbiliau am gyfryngdod y seintiau, na thrwy ddim o'u swynion ychwaith, dawelu y storom. Yr oedd eu dinystr yn ymddangos yn anocheladwy, a phob gobaith wedi darfod. Disgwylient bob moment gael eu claddu yn y tônau. Yr oedd calon Columbus ei hun yn lleg ynddo gan ing a thrallod; nid yn unig o herwydd y perygl am ei fywyd, ond am y difadid y byd o bob hysbysrwydd am ei ddarganfyddiadau. Hyny oedd yn gwasgu drymaf ar ei galon ef. Yr oedd yn fwy awyddus i gadw coffadwriaeth o'r fordaith, nag oedd am gadw ei fywyd; ac felly yn nghanol nerth y dymestl, pan oedd ei long yn crynu ac yn ocheneidio, ysgrifenodd ar femrwn ychydig o hanes ei ddarganfyddiadau; plygodd y memrwn i fyny mewn lliain olewedig, trodd hwnw eilwaith mewn cŵyr toddedig, a chauodd y cyfan

mewn baril gref, a gollyngodd hono i'r tónau mewn gobaith y deuai rhyw fordeithwyr felly o hyd i hanes a allai fod mor bwysfawr i'r byd. O'r diwedd tawelodd y dymestl; ond erbyn hyny yr oedd y Pinta wedi ei adael yr ailwaith, ac yr oedd pob sail i gasglu fod Martin Pinzon wedi ei adael yn fwriadol er cyrhaedd adref o'i flaen, i gael yr anrhydedd 'i fod y cyntaf i hysbysu am y "byd newydd." Pan gyrhaeddodd Columbus yr Azores cadwyd ef yno amryw ddyddiau, o herwydd dadl â Llywydd Portugiaidd un o'r ynysoedd hyny, a chydag iddo gychwyn oddi yno, cododd ail dymestl, yr hon a'i chwythodd i geisio noddfa yn y Tagus. Gwahoddwyd ef yn garedig gan frenin Portugal i ddyfod i Lisbon, a chafodd yr anrhydedd a'r boddhad o ddarlunio yno lwyddiant ei anturiaeth fawr yn nghlyw y brenin a'r llŷs, ag oeddynt bedair blynedd ar ddeg cyn hyny wedi gwrthod ei gynygion a diystyru ei gynlluniau. Ar ol cael pob anrhydedd a chroesaw yn Lisbon am bum' niwrnod, hwyliodd tua Spaen: ac ar y pymthegfed dydd o Fawrth cyrhaeddodd y porthladd bychan o ba un y cychwynasai, ar ol bod allan am saith mis a phedwar diwrnod. Mawr iawn oedd gorfoledd y preswylwyr wrth weled ei long fechan, dan ei baner, yn dyfod i mewn i'r porthladd, yn llwythog o ffrwythau y byd newydd. Derbyniwyd ef gyda llawen floedd. Canwyd holl glychau, a seiniwyd holl udgyrn y lle. Cauwyd pob gweithfa a phob masnachdy er cael clywed ac adrodd yr hanes am lwyddiant ei anturiaeth. Gweithred gyntaf Columbus ar ol glanio, oedd myned i'r cysegr i ddiolch i'w Gynhaliwr am ffyniant ei fordaith. Yn hwyr y dydd hwnw daeth y Pinta i mewn wedi ei churo yn erwin gan yr ail dymestl, a than deimlad dwys o euogrwydd am ei ymddygiad anffyddlawn, aeth Martin Pinzon yn glaf i'w wely, a bu farw yn mhen ychydig ddyddiau. Ni chafodd ef ddim o fwyniant y croesaw a'r anrhydedd. Ni ddaw dim da yn y diwedd o unrhyw anffyddlondeb a bradwriaeth.

Aeth Columbus oddiyno drwy Seville i Barcelona, lle yr oedd y brenin a'r frenines y pryd hyny yn cynal eu llŷs. Ffurfiwyd

gorymdaith fawr o'r pendefigion uchaf eu henwau a'u hurddas i'w arwain i'r ddinas. Cododd y brenin a'r frenines i'w dderbyn yn eu Saloon penaf; ac yno, yn nghanol enwogion y deyrnas, cafodd Columbus yr hyfrydwch o adrodd hanes ei fordaith. Pan yn darlunio ynysoedd y byd newydd, crybwyllodd am hyfrydwch yr hinsawdd, am ffrwythlonedd y tir, am fythol wyrddlesni y coedydd, am y llysiau, a'r ffrwythau, a'r peraroglau; am loyw-liwiau yr adar; am yr olwg obeithiol oedd yno am aur; ac am addfwynder y brodorion. Yr oedd chwech o honynt yn bresenol gydag ef. Crybwyllodd fod gwaelder eu bythod, a'u dodrefn, a'u hoffer, a'u harfau, yn brawf o'u hanwybodaeth a'u musgrellni; ond ychwanegodd nad oedd wedi cael dim argoelion o eilunaddoliaeth yn eu mysg; ond fod ganddynt grediniaeth addolgar yn y Bod Goruchaf. Terfynodd ei araeth yn y geiriau canlynol: "Fod Duw wedi cadw i freninoedd Spaen, nid yn unig holl drysorau y byd newydd, ond y trysor anrhaethol fwy o gael tyrfa ddirif o eneidiau i'w ddwyn i mewn i fynwes yr eglwys Gristionogol."

Gydag iddo derfynu ei anerch syrthiodd holl dorf bendefigaidd y llŷs ar eu gliniau, tra y canwyd anthem o ddiolch gan gôr y capel breninol. Columbus, ac anturiaeth Columbus, oedd testyn siarad a syndod pawb. Rhoddwyd rhyddid iddo alw gyda'r brenin a'r frenines yr awr a fynai. Yr oedd pendefigion uchaf y deyrnas yn falch o gael ychydig o'i gyfeillach. Taenwyd y newydd am ei ddarganfyddiadau drwy holl wledydd Europe; a chodwyd ei enw ar unwaith i'r bri uchaf. Yr oedd pawb fel yntau yn credu mai ynysoedd Dwyreiniol India oedd y rhai a ddarganfuasai, a galwyd hwy yr "Indies;" ond pan ddeallwyd y camgymeriad, mai nid Indies y Dwyrain oeddynt, dechreuwyd eu galw yn "West Indies;" ac y maent yn cael eu galw felly hyd heddyw.

Ond yn nghanol pob mawredd, yr oedd Columbus yn cofio ei addewid i'r cymdeithion oedd wedi adael yn Hayti, a pharatodd yn ddioed at ail fordaith. Cafodd dair o longau mawrion, a phedair ar ddeg o rai manach; ac oll yn llwythog o bob

darpariaethau i'r sefydliad newydd yn Hayti. Nid oedd dim anhawsdra iddo yn awr gael cymdeithion; a hyny o bobl ieuainc, o deuluoedd anrhydeddus; ond yn gyffredin, nid rhai wedi eu dwyn i fynu yn segur ac yn foethus gartref, ydynt y bobl oreu am wlad newydd. Yr oedd yn eu mysg lawer o offeiriaid yn llawn o sêl i bregethu Cristionogaeth i baganiaid y byd newydd. Hwyliodd o Cadiz ar y pumed ar hugain o Fedi, 1493, i gyfeiriad mwy deheuol na'r tro cyntaf; a'r tir cyntaf a gyrhaeddodd, ar yr ail dydd o Tachwedd, oedd un o'r ynysoedd Caribbeaidd, yr hon a alwodd Dominica. Ar ol morio am dair wythnos yn mysg yr ynysoedd hyny, a rhoddi enwau i Porto Rico ac amryw eraill o honynt, hwyliodd tua Hayti; ond erbyn iddo gyrhaedd y porthladd, nid oedd yno neb o'i hen gymdeithion i'w groesawu. Deallodd yn lled fuan y gwirionedd trwm eu bod wedi cael eu lladd oll. Yr oedd yn anhawdd i gael gwybod yr holl wir; ond yr adroddiad oedd fod y Spaeniaid yn dyfod allan yn arfog o'u hamddiffynfa i dreisio, ac anrheithio, a chyflawni pob trosedd yn un chwant; ac i'r brodorion lidio wrthynt, ac ymosod ar yr amddiffynfa, a'u lladd oll. Sylfaenwyd sefydliad arall yno yn ddioed. Tynwyd cynllun dinas, a dechreuwyd adeiladu ar unwaith; a gwnaed yno anneddau cysurus a diogel i'r ymfudwyr oeddynt am aros yno. Galwyd enw y ddinas Isabella er anrhydedd i frenines Spaen; ond dechreuodd anghydfod a grwgnachrwydd yno yn bur fuan. Deallodd y gwŷr mawr moethus fod yn rhaid llafurio cyn gallu llwyddo; a dechreuasant achwyn fod Columbus wedi eu hudo oddicartref. Yr oeddynt wedi dychymygu fod yno ddarnau o aur ar wyneb y tir, a bod yno gloddfeydd o berlau; ac nad oedd dim yn eisiau ond eu casglu; heb ystyried nad oes dim medi, yn y tir goreu, heb hau yn gyntaf. Er ceisio tawelu y grwgnachwyr, cymerodd Columbus daith gyda hwy o amryw wythnosau drwy wahanol ranau o'r ynys: ac ar ei ddychweliad, penododd ei frawd Diego yn llywydd y sefydliad; a chymerodd fordaith o dros bedwar mis i chwilio am "Ynys yr Aur" ag oedd Marco Polo wedi grybwyll am dani. Ei brif

ddarganfyddiad y tro hwnw oedd ynys Jamaica. Ni ddaeth o hyd i "Ynys yr Aur." Effeithiodd ei lafur y daith hono ar ei iechyd, ac aeth yn hollol ddiallu o ran ei gorff a'i feddwl; ac nid oedd gan ei swyddwyr ddim gobaith am ei fywyd; a dychwelasant i Hayti; ac erbyn iddynt gyrhaedd yno, pwy oedd i'w dderbyn gyntaf yn y porthladd ond ei frawd colledig, Bartholomew, wedi dianc o gaethiwed y môr-ladron, ac wedi cael derbyniad croesawgar gan Henri y Seithfed, brenin Lloegr. Erbyn iddo gyrhaedd i Spaen yr oedd Columbus wedi cychwyn i'w ail fordaith. Cafodd yntau lynges yno i'w ddilyn, yn llwythog o ddarpariaethau i'r sefydliad yn Hayti. Bu cyfeillach annisgwyliadwy ei frawd yn foddion i adloni meddwl Columbus, a thrwy hyny i adnewyddu ei iechyd. Yr oedd Bartholomew yn ddyn o lai o athrylith na Columbus, ond yr oedd yn ddyn o graffineb, a phwyll, a phenderfyniad, tra nodedig. Yr oedd y sefydliad wedi syrthio i annrhefn a therfysg yn absenoldeb Columbus. Yr oedd trais a chreulonderau y sefydlwyr gwynion wedi cynddeiriogi y brodorion i wrthryfel; a gwaith gwaedlyd, a maith, a dyrus, fu eu darostwng i ufudd-dod: lladdwyd amryw Spaenwyr, a miloedd lawer o'r brodorion cyn cael tawelwch. Cymerwyd eraill o'r brodorion yn gaethion, ac anfonwyd hwy i Spaen i'w gwerthu yn y gaeth-farchnad. Felly, er yr holl anthemau, a'r gweddiau, a'r addunedau, dechreuodd y Spaenwyr yn gynar ormesu yn dost iawn. Gosodasant dreth ar bob un dros bedair ar ddeg oed,—treth o swm penodedig o aur ar y rhai oeddynt yn nghyraedd yr aur-gloddiau, a phum' pwys ar hugain o *cotton* ar bawb eraill; ac yr oedd y trethoedd hyn i'w talu, nid yn flynyddol, ond bob tri mis. Yr oedd llunio gorthrwm fel hyn yn groes iawn i'r yspryd oedd Columbus wedi ddangos yn y dechreu; ac yn gwbl anghyson â'r egwyddorion oedd wedi arddel: ond yr oedd gelynion iddo yn Spaen, yn cenfigenu wrth ei lwyddiant, ac yn llunio bradwriaethau er ceisio ei ddrygu yn mhob modd yn eu gallu; ac yr oedd yntau, yn ei or-awydd i gasglu aur a phethau eraill i'w hanfon adref, er cadw i fyny enwogrwydd ei anturiaeth, yn ym-

ollwng i orthrymu y brodorion; a bu yno annbrefn a therfysg am lawer o fisoedd. Yn yr adeg hono, llwyddodd ei elynion yn Spaen i gael gan y brenin a'r frenines i anfon swyddog allan, sef un o Stafellyddion y brenin, i chwilio i ymddygiadau Columbus. Ymddygodd hwnw ar ei ddyfodiad i'r ynys mor drahaus a nwydwyllt fel yr oedd yn cyflym andwyo y sefydliad; ac yn nechreu y flwyddyn 1496, ar ol gosod ei frawd Bartholomew yn llywydd yn ei le, dychwelodd Columbus i Spaen er esbonio ac amddiffyn ei ymddygiad. Darfu i'w ymddangosiad annisgwyliadwy yn Spaen, a'i ddull pwyllog yn amddiffyn ei ymddygiad a'i ymdrechiadau, a'i esboniad goleu o werth ei ddarganfyddiadau, a'r pwys mawr o wneud defnydd priodol o honynt, gywilyddio a dystewi ei athrodwyr; a chafodd awdurdod i baratoi llynges newydd i fyned allan y drydedd waith; ond yr oedd yn llawer mwy anhawdd iddo gael dynion y tro hwn na'r tro o'r blaen. Yr oedd swyddwyr y llywodraeth yn fwy oeraidd, ac yr oedd cenfigen rhai o honynt yn gweithio yn gryf iawn yn ei erbyn, mewn amryw gylchoedd Gwasgodd hyny ef i gynyg y cynllun mwyaf annoeth a niweidiol ag oedd bosibl—sef newid cospau y drwg-weithredwyr oeddynt wedi cael eu dedrydu i weithio yn y carchar-longau a'r mwnglodd-iau, a'u halltudio i gaeth-weithio yn Hayti. Buasai mor resymol iddo ddisgwyl casglu grawnwin oddiar ddrain, neu ffigys oddiar ysgall, a disgwyl ffrwythau addfwynder a gonestrwydd oddiar gymdeithas o'r fath sefydlwyr. Ac y mae yn wir alarus i feddwl fel y darfu i Loegr a gwledydd eraill ddilyn siampl Spaen am lawer o oesau, trwy alltudio eu troseddwyr gwaethaf i wenwyno sefydliadau ieuainc, newyddion, eu talaethau tramor. Y mae ymddygiad felly yn hollol mor afresymol a phe byddai i fam gariadus ddewis mamaeth heintus i fagu ei babanod.

Yn niwedd Mai 1498, cychwynodd Columbus ar ei drydedd fordaith, gyda chwech o longau. Cymerodd gyfeiriad mwy deheuol na'r un o'r ddau dro blaenorol; a glaniodd yn Paria, ar gyfandir Deheubarth America Ar ol morio llawer gyda gororau y cyfandir i wneud ymchwiliadau, gorfu iddo hwylio

tua Hayti; achos fod ei hen longau mor gregin. Erbyn iddo gyrhaedd Hayti, nid oedd yno ond terfysg yn lle trefn. Yr oedd ei frawd Bartholomew wedi llywyddu yn fanwl yn ol rheolau uniondeb, ond yr oedd y Chief Justice, Roldan, o genfigen ato, am nad oedd yn Spaenwr, ac am nad oedd o uchelwaedoliaeth, wedi codi gwrthryfel yn ei erbyn; ac felly wedi dyrysu pob gwaith a llwyr atal ffyniant y sefydliad; a gorfu i Columbus ddefnyddio ei holl ddoniau i gael pethau i ryw drefn. Adferodd y Prif-farnydd i'w swydd, a chyhoeddodd y cai pob terfysgwr faddeuant, ond dychwelwyd at ei ddyledswydd; ac felly, drwy lawer o bwyll ac o boen, llwyddodd i adferu trefn a thawelwch, o leiaf mewn ymddangosiad. Yn y cyfamser yr oedd ei elynion yn Spaen yn hustyng yn ei erbyn yn ddiorphwys. Yr oedd achwyniadau Roldan ac eraill, yn ei erbyn ef a'i frodyr yn cael eu credu gan awdurdodau Spaen; ac yr oedd Columbus, oblegyd y terfysg ydoedd o hyd yn nychu y sefydliad, yn methu anfon cyfoeth adref fel yr oeddid yn disgwyl. Yr oedd amryw anturiaethwyr newyddion am gael myned ar ei draws i gasglu y cyfoeth; a diameu fod amryw o fawrion y Llŷs yn sychedig am ei swydd fel Llywydd y Byd Newydd; ac yr oedd Ferdinand am gael rhyw achlysur, neu esgus, i dori ei gyfamod ag ef, er gallu ei ddiswyddo, a gosod un o bendefigion y Llŷs yn ei le; ond yr oedd y frenines Isabella yn parhau yn ffyddlawn iddo. Yn yr adeg hono, yr oedd rhai o'r Yspaenwyr wedi dychwelyd adref; ac wedi cymeryd gyda hwy rai o'r brodorion i'w gwerthu yn marchnad y gaethfasnach. Pan ddeallodd Isabella fod Columbus ei Rhaglaw, wedi goddef i'w "deiliaid Indiaidd" gael eu caethgludo felly, ffromodd, ac ymwylltiodd yn ei erbyn, ac anfonwyd Bovadilla, un o swyddwyr mwyaf nwydwyllt y Llŷs, i ymchwilio i ymddygiadau Columbus. Pan gyrhaeddodd Bovadilla y sefydliad, yn lle eistedd mewn barn i ymholi ac ymchwilio yn deg a manwl, yn ol yr addysg a'r eirchion a dderbyniasai, rhuthrodd yn ol hen genfigen a rhagfarn ei galon gul hunanol, a chymerodd feddiant o dŷ a dodrefn, a holl lyfrau ac ysgrifau Col-

umbus ; ac anfonwyd ef a'i frodyr, yn rhwym mewn gefynau heiyrn, dan ddedryd marwolaeth, i Spaen i gael eu dienyddio. Cynygiodd swyddog y llong oedd yn eu cario ddatod eu cadwynau trymion. Diolchodd Columbus iddo am dosturi ei garedigrwydd, ond gwrthododd y ffafr ; gan sylwi eu bod wedi cael eu rhwymo mewn haiarn drwy orchymyn breninol, a bod yr un awdurdod yn ofynol i'w gollwng yn rhydd : ac felly buont yn eu gefynau trymion drwy yr holl fordaith. Pan gyrhaeddasant Spaen, a phan welodd y bobl ddarganfyddwr meddylgar, a gwrol, a boneddigaidd y byd newydd yn "rhwym mewn cystudd a haiarn," aeth yn gynwrf gwyllt drwy holl ddinasoedd Spaen ; a phan ddeallodd Ferdinand ac Isabella fel yr oedd y teimlad cyffredinol yn gweithio mor gryf o du Columbus, darfu iddynt gondemnio eu Cenhadwr Bovadilla yn yr iaith gryfaf, am ddefnyddio eu henw a'u hawdurdod hwy i gyflawni y fath drais gwaradwyddus â phrif gymwynaswr yr oes. Gorchymynasant ryddhau y carcharorion urddasol yn ddioed, ac anfonasant osgordd anrhydeddus i'w dwyn i'r llŷs : dirymasant y ddedryd oedd i'w herbyn, ac addawsant gospi awdwr y fath gam. Pan y daeth Columbus i'w gwyddfod, torodd allan i wylo yn uchel, taflodd ei hun i lawr at eu traed, a bu am hir amser heb allu yngan gair, oblegyd cynwrf ei deimladau. Diswyddwyd Bovadilla ; ond yn lle anfon Columbus yn ol, mewn anrhydedd dwbl, fel y dylasid, anfonwyd Ovando, un o farchogion Spaen, i fod yn llywydd yn ei le : eithr addawyd y cai Columbus ei adsefydlu yn holl ragorfreintiau ei swydd, ar ol gorphwys ychydig yn Spaen, a chael hamdden i baratoi at fordaith arall o ymchwiliadau.

Yn yr adeg hono, yr oedd Vasco De Gama, mordeithydd enwog Portugal, newydd ddychwelyd adref o'r India Ddwyreiniol, ac wedi morio yno, ac oddiyno, o gylch pen deheuol Affrica ; ac felly wedi dyfod o hyd i'r ffordd ag yr oeddid wedi son cymaint am dani ; a gorchest mawr De Gama oedd yn llyncu bron bob ymffrost drwy holl Europe. Yr oedd Columbus yn credu o hyd fod cûlfor, neu ryw fynedfa, i forio yn mlaen

tua Honduras, ac y gallai yntau gyrhaedd i gyrau India y Dwyrain y ffordd hono; a dychwelyd i Spaen, naill ai i fyny y Môr Coch, neu ar hyd ffordd newydd De Gama, heibio i ben tir Affrica. Yr oedd Columbus erbyn hyn yn tynu yn hen ŵr, ond yr oedd ei galon o hyd yn sefydlog ar fordaith felly o "gylch y byd." Yr oedd yr "*Idea*" fawr o "fordaith o gylch y ddaear" wedi gwreiddio yn ei galon, a chymeryd meddiant o'i holl feddwl. Yr ydys yn arfer meddwl a dweyd am dano ei fod yn ddyn o alluoedd cryfion, o fyfyrdodau gweithgar, o yspryd gwrol, penderfynol, a dyfalbarhaol: ond nid dyna'r cyfan: yr oedd ei galon yn llosgi ynddo o sêl grefyddol. Yr oedd yn arfer cydnabod Rhagluniaeth yn ei holl symudiadau. Yr oedd yn credu ei fod wedi cael yr anrhydedd o ddarganfod y byd newydd yn ol arfaethau gras y nefoedd; ac yr oedd yn credu fod Rhagluniaeth yn trefnu iddo fod yn offerynol i enill y byd at Gristionogaeth. Yr oedd ynddo hefyd gryn lawer o sêl "Rhyfelwyr y Groes." Yr oedd yn credu mai efe gai y fraint o enill y "lleoedd sanctaidd" i ganlynwyr Iesu oddiar ganlynwyr y gau-broffwyd. Yr oedd yn credu fod y tri pheth crybwylledig wedi eu cysylltu â'u gilydd yn arfaethau y nefoedd, ac mai efe oedd yr offeryn dewisol i'w dwyn o amgylch. Cafodd yr anrhydedd uchel o gyflawni y cyntaf, sef darganfod America; ond y mae gan Ragluniaeth offerynoliaeth uwch a a phurach na'r eiddo Columbus, a sêl mwy hunanymwadol ac efengylaidd na'r eiddo Llŷs nac Eglwys Ferdinand ac Isabella i enill y byd at Gristionogaeth.

Hwyliodd Columbus o Cadiz i'w bedwaredd mordaith ar y nawfed dydd o Mai, 1502. Moriodd gryn lawer gyda gororau Deheubarth America, ond methodd gael y fynedfa ddisgwyliedig trwodd i foroedd India y Dwyrain, ac ni wnaeth unrhyw ddarganfyddiad o bwys arbenig. Yr oedd ei hen longau llwydion yn hollol anghymwys at y fath for-deithio; a gorfu iddo ddewis ac adgyweirio yr un oreu o honynt i ddychwelyd yn ol i Spaen. Effeithiodd y newydd am farwolaeth Isabella yn fawr iawn arno, oblegyd hi oedd y ffyddlonaf o bawb i'w

gefnogi; ac yr oedd ei cholli yn ergyd marwol i'w obeithion am unrhyw gefnogiad pellach, nac am unrhyw gydnabyddiaeth am ei fawr bryder, a'i hirfaith lafur. Dyn oeraidd, eiddigeddus, anniolchgar, cybyddlyd, anghyfiawn, oedd Ferdinand. Yr oedd yn anewyllysgar i wneuthur unrhyw ad-daliad i'r dyn oedd wedi dwyn y fath enill a'r fath ogoniant i'w freniniaeth. Suddodd Columbus i ddigalondid a thlodi, yn wyneb annhegwch Ferdinand a'i Lŷs. Yr oedd wedi cael ei dreulio allan gan y pryder a'r caledi a oddefasai yn ystod ei fywyd ymchwilgar a llafurus; a bu farw yn Valladolid, Mai 20, 1506, yn ddeg a thriugain oed. Bu farw mewn ymostyngiad a thawelwch, dan lywodraeth y parch uchaf i grefydd ag oedd wedi fynwesu drwy holl helyntion ei fywyd. Gydag iddo farw, yr oedd Ferdinand a'i bendefigion yn haner addoli ei goffadwriaeth. Ar ol ei adael yn ei "ddyddiau blin" yn ddigartref, ac yn ddisylw, adeiladasant golofn ardderchog uwch ei fedd yn Seville; ond ni chafodd Seville, nac un lle arall yn Spaen, yr anrhydedd o gadw ei lwch. Symudwyd ei gorff i eglwys gadeiriol St. Domingo, yn Hayti, yn ol archiad ei Lythyr-cymun; ond cafodd ei symud eilwaith i Havanna yn Cuba pan aeth Hayti i feddiant Ffrainc yn 1795.

Yn mhen deng mlynedd ar ol ei farwolaeth daeth mordeithwyr i lawnach adnabyddiaeth nag ef o ynysoedd a gororau America: a darfu i anturiaethwr o Florence o'r enw Amerigo gael yr anrhydedd oesol o roddi ei enw ar Raniad mawr o'r byd ddylasid alw ar enw Columbus. Nid ydym yn cofio i Columbus alw ar ei enw ei hunan yr un o'r manau a ddarganfyddodd: ond perthyna i Amerigo yr enwogrwydd o lunio anwireddau er udganu ei glod ei hun; a'r anonestrwydd o chwenychu anrhydedd oedd yn perthynu yn eglur ac yn gyfiawn i Columbus.

Priodola rhai yr anrhydedd o ddarganfod Cyfandir America i deulu o fordeithwyr enwog o'r enw Cabot, ag oeddynt yn byw yn Lloegr, er yn Venetiaid o genedl. Cawsant Charter a chymorth gan Harri y Seithfed, i wneud ymchwiliadau am

wledydd anadnabyddus: ac aeth John a Sebastian Cabot, tad a mab, allan tua'r Gorllewin, yn 1496, a darganfuasant ynys Newfoundland. Hwyliasant allan eilwaith yn y flwyddyn ddilynol i gyfeiriad mwy deheuol, a dywedir iddynt gyrhaedd Penrhyn Florida: os felly, canfuant Gyfandir America ychydig fisoedd cyn i Columbus ei weled; ond y mae hanes eu mordeithiau yn bur dywyll. Yr oedd Columbus wedi darganfod y West Indies, sef ynysoedd gororau America, dair blynedd cyn eu mynediad hwy allan. Yr oedd wedi bod yno ddwy waith yn mordeithio yn eu mysg; ac yr oeddid wedi taenu ei adroddiadau eglur am danynt, ac am y ffordd i'w cyrhaedd, nid yn unig drwy Spaen a Portugal, ond drwy holl wledydd Europe. Yr oedd hefyd, yn flaenorol i fynediad y ddau Cabot allan, wedi anfon ei frawd Bartholomew i esbonio ei gynlluniau i Lŷs Lloegr, ac y mae yn ddiamheuol mai ei adroddiadau ef, a'i gynlluniau ef, a'i gyfarwyddiadau ef, a'i *fapiau* ef, ddarfu gynhyrfu Harri y Seithfed a marsiandwyr Bristol i anfon allan y ddau Cabot tua "Byd Newydd" Columbus. Columbus oedd y cyntaf o Europe i groesi yr Atlantic. Cyflawnodd ei anturiaeth drwy lu o rwystrau. Gwnaeth awdurdodau Genoa, a Portugal, a Spaen, eu goreu i'w ddigaloni. Efe oedd y cyntaf i osod ei droed i lawr ar diroedd pell y Gorllewin fyd. Efe ddysgodd y ffordd i Cabot, ac Amerigo, a Balboa, a Magellan, a'u holl ddilynwyr, i groesi yr Atlantic; ac EFE ddylai gael yr anrhydedd o hyny.

Cymerai ormod o gylch i ni yn awr gynyg darlunio yn fanwl y cyfandir cyfoethog, a'r ynysoedd ffrwythlawn, a ddarganfyddwyd gan Columbus; ac y mae hyny, mewn ystyr, yn afreidiol; oblegyd fod eu daearyddiaeth, a'u hinsoddau, a'u hadnoddau mor adnabyddus; ond nid anmhriodol fyddai gwneud rhai crybwylliadau am y brodorion.

Byddai yn naturiol i ymholi, yn gyntaf, O ba le y daethant i'r byd Gorllewinol? Golyga rhai i'w rhieni cyntaf gael eu creu yno,—na ymfudodd eu hynafiaid erioed yno o wledydd y Dwyrain,—mai nid pobl o hil Adda ydynt, ond eu bod o gy-

fansoddiad a naturiaeth gwahanol i hiliogaeth hen deuluoedd Asia. Yr wyf fi yn methu eto derbyn y grêd yma. I Adda ac Efa, ar eu cread, y rhoddwyd y gorchymyn "Ffrwythwch, ac amlhewch, a llenwch y ddaear;" ac yr wyf yn credu i Ragluniaeth drefnu ar iddynt allu cyflawni y gorchymyn. Yr wyf yn credu iaith Moses, mai "Efa oedd mam pob dyn byw." Yr wyf yn derbyn barn gryno Paul, mai "O un gwaed y gwnaeth Duw bob cenedl o ddynion i breswylio ar holl wyneb y ddaear." Yr wyf yn credu fod Indiaid y Gorllewin yn anfarwol fel plant Adda,—eu bod yn gyfrifol fel plant Adda,—eu bod yn syrthiedig a llygredig fel plant Adda; a bod modd eu hachub a'u codi drwy gyfryngdod yr Ail Adda. Os gofynir pa fodd, neu pa bryd yr aethant o'r hen fyd i'r byd newydd; nis gellir ateb yn benderfynol. Yr oeddid yn medru morio yn yr hen oesoedd. Bu un fordaith fawr ddiogel yn nyddiau y diluw. Bu amser hir a thraul fawr i baratoi ati. Gwnaed pob gwawd o'r anturiaeth hono, ond atebodd y dyben; ac nid anghofiwyd byth yr hanes. Nid yw Culfor Behring rhwng Asia ac America ond pymtheg milldir ar hugain o led; a dichon ei fod yn gulach na hyny yn yr hen oesoedd. Nid gorchest fawr oedd croesi yno; a dichon fod mur terfyn culach na hyny mewn manau anadnabyddus yn ein hamser ni. Anhawdd gwybod pa le y mae y terfyn rhwng y ddau gyfandir yn y cyrau Gogleddol hyny, gan fel y mae y tir a'r dwfr yn ymblethu i'w gilydd yno. Yr oedd hefyd yn rhewi yn llym yn y cynoesoedd, yn amser Jacob ac yn amser Job; a dichon y gellid cerdded ar rew y pryd hyny o Siberia i Greenland, ac o Greenland i barthau o America. Nid oedd yn anmhosibl i fintai o anturiaethwyr groesi yr Atlantic yn yr hen oesoedd, fel y gwnaed gan Columbus ac eraill yn niwedd y bymthegfed ganrif. Gwnaeth y Greenlanders a'r Laplanders lawer o fordeithiau enbyd yn eu cychod crwyn.

Y mae llaweroedd yn barnu fod yr Atlantic Ocean, neu y Môr Werydd, ag sydd yn awr yn ymdreiglo rhwng Europe ac America, neu o leiaf ran fawr o hono, yn ddyffryn hyfryd, neu

yn wastadedd ëang; ac yn cysylltu cyfandir y Dwyrain wrth gyfandir y Gorllewin. Wrth ddwyn y ddaear o'r tryblith i drefn, dywedodd Duw, "Casgler y dyfroedd oddidan y nefoedd i'r un lle, ac ymddangosed y sychdir, ac felly y bu." A bernir gan amryw haneswyr, a beirniaid, ac athronyddion fod y "sychdir" y pryd hyny yn un cyfandir mawr tramwyadwy, yn cyrhaedd o gyrau eithaf Dwyrein-diroedd Asia hyd gyrau eithaf Gorllewin-diroedd America. Y mae y "sychdir" yn awr yn ddau gyfandir, sef yr un Dwyreiniol, yn cynwys Europe, Asia, ac Affrica, yr hwn a elwir yr "Hen Fyd;" a'r un Gorllewinol, yn cynwys y ddwy America, yr hwn a elwir y "Byd Newydd:" ac y mae yr Atlantic wedi ymlenwi, ac yn ymdreiglo rhyngddynt. Tueddir fi i feddwl fod yr "Hen Fyd" a'r "Byd Newydd" unwaith yn un cyfandir; ac y gellid teithio ar y "sychdir" o eithafoedd y Dwyrain i eithafoedd y Gorllewin: a bod y mor llydan ydys yn awr yn groesi wrth ddyfod o Gymru i'r Unol Dalaethau, y pryd hyny yn wastadedd ëang, tua thair mil o filldiroedd o led. Cofnodir fwy nag unwaith yn hen Groniclau y Beibl mai yn nyddiau Peleg y "rhanwyd," neu y gwahanwyd, neu y torwyd y ddaear: a golygir i hyny gymeryd lle drwy orlifiad y môr mawr o'r Gogledd, neu o'r De, nes llenwi yr holl wastadedd neu waelodion a elwir yn awr y "Mor Werydd:" ac mai felly y "rhanwyd," neu y gwahanwyd Europe ac America oddiwrth eu gilydd. A bernir hefyd mai yn yr adeg hono y ffurfiwyd "Môr y Canoldir," drwy i ryferthwy y gorlifiad mawr yn nyddiau Peleg dori drwy fwlch Gibraltar a chymeryd meddiant o'r wlad fawr isel oedd y pryd hyny yn derfyn, neu gysylltiad rhwng Europe ac Affrica. Y mae yn sicr fod rhyw ystyr pwysfawr i hen gofnodiad y Beibl am "raniad y ddaear yn nyddiau Peleg:" a thueddir fi yn gryf i gredu ei fod yn arwyddo rhyw raniad, neu holltiad, neu rwygiad, neu wahaniad mawr o waith natur, ac nad oes ynddo ddim cyfeiriad at unrhyw raniad o'r ddaear a wnaed gan hyny o bobl oeddynt y pryd hyny yn ei phreswylio. Byddai torwyd, neu holltwyd, neu gwahanwyd, yn gystal cyfieithiad a'r gair "rhan-

wyd;" ac y mae yn hawddach genyf feddwl fod y geiriau "rhanwyd y ddaear," yn arwyddo rhyw raniad, neu wahaniad, neu doriad, neu rwygiad trwy orlifiad y dyfroedd oblegyd rhyw gynwrf yn y ddaear, fel yr aeth yn ddwy ran,—na bod y geiriau yn arwyddo unrhyw raniad o'r ddaear, gan feibion Noah, i fod yn fân adraniadau iddynt hwy a'u teuluoedd. Buasai gwaith anian yn rhanu, neu yn hollti felly y sychdir mawr yn gwneud mwy o argraff ar y meddwl na gwaith ychydig o Batriarchiaid yn ei ranu rhyngddynt: a buasai rhieni myfyriol yn fwy tebyg o alw eu mab yn Peleg er cof am ryw raniad mawr o waith natur, nag am unrhyw raniadau daearyddol o drefniad dynion.

Yr wyf o ganlyniad yn credu i ryw ganghen, neu ganghenau, o wreiddyn Adda ymestyn i wledydd y Gorllewin yn gynar ar ol y diluw, a dichon i ganghenau ieuangach ymestyn mewn oesoedd diweddarach. Gofynir, ysgatfydd, pa fodd y darfu iddynt ddirywio mor fawr, os ydynt yn hanu o deuluoedd enwog hen Batriarchiaid Asia? Gellir ateb mai nid hwy ydynt yr unig lwythau o blant y cwymp ydynt wedi ymollwng i ddirywiad, ac ymlithro i ddyfnderoedd anwybodaeth ac anwareidd-dra. Y mae dirywiad o'r un natur wedi cymeryd lle yn yr Aipht ac Ethiopia, yn Palestina a Babylon, yn Persia ac yn India. Y mae gogwydd y byd wedi bod ar i lawr, ac y mae hanes pob hen genedl i raddau mwy neu lai yn hanes dirywiadau. Dichon y gofynir yn mhellach, Pa fodd yr oedd Indiaid America, os disgynasant o hiliogaeth Adda, yn gwahaniaethu cymaint o ran eu lliw a'u llun oddiwrth Europeaid? Gellir ateb fod llwythau lliosog o frodorion Asia ac Affrica yn gwahaniaethu cymaint o ran lliw a llun a thafodiaith ac arferion oddiwrth Europeaid ag ydyw neb o Indiaid America; ac nid oes neb yn amheu disgyniad yr Asiaid a'r Affricaniaid o achau Adda.

Y mae yn naturiol i ofyn,—o leiaf i Gymro ofyn—A oedd rhai o hil yr hen Gymry yn preswylio yn America yn nyddiau Columbus? Y mae amryw haneswyr a hynafiaethwyr enwog

yn barnu fod; y mae dynion dysgedig, o'r tu arall, yn barnu nad oedd. Yr wyf fi o'r grêd fod llwyth o'r hen Gymry wedi sefydlu yn America cyn amser Columbus. Y mae lluaws o dystiolaethau cryfion i Madoc ap Owain Gwynedd a'i wŷr hwylio i America yn y flwyddyn 1170; ac nid ellir gwadu y tystiolaethau hyny heb siglo ar yr un pryd y seiliau sydd genym i lawer o hen hanesion mwyaf credadwy ein cenedl. Addefir fod y fath Dywysog yn Nghymru yn y ddeuddegfed ganrif ag Owain Gwynedd, a'i fod yn llywydd o egni a dewrder nodedig; ac iddo ef a'i feibion orchfygu byddinoedd lliosog Harri yr Ail mewn amryw frwydrau gwaedlyd. Addefir iddo enill un fuddugoliaeth enwog ar afon Menai, ac mai Madoc ei fab oedd un o'i brif lyngeswyr,—os nad y prif lyngesydd. Rhaid felly fod ganddo lynges, a bod ei feibion yn gyfarwydd â llongwriaeth. Addefir i Owain Gwynedd farw tua'r flwyddyn 1169, ar ol teyrnasu ddeuddeg mlynedd ar hugain, ac iddo adael amryw feibion ar ei ol, sef Iorwerth, Hywel, Dafydd, Madoc, a dichon eraill. Addefir fod rhyfel poeth rhwng ei feibion am y goron; a'r adroddiad am Madoc ydyw—iddo mewn gofid oblegyd y rhyfel hyny rhwng ei frodyr, a'r peryglon, cartrefol a thramor, yr oedd ei wlad ynddynt, ac o herwydd ei archwaeth at fordwyo, benderfynu troi allan i chwilio am gartref tawelach mewn rhyw wlad arall; ac iddo ef a mintai o'i ganlynwyr, hwylio tua'r Gorllewin, gan adael tir yr Iwerddon ar eu llaw ddehau; ac iddynt gyfeirio yn mlaen ar eu mordaith nes cyrhaedd tiroedd hyfryd, ffrwythlawn, helaeth, yn ngwlad machludiad haul: ac iddo ddychwelyd i Wynedd i fynegi am ei ddarganfyddiadau; ac iddo hwylio ymaith yr ail waith, a thros dri chant o'i gydwladwyr gydag ef, mewn deg o longau, gyda bwriad i ymuno â'r cyfeillion oedd wedi adael ar ei daith gyntaf yn y wlad newydd. Dyna'r adroddiad, ac nis gallaf feddwl mai dammeg o ddyfais twyll ydyw. Cyfeirir at ymadawiad Madoc gan amryw o feirdd a haneswyr yr oes hono, a'r oesau cyntaf ar ol hyny; megys Llywarch, a Gwalchmai, a Caradog, o Lancarfan, a Ieuan Brechfa, a Meredith ap

Rhys, a Chynfrig ap Gronwy, a Guttyn Owain, y rhai a ysgrifenasant cyn darganfyddiadau Columbus. Cyfeirir at yr adroddiad gan Humphrey Llwyd, a Dr. Dafydd Powell ac eraill o haneswyr blaenaf yr oesau ar ol hyny, pan y buasai yn hawddach o lawer i'w wrthbrofi nag ydyw yn y dyddiau diweddaf hyn. Credid yr adroddiad gan amryw haneswyr Seisnig, megys Hakluyt, Marryot, Dr. Campbell, Syr Thomas Herbert, William Penn ac eraill; ac awgryma rhai o honynt yn bur eglur fod y Cymry yn gwybod am wledydd pell y Gorllewin yn hir cyn amser Columbus. Credid yr adroddiad gan William Wynn a Theophilus Evans, y rhai oeddynt yn bur gyfarwydd â iaith, a barddoniaeth, a hanes y Cymry; a chredid yr adroddiad gan yr Hynafiaethwyr Cymreig ymchwilgar a dysgedig William Owain Pugh a Iolo Morganwg. Dywedir fod traddodiad yn mysg yr Indiaid fod eu hynafiaid dewrion yn byw mewn ynys fechan yn mhell yn y Dwyrain. Cyhoeddwyd gan y Spaeniaid iddynt gael yn America un genedl wahanol iawn i'r lleill—wahanol o ran lliw a llun eu cyrff—wahanol o ran eu haneddau a'u harferion—wahanol o ran eu trefniadau gwladol, a'u defodau crefyddol, a bod ganddynt radd o wybodaeth am y grefydd Gristionogol. Prif amcan y Spaenwyr oedd twyllo a lladd yr Indiaid, goresgyn eu gwlad ac anrheithio eu meddianau; ac nid chwilio i'w hanes, na cheisio olrhain eu hynafiaethau; a rhaid addef fod llawer gormod o yspryd Spaen yn yr ymfudwyr cyntaf o Loegr ac o Gymru. Cyhoeddodd rhai Cymry, megis Morgan Jones, Joseph Roberts, a Morris Gruffydd, iddynt gyfarfod yn ddigwyddiadol â rhai o'r "Indiaid Cymreig," ond nid ellir disgwyl byth ond rhyw *haner*-hanesion gan ryw *haner*-dynion felly. Mae'n drueni na buasai rhyw anturiaethwr selog, cyfarwydd â iaith, ac â defodau yr hen Gymry, yn myned allan i chwilio am danynt yn amser yr ymfudiadau cynaraf o Gymru. Haner can' mlynedd yn ol, cloddiwyd darnau o aur bathol Rhufeinig yn agos i Lexington, Kentucky. Y mae yn sicr i rywrai o achau Europeaidd eu colli yno, ac y mae bron yn sicr iddynt gael eu

colli yno ryw bryd rhwng oes Marc Antony a dyddiau Columbus. Cafwyd darnau o lestri priddion a gweddillion eraill yn yr un ardal, ac nid oes dim sail i gasglu i neb o Europe groesi i America, ond y Tywysog Madoc a'i ganlynwyr. Y brif wrthddadl i'r adroddiad ydyw—"Ei bod yn llwyr anmhosibl i Madoc hwylio dros yr Atlantic cyn dyfeisiad cwmpas y morwr." Mewn atebiad i hyn gellir sylwi, ei bod yn ddiogelach i forio ar ganol y moroedd na chyda'u glanau—fod y Phenic-iaid a'r Groegiaid, ac yn o debyg yr hen Gymry hefyd, yn gwneud mordeithiau mwy dyrus a pheryglus, a meithach na'r daith o ben deheuol yr Iwerddon i America—fod y Cymry yn forwyr cyfarwydd yn amser Cæsar—fod Madoc yn ddyn meddylgar, anturiaethus, a mwy na hyny yn forwr enwog; a'i fod, fel llyngesydd tywysogaidd, mewn sefyllfa i gael llynges at ei wasanaeth, ac iddo hwylio i rywle: na ddarfu iddo ddim cyfeirio i'r Dwyrain ar draws gwlad ei elyn Harri yr Ail, na ddarfu iddo ddim troi tua'r De i ororau cyngreirwyr ei elyn, na ddarfu iddo ddim anturio tua'r Gogledd i foroedd ac ynysoedd yr iâ, nad oedd ddim yn anhawdd iddo, ar ol gosod ei fryd ar hwylio heibio i ororau deheuol yr Iwerddon tua'r Gorllewin, gadw at y cyfeiriad hyny, yn enwedig mewn tymor hafaidd o'r flwyddyn, pe na buasai yn edrych byth i'r wybrenau ond ar yr haul pan yn codi ac yn machludo. Yr oedd wedi bod yn hwylio moroedd Prydain lawer tro yn oriau y nos, ac y mae'n lled debyg ei fod yn ychydig o serydd wr. Yr oedd gan y Cymry lawer o fanteision ac o gymelliadau i ddysgu llongwriaeth, drwy eu bod yn preswylio mewn ynys o drafnidaeth helaeth, ac o borthladdoedd cyfleus; ac y mae cyfeiriadau at eu henwogrwydd fel llongwyr mewn llawer o hen hanesion. Felly nis gallaf blygu i'r wrthddadl ei bod yn "anmhosibl" i'r Tywysog Madoc hwylio dros yr Atlantic i Gyfandir mawr y Gorllewin.

Gwrthddadl arall a grybwyllir yw—"Ei bod yn rhyfedd, gan i Madoc ddychwelwyd unwaith i gyrchu ychwaneg o'i gydwladwyr i sefydlu gydag ef, na buasai yn dychwelyd eil-

waith i'r un dyben." Nid wyf yn ystyried hyny mor ryfedd. Rhoddodd un cynygiad teg i'r rhai oeddynt am y fath anturiaeth i'w ddilyn. Y mae'n bur debyg iddo ef a'i gymdeithion gael llawer o wrthwynebiad gan eu cymydogion, a dichon nad oedd ddim am wneud ail gynygiad ; neu dichon iddynt wneud ail gynyg, ac i'r llynges hono golli, neu fethu dyfod ; neu dichon i'r tywysog farw yn lled fuan ar ol ei ail ymadawiad. Nid oedd ddim mor rhyfedd iddynt o radd i radd anghofio hen wlad eu profedigaethau. Y mae heddyw, yn yr Unol Dalaethau, yn enwedig yn hen Dalaethau Pennsylfania a Virginia, filoedd lawer o hil y Cymry, oes y mae heddyw, yn oes y mordeithio a'r gohebu, ddegau o filoedd o hil y Cymry na wyddant ddim o iaith eu hynafiaid, na dim o hanes eu hynafiaid, na dim am hynodion ardaloedd genedigol eu hynafiaid, na dim am eu carenydd sydd yn byw yno yn awr, er nad oes nemawr dros gan' mlynedd er pan ddaeth eu hynafiaid drosodd o Gymru i America. Y maent wedi hebrwng pob adgofion am eu hynafiaid i dir angof ; ac nid rhyfedd i hiliogaeth canlynwyr Madoc yn yr "hen amser gynt," pan nad oedd na llythyr na llyfr byth yn tramwy rhwng y ddwy wlad, anghofio iaith a hanes eu hynafiaid, a hen helyntion gwlad eu tadau.

Gwrthddadl arall a grybwyllir ydyw—"Ei bod yn rhyfedd na buasai rhai o'r ymchwilwyr anturiaethus ac enwog o Spaen, a Portugal, a Ffrainc, a Lloegr yn dyfod o hyd i'r Indiaid Cymraeg." Nid wyf yn ystyried hyny mewn un modd yn rhyfedd, oblegyd nid oedd neb o honynt yn deall eu hiaith, na neb o honynt yn meddwl chwilio am danynt. Yr oeddynt yn ymchwilwyr hyfion ac enwog am diroedd ac am drysorau yr Indiaid ; ond nid oeddynt yn enwog am unrhyw ymchwiliadau dyngarol er helaethu cylch y gwybodaethau a'r celfyddydau, a chynyg goludoedd yr efengyl i'r Indiaid ; ac yr oeddynt wedi llofruddio myrddiynau digyfrif o honynt, ac wedi dychrynu, a chwalu, a chreuloni y llwythau a weddillasant cyn i neb o'r Cymry feddwl chwilio am yr "Indiaid Cymreig." Dichon y gall fod rhai o'u hiliogaeth eto ar wasgar, neu yn llwythau

cymydogaethol, yn nhiriogaethau mawrion y Gorllewin, naill ai ar y mynyddau neu yn y dyffrynoedd ; ond y maent yn llawer mwy Indiaidd, ac yn llawer anoddach eu hadnabod yn awr nag oeddynt yn amser yr ymfudwyr cyntaf ar ol Columbus.

Gellid ymholi eto—Pa olwg oedd ar yr Indiaid yn amser cychwyniad y sefydliadau Spaenaidd yn eu mysg ? Y mae yn amlwg eu bod yn lliosog iawn, eu bod yn filiynau ar filiynau yn hulio yr holl gyfandir mawr o gyrau uchaf y Gogledd i gyrau isaf y De, yn gystal a'r ynysoedd cymydogaethol. Mae'n debyg fod poblogrwydd y byd newydd y pryd hyny yn llawer mwy nag ydyw yn bresenol, a chymeryd y brodorion a'r Europeaid gyda'u gilydd. Y mae'n amlwg hefyd fod llawer o wahanol lwythau o honynt dan eu gwahanol lywodraethau. Y mae yn amlwg hefyd fod rhai llwythau o honynt wedi syrthio yn is mewn anwybodaeth ac anwareidd-dra na llwythau eraill. Y mae'n amlwg hefyd eu bod bron oll yn rhy hoff o fywyd crwydraidd a segur. Gallasent wneud gwisgoedd iddynt eu hunain o cotwm, a defnyddiau eraill, ond yr oeddynt yn foddlon heb wisgoedd, am fod hyny yn arbed iddynt ddosbarth mawr o drafferthion bywyd. Gallasent adeiladu iddynt eu hunain anneddau cyfleus a chysurus, ond yr oeddynt yn foddlon i fyw yn y bwthyn gwaelaf, neu dan gysgod y llwyn. Gallasent amaethu y ddaear, ond yr oedd yn well ganddynt fywyd o segurdod er gorfod byw yn dlotach. Nid oedd dim yspryd rhag-ddarbod yn eu mysg, na dim tuedd at gywreinrwydd, na dim awydd i ymchwilio. Nid oedd ganddynt ddim sefydliadau at gefnogi na meithrin celfyddyd na llenoriaeth. Nid oedd dim o'r Beibl ganddynt, na dim llyfrau eraill, ac nid rhyfedd eu bod wedi llithro yn isel. Dywedir eu bod yn lliosog iawn yn Peru a Mexico, a bod ganddynt yno lywodraethau mwy trefnus nag mewn parthau eraill o America. Dylid addef bod rhai llwythau o honynt yn cadw i fynu yspryd ac arferion Nimrodaidd a Sabeaidd, a bod y cyfryw yn hoff o ryfela ac anrheithio. Dywedir am y Caribs, brodorion rhai o'r Ynysoedd Caribbeaidd, eu bod yn dysgu eu plant i ymladd, a lladd, ac

anrheithio o'u mebyd, a'u bod yn arfer gwledda ar gyrff eu carcharorion rhyfel yn nydd gorfoledd eu buddugoliaeth : ond yr oedd llwythau lliosog eraill o honynt, fel y dywed Columbus, "ar ei lŵ," yn dirion, ac addfwyn, yn foneddigaidd a chymydogol, yn heddychol a hawdd eu trin : yr oeddynt yn anwybodus, ond yn ddiniwed ; yr oeddynt yn anwariaid tlodion, ond yr oeddynt yn barod i gymeryd eu dysgu a'u llywodraethu ; ac yr oedd ganddynt galon dyner i fedru teimlo yn ddiolchgar am bob cymwynas a charedigrwydd. Yr oedd gan bron bob llwyth o honynt ei benaeth, ac is-benaethiaid ; ac yr oeddynt yn dysgu ufuddhau i'w blaenoriaid. Yr oeddynt yn credu fod Un Bod Goruchaf, ac y dylid ei ofni a'i barchu ; ac yr oeddynt yn credu bod sefyllfa ddyfodol o wobr a chosb yn aros dynion yn ol eu hanian a'u hymddygiadau yn y bywyd presenol. Yr ydys wedi cadw mewn coffadwriaeth araeth hen frodor boneddigaidd o Cuba wrth estyn basgedaid o ffrwythau yn anrheg i Columbus. Yr oedd ei araeth yn amlygiad o'i yspryd heddychol ef a'i gymydogion, ac o'u parch uchel at eu hymwelwyr gwynion. Ystyr ei eiriau oedd fel y canlyn :

"Pa un ai duwiau ydych ai dynion ydych, nis gwyddom ni. Daethoch i'r tiroedd hyn â nerth ag y byddai yn ynfyd i ni geisio ei wrthwynebu, pe byddem am wrthwynebu. Yr ydym oll gan hyny at eich trugaredd. Os dynion ydych, darostyngedig i farwoldeb fel ninau, rhaid eich bod yn gwybod fod bywyd ar ol y bywyd hwn, lle y bydd cyfran dynion da a dynion drwg yn bur wahanol. Os ydych gan hyny yn disgwyl eich bod i farw, ac yn credu, fel ninau, fod pob un i gael ei wobrwyo mewn sefyllfa ddyfodol, yn ol ei ymddygiad yn y sefyllfa bresenol, ni wnewch chwi ddim niwed i neb o'r rhai na wnant ddim niwed i chwi."

Yr oedd yr hen Indiad boneddigaidd a heddychol, dan deimlad o'i gyfrifoldeb, ac bron ar derfyn ei yrfa, yn dweyd yn dlws ac yn effeithiol ; ond yr oedd yn camddeall anian ac amcan y Cristionogion anghristaidd, a'r ffyddloniaid anffyddiog, a'r crefyddwyr ofergoelus, a'r gweddiwyr gwaedlyd o Spaen.

Ac y mae hyn yn ein harwain at un gofyniad arall,—sef, Beth a ddaeth o'r brodorion "heddychol a hawdd eu trin" ar ol i'r Spaenwyr ddyfod o hyd i'w hetifeddiaethau? Nid oes dim tywyllwch am y modd y dylid ateb y gofyniad; ond nid oes yr un galon dyner ac ystyriol all feddwl am ei ateb heb deimlo yn glaf a drylliog. Gyda bod Columbus wedi darganfod y "Byd Newydd," yr oedd anturiaethwyr o bron holl wledydd Europe yn ymwylltio i ruthro am y cyntaf i gael rhan o'r anrhaith. Mynodd Llywodraethau Spaen a Portugal lythyrau awdurdod gan y Pab i gymeryd meddiant o'u holl diriogaethau. Yr oedd y fileiniaid llofruddiog am gymeryd meddiant o honynt hwy a'u heiddo yn enw Cristionogaeth. Yr un hawl oedd gan y Pab i'w rhoddi i Spaen a Portugal ag oedd gan ei "dad" gynt i gynyg "holl deyrnasoedd y byd" i'r Gwaredwr, os syrthiai i lawr i'w addoli. Yr oedd "Grant" y Pab, ar ryw olwg, yn fwy diaflaidd, na chynygiad y diafol; ond yr oedd yn dangos y dylanwad oedd gan Babyddiaeth yr oes hono ar lywodraethau Europe. Wedi cael y fath "Grant" gan ei "Sancteiddrwydd" y Pab, yr oeddynt yn fwy hŷf i lofruddio ac anrheithio. Nid oes yr un meddwl all ddirnad eu creulonderau tu ag at y brodorion. Yr oeddynt yn defnyddio pob dichell yn eu gallu i ddwyn eu heiddo, a'u rhyddid, a'u heinioes oddiarnynt. Yr oeddynt weithiau yn eu trethu heb drugaredd; bryd arall yn eu gorfodi i fasnachu ag Europeaid ar amodau hollol afresymol. Yr oeddynt yn caethiwo myrddiynau o honynt i weithio yn y mŵngloddiau, lle y byddai pedwar o bob pump yn meirw oblegyd eu caledwaith afiachus cyn pen y flwyddyn gyntaf o wasgfeuon eu caeth-lafur. Cyfrifir gan y Spaeniaid eu hunain i wyth miliwn—wyth mil o filoedd—o frodorion Peru gael eu lladd felly yn nghaethiwed y mŵn-gloddiau. Yr oedd llwythau lliosog o'r Indiaid nad ellid eu plygu i weithio felly mewn caethiwed. Yr oeddynt yn dewis marw yn hytrach na hyny; ac ymgodent i ymresymu ac i ymladd am eu hiawnderau; ac arfer y Spaeniaid oedd dyfetha y cyfryw o'r tir ac o'r ffordd cyn gynted ag y medrent,

beth bynag fyddai y draul a'r galanas. Bu byddinoedd am flynyddoedd lawer yn llofruddio yn ddiorphwys. Yr oeddynt yn lladd eu miloedd bob dydd. Yr oedd eu lladdedigion oll yn filiynau digyfrif; ac erys yr euogrwydd yn warth ar eu coffadwriaeth, ac yn felldith ar eu gwlad a'u cenedl yn oes oesoedd. Y mae yn gysurus i feddwl nad oes gan Spaen yn awr yr un droedfedd o dir, dan ei llywodraeth, drwy holl diriogaethau Deheubarth America. Bu rhwysg ei hawdurdod unwaith yn cyrhaedd dros bron yr holl gyfandir, ond y mae iau haiarnaidd ei gormes wedi cael ei dryllio. Y mae y preswylwyr sydd yno yn awr yn rhai o achau cymysg. Y maent o waedoliaeth ag sydd o ran yn Europeaidd, ac ó ran yn Indiaidd. Nid oes genyf ddim yn erbyn i wahanol genedloedd ymgymysgu felly. Gall fod yn foddion i wneud cenedloedd y byd yn fwy cyfeillgar, ac yn fwy unol. Gall fod yn gymorth i ddatod canol-furiau y gwahaniaeth sydd rhyngddynt, ac i'w crynhoi yn nghyd i fod yn un pobl,—"pan y bydd un gorlan ac un bugail." Y mae goleuni Cristionogaeth yn graddol ymdaenu yn eu mysg, ac y mae y gwybodaethau a'r celfyddydau yn dilyn. Y maent yn dringo i fyny o radd i radd mewn gwybodaeth a gwareiddiad. Y mae eu galluoedd meddyliol yn cryfhau, ac y mae eu rhinweddau cymdeithasol yn cael mwy fwy o feithriniad. Bu tori iau Spaen yn orchest ddrud iddynt. Bu yn ymdrech waedlyd a phrofedigaethus; ond y mae ganddynt yn awr amryw lywodraethau annibynol; ac y mae eu hymestyniad yn barhaus am uwch gwareiddiad a pherffeithiach rhyddid. Y mae eu rhagorfreintiau a'u cysuron yn lliosogi, a gobeithio y parhant i liosogi, ac y cânt eu hir fwynhau mewn tangnefedd.

Y mae tu ag ugain o Ynysoedd y West Indies yn awr dan lywodraeth Lloegr; ond yr oedd y Spaeniaid wedi dyfetha y brodorion bron yn llwyr cyn i Loegr eu henill. Nid oedd dim cymaint ag un o Indiaid Jamaica wedi ei adael pan y daeth i feddiant Lloegr ddau can' mlynedd yn ol. Yr oeddynt wedi cael eu llwyr ddiwreiddio o'r tir yn hir cyn hyny. Y mae yn

wir alarus i feddwl ddarfod i Loegr, yn ol siampl gwledydd eraill Europe, ddwyn yn mlaen eu sefydliadau yn y West Indies drwy "Gaeth-wasanaeth," a hyny am lawer oes. Nid oes dim llawer dros ugain mlynedd er pan ryddhaodd ei chaethion yno. Y mae sail i obeithio fod ei threfedigaethau yno yn awr ar y ffordd i lwyddiant dan ddylanwad ei sefydliadau rhyddion, ei moddion addysg, a'i Christionogaeth.

Y mae yr adolwg ar hanes Columbus a'i ymchwiliadau yn cymhell tri sylw i'n hystyriaeth.

1. Mai anfoneddigaidd ac anniolchgar, ïe, mai anghyfiawn o'r fath anghyfiawnaf, yr ymddygodd breninoedd Spaen a Portugal a'u gweinidogion tu ag at Columbus. Yr oedd wedi cynllunio ei fordaith yn ei feddwl, ac ar ei *fap*, ddeunaw mlynedd cyn iddo gael cynorthwy o un man i wneud ei anturiaeth. Gwrthododd awdurdodau Genoa, ei ddinas enedigol, ei gynygiadau gyda dirmyg. Cynllwynodd John o Portugal i geisio dwyn ei enw a'i enill oddiarno, trwy dwyll a brâd. Cadwodd Ferdinand o Spaen ef yn y tywyllwch am lawer o flynyddoedd, gan ddywedyd wrtho, dro ar ol tro, "Dos ymaith ar hyn o amser; pan gaffwyf fi amser cyfaddas mi a alwaf am danat." Ac yn y diwedd, ar ol yr holl oedi, a'r gohebu, a'r cynadleddu, darfu i lywodraeth gref, gyfoethog, Spaen, wrth ei gychwyn i'w fordaith fawr, roddi iddo dair o hen longau bychain cregin, na buasai Lloegr nac America yn awr ddim prin yn eu defnyddio i gario cerig calch ar hyd eu camlesydd: ac nid oedd y llongau a gafodd i'w dair mordaith dilynol nemawr, os dim gwell na'r tair cyntaf: a gadawsant ef yn ei hen ddyddiau, ar ol ei holl bryder, a'i lafur, a'i ddarganfyddiadau pwysfawr, i derfynu ei oes mewn iselder a thlodi; ac i farw yn ddigyfeillach, yn ddinawdd, ac yn ddigartref; ond yr oeddynt yn ei dderchafu hyd y sêr, ac bron yn addoli ei goffadwriaeth, ar ol dydd ei farwolaeth; a lled Spaenaidd yn wir y mae llywodraethau y byd yn mhob oes yn ymddwyn tu ag at eu cymwynaswyr penaf.

2. Fod dynion hawddgar a da, pan dan rym profedigaethau,

yn mynych ymollwng i gyflawni yr ysgelerderau gwaethaf. Nid oes dim yn fwy amlwg nad un o brif ddymuniadau Columbus wrth astudio ei anturiaeth, ac ar hyd ei fordaith fawr, ac ar ol darganfod y byd newydd, oedd enill y brodorion drwy addfwynder; a'u hyfforddi, drwy eiriau a siamplau, i gofleidio Cristionogaeth; ond caledwyd ef wedi hyny, drwy dwyll golud ac anrhydedd, i ymddwyn yn ormesol ac yn greulawn tu ag at yr Indiaid. Pwy allasai feddwl, wrth ei glywed yn eu canmol wrth lywodraeth Spaen fel y bobl mwyaf heddychol a hawdd eu trin ar wyneb yr holl ddaear, y buasai mor fuan ar ol hyny yn "cydymfoddloni" a'i swyddwyr cybyddlyd a gwaedlyd i'w trethu mor anghyfiawn, a'u gwerthu i gaethiwed, a'u traddodi i farwolaeth? Yr oedd calon Isabella y frenines ar y cyntaf yn llosgi ynddi o yspryd tosturi a dial, pan y clywodd fod ei deiliaid newyddion Indiaidd yn cael eu trin mor anghyfiawn, a'u gwerthu i gaethiwed; ond daeth hithau o radd i radd, nid yn unig i gynefino â'r drwg, ond i'w gymeradwyo a'i amddiffyn. Y mae yn ddiamheu fod llaweroedd o'r Offeiriaid Pabaidd a aethant allan gyda Columbus, yn awyddus ac yn selog iawn ar y cyntaf i enill yr Indiaid i rwymyn eu heglwys Gristionogol; ond dysgasant yspeilio cyn gynted a neb o'r ymfudwyr; ac aethant yn fuan, wrth ganlyn y fyddin, mor waedwyllt am eu lladd a'u dyfetha a neb o waedgwn y filwriaeth. Yr oedd yr esgob Pabaidd, selog, a doniol, Las Casas, yn un o'r rhai mwyaf teg, tynergalon, a boneddigaidd o holl ganlynwyr Columbus. Anturiodd ei fywyd lawer tro wrth noddi, ac amddiffyn yr Indiaid gorthrymedig. Dadleuodd eu hachos mor rymus a dyfal-barhaol fel y cafodd gan lywodraeth Spaen sefydlu cyfreithiau er amddiffyn iawnderau yr Indiaid; ac enillodd iddo ei hun y cyfenw anrhydeddus "*Protector of the Indians;*" ond yn ei sêl dros Indiaid America, anogodd awdurdodau llywodraeth Spaen i brynu Negroaid o Affrica i fod yn gaethweision yn eu lle; ac felly daeth y "*Protector of the Indians*" i fod yn un o dadau yr "*African Slave Trade.*" Yr oedd yr un galon selog gynes ag oedd yn dyner at yr Indiad, yn greu-

lawn at y *Negro*. Y mae anghysonderau calon felly yn rhy anhawdd eu hesbonio. Byddai llywodraeth Spaen weithiau, mewn iasau o ddyngarwch, yn llunio deddfau llymion er amddiffyn yr Indiaid; ond byddent yn union ar ol hyny, mewn iasau o gybydd-dod, yn anfon adgyfnerthion i'r anrheithwyr oedd yn eu llofruddio. Y mae meddwl am y fath bobl yn dwyn i'r cof yspryd ac ymddygiad Hazael, brenin Syria. Gallasid meddwl unwaith wrth ei iaith a'i foes mai dyn teg, teimladwy, a diniwed ydoedd. Pan yr ymollyngodd gwr Duw i wylo wrth feddwl am y drygau a wnai efe yn Israel, gofynodd Hazael, mewn dull a llais boneddigaidd, Paham y mae fy arglwydd yn wylo? Dywedodd yntau, am fy mod yn gwybod y drwg a wnai di i feibion Israel; eu hamddiffynfeydd hwynt a losgi di â thân, a'u gwyr ieuainc a leddi â'r cleddyf, a'u plant a bwyi, a'u gwragedd beichiogion a rwygi. A Hazael, yn ngwres ei dosturiaethau, a ddywedodd, Pa beth, ai ci yw dy was, fel y gwnai efe y mawr beth hyn? Ond trodd, ac ymgaledodd, ac ymgreulonodd y boneddigaidd Hazael wedi hyny i losgi a lladd, i bwyo ac i rwygo yn ol gair gwr Duw.

3. Y buasai golwg hyfryd erbyn heddyw ar Gyfandir America, ac yn enwedig ar ddyffrynoedd Deheubarth America, dyffrynoedd llydain breision yr Amazon, a'r La Plata, a'r Orinoco, pe buasai y Cristionogion selog o Spaen a Portugal yn ymddwyn tu ag at y brodorion yn ol egwyddorion Cristionogaeth. Y mae yn ddigon i ddryllio unrhyw galon i feddwl am greulonderau barbaraidd Pizarro a'i wyr yn Peru, a Cortez a'i wyr yn Mexico. Ofer oedd i offeiriaid Pabaidd geisio enill y brodorion at Gristionogaeth, tra yr oedd y fath Gristionogion dichellgar a chreulawn a Pizarro a Cortez a'u cydanrheithwyr gwaedlyd yn cyflawni eu llofruddiaethau. Pan oedd offeiriad unwaith yn darlunio nefoedd ac uffern sefyllfa ddyfodol, gofynodd hen frodor iddo, I ba le yr oedd y Spaeniaid yn bwriadu myned? O, i'r nefoedd, meddai'r Offeiriad. Ni awn ni ynte i uffern, meddai'r hen frodor; oblegyd gwyddom pa fath nefoedd fydd lle y byddwch chwi. Mewn rhai manau

gallodd y Spaeniaid wneud byr waith wrth eu dyfetha. Nid oedd y rhyfel ddim ond fel rhyfel bleiddiaid ag ŵyn; ond buont am oesoedd heb l wyr ddarostwng Indiaid Chili a Columbia, a rhai parthau eraill o'r cyfandir; er eu bod, dan ryw esgus neu gilydd, yn llofruddio bron yn feunyddiol.

Yr oedd golwg ardderchog iawn ar wastadedd mawr hyfryd iachusol Mexico, pan oresgynwyd y wlad brydferth hono gan Cortez, dri chant a deugain mlynedd yn ol. Yr oedd hen ddinas oludog Mexico, prif-ddinas yr ymerodraeth, mewn ynys helaeth yn nghanol llyn mwyaf y gwastadedd. Yr oedd tair ffordd o wahanol ochrau y wlad i'r ddinas drwy ddyfroedd dyfnion y llyn; a phob un o honynt tua thair milldir o hyd; ac wedi ei hadeiladu a'i murio a'i phalmantu o feini mawrion, yn y dull cadarnaf a harddaf. Yr oedd digon o led ar balmant pob mur i ddeuddeg o farchogion i deithio ochr yn ochr. Yr oedd dorau yn y muriau hyny i'r badau hwylio drwyddynt o'r naill ochr i'r llall; ac yr oedd pont symudol uwchben pob un o'r dorau. Yr oedd gwneuthuriad ffyrdd y muriau hyny yn arddangos mwy o gywreinrwydd, a dichon fwy o lafur, na gwneuthuriad muriau Babylon: ac yn wir y mae y darluniad a roddir o Montezuma, yr ymerawdwr;—y darluniad a roddir o'i orseddau a'i wisgoedd, o'i balas a'i ddodrefn, o'i osgordd a'i weinidogion, o drefn ei dŷ a'i fwrdd, o'i ddanteithion a'i ddiodydd, o'i ffrwythau a'i beraroglau, ac o'i gadair fawr oreuredig yn mha un y byddid yn ei gario dan gapan cysgodfawr o blûf amryliw, wedi ei haddurno ag arian a pherlau, yn peri i un feddwl am hen freninoedd gwledydd hynaf y Dwyrain pan yn rhwysg eu gogoniant. Y diffyg mwyaf yn Mexico, a ymddengys i ni yn awr, oedd, nad ydoedd yno ddim meirch na cherbydau.

Yr oedd y Mexicaniaid wedi clywed am ddyfodiad Cortez a'r Spaeniaid i gyffiniau eu gwlad; ac yr oedd yr adroddiadau am eu meirch, a'u magnelau, a'u llongau, a'u dewrder, a'u cyfrwysder wedi creu dychryn drwy'r ddinas; ac wedi gwasgu yr ymerawdwr ei hun i gyfyng-gyngor pa beth i'w wneud. Yr

oedd weithiau am arfogi a threfnu ei fyddinoedd i'w gwrthsefyll, ac yr oedd ei frawd, a rhai o'i gyngorwyr dros hyny; ond yr oedd ei nai, etifedd ei goron, a'i gyngorwyr eraill, dros eu derbyn gyda charedigrwydd a chroesaw; ac felly anfonwyd yr etifedd a phrif arglwyddi y llŷs i'w cyfarfod i'w gwahodd i'r ddinas, ac aeth yr ymerawdwr, a'i holl lŷs, a'i osgordd i'w cyfarfod at borth mawr y llyn, a chawsant y croesaw siriolaf ac anrhydeddusaf. Cawsant gartrefi mewn palasdai, a'u gwleddа â'r pasgedigion, ac â'r melysion. Dangosodd yr ymerawdwr ei hun iddynt drefn ei dŷ, a'i lŷs, a'i farchnad, a'i deml. Y mae y darluniad a roddant o farchnad y ddinas yn dangos ei bod yn fawr, yn llawn, yn boblog, ac yn nodedig o drefnus. Yr oedd ei le priodol yno i bob cangen o fasnach-nwyddau. Yr oedd yno ddosbarth at yr addurniadau cywrain o waith aur, ac arian, a meini gwerthfawr: a dosbarth at y mentyll a'r dillad; a-dosbarthiadau i'r pluf, a'r crwyn, a'r offer, a'r dodrefn, ac at y cig, a'r adar, a'r pysgod, a'r melys-fwydydd, a'r llysiau, a'r ffrwythau, ac o amgylch *squâre* y farchnadfa, yr oedd ystordai yr ŷd a'r peilliaid; ac yr oedd masnachdai y ddinas hefyd yn y cylch hwnw. Yr oedd tri o lŷsoedd barn yn nghanol y farchnadfa, i derfynu pob dadleuon rhwng y prynwyr a'r gwerthwyr. Cydnabyddai y Spaeniaid eu hunain nad oedd yr un farchnad gyffelyb iddi drwy holl ddinasoedd Spaen; a'u bod yn rhagori o ran trefn a llawnder ar ddim oeddynt wedi weled yn Rhufain, na Chaer Cystenyn, nac un parth arall o Europe.

Arweiniodd yr ymerawdwr ei ymwelwyr o'r farchnadfa i deml, yr hon oedd ar ddull "*pyramid square,*" yn bum' uchder, a chylch pob uchder yn fwy na'r un oddiarno; ac felly yr oedd lle i rodfa hyfryd o amgylch gwaelod pob uchder. Ar nen yr uchder uchaf yr oedd allor yr aberthau o faen Jasper mawr. Esgynid i'r nen ar hyd cant a phedair ar ddeg o risiau meini. Yr oedd y golygfeydd hyfrydaf o nen y deml ar y llyn, a ffyrdd y llyn, a threfydd a phalasau glanau y llyn, a'r meusydd a'r coedwigoedd o amgylch y llyn, ac yn enwedig

ar y gerddi nofiadwy yn llawn o flodau a choed ffrwythau, yn ymsymud drwy eu gilydd ar wyneb y llyn, a bwthyn haf y perchenog yn nghanol pob gardd. Yr oedd adeiladau eu dinasoedd a'u trefydd o geryg dymunol naddedig, ac o goed cedrwydd o'r gweithiad goreu. Yr oedd poblogaeth dinas Mexico y pryd hyny yn fwy na phoblogaeth Llundain—yn dri chan' mil o eneidiau, ac yr oedd poblogaeth y trefydd cymydogaethol yn ol yr un cyfartaledd. Yr oedd yn amlwg oddiwrth adeiladau y ddinas, a ffyrdd y llyn, a phethau eraill, ei bod yn ddinas o fawr hynafiaeth. Y mae sail i gasglu fod y cyn-breswylwyr yn genedl o hynafiaeth mor bell a'r Chineaid, a'r Assyriaid, a'r Aiphtiaid, a'r Ethiopiaid ; a dichon pe buasai hynafiaethwyr o yspryd a dysgeidiaeth Richardson, a Humboldt, a Stephens, a Layard yn cael chwilio i hynafiaethau y Mexicaniaid yn amser Cortez, y buasent yn dyfod o hyd i brofion fod y cynfrodorion yn gangen o un o hen ymerodraethâu hynaf yr hen fyd ; ond dinystriwyd y ddinas a'i holl hynafiaethau gan ddwylaw llofruddiog a barbaraidd y Cristionogion yspeilgar o Spaen. Yr oedd Cortez yn bwriadu hyny o'r funud gyntaf yr aeth allan. Gwnaeth faner ardderchog ac addurn ei hymylwaith o aur ac ysgarlad. Yr oedd "llun y groes" yn ei chanol, ac arfau breninol Spaen o'i hamgylch, ac oll o aur o'r gwaith cywreiniaf, ac argraff Lladin oddidan y groes o'r ystyr a ganlyn : "Frodyr dilynwch y groes sanctaidd hon, gyda gwir ffydd, a than nawdd hon, nyni a orchfygwn." A thrwy ddichell a brad o'r fath ddyfnaf a chreulonaf gorchfygodd, a chyflawnodd ei amcan. Yn mhen ychydig fisoedd ar ol iddo godi ei faner, yr oedd hen ddinas Mexico, a'r dinasoedd cymydogaethol, wedi eu distrywio, a'r preswylwyr wedi eu lladd. Drylliwyd ffrwyth diwydrwydd a llafur, a gwaith cywreinrwydd a chelfyddyd llawer oes a chenedlaeth ; a gwnaed un o'r dyffrynoedd prydferthaf a ffrwythlonaf yn y byd bron oll yn anial anghyfanedd, ac erys melldith yr erchyllwaith ar enw ar ac enaid Cortez dros holl oesoedd y ddaear, a thros oesau diderfyn y bywyd dyfodol. Ei holl ddyfais tra yn derbyn car-

edigrwydd y Mexicaniaid oedd cynllunio y ffordd effeithiolaf i'w dyfetha, a chael meddiant o'u gwlad a'u dinasoedd cyfoethog, a threfnus, a dedwydd, a'r rhan gyntaf o'i gynllun satanaidd oedd cymeryd yr ymerawdwr, Montezuma, yn garcharor. Pan osododd ei law arno, gan ddweyd ei fod yn garcharor, ymgynddeiriogodd Montezuma am foment; ond pan welodd filwyr Spaen o'i ddeutu, a phob un o honynt a'i law ar ei gledd, torodd allan i wylo, a phlygodd fel yr oen i'w gaethiwed; ac yr oedd Cortez yn medru ei lywodraethu a'i drin yn hollol yn ol ei ddymuniad, a gorfodwyd ef i fod yn offeryn i dwyllo a gorthrymu ei ddeiliaid. Llosgwyd pedwar o'i brif gyngorwyr o flaen ei lygaid am ryw ffrae rhyngddynt â rhai o filwyr Spaen. Hudwyd a gorfodwyd ef wedi hyn i drosglwyddo ei ymerodraeth i frenin Spaen. Yr oedd ef a'i arglwyddi yn wylo yn chwerwdost, ac bron ymddryllio gan drallod wrth wneud y trosglwyddiad; ac yr oedd yr olygfa mor effeithiol, nes oedd hyd yn nod offeiriaid a milwyr Spaen yn methu peidio wylo wrth weled eu cyfyngder. Denwyd yr ymerawdwr wedi hyny i roddi i fyny hen gronfa o drysorau oedd ganddo, o aur, a thlysau, a pherlau, gwerth o leiaf saith miliwn o ddoleri. Dyfethwyd wedi hyny, yn ol sêl duwioldeb Spaenaidd, lawer o brif ddelwau y Mexicaniaid, a mynwyd rhan o'u teml fawr i gyflawni gwasanaeth yr offeren—mewn capel lledrad. Teflid ar y Mexicaniaid bob dirmyg fedrid ddychymygu er eu cynhyrfu i wrthryfela, yn eu hen wlad eu hunain, yn erbyn awdurdod eu harglwyddi gwynion newyddion o'r wlad bell, ac o'r diwedd llwyddwyd i gynhyrfu eu cynddaredd. Codasant yn ddegau o filoedd, amgylchasant amddiffynfa y Spaeniaid, ac yr oedd y brwydro yn ofnadwy o'r ddau tu. Lliosog oedd lladdedigion arfau tân y Spaeniaid, ac aml hefyd oedd lladdedigion saethau y Mexicaniaid. Gwelodd Cortez ei bod yn llawn bryd iddo gynyg rhyw ammodau o heddwch, a gorfododd yr ymerawdwr i wisgo ei fantell ymerodrol, a myned i ben y gaer, i wneud cynygion i'w ddeiliaid; ond yr oedd eu cynddaredd yn rhy boeth i dderbyn unrhyw

gynygion hyd yn nod o enau eu hymerawdwr, yr hwn bob amser, cyn hyny, a haner addolent fel un o hiliogaeth y duwiau. Taflwyd ceryg ato, a chafodd archoll yn ei ben. Nid oedd yr archoll yn farwol, ond aeth yr ergyd at ei galon, gan ei fod wedi dyfod o law un o'i ddeiliaid ei hun. Gwrthododd adael iddynt rwymo ei friw, a gwrthododd bob lluniaeth; torodd ei galon, a bu farw yn nghanol ei ddyddiau. Wrth ei weled yn marw yr oedd Cortez ei hun yn wylo wrth gofio am y driniaeth a gawsai. Rhoddwyd ei gorff i fyny i'w geraint a'i ddeiliaid; ac yna ail ddechreuodd y rhyfel yn boethach nag o'r blaen. Gwelodd Cortez a'i wyr nad oedd dim gobaith iddynt am eu bywydau ond drwy ffoi o'r ddinas, a gwnaeth ail gais am ryw amodau o heddwch, ond yr oedd yn rhy ddiweddar; yr ateb dychrynadwy a gafodd oedd—y caent oll eu haberthu i'r duwiau, nad oedd dim modd iddynt ddianc o'r ddinas, fod pontydd eu ffordd i ffoi wedi eu tori. Penderfynodd Cortez gynyg ffoi y nos hono. Yr oedd yn nos dywell wlawog. Gwnaeth bont gludadwy, i'w chario gan ddeugain o'i wŷr cryfaf. Cychwynwyd mewn trefn tua chanol nos. Cyrhaeddwyd y llifddor cyntaf yn ddiogel. Yr oedd y bont yn ateb ei dyben; ond erbyn iddynt hwy a'u clud ei chroesi, nid fedrid ei chodi i'w chario at yr ail llifddor, yr oedd wedi glynu fel nad oedd na nerth na dyfais fedrai ei syflyd; a phan oeddynt yn y cyfyngder hwn, dyma swn "*drum*" fawr Teml Duw rhyfel Mexico yn siglo y tir, a'r dwr, a'r awyr o'u deutu; a dyma drwst yr ymlidwyr yn dyfod ar eu hol, miloedd o wŷr y bwäau yn eu cychod ar hyd wyneb y llyn, bob ochr i'r ffordd, a miloedd ar hyd y ffordd ar eu hol, a thros eu pont newydd, a dyma'r saethau yn chwifio i'w mysg o bob tu. Yr oedd yr adran flaenaf o'u byddin erbyn hyn wrth yr ail llifddor, yn disgwyl cludwyr y bont yn mlaen, iddynt gael croesi mewn trefn; ond pan y deallasant fod y bont wedi glynu fel nad ellid ei symud, yr oedd y terfysg a'r dychryn yn annarluniadwy. Neidiodd amryw o'r Spaeniaid i'r llyn, a dringasant i'r cychod i geisio ymladd â'r Indiaid, ond lladdwyd amryw o hon-

ynt, boddwyd eraill, cymerwyd eraill yn garcharorion, diangodd ychydig i dir drwy nofio a dringo y mur, a thrwy lenwi y llifddor a phob clud oedd ganddynt, ac a chyrff eu lladdedigion. Diangodd Cortez, a'r ddau gapten enwog Sandoval ac Alvarado. Yr oedd y tri yn sefyll yn ddewrwych yn nghanol y swn a'r saethau. Hwy oeddynt y rhai olaf i groesi y llifddor olaf; a chyn i Alvarado groesi, yr oedd arfogion y cychod wedi llenwi pob ochr i'r llifddor er ei atal yn mlaen, a gelynion y tir yn bloeddio ar ei sodlau i'w gymeryd yn garcharor, er cael aberth enwog i'w duw rhyfel; ond yn y foment enbyd hono, rhoddodd Alvarado flaen ei waywffon hir ar ryw ran o'r drylliau oedd yn y llifddor, a neidiodd i'r ochr arall, dros arfau ei elynion, ac ymaith ag ef mewn moment allan o'u cyrhaedd. Yr oedd yn naid bywyd iddo, a naid heb ei chyffelyb ydoedd; a gelwir y fan hono hyd heddyw yn "*Naid Alvarado.*" Erbyn i Cortez gyrhaedd y gwastadedd a rhifo ei wyr, cafwyd fod tri o bob pedwar wedi eu colli, a'u bod wedi colli eu holl fagnelau, a'u holl arfau tân; ond er hyny ymladdasant eu ffordd i Villa Rica, lle yr oedd sefydliad bychan o'u cydwladwyr mewn amddiffynfa. Cawsant adgyfnerthion yno yn hollol annisgwyliadwy. Yr oeddid wedi clywed yn Hayti, ac hefyd yn Spaen am rwysg creulawn Cortez yn Mexico, ac yr oeddid wedi anfon llynges a byddin er atal ei rwysg, ac i'w ddwyn yn garcharor i Spaen; ond daeth Cortez ar eu gwarthaf, a chymerodd y llyngesydd a'i swyddogion yn garcharorion, a denodd y milwyr oll i daro o'i ochr ef drwy addaw iddynt eu rhan o anrhaith Mexico. Denodd lawer o'r Indiaid hefyd ag oeddynt wedi bod yn elynol i Mexico i ddilyn ei faner; ac felly, ar ol parotoi cychod cludadwy i'w defnyddio ar y llyn, ac wedi enill meddiant o'r arfau oeddid wedi amcanu i'w erbyn, a threfnu ei fyddinoedd dan eu priodol gapteniaid, dechreuodd ymdaith yn ol tua Mexico, a bu ymladd ofnadwy ar hyd y ffordd, ac ar y llyn; ac yr oedd pob argoel unwaith y buasai y fuddugoliaeth yn troi o du y Mexicaniaid. Collodd Cortez bron haner ei fintai ef o'r fyddin wrth wneud un o'i

ymosodiadau, a bu bron iawn i'r gelynion ei ddal yntau. Taenodd offeiriaid Mexico y gair y pryd hyny, fod eu duwiau yn cyhoeddi y byddai y Spaeniaid wedi eu lladd bob un cyn pen wyth niwrnod. Rhoddodd y cyhoeddiad hwnw yspryd newydd i'r Mexicaniaid ; a phan gyrhaeddodd y gair am hyny wersyll Cortez, ciliodd ei gyngreirwyr Indiaidd yn ol ar unwaith, gan wrthod cymeryd unrhyw ran yn yr ymladd. Yn y cyfwng hwnw, yn ol ei gyfrwysdra arferol, archodd Cortez i'w wŷr gilio yn ol am wyth niwrnod, er argyhoeddi yr Indiaid fod eu hoffeiriaid a'u duwiau yn proffwydo celwydd. Llwyddodd ei ddyfais. Digalonodd y Mexicaniaid o herwydd cael eu siomi yn y brophwydoliaeth ; ac erbyn hyny yr oedd newyn yn dechreu yn y ddinas drwy fod ei gwarchaewyr o bob tu yn cau i fyny y ffyrdd i'w marchnad : ac yn fuan ar ol hyny yr oedd hen brif ddinas ymerodraeth Mexico, a llawer o'r dinasoedd cymydogaethol, yn nghyda'u myrddiynau preswylwyr, wedi cael eu distrywio gan Cortez a'i filwyr. Dyn cryf ofnadwy oedd Cortez o ran corff, a chalon, a meddwl. Fel un engraifft o'i wroldeb a'i ddiysgogrwydd mewn adegau o ddyryswch ac o berygl, gellir crybwyll iddo, pan oedd ei filwyr a'u bryd ar droi yn ol, ddistrywio y llongau fel nad allent ddychwelyd. Yr oedd ganddo yn gyffredin ddylanwad anarferol ar ei filwyr, ond yr oeddynt unwaith wedi ymollwng i ddigalondid, gan ystyried fod ei fwriad i oresgyn Mexico â chyn lleied o filwyr, yn un rhyfygus a hollol anobeithiol, ac felly penderfynasant fynu troi yn ol tua Hayti ; ond pan oeddynt yn parotoi at gychwyn, llwyddodd Cortez i allu distrywio y llongau ; a phan oeddynt yn cynllunio terfysg a gwrthryfel oblegyd hyny, llwyddodd eilwaith i'w tawelu trwy resymu fod yr hen longau yn anghymwys at y fordaith heb y perygl mwyaf. Yr oedd ei ddyfais yn un o hyfdra mawr, ond atebodd ddau ddyben pwysfawr iddo. Meddianwyd ei filwyr gan yspryd newydd pan ddeallasant fod yn rhaid iddynt naill ai gorchfygu, neu gymeryd eu gorchfygu ; a bu y llongwyr o hyny allan yn adgyfnerthiad mawr i'r fyddin fechan oedd yn ei ddilyn.

Yr wyf yn credu yn ddiysgog y gallasai hen ddinas Mexico fod erbyn heddyw mor enwog o ran ei phoblogaeth, a'i threfn, a'i chadernid, a'i chyfoeth â'r rhai penaf o ddinasoedd Europe —y gallasai fod mor enwog a Madrid, a Berlin, a Lisbon, a Vienna, a Paris, a Llundain, ac yn fwy enwog o ran iachusrwydd sefyllfa, a hyfrydwch golygfeydd, nag yr un o honynt, pe buasai yr Yspaeniaid, yn ol y ddoethineb sydd oddi uchod, yn hyfforddio y brodorion yn y celfyddydau, ac yn eu hegwyddori yn y gwybodaethau anadnabyddus iddynt; ac yn eu denu, mewn dull addfwyn a gostyngedig, dan ddylanwad gwareiddiol a dyddanol gwirioneddau ac ordinhadau Cristionogaeth. Pe gofynid, O ba le y daeth rhyfeloedd ac ymladdau Pizarro a Cortez a'u canlynwyr? gellid ateb, mai o'u meluschwantau, a'u cybydd-dod, a'u dialgarwch. Pe gofynid, A ddisgynodd eu "doethineb" oddi uchod? gellid ateb, naddo; ond mai "daearol, anianol, cythreulig," ydoedd; oblegyd y "ddoethineb sydd oddi uchod, yn gyntaf pur ydyw, wedi hyny heddychlon, boneddigaidd, hawdd ei thrin, llawn trugaredd a ffrwythau da, annadleugar, a diragrith." Yr wyf, gan hyny, yn ail grybwyll y gallasai gwastadedd hyfryd Mexico fod yn fwy poblog ac yn fwy goludog heddyw nag yr un gwastadedd yn Europe pe buasai Cortez a'i olynwyr yn ymddwyn tu ag at y Mexicaniaid yn ol "y ddoethineb sydd oddi uchod;" ond gan iddynt arfer eu cyfrwysdra creulawn i "gynllwyn ac i dwyllo," a dilyn eu doethineb "daearol, anianol, cythreulig," i'w hanrheithio a'u llofruddio, bydd eu gwaed ar eu cydwybodau, tra bydd eu heneidiau yn bodoli.

GORESGYNIAD INDIA GAN BRYDAIN.

Y mae dwy India: India y Dwyrain, ac India y Gorllewin. Y mae gan Brydain diriogaethau ëang yn y ddwy. Y mae yn estyn ei theyrnwialen i'r Gorllewin, nid yn unig i fyny i'r Gogledd-orllewin, dros New Brunswick, a Nova Scotia, a'r ddwy Canada, ac ynysoedd Newfoundland, Cape Breton, a Prince Edward; ond i lawr i'r De-orllewin dros ran o Guiana yn Neheubarth America, a thros Jamaica, Trinidad, ac oddeutu ugain o ynysoedd eraill môr mawr y Gorllewin. Y mae yn ei hestyn hefyd yn mhell i'r De, dros Australia fawr, a llawer o fân-ynysoedd môr mawr y De. Eithr yn yr India Ddwyreiniol y mae ei thriogaethau mwyaf poblog, a mwyaf gwerthfawr, a thu ag yno yr ydym yn awr am droi ein golygon.

Y mae yr India Ddwyreiniol yn ddwy ran, y ran fawr y tu yma i'r Ganges, a'r ran y tu draw i'r Ganges. Yn y ran y tu yma i'r Ganges y mae Bombay, Madras, Bengal, ac Affghanistan. Y tu hwnt i'r Ganges, y mae Talaethau Assam, Aracan, Amherst, Tavoi, Mergui, Malacca, Pegu, Birmah, a Malay. Y mae ynys fawr hyfryd Ceylon, ac amryw ynysoedd eraill, ar ororau India, yn perthynu i Brydain.

Y mae dwy ffordd o Loegr i'r India Ddwyreiniol; un ar hyd y môr, i lawr yr Atlantic, drwy y Bay of Biscay, a chyda gororau gorllewinol Spaen a Portugal a chyfandir Affrica, heibio i ynys St. Helena, lle y bu yr hen Bonaparte yn terfynu ei oes mewn caethiwed, ac oddi yno o gylch y Cape of Good Hope, a chyda goror dwyreiniol Affrica, yn lled agos i ynys fawr Madagascar, i'r porthladd y byddir yn rhwym iddo. Dyna oedd llinell yr hen daith, ac yr oedd yn cymeryd o bedwar i bum' mis o amser.

Gelwir y daith arall, "*Yr Overland Route,*" er fod bron y cyfan o honi ar hyd y dwfr. Byddai cystal genyf weled rhan-

au o'r "*overland*" daith hono a nemawr o fanau ar wyneb y ddaear. Y mae yn dechreu, fel y daith arall, drwy i'r teithydd forio i lawr yr Atlantic, gyda gororau Spaen a Portugal, heibio i aber hyfryd y Tagus, a dinas loyw Lisbon; yna bydd yn troi o'r Atlantic ar yr aswy, heibio i Cape Vincent, a Cape Trafalgar, lle y bu Nelson yn enill ei enwogrwydd a'i angau; ac yn mlaen drwy gulfor Gibraltar, gan adael ar ei aswy y graig fawr lle y mae gan Loegr un o'r amddiffynfeydd cryfaf yn y byd, wedi cael ei dal ganddi er ys cant a haner o flynyddoedd, er gwaethaf pob ymosodiad o'r eiddo Ffrainc a Spaen, a'u holl gynorthwywyr. Wrth adael Gibraltar hwylia y teithydd yn mlaen i Fôr y Canoldir, a chyda ei ochr deheuol, heibio i Algiers ar oror Affrica, ac yn mlaen hyd Malta, lle y glaniodd Paul a'i gymdeithion o'u llongddrylliad. Y mae Malta yn awr yn perthynu i Loegr. Y mae yn ynys o olygfeydd hyfryd, mewn hinsawdd iachus, yn ddeg milldir a thriugain o hyd, wrth naw o led, ac y mae yno borthladd ardderchog i longau alw, neu angori i orphwys, pan ar eu hynt heibio. Ar ol wythnos o forio wedi gadael Malta, cyrhaedda y teithydd hen ddinas enwog Alexandria, yr hon a sylfaenwyd gan Alexander Fawr, mewn lle hynod o hyfryd a manteisiol, ar fin y môr, yn ngwaelod bras yr Aifft isaf. Yr oedd Alexander yn arfaethu iddi fod yn brif ddinas ei ymerodraeth, ond ychydig o'i gogoniant gafodd ef fwynhau, gan iddo farw yn more ei rwysg, yn ddeuddeg ar hugain oed, a'i enaid yn newynu am rywbeth gwell i'w lenwi na gloddest a gogoniant y byd. Bu Alexandria yn fawr ei chyfoeth, ac yn uchel ei henw, ar ol ei ddyddiau ef. Yr oedd yn llawn o'r adeiladau godidocaf, a dywedir fod yno "library" gyhoeddus o saith gan' mil o lyfrau; ond dinystriwyd y temlau addurnedig, a'r palasau godidog, a llosgwyd y llyfrau gwerthfawr, difrodwyd ei chyfoeth, a difwynwyd ei gogoniant gan gynddaredd barbareidd-dra RHYFELWYR. Y mae rhai o adfeillion ei hen lysoedd marmor i'w gweled yno hyd heddyw. Yn ymyl yno y mae llyn Marëotis, lle y gwnaeth rhyfel ddifrod arswydus yn nghof rhai sydd eto yn fyw. Yr

oedd y llyn mewn lle hyfryd iawn, a changen o'r Nile yn llifo iddo ; ond yr oedd ei wyneb yn is o amryw droedfeddi na gwyneb y môr. Yr oedd cefn cul o dywod yn derfyn rhyngddynt, ond torodd ysprydion didrugaredd rhyfel fylchau yn y clawdd terfyn hwnw, a rhuthrodd y môr hallt gwyllt drwy'r adwyau i'r llyn croyw, a gorchuddiwyd tri chant o bentrefydd bychain prydferth, a'r holl berllanau a'r gerddi a'r hâf-lwyni a addurnent ymylau y llyn. Cauwyd yr adwyau wedi hyny i geisio adenill y tiroedd hyfryd oeddid wedi golli ; ond yr oedd yn rhy ddiweddar, erbyn yr haul sychu y dwfr hallt oedd yno, yr oedd y gwaelod oll wedi myned yn graig wen ddiffrwyth o halen ; ac y mae yn ddiwerth hyd heddyw, wedi ei roddi i fyny yn llythyrenol i halen. Wrth Alexandria y mae y colofnau marmor mawrion a elwir "Pompey's Pillar," a "Cleopata's Needles." Y mae pob un o'r "Needles" yn driugain troedfedd o hyd, yn un dernyn o fynor caboledig, ac yn llawn o arwyddluniau wedi eu cerfio yn y dull cywreiniaf. Y mae y "Pillar" yn ddeg troedfedd a thriugain. Yn ymyl yno y mae maes y frwydr lle y lladdwyd Abercromby.

Hwylia y teithydd yn ei flaen o Alexandria ar hyd y camlas mawr am wyth milldir a deugain, i angorfa gyfleus ar y Nile, lle y cá agerddfad i'w gludo i fyny hyd hen afon enwog yr Aifft am chwe' ugain milldir i Cairo, ac yno y mae yn nghanol cylch mawr o hen ryfeddodau cyfoeth a chelfyddyd gwlad y Pharoaid. Yn ei ymyl y mae gardd ac ymolchfa ynys Rhode, lle y cafodd merch Pharao Moses bach yn wylo, yn y cawell brwyn, yn nghanol yr hesg ar fin yr afon. Ar ei aswy y mae Rameses lle y gwersyllodd llwythau Israel, i wledda ar oen y pasg, dan arwydd y gwaed, y nos bwysig cyn cychwyn i'w taith. O'i flaen, draw ar y gwastadedd anial sych tywodog, y gwelir y "pyramidiau oesol" yn derchafu eu penau, y rhai dichon a adeiladwyd yn amser caethwasiaeth plant Israel, i fod yn fedd-adeiladau i rai o deyrn-ormeswyr rhwysgfawr yr Aifft ; y maent felly yno er cyn dyddiau Moses, ac y maent yn debyg o fod yno hyd chwalfa danllyd di-

wedd amser. Yn ninas Cairo y mae y gaerfa gref a adeiladwyd gan Saladin Fawr. Ac o fewn deng milldir i Cairo y mae coedwig wedi *petrifyo*, neu droi yn geryg. Y mae y coed a'r canghenau, o bob llun ac o bob maint, yn ddarnau toredig, ar wasgar; ond y maent wedi ymnewid i fod mor galed ar gallestr. Pa bryd y bu hyny, nid oes yr un daearegwr na hanesydd a all ddweyd, na pha fodd y bu hyny, nid oes yr un fferyllydd a all esbonio. Yn uwch ar yr afon y mae adfeilion Memphis, ac yn uwch eilwaith y mae adfeilion Thebes, prif ddinas yr Aifft uchaf, y rhai oeddynt yn hen ddinasoedd breninol o'r gwychder mwyaf. Yn uwch eilwaith y mae ynys odidog Philoe yn llawn o adfeilion yr hen demlau mwyaf godidog. Ac yn uwch na hyny, yn Nubia, neu Ethiopia, y mae ynys hir Meroe, rhwng dwy gainc o'r afon; ynys ffrwythlawn brydferth nodedig, dros dri chan' milldir o hyd, ac yn yr ynys hyfryd hono y mae adfeilion Meroe, prif-ddinas breninoedd a breninesau Ethiopia. Nid oes mewn unrhyw barth o'r byd y fath adfeilion enwog, adfeilion o'r fath ddefnyddiau, o'r fath faintioli, o'r fath addurnwaith, a'r fath hynafiaeth, ag a geir gyda glenydd y Nile—adfeilion temlau, a thyrau, a phalasau, a beddgolofnau; ac yn nghanol yr adfeilion mawrion enwog hyny o'r marmor goreu, y mae yr Arabiaid a'r Ethiopiaid yn awr yn byw yn eu bythod clai. Y mae adfeilion y palasau marmor yn pregethu yn effeithiol fel y mae treiglad amser yn effeithio ar yr adeiladau cadarnaf; ac y mae y cabanau clai budron a gweigion sydd yno yn awr yn pregethu yn effeithiol fel y mae syrthni a diogi yn sicr o arwain i angen a thlodi, a hyny yn y parthau brasaf o'r byd. Y mae golwg wahanol iawn yno yn awr i'r hyn ydoedd pan oedd breninoedd a breninesau Ethiopia yn teyrnasu yno, ar eu gorseddfa uchel, yn eu sidanau, a'u haur, a'u perlau, ac yn gwledda ac yn yfed gwin, yn eu palasau teg, yn nghanol eu peraroglau. Y mae yn alarus i feddwl fel y mae afreolaeth, a thrais, a diogi, wedi gweithio y byd i lawr mewn llawer hen fangre odidog, fu gynt yn uchel ac yn enwog o ran ei threfn a'i chyfoeth.

Y mae yn bryd bellach i'r teithydd adael Dyffryn y Nile, a chludir ef mewn cerbyd mawr anesmwyth ar hyd ffordd arw, am bum' milldir a phedwar ugain, i Suez, ar y gainc orllewinol o ben uchaf y "Mor Coch." Y mae yr hen ffórdd yr aeth Moses, ac Aaron, a Miriam, a llwythau Israel ar hyd-ddi o Rameses, drwy Succoth ac Etham, i wersyllu o flaen Pihahiroth, rhwng Migdol a'r môr, ar gyfer Baalsephon, ar y law aswy iddo; ond y mae ef i gymeryd ei agerddlong yn y fan y parthwyd y môr i lwythau Israel fyned drwodd ar dir sych. Y mae argoelion fod y blaen hyny i'r Mor Coch yn lletach y pryd hyny o bum' milldir nag ydyw yn awr. Moria y teithydd rhag ei flaen holl hyd y Mor Coch am dros bymtheg can' milldir, gan adael dyffryn hir y Nile ar ei law dde, ac anialwch Mynydd Sinai, a hen wersyllfanau plant Israel ar ei aswy, ac ar ei aswy yn is i lawr yn Arabia, y mae hen ddinasoedd y gau-broffwyd, Mecca a Medina, a hen wledydd Hafila, a Sheba, ac Ophir. Ar ben isaf y Môr Coch y mae'r teithydd yn morio yn ngolwg gororau Arabia, ac y mae yn cael galw yn Mocha ac yn Aden; ac yna, wedi myned drwy gulfor Babel Maudeb, y mae Môr India yn lledu o'i flaen, ac y mae i fyned yn union ar ei draws, am bron ddwy fil o filldiroedd, nes glanio yn Bombay; ond os bydd am fyned i Madras, neu Calcutta, bydd raid iddo gylchynu Cape Comorin, neu ben isaf tir India. Yr ydys yn myned o Loegr i India yn awr, ar hyd yr "Overland Route," mewn deugain niwrnod. Y mae llawer o son wedi bod yn ddiweddar am ffordd unionach, ar draws cyfandir Europe, i wneud y daith mewn ugain niwrnod, a gellid cael cynllun felly i ben yn fuan, ac yn hawdd drwy gydweithrediad heddychol llywodraethau y gwahanol wledydd fyddid yn groesi, a byddai cael myned i India mewn ugain niwrnod, yn lle mewn chwech ugain, fel yn yr hen amser gynt, yn enill mawr i hollfarsiandiaeth Europe ac Asia.

Wrth feddwl y fath enill, a'r fath anrhydedd, a'r fath gysur, i holl hen wledydd Europe ac Asia fuasai llinell hardd o reilffordd gref o Brydain i India, i fod yn dramwyfa rydd i'w cyd-

fasnach ac i fod yn gyfrwng eu cyfeillgarwch, ac yn rhwymyn eu hundeb; ac wrth ystyried mor ysgafn gorchwyl i'w cyd-alluoedd fuasai ei gwneud, y mae'n achos o siomiant ac o syndod i bob un sy'n dymuno tangnefedd, a chyfoeth, a chysur y byd, na buasai tramwyfa fawr rydd felly wedi cael ei sefydlu er ys llawer o flynyddoedd. Buasai ei thrafnidaeth uwchlaw pob cyfrif. Buasai darn Europe o honi yn myned trwy gyrau Ffrainc, a Belgium, a Thywysogaethau Germany, a heibio i Switzerland, a thrwy Dalaethau Austria a Turkey, gyda gororau uchaf hen diroedd Itali a Groeg, hyd Gaer Cystenyn ar gulfor y Bosporus; a buasai y darn Asiaidd o honi yn ymestyn drwy hen gylchoedd enwog Asia leiaf, a thrwy gyrau Syria a Phalestina, a thrwy ganol hen fangreoedd anwyl y Patriarchiaid ar odrau Ararat, ac yn nyffrynoedd yr Euphrades a'r Tigris, a meusydd Eden, a hen diriogaethau y Mediaid a'r Persiaid, i'r cyrau gogleddol o India. Buasai reilffordd felly yn gynorthwy gwerthfawr i rwymo teyrnasoedd yr Hen Fyd yn un mewn cwlwm masnach; a buasai cwlwm masnach yn bleth, y bleth gyntaf, o gwlwm tynach tangnefedd; a buasai cylymau cydfasnach a chyfeillgarwch yn parotoi y ffordd i gariad ac undeb yr efengyl. Peth di-efengyl, os nad di-enaid, ydyw i ddyn haeru ar ei gyfer, fod cyfleusderau a chysuron tramwyfa fawr felly yn bethau anghyraeddadwy; oblegyd nid oes dim yn eisiau er eu cael, ond i'r galluoedd cryfaf a gwareiddiaf droi eu bryd a'u doniau i ymgais am danynt, yn lle gwario eu nerthoedd i wyllt ymgyrhaedd am "ogoniantau" rhyfel. Buasai y ganfed ran o dreulion eu rhyfeloedd yn gwneud tramwyfa felly ar draws haner y byd yn un o'r cyfleusderau perffeithiaf, ac yn un o fuddioldeb ac enwogrwydd anfarwol.

Wedi bwrw golwg frysig ar y daith i India, y mae yn naturiol i ni ddywedyd ychydig eiriau am y wlad a'i phreswylwyr. Mewn gwlad mor eang nid ydys i ddisgwyl yr un hinsawdd, na'r un ffrwythlonedd, na'r un adnoddau, na'r un cyfleusderau yn mhob man. Y mae yno fynydd-dir a dyffryndir,

a ffynonau yn cerdded rhwng y bryniau, ac afonydd yn llifo drwy y dyffrynoedd. Ar draws y Gogledd y mae mynyddoedd uchel yr Himalaya yn ymestyn am bymtheg can' milldir, a'u copa uchaf yn dros wyth mil a'r hugain o droedfeddi o uchder, yr uchaf fel y bernir yn y byd. Ar draws canol y wlad y gorwedda mynyddoedd y Vindhya, ac y maent oddeutu yr un uchder a'r Wyddfa a Chadair Idris. Ac yn Neheubarth India yr ymgyfyd mynyddau mawrion y Ghauts yn ddwy res, un ar yr oror ddwyreiniol, a'r llall ar yr oror orllewinol. Y prif afonydd ydynt yr Indus (a roddodd yr enw i'r wlad) y Ganges, (afon sanctaidd y Brahminiaid) y Bramapootra, y Sutlej, Iumna, Gogra, Nerbudda, Taptee, Hoogly, Godavery, Kistna, a Cavery; ac yn y parth dwyreiniol y mae yr Irawaddy, Saluen, Menam, Mekong a Sangkoi. Gyda glenydd yr afonydd hyn y mae dyffrynoedd breision llydain yn gwisgo yr harddwch prydferthaf, ac yn dwyn dau gynhauaf y flwyddyn o gnwd toreithiog. Eu prif gnydau gauaf ydyw gwenith, haidd, ac Indrawn; eu cnwd haf yw *rice*, yr hwn hefyd yw eu prif gynaliaeth. Y mae yn y glynoedd, ac ar y llethri goedwigoedd mawrion lle y tyfa amrywiaethau o'r coed goreu, a rhai o honynt mor fawrion fel na byddai coed mwyaf Prydain ond fel corachod yn eu hymyl. Megir yno ddefaid a gwartheg, a chamelod, a bualod, ac elephantiaid; ac y mae hyd yn nod yr elephant ardderchog yn cael ei ddofi a'i ddysgu at wasanaeth dyn. Yr ydys yn codi yno Indigo, cotwm, cocoa, a'r sugar cane, ac y mae y cynyrch yn cynyddu, ac yn debyg o ddwyn elw mawr i'r wlad, yn enwedig i'w hamaethwyr a'i masnachwyr. Y mae yno amrywiaethau o goedydd y ffrwythau melysaf. Yr ydys hefyd wedi cael prawf boddhaol y gellir codi *tea* yno. Y mae yn alarus i addef fod yno lawer o opium ac o dybaco yn cael eu codi i dlodi teuluoedd, ac i nychu cyrff ac eneidiau y rhai sydd yn eu defnyddio. Y mae y pryf-sidan yn ei hinsawdd a'i elfen yno yn rhoddi pedwar cnwd y flwyddyn; ac y mae rhai parthau o India yn gyfoethog o fwnau a pherlau.

Gelwir brodorion India, neu y cyn-breswylwyr, yn Hindwaid, ac mewn perthynas i'w hanes a'u cymeriad gellir sylwi

1. Eu bod yn genedl o fawr hynafiaeth. Y mae eu gwlad yn llawer nês i hen wledydd meibion Noah nag ydyw i Loegr. Nid hir y byddir yn teithio i India o wastadedd tŵr Babel, a gellir myned yno ar hyd y tir trwy Persia. Y mae yn bur debyg i ganghenau o dylwyth Noah sefydlu yno yn fore iawn ar ol y diluw. Y mae llawer o bethau yn profi hynafiaeth yr Hindwaid. Cyfansoddiad iaith eu llyfrau cysegredig—hen adfeilion Ellora, Benares, a manau eraill—y cyfeiriadau at India a geir mewn hen hanes-lyfrau—y prawf sydd genym fod y Groegiaid a'r Rhufeiniaid gynt yn cael llawer o'u marsiandiaeth penaf o India—trefn India pan oedd Alexander yn ceisio ei goresgyn ; ac y mae tablau a thraddodiadau amseryddol ei dysgedigion, er eu bod yn anghyson ac anghywir, yn profi fod eu gwraidd yn estyn yn ol i ymyl y diluw ; a bod ganddynt gystal hawl i hynafiaeth ag unrhyw genedl sydd yn awr yn bodoli. Mae seiliau i farnu fod India yn flodeuog cyn fod Groeg yn enwog, a'i bod mewn bri uchel pan yr oedd yr Aifft yn ei gogoniant. Y mae arwydd-luniau cywrain cerfiedig hen adfeilion ardderchog temlau rhyfedd Ellora yn profi yn eglur eu bod cyn hyned a themlau a phyramidiau glynoedd y Nile, yn yr Aifft ac Ethiopia.

2. Y mae'r Hindwaid yn bobl grefyddol, ond yn dra choelgrefyddol. Y maent yn hoff o addoli, yn selog, a hael, a defosiynol, a rheolaidd wrth addoli ; ond y mae defodau creulawn yn llygru ac anurddo eu haddoliad. Y mae ganddynt eu "hysgrythyrau," y rhai a alwant "Vedas," ac esboniadau arnynt, a alwant "Shastres." Y mae eu Beibl yn bedwar llyfr, y cyntaf, ar natur doniau ysprydoliaeth ; yr ail, ar ddyledswyddau duwioldeb ; y trydydd, ar ddefodau crefyddol ; a'r pedwerydd, ar y Bod Goruchaf. Esboniad eu hysgrythyr ar y Dudwdod ydyw, fod un Bod goruchaf, a bod tri o is-dduwiau, neu o alluoedd dwyfol, yn deilliaw oddiwrtho, Brahma, y Crëwr ; Vishnu, y Cynhaliwr ; a Shiva, y Dinystrydd. Y

Dinystrydd sydd yn cael mwyaf o addoliad. Credant fod cynen yn bod weithiau rhwng y duwiau hyn, drwy fod y naill yn gormesu ar diriogaeth y llall. Y mae ganddynt dros dri chan' miliwn o fân dduwiau, i gynrychioli bron bob rhinwedd, a phob bai, a phob gweithred. Y maent yn addoli amryw greaduriaid, megys y fuwch a'r sarff, a rhai coedydd a llysiau ; ac yn addoli, gyda'r parch uchaf, ddyfroedd y Ganges ; a darfu i filoedd o famau, ar anogaeth eu dysgawdwyr, daflu eu mabanod i'r afon, a'u taflu eu hunain wedi hyny i'w dyfroedd sanctaidd, fel y ffordd gyflymaf i gyrhaedd gwynfyd. Y mae'r ddefod greulawn o losgi y weddw gyda chorff ei phriod wedi ei diddymu.

3. Y mae'r Hindwaid o ran trefn eu cymdeithas wedi ymranu i bum' dosbarth, *neu castes*. Yr uchaf yw y Brahminiaid, sef eu hoffeiriaid, a'u dysgawdwyr, a'u cyfreithwyr, a'u barnwyr gwladol, a disgwylir iddynt oll fod yn ddysgedig, yn heddychgar, yn gyfiawn, ac yn hunanymwadol. Yr ail ddosbarth ydyw eu tywysogion milwraidd a'u rhyfelwyr, a disgwylir i'r cyfryw fod yn awyddfrydig am "ogoniant," yn wrol yn y frwydr, ac yn dyner wrth eu carcharorion. Y trydydd dosbarth yw eu hamaethwyr a'u marsiandwyr, a disgwylir i'r cyfryw fod yn ddiwyd a gofalus. Y pedwerydd yw eu llafurwyr, neu eu gweithwyr, a gofynir i'r cyfryw fod yn amyneddgar a ffyddlawn. A'r dosbarth isaf yw y rhai sydd wedi colli eu lle yn eu dosbarthiadau priodol, y rhai a gyfrifir oblegyd hyny yn ddiarddeledig ac aflan, ac a gedwir gyda'r gorchwylion iselaf. Ond dywedir fod canolfur y gwahaniaeth rhwng y gwahanol ddosbarthiadau yn cael ei fylchu yn gyflym, yr hyn sydd yn argoel er daioni am wanychiad eu rhagfarn, ac am eu cael i dir mwy rhydd i astudio athrawiaethau Cristionogaeth.

4. Y mae'n amlwg fod amryw o'r gwybodaethau a'r celfyddydau wedi bod, er ys llawer o oesau, mewn bri uchel yn eu mysg. Y mae ganddynt alluoedd naturiol cryfion a chyflym pan yn cael cyfle a chymelliad i'w defnyddio. Y maent yn hoff o farddoniaeth, ond ar ol mewn cerddoriaeth. Y mae

rhai o honynt yn ddysgedig mewn rhifyddiaeth, a mesuriaeth, a seryddiaeth. Y mae gwëad eu sidanau a'u muslins yn dangos cywreinrwydd, ac y maent yn enwog am liwio. Y mae cyfansoddiad, a threfn, ac addurn eu temlau yn dangos archwaeth at adeiladu. Y mae eu seiri a'u gofaint, yn enwedig eu gofaint aur, mor gywrain a medrus a neb geir yn Europe, ac y maent yn barod i astudio pob dyfeisiau newyddion. Y maent hefyd yn enwog am gerfio a gweithio mewn ifory, a gosodiad perlau; ac y maent yn lled gyfarwydd â magwriaeth anifeiliaid, ac â rhai o ddeddfau amaethyddiaeth. Ond y mae lle i ofni eu bod wedi dirywio yn yr oesoedd diweddaf, eu bod wedi myned yn fwy esgeulus, ac yn fwy diawch at bob cywreinwaith a gwybodaeth. Y mae bod yn hir dan ddylanwad coelgrefydd, a than iau gormes, yn sicr o ddarostwng, a llygru, a thlodi pob cenedl o ddynion yn mhob parth o'r byd.

5. Y mae haneswyr o bob dosbarth yn cyduno i grybwyll fod cymeriad yr Hindwaid yn cael ei addurno â llawer o rinweddau cymdeithasol, yn enwedig pan y maent bellaf o gyrhaedd llygredigaethau a gormes "Cristionogion" a Mahometaniaid. Profir eu bod er yr hen oesau, yn mhell cyn amser y Cæsariaid, nid yn unig yn goleddwyr llenyddiaeth, ac yn gywreinwyr celfyddyd, ond eu bod yn ddiwyd, a boneddigaidd, a thosturiol; eu bod yn arfer cymedroldeb, cynildeb, a lletygarwch; a bod "yspryd addfwyn a llonydd," cartrefgar, ystyriol, plygedig, ac ufudd, yn cael ei fynwesu a'i feithrin ganddynt; ac y maent wedi cadw cryn lawer o'r yspryd "gwerthfawr" hwnw hyd heddyw, er trymed eu gorthrymderau, ac er amled y profedigaethau a daenwyd o'u deutu gan Europeaid glythion, anllad, anrheithgar, a llofruddiog, Y mae eu dosparthiadau uchaf yn ymgadw bron yn hollol oddiwrth gig-fwydydd, ac yn byw yn benaf ar rice, a llaeth, a llysiau, a ffrwythau. Y maent o ran eu cyrff yn dàl a lluniaidd, ac ystwyth a heinif, o liw tywyll a melynaidd; ond y mae y dosparth uchaf bron mor wyn ag Europeaid, a hyny, mae'n debyg, am eu bod yn gallu ymgadw yn y tŷ, neu dan y cysgodlwyn, allan o gyrhaedd gwres yr haul.

6. Y mae caethwasiaeth, a chaethfasnach yn cael eu goddef yn India, a hyny yn nghylchoedd awdurdod uchaf Llywodraeth Prydain. Y mae llawer o deuluoedd Hindwaidd yn cael eu gwasgu i dlodi ac angen, naill ai mewn canlyniad i ormes eu gorthrymwyr, neu drwy eu hafradlonedd a'u musgrellni, neu drwy gystuddiau, neu o herwydd tymhorau o brinder a newyn, a chroes-ragluniaethau. Mewn amgylchiadau o gyfyngder felly, y mae eu cyfreithiau yn goddef i rieni werthu eu plant i gaethiwed. Y maent yn gwneud hyny, nid o ddiffyg serch atynt, ond er eu hachub rhag newynu. Rhesyma awdurdodau Lloegr fod yn anhawdd i atal y ddefod; ond ni buasai dim llawer o waith ei hatal pe buasai teuluoedd India yn cael chwareu teg i enill eu bywioliaeth.

Wedi taflu golwg ar y wlad a'i phreswylwyr, mae'n bryd gofyn bellach, Pa fodd y daeth y fath wlad fawr bellenig i feddiant Lloegr? Rhag i neb gasglu fy mod am i bob cenedl ymgadw gartref heb symud byth dros ei throthwy na'i therfyn i weled unrhyw barth arall o'r byd, yr wyf am grybwyll rhai pethau a olygaf yn gyfreithlawn, ac anrhydeddus, a chanmoladwy; a rhai pethau a ystyriaf yn anghyfreithlawn a beiadwy i wlad wneud.

1. Yr wyf yn ystyried ei bod yn gyfreithlawn a chanmoladwy i wlad roddi pob cefnogiad i seiri celfyddgar adeiladu llongau; y llongau trefnusaf at eu cludaeth, hwylusaf at eu llywio, cyflymaf at forio, a chryfaf i ddal y dymestl, a fedrant wneud.

2. Ei bod yn gyfreithlawn ac yn ganmoladwy i wlad anog dosparth o'i gwyr ieuainc i astudio deddfau morwriaeth, ac i chwilio llwybrau a ffyrdd y moroedd.

3. Ei bod yn ganmoladwy i wlad anog a chynorthwyo ymchwilwyr celfyddgar ac anturiaethus, boneddigaidd a dyngarol, yn deall daeareg a mŵnau, a llysieuaeth, a hinsoddaeth, a gwahanol ganghenau celfyddyd, a deddfau anian, i ymweled â gwahanol wledydd, ac i wneud ymchwiliadau buddiol. Y mae canoedd o ddynion felly megys Park, a Cook, a Banks, a

Burkhardt, a Buffon, a Belzoni, a Buckland, a Cuvier, a Humboldt, a Syr William Jones, a Syr Stamford Raffles, a Clarke, a Heber, a Coke, a Carey, a Martyn, a Philyp, a Moffat, a Layard, a Livingston, a John Williams, wedi bod o wasanaeth gwerthfawr i'r byd.

4. Ei bod yn ganmoladwy i'r cyfryw gasglu gwybodaeth o bob natur o holl gylchoedd ei hymchwiliadau er enw ac enill iddynt eu hunain ac i'w gwlad, ac er budd cyffredinol i'r byd oll : a'i bod yn ganmoladwy o radd uchel i'r cyfryw drosglwyddo gwybodaeth i'r bobloedd yr ymwelant â hwy ; a'i bod yn ganmoladwy o'r radd uchaf iddynt gymeryd gyda hwy i'w cyfranu, neu i'w cyfnewid, hadau pob llysieuyn maethlawn, a phob pren ffrwythlawn, a phob grawn cynyrchiol, a chynllun pob dyfais fuddiol ; a phlanu ar yr un pryd yn mhob man lle y cant gyfle egwyddorion pob gwybodaeth a phob celfyddyd. Y mae'r cyfryw yn haeddol o gael safle yn y rhes uchaf fel cymwynaswyr eu cyd-ddynion.

5. Ei bod yn gyfreithlawn i'r cyfryw, pan yn gwneud eu hymchwiliadau, gymeryd meddiant, yn enw y Llywodraeth a'u hanfonodd allan, o'r tiriogaethau a ddarganfyddant heb neb yn eu meddiannu.

6. Ei bod yn gyfreithlawn i'r cyfryw fasnachu, ond masnachu yn deg, â phawb a gyfarfyddant yn mhob parth o'r byd.

7. Ei bod yn gyfreithlawn i'r cyfryw brynu tir yn y man y mynant, er codi gweithdai, a masnachdai, ac anneddau arno ; ac er ei drin a'i ddiwyllio.

8. Y byddai yn ganmoladwy iawn i'r cyfryw drwy bob deniadau, a rhesymau, a chyngorion, a phob moddion moesol yn eu cyrhaedd, i wneud eu goreu i ddiwreiddio pob egwyddorion drwg, a phob arferiadau niweidiol o holl gylchoedd dylanwad eu cyfathrach a'u siampl.

9. Yr wyf yn credu hefyd ei bod yn gyfreithlawn ac yn anrhydeddus i wlad, ar ol rhoddi pob gorchymyn a phob anogaeth i'r cyfryw ymddwyn yn foneddigaidd, ac yn onest, ac yn

gariadus at bawb, yn mhob man, ac ar bob amgylchiad, amddiffyn eu cam yn bwyllog, ac yn benderfynol, ac yn gyhoeddus ger bron y byd, yn erbyn trais yspeilwyr a llofruddion. Yr wyf yn credu fod pob peth o'r natur a nodwyd, nid yn unig yn gyfreithlawn ond yn anrhydeddus ; ond o'r tu arall, yr wyf yn barnu ei bod yn anghyfreithlawn a beiadwy i wlad, yn enwedig i hen wlad gref, waraidd, wybodus a chrefyddol,

1. Gychwyn neu gefnogi unrhyw fasnach niweidiol, megys masnach opium, neu wirodydd, neu dybaco, neu gamblo, neu buteiniaeth, neu ddyn-ladrad yn mysg pobl anwybodus a dibrofiad.

2. Ei bod yn anghyfreithlawn a beiadwy i hen wlad gyfoethog, ddylanwadol i enyn, neu hysio cynenau rhwng tywysogaethau cymydogaethol, er mwyn iddi hi ei hun gael maes lletach, a chyfle hawddach i grib-ddeilio a budr-elwa, oddiwrth derfysgiadau a rhyfeloedd y fath gynenau rhwng cymydogion.

3. Ei bod yn ymddygiad beiadwy a gwarthus i hudo y gwan i rwymiadau nas gall eu cyflawni, a'i rwydo i dori ei air, a'i gynhyrfu i drin ac i daeru, a'i wasgu i droseddau eraill, er mwyn cael achlysur i'w ddirwyo â threthi afresymol, neu er mwyn cael esgus i ymosod arno er cymeryd oddiarno ei holl feddianau. Hawdd ydyw i'r blaid ysgyrnygu a thaeru fod yr oen yn llwydo y ffrwd wrth yfed o honi oddidano, a neidio arno i'w larpio am hyny ; a hawdd ydyw i'r cryf a'r cyfrwys ddyfeisio esgus i anrheithio y gwan, ac i larpio y diniwed a'r diamddiffyn.

4. Ei bod yn feiadwy a gwarthus i astudio a defnyddio "*tricks cyfraith*" i weu rhwydau o ddarnau cyfrodeddedig o hen gyfreithiau Brahminaidd, a Mahometanaidd, ac Europeaidd, i ddal a dyrysu y dibrofiad a'r diniwed, er ei yspeilio o'r oll sydd ganddo. Yr wyf yn ystyried pob *trick* o'r natur hyny yn annheg, yn annynol, ac yn anghyfreithlawn.

Yn awr y gofyniad mawr yw, Ai yn ol deddfau uniondeb cymdeithasol ? Ai yn ol cyfreithiau tegwch rhwng cymydog-

ion? Ai yn ol rheolau auraidd gonestrwydd, y daeth Lloegr i feddiant o diriogaethau ëang India? Yr wyf am i bob un geisio chwilio yr hanes, ac astudio yr amgylchiadau yn fanylaidd a gofalus, a barnu drosto ei hun yn bwyllog a diduedd. Yr wyf fi wedi ceisio gwneud hyny mor deg a diragfarn ag y medrwn, ac yr wyf yn ofni mai nid yn ol deddfau masnach deg —mai nid yn ol cyfreithiau iawnder rhwng gwr a gwr, y daeth Lloegr i feddiant o'i hymerodraeth fawr yn India; ac os bu yno dwyll a thrais, os bu yno orthrymu ac anrheithio, bu hyny yno ar *scale* mor fawr, â llaw mor uchel, a than liw mor ddu, ag y bu gorthrymu ac anrheithio erioed mewn unrhyw wlad, yn unrhyw oes, na than unrhyw oruchwyliaeth.

Er ceisio amgyffred y pwnc, naturiol ydyw ymofyn, Pa bryd y daeth India dan Lywodraeth Lloegr? Ai yn amser Caradoc a Theulu Brân Fendigaid? Ai yn amser Hengist a'r Saxoniaid? Ai yn amser Arthur a'i farchogion? Ai yn amser William y Gorchfygwr, a Duciaid Normandy? Ai yn amser Richard galon llew, a'i gyd-wroniaid o Ryfeloedd y Groes? O nage. Nid yn yr oesau tywyll hyny. Ai ynte yn amser Owen Glyndwr, neu ryfelwyr y Ddau Rosyn, neu Harri y Ffydd, neu Mari Waedlyd, neu Charles Ferthyr, neu yr haiarnaidd Oliver Cromwell? O nage. Nid yn yr amser cynhyrfus hyny. Pa bryd ynte y bu hyn? mewn amserau diweddarach, yn nyddiau goleuach a gwareiddiach y Georgiaid a'u huchel-swyddwyr Clive a Hastings, a Wellesby, a Wellington? Ie, ac mewn rhan fawr yn y dyddiau diweddaraf hyn, yn amser Victoria a'i Governors, a'i Generals Auckland a Hardinge, a Gough, a Dalhousie, a Syr Charles Napier, a Syr Harri Smith.

Y gofyniad nesaf ar mwyaf pwysig ydyw, Pa fodd y daeth India i feddiant Lloegr? Yr wyf yn ofni y rhaid ateb mai trwy dwyll a thrais; yr wyf yn ofni yn wir y gellir profi mai trwy ormes a rhyfel.

Yn niwedd y flwyddyn 1600 corfforwyd "*Company*" i farsiandio i'r "East Indies. Yr oedd y company hwnw, yn ol ei

"*Charter*," i gael yr India Ddwyreiniol iddynt eu hunain. Nid oedd yr un masnachydd arall, na'r un company arall, i hwylio llong o Loegr i unrhyw ran o'r cylch mawr hwnw. Yr oedd hyny yn annhegwch creulawn, yn y cam cyntaf, â deiliaid eraill Lloegr; yr oedd yn niweidiol i yspryd anturiaeth, yn drosedd o ddeddfau masnach deg, ac yn achos o lawer o anfoddlonrwydd ac o gwyno drwy'r holl deyrnas; ond llwyddodd y company, drwy lwgr-wobrwyo y Llywodraeth, i ddal gafael yn eu gorfaelaeth am ugeiniau o flynyddoedd. Yr oeddynt yn cludo i India aur, arian byw, plwm, a phob math o frethynau, i'w cyfnewid yno am berlau, porcelain, sidan, calico, tea, pepper, drugs, saltpetre, a phethau eraill, ac yr oedd eu marsiandiaeth weithiau yn lled enillfawr. Cawsant o radd i radd, drwy foneddigeiddrwydd o'r ddau tu, genad i godi amryw fasnachdai mewn gwahanol fanau ar ororau India; ac yn y flwyddyn 1715, yn mhen cant a phymtheg mlynedd ar ol eu corfforiad, cawsant ryddid i brynu darn helaeth o dir yn Bengal, fel ffafr, am fod un o feddygon y company wedi gwella Ymerawdwr Delhi o'i glefyd; a dechreuodd dylanwad swyddogion ariangar a hirben y company gyflym gryfhau ac ymledu.

Yr oedd dau fath o bobl yn India pan y dechreuodd marsiandwyr Lloegr ymwthio i'w mysg, ac ymyryd â'u trefniadau. Heblaw y brodorion Hindwaidd, yr oedd yno lwythau o Fahometaniaid ag oeddynt wedi enill meddiant, drwy goncwest, o ranau helaeth o'r wlad, er ys tros chwe' chant o flynyddoedd, ac yr oedd yr hen genfigen a'r elyniaeth yn parhau mewn llawer cylch rhwng yr Hindwaid a'r Mahometaniaid. Yr oedd hyny yn fantais i'r crib-ddeilwyr anrheithgar oeddynt yn ymwthio yno o Loegr, Holland, Ffrainc a Portugal, a rhai o wledydd eraill Europe. Yr oedd gan Portugal amryw sefydliadau yn India gan' mlynedd o flaen Lloegr. Dechreuodd Holland ymwthio yno oddeutu yr un pryd a Lloegr. Ac yn mhen can' mlynedd ar ol hyny, corfforwyd company gan Ffrainc yn ol cynllun un Lloegr; ac yr oedd company Ffrainc

oeddynt wedi addaw llawer o dir ac o gyfoeth i Ffrainc am eu cynorthwyo i enill buddugoliaeth ar ddynion Lloegr. Pan gyrhaeddodd yr adroddiad i Ffrainc ac i Loegr am y modd yr oedd gweision eu dau company yn cynhyrfu rhyfeloedd yn India, darfu i'r deiliaid teg a gonest yn y ddwy wlad, ardystio mor gryf yn erbyn y fath ormes barbaraidd ac andwyol, fel y gorfu i gyfarwyddwyr y ddau company gyfarfod yn Llundain ar yr achos, a chytunasant i anfon dau-genadwr dylanwadol i India, un dros Loegr, ac un dros Ffrainc, i geisio heddychu y croes-bleidiau, ac i ddwyn pethau i well trefn. Cytunodd y ddau genadwr fod Ffrainc i roddi i fyny bob hawl i'r tiriogaethau oedd Dupleix wedi enill drwy ryfel, a'i bod i foddloni ar y sefydliadau oedd ganddi cyn y rhyfel. Ar hyny dychwelodd Dupleix i Ffrainc dan deimlad dwys o siomedigaeth, o herwydd dyrysu ei gynlluniau, ac am fod ei wlad mor anniolchgar iddo, ar ol iddo gysegru ei amser a'i lafur a'i holl ddoniau mor ffyddlawn i'w gwasanaethu a'i derchafu. Dychwelodd y ddau genadwr hefyd i Ffrainc i roddi cyfrif o'u llwyddiant, gan feddwl eu bod wedi terfynu pob dadl, a thawelu pob terfysg; ond gydag iddynt gefnu ar India, yr oedd y genfigen mor gref ag erioed rhwng y ddau company yno; a phan ail enynodd y rhyfel rhwng Ffrainc a Lloegr yn 1756, ail daniodd y ddau company am ryfel yn India, a llwyddodd swyddwyr Ffrainc i gynhyrfu Surajah Dowld, tywysog galluog Bengal, i luniaethu rhyfel yn erbyn company Lloegr. Casglodd fyddin o ddeugain mil o wŷr traed, a deng mil ar hugain o wŷr meirch, a phedwar cant o elephantiaid, ac ymosododd ar Calcutta, a gorfu i'r preswylwyr Prydeinig ffoi i'w llongau, er ceisio noddfa mewn rhyw sefydliadau eraill. Drwy ryw gamgymeriad, gadawyd mintai fechan o Saeson ar ol, y rhai a gymerwyd yn garcharorion rhyfel, a gwthiwyd hwy y noson hono i "hen garchar" fuasai gan y Saeson yno, a elwid y "Blackhole;" ond erbyn y bore yr oeddynt wedi meirw oll, ond tri ar hugain, o gant a chwech a deugain; a golwg alaethus arnynt, wedi marw o fygiad, yn eu tyndra, yn awyr wenwynig eu daeargell. Yr

oedd Clive erbyn hyn wedi cyrhaedd yn ol i Madras, ac anfonwyd ef yn ddioed a byddin o naw cant o Brydeinwyr, a phymtheg cant o Sepoys, sef Indiaid wedi eu dysgu i ryfel, mewn pump o longau, i dalu'r pwyth i'r gelyn. Rhuthrodd Clive ar warthaf y gelyn, torodd ei rym, adgymerodd Calcutta a'r holl eiddo oedd ynddi, a chymerodd hefyd ar ol hyny brif sefydliad Ffrainc yn Bengal; ond yn lle dychwelyd i Madras, yn ol yr eirchion oedd wedi dderbyn, penderfynodd aros yn Bengal, gan farnu fod maes cyfoethocach yno iddo enill elw ac enw iddo ei hun, ac i'w wlad nag oedd oddeutu Madras. Diswyddodd hen dywysog Bengal trwy ddichell a rhyfel. Cododd un arall i'w le, a rhwymodd hwnw i dalu yn ddrud am yr anrhydedd oedd yn gael felly drwy ddylanwad Clive. Yr oedd i dalu 10,000,000 o Rupees i'r company, 5,000,000 i breswylwyr Prydeinig Calcutta, 2,000,000 i'r Hindwaid yno, 700,000 i'r Armeniaid, 2,5000,000 i'r lynges, 2,500,000 i'r fyddin, 280,000 i Drake y Governor, a 240,000 yr un i dri o swyddwyr eraill y company. Yr oedd y cyfan yn £2,697,750 o arian Lloegr. Gwaith hollol ofer i dywysogion India oedd ceisio ymwneud, mewn unrhyw ffordd â dyn mor lawdrwm ac mor hirben a Clive, pa un bynag fyddent ai am gyfamod ag ef, ai am ryfela yn ei erbyn. Yr oedd yn ormod o ddyn iddynt ar bob tir, ac yn mhob man. Lladdwyd yr hen Nabob wrth ryfela yn ei erbyn, a gwerthodd y Nabob newydd ei hun a'i deyrnas yn hollol i afael yr Arch-Nabob Clive. Methodd gyflawni ond prin haner ei ymrwymiadau, a rhy brin yr oedd yn gallu boddhau ei ddeiliaid, na'r Prydeinwyr, na'r tywysogion cymydogaethol. Cododd mab hynaf y Mogul Emperor yn ei erbyn, a ffurfiodd gyngrair â dau dywysog eraill i'w gyfnerthu, ac arweiniasant eu byddinoedd i Bengal, er enill y freniniaeth oddiarno; ond heb ofni grym y tri, na llid yr ymerawdwr, na dim arall, na neb arall, ymdeithiodd Clive gyda brys i gyfarfod y tri, a gorchfygodd a chwalodd eu byddinoedd; ac yr oedd Nabob Bengal erbyn hyn mor falch o ddewrder Clive, ac mor ddiolchgar iddo am ei amddiffyniad, fel y rhoddodd iddo yr

holl *rent* oedd i ddyfod i'w drysorlys oddiwrth y company, yr hyn oedd yn llawn £30,000 yn y flwyddyn. Gwnaed Clive drwy yr amod hyny yn arglwydd tiroedd y company. Ar ol sefydlu, yn y dull a nodwyd, uwchafiaeth Lloegr yn Bengal, dychwelodd Clive yr ail waith i Loegr.

Wrth glywed am rwysg Clive yn Bengal, hwyliodd Ffrainc lynges i India, dan lywyddiaeth Count De Lally, er darostwng grym Prydain yno, ac adsefydlu uwchafiaeth Ffrainc. Cymerodd Lally Fort St. David, ac ymosododd a'r Madras, gan fwriadu myned oddiyno i Bengal, ac anrheithio y cyfan oll oedd gan Brydain yn mhob parth o India ; ond cyn iddo hollol gyflawni ei gynlluniau, cafodd milwyr y company adgyfnerthion o Loegr, a gorchfygwyd Lally gan y dewrwych Colonel Coote, a chymerwyd oddiar Ffrainc ei holl sefydliadau ; a chafodd Lally, druan, ar ei ddychweliad i Ffrainc, ei ddienyddio, eisiau gallu "ymladd yn well" ar feusydd pellenig India. Yr oedd yn greulawn yn y Ffrancod i aberthu y fath hen filwyr i ddialedd eu balchder, ar ol iddo wneud ei oreu ar faes dieithr iddo, a hyny ar ol gwasanaeth ffyddlawn o bum' mlynedd a deugain yn achos ei wlad.

Erbyn hyny yr oedd Lloegr wedi tori grym Ffrainc yn India, ac nid oedd dim anhawsdra bellach ar ei ffordd i sefydlu ei hymerodraeth yno, ond yn unig darostwng a phlygu yr hen Dywysogaethau ysig a sigledig oedd yno ar eu gogwydd yn adfeilio. Ar ol yr holl drafferth oedd y Company wedi gymeryd i ddiswyddo ac i gylchynu angau hen Nabob Bengal, ac ar ol yr holl drafferth o godi un arall, o'u dewisiad eu hunain, i'r orsedd yn ei le, darfu iddynt yn bur fuan syrthio allan â'u dyn eu hunain ; a mynu diswyddo hwnw, am ei fod yn methu talu digon iddynt am y codiad ar anrhydedd oedd wedi gael ganddynt ; a chodasant un arall i'r Nabobiaeth yn ei le. Yr oedd yr un a fwriasant ymaith yn rhy feddal ganddynt, ond trodd yr un newydd yn rhy fanwl iddynt ; yr oedd yr hen un yn rhy lac ganddynt, a'r newydd yn rhy dýn iddynt ; yr oedd yr hen un yn rhy ddiog a rhy afradlon i

allu casglu iddynt; yr oedd y newydd yn rhy graff ac yn rhy gyfiawn i allu eu boddhau. Y gwir yw, yr oedd eu cribddeilaeth a'u gorfaelaeth yn anoddefadwy. Yr oeddynt yn honi hawl i ddwyn yn mlaen eu holl farsiandiaeth yn ddidoll, tra yr oedd y brodorion yn talu toll ar eu holl nwyddau. Yr oeddynt felly yn mynu elw dwbl iddynt eu hunain ar draul andwyo holl farsiandiaeth y brodorion. Yr oedd y Nabob newydd a'i ddeiliaid yn cwyno yn dost yn erbyn y fath anghyfiawnder; ond cwbl ofer oedd eu holl gwynion. O'r diwedd, wedi blino ar eu gorfaelaeth, diddymodd y Nabob bob toll a threth oedd ar fasnach; a sefydlodd fasnach rydd i'r brodorion fel i'r estroniaid trawsion o Loegr: ond ymgynddeiriogodd y Company wrth ei weled felly yn myned yn rhy gyfrwys iddynt; a hyny ar dir mor anrhydeddus, ac mor deg. Yr oeddynt yn cael maes rhydd a phob tegwch fel masnachwyr, ond cynllwynasant yn union i lunio rhyfel yn ei erbyn; a gorfu iddo ffoi am ei einioes o'i wlad: eithr darfu i'r "Great Mogul," a Nabob Oude, wrando ei gŵyn, a chydymdeimlo â'i gam, a myned i gyngrair ag ef, er ei gynorthwyo i adenill ei Nabobiaeth; ond ar ol brwydro gwaedlyd, collodd y dydd; a gorfu iddo ffoi eilwaith; a gorfu i'w gyngreirwyr blygu, a phlygu yn isel iawn, i awdurdodau mawrfrydig Lloegr. Erbyn hyn yr oedd Clive wedi cyrhaedd India y drydedd waith; wedi cael ei "greu" yn LORD gan ei frenin, ac yn cael ei alw gan laweroedd "The *Great* Lord Clive of India;" ac yr oedd wedi mynu cael ei urddo gan y Company yn Llywydd Bengal, ac yn "Commander in Chief" eu byddinoedd. Yr oedd yn sefyll am fod yn ben yn y Llŷs, ac yn ben yn y fyddin. Yr oedd yn anhawdd gan y Company ymddiried y fath awdurdod iddo, yn enwedig am ei fod wedi cychwyn cyfraith arnynt, oblegyd eu bod yn ceisio cadw oddiwrtho yr ardreth o £30,000 yn y flwyddyn oedd Nabob Bengal wedi addaw iddo: ond nid oedd ganddynt ddim i'w wneud ond plygu i'w uchel-gais, am na fedrent gael neb medrusach na galluocach nag ef i amddiffyn a helaethu eu llywodraeth yn India. Yr oedd wedi cyrhaedd yno

yn yr iawn bryd i wneud cyfammod â'r tywysogion gorchfygedig; a seliwyd gweithred yn Awst 1765 i ddyogelu bron holl ddyffrynoedd y Ganges isaf i Loegr.

Yn mhen blwyddyn a haner ar ol hyny dychwelodd Clive Fawr i wlad ei enedigaeth i fwynhau yr urddas a'r golud oedd wedi enill iddo ei hun drwy ei ddeall a'i ddewrder yn llysoedd, ac ar faesydd India; ond ychydig iawn o fwynhad a gafodd. Yr oedd pob teimlad goleu dyngarol a gonest yn ffieiddio ei gribddeiliaeth anghyfiawn, ei ddichell ddofn, a'i ormes gwaedlyd drwy holl amser ei filwriaeth yn India. Fel un engraifft o ddull prif swyddwyr yr East India Company yn twyllo yr Hindwaid gellir crybwyll i farsiandwr cyfrifol anturio ei fywyd i gynorthwyo Clive yn un o'i gynlluniau. Addawyd gwobr fawr iddo am ei ffyddlondeb; a gwnaed dwy weithred er dyogelu ei dâl iddo,—un iddo ef, ac un i swyddfa Clive. Gwnaed y ddwy weithred yn ol ffurf manylaf cyfraith. Rhoddwyd copi hardd y papur coch i'r marsiandwr i'w gadw er ei ddwyn yn mlaen ar gyflawniad y cynllun. Gwnaeth ef ei ymrwymiad yn ffyddlawn. Anturiodd ei fywyd yn ol ei addewid. Llwyddodd y cynllun yn ei holl ranau; ond pan ddaeth y marsiandwr yn mlaen i geisio ei wobr, hyspyswyd ef nad oedd "copi y papur coch" yn werth dim iddo. Yr oedd yr ymrwymiad am y tâl wedi ei adael allan yn fwriadol. Gwrthodwyd ei hawl, a chwarddwyd am ben ei ddiofalwch a'i anwybodaeth. Trodd ymaith yn drist; ond effeithiodd y siomedigaeth gymaint ar ei galon fel y dyrysodd ei feddwl, a bu farw yn wallgof-ddyn. A oedd ymddygiad felly yn deilwng o sefyllfa uchel y "Great Lord Clive?" Dichon ei fod yn cofio yn ei drallod wrth farw, am wallgofrwydd y marsiandwr twylledig Omichund; ac am brudd-der a gwasgfeuon myrdd o drueiniaid eraill a fradychwyd i'w dinystr ganddo ef a'i gydswyddwyr. Dygwyd cyhuddiad yn ei erbyn i'r Senedd, yn 1773, ei fod wedi camddefnyddio ei awdurdod swyddol er casglu golud anghyfiawn; ac yr oedd y prif-weinidog dros y cyhuddiad: yr oedd yr olwg ar ei achos yn dywyll iawn, ond yr oedd dylanwad

arian a doniau y Company, a dylanwad Clive a'i gyfreithwyr; ac yn enwedig hoffder pobl Lloegr o "ogoniant milwraidd," yn ddigon i guddio ei luaws pechodau; ac i'w ddiogelu o gyrhaedd y gosp fwgwthiedig: ond ni fedrai yr adgofion am ei orchestion, na'r olwg ar ei gyfoeth, ddim dwyn heddwch i'w feddwl. Yr oedd clwyfau anaele yn ei gydwybod. Ymollyngodd i brudd-der anwelladwy; a phan dan lywodraeth trallod calon, ac iselder yspryd, terfynodd ei fywyd â'i law ei hun, pan yn haner cant oed.

Yr oedd pobl ystyriol Lloegr yn anesmwytho fwy fwy wrth glywed o bryd i bryd am y gormes a'r anrhefn, a'r terfysg a'r rhyfel oedd yn parhaus ffynu yn India. Deallwyd fod y Company yn suddo i ddyled, er fod gweision y Company, ar ol byr wasanaeth, yn dychwelyd adref yn werth eu hugeiniau a'u canoedd o filoedd: ac felly, ar ol llawer iawn o ymdriniaeth â'r achos yn y Senedd, cytunwyd ar drefn newydd; sef, bod "Governor General," penodedig gan y goron, i gael £23,000 y flwyddyn o gyflog; a'i fod i gael bwrdd o bedwar o gynghorwyr i'w gynorthwyo, ar gyflog o £8,000 yr un; a bod ei Lŷs i gael ei gynal yn Calcutta. Yr oedd cyfarwyddwyr y Company yn groes iawn i'r cyfnewidiad, ond gorfu iddynt blygu.

"*Governor General*" cyntaf India oedd Warren Hastings o goffadwriaeth hiroesol. Yr oedd wedi bod cyn hyny dan y Company mewn swyddau uchel, fel aelod o'u cyngor yn Madras; ac fel llywydd Bengal. Yr oedd yn swyddog effro, pwyllog, craffus, a nodedig o weithgar; ac wedi cyrhaedd adnabyddiaeth manwl o amgylchiadau India. Yr oedd ganddo ddigon o ben, ond rhy fach o gydwybod. Yr oedd yn llawn o gyfrwysdra, ond yn brin o onestrwydd. Bu yn Governor General am ddeuddeg mlynedd. Yr oedd hen lywodraethau India, ar adeg ei dderchafiad i'w swydd uchel, yn hynod o ddyrus eu hamgylchiadau; ac yr oedd Hastings yn ddigon cyfrwys i ddal ar bob adeg, ac i ddefnyddio pob achlysur er eu gwanychu a'u dyrysu fwy fwy; a hyny yn unig er cryfhau awdurdod, a helaethu ymerodraeth y Company: a gweithiodd at

hyny yn ddyfal ac yn effeithiol. Cryfhaodd eu gafael yn y talaethau oedd ganddynt, a helaethodd hefyd eu terfynau. Dyna'r prif nôd oedd o hyd yn ei olwg; ac arferai enyn cynhenau, neu eu terfynu, bob amser, yn y modd goreu er cyrhaedd ei amcan. Am ei ochr ei hun yr oedd ei holl ofal; nid oedd yn gofalu dim am y lles cyffredinol. Yr oedd yn gyfrwysach gormeswr na Clive, er yn llai o ryfelwr. Llithrodd i ryfel â Mahratta wrth geisio helaethu rhaglawiaeth Bombay; a bu wedi hyny mewn rhyfel llawer trymach â'r dewrwych Hyder Ali, Tywysog Mysore. Yr oedd Hyder Ali, trwy ei ddewrder a'i gyfrwysdra, wedi tyfu i fod yn gadarn ac yn hŷf. Yr oedd yn ofalus i gadw ei deyrnas mewn trefn dda, ac yr oedd drwy hyny yn ei chryfhau a'i chyfoethogi yn barhaus. Bu am gryn ysbaid mewn cyngrair â'r Prydeinwyr; ond yr oedd yn cwyno yn chwerw ar eu hanffyddlondeb a'u cribddeiliaeth a'u traha, a throdd i fod yn elyn marwol iddynt. Ac i'r dyben o'u darostwng, casglodd fyddin o bron gan' mil o wyr: ac yr oedd amryw o brif gapteniaid Ffrainc yn ei gynorthwyo. Gorchfygodd fyddinoedd Lloegr yn Madras; a goresgynodd yr holl wlad oddeutu yno; ac yr oedd awdurdod Lloegr yn India, yn ol pob argoel, yn ymyl ei dranc: ond profodd Hastings y pryd hyny ei fod yn "ddyn mawr" mewn adeg o ddyryswch ac o berygl. Taflodd gapteniaid aneffeithiol Madras o'r nailldu; ac anfonodd y rhyfelwr enwog Syr Eyre Coote i wrthsefyll Hyder Ali; ac enillodd Coote a'i wyr fuddugoliaeth fawr waedlyd Porto Novo, a thrôdd y dydd o du Lloegr. Bu farw Hyder Ali yn fuan ar ol hyny, mewn oedran teg, yn 1782, a gadawodd ei orsedd i'w fab Tippo Saib; yr hwn oedd yn dywysog ieuanc o'r un yspryd ag yntau.

Yr oedd Lloegr yn teimlo ddwysach, ddwysach fod terfysgoedd a rhyfeloedd India yn warth i'w cymeriad; a galwyd Hastings adref i roddi cyfrif o'i oruchwyliaeth; a chyhuddwyd ef o flaen uchel Lŷs y Senedd o orthrymu y brodorion trwy eu trethu yn warthus, a'u terfysgu yn barhaus, a'u handwyo yn gyflym yn mhob dull arall. Yr oedd Seneddwyr penaf Lloegr

yn hŷf gyhoeddi yn ei wyneb ei fod wedi tori ei holl gyfammodau, ac wedi bradychu pob tywysog, ac andwyo pob talaeth ag oeddynt wedi ymddiried yn ei addewidion. Parhaodd ei brawf am dros saith mlynedd; ond cafodd ei ryddhau drwy yr un dylanwad ag oedd wedi achub Clive; ond gorfu iddo dalu "costau" ei brawf ag oeddynt wedi chwyddo i dros ddeng mil a thriugain o bunnau; ond yr oedd wedi enill digon yn India i allu talu hyny o ddirwy, ac i fyw fel pendefig am weddill ei oes.

Yr oedd trais a chamreolaeth y company yn parhau i fod yn destun dadleuon anorphen, yn y Senedd, ac yn mhob cylch arall drwy Loegr. Yr oedd Pitt a Fox a'u pleidwyr yn cydfarnu y dylid trefnu rhyw fesurau mwy effeithiol nag oeddid wedi sefydlu eto er cyfyngu eu hawdurdod; a ffurfiwyd "BOARD OF CONTROUL" i arolygu mesurau ac ymddygiadau y company, ac i fynu cyfrif o'r arian a'r cyllidau oedd eu swyddwyr yn gasglu yn India. Aeth Lord Cornwallis allan yn lle Hastings, dan orchymynion pendant a manwl, i lywodraethu yn ol egwyddorion teg, ac mewn yspryd heddychgar. Gweinyddodd yn o deg am beth amser; ond torodd allan bob yn dipyn yr hen awydd i helaethu terfynau awdurdod Lloegr yno, a dyfeisiwyd dadl â Tippoo Saib, ac ail ddechreuwyd rhyfel â Mysore. Parhaodd y rhyfel hwnw â Tippoo Saib am bron naw mlynedd. Dangoswyd llawer o ddewrder milwraidd o'r ddau tu. Gwarchaeodd Cornwallis ar Seringapatam, prif ddinas Mysore, yn 1792, a phlygwyd Tippoo Saib i ddeisyf ammodau heddwch. Rhwymwyd ef i roddi i fyny haner ei dywysogaeth, ac i dalu iawn o £3,500,000 yn aur, ac i roddi i fyny ei ddau fab fel gwystlon. Cyflawnodd Tippoo ei ymrwymiadau trymion, a rhyddhawyd ei feibion; ond ail enynodd y rhyfel yn fuan ar ol hyny, ac yn 1799, darfu i Marquis Wellesley, dilynydd Cornwallis, gymeryd Seringapatam, a lladdwyd Tippo Saib, a chymerwyd meddiant o'i deyrnas gan y gorchfygwyr.

Gyda bod y rhyfel gwaedlyd â Tippoo Saib wedi ei der-

fynu, cynygiodd Wellesley ran o'i deyrnas i'r Mahrattas, ond iddynt blygu i fod dan deyrnged i Loegr, a chynal byddin Brydeinig yn eu tiriogaeth. Gwrthododd y Mahrattas y fath gynyg profedigaethus a gorthrymus, ac oblegyd hyny ymwyllt-iwyd i ryfel â hwy, yr hwn a barhaodd am bedair blynedd; ond llwyddodd Wellesley a'i frawd Arthur—wedi hyny yr "Iron Duke" of Wellington, yr hwn oedd yn dysgu ei grefft "ogoneddus," ac yn dechreu casglu ei lawryf a'i wobrau pryd hyny—i ddarostwng y Mahrattas, ac i gymeryd y rhanau mwyaf o'u tiriogaeth. Galwyd Wellesley adref yn sydyn am ei fod yn rhy hoff o ryfel, ac anfonwyd Cornwallis, sef Cornwallis rhyfel America, allan yr ail waith, ond bu farw gydag iddo gyrhaedd India. Yr oedd yn ddyn o alluoedd cryfion, ac yn ddyn go deg a boneddigaidd, ac yr oedd gan Loegr gryn hyder yn ei ddeall a'i ddoniau. Dilynwyd ef gan Lord Minto, yr hwn a lywyddodd o 1807 hyd 1813, ac a chwanegodd ychydig at diriogaethau Lloegr yno; ond dygodd yn benaf oddiar Ffrainc a Holland. Dilynwyd ef gan y Marquis of Hastings. Bu ef mewn rhyfel hir a drud a gwaedlyd â'r Nepaulese a'r Pindarees ac enillodd lawer o'u tiriogaethau. Dilynwyd ef gan Lord Amherst, a than ei lywyddiaeth ef y bu y rhyfeloedd creulawn â'r Burmese, ac enillwyd llawer o dir newydd drwy y rhyfeloedd drudfawr hyny. Dilynwyd Amherst gan Lord William Bentinck, yr hwn a ymrodd i *gychwyn gwelliantau* yno, yn lle ymyryd yn ddiddiwedd yn nadleuon y tywysogion cymydogaethol. Mynodd ofalu am fwy o gynildeb yn holl swyddfau y company, a thrwy hyny galluogwyd ef i dalu dyledion trymion y rhyfel byrbwyll ac ynfyd â'r Burmese. Sefydlodd goleg meddygol o'r enw uchaf yn Calcutta, meithrinodd addysg, cefnogodd gelfyddyd, ac ymddygodd yn foneddigaidd at yr Hindwaid, gan eu derbyn i'w lŷs ar yr un tir ag Europeaid: a phan y gorfu iddo, ar ol chwe' blynedd o ofal, roddi ei swydd i fyny er mwyn ei iechyd, yr oedd hiraeth dwys a chyffredinol ar ei ol drwy holl dalaethau India. Dilynwyd ef yn 1835 gan Lord Auckland, yr hwn drwy gynyg

yr hen gast o ddiorseddu tywysog Affghanistan, a chodi dyn arall i'w le, a fu mewn rhyfel â'r Affghans am bedair blynedd. Yr oedd y rhyfel hwnw yn un o'r rhai creulonaf a welwyd hyd yn nod ar faes India, a methwyd cyrhaedd yr amcan yn y diwedd. Dilynwyd Auckland gan Lord Ellenborough, ac yr oedd yntau am enwogi ei lywyddiaeth drwy ryw goncwest; ac anfonodd ei fyddinoedd dan Syr Charles Napier i oresgyn Sinde, a'i dwyn dan dreth i Loegr. Ar ol hyny bu Lord Hardingé, a Lord Gough, a Syr Harri Smith yn cyflawni eu gorchestion gwaedlyd yn y Punjamb, er plygu y Sikhs dewrion dan iau Lloegr. Bu Lord Dalhousie wedi hyny yn llywyddu yn India am wyth mlynedd; ac ar ei ddychweliad i Loegr ryw chwe' blynedd yn ol, i fwynhau o ffrwyth ei fuddugoliaethau, ysgrifenodd un am dano yn yr iaith a ganlyn: "Yr ydys yn parotoi yn awr tu ag at roddi croesaw a bri i Lord Dalhousie ar ei ddychweliad adref o India. Y mae wedi bod yn rhag-lywyddu yno gyda rhwysg mawr am wyth mlynedd. Yr ydym yn barod i gydnabod ei fod yn bendefig mor hynaws ac mor gall, ac mor weithgar a'r cyffredin o bendefigion Lloegr; ond y mae yn ffaith, yn ffaith a gyhoeddir gydag ymffrost drwy yr holl deyrnas, ddarfod i gryn ddwsin o dalaethau annibynol India, gael eu cysylltu y naill ar ol y llall, at ymerodraeth fawr Prydain, draw yn y Dwyrain, yn ystod wyth mlynedd ei raglawiaeth. Y mae y Punjamb yn diriogaeth o ddeunaw mil a thriugain o filldiroedd ysgwar, yn cynwys saith miliwn o breswylwyr. Wyth mlynedd yn ol yr oedd yn dalaeth annibynol, dan ei llywodraeth ei hun, y mae yn awr wedi cael ei phlygu dan iau Lloegr. Y mae Berar yn diriogaeth o bedwar ugain mil o filldiroedd ysgwar, ac yn cynwys pedair miliwn o breswylwyr. Y mae Pegu yn diriogaeth o ugain mil o filldiroedd ysgwar, yn cynwys miliwn a haner o breswylwyr. Y mae Oude yn diriogaeth o bedair mil ar hugain o filldiroedd ysgwar, yn cynwys tair miliwn a haner o drigolion. Wyth mlynedd yn ol yr oeddynt yn dalaethau annibynol, dan eu llywodraethau eu hunain, y maent yn awr wedi cael eu plygu

dan iau Lloegr. Gellir dywedyd yr un peth am Sattara, a Iahnsi, a rhai eraill o diriogaethau manach India. Y mae y tiriogaethau a blygwyd felly dan iau Lloegr yn ystod yr wyth mlynedd diweddaf yn gymaint bymtheg waith ar hugain a holl Dywysogaeth Cymru. Y mae yno filiynau ar filiynau o bobl ag oeddynt wyth mlynedd yn ol dan eu llywodraethau cartrefol eu hunain, yn awr wedi cael eu plygu dan iau Lloegr! Ac y mae Lord Dalhousie newydd ddyfod adref i gael ei anrhydeddu a'i wobrwyo am eu gorchfygu a'u darostwng.

Ofer ydyw i bobl Lloegr osod eu dwylaw ar eu mynwesau, a chodi eu llygaid tua'r nef, a chyhoeddi fod yn "rhaid" eu gorchfygu, fod hyny yn ol arfaeth fawr y Drefn dragywyddol, ac nad oedd dim modd byw heb eu hymladd a'u plygu, a'u gosod dan deyrnged, a dwyn eu gwlad oddiarnynt. Ofer ydyw i bobl Lloegr geisio eu diraddio felly. Nid yw hyny ond ychwanegu athrod at ladrad. Y mae pobl India, os cânt degwch, mor "hawdd eu trin" ag ydyw pobl Lloegr. Y maent yn llawn mor gymydogol ag ydyw tylwyth John Bull. Y ffaith yw, a ffaith hysbys i'r byd oll ydyw, yr oeddynt yn ddiweddar yn annibynol, y maent yn awr dan iau Lloegr. A'r cwestiwn pwysig yw, Pa fodd y dygwyd hyny oddiamgylch? Ai trwy arfaethau doethineb a chariad y nefoedd? Nage, ond trwy arfaethau cybydd-dod ac ymyrgarwch Lloegr. Ai trwy ddylanwad addfwynder yr efengyl, a boneddigeiddrwydd hunanymwadol Cristionogaeth? Nage, ond trwy ddichellion anonestrwydd, a chwantau crib-ddeiliaeth, a nwydau dialgarwch calon ddrwg. Ai drwy bryniad, neu ammodau masnachaeth deg? Nage, ond drwy rym arfau rhyfel. Y mae Lloegr fawr gref, gweinidoges Cristionogaeth, patrwn duwioldeb, enaid dyngarwch, amddiffynydd y gwan yn mhob man, newydd fod yn cospi Russia am chwenychu eiddo arall. Y mae Lloegr wedi son llawer yn ddiweddar am ddichellion ac am drais Russia yn ymwthio i "*protectorates*," ac yn llunio "*treaties*" er dwyn o amgylch ei "*dreams of ambition*." Ond nid yw Lloegr byth yn son am ei dichellion ei hun, nac am ei thrais ei

hun pan yn ymwthio i "protectorates" yn mhell draw yn India, ac mewn manau pell eraill. Gwnaeth Lloegr yn yr wyth mlynedd diweddaf lawer mwy o gam â'r gwan nag a wnaeth Russia. Gŵyr y nefoedd hyny, a gŵyr uffern hyny, a gŵyr pawb drwy'r ddaear (ond pobl Lloegr) hyny; a gwybyddir hyny hefyd tra pery dyddiau'r ddaear, ac yn hir hir ar ol iddynt ddarfod. Os clywir haner gair o enau rhyw hustyngwr fod Russia yn gwasgu y gwan, neu yn gogwyddo i siarad â'r gwan yn rhywle, dyna Loegr fawr yn ymsythu yn ddioed i bregethu cyfiawnder, ac i alw ei galluoedd i'r maes i gosbi yr ymyrwr—pan y mae haneswyr goleuaf a gonestaf y y gwledydd yn gorfod ysgrifenu enw Lloegr yn eu coflyfrau, fel "Arch-orthrymydd y ddaear." Y gwir yw y gwir, a'r gwir a saif, a'r gwir yn yr achos yma ydyw, fod Lloegr yn yspaid cof llaweroedd ydynt eto yn fyw, wedi gwneuthur mwy o gam â gweiniaid nag a wnaeth unrhyw deyrnas arall, ac y mae clywed Lloegr yn ei chanmol ei hun fel noddwr y diamddiffyn, fel barnydd y gorthrymedig, fel cynorthwywr y tlawd, fel cosbwr y crib-ddeiliwr, ac fel torwr crib y gorthrymydd, yn anoddefadwy. Y mae geiriau chwyddedig ei phariseaeth, nid yn unig yn ffieidd-dra yn ffroenau y nefoedd, ond yn ddrewdod yn ffroenau *pagan*-lysoedd y ddaear.

Yr ydym yn credu ac yn llawen gydnabod fod elfenau gwir fawredd yn Lloegr, ac yr ydym am iddynt gael chwareu teg i weithio allan eu dylanwad er lles y byd. Nid yn reviews rhodresol ei sefydliadau milwraidd y mae nerth ei mawredd, nid yn nifer magnelau ei llongau rhyfel y mae nerth ei mawredd, nid yn amledd bron diderfyn ei segur-swyddau y mae nerth ei mawredd, nid yn areithiau amleiriog ei chroes-bleidiau seneddol y mae nerth ei mawredd; nid dan ganghenau tewfrig ei masnach feddwol y mae nerth ei mawredd; nid llymder ei chosbau ar droseddwyr annedwydd wedi eu gwasgu i angen, neu eu llithio i'w thai-yfed trwyddedig ydyw nerth ei mawredd: nid traha anghyfiawn yr arglwyddi tiroedd yn cadw eu tenantiaid llafurus yn gaeth dan eu traed ydyw nerth ei

mawredd; nid yn 'olyniaeth' ei heglwys sefydledig y mae nerth ei mawredd; nage, nage, ond yn niwydrwydd diflino ei dosbarthiadau gweithgar, yn nghywreinrwydd ei chelfyddydwyr, yn anturiaeth ei marsiandwyr, yn y niferi cynyddol o'i mawrion sydd yn astudio cynlluniau i gefnogi a gwobrwyo gweithgarwch a rhinwedd, yn nysgeidiaeth, a doniau, a ffyddlondeb ei hathrawon, yn rhyddid a bywyd ei hargraffwasg, ac yn haelioni egniadau ei chymdeithasau gwirfoddol er Cristioneiddio y byd."

Dyna nodiadau un ar raglawiaeth Lord Dalhousie. Nid rhyfedd ei fod yn taro yn drwm ar ymffrost Lloegr, oblegyd ei bod yn galw pawb y pryd hyny i weled ei sêl yn rhyfela o "blaid y gwan" yn y Crimea, pan yr oedd ar yr un pryd yn rhyfela yn erbyn y gwan draw yn India.

Nid wyf yn gwybod y manylion am y terfysgoedd a'r rhyfeloedd diweddaraf yn India, ac nid oes genyf adroddiad i'w roddi yn eu cylch; ond yr wyf yn gwybod eu bod wedi profi yn ddrudion iawn, ac yn chwerwon iawn i Loegr ac i'r "gwrthryfelwyr."

Dyna grynhoad byr o hanes Goresgyniad India gan Loegr. Nid wyf yn meddwl fod yr un dyn yn awr yn Lloegr a gynygia gyfiawnhau ei rhyfeloedd yno drwy y can' mlynedd diweddaf. Llais cyffredinol Lloegr ei hun yn awr ydyw, fod yr "East India Company"—a hyny dan nawdd y Llywodraeth—wedi cyflawni anghyfiawnderau a fyddant yn warth oesol i Brydain. Od oes mil-flwyddiant o gyfiawnder a heddwch i wawrio ar y byd, fel yr ydys yn disgwyl, y mae yn sicr y bydd i haneswyr yr oesau cariadlawn a goleu hyny ddarlunio Clives, a Wellesleys, ac Aucklands, ac Ellenboroughs, a Hardinges, a Dalhousies India fel rhai o'r un yspryd a'r Omars, a'r Othos, a Gengis-Khans, a Tamerlanes yr hen oesau tywyll; ac esboniant i'r byd oll fod Saraceniaid Prydeinig y bedwaredd ganrif ar bymtheg wedi ymddwyn yn greulonach a barbareiddiach yn India, nag yr ymddygodd Saraceniaid Mahometaidd y ddeuddegfed ganrif. Er fod llaweroedd o'r amgylchiadau

duaf wedi cael eu cuddio, neu eu darn-guddio o'r golwg, eto y mae'r "ffeithiau mawrion" yn aros, ac nid ellir byth eu dileu. Y balm sydd gan rai yn awr i glwyfau cydwybod Lloegr yw, fod y llofruddio a'r anrheithio wedi myned heibio—fod India yn awr yn meddiant Lloegr—ac y gwna y Saeson well defnydd o'i goludoedd a'i hadnoddau nag a fuasid byth yn wneud gan yr Hindwaid. Dichon y gall y Saeson wneud gwell defnydd o India nag oeddid yn wneud gan y brodorion, ond ni wna hyny ddim cyfreithloni eu gwaith yn dwyn eu hetifeddiaeth oddiarnynt. Y mae John Bull yn ymladdwr enwog, ond nid yw ei fod yn gallu curo yr Hindw, ar ei faes ei hun, yn ddigon o reswm dros iddo ddwyn ei faes oddiarno. Y mae John Bull hefyd, heblaw bod yn ymladdwr gwych, yn gelfyddydwr, ac yn athronydd, ac yn Gristion o enw uchel, a dichon y gall drin y maes yn well na'r Hindw, ond eto nid yw hyd yn nod hyny yn ddigon i gyfreithloni ei drais yn dwyn y maes oddiarno. Lladrad ydyw lladrad, pa un bynag ai Hindw ai Cristion fydd y lleidr. Nid yw y lleidr athronyddol yn ei ysgarlad, yn ddim gwell na'r lleidr anwaraidd yn ei garpiau, ac nid yw y defnydd a wneir o eiddo lladrad yn newid natur y lladradaeth.

Y mae amheuaeth genyf a ddarfu i Loegr wrth orthrymu ac anrheithio yn India daro ar y ffordd gyflymaf i ymgyfoethogi, heb son dim am y ffordd anrhydeddusaf. Y mae goresgyn India wedi bod yn waith drud iawn i Loegr, ac yr wyf yn credu —ond dichon fy mod yn camgymeryd—y buasai yn llawer cyfoethocach heddyw pe buasai yn masnachu yn deg yn India. Gallasai marsiandwyr, a chelfyddydwyr, a naturiaethwyr Lloegr fod yn ddefnyddiol, nid yn unig er goleuo, ond er cyfoethogi India drwy ystod rhwysg yr East India Company, a buasai hyny wedi troi yn enill mawr iddynt hwy eu hunain, buasent yn cael tâl dauddyblyg am eu doniau a'u dyngarwch. Ond tylodi India a wnaethant, ac yr oeddynt wrth dlodi India yn cymeryd un ffordd effeithiol i dlodi Lloegr hefyd. Yr wyf yn credu pe buasai "Companies" ariangar a rhyfelgar Portugal, a Holland, a Ffrainc, a Lloegr, yn masnachu yn deg yn India,

y buasai India, ac EUROPE hefyd, erbyn heddyw yn llawer mwy cyfoethog a mwy paradwysaidd.

Haera rhai nad oedd dim modd dysgu yr Hindwaid mewn celfyddyd, nac anianyddiaeth, na dim arall, heb yn gyntaf eu hymladd a'u gorchfygu a'u darostwng, heb eu diraddio a'u baeddu, a'u trin, a dwyn eu heiddo oddiarnynt; ond y mae athrawiaeth felly yn hollol groes i philosophi a phrofiad athrawon goreu a mwyaf defnyddiol pob oes a phob gwlad; a mwy na hyny, y mae yn hollol groes i holl rediad addysg yr Athraw Mawr.

Ond gan fod y camgymeriad a'r camwri ysgeler wedi cael ei wneud, beth a wneir yn awr? Dyna'r cwestiwn ymarferol ddylai gael holl feddwl a holl galon Lloegr. Beth a wneir? Ai ceisio sefydlu llŷs rhaith i brisio y cam a wnaed, er talu iawn i'r rhai a golledwyd? Nage, y mae hyny yn awr yn anmhosibl. Y mae y rhai a golledwyd fwyaf wedi myned i ffordd yr holl ddaear, ac y mae amryw genedlaethau o'u cynrychiolwyr wedi eu dilyn; a rhaid gadael y cyfrifon rhwng y cyfryw a'u hanrheithwyr hyd Lŷs y dydd mawr: ac y mae lle i ofni fod y nifer amlaf o'r cynrychiolwyr sy'n awr yn fyw wedi colli eu hawl drwy wisgo arfau dial, a thrwy droi i anrheithio a chyflawni troseddau eraill yn ol addysg siampl y rhai fu yn anrheithio eu hynafiaid. Beth ynte sydd gan Loegr i'w wneud yn wyneb yr amgylchiadau presenol?

1. Dylai ymroi i fod yn gyfiawn o hyn allan. Yn gyfiawn yn ei masnach; yn gyfiawn yn ei threthiadau; yn gyfiawn yn lluniad ei chyfreithiau; yn gyfiawn yn ngweinyddiad ei llŷsoedd; yn gyfiawn yn nosbarthiad ei breiniau gwladol. Cyflawnwyd yr anghyfiawnderau mwyaf ysgeler yn India dan gochl cyfraith. Byddai yn hawdd i ddadleuydd cyfrwys gael rhyw hen gyfraith Hindwaidd, neu ryw gyfraith Fahometaidd, neu gyfraith newydd Brydeinaidd i gyfiawnhau pob erchyllwaith; ond dylid rhagllaw ymestyn am iawnder i'r Hindw a'r Mahometan, yn gystal a'r Prydeinwr. Cydymgysegred holl lŷsoedd a holl swyddfeydd India i "dori ymaith eu pechodau

trwy gyfiawnder." Bydded y swyddogion yn heddychol, a'r trethwyr yn gyfiawn. Na chlywer mwy son am drais yno; ond "blagured cyfiawnder drwy yr holl dir."

2. Dylid ymroi i ymddwyn yn foneddigaidd tu ag at y brodorion. Ni byddai y gost ond ysgafn iawn i'r Saeson ymddwyn yn foesgar atynt. Ni chollid dim wrth ymddwyn yn foneddigaidd. Yr oedd y talentog Esgob Heber yn cwyno yn dost ar "surly national pride" y Sais yn cadw y brodorion allan o'i gymdeithas, ac ar ei ddull "bullying and insolent" pan yr ymostyngai i siarad â hwy. Dylai llywodraethwyr India edrych o ddifrif am i bob anfoneddigeiddrwydd felly ddarfod,—ddarfod ar unwaith—ddarfod yn llwyr, a darfod am byth. Nid all dim lles ddeilliaw mewn un modd oddiwrth anfoesgarwch ac anfoneddigeiddrwydd. Y mae yr ysgoegyn swyddol bach, balch, cul, teneu, trwyn uchel, "surly, bullying, insolent," ac ynfyd, a geir yn euog o'r fath ymddygiad yn warth i'w genedl ac i'w oes; ac yn hollol annheilwng o le ac enw yn mysg unrhyw ddosbarth o foneddigion.

3. Dylai Lloegr o hyn allan ymroi i fod yn gymwynasgar i frodorion India. Dylai gysegru amser a llafur, a chymeryd poen, a gwneud aberth hefyd, os bydd raid, er lles tymorol ac ysprydol India, er cefnogi pob gwelliantau a phob diwygiadau yno; pob gwelliantau celfyddydol ac amaethyddol, pob gwelliantau mewn gwneuthuriad peiriannau ac offer o bob math, pob gwelliantau mewn diwyllio tir, a gwneuthuriad ffyrdd, ac adeiladiad tai, a choginiaeth bwyd, a darpariad gwisgoedd, a magwriaeth anifeiliaid; ac er pleidio pob moddion addysg, a phob diwygiad cymdeithasol, ac yn enwedig er ceisio dwyn cysuron a gobeithion *Cristionogaeth* i gyrhaedd y brodorion. Nid eu trethu at gynal "eglwys sefydledig," ni byddai hyny ond ychwanegu treth trais o'r fath anghyfiawnaf at y trethi gormesol a ddirwasgwyd oddi yno yn barod; ond eu denu mewn yspryd rhyddfrydig ac addfwyn i astudio ffeithiau ac athrawiaethau yr Efengyl. Y mae nifer mawr o deuluoedd mwyaf dylanwadol Lloegr wedi cael y rhan fwyaf o'u golud-

oedd o India. Y mae dyled dyblyg, oes dyled canplyg, ar y cyfryw i ymgysegru ar unwaith i fod yn gymwynaswyr i India. Y mae yn hen bryd iddynt ddechreu "talu y pwyth" yn ofn y Duw trugarog a graslawn, yn hwn sydd Dduw eiddigus, yn ymweled ag anwiredd y tadau ar y plant hyd y drydedd a'r bedwaredd genedlaeth o'r rhai a'i casânt, ac yn gwneuthur trugaredd i filoedd o'r rhai a'i carant, ac a gadwant ei orchymynion. Y ffordd, a'r unig ffordd i Loegr ddianc rhag "ymweliadau" y bygythiad, a chael gafael yn "nhrugaredd" yr addewid, ydyw cyffesu "anwiredd y tadau," ac nid ceisio ei guddio, galaru o'i herwydd, ac nid ymogoneddu ynddo, a'i gasau a'i adael, ac nid ei garu a glynu wrtho; a throi yn ffyddiog "gyda gwylder a pharchedig ofn," at yr Hwn sy'n "cadw trugaredd i filoedd o'r rhai a'i carant, ac a gadwant ei orchymynion;" i erfyn, nid yn unig am ei "drugaredd" faddeuol i guddio y pechodau y tu ol i'w gefn, ond am ei ddoniau cynorthwyol i'w galluogi i gyflawni ei rhwymedigaethau pwysig tu ag at y talaethau a oresgynodd, fel yr elo ei chyfiawnder hi allan fel dysgleirdeb, a'i hiachawdwriaeth hi fel lamp yn llosgi; ac fel y delo India eto i "anghofio y trallodau gynt," ac i "ymfendigo yn Nuw y gwirionedd," gan orfoleddu a blodeuo yn dragywydd, yn ddaear newydd, yn yr hon y bydd cyfiawnder yn cartrefu.

Y GENEDL IUDDEWIG.

Bernir mai y bobl hynaf yn y byd, fel cenedl wedi ymgadw ar wahan oddiwrth bobloedd eraill, ydyw yr IUDDEWON. Gallant olrhain eu hachau hyd Abraham, drwy gyfnewidiadau bron bedair mil o flynyddoedd. Nid oes yr un genedl yn y byd yn medru profi eu haniad mewn dull mor eglur. Y maent wedi llifo i lawr yn ffrwd gref drwy yr oesoedd, yn gyfochrog â ffrydiau cenedloedd eraill, ond heb gymysgu â hwy. Y mae yr Assyriaid a'r Babyloniaid, a'r Scythiaid, a'r Spartiaid, a'r Atheniaid, a'r Macedoniaid, a'r Rhufeiniaid, a'r Carthaginiaid wedi eu colli er ys oesoedd yn nhreiglad chwyddedig y llif; ond y mae yr Iuddewon, ar wahan oddiwrth bawb, yn llifo yn mlaen hyd heddyw. Nid yw teulnoedd hynaf barwniaid a thywysogion Europe ond megys er doe wrth eu cydmaru â hen lwythau yr Iuddewon. Pan y mae y teithydd, ar ei ffordd drwy Rufain, yn syllu ar adfeilion cof-adail buddugoliaethau Titus Vespasian yn Judea, y mae yn teimlo ei fod yn edrych ar un o weddillion enwocaf cadernid yr hen oesoedd; ond yr oedd y genedl Iuddewig wedi cyrhaedd dyddiau henaint a phenllwydni yn hir cyn codi cofadail Titus. Pan y mae y teithydd wedi hyny yn sefyll yn nghanol adfeilion Ninife, a Babylon, a Tadmor, a Susa, a phan y mae yn cloddio i'r ddaear, ac yn codi o'r tyrau llwch y meini cerf a'r ceryg nadd, y mae yn teimlo ei feddwl yn ehedeg yn mhellach fyth i flynyddoedd yr hen oesoedd; ond yr oedd yr Iuddewon yn genedl hen ac enwog cyn sylfaenu y dinasoedd hyny, a phan y mae wedi hyny yn craffu gyda syndod ar fedd-gelloedd Pyramidiau yr Aifft, y mae ei feddwl yn cymeryd ehedfa bellach fyth i faes hynafiaethau y cyn-oesoedd; ond dylai gofio fod plant Israel yn eu llawn oed, ac yn eu llawn nerth yn gwneuthur priddfeini tu ag at demlau, a phyramidiau, a "dinasoedd trysorau" tyw-

ysogion yr Aipht. Y oedd Moses yn ddeddfwr yn hir cyn dyddiau Lycurgus, a Josua yn faes-lywydd yn hir o flaen Alexander, a Solomon yn athronydd yn hir o flaen Solon. Yr oedd beirdd yr Iuddewon wedi canu llawer yn hir cyn dyddiau Homer a Virgil; ac y mae eu hanes-lyfrau yn hŷn o oesoedd na hanes-lyfrau Herodotus.

Gelwid y genedl yn yr hen oesoedd yn Hebreaid, dichon ar ol Heber un o hynafiaid Abraham, y pumed o Noah, a'r seithfed o flaen Abraham. Adnabyddid y patriarch ei hun wrth yr enw "Abraham yr Hebread." "Un o blant yr Hebreaid yw hwn," meddai merch Pharaoh am Moses bach, pan y cafwyd ef yn ei gawell yn wylo. "Bydwragedd i'r Hebreesau" y gelwid Siprah a Pua synwyrol a duwiol. "Duw yr Hebreaid" y gelwid yr Arglwydd gan yr Aifftiaid ac eilun addolwyr eraill. At yr "Hebreaid" yr ysgrifenodd Paul ei lythyr ardderchog ar y ddwy oruchwyliaeth, ac yr oedd yn ei arddel ei hun yn "Hebrewr o'r Hebreaid." Gelwid y genedl wedi hyny yn "Had Abraham," ac wedi hyny yn "Israeliaid" neu blant Israel, neu ddeuddeg llwyth Israel, yn ol yr enw newydd a gafodd eu tad Jacob ar ol gorchfygu yn yr ymdrech am y fendith. Gelwid hwy wedi hyny yn "Iuddewon," yn ol enw Judah, am mai llwyth Judah oedd yr enwocaf o lwythau y genedl; a gelwd hwy weithiau "Jeshurun" er dwyn i'w cof eu rhwymedigaethau i fod yn "uniawn," fel dewisedig anwyliaid y nefoedd, fel "breniniaeth o offeiriaid," ac fel "cenedl sanctaidd i Dduw." A gwir sail eu mawredd a'u henwogrwydd, a'u defnyddioldeb, a'u dedwyddwch oedd fod yr Arglwydd o'i ewyllys da, ac er ei fwyn ei hun, wedi eu dewis i fod yn bobl briodol iddo ei hun, i gadw coffadwriaeth o'i enw, ac i fynegi ei foliant, i fod yn eglwys weledig i gadw ei ordinhadau, ac i fod yn dystion trosto yn erbyn coelgrefydd ac eilunaddoliaeth.

Y mae o bwys mawr i ffurfio barn gywir am grefydd y genedl. Dichon fod llawer o'r rhagfarnau fu'n gweithio mor greulawn i'w herbyn drwy yr oesau aethant heibio, wedi tarddu yn

benaf o gam farn am eu crefydd. Dylid cofio fod ei haddysg a'i gwasanaeth o ddwyfol osodiad, ei bod yn cynwys egwyddorion mawrion cadwedigaeth enaid—fod Moses yn athraw at Grist—fod goruchwyliaeth yr Hen Destament yn borth i oruchwyliaeth y Testament Newydd—fod yr aberthau a'r poethoffrymau, a'r arogldarth, 'a'r aderyn byw, a'r bwch diangol, a'r drugareddfa yn gysgodau o bethau gwell yr efengyl—fod Beibl yr Iuddew yn rhan o Feibl y Cristion—fod ynddo addewidion am Had y Wraig, am y Shiloh, am y Messiah ; a chyfeiriadau lliosog at ddydd Crist, a swyddau Crist, ac at y cymmod drwy'r Iawn, a maddeuant drwy ollygiad gwaed, a chyfiawnhad drwy ffydd yn yr Aberth mawr, a'i fod yn cynwys egwyddorion sylfaenol dechreuad Cristionogaeth. Gwawr dydd yr efengyl oedd goleuni ffyddloniaid yr eglwys Iuddewig. Blaenffrwythau trefn yr iachawdwriaeth oedd eu grasau a'u cysuron. Yr oedd eu crefydd yn ogoneddus iawn yn ei holl arweddiadau. Yr oedd yn ogoneddus o ran ei gweinyddiadau. Pan roddwyd y ddeddf iddynt, cododd yr Arglwydd o Seir, ymlewyrchodd o fynydd Paran, disgynodd o'r nef mewn cerbyd o dân ar Sinai, tôdd ei ogoniant y nefoedd, parodd saethiad ei fellt i uchelderau y ddaear fygu, a rhuad ei daran i'w gorddyfnderau siglo ; ac mor ofnadwy oedd yr olwg ar y tân, a'r cwmwl, a'r tywyllwch, a'r dymestl, fel ag y dywedodd Moses, Yr wyf yn ofni ac yn crynu. Gogoneddus hefyd ydoedd holl ddodrefn a holl addurn y cysegr, yn neillduol y babell sancteiddiolaf. Yno yr oedd y crochan aur a'r manna, a gwialen Aaron a flagurasai, a llechau y cyfammod, ac arch y drugareddfa mewn amdo aur, a'r Shecina yn tanbeidio oddi rhwng cerubiaid y gogoniant, yn ei chysgodi. Hardd iawn hefyd oedd yr archoffeiriad, pan yn ei lawn wisgoedd, yn gweini ger bron yr Arglwydd, a'r mitr ar ei ben, a'r ddalen aur ar ei dalcen, a'r meini coffadwriaeth ar ei ysgwydd, a'r thuser aur yn ei law, a'r Urim a'r Thummim ar ei galon, a'r ddwyfroneg bedair-onglog o ddeuddeg maen gwerthfawr o naddiad sêl, mewn plethwaith aur, ar ei fynwes, a'r ephod o sidan glas a phorphor

ac ysgarlad am dano, a gwegys addurnedig hono o gywrain wnïadwaith, a'r clych aur, rhwng y pomgranadau sidan, wrth ei godreu fel y clywid swn ei symudiadau a'i ysgogiadau wrth wylaidd weini yn y cysegr. Tra addysgiadol ac effeithiol hefyd ydoedd holl wasanaeth y cysegr, lladdiad yr ebyrth, taenelliad y gwaed, esgyniad y mwgdarth, seiniad yr udgyrn a chydgynulliad y llwythau ar y gwyliau arbenig i foliann Duw am ei rad ddaioni, ac i erfyn am barhad o'i nawdd a'i dirion-deb. Yr oedd cylch eu defodau crefyddol yn ogoneddus hefyd o ran eu hamcanion, sef i ddangos fod Jehofa, er yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd, yn barod i drugarhau—fod ei lywodraeth wedi ei sylfaenu ar ras a chyfiawnder—fod dyn yn bechadur—fod pob pechod yn haeddu marwolaeth--nad oes dim maddeuant heb Iawn drwy ollyngiad gwaed—a bod Gwaredwr enneiniedig hollddigonol i ymddangos yn nghyflawnder yr amser, i ddwyn i mewn i gyrhaedd dyn iachawdwriaeth gyflawn a thragywyddol, a hyny mewn perffaith gysondeb ag egwyddorion cyfiawnder. Ac yr oedd defodau eu crefydd yn ogoneddus o ran eu llwyddiant. Trwy bwyso ar yr addewidion a roddwyd y pryd hyny—trwy gredu y tystiolaethau a gyhoeddwyd y pryd hyny—a thrwy fucheddu yn ol yr egwyddorion a eglurwyd y pryd hyny, nerthwyd myrdd o ddeiliaid yr oruchwyliaeth hono i berffeithio sancteiddrwydd yn ofn Duw, a thrwy rym ffydd teithiasant lwybr y bywyd wrth oleu y ser, mewn nos dywell a niwliog, ac o'r diwedd diangasant yn fuddugoliaethus trwy borth angau i dawel fro gwynfyd didranc, a hyny cyn i Dywysog eu hiachawdwriaeth gael ei berffeithio trwy ddyoddefiadau.

Diffyg andwyol y genedl Iuddewig oedd gwrthod ymdeithio yn mlaen gyda'r goleuni i gysegr sancteiddiach yr oruchwyliaeth newydd. Gwrthod symud o'r dosparth isaf i ddosparth uwch. Gwrthod myned drwodd o ysgol Moses i ysgol Crist. Gwrthod gollwng eu gafael o'r cysgodau pan oedd y sylwedd wedi ymddangos. Glynu wrth urdd Aaron pan oedd Archoffeiriad mawr urdd Melchisedec wedi ei berffeithio drwy ddy-

oddefiadau. Gwrthod anghofio y pethau o'r tu cefn, ac ymestyn at y pethau o'r tu blaen. Dal at yr ymadroddion dechreuol, yn lle tynu rhagddynt at berffeithrwydd. Troi yn ol at ddefodau y Lefiaid, yn lle edrych yn mlaen at yr Eiriolwr mawr sy'n gweinyddu wrth yr allor aur o flaen yr orseddfainc. Bwrw ddarfod iddynt gael gafael yn lle cyrchu at y nôd am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu. Cyndyn wrthod addysgiadau a chynygiadau Cristionogaeth trwy ddallineb a balchder eu phariseaeth. Meddwl, gan eu bod yn blant i Abraham, ac yn ddisgyblion i Moses, eu bod wedi cyrhaedd "perffeithrwydd," heb ystyried fod goruchwyliaethau trugaredd yn myned o hyd yn oleuach, ac yn gyfoethocach, ac yn fwyfwy gogoneddus, a bod pob credadyn i fyned rhagddo yn barhaus o ogoniant i ogoniant dan arweiniad ac ymgeledd Yspryd yr Arglwydd.

Bu credinwyr cryfion ac enwog yn aelodau o'r eglwys Iuddewig. Yr oedd tadau, neu batriarchiaid y genedl yn rhai tra hynod o ran eu ffydd a'u hufudd-dod : Abraham ffyddlawn, cyfaill Duw, lletywr angylion, proffwyd offeiriad a brenin ei deulu, athraw ei oes, a thad ffyddloniaid pob oes a chenedl. Isaac, mab yr addewid, anwylyd ei rieni, yr hwn a blygodd i gymeryd ei rwymo gan ei dad ar allor tir Moriah. Jacob, yr ymdrechwr buddugol gyda Duw. Judah ddoeth ei araeth. Joseph y plentyn ufudd, y brawd ffyddlawn, golygwr diwair tŷ Potiphar, dehonglwr breuddwydion Pharaoh, llywodraethwr yr Aifft, a gwaredwr y byd drwy amser saith mlynedd y newyn. Bu barnwyr enwog yn Israel : Moses yr hwn a wrthododd ei alw yn fab merch Pharaoh, gan farnu yn fwy golud ddirmyg Crist na thrysorau yr Aifft, awdwr rhyfeddodau maes Zoan, arweinydd Israel allan o dir y caethiwed, derbynydd y ddeddf ar Sinai, esponiwr y ddeddf i'r genedl, a'r hwn yn y modd "llareiddiaf" a'u haddysgodd, ac a eiriolodd drostynt, ac a weinyddodd farn iddynt, ac awdwr yr hanesion a'r caniadau hynaf yn y byd. Josua, mab Nun, gwas Moses, a'i ddilynydd, eu harweinydd drwy'r Iorddonen, a gorchfygwr bydd-

inoedd y Canaaneaid. Caleb wrol, gadarn, ufudd, ffyddiog, cludydd y swp grawnwin o ddyffryn Escol, gorchfygwr Amalec, ac etifedd Caer Arba. Othniel mab brawd Caleb, ieuangach nag ef, yr hwn a achubodd Israel o law Cusan-risathain, ac a enillodd lonyddwch i'r wlad am ddeugain mlynedd. Ehwd hyf, gorchfygwr Eglon dew a lluoedd Moab. Samgar yr hwn a darawodd gedyrn y Philistiaid ag irai ychain. Barac, mab Abinoam, gorchfygwr lluoedd Sisera, a'i naw can' cerbyd haiarn. Gedeon, yr hwn a fwriodd i lawr allor Baal, ac a adeiladodd allor Jehofa Shalom yn ei lle, a'r hwn gyda'i dri chan' wr, a'u hudgyrn, a'u piserau, a'u lampau, a ddychrynodd i'w dinystr y Midianiaid a'r Amaleciaid ag oeddynt fel locustiaid o amldra. Jephtha darostyngwr meibion Ammon; a Samson yr hwn a lanwodd ei oes â gorchestion, a'r hwn, wrth farw, a dynodd i lawr d¥ Dagon ar benau tair mil o'i offeiriaid a'i brif addolwyr. Bu offeiriaid enwog iawn yn gweinyddu dros y genedl: Aaron, brawd Moses, a chynalydd ei freichiau, yr hwn a ddewiswyd i'r archoffeiriadaeth drwy i'w wialen flaguro a blodeuo a dwyn almonau mewn un nos pan wedi ei gosod yn mysg gwiail y llwythau eraill ger bron y dystiolaeth. Eleazer ufudd, wylaidd, mab Aaron, a'i ddilynydd yn yr offeiriadaeth. Phineas, mab Eleazer, yr hwn a gafodd "ammod offeiriadaeth dragywyddol," am iddo eiddigeddu dros ei Dduw i wneud cymmod dros Israel, ac atal y pla a dynodd eu hymgyfeillach â Baalpeor, a'u godineb gyda'r Midianiaid. Ac Eli, yr hwn er ei fod yn feiadwy iawn am feddalwch ei ddisgyblaeth fel tad ac fel offeiriad, oedd yn bryderus iawn am yr arch, a phan glybu ei bod wedi ei dal, a syrthiodd i lawr ac a dorodd ei wddf a'i galon ar unwaith. Sadoc, yr hwn oedd yn selog a gweithgar yn amser Dafydd, ac a godwyd gan Solomon i'r archoffeiriadaeth yn lle Abiathar, yr hwn a drodd yn anffyddlawn. Jehoiada, noddwr ac athraw y tywysog ieuanc Joas, yr hwn fu farw yn gan' mlwydd a deg ar hugain oed, ac a gladdwyd yn ninas Dafydd, gyda'r breninoedd; canys efe a wnelsai ddaioni yn Israel tu ag at Dduw a'i D¥. Secarias,

mab Jehoiada, yr hwn a laddwyd rhwng y deml a'r allor, o herwydd ei ffyddlondeb yn rhybuddio y brenin a'r bobl oblegyd eu camweddau. Hilcia, cefnogwr Josiah yn ei holl ddiwygiadau. Ezra yr ysgrifenydd cyflym, a Jesua fab Josedec, cymdeithion a chynorthwywyr Nehemiah a Zerubabel. Simon yr union, mab Onias, yr hwn a adolygodd lyfrau yr Hen Destament, ac a gyfleodd y rhai a ysgrifenasid ddiweddaf yn eu trefn bresenol; a Mattathias a'i feibion dewrwych y Maccabeaid, Judas, a Jonathan, a Simon, ac Onias, gwrthwynebwyr egniol yr eilunaddolwr creulawn Antiochus Epiphanes.

Bu gan y genedl hefyd rai breninoedd gwir enwog o ran eu ffyddlondeb i'w Duw ac i'w gwlad: Dafydd fab Jesse, y cerddor a'r bardd, torwr pen y cawr o Gath, gorchfygwr gelynion Israel ar bob llaw, y cyfranwr hael, a'r casglwr effeithiol at adeiladu y deml, ac awdwr profiadol a gwresog y Salmau a'r Gweddiau. Solomon ei fab, sychedig am ddoethineb o'i febyd, yr astudiwr diwyd a dwfn, athraw pob cangen o athroniaeth, cefnogwr hael y celfyddydau, diwylliwr amaethyddiaeth, noddwr marsiandiaeth, cywreinydd pob addurnwaith, adeiladydd y deml, llefarydd y tair mil o ddiarebion, awdwr y mil a phump o ganiadau, esboniwr gwagedd y byd, pregethwr moesau da, carwr a meithrinwr heddwch rhwng teyrnasoedd, a derchafydd ei wlad i nod uchaf ei chyfoeth a'i gogoniant; yr hwn oedd yn llywydd o ysbryd mor gyhoeddus, o ddoethineb mor eang, o ddoniau mor amrywiaethol, o araeth mor goeth, o foes mor foneddigaidd, o gyfoeth mor fawr, ac o ddylanwad mor helaeth, fel ag yr oedd ei glod wedi myned allan ar led dros yr holl ddaear; ond llygrwyd a nychwyd ei galon yn ei hen ddyddiau gan wragedd dieithr, Aifftesau, Moabesau, Ammonesau, Edomesau, Sidonesau, Hethesau, ac yn enwedig trwy wasanaethu eu duwiau hwynt. Cafodd ei dad drallodion chwerwon yn ei deulu, ac yn ei deyrnas, oblegyd ei aml-wreicaeth; ond tynodd Solomon dduach gwarth ar ei enw, a thrymach melldith ar ei wlad drwy yr un llygredigaeth ac annhrefn. Y mae yn alaethus i feddwl fel y darfu i Solomon

ddoeth, etifedd gorsedd Dafydd, ddigio ei Dduw, ac andwyo ei ddylanwad, a gwarthruddo ei goffadwriaeth, drwy fyned ar ol Astoreth, duwies y Sidoniaid, a Chemosh, duw'r Moabiaid, a Moloch, ffieidd-dra'r Ammoniaid, a bu ei siampl yn niweidiol iawn i lawer o'i olynwyr yn y freniniaeth. Yr oedd Asa, a Jehosaphat, a Hezeciah, a Josiah, er eu gwendidau, yn freninoedd o gymeriad uchel am eu sêl yn erbyn eilunaddoliaeth, a'u hymdrech i ddiwygio y genedl, am eu hoffder o wasanaeth y deml, ac am eu hymddiried yn nhrugaredd eu Duw.

Yr oedd rhai o'r ffyddloniaid a enwyd yn broffwydi, yn gystal ag yn freninoedd; ac at res y proffwydi a'r gweledyddion gellid ychwanegu Samuel, mab gweddiau Hanna, yr hwn, ar ŵyl ei ddiddyfniad, a adawodd hi yn y cysegr i drigo yno byth: bu yn weinidog yr allor er yn fachgen, fel cynorthwywr i Eli oedranus, a bu yn ffyddlawn yn ei alwad fel athraw a cheryddwr Saul, fel eneiniwr Dafydd, fel blaenor ysgol y proffwydi, ac fel barnydd llwythau Israel. Proffwydi enwog yn amser gogoniant mwyaf Israel oeddynt Gad a Nathan. Proffwyd tra nodedig hefyd oedd Elias y Thespiad. Ceryddwr didderbynwyneb Ahab a Jezebel; yr hwn y bu y crigfrain yn ei borthi wrth afon Cerith, ag y bu y weddw dlawd o Sarepta yn rhanu iddo o'i llonaid llaw am yspaid blwyddyn; yr hwn a gododd ei mab o farw i fyw; yr hwn a enillodd fuddugoliaeth fawr pen Carmel ar y gau-broffwydi; yr hwn yr oedd gweddi ei ffydd yn cloi ac yn dadgloi y nefoedd; yr hwn a holltodd yr Iorddonen â'i fantell, ac a dderchafwyd mewn cerbyd tanllyd i'r nefoedd. Proffwyd hynod arall oedd Eliseus, ei ddisgybl a'i ddilynydd, yr hwn a gafodd ei fantell, a deuparth o'i yspryd; yr hwn a amlhaodd olew y weddw ddyledog, a santeiddiodd dŷ y Sunamees oludog letygar, ac a gododd ei mab o farw i fyw; yr hwn a gyfarwyddodd ddinystr byddinoedd Moab, a ddyrysodd gynllwynion brenin Syria, a ragfynegodd helaethrwydd annisgwyliadwy yn Samaria, a iachaodd wahanglwyf Naaman, ac a wnaeth lawer o wyrthiau eraill. Bu i'r genedl lawer o broffwydi eraill enwog a defnydd-

iol. Y mae darnau o gyfansoddiadau, un ar bymtheg o honynt ar gôf a chadw heddyw yn yr Hen Destament: y pedwar mwyaf, Esay, Jeremi, Ezeciel a Daniel; a'r deuddeg lleiaf, Hosea, Joel, Amos, Obadia, Jona, Mica, Nahum, Habacuc, Sephania, Haggai, Secaria, a Malaci. Y mae eu proffwydoliaethau yn cynwys iaith a syniadau mwy aruchel, a mwy pur na dim ellir gasglu o gyfansoddiadau y doethion paganaidd, er fod y prif awdwyr paganaidd wedi benthyca nid ychydig o'u goleuni a'u gwres o lampau yr Iuddewon ysprydoledig. Y mae genym grybwylliadau am amryw o'r Iuddewon, megys Joseph, Daniel, y Tri Llanc, Ezra, Mordecai, Nehemia, Zerubabel, a Mordecai, yn sefyll yn ddiysgog dros gyfraith eu Duw yn wyneb y profedigaethau tanbeidiaf, a hyny pan oeddynt yn mhell o'u gwlad yn gaethion yn nhir y gelyn. Bu llawer o Iuddewon defnyddiol yn oesau cyntaf Cristionogaeth. Ioan y duwinydd, y dysgybl anwyl, yr apostol llawn o gariad, yr un oedd yn pwyso ar fynwes Iesu ar y swper; yr alltud i Patmos am dystiolaeth Iesu; yr hwn a ysgrifenodd Efengyl felus o'r hyn a welodd ac a deimlodd am air y bywyd, ac Epistolau llawn o gariad, a Datguddiad o'i weledigaethau gogoneddus. Pedr hyf, ffraeth, a selog; edifeiriol am ei ryfyg yn yr ardd, a'i wendid dilynol yn y llys; yr hwn a ymwrolodd ar ol hyny, ac a barhaodd yn ffyddlawn hyd angau. Paul ddysgedig, disgybl Gamaliel, yr hwn pan yn ei sêl yn erlid yr eglwys, a orchfygwyd gan Iesu ar y ffordd; a'r hwn ar ol hyny a lafuriodd dros Iesu yn helaethach na neb o'i gyd-apostolion: ac a fu mewn blinderau yn helaethach, mewn gwialenodau dros fesur, mewn carcharau yn amlach, mewn marwolaethau yn fynych: gan yr Iuddewon bum waith y derbyniodd ddeugain gwialenod ond un; tair gwaith y'i curwyd â gwiail; unwaith y'i llabyddiwyd; tair gwaith y torodd llong arno, noswaith a diwrnod y bu yn y dyfnder: mewn teithiau yn fynych; yn mheryglon llifddyfroedd, yn mheryglon lladron, yn mheryglon gan ei genedl ei hun, yn mheryglon gan y cenedloedd, yn mheryglon yn y ddinas, yn mheryglon yn yr anialwch, yn mheryglon

ar y môr, yn mheryglon yn mhlith brodyr gau: mewn llafur a lludded, mewn anhunedd yn fynych, mewn newyn a syched, mewn ymprydiau yn fynych; mewn anwyd a noethni; mewn gofal a phryder dros yr holl eglwysi: yr hwn a gipiwyd i fynu i'r drydedd nef i glywed geiriau anrhaethadwy; ac a nerthwyd i efengylu yn mysg y cenedloedd anchwiliadwy olud Crist, nes iddo enill coron merthyrdod. Dyoddefodd pob un o'r apostolion eraill ferthyrdod oblegyd ei lafur yn nheyrnas Iesu; ond nid oes amser i fanylu ar eu hanes, na hanes Stephan y diacon, a'r merthyr cyntaf; a Luc y Phisygwr anwyl, awdwr ystwyth ei efengyl ac Actau yr Apostolion; a Silas a Barnabas, cymdeithion Paul; a Nicodemus a Joseph, o Arimathea, y seneddwr cyfoethog, ymofyngar, a haelfrydig, a lluaws eraill allasid enwi. Magodd y genedl mewn oesau diweddarach lawer o athrawon dysgedig a gwladgar. Y mae Josephus, hanesydd poblog ei rhyfeloedd a'i hynafiaethau, yn haeddol o'r radd uchel a enillodd drwy ei ysgrifeniadau. Y mae amryw o'u Rabbiniaid wedi bod yn fyfyrwyr ymchwilgar a diwyd, ac wedi bod yn dra gofalus am gadwraeth Ysgrythyrau yr Hen Destament yn ddigoll ac yn ddilwgr, heb ychwanegu atynt, na thynu oddiwrthynt. Y maent wedi arfer y gofal manylaf wrth eu hysgrifenu: ac er dyogelu cywirdeb wrth eu hadysgrifenu, y maent wedi cofnodi yn niwedd pob llyfr rifedi y colofnau, a'r penodau, a'r adnodau, a'r llinellau, a'r geiriau, a'r llythyrenau a gynwysir ynddo: er engraifft, y mae Llyfr Genesis yn cynwys 43 o golofnau, 50 o benodau, 1,534 o adnodau, 4,395 o linellau, 27,713 o eiriau, a 78,100 o lythyrenau. Y mae ganddynt esboniadau helaeth ar yr Ysgrythyrau: ond y mae eu hesboniadau weithiau, fel rhai o esboniadau oesoedd diweddarach, yn llawer llai eglur na'r testyn. Gall fod llawer o draddodiadau y Talmud, ac o arall-eiriadau y Targums, a nodiadau y Masorites yn ddyddorol ac addysgiadol i'r ieithydd a'r hynafieithydd, ond dichon eu bod yn fwy o ddyryswch ac o anhawsdra, nag ydynt o gymorth i ddeall y Llyfrau Ysprydoledig yn eu symledd a'u cysondeb.

Y mae llaweroedd o ferched, a gwragedd, a mamau, wedi bod yn ddefnyddiol yn Israel. Sarah brydferth, wylaidd, letygar, ufudd, foneddigaidd, a ffyddiog, gwraig Abraham, a mam y genedl. Rebecca serchog, synwyrol, gynllungar, weithgar, ddyfalbarhaol, gwraig Isaac. Debora dyner, ofalus, mamaeth Rebecca. Lea, mam Judah. Rahel, mam Joseph. Jocebed ffyddiog a dyfeisgar, mam Moses. Miriam y broffwydes a'r gantores, chwaer Moses ac Aaron. Rahab a Ruth, y rhai, o herwydd eu ffydd a'u hymroad, a impiwyd i'r genedl. Naomi ddyoddefgar, gweddw Elimelec. Achsah merch Caleb, a gwraig Othniel. Debora gref ei chalon a'i hawen, awdures cân seraphaidd y fuddugoliaeth ar Sisera. Jael yr hon a bwyodd hoel y babell drwy arlais Sisera, mam hyderus ddirwestol Samson y Nazaread. Hanna, mam Samuel, daer ei gweddi, a chynes ei chân. Abigail bwyllog, roesawgar, fwyn ei gwen, a'i hyspryd, a'i haraeth, gweddw Nabal daeog gybyddlyd, a gwraig gyntaf Dafydd, Bathseba landeg odiaeth, mam Solomon, yr hon a ddysgodd y "broffwydoliaeth" iddo. Y wraig ddoeth o Abel-bethmaca, "un o heddychol ffyddloniaid Israel," yr hon a achubodd ei dinas rhag dialeddau Joab. Morwynig fechan, feddylgar, Naaman. Esther deg, cyfnither Mordecai, yr hon, drwy ei gweddi, a'i gwroldeb, a'i dawn, a achubodd ei chenedl rhag cynddaredd Haman. Mam ddoeth, ddianwadal, y Maccabeaid. Susanna ddiwair. Elizabeth, mam Ioan Fedyddiwr. Mair, mam yr Iesu. Mair a Martha, chwiorydd Lazarus, hoff gan yr Iesu. Mair Magdalen, yr hon a garodd yn fawr. Mair, gwraig Cleopas. Mair, mam meibion Zebedeus. Y Fair gymerodd boen i weini i Paul. Lois ac Eunice athrawaidd. Dorcas elusengar. Yr arglwyddes etholedig ag yr oedd Ioan yn ysgrifenu ati. Joanna, a Junia, a Persis, ac amryw o'r gwragedd "anwyl" eraill oeddynt "hynod yn mysg yr apostolion." Nid oes neb all byth, byth ddirnad y lles y mae gwragedd a mamau o'r cymeriadau a grybwyllwyd yn ei wneud yn eu teuluoedd ac yn eu gwlad, yn yr eglwys, ac yn y byd.

Dylid addef hefyd fod dynion nodedig o anffyddiog a llygredig, y rhai a ymgaledasant, ac a ymlygrasant dan y breintiau uchaf, wedi bod yn drygu ac yn poeni y genedl. Nadab ac Abihu, meibion Aaron, y rhai a losgwyd a thân oddiwrth yr Arglwydd, am eu rhyfyg yn offrymu tân dieithr ar ei allor. Corah, Dathan, Abiram, ac On, y rhai a lyncwyd yn fyw i uffern am eu gwrthryfel creulawn yn erbyn Moses ac Aaron; a dau gant a deg a deugain eraill, o "wyr enwog, penaethiaid y gynulleidfa, pendefigion y gymanfa," y rhai a ddifawyd gan dân am gefnogi gwrthryfel Corah. Achan yr hwn a guddiodd y diofryd beth yn nghanol ei babell. Hophni a Phinees, meibion Eli, a "meibion Belial," y rhai drwy eu trais a'u llygredigaethau yn ngwasanaeth yr allor, a barasant i'r gynulleidfa ffieiddio offrwm yr Arglwydd. Amnon, cyntaf-anedig Dafydd, treisiwr creulawn ei unig chwaer Thamar. Absalom ac Adonia, meibion Dafydd, y rhai drwy wên deg a gweniaith, a thrwy agweddau rhith-foneddigaidd eu cyrff hardd-deg, a hudasant laweroedd o Israel i'w cefnogi yn eu bradwriaeth yn erbyn eu tad, er dwyn awdurdod ei goron oddiarno. Simei a Seba, y rhai yn nghreulondeb eu gwrthryfelgarwch a felldithiasant Dafydd â melldith dost. Jeroboam mab Nebat, rhwygwr llwythau Israel; gwneuthurwr y ddau lo aur, a'r hwn a wnaeth i Israel bechu. Ac yr oedd pob un o'i ganlynwyr yn y freniniaeth ar ddeg llwyth yr encilwyr, bob un heb eithriad, a hyny er pob rhybydd, a phob cynghor, a phob cerydd, yn rhodio yn ffordd Jeroboam, ac yn hudo a dyrysu y deg llwyth ysgaredig i ymgaledu waeth waeth yn erbyn Duw eu tadau. Yr oedd Ahab, a rhai eraill o honynt, yn waeth, od oedd modd, na Jeroboam ei hun; a darfu i Ahaz, a Manassee ac Amon, ac amryw eraill o freninoedd Judah, rodio yn ffyrdd breninoedd Israel; ac ymhyfhau i ddigio Duw Dafydd eu tad, er byw o honynt yn ei ddinas sanctaidd, a than gysgod porth ei deml. Iuddew oedd Herod Fawr llofrudd barbàraidd plant Bethlehem; llofrudd ei wraig Mariamme a'i ddau fab; a llofrudd nifer mawr o aelodau y Sanhedrim ac o benaethiaid eraill

y genedl. Iuddew oedd y "Cadnaw hwnw" Herod Antipas, hudwr Herodias ei nith, gwraig ei frawd; llofrudd Ioan fedyddiwr trwy lid a dichell ei butain Herodias; a'r hwn a aeth yn gyfaill i Pilat ar adeg y cydfwriad yn erbyn Iesu. Iuddew oedd y coegfalch Herod Agrippa, yr hwn a laddodd Iago, brawd Ioan, ac a draddododd Pedr i garchar, gan fwriadu ei ddwyn allan i'w ferthyru "ar ol y Pasg;" a'r hwn a laddodd y pedwar pedwariaid o filwyr eisiau iddynt hwy fedru lladd yr angel a waredodd Pedr. Iuddewon oeddynt yr Herodianiaid, y rhai a addolent deulu Herod fel tywysogion eneiniedig y nefoedd. Iuddewon oeddynt yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid y rhai a gynllwynent yn barhaus i geisio rhwydo Iesu yn ei ymadrodd, er cael achlysur i'w draddodi i farwolaeth, yn ol rhyw "gyfraith" Iuddewig, neu Rufeinig. Iuddewon oeddynt Annas a Caiphas, a swyddwyr eu chwil-lŷs. Iuddewon oeddynt y Sanhedrim fawr a roddasant bleidlais eu cyngor yn erbyn yr Iesu. Iuddew oedd Judas Iscariot y bradychwr. O eneuau Iuddewon y daeth y bloeddiau creulawn, "Ymaith ag Ef." "Croeshoelia Ef." "Bydded ei waed Ef arnom ni, ac ar ein plant." Iuddewon oeddynt y gau-gristiau a'r gau-broffwydi a dwyllasant, ac a rwydasant, ac a rwygasant y genedl i'w dinystr yn amser gwallgofrwydd eu cynddaredd yn erbyn Titus Vespasian a'i filwyr; pan y bu, yn ol rhagfynegiad Crist, orthrymder y fath na buasai cyn hyny o ddechreu y byd. Nid ellir dim gwybod pa faint o ddrwg ddarfu i ddynion fel y rhai a enwyd wneud i'w gwlad a'u cenedl, i'w hoes ac i'r oesau dilynol; ac ni cheir dim gwybod hyny, nes y cesglir pawb ger bron y frawdle fawr, pan y bydd y Barnydd anfeidrol ddoeth yn esbonio i ddynion ac angylion yn ngoleuni y dydd mawr, wahanol gysylltiadau cymdeithas, a dylanwad siampl ar y gwahanol gysylltiadau hyny; a phan y bydd yn dangos cymeriad pob dyn yn ei liw priodol, ac yn talu hefyd i bob dyn yn ol ei weithredoedd.

Y mae cyfeiriadau mynych iawn yn cael eu gwneud at WLAD y genedl; ac y mae yn ddifyr i'r meddwl astudio nodweddau

hen wlad mor enwog. Adnabyddir hi wrth wahanol enwau: "Gwlad yr addewid," am fod Duw wedi ei haddaw i'r genedl drwy gyfammod â'u tadau. "Gwlad Canaan," am fod hiliogaeth Canaan wedi bod yn preswylio rhanau o honi. "Palestina," am fod y Philistiaid wedi bod yn gryfion ynddi. "Gwlad yr Hebreaid," "Gwlâd Israel," "Gwlad Judea," yn ol enwau y genedl. "Tir Jehofah," am fod llygad yr Arglwydd arno. A'r "Tir Sanctaidd," am ei fod yn faes gweinidogaeth y Gwaredwr. Yno y ganwyd Iesu. Yno y cyflawnodd ei wyrthiau. Yno y pregethodd ei efengyl. Yno y rhoddes ei hun drosom. Yno y gwnaeth ei fedd. Yno yr adgyfododd, ac oddiyno yr esgynodd i'w ogoniant.

Y mae'r wlad yn gorwedd ar dalcen Dwyreiniol Môr y Canoldir, neu ei gwr pellaf o Loegr ac America. Y mae lleoedd a fuont yn enwog yn ymylu â'r Môr hwnw. Gwlad Canaan, fel y nodwyd, ar ei gwr pellaf. Culfôr Ercwlff, neu Gibraltar, a Tarshish ar Oror Spaen, ar ei dalcen gorllewinol, neu y pen agosaf yma. Tiroedd Gaul, a Rhufain, a Groeg, ac Asia leiaf ar ei ymyl gogleddol. A gwlad yr Aifft a Carthage a chyrau ffrwythlawn eraill o ogledd-dir Affrica, ar ei ymyl Deheuol. Yn y môr enwog hwnw, a elwid gynt "y Môr Mawr" a'r "Môr Eithaf," a "Môr y Philistiaid," a "Môr Tarshish," ond a elwir yn awr "Môr y Canoldir," y mae ynysoedd hyfryd Majorca, Minorca, Corsica, Sardinia, Sicily, Malta, Candia, Elba, Ischia, Capri, Lemnos, Lesbos, Scio, Samos, Kos, Rhodes, Corfu, Paxo, Ithaca, Cephalonia, Zante, Cerigo, ac ynysoedd Ionia, a Lipari, ac amryw eraill; a'r ynysoedd hyny oll, a holl borthladdoedd y "Môr Mawr" hwnw, yn hawdd eu cyrhaedd o borthladdoedd gwlad Canaan.

Byddwn yn rhyfeddu weithiau i wlad mor fechan fod yn faes i gyflawniadau mor bwysfawr, ac yn gylch i gymaint o hanesyddiaeth. Nid yw y wlad i gyd oll ddim cwarter cymaint ag un o Dalaethau helaethaf America. Nid yw y wlad i gyd oll, hen wlad yr Edomiaid, a'r Amaleciaid, a'r Philistiaid, a'r Hethiaid; hen wlad y Canaaneaid, a'r Girgasiaid, a'r Perez-

iaid, a'r Hefiaid, a'r Jebusiaid; hen wlad yr Hariaid, a'r Amoriaid, a'r Moabiaid, a'r Ammoniaid; hen wlad y Cewri, meibion Anac, a'r Emiaid, a'r Suziaid, a'r Cadmoniaid, a'r Rephaimiaid, a'r Zamzumiaid; hen wlad breniniaethau cyfoethog a galluog Judah ac Israel; hen wlad y rhan fwyaf o hanesion y Beibl, nid yw yr hen wlad hono i gyd oll, o gwr i gwr, ddim cwarter cymaint ag un o Dalaethau helaethaf America. Nid yw ddim ond rhyw ddau can' milldir o hyd, wrth lawer llai na chan' milldir o led. Nid yw ei holl arwyneb ond deuddeg mil a chwe' chan milldir ysgwar. Nid yw ond gwlad fechan, ond y mae mewn sefyllfa fanteisiol am drafnidiaeth, drwy fod porthladdoedd Sidon, a Tyre, a Sarepta, ac Achsib, ac Acre, a Cesarea, a Joppa, ac Ascalon, wrth ei hystlys orllewinol; a hen wledydd Mesopotamia, ac Assyria, a Babylon, a Phersia, wrth ei chefn tua'r Dwyrain; ac Arabia, a'r Aipht, ac Ethiopia, a Carthage, yr ochr Ddeheuol iddi; a dinasoedd enwog Asia leiaf yr ochr Ogleddol iddi. Yr oedd ganddi gyfleusderau lliosog a gwerthfawr i gyfathrach a'i chymydogion.

Yr oedd yn boblog iawn yn amseroedd ei llwyddiant. Bernir fod gan Jehosaphat, brenin Judah, fyddin o dros bymtheg can' mil o wyr. Pe tybiem fod gan freninoedd y deg llwyth fyddin felly, byddai hyny yn dair mil o filoedd o filwyr arfog; a rhoddai hyny sail i ni gasglu fod poblogaeth y wlad oll yn mhell dros ddeng mil o filoedd. Y mae'n amlwg ei bod yn wlad nodedig o ffrwythlawn pan yn cynal y fath nifer o breswylwyr. "Mynydd-dir a dyffryn-dir ydoedd, yn yfed dwfr o wlaw y nefoedd." "Tir ag yr oedd yr Arglwydd a'i lygaid arno o ddechreu y flwyddyn hyd ddiwedd y flwyddyn i'w ymgeleddu." Ond oblegyd trais a difrod rhyfeloedd y mae yr hen wlad enwog wedi cael cymaint o wall-ymgeledd ac o gamdriniaeth, drwy bron holl oesoedd Cristionogaeth, fel nad yw ddim yn agos mor ffrwythlawn ag oedd yn amser Dafydd, a Solomon, a Jehosaphat; ond y mae y porfeydd yno eto yn dra ffrwythlawn, a dyferiad y deiliau mêl yn agenau y creigiau mor gyffredin, fel y gellir dweyd ei bod, hyd yn nod yn awr, "yn llifeirio o laeth

a mêl." Yr oedd yn wlad ŷd, a gwin, ac olew; yn rhoddi cyflawnder o'r ŷd goreu, ac o win y winwydden oreu, ac o olew yr olewydden oreu. Ceir yno hefyd ffigys, ac afalau, a phomgranadau, a phob rhyw ffrwythau.

Prif afon y wlad ydyw yr Iorddonen, yn tarddu o odrau Libanus, yn y Gogledd, ac yn llifo i lawr tua'r De drwy ganol y wlad, drwy Lyn, Merom, a Môr Galilea, i'r Môr Marw: a bernir ei bod cyn amser dinystr dinasoedd y gwastadedd, yn llifo drwy ddyffryn Sidim, i'r gainc ddwyreiniol o'r Môr Coch. Y mae yno afonydd a ffrydiau eraill yn llifo rhwng y bryniau, a thrwy y dyffrynoedd,—rhai o honynt megys Arnon, Jaboc, Cherith, a'r Kedron yn llifo i'r Iorddonen; ac eraill, megys Cison, Cana, Gaash, Bezor, Sorek, ac afon yr Aifft yn llifo i Fôr y Canoldir.

Byddai taith drwy wlad Canaan i weled lleoedd fuont mor enwog yn yr hen oesoedd, yn ddyddorol iawn i feddwl cyfarwydd â hanesyddiaeth, a hoff o hynafiaethau. Y mae y wlad yn rhanedig i dair Talaeth—Judea yn y De, Galilea yn y Gogledd, a Samaria yn y canol, rhwyngddynt. Ond pan grybwyllir am y wlad oll, o'r naill gwr i'r llall, dywedir, "O Dan i Beersheba;" am fod Dan yn nghwr eithaf y Gogledd, a Beersheba yn nghwr eithaf y De. Cymered ein meddwl daith yn awr am bum' munud drwy'r wlad, gan gychwyn yn ei chwr isaf yn y De, a myned ar hyd ei chanol i fyny i'w chwr uchaf yn y Gogledd. Y cwr isaf, neu y mwyaf deheuol, fel y nodwyd, ydyw anialwch Beersheba. Yno y bu Hagar a'i mab Ismael yn crwydro mewn lludded a syched wedi darfod y dwfr yn y gostrel. Yno y bwriodd hi y bachgen dan un o'r gwŷdd, gan dynu oddiwrtho megys ergyd bwa, am nad allai edrych arno yn marw; ac yno y bu yn wylo nes daeth yr angel i'w chysuro. Yn Beersheba y mae ffynon y llŵ a gloddiodd Abraham, a'r llŵyn a blanodd yn arwydd ei gyfamod ag Abimelec. Yno yr hoffai ledu ei babell, a chodi allor, ac addysgu ei deulu. Yno y bu Isaac a Rebecca yn preswylio ac yn aberthu. Oddiyno yr aeth Jacob allan i'w daith tua Haran; ac yno y bu yn

aberthu wrth gychwyn yn ei gerbyd godidog tua'r Aifft, i weled ei fab Joseph. Tuag ugain milldir i'r Gogledd o Beersheba, a thua haner y ffordd oddiyno i Jerusalem, y mae Hebron, neu Gaer-Arba, yn mynydd-dir Judea, ar wastadedd Mamre. Yno yr oedd derwen gysgodfawr Abraham; yno y derbyniodd angylion i'w dŷ; ac yno y mae ogof maes Macpela lle y claddwyd Abraham a Sarah, ac Isaac a Rebecca, a Jacob a Lea. Yn agos i Hebron y mae Dyffryn Escol, lle y cafodd Caleb a Josua y swp mawr grawnwin addfed, a ddygasant, ar drosol rhwng dau, at Moses i Cades. Rhyw bum' milldir i'r Dwyrain o Hebron y mae coed Ziph ac anialwch Maon, lle y bu Dafydd yn ymguddio rhag Saul; ac ychydig i'r Gogledd o Hebron y mae ogof Adulam, lle y bu yn ymguddio rhag Achis brenin Gath. Yn agos yno yr oedd dyffryn Elah lle y lladdodd y cawr Goliah â'r gareg o'i ffon dafl. Ar y ffordd o Hebron, o fewn chwe' milldir i Jerusalem, y mae Bethlehem Ephrata, dinas Naomi a Ruth, a Boaz a Dafydd,—y ddinas fechan lle y ganwyd Tywysog y Bywyd. O fewn milldir i Bethlehem y mae bedd Rahel, lle y bu farw ar ei thaith ar enedigaeth Benjamin. Yn agos yno y mae y llynau a wnaeth Solomon i ddyfrhau ei erddi a'i berllanau. I'r Gorllewin o Hebron, ar y gwastadedd, gyda glan y môr, yr oedd gwlad y Philistiaid; a phum' dinas eu harglwyddi: Asdod, lle y dygwyd yr arch ar ol ei dal yn amser meibion Eli, a lle y torodd Dagon ei ben wrth syrthio ar y trothwy o flaen yr arch. A Gath, dinas y cawr Goliah, lle yr anfonwyd yr arch o Asdod, pan y tarawyd gŵyr y ddwy ddinas â chlwyf y marchogion. Ac Ascalon porthladd y Philistiaid, ac erys yno hyd heddyw adfeilion ei gaerau. Ac Ecron prif ddinas y Philistiaid, lle y dechreuwyd y waedd am anfon yr arch tuag adref. A Gaza gref, gaerog, freninol, lle y bu Samson yn cyflawni rhai o'i orchestion. Cariodd ddrysau pyrth Gaza, y ddau bost a'r bar, ar ei ysgwyddau, i ben y bryn gyferbyn â Hebron: yn Gaza y bu mewn gefynau pres yn malu yn y carchardŷ; ac yn Gaza, wrth farw, yn nydd cymanfa yr aberth mawr diolch i Dagon

am ei ddal, y tynodd i lawr Dŷ Dagon am ei ben, ac am benau tair mil o'i brif addolwyr. Bu Gaza unwaith yn gaer mor gadarn fel y bu Alexander a'i fyddinoedd am ddau fis yn methu ei chymeryd: ond, mae gogoniant dinasoedd cewri Philistia wedi hen ymadael. Ryw ugain milldir i'r Dwyrain o Hebron yr oedd gwastadedd isel gwelltog Sidim, lle yr oedd Sodom a Gomora yn llawn trais a llygredd. Ar y bryniau uchel rhwng Hebron a'r gwastadedd, pan wedi myned i hebrwng yr angylylion, yr oedd Abraham yn sefyll i eiriol dros Sodom. I'r gwastadedd dyfradwy hwnw, ag oedd y pryd hyny fel tir y Nile, ac fel "gardd yr Arglwydd," y trôdd Lot pan yn ymneillduo oddiwrth Abraham. Yno, yn y lle llygredig hwnw, y bydolwyd calon ei wraig. Yno y llygrwyd serchiadau ei ddwy ferch. Yno y poenwyd ei enaid cyfiawn. Yno yr anrheithiwyd ei holl gyfoeth yn amser rhyfel y pedwar brenin yn erbyn y pump. Adferodd Abraham iddo y golled hono, drwy orchfygu yr anrheithwyr; ond cafodd yno ail golled anadferadwy o'i holl olud yn amser dinystr y fangre hono. Yn lle y gwastadedd hwnw y mae y "Môr Marw," a elwir weithiau y "Môr Heli," a "Môr Lot," a "Môr Sodom." Y mae y môr hwnw a llawer o ddyffryn yr Iorddonen yn îs o dros fil o droedfeddi na Môr y Canoldir. Ychydig i'r dwyrain o'r Môr Marw y mae mynyddoedd Abarim; ac i ben Nebo, y copa uchaf o fynydd Pisgah, yn y pen gogleddol o fynyddoedd Abarim, bron ar gyfer Jerico, y dringodd Moses i weled cyrau y wlad, ac i farw; ac oddiyno yr esgynodd o gyraedd ei ofalon i "wlad well" na Chanaan. Ond gogoniant penaf hen wlad Judea oedd Jerusalem, Dinas Dafydd, Dinas y Brenin Mawr, y Ddinas Sanctaidd, mewn parth cyfleus o'r wlad, wedi ei hadeiladu ar fynyddoedd dwy fil a haner o droedfeddi o uchder. Yn y rhan ddeheuol o'r ddinas, ar fynydd Sion, yr oedd Palas Dafydd, a bedd Dafydd, a phalas Herod mewn oesoedd diweddarach. Yn y rhan ddwyreiniol, ar fynydd Moria, yr oedd y deml; ac amddiffynfa Milo rhyngddynt. Yn uwch i'r gogledd ar fryn Acre y mae palas Elen y Gymraes, merch Coel, a

mam Cystenyn Fawr. Yn uwch eilwaith i'r gogledd y mae beddau y breninoedd. Ar derfyn gorllewinol y ddinas y mae Bryn y Groes, a gardd y bedd sanctaidd. Gydag ochr dwyreiniol y ddinas y llifa afon Kedron drwy ddyffryn Jehosaphat; a llifa pistill Gihon yr ochr arall iddi trwy ddyffryn mab Hinnom. Y ochr uchaf i Moria y mae llyn Bethesda, ac islaw y ddinas y mae llyn Siloam, a llyn uchaf a llyn isaf Gihon o du'r gorllewin iddi. Ar gyfer y Deml, y tu dwyrain i'r ddinas, a thros afon Kedron, y mae Gardd Gethsemane a'i hen olewydd cysgodfawr, yn union wrth odrau mynydd yr Olewydd: o ben y mynydd iachus enwog hwnw y ceir rhai o'r golygfeydd anwylaf yn y byd. Trwy gwr y mynydd hwnw y mae y ffordd i Bethany, tref Mair, a Martha, a Lazarus. Yr ochr arall i'r ddinas y mae y ffordd i Emmaus. Ychydig i'r gogledd-ddwyrain o Jerusalem y mae Gilgal, lle y gwersyllodd Israel gyntaf ar ol croesi yr Iorddonen, a lle y codasant y deuddeg maen coffadwriaeth; lle y cynaliasant y Pasg, ac y bwytasant o hen ŷd y wlad, ac y peidiodd y manna. Yn ymyl yno y mae Jerico, dinas Rahab, Dinas y Caerau Cedyrn a syrthiodd wrth floedd yr adswn i swn hirllaes y cyrn hyrddod. Ar gyfer yno y tu hwnt i'r afon y mae rhosydd Moab, lle y gwersyllasant olaf cyn croesi yr Iorddonen. Yn ogleddol i Jerusalem, ac yn agos i'r ffordd yr eir tua Samaria, y mae Rama lle y clybuwyd llef Rahel yn wylo am ei phlant oeddid wedi ladd gan y Caldeaid; ac yn agos yno y mae Gibeon lle y safodd yr haul, a Dyffryn Ajalon, lle y safodd y lleuad yn ol gweddi Josua. Yn ogleddol i hyny y mae Bethel lle y cafodd Jacob ei weledigaeth, ac yr addunodd ei adduned, ac yr eneiniodd ei golofn wrth gychwyn oddicartref, a lle y cafodd yr ail weledigaeth ar ei ddychweliad. Tua phymtheg milldir ar hugain o Jerusalem i'r Gorllewin y mae Joppa, un o'r porthladdoedd hynaf yn y byd. I Joppa yr oedd Hiram yn anfon y cludeiriau coed tu ag at adeiladu y deml I Joppa hefyd, yn amser Ezra, yr oeddid yn cludo coed o Libanus tu ag at adgyweirio Jerusalem. Yn Joppa y cymerodd Jona long i ffoi o ŵydd yr Ar-

glwydd. Yn Joppa yr adferwyd Dorcas ddiwyd ac elusengar i fywyd drwy weddi Pedr. Angorfa wael sydd yno, ond yr oedd yn gyfleus i Solomon, am ei fod yn agosaf i Jerusalem. Yn uwch i'r gogledd, o fewn talaeth Samaria, y mae Shiloh, lle yr oedd pabell y cyfarfod hyd amser Eli; a Sychar, neu Shecem, lle y mae ffynon Jacob, rhwng mynydd Ebal a mynydd Gerizim; a dinas Samaria lle y bu Elias ac Eliseus yn llefaru amryw o'u proffwydoliaethau, ac yn cyflawni amryw o'u gweithredoedd, dinas freninol y deg llwyth, yn nghanol y wlad, ar fryn, mewn lle hyfryd. Gerllaw yno y mae porfeydd Dothan, lle y gwerthwyd Joseph gan ei frodyr; a mynydd Gilboa lle y lladdwyd Saul a'i feibion: ac yn y parth gorllewinol o dalaeth Samaria, yn ymestyn gydâ glan y môr am bron driugain milldir, y mae Dyffryn Saron, fu gynt mor enwog am ei borfeydd, a'i rosynau, a'i lili, a'i berllanau; ac yn ei gwr uchaf, ar fin y môr, y mae Cesarea, dinas gyfoethog Herod Fawr, lle y bu Philyp yn efengylu, lle y bu Pedr yn pregethu gyntaf i'r cenedloedd yn nhŷ Cornelius, a lle bu Paul yn ei amddiffyn ei hun ger bron Ffelix. Y mae hen balasau godidog Cesarea yn awr yn garneddau o adfeilion. Yn Galilea, y dalaeth uchaf o'r wlad, y mae Nain lle y codwyd unig fab y weddw o farw i fyw; a Sunem dinas y foneddiges oludog letygar fu yn croesawu Eliseus, a Tabor mynydd y gweddnewidiad, ac Endor tref y ddewines, a Nazareth cartref mebyd Iesu, a Cana lle ei wyrth gyntaf, a Magdala tref Magdalen, a Bethsaida dinas Pedr, ac Andreas, a Philyp, a Tiberias, Chapernaum, a Chorazin, a thir Gennesareth lle y cyflawnodd Iesu ran fawr o'i weinidogaeth, a'r hen lyn enwog y bu yn morio arno, ac yn rhodio arno, ac yn tawelu ei donnau. Yn Galilea hefyd, yn ymestyn bron o'r Iorddonen at y môr, y mae y "Dyffryn Mawr," a elwid hefyd dyffryn Jezreel, a dyffryn Megido, a gwastadedd Esdraelon, a maes Armageddon, a hen afon Cison yn llifo drwyddo. Yn y dyffryn hwnw y bu Barac yn ymladd â Sisera, yno y bu y cwn yn bwyta corff Jezebel gerllaw gwinllan Naboth, yno y bu y cwn yn llyfu gwaed Ahab yn y fan y llof-

ruddiwyd Naboth, ac yno y lladdwyd Josiah gan saethyddion brenin yr Aifft, am iddo fyned i ryfel afreidiol ac anghyfreithlawn. Yn ngwaelod y " Dyffryn Mawr " hwnw y mae Mynydd Carmel, a'i dalcen hardd uwch ben y môr. Ar ben y mynydd hwnw y bu proffwydi Baal yn gweddio, ac yn llamu o gylch eu bustach, o'r bore hyd amser yr hwyr-offrwm, ac yn eu tori eu hunain â chyllill ac ag ellynod, ond heb neb i'w hateb ; ac yno y bu Elias yn gweddio wrth yr allor pan y syrthiodd tân oddiwrth yr Arglwydd i ysu ei aberth, a'r coed a'r ceryg, a'r llwch, ac i leibio y dwfr oedd yn y ffos, nes i'r holl bobl waeddi, " Yr Arglwydd, efe sydd Dduw," ac yno y daliwyd y gau-broffwydi, ac wrth odrau y mynydd y lladdwyd hwynt ar lan afon Cison. Ar ben Carmel y bu Elias, a'i wyneb rhwng ei liniau yn gweddio am wlaw, nes i'r cwmwl bychan fel cledr llaw gwr dderchafu o'r môr, yn argoel iddo fod y " gwlaw mawr " yn ymyl. Ar lan y môr, ychydig i'r gogledd o Carmel, y mae Acre, hen ddinas gref gaerog, a safodd ruthrau llawer gwarchae tost yn yr hen oesoedd. Methodd yr hen Bonaparte a chymeryd Acre er gwarchae y lle am dros ddau fis. Bu pregethu yn fore yno gan Paul ac amryw o'i gyd-apostolion. Yn uwch i fyny ar lan Môr y Canoldir y mae Tyre, yr hon oedd yn " ddinas gadarn " yn amser Josua, ac yr oedd yn " gadarn " iawn. Bu Shalmanezer yn gwarchae arni am bum' mlynedd, ond gwrthsafodd holl rym a doethineb a dewrder byddinoedd Assyria. Bu Nebuchodonosor yn ei gwarchae am dair blynedd ar ddeg cyn gallu ei chymeryd. Gorfu i Alexander wneud ffordd drwy ran o'r môr cyn gallu ei darostwng. Y mae yn awr er ys oesoedd, yn ol geiriau y proffwydi, yn garneddau o adfeilion. Bum' milldir ar hugain i'r gogledd o Tyre, ar lan y môr, wrth droed gorllewinol Libanus, yn ngwaelod dyffryn cul, y mae hen ddinas Sidon a elwid " Sidon Fawr " cyn amser Josua. Yr oedd yn hŷn na Tyre, oblegyd gelwir Tyre yn " ferch " Sidon, yr hyn a arwyddа mai pobl o Sidon a sefydlasant Tyre. Oddeutu canol y ffordd rhwng y ddwy y mae adfeilion Caerfa ag oedd dichon yn hŷn

nag yr un o'r ddwy. Bu y ddwy ddinas yn fawr iawn eu cyfoeth, yn hynod am eu tegwch, ac yn uchel iawn eu henwogrwydd. Yr oeddynt yn rhandir Aser, ond ni chawsant erioed eu henill gan feibion Israel. Ceir darluniad ardderchog iawn o "farchnadyddiaeth" Tyre yn y seithfed benod ar hugain o broffwydoliaethau Ezeciel. Y tu hwnt i'r Iorddonen, ar gyfer canol y wlad, y mae Mynydd Gilead, mynydd y balm a'r perlysiau ; ac yn uwch i'r gogledd y mae Mynydd Bashan, mynydd cribog y derw mawrion, mynydd y gwrdd-deirw cryfion, a'r hyrddod breision. Yr oedd y wlad oddeutu Gilead a Bashan yn nodedig am ffrwythlondeb y porfeydd, ac am liosowgrwydd anifeiliaid o'r rhywogaethau goreu : a rhwng Gilead a Bashan yr oedd Mahanaim lle y cyfarfu Jacob ag angylion Duw, a Penuel lle y bu yn ymdrechu â'r angel mawr am y fendith. Ar derfyn gogleddol y wlad yr oedd Mynydd Lebanon, yn ddwy res, a elwir weithiau Libanus ac Antilibanus, a dyffryn godidog rhyngddynt, ac yr oedd copa uchaf y mynydd, sef pen Hermon, yr uchaf yn y wlad, yn ddeng mil o droedfeddi o uchder. Yr oedd Libanus yn enwog am yr eira oesol gwyn oedd ar ei ben, am y cedrwydd cedyrn oesol oeddynt yn addurno ei lethrau, ac am y gerddi a'r gwinllanoedd, a'r olewydd lanau oeddynt o gylch ei odrau yn ei harddu a'i gyfoethogi. Yr oedd gan Solomon dŷ haf ardderchog yn nghoedwig Libanus, yn gan' cyfudd ei hyd ac yn ddeg cyfudd a deugain ei led, ac yn ddeg cyfudd ar hugain ei uchder, ar bedair rhes o golofnau cedrwydd, a thrawstiau cedrwydd ar y colofnau, yn dri uchder, a thair rhes o ffenestri o bob tu, goleu ar gyfer goleu ; ac yn nhy coedwig Libanus y rhoddes Solomon ei darianau aur, a'i fwcledi aur, ac yr oedd holl lestri y tŷ o aur pur. Ystyrir pentrefydd ochrau a godrau Libanus fel y rhai iachusaf a hyfrydaf o holl breswylfeydd y wlad.

Yr ydym yn awr wedi rhoddi tro byr drwy hen wlad Israel, ac wedi cymeryd cip-olwg ar y rhan fwyaf o'i rhandiroedd. Yr oedd rhyw enwogrwydd yn perthynu, nid yn unig i bob un o'i thalaethau a'i dinasoedd caerog, ond i bob bryn a dyffryn a

dol, a phob maes a gardd a gwinllan, a phob ffynon ac afon a llyn, a phob ogof a chraig a chocdwig ; mewn gair, yr oedd yn llawn o bob rhyw ragoriaethau cysylltiedig â hinsawdd iachus, golygfeydd hyfryd, tir ffrwythlawn, defnyddiau adeiladu, cyfleusderau marchnadaeth, ac amrywiaeth aduoddau ; ac yr oedd nid yn unig yn oludog o bethau goreu natur, ond yr oedd yn gyfoethog drwyddi o'r adgofion mwyaf cynhyrfus ac effeithiol.

Iaith y genedl ydyw yr HEBRAEG—un o'r ieithoedd hynaf, os nid *yr* hynaf yn y byd. Dichon nad yw ddim yn cael ei siarad gan y genedl yn awr mor bur ac mor ystwyth ag yr oeddid yn ei siarad gan eu tadau, yn yr hen oesoedd, eto y maent wedi cadw ati ac ymlynu wrthi yn rhyfeddol drwy eu holl grwydriadau a'u cyfnewidiadau ; ac y mae eu Rabbiniaid, os nid corff y genedl, yn medru ei deall fel yr oedd yn cael ei harfer yn amser Moses, ac yn amser Heber, ac y mae yn debyg y caiff ei chadw bellach, mewn llyfrau o leiaf, hyd ddiwedd amser. Os daw y byd oll i'r un iaith, fel ag y bu cyn dyddiau Twr Babel, byddwn i yn foddlon i'r iaith hono gael y dydd, yr hon a enillai yr enwogrwydd hyny drwy ei defnyddioldeb i achos celfyddyd a masnach, a dysgeidiaeth a chrefydd ; a byddwn yn foddlon i'r hen iaith Hebraeg, a hen ieithoedd anwyl eraill, er mwyn yr enill cyffredinol, gael eu gosod yn barchus o'r neilldu, ar astell sychaf a gloywaf y llyfrgell, ac ar fwrdd y gramadegwr dysgedig, i fod wrth law ac at yr alwad i wasanaethu achos beirniadaeth.

Byddai yn waeth nag afreidiol i mi gynyg manylu ar hen hanes y genedl, gan fod cyfeiriadau y Beibl at eu helyntion gynt mor liosog, ac mor adnabyddus, ac mor effeithiol. Gellid crybwyll—fod eu breintiau yn uchel—fod eu beiau yn waeddfawr—a bod eu cospedigaethau yn drymion. Yn mysg eu breintiau gellir nodi—graslonrwydd cyfammod Duw â'u tadau —eu dewisiad i fod yn genedl iddo—ei farnau ar eu gorthrymwyr—ei nodded a'i ddarpariaeth iddynt ar eu holl deithiau rhyfedd—rhoddiad ei gyfraith iddynt ar Sinai—sefydliad ei

babell yn eu mysg—rhoddi ei bresenoldeb ar y drugareddfa—eu planu yn ngwlad yr addewid—codi iddynt broffwydi ffyddlawn i'w dysgu—maddeu iddynt eu camweddau ddengwaith a thriugain seithwaith—a'u breintio â gweinidogaeth ei anwyl Fab. Yn mysg eu beiau gellid nodi—eu hanghof mynych o dosturiaethau yr Arglwydd—eu hesgeulusdra o ordinhadau ei gysegr—eu gwrthryfel creulawn yn erbyn ei broffwydi—eu hymgysylltiad beunyddiol ag eilunod—eu cyneuau parhaus yn eu mysg eu hunain—eu hymraniadau i fod yn sectau crefyddol o yspryd erlidgar—eu phariseaeth yn gwrthwynebu pob goleuni a diwygiad—a'u cynddaredd yn lladd Tywysog y bywyd. Yr oedd gan yr Arglwydd wahanol ffyrdd i'w cospi—drwy newyn—drwy haint—drwy y cleddyf—drwy orthrymder y gelyn yn nhiroedd eu caethiwed—drwy ysprydion drwg—a thrwy guddio ei wyneb a throi ei ddyddanwch oddiwrthynt. Nid oes modd darlunio y pethau hyn mewn dull mor gynwysfawr ac effeithiol ag y gwneir gan eu beirdd ysprydoledig eu hunain. Rhoddwn ger bron ychydig ddyfyniadau o'u gwaith, gan eu bod mor ddarluniadol o ymgeledd Rhagluniaeth, o gymeriad y genedl, o awen gref eu beirdd, ac o deithi eu hen iaith ardderchog. Nid oes dim o'r fath farddoniaeth uchel i'w chael yn holl gylch cyfansoddiadau y prif-feirdd Paganaidd.

Fel hyn y coffheir caredigrwydd yr Arglwydd i'w tadau: "Clodforwch yr Arglwydd, gelwch ar ei enw; mynegwch ei weithredoedd yn mysg y bobloedd. Cenwch iddo, canmolwch ef; ymddyddenwch am ei holl ryfeddodau ef. Gorfoleddwch yn ei enw sanctaidd; llawenyched calon y rhai a'i ceisiant ef. Ceisiwch yr Arglwydd a'i nerth; ceisiwch ei wyneb ef bob amser. Cofiwch ei ryfeddodau y rhai a wnaeth efe, ei wyrthiau, a barnedigaethau ei enau: chwi hâd Abraham ei was ef, chwi meibion Jacob ei etholedigion. Efe yw yr Arglwydd ein Duw ni: ei farnedigaethau ef sydd drwy'r holl ddaear. Cofiodd ei gyfammod byth, y gair a orchymynodd efe i fil o genedlaethau: yr hyn a amododd efe ag Abraham; a'i lw i Isaac; ac a osododd efe yn ddeddf i Jacob, ac

yn gyfammod tragywyddol i Israel; gan ddywedyd, I ti y rhoddaf dir Canaan, rhandir eich etifeddiaeth. Pan oeddynt ychydig o rifedi, ïe, ychydig, a dieithriaid ynddi: pan rodient o genedlaeth i genedlaeth, o'r naill deyrnas at bobl arall: ni adawodd i neb eu gorthrymu: ïe ceryddodd freninoedd o'u plegyd; gan ddywedyd—Na chyffyrddwch a'm rhai eneiniog, ac na ddrygwch fy mhroffwydi. Galwodd hefyd am newyn ar y tir, a dinystriodd holl gynaliaeth bara. Anfonodd ŵr o'u blaen hwynt, Joseph, a werthwyd yn was. Cystuddiasant ei draed ef mewn gefyn; ei enaid a aeth mewn heiyrn: hyd yr amser y daeth ei air ef: gair yr Arglwydd a'i profodd ef. Y brenin a anfonodd, ac a'i gollyngodd ef; llywodraethwr y bobl, ac a'i rhyddhaodd ef. Gosododd ef yn arglwydd ar ei dŷ, ac yn llywydd ar ei holl gyfoeth; i rwymo ei dywysogion ef wrth ei ewyllys, ac i ddysgu doethineb i'w henuriaid ef. Aeth Israel hefyd i'r Aifft; a Jacob a ymdeithiodd yn nhir Ham. Ac efe a gynyddodd ei bobl yn ddirfawr; ac a'u gwnaeth yn gryfach na'u gwrthwynebwyr."

Fel hyn ȳr adroddir am yr arwyddion a'r rhyfeddodau a wnaeth efe yn nhir yr Aifft, yn maes Zoan, wrth farnu eu gorthrymwyr. Anfonodd dywyllwch dros eu tir, tywyllwch ellid ei deimlo. Efe a drodd eu dyfroedd yn waed, ac a laddodd eu pysgod. Eu tir a heigiodd lyffaint yn ystafelloedd eu breninoedd. Efe a ddywedodd, a daeth cymysgbla, a llau yn eu holl fro hwynt. Efe a wnaeth eu gwlaw hwynt yn genllysg, ac yn fflamau tân yn eu tir. Tarawodd hefyd eu gwinwydd a'u ffigyswydd, ac a ddrylliodd goed eu gwlad hwynt. Rhoddodd eu cnwd hwynt i'r lindys, a'u llafur i'r locust. Rhoddodd hefyd eu hanifeiliaid i'r cenllysg, a'u golud i'r mellt. Anfonodd arnynt gynddaredd ei lid, trwy anfon angylion drwg. Cymhwysodd ffordd i'w ddigofaint, nid ataliodd eu henaid oddiwrth angau, ond eu bywyd a roddodd efe i'r haint. Tarawodd hefyd bob cyntaf anedig yn yr Aifft, sef blaenion eu nerth hwynt yn mhebyll Ham. Efe a daflodd gerbydau Pharaoh a'i fyddin yn y môr; ei gapteniaid dewisol a foddwyd

yn y Môr Coch. Y dyfnderau a'u toisant hwy, disgynasant i'r gwaelod fel careg. Trwy chwythad dy ffroenau y casglwyd y dyfroedd yn nghyd: y ffrydiau a safasant fel pentwr; y dyfnderau a geulasant yn nghanol y môr. Ti a chwythaist â'th wynt; y môr a'u tòdd hwnt: suddasant fel plwm yn y dyfroedd cryfion."

Fel hyn y darlunir mawredd a gras Duw yn rhoddi ei gyfraith iddynt: "Pa genedl mor fawr yr hon y mae iddi ddeddfau a barnedigaethau cyfiawn, megys yr holl gyfraith hon yr ydwyf fi yn ei rhoddi heddyw ger eich bron chwi? Ond gochel arnat, a chadw dy enaid yn ddyfal rhag anghofio o honot y pethau a welodd dy lygaid; a chilio o honynt allan o'th galon di holl ddyddiau dy einioes—y dydd y sefaist ger bron yr Arglwydd dy Dduw yn Horeb, pan ddywedodd yr Arglwydd wrthyf, Cynull i mi'r bobl, fel y gwnelwyf iddynt glywed fy ngeiriau, y rhai y ddysgant i'm hofni i, yr holl ddyddiau y byddant fyw ar y ddaear, ac y dysgont hwynt i'w meibion. A nesasoch, a safasoch dan y mynydd, a'r mynydd oedd yn llosgi gan dân hyd entrych awyr, yn dywyllwch, a chwmwl, a thywyllwch dudew. A'r Arglwydd a lefarodd wrthych o ganol y tân; ac efe a fynegodd i chwi ei gyfammod, a orchymynodd efe i chwi i'w wneuthur, sef y dengair; ac a'u hysgrifenodd hwynt ar ddwy lech faen. A bydded y geiriau hyn yr ydwyf yn eu gorchymyn i ti heddyw, yn dy galon; a hysbysa hwynt i'th blant; a chrybwyll am danynt pan eisteddych yn dy dŷ, a phan gerddych ar y ffordd, a phan orweddych i lawr, a phan gyfodych i fyny. A rhwym hwynt yn arwydd ar dy law; byddant yn rhactalau rhwng dy lygaid: ysgrifena hwynt hefyd ar byst dy dŷ ac ar dy byrth. Efe a sicrhaodd dystiolaeth yn Jacob, ac a osododd gyfraith yn Israel, y rhai a orchymynodd efe i'n tadau eu dysgu i'w plant, fel y gwybyddai yr oes a ddel, sef y plant a enid; a phan gyfodent, y mynegent hwy i'w plant hwythau, fel y gosodent eu gobaith ar Dduw, heb anghofio gweithredoedd Duw, eithr cadw ei orchymynion ef."

Y mae gan bron bob un o'r ysgrifenwyr sanctaidd gân neu gŵyn, neu ddammeg neu alegori, neu draethawd neu adroddiad ar drugareddau yr Arglwydd i'r genedl, ac anffyddlondeb y genedl i'w Duw, ac ar eu gofidiau oblegyd eu camweddau.

Dyma'r geiriau a ganodd Moses iddynt y dydd yr esgynodd efe i'r mynydd i farw :

"Canys rhan yr Arglwydd yw ei bobl; Jacob yw rhan ei etifeddiaeth ef. Efe a'i cafodd ef mewn tir anial, ac mewn diffeithwch gwag erchyll, arweiniodd ef o amgylch, a pharodd iddo ddeall, a chadwodd ef fel canwyll ei lygad. Fel y cyfyd eryr ei nyth, y castella dros ei gywion, y lleda ei esgyll, y cymer hwynt, ac a'u dwg ar ei adenydd; Felly yr Arglwydd yn unig a'i harweiniodd yntau, ac nid oedd duw dieithr gydag ef. Gwnaeth iddo farchogaeth ar uchelder y ddaear, a bwyta cnwd y maes, a sugno mêl o'r graig, ac olew o'r graig gallestr; ymenyn gwartheg, a llaeth defaid, yn nghyda brasder ŵyn, a hyrddod o rywogaeth Basan, a bychod, yn nghyda brasder grawn gwenith, a phurwaed grawnwin a yfaist. A Jesurun a aeth yn fras, ac a wingodd; braseaist, tewychaist, pwyntiaist; yna efe a wrthododd Dduw, yr hwn a'i gwnaeth, ac a ddiystyrodd Graig ei iachawdwriaeth: â dieithr dduwiau y gyrasant eiddigedd arno, â ffieidd-dra y digiasant ef. Aberthasant i gythreuliaid, nid i Dduw, i dduwiau nid adwaenent, i rai newydd diweddar, y rhai nid ofnodd eich tadau. Y Graig a'th genedlodd a anghofiaist ti, a'r Duw a'th luniodd a ollyngaist ti dros gof. Yna y gwelodd yr Arglwydd, ac a'u ffieiddiodd hwynt, o herwydd ei ddigio gan ei feibion a'i ferched. Ac efe a ddywedodd, cuddiaf fy wyneb oddiwrthynt, edrychaf beth fydd eu diwedd hwynt, canys cenedlaeth drofaus ydynt hwy, meibion heb ffyddlondeb ynddynt. Hwy a yrasant eiddigedd arnaf â'r peth nid oedd Dduw, digiasant fi â'u hoferedd, minau a yraf eiddigedd arnynt hwythau â'r rhai nid ydynt bobl; â chenedl ynfyd y digiaf hwynt. Canys tân a gyneuwyd yn fy nig, ac a lysg hyd uffern isod, ac a ddifa'r tir a'i gynyrch, ac a wna i sylfeini'r mynyddoedd ffaglu. Casglaf

ddrygau arnynt, treuliaf fy saethau arnynt. Lloegedig fyddant gan newyn, ac wedi eu bwyta gan wres poeth, a chwerw ddinystr, anfonaf hefyd arnynt ddanedd bwystfilod, yn nghyda gwenwyn seirff y llwch. Y cleddyf oddiallan, a dychryn oddifewn, a ddyfetha y gwr ieuanc a'r wyryf, y plentyn sugno yn nghyd a'r gwr briglwyd. Dywedais, Gwasgaraf hwynt i gonglau, paraf i'w coffadwriaeth ddarfod o fysg dynion; oni bâi i'm ofni dig y gelyn, rhag i'w gwrthwynebwyr ymddwyn yn ddieithr, a rhag dywedyd o honynt, Ein llaw uchel ni, ac nid yr Arglwydd a wnaeth hyn oll."

Mewn rhan arall o'r gân mae yn darlunio "bendithion" y gwahanol lwythau, a dialeddau Duw ar eu caseion, ac y mae y gân oll drwyddi yn ardderchog anghydmarol o ran iaith a syniadau. Y mae yn ei therfynu fel y canlyn:

"Nid oes megys Duw Israel, yr hwn sydd yn marchogaeth y nefoedd yn gymorth it, â'r wybrenau yn ei fawredd. Dy noddfa yw Duw tragywyddol, ac odditanodd y mae'r breichiau tragywyddol; efe a wthia dy elyn o'th flaen, ac a ddywed, dyfetha ef. Israel hefyd a drig ei hun yn ddiogel: ffynon Jacob fydd mewn tir ŷd a gwin, ei nefoedd hefyd a ddyfera wlith. Gwynfydedig wyt, O Israel; pwy megys ti, O bobl gadwedig gan yr Arglwydd, tarian dy gynorthwy, yr hwn hefyd yw cleddyf dy ardderchowgrwydd! a'th elynion a ymostyngaist i ti, a sethri ar eu huchel-leoedd hwynt."

Fel hyn y mae awen ysprydoledig Dafydd yn adgoffa pechodau y genedl yn eu hanghof cyndyn o gymwynasau a rhyfeddodau yr Arglwydd eu Duw:

"Gwaredaist â'th fraich dy bobl, meibion Jacob a Joseph. Y dyfroedd a'th welsant, O Dduw, y dyfroedd a'th welsant: hwy a ofnasant, y dyfnderau hefyd a gynhyrfwyd, y cymylau a dywalltasant ddwfr, yr wybenau a roddasant dwrf, dy saethau hefyd a gerddasant, twrf dy daran a glywyd o amgylch, mellt a oleuasant y byd, cyffrodd a chrynodd y ddaear, dy ffordd sydd yn y môr, a'th lwybrau yn y dyfroedd mawrion, ac nid adwaenir dy ôl. Tywysaist dy bobl fel defaid, trwy law Moses

ac Aaron. * * * Efe a barthodd y môr ac a aeth a hwynt drwodd; gwnaeth hefyd i'r dwfr sefyll fel pentwr. Y dydd y tywysodd efe hwynt â chwmwl, ac ar hyd y nos â goleuni tân. Efe a holltodd y creigiau yn yr anialwch, a rhoddes ddiod megys o ddyfnderau dirfawr. Er hyny chwanegasant eto bechu yn ei erbyn, gan ddigio y Goruchaf yn y diffaethwch. A themtiasant Dduw yn eu calon, gan ofyn bwyd wrth eu blŷs; llefarasant yn erbyn Duw, dywedasant, A ddichon Duw arlwyo bwrdd yn yr anialwch? Wele, efe a darawodd y graig fel y pistyllodd dwfr, ac y llifodd afonydd; a ddichon efe roddi bara hefyd? a ddarpara efe gig i'w bobl? Am hyny y clybu yr Arglwydd ac a ddigiodd, a thân a enynodd yn erbyn Jacob, a digofaint a gyneuodd yn erbyn Israel, am na chredent yn Nuw, ac na obeithient yn ei iachawdwriaeth ef. Er iddo ef orchymyn i'r wybrenau oddi uchod, ac agoryd drysau'r nefoedd, a gwlawio manna arnynt i'w fwyta, a rhoddi iddynt ŷd y nefoedd; dyn a fwytaodd fara angylion, anfonodd iddynt fwyd yn ddigonol. Gwlawiodd hefyd gig arnynt fel llwch, ac adar asgellog fel tywod y môr; ac a wnaeth iddynt gwympo o fewn eu gwersyll, o amgylch eu preswylfeydd. Felly y bwytasant ac y llwyr ddiwallwyd hwynt, ac efe a barodd eu dymuniad iddynt; ni omeddodd hwynt o'r hyn a flysiasant; er hyny, tra y bwyd yn eu safnau, digllonedd Duw a gyneuodd yn eu herbyn hwynt, ac a laddodd y rhai brasaf o honynt, ac a gwympodd etholedigion Israel. Er hyn oll pechasant eto, ac ni chredasant i'w ryfeddodau ef; am hyny y treuliodd efe eu dyddiau hwynt mewn oferedd, a'u blynyddoedd mewn dychryn. Pan laddai efe hwynt, hwy a'u ceisient ef, ac a ddychwelent, ac a geisient Dduw yn fore. Cofient hefyd mai Duw oedd eu Craig, ac mae'r Goruchaf Dduw oedd eu Gwaredydd. Er hyny rhagrithio yr oeddynt iddo a'u genau, a dywedyd celwydd wrtho a'u tafod, a'u calon heb fod yn uniawn gydag ef, na'u bod yn ffyddlon yn ei gyfammod. Er hyny, efe yn drugarog a faddeuodd eu hanwiredd, ac ni ddifethodd hwynt, ie, trodd ymaith ei ddigofaint yn fynych, ac

ni chyffrodd ei holl lid. Tywysodd hwynt hefyd yn ddiogel fel nad ofnasant, a'r môr a orchuddiodd eu gelynion hwynt, hwythau a ddug efe i oror ei sancteiddrwydd, i'r mynydd hwn a enillodd ei ddeheulaw ; ac efe a yrodd allan y cenedloedd o'u blaen hwynt, ac a ranodd iddynt etifeddiaeth wrth linyn ac a wnaeth i lwythau Israel drigo yn eu pebyll hwynt. Er hyny temtiasant a digiasant Dduw Goruchaf, ac ni chadwasant ei dystiolaethau, eithr ciliasant, a buant anffyddlon fel eu tadau, troisant fel bwa twyllodrus. Digiasant ef â'u cerfiedig ddelwau. Clybu Duw hyn, ac a ddigiodd, ac a ffieiddiodd Israel yn ddirfawr, fel y gadawodd efe dabernacl Siloh, y babell a osodasai efe yn mysg dynion ; a rhoddodd ei nerth mewn caethiwed, a'i brydferthwch yn llaw'r gelyn ; rhoddes hefyd ei bobl i'r cleddyf, a digiodd wrth ei etifeddiaeth ; tân a ysodd eu gwŷr ieuainc, a'u morwynion ni phriodwyd, eu hoffeiriaid a laddwyd â'r cleddyf, a'u gwragedd gweddwon ni wylasant. Yna y deffrodd yr Arglwydd fel un o gysgu, fel cadarn yn bloeddio gwedi gwin. Ac efe a darawodd ei elynion o'r tu ol, rhoddes iddynt warth tragywyddol. Gwrthododd babell Joseph, ac ni etholodd lwyth Ephraim : ond efe a etholodd lwyth Judah, mynydd Seion, yr hwn a hoffodd ; ac a adeiladodd ei gysegr fel llŷs uchel, fel y ddaear yr hon a seiliodd efe yn dragywydd. Etholodd hefyd Ddafydd ei was, ac a'i cymerth o gorlanau y defaid ; oddiar ol y defaid cyfebron y daeth ag ef i borthi Jacob ei bobl, ac Israel ei etifeddiaeth."

Pan yr ydym yn ymchwilio i nodweddiadau cymeriad yr hen genedl Iuddewig, y mae nid yn unig yn gyfreithlawn, ond y mae yn gwbl angenrheidiol, i ni wneud defnydd o ddarluniadau eu hen Lyfr eu hunain ; oblegyd nid ellir byth gyfansoddi na chasglu darluniadau cywirach nag a geir yn adroddiadau eu haneswyr diduedd ac enwog eu hunain ; ac y mae yn deilwng o gofnodiad ac ystyriaeth, mai Iuddew oedd pob un o'r ysgrifenwyr sanctaidd.

Fel hyn y mae Esay, yn nechreuad ei broffwydoliaeth, yn achwyn am eu hanufudd-dod, ac yn gofidio am eu barnedigaethau:

"Gwrandewch nefoedd, clyw dithau ddaear, canys yr Arglwydd a lefarodd, Megais a meithrinais feibion, a hwy a wrthryfelasant i'm herbyn. Yr ŷch a edwyn ei feddianydd, a'r asyn breseb ei berchenog; ond Israel nid edwyn, fy mhobl ni ddeall. O genedlaeth bechadurus, pobl lwythog o anwiredd, hâd y rhai drygionus, meibion yn llygru: gwrthodasant yr Arglwydd, digiasant Sanct Israel, ciliasant yn ol! I ba beth y'ch tarewir mwy? Cildynrwydd a chwanegwch, y pen oll sydd glwyfus, a'r holl galon yn llesg. O wadn y troed hyd y pen nid oes dim cyfan ynddo, ond archollion, a chleisiau, a gwelïau crawnllyd; ni wasgwyd hwynt, ac ni rwymwyd, ac ni thynerwyd ag olew. Y mae eich gwlad yn anrheithiedig, eich dinasoedd wedi eu llosgi â thân, eich tir a dieithriaid yn ei ysu yn eich gwydd. Merch Seion a adewir megys lluesty mewn gwinllan, megys llety mewn gardd cucumerau, megys dinas warchâeedig. Oni buasai i Arglwydd y lluoedd adael i ni ychydig iawn o weddill, fel Sodom y buasem, a chyffelyb fuasem i Gomorah."

Fel hyn y mae yn canu "dammeg y winllan:"

"Canaf yr awr hon i'm hanwylyd, ganiad fy anwylyd am ei winllan. Gwinllan sydd i'm hanwylyd mewn bryn tra ffrwythlawn. Ac efe a'i cloddiodd hi, ac a'i digaregodd, ac a'i planodd o'r winwydden oreu, ac a adeiladodd dŵr yn ei chanol, ac a drychodd winwryf ynddi; ac efe a ddisgwyliodd iddi ddwyn grawnwin, hithau a ddug rawn gwylltion. Ac yr awr hon, preswylwyr Jerusalem, a gwŷr Judah, bernwch, atolwg, rhyngof fi a'm gwinllan. Beth oedd i'w wneuthur ychwaneg i'm gwinllan nag a wnaethum ynddi? Paham, a mi yn disgwyl iddi ddwyn grawnwin, y dug hi rawn gwylltion? Ac yr awr hon mi a hysbysaf i chwi yr hyn a wnaf i'm gwinllan, tynaf ymaith ei chae, fel y porer hi, toraf ei magwyr fel y byddo hi yn sathrfa, a mi a'i gosodaf hi yn ddifrod, nid ysgŷthrir hi, ac ni chloddir hi; ond mieri a drain a gyfyd, ac i'r cymylau y gorchymynaf na wlawiont wlaw arni. Diau, gwinllan Arglwydd y lluoedd yw tŷ Israel, a gwŷr Judah yw ei blanhigyn

hyfryd ef, ac efe a ddisgwyliodd am farn, ond wele drais, am gyfiawnder, ond wele lef."

Pa le y ceir, mewn cylch mor fach, ddammeg mor dlws ac mor darawiadol, mor naturiol, mor gyflawn, ac mor gymwysiadol? Fel hyn y mae yn bwgwth y genedl am ddiystyru gair Duw:

"Dos yn awr ysgrifena hyn mewn llech ger eu bron hwynt, ysgrifena mewn llyfr fel y byddo hyd y dydd diweddaf yn oes oesoedd; mai pobl wrthryfelgar yw y rhai hyn, plant celwyddog, plant ni fynant wrando cyfraith yr Arglwydd; y rhai a ddywedant wrth y gweledyddion, Na welwch; ac wrth y proffwydi, Na phroffwydwch i ni bethau union, traethwch i ni weniaith, ciliwch o'r ffordd, ciliwch o'r llwybr, perwch i Sanct Israel beidio â ni. Am hyny fel hyn y dywed Sanct Israel, am wrthod o honoch y gair hwn, ac ymddiried o honoch mewn twyll a cham; am hyny y bydd yr anwiredd hyn i chwi fel rhwygiad chwyddedig mewn mur uchel ar syrthio, yr hwn y daw ei ddrylliad yn ddisymwth heb atreg. Canys efe a'i dryllia hi fel dryllio llestr crochenydd, gan guro heb arbed, fel na chaffer yn mysg ei darnau gragen i gymeryd tân o'r aelwyd, nac i godi dwfr o'r ffos."

Fel hyn y rhesyma yn erbyn eu delw-addoliaeth:

"Pwy a luniai dduw, neu a fwriai ddelw gerfiedig, heb wneuthur dim lles. Y gôf â'r efail a weithia yn y glo, ac a'i llunia â morthwylion, ac â nerth ei fraich y gweithia efe hi; newynog yw hefyd, a'i nerth a balla; nid ŷf ddwfr, ac y mae yn diffygio. Y saer pren a estyn ei linyn, efe a'i llunia hi wrth linyn coch, efe a'i cymhwysa hi â bwyill, ac a'i gweithia wrth gwmpas, ac a'i gwna ar ol delw dyn, fel prydferthwch dyn, i aros mewn tŷ. Efe a dỳr iddo gedrwydd, ac a gymer y cypres-wydden a'r dderwen, ac a ymegnia yn mysg prenau'r coed, efe a blana onen a'r gwlaw a'i maetha. Yna y bydd i ddyn gynen tân, canys efe a gymer o honi, ac a ymdwymna; ïe, efe a'i llŷsg, ac a boba fara; gwna hefyd dduw, ac a'i haddola; gwna ef yn ddelw gerfiedig, ac a ymgryma iddo. Rhan o

hono a lysg efe yn tân, wrth ran o hono y bwyty gig, y rhostia rost, fel y diwallir ef, efe a ymdwymna hefyd, ac a ddywed, Aha, ymdwymnais, gwelais dân. A'r rhan arall yn dduw y gwna, yn ddelw gerfiedig iddo, efe a ymgryma iddo, ac a'i haddola, ac a weddia arno, ac a ddywed, Gwared fi, canys fy nuw ydwyt."

Nid yw yn ddichonadwy cael byrebion mwy miniog er dynoethi oferedd eilun-addoliaeth. Fel hyn y cerydda eu phariseaeth :

"Estynais fy llaw ar hyd y dydd at bobl wrthryfelgar, y rhai a rodient y ffordd nid oedd dda, yn ol eu meddyliau eu hun. Pobl y rhai a'm llidient i yn wastad yn fy wyneb, yn aberthu mewn gerddi, ac yn arogl-darthu ar alloran priddfeini, y rhai a ddywedent, Saf ar dy ben dy hun, na nesâ ataf fi, canys sancteiddiach ydwyf na thydi. Y rhai hyn sydd fwg yn fy ffroenau, tân yn llosgi ar hyd y dydd."

Yr oedd phariseaeth y genedl yr un yn amser pregeth Esay ag ydoedd yn amser pregeth y Gwaredwr. Fel hyn y darlunia dderbyniad yr edifeiriol :

"Galarant am y tethau, am y meusydd hyfryd, am y winwydden ffrwythlawn. Cyfyd drain a mieri ar dir fy mhobl, ïe, ar bob tŷ llawenydd yn y ddinas hyfryd ; canys y palasau a wrthodir, yr amddiffynfeydd a'r tyrau fyddant yn ogofeydd hyd byth, yn hyfrydwch asynod gwylltion, yn borfa deadellau ; hyd oni thywallter arnom yr Yspryd o'r uchelder, a bod yr anialwch yn ddoldir, a chyfrif y doldir yn goed-tir ; yna y trig barn yn yr anialwch, a chyfiawnder a erys yn y dol-dir ; a gwaith cyfiawnder fydd heddwch, ïe, gweithred cyfiawnder fydd llonyddwch, a diogelwch, hyd byth : a'm pobl a drig mewn preswylfa heddychlon, ac mewn anneddau diogel, ac mewn gorphwysfaoedd llonydd."

Fel hyn y darlunia ddiogelwch y cyfiawn :

"Pwy o honom a drig gyda'r tân ysol? Pwy o honom a breswylia gyda llosgfeydd tragywyddol? Yr hwn a rodia mewn cyfiawnder, ac a draetha uniondeb, a wrthyd elw traws-

ter, a ysgydwo ei law rhag derbyn gwobr, a gauo ei glust rhag clywed celanedd, ac a gauo ei lygaid rhag edrych ar ddrygioni; efe a breswylia yr uchelderau; cestyll y creigiau fydd ei amddiffynfa ef; ei fara a roddir iddo, ei ddwfr fydd sicr. Dy lygaid a welant y brenin yn ei degwch, gwelant y tir pell. Ni chei weled pobl greulon, pobl o iaith ddyfnach nag a ddeallech di, neu floesg dafod fel na ddeallech. Gwel Seion, dinas ein cyfarfod ; dy lygaid a welant Jerusalem, y breswylfa lonydd, y babell ni thynir i lawr, ac ni syflir un o'i hoelion byth, ac ni thorir un o'i rhaffau. * * * Ac ni ddywed y preswylydd Claf ydwyf, maddeuir anwiredd y bobl a drigant ynddi."

Fel hyn y proffwyda am adferiad y genedl. Ystyrir fod y broffwydoliaeth o ran wedi ei chyflawni yn barod ; ond gobeithio fod ei melysder penaf yn ol iddynt eto :

" Pwy yw y rhai hyn a ehedant fel cwmwl, ac fel colomenod i'w ffenestri ? Yn ddiau yr ynysoedd a'm disgwyliant, a llongau Tarsis yn benaf, i ddwyn dy feibion o bell, eu harian hefyd a'u haur gyda hwynt i enw yr Arglwydd dy Dduw, ac i Sanct Israel am iddo dy ogoneddu di. A meibion dieithr a adeiladant dy furiau, a'i breninoedd a'th wasanaethant; canys yn fy nig y'th darewais, ac o'm hewyllys da fy hun y tosturiais wrthyt. Am hyny dy byrth a fyddant yn agored yn wastad, ni cheuir hwynt na dydd na nos, i ddwyn atat olud y cenedloedd. fel y dyger eu breninoedd hwynt hefyd. Lle y buost yn wrthodedig, ac yn gâs, ac heb gyniweirydd trwot, gwnaf di yn ardderchawgrwydd tragywyddol, ac yn llawenydd i'r holl genedlaethau Sugni hefyd laeth y cenedloedd, ïe, bronau breninoedd a sugni ; a chei wybod mai myfi'r Arglwydd yw dy achubydd, a'th waredydd yw cadarn Dduw Jacob. Yn lle pres y dygaf aur, ac yn lle haiarn y dygaf arian, ac yn lle coed, pres, ac yn lle ceryg, haiarn ; a gwnaf dy swyddogion yn heddychol, a'th drethwyr yn gyfiawn. Ni chlywir mwy son am drais yn dy wlad, na distryw na dinystr yn dy derfynau : eithr ti a elwi dy fagwyrydd yn Iachawdwriaeth, a'th byrth yn Fol-

iant. Ni fachluda dy haul mwyach, a'th leuad ni phalla; o herwydd yr Arglwydd fydd it yn oleuni tragywyddol, a dyddiau dy alar a ddarfyddant. Dy bobl hefyd fyddant gyfiawn oll, etifeddant y tir byth, sef blaguryn fy mhlanhigion, gwaith fy nwylaw, fel y'm gogonedder. Y bychan fydd yn fil, a'r gwael yn genedl gref. Myfi yr Arglwydd a brysuraf hyny yn ei amser."

Yr wyf yn gwybod fod dyfyniadau o'r BEIBL, yn enwedig mewn darlith, yn groes i'r *fashion;* ond cofier mai hen genedl y Beibl ydyw ein testyn: a chofier hefyd na cheir dim barddoniaeth mor uchel, ac mor bur, mewn iaith mor syml, ac mor eglur, yn ngweithiau yr awdwyr mwyaf clasurol; nac, yn wir, yn holl gylch barddoniaeth y byd: a byddai ymroad ieuenctyd i astudio barddoniaeth y Beibl, nid yn unig yn lles i'w calon, ond yn foddion i goethi eu chwaeth, ac i faethu nerth eu hawen.

Dolefai Jeremi yn barhaus, pa un bynag ai yn y palas, ai yn y pydew, ai yn Jerusalem, ai yn Babylon; "O na bai fy mhen yn ddyfroedd, a'm llygaid yn ffynon o ddagrau, fel yr wylwn ddydd a nos am laddedigion merch fy mhobl! O na byddai i mi yn yr anialwch lety fforddolion, fel y gadawn fy mhobl, ac yr elwn oddiwrthynt!" Ond ni oddef ein terfynau i ni adrodd ei "Alarnad" effeithiol am y ddinas aml ei phobl yn eistedd ei hunan—am y liosog megys yn weddw—am dywysoges y talaethau dan deyrnged; yn wylo yn hidl liw nos, heb neb o'i holl gariadau yn ei chysuro—a'i herlidwyr wedi ei goddiweddyd mewn lleoedd cyfyng—a'i ffyrdd yn galaru eisiau rhai yn dyfod i'r wyl arbenig—a'i phyrth yn anghyfanedd—a'i hoffeiriaid yn ucheneidio—a'i morwynion yn ofidus—a'i thywysogion fel hyddod heb borfa yn ddinerth o flaen yr ymlidiwr—a'i holl harddwch wedi ymadael—a'i gelynion yn chwerthin am ben ei Sabbothau—a'r cenedloedd yn ei chysegr—a'r gwrthwynebwr yn estyn ei law ar ei holl hoff-bethau—a hithau yn cofio yr holl hyfrydwch oedd iddi yn y dyddiau gynt—a'r fforddolion yn ddyeithr o'i golud—a rhwymyn iau ei chamweddau

am ei gwddf—a'r diddanwr a ddadebrai ei henaid wedi ymbellhau—a fflam danllyd yn ei haneddau—a'i henuriaid yn eistedd a'r lawr, a llwch ar eu penau—a'i phroffwydi heb weledigaeth—a'i llysoedd heb gyfraith—a'r plant sugno yn llewygu yn yr heolydd—a'r Arglwydd wedi anghofio lleithig ei draed, ac anrheithio ei babell, a dinystrio lleoedd ei gymanfa, a gwrthod ei allor, a ffieiddio ei gysegr, a difwyno caerau ei phalasau, a pheri anghofio yr uchel-wyl, ac yn goddef i'r gelyn floeddio yn ei gafell sanctaidd. Y mae wedi hyny yn gofyn—mewn syndod, "Pa fodd y tywyllodd yr aur! y newidiodd yr aur coeth da! Taflwyd cerrig y cysegr yn mhen pob heol. Gwerthfawr feibion Seion, a chystal ag aur pur, pa fodd y cyfrifwyd hwynt fel ystenau pridd, gwaith dwylaw y crochenydd! Y dreigiau a dynant allan eu bronau, a roddant sugn i'w cenawon: merch fy mhobl a aeth yn greulon fel yr estrysiaid yn yr anialwch. Canys mwy yw anwiredd merch fy mhobl na phechod Sodom. Purach oedd ei Nazareaid hi na'r eira, gwynach oeddynt na'r llaeth, gwridocach oeddynt o gorff na'r cwrel, a'u trwsiad oedd o saphir. Duach yw'r golwg arnynt na'r glöyn; ni adwaenir hwynt yn yr heolydd; eu croen a lŷn wrth eu hesgyrn; gwywodd, aeth yn debyg i bren. Ein croen a dduodd fel ffwrn gan y newyn tost. Hwy a dreisiasant y gwragedd yn Seion, a'r morwynion yn ninasoedd Judah. Crogasant dywysogion â'u dwylaw, ni pherchid wynebau yr henafgwŷr: hwy a gymerasant y gwyr ieuainc i falu; a'r plant a syrthiasant dan y coed. Darfu llawenydd ein calon; ein dawns a drodd yn alar. Syrthiodd y goron oddiam ein pen: gwae ni yn awr bechu o honom."

Ni oddef amser i ni adrodd rhestr Ezeciel o bechodau Israel; na'i resymeg yn erbyn y ddiareb anghyfa yn—"Y tadau a fwytasant rawnwin surion, ac ar ddanedd y plant y mae dincod;" na'i broffwydoliaeth yn erbyn y tywysogion a'r gau-broffwydi; na'i weledigaeth o'r esgyrn sychion; na'i amddiffyniad o ffyrdd Duw; na'i ddameg am y ddwy wraig, merched yr un fam, yn dilyn yr un ffordd o ymserchu yn eu cymydog-

ion, y rhai a wisgid â glas, o drwsiad dymunol, yn rhagori mewn lliwiau, ac yn marchogaeth ar feirch: a'r ddwy yn cefnu ar eu priod, ac yn rhoddi ei ŷd, a'i win, a'i olew, a'i arogldarth i'w cariadau; a hwythau yn y diwedd, ar ol cael eu hudo a'u halogi, yn cael eu hanrheithio o'u holl bethau dymunol. Fel hyn y mae Ezeciel yn dechreu un o'i ddamegion—"Fel hyn y dywed yr Arglwydd Dduw wrth Jerusalem, Dy drigfa a'th enedigaeth sydd o wlad Canaan; dy dad oedd Amoriad a'th fam yn Hittees. Ac am dy enedigaeth, ar y dydd y'th anwyd ni thorwyd dy fogail, ac mewn dwfr ni'th olchwyd i'th feddalhau; ni'th gyweiriwyd ychwaith â halen, ac ni'th rwymwyd â rhwymyn: ni thosturiodd llygad wrthyt, i wneuthur it un o hyn; ond ar wyneb y maes y'th daflwyd, i ffieiddio dy einioes, ar y dydd y'th aned. A phan dramwyais heibio it, a'th weled yn ymdrybaeddu yn dy waed, dywedais wrthyt yn dy waed,—Bydd fyw; ie, dywedais wrthyt yn dy waed,—Bydd fyw. Yn fyrddiwn y'th wnaethum fel gwellt y maes, a thi a gynyddaist, ac a aethost yn fawr, ac a aethost i harddwch godidog: dy fronau a chwyddasant, a'th wallt a dyfodd; a thi yn llom ac yn noeth o'r blaen. Pan aethum heibio it, ac edrych arnat, wele dy amser yn amser serchowgrwydd; yna lledais fy aden drosot, a chuddiais dy noethni: tyngais hefyd it, ac euthum mewn cyfamod â thi, medd yr Arglwydd Dduw; a thi a aethost yn eiddof fi. Yna mi a'th olchais â dwfr, ac iras di ag olew. Mi a'th wisgais hefyd â gwaith edau a nodwydd, rhoddais it hefyd esgidiau o groen daearfoch, a gwregysais di â lliain main, a gorchuddiais di â sidan. Mi a'th herddais hefyd â harddwch, a rhoddais freichledau am dy ddwylaw, a chadwyn am dy wddf. Rhoddais hefyd dlws ar dy dalcen, a thlysau wrth dy glustiau, a choron hardd am dy ben. Felly y'th harddwyd ag aur ac arian; a'th wisg oedd liain main a sidan, a gwaith edau a nodwydd; peilliaid â mel, ac olew a fwyteit: teg hefyd odiaeth oeddit, a ffynaist yn freniniaeth. Aeth allan it enw yn mysg y cenedloedd am dy degwch; canys cyflawn oedd gan fy harddwch, yr hwn a osodaswn arnat, medd yr Arglwydd Dduw."

Ar ol darlunio fel hyn gymwynasau yr Arglwydd iddi, y mae, mewn iaith finiog, yn danod ei hanffyddlondeb gwaradwyddus i'w Duw: yn cyhoeddi ei bod yn waeth na Samaria a'i merched, ac yn waeth na Sodom a'i merched; ac y mae yn cyfiawnhau y farnedigaeth a'i goddiweddodd; ac yn terfynu trwy broffwydo am ei hadferiad—"Eto, medd yr Arglwydd, mi a gofiaf fy nghyfamod â thi yn nyddiau dy ieuenctyd, ac a sicrhaf it gyfamod tragywyddol."

Gadawn heibio gyffes effeithiol Daniel, a chyffes gynwysfawr Nehemia, ac edliwiadau y proffwydi eraill o gamweddau y genedl. Ni wnawn ond un dyfyniad byr eto, sef darluniad Hosea o drugareddau maddeuol yr Arglwydd yn adferiad y genedl: "Am hyny, wele, mi a gauaf i fyny dy ffordd di â drain; ac a fwriaf fûr fel na chaffo hi ei llwybrau. A hi a ddilyn ei chariadau, ond nis goddiwes hwynt; a hi a'u cais hwynt, ond nis caiff: yna y dywed, Af a dychwelaf at fy ngŵr cyntaf; canys gwell oedd arnaf fi yna nag yr awr hon. Ac ni wyddai hi mai myfi a roddais iddi ŷd, a gwin, ac olew, ac a amlheais ei harian a'i haur, y rhai a ddarparasant hwy i Baal. Am hyny y dychwelaf, a chymeraf fy ŷd yn ei amser, a'm gwin yn ei dymor; a dygaf ymaith fy ngwlan, a'm llin a guddiai ei noethni hi. Gwnaf hefyd i'w holl orfoledd hi, ei gwyliau, ei newydd-leuadau, a'i Sabbothau, a'i holl uchel-wyliau, beidio. A mi a anrheithiaf ei gwinwydd hi a'i ffigyswydd, am y rhai y dywedodd, Dyma fy ngwobrwyon, y rhai a roddodd fy nghariadau i mi; ac mi a'i gosodaf yn goedwig, a bwystfilod y maes a'u difa hwynt. A mi a ymwelaf â hi am ddyddiau Baalim, yn y rhai y llosgodd hi arogldarth iddynt, ac y gwisgodd ei chlust-fodrwyau a'i thlysau, ac yr aeth ar ol ei chariadau, ac yr anghofiodd fi, medd yr Arglwydd. Er hyny, wele, mi a'i denaf hi, ac a'i dygaf i'r anialwch, ac a ddywedaf wrth fodd ei chalon. A mi a roddaf iddi ei gwinllanoedd o'r fan hono, a dyffryn Achor yn ddrws gobaith; ac yna y cân hi fel yn nyddiau ei hieuenctyd, ac megys yn y dydd y daeth hi i fynu o wlad yr Aifft. * * * A'r dydd hwnw y gwnaf amod

drostynt âg anifeiliaid y maes, ac âg ehediad y nefoedd, ac âg ymlusgiaid y ddaear: a'r bwa, a'r cleddyf, a'r rhyfel a doraf ymaith o'r ddaear; a gwnaf iddynt orwedd yn ddiogel. A mi a'th ddyweddiaf â mi fy hun yn dragywydd; ïe dyweddiaf di â mi fy hun mewn cyfiawnder, ac mewn barn, ac mewn tiriondeb, ac mewn trugareddau; a dyweddiaf di à mi mewn ffyddlondeb, a thi a adnabyddi yr Arglwydd. A'r dydd hwnw y gwrandawaf, medd yr Arglwydd: ar y nefoedd y gwrandawaf; a hwythau a wrandawant ar y ddaear; a'r ddaear a wrendy ar yr ŷd, a'r gwin, a'r olew, a hwythau a wrandawant ar Jezreel. A mi a'i hauaf hi imi fy hun yn y ddaear, ac a drugarhaf wrth yr hon ni chawsai drugaredd; ac a ddywedaf wrth y rhai nid oedd bobl im' Fy mhobl wyt ti; a hwythau a ddywedant, O fy Nuw."

Dyna ddrych o gymeriad y genedl drwy oesau yr Hen Destament; a hwnw yn ddrych o waith eu celfyddydwyr eu hunain. Rhai i mi bellach gynyg darlun bychan o'u helynt er amser cychwyniad Cristionogaeth; ac er cyflymu dros yr hanes, ceisiwn grynhoi ein hadroddiad i bump o adranau.

1. Dyfethwyd o honynt, yn mhob dull, yn adeg dinystr eu dinas gan y Rhufeiniaid, yn mhell dros ugain cant o filoedd. Yr oedd proffwydoliaeth Iesu am y dinystr hwnw yn nodedig o fanwl ac eglur. Pan oedd unwaith yn sefyll ar fynydd yr Olewydd uwchben y ddinas, ymollyngodd i wylo drosti wrth feddwl am y trais oedd yn ei llenwi, a'r farn oedd yn ei haros: a dywedodd o deimlad calon—"O na wybuasit dithau, ïe, yn dy ddydd hwn, y pethau a berthynent i'th heddwch! eithr y maent yn awr yn guddiedig oddiwrth dy lygaid. Canys daw y dyddiau arnat, a'th elynion a fwriant glawdd o'th amgylch, ac a'th amgylchant, ac a'th warchaeant o bob parth; ac a'th wnant yn gydwastad â'r llawr, a'th blant o'th fewn; ac ni adawant ynot faen ar faen, o herwydd nad adnabuost amser dy ymweliad." Pan oedd dro arall, yn condemnio rhagrith y Phariseaid, dywedodd—"O Jerusalem, Jerusalem, yr hon wyt yn lladd y proffwydi, ac yn llabyddio y rhai a anfonir atat;

pa sawl gwaith y mynaswn gasglu dy blant yn nghyd y modd y casgl yr iar ei chywion dan ei hadenydd, ac nis mynech! Wele eich tŷ a adewir i chwi yn anghyfanedd. Yn wir meddaf i chwi, daw hyn oll ar yr genhedlaeth hon." A dywedodd bryd arall, wrth ragrybuddio ei ddisgyblion o'r dinystr, y byddai y pryd hyny orthrymder o'r fath na bu er dechreuad y byd. Parhaodd y genedl, er pob rhybudd, i ymgaledu ac ymlygru fwy fwy nes i'r dinystr ddyfod ar eu gwarthaf, yn ol geiriau y Gwaredwr. Yn mhen pymtheg mlynedd ar hugain ar ol ei ragrybuddion difrifol, darfu iddynt, ar gymhelliad terfysgwyr a thwyllwyr, godi mewn gwrthryfel ynfyd a llofruddiog yn erbyn awdurdodau Rhufain; a lladd eu swyddwyr oeddynt yn Jerusalem a dinasoedd eraill. Pan aeth yr hanes am hyny i Rufain, taniwyd yno yspryd dial; ac anfonodd Nero ei faeslywydd enwog Vespasian i'w darostwng. Ni wnaeth Vespasian ddim brys i ymosod ar Jerusalem, oblegyd gwyddai fod yno bleidiau o derfysgwyr yn llawn gelyniaeth marwol at eu gilydd, a'u bod yn cyflym gyflawni ei waith ef; ac felly arweiniodd ei fyddinoedd i anrheithio y trefydd cymydogaethol; a lladdasant ugain mil o'r Iuddewon yn Cesarea, deugain mil yn Jotapata, haner can' mil yn Alexandria, deng mil mewn un nos yn Scythopolis, deng mil yn Damascus, wyth mil yn Joppa, a miloedd lawer eraill drwy bob cwr o'r wlad. Yn yr adeg hono etholwyd Vespasian yn Ymerawdwr, a dychwelodd i Rufain i wisgo ei goron a'i awdurdod; a gadawodd ofal y rhyfel yn Judea i'w fab Titus; yr hwn a ddechreuodd warchae Jerusalem ar Wŷl y Pasg, yn y flwyddyn 68 o oed Crist. Yr oedd Titus yn awyddus iawn am i'r preswylwyr blygu, fel y gallai arbed hen ddinas mor enwog. Cauodd o'i deutu ar adeg yr wŷl, pan oedd mor lawn o bobl, gan ddisgwyl y buasai prinder ymborth yn eu gwasgu i ddeisyfu ammodau heddwch; a gwnaeth lawer cynyg iddynt. Bu Josephus drosto yn rhesymu â hwy, ac yn erfyn arnynt blygu fel o'r blaen i awdurdod Rhufain; ond gwrthodasant, gan ymgyndynu fwy fwy: creulonodd hyny Titus, a bu eu dinystr yn arswydol. Yn ol gair

Crist, bwriwyd clawdd o amgylch y ddinas, fel nad allai neb ddianc oddiyno: ac yr oedd milwyr Rhufain, mor lawn o ddial fel y codasant y clawdd a'i dyrau mewn tri diwrnod. Parhaodd y gwarchae am bedwar mis; ac yr oedd y newyn oddifewn, a'r cleddyf oddiallan yn difa yn ofnadwy. O'r diwedd cymerwyd yr amgaerau, y naill ar ol y llall. Gwnaeth Titus a'i gapteniaid egniad i achub y Deml, i fod yn gôfadail oesol o gadernid a gogoniant y lle; ond ni fedrent ddofi cynddaredd y milwyr. Llosgwyd y deml, ond llwyddodd Titus i gipio dodrefn y cyssegr sancteiddiolaf o gyrhaedd y tân; ac yr oeddid yn eu harddangos gyda gorfoledd, yn ngorymdaith rwysgfawr y buddugoliaethwr, pan oedd yn myned i mewn drwy'r pyrth i Rufain i dderbyn anrhydedd ei goncwest. Lladdwyd y pryd hyny yn Jerusalem drwy'r cleddyf, a thrwy groeshoelio, a thrwy newyn, a haint, ac yn mhob dull yn mhell dros fil o filoedd; a dichon fwy na hyny drwy ranau eraill o'r wlad. Bu yno orthrymderau digyffelyb. Gwnaed caerau a phalasau y ddinas yn gydwastad â'r llawr. Chwalwyd hyd yn nôd sylfeini y deml. "Ni adawyd yno gareg ar gareg ar nis datodwyd." Cyflawnwyd y broffwydoliaeth yn ei holl fanylion.

2. Gwasgarwyd y rhai a weddillasid gan y dinystr i bedwar gwynt y nefoedd. Gwerthwyd myrddiynau o honynt i gaethiwed am lawer llai na "deg ar hugain ariau." Rhanwyd miloedd o honynt fel anrhegion i'r rhai a ewyllysient eu caethiwo. Neillduwyd eraill o honynt i "ymladd ag anifeiliaid" er difyrwch i'w hanrheithwyr; a rhoddwyd i'r cleddyf, neu i'r groes, y rhai nad oedd neb am eu cael. Gyrwyd rhai o honynt i wylo ar lanau afonydd Media, a Persia, a Scythia, a chyrau India a China yn y Dwyrain. Gyrwyd eraill i'r Aifft ac Ethiopia, ac Arabia, a gwledydd y De. Gyrwyd eraill i diroedd Groeg, a Rhufain, a gwledydd eraill Europe, a'r ynysoedd Prydeinig, sef "ynysoedd pell y cenedloedd." Ni bu erioed y fath chwalu ar unrhyw genedl ag a fu arnynt hwy y pryd hyny. Cawsant eu gyru, yn ol iaith y broffwydoliaeth, i "eithaf y

nefoedd," a'u "gwasgaru yn mysg yr holl bobloedd;" ac y maent ar wasgar hyd heddyw yn y De, a'r Dwyrain, a'r Gogledd, a'r Gorllewin, ac yn mhob cyfeiriad o'r naill gwr i'r cwr arall o'r ddaear.

3. Cawsant eu gorthrymu yn greulawn drwy holl wledydd eu hymdaith. Gorthrymwyd hwy yn dost i ddechreu gan Baganiaid. Gorthrymwyd hwy yn dostach fyth gan Fahometaniaid, er fod disgyblion Mahomet yn proffesu parch i Moses a'r proffwydi; ond gorthrymwyd hwy yn greulonach gan Gristionogion na chan Baganiaid na Mahometaniaid: ac y mae yn alarus i adrodd mai "offeiriaid" Cristionogaeth oeddynt yn gyffredin yn blaenori minteioedd gwylltaf yr erlidwyr; ïe, gweinidogion eglwysi Crist oeddynt, fel Saul, yn "dal dillad" y llofruddion. Penderfynodd rhyfelwyr y groes mai y ffordd effeithiolaf iddynt hwy sancteiddio eu cleddyfau at eu hanturiaeth yn erbyn y Mahometaniaid, oedd iddynt eu trochi cyn cychwyn yn ngwaed yr Iuddewon; ac yr oeddynt pan ar eu hymdaith ar draws y gwledydd tua Jerusalem, yn llofruddio pob Iuddew a syrthiai i'w gafael, os na newidiai ei hen grefydd enwog, am grefydd newydd llun eu croes hwy: ond nid oedd y fath lofruddio yn rhan o grefydd yr Iesu a groeshoeliwyd. Lladdwyd nifer mawr o Iuddewon y pryd hyny yn Cologne, a Worms, a dinasoedd eraill. Yn Treves darfu i fintai o wragedd, pan ddeallasant fod milwyr y groes yn nesau, roddi cerig yn eu dillad, a'u taflu eu hunain i'r afon Moselle, er dianc o gyrhaedd eu trais a'u dirmyg; a darfu i luoedd o'u chwiorydd mewn manau eraill ddilyn eu siampl. Y mae yn alarus i ni adgofio am y law drom fu gan Loegr yn eu gorthrymu. Nid oeddid yn gwneud nemawr sylw o honynt, er da nac er drwg, yn oesoedd y brwydro fu rhwng y Prydeiniaid a'r Saxoniaid, nac yn amser y rhyfeloedd rhwng y Saxoniaid a'u gilydd; ond pan gryfhaodd awdurdod y Mynachod, a phan sefydlwyd eu llysoedd eglwysig, dechreuwyd eu gorthrymu ar unwaith. Yn amser Egbert, Archesgob York, tua chanol yr wythfed ganrif, mynodd y Mynachod ddeddfau tyn-

ion, er cadw Cristionogion rhag myned i olwg defodau crefydd yr Iuddewon; a hyny mae'n debyg am fod y seremoniau Iuddewig a'r seremoniau Pabaidd mor debyg i'w gilydd. Yr oedd llawer o debygolrwydd rhwng y ddwy eglwys o ran y gwisgoedd offeiriadol ac addurn yr allorau. Yr oedd y Pabyddion mor seremoniol a'r Iuddewon; ac nid oedd yn rhyfedd i'r Mynachod ofni i'r werin gasglu fod y defôdau Iuddewig mor fuddiol â'r defodau Pabaidd. Cafodd yr Iuddewon eu halltudio o Loegr yn yr unfed ganrif ar ddeg yn ol mympwy Canute y Goresgynwr. Cawsant eu croesawu yn ol gan William y Gorchfygwr, a chawsant amryw freintiau yn ei amser ef a'i feibion. Yn ystod hyny o seibiant, cynyddodd eu golud drwy eu diwydrwydd a'u gofal. Trethwyd hwy wedi hyny yn y modd mwyaf gorthrymus er talu treuliau y rhyfel cartrefol fu rhwng Stephen a Matilda. Yr oedd yn ddyfais gyffredin i'w cyhuddo o droseddau dychymygol er cael achlysur i'w dirwyo, a dwyn eu heiddo oddiarnynt: ond yr oeddynt er pob trais yn ddyfal mewn diwydrwydd yn eu galwedigaethau. Yn amser Harri yr Ail galwyd Senedd i Northampton er arosod treth tu ag at draul un o ryfeloedd y groes; a rhoddwyd baich o driugain mil o bunau ar yr Iuddewon, pan nad oeddid yn gofyn ond deng mil a thriugain oddiar holl ddeiliaid eraill y deyrnas. Yr oeddid felly yn codi y can' cymaint ar bob Iuddew ag oeddid yn godi oddiar ei gymydog Cristionogol. Ar ddydd coroniad Richard aeth nifer mawr o'r Iuddewon tua Mynachlog Westminster, yn eu gwisgoedd gwychaf, ag anrhegion drudfawr yn eu dwylaw, er anrhydeddu y brenin, a dangos eu ffyddlondeb i'r llywodraeth: ond gwylltiwyd cenfigen gwreng a boneddig yn eu herbyn; a rhoddwyd cyhoeddiad allan na oddefid i'r un "Iuddew" fyned i fewn i'r Fynachlog i weled defod y coroniad; eithr anturiodd rhai o honynt i mewn ar draws y gwaharddiad; a pharodd hyny i'r offeiriaid a'r werin ymgynddeiriogi i'w herbyn yn waeth nag o'r blaen; a lluniwyd cynllun i daenu y gair drwy'r deyrnas fod y brenin newydd am eu dyfetha; a llofruddiwyd miloedd o honynt, ac anrheithiwyd

eu meddiannau. Llosgwyd, neu ddrylliwyd pob annedd a phob masnachdŷ oedd ganddynt yn Llundain ; ond dichon mai yn York y bu y gyflafan fwyaf arswydol. Yn nghanol y lladd a'r llosgi fu yno, llwyddodd rhai canoedd o honynt i ddianc i'r Castell am nodded, ond ymosododd y werin ar y Castell, ar ol iddynt ladd pob un o bob oed ac o bob rhyw oedd wedi methu dianc yno. Deallodd y trueiniaid gwarchaedig nad oedd dim gobaith am eu bywyd, er yn y castell ; ac wedi iddynt ymgynull i ystafell y cyngor, cododd eu Rabbi dysgedig ar ei draed, ac anerchodd hwynt mewn llais, a chydag agwedd o fawredd a galar fel y canlyn : "O wŷr o Israel. Y mae Duw ein tadau yn hollwybodol. Pwy a ddywed wrtho, Pa beth yr wyf yn wneuthur. Y mae Ef heddyw yn gorchymyn i ni farw er mwyn ei gyfraith, y gyfraith ag ydym wedi gadw drwy ein holl gaethiwed yn mysg pob cenedl ; ac am yr holl ddyddanwch a gawsom o honi, a'r gobaith y mae wedi roddi i ni am fywyd tragywyddol, a allwn ni lai na marw er ei mwyn. Caiff ein holoeswyr wybod ein bod wedi selio ei gwirioneddau â'n gwaed ; a bydd i hyny nid yn unig brofi ein cywirdeb iddi, ond nerthu holl wasgaredigion Israel. Y mae angau yn awr o flaen ein llygaid. Nid oes i ni ond dewis marwolaeth esmwyth ac anrhydeddus. Os syrthiwn i ddwylaw ein gelynion (ac nid oes modd i ni ddianc) bydd ein hangau yn greulawn a gwaradwyddus, oblegyd y mae y Cristionogion hyn, ag ydynt yn darlunio Yspryd Duw fel colomen, ac yn ymddiried yn yr 'addfwyn Iesu,' yn sychedu am ein gwaed, ac y maent fel bleiddiaid yn gwylio o'n hamgylch. Diangwn rhag eu poenydiau, ac offrymwn â'n dwylaw ein hunain, fel y gwnaeth hynafiaid i ni o'n blaen, ein bywydau i'n Creawdwr. Ymddengys ei fod yn galw am danom, na fyddwn annheilwng o'i alwad." Yr oedd yr athraw dysgedig yn wylo wrth roddi ei gyngor trwm ; ond darfu iddynt bron oll ateb ei fod wedi llefaru yn dda, ac y safent at ei gyngor. Dymunodd yntau i'r rhai oeddynt yn anghymeradwyo ei gyngor ymneillduo mewn heddwch, ac ymadawodd rhai. Yr oedd erbyn hyn yn nos, ac yn oriau

y tywyllwch, aberthasant eu hunain yn ol ei gyngor. Yn gyntaf oll lladdodd y gwŷr eu gwragedd a'u plant, wedi hyny lladdasant eu gilydd; syrthiodd yr enwocaf o honynt drwy law y Rabbi, ac yntau ei hun oedd yr olaf i farw. Nid oedd yno na gwaedd nac ochenaid er bradychu i'r gwarchaewyr yr hyn oedd yn cymeryd lle o fewn muriau y castell. Yr oeddynt cyn marw wedi llosgi yr oll o'u heiddo a fedrent losgi, ac wedi claddu yr hyn na fedrent losgi. Gyda'r wawr dranoeth dyma'r werin yn ymgynddeiriogi i adnewyddu eu rhuthr ar y castell; ond gydag iddynt ddechreu, yr oedd fflamau yn tori allan o bob cwr o hono, ac ychydig drueiniaid yn gwyllt-redeg ar ei ragfuriau, gan ymbil am dosturi, a dywedyd y cymerent eu bedyddio i Gristionogaeth os arbedid eu bywyd. Ammodwyd eu harbed, ond iddynt agor y pyrth. Agorasant y pyrth, ond erbyn i'r ymosodwyr ruthro i mewn, a methu cael y golud oeddynt wedi fwriadu anrheithio, aethant yn fwy cynddeiriog nag erioed, torasant eu hammod â'r rhai oeddynt wedi ymrwymo eu harbed, a darfu iddynt eu poeni oll i farwolaeth. Yr oedd tros bum' cant wedi syrthio fel merthyron gwirfoddol, oblegyd fod yn well ganddynt farw felly na gwadu eu crefydd. Lladdwyd canoedd heblaw hyny gan y werin a'r offeiriaid, y rhai oeddynt yn fwy llofruddiog na Hamaniaid dyddiau Mordecai. Llofruddiwyd ar ol hyny dros saith gant yn Llundain, am fod un o honynt yn gofyn llôg rhy uchel am ei arian. Crogwyd ar ol hyny ddau gant a thriugain a saith o Iuddewon dan y cyhuddiad dibrawf fod rhyw rai o honynt wedi niweidio yn rhyw ddull arian y deyrnas. Crogwyd tua'r un pryd haner cant o honynt yn Norwich, dan yr esgus fod rhyw un wedi llofruddio plentyn Cristionogol.

Ar ddychweliad Richard o'i grwydriadau a'i garchariadau pan ar ei ffordd adref o Ryfel y Groes, mynodd gyhoeddi fod yr Iuddewon oll yn eiddo i'r goron. Yr oedd yn disgwyl gallu gwneud arian o honynt at ei angenion. Dangosodd y brenin John garedigrwydd iddynt yn nechreu ei deyrnasiad, ond profodd ei ymddygiad ar ol hyny mai ei amcan oedd rhoddi cyfle

iddynt i gasglu golud er iddo ef gael ei ddwyn oddiarnynt. Darfu i hyd yn nod y Barwniaid gwrol a rhyddfrydig a fynasant y *Magna Charta* gan y brenin John, er diogelu breintiau pob Prydeinwr, anrheithio yr Iuddewon yn ddidrugaredd er cael modd i adgyweirio caerau Llundain, ag oeddynt wedi cael eu bylchu a'u hysigo yn fawr drwy y rhyfel cartrefol. Darfu i Harri y Trydydd, ar ol eu trethu nes oedd yn meddwl ei fod wedi cael y cyfan a feddent, eu *gwerthu*, ie, eu GWERTHU, *i'w* frawd Richard, ac y mae gweithred y gwerthiad hyny ar gael hyd heddyw; ond pan etholwyd Richard yn frenin y Rhufeiniaid, gorfu iddo adael ei Iuddewon ar ol, fel *fixtures* perthynol i goron Lloegr. Gwerthodd Harri hwynt yr ail waith i'r tywysog Edward, a gwerthodd Edward hwy i rai o farsiandwyr Ffrainc, ac yr oedd pobl Lloegr yn cymeradwyo y gwerthiadau hyny. Seliwyd deddf y pryd hyny nad oeddynt ddim i feddu "tai na thiroedd," a chymerwyd pob eiddo felly ar unwaith oddiarnynt, a pharhawyd i drymhau eu gorthrymderau, nes o'r diwedd y gwnaed cyfraith i'w halltudio oll o Loegr, a chymerwyd y gweddill o'u heiddo oddiarnynt wrth eu gyru ymaith. Yr oedd yn alaethus eu gweled yn cychwyn, yn y flwyddyn 1290. Yr oedd tros un fil ar bymtheg o honynt yn gorfod troi allan heb wybod pa le i droi, oblegyd fod yspryd gorthrymus Lloegr yn gweithio mor gryf drwy wledydd eraill Europe. Bernir i dros eu haner golli eu bywydau drwy wahanol waagfeuon cyn dyfod o hyd i unrhyw gartref. Yr oedd ganddynt lyfrgelloedd mawrion yn Rhydychain a Stamford, a chadwyd eu llyfrau gwerthfawr i gyfoethogi llyfrgelloedd y Mynachod yn Rhydychain. Ni wnaethant yr un cais na chynyg ar ol hyny am genad i ddyfod yn ol i Loegr am dros dri chant a haner o flynyddoedd. Y mae anrhydedd y tro dyngarol o'u croesawu yn ol yn perthynu i Oliver Cromwell. Yr oedd yn eu mysg y pryd hyny Rabbi dysgedig iawn o'r enw Menasseh Ben Israel. Yr oedd ei glod fel ieithydd manwl, ac ysgolhaig dwfn, ac ysgrifenydd grymus, yn adnabyddus drwy'r gwledydd. Hysbyswyd i Cromwell, gan ei ysgrifenydd Thur-

loc, fod Ben Israel yn awyddus am ad-dderbyniad ei genedl i Loegr: gwahoddwyd ef i ddyfod drosodd i osod ei gynllun o flaen y llŷs, a darfu i ddysg a boneddigeiddrwydd yr Iuddew dieithr enill parch a ffafr Cromwell a'i weinidogion. Sylwedd ei ddeisyfiad oedd am i'r Iuddewon

1. Gael eu derbyn dan amddiffyniad y gyfraith fel ei deiliaid eraill.
2. Cael rhyddid i godi synagogau ac addoli ynddynt.
3. Cael lle beddrod.
4. Cael trwydded i fasnachu fel eraill.
5. Cael cymeryd llŵ o ffyddlondeb i'r Llywodraeth.
6. Cael barnwyr o'u cenedl eu hunain i benderfynu pob cwynion perthynol i gyfraith eu Duw.
7. Cael dileu yr hen gyfreithiau oedd i'w herbyn.

Cynaliwyd cyngor o brif farnwyr Lloegr, a phrif swyddwyr Llundain, a llu o dduwinyddion, a chyfreithwyr, a marsiandwyr ac eraill i ystyried deisyfiad Ben Isräel; ac ar ol peth croes-resymu, cafodd ei ganiatau, ac yn fuan ar ol hyny dechreuodd Iuddewon ymfudo i Loegr, ac o hyny hyd heddyw y maent wedi cael cartref lled heddychol a diogel, dan amddiffyn cyfreithiau Lloegr; er fod llawer o ryddfreiniau gwladol yn cael eu cadw oddiwrthynt, gyda gradd o ddirmyg, a hyny yn unig oblegyd rhagfarnau eglwysig.

Cawsant bron yr un driniaeth drwy holl Deyrnasoedd Europe ag oeddynt yn gael yn Lloegr. Alltudiwyd hwy yn y dull creulonaf o Ffrainc a Spaen a Thalaethau eraill. Dichon mai yn Poland, pan oedd yn deyrnas annibynol, y cawsant fwynhau y rhyddid helaethaf, ac y cawsant fwyaf o freintiau gwladol a chrefyddol. Yr oedd ganddynt yno, nid yn unig anneddau cysurus, a masnachdai cyfleus, ond synagogau helaeth ac athrofaon enwog; ond darfu i Ymerawdwr Russia, pan y goresgynodd ac y darniodd Poland, eu difreinio a'u hanrheithio a'u caethiwo yn y modd barbareiddiaf. Buasai yn decach ac yn dynerach iddo eu dyfetha oll ar unwaith na'u gorthrymu yn y dull y gwnaeth. Cymerodd eu synagogau,

a'u hysgolion, a'u haneddau, a'u meusydd, a'u heiddo oll oddiarnynt; cauodd hwy allan o bob masnach, a chelfyddyd, a galwedigaeth, a phob gwaith, hyd yn nod y gwasanaeth isel o dori ceryg ar y ffyrdd; rhwystrodd hwy i ymfudo o'r wlad, a chyfyngodd hwy yn dŷn i gylch bychan o dir anial ac afiach yn nghanol y wlad, lle nad oedd modd i'w haner gael cynaliaeth, a lle y trengasant yn gyflym wrth y miloedd, am nad oedd dim modd iddynt ddianc oddiyno. Yr oedd creulonderau gwaethaf tywyllwch y canol-oesau yn dynerach na barbareidddra diweddar Ymerawdwr Russia a'i weinidogion. Y mae yn deg i ni addef, er fod hyny yn rhyfedd, eu bod wedi cael llai o ddirmyg, a mwy o degwch a diogelwch drwy yr oesau diweddaf, yn nhalaethau Mahomet nag a gawsant mewn gwledydd Cristionogol.

Y mae yn anrhydedd uchel i Lywodraeth yr Unol Dalaethau mai hi oedd y gyntaf i estyn ac i ddiogelu iddynt gyflawn ryddid, a phob rhyddfreiniau gwladol, drwy eu gwneud yn etholadwy i'r swyddau uchaf, nid yn unig yn mhob dinas a thalaeth, ond yn y Gynghorfa a'r Weinyddiaeth gyffredinol. Y mae Lloegr yn awr wedi dilyn siampl America. Y mae eu ffordd i'r Senedd yno o'r diwedd yn rhydd; eithr nid oes ond ychydig iawn o flynyddoedd er pan gawsant eu rhyddfreinio. Y maent wedi cael eu codi hefyd i'r un rhyddid yn Ffrainc a Belgium ac amryw Deyrnasoedd eraill; ac y mae lle i gasglu fod hyd yn nod Babyddion poethaf a thywyllaf yr oes bresenol yn condemnio, os nid yn fficiddio, ymddygiad eu heglwys tu ag at yr Iuddewon trwy yr oesau a aethant heibio.

4. Y maent, er eu holl wasgfeuon, heb eu llwyr ddyfetha. Y maent yn gyffelyb i'r berth a welodd eu blaenor yn Horeb, yn llosgi yn dân, ond heb eu difa. Y maent wedi bod drwy'r oesau mewn myrdd o orthrymderau, yn nghanol fflamau erledigaeth, ond y maent heb eu difodi; ac y maent yn awr yn fwy lliosog nag oeddynt pan yn cychwyn o'r Aifft, yn fwy lliosog nag odddynt pan yn cymeryd meddiant o wlad yr addewid. Y maent, yn ol y cyfrif isaf, yn dair miliwn a haner, ac

yn ol y cyfrif uchaf yn dros chwe' miliwn a haner; ac y maent yn ol gweledigaeth Balaam, er eu holl grwydriadau, "yn preswylio eu hun, ac heb eu cyfrif yn nghyd a'r cenedloedd." Y mae eu cadwraeth, ac yn enwedig eu cadwraeth ar "wahan" felly oddiwrth bobloedd eraill i'w briodoli i ofal Rhagluniaeth, i ewyllys da Preswylydd y Berth; ac y mae pob Iuddew credinol, yn barod i gydnabod gyda gwylder a pharch bwysfawredd yr hen dystiolaethau—"Trugareddau yr Arglwydd yw na ddarfu am danom ni." "Myfi yr Arglwydd ni'm newidir, am hyny ni ddyfethwyd chwi meibion Jacob."

5. Y mae y genedl yn rhagori o ran amryw rinweddau cymdeithasol. Yr ydym wedi cyfeirio yn barod at eu beiau, a rhaid addef fod bydolrwydd, a balchder, a rhagfarnau phariseaidd yn perthynu iddynt fel i holl deuluoedd y cwymp; ond dylid cydnabod hefyd fod rhagoriaethau gwerthfawr yn perthynu i'w cymeriad. Y maent yn enwog am eu helusenau i'r weddw a'r amddifad, i'r afiach a'r methedig, i'r tlawd a'r dieithr. Y mae graddau dymunol o anwyldeb yn llenwi eu cylchoedd teuluaidd, sef parch tyner i'r oedranus, megys y taid a'r nain, anrhydedd ac ufudd-dod i rieni, cariad rhwng brodyr a chwiorydd. Y mae gofal mawr yn eu mysg i egwyddori ieuenctyd mewn gwybodaeth a rhinwedd, ac yn enwedig i ddysgu gweithgarwch a diwydrwydd iddynt fel y gallont enill bywoliaeth anrhydeddus heb bwyso ar eraill. Anfynych iawn y cyfarfyddir neb o honynt yn cardota o dŷ i dŷ, neu yn y pyrth, a chonglau yr heolydd, a mwy anfynych na hyny y ceir neb o honynt yn euog o'r troseddau duaf, megys tŷ-doriad, neu ladrad penyffordd, neu rwygiad llogellau yn nhyndra y dorf, neu buteindra, neu lofruddiaeth Y maent wedi bod drwy bob profedigaethau yn hynod am eu ffyddlondeb i'r llywodraethau fyddent yn eu noddi, gan siriol ddwyn eu cyflawn ran o'u holl feichiau. Ac y maent wedi bod yn ofalus, hyd y goddefai amgylchiadau iddynt, i gadw eu gŵyliau arbenig a'u defodau crefyddol. Y maent yn mynwesu y parch uchaf i goffadwriaeth eu tadau, ac y mae hyny wedi bod yn gymhell-

iadol iddynt i dderbyn eu haddysg, ac i gadw eu gorchymynion. Y mae eu rhinweddau yn cryfhau yn gyflym yn wyneb lliosogiad eu breintiau gwladol. Y maent yn dyfod yn fwyfwy diragfarn a rhyddfrydig, ac yn fwyfwy dysgedig a haelfrydig a defnyddiol. Y mae ieuenctyd eu teuluoedd penaf yn sychedig am ragorfreintiau y prif-athrofaon; ac am fod yn y dosbarth blaenaf fel astudwyr y celfyddydau a'r gwybodaethau, a phob cangen o athroniaeth; ac y maent yn bryderus am allu llenwi cylchoedd o ddefnyddioldeb ar feusydd celfyddyd a masnach, daeareg a seryddeg, anianyddiaeth y corff a'r meddwl, a llywod-ddysg a phob diwygiadau cymdeithasol.

Wrth derfynu yr ydym am wneud pedwar o

AD-SYLWADAU.

1. Fod hanes yr Iuddewon yn brawf cryf ac eglur o ysprydoliaeth yr Hen Destament. Y mae ei broffwydoliaethau am y genedl yn lliosog a manwl. Proffwydwyd am eu dirywiadau a'u llygredigaethau. Proffwydwyd am oresgyniad eu gwlad, a mathriad eu tir gan y cenedloedd, a gwarchaead eu dinasoedd, a dinystr eu teml, a drylliad eu huchelfeydd, a'u cysegroedd, a'u palasau, a'u porthladdoedd, a'u hamddiffynfeydd. Proffwydwyd am iaith ddieithr, a gwyneb caled, a danedd haiarn, ac ewinedd pres eu gelynion. Proffwydwyd am y gelyn yn anrheithio ac yn halogi y lle sanctaidd. Proffwydwyd am eu gorthrymderau digyffelyb, ac am eu gwasgariad dros holl deyrnasoedd y ddaear, a'u gogryniad yn mysg yr holl genedloedd. Proffwydwyd am drychineb ar drychineb yn eu goddiwes nes gadael eu gwlad yn anrheithiedig ac anghyfanedd. Proffwydwyd am eu crwydriadau diorphwys dan orthrymder y gelyn, ac am eu cyndynrwydd gwrthnysig yn erbyn yr Efengyl. Y mae yr hen broffwydoliaethau hyny am danynt wedi eu cyflawni i'r llythyren, ac y mae hyny yn profi fod y proffwydi wedi llefaru trwy ddwyfol ysprydoliaeth. Y mae cyflawniad holl fanylion y fath broffwydoliaethau yn un o'r profion sydd genym o ddwyfoldeb goruchwyliaeth yr Hen Destament; ac y mae hanes yr Iuddewon, wrth brofi ysprydol-

iaeth y proffwydi, yn profi ar yr un pryd ddwyfoldeb Cristionogaeth, oblegyd yr oedd y rhan bwysicaf o weinidogaeth y proffwydi yn cyfeirio at Grist a'i deyrnas. Yr oedd eu goruchwyliaeth hwy yn ddarpariadol at oruchwyliaeth y Messiah, ac wrth addef eu hysprydoliaeth hwy, yr ydys ar yr un pryd yn addef dwyfoldeb Cristionogaeth. Y mae addefiad o ddwyfoldeb y naill oruchwyliaeth, yn addefiad o ddwyfoldeb y llall hefyd, ac os gwedir dwyfoldeb y naill, yr ydys ar yr un pryd yn gwadu dwyfoldeb y llall; oblegyd y mae eu perthynas â'u gilydd y fath, fel y mae y naill yn dwyn tystiolaeth dros y llall o'i dwyfol osodiad.

2. Fod a fyno Rhagluniaeth gyfiawn a doeth y nef ag ymddygiadau ac ysprydoedd plant dynion. Y mae ei llygaid yn barhaus arnynt. Y mae yn adwaen eu hegwyddorion a'u bucheddau; ac y mae yn sicr o dalu iddynt yn ol eu gweithredoedd. Yr ydym yn gweled fel yr oedd yn gwobrwyo yr Iuddewon am eu hufudd-dod a'u diwydrwydd a'u ffyddlondeb, ac fel yr oedd yn eu cospi am eu gwrthryfel a'u hanrhefn a'u hanffyddlondeb. Yr oedd bob amser yn ffyddlawn i'w deddf a'i chyfammod, yn rhoddi ei gwên yn ol ei haddewid, a'i gwg yn ol ei bygythiad. Gwnai "dir ffrwythlawn yn ddiffrwyth am ddrygioni y rhai a drigent ynddo." Medrai droi y tir cras yn ffynonau dyfroedd i'r diwyd a'r diolchgar. Medrai agor i'r cyfryw afonydd ar leoedd uchel, a gwneud y crasdir yn ffrydiau dyfroedd, a gosod cedrwydd, a sittah, a myrtwydd, ac olewydd yn yr anialwch, a ffynidwydd a ffawydd a box yn nghyd yn y diffeithwch, a gwneud i'r rhai gostyngedig a gweithgar aros yno, a darparu iddynt ddinas yno, a hau eu meusydd yno, a phlanu gwinllanoedd yno, y rhai a ddygant ffrwyth toreithiog. "Ni âd i'w hanifeiliaid leihau," bendithia hwy fel yr amlhaont yn ddirfawr. Ond tywallt ddirmyg ar foneddigion am eu drygioni, a gwna iddynt grwydro mewn anialwch heb ffordd, tra y cyfyd yr isel o'i gystudd, a gwna iddo deuluoedd fel praidd. Y rhai uniawn a welant hyn ac a lawenychant, a phob anwiredd a gau ei safn. Y mae y doeth yn

ystyried hyn, yn gwrando ei haddysg, yn adwaen ei ffordd, yn deall ei hathrawiaeth, yn cadw ei deddfau, ac yn cael mwynhau ei thrugareddau. Y mae ganddi ei mynydd Ebal a'i mynydd Gerizim ; ond cyfiawnder a barn yw trigfa ei gorseddfainc yn ei holl weinyddiadau. Y mae gyda hi gyfoeth ac anrhydedd, a golud parhaus a chyfiawnder. Y mae yn arwain y rhai a'i carant ar hyd canol llwybrau barn, ac yn peri iddynt etifeddu sylwedd, ac yn llenwi eu trysorau. Pan fyddai yr Iuddewon yn cydnabod Duw yn eu holl ffyrdd, ac yn "profi" addewidion grasol ei gyfammod, ac yn dwyn yr holl ddegwm i'w drysordŷ, ac yn cadw bwyd yn ei dŷ ; byddai Rhagluniaeth yn agor iddynt ffenestri y nefoedd, ac yn tywallt iddynt fendith fel na byddai digon o le i'w derbyn. O'r dydd yr oeddynt yn ymroi i sylfaenu tŷ yr Arglwydd, ac i adgyweirio ei allor, ac i hulio ei fwrdd, yr oedd eu hâd yn ffynadwy, a'u gwinwydd yn rhoddi eu ffrwyth. Pan oeddynt hwy yn harddu lle y cysegr, ac yn gofalu am holl waith ei wasanaeth, yr oedd y nefoedd yn rhoddi ei gwlith, a'r ddaear yn rhoddi ei chynyrch. Pan oeddynt hwy yn dweyd y gwir bob un wrth ei gymydog, ac yn barnu barn gwirionedd a thangnefedd yn eu pyrth, yr oedd ympryd y pedwerydd mis, ac ympryd y pumed, ac ympryd y seithfed, ac ympryd y degfed yn llawenydd a hyfrydwch iddynt, ac yn uchelwyliau daionus. Ond pan oeddynt yn anghofio eu Duw, ac yn esgeuluso gwasanaeth ei Dŷ, nid oedd na chyflog i ddyn, na llôg am anifail ; a phan ddelid at dwr o ugain llestriad, deg fyddai yno ; a phan ddelid i dynu deg a deugain o'r gwingafn, ugain fyddai yno: yr oedd y lindys yn ysu eu gerddi a'u gwinllanoedd, ac yr oedd diflaniad a malldod ar holl waith eu dwylaw. Tra yr oedd y genedl yn ffyddlawn i gyfammod ei Duw, yr oedd ganddi ei hŷd, a'i gwin, a'i holew, a'i danteithion, a'i diodydd, a'i llin, a'i gwlan, a'i gwisgoedd, a'i harian, a'i haur, a'i thlysau, a'i Sabbothau, a'i newydd loerau, a'i huchelwyliau, a'i chaniadau o ddiolchgarwch a gorfoledd ; ond pan y byddai yn cefnu ar ei Duw, ac yn dilyn ei chariadau yr oedd yn cael ei gadael yn noeth ac yn

newynog, yn ddigartref, ac yn ddigysur, ac yn ddigymeriad. Pan oedd yn gwrthod gwrando ar lais yr Arglwydd ei Duw, yr oedd yn "felldigedig" yn mhob peth, ac yn mhob man, yn y ddinas ac yn y maes, yn ei chawell a'i thoes, yn ffrwyth ei bru, a ffrwyth ei thir, yn nghynydd ei gwartheg, a deadellau ei defaid, yn ei dyfodiad i mewn, a'i mynediad allan: yr oedd ei nefoedd uwch ei phen yn bres, a'r ddaear oddi tani yn haiarn; yr oedd trallod a cherydd yn yr hyn oll y dodai ei llaw arno; yr oedd haint a darfodedigaeth, a chryd poeth, a llosgfa, a gwres, a chleddyf, a diflaniad, a mallder, a melldith yn ei dilyn nes ei dyfetha. Ond pan oedd yn gwrando ar lais yr Arglwydd ei Duw, ac yn cadw ei orchymynion ef, yr oedd yn "fendigedig" yn mhob peth, ac yn mhob man. Yr oedd yr Arglwydd yn agor ei drysor daionus iddi, yn rhoddi gwlaw i'w thir yn ei amser, ac yn bendigo holl waith ei llaw, ac yn ei gosod yn uwch na holl genedloedd y ddaear.

3. Ffaith nodedig yn hanes diweddar y genedl yw—Mai y rhai mwyaf selog am erlid yr Iuddewon oeddynt y rhai mwyaf selog am Iuddeweiddio Cristionogaeth. Y rhai gwylltaf a phoethaf am ddiraddio, a difreinio, ac anrheithio a llofruddio yr Iuddewon oblegyd eu phariseaeth, oedd Phariseaid poethaf a manylaf Eglwys Groeg ac Eglwys Rhufain. Ac y mae yn eithaf amlwg iddynt drwy eu hanghysondeb a'u creulondeb godi tramgwyddiadau dirif ar ffordd llwyddiant Cristionogaeth. Nid drwy phariseaeth felly y mae enill yr Iuddewon, na neb eraill, o gyfeiliornadau eu phariseaeth. Y mae y phariseaid fu'n gorthrymu yr Iuddewon wedi bod yn offerynol i galedu llawer calon obeithiol, ac i ddyrysu llawer meddwl ymofyngar, a'i wthio i lawr i lithrigfa saduceaeth ac anffyddiaeth.

4. Yr ydym wedi crybwyll ein barn fod poblogaeth gwlad Canaan yn amserau ei llwyddiant yn mhell dros "ddeng miliwn." Yr ydym yn gwybod fod y cyfrif hyny yn uwch na'r cyfrif cyffredin; ond nis gallwn feddwl ei fod yn rhy uchel. Yr oedd gan Jehosaphat brenin Judah fyddin sefydlog o bron

ddeuddeg cant o filoedd; neu, a chyfrif yn fwy manwl, yr oedd ganddo fil a chant a thriugain o filoedd o "wyr cedyrn nerthol," "heblaw y rhai a roddodd efe yn y dinasoedd caerog." Rhaid fod poblogaeth "Judah" y pryd hyny oddeutu deng mil o filoedd, a rhaid fod y "deg llwyth" bron mor liosog; oblegyd yr ydym yn darllen fod ganddynt fyddin o wyth gan' mil ar y maes ar unwaith, ac felly y mae'n amlwg fod poblogaeth y wlad yn llawer uwch na'r cyfrif cyffredin, sef o ryw "bump i saith miliwn." Lle y mae tair miliwn o bobl mewn gwlad yn filwyr "parod i ryfel," y mae hyny, yn ol y cyfrifiad lleiaf, yn gwneud y boblogaeth oll yn ddeunaw miliwn; oblegyd dichon na bu gan un wlad erioed fwy nag un o bob chwech o'i phreswylwyr yn perthynu i'w milwriaeth. Yn awr, os oedd gwlad fach Canaan yn cynal y fath nifer o bobl, y mae y gŵyn fod rhai o Dalaethau America wedi myned eisus yn "rhy boblog" er parhad eu llwyddiant, yn hollol ddisail; ac nid yw y rhai sydd yn gwneud y fath gŵyn ddim wedi iawn ystyried elfenau ffyniant a dedwyddwch cymdeithas. Pe byddai yn Nhalaeth Missouri haner can' miliwn o breswylwyr yn lle rhyw un miliwn, a phe byddai yn Illinois hyfryd haner can' miliwn, a phe byddai yn hen Dalaeth Virginia haner can' miliwn yn lle prin ddwy filiwn, ni byddent wedi'r cyfan ddim mo'r boblog ag oedd gwlad Israel yn amser Jehosaphat. Pe byddai yn yr Unol Dalaethau ddwy fil o filiynau o breswylwyr, yn lle rhyw ddeng miliwn ar hugain, ni byddent yn agos mor boblog ag oedd gwlad Canaan yn amserau ei llwyddiant. Pe byddai yn Neheubarth America bum' mil o filiynau yn lle prin ugain miliwn, ni byddai ddim mor boblog ag y bu gwlad Canaan. Pe byddai ar ddau Gyfandir America ddeuddeg mil o filiynau yn lle triugain o filiynau, ni byddent wedi'r cyfan ddim mor boblog ag oedd gwlad Canaan yn amser ei threfn a'i diwydrwydd a'i dedwyddwch. Ni raid i'r un o Dalaethau America ddychrynu wrth feddwl am liosogiad ei phreswylwyr, os gofala yn ddyladwy am liosogiad eu rhinweddau cymdeithasol.

Yr ydym yn awr yn terfynu ein hadroddiad, ond dichon y gofynir tri gofyniad:

1. Beth ddaeth o'r llwythau na ddychwelasant o wledydd eu caethiwed yn amseroedd Zorobabel, ac Ezra, a Nehemiah? Yr argraff cryfaf ar ein meddwl yn awr yw iddynt ymgyfathrachu ac ymgymysgu â'r cenedloedd; ac iddynt o radd i radd golli eu cenedlgarwch, a'u hiaith, a'u hadgofion, a'u crefydd, a'u bod erbyn hyn wedi eu colli yn anadferadwy. Yr oedd llaweroedd o'r rhai penaf o honynt wedi "priodi gwragedd dieithr" cyn amser Ezra; ac yr oedd eu hanmharodrwydd i ddychwelyd i'w gwlad yn wyneb cyhoeddiadau anogaethol Cyrus, a Darius, ac Artaxerxes, a hyny gyda chymdeithion mor enwog am eu doethineb, a'u gwladgarwch, a'u duwioldeb, yn profi fod gwres eu cenedlgarwch wedi oeri, fod cerddi Seion wedi myned allan o arferiad yn eu mysg, a bod eu cysylltiadau â'r cenedloedd wedi myned yn lliosog, ac yn anhawdd eu datod. Dichon y gall seithwyr, adnabyddus o'u hiaith a'u hynafiaethau, ddyfod ryw dro o hyd i olion Iuddewaeth yn rhai o wledydd pell y Dwyrain; ond nid ydym yn disgwyl y deuir byth o hyd i unrhyw lwyth digymysg o'r hen wasgaredigion crybwylledig.

2. A gesglir yr Iuddewon sydd heb eu colli yn ol i'w gwlad? Y mae llawer o esbonwyr y proffwydoliaethau yn barnu y cânt eu casglu i Ganaan, ac y bydd gorfoledd mawr drwy'r nef a'r ddaear ar adeg eu hadferiad. Y mae y rhan fwyaf o honynt hwy eu hunain yn credu y cânt eu dychwelyd. Y mae ganddynt deimladau cynes tu ag at Jerusalem, a hen leoedd enwog gwlad eu tadau. Byddai yn dda gan ein calon, ar lawer golwg, iddynt gael eu hadsefydlu fel cenedl yn hen wlad yr addewid, gwlad hoff eu hynafiaid, gwlad gogoniant eu teml, a gwlad beddau eu proffwydi; ond yr wyf yn credu fod anrhydedd llawer uwch na hyny, a chysur llawer purach na hyny yn eu haros. Yr wyf yn credu y cânt eu codi i barch ac anrhydedd drwy holl wledydd eu hymdaith, ac y byddant yn ddefnyddiol iawn i'r cenedloedd dan oruchwyliaeth yr efengyl, fel y bu eu tadau dan yr hen oruchwyliaeth.

3. Y gofyniad arall, a'r mwyaf pwysig yw, A enillir yr Iuddewon i dderbyn yr efengyl, ac i gofleidio Cristionogaeth?

Yr ydym yn credu yn ddiysgog y cânt eu henill, ac yn gobeithio fod amser dedwydd eu galwedigaeth wrth y drws. Ni chawn amser yn awr i liosogi tystiolaethau er profi hyn, ond boddlonwn ar un dystiolaeth, sef ymresymiad Paul gyda golwg ar eu hadferiad. Wrth esbonio i'r Ephesiaid fel yr oedd Iuddewon a chenedloedd i gael eu cymmodi, a'u dwyn at eu gilydd, a'u gwneud yn "un" drwy waed Crist, dywed—

"Canys Efe yw ein tangnefedd ni, yr hwn a wnaeth y ddau yn un, ac a ddatododd ganolfur y gwahaniaeth rhyngom ni; ac a ddirymodd drwy ei gnawd ei hun y gelyniaeth, sef deddf y gorchymynion mewn ordeiniadau, fel y creai y ddau ynddo ei hun yn un dyn newydd, gan wneuthur heddwch; ac fel y cymmodai y ddau â Duw yn un corff drwy'r groes, wedi lladd y gelyniaeth trwyddi hi."

Er lleihau rhagfarn y Rhufeiniaid tu ag at yr Iuddewon y mae yn rhesymu fel y canlyn: "O herwydd paham os ydyw eu cwymp hwy yn olud i'r byd, a'u lleihad hwy yn olud i'r cenedloedd; pa faint mwy y bydd eu cyflawnder hwy? * * Canys os yw eu gwrthodiad hwy yn gymmod i'r byd, beth fydd eu derbyniad hwy, ond bywyd o feirw? Canys os tydi a dorwyd ymaith o'r olewydden, yr hon oedd wyllt wrth naturiaeth, a'th impio yn erbyn naturiaeth mewn gwir olewydden; pa faint mwy y caiff y rhai hyn sydd wrth naturiaeth eu himpio i mewn yn eu holewydden eu hun. Canys ni ewyllysiwn, frodyr, eich bod heb wybod y dirgelwch hwn, ddyfod dallineb o ran i Israel hyd oni ddel cyflawnder y cenedloedd i mewn, ac felly holl Israel a fydd cadwedig. Canys megys y buoch chwithau gynt yn anufudd i Dduw, eithr yr awr hon a gawsoch drugaredd trwy anufudd-dod y rhai hyn, felly hwythau hefyd yr awr hon a anufuddhasant, fel y caent hwythau drugaredd trwy eich trugaredd chwi. O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw! mor anchwiliadwy yw ei farnau ef! a'i ffyrdd mor anolrheinadwy ydynt! Canys o hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef y mae pob peth. Iddo ef y byddo y gogoniant yn dragywydd."

PREGETHAU.

"YSPRYD A NERTH ELIAS."

"Ac efe a â o'i flaen ef yn yspryd a nerth Elias."—Luc 1. 17.

Yr angel Gabriel lefarodd y greiriau hyn wrth Zacharias, pan oedd yn arogldarthu yn y deml ; ac y maent yn rhan o'r rhagfynegiad am enedigaeth a gweinidogaeth ei fab, Ioan Fedyddiwr. Cyfeirir at dri o bersonau. Efe, sef Ioan, a â o'i flaen ef, sef Iesu, yn yspryd a nerth Elias, sef Elias y proffwyd. Nid ydym yn bwriadu llefaru dim y tro hwn am Ioan, nac am Iesu ; ond am Elias, yr hwn a grybwyllir yma gan yr angel, fel Ioan yr Hen Destament. Cynygiwn ddarlunio yn

I. "Yspryd a nerth Elias."

II. Yr anrhydedd a gafodd gan ei Dduw.

III. Y prif addysgiadau i ni oddiwrth ei hanes.

I. "Yspryd a nerth Elias."

1. Yr oedd yn yspryd llawn o ofn Duw. Yr oedd Elias yn un o breswylwyr Gilead, ond nid oes genym ddim o hanes ei febyd. Yr oedd ei grefydd yn ei nerth pan y mae yn cael ei enwi gyntaf yn y Beibl. Y mae cyfeiriad yr angel ato yma yn dystiolaeth uchel ac anrhydeddus iawn am ei dduwioldeb. Yr oedd mor llawn o ofn Duw, ac o gariad ato, ac o barch i'w ddeddfau, fel yr oedd yr Arglwydd yn cael ei fynych alw yn yr oes hono, gan gredinwyr ac eilunaddolwyr hefyd, yn Dduw Elias, ac yn Arglwydd Dduw Elias. Ac y mae pob

crybwylliad sydd genym am ei yspryd a'i weinidogaeth yn brawf, neu amlygiad o'i awyddfryd i wybod meddwl yr Arglwydd, i gyflawni ei orchymynion, i blygu i'w drefniadau, ac i dderchafu ei ogoniant.

2. Yr oedd yn dwyn sêl mawr dros achos Duw. Yr oedd enw a gogoniant ei Dduw yn agos iawn at ei galon. Yr oedd ganddo ofal dwys am wasanaeth ei allor, ac yr oedd yn teimlo y pryder mwyaf am ddiogelwch ei arch. Yr oedd ei enaid yn gofidio am fod llwythau Israel yn gwrthod cyfammod eu Duw, ac yn distrywio ei allorau, yn cablu ei enw, ac yn lladd ei broffwydi, ac yn mathru ei ordinhadau dan eu traed. Yr oedd y brenin Ahab y pryd hyny wedi ymwerthu i wneuthur drwg yn ngolwg yr Arglwydd yn hyfach na neb a fuasai o'i flaen. Efe a wnaeth yn ffiaidd iawn gan fyned ar ol delwau, o herwydd Jesebel ei wraig a'i hanogai ef i hyny. Yr oedd Jesebel mor selog dros eilunaddoliaeth fel y mynodd ladd holl broffwydi yr Arglwydd, oddieithr can' wr ag oedd Obadiah ffyddlon, penteulu Ahab, wedi anturio guddio, bob yn ddeg a deugain, mewn dwy ogof, a'u cynal yno. Yr oedd proffwydi Baal pedwar cant a deg a deugain, a phroffwydi y llwyni, pedwar cant, yn cael rhodio yn rhydd mewn rhwysg ac awdurdod, ac yn cael bwyta ar fwrdd Jesebel, ar draul y wlad, drwy amser y newyn. Nid oedd neb drwy'r wlad yn beiddio cyffesu enw yr Arglwydd, ac yr oedd Elias y pryd hyny yn tybied fod ei holl broffwydi, ond ef ei hunan yn unig, wedi cael eu lladd, ac nad oedd neb drwy'r holl wlad wedi cael eu cadw heb blygu eu gliniau i Baal. Ei farn a'i deimlad y pryd hyny oedd fod achos yr Arglwydd wedi cael ei hollol ddistrywio, ac yr oedd hyn yn rhwygo ei galon am fod ei sêl mor gryf dros enw a gogoniant ei Dduw.

3. Dyoddefodd lawer dros achos ei Dduw. Nid oedd na chenedl na breniniaeth nad oedd Ahab wedi danfon swyddwyr iddi i chwilio am dano er ei ferthyru o'r ffordd ; a phan ddywedent nad oedd efe yno, Ahab a dyngai y freniniaeth hono, a bu y proffwyd ar ffô, o gymdeithas ei gyfeillion, yn gorfod

ymguddio o fan i fan, am fisoedd a blynyddoedd, rhag llid y brenin. Ar ol gwasanaeth poeth-offrwm cymanfa fawr Pen Carmel, anfonodd Jesebel genad ato gan ddywedyd, "Fel hyn y gwnelo y duwiau i mi, ac fel hyn y chwanegont, oni wnaf erbyn y pryd hyn y foru, dy einioes di fel einioes un o honynt hwy." Yr oedd mewn cynddaredd llidiog am ddial gwaed ei hoffeiriaid; ond nid oedd yn medru cynllwyn mor effeithiol am fywyd Elias, ag yr oedd yn medru cynllwyn am fywyd Naboth y Jezreeliad. Diangodd Elias i anialwch Beerseba, ac eisteddodd dan ferywen, a deisyfodd iddo gael marw, gan ddywedyd, "Digon yw, yn awr, Arglwydd, cymer fy einioes, canys nid wyf fi well na'm tadau." Ymollyngodd yn ei ddigalondid i hiraethu cael myned at ei dadau a'i frodyr oeddynt wedi blaenu i'r orphwysfa. Ac fel yr oedd efe yn cysgu yn ei ludded dan y ferywen; wele, angel a gyffyrddodd ag ef, ac a ddywedodd wrtho, Cyfod a bwyta; ac efe a edrychodd, ac wele deisen wedi ei chrasu ar farwor, a phiolaid o ddwfr wrth ei ben ef, ac efe a fwytaodd ac a yfodd ac a gysgodd drachefn. Yr oedd teisen newydd ei chrasu, a phiolaid o ddwfr yn wledd ardderchog yn yr adeg hono o newyn, ac yr oedd ei gwsg yn felus iawn dan gysgod y ferywen yn nistawrwydd yr anial, ar ol cymaint o ludded ac o anhunedd. Cysgodd yno nes i'r angel ei ddeffro yr ail waith; a dywedyd wrtho, Cyfod a bwyta; canys y mae i ti lawer o ffordd: ac efe a gyfododd, ac a fwytaodd, ac a yfodd; a thrwy rym y bwyd hwnw y cerddodd efe ddeugain niwrnod a deugain nos, hyd Horeb, mynydd Duw, mynydd y berth yn llosgi, a mynydd rhoddiad y gyfraith. Bu yno am enyd, yn lletya mewn ogof; ond diamen iddo gael lluniaeth yno drwy drefniad angylion. Rhaid fod teithiau meithion felly drwy anial-leoedd yn rhai o lafur a lludded; a rhydd y crybwylliadau a gawn am danynt ryw awgrym i ni o'r hyn a ddyoddefodd yn ei gorff ac yn ei feddwl oblegyd ei sêl dros achos ei Dduw.

4. Yr oedd yn ddyn o yspryd gostyngedig, difalch, a dirodres. Yr oedd Jesebel a'i gau-broffwydi, a'r brenin a'i gen a

au, a phawb drwy'r wlad, yn ei adwaen fel "gwr blewog, wedi ymwregysu â gwregys croen am ei lwynau. Nid oedd yn treulio amser i blethu ei wallt, nac yn cymeryd trafferth i drwsio ei farf. Nid oedd ganddo fodrwyau ar ei law, na chadwyn aur am ei wddf, na pherlau drudfawr ar ei ddwyfron, na gwregys sidan am ei lwynau. Yr oedd ganddo o leiaf yn niwedd ei dymor, fantell drosto, er cludwch rhag y *tywydd* ; *ond* hawdd casglu mai nid mantell o ysgarlad ydoedd. Yr oedd uwchlaw balchder gwisgiad, ac yn hollol rydd oddiwrth rodresgarwch rhwysgfawredd. Yr oedd ei wisg, a'i agwedd, a'i holl ymddangosiad yn eglur ddangos fod ei feddwl ar ei swydd, ac nad oedd ganddo na chwaeth, nac amser at unrhyw rodres.

5. Yr oedd yn ddyn hollol ddidderbyn-wyneb. Pan ymddangosodd i Ahab i alw am gymanfa Pen Carmel, dywedodd Ahab wrtho, "Onid ti yw yr hwn sydd yn blino Israel?" Atebodd yn hyf, "Ni flinais i Israel, ond tydi a thŷ dy dad, am i chwi wrthod gorchymynion yr Arglwydd, ac i ti rodio ar ol Baalim." Pan oedd Jesebel drwy ei chynllwynion creulawn, wedi mynu llabyddio Naboth, drwy gau-dystiolaeth dau o feibion y fall, a phan oedd Ahab wedi myned i waered i feddianu gwinllan ei gymydog llofruddiedig, aeth Elias i lawr i'w gyfarfod, ac a ddywedodd wrtho, "A leddaist ti, ac a feddianaist hefyd?" A dywedodd Ahab, yn nychryn ei euogrwydd wrtho, "A gefaist ti fi, O fy ngelyn?" Dywedodd yntau, "Cefais, oblegyd i ti ymwerthu i wneuthur yr hyn sydd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, wele fi yn dwyn drwg arnat ti, a mi a dynaf ymaith dy hiliogaeth di, a mi a wnaf dy dŷ di fel tŷ Jeroboam mab Nebat, ac fel tŷ Baasa mab Ahia, o herwydd y digter trwy yr hwn y'm digiaist, ac y gwnaethost i Israel bechu. Am Jesebel hefyd y llefarodd yr Arglwydd, gan ddywedyd, Y cŵn a fwyty Jesebel wrth fûr Jezreel. Y cŵn a fwyty yr hwn a fyddo marw o'r eiddo Ahab yn y ddinas ; a'r hwn a fyddo marw yn y maes a fwyty adar y nefoedd." Dyna bregeth i Ahab, y brenin lladronig, llofruddiog, ac eilunaddolgar, heb ddim gweniaith ynddi. Yn lled fuan ar ol hyny, pan

oedd Ahaziah, olynwr Ahab, wedi syrthio trwy ddellt ei lofft, ac yn glaf o'i friwiau, efe a anfonodd genadau i ymofyn â Baalzebub duw Ecron, a fyddai efe byw o'i glefyd. Aeth Elias i gyfarfod y cenadau hyny, a dywedodd wrthynt, Ai am nad oes Duw yn Israel yr ydych chwi yn myned i ymofyn â Baalzebub duw Ecron? Am hyny, fel hyn y dywed yr Arglwydd wrth y brenin, "Ni ddisgyni o'r gwely y dringaist arno, eithr gan farw y byddi farw." Nid oedd Elias byth yn newid ei genadwri er derbyn gwyneb dyn ; ond yr oedd yn ei thraddodi yn fanwl ac yn gyflawn fel yr oedd wedi ei derbyn oddiwrth yr Arglwydd.

6. Yr oedd yn ddyn mawr ei nerth mewn gweddi. Yr oedd ei ffydd yn gref iawn pan y cymerth fachgen marw y weddw o'i mynwes hi, gan ei osod ar ei wely ei hun, ac ymestyn arno dair gwaith ; ac yr oedd ei lef yn daer iawn pan y dywedodd, "O Arglwydd, fy Nuw, dychweled, atolwg, enaid y bachgen hwn iddo eilwaith." Ac enaid y bachgen a ddychwelodd iddo, ac efe a ddadebrodd. Yr oedd ei weddi hefyd yn gref iawn yn yr odfa fawr ar ben Carmel. Ar ol iddo adeiladu yr allor, a gwneud y ffos o'i hamgylch, a threfnu'r coed, a darnio'r bustach, a'i osod ar y coed, a thywallt pedwar celyrnaid o ddwfr, ar y poeth offrwm, ac ar y coed, a gwneuthur hyny dair gwaith drosodd, nes llenwi y ffos o ddwfr, efe a nesaodd, ac a ddywedodd, "O Arglwydd Dduw Abraham ac Isaac ac Israel, gwybydder heddyw mai ti sydd Dduw yn Israel, a minau yn was i ti, ac mai trwy dy air di y gwneuthum i yr holl bethau hyn ; gwrando fi, O Arglwydd, gwrando fi, fel y gwypo y bobl hyn mai tydi yw'r Arglwydd Dduw, ac mai ti a ddychwelodd eu calon hwy drachefn. Yna tân yr Arglwydd a syrthiodd, ac a ysodd y poeth-offrwm, a'r coed, a'r ceryg, a'r llwch, ac a leibiodd y dwfr oedd yn y ffos." Yr oedd yn llawn ffydd hefyd y noson hono, ar ol lladd proffwydi Baal, pan y dywedodd wrth Ahab, "Wele drwst llawer o wlaw," pan nad oedd neb arall yn gweled nac yn clywed dim argoel gwlaw : ac yr oedd golwg dra effeithiol arno yn dringo

yr ail waith i ben y mynydd i weddio; ac yn ymostwng ar y ddaear, ac yn gosod ei wyneb rhwng ei liniau, ac yn anfon ei lanc saith waith i edrych tua'r môr. Ni ollyngai ei afael heb y fendith. Y seithfed waith y dywedodd y llanc, Wele, gwmwl bychan fel cledr llaw gwr yn dyrchafu o'r môr. A dywedodd yntau, Dos i fynu, dywed wrth Ahab, Rhwym dy gerbyd, a dos i waered, fel na'th rwystro y gwlaw. Ac yn yr enyd hono y nefoedd a dduodd gan gymylau, a gwynt, a bu gwlaw mawr. Dro arall pan y darfu i Ahaziah, mewn bwriad digllawn i ladd Elias, anfon tywysog a'i ddeg a deugain i'w ddal; a phan oedd y tywysog, yn enw y brenin creulawn ac annuwiol, yn erchi iddo ddyfod i waered o ben y bryn, galwodd Elias am dân o'r nefoedd i'w ysu ef a'i ddeg a deugain; a bu hyny, ac atebwyd ef yr un modd, yr ail waith, pan y galwodd am dân i ysu yr ail dywysog a'i ddeg a deugain; ond daeth y trydydd dywysog, dan ymgrymu, ac ymbil am ei einioes; ac aeth Elias i waered gydag ef at y brenin, ac efe a ddywedodd yn ddiofn yn ngwyneb y brenin y byddai farw o'i glefyd, o herwydd iddo ymgyngori â duw Ecron yn lle troi ei wyneb at yr Arglwydd. Yr oedd Iago yn cyfeirio at nerth ei weddi pan y dywedodd, " Elias oedd ddyn yn rhaid iddo ddyoddef fel ninau, ac mewn gweddi, efe a weddiodd na byddai wlaw, ac ni bu gwlaw ar y ddaear dair blynedd a chwe' mis. Ac efe a weddiodd drachefn, a'r nef a roddes wlaw, a'r ddaear a ddug ei ffrwyth."

II. Yr anrhydedd a gafodd Elias gan ei Dduw.

1. Cafodd lawer o'i gyfrinach. Byddai gair yr Arglwydd yn dyfod ato yn fynych iawn, er ei gyfarwyddo, neu er ei gysuro. Pan oedd yn yr ogof yn Horeb, gofynodd yr Arglwydd iddo, Beth a wnai di yma Elias? Ac archwyd iddo fyned allan o'r ogof, a sefyll yn y mynydd ger bron yr Arglwydd; ac wele, yr Arglwydd yn myned heibio, a gwynt mawr a chryf yn rhwygo'r mynyddoedd, ac yn dryllio y creigiau o flaen yr Arglwydd; ond nid oedd yr Arglwydd yn y gwynt, ac ar ol y gwynt, daeargryn, ond nid oedd yr Arglwydd yn y ddaear-

gryn; ac ar ol y ddaeargryn, tân, ond nid oedd yr Arglwydd yn y tân; ac ar ol y tân, llef ddistaw fain, llef cariad a doethineb ac awdurdod ei Dad o'r nef yn llefaru wrtho; ac efe a oblygodd ei wyneb yn ei fantell i wrando ar eiriau distaw treiddiol y llef hono; a chafodd gyfle a rhyddid y pryd hyny i dywallt ei galon ger bron Duw; yr oedd ei brofiad yn isel, a'i gŵyn yn alarus, ond mynegodd yr Arglwydd iddo, er ei ddyddanwch, ei fod wedi cadw iddo ei hun yn Israel saith o filoedd o gredinwyr diymod, y rhai na phlygasent eu gliniau i Baal, a bod ganddo waith pwysig yn mhellach iddo ef gyflawni er gwasanaeth ei wlad. Y mae yn amlwg ei fod wedi cael ymweliad o'r un natur oddiwrth Dduw cyn iddo alw y gymanfa i ben Carmel, oblegyd cyhoeddodd mai trwy air yr Arglwydd y cyflawnodd holl wasanaeth pwysig y dydd rhyfedd hwnw. Yr oedd ei ffydd mor gref fel yr oedd yn cadw yr Arglwydd bob amser ger bron ei lygaid. Yr oedd mor deimladwy o'i bresenoldeb fel yr arferai ddweyd, wrth gadarnhau ei dystiolaeth, neu ei genadwri, "Fel mai byw yr Arglwydd, *yr hwn yr wyf yn sefyll ger ei fron:*" yr hyn a arwydda ei fod wedi derbyn ei genadwri yn uniongyrchol o'i ehau.

2. Cafodd ei gynal yn wyrthiol mewn llawer o gyfyngderau a pheryglon. Cyfarwyddwyd ef yn nechreuad tymor y newyn i ymguddio wrth afon Cerith, ar gyfer yr Iorddonen. Bu yno am dalm o ddyddiau rhwng y clogwyni, a than gysgod y dyrus-lwyni mewn lloches anhawdd iawn i neb ddyfod o hyd iddo, a'r cigfrain a ddygent iddo fara a chig y bore, a bara a chig brydnawn, ac efe a yfai o'r afon. Yr oedd yn cael byd da yno, gwell nag oedd i'w gael wrth fwrdd Jesebel. Y bara goreu, a'r cig goreu, a'r dwfr iachusaf; ac yr oedd yn cael ei brydiau yn berffaith reolaidd. Nid oedd ei weision cyflym caredig byth yn ei anghofio. A gwell na'r cyfan, yr oedd yn cael hamdden ddedwydd yno, allan o gyrhaedd swn a rhodres y byd, i fyfyrio a gweddio.

Pan sychodd afon Cerith, o ddiffyg gwlaw, cyfarwyddwyd ef i fyned i Sarepta, tref yn perthynu i Sidon, neu Phenicia,

allan o gylch gwladwriaeth Israel, a hysbyswyd iddo fod gwraig weddw yno wedi cael gorchymyn i ddarparu er ei gynaliaeth a'i ddiogelwch. "A phan ddaeth efe at borth y ddinas, wele yno wraig weddw yn casglu briw-wydd ; ac efe a alwodd arni, ac a ddywedodd, Dwg, atolwg i mi ychydig ddwfr mewn llestr, fel yr yfwyf. Ac a hi yn myned i'w gyrchu, efe a alwodd eilwaith arni, ac a ddywedodd, Dwg, atolwg, *i mi* damaid o fara yn dy law. A hi a ddywedodd, Fel mai byw yr Arglwydd dy Dduw, nid oes genyf deisen, ond llonaid llaw o flawd mewn celwrn, ac ychydig olew mewn ysten, ac wele fi yn casglu dau o friw-wydd, i fyned i mewn, ac i barotoi hyny i mi ac i'm mab, fel y bwytaom hyny, ac y byddom feirw. Ac Elias a ddywedodd wrthi, nac ofna, dos, gwna yn ol dy air, eto gwna i mi o hyny deisen fechan yn gyntaf, a dwg i mi, a gwna i ti ac i'th fab ar ol hyny ; canys fel hyn y dywed Arglwydd Dduw Israel, Y blawd yn y celwrn ni threulir, a'r olew o'r ysten ni dderfydd, hyd y dydd y rhoddo yr Arglwydd wlaw ar wyneb y ddaear. A hi a aeth ac a wnaeth yn ol gair Elias, a hi a fwytaodd, ac yntau, a'i thylwyth, yspaid blwyddyn. Ni ddarfu'r celwrn blawd, a'r ysten olew ni ddarfu, yn ol gair yr Arglwydd, yr hwn a ddywedasai efe trwy law Elias." Arddelodd Elias "Arglwydd Dduw Israel" pan mewn gwlad estronol, a chredodd y weddw ei air. Er ei bod hi a'i mab ar newynu, rhoddodd iddo y deisen gyntaf o'u pryd bwyd diweddaf. Yr oedd yn gweled y proffwyd yn lluddedig, a sychedig, a newynog, ac ar ddiffygio ; ac yr oedd yn ei theimlo yn fraint i gael paratoi iddo. Yr oedd yn hyfryd ei gweled yn brysio i baratoi y deisen gyntaf i'r pererin blinedig ; ond ni chollodd ei gwobr. Yr oedd Duw y proffwyd gydag ef, yn gweled ei chroesaw : daeth gweddi y proffwyd i'w thŷ : gorphwysodd ei fendith ar ei chelwrn blawd a'i hysten olew, fel y gallodd hi arlwyo bwrdd iach a llawn iddo trwy'r "flwyddyn" y bu yno. Yr oedd yn fraint ganddi allu trefnu ystafell fechan iddo ; a chafodd yntau dymor dedwydd yno i ddal cymdeithas â'r nefoedd. Bu angel yn arlwyo bwrdd iddo pan

oedd yn gorphwys dan y ferywen yn anialwch Beerseba, ac hefyd pan oedd yn yr ogof yn Horeb. Rhaid mai drwy nerth uwch-naturiol y rhedodd o flaen cerbyd Ahab o Carmel i Jezreel, oblegyd yr oedd Ahab a'i feirch wedi cael cychwyn o'i flaen, ac yr oedd Ahab yn gyru yn chwyrn rhag i'r gwlaw ei rwystro; ac er cael bod y cyntaf i hysbysu i Jesebel fod ei phroffwydi wedi colli'r dydd. A thrwy nerth oddi uchod hefyd y teithiodd ddeugain niwrnod a deugain nos drwy rym un pryd o fwyd. Yr oedd Duw yr angylion, Duw rhagluniaeth, Duw pob gras a dawn, yn amlwg o'i du i'w noddi a'i gyfarwyddo a'i ddyddanu.

3. Cafodd ei wneud yn ddychryn i ddirmygwyr awdurdod ei Dduw a gelynion ordinhadau crefydd. Y mae genym siamplau cryfion o hyny yn yr ychydig sydd genym o'i hanes. Er nad oedd ond efe ei hunan i sefyll dros enw ei Dduw yn y cynulliad rhyfedd fu ar ben Carmel, ac er fod proffwydi Baal yn bedwar cant a deg a deugain, a phroffwydi y llwyni yn bedwar cant; er nad oedd ond un o broffwydi yr Arglwydd yn erbyn wyth gant a deg a deugain o'r gau-broffwydi, eto yr oeddynt yn arswydo ei gyfarfod. Yr oedd yn hawdd i'r fath nifer o honynt godi allor, a threfnu y coed, a lladd eu bustach, a'i ddarnio, a'i osod ar y coed; ond yr oedd golwg colli'r dydd yn eu holl agweddau, ac yr oedd sŵn colli'r dydd yn eu gwaedd, "Baal gwrando ni;" ac yr oeddynt yn gwaeddi uwch uwch, y naill awr ar ol y llall, fel yr oedd eu dychryn yn myned fwy fwy. Cawsant bron yr holl ddiwrnod iddynt eu hunain; ond er iddynt barhau i waeddi uwch uwch nes iddi fyned dros haner dydd, ie, er proffwydo o honynt hyd awr yr hwyr-offrwm, eto nid oedd llef na neb yn ateb. Rhy anhawdd fyddai dirnad eu siomedigaeth a'u cywilydd a'u dychryn pan yr oedd oriau eu hadeg hwy drosodd, a Baal yn rhy bell ar ei daith, neu yn rhy drwm ei glyw, neu yn rhy brysur gyda rhyw alwad arall, neu yn cysgu, neu yn rhy glaf i allu eu hateb; ac yr oedd cyffro eu dychryn yn gwaethygu bob moment wrth weled Elias yn adgyweirio hen allor yr Arglwydd, yr hon a ddryllias-

id, ac yn gosod ynddi ddeuddeg o geryg, yn ol rhifedi llwythau meibion Israel, ac yn trefnu y coed, ac yn darnio y bustach, ac yn ei osod ar y coed; ac yn euwedig pan oedd yn codi ei lef mewn gweddi at Dduw Abraham ac Isaac ac Israel, a hyny yn eu canol, ac yn ngwydd Ahab a'i dywysogion, ac yn nghlyw yr holl gynulleidfa. A phan welsant dân yr Arglwydd yn syrthio, ac yn ysu y poeth-offrwm, a phan glywsant y bobl yn tori allan i waeddi, "Yr Arglwydd, efe sydd Dduw, yr Arglwydd, efe sydd Dduw;" ac Elias yn gwaeddi, "Deliwch broffwydi Baal, na ddianged gwr o honynt," a phan ddeallasant fod Ahab a'i gapteniaid yn rhy sýn gryn-edig i ddweyd gair o'u plaid, nac i estyn unrhyw nodded iddynt, yr oeddynt yn gwyllt-gyffroi yn eu dychryn, heb wybod pa le i ffoi am ymwared. Nid oedd yr un drws o ddiangfa yn agored iddynt. Yr oedd eu haf wedi darfod. Yr oeddynt wedi cael eu rhwysg, wedi derbyn eu gwynfyd. Yr oeddynt wedi codi llais eu cableddau yn erbyn Duw, ac wedi estyn eu llaw ruddiog yn erbyn ei broffwydi, ac wedi dystrywio ei allorau, ac wedi hudo Israel i wrthod ei gyfammod, ac yr oedd dydd dial wedi eu dal. Yr oedd dychryn enw Elias yn mellt-enu trwy holl wersylloedd eu disgyblion; ac yr oedd eu ceraint a'u cyfeillion, mewn aethau o fraw, yn teimlo eu bod wedi cyfiawn haeddu yr un diwedd a hwythau. Er mor hyf oedd Ahab i wneuthur drwg, ac er fod ei wraig Jesebel merch Ethbaal brenin Sidon, yn ei galedu yn ei drais a'i eilun-addoliaeth a'i wrthryfel yn erbyn yr Arglwydd, eto pan oedd wedi trais-feddiannu gwinllan Naboth, a phan oedd yn ymrodio ynddi gan lawenychu yn llwyddiant dichell Jesebel i lofruddio Naboth o'r ffordd, dychrynodd drwy eigion ei enaid wrth weled Elias yn dyfod ato, a dywedodd yn ei gyffro, "A gefaist ti fi o fy ngelyn?" A phan glybu eiriau dedryd Elias, efe a rwygodd ei ddillad, ac a osododd sachliain am ei gnawd, ac a ymprydiodd, ac a orweddodd mewn sachliain, ac a gerddodd yn araf; ymostyngodd mor isel fel y darfu i'r Arglwydd oedi y farn oblegyd ei edifeirwch. Yr oedd Jesebel hefyd, er poethed

oedd ei chynddaredd yn ei erbyn, yn arswydo rhagddo, ac yr oedd golwg druenus ar Ahaziah pan oedd Elias yn ymyl ei wely, yn proffwydo am ei farwolaeth, am iddo droi at dduw Ecron yn lle at Dduw Israel: ac yr oedd tywysogion penaf, ac arfogion dewraf ei lŷs yn crynu gan eu cyffro tra yr oedd Elias yno, rhag i dân Duw o'r nefoedd ddisgyn arnynt fel yr oedd newydd ddisgyn ar rai o'u cymdeithion. Yr oedd dychryniadau Duw yn dal yr anffyddwyr annuwiolaf, ac yn ymafaelyd yn eu cnawd, pan oedd Elias yn eu golwg

4. Cafodd ei anfon i eneinio breninoedd a phroffwydi, yr hyn a ystyrid yn swydd o fawr ddylanwad, ac o uchel anrhydedd. Dywedodd yr Arglwydd wrtho, pan oedd yn yr ogof yn Horeb, am ddychwelyd oddi yno i ffordd anialwch Damascus, ac eneinio Hazael yn frenin a'r Syria, a Jehu fab Nimsi yn frenin ar Israel, ac Eliseus fab Saphat, o Abel-meholah, yn broffwyd yn ei le ei hun. Ac efe a aeth oddi yno, ac a wnaeth yn ol gair yr Arglwydd. Efe a gafodd Eliseus fab Saphat yn aredig, a deuddeg cwpl o ychen o'i flaen, ac efe oedd gyda'r deuddegfed. Ac Elias a aeth heibio iddo, ac a fwriodd ei fantell arno ef, ac efe a adawodd yr ychen, ac a redodd ar ol Elias, ac a ddywedodd, Atolwg, gad i mi gusanu fy nhad a'm mam, ac yna mi a ddeuaf ar dy ol; ac yntau a ddywedodd wrtho, Dos, dychwel, canys beth a wnaethum i ti? Ac efe a ddychwelodd oddiar ei ol ef, ac a gymerth gwpl o ychen, ac a'u lladdodd: ac ag offer yr ychen y berwodd efe eu cig hwynt, ac a'i rhoddodd i'r bobl, a hwy a fwytasant. Yna efe a gyfododd, ac a aeth ar ol Elias, ac a'i gwasanaethodd ef. Dyna yr adroddiad a gawn o ddull Eliseus yn canu yn iach i'w deulu, ac yn myned ar ol Elias; ei ddull yn rhoddi i fyny ei alwedigaeth fel amaethydd, i ymgysegru yn broffwyd i'r Arglwydd.

5. Cafodd ei wneud yn offeryn i ddwyn o amgylch ddiwygiad pwysig a llydan yn y wlad. Darfu i'w fuddugoliaeth ar ben Carmel roddi ergyd trwm i rwysg hudawl eilunaddoliaeth. Torwyd crib addolwyr bostfawr Baal. Cafodd eu hyfdra digywilydd y fath wrth-darawiad fel y gorfu iddynt gilio yn ol

o'u huchel fanau cyhoeddus. Collodd Baal ei gymeriad drwy y gwledydd. Esgeuluswyd ei wasanaeth, a dinystriwyd ei allorau. Daeth y saith mil oeddynt heb blygu iddo allan o'u cuddfeydd, i gyffesu i'r Arglwydd. Daeth y proffwydi oedd Obadiah wedi guddio yn y ddwy ogof i rodio mewn rhyddid. Sefydlwyd ysgolion y proffwydi yn amryw o brif ddinasoedd y wlad. Ac adgyweiriwyd allorau yr Arglwydd oeddid wedi eu dryllio, neu wedi adael i adfeilio. Ni bu tymor Elias ond byr, eithr cafodd ei lenwi â defnyddioldeb. Gwnaeth fwy o'i ôl er lles na neb o'i gydoeswyr.

6. Cafodd ei gymeryd oddiwrth ei waith at ei wobr i'r nefoedd, mewn "cerbyd tanllyd," heb brofi marwolaeth. Cafodd dystiolaeth cyn ei symud ei fod i gael y fath anrhydedd, ac aeth y gair o hyny allan, o leiaf i gylchoedd meibion y proffwydi, a phan ddaeth y meirch tanllyd a'r cerbyd tanllyd i'w gyrchu, derchafodd mewn corwynt i'r nefoedd. Cafodd osgordd ysplenydd i'w arwain, a'i noddi, a'i anrhydeddu pan ar ei daith adref i lŷs ei Dad, yn mhrif ddinas ddysglaer gwlad bur y gogoniant.

III. Addysgiadau oddiwrth ei hanes.

1. Mai y dynion mwyaf ymdrechgar a duwiolfrydig gyda gwasanaeth crefydd, ydynt y dynion anwylaf gan Dduw; ac mai y dynion anwylaf gan Dduw ydynt y rhai mwyaf defnyddiol yn mysg dynion. Y mae o'r pwys mwyaf i ni ddifrifol ystyried y cysylltiad agos sydd rhwng llafur a llwyddiant, a rhwng duwioldeb a defnyddioldeb. Y mae yn gysylltiad ag sydd yn ol ordinhadau pwysicaf yr Arglwydd, a cheir gweled yn ngoleuni y dydd a ddaw fod yr Arglwydd yn cadw bob amser at egwyddorion ei drefn. Eglurir y cysylltiad yn y gorchymyn a roddwyd i Josua pan oedd ar arwain Israel dros yr Iorddonen i dir yr addewid. "Moses fy ngwas a fu farw; gan hyny cyfod yn awr, dos dros yr Iorddonen hon, ti, a'r holl bobl hyn i'r wlad yr ydwyf fi yn ei rhoddi iddynt hwy. Yn unig ymgryfha, ac ymwrola yn lew, i gadw ar wneuthur yn ol yr holl gyfraith a orchymynodd Moses fy ngwas iti: na og-

wydda oddiwrthi, ar y llaw ddehau nac ar y llaw aswy; fel y ffynech i ba le bynag yr elych. Nac ymadawed llyfr y gyfraith hon o'th enau, eithr myfyria ynddo ddydd a nos; fel y cedwych ar wneuthur yn ol yr hyn oll sydd ysgrifenedig ynddo: canys yna y llwyddi yn dy ffyrdd, ac yna y ffyni. Oni orchymynais it? Ymgryfha, ac ymwrola; nac arswyda, ac nac ofna: canys yr Arglwydd dy Dduw fydd gyda thi, i ba le bynag yr elych." Yr un ystyr hefyd sydd i'r gorchymyn a roddwyd i Solomon. "A Duw a ddywedodd wrtho, o herwydd gofyn o honot y peth hyn, ac na ofynaist it ddyddiau lawer, ac na ofynaist it olud, ac na cheisiaist einioes dy elynion, eithr gofynaist it ddeall i wrando barn; Wele, gwnenthum yn ol dy eiriau: Wele, rhoddais it galon ddoeth a deallus, fel na bu dy fath o'th flaen, ac na chyfyd dy fath ar dy ol. A rhoddais it hefyd yr hyn nis gofynaist, golud a gogoniant hefyd; fel na byddo un o'th fath yn mysg y breninoedd, dy holl ddyddiau di. Ac os rhodi yn fy ffyrdd i, gan gadw fy neddfau a'm gorchymynion, megys y rhodiodd Dafydd dy dad, estynaf hefyd dy ddyddiau di." Ceir mai cyfarwyddiadau o'r un ystyr oedd yr Arglwydd yn roddi bob amser i'w wasanaethwyr; a'i fod yn cyfamodi i'w hanrhydeddu â defnyddioldeb yn ol graddau eu ffyddlondeb yn ei wasanaeth. Ceir fod pob dyn fu yn nodedig o ran ei ddefnyddioldeb, yn un nodedig hefyd o ran ei sêl a'i dduwioldeb. Felly yr oedd yn amser Elias. Efe fu y mwyaf ffyddlon i Dduw, ac efe hefyd fu y mwyaf defnyddiol yn ei oes. Felly yr oedd yn amser Paul: efe lafuriodd helaethaf dros Grist yn yr oes hono, ac efe hefyd fu yr helaethaf ei ddefnyddioldeb: ac felly y bu yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth, o ddyddiau boreuaf proffwydi boreuaf yr Hen Destament, hyd ddyddiau gweinidogion oesoedd diweddaraf Cristionogaeth: y rhai mwyaf ymroddgar a duwiol fuont y rhai mwyaf eu dylanwad a'u defnyddioldeb.

2. Fod angau, neu y symud o'r byd hwn i fyd arall, yn ysgaru y cyfeillion anwylaf oddiwrth eu gilydd, am ychydig enyd. Yr oedd yn anwyl iawn gan Eliseus am ei eneiniwr a'i athraw

enwog Elias. Yr oedd yn hoffi ei yspryd a'i athrawiaeth, ei brofiad a'i gyfeillach, ei agwedd a'i holl ymarweddiad. Yr oedd wedi cusanu ei dad a'i fam, ac wedi gadael ei faes mawr, a'i ddeuddeg cwpl o ychen, i fyned ar ei ol. Yr oedd yn ei ddilyn yn ddyfal, ac yn ei wasanaethu yn gariadus a ffyddlawn. Yr oedd yn ewyllysgar i ddioddef adfyd ac i godi'r groes, er cael bod dan ei addysg. Yr oedd hiraeth yn trywanu ei enaid wrth feddwl ei fod mor fuan i golli ei gymdeithas. Yr oedd yn benderfynol i lynu wrtho hyd y funud olaf y gallai; ac yr oedd yn glynu dynach, dynach fel yr oedd munud yr ymadael yn agoshau. Yr oedd eu cyfeillach yn myned yn anwylach o hyd. Ni chawsai y "meirch tanllyd" ddim dyfod i'w gyrchu, pe buasai Eliseus yn medru eu rhwystro i gychwyn: ac ni chawsai Elias ddim dringo i'r cerbyd pe buasai ef yn gallu ei gadw yn ol. Gwyddai Elias y byddai ei symudiad yn ergyd trwm i Eliseus, ac atolygodd am iddo aros yn Gilgal, gan fod galwad am iddo ef fyned i Bethel; ond dywedodd Eliseus, "Fel mai byw yr Arglwydd, ac mai byw dy enaid dithau, nid ymadawaf â thi." Erfyniodd Elias arno eilwaith aros yn Bethel, tra byddai ef yn myned i Jerico; ond atebodd drachefn, "Fel mai byw yr Arglwydd, ac mai byw dy enaid dithau, nid ymadawaf â thi;" ac aethant i Jerico. Atolygodd Elias arno y drydedd waith am aros yn Jerico, am fod yr Arglwydd yn ei anfon ef i'r Iorddonen; dywedodd yntau y drydedd waith, yn gryfach nag o'r blaen, "Fel mai byw yr Arglwydd, ac mai byw dy enaid dithau, nid ymadawaf â thi;" ac felly aethant ill dau rhagddynt i'r Iorddonen. Plygodd Elias ei fantell a tharawodd y dyfroedd, a hwy a ymwahanasant yma ac acw, a hwy a aethant drwodd ill dau ar dir sych. Gwelodd Elias nad oedd dim modd gadael Eliseus ar ol; ac felly aethant yn mlaen dan rodio ac ymddiddan, nes dyfod y meirch tanllyd a'r cerbyd tanllyd i'w gwahanu. Ni fedrai Eliseus ddim troi y meirch hyny; na gwthio y cerbyd hwnw, o'r neilldu. Gorfu iddo ymfoddloni i golli ei athraw anwyl. Nid oedd ganddo, pan welodd Elias yn dyrchafu yn ei gerbyd,

ond llefain yn nghynwrf ei deimladau, "Fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel, a'i farchogion," a rhwygo ei ddillad yn ddeuddarn, a chodi i fynu fantell Elias a syrthiasai oddiwrtho, a dychwelyd ei hunan ar hyd y ffordd y daethent, ac nis gwelodd ei athraw mwyach, nes iddynt adnewyddu eu cyfeillach yn y nefoedd.

3. Fod symudiad duwiolion defnyddiol yn golled drom i'r eglwys ac i'r byd. Yr oedd, nid yn unig Eliseus a meibion y proffwydi, yn llefain, "Fy nhad, fy nhad," ar ol Elias; ond yr oedd Obadiah a'r tywysogion, a phob credadyn drwy Israel, yn teimlo fod achos crefydd wedi colli ateg gref pan y cafodd ei symud: ac yr oedd galar a hiraeth trwm ar ei ol. Ac y mae yn hen arferiad i'r rhai byw alaru ar ol eu cyfeillion defnyddiol. Pan y bu farw Sarah yn Nghaer Arba, aeth Abraham i alaru ac i wylofain am dani; ac yr oedd nid yn unig ei deulu, ond yr oedd meibion Heth a'i gymydogion eraill, yn cydymdeimlo ag ef o herwydd ei golled. Pan y bu farw Debora, mamaeth Rebecca, galwyd derwen Bethel, dan ba un y cafodd ei chladdu, yn dderwen yr wylofain; yr hyn oedd yn dystiolaeth anrhydeddus ei bod wedi bod yn gariadus a defnyddiol yn ei bywyd. Pan orphenodd Jacob orchymyn i'w feibion, efe a dynodd ei draed i'r gwely, ac a fu farw, a chasglwyd ef at ei bobl: yna y syrthiodd Joseph ar wyneb ei dad, ac a wylodd arno ef, ac a'i cusanodd ef: a'r Aifftiaid a'i harwylasant ef ddeng niwrnod a thriugain: a phan aeth Joseph i fynu i gladdu ei dad, holl weision Pharaoh, a holl henaduriaid gwlad yr Aifft, a aethant i fynu gydag ef; a holl dŷ Joseph, a'i frodyr, llu mawr iawn: a hwy a ddaethant hyd lawr-dyrnu Atad, ac a wnaethant yno alar mawr a thrwm iawn. Yr oedd y fath arwyl, a'r fath alar, a'r fath angladd yn dystiolaeth anrhydeddus iawn i enw ac i goffadwriaeth y Patriarch. A holl gynulleidfa Israel, pan welsant farw Aaron, a wylasant am Aaron ddeng niwrnod ar hugain. A Moses ydoedd fab ugain mlwydd a chant pan fu efe farw: ni thywyllasai ei lygaid, ac ni chiliasai ei ireidd-dra ef. A meibion Israel a wylasant am Moses yn rhosydd Moab ddeng niwrnod ar hugain. Pan y bu

farw Samuel yn ei dŷ yn Ramah, holl Israel a ymgynullasant i'w angladd; ac a alarasant am dano. Yr oedd Jehoiada yr offeiriad yn fab can' mlwydd a deg ar hugain pan y bu farw; a hwy a'i claddasant ef yn ninas Dafydd, gyda'r breninoedd; canys efe a wnelsai ddaioni yn Israel, tu ag at Dduw a'i dŷ. Pan hunodd Hezeciah gyda'i dadau, claddasant ef yn yr uchaf o feddau meibion Dafydd, er cof parchus am ei *garedigrwydd* a'i ddefnyddioldeb. Yr oedd duwioldeb a defnyddioldeb Josiah wedi bod mor ëang, fel y dywedir wrth gofnodi ei farwolaeth, "A holl Juda a Jerusalem a alarasant am Josiah: a Jeremi hefyd a alarnadodd am Josiah; a'r holl gantorion a'r cantoresau yn eu galarnadau a soniant am Josiah hyd heddyw, a hwy a'i gwnaethant yn ddefod yn Israel: ac wele hwynt yn ysgrifenig yn y galarnadau." Yr oedd y pregethwyr, a'r beirdd, a'r cantorion, a'r cantoresau, a phob cynulleidfa, a theulu drwy Israel am y trymaf eu galarnad ar ol Josiah. Yr oedd yn dro trwm iawn i Josiah enwog gael ei ladd mewn rhyfel afreidiol, mewn rhyfel anghyfreithlawn; ac iddo fynu myned i'r rhyfel yn groes i feddwl ei Dduw. Adroddir fod Stephan yn wr llawn o ffydd ac o'r Yspryd Glan: a diameu mai efe oedd y gwresocaf ei sêl, a'r mwyaf nerthol ei ddoniau o'r saith diacon. Efe hefyd oedd merthyr cyntaf cynddaredd erlidwyr Cristionogaeth: ond yr oedd eu cyngor yn llawn cyffro wrth ei gondemnio am na allent wrthwynebu y doethineb a'r yspryd trwy yr hwn yr oedd efe yn llefaru; ac am eu bod yn gweled ei wyneb fel gwyneb angel. Yr oedd yn llawn o yspryd ac o lawenydd ei Arglwydd pan yr oeddynt yn ei labyddio; a'i weddi oedd: "Arglwydd, na ddod y pechod hwn yn eu herbyn." A gwŷr bucheddol, gwŷr meddylgar, uniawn, yn anghymeradwyo cynddaredd a chreulondeb yr erlidwyr, gwŷr boneddigaidd, rhyddfrydig, anrhydeddus, yn ofni Duw ac yn cadw ei orchymynion, a ddygasant Stephan i'w gladdu; ac a wnaethant alar mawr am dano: oblegyd yr oedd ei ferthyrdod, a hyny mor fuan ar ol ei neillduo i'w ddiaconiaeth, yn golled drom iawn i'r eglwys yn yr oes fore hono.

4. Er fod symudiad enwogion defnyddiol yn achosi galar a hiraeth i'r eglwys ar y ddaear, y gall Duw lenwi pob bylchau, a gwneud pob colled i fynu, drwy beri i ddeuparth o'u hyspryd orphwys ar eu holynwyr. Felly y bu ar ol symudiad Elias. Cododd Eliseus ei fantell a syrthiasai oddiwrtho; a dychwelodd, a safodd wrth fin yr Iorddonen; ac a darawodd y dyfroedd â mantell Elias; ac a lefoedd, "Pa le mae Arglwydd Dduw Elias?" Ac wedi iddo yntau daro y dyfroedd, hwy a wahanwyd yma ac acw; nes iddo fyned drosodd. A phan welodd meibion y proffwydi hyny, hwy a ddywedasant, "Gorphwysodd yspryd Elias ar Eliseus; a hwy a ddaethant i'w gyfarfod, ac a ymgrymasant hyd lawr iddo." Yr oedd yspryd a nerth Elias yn preswylio ynddo. Gwnaeth arwyddion a rhyfeddodau fel ei athraw; ëangwyd cylch ei lafur, estynwyd ei ddyddiau, a choronwyd ei weinidogaeth â defnyddioldeb. Dylanwadodd yspryd ac ymddygiad Stephan yn yr un modd ar ei gyd-ddiaconiaid. Y mae pob credadyn fu'n enwog am ei lafur a'i ffyddlondeb, er wedi marw yn llefaru eto. Y mae ei addysgiadau a'i egwyddorion yn gwreiddio yn nghalonau ei olynwyr; ac y mae ei siampl yn eu cymell i fod yn fwy-fwy defnyddiol.

5. Fod symudiad y duwiol o fyd o brofedigaethau a gorthrymderau yn elw mawr iddo. Yr oedd Elias wedi cael breintiau lliosog ac anrhydedd uchel yn ystod ei weinidogaeth ar y ddaear; ond yr oedd y derchafiad a gafodd yn ei symudiad i'r nefoedd, yn llawer mwy na dim ydoedd wedi gael yn flaenorol i hyny. Yr oedd yn cael myned i gylch uwch ac ëangach, i gyflawni gwasanaeth mwy pur ac ysprydol, ac i gyfeillachu ag ysprydoedd y cyfiawnion y rhai a berffeithiwyd, ac i fwynhau digonoldeb o lawenydd ar ddeheulaw ei Dduw yn oes oesoedd; allan o gyrhaedd pob gelyn a llygredigaeth. Nid oedd neb mwy awyddus nag oedd Paul am fywyd defnyddiol: ond dywedai unwaith, "Y mae yn gyfyng arnaf o'r ddeutu, gan fod genyf chwant i'm datod, ac i fod gyda Christ, canys llawer iawn gwell ydyw." A'r ystyriaeth o'r "elw" fyddai marw iddo,

oedd yn ei alluogi i ysgrifenu mor orfoleddus am amser ei ymddatodiad: "Canys myfi yr awr hon a aberthir, ac amser fy ymddatodiad i a nesaodd: Mi a ymdrechais ymdrech deg, mi a orphenais fy ngyrfa, mi a gedwais y ffydd: O hyn allan rhoddwyd coron cyfiawnder i'w chadw i mi, yr hon a rydd yr Arglwydd, y Barnwr cyfiawn, i mi y dydd hwnw; ac nid yn unig i mi, ond hefyd i bawb a garant ei ymddangosiad ef."

6. Fod symudiad corff Elias i'r nefoedd yn wystl o'r adgyfodiad. Y mae ei gorff ganddo yn awr; ac nid yw yn anfantais iddo, nac yn anharddwch iddo. Yr oedd yn gallu dilyn Moses i fynydd y gwedd-newidiad; ac yr oedd yn gallu cydymddiddan ag ef, am gyfryngdod Iesu; ac yr oedd yn gallu dilyn Moses yn ol ar ei daith i'r nefoedd i adrodd yno yr hyn a welsai ac a deimlasai. Yr oedd y ddau ymwelydd nefol, er bod un mewn corff, a'r llall heb gorff, yn adnabod eu gilydd, ac yn medru cyd-deithio, a chyd-ymddiddan, a chyd-fwynhau; ac y mae bod corff Elias yn gystal a'i yspryd, yn y byd ysprydol, yn un gangen o'r profion sydd genym o adgyfodiad y meirw. Yr oedd rhesymeg Iesu i ddystewi gwrth-ddadleuon gwadwyr yr adgyfodiad a'r bywyd dyfodol yn nodedig o dlws ac effeithiol: "Yn yr adgyfodiad nid ydynt yn gwreica, nac yn gwra; eithr y maent fel angylion Duw yn y nef. Ac am adgyfodiad y meirw, oni ddarllenasoch yr hyn a ddywedwyd wrthych gan Dduw, pan y dywed, Myfi yw Duw Abraham, a Duw Isaac, a Duw Jacob? Nid yw Duw Dduw y rhai meirw, ond y rhai byw."

"Y PETHAU MAWR A WNAETH ELISEUS."

(DEG O ANERCHION BYRION.)

"A'r brenin oedd yn ymddiddan â Gehazi, gwas gwr Duw, gan ddywedyd, Adrodd i mi, atolwg, yr holl bethau mawr a wnaeth Eliseus."—2 Bren. 8. 4.

Nid rhyfedd fod brenin Israel mor awyddus am wybod yr holl bethau mawrion a wnaethai Eliseus; oblegyd eu bod yn bethau mor bwysfawr a nodedig. Gallai adroddiad byr o rai o'r pethau mawrion hyny fod o addysg i ninau. Crybwyllwn yn

I. Ei ymroddiad ewyllysgar i'w swydd. Yr oedd yn amaethwr cyfrifol, yn trin tyddyn ardderchog, yn agos i Abel-Mehola, yn rhandir llwyth Simeon. Fel yr oedd un diwrnod yn aredig yn ei faes mawr, a deuddeg cwpl o ychen o'i flaen, daeth Elias heibio, a thaflodd ei fantell drosto. Disgynodd Ysbryd yr Arglwydd arno; gadawodd yr ychen, a rhedodd ar ol Elias; a hysbysodd ei benderfyniad i fod yn ddisgybl iddo, ond cael cenad i ganu yn iach i'w rieni. Yna brysiodd i gusanu ei dad a'i fam, a gwnaeth wledd i'r teulu; ac aeth ar ol Elias; a gwasanaethodd ef yn ffyddlawn o lŵyr-fryd calon. Bu yn ufudd, a diwyd, a gostyngedig, a myfyrgar, fel disgybl iddo. Eisteddodd wrth ei draed i wrando ar ei eiriau. Astudiodd athrawiaethau crefydd, a chyflawnodd ei ddyledswyddau; a bu yn gydymaith caredig i Elias, nes iddo gael yr anrhydedd o fod yn dyst o'i dderchafiad, i'r nefoedd. Yna cafodd ddeuparth o'i yspryd, yn ol ei ddymuniad, er ei gymwyso at y gwaith mawr oedd o'i flaen. Y mae hyn yn dysgu i ni, mai y ffordd iawn, os byddwn am fod yn ddefnyddiol gydag

unrhyw gangen o waith yr Arglwydd, ydyw ymroddi yn ewyllysgar, ac heb oedi; a pheidio gadael i ofalon amser ein maglu, na gadael i'r cyplau ychen, na'r maes, na'r fasnach, na'r golud ein hudo i edrych yn ol; na gadael hyd yn nod i serchiadau cynhesaf ein ceraint anwylaf ein lluddias i fod yn weithgar dros Grist. Buasai yn hawdd i Eliseus ddadlu ei bod yn rhy anhawdd iddo ymadael a'i rieni, o leiaf ar unwaith, yn nechreu y tymor hâu, i fyned ar ol Elias: ond pan argyhoeddwyd ef mai hyny oedd ei ddyledswydd, ac y byddai hyny yn fraint iddo, nid ymgynghorodd â chig a gwaed; ond ymddiriedodd bob is-orchwylion i ofal eraill, a chychwynodd ar unwaith ar ol Elias, a dilynodd ef hyd y diwedd.

II. Y wyrth gyntaf a gyflawnodd oedd hollti dyfroedd yr Iorddonen â mantell Elias.. Pan oedd Elias yn derchafu yn ei gerbyd tanllyd i'r nefoedd, syrthiodd ei fantell oddiwrtho. Nid oedd arno ei heisiau mwyach. Yr oedd yn myned i wlad o hâf tragywyddol, allan o gyrhaedd tymhestloedd y curwlaw, a'r eira a'r oerfel: ac mae'n debyg nad oedd ei fantell, er hardded ydoedd, ac mor ddefnyddiol oedd iddo ar ei deithiau daearyddol, ddim yn cyfateb i wisgoedd y wlad well; nad oedd ddim yn gymwys i fod yn mysg dillad gwynion boneddigion gwleddoedd y nefoedd, nad oedd ddim yr un lliw, na llun, na defnydd, na gwneuthuriad, a mentyll llŷs y gogoniant; ac felly pan y cafodd ei wisgo â dillad y nefoedd, gollyngodd fantell y ddaear i lawr i'r ddaear. Cododd Eliseus ei fantell gyda gŵylder, ond diameu fod yn hoff iawn ganddo ei chael. Gwyddai yn dda y dull i'w gwisgo; ac yr oedd yn ymddangos yn hardd ynddi. Yr oedd yn medru ei phlygu a'i dadblygu yn ol arferiad Elias. Yr oedd wedi bod yn ei chario lawer tro pan y byddai Elias yn llesg a lluddedig ar ei daith yn ngwres y dydd: ond ni buasai cael mantell Elias ddim yn ddigon o ddawn ac o nerth iddo fel proffwyd, oni buasai iddo gael deuparth o ysbryd Elias; a chael Duw Elias gydag ef. Nid yw ffraethineb ymadrodd, na thrysorau dysgeidiaeth, na gwisgoedd offeiriadol, ddim yn ddigon er gweini yn effeithiol

yn nghysegroedd yr efengyl, heb gael yspryd ei gweinidogaeth, ac arddeliad a nerthoedd a bendith Duw y weinidogaeth.— Dichon y buasai yn dda genym ni weled yr hen fantell enwog a wisgwyd gan y ddau broffwyd, ond nid yw i'w chael ; y mae y gwyfyn wedi ei hysu yn llwyr ; ond y mae yspryd selog a duwiol y proffwydi i'w gael eto ; ac y mae eu Duw yr un o hyd, mor oludog o ras, ac mor barod i drugarhau ag y bu erioed.

III. Yr ail wyrth a gyflawnodd Eliseus oedd iachau y dyfroedd yn Jerico. Cafodd dderbyniad croesawgar yn Jerico. Yn ystod ei arosiad yno, daeth gwyr y ddinas ato, gan ei gyfarch yn barchus a boneddigaidd, er cael ei gyngor a'i gymorth gyda golwg ar brif anghysur eu dinas. Dywedasant, "Wele, atolwg, ansawdd y ddinas, da yw, fel y mae fy arglwydd yn gweled, ond y dyfroedd sydd ddrwg, a'r tir yn ddiffaeth." Yr oedd rhyw elfenau yn y dwfr ag oedd yn ei wneud yn niweidiol i'r tir, ac yn afiach i'r preswylwyr : ac yr oedd hyny yn brofedigaeth chwerw iddynt ; ac yn ataliol i gynydd a llwyddiant eu dinas. Gwrandawodd y proffwyd ar eu deisyfiad, a dywedodd, Dygwch i mi phiol newydd, a dodwch ynddi halen. A hwy a'i dygasant ; ac efe a aeth at ffynhonell y dyfroedd, ac a fwriodd yr halen yno, ac a ddywedodd, Fel hyn y dywedodd yr Arglwydd, Mi a iacheais y dyfroedd hyn ; ni bydd oddiyno farwolaeth mwyach, na diffrwythdra. Felly yr iachawyd y dyfroedd hyd y dydd hwn. Ymddygodd pobl Jerico y garedig a boneddigaidd tu ag at y proffwyd ; ac ni adawyd eu cydymdeimlad a'u croesaw heb eu gwobrwyo, o blegyd bu ymweliad y proffwyd yn fendithiol iddynt mewn pethau tymhorol, yn gystal ag mewn pethau crefyddol : ac ni bydd neb byth ar eu colled wrth gefnogi a chynorthwyo gwasanaeth yr Arglwydd.

IV. Yr oedd y wyrth nesaf a gyflawnodd y proffwyd yn un o farnedigaeth,—o farnedigaeth drom iawn. Fel yr oedd efe yn myned i fynu o Jerico i Bethel, daeth plant bychain allan o'r ddinas ac a'i gwatwarasant ef, ac a ddywedasant wrtho ef,

"Dos i fynu moelyn, dos i fynu moelyn." Yr oeddynt yn ymdyru o'i ddeutu, ac yn gwaeddi yn ei wyneb, ac yn chwerthin am ei ben, ac yn mingamu arno, ac yn estyn bysedd ar ei ol, ac yn ei "watwar" yn mhob dull y medrent. Yr oedd eu hymddygiad yn anfoneddigaidd ac yn greulawn. Buasai yn angharedigrwydd gwarthus iddynt watwar yn y dull hwnw y pererin distadlaf yn yr holl wlad; ond yr oedd eu gwaith yn gwatwar olynwr Elias, pan oedd yn ei alar a'i hiraeth, yn brawf eu bod yn cael eu magu mewn teuluoedd gelynol i grefydd, ac i broffwydi yr Arglwydd. Yr oedd ymddygiad gwarthus y plant yn rhoddi lle i gasglu mae rhai o sect Baal, ac o yspryd Ahab a Jesebel, oedd eu rhieni a'u hathrawon; mai rhai anghredinol, anfoneddigaidd, gwatwarllyd, ac erlidgar oeddynt, a'u bod, yn lle dysgu boneddigeiddrwydd a duwioldeb i'w phlant gartref, wedi eu dysgu i gablu a gwatwar ac erlid. Yr oedd yn drwm a galarus iawn i weled mintai fawr o blant bychain Bethel yn ymddwyn mor anfoneddigaidd, mor angharedig, ac mor greulawn. Bu eu cosp yn drom iawn. Edrychodd y proffwyd yn wgus arnynt, ond ni fedrent wrido. Yr oeddynt yn rhy hyfion yn eu drwg i edrychiad effeithio arnynt. Yr oeddynt yn rhy galedion i dderbyn cyngor. Nid oedd edrychiad y proffwyd ond eu cynhyrfu i wylltach creulondeb: ac efe a'u melldithiodd yn enw yr Arglwydd: a dwy arth a ddaeth allan o'r goedwig, ac a ddrylliodd o honynt ddau blentyn a deugain. Yr oedd yr olygfa yn alaethus arswydol. Yr oedd gwaedd eu gwawd a'u gwatwar wedi troi yn waedd dychryn ac ing angau. Dichon y dywed teimlad dynol y buasai yn gyfiawnach i'r farn ddisgyn ar eu rhieni. Yr oedd yn disgyn ar y rhieni: ac nid allasai cerydd trymach ddisgyn arnynt am gam-ddysgu eu plant, na gweled eu plant yn ddrylliau rhwygedig ar hyd y ffordd a'r cloddiau. Diau fod y rhieni yn fwy euog na'r plant; yr oeddynt hefyd yn fwy anmharod i'r farn a byd arall. Y plant oeddynt y troseddwyr gweithredol y tro hwnw; a diau eu bod yn rhai hyfion iawn i wneuthur drwg. Yr oedd y farn hono yn rhybudd difrifol i holl blant a holl

rieni y wlad; a chafodd ei chyhoeddi i bell ac agos; ac nid oes hanes i ddim plant, ar ol hyny, feiddio gwatwar y proffwyd. Y mae yr hanes yn "llefaru eto;" ac yn dysgu i ni fod plant yn debyg o ymddwyn yn ol yr addysg a'r siampl a gânt gartref; fod y plant a hyfforddir yn iawn yn mhen eu ffordd yn debyg o fod o gysur i'w rhieni, ac o ddefnydd yn y byd, ac yn debyg drwy hyny o enill anrhydedd iddynt eu hunain; ond fod y plant sy'n cael eu cychwyn yn ddrwg mewn perygl o gael eu gadael i fyned waeth waeth, nes y daw diwedd drwg iddynt. Y mae'n wir y gall plentyn rhieni crefyddol droi allan yn wyllt ac annuwiol iawn: ac y gall plentyn gael ei droi i'r ffordd iawn, ar ol cael ei fagu yn hollol anghrefyddol; ond y rheol ydyw i blentyn beidio ymadael, pan heneiddio, â'r ffordd yn mha un y cafodd ei gychwyn. Colled a melldith i blant ydyw cael eu magu mewn teulu digrefydd, anffyddiog, a gwatwarllyd: byddant yn debyg o farw yn eu hanwiredd, ond gofynir eu gwaed ar law eu rhieni.

V. Y peth mawr nesaf a wnaeth Eliseus oedd cyfarwyddo dinystr byddinoedd y Moabiaid. Darfu i Mesa brenin Moab, yn amser Jehoram, mab Ahab, wrthryfela yn erbyn Israel; a gwrthod talu y deyrnged arferol o gan' mil o ŵyn, a chan' mil o hyrddod gwlanog. A Jehoram brenin Israel a anfonodd at Jehosaphat brenin Juda i ddeisyf arno ddyfod gydag ef i ryfel yn erbyn Moab, er darostwng y gwrthryfel, a mynu y deyrnged: a dywedodd Jehosaphat, "Mi a af gyda thi; myfi a fyddaf fel tithau; fy mhobl i fel dy bobl dithau: fy meirch i fel dy feirch dithau:" ac arweiniasant eu byddinoedd drwy ffordd anialwch Edom; ac aeth brenin Edom, a'i fyddin gyda hwynt: a buant yn ymdaith o amgylch yn yr anialwch am saith diwrnod, ar dymor o sychder; ac nid oedd dwfr i'r byddinoedd, nac i'w hanifeiliaid; ac yr oeddynt oll ar drengu o syched. A brenin Israel a ddolefodd yn ei gyfyngder, Gwae, gwae ni, o herwydd i'r Arglwydd alw y tri brenin hyn yn nghyd i'w rhoddi yn llaw Moab. A gofynodd Jehosaphat, Onid oes yma broffwyd i'r Arglwydd, fel

yr ymofynom ni â'r Arglwydd trwyddo ef? Ac un o weision brenin Israel a atebodd, y mae yma Eliseus mab Saphat, yr hwn a dywalltodd ddwfr ar ddwylaw Elias: a Jehosaphat, gan ei fod yn adwaen cymeriad Eliseus, a ddywedodd, Y mae gair yr Arglwydd gydag ef. Yr oedd calon Jehosaphat am droi i ymgynghori â Duw; ac yr oedd yn dda iawn ganddo gael cyfle i wneyd hyny drwy broffwyd mor enwog. Felly Jehosaphat, a brenin Israel, a brenin Edom a ddaethant at Eliseus. Yr oedd yn hyfryd i weled tri brenin, yn eu gwasgfa, yn curo wrth ddrws pabell y proffwyd dirodres. Ac Eliseus a ddywedodd yn hŷf a didderbyn wyneb wrth Jehoram, mab Ahab, brenin Israel, Beth sydd i mi a wnelwyf â thi? Dos at broffwydi dy dad, ac at broffwydi dy fam. A brenin Israel a ddywedodd wrtho yn wylaidd ac edifeiriol, mewn tôn ymbiliol; Nage, canys yr Arglwydd a alwodd y tri brenin hyn ynghyd i'w rhoddi yn llaw Moab. Yr oedd yn dda iawn i Jehoram y pryd hyny ei fod wedi galw yn ngymdeithas dyn mor enwog am ei dduwioldeb ag ydoedd Jehosaphat: ac yr oedd yn anrhydedd uchel i frenin Edom iddo gael y fraint o fod dan aden Jehosaphat yn clywed Eliseus yn llefaru yn enw yr Arglwydd, ac yn llefaru hefyd ffordd o waredigaeth iddo ef a'i filwyr. Y mae annuwiolion wedi cael llawer o freintiau gwerthfawr drwy fod yn mysg dynion da; ac y mae dynion da rai gweithiau wedi cael profedigaethau chwerwon pan mewn cyngrair â dynion drwg. Eliseus a ddywedodd wrth Jehoram, brenin Israel, Fel mai byw Arglwydd y lluoedd, yr hwn yr ydwyf yn sefyll ger ei fron, oni bai fy mod yn parchu wyneb Jehosaphat, brenin Judah, nid edrychaswn arnat ti, ac ni'th welswn: ond yn awr dygwch i mi gerddor; a phan ganodd y cerddor, daeth llaw yr Arglwydd arno ef, ac efe a ddywedodd fel hyn y dywedodd yr Arglwydd, Gwna y dyffryn hwn yn llawn o ffosydd: canys er na welwch wynt, ac na welwch wlaw, eto y dyffryn hwn a lenwir o ddwfr fel yr yfoch chwi a'ch anifeiliaid. A pheth ysgafn yw hyn yn ngolwg yr Arglwydd: efe a ddyry Moab yn eich llaw chwi hefyd. A

chwi a darewch bob dinas gaerog a detholedig; a phob pren teg a fwriwch chwi i lawr; yr holl ffynhonau dyfroedd a gauwch chwi, a phob darn o dir da a ddifwynwch chwi â cherig. A'r bore pan offrymwyd y bwyd-offrwm, wele, ddyfroedd yn dyfod o ffordd Edom; a'r wlad a lanwyd o ddyfroedd—digon i ddiodi eu holl wersyll, a digon yn ngweddill. A phan glybu y Moabiaid fod y breninoedd hyny wedi dyfod i fynu i ymladd yn eu herbyn hwynt; galwyd yn nghyd bawb a allent wisgo arfau, a hwy a safasant ar y terfyn. A hwy a gyfodasant yn fore, ar lewyrchiad cyntaf yr haul ar y dyfroedd; a'r Moabiaid a ganfuant ar eu cyfer y dyfroedd yn goch fel gwaed: a hwy a floeddiasant, Gwaed yw hwn; gan ddyfetha y dyfethwyd y breninoedd; hwy a darawsant bawb eu gilydd: am hyny, yn awr, at yr anrhaith, Moab. A phan ddaethant, ar ruthr mewn gwylltineb ac annrhefn, at wersyll Israel, yr Israeliaid a gyfodasant, ac a darawsant y Moabiaid fel y ffoisant o'u blaen hwynt; a hwy a aethant rhagddynt gan daro y Moabiaid yn eu gwlad eu hunain. A phan welodd brenin Moab eu bod yn drech nag ef, efe a gymerth saith gant o wŷr gydag ef yn tynu cleddyf i ruthro ar frenin Edom; ond nis gallasant. Yna, yn nghynddaredd ei goelgrefydd, efe a gymerodd ei fab cyntaf anedig, yr hwn oedd i deyrnasu yn ei le ef, ac a'i hoffrymodd ef yn boeth-offrwm, yn y dull mwyaf cyhoeddus, ar fur y ddinas: a bu llid mawr a melldithiol drwy holl breswylfeydd Moab, o herwydd y difrod ar galanas arswydus oedd brenin Israel a'i gyngreirwyr wedi wneud yn eu gwlad. Dylai adroddiadau y Beibl am y modd y byddai Israel a Juda, a Sidon a Syria, ac Edom a Moab, a'r Aifft ac Ethiopia, ac Assyria a Babylon yn temtio ac yn hudo a rhwydo y naill y llall i wrthryfela yn erbyn yr Arglwydd; ac am y modd y byddai yr Arglwydd, yn ei gyfiawnder dialeddol, yn eu cynhyrfu hwythau i wrthryfela yn erbyn eu gilydd a dyfetha eu gilydd fel cospau arnynt am eu gwrthryfel yn ei erbyn Ef, fod o addysg i holl lywodraethau y ddaear dros holl oesoedd y byd. Ffordd ryfedd iawn a gymerodd yr Arglwydd, yn yr amgylch-

iad dan sylw, i drefnu gwaredigaeth i'r lluoedd digyfrif oedd-ynt ar drengu o syched, drwy lenwi y wlad o ddyfroedd, heb wlaw yn y dull cyffredin: a ffordd ryfeddach na hyny a gymerodd i ddial ar y Moabiaid, drwy iddynt yn eu gwylltineb byrbwyll, a'u hawydd am anrhaith, feddwl mai ffrydiau o waed oedd y ffrydiau dwfr. Y mae gan yr Arglwydd lawer ffordd i noddi ei bobl a'u gwared o'u cyfyngderau; a llawer ffordd hefyd i ddial ar ei gaseion: mŷn wared y rhai a ymddiriedant ynddo, a mŷn afael yn eu holl elynion, er eu darostwng a'u cospi.

VI. Crybwyllir yn nesaf am ei dosturi at wraig weddw mewn cyfyngder, a'r wyrth a gyflawnodd er ei chynorthwyo. Yr oedd y wraig yn weddw i un o feibion y proffwydi. Yr oedd ei gwasgfa yn drom iawn, yn rhy drom i eiriau na dagrau osod allan. Hi a lefodd ar Eliseus, ac a ddywedodd ei chŵyn wrtho, mewn ychydig eiriau. "Dy was, fy ngwr, a fu farw; a thi a wyddost fod dy was yn ofni yr Arglwydd; a'r echwynwr a ddaeth i gymeryd fy nau fab i fod yn gaethion iddo." Arwydda ei geiriau fod cymeriad ei gwr yn adnabyddus i'r proffwyd, ei fod yn ddyn duwiol; ond fod croeswyntoedd amser wedi curo yn ei erbyn; ac iddo golli ei iechyd, a marw, a marw yn dlawd, ac mewn dyled; a bod yr echwynwr newydd ddyfod i gymeryd ei dau fab yn gaethion iddo, fel taliad o'r ddyled. Yr oedd yn rhwygo ei chalon i feddwl am ei dau fab ag oeddynt yn awr yn brif gysur ei bywyd, a'i phrif obaith am gynaliaeth, ar gael eu cymeryd oddiwrthi i fod yn gaethion i'r echwynwr, yr hwn dichon a allasai gael ei dâl drwy foddion tynerach. Gwyddai Eliseus fod ei hadroddiad yn gywir. Yr oedd yn teimlo yn ddwys drosti; a gofynodd, "Beth a wnaf i ti? Mynega i mi beth sydd genyt yn dy dŷ." Dywedodd hithau, Nid oes gan dy law-forwyn yn tŷ, ond ystenaid o olew. Yr oedd ei thŷ wedi myned yn nodedig o dlawd a gwag; nid yn unig yr oedd heb arian, nac addurniadau, na dillad drudfawr; ond yr oedd heb unrhyw ddodrefn, ac heb stôr o luniaeth, nac o ddim arall. Yr oedd y cyfan a feddent wedi eu

gwario, neu eu cymeryd ymaith. Nid oedd yno ddim wedi ei adael ond yr "ystenaid elew." Ac Eliseus a ddywedodd, Dos, cais it lestri oddiallan gan dy holl gymydogion, llestri gweigion, nid ychydig: a phan ddelych i mewn, cau'r drws arnat, ac ar dy feibion, a thywallt i'r holl lestri hyny, a dod heibio yr un a fyddo llawn. Felly hi a aeth oddiwrtho ef, ac wedi iddi hi a'i meibion fenthyca llestri, hi a gauodd y drws arni ei hun ac ar ei meibion, a hwynt hwy a ddygasant y llestri ati hi, a hithau a dywalltodd yr olew. Yr oedd yno weithio prysur, trefnus, a dedwydd. Yr oedd yr olygfa yn gynhyrfus ac effeithiol. Y fam weddw a'r ystenaid olew yn ei llaw, a'i dau fab yn ei hymyl i'w chynorthwyo; un dichon yn symud heibio o'r ffordd y llestri llawnion, a'r llall yn estyn iddi y llestri gweigion a hithau yn tywallt; ond yr oedd ei hystên o hyd yn llawn, hyd yr ymyl, a'r olew yn dal i chwyddo a llenwi fwy fwy, pa fwyaf a dywalltai. Ac wedi llenwi y llestri, hi a ddywedodd wrth ei mab, Dwg i mi eto lestr; dywedodd yntau wrthi, Nid oes mwyach yr un llestr; a'r olew a beidiodd. Ac a beidiodd am nad oedd yno chwaneg o lestri i'w dderbyn, ac yr oedd hi a'i meibion yn cyd-ofidio eisiau eu bod wedi ceisio mwy o lestri. Yr oedd ganddynt ffydd yn y proffwyd, a gwnaethant yn ol ei air; ond buasai yn elw iddynt pe buasai eu ffydd yn fwy, a phe buasent wedi benthyca mwy o lestri gweigion. Yr oedd y proffwyd wedi rhoddi cyfarwyddyd teg a llawn iddi fenthyca gan ei holl gymydogion, lestri gweigion, nid ychydig; am fod y Duw ag oedd yn addaw rhoddi iddi yn holl gyfoethog; ac yn barod i roddi yn helaeth, ac heb ddanod; ac y byddai yn sicr o roddi iddi yn ol ei ffydd. Buasai yn hawdd iddi gael llawer mwy o lestri, pe buasai yn eu ceisio; a diau y buasai yn dda iawn ganddi hi a'i meibion, pan beidiodd yr olew, pe buasent wedi casglu mwy o lestri; ond yr oedd yn rhy hwyr i edifarhau. Yr oedd yr awgrym yn eithaf eglur am iddi fod a'i llestri yn gwbl barod cyn iddi gau y drws a dechreu tywallt, ac yna y cai lon'd y llestri, ac y peidiai yr olew ar ol eu llenwi. Gan fod yr olew mor ddrud-

fawr, ac mor werthadwy, buasai yn dda iawn iddi pe buasai yno fwy o le i'w dderbyn : a diameu fod yr olew hwnw y goreu yn yr holl wlad. Ar ol iddi lenwi y llestri, hi a aeth ac a fynegodd i ŵr Duw. Dywedodd yntau, Dos, gwerth yr olew, a thâl dy ddyled, a bydd di byw, ti a'th feibion, ar y rhan arall. Yr oedd y proffwyd am iddi fod yn onest i dalu ei dyled, ac am iddi fod yn ddedwydd hefyd : yr oedd am iddi hi a'i meibion gael modd i fyw yn anrhydeddus a defnyddiol, ar ol talu y ddyled.

Mae y crybwylliadau hyn am ymddygiad y proffwyd tu ag at y weddw dlawd ddyledog yn dysgu i ni fod yspryd i dosturio wrth rai mewn gwasgfeuon a chyfyngderau yn yspryd gwerthfawr yn ngolwg Duw. Y mae ef yn ewyllysio i'w bobl fod yn garedig a chymwynasgar, a gwneuthur daioni i bawb, ac yn enwedig i'r rhai sydd o deulu y ffydd, a bydd ef yn sicr o gofio i'w cymwynaswyr, ac i'w gorthrymwyr. Y mae hefyd yn yr hanes yn rhoddi i ni awgrym fod digon, a digon byth, o olew gras yn nhrefn fawr yr iachawdwriaeth i lenwi llestri pawb a ddeuant yn mlaen yn ostyngedig a ffyddiog i dderbyn y tywalltiadau ; ac na bydd raid dweyd byth bythoedd yn yr eglwys ar y ddaear, nac yn yr eglwys fawr yn y nef, "Yr olew a beidiodd."

VII. Crybwyllir yn nesaf am ymweliadau y proffwyd â theulu gwraig oludog yn Sunem. Yr oedd Sunem yn dref ar ffordd oedd yn arwain o gyrau dwyreiniol y wlad tua mynydd Carmel. Yr oedd yn sefyll o fewn pum' milldir i fynydd Tabor. Byddai Eliseus yn tramwy yn lled fynych y ffordd hono, ac un diwrnod pan oedd yn myned drwy Sunem, darfu i wraig oludog, hael, garedig, gymwynasgar, oedd yn byw yno, ei gymell i droi i'w thŷ i fwyta bara, a hoffodd ei agwedd ddifrifol, a'i ymddyddanion adeiladol gymaint, fel y dymunodd arno droi i mewn i orphwys a bwyta pa bryd bynag y byddai yn myned heibio. Derbyniodd Eliseus ei gwahoddiad, oblegyd gwyddai fod ei chroesaw yn "groesaw calon a galwai yno i'w fwynhau bob tro y tramwyai heibio. Yr oedd y wraig yn

hoffi ei foes, a'i yspryd, a'i egwyddorion fwy fwy bob tro y troai yno, ac yr oedd yn ei chyfrif yn fraint cael ei groesawu; ac er ei wneud yn fwy cysurus, hi a ddywedodd wrth ei gwr, Wele yn awr mi a wn mai gwr sanctaidd i Dduw ydyw hwn, sydd yn cyniwair heibio i ni yn wastadol. Gwnawn, atolwg, ystafell fechan ar y mur, a gosodwn iddo yno wely, a bwrdd, a stol, a chanwyllbren, fel y tro efe yno, pan ddelo atom ni. Yr oedd yno ystafell fechan dlws iawn, mewn lle iach prydferth ar y mur, wedi ei dodrefnu at archwaeth y proffwyd. Nid oedd yno ddim dodrefn, nac addurniadau afreidiol; ond yr oedd yno bob peth oedd yn eisiau er ei gysur fel pererin ar ei daith: gwely at iddo gysgu a gorphwys, bwrdd at osod bara o'i flaen, stol iddo eistedd arni, a chanwyllbren i ddal ei oleuni pan y dewisai eistedd y nos i fyfyrio. Yr oedd y proffwyd yn teimlo yn ddedwydd iawn yn ei ystafell fechan. Yr oedd yn un mor gryno ac mor gyfleus, mor ysgafn ac mor dawel; ac yr oedd yn teimlo mor ddiolchgar am y fath garedigrwydd, fel y darfu iddo un tro erchi i Gehazi ei was, alw y Sunamees ato, a hi a ddaeth ac a safodd ger ei fron; ac efe a ddywedodd wrthi hi, Wele, ti a ofelaist trosom ni â'r holl ofal yma, beth sydd i'w wneuthur erot ti? A oes a fynych di ei ddywedyd wrth y brenin, neu wrth dywysog y llu? Yr oedd yn barod i ofyn am unrhyw ffafrau o'r llys ar a allai fod er ei lles hi a'i theulu; ond atebodd y wraig yn foneddigaidd, ei bod yn byw yn ddedwydd yn nghanol ei phobl, a bod ganddi bob peth oedd yn eisiau er bod yn gysurus. Yr oedd ei hatebiad yn profi ei bod yn croesawu y proffwyd, nid er mwyn hunan-elw, ond o wir haelfrydigrwydd; nid er mwyn cael derchafiad yn y llys, na chael unrhyw at-daliad felly; ond am fod ganddi fodd a chyfleusdra i ddangos lletygarwch i ŵr Duw, yr hwn oedd yn llafurio yn ddiwyd i wasanaethu ei oes a'i genedl dros Dduw, ac i wneud achos Duw yn foliant ac yn ogoniant drwy'r wlad. Pan ddeallodd y proffwyd nad oedd ei lety-wraig garedig yn disgwyl dim ffafrau felly, gofynodd i Gehazi, Beth gan hyny sydd i'w wneuthur erddi hi? Yr oedd ei ofyniad yn arwyddo

fod ganddo feddwl uchel am graffineb Gehazi; ac yn wir, yr oedd Gehazi yn graff am bethau o'r natur hyny, a dywedodd, Yn ddiau nid oes iddi fab, a'i gwr sydd yn hen. Yr oedd yn gweled fod ganddi gartref llawn, a llawer o olud, ond nad oedd ganddi yr un plentyn i etifeddu ei heiddo, a gwyddai y byddai yn well ganddi adael yr etifeddiaeth i fab nag i estron. Derbyniodd y proffwyd ei gyngor, a dywedodd, Galw hi, ac efe a'i galwodd hi, a hi a safodd yn y drws. Ac efe a ddywedodd wrthi, Yn nghylch y pryd hyn, wrth amser bywiolaeth, ti a gofleidi fab. Hithau a ddywedodd, Nage, fy Arglwydd, gwr Duw, na ddywed gelwydd i'th law-forwyn. Yr oedd hi bron yn yr un yspryd ag oedd Sarah pan y cafodd addewid am Isaac; ond hi a gafodd fab, yn ol gair Eliseus. A'r bachgen a gynyddodd: yr oedd yn blentyn hawddgar a gobeithiol, ac yr oedd yn anwyl iawn gan ei rieni. Ac efe a aeth allan ddydd-gwaith at ei dad i weled y medelwyr. Yr oedd gwres dydd digwmwl ar faes y fedel yn gryf iawn. Yr oedd ergyd tês yr haul yn rhy gryf i gyfansoddiad tyner y bachgen ieuanc, ac efe a ddywedodd wrth ei dad "Fy mhen, fy mhen." Ni feddyliodd ei dad fod yr haul wedi effeithio mor drwm arno, a dywedodd wrth un o'r llanciau, Dwg ef at ei fam; a'r llanc a'i cymerodd ef at ei fam, ac efe a eisteddodd ar ei gliniau hi hyd haner dydd, ac a fu farw. Mae geiriau yr adroddiad yn arwyddo mai un o oedran tyner plentyn, oddeutu pedair oed, ydoedd pan y bu farw. A'i fam a'i cymerodd ef i ystafell gwr Duw, ac a'i gosododd ef i orwedd ar wely gwr Duw, ac a gauodd arno, ac a aeth allan. Gwasgfa drom i'w chalon oedd ei weled yn marw, ond darfu i nerth a chynllun ei ffydd ei chynnal yn awr y brofedigaeth. A hi a alwodd ar ei gwr, ac a ddywedodd, Anfon, atolwg, gyda mi un o'r llanciau ac un o'r asynod, canys mi a redaf hyd at wr Duw, ac a ddychwelaf. Dywedodd yntau, Paham yr ai di ato ef heddyw? Nid yw hi na newyddloer na Sabboth. Hithau a ddywedodd, Pob peth yn dda. Y mae yn amlwg oddiwrth eiriau y gwr fod lle addoliad, ac amserau addoliad, gan y proffwyd ar fynydd Carmel,

fod ganddo allor yno i Dduw Elias, dichon hen allor cymanfa fawr y fuddugoliaeth ar broffwydi Baal; ac y mae'n amlwg fod credinwyr o bell ac agos yn cyrchu yno, yn enwedig ar y newyddloerau a'r Sabbothau, i ymgyngori ag ef, ac â Duw trwyddo ef. Yr oedd y gwr yn rhyfeddu ei bod hi am fyned yno y pryd hyny, gan nad oedd "na newyddloer na Sabboth;" ond amlygodd hi yn deimladwy, ond yn foneddigaidd iawn fod bryd ei chalon ar fyned, ac y byddai y daith, 'er yn un o gryn lafur, er daioni; ac felly ni cheisiodd y gwr ei lluddias i fyned i'r gymdeithas grefyddol, er ei bod yn ddiwrnod anarferol. Yna hi a gyfrwyodd yr asyn, ac a ddywedodd wrth ei llanc, Gýr, a dos rhagot, nac aros am danaf fi i farchogaeth onid archwyf it. Yr oedd yn wraig gref o ran corff a meddwl a chrefydd, yn un o ddyfais ac o yspryd ac ymroad. Felly hi a aeth, ac a ddaeth at wr Duw i fynydd Carmel, a phan welodd gwr Duw hi o bell, efe a ddywedodd wrth Gehazi ei was, wele y Sunamees hono. Rhed yn awr, atolwg, i'w chyfarfod, a dywed wrthi hi, A wyt ti yn iach? A ydyw dy wr yn iach? A ydyw'r bachgen yn iach? Dywedodd hithau, Iach. Nid oedd hi ddim am ymdroi i esbonio'r amgylchiad i Gehazi. A phan ddaeth hi at wr Duw i'r mynydd, hi a ymaflodd yn ei draed ef, a Gehazi a nesaodd i'w gwthio hi ymaith. A gwr Duw a ddywedodd, Gad hi yn llonydd, canys ei henaid sydd ofidus ynddi, a'r Arglwydd a'i celodd oddiwrthyf fi, ac nis mynegodd i mi. Gallasai Gehazi wybod ei bod hi mewn trallod, ac yr oedd yn bur fyrbwyll a nwydwyllt, neu yn rhithsanctaidd, pan yr oedd am ei gwthio hi ymaith. Dichon ei fod wedi sori a moni wrthi, eisiau ei bod wedi ymgrymu iddo ef, ac ymaflyd yn ei draed ef, a dywedyd ei holl neges wrtho ef, gan ei fod ef wedi rhedeg i'w chyfarfod hi, ac wedi ymholi am ei hiechyd hi a'i theulu. Yna hi a ddywedodd wrth wr Duw, A ddymunais i fab gan fy Arglwydd? Oni ddywedais, na thwylla fi? Yna efe a ddywedodd wrth Gehazi, Gwregysa dy lwynau, a chymer fy ffon yn dy law, a dos ymaith: o chyfarfyddi â neb, na chyfarch iddo, ac o chyfarch neb di, nac

ateb ef, a gosod fy ffon i ar wyneb y bachgen. Deallodd y proffwyd neges y wraig ar haner gair, cyn iddi yn brin ddechreu agor yr hanes, ac archodd i Gehazi redeg i Sunem, a gosod y ffon ar wyneb y bachgen; ond yr oedd enaid y bychan wedi myned yn rhy bell i Gehazi fedru ei alw yn ol er cael ffon y proffwyd yn ei law. Gwyddai y fam hyny, a dywedodd wrth y proffwyd, Fel mai byw yr Arglwydd, a byw dy enaid di, nid ymadawaf fi a thi; ac efe a gyfododd, ac a aeth ar ei *hol hi.* Beth bynag oedd ei brysurdeb a'i ludded, ni fedrai omedd cais ffydd y wraig gymwynasgar o Sunem. Yr oedd Gehazi yn gallu rhedeg yn llawer cyflymach na hwy, ac aeth o'u blaen, a gwnaeth yn ol cyfarwyddyd y proffwyd, ond ni ddadebrodd y bachgen. Ni ollyngai angau ei ysglyfaeth tyner wrth i Gehazi fydol ddangos y ffon iddo. A phan ddaeth Eliseus i mewn i'r ty, wele y bachgen wedi marw, yn gorwedd ar ei wely ef: felly efe a aeth i mewn, ac a gauodd y drws arnynt ill dau, ac a weddiodd ar yr Arglwydd; ac efe a aeth i fyny, ac a orweddodd ar y bachgen, ac a osododd ei enau ar ei enau yntau, a'i lygaid ar ei lygaid ef, a'i ddwylaw ar ei ddwylaw ef, ac efe a ymestynodd arno ef, a chynesodd cnawd y bachgen, ac efe a ddychwelodd, ac a rodiodd yn y tŷ i fyny ac i waered, ac a aeth i fyny ac a ymestynodd arno ef, a'r bachgen a disiodd hyd yn seithwaith, a'r bachgen a agorodd ei lygaid. Y mae yn amlwg fod y proffwyd yn teimlo mwy o ryddid ac o nerth wrth weddio yn ddirgel, wedi cau y drws arno, heb neb yno gydag ef ond y bachgen marw a'r Duw byw, na phe buasai y cymydogion wedi ymdyru yno, a'r teulu yno. Nid oedd neb yn yr ystafell gydag ef pan yr oedd yn ymdrechu â Duw, na'r tad, na'r fam, na'i was, na neb arall. Yr oedd ei ffydd yn gref pan yn cychwyn o Carmel, ac y mae'n eglur fod gweddi ei ffydd yn myned gryfach gryfach. Nid gosod ei ffon ar wyneb y bachgen, a chefnu ar ol y cynyg cyntaf, a wnaeth; ond rhoddi ei enau ar ei enau, a'i lygaid ar ei lygaid, a'i galon ar ei galon, ac ymestyn arno; ac fel yr oedd cnawd y bachgen yn cynhesu, yr oedd ei ffydd yntau yn cryfhau ei gafael;

a phan oedd yn rhodio i fyny ac i waered rhwng yr ymestyniad cyntaf a'r ail ymestyniad, yr oedd o hyd yn gwella gafael ei ffydd yn nerth a gras yr Anweledig, a gorchfygodd, a chafodd y fendith. Yr oedd yr odfa hono, yn ei ystafell fechan yn Sunem, yn werth dyfod o Carmel yno. Pwy all ddirnad ei ddedwyddwch a'i orfoledd pan glywodd y bachgen yn tisian, ac yn tisian hyd yn seithwaith, a phan y gwelodd y bachgen yn agoryd ei lygaid? Efe a alwodd ar Gehazi, ac a archodd iddo alw y fam yno, a hi a ddaeth. Dywedodd yntau, Cymer dy fab. A hi a aeth i mewn, ac a syrthiodd wrth ei draed ef, ac a ymgrymodd hyd lawr, ac a gymerodd ei mab, ac a aeth allan. Ofer fyddai i ni geisio darlunio ei theimladau. Atebwyd ei gweddi. Gwobrwywyd ei ffydd. Bytholwyd ei choffadwriaeth. Yr oedd yn anwylach ganddi am Dduw, ac am ei air, ac am ei orsedd, ac am ei broffwyd, ac am ei achos, nag erioed o blaen; a phan gafodd hi ei bachgen hoff, yn y dull rhyfedd hwnw, yr ail waith, gan Dduw, yr oedd yn dlysach yn ei golwg nag erioed, ac yr oedd yn fwy penderfynol nag erioed i'w fagu i'r Arglwydd. Buasem yn hoffi gwybod hanes bywyd bachgen mor uchel ei freintiau, ond nid yw ei hanes i'w gael. Y mae lle i gasglu iddo gofio drwy ei oes y cûr mawr yn ei ben pan ar faes y fedel, a phan yn cael ei gario i'r tŷ, a phan yno ar lîn ei fam, a'r olwg a gafodd ar Eliseus pan yr agorodd ei lygaid o hûn angau, ac am deimladau a geiriau ac agweddau ei fam pan yr aeth allan yn ei llaw o ystafell y proffwyd. Diamheu i'r adgofion am yr amgylchiad ddylanwadu ar ei brofiad, a diamheu i'r amgylchiad ddylanwadu hefyd ar y teulu, ac ar y cymydogion; ond nid yw y Beibl yn rhoddi i ni ddim o'r manylion.

VIII. Un o'r pethau mawrion nesaf a wnaeth Eliseus oedd iachau gwahanglwyf Naaman, tywysog llu brenin Syria. Yr oedd Naaman yn wr mawr yn ngolwg ei arglwydd. Yr oedd yn anrhydeddus yn y llŷs, ac yn y fyddin, a thrwy yr holl wlad; oblegyd trwyddo ef, trwy ei gyngor a'i gadernid ef, yr oedd yr Arglwydd wedi rhoddi ymwared i Syria mewn adeg o

gyfyngder. Yr oedd yn wr cadarn, nerthol, o gyfansoddiad cryf, o gorff hardd golygus, o galon wrol, o feddwl cyflym, o araeth ffraeth synwyrol, ac o foes ac agwedd gwir dywysogaidd : "ond yr oedd yn wahanglwyfus." Yr oedd afiechyd brwnt anaele wedi gafaelyd ynddo. Y mae clefydau a thrallodion yn medru eu ffordd i balasau pendefigion, ac felly yr oedd gwahanglwyf Naaman yn difwyno ei holl anrhydedd, yn ysu ei holl gysuron, yn dyrysu ei holl gynlluniau, ac yn gwywo ei holl obeithion. Yr oedd ei wahanglwyf wedi trechu doniau a medr offeiriaid Rimmon, a meddygon penaf holl wlad Syria. Yr hyn a'i cynhyrfodd i droi ei wyneb tua gwlad Israel i chwilio am feddyginiaeth, oedd cyngor caethforwyn ieuanc o wlad Israel oedd yn gwasanaethu ei wraig. Ni ddywedir o ba le yn Israel yr oedd wedi dyfod, nac i ba lwyth y perthynai ; ond yn unig fod byddinoedd anrheithgar o Syria wedi ei chaethgludo o'i gwlad, ac iddi gael ei chymeryd i deulu Naaman. Nid oedd ond "llances fechan," ond gwyddai yn dda am yspryd, a doniau, a gweithredoedd Eliseus ; ac er bod y Syriaid creulawn wedi ei gorthrymu hi a'i chenedl, yr oedd hi yn barod i wneud yr oll ar a fedrai er daioni iddynt hwy, ac yn enwedig er lles a chysur ei meistr a'i meistres. Yr oedd wedi cael cyfleusderau i wybod yn dda am y trallod trwm oedd gwahanglwyf Naaman yn achosi i'w deulu ; yr oedd yn teimlo drosto, a thros ei wraig a'r teulu ; a hi a ddywedodd, o galon lawn o deimlad, mewn llais ac iaith effeithiol, wrth ei meistres, O na byddai fy arglwydd o flaen y proffwyd sydd yn Samaria, canys efe a'i hiachai ef o'i wahanglwyf. Yr oedd ganddi bob hyder yn ngallu ac ewyllysgarwch y proffwyd oedd yn Samaria i'w iachau. Hysbysodd ei thystiolaeth mewn ychydig o eiriau byrion ac eglur, a gwnaethant argraff ar unwaith ar feddwl ei meistres ; ond er eglured oedd ei thystiolaeth, darfu i rywun, neu rywrai, ei cham-adrodd i Naaman ac i'r brenin. A brenin Syria a ddywedodd wrth Naaman, Dos, cerdda, a mi a anfonaf lythyr at frenin Israel. Ac efe a aeth, ac a ddug gydag ef ddeg talent o arian, a chwe' mil o aur, a deg pâr o

ddillad. Ac efe a ddug y llythyr at frenin Israel, gan ddywedyd, Yn awr, pan ddel y llythyr hwn atat ti, wele, anfonais atat ti Naaman fy ngwas, fel yr iachait ef o'i wahanglwyf. A phan ddarllenodd brenin Israel y llythyr, efe a rwygodd ei ddillad, ac a ddywedodd, Ai Duw ydwyf fi, i farwhau ac i fywhau, pan anfonai efe ataf fi i iachau gwr o'i wahanglwyf? Gwybyddwch gan hyny, atolwg, a gwelwch, mai ceisio achos y mae efe i'm herbyn i. Nid oedd y gaethes fechan wedi son dim—dim haner gair—am frenin Israel, ond yn unig am y proffwyd oedd yn Samaria; eithr tybiodd brenin Syria mai trwy frenin Israel yn rhyw ddull, yr oedd Naaman i ddyfod o hyd i'r feddyginiaeth. Yr oedd y mawrion yn yr oes hono, fel mewn oesoedd ar ol hyny, yn rhy barod i feddwl mai trwy "ddwyfol swydd" y breninoedd yr oedd pob daioni i ddyfod i'w deiliaid. Pan glybu Eliseus rwygo o frenin Israel ei ddillad, efe a anfonodd at y brenin gan ddywedyd, Paham y rhwygaist dy ddillad? deued yn awr ataf fi, ac efe a gaiff wybod fod proffwyd yn Israel. Yr oedd yn ddrwg gan Eliseus fod brenin Israel wedi syrthio i'r fath brofedigaeth yn achos gwahanglwyf Naaman, ac felly parodd iddynt ei anfon ato ef. Yna Naaman a ddaeth, â'i feirch, ac â'i gerbydau, ac a safodd wrth ddrws tŷ Eliseus. Yr oedd ganddo osgordd ardderchog, yr oedd addurn ei feirch a'i gerbydau yn ysplenydd, a diamheu ei fod yn disgwyl i'r olwg arnynt effeithio yn ffafriol ar y proffwyd Eliseus; ond ni ddaeth Eliseus i'r golwg, eithr anfonodd genad, gan ddywedyd, Dos ac ymolch saith waith yn yr Iorddonen, a'th gnawd a ddychwel i ti, a thi a lanheir. Yr oedd y cyngor yn un eithaf eglur a rhadlawn, ac yn hawdd ei wneud; ond Naaman a ddigiodd, ac a aeth ymaith, ac a ddywedodd, Wele mi a feddyliais ynof fy hun, gan ddyfod y deuai efe allan, ac y safai efe, ac y galwai ar enw yr Arglwydd ei Dduw ac y gosodai ei law ar y fan, ac yr iachai y gwahanglwyfus. Yr oedd ei siomedigaeth yn fawr dros bob mesur, oblegyd ei fod wedi meddwl y buasai yn cael cyfle i ddangos ei urddas a'i ddoniau, a'i ddylanwad i'r proffwyd, ac y buasai y proffwyd yn

talu iddo yntau y foes ostyngeiddiaf. Tybiodd y buasai yn hoff iawn gan y proffwyd weled tywysog o'r fath awdurdod a'r fath olud yn dyfod i geisio ei gymorth. Yr oedd wedi tybied ynddo ei hun y buasai y proffwyd, yn ol defod swynwyr y gaudduwiau, yn ysgwyd ei law uwch ei glwyf, neu yn gosod ei law ar y fan, ac yn dweyd ei weddi uwch ei ben, ac yn ei iachau yn ol defod rhodres-waith dewiniaid Yr oedd yn glwyf dwfn i'w falchder i'r proffwyd beidio dyfod i'w olwg. Dylasai wybod fod Duw Israel bob amser yn mynu ei ffordd ei hun i weithio—ei fod yn gweithio holl drefniadau ei drugaredd yn ol cyngor ei ewyllys ei hun, a bod ei broffwydi bob amser i lefaru a gweithredu yn ol ei air a'i gyngor ef; ond yn lle ystyried hyny, ymwylltiodd Naaman, mewn yspryd hollol anheilwng o'i sefyllfa a'i gymeriad fel tywysog synwyrol o wybodaeth ac o brofiad yn chwilio am waredigaeth rhag angau; a dywedodd yn ffroen uchel yn ngwylltineb ei fyrbwylldra, a'i falchder, Onid gwell Abana a Pharpar, afonydd Damascus, na holl ddyfroedd Israel? Oni allaf ymolchi ynddynt hwy ac ymlanhau? Felly efe a drodd, ac a aeth ymaith mewn digter. A'i weision a nesasant, ac a lefarasant wrtho, ac a ddywedasant, Fy nhad, pe dywedasai y proffwyd beth mawr wrthyt ti, onis gwnelsit? pa faint mwy gan iddo ddywedyd wrthyt, Ymolch a bydd lân? Effeithiodd ymresymiad boneddigaidd ac amserol ei weision er dofi llid ei ddigter. Ac efe a aeth i waered, ac a ymdrochodd saith waith yn yr Iorddonen yn ol gair gwr Duw, a'i gnawd a ddychwelodd fel cnawd dyn bach, ac efe a lanhawyd. Buasai yn drwm iawn iddo droi adref yn nwydwylltedd ei falchder, dan ymgyndynu yn erbyn trefn y nefoedd, a chynyg afonydd Damascus yn lle afon cyngor Duw. Bu yn ymyl gwneud hyny, a buasai felly yn gwrthod ei iachawdwriaeth, ac yn dewis angau; ond plygwyd ef i wrando ar lais cyngor cariad a rheswm; cydsyniodd ag ammodau trefn y feddyginiaeth; cafodd felly afael yn y fendith, ac yr oedd mewn yspryd hollol newydd ar ol cael ei lanhau. Yr oedd ganddo galon newydd yn gystal a chnawd newydd. Ac efe a ddych-

welodd at wr Duw, efe a'i holl fintai, ac a ddaeth ac a safodd ger ei fron ef, ac a ddywedodd, Wele, yn awr y gwn nad oes Duw drwy'r holl ddaear, ond yn Israel; am hyny, cymer yn awr, atolwg, rodd gan dy was. Nid oedd modd iddo amlygu mwy o feddwl ac o deimlad, mwy o barch, ac o wylder, ac o ddiolch mewn llai o eiriau. Yr oedd ei agwedd a'i araeth yn engraifft o'r fath uchaf o foneddigeiddrwydd. A phan ddychwelodd mewn yspryd a dull felly i dalu diolch, ac i gynyg ei gydnabyddiaeth, aeth y proffwyd i'w gyfarfod gan lawenhau ei weled mewn tymer mor ostyngedig a diolchgar. Ond pan oedd y tywysog yn cynyg ei rodd, efe a ddywedodd, Fel mai byw yr Arglwydd yr hwn yr ydwyf yn sefyll ger ei fron, ni chymeraf. A Naaman a gymellodd arno ei chymeryd; eto efe a'i gwrthododd. Yna Naaman, yn hŵyl gynesaf ei grefydd, yn llawn sêl ei yspryd mwyaf duwiolfrydig, a ddywedodd, Oni roddir yn awr i'th was lwyth cwpl o fulod o ddaear? canys ni offryma dy was mwyach boeth-offrwm nac aberth i dduwiau eraill, ond i'r Arglwydd. Gallasid meddwl y buasai yn ffyddlawn dros weddill ei oes i Dduw Israel; ac y buasai yn cyhoeddi ei enw, ac yn datgan ei wyrthiau, yn llŷs Syria, a thrwy yr holl deyrnas: ond nid oedd ei galon yn medru hollol ymwrthod â chrefydd y brenin a'i lŷs; yr oedd am gael rhyddid i fyned i dŷ Rimmon gyda'r brenin a'i bendefigion ar ddydd rhodres yr uchel-ŵyl; a dywedodd, Yn y peth hyn yr Arglwydd a faddeuo i'th was; pan elo fy Arglwydd i dŷ Rimmon i addoli yno, a phwyso ar fy llaw i, a phan ymgrymwyf finau yn nhŷ Rimmon, maddeued yr Arglwydd i'th was yn y peth hyn, Caniataodd y proffwyd iddo ei ddymuniad o gael llwyth cwpl o fulod o ddaear Israel, er codi allor i Dduw Israel yn Syria, a dywedodd wrtho, pan oedd yn ymadael, Dos mewn heddwch; ac efe a aeth mewn dedwydd fwriad i beidio aberthu mwyach i dduwiau eraill, ond yn unig i Dduw Israel.

Ond, wedi iddo fyned encyd o ffordd, Gehazi, gwas Eliseus, a ddywedodd, Wele, fy meistr a arbedodd Naaman y Syriad

hwn, heb gymeryd o'i law ef yr hyn a ddygasai efe ; fel mae byw'r Arglwydd, mi a redaf ar ei ol ef, ac a gymeraf ryw beth ganddo ef. A Gehazi a ganlynodd ar ol Naaman, a phan weldodd Naaman ef yn rhedeg ar ei ol, efe a ddisgynodd oddiar y cerbyd i'w gyfarfod ef, ac a ddywedodd, A yw pob peth yn dda ? Dywedodd yntau, Y mae pob peth yn dda. Fy meistr a'm hanfonodd i, gan ddywedyd, Wele, yr awr hon dau lanc o fynydd Ephraim, o feibion y proffwydi, a ddaethant ataf fi, dyro iddynt hwy dalent o arian, a dau bar o ddillad· A Naaman a ddywedodd, Bydd foddlon, cymer ddwy dalent. Ac efe a fu daer arno ef, ac a rwymodd ddwy dalent o arian mewn dwy gôd, a deubar o ddillad ; ac efe a'u rhoddodd at ddau o'i weision i'w dwyn o'i flaen ef. A phan ddaeth efe i'r bwlch, efe a'u cymerth o'u llaw hwynt, ac a'u rhoddodd i gadw yn y tŷ ; ac a ollyngodd ymaith y gŵyr, a hwy a aethant ymaith. Ond efe a aeth i mewn, ac a safodd o flaen ei feistr. Ac Eliseus a ddywedodd wrtho ef, O ba le y daethost ti, Gehazi? Dywedodd yntau, nid aeth dy was nac yma na thraw. Tro annheg iawn wnaeth Gehazi, a'r achlysur o'r fath bwys i gymeriad ei feistr, ac i ogoniant ei Dduw. Yr oedd Gehazi mewn sefyllfa uchel iawn fel gwas i'r proffwyd, sefyllfa o anrhydedd ac awdurdod, sefyllfa o ymddiried pwysig, a dylanwad ëang, sefyllfa o'r rhagorfreintiau puraf a'r cyfleusderau goreu i ddysgu ac arfer egwyddorion duwioldeb, a gallasai ddyfod yn broffwyd enwog a defnyddiol pe buasai ei galon yn ffyddlawn i Dduw, ac i addysg ei athraw ; ond profodd y tro yn eglur fod ei galon ar gybydd-dod. Yr oedd wedi clywed ei feistr yn gwrthod gwobrau Naaman, ac yn eu gwrthod yn y modd mwyaf penderfynol yn enw yr Arglwydd Yr oedd yn gwybod fod gan ei feistr resymau pwysfawr dros hyny ; ond yr oedd yn beio ac yn bychanu ei feistr am eu gwrthod. Fel mai byw yr Arglwydd, ni chymeraf, meddai y proffwyd. Fel mai byw yr Arglwydd, mi a gymeraf, meddai Gehazi. Nid oedd dim modd iddo ddirmygu cymeriad a swydd y proffwyd yn fwy nag y gwnaeth wrth redeg ar ol Naaman. Dy-

feisiodd yn gyfrwys ddrwg y celwyddau mwyaf dybryd er cael ychydig o arian, a deubar o ddillad. Yr oedd wedi bwriadu a chynllunio i gael bod yn wr boneddig trwyadl yn ei ddillad newyddion o Syria, a'r dillad hyny yn rhai o'r defnyddiau goreu allasid gael yn Damascus, a chael digon o arian hefyd yn ei byrsau i ateb i'r dillad ; ond trodd ei gynllun yn siomedigaeth iddo. Gorfu iddo, yn ei bryder i geisio cuddio ei gelwydd a'i gybydd-dod, arfer cyfrwysdra hollol annheilwng o dŷ ei feistr i droi gweision Naaman yn ol o'r bwlch dirgel rhag i Eliseus eu gweled ; a chuddio y dillad a'r arian yn y tŷ rhag i'r proffwyd eu cael, a dywedyd celwydd tlawd dan grynu o flaen ei feistr wrth geisio celu ei ddichellion a'i gelwyddau blaenorol. Nid oedd dim modd i gyfrwysdra a'i gybydd-dod wneud troion mwy dianrhydeddus, a chwerw ofnadwy fu ei gospedigaeth. Yr oedd edrychiad llym y proffwyd yn trywanu ei enaid pan y dywedodd Eliseus, Onid aeth fy nghalon gyda thi, pan drodd y gwr oddiar ei gerbyd i'th gyfarfod di? A ydoedd hi amser i gymeryd arian, ac i gymeryd gwisgoedd, ac olewydd-lanau a gwinllanau, a defaid a gwartheg, a gweision a morwynion? Am hyny gwahan-glwyf Naaman a lŷn wrthyt ti, ac wrth dy hâd yn dragywydd. Nid oedd y ddwy dalent, na'r ddau bâr dillad o ddim cysur iddo pan oedd gwahanglwyf Naaman, yn holl nerth ei lid gwaethaf, wedi ymaflyd ynddo. Yr oedd mor drwm ganddo feddwl am yr arian a'r dillad ag oedd gan Achan i feddwl am y llafn aur, a'r dau can' sicl arian, a'r fantell Babylonig deg. Yr oedd mor drwm ganddo edrych arnynt ag oedd gan Judas i edrych ar ei ddeg ar hugain arian. Collodd ar unwaith ac am byth ei sefyllfa a'i swydd fel gwas Eliseus, ac aeth ymaith o'i wydd yn wahanglwyfus cyn wyned a'r eira. Maglwyd ef yn rhwyd ei gybydd-dod, diffoddodd ei ganwyll, a suddodd o'r golwg i dywyllwch barnedigaeth.

Dichon mai yr addysgiadau mwyaf effeithiol ac ymarferol i ni oddiwrth hanes iachad Naaman ydyw,

1. Y gellir bod yn ddefnyddiol yn mhob cyflwr a sefyllfa.

Gallasid meddwl fod "llances fechan" gaeth, mewn gwlad ddieithr, ac yn mysg pobl rhodresgar, llawn o genfigen yn erbyn ei gwlad, a'i chenedl, a'i chrefydd, yn y sefyllfa fwyaf anfanteisiol i fod yn ddefnyddiol; eto bu o wasanaeth gwerthfawr, nid yn unig i'w meistr a'i deulu, ond i'r ddwy wlad; a bu yn offerynol i dderchafu enw yr Arglwydd, ac i helaethu dylanwad ei broffwydi. Y mae yr ychydig eiriau sydd genym am dani yn arwyddo ei bod yn llances fechan feddylgar, ostyngedig, ufudd, addfwyn, o dymer hawddgar, yn ofni Duw, yn parchu gweinidogaeth ei broffwydi, yn caru ei gwlad, yn hiraethu am ei rhagorfreintiau, ac yn dymuno yn dda i bawb o'i deutu, ac nid allwn yn hawdd feddwl am ei sefyllfa, a'i chymeriad, a'i gwasanaeth, heb deimlo mai y fraint anrhydeddusaf ydyw bod yn ddefnyddiol, a'i bod yn bosibl i bawb fod o ryw ddefnydd, beth bynag fydd eu sefyllfa.

2. Mai yn ol trefn Duw, ac nid yn ol eu mympwy eu hunain, y mae i wahangleifion ysprydol gael iachad: y mae i'r euog gael ei gyfiawnhau, yr aflan gael ei sancteiddio, a'r truan colledig i gael ymgeledd ac iachawdwriaeth. Ni wnai y tro gynt i gynyg dyfroedd Abana a Pharpar pan oedd Duw wedi enwi yr Iorddonen, ni wnai y tro i ymdrochi unwaith, pan yr oedd ef wedi gorchymyn ymdrochi seithwaith. Nid oes yr un ffynon ond ffynon y groes all lanhau pechadur, na dim balm ond balm y groes all ei feddyginiaethu, nac yr un drefn ond trefn Iawn y groes all ei godi i ogoniant.

3. Na bydd addoliad hanerog, fel yr eiddo Naaman, ddim yn gymeradwy yn y nefoedd—ymgrymu yn nhŷ Rimmon bob yn ail ag aberthu ar allor yr Arglwydd. Cario llwyth cwpl o fulod o ddaear Samaria er gwneud lle i'r Arglwydd yn Damascus, ond ymgrymu wedi hyny o flaen allor yr eilun. Nid ellir gwasanaethu Duw a Mammon. Nid oes gysondeb rhwng Crist a Belial; na chydfod rhwng teml Dduw ac eilunod.

4. Fod twyll a bydolrwydd mewn proffeswyr uchel eu breintiau, fel Gehazi, yn sicr o'u hudo, o radd i radd, i wneud llongddrylliad am y ffydd, a'u boddi i ddinystr a cholledigaeth.

IX. Yr hanes nesaf am Eliseus ydyw ei waith yn datguddio cyfrinachau, ac yn dyrysu cynllwynion brenin Syria a'i fyddin. Yr oedd brenin Syria wedi cyhoeddi rhyfel yn erbyn Israel. Ni wyddir yn awr yr achlysur o'r rhyfel hwnw. Golyga rhai amseryddion iddo gael ei enyn yn mhen ychydig fisoedd ar ol i broffwyd Israel iachau tywysog llu brenin Syria o'i wahanglwyf. Os Naaman oedd maeslywydd gelynion Israel y tro hwn, y mae yn brawf galarus o wylltineb tywysogion cymydogaethol i ryfela a'u gilydd. Bernir nad oedd ond oddeutu blwyddyn er pan oedd Naaman wedi bod yn siarad mor barchus am Dduw Israel, ac am ei broffwydi, a'i addolwyr. Cydymgyngorodd brenin Syria a'i gapteniaid wrth gychwyn eu milwyr i'r maes, yn nghylch y drefn effeithiolaf i ddwyn yn mlaen eu milwriaeth. Ond gyda eu bod wedi cytuno ar y ffordd i ymdaith, a'r lle i wersyllu, a'r dull i ymosod, byddai Eliseus yn datguddio eu cynlluniau i frenin Israel, a thrwy hyny yn lluddias eu cyflawniad. Gwnaeth hyny, nid unwaith, ac nid dwywaith. Wrth weled ei gynlluniau dyfnaf a dirgelaf yn cael eu dyrysu felly, cythryblwyd calon brenin Syria. Penderfynodd fod bradwr yn mysg ei gyngorwyr, yn eu bradychu bob tro i frenin Israel, ac yr oedd am wneud ymchwiliad dioed er dyfod o hyd i'r bradychwr ; ond dywedodd un o'i weision wrtho, Nid oes neb, fy arglwydd frenin, yn fradwr yn mysg dy weision ; Eliseus y proffwyd sydd yn datguddio dy gyfrinachau, efe a fynega i frenin Israel y geiriau a lefari di yn nghanol dy ystafell wely. Credodd y brenin ei air ar unwaith, oblegyd yr oedd wedi clywed lawer gwaith o'r blaen am ddoniau a gwyrthiau Eliseus ; ond yr oedd mor ddig gynhyrfus, fel y penderfynodd anfon byddin gref i ddal y proffwyd, a'i ddwyn yn gaeth i Syria. Cafodd allan, drwy ymholi, fod Eliseus yn byw y pryd hyny yn Dothan, ac anfonodd yno feirch a cherbydau, a llu mawr ; a hwy a ddaethant liw nos, ac a amgylchynasant y ddinas. A phan gododd gwas Eliseus—y gwas newydd oedd wedi gael yn lle Gehazi—pan gododd ei was newydd yn fore, a myned allan, wele lu mawr o ryfelwyr

arfog, yn wyr traed, a gwyr meirch, a gwyr cerbydau, yn amgylchynu y ddinas; a gwaeddodd yn ei ddychryn, Aha, fy meistr, pa fodd y gwnawn? Ac Eliseus a ddywedodd wrtho, Nac ofna, canys amlach yw y rhai sydd gyda ni, na'r rhai sydd gyda hwynt. Prin yr oedd y gwas dychrynedig yn gallu credu gair y proffwyd, am nad oedd yn gweled byddin eu hamddiffynwyr. Gweddiodd Eliseus am i'r Arglwydd agor ei lygaid fel y gwelai eu gosgordd, a'r Arglwydd a agorodd lygaid y llanc, ac efe a edrychodd, ac wele y mynydd yn llawn meirch a cherbydau tanllyd o amgylch Eliseus; yr oedd yn fyddin llawer amlach, a llawer ardderchocach ei meirch a'i cherbydau a'i harfau na byddin y Syriaid. Deallodd y gwas erbyn hyn fod mwy o'u tu nag oedd yn eu herbyn. Pan ddaeth llu y Syriaid i lawr o'r mynydd i'r ddinas i ddal y proffwyd, gweddiodd yntau am i'r Arglwydd eu taro â dallineb. A phan oeddynt yno, mewn lle hollol ddieithr, yn ymbalfalu ganol dydd ar y parwydydd, ac ar draws y ceryg a'r ffosydd, heb wybod pa fodd i symud, na pha beth i'w wneud, na phwy i'w ddal, na phwy oeddynt eu gelynion na'u cyfeillion, aeth Eliseus atynt, a dywedodd, Nid hon yw'r ffordd, ac nid hon yw'r ddinas, deuwch a'r fy ol i, a mi a'ch dygaf chwi at y gwr yr ydych chwi yn ei geisio; ond efe a'u harweiniodd hwynt i Samaria, a chawsant weled yno y gwr oeddynt yn ei geisio. Yr oedd yn ddifyr i weled byddin fawr o ddeillion yn rhes hir yn dilyn y proffwyd. Yr oeddynt wedi dyfod yno yn llu mawr arfog i'w ddal ef, ond yr oedd ef yn eu dal hwy. Yr oeddynt hwy wedi arfaethu ei gymeryd ef i gaethiwed, ond yr oedd ef, heb ddim trafferth, yn eu tywys hwy oll yn un llinyn i gaethiwed. Pan ddaethant i Samaria, cyffrodd yr holl ddinas, ac yr oedd yn gynwrf byw drwyddi oll, gweled y proffwyd yn arwain byddin fawr o ddeillion arfog drwy'r pyrth i ganol y ddinas. Pan oeddynt yno yn nghanol y *square* fawr, gweddiodd Eliseus am i'r Arglwydd agor eu llygaid; a'r Arglwydd a agorodd eu llygaid, ac wele yn nghanol Samaria yr oeddynt. Yr oedd golwg wyllt, fel edrychiad ffyliaid arnynt, pan gawsant eu hun-

ain yn nghanol Samaria, a byddinoedd Israel yn eu cylchynu ar bob llaw. Gofynodd brenin Israel i'r proffwyd, Gan daro, a darawaf fi hwynt, fy nhad? Yr oedd yn teimlo yn gryf ac yn wrol, ac yn barod i daro, ac i gymeryd eu meirch, a'u cerbydau, a'u harfau, a'u holl glud yn anrhaith, gan iddynt ddyfod yn arfog i ganol ei wlad, a'i fod wedi eu cael felly i'r ddalfa. Ond dywedodd y proffwŷd, Na tharo: a darewit ti y rhai a gaethiwaist â'th gleddyf ac â'th fwa dy hun? gosod fara a dwfr ger eu bron hwynt, fel y bwytaont ac yr yfont, ac yr elont at eu harglwydd. Gorchfygodd Eliseus eu drygioni trwy ddaioni. Porthodd ei elynion newynog, diododd ei elynion sychedig. Yr oedd yn hyfryd eu gweled yn gwledda ar fwrdd mawr y llŷs, yn nghanol Samaria, a'r proffwyd, a'r brenin a'i holl weinidogion yn dangos iddynt bob caredigrwydd a chroesaw. Ymddygwyd yn anrhydeddus atynt. Arlwywyd iddynt arlwy fawr, yn ol cyngor Eliseus, a hwy a fwytasant, ac a yfasant, ac a ollyngwyd ymaith, a hwy a ddychwelasant at eu harglwydd, i'w ddifyru ef â hanes eu taith. A byddinoedd Syria ni chwanegasant ar yr adeg hono, ddyfod i wlad Israel. Nid oedd dim blŷs dyfod yno eilwaith ar y fyddin hono, rhag eu taro yr ailwaith â dallineb, ac i'r amryfusedd diweddaf droi allan yn waeth na'r cyntaf.

Dylai yr adroddiad yma ddysgu i ni ddau beth yn arbenig:

1. Nad yw y gyfrinach ddirgelaf ddim yn guddiedig oddiwrth Dduw. Ni thywylla y tywyllwch rhagddo ef. Y mae ei lygaid ef ar holl gamrau dyn. Nid oes dywyllwch na chysgod angau lle y gall y rhai sydd yn gweithio anwiredd ymguddio. Y mae uffern yn noeth ger ei fron ef, ac nid oes dô ar ddistryw. Y mae yn clywed yr hyn a lefarir yn y glust yn nghanol yr ystafell wely. Y mae yn deall y meddwl o bell, ac yn barnu meddyliau a bwriadau y galon. Nid oes greadur anamlwg yn ei olwg ef, am yr hwn yr ydym yn son.

2. Mai lliosog a chyflym a nerthol iawn ydynt y byddinoedd o angylion, gwyr y cerbydau tanllyd, sydd gan Dduw i

amddiffyn ei bobl. Gall un o honynt fyned allan a lladd holl gyntaf-anedigion yr Aipht mewn un nos: a gall ladd ag un anadl gant a phedwar ugain a phump o filoedd yn ngwersyll ei elynion. Y mae llengoedd dirif, filoedd o filoedd, a myrddiynau o fyrddiynau o honynt. Nid oes neb all lwyddo yn eu herbyn, na dianc o'u gafael. Dylid gweddio am lygaid agored i'w gweled yn awr yn llenwi y mynyddoedd o'n deutu, ac ymbil am ras i filwrio dan faner eu brenin, fel y byddant oll o'n hochr, drwy holl beryglon a holl boethder y frwydr, ac yna byddwn yn sicr o ddiogelwch a buddugoliaeth. Bydd golwg hardd iawn arnynt ar faes ëang y dydd mawr, pan y byddant yn eu llawn arfogaeth, dan lygad eu tywysog, yn dymchwelyd y gelynion i'w bythol ddinystr, ac yn tywys y gwaredigion i wlad eu buddugoliaeth a'u gorphwysdra.

X.—Crybwyllir yn nesaf am Eliseus yn rhagfynegi helaethrwydd annisgwyliadwy yn Samaria ar adeg o newyn yno. Gallasid disgwyl na buasai y Syriaid, ar ol clywed cymaint am nerthoedd Duw Israel, byth yn cynyg mwyach dyfod i wlad Israel, yn enwedig ar ol clywed adroddiad a chyffes Naaman am ei iachâd, ac adroddiad y rhai a darawid â dallineb am adferiad eu golwg; ond hawdd iawn gan galon falch dyn ydyw ymgaledu yn erbyn Duw. Tua phen blwyddyn ar ol i fyddin y deillion gael eu gollwng adref yn anrhydeddus, cynullodd Benhadad brenin Syria ei "holl lu," ac aeth i fyny i warchae ar Samaria; ac yr oedd y gwarchae mor dýn nes yr oedd y newyn yn drwm alaethus yn y ddinas. Gwerthid pen asyn er pedwar ugain sicl o arian, a phedwaredd ran cab o dom colomenod er pum' sicl o arian. Dwylaw gwragedd tosturiol a ferwasant eu plant eu hunain er dofi cnofeydd y newyn. Fel yr oedd y brenin un tro yn myned heibio ar y mûr, gwraig a lefodd arno ef gan ddywedyd, Achub, fy arglwydd frenin. Dywedodd yntau, Oni achub yr Arglwydd dydi, pa fodd yr achubaf fi di? ai o'r ysgubor neu o'r gwin-wryf? Beth a ddarfu i ti? Hithau a ddywedodd, Y wraig hon a ddywedodd wrthyf, Dyro dy fab fel y bwytaom ef heddyw, a'm mab

inau a fwytawn ni y foru. Felly, ni a ferwasom fy mab i, ac a'i bwytasom ef: a mi a ddywedais wrthi hithau y diwrnod arall, Dyro dithau dy fab fel y bwytaom ef; ond hi a guddiodd ei mab. A phan glybu y brenin eiriau y wraig, efe a rwygodd ei ddillad, ac a aeth heibio ar y mur, a'r bobl a edrychodd, ac wele, sachliain oedd am ei gnawd ef oddi fewn. Ond yr oedd dychrynfeydd y gwarchae, a gwasgfeuon y newyn yn lle gwasgu brenin Israel i'r llwch i ymbil yn ostyngedig ac edifeiriol am drugaredd Duw, yn ei galedu a'i gynddeiriogi yn ei wrthryfel yn erbyn ordinhadau yr Arglwydd; yn lle ymostwng a chydnabod gyda pharchedig ofn ei fod ef a'i dywysogion a'i bobl wedi troseddu cyfammod eu Duw, yr oedd yn taflu y bai at ddrws ei ragluniaeth, ac yn hyf gyhoeddi mai ofer oedd gwasanaethu yr Arglwydd, a dysgwyl wrtho: ac efe a ddywedodd yn rhyfyg ei gynddaredd, Fel hyn y gwnelo Duw i mi, ac fel hyn y chwanego, os saif pen Eliseus mab Saphat arno ef heddyw. Yr oedd yn ofnadwy ei glywed yn tyngu i'r Arglwydd y mynai ladd ei broffwyd y diwrnod hwnw; ond nid allai brenin Israel na brenin Syria ychwaith gael pen Eliseus mor hawdd ag oeddynt yn dychymygu. Yr oedd Eliseus yn eistedd yn ei dŷ, a'r henuriaid yn eistedd gydag ef. A'r brenin a anfonodd wr o'i flaen; ond cyn dyfod y genad at Eliseus, efe a ddywedodd wrth yr henuriaid, A welwch chwi fel y r anfonodd mab y llofrudd hwn i gymeryd ymaith fy mhen i? Edrychwch pan ddêl y genad i mewn, cauwch y drws, a deliwch ef wrth y drws; onid yw trwst traed ei arglwydd ar ei ol ef? Ac efe eto yn ymddyddan â hwy, wele y genad yn dyfod i mewn ato ef, ac yn dywedyd, wele y drwg hwn sydd oddiwrth yr Arglwydd, paham y dysgwyliaf oddiwrth yr Arglwydd mwy? Gyda hyny, yr oedd y brenin ei hun, a'i dywysogion wedi cyrhaedd yno i ladd y proffwyd. Ond gyda gwedd hyf sobr, a chyda llais o nerth ac awdurdod, Eliseus a ddywedodd, Gwrandewch ar yr Arglwydd: Fel hyn y dywed yr Arglwydd, Yn nghylch y pryd hyn y foru y gwerthir sat o beilliad er sicl, a dau sat o haidd er sicl, yn mhorth Samaria.

Yna y tywysog yr oedd y brenin yn pwyso ar ei law, a atebodd wr Duw, ac a ddywedodd, Wele, pe gwnai yr Arglwydd ffenestri yn y nefoedd, a fyddai y peth hyn? Yr oedd swn anffyddiaeth yn ei iaith, ac yr oedd yn taflu y dirmyg mwyaf ar olud rhagluniaeth Duw, ac yr oedd ei ryfyg yn arswydus pan yn codi ei lef felly mor gyhoeddus yn nghlyw y proffwyd, a'r brenin, a'r henuriaid, a'r tywysogion yn erbyn addewid trugaredd Duw: ac arswydus oedd dedryd uniongyrchol gwr Duw yn ei erbyn, Wele, ti a'i gweli a'th lygaid, ond ni fwytai o hono. Y mae adroddiad byr y Beibl o'r modd y daeth geiriau gwr Duw i ben yn hynod o darawiadol. Ac yr oedd pedwar gwr gwahanglwyfus wrth ddrws y porth, a hwy a ddywedasant wrth eu gilydd, Paham yr ydym ni yn aros yma nes ein meirw? Os awn i mewn i'r ddinas, newyn sydd yn y ddinas, a ni a fyddwn feirw yno; ac os trigwn yma, ni a fyddwn feirw hefyd; am hyny deuwch yn awr, ac awn i wersyll y Syriaid: o chadwant ni yn fyw, byw fyddwn; ac os lladdant ni, byddwn feirw. A hwy a gyfodasant ar doriad dydd i fyned i wersyll y Syriaid, a phan ddaethant at gwr eithaf eu gwersyll, wele, nid oedd neb yno. Canys yr Arglwydd a barasai i'r Syriaid glywed trwst cerbydau, a thrwst meirch, trwst llu mawr; a hwy a ddywedasant wrth eu gilydd, Wele, brenin Israel a gyflogodd i'n herbyn ni freninoedd yr Hethiaid, a breninoedd yr Aipht i ddyfod arnom ni. Am hyny, hwy a gyfodasant, ac a ffoisant ar lasiad y dydd, ac a adawsant eu pebyll, a'u meirch, a'u hasynod, sef y gwersyll fel yr oedd, ac a ffoisant am eu heinioes. Ni bu byddin erioed mewn "*panic*" gwylltach. Yr oedd cynwrf ei dychryn yn annarluniadwy. Buasai mor hawdd i'r Duw barodd iddynt glywed meirch a cherbydau y llu mawr, ddwyn llu mawr yn ddisymwth ar eu gwarthaf, fel na buasai modd iddynt ddianc. Ond eu dychrynu i ffoi tuag adref, ac nid eu dyfetha oedd amcan yr Arglwydd. Yr oedd y trwst mor ofnadwy yn eu clustiau fel yr oeddynt yn tybied fod meirch a cherbydau y gelyn bron ar eu sodlau, ac yr oedd eu ffoedigaeth ar lasiad y dydd, a hi eto yn dywyll, drwy y

llaid a'r dyrysni, wedi gadael eu harfau a'u holl eiddo ar ol, heb reol na threfn ; ond pob un yn rhedeg ac yn rhuthro ac yn ymwthio am ei fywyd, ac yn tybied bob moment ei fod a'r syrthio dan draed y gelyn.

A phan ddaeth y rhai gwahanglwyfus hyd gwr eithaf y gwersyll, hwy a aethant i un babell, ac a fwytasant, ac a yfasant, ac a gymerasant oddiyno arian, ac aur, a gwisgoedd, ac a aethant, ac a'u cuddiasant, ac a ddychwelasant, ac a aethant i babell arall, ac a gymerasant oddiyno, ac aethant ac a'u cuddiasant. Yna y dywedodd y naill wrth y llall, nid ydym ni yn gwneuthur yn iawn, y dydd hwn sydd ddydd llawenchwedl, ac yr ydym ni yn tewi a son ; os aroswn ni hyd oleuni'r bore, rhyw ddrwg a ddigwydd i ni, deuwch gan hyny yn awr, ac awn fel y mynegom i dŷ'r brenin. Felly hwy a ddaethant, ac a waeddasant ar borthor y ddinas, a hwy a ddywedasant, Daethom i wersyll y Syriaid, ac wele nid oedd yno neb, na llais dyn, ond y meirch yn rhwym, a'r asynod yn rhwym, a'r pebyll megys yr oeddynt o'r blaen. Ac efe alwodd ar y porthorion, a hwy a'i mynegasant i dŷ y brenin oddifewn. Yspryd angharedig a hunanol iawn oedd yn y gwahangleifion ar y cyntaf, yr oeddynt am geisio diogelu yr holl anrhaith a'r bwydydd iddynt eu hunain, pan yr oedd eu cymydogion yn eu hymyl yn marw o newyn ; ac wrth fyned o'r naill babell i'r llall gan fwyta ac yfed yn mhob un, yr oeddynt mewn perygl uniongyrchol o adael i'w gwanc eu lladd ar ol eu hir ympryd ; ond gwelsant y perygl iddynt golli y fraint o gludo y newydd da i'w cymydogion, a daeth egwyddorion ac yspryd gwell i'w llywodraethu. Pan ddaeth y newydd i'r ddinas, cyfododd y brenin liw nos, ac a ddywedodd wrth ei weision, Mynegaf yn awr i chwi yr hyn a wnaeth y Syriaid i ni : gwyddent mai newynog oeddym ni, am hyny aethant ymaith o'r gwersyll i ymguddio yn y maes, gan ddywedyd, Pan ddelont hwy allan o'r ddinas, ni a'u daliwn hwynt yn fyw, ac a awn i mewn i'r ddinas. Ac un o'r gweision a atebodd ac a ddywedodd, Cymer yn awr bump o'r meirch a adawyd, ac anfonwn, ac ed-

rychwn. Felly hwy a gymerasant feirch dau gerbyd; a'r brenin a anfonodd ar ol y Syriaid gan ddywedyd, Ewch ac edrychwch. A hwy a aethant ar eu hol hwynt hyd yr Iorddonen, ac wele yr holl ffordd ydoedd yn llawn o ddillad a llestri y rhai a fwriasai y Syriaid ymaith wrth frysio, a'r cenadau a ddychwelasant, ac a fynegasant i'r brenin. Yr oedd yn naturiol i'r brenin ddychymygu fod gan y Syriaid ryw gynllun, neu gynllwyn, i gymeryd y ddinas trwy ddichell, ac yr oedd yn ddoeth iddo fynu boddhad eu bod wedi ffoi cyn i borth y ddinas gael ei agor; ond yr oedd yn dangos anffyddiaeth a chyndynrwydd ei galon wrth beidio ymgyngori â gwr Duw, gan ei fod ef y dydd cyn hyny wedi rhagfynegi am y waredigaeth. Pan ddeallodd y bobl fod chwedl y gwahangleifion yn wir, yr oedd yno redeg ac ymwthio gwyllt arswydus, drwy fod pob un yn ei newyn a'i syndod, am fod mewn pryd i gael rhan o'r lluniaeth a'r anrhaith. A'r brenin a osododd y tywysog yr oedd yn pywso ar ei law i gadw trefn yn y porth, ond y bobl yn eu hawydd a'u brys poeth i gael eu rhan o'r anrhaith a'i mathrasant fel y bu efe farw. A bu, y dydd hwnw, megys y dywedodd gwr Duw wrth y brenin, farchnad fawr iawn yn mhorth Samaria, a gwerthid yno sat o beilliaid er sicl, a dau sat o haidd er sicl; a chafodd y tywysog anffyddiog weled hyny a'i lygaid, ond ni chafodd fwyta o hono, canys y bobl, wrth ymwthio, a'i mathrasant ef fel y bu farw. Dylai adroddiad fel hyn beri i ni ystyried yn

1. Ei bod o bwys anrhaethadwy i ni bob amser gredu holl eiriau Duw, canys ein bywyd ni ydyw credu ac ufuddhau ei dystiolaethau ef.

2. Y bydd trwst meirch a cherbydau byddinoedd ei lid ef yn ddychrynadwy iawn i'w elynion pan y byddant yn gwylltio yn eu brys i geisio ffoi yn y tywyllwch, ac yn dyrysu yn y glyn, ac yn suddo yn ymchwydd yr Iorddonen.

3. Y dylid bob amser frysio heb oedi dim i gyhoeddi pob newydd da fydd o les i drueiniaid ar drengu. Pe buasai y pedwar gwr gwahanglwyfus yn ymdroi drwy'r dydd yn y

gwersyll i wledda, ac i guddio arian ac aur a gwisgoedd, ac i orphwys a llawenychu yn nghanol helaethrwydd, gallasai eu cymydogion yn y ddinas fod heb wybod drwy y dydd hwnw, a thrwy y nos ddilynol, am yr holl lawnder oedd yn eu hymyl: a diau y buasai lluoedd yn meirw o newyn, ond gofynasid eu gwaed ar law y rhai fuasai wedi cadw y newydd da oddiwrthynt. Os gadawn ni i neb o'n cymydogion farw o newyn am fara y bywyd, pan y mae pob helaethrwydd yn eu cyrhaedd, a ninau yn esgeuluso eu cymell at fwrdd y wledd, gofynir eu gwaed ar ein dwylaw ni. Y mae lle i ofni fod llaweroedd yn treulio ymaith ddydd y "llawen chwedl" i wledda o babell i babell, ac i geisio cuddio trysorau a gwisgoedd iddynt eu hunain, tra y mae eu cymydogion yn meirw eisiau cael eu gwahodd at yr arlwy rad sydd yn eu hymyl.

Crybwyllir rhai amgylchiadau eraill yn hanes Eliseus na chawn ni ddim eu hadrodd yn awr, megys ei waith yn pereiddio y cawl ag oeddid wedi wenwyno â "bresych gwylltion" mewn camgymeriad; ei waith yn porthi can' wr ag ugain teisen o haidd; ei waith yn peri i'r haiarn nofio pan oedd yn dysgu i feibion y proffwydi ëangu eu terfynau; ei waith yn cyfarwyddo y Sunamees a'i theulu i adael eu gwlad drwy amser y saith mlynedd newyn, ac i gael eu hetifeddiaeth yn ol ar eu dychweliad; a'i waith yn wylo yn ngwyneb Hazael wrth feddwl am y drygau a wnai efe i feibion Israel.

Yr oedd amgylchiadau ei farwolaeth fel helyntion ei fywyd, yn rhai tra nodedig. Daeth Joas, brenin Israel, i ymweled ag ef, pan oedd yn glaf ar ei wely angau; a wylodd y brenin ar ei wyneb wrth feddwl fod y wlad yn ymyl ei golli; a llefodd, fel y llefasai Eliseus wrth golli Elias, "O, fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion." Archodd y proffwyd i'r brenin gymeryd bwa a saethau, ac agor y ffenestr tua'r Dwyrain, tua gwlad Syria, a gosod ei law ar y bwa; a gosododd yntau ei ddwylaw ar ddwylaw y brenin, a dywedodd, Saetha, ac efe a saethodd; a dywedodd y proffwyd, Saeth ymwared yr Arglwydd, a saeth ymwared rhag Syria; a thi a darewi y Syriaid

yn Aphec, nes eu difa. Ac efe a ddywedodd hefyd wrth y brenin, Taro y ddaear, ac efe a darawodd dair gwaith, ac a beidiodd. A gwr Duw a ddigiodd wrtho ef am na buasai yn taro yn drymach, ac yn amlach ; a dywedodd, Dylasit daro bump neu chwech o weithiau, yna y tarcwsit Syria nes ei difa, yn awr tair gwaith y tarewir Syria. Ac Eliseus a fu farw yn llawn o ddyddiau, dyddiau o lafur, a ffyddlondeb, a defnyddioldeb, ac anrhydedd : ac yr oedd ei enw yn adnabyddus drwy'r holl wledydd, a bu galar mawr ar ei ol. A minteioedd y Moabiaid a ddaethant i'r wlad y flwyddyn hono ; a phan oeddynt yn claddu gwr, mewn brys, hwy a fwriasant y corff i feddrod Eliseus ; a phan aeth i lawr, a chyffwrdd ag esgyrn Eliseus, efe a ddadebrodd, ac a gyfododd ar ei draed. Y mae esgyrn y gorthrymydd annuwiol yn llawn o bechod, yr hwn a orwedd gydag ef yn y pridd ; ond bendith a orphwys ar lwch y duwiol, i'w wylio tra yr huna yn nistawrwydd a llonyddwch ei feddrod.

DEWISIAD MOSES.

"Trwy ffydd, Moses, wedi myned yn fawr, a wrthododd ei alw yn fab merch Pharaoh ; gan ddewis yn hytrach oddef adfyd gyda phobl Dduw, na chael mwyniant pechod dros amser ; gan farnu yn fwy golud ddirmyg Crist, na thrysorau yr Aipht : canys edrych yr oedd efe ar daledigaeth y gobrwy. Trw ffydd y gadawodd efe yr Aipht, heb ofni llid y brenin : canys efe a ymwrolodd fel un yn gweled yr anweledig. Trwy ffydd y gwnaeth efe y pasc, a gollyngiad y gwaed, rhag i'r hwn ydoedd yn dinystrio y rhai cyntaf-anedig gyffwrdd â hwynt. Trwy ffydd yr aethant trwy y môr coch, megis ar hyd tir sych : yr hyn pan brofodd yr Aiphtiaid, boddi a wnaethant."—Heb. 11. 24—29.

Ystyrir Moses fel un o'r rhai dysgleiriaf ei dduwioldeb a'i ddoniau, ac eangaf ei ddylanwad a'i ddefnyddioldeb o holl

broffwydi yr Hen Destament. Nodir yn yr adnodau a ddarllenwyd,

I. Brif ranau ei ymddygiad pan yn dewis ochr pobl Dduw.

1. Gwrthododd gymeryd ei alw yn fab merch Pharaoh. Yr oedd y Dywysoges freninol, merch Pharaoh,—nid un o'i ferched ond ei ferch, ei unig ferch, a'i etifeddes, wedi cael Moses, pan yn blentyn tri mis oed, mewn cawell bychan, yn mysg yr hesg, ar lan yr afon; ac wedi ei dynu allan: ac yr oedd ei dlysni a'i ddagrau wedi tyneru ei chalon, ac enill ei serch fel y penderfynodd ei fagu a'i fabwysiadu i fod yn fab iddi ei hun. Dygodd ef i fynu drwy y prif ysgolion i fod yn ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aiphiaid, yn eu hanes, eu hiaith, eu cyfreithiau a'u crefydd, eu celfyddydau a'u gwybodaethau, eu moesau a'u defodau. Yr oedd yn un o'r dynion harddaf a chryfaf; mwyaf dysgedig a boneddigaidd yn yr holl wlad. Yr oedd yn "nerthol mewn geiriau a gweithredoedd;" a bu'n llenwi swyddau uchaf yn ei llysoedd a'i byddinoedd, a gwnaed ef yn etifedd y freniniaeth, a sefydlwyd, drwy y ffurfiau manylaf, ei ditl iddi. Yr oedd coron, a gorsedd, a theyrnwialen yr Aipht—yr oedd yr urddas penaf, a'r awdurdod uchaf, a'r goludoedd goreu, y meirch a'r cerbydau, y palasau a'r parciau, y gerddi a'r gwinllanoedd, a'r holl drysorau breninol, yn ei olwg, yn ei gyrhaedd, yn ei ymyl, drwy rinwedd ei berthynas â merch y brenin; ond gwrthododd y cyfan, yr holl enw, a'r holl elw. Mae'r geiriau a ddefnyddir yn gryfion ac yn darawiadol, "Gwrthod cymeryd ei alw yn fab merch Pharaoh;" y dywysoges gyfoethocaf, anrhydeddusaf, foneddigeiddiaf yn yr holl fyd; y dywysoges dirion dosturiol ag oedd wedi gosod ei serch arno, ac wedi bod yn oludog o garedigrwydd tu ag ato; y dywysoges ag oedd yn parhau i hoffi fwy-fwy ei brydferthwch, a'i nerth, a'i gyrhaeddiadau, a'i ddoniau, tywysoges ag oedd wedi mynu cofrestru ei enw yn llyfrau y Llywodraeth fel ei mab a'i hetifedd, tywysoges ag oedd yn disgwyl i bawb ei "alw" yn fab iddi; ac yr oedd pawb yn ei anrhydeddu fel y cyfryw; ac yr oedd ei enw yn myned yn uwch, a'i

barch yn fwy o hyd. Yr oedd Pharaoh a'i dywysogion, a'i gyngorwyr, a'i gapteniaid, yn edrych arno fel etifedd yr orsedd: ond "gwrthododd" yr holl anrhydedd cysylltiedig â'r enw o fod yn fab merch Pharaoh. Nid y Dywysoges ddarfu dori ei pherthynas ag ef, a'i ddiarddel. Nid y brenin a'i ddeddfwyr ddarfu wadu ei hawl a'i ditl fel ei hetifedd: na, yr oedd mor boblog ac mor gymeradwy drwy holl gylchoedd uchaf y deyrnas ag y bu tywysog breninol, neu etifedd coron, erioed: Yr oedd pawb yn hoffi gweled tywysog o'r fath nerth a'r fath harddwch, o'r fath addysg a'r fath ddoniau yn sefyll wrth droed yr orseddfainc; ond efe "wrthododd" gymeryd ei alw yn fab merch Pharaoh. A dichon na ddarfu i neb, na chyn hyny, nac wedi hyny, droi ei gefn ar fwy o fawredd daearol er mwyn crefydd.

2. Dewisodd yn hytrach oddef adfyd gyda phobl Dduw. Y mae hyny yn tybied ei fod yn dewis eu cymeriad a'u cyflwr, eu gofidiau a'u gobeithion; ei fod am fwrw ei goelbren yn eu mysg; am gael lle yn eu gwersylloedd, ac enw yn eu côf-lyfrau; am gymeryd ei ran o'u gofalon, a chael rhan o'u cysuron. Ei fod yn dewis eu hegwyddorion a'u cyffes, eu grasau a'u profiad, a'u rhodiad; ei fod am blygu i'w cyfreithiau, a chael bod dan ymgeledd eu triniaethau; ei fod am gymdeithas eu dagrau a'u caniadau, a'u gweddiau, a'u disgwyliadau, a'u ffydd, a'u cariad. Yr oedd yn foddlon i gymeryd yr adfyd a'i tlodi, y trallodion a'r gorthrymderau, y gwawd a'r erlid. Yr oedd am deithio gyda hwy drwy'r tymhestloedd, a chael eistedd gyda hwy dan wenau yr heulwen; am fod gyda hwy yn y llafur, a chyda hwy yn yr orphwysfa; gyda hwy drwy y filwriaeth, a chyda hwy yn rhannu'r yspail; gyda hwy yn eu galar-wisgoedd, a chyda hwy yn eu gynau gwynion; gyda hwy yn dwyn y cleddyf, a chyda hwy yn cario'r palmwydd: gyda hwy ar eu pererindod drwy'r anial; a chyda hwy byth gartref yn y wlad well.

3. Gwnaeth y Pasg a gollyngiad y gwaed rhag i'r hwn ydoedd yn dinystrio y cyntaf-anedig gyffwrdd â hwynt. Y mae hyn yn tybied ei fod wedi cymeryd arno ofal pwysfawr y swydd

uchel o fod yn flaenor ac yn arweinydd iddynt. Dadleuodd eu hachos yn llŷs Pharaoh, nid yn unig drwy resymau a deisyfiadau, ond drwy arwyddion a rhyfeddodau mawrion a nerthol; cymerodd arno y gofal o gyflwyno eu cwynion i Dduw, ac o esbonio yn ol iddynt hwythau ordinhadau y nefoedd; ac fel eu dyddiwr, a'u deddfwr, a'u harweinydd; trefnodd gyda golwg ar ddull ac amser eu cychwyniad o wlad y caethiwed; a chyfarwyddodd hwy yn fanwl i baratoi oen y Pasg, a thaenellu y gwaed ar y ddau ystlys bost ac ar gapan y drws, ac i'w fwyta wedi gwregysu eu lwynau, a'u hesgidiau am eu traed, a'u ffyn yn eu dwylaw, a bwyta ar ffrwst, fel swper eu hymadawiad; fel gwledd Pasg yr Arglwydd pan aeth heibio i'w tai am eu bod dan arwydd y gwaed; fel gwledd eu gwaredigaeth, a gwledd eu cyfamod eu bod yn eu rhoddi eu hunain dan nodded ac arweinyddiaeth yr Arglwydd. Cymerodd Moses arno y gofal o sefyll rhwng yr Arglwydd a'r bobl; ac nid gofal o fychan bwys ydoedd bod yn gyfryngwr cyfamod goruchwyliaeth yr Hen Destament.

4. Gadawodd yr Aifft heb ofni llid y brenin. Gadawodd yr Aipht ddwywaith. Y tro cyntaf pan oedd yn ddeugain mlwydd oed, am iddo ddial cam Hebrewr ar Aiphtwr, oedd yn ei orthrymu. Nid peth bach i un o'i sefyllfa ef oedd gadael yr Aipht. Y wlad ffrwythlonaf, brydferthaf, fwyaf diwylliedig a chyfoethog y pryd hyny ar yr holl ddaear; gadael golygfeydd hyfryd glenydd y Nile, rhodfeydd y llenyrch blodeuog, a gerddi y pêrlysiau, a'r llwyni gwyrddion cauadfrig, a'r perllanau a'r gwinllanoedd; a meusydd llydain yr ŷdau toreithiog, a'r porfeydd breision meillionog: gadael yr Aipht, gwlad y pyramidiau, a'r temlau, a'r colegau, a'r palasau ardderchocaf yn y byd: gadael yr Aipht gwlad magwrfa dysgeidiaeth, athroniaeth a chelfyddyd. Gadael yr Aipht pan oedd wedi dringo i le uchaf y dosbarth blaenaf o'r dysgedigion a'r doethion: a gadawodd yr Aipht i fod yn bererin ac yn alltud mewn gwlad ddieithr: gadawodd rwysg ac urddas llŷs yr Aipht i fod yn fugail defaid yn nhir Midian. Gadawodd gymdeithas

doethion, dysgedig, am fywyd o unigedd mewn anialdir estronol. Yr oedd hyny yn gyfnewidiad mawr iawn yn amgylchiadau ei fywyd; ond yr oedd gadael yr Aipht yr ail waith, fel arweinydd i ddeuddeg llwyth Israel, fel blaenor i chwe' chan mil o wŷr traed, heblaw plant, a phobl gymysg lawer gyda hyny, yn llawer trymach ac anoddach gorchwyl. Yr oedd llawer mwy o drafferth ac o bryder yn gysylltiedig a'i ail ymadawiad na'r ymadawiad cyntaf; arwain myrddiynau felly o bob oed a gradd heb wybod pa fodd yr oeddynt i ymdaith, na pha fodd yr oeddynt i gael ymborth ar eu teithiau. Rhyfedd oedd yr olygfa eu gweled yn cychwyn ar ffrwst, a'r toes ar eu hysgwyddau, heb ei lefeinio, o Rameses i Succoth, lle y pobasant eu toes yn deisenau croyw; ac o Succoth i Etham, yn nghwr yr anialwch; ac yna yn troi o Etham i Pihahiroth o flaen Baalzephon, ac yna yn gwersyllu yn Migdol; ac oddiyno drwy'r môr, yr hyn pan brofodd yr Aiphtiaid boddi a wnaethant. Dyna yn ol ein testyn, oedd prif ranau ei ymddygiad: Gwrthod cymeryd ei alw yn fab merch Pharaoh. Dewis adfyd pobl Dduw. Sefydlu y Pasg, a gadael yr Aipht. Crybwyllwn yn

II. Brif ragoriaethau ei ymddygiad.

1. Gwnaeth ei ddewisiad ar ol dwys ystyriaeth o gysylltiadau y ddwy ochr. Yr oedd wedi myned yn fawr; yn llawn deugain mlwydd oed. Yr oedd ei feddwl yn ei nerth, ei brofiad yn ei addfedrwydd. Yr oedd wedi cael cyfle i bwyso, ac i gyd-bwyso y ddau fath drysorau, i ystyried natur y ddau wasanaeth, ac i astudio cymeriad y ddau bobl. Yr oedd wedi troi y peth yn ei feddwl, ac edrych arno yn ei wahanol gysylltiadau a'i ganlyniadau. Nid mewn nwyd o fyrbwylldra, nac mewn llewyg o ddychryn, nac yn ngwres unrhyw glefyd y gwnaeth ei ddewisiad. Yr oedd yn gwbl argyhoeddedig mai Duw Israel oedd yr unig wir a'r bywiol Dduw; ac nad oedd duwiau yr Aipht ond oferedd, a defodau eu gwasanaeth ond twyll, ac y terfynai mewn siomedigaeth. Yr oedd ei ddeall a'i galon yn cyd-dystiolaethu ei fod yn gwneud dewisiad doeth, ac uniawn, ac enillfawr.

2. Gwnaeth ei ddewisiad mewn yspryd gwrol a llwyr benderfynol. Gwyddai y cynhyrfid llid, llid mawr, y llid creulonaf i'w erbyn, oblegyd ei benderfyniad i ymwrthod â duwiau yr Aipht a holl ddeniadau eu gwasanaeth. Gwyddai yn dda y tynai i'w erbyn lid y brenin, a llid gweinidogion ei lŷs, a llid capteniaid ei fyddinoedd, a llid offeiriaid y temlau, a llid y dewiniaid a'r swynwyr, a holl ddysgedigion y wlad; ond aeth rhagddo yn wrol "heb ofni llid y brenin," na llid neb o wŷr ei lysoedd, na gwŷr ei demlau, na gwŷr ei golegau. Gwyddai yn dda y cai ei lawn ran o'r dirmyg mwyaf a fedrai y byd daflu i'w wyneb, a llwytho ar ei gymeriad, ond aeth rhagddo heb ofni y dirmyg. Gwyddai y byddai gyrfa pobl Dduw yn un o lafur a lludded, a'u bywyd yn fywyd o iselder a thlodi; ac y byddai raid iddo "oddef adfyd" wrth gymeryd ei ran gyda hwy, ond aeth rhagddo heb ofni na'r llafur, na'r tlodi, na'r adfyd, yn yr yspryd mwyaf gwrol.

3. Gwnaeth ei ddewisiad yn y dull mwyaf cyhoeddus. Rhoddodd gyfle i'r Aiphtiaid ac i'r Israeliaid i wybod ei farn a'i deimlad, ei ddewisiad a'i benderfyniad: a chafodd offeiriaid a bugeiliaid tir Midian, a breninoedd yr Amoriaid a'r Moabiaid, a duciaid Edom, a meibion Ammon, a chewri Amalec a Philistia, a holl dywysogion tir Canaan, wybod ei brofiad a'i broffes. Nid oedd arno gywilydd arddel ei ochr; ac yr oedd yn ewyllysgar i bawb, o bob gwlad, gael gwybod ei benderfyniad.

4. Parhaodd o'r un farn, a glynodd wrth ei benderfyniad drwy holl helyntion ei fywyd, a holl gyfnewidiadau ei oes. Ni siglodd ei farn; ni newidiodd ei brofiad; bu yn ddiymod yn ei broffes; ac yn ffyddlawn i gyfamod ei Dduw. Cadwodd at ei ddewisiad drwy y deugain mlynedd y bu yn nhir Midian mewn unigedd anghyhoedd yn bugeilio praidd Reuel. Ni newidiodd ei farn pan yn cyhoeddi ei genadwri wrth Pharaoh, ac yn gofyn am ryddhad plant Israel o'u caethiwed; ac ni soniodd, ac ni feddyliodd am droi yn ol i'r Aipht drwy holl brofedigaethau taith fawr yr anialwch. Yr oedd llwythau

Israel yn fynych, ac hyd yn nod eu henuriaid a'u blaenoriaid, mewn ysbryd anffyddiog am droi yn ol; ond parhaodd Moses yn ffyddlon i'w gred a'i ddewisiad drwg bob profedigaeth, ac yn mhob man; pa un bynag a'i ymresymu ag Israel y byddai oblegyd eu hangrhediniaeth a'u grwgnachrwydd a'u hanufudd-dod, ai ynte ar y mynydd y byddai mewn cymundeb â Duw, ac yn derbyn y gyfraith o'i ddeheulaw. Glynodd yn ddisigl yn ei farn a'i gyffes hyd y diwedd, nes cael ei alw adref at ei bobl i ogoniant. Crybwyllwn yn

III. Egwyddorion cynhyrfiol ei ymddygiad.

1. Yr oedd wedi dysgu adwaen gwagedd ac oferedd y byd. Yr oedd wedi cael gweled ei ogoniant, wedi cael profi ei fel-ysderau, wedi cael meddu ei oludoedd. Yr oedd wedi cael tymor hir heuliog i fyw yn nghanol ei rwysg, ac wedi cael cyfle teg i fwynhau ei fawredd a'i fri, ei wleddoedd a'i drysorau; a'i brofiad oedd eu bod, yn lle diwallu a dedwyddu yr enaid, yn ei adael yn newynog ac yn annedwydd; eu bod, yn lle ei buro, yn ei lygru; yn lle ei dawelu, yn ei derfysgu; yn lle ysgafn-hau, yn trymhau ei euogrwydd; yn lle ei oleuo a'i gryfhau, yn ei dywyllu a'i wanychu; yn lle dwyn cysuron i'r galon yn ei thrywanu â gofidiau; yn lle ei godi tua'r nef, yn ei rwymo yn dynach wrth y ddaear; yn lle bywiocau, a nerthu, a melysu ei fyfyrdodau duwiol, a'i weddiau, a'i gymundeb â Duw ac â'r byd ysprydol, yn marweiddio a gwanychu ei feddwl, ac yn oeri a chaledu ei deimladau crefyddol; a chan mai dyna oedd ei farn a'i brofiad am rwysg a mawredd y byd, yr oedd am ddianc o gyrhaedd ei lygredigaethau, a'i brofedigaethau, a'i siomedigaethau; ac yr oedd yn barod i newid ei bleserau am bleserau purach a mwy sylweddol.

2. Yr oedd wedi cael blas ar ymarferiadau crefyddol. Yr oedd yn hoff iawn ganddo fyfyrio ar fawrion weithredoedd Duw, ar ryfedd droion ei ragluniaeth, a'r briodoliaethau go-goneddus ei gymeriad, ar ei ymgeledd grasol i'w bobl, ac ar nodweddau ei lywodraeth ddoeth a chyfiawn dros yr holl gre-adigaeth. Yr oedd yn hoff iawn ganddo weddio ar Dduw

drosto ei hun a thros eraill; a'i roddi ei hun dan ei ofal a'i nodded, dan ei addysg a'i arweinyddiaeth. Yr oedd hefyd yn dda iawn ganddo ymddiddan am Dduw a'i lywodraeth, ac am bethau pwysig crefydd a byd arall, pa le bynag, a pha bryd bynag y cai gyfle i hyny; ac y mae rhediad ei holl gyfansoddiadau yn profi fod ei feddwl cryf, eang, treiddgar, awenyddol wedi hir ymhyfrydu mewn ymarferiadau crefyddol. Yr oedd ganddo dystiolaeth oddi fewn yn ei galon fod gwir hyfrydwch, fod sylweddol gysur, i'w gael yn holl ranau gwasanaeth yr Arglwydd; ac yr oedd felly o fodd ei galon, o'i rydd-ddewisiad, yn ol llais ei reswm a'i gydwybod, yn llwyr benderfynol i ymwrthod â phob mawredd a mwyniant daearol er mwynhau hyfrydwch tawel ffyrdd duwioldeb.

3. Yr oedd yn gweled yr anweledig. Yr oedd golygon ei ffydd mor gryfion ac mor glir fel yr oedd yn gallu gosod yr Arglwydd ger ei fron bob amser. Yr oedd yn gallu gweled gwenau gwyneb ei drugaredd; a gweled y "breichiau tragywyddol" oeddynt yn ei gynal; a'r ddeheulaw gref uchel oedd i'w amddiffyn a'i wobrwyo, a'r fynwes bur oedd mor lawn o gariad ac o dosturiaethau. Yr oedd ei ffydd yn gallu gweled llygad pur ei holl bresenoldeb yn edrych arno, ac yn gallu clywed llais ei ddoethineb a'i gariad yn llefaru wrtho. Yr oedd yn hawdd iddo ymwroli pan yn gweled felly yr anweledig.

4. Yr oedd yn edrych ar daledigaeth y gwobrwy. Yr oedd ei ffydd yn edrych yn mlaen tua'r diwrod. Gwyddai fod dydd taledigaeth yn aros pob dyn: a gwyddai fod taledigaeth "gwobrwy" yn aros pob duwiol. Gwyddai y byddai gwobrwy y gwasanaethwr ffyddlawn yn un anrhaethol ogoneddus, yn wobrwy nad oedd gwobrwyon penaf daear ddim yn haeddu eu cyffelybu iddi; yn wobrwy o werth anmhrisiadwy, ac o ogoniant anniflanedig; yn wobrwy o gyfoeth, ac anrhydedd, a gorfoledd, a geidw yr enaid byth wrth ei fodd. Gwyddai fod y wobrwy yn cael ei chadw yn ddiogel iddo, ac mai yr Arglwydd, y barnwr cyfiawn, fyddai yn ei "thalu" iddo; ac y byddai yn ei thalu yn gyhoeddus, gydag urddas mawr, yn ngwydd holl

ddeiliaid ei lywodraeth, yn y dydd diweddaf. Gwyddai y byddai y "wobrwy," a holl amgylchiadau ei "thaledigaeth" yn anfeidrol deilwng o gariad, a doethineb, a goludoedd gras yr Arglwydd; ac yr oedd yn hawdd iddo droi ei gefn ar yr Aipht a'i thrysorau, pan yr oedd yn gallu edrych yn mlaen at daledigaeth y wobrwy.

Y mae yr un egwyddorion a'r un elfenau yn perthynu i fywyd duwiol yn mhob oes a than bob goruchwyliaeth. Y mae yr un elfenau yn perthynu i wir grefydd yn ein hamser ni ag oedd yn amser Moses. Rhaid cefnu ar wagedd y byd, a'i bleserau gau, a'i gyfeillachau llygredig, a thwyll ei gyfoeth, a hudoliaethau rhwysg ei rodres; a dewis yn hytrach ochr y nefoedd, ac addysg a dyddanwch ordinhadau crefydd, a chymdeithas y saint, a "goddef adfyd" gyda phobl Dduw, os bydd raid, a thori yn mlaen drwy orthrymderau, a glynu er pob tywydd croes, a chadw y ffydd nes gorphen yr yrfa.

Ac y mae yr un cymhelliadau i fywyd duwiol yn awr ag oedd yn amser Moses; a bydd yn hawdd i ninau ddewis ochr crefydd, a hyd yn nod adfyd pobl Dduw, a dirmyg Crist, a glynu hefyd yn ein penderfyniad, ond i ni arfer ein ffydd i weled yr anweledig, ac i edrych ar daledigaeth y gwobrwy.

Dylai pob dyn edrych yn mlaen i ystyried beth fydd ei "ddiwedd." Y mae peidio edrych byth yn mlaen at ddydd y taledigaeth yn brawf o annoethineb ac o anffyddiaeth. Y mae yr edrych yn mlaen yn anogaethol iawn i'r duwiol ar ei yrfa o lafur ac adfyd; ac os yw edrych yn mlaen ar daledigaeth y wobrwy mor felus ac mor adfywiol iddo, beth fydd y bythol fwynhad o'r wobrwy yn nghymdeithas y saint, ac yn ngwedd wyneb ei Dduw, yn y nefoedd! Ac os yw yr edrych yn mlaen mor ddychrynadwy i'r annuwiol, os yw y "disgwyl" mor ofnadwy iddo, beth fydd ing ac aethau ei ddychryn, a'i euogrwydd, a'i anobaith pan fydd y farnedigaeth wedi ei oddiweddyd!

PENDERFYNIAD JOSUA.

"Ac od yw ddrwg yn eich golwg wasanaethu yr Arglwydd, dewiswch i chwi heddyw pa un a wasanaethoch, ai y duwiau a wasanaethodd eich tadau, y rhai oedd o'r tu hwnt i'r afon, ai ynte duwiau yr Amoriaid, y rhai yr ydych yn trigo yn eu gwlad: ond myfi, mi a'm tylwyth a wasanaethwn yr Arglwydd.—Josua 25. 15.

Pan oedd Josua yn ymyl marw, yn gorphen ei yrfa a'i weinidogaeth, cynullodd ato i Sichem holl lwythau Israel; ac yno safasant hwy, a'u henuriaid, a'u barnwyr, a'u swyddogion yn gynulleidfa fawr iawn, i adnewyddu eu cyfamod i wasanaethu yr Arglwydd. Ysgrifenodd Josua eiriau eu cyfamod yn llyfr cyfraith yr Arglwydd; a gosododd i fynu y maen mawr dan dderwen yn agos i gysegr yr Arglwydd, fel tystiolaeth o'r cyfamod, rhag iddynt anghofio eu hadduned a gwadu eu Duw. Yr oedd mawredd y gynulleidfa, a seiliad y fath gyfamod cyhoeddus, a'r ystyriaeth fod ei hen flaenor ffyddlawn Josua, dan goron ei wallt gwyn, ar fin ei fedd, yn eu hanerch am y tro diweddaf, yn gwneuthur yr achlysur yn nodedig o bwysfawr a difrifol, a'r olygfa yn un effeithiol annarluniadwy. Coffhaodd Josua iddynt, yn ei araeth gynes gynwysfawr, am ddaioni yr Arglwydd i'w tadau, ac iddynt hwythau; a gwasgodd ei gyngor at eu calon yn y geiriau a ddarllenwyd. Y mae ei eiriau yn awgrymu i ni yn

I. Fod dau Feistr yn cydymgais am galon a gwasanaeth dyn. Un o'r ddau ydyw Iesu; Anwylyd y nefoedd, Brenin y gogoniant, Eneiniog Duw i fod yn Waredwr pechadur, yr Archoffeiriad mawr ar dŷ Dduw; Tywysog ein hiechydwriaeth a berffeithiwyd drwy ddioddefiadau, yr Eiriolwr sydd gyda'r Tad, Pentywysog a Pherffeithydd gyrfa ffydd, Arolygydd gweinyddiadau rhagluniaeth, a'r hwn a ordeiniwyd i fod yn Farnwr

byw a meirw. Y llall ydyw y gwrthwynebwr, diafol, a Satan, blaenor gwrthryfel yr angylion syrthiedig, temtiwr ein rhieni cyntaf yn Eden, dinystrydd tylwyth ac etifeddiaeth Job, cyhuddwr y brodyr, tywysog llywodraeth yr awyr, penaeth galluoedd y fagddu, hynod trwy'r oesau am ddyfnder ei ddichellion. Y mae gan bob un o'r ddau ei achos a'i ochr, ei egwyddorion a'i wasanaeth, ei lywodraeth a'i deyrnas. Teyrnas y goleuni a'r undeb, y tangnefedd a'r cariad ydyw teyrnas Iesu; teyrnas y tywyllwch a'r twyll, y genfigen a'r gwrthryfel ydyw teyrnas ei wrthwynebwr. Y mae y ddau yn cynal eu llŷs, yn dadleuu eu baneran, yn seinio eu hudgyrn, yn galw eu byddinoedd i'r maes, ac yn bloeddio i'r gâd. Y mae un yn codi baner wen efengyl trugaredd; a'r llall yn codi baner ddu bradwriaeth pechod. Y mae un yn arwain ei ganlynwyr fry a'r lwybr cûl hunanymwadiad a chodi'r groes, a'r llall yn denu ei ganlynwyr i lawr obry ar hyd ffordd lithrig lydan llygredd; un yn denu ei ganlynwyr i faesydd ffydd, a gobaith, a chariad, i feithrin ofn duwiol, ac ymostyngiad, ac amynedd, i ymarfer â myfyrdodau, a gweddiau, a mawl; a'r llall yn hudo ei ganlynwyr i feusydd profedigaethau llygredd. Y mae y ddau flaenor am enill sylw, a serch, ac ufudd-dod dyn. Y mae y brenin Iesu, Eneiniog y nef, yn dywedyd wrtho, Moes i mi dy galon, dy serchiadau, a'th alluoedd, dy ddoniau a'th ddylanwad, dy amserau goreu a blaenorion dy nerth. Y mae yn ei alw yn daer, yn ymostwng i ymresymu ag ef yn ddifrifol; y mae yn estyn ei law ar hyd y dydd, ac yn gwahodd yn y dull a'r yspryd mwyaf cariadlawn. Y mae yn arddel ei hawl, ac yn esbonio ei wasanaeth a'i wobrwyon; ac yn gosod allan y canlyniadau andwyol o wrthod ei gynygion. Y mae yn anfon cenhadau allan i ddeisyf drosto, a holl ddyben eu gweinidogaeth ydyw erfyn ar ddynion i dderbyn y cymmod, a phlygu i ammodau trefn ei ras. Y mae y diafol a'i genadon o'r tu arall yn arfer eu holl ddyfais a'u dawn, a holl ddeniadau eu cyfrwysdra a dyfnder eu dichellion, er enill calon dyn i fod o'u hochr hwy; er ei hudo i faes gwasanaeth y gelyn. Y maent yn gosod lliwiau goleuaf a gloywaf

ar bob peth perthynol i wasanaeth a mwyniant ffyrdd pechod. Y maent weithiau yn temtio y glust â pheroriaeth, bryd arall yn temtio y llygad â blodau llygredd a theganau gwagedd, ac yn aml iawn yn temtio yr archwaeth â bwydydd, neu ddiodydd niweidiol i ymollwng i lythineb a meddwdod. Ac y mae cenadon ochr uffern drwy ddiwydrwydd eu gweinidogaeth, ac amrywiaeth eu doniau denu, wedi bod yn llwyddiannus iawn yn mhob oes i hudo dynion i lwybrau colledigaeth.

II. Fod dyn yn sicr o ufuddhau i un o'r ddau feistr. Y mae yn sicr o droi i un o'r ddau faes, ac i daro gydag un o'r ddwy fyddin. Oblegyd yn

1. Nis gall wasanaethu y ddau Arglwydd. Y mae eu hegwyddorion a'u gwasanaeth yn hollol groes i'w gilydd. Ni fyn yr un o honynt haner y galon, pe byddai modd i ddyn ei haneru. Yr hwn nad yw gyda Iesu, i'w erbyn y mae. Yr hwn nad yw yn casglu, y mae yn gwasgaru. Beth bynag a wnel dyn dros y naill, y mae yn gweithio ar yr un pryd, drwy y peth hwnw, yn erbyn y llall. Y mae yspryd y ddau feistr, a natur y ddau wasanaeth mor groes i'w gilydd fel y mae yn hollol anmhosibl i ddyn ranu ei galon rhyngddynt.

2. Nis gall dyn fod heb ei ochr, neu fod yn ddiwaith a diddylanwad. Ni oddefir iddo fod yn *neutral*. Nis gall gael modfedd o dir canolog i sefyll arno. Ofer iddo geisio dweyd am dano ei hun, wrtho ei hun, nac wrth neb arall, Nid wyf fi ddim. Nid wyf fi ddim dros neb, ac nid wyf yn erbyn neb. Nid oes dim a fynwyf fi a'r un o'r ddwy ochr. Nid wyf yn gweithio dim ar yr un o'r ddau faes, nac yn taro dim gydag un o'r ddwy fyddin. Byddai mor briodol i ddyn haeru nad yw ddim yn ddyn a dweyd pethau felly. Byddai mor briodol iddo haeru, na fedd na chorff nac enaid, na fedd na chalon na serchiadau, na deall nac ewyllys, na fedd na llaw na llygad, na chlust na thafod, nac unrhyw allu corfforol na meddyliol, ag a fyddai iddo ddweyd nad yw yn gwneuthur dim dros y naill ochr na'r llall. Felly gan nas gall wasanaethu y ddau feistr, gan nas gall gael tir canol i sefyll arno, a chan nas gall fod

heb wneuthur dim, y mae yn sicr o daro o du un o'r ddau feistr, y mae yn sicr o droi i un o'r ddwy ffordd, y mae yn sicr o weithio ar un o'r ddau faes, ac y mae yn sicr o filwrio gydag un o'r ddwy fyddin. Rhyfedd iawn fyddai clywed dyn cryf, hardd, bywiog, heinyf, gwridog, doniol, craff ei olwg, cyflym ei glust, ystwyth ei dafod, hwylus ei law, ysgafn ei droed, deheuig ei ysgogiadau, treiddiol ei fyfyrdodau, yn troi mewn cylch mawr o gymdeithion, yn haeru yn hyf ac yn gyhoeddus, ar ol blynyddoedd lawer o fywyd llawn o gyfleusderau cymdeithasol, nad yw ddim yn gweithio dan yr un o'r ddau feistr, nad yw ddim yn milwrio dan yr un o'r ddwy faner, nad yw ef ddim dros yr un o'r ddwy ochr, nad yw ddim ar faes crefydd, ac nad yw ddim ar faes pechod. Y mae pawb fu yn y byd wedi gorphen eu gyrfa yn un o'r ddau wasanaeth. Y mae pawb sydd yn awr yn y byd yn un o'r ddau wasanaeth, dan un o'r ddau feistr.

III. Fod pob dyn yn cael dewis ei ochr. Yr oedd llwythau Israel yn amser Josua yn cael dewis pwy a wasanaethent, ac felly y mae wedi bod dan bob goruchwyliaeth, yn mhob oes ac ar bob amgylchiad. Y mae dynion weithiau yn ceisio cyfiawnhau ac esgusodi eu hymddygiadau trwy resymu nad ydynt ddim yn rhydd i gael eu dewis; ond ni ddeil eu hymresymiadau, ac ni thycia eu hesgusodion yn nydd y chwilio a'r profi. Y mae pob dyn yn cael ei ddewis.

1. Nid oes dim gallu y tu allan iddo ei hun all gadw ei ewyllys dan orfodaeth, neu ei luddias i gael ei ddewisiad. Pe tybiem am ferch fechan ddeuddeg oed am garu a gwasanaethu Iesu Grist, nid oes dim gallu nac awdurdod yn yr holl fyd allai ei rhwystro. Pe cydymgyngorai holl awdurdodau y ddaear i'w herbyn, pe codai breninoedd a'u prif weinidogion, captenlaid a'u byddinoedd, seneddwyr a siryddion, barnwyr a holl swyddogion eu llysoedd, a'r dewiniaid a'r astronomyddion, i geisio ei rhwystro i weled hawddgarwch Iesu, a'i hatal i roddi ei chalon iddo, nis gallent ei rhwystro. Gallai ganu yn dawel yn eu canol, gan godi ei golygon diolchgar a dedwydd at ei Gwaredwr—

"At wedd dy wyneb nid yw ddim—drysorau maith y llawr
Mae gair o'th enau'n llawer mwy ei rym nag uffern fawr.

Ni feddaf ar y ddaear lawr, ni feddaf yn y ne',
Neb ag a bery'n ffyddlawn im', yn unig ond efe.

Mae ynddo'i hunan drysor mwy nag fedd yr India lawn,
Enillodd i mi fwy na'r byd ar groesbren un prydnawn."

Pe ceisient eilwaith, ac eilwaith drachefn, ei rhwystro i ymffrostio yn y groes, gallai gann mewn gorfoledd yn eu gwyneb,

"Ei fywyd sanctaidd ef, a'i angau yn fy lle,
A fydd fy ymffrost yn mhob man, a'm sylfaen dan y nef,"

"O Galfaria daeth fy hedd, a fy mywyd;
Ac oddiyno mae fy ngwledd, nefol hyfryd;
Dan ei gysgod tawel gwiw, byth arosaf;
A chanu wnaf tra byddwyf byw, Haleluwia."

Y mae'n wir y gallent yn hawdd fygu tôn ei llais egwan mwyn; ond nid allent byth fygu anadl ei chariad at Iesu. Pe byddai i'r un awdurdodau geisio rhwystro i hen chwaer ffyddiog bedair a phedwar ugain oed, pan ar ei gwely angau, bwyso ar Iesu a'i Iawn am ei bywyd tragywyddol, gallai edrych arnynt heb grynu, a chanu â'i llais bloesg,

"Yma wrth groes fy Mhrynwr Crist,
Y doda'i lawr fy enaid trist,
Dan ddyferynau'i werthfawr waed,
A byth oddiyma mwy ni ymâd.

I'm gyru i bant pe ceisiau'r byd,
Fy nghalon erys yma o hyd;
Fy noddfa olaf yw a'm plaid,
Mi drengaf yma os bydd raid."

O'r tu arall pe byddai i holl awdurdodau byd ac eglwys gydymfyddino oddeutu bachgenyn ieuanc gwyllt anystyriol, neu oddeutu hen anffyddiwr wedi hir ymgaledu yn ei anghrediniaeth gan ddywedyd wrtho gyda gwedd a llais awdurdod, fod yn rhaid iddo edifarhau, a chredu, a gweddio, ac ymorphwys ar haeddiant y Ceidwad, nid allent drwy unrhyw rym bygythiol ei orfodi i wneud hyny. Y mae yn bosibl i ddynion annuwiol, drwy ddylanwad moesol eu geiriau a'u hymddygiadau, ddenu eraill i fod yr un ochr a hwy; ac y mae yn bosibl i bobl

dduwiol, drwy eu geiriau a'u siamplau, ddenu eraill i ddyfod gyda hwy i ddewis ochr crefydd a gwasanaeth Iesu ; ond nis gellir gorfodi neb i "ddewis." Nid dewis fyddai hyny. Byddai yn anghyson i ddweyd fod dyn yn dewis yn groes i'w ewyllys. Y mae dyn, gan ei fod yn ddeiliad llywodraeth foesol, i fod yn rhydd i farnu drosto ei hun, ac i ddewis yn ol ei farn.

2. Y mae egwyddorion cyfansoddiad, a holl weinyddiadau llywodraeth Duw yn dysgu yn eglur fod dyn yn rhydd i ddewis. Y mae pob darluniad sydd genym o'r Llywydd mawr yn arwyddo fod dyn fel deiliad ei lywodraeth yn cael "dewis." Ni byddai dim ystyr i gyhoeddiadau cyfiawn a grasol ei orsedd, y gwahoddiadau, yr ymresymiadau, y gorchymynion ; ac yn enwedig y gocheliadau, y bygythion, a'r addewidion, os nad ydyw dyn yn rhydd i ddewis. Ni byddai dim priodoldeb i son am yr Arglwydd fel Deddfwr, ac fel Barnydd yr holl ddaear, nac am ddydd mawr penodedig i farnu dynion yn ol eu gweithredoedd, oni bai eu bod yn cael rhyddid i ddewis. Y mae pob amadroddion tebyg i'r rhai canlynol yn arwyddo yn eglur fod gan ddyn ryddid i dderbyn, neu wrthod, fel y byddo yn dewis. "O nad ystyrient eu diwedd." "O na wrandawsai fy mhobl arnaf, na rodiasai Israel yn fy ffyrdd ! Ond ni wrandawsai fy mhobl ar fy llef, ac Israel ni'm mynai. Aethant wrth eu cyngor eu hunain." "Pa hyd yr ydych chwi yn cloffi rhwng dau feddwi ? Os yr Arglwydd sydd Dduw, ewch ar ei ol ef ; ond os Baal, ewch ar ei ol yntau." "Ac Orpah a gusanodd ei chwegr, ond Ruth a lynodd wrthi hi." "Deuwch yr awr hon, ac ymresymwn medd yr Arglwydd." "Os byddwch ewyllysgar ac ufudd, daioni y tir a fwytewch." "O deuwch i'r dyfroedd, bob un y mae syched arno." "Paham y gwariwch arian am yr hyn nid ydyw fara ?" "Gogwyddwch eich clust, a deuwch ataf ; gwrandewch, a bydd byw eich enaid." "Gadawed y drygionus ei ffordd." "Yn gymaint ag i mi eich gwahodd, ac i chwithau wrthod, i mi estyn fy llaw a neb heb ystyried ; ond diystyrasoch fy holl gyngor i, ac ni fynech ddim o'm cerydd." "Pan elwais chwi, nid atebasoch ; pan leferais,

ni wrandawsoch; ond gwnaethoch ddrygioni yn fy ngolwg, a dewisasoch yr hyn nid oedd dda genyf." "Gwyn ei fyd y dyn a wrandawo arnaf, ac a wylio yn ddyfal beunydd wrth fy nrysau, gan warchod wrth byst fy mhyrth i." "Fy mab moes i mi dy galon." "Fy holl gaseion a garant angau." "Hwy am gadawsant i ffynon y dyfroedd byw." "Paham, tŷ Israel, y byddwch feirw? canys nid oes ewyllys genyf i farwolaeth y marw, medd yr Arglwydd Dduw. Dychwelwch, gan hyny, a byddwch fyw." "Fel mai byw fi, medd yr Arglwydd Dduw, ni ymhoffaf yn marwolaeth yr annuwiol; ond troi o'r annuwiol oddiwrth ei ffordd a byw: dychwelwch, dychwelwch, oddiwrth eich ffyrdd drygionus; canys, tŷ Israel, paham y byddwch feirw." "Ac o'r diwedd i ti ochain, wedi i'th gnawd a'th gorff gurio, a dywedyd, Pa fodd y caseais i addysg! pa fodd y dirmygodd fy nghalon gerydd! Ac na wrandewais ar lais fy athrawon, ac na ostyngais fy nghlust i'm dysgawdwyr!" "Gwrthodasant wrando, a rhoddasant ysgwydd anhydyn, a thrymhasant eu clustiau rhag clywed; gwnaethant hefyd eu calonau yn adamant, rhag clywed y gyfraith, a'r geiriau a anfonodd Arglwydd y lluoedd trwy ei Ysbryd, yn llaw y proffwydi gynt: am hyny y daeth digofaint mawr oddiwrth Arglwydd y lluoedd." "Ond ni fynwch chwi ddyfod ataf fi, fel y caffoch fywyd." "Yr hwn sydd ganddo glust, gwrandawed beth y mae yr Yspryd yn ei ddywedyd wrth yr eglwysi." "Yr wyf yn argyhoeddi, ac yn ceryddu y sawl yr wyf yn eu caru; am hyny bydded genyt sêl, ac edifarha." "Wele, yr wyf yn sefyll wrth y drws ac yn curo: os clyw neb fy llais i, ac agoryd y drws, mi a ddeuaf i mewn ato ef, ac a swperaf gydag ef, ac yntau gyda minau."

3. Y mae dyn yn deall ac yn teimlo, ac y mae tyst oddifewn iddo yn gorfod cydnabod, ei fod yn cael gweithredu yn ol ei ddewisiad. Pan y bydd dan ymresymiad y bregeth, neu ar wely cystudd, neu yn gweled cyfaill iddo yn marw, neu pan y bydd rhyw glefyd neu haint yn rhodio o'i ddeutu yn y tywyllwch: a phan y bydd y pryd hyny yn galw i'w gôf fel y

bydd wedi gadael Duw, wedi gwrthryfela yn erbyn ei awdurdod, wedi hir ddibrisio cynygion ei gariad, wedi barnu yn aflan waed y cyfammod, wedi mathru mab Duw, a'i ail groeshoelio, a'i osod yn watwar, ac wedi diffodd y difenwi Yspryd y gras, a phan y bydd yn cofio ei fod wedi rhoddi ei dalentau a'i amser goreu i'r gelyn, ac wedi diwyd ymorchestu yn ei wasanaeth ; a phan y geilw i'w gôf fod Duw yn Llywydd uniawn, eiddigeddus o'i ogoniant, a'i awdurdod, a threfn ei deyrnas, a bod y Duw hwnw yn gwybod yn berffaith am ei holl ymddygiadau ; ac y gelwir ef i'r farn am danynt oll, y mae dychryniadau yn ei ddal. Y mae yn teimlo gwasgfeuon euogrwydd, ac yn crynu, ac yn ochain ac yn ei gondemnio ei hun am ei ryfyg a'i anystyriaeth, yn casau addysg, ac yn dirmygu cerydd, ac ymgyndynu yn ei anufudd-dod, ac yn ymdrybaeddu yn ei lygredd, ac yn gwrthod agor ei ddrws i Iesu. Ni byddai dim dychryniadau felly yn ei arteithio, oni ba'i ei fod yn ymwybodol ei fod wedi cael rhyddid i weithredu yn ol ei ddewisiad : a phan y mae yn teimlo fod gwasgfeuon angau yn ei orchfygu, a bod ei Farnwr wrth y drws, y mae ei euogrwydd yn trymhau, a'i ddychryn yn ei wylltio fwy-fwy. Hawdd ganddo, yn adeg iechyd, ddyfeisio esgusodion dros ei ryfyg, a chynyg taflu y bai at eraill ; ond wrth farw, y mae ei euogrwydd yn ymdreiglo yn ol er ei waethaf ar ei gydwybod ei hun, yr hyn a erys yn brawf bythol i'w erbyn o'i ymwybodolrwydd ei fod yn gyfrifol i'w Farnwr, fel rhydd-weithredydd.

IV. Fod pob cymelliad i ni ddewis fel y gwnaeth Josua, sef dewis "gwasanaethu yr Arglwydd." Oblegyd yn

1. Duw holl-ddigonol ydyw. Y Duw byw, Hollalluog, anfeidrol, anfarwol, hollwybodol a digyfnewid, perffaith yn ei holl gymeriadau. Y mae ei galon yn llawn tosturiaethau. Y mae ei ddeall yn aneirif, ei nerth yn anorchfygol, a golud ei ras yn anchwiliadwy. Gair ei enau ddygodd y bydoedd oll i fodolaeth, ynddo ef y maent oll yn cydsefyll. Anadl ei ffroenau a ladd yr anwir, a gwên ei ffafr ydyw bywyd y credadyn. Y mae ganddo ddigon, a digon byth, o bob peth gofynol er dedwyddwch enaid.

2. Duw yr hen dduwiolion ydyw. Duw Adda, ac Abel, a Seth; Duw Enoch, a Noah, a Job; Duw Abraham, ac Isaac, a Jacob; Duw Joseph, a Moses, a Josua; Duw Dafydd, a Josiah, a'r holl freninoedd ffyddlawn; Duw Elias a'r holl broffwydi; Duw Daniel a'r tri llanc; Duw yr apostolion a holl lu y merthyron; Duw ein tadau a'n mamau sydd wedi blaenu; y Duw y buont hwy yn ymddiried iddo, ac yn ymhyfrydu yn ei wasanaeth; y Duw fu'n ymgeleddu eu cyflwr, yn maddeu eu beiau, yn eu nerthu mewn gwendidau, yn eu cynal ar eu teithiau, yn eu harwain drwy'r glyn, ag sydd yn eu gogoneddu yn y nefoedd.

3. Duw ein cymwynasau ninau ydyw Lluniwr ein cyrff, a Thad ein hysprydoedd. Cynalydd bywyd yn ein gwaed, ac anadl yn ein ffroenau. Awdwr ein holl gysuron amserol, gwres y galon, a gwrid yr wyneb. Yr hwn sydd yn ein porthi hyd at ddigon, a'n gwisgo hyd at gludwch. Y Duw sydd yn estyn i ni ddarpariadau ei Ragluniaeth, ac yn cynyg i ni drysorau ei iachawdwriaeth. Y Duw sydd yn estyn ei law yn barhaus fel arwydd ei fod am ein derbyn i'w ffafr ac i'w fynwes, i brofi o'i gariad, i rodio yn ei ffyrdd, i bwyso ar ei fraich, i aros yn ei dŷ, ac i breswylio byth yn ei nefoedd.

4. Y mae ei "wasanaeth" yn rhesymol, yn esmwyth, yn anrhydeddus, yn hyfryd, yn ddiogel, yn enillfawr, yn terfynu yn dda, mewn cyflawn fwynhad ó ogoniant a gorfoledd anfarwol. Os byddwn ni, fel Josua, am ddewis gwasanaeth y Duw hwn, y mae yn y testun yn

V. Gyfarwyddyd i ni pa fodd i ddewis.

1. Yr ydym i ddewis "heddyw." Y mae o bwys anrhaethol i ni ddewis heddyw. "Heddyw" ydyw llais gorchymyn y nefoedd Llais awdurdod, a doethineb, a chariad ein Duw. "Heddyw" ydyw llais cyngor holl hen athrawon y Beibl. "Heddyw" ydyw llais addysg gweinidogaeth yr efengyl. "Heddyw" ydyw llais dymuniad ein holl gyfeillion crefyddol. "Heddyw" ydyw llais rhybudd y rhai sydd wedi colli'r adeg. "Heddyw" y mae cysegroedd a maesydd crefydd yn agored.

"Heddyw" y mae eisiau gweithwyr i'w gwinllan. "Heddyw" y mae lle yn ei thŷ ac wrth ei bwrdd. "Heddyw," y mae heddyw genym, ac nid oes genym sicrwydd am yr un adeg ar ol heddyw, ac os collir yr adeg bydd y golled yn anadferadwy. "Heddyw," pe caem sicrwydd am "lawer o flynyddoedd" ni chaem byth adeg well na "heddyw" i ddewis ochr pobl Dduw a gwasanaeth yr Arglwydd.

2. Os dewiswn fel Josua yr ydym i ddewis gyda'n "tylwyth." Hyfryd iawn ydyw gweled "tylwyth" gyda'u gilydd yn gwasanaethu yr Arglwydd; tylwyth, yn cynwys tri neu bedwar dosbarth, y taid a'r nain, y tad a'r fam, y plant hynaf ac ieuangaf, gweinidogion y teulu, a cheraint neu gyfeillion all fod yno ar ymweliad, yn cyd-gyfammodi i wasanaethu yr Arglwydd. Hyfryd iawn eu gweled felly ar bob amgylchiad, mewn iechyd ac mewn cystudd, yn ystafell galar, ac o gylch bwrdd y wledd, yn y tŷ ac yn y maes, o gylch yr allor gartref, ac yn eu côr wrth fwrdd y cysegr; a'r ddydd genedigaeth, i gyflwyno y bychan tlws newydd-anedig i Dduw; ar ddydd priodas, i eneinio yr iau ag olew eu cariad a'u hewyllys da, ac i erfyn am y fendith o fryniau tragywyddoldeb ar y ddau fydd yn eu gwisgo; ar ddydd marwolaeth i ollwng yr un fydd yn eu gadael i law ei arweinwyr nefol i gael ei godi i'r cerbyd, i fyned i fyw i'r llŷs at ei Waredwr, ac i ddywedyd wrtho, yn nghanol eu hiraeth, y deuant oll ar ei ol pan y gelwir am danynt. A bydd yn ddedwydd iawn i weled teulu duwiol gyda'u gilydd yn y farn ar y ddeheulaw, a'u gweled yn eu trigfa hardd yn nhŷ eu Tad, ac yn cydrodio llwybrau blodeuog y wlad well, ac yn cyd-addoli yn eu côr yn nheml y nefoedd.

3. Os gwnawn ni fel Josua, bydd raid i ni ddewis drwy ffurf cyfammod cyhoeddus. Yr oedd yr hen dduwiolion enwocaf yn dewis eu hochr yn y dull mwyaf cyhoeddus. Yr oeddynt yn foddlon i holl lwythau Israel, a holl lwythau y cenedloedd hefyd, yn foddlon i'w cymydogion ac estroniaid hefyd, yn foddlon i'r eglwys a'r byd hefyd, wybod eu dewisiad. Y

mae manteision arbenig o ddewis yn gyhoeddus felly, ac o selio cyfammod ein crefydd yn ngwydd llawer o dystion. Bydd hyny yn rym i'n penderfyniad a'n gweddi, ac yn anogaeth i eraill allu gwneud yn yr un modd: bydd yn wanychdod i deyrnas y tywyllwch, ac yn adfywiad i deulu y saint, ac yn achos o lawenydd yn ngwydd angylion Duw. Y mae yn anhawdd iawn peidio dewis yn gyhoeddus heb fyned dan y cymeriad o fod arnom gywilydd o Grist ac o'i eiriau, o'i groes ac o'i achos ac o'i bobl. Byddai yn dda i bob Cristion cuddiedig, os oes un felly yn bod, ystyried y golled y mae'n gael, a'r niwed y mae'n wneud wrth sefyll draw yn lle cyffesu ei egwyddorion, a dangos ei ochr.

4. Os dewiswn fel y gwnaeth Josua, byddwn am gael eraill gyda ni i wasanaethu yr Arglwydd. Yr oedd Josua yn hoffi gweled yr henuriaid, a'r penaethiaid, a'r barnwyr, a'r holl swyddogion yn selio y cyfammod. Yr oedd wrth ei fodd pan yn clywed yr holl bobl yn dywedyd yn un llais, a hwnw yn llais uchel, "Na ato Duw i ni adael yr Arglwydd." A phan yr ysgrifenodd eu geiriau yn llyfr yr Arglwydd, a phan y cododd y maen fel tystiolaeth o'r cyfammod. Yr oedd yn foddlon i farw mewn tangnefedd ar ol cael yr hyfrydwch o weled y fath lu mawr yn cydymgysegru mor ddifrifol i wasanaethu yr Arglwydd, heb fod yn eu mysg na llwyth na theulu yn troi yn anffyddlon; ac y mae pob credadyn eto, sydd yn meddu ysbryd Josua, am gael pawb i droi allan gydag ef i wasanaethu yr Arglwydd.

ACHAN YN Y GWERSYLL.

"A Josua a gymerth Achan mab Zerah, a'r arian, a'r fantell, a'r llafn aur, ei feibion hefyd, a'i ferched, a'i wartheg, a'i asynod, ei ddefaid hefyd, a'i babell, a'r hyn oll a feddai efe; a holl Israel gyd âg ef a'u dygasant hwynt i ddyffryn Achor. A Josua a ddywedodd, Am i ti ein blino ni, yr Arglwydd a'th flina dithau y dydd hwn. A holl Israel a'u llabyddiasant ef â meini, ac a'u llosgasant hwy â thân, wedi eu llabyddio a meini, A chodasant arno ef garnedd fawr o geryg hyd y dydd hwn. Felly y dychwelodd yr Arglwydd oddiwrth lid ei ddigofaint: am hyny y gelwir enw y fan hono Dyffryn Achor, hyd y dydd hwn."—Josua 7. 24—26.

Ceir dechreuad yr hanes yma yn ninystr Jerico, a'i ddiweddiad yn ninystr Ai. Sylwn yn

I. Ar adroddiad byr y Beibl o'r prif amgylchiadau. Jerico oedd y ddinas gyntaf a gymerwyd gan Israel ar ol eu dyfodiad dros yr Iorddonen i wlad yr addewid. Yr oedd yn ddinas gaerog, gyfoethog, dan lywyddiaeth brenin, a than amddiffyniad llu o wŷr grymus. Cauwyd y pyrth pan y daeth llwythau Israel i'r golwg, fel nad oedd neb yn cael myned allan, na neb yn cael dyfod i mewn. Ceir darluniad lled fanwl am ddull y gwarchae. Yr oedd i barhau, yn ol gair yr Arglwydd, am saith niwrnod. Yr oedd byddinoedd Israel, yn arfogion, i ymdeithio unwaith bob dydd o amgylch y ddinas am chwe' diwrnod: ac yr oeddynt i godi yn fore, ar doriad gwawr y seithfed dydd, ac ymdeithio o'i hamgylch saith waith. Yr oedd Arch Duw i fod yn nghanol rhes yr arfogion, rhai o'i blaen a rhai o'i hol; ac yr oedd saith o offeiriaid i gerdded o flaen yr Arch, gan leisio ag udgyrn, o gyrn hyrddod. Pan oeddynt yn cylchynu y ddinas y seithfed tro ar y seithfed dydd, canodd yr offeiriaid yn hirllaes, â chorn yr hwrdd, a rhoddodd Josua yr arwydd i'r bobl floeddio, yr oeddynt wedi cael gorchymyn i fod yn gwbl ddistaw hyd y foment hono. Yr oedd yn dda

ganddynt gael cenad i floeddio, a rhoddasant floedd yn iawn, a'r mur a syrthiodd i lawr odditanodd, a'r bobl a aethant i fyny bob un ar ei gyfer, ac a enillasant y ddinas. Yr oedd yr Arglwydd wedi gorchymyn am i'r ddinas a'i holl olud fod yn ddiofryd-beth, ac felly difrodasant yr oll oedd ynddi, yn wr a gwraig, yn eidion ac yn ddafad, â min y cleddyf; ond arbedwyd Rahab a'i theulu, yn ol cyfammod yr yspiwyr. Yr oedd Israel i ymgadw yn llwyr oddiwrth y diofryd-beth, rhag eu gwneuthur eu hun yn ddiofryd-beth, a dwyn trallod i'w gwersyll. Casglasant yr arian a'r aur, a'r llestri pres a haiarn i drysor yr Arglwydd, a llosgasant y ddinas a thân. Yr oeddynt yn tybied fod y cyfan wedi cael ei wneud i'r lythyren yn ol y gorchymyn, ac yr oeddynt yn uchel orfoleddu yn eu buddugoliaeth, ac yn teimlo yn barod at ail ymgyrch: ac felly anfonodd Josua genadau o'u blaen i edrych ansawdd Ai. Dychwelodd y cenadau, gan hysbysu nad oedd dim eisiau poeni yr holl fyddin i ymosod ar Ai, am y byddai dwy neu dair mil o wŷr yn ddigon o nerth i'w chymeryd, am mai dinas fechan, o ychydig bobl, ydoedd. Aeth tair mil i fyny i'w herbyn, yn llawn gwroldeb, heb dybied fod yn bosibl iddynt golli y dydd; ond trodd y frwydr i'w herbyn, a ffoisant o flaen gwŷr Ai, ac ymlidiwyd hwynt hyd Sebarim, a tharawyd hwy yn y goriwaered, a syrthiodd yn nghylch un gwr ar bymtheg ar hugain o honynt; am hyny y toddodd calonau y bobl, ac yr aethant fel dwfr. A Josua a rwygodd ei ddillad, ac a syrthiodd i lawr ar ei wyneb o flaen Arch yr Arglwydd hyd yr hwyr, efe a henuriaid Israel, ac a ddodasant lwch ar eu penau. A dywedodd Josua, Ah, ah, O Arglwydd Ior, i ba beth y dygaist y bobl yma dros yr Iorddonen, i'n rhoddi ni yn llaw yr Amoriaid, i'n dyfetha? O na buasem foddlon, ac na thrigasem tu hwnt i'r Iorddonen! O Arglwydd beth a ddywedaf, pan dry Israel ei warr o flaen ei elynion! Canys y Canaaneaid, a holl drigolion y wlad, a glywant, ac a'n hamgylchant, ac a dorant ymaith ein henw oddiar y ddaear: a pha beth a wnai i'th enw mawr! A'r Arglwydd a ddywedodd wrth Josua, Cyfod, paham yr yd-

wyt yn gorwedd fel hyn ar dy wyneb? Israel a bechodd, a throseddasant fy nghyfammod a orchymynais iddynt, cymerasant hefyd o'r diofryd-beth, ïe, lladratasant, a gwadasant, gosodasant hefyd hyny yn mysg eu dodrefn eu hun. Am hyny ni ddichon meibion Israel sefyll yn wyneb eu gelynion, eithr troant eu gwarr o flaen eu gelynion, am eu bod yn ysgymun-beth. Ni byddaf mwyach gyda chwi, oni ddyfethwch yr ysgymun-beth o'ch mysg. Cyfod, sancteiddia'r bobl, a dywed, ymsancteiddiwch erbyn y foru, canys fel hyn y dywed Arglwydd Dduw Israel, Diofryd-beth sydd yn dy blith di o Israel: ni elli sefyll yn wyneb dy elynion, nes tynu ymaith y diofryd-beth o'ch mysg. Am hyny, nesewch y bore wrth eich llwythau, a'r llwyth a ddalio yr Arglwydd, nesaed bob yn deulu, a'r teulu a ddalio yr Arglwydd, nesaed bob yn dŷ, a'r tŷ a ddalio yr Arglwydd, nesaed bob yn wr, a'r hwn a ddelir a'r diofryd-beth ganddo a losgir a thân, efe ac oll sydd ganddo; o herwydd iddo droseddu cyfammod yr Arglwydd, ac o herwydd iddo wneuthur ynfydrwydd yn Israel. Felly Josua a gyfododd yn fore, ac a ddug Israel wrth eu llwythau, a llwyth Judah a ddaliwyd. Ac efe a ddynesodd deuluoedd Judah, a daliwyd teulu y Zarhiaid; ac efe a ddynesodd deulu y Zarhiaid bob yn wr, a daliwyd Zabdi; ac efe a ddynesodd ei dyaid ef bob yn wr, a daliwyd Achan, mab Carmi, fab Zabdi, fab Zerah, o lwyth Judah. A Josua a ddywedodd wrth Achan, Fy mab, atolwg, dyro ogoniant i Arglwydd Dduw Israel, a chyffesa iddo, a mynega yn awr i mi beth a wnaethost, na chela oddiwrthyf. Ac Achan a atebodd Josua, ac a ddywedodd, Yn wir myfi a bechais yn erbyn Arglwydd Dduw Israel, canys fel hyn, ac fel hyn y gwnaethum: Pan welais yn mysg yr yspail, fantell Babylonig deg, a dau can' sicl o arian, ac un llafn aur o ddeg sicl a deugain ei bwys, yna y chwenychais hwynt, ac a'u cymerais, ac wele hwy yn guddiedig yn y ddaear yn nghanol fy mhabell, a'r arian danynt. Yna Josua a anfonodd genadau, a hwy a redasant i'r babell, ac wele hwynt yn guddiedig yn ei babell ef, a'r arian danynt. Am hyny, hwy a'u cymerasant o ganol

y babell, ac a'u dygasant at Josua, ac at holl feibion Israel; ac a'u gosodasant hwy o flaen yr Arglwydd. A Josua a gymerth Achan, fab Zerah, a'r arian, a'r fantell, a'r llafn aur, ei feibion hefyd, a'i ferched, a'i wartheg, a'i asynod, ei ddefaid hefyd, a'i babell, a'r hyn oll a feddai efe, a holl Israel gyd ag ef a'u dygasant hwynt i ddyffryn Achor. A Josua a ddywedodd, Am i ti ein blino ni, yr Arglwydd a'th flina dithau y dydd hwn. A holl Israel a'i llabyddiasant ef â meini, ac a'u llosgasant hwy a thân wedi eu llabyddio a meini: a chodasant arno ef garnedd fawr o geryg hyd y dydd hwn. Felly y dychwelodd yr Arglwydd oddiwrth lid ei ddigofaint: am hyny y gelwir enw y fan hono, Dyffryn Achor, hyd y dydd hwn." Dyna adroddiad cryno y Beibl o drosedd Achan, o'r dull y daliwyd ef, ac o'i gospedigaeth drom am iddo flino Israel. Ar ol dyfetha felly y diofryd-beth, dywedodd yr Arglwydd wrth Josua, "Nac ofna, cymer gyda thi yr holl bobl o ryfel, a dos i fyny i Ai: gwel, mi a roddais yn dy law di frenin Ai a'i bobl, ei ddinas hefyd, a'i wlad." A chyfododd Josua, ac a wnaeth i Ai, a'i brenin, a'i bobl, fel y gwnaethai i Jerico; ond ei hanrhaith a'i hanifeiliaid a gafodd Israel iddynt eu hunain. Felly bu dyffryn llosgiad y diofryd-beth yn ddyffryn gobaith i Israel, a chyflymasant eu buddugoliaethau ar ol hyny, heb unrhyw anhawsdra, yn y dull mwyaf effeithiol a llwyddiánus.

II. Crybwyllwn rai o'r addysgiadau ymarferol ellir dynu oddi wrth hanes Achan.

1. Dylem ystyried fod pobl Dduw yn awr, fel yn y dyddiau hyny, yn nghyraedd profedigaethau. Dylent gymeryd atynt eu holl arfogaeth, a bod bob amser dan eu harfau, ac ar eu gwyliadwriaeth, gan eu bod yn ngwlad y gelynion, ac yn nghyraedd eu llid a'u cynllwynion. Y mae'n berygl iddynt wneuthur unrhyw gyngrair na chyfathrach â'r gelynion. Nid oes dim heddwch i fod rhyngddynt â'r gelyn, yr hwn sydd yn myned o amgylch, a'i holl fryd ar eu drygu a'u dyfetha. Y maent i ofalu cadw eu lle a'u cylch yn y fyddin ac yn y gwersyll, i fod yn ffyddlawn i'w gilydd, yn ufudd i'w blaenoriaid, i

ddilyn baner eu Capten, i gadw holl gyfraith cyfammod eu Duw, ac i ymnerthu yn nghadernid ei allu ef.

2. Y gall diofryd-bethau gael ei dwyn i mewn i wersylloedd pobl Dduw, a chael eu cuddio yn eu pebyll. Gellir edrych ar y pethau canlynol fel diofryd-bethau: cariad at unrhyw wrthrych gwaharddedig, neu chwenychiad am gael ei feddu a'i fwynhau—cellwair â phrofedigaethau heb ystyried fod hyny yn fath o gymmod â'r gelyn, ac yr un peth a chwarae ar dir y gelyn yn nghanol ei faglau ac yn nghyraedd ei saethau. Anystyriaeth ac ysgafnder a rhyfyg yn moddion gras gydag ordinhadau duwioldeb, pan dichon uwchben geiriau pur y Beibl, neu yn plygu glin wrth yr orsedd, neu yn ymresymu am athrawiaethau crefydd, neu yn eistedd wrth fwrdd y cymundeb. Porthi meddyliau ofer. Segurdod meddwl, sef gadael ei alluoedd i ymddiogi, a gadael i serchiadau y galon ymgrwydro fel y dewisont heb osod un math o iau arnynt. Yspryd antinomaidd i ddibrisio cyfreithiau yr efengyl. Yspryd deddfol yn ymestyn am wneud hunan-gyfiawnder yn ditl i'r nefoedd. Yspryd plaid yn peri i un farnu yn gûl am eraill, ac edrych yn anfrawdol at wahanol ddosbarthiadau o'i gyd-grefyddwyr. Angharaid tu ag at ein cydfilwyr o'r un fintai a ninau. Bod yn ddiawydd am ledaeniad yr efengyl ac achubiaeth eneidiau. Hoffi trais a therfysg, ac erlid a rhyfel. Yspryd ystyfnig anfaddeugar. Ofn gwasaidd. Cyfeillach y byd a'i olud, a'i degananau a'i fwynderau. Rhagrith, neu geisio dangos i eraill fod ein calon yr hyn nid ydyw mewn gwirionedd. Y mae y pethau hyn oll yn ddiofryd-bethau, ac y mae pob un o honynt, pa le bynag y bydd yn cael ei fynwesu, pa un bynag ai yn y babell ai yn y cysegr, ai yn y gwersyll, yn ddigon i wneud y galon hono, neu y teulu hwnw, neu y gynulleidfa hono yn ysgymunbeth yn ngolwg yr Arglwydd.

3. Fod yr effeithiau mwyaf galarus yn sicr o ddilyn cuddiad unrhyw ddiofryd-beth yn y fynwes, neu yn y babell, yn unrhyw gwr o'r gwersyll. Y mae yn sicr o beri i Dduw ddigio a chuddio ei wyneb; achosa i fraich ei amddiffyn gael ei thynu

yn ol, ac i lais ei drugaredd ddystewi, i ddyddanwch dylanwad ei Ysbryd beidio, ac i gwmwl ei arweinyddiaeth ymadael. Mewn canlyniad i hyn bydd y fyddin yn sicr o ddyrysu, a cholli y dydd, ac o orfod ffoi yn awr y frwydr. Rhydd hyny achos i'r gelyn ymfawrygu, ac ymffrostio, a chablu, ac ychwanegu ei nerth a'i feiddgarwch, a dyblu a dyfnhau ei ddichellion. Achosa hyny ddychryn a galar drwy yr holl wersyll, digalona y rhai llesg yn y llwythau, tristâ yr henuriaid mwyaf eu gofal, a phar i bob Josua ffyddlon rwygo ei ddillad, a dodi llwch ar ei ben, a syrthio ar ei wyneb o flaen arch Duw; dwg farnedigaeth arswydus ar warthaf y troseddwr, a bydd perygl i'w deulu, a'i geraint, a phawb fyddant o'i gyfrinach syrthio dan yr un farnedigaeth.

4. Y dylai llwythau yr Arglwydd, neu eglwysi y saint, osod eu gwyneb yn erbyn pob diofryd-beth. Gan ei fod yn effeithio mor ofnadwy yn yr holl gysylltiadau a nodwyd, dylent fod yn ofalus a dyfal iawn i anog a dysgu plant ac ieuenctyd i ymgadw yn bur oddiwrth y pechodau mwyaf parod i'w hamgylchu, ac i lwyr ymwthod â phob peth gwaharddedig. Dylai pob credadyn chwilio holl gonglau ei feddwl, a holl gelloedd ei galon rhag fod yno unrhyw ddrwg yn cael ei guddio yn mysg ei fyfyrdodau, a'i serchiadau, a'i ddymuniadau. Dylai pob penteulu gymeryd "canwyll y gorchymyn" i chwilio ei holl babell, neu ei dŷ, rhag fod yno ddim diofryd wedi cael ei ddwyn i mewn a'i guddio yn mysg ei ddodrefn cyfreithlawn. Dylai yr eglwys chwilio yr holl wersyll, rhag fod yno ryw Achan neu deulu Achanaidd, yn nychu grym y gwersyll, drwy beri i'r gogoniant ymadael o hono, a'i wneud yn ysgymun-beth yn ngolwg yr Arglwydd. A phan y deuir o hyd i ryw ddiofryd, dylid ei ddatguddio, ei ddwyn i'r golwg, a'i osod ger bron yr Arglwydd, a'i ddyfetha heb arbed.

5. Y daw pob diofryd-beth i'r golwg, yn gynar neu yn ddiweddar, er gwaethaf holl ddyfais y troseddwr i'w guddio. Yr oedd Achan wedi bod yn ofalus ac yn gyfrwys i guddio y fantell Babylonig deg a'r llafn aur, yn y ddaear, yn nghanol e

babell, a'r arian danynt, yr oedd wedi taenu llwch llawr y babell yn dô drostynt, fel nad allai yr un ymwelydd ddychymygu fod yno unrhyw drysor yn guddiedig. Nid oedd neb ond ei feibion a'i ferched yn gwybod dim am danynt. Nid oedd llygaid Josua na neb o farnwyr Israel yn gallu eu canfod yno. Gwyddai Achan ei fod yn troseddu gorchymyn y nefoedd wrth eu chwenychu a'u cymeryd ; ond yr oedd yn dysgwyl na byddai dim canlyniadau drwg, ond iddo allu eu cuddio o olwg dynion : a diau ei fod yn dysgwyl cael cyfle ryw dro i gyflogi rhyw Besaleel i weithio y llafn aur i fod yn rhan o addurn ei wisgiad, neu i fod yn brif ddodrefnyn ei drysorgist, a'i fod yn dysgwyl cael cyfle i ymddangos yn dywysogaidd yn ei fantell fawr Babylonig deg ar ddydd cymanfa, neu uchelwyl ; a'i fod yn dysgwyl cael cyfle i ddefnyddio yr arian fel cyfrwng marsiandiaeth er cyfoethogi ei deulu ; ond daeth ei gysegr-yspeiliad i'r golwg, dyryswyd ei gynlluniau, a throdd ei holl ddysgwyliadau yn siomedigaeth chwerw. Yr oedd tegwch y fantell a gloywder y llafn aur yn llenwi ei gydwybod â dychryniadau. Deallodd, yn un o'r rhai cyntaf, mai o'i achos ef yr oedd cynifer o'i genedl wedi syrthio o flaen gwŷr Ai, ac mai ei drosedd ef oedd wedi llenwi y gwersyll â'r fath flinder a galar ; ac yr oedd ei euogrwydd a'i ddychryn yn trymhau o hyd fel yr oedd coelbren y nefoedd yn dyfod o gam i gam yn nes nes ato. Deallodd y dygid ei bechod i'r golwg yn y dull mwyaf cyhoeddus, ger bron holl deuluoedd Judah, a holl lwythau Israel, a holl genedloedd y byd. Gwelodd fod yn anmhosibl iddo ddianc, ond bod ei waith a'i gosp yn anocheladwy. Ac felly eto am bob diofryd-beth, er pob ymgais a gofal i'w guddio, daw i'r golwg, yn rhyw ddull neu gilydd ; naill ai drwy sychu y profiad a'r cysur, a nychu y doniau, a gwywo dail y broffes ; neu ynte daw i'r golwg mewn dull mwy amlwg a chyhoeddus, drwy achosi dyryswch, a blinder, ac anfri i lwythau Israel, a manteision i'r gelynion fedru llwyddo yn eu herbyn.

6. Dylid llawenychu am fod modd yn awr, drwy gyfryngdod, a rhinweddau Iawn y Gwaredwr, i ddyfetha y diofryd-beth,

ac arbed yr Achan, a'i arbed hefyd yn gyfiawn ac yn anrhydeddus. "Y neb a guddio ei bechodau, ni lwydda; ond y neb a'u haddefo, ac a'u gadawo a gaiff drugaredd." "Addefais fy mhechod wrthyt, a'm hanwiredd ni chuddias: dywedais, Cyffesaf yn fy erbyn fy hun, fy anwireddau i'r Arglwydd, a thi a faddeuaist anwiredd fy mhechod. Gwyn ei fyd y neb y maddeuwyd ei drosedd, ac y cuddiwyd ei bechod." "Os cyfaddefwn ein pechodau, ffyddlawn yw efe a chyfiawn, fel y maddeuo i ni ein pechodau, ac y'n glanhao oddiwrth bob anghyfiawnder." Gall Duw guddio pechodau fel na ddeuant i'r golwg. Gall eu taflu o'r tu ol i'w gefn. Gall ddileu y camweddau fel cwmwl ac fel niwl er ei fwyn ei hun. Y mae yn Nghrist yn cymodi troseddwyr ag ef ei hun, heb gyfrif iddynt eu pechodau: canys yr hwn nid adnabu bechod, a wnaeth efe yn bech-aberth drosom ni, fel y gwnelid ni yn gyfiawnder Duw ynddo ef. Yr Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd: cospedigaeth ein heddwch ni roddwyd arno ef, a thrwy ei gleisiau ef yr iachawyd ni. Y mae modd i'r euog gael ei gyfiawnhau yn rhad drwy ei ras ef, drwy y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu: yr hwn a osododd Duw yn iawn, drwy ffydd yn ei waed ef, i ddangos ei gyfiawnder yn maddeuant pechodau; ac fel y byddai efe yn gyfiawn, ac yn cyfiawnhau y neb sydd o ffydd Iesu. Yr athrawiaeth am faddeuant pechod, a chyfiawnhad y troseddwr trwy ffydd yn Iawn Iesu Grist ydyw un o athrawiaethau mwyaf a melysaf y grefydd Gristionogol.

7. Fod byddinoedd Duw yn anorchfygol pan fyddant wedi difa pob diofryd-beth o'u mysg. Bu dyffryn Achor, lle y llosgwyd diofryd-bethau Achan, yn ddrws gobaith i Israel. Trodd glyn eu trallod yn borth eu gorfoledd. Trodd eu hympryd yn wledd, a'u galarnad yn gân buddugoliaeth. Disgynodd Duw i'w mysg, gwenodd arnynt, a llefarodd wrth fodd eu calon, eiriau o adfywiad a chyfarwyddyd. Addawodd fod gyda hwy yn y frwydr, fel na lwyddai yr un offeryn a luniid i'w herbyn. A gwaith hawdd i eglwysi y saint fydd gorchfygu yr un drwg, os na fydd rhyw Achan yn eu mysg i'w bradychu a'u dyrysu.

Ond iddynt ofalu yn ffyddlawn i ddyfetha pob diofryd-beth o'u mysg, byddant yn ddiogel ar faes yr ymdrech, yn fuddugol yn mhob brwydr, ac yn fwy na choncwerwyr drwy yr hwn a'u carodd.

ABRAHAM FEL PENTEULU.

PREGETH I YSGOLION SABBOTHOL A PHENAU TEULUOEDD.

"Canys mi a'i hadwaen ef, y gorchymyn efe i'w plant, ac i'w dylwyth ar ei ol, gadw o honynt ffordd yr Arglwydd, gan wneuthur cyfiawnder a barn, fel y dygo yr Arglwydd ar Abraham yr hyn a lefarodd efe am dano."—Gen. 18. 19.

Y mae yr adnod yn dystiolaeth anrhydeddus, o enau yr Arglwydd ei hun, am ofal a ffyddlondeb Abraham i ddysgu i'w blant ac i'w dylwyth ar ei ol gadw o honynt ffordd yr Arglwydd. Y mae Duw yn gofyn, "A gelaf fi rhag Abraham yr hyn a wnaf?" Na wnaf. Ni chelaf oddiwrtho fy marnedigaethau. Hysbysaf iddo fy ffyrdd, mynegaf iddo fy neddfau, a'm tystiolaethau, cyhoeddaf iddo fy Enw, egluraf iddo fy nghymeriad; canys mi a'i hadwaen ef, yr wyf yn adwaen ei egwyddorion a'i fwriadau, yr wyf yn adwaen ei deimladau a'i arferiadau, yr wyf yn adwaen cywirdeb ei grefydd bersonol, ac yn adwaen gorchymynion a siamplau ei grefydd deuluaidd; yr wyf wedi cael prawf hir a llawn o hono y gwnaiff ddefnydd da o'm deddfau a'm barnedigaethau, ac felly mi a'u hysbysaf iddo. Ystyriwn yn

I. Y drefn oedd Abraham yn gymeryd i addysgu ei blant a'i deulu.

1. Yr oedd yn eu dysgu drwy adrodd hanesion pwysig idd-

ynt—hanes y greadigaeth—hanes cwymp ein rhieni cyntaf—hanes merthyrdod Abel—a symudiad Enoch—hanes ymlygriad cyflym plant dynion—hanes Noah, a'r arch, a'r diluw—hanes anffyddiaeth a gwrthryfel rhyfygus teulu Twr Babel. Yr oedd cylch hanesyddiaeth y pryd hyny yn gyfyng iawn wrth ei gydmaru â'r hyn yw yn bresenol; ond yr oedd Abraham am wneud defnydd da o'r hyn oedd ganddo.

2. Yr oedd yn eu dysgu trwy egluro iddynt athrawiaethau duwioldeb. Yr oedd yn darlunio iddynt gymeriad yr Arglwydd fel un haeddol o gael ei ofni a'i garu, fel un teilwng o bob cred ac ymddiried: yr oedd yn egluro iddynt gyflwr dyn fel pechadur yn erbyn awdurdod a gras Duw, ac nad oedd dim gobaith iddo am arbediad ac ymgeledd ond o rad dosturiaethau yr Arglwydd; yr oedd yn pregethu iddynt am anfarwoldeb dyn, a'i gyfrifoldeb, ac y byddai yn cael derbyn byth mewn sefyllfa ddyfodol yn ol ei weithredoedd yn y byd yma; yr oedd yn dywedyd wrthynt am anwadalwch a gwagter mwynderau daear; ond fod mwyniant crefydd yn sylweddol, yn barhaus, ac yn ddisiomedig, bod ei ffyrdd hi yn ffyrdd hyfrydwch, a'i holl lwybrau hi yn heddwch.

3. Yr oedd yn cyngori ac yn rhybuddio ei deulu, mewn dull tyner, doeth, a ffyddlawn. Yr oedd, fel tad caredig, ac fel patriarch profiadol yn egwyddori, yn argyhoeddi, ac yn ceryddu yn ol yr amgylchiad mewn cariad ac addfwynder. Yr oedd yn rhoddi iddynt orchymyn ar orchymyn, cyngor ar gyngor, ychydig yma ac ychydig acw. Yr oedd yn crybwyll am bethau yr enaid wrthynt pan yr eisteddai yn ei dŷ, a phan y cerddai ar y ffordd, pan y gorweddai i lawr, a phan gyfodai i fyny. Yr oedd yn dal ar bob adeg a phob cyfleustra i'w haddysgu.

4. Yr oedd yn codi allor ac yn aberthu yn eu canol. Yr oedd ei aberthau cymmod a maddeuant, a'i offrymau hedd a diolch yn rhoddi addysg iddynt; a diameu ei fod yn gweddio drostynt bob amser pan yn gwasanaethu o gylch yr allor; ac y mae genym brofion ei fod yn eiriolwr taer iawn yn ei holl weddiau.

5. Yr oedd yn eu dysgu drwy ei siamplau—drwy ei yspryd boneddigaidd myfyrgar, ei deimladau tyner cariadlawn, ei agweddau difrifol deniadol, a'i holl ymarweddiad cyfiawn a duwiol: a diameu ei fod yn cyflawni gwahanol ganghenau ei swydd fel penteulu mewn dull tra effeithiol, oblegyd yr oedd yn greddyn o alluoedd cryfion o ran corff a meddwl, yn un o lygad craff, o feddwl cyflym, o dymer hawddgar, o ddoniau deniadol, yr oedd yn esboniwr eglur, yn bregethwr gwresog, yn egwyddorwr trwyadl; yr oedd yn broffwyd enwog, yn offeiriad medrus a gofalus. Ac yn

6. Diameu fod ganddo amserau penodedig at offeiriadu yn ei dŷ, ac at egwyddori ei deulu—yn enwedig y Sabboth, dydd yr Arglwydd. Yr oedd ganddo y gofal manylaf i sancteiddio y Sabboth fel un o sefydliadau hynaf a phwysicaf *addoliad* yr Arglwydd: a'r gwasanaeth puraf a sancteiddiaf a fedrai wneud ar ddydd Duw oedd hyfforddi ei deulu lliosog yn athrawiaethau a dyledswyddau crefydd.

II. Y rhwystrau oeddynt ar ei ffordd i addysgu ei deulu.

1. Yr oedd ei dylwyth yn lliosog iawn, yn cynwys yn mhell dros fil o eneidiau, o bob oed a gradd, o wahanol dymherau ac archwaeth, rhai o honynt yn perthyn yn agos iddo, ac eraill heb fod yn perthyn dim iddo; rhai yn hen, rhai yn nghanol eu dyddiau, a rhai yn nyddiau eu hieuenctyd; ac yr oedd rhai o honynt yn blant rhieni eilun-addolgar, neu anghrefyddol, a rhaid, o ganlyniad, fod ei ofalon fel penteulu yn rhai anarferol o bwysig.

2. Yr oedd sefyllfa wasgaredig ei deulu yn anfantais iddo. Y mae ambell i feistr, yn yr oes yma, yn berchenog gweithfa fawr at nyddu a gweu llin, neu wlan, neu sidan, neu at weithio haiarn neu bres, ac y mae llawer o ddwylo, neu deulu mawr, yn perthyn i'w weithfa; ac y mae ambell i feistr yn ofalus ac yn bryderus iawn am gael moddion addysg fuddiol i gyrhaedd y rhai sydd yn gweithio dano, ac y mae ganddo fantais werthfawr nad oedd gan Abraham, drwy fod ei deulu yn gallu cydgadw oriau mor reolaidd, ac yn cael cyd-weithio â chyd-fyw

mor agos i'w gilydd. Yr oedd teulu Abraham yn wasgaredig iawn. Un dosbarth gyda'r defaid yn mhell yn mlaen yn y Dwyrain, a dosbarth arall gyda'r camelod yn mhell yn ol yn y Gorllewin, rhai ar ei dde, ac eraill ar ei aswy, gyda'u gwahanol orchwylion, filldiroedd lawer oddiwrth eu gilydd ; ac yr oedd yn anhawdd trefnu i'w cael i gydgyfarfod ond yn bur anfynych. Yr oedd hyny yn rhwystr ar ei ffordd i drosglwyddo addysg iddynt ; ond mae'n debyg fod ganddo is-athrawon, wedi eu hyfforddi a'u hawdurdodi i ddysgu eraill, ac mai rhan o'i waith ef oedd arolygu a chyfarwyddo a chalonogi gwaith yr athrawon.

3. Heblaw fod ei deulu yn lliosog ac yn hynod o wasgaredig yr oedd ei sefyllfa fel pererin yn y tir, yn dra anfanteisiol iddo eu dysgu. Er fod Duw wedi addaw rhoddi gwlad Canaan yn etifeddiaeth i'w hâd, nid oedd ganddo y pryd hyny feddiant o gymaint a lled troed ynddi. Pe buasai ganddo ei drigfa sefydlog yno, ac etifeddiaeth fawr gryno o gylch ei "ddinas," buasai hyny yn hwylusdod mawr iddo gydag ordinhadau cymdeithasol crefydd ; ond yr oedd yn gorfod symud ei luest, a newid lle yr allor yn bur fynych. Ar ol iddo droi allan o Ur y Caldeaid i Haran, a symud oddiyno eilwaith, bu yn ymdeithio drwy bron bob cwr o wlad Canaan. Ymfudodd unwaith i'r Aipht, mewn amser o newyn, dychwelodd oddiyno i Ganaan, a bu yn bererin yno hyd ddiwedd ei oes. Byddai yn pabellu weithiau yn anialwch Beerseba, ac weithiau ar wastadedd Mamre, weithiau yn Cades, ac weithiau yn Bethel, weithiau yn Sichem ac weithiau yn Gerar, weithiau yn y mynydd, ac weithiau yn y dyffryn, weithiau yn yr anial anghyfanedd, ac weithiau gerllaw pyrth a llwybrau y Canaaneaid ; ac yr oedd ymfudiadau felly yn anhawsdra iddo gadw ei deulu mawr dan reolau manylaf disgyblaeth addysg ; ond bu yn ymdrechgar a ffyddlawn drwy ei holl symudiadau.

4. Mae lle i gasglu nad oedd dim cyfle gan Abraham i ddysgu ei deulu ar lyfr. Buasai llyfrau bychain crefyddol yn werthfawr iawn iddo roddi yn nwylaw ei deulu, gyda

5. Yr oedd yn eu dysgu drwy ei siamplau—drwy ei ysbryd boneddigaidd myfyrgar, ei deimladau tyner cariadlawn, ei agweddau difrifol deniadol, a'i holl ymarweddiad cyfiawn a duwiol: a diameu ei fod yn cyflawni gwahanol ganghenau ei swydd fel penteulu mewn dull tra effeithiol, oblegyd yr oedd yn greddadyn o allnoedd cryfion o ran corff a meddwl, yn un o lygad craff, o feddwl cyflym, o dymer hawddgar, o ddoniau deniadol, yr oedd yn esboniwr eglur, yn bregethwr gwresog, yn egwyddorwr trwyadl; yr oedd yn broffwyd enwog, yn offeiriad medrus a gofalus. Ac yn

6. Diameu fod ganddo amserau penodedig at offeiriadu yn ei dŷ, ac at egwyddori ei deulu—yn enwedig y Sabboth, dydd yr Arglwydd. Yr oedd ganddo y gofal manylaf i sancteiddio y Sabboth fel un o sefydliadau hynaf a phwysicaf addoliad yr Arglwydd: a'r gwasanaeth puraf a sancteiddiaf a fedrai wneud ar ddydd Duw oedd hyfforddi ei deulu lliosog yn athrawiaethau a dyledswyddau crefydd.

II. Y rhwystrau oeddynt ar ei ffordd i addysgu ei deulu.

1. Yr oedd ei dylwyth yn lliosog iawn, yn cynwys yn mhell dros fil o eneidiau, o bob oed a gradd, o wahanol dymherau ac archwaeth, rhai o honynt yn perthyn yn agos iddo, ac eraill heb fod yn perthyn dim iddo; rhai yn hen, rhai yn nghanol eu dyddiau, a rhai yn nyddiau eu hieuenctyd; ac yr oedd rhai o honynt yn blant rhieni eilun-addolgar, neu anghrefyddol, a rhaid, o ganlyniad, fod ei ofalon fel penteulu yn rhai anarferol o bwysig.

2. Yr oedd sefyllfa wasgaredig ei deulu yn anfantais iddo. Y mae ambell i feistr, yn yr oes yma, yn berchenog gweithfa fawr at nyddu a gweu llin, neu wlan, neu sidan, neu at weithio haiarn neu bres, ac y mae llawer o ddwylo, neu deulu mawr, yn perthyn i'w weithfa; ac y mae ambell i feistr yn ofalus ac yn bryderus iawn am gael moddion addysg fuddiol i gyrhaedd y rhai sydd yn gweithio dano, ac y mae ganddo fantais werthfawr nad oedd gan Abraham, drwy fod ei deulu yn gallu cydgadw oriau mor reolaidd, ac yn cael cyd-weithio â chyd-fyw

mor agos i'w gilydd. Yr oedd teulu Abraham yn wasgaredig iawn. Un dosbarth gyda'r defaid yn mhell yn mlaen yn y Dwyrain, a dosbarth arall gyda'r camelod yn mhell yn ol yn y Gorllewin, rhai ar ei dde, ac eraill ar ei aswy, gyda'u gwahanol orchwylion, filldiroedd lawer oddiwrth eu gilydd; ac yr oedd yn anhawdd trefnu i'w cael i gydgyfarfod ond yn bur anfynych. Yr oedd hyny yn rhwystr ar ei ffordd i drosglwyddo addysg iddynt; ond mae'n debyg fod ganddo is-athrawon, wedi eu hyfforddi a'u hawdurdodi i ddysgu eraill, ac mai rhan o'i waith ef oedd arolygu a chyfarwyddo a chalonogi gwaith yr athrawon.

3. Heblaw fod ei deulu yn lliosog ac yn hynod o wasgaredig yr oedd ei sefyllfa fel pererin yn y tir, yn dra anfanteisiol iddo eu dysgu. Er fod Duw wedi addaw rhoddi gwlad Canaan yn etifeddiaeth i'w hâd, nid oedd ganddo y pryd hyny feddiant o gymaint a lled troed ynddi. Pe buasai ganddo ei drigfa sefydlog yno, ac etifeddiaeth fawr gryno o gylch ei "ddinas," buasai hyny yn hwylusdod mawr iddo gydag ordinhadau cymdeithasol crefydd; ond yr oedd yn gorfod symud ei luest, a newid lle yr allor yn bur fynych. Ar ol iddo droi allan o Ur y Caldeaid i Haran, a symud oddiyno eilwaith, bu yn ymdeithio drwy bron bob cwr o wlad Canaan. Ymfudodd unwaith i'r Aipht, mewn amser o newyn, dychwelodd oddiyno i Ganaan, a bu yn bererin yno hyd ddiwedd ei oes. Byddai yn pabellu weithiau yn anialwch Beerseba, ac weithiau ar wastadedd Mamre, weithiau yn Cades, ac weithiau yn Bethel, weithiau yn Sichem ac weithiau yn Gerar, weithiau yn y mynydd, ac weithiau yn y dyffryn, weithiau yn yr anial anghyfanedd, ac weithiau gerllaw pyrth a llwybrau y Canaaneaid; ac yr oedd ymfudiadau felly yn anhawsdra iddo gadw ei deulu mawr dan reolau manylaf disgyblaeth addysg; ond bu yn ymdrechgar a ffyddlawn drwy ei holl symudiadau.

4. Mae lle i gasglu nad oedd dim cyfle gan Abraham i ddysgu ei deulu ar lyfr. Buasai llyfrau bychain crefyddol yn werthfawr iawn iddo roddi yn nwylaw ei deulu, gyda

chymhelliad iddynt dreulio oriau eu hamdden i chwilio eu llyfrau; nid oes neb all ddirnad y lles y mae llyfrau bychain felly wedi wneud yn ein hoes ni, er ychwanegu llwyddiant rhieni ac athrawon a gweinidogion y gair yn eu llafur pwysfawr. Buasai yn werthfawr iawn iddo ef pe buasai ganddo Destament bychan, neu esboniad cryno, neu lyfr caniadau a gweddiau, neu holwyddoreg cynwysfawr i'w roddi yn llaw y rhai oeddynt yn bugeilio ei braidd ac yn trin ei feusydd, ac yn enwedig yn nwylaw y plant a fegid yn ei deulu; ond nid oedd llyfrau felly i'w cael. Nid oedd y gelfyddyd o argraffu wedi ei dyfeisio y pryd hyny, ac y mae lle i gasglu fod y gelfyddyd o ysgrifenu yn anadnabyddus yn ei deulu.

5. Yr oedd coel-grefydd a llygredigaethau teuluoedd ei gymydogion yn brofedigaethus i rai o'i deulu yntau. Pe buasai y penau teuluoedd ag yr oedd yn ymdaith yn eu mysg yn rhai o'r un brofiad, ac o'r un ffydd, o'r un gân, ac o'r un weddi ag ef, gallasent fod o lawer o gymorth ac o gefnogiad iddo. Gallasent weithiau gynal cymanfa er addysgu eu teuluoedd ac er eu cymell i gadw ffordd yr Arglwydd; ond yr oedd yspryd ac ymddygiad ei gymydogion yn fwy o rwystr nag o gymorth iddo; ac yn tueddu yn fwy i lygru ei deulu nag i'w sancteiddio. Pe buasai patriarchiaid tylwythau Canaan y pryd hyny i gyd yn Abrahamiaid, buasai hyny yn elw ac yn gysur mawr iddo ef a hwythau, a buasai eu gwlad yn dyfod yn fuan yn llawn o bob golud a gwynfyd tymhorol ac ysprydol; ond nid oedd yno ddim un o honynt o'r un galon ag ef am ddysgu cyfreithiau y nef, a chadw ffordd yr Arglwydd: a diameu iddo gael yn ei oes lawer iawn o wawd ac o ddirmyg oblegyd ei ffyddlondeb i gyfraith ac addoliad ei Dduw. Yr oedd y pethau hyn oll yn anhawsderau, ond bu yn ffyddlawn a diwyd yn ei swydd fel athraw ac offeiriad ei deulu drwy ei holl brofedigaethau. Arweinia hyn ni i ystyried yn

III. Y calondid oedd i Abraham lynu gyda'i waith, fel athraw ei deulu, yn wyneb y fath wahanol anhawsderau.

1. Yr oedd ganddo dystiolaethau cryfion fod ei waith yn

rhyngu bodd Duw. Yr oedd y "Duw Hollalluog" ag oedd wedi ei hysbysu ei hun iddo, yn sefyll ar ei ddeheulaw, ac yn gwenu ar ei enaid, pan yr oedd yn cyflawni ei swydd; er gwrando ei weddi, er cyfarwyddo ei feddwl, er gwroli ei galon, ac arddel a bendithio ei lafur; ac yr oedd cymeradwyaeth ei Dduw yn werth pob peth iddo.

3. Yr oedd yn cael hyfrydwch a budd yn y gwasanaeth. Yr oedd ei grefydd deuluaidd yn gyfnerthiad i'w grefydd bersonol. Yr oedd ei lafur i ddysgu eraill yn cynhyrfu ac yn cryfhau ei feddwl i astudio yn fanylach gyngor a ffordd yr Arglwydd. Yr oedd chwilio am eiriau cymeradwy i bregethu i'w deulu, ac ymchwilio am y dulliau effeithiolaf i'w hegwyddori yn athrawiaeth yr Arglwydd yn cyfoethogi ei feddwl, yn cynesu ei galon, yn melysu ei gymundeb â'r nefoedd, yn gloywi ei rasau, ac yn rhwyddhau ei ddoniau. Yr oedd gofal a gwaith ei swydd, fel athraw yn ei dŷ, yn fywyd a grym i holl grefydd ei galon, ac yr oedd y cysur a'r lles oedd yn gael yn ei waith yn ddigon o wobr am y llafur.

3. Ei ymdrech a'i ofal i ddysgu ei deulu oedd y moddion goreu allasai byth ddefnyddio er eu cadw mewn trefn, ac mewn tangnefedd, ac er eu cynhyrfu i ufudd-dod a ffyddlondeb. Yr oedd ganddo, yn ol deddfau a defodau yr oes hono, lawn awdurdod, fel pen ei deulu, i ddefnyddio y ffangell, a'r gadwyn, a'r cleddyf, er eu cadw mewn trefn, ac mewn ufudd-dod; ond nid oes genym unrhyw grybwylliad ei fod yn eu defnyddio. Yr oedd cyngorion a gorchymynion ac addysgiadau ei gariad a'i ddoethineb a'i addfwynder yn foddion llawer mwy effeithiol. Nid oedd yr un tylwyth yn y byd y pryd hyny mor uchel o ran eu breintiau crefyddol, ac yn cael eu maethu mor fanwl yn addysg ac yn athrawiaeth yr Arglwydd, ac nid oedd yr un tylwyth yn y byd y pryd hyny mor ufudd ac mor ffyddlawn, mor reolaidd ac mor drefnus, ag ydoedd teulu Abraham; ac yr oedd y parch a'r cysur oedd yn gael yn ei deulu yn wobr iddo am ei ffyddlondeb.

4. Yr oedd ei lafur yn wystl iddo y llwyddai crefydd yn ei

deulu ar ol ei farwolaeth. Yr oedd ei galon yn llawn awyddfryd, nid yn unig am gael yr Arglwydd yn Dduw iddo ei hun, ond yn Dduw i'w hiliogaeth ar ei ol. Yr oedd yr hâd da oedd yn hau yn egino yn hyfryd, ac yr oedd gobaith am gnwd toreithiog pan y byddai ef wedi ei gasglu at ei bobl. Yr oedd yn ddymunol iawn iddo weled parodrwydd hawddgar ei fab Isaac, ac eraill o'i deulu i dderbyn addysg, ac i ymarfer â dyledswyddau crefydd ; ac nid ellir darllen yr hanes am Isaac a Jacob heb weled fel yr oedd Duw wedi gwrando gweddiau Abraham, ac wedi llwyddo gweinidogaeth ei addysg.

5. Gofal i addysgu ei dylwyth, ddarfu, mewn rhan fawr, fendigo ei goffadwriaeth ac anfarwoli ei enw. Y mae efe, er wedi marw, yn llefaru eto, a phery ei siampl i ddylanwadu tra y pery tylwythau i breswylio ar y ddaear. Y dystiolaeth uchel a gafodd am ei ymdrech i orchymyn i'w dylwyth gadw ffordd yr Arglwydd ydyw un o'r perlau dysgleiriaf yn nghoron ei gymeriad. Y mae ei air da am ei ffyddlondeb fel penteulu yn perarogli yn awr er ys bron bedair mil o flynyddoedd, a phery i berarogli drwy gylchoedd ëangach eto, dros holl ddyddiau y ddaear.

Wrth gymhwyso yr adolwg ar y gangen yma o'i hanes, nis gwnawn ond un sylw, sef y byddai yn dda iawn i rieni, fel athrawon athrofa werthfawr y teulu gartref, ac i holl bobl Dduw, yn enwedig athrawon yr Ysgolion Sabbothol a gweinidogion yr efengyl, yfed mwy, a hyny yn barhaus, o yspryd Abraham, ac ymgais ddyfalach, ddyfalach am ddilyn ei siampl yn ei ofal a'i lafur i ddysgu plant yn ffordd yr Arglwydd. Y mae eu gwaith yn un hyfryd a buddiol, ond yn waith anrhaethol bwysfawr. Er eu cymhell i ymroddi yn fwy llwyr ac yn fwy gwresog i'r gwaith gellid gwasgu at eu calonau yr ystyriaethau canlynol :

1. Dyna oedd y gangen benaf o araith prif enwogion goruchwyliaethau y Beibl : Noah, Abraham, Isaac, Jacob, Job, Joseph, Moses, Josua, Dafydd, Solomon, Josiah ; Sarah, Rebecca, Jochebed, Ruth, Hannah, Bathseba, Priscilla, Lois, Eunice, ac eraill.

2. Hyfforddi plant yn yr hyn a olygent hwy yn ffordd dda, anrhydeddus, ddefnyddiol, oedd prif ofal y deddfwyr, a'r doethion Paganaidd yn amserau gloywaf eu defnyddioldeb a'u llwyddiant.

3. Dyna'r gwaith gadwodd yr eglwys yn fyw yn amser erledigaethau chwerwon hen Buritaniaid pob oes a phob gwlad. Byddai rhieni duwiol, ac athrawon ffyddlawn yn planu egwyddorion da yn meddyliau plant yn ddistaw a dirodres er gwaethaf creulonderau eu herlidwyr.

4. Dyna oedd dechreuad y diwygiadau cryfion a welwyd yn ddiweddar yn mysg gwahanol enwadau o grefyddwyr.

5. Dyna sy'n peri i ofergoelion ynfyd, a defodau Pabaidd, a chwareu-gampau llygredig ddiflanu, o radd i radd o bob cylch lle y mae plant yn cael eu haddysgu yn ffyrdd yr Arglwydd.

6. Dyna sy'n achosi i orseddau y bwystfil a'r gau-broffwyd grynu ar eu gogwydd yn mhob gwlad a thalaeth.

7. Yn athrofa y teulu, ac yn enwedig yn nosbarth y mamau, ac yn yr Ysgol Sabbothol, y magwyd y rhan fwyaf o enwogion y byd crefyddol; o'r athrawon mwyaf llwyddianus, o esgobion mwyaf defnyddiol yr eglwysi, o'r efengylwyr mwyaf llafurus yn mysg y Paganiaid, ac o'r awdwyr mwyaf dylanwadol yn holl gylch duwinyddiaeth.

8. Dyma'r ffordd sicraf i blanu yr efengyl, ac i beri iddi wreiddio yn ddwfn yn mysg Paganiaid pob gwlad a chenedl. Mewn gair, hyfforddiant plant gartref, ac addysgiadau yr Ysgolion Sabbothol, ydyw y gwystl cryfaf sydd genym y llwydda'r eglwysi mewn rhifedi, mewn doniau, mewn sancteiddrwydd, ac mewn dylanwad a defnyddioldeb; dyma'r argoel sicraf sydd genym y rhwymir Satan, ac y dryllir pyrth uffern, y dymchwelir gorsedd y bwystfil, y cauir temlau y gau-broffwyd; a bod amserau o'r adfywiad dedwyddaf i wawrio ar eglwysi y saint drwy holl wledydd y byd. Ymwroled ac ymegnied pleidwyr y fath waith hyfryd, a buddiol, a gogoneddus: a mawryged plant yr iaith Gymraeg eu rhagorfreintiau; oblegyd y maent,

ar y cyfan, wedi cael gwell magwraeth ac addysg grefyddol nag ieuenctyd unrhyw genedl arall: a gobeithio y parha y Cymry yn selog a ffyddlawn o blaid gwaith mawr yr Ysgolion Sabbothol, a'r ymarferiad buddiol a phwysfawr o egwyddori yn eu teuluoedd.

PENDERFYNIAD HABACUC.

"Er i'r ffigysbren na flodeuo, ac na byddo ffrwyth ar y gwinwydd: gwaith yr olewydd a balla, a'r meusydd ni roddant fwyd; torir ymaith y praidd o'r gorlan, ac ni bydd eidion yn eu beudai. Eto mi a lawenychaf yn yr Arglwydd, byddaf hyfryd yn Nuw fy iachawdwriaeth. Yr Arglwydd Dduw yw fy nerth, a'm traed a wna efe fel traed ewigod; ac efe a wna i'm rodio ar fy uchel-leoedd. I'r pencerdd ar fy offer tannau."—Hab. 3. 17—19.

Yr oedd Habacuc yn wladgarwr gwresog a didwyll, yn gredadyn goleu a diysog, ac yn broffwyd ffyddlawn a selog. Yr oedd yn byw dan deyrnasiad y brenin eilunaddolgar ac erlidgar Manasseh "waedlyd." Yr oedd y wlad y pryd hyny yn llawn o drais a llygredd. Yr oedd presenoldeb y Goruchaf yn cael ei anghofio, a'i awdurdod yn cael ei ddirmygu, a'i drugareddau yn cael eu camddefnyddio, a holl ordinhadau ei addoliad yn cael eu hesgeuluso. Yr oedd llygredigaethau eilunaddoliaeth wedi myned yn ben moliant drwy'r holl dir. Yr oedd serchiadau a syniadau dynion yn cael eu sefydlu ar bethau daearol, ac yr oedd hyny yn eu harwain i genfigen a balchder, ac yn eu cynhyrfu i drais a gormes. O herwydd y pethau hyn, yr oedd yr Arglwydd, yn ei ddig, wedi cymeryd ymaith oddiwrthynt ei wên a'i nawdd, a chysuron ei Yspryd a'i raglunniaeth. Yr oedd argoelion o'i lid yn eglur ar bob llaw, ac yn profi i bob meddwl ystyriol fod mesur eu hanwiredd yn llawn, a bod dinystr ofnadwy yn eu hymyl. Yr oedd y pro-

ffwyd yn deall, ac yn adnabod yr argoelion hyn; a than ddylanwad teimladau dwysion wedi cael eu magu yn ei galon wrth feddwl am gyflwr ei wlad, ac yn enw ei Dduw, yr ysgrifenodd syniadau effeithiol adnodau y testyn. Cawn ynddynt yn

I. Gyfeiriad at ei ofnau fod cyfyngderau arswydus yn ymyl. Arwyddir

1. Ei fod yn ofni bod adeg o angen a newyn yn agoshau, pan na cheid blodau ar y ffigysbren, na ffrwyth ar y gwinwydd, pan y pallai gwaith yr olewydd, a phan na roddai y meusydd fwyd; pan y torid ymaith y praidd o'r gorlan, ac na byddai eidion yn eu beudai: a phan mewn canlyniad i hyny y byddai yr angen yn fawr, a'r newyn yn drwm; pan y byddai tafod y plentyn sugno yn glynu wrth daflod ei enau gan syched, pan y byddai plant tyner yn wylo ac yn ymbil am fara heb fod gan eu rhieni ddim i'w ranu iddynt, a phan y byddai gwragedd tosturiol, yn eu llewygon pan yn dyddfu gan y newyn, yn ymborthi ar eu plant eu hunain.

2. Yr oedd yn ofni y byddai pob math o afiechyd corff yn dilyn y newyn, ac y byddai clefydau a heintiau yn gwneuthur llawer tŷ a llawer ardal yn anghyfanedd.

3. Yr oedd yn ofni y byddai i wasgfeuon gwladol amlhau. Yr enynid cynenau a therfysgoedd ac ymladdau. Yr anghofid egwyddorion uniondeb, ac y methrid dan draed bob iawnderau cymdeithasol. Yr ymollyngai gweinyddwyr y gyfraith i'r fath ddideimladrwydd nes llwyr esgeuluso eu dyledswyddau; ac mewn canlyniad i hyny, y mynai annhrefn ei rwysg, y codai cymydog yn erbyn cymydog, a theulu yn erbyn teulu, a dinas yn erbyn dinas, ac y collid o'r tir bob diogelwch ac ymddiried a thangnefedd.

4. Yr oedd yn ofni y byddai i elyn cryf a chreulawn o bell oresgyn y tir; ac y byddai i'w hetifeddiaeth gael ei throi i ddieithriaid, a'u tai i estroniaid: ac y gorfyddai iddynt yfed eu dwfr er arian, a thalu am eu coed eu hunain; ac y byddai raid iddynt blygu eu gwarau i lafurio dan iau gorthrymder; ac y gorfodid eu gwŷr ieuainc i falu i'r gorthrymydd, ac y

treisid eu gwyryfon a'u gwragedd yn mhyrth eu dinasoedd, ac yn nghynteddau eu cysegroedd.

5. Yr oedd yn ofni y caent eu difadu o ordinhadau crefydd, yr anrheithid eu teml, y dymchwelid eu halloran, yr atelid gwleddoedd eu gwyliau arbenig, y dystewid llais eu cân a'u gweddi, yr halogid eu Sabbothau, ac y dyrysid ac yr atelid yn gyfangwbl eu holl gymdeithasau a'u holl gyflawniadau crefyddol.

6. Yr oedd yn ofni y byddai i fywydau lawer cael eu colli yn y gwasgfeuon hyn, y byddai raid iddynt gau eu golygon am byth ar holl olygfeydd a rhagorfreintiau amser, a symud yn mlaen i'r byd tragywyddol, i dderbyn yn ol eu gweithredoedd.

II. Ei benderfyniad duwiol yn wyneb yr holl ofnau hyn: "Eto mi a lawenychaf yn yr Arglwydd, byddaf hyfryd yn Nuw fy iachawdwriaeth." Gellid ymofyn, Beth oedd yn ei dueddu ac yn ei alluogi i ymddiried ac i lawenychu fel hyn yn yr Arglwydd ei Dduw.

1. Yr olwg oedd ganddo ar briodoleddau cymeriad Jehofa, fel Adwr y greadigaeth, ac fel Duw rhagluniaeth ac iachawdwriaeth. Yr oedd yn ei olygu, gyda theimladau o wylder a pharch, fel Bod o berffaith burdeb, o uniondeb anmhlygadwy, o ddoethineb nad allai gyfeiliorni, o dosturiaethau diderfyn, o drugareddau tragywyddol, o nerth hollalluog, o ffyddlondeb diball, ac o wirionedd anghyfnewidiol. Yr oedd yn credu hefyd fod y Duw hwn yn Dduw iddo ef drwy gyfammod tragywyddol, ac y byddai yn Arweinydd a noddwr iddo, yn Dad a chyfaill, yn haul a tharian, yn rhan a gwobr mawr iawn, a bod y Duw hwn, yn ei gariad a'i ddoethineb, wedi trefnu "iachawdwriaeth" lawn dragywyddol ar ei gyfer, ac y codai ef yn y diwedd i "rodio ar ei uchel-leoedd."

2. Yr olwg oedd ganddo ar amcan a thuedd goruchwyliaethau cystudd. Yr oedd yn credu y byddai y gwasgfeuon oll dan oruwchreolaeth ei Dad nefol, ac y cyd-weithient er daioni iddo ef a'i gyd-gredinwyr, trwy farwhau eu llygrediaethau, a sancteiddio eu serchiadau, a dyblu eu diwydrwydd,

a gwresogi taerineb eu gweddiau, a gloywi eu grasau, ac awchlymu eu galluoedd, a chyfoethogi eu profiadau. Gwyddai na byddai y cystudd ond ysgafn, ac nad allai effeithio ond ar y corff, a phethau amser ; a gwyddai hefyd na byddai ond byr, ond am ddeng niwrnod ; na byddai y galar a'r wylofain ond megys dros "brydnawn," na byddai y dyoddef ond megys am "funud awr," mai dros "foment fechan" y byddai i'w Dad guddio ei wyneb, ond y byddai iddo drugarhau â thrugaredd dragywyddol, ac y byddai i'r trallodion baratoi ei enaid gogyfer a sefyllfa o fythol orphwysdra a gogoniant.

3. Yr olwg fawr oedd ganddo ar athrawiaeth anfarwoldeb a sefyllfa ddyfodol. Yr oedd yn credu fod ei enaid yn anfarwol, fod ei gyflwr yn ddiogel, a'i fod yn etifedd llawenydd diddarfod. Yr oedd yn teimlo felly y gallai ganu mewn cystuddiau, a gorfoleddu mewn gorthrymderau, a gobeithio pan y byddai yn marw. Yr oedd yn hyderus y cai godi ei ben yn nghanol holl ryfeddodau gogoneddus y farn fawr, ac y cai fwynhau digrifwch yn oes oesoedd, gydag angylion a saint, ar ddeheulaw Duw ei Iachawdwr. Gallwn ymofyn yn

III. Am ei reswm dros gyhoeddi ei benderfyniad. Yr oedd ei awen gref gynes yn ei eirio ar fesur Salm, neu anthem, ac yr oedd yn cyflwyno ei gân "I'r pencerdd ar ei offer tannau," er i'w Salm gael ei hadrodd a'i chanu yn y gynulleidfa. Yr oedd yn dymuno gwneuthur hyn yn

1. Er mawrygu a derchafu enw ei Dduw. Yr oedd yn teimlo mai ei ddyledswydd a'i fraint oedd anrhydeddu cymeriad llywodraeth ei Dduw. Yr oedd felly am ddatgan ei dystiolaethau a'i farnedigaethau, ac am gyhoeddi ei drugareddau a'i waredigaethau, mewn gobaith y gallai drwy hyny helaethu a lliosogi cylchoedd ei foliant a'i addoliad.

2. Er ei les a'i gysur ei hun. Gwyddai mai wrth dderchafu a chanmol gallu, a thrugaredd, a ffyddlondeb ei Dduw, y cai y gwaith hyfrydaf a phuraf i holl alluoedd ei enaid, a holl serchiadau ei galon. Gwyddai nad allai gael unrhyw ymarferiad gwell er melysu ac effeithioli ei ddoniau, er cryfhau a gloywi

ei rasau, ac er helaethu ei ddefnyddioldeb. Gwyddai mai trwy y fath foddion y gallai orchfygu ei lygredigaethau a'i wendidau, ei amheuon a'i ofnau, a phuro a chynyddu ei gysuron, ac mai hyny a beraroglai ei enw a'i siampl a'i goffadwriaeth ar ol iddo farw.

3. Er addysg ac er calondid i eraill. Yr oedd ganddo sail i obeithio y byddai i'w ddarluniadau ef o gymeriad ei Dduw gynhyrfu eraill i astudio ei berffeithiadau; y gallai ei farn a'i brofiad ef am wagedd mwynderau daear, dueddu eraill i ystyried eu gwagedd; y gallai ei benderfyniad ef i ymddiried yn yr Arglwydd, ac i lawenychu yn ei iachawdwriaeth, galonogi eraill i roddi eu hyder a'u goglud arno; ac y gallai ei ddymuniadau ef am wynfyd mewn byd anfarwol gynhyrfu eraill i feddwl mwy am y byd tu draw i'r bedd, ac i barotoi gogyfer â'r mwynhad o wynfyd didranc yn y nefoedd.

CYMHWYSIAD.

1. Y mae yn ddychrynadwy i feddwl am gymeriad ac am gyflwr yr annuwiol. Gall ef "lawenychu" a bod yn "hyfryd" mewn tymhorau o lwyddiant, pan y bydd ei ffigysbren yn blodeuo, a'i winwydd yn ffrwytho, a gwaith ei olewydd heb ballu, a'i feusydd yn rhoddi bwyd, a'r praidd yn ei gorlan, a'r eidionau yn eu beudai; ond pan y daw gauaf oer afiechyd ac adfyd y mae ei lawenydd yn darfod, a'i holl hyfrydwch yn diflanu. Y mae heb gân, heb gysur, heb orfoledd, heb dawelwch. Nid yw wedi arfer troi at Dduw i ymbil am ei drugaredd, ac i bwyso ar ei nerth, ac o ganlyniad y mae heb obaith am unrhyw ddiddanwch na chynaliaeth.

2. Nid all dim fod yn fwy hyfryd na thangnefedd a llawenydd y credadyn mewn adeg o adfyd a galar. Y mae ei glywed yn canu yn y nos dymestlog, "Eto mi a lawenychaf yn yr Arglwydd, byddaf hyfryd yn Nuw fy iachawdwriaeth," yn synu angylion, ac y mae peroriaeth ei gân yn codi drwy dwrf y dymestl yn anrhydedd i enw y Gwaredwr, ac yn foddhad i'w feddwl.

3. Os gall y Cristion fel hyn "lawenychu" mewn trallodion, tra yma yn y cnawd, yn nghyraedd gwendidau a llygredigaethau y byd drwg presenol, pan ar ei bererindod, ar lwybrau dyrus geirwon, mewn lleoedd anial, ac yn nghanol gelynion, beth fydd ei lawenydd pan y bydd wedi cyrhaedd i ben ei daith? Rhaid y bydd yn anrhaethadwy fawr a gogoneddus ar ol iddo gael ei ddwyn yn ddiogel, drwy y tymestloedd a'r tònau, i drigfanau tawel y nefoedd, mewn gwlad o berffaith oleuni a phurdeb, a gorphwysdra a llawenydd; lle y mae myrddiwn o angylion, a chymanfa a chynulleidfa y rhai cyntafanedig, lle y mae ysprydoedd y cyfiawnion oll i gydgyfarod i gael eu cyd-berffeithio, lle y mae Iesu yn teyrnasu yn ein natur ni, a lle y mae gogoniant ei berson, ac urddas ei swyddau cyfryngol, a llawnder ei iachawdwriaeth yn dyfod yn fwy-fwy i'r golwg; lle y mae Duw oll yn oll, a'r credadyn yn cael edrych ar ei wyneb mewn cyfiawnder, ac yn cael ei lawn ddigoni yn y mwynhad o oludoedd ei gariad a'i drugaredd.

NID AMLYGWYD ETO BETH A FYDDWN.

"Gwelwch pa fath gariad a roes y Tad arnom, fel y'n gelwid yn feibion i Dduw: oblegyd hyn nid edwyn y byd chwi, oblegyd nid adnabu efe Ef. Anwylyd, yr awr hon meibion i Dduw ydym, ac nid amlygwyd eto beth a fyddwn; eithr ni a wyddom, pan ymddangoso efe, y byddwn gyffelyb iddo: oblegyd ni a gawn ei weled ef megys ag y mae. Ac y mae pob un sydd ganddo y gobaith hwn ynddo ef, yn ei buro ei hun, megys y mae yntau yn bur."—1 Ioan 3. 1—3.

1. Arwydda y geiriau hyn, Fod breintiau o anrhaethol werth "Yr awr hon" yn meddiant credinwyr. "Yr awr hon meibion i Dduw ydym." Y maent wedi eu codi o sefyllfa ddrwg, isel, druenus, i sefyllfa dda, uchel, ddedwydd, anrhyd-

eddus. Buont yn dlodion heb ddim, ond y maent wedi eu dwyn i afael cyfoeth anchwiliadwy. Buont yn gaethion yn nghadwynau pechod, wedi ymddyrysu yn rhwydau llygredd, dan lywodraeth Satan ; ond y maent wedi cael eu rhyddhau, drylliwyd yr iau, a thorwyd y cadwynau. Buont yn euog dan gondemniad deddf gyfiawn y nefoedd, ond y mae'r ddamnedigaeth wedi ei symud. Buont yn aflan, ac felly yn gwbl anghymwys at bob gwaith pur, a phob cymdeithas sanctaidd ; ond cawsant eu golchi a'u santeiddio. Buont yn mhell, ond cawsant eu dwyn yn agos. Buont yn ddieithriaid a dyfodiaid, ond y maent yn awr yn gyd-ddinasyddion â'r saint, ac yn deulu Duw.

1. Y maent wedi cael eu dwyn i afael titlau y teulu, ac felly i hawl i'w cyfran o'r etifeddiaeth.

2. I gartref y teulu, at eu bwrdd, ac i'w cymdeithas, a'u cyfrinach, a'u haddoliad.

3. I yspryd y teulu, i fod yr un deimlad, yr un dymuniad a hiraeth, yr un serch a sêl, yr un ofnau a'r un llawenydd, i arfer yr un iaith, ac i hoffi yr un gwaith, ac i fwynhau yr un hyfrydwch a'r teulu.

4. I ofal Tad y teulu, i fod dan ei addysg a'i driniaethau, i gael ceryddon ei drugaredd, ac ymgeledd ei gariad, a nodded ei fraich tragywyddol ; i gyfranogi o frasder ei dŷ, a dyddanwch ei Yspryd. "Yr awr hon meibion i Dduw ydym."

II. Eu bod er hyny, er eu codiad i'r fath sefyllfa urddasol a diogel, yn agored, tra yn y byd hwn, i ddirmyg a phob gorthrymder. "Nid edwyn y byd chwi." Nid edwyn eich egwyddorion na'ch bwriadau, eich ymgais na'ch ymdrech, eich gobeithion na'ch ofnau, eich pryder na'ch gorfoledd, na'ch diogelwch na'ch etifeddiaeth. Ac nid rhyfedd ydyw hyn, oblegyd yn

1. Nid adnabu y byd Ef. Ef, eich Arglwydd gogoneddus, Ef, y Gwaredwr addfwyn, gostyngedig, cariadlawn, diddrwg, dihalog, didoledig oddiwrth bechaduriaid ; Ef, yr hwn a ddaeth i lawr o orsedd ei lŷs nefol i barthau isaf y ddaear, o'i balas

breninol fry i babell yn mysg dynion syrthiedig : Ef, yr hwn a ddaeth felly o'i wir ewyllys da, o'i hunan-gynhyrfiol gariad, yn llawn gras a gwirionedd, a'i galon drugarog dosturiol ar ymdori o awydd i esbonio amcanion cariad Duw, i egluro cynygion ei drugaredd, i ddadlenu peryglon cyflwr enaid euog, i ddarlunio elfenau gwir ddedwyddwch, ac i agor ffordd o gymmod â'r nefoedd; ond, nid adnabu y byd Ef, er holl dosturi ei galon, er holl burdeb ei fywyd, er holl nerth ei wyrthiau, er holl gariad ei gyfryngdod, a holl oleuni ei weinidogaeth, eithr ymgynddeiriogodd y byd yn ei erbyn, dirmygodd a diystyrodd ef, gwaeddodd, "Ymaith ag ef;" ac yn y diwedd croeshoeliodd ef ar bren melldigedig y groes.

2. Nid adnabu y byd erioed y goreuon o'r saint. Y rhai puraf a gloywaf, a mwyaf difrycheulyd, y rhai goleuaf eu meddyliau, a mwyaf cariadlawn eu calonau, a mwyaf hunan-ymwadol eu hegniadau er lles y byd. Cafodd y rhai puraf ac uchaf o honynt eu trin a'u diraddio fel ysgubion y byd, ac fel sorod pob dim ; a'u halltudio o'u gwlad, a'u gyru i grwydro mewn crwyn defaid a chrwyn geifr, yn ddiddym, yn gystuddiol, yn ddrwg eu cyflwr ; a'u traddodi i'r carcharau nesaf i mewn, ac i ddioddef arteithiau mwyaf poenus marwolaeth.

III. Fod breintiau uwch eto i ddyfod i ran y saint mewn sefyllfa ddyfodol. "Pan ymddangoso efe,"

1. Cânt fod yn dystion o ogoniant ei ail-ymddangosiad. Cânt weled holl ryfeddodau dydd adgyfodiad y meirw, a holl waith gogoneddus swydd farnol eu Harglwydd. Cânt weled ei orsedd fawr, a'i goron hardd, a'i wisg laes gyfryngol. Cânt weled y dorf ddirif ger bron ei orsedd, ac agoriad y llyfrau. Cânt weled y didol, a gosod yr annuwiol ar y llaw aswy, a'r cyfiawnion ar y ddeheulaw. Cânt glywed y ddedryd ddialwyn ol, a gweled gyru torf y law aswy i'w lle eu hun, ac arwain tyrfa y ddeheulaw drwy'r pyrth i wynfyd y nef.

2. Cânt fod yn "gyffelyb iddo." Bydd Iesu yn ei ail-ymddangosiad yn anrhaethadwy ogoneddus. Ymddengys yn ein natur ni, yr hon fydd wedi ei chodi yn ei berson ef i'r urddas

a'r gogoniant uchaf. Nid ellir traethu na dirnad mor hardd fydd Iesu y pryd hyny, a chaiff ei saint fod yn "gyffelyb iddo." Cyfnewidir eu cyrff gwael hwy, fel y gwneler hwy yr un ffurf a'i gorff gogoneddus ef.

3. Cânt "ei weled ef megys ag y mae." Y mae y fath eiriau a hyn yn tybied y cânt olwg glir arno, ar ei wyneb, a'i waith, a'i swydd, ar ei orsedd a'i osgordd, ar ei holl angylion sanctaidd, ac ar drefn, a nerth, a chyfoeth ei deyrnas; nid cael golwg dywyll, aneglur, o bell, drwy'r niwl a'r cymylau a'r lleni; ond golwg oleu heb len; byddant yno, yn ymyl, yn cael gweled a chlywed y cyfan. Clywyd rhai yn dweyd, wedi bod mewn llŷs breninol, ar ddydd coroniad, neu ryw wyl arbenig, eu bod yn bresenol; ond bod y lle a'r dorf mor fawr fel nad allent glywed y cyfan oedd yn cael ei ddweyd, na gweled yn eglur yr hyn oedd yn cael ei wneud; ond bydd y saint yn y farn yn ddigon agos, ac mewn lle uchel digon cyfleus i glywed a gweled y cyfan. Cânt "ei weled ef megys ag y mae." Y mae yr awgrymiadau geir yma am ragorfreintiau y saint yn adeg ail-ymddangosiad Iesu, yn arwyddo y bydd eu breintiau yn rhai o burdeb digymysg, nerth heb wendid, gogoniant heb anharddwch, sancteiddrwydd heb lygredd, gwisgoedd gwynion heb arnynt na brycheuyn na chrychni na dim o'r cyfryw. Byddant yn freintiau o bob amrywiaeth, pethau i lygad, a chlust, a theimlad, a meddwl y corff anllygredig. A byddant yn bethau o barhad diderfyn. Tra y bydd Iesu yn fyw, byw hefyd fydd ei saint, a chânt fyw a theyrnasu gydag ef, cânt fod yn "gyffelyb iddo," a chânt "ei weled megys ag y mae."

IV. Fod breintiau y sefyllfa ddyfodol yn rhy ogoneddus i neb yn y byd yma gael llawn amlygiad o honynt. "Nid amlygwyd eto beth a fyddwn."

1. Y mae cyfryngau ein byd ni yn rhy weiniaid i'w gosod allan. Y mae geiriau, a dammegion, a barddoniaeth, a cherddoriaeth, a lliwiau, ac arwydd-luniau a holl gyfryngau ein byd ni yn rhy weiniaid ac anmherffaith i osod allan eu gogoniant. Y mae ambell iaith yn gyfoethog iawn o eiriau, y geiriau

mwyaf darluniadol, ac y mae ambell iaith wedi cael ei choethi a'i chyfoethogi yn fawr gan ieithwyr dysgedig ; ond nid oes yr un iaith yn ein byd ni yn ddigon cyfoethog ei geiriau, nac yn ddigon cyfoethog ei chydmariaethau i osod allan ogoniant cyflwr a gwaith a chymdeithas y saint yn y byd a ddaw. Gellir son am wisgoedd gwynion, am wleddoedd o basgedigion breision a gloywin puredig, am fryñiau a meusydd blodeuog a gwyrddion, am goed o fythol wyrddlesni, am ffynonau bywiol o ddyfroedd, am beraroglau iachusol, am drigfanau godidog, am delynau mewn cywair, am demlau o feini dymunol, am byrth o farmor, a ffenestri o risial, a heolydd o aur ; ond y mae pob darluniad felly yn rhy fyr i amlygu llawn ogoniant y byd a ddaw.

2. Nid oes yr un galon yn y byd yma yn ddigon cref, yn ddigon pur a digon ysprydol i allu dal y llawn amlygiad o ogoniant y saint yn y nef. Byddai pwys y gogoniant yn rhy drwm iddi. Suddai yr enaid sancteiddiaf dan y fath bwys, a byddai yn hollol anghymwys at holl ofalon, a holl orchwylion daear.

3. Byddai amlygiad llawn o'r hyn a fyddwn yn anghyfaddas tra y mae plant Duw yma mewn sefyllfa prawf. Byddai yn ataliol i weithrediad eu ffydd, a'u gobaith, a'u hamynedd, a'u gwyliadwriaeth, a'u hofn duwiol. Nid ydynt tra yma ond plant dan eu hoed, ond disgyblion dan addysg eu hathraw, ond milwyr ar faes yr ymdrech, dan eu harfau, ond pererinion ar eu teithiau drwy'r anial ; a buasai amlygiad cyflawn o'r hyn a fyddant, dichon, yn ataliol iddynt fod ar eu gwyliadwriaeth, yn y llafur, ac yn dyfal-barhau mewn gweddi. Felly, "nid amlygwyd eto beth a fyddwn."

V. Fod y breintiau hyn oll, y rhai sydd ganddynt mewn gafael, yn gystal ar rhai sydd ganddynt mewn addewid, yn deilliaw o "gariad" y Duwdod. "Gwelwch pa fath gariad a roddes y Tad arnom." Awgryma y geiriau ei fod yn ddigyffelyb.

1. Cariad rhad anhaeddedig ydyw. Cariad pur, penargl-

wyddiaethol, hunan-gynhyrfiol. Nid oedd dim yn ei wrthrychau yn teilyngu y fath gariad.

2. Cariad drudfawr ydyw Felly y carodd, fel y rhoddodd ei unig-anedig Fab i aberthu ei hun, i fod yn Iawn dros gamwedd dyn, i ddatód gweithredoedd diafol, ac i agor ffordd rydd i burdeb a gwynfyd y nef.

3. Cariad hollgyfoethog ydyw, wedi darparu pob cyflawnder ar gyfer derbynwyr ei gynygion. Trefnodd er eu dwyn i afael pob digonedd. Nid oedd dim yn rhy fawr gan y cariad yma i'w wneud, na dim yn rhy dda ganddo i'w roddi. Yr oedd am gael iachawdwriaeth gyflawn i bob credadyn a nefoedd ddysglaer, gyfoethog, dawel, drefnus iddo; ac yr oedd am ei godi i'r cyflwr uchaf a pherffeithiaf.

VI. Fod y "gobaith" am y breintiau hyn, y gobaith am gael "gweled Iesu fel y mae," a bod yn "gyffelyb iddo," yn "puro" ei feddianydd. "Y mae pob un sydd ganddo y gobaith hwn ynddo ef, yn ei buro ei hun, megys y mae yntau yn bur." Y mae gobaith am y nefoedd yn y galon, yn ei phuro; nid yn ei gwneud yn ddiog, yn ddiofal, yn ddibryder, yn gellweirus, yn benrhydd; ond yn ei sancteiddio, a'i goleuo, a'i thyneru, a'i bywiocau; a bydd yr ymsancteiddio a'r ymburo yn cyfateb i nerth y gobaith. Y mae meddianydd y gobaith hwn yn cofio

1. Fod Duw'r cariad yn bur. Fod ei natur a'i gyfraith yn bur: ac y mae meddwl am gariad y Duw pur tu ag ato yn peri iddo hiraethu am fod yn bur er cael cymdeithas ag ef, ac er gallu cydymffurfio â'i ewyllys.

2. Y mae yn cofio fod holl ordinhadau efengyl Crist yn bur, ac y mae yntau am fod yn bur er cael ei lenwi o'u hyspryd, ac er profi o'u nerth ac o'u melysder.

3. Y mae yn cofio fod holl awyr y nefoedd yn bur, fod holl waith y nefoedd, a chymdeithas, ac addoliad, a mwynderau, a golygfeydd y nefoedd yn bur; ac y mae yntau am fod yn bur er esgyn yno i'w mwynhau.

CYMHWYSIAD.

1. Y mae nodau plant Duw yn cael eu darlunio yn eglur iawn yn yr adnodau cysylltiedig â'r testun. Y maent yn ofni pechu, yn caru y brodyr, yn dyner eu calon, ac yn aros yn nghymdeithas eu Duw. Ac y mae yr hwn sydd yn dwyn y nodau hyn yn blentyn i Dduw.

2. Os ydys yn blant i Dduw, ni raid ofni am y canlyniad: "Os plant, etifeddion hefyd; sef etifeddion i Dduw, a chyd-etifeddion â Christ: os ydym yn cyd-ddioddef ag ef, fel yn cyd-ogonedder hefyd. Oblegyd yr ydwyf yn cyfrif, nad yw dioddefiadau yr amser presenol hwn yn haeddu eu cyffelybu i'r gogoniant a ddatguddir i ni. Canys ein byr ysgafn gystudd ni sydd yn odidog ragorol yn gweithredu tragywyddol bwys gogoniant i ni. Nid amlygwyd eto beth a fyddwn, eithr ni a wyddom pan ymddangoso efe, y byddwn gyffelyb iddo, oblegyd ni a gawn ei weled ef megys ag y mae."

"Nis gallaf tra yma 'n y cnawd
Ddim diodde'r caniadau sydd fry,
Mae llewyrch wynebpryd fy mrawd
Yn llawer rhy ddysglaer i mi:
Yn ol hedeg, a gadael fy nyth,
A dianc o'm carchar o glai,
Bydd digon o nefoedd dros byth
Ei weled ef fel ag y mae."

IESU GRIST YR UN.

"Iesu Grist, ddoe a heddyw yr un, ac yn dragywydd."—Hebreaid 13. 8.

Iesu Grist ydyw sylfaen a sylwedd yr efengyl. Dyma un o'r dywediadau melus cynwysfawr sydd genym am dano.

I. Tybia y geiriau fod cyfnewidioldeb a darfodedigaeth yn argraffedig ar yr oll a welir.

1. Ar holl wyneb anian. Y mae yr haul yn dyfod i'r golwg, ac y mae ei oleuni a'i wres yn cryfhau fwy-fwy nes iddo ddringo i linell canol-ddydd, ac yna y mae yn gogwyddo tua'r Gorllewin, ac y mae nerth ei wres yn gwanhau nes iddo fachludo o'r golwg. Y mae y lloer yn cynyddu nes iddi gyrhaedd y "llawn," ac yna yn lleihau nes "newid." Y mae y ddaear yn troi ar ei phegynau er gwneud dydd a nos yn ddilynol, ac y mae yn rhedeg ei chylchdro blynyddol er newid ei thymorau. Gwisga am ychydig wyrddlesni ei gwanwyn, addfeda wedi hyny ei hydau a'i ffrwythau haf, ceir ei hydref wedi hyny i'w cynhauafu i ddiogelwch, yna daw gauaf ei marweidd-dra, a'i gweddwdod, a'i phenllwydni. Os daliwn ar y gwynt cawn ei fod yn dyfod weithiau o'r De, ac weithiau o'r Dwyrain, weithiau o'r Gogledd, ac weithiau o'r Gorllewin; weithiau yn awelon gweiniaid tyner, balmaidd; weithiau yn awelon cryfach, llymach, ac iachach; ac ambell dro yn gorwynt tymestlog rhuadwy yn ysgubo ymaith bron y cyfan o'i flaen. Os edrychwn drachefn ar y ffrydiau a'r afonydd, y maent weithiau yn isel, risialaidd, ddistaw yn ymdreiglo yn araf, y maent bryd arall yn llwydion, chwyddedig, ewynog, yn crych-lifeirio yn wyllt gyda thrwst mawr. Os sylwn ar y môr, y mae weithiau yn gwisgo gwên deg, dawel, a'i wyneb mor llyfndeg a'r gwydr; y mae bryd arall yn ymchwyddo, ac yn ymdoni, ac yn ymgynddeiriogi, ac yn trochioni, ac yn dygyfor yn arswydus. Y mae rhyw newid felly yn perthynu i bob peth a welir yn y greadigaeth fawr o'n hamgylch.

2. Y mae preswylwyr y ddaear o hyd yn newid. Nid ellir byth ddweyd eu bod "ddoe a heddyw yr un." Y mae cenedlaeth ar ol cenedlaeth yn cael eu symud. Nid oes neb yn awr yn aros yn y byd o'r holl genedlaethau fuont gynt yn ei breswylio. Y mae yn cael tô newydd i'w gyfaneddu bob deg mlynedd ar hugain. Y mae nerth a gogoniant ei freniniaethau yn newid yn barhaus. Y maent yn cryfhau, neu yn gwanychu. Aeth nerth yr Assyriaid i'r Mediaid a'r Persiaid. Aeth eu gogoniant hwythau yn fuan ar ol hyny i'r Groegiaid. Aeth

nerth y Groegiaid i afael y Rhufeiniaid ; ac aeth hen ymerodraeth Rhufain wedi hyny yn fil o ddarnau. Y mae rhyw newid yn perthynu o hyd i deuluoedd y byd. Rhai fu'n ddedwydd gyda'u gilydd wedi cael eu chwalu gan amgylchiadau neu gan angau ; rhai fu'n byw mewn un wlad, wedi ymfudo i wledydd eraill ; rhai fu'n weiniaid ac yn dlodion wedi dyfod yn gyfoethog ac yn gryfion ; a rhai fu'n gryfion a goludog wedi suddo i wendid a thlodi ; rhai fu'n iachus wedi myned yn gleifion, a rhai fu'n llesg ac yn glaf wedi cael adferiad iechyd. Gellir dywedyd yr un peth am bersonau, nid oes neb yn aros "ddoe a heddyw yr un ;" ond y mae pawb yn profi rhyw gyfnewidiad beunyddiol.

3. Y mae rhyw newid parhaus yn perthyn i ni ein hunain. Nis gallwn byth ddweyd ein bod "ddoe a heddyw yr un." Y mae ein hamgylchiadau tymorol yn mynych gyfnewid. Byddwn weithiau dan wên gynes haulwen llwyddiant, weithiau dan gwmwl oer aflwyddiant, weithiau yn gysurus, ac weithiau yn drallodus. Y mae ansawdd ein cyrff yn newid yn fynych. Bydd y corff weithiau yn gryf, yn heinyf, yn wridog, yn iachus, yn llawn o nodd a nerth bywyd ; bydd bryd arall yn wan ac yn welw, yn llesg a gwywedig. Y mae ein profiadau yn mynych newid. Bydd y galon weithiau yn llawn goleuni, a chariad, a grym, a gwroldeb ; bydd bryd arall dan gwmwl yn llesg ac ofnus. Byddir weithiau yn gweled cyrau Canaan, y tir pell, y Brenin yn ei degwch, a'r etifeddiaeth nefol fry yn ei blodau a'i phrydferthwch, bryd arall bydd cymylau a thymestloedd yn codi ac yn cynhyrfu rhyngom â gwlad yr etifeddiaeth. Y mae pob peth daearol yn gyfnewidiol. Ymddangosiad gwyneb anian. Cenedlaethau preswylwyr y byd. A ni ein hunain. Ond yn

II. Y mae Iesu Grist yr un, ddoe a heddyw, ac yn dragywydd. Yr oedd Paul yn ieithydd gwych, yn ysgrifenydd coeth, eglur. Yr oedd wedi dysgu y ffordd i eirio ei ddywediadau yn ol y gystrawen oreu ; ond nid yw wedi geirio adnod fer ein testyn yn y modd goreu. Y mae ôl diofalwch ar osodiad ei

eiriau. Dylasai ddweyd "Iesu Grist yr un ddoe a heddyw, ac yn dragywydd;" neu gallasai ddweyd, "Iesu Grist ddoe a heddyw, ac yn dragywydd, yr un." Dylasai y geiriau "yr un" fod o flaen y gair "ddoe," neu ar ol y gair "tragywydd:" wrth osod y geiriau "yr un" yn y canol, yr oedd yn gwneud ei arddull yn anystwyth. Dichon fod ei feddwl yn benaf, wrth ddechreu yr adnod, ar yr amser a aeth heibio, ac ar yr amser presenol, neu mai "ddoe a heddyw" oedd yn benaf yn ei olwg, fel pe dywedasai, "Ddoe," neu, trwy holl ddydd y tadau, yr yr oedd Iesu Grist yr un; a "heddyw," trwy ein dydd ninau, y mae Iesu Grist yr un. Y mae ddoe a heddyw yr un. Ond yn lle gadael y dywediad yn y fan yna, cofiodd am yr oesau dyfodol, a chasglodd ei anadl a'i nerth i ychwanegu er cysur i'w oloeswyr—"ac yn dragywydd." Ac, wrth ddarllen, neu adrodd yr adnod gellir cryfhau y pwyslais o air i air wrth fyned yn mlaen, Iesu Grist yr un *ddoe* i'r tadau, a HEDDYW i ninau, ac yn DRAGYWYDD i'n holoeswyr.

Gellir gwneud dau neu dri o nodiadau eglurhaol ar ei ddywediad gwerthfawr.

1. Nad oedd gan Iesu Grist yr un corff mewn undeb a'i natur ddwyfol er dyddiau tragywyddoldeb. Arfaethodd o'r dechreuad wisgo ein natur ni, ond yn nghyflawnder yr amser, pan oedd tros bedair mil o flynyddoedd o oes y byd wedi myned heibio, pan oedd "awr" y proffwydoliaethau a'r cysgodau wedi dyfod, y darfu iddo yn weithredol ymbriodi â natur dyn; ond ni rydd y natur ddynol o'r neilldu byth mwyach.

2. Nid ar unwaith y daeth cymeriad cyfryngol Iesu Grist i'r golwg; ond o radd i radd, dan wahanol oruchwyliaethau, a thrwy wahanol foddion. Yr oedd Iesu Grist yr un, ond yr oedd ei ogoniant yn dyfod fwy fwy i'r golwg. Daeth gradd fechan o ogoniant ei gymeriad cyfryngol i'r golwg yn ngardd Eden ar roddiad yr addewid gyntaf; daeth mwy ar ol hyny yn amser Abel, a Seth, ac Enoch, a Noah, a Melchisedec. Daeth mwy eilwaith i olwg Abraham ar ben Moriah, a mwy fyth i Moses wrth y berth, a mwy na hyny yn amser Esay a

Daniel, a mwy nag erioed yn amser y Doethion o'r Dwyrain, a Simeon ac Anna, a mwy drachefn yn nosbarth y Doctoriaid yn y deml, a mwy drachefn ar fynydd y gweddnewidiad, ac yn yr oruwch-ystafell, ac yn ngardd Gethsemane, ac ar Galfaria yn oriau y gwyrthiau, ac ar fore yr adgyfodiad, ac ar fryn yr esgyniad. Trefn anfeidrol ddoethineb oedd gwneuthur dadleniad graddol o bwysfawredd a gogoniant cyfryngdod Iesu.

3. Nid ar unwaith y mae Iesu yn cyflawni, neu yn perffeithio, gwahanol ranau ei waith mawr fel Cyfryngwr. Yn y cyngor bore, cyn seiliad y byd, yr ymrwymodd mewn cyfammod i gymeryd y gwaith gogoneddus mewn llaw. Draw yn Eden, yn more'r byd, y dechreuodd agor a datguddio trefn fawr ei drugaredd. Ar ei groes yn nghyflawnder yr amser y gwnaeth Iawn anfeidrol i'r llywodraeth drwy ei aberthu ei hun. Dan oruchwyliaethau y milflwyddiant y mae yn bwriadu enill teyrnasoedd y byd i fod yn eiddo iddo ei hun. Yn niwedd amser y mae yn bwriadu codi'r meirw, a barnu'r byd, a chloi ei elynion mewn tywyllwch, a chymeryd ei garedigion ato ei hun i ogoniant. Ond er cydnabod y tri pheth crybwylledig—sef, nad oedd ganddo yr un corff hyd amser preseb Bethlehem—mai nid ar unwaith y daeth gogoniant ei gymeriad i'r golwg—ac mai nid ar unwaith y mae yn cyflawni gwahanol ranau ei waith cyfryngol, eto y mae athrawiaeth Paul yma yn gadarn, fod Iesu Grist yr un ddoe a heddyw ac yn dragywydd. Yr un yn

1. O ran nodweddau, neu briodoleddau hanfodol ei natur. Y mae ei gariad o hyd yr un. Y mae ei fynwes yn llawn bob amser o dosturi, a thrugaredd, ac ewyllys da. Y mae ei gariad byth yn llawn, yn ddidrai, yn ddiderfyn, heb ball, na dim cyfnewidiad. Y mae ei santeiddrwydd o hyd yr un. Ni bu dim llygredd, na thwyll, na phechod erioed ynddo, na chyn ei ymgnawdoliad, na phan oedd yn nghanol profedigaethau ei sefyllfa o ddarostyngiad. Yr oedd ei anian o hyd yn berffaith bur; ac yr oedd ei farn a'i deimlad am bechod bob amser yn ddigyfnewid. Y mae ei gyfiawnder o hyd yr un. Safodd yn

ddiysgog dros gyfreithiau llywodraeth ei Dad. Er ei fod yn drugarog, gwell oedd ganddo farw nag i'r gyfraith gael unrhyw gam wrth iddo drugarhau wrth bechadur. Y mae ei ffyddlondeb o hyd yr un. Y mae bob amser, yn mhob man, ac ar bob amgylchiad yn ffyddlawn i'w Dad a'i lywodraeth, ac i holl ammodau trefn iechydwriaeth, ac i'w holl addewidion i'r sawl a ymddiriedant ynddo.

2. Y mae yr un o ran ei swyddau, neu hanfodol ranau ei gymeriad cyfryngol. Y mae yn Frenin tragywyddol, digyfnewid; ac yn gwisgo agoriadau y llywodraeth ar ei ysgwydd dan bob goruchwyliaeth, a thros yr holl genhedlaethau. Y mae yn Offeiriad tragywyddol. Efe yn unig sydd i gyfryngu ger bron gorsedd danllyd llys ei Dad dros bechaduriaid yn nghyflwyniad eu deisyfiadau; ac efe yn unig hefyd sydd i gyfryngu dros yr orsedd yn ngweinyddiad trugaredd i bechaduriaid. Y mae hefyd yn Broffwyd tragywyddol. Efe sydd i esbonio i holl ddeiliaid llywodraeth ei Dad ewyllys, a chyfreithiau, a chyfarwyddiadau, a holl addewidion a bygythion y nefoedd.

3. Y mae yr un o ran athrawiaethau, neu egwyddorion mawrion sylfaenol ei efengyl. Nid oes eisiau newid dim arnynt, na thynu dim oddiwrthynt, nac ychwanegu dim atynt. Y maent wedi eu cyhoeddi yn eglur, ac y maent oll yn dragywyddol safadwy,—sef uniondeb diwyrni llywodraeth ei Dad; ac na chaiff yr un iod, nac un tipyn o'r gyfraith ballu; fod dyn yn bechadur hunan-ddinystriol; nad oes dim modd maddeu i'r euog heb gael Iawn anfeidiol; fod Duw wedi trefnu a derbyn yr Iawn; y rhaid i'r enaid bwyso ar yr Iawn cyn y gellir ei gyfiawnhau; na chollir neb a bwysa ar drefn trugaredd Duw; y collir byth holl ddirmygwyr y drefn; y myn Duw ei ogoniant oddiwrth ei holl oruchwyliaethau. Y mae'r holl egwyddorion mawrion a gyhoeddodd yn ddigyfnewid, o hyd yr un, yn dragywyddol safadwy. Cyflawnir pob bygythiad, daw pob addewid i ben, a bydd cyfraith y nef yn gadarn ac anrhydeddus byth.

III. Y gwersi ymarferol a ddysgir i ni oddiwrth yr athrawiaeth fawr fod Iesu Grist yr un.

1. Fod ei achos yn anfarwol. Y mae ei deyrnas yn ddisigl. Ofer i byrth uffern ymgynddeiriogi, ac ymarfogi, ac ymfyddino yn erbyn ei achos, ni lwyddant. Gwnaed ei elynion yr hyn a wnelont, llwyr ofer iddynt geisio gwrthsefyll ei awdurdod ef, na dadsylfaenu ei orsedd ef, na ddirymu ei egwyddorion ef, na lladd ei achos ef; ac y mae hyn yn galondid anrhaethol i weddio ac i weithio o blaid ei efengyl.

2. Fod Iesu Grist yn wrthrych addas i'r credadyn ymddiried ynddo byth bythoedd. Gall anturio rhoddi ei holl oglud arno, ac ymddiried ei fywyd yn ei law; a dylai ei garu a'i ganmol tra byddo byw. Efe ydoedd gwrthrych ffydd ac ymddiried y tadau enwog dan yr holl oruchwyliaethau a aethant heibio; ac ni siomwyd neb o honynt Yr oedd ef gyda hwy bob amser i roddi iddynt o orfoledd ei iechydwriaeth. Yr oeddynt yn llawn o ddyddanwch ei Yspryd pan yn y carchar nesaf i mewn, pan dan y gwialenodau a'r ffangellau a'r cerig, pan yn ffau y llewod, ac yn y ffwrn dân. Yr oeddynt yn gallu llawenychu yn mhob gorthrymder, a gorfoleddu ar bob gelyn, wrth ymddiried i'w addewid, ac ymnerthu yn ei ras a'i allu ef. Ond i ninau ddilyn eu siampl ni chawn byth siomedigaeth.

3. Nad oes neb na dim a welir ar y ddaear yn werth ymddiried ynddynt. Gall goludoedd y byd ehedeg ymaith. Gall dynion y byd farw, neu droi yn siomedig o ran eu gallu, neu eu ffyddlondeb. Gall ein calon ein hunain ein twyllo. Bydd cyflwr y rhai a ymddiriedant yn eu cyfiawnderau eu hunain, neu mewn unrhyw fraich o gnawd, yn druenus ofnadwy yn y diwedd; oblegyd y maent felly yn dibrisio gras a nerth a ffyddlondeb yr Hwn sydd yr un ddoe a heddyw, ac yn dragywydd.

Y SARPH BRES.

"Ac megys y derchafodd Moses y sarph yn y diffeithwch, felly y mae yn rhaid derchafu Mab y dyn: fel na choller pwy bynag a gredo ynddo ef, ond caffael o hono fywyd tragywyddol."—Ioan 3. 14, 15.

Ceir yr hanes sydd mewn golwg yn Numeri 21. 4—9. Y mae yn dra addysgiadol. Nodir yn yr hanes

1. Bechadurusrwydd y bobl. Llefarasant yn erbyn yr Arglwydd eu Duw, eu Harweinydd, eu Noddwr, eu Cymwynaswr; ac yn erbyn Moses, eu cynghorwr ffyddlawn, yr hwn oedd bob amser yn barod i eiriol drostynt, gan ddymuno eu lles; ac yn erbyn y manna, y bara o'r nef, bara angylion, ag oedd yn newydd bob dydd, ac yn iachus, a blasus, a maethlawn; ac yn erbyn holl gynlluniau, a threfniadau, ac amcanion Rhagluniaeth y nefoedd.

A chanmolasant yr Aipht, gwlad eu gorthrymder, tŷ eu caethiwed, maes eu caeth-lafur, lle yr oeddynt wedi dyoddef pob dirmyg a cham a chreulondeb. Yr oeddynt, nid yn unig yn meddwl yn galed am eu Duw a'i Ragluniaethau a'i ddeddfau, ond yr oeddynt yn llefaru yn hyf, yn uchel, yn gyhoeddus; yn llefaru yn eu pebyll, wrth eu teuluoedd a'u ceraint, ac yn y pyrth wrth y gynulleidfa, ac yn y llŷs wrth y tywysogion, ac yn y cysegr yn wyneb eu Duw. Nodir yn yr hanes yn

2. Ddigofaint Duw oblegyd eu pechod. Yr oedd yn ffieiddio eu hyspryd, a'u hiaith, a'u hymddygiad. Y mae yn casau pob rhyfyg a gwrthnysigrwydd felly. Y mae ganddo lawer ffordd i gospi. Gall gospi trwy ddiluw, trwy dân a brwmstan, trwy dymestloedd llifeiriol, trwy sychder, trwy newyn, trwy'r cleddyf, trwy heintiau, trwy fwystfilod rheibus, trwy y locust, a'r lindys, a phrŷf-y-rhwd, a thrwy angylion marwolaeth. Y moddion a ddefnyddiodd i'w cospi yn yr amgylchiad yma oedd

anfon seirph tanllyd hedegog i'w mysg. Daethant yn heidiau lliosog o flaen y gwynt o'r anialwch, gan ymosod ar eu gwersyll, fel yr oedd yn anhawdd iawn eu hysgoi. Yr oeddynt yn cael eu galw yn seirph "tanllyd," dichon, oblegyd tanbeidrwydd eu lliw; ac yn seirph tanllyd "hedegog," am fod ganddynt adenydd i ehedeg yn yr awyr o amgylch. Yr oedd eu brathiad yn boenus, yn llosgi fel y fflam; ac yr oedd eu gwenwyn yn angeuol: a bu feirw o Israel bobl lawer. Nodir yn

3. Gyfyngder ac ymostyngiad y bobl yn wyneb barnedigaeth mor ddychrynllyd. Yr oeddynt yn cofio ac yn cydnabod eu beiau, ac yn galaru o'u plegyd; yr oeddynt yn plygu i'r llwch i ymbil am faddeuant ac ymwared; ac yr oeddynt yn difrifol addunedu diwygio. Nodir hefyd yn yr hanes.

4. Dosturi, a doethineb, a phenarglwyddiaeth Duw yn trefnu ymwared iddynt. Trefnodd waredigaeth effeithiol. Gallasai chwalu y seirph ymaith ar unwaith; ond nid felly y gwnaeth. Gorchymynodd lunio sarph o bres, a'i chodi yn uchel ar drostan, yn ngolwg yr holl wersyll; a chyfarwyddodd bob truan brathedig i droi ei olwg am ei fywyd, ac i edrych ar y sarph bres er cael iachad.

Y mae Iesu yn ein testyn yn dysgu fod yr amgylchiadau hyny yn y diffeithwch yn gysgod o bethau ysprydol. Gallwn sylwi yn

I. Fod cyflwr poenus, peryglus Israel y pryd hyny yn ddrych o sefyllfa ysprydol dynion yn awr dan yr efengyl.

1. Y mae profedigaethau, yn heidiau lliosog, wedi cael eu magu yn llygredigaethau byd cnawd ac uffern, fel seirph tanllyd hedegog, wedi dyfod o bob cwr, i holl wersylloedd plant dynion. Y maent mor lliosog a gwybed yr heulwen, yn llenwi pob awel, yn cylchynu pob pabell, ac yn dilyn pob enaid byw.

2. Y mae pob dyn yn ddiarfogaeth, ac felly, nid yn unig yn agored i'w brathiadau gwenwynig, ond y mae wedi cael ei frathu ganddynt, a hyny drachefn a thrachefn.

3. Y mae pob brathiad yn angeuol; yn effeithio ar holl alluoedd yr enaid, ac ar holl serchiadau y galon. Y mae y

gwenwyn wedi llifo drwy yr holl gyfansoddiad, ac wedi cyrhaedd ffynhonau y bywyd. Y mae yn cyflym weithio ar y galon, weithiau yn poeni fel tân, ac weithiau yn caledu a marweiddio. Y mae yn nychu holl nerthoedd y galon, ac yn cyflym weithio eu hangau.

II. Fod y waredigaeth a drefnwyd y pryd hyny yn ddrych o iachawdwriaeth fawr yr efengyl. Yr oedd y waredigaeth ryfedd yn y diffeithwch.

1. O ddwyfol drefniad. Nid Moses na neb o dywysogion Israel, nid Aaron, na neb o'r offeiriaid, nid neb o'r barnwyr na'u henuriaid, nid neb o'u meddygon na'u gweledyddion; ac nid neb o'r archolledigion, yn eu poenau, feddyliodd am lunio y sarph bres i edrych arni er cael iachad. Ni buasai neb yn eu mysg yn dychymygu am y fath feddyginiaeth. Trefn a chynllun o eiddo Duw ydoedd. Ac nid angylion na dynion feddyliodd am gynllun trefn yr iechydwriaeth; ddarfu ddychymygu erioed am gyfryngdod Crist; am ei ymgnawdoliad a'i farwolaeth; ac am ei dderchafiad ar y groes, ac am ei fawr dderchafiad yn ganlynol i'w ddyoddefiadau, yn ei adgyfodiad oddiwrth y meirw, a'i esgyniad i'w ogoniant; a'i godiad i olwg pechadur yn ngweinidogaeth yr efengyl.

2. Yr oedd y drefn hono yn hollol o benarglwyddiaeth gras Duw. Nid oedd dim rhwymau arno i drefnu unrhyw waredigaeth i wrthryfelwyr mor gyndyn a gwrthnysig. Yr oedd y drefn o ran ei natur, a'i chynllun, a'i hamser, a'i dull yn dyfod yn gyfangwbl o benarglwyddiaeth gras. Ac felly y mae trefn yr efengyl. Nid oedd rwymau ar yr Arglwydd i feddwl yn rasol am ddynion syrthiedig yn fwy nag am angylion syrthiedig; nid oedd rwymau arno i anfon ei anwyl Fab i wisgo ein natur ni, ac i babellu yn mysg dynion, ac i farw yn eu lle; ac i dderbyn Iawn drostynt er gallu estyn trugaredd iddynt, ond gwnaeth y cyfan o'i rydd hunan-gynhyrfiol gariad.

3. Yr oedd y drefn hono yn un gyffredinol. Nid sarph bres i ryw un truan, neu i gant o drueiniaid archolledig ydoedd. Nid sarph bres i ryw un tylwyth, neu lwyth ydoedd. Nid

sarph bres i ryw un dosbarth uwch eu breintiau nag eraill o ran eu dysg, neu eu swydd, neu eu cyfoeth ydoedd. Nid oedd neb yno allai ddweyd sarph bres i ni yn unig ydyw, ac nid oes neb ond nyni i edrych arni; oblegyd yr oedd wedi ei threfnu i'r holl wersyll. Yr oedd ei rhinwedd yn rhydd i bwy bynag a edrychai arni; ac nid oedd edrychiad deng mil ar unwaith yn lleihau dim ar ei rhinwedd. Ac felly y mae trefn fawr gras yr efengyl yn un gyffredinol. Y mae yr iechydwriaeth fawr yn rhydd i bawb a'i derbynio. Nid iechydwriaeth i un genedl ydyw, ond i'r holl genedloedd; nid i un genedlaeth, ond i'r holl genedlaethau; nid i'r rhai uchelradd yn unig, ond i'r rhai iselradd hefyd. Iechydwriaeth "gyffredinol" ydyw i bob oed, a phob oes, a phob gwlad, a phob dosparth o ddynion. Derchafwyd Iesu ar y groes, a derbyniwyd Iesu i'w ogoniant, a chyhoeddir Iesu yn ngweinidogaeth yr efengyl fel na choller pwy bynag a gredo ynddo ef, ond caffael o hono fywyd tragywyddol.

4. Yr oedd trefn y waredigaeth drwy y sarph bres yn un gyfleus iawn. Yr oedd y sarph wedi cael ei derchafu yn uchel i olwg yr holl wersyll. Gallai pob clwyfus ei gweled o ddrws ei babell. Nid oedd eisiau teithio dim er cael golwg arni. Ac nid oedd eisiau llafurio er cael y rhinwedd, neu y feddyginiaeth. Yn yr un modd, y mae Crist wedi ei godi yn uchel yn yr efengyl a'i hordinhadau, yn nghanol ein gwersyll ninau. Ni raid i ni ddim myned ar bererindod pell a llafurus i Jerusalem, nac i un man arall, er cael golwg arno. Nid oes eisiau dim ond i ni godi golygon ein ffydd, a dymuniadau ein calon ato, o'r man lle yr ydym, er cael prawf ar unwaith o rinweddau ei iechydwriaeth.

5. Yr oedd y feddyginiaeth drwy y sarph bres yn un radlawn. Yr oedd yno edrych arni gyda phryder a gobaith; ac yr oedd yno deimladau cynes, diolchgar, a gostyngedig wrth dderbyn yr iachad; ond nid oedd yno ddim i dalu. Yr oedd yno wresog ganmol y feddyginiaeth, ond nid oedd neb yn talu. Felly, yn yr un modd, y mae iechydwriaeth trugaredd yn gwbl rad i bechadur. Nid oes ganddo ddim i dalu, ac nid oes dis-

gwyliad iddo dalu. Y mae holl fendithion trefn y cadw i'w cael o rad ras y nef, heb arian ac heb werth. Ni ofynir dim gan y pechadur euog clwyfus ond codi golygon ei ffydd o'r dyfnder lle y mae, i edrych ar Iesu y Gwaredwr; gan gymeradwyo trefn ei ddoethineb, a'i gariad, a phwyso ar ei Iawn anfeidrol, a gwledda gyda chalon gynes ddiolchgar ar rinweddau ei aberth drud, ac aros dan ei gysgod i gymdeithasu â'i ddyoddefiadau, ac i fyw er ei glod.

6. Yr oedd y feddyginiaeth drwy y sarph bres yn un effeithiol. Nid oes hanes i gymaint ag un ag oedd wedi cael ei frathu gan sarph danllyd edrych, yn ol y cyfarwyddyd, ar y sarph bres, a methu cael iachâd. Er dyfned archoll y brathiad, er amled y brathiadau, er bod y gwenwyn yn gweithio drwy'r galon, er bod y truan yn ymyl marw, yr oedd un olwg ar y sarph bres ar unwaith yn dwyn iachad a bywyd. Ac nid oes dim hanes i unrhyw bechadur, mewn unrhyw oes na gwlad, a drodd yn ei wasgfa, i edrych ar Iesu, golli ei fywyd wrth edrych arno. Y mae pob truan, beth bynag fydd ei gyflwr, ond iddo ymddiried i drefn Iesu, yn sicr o gael ei gwbl iachau. Ni ddywedodd neb yn ngwersyll Israel, yr wyf yn marw a'm golwg ar y sarph bres; ni ddywed neb byth dan yr efengyl, yr wyf yn marw dan ddamnedigaeth, a'm pwys ar Iawn y Gwaredwr. Os oedd sicrwydd am iachâd pob un a edrychai ar y sarph bres, y mae sicrwydd cryfach am gwbl iachawdwriaeth pob un a gredo yn Iesu.

III. Yr oedd dyledswydd y brathedig y pryd hyny yn ddrych o ddyledswydd pechadur dan yr efengyl.

1. Ei ddyledswydd ato ei hun oedd cofio ei archoll, ystyried ei berygl, fod ei fywyd mewn perygl, mewn perygl uniongyrchol, peidio oedi am haner munud, gochel cynyg unrhyw gau-feddyginiaeth, codi ei olwg yn deimladwy gredinol at y sarph bres, derbyn iachâd gyda gwylder a llawenydd, a gwylio hyd eithaf ei allu yn erbyn pob sarph danllyd hedegog. Y mae y pechadur, yn yr un modd, i ystyried ei berygl, i beidio oedi, i ochel pob gau-feddygon, ac i ymddiried ei achos yn hollol i'r Meddyg mawr.

2. Ei ddyledswydd at ei gyd-archolledigion oedd eu rhybuddio o'u perygl, a'u cyfeirio at yr unig fan am y feddyginiaeth: ac felly dylai pob pechadur a ymgeleddwyd gan Iesu wneud ei oreu i gyfeirio ac i gymell ei gyd-bechaduriaid i droi ato am faddeuant a iachawdwriaeth.

3. Ei ddyledswydd at Awdwr ei feddyginiaeth ydoedd ei ryfeddu ac ymroi i'w ganmol, a cheisio ufuddhau iddo o lwyrfryd calon, ac ymhyfrydu i fod yn ffyddlawn yn ei wasanaeth. Ac ni ddylai y credadyn byth flino i ganmol a gwasanaethu Tywysog ei iachawdwriaeth.

CYMHWYSIAD.

1. Y mae miloedd yn y byd wedi cael eu mynych glwyfo gan bechod, ac yn marw dan eu harchollion, heb wybod dim am feddyginiaeth fawr anffaeledig y groes. Ymegniwn i dderchafu Crist yn uwch yn yr efengyl, fel y gallo holl dylwythau y byd gael cyfle i edrych arno, ac i gael iachâd drwyddo.

2. Y mae miloedd yn marw dan glwyfau pechod yn ymyl meddyginiaeth fawr yr efengyl, yn ngolwg y groes; ond nis mynnant edrych arni i gael bywyd. Dylid arfer pob dawn a dylanwad i gyfeirio eu golygon at Grist, ac i'w hargyhoeddi y bydd eu gwaed ar eu pen eu hunain, ac y bydd eu heuogrwydd yn anrhaethol drwm, os gadawant i'w tymor fyned heibio heb iddynt geisio profi rhinweddau marwolaeth yr Oen.

3. Ni bydd yr un feddyginiaeth i'r truan archolledig yn uffern dân, ac ni ebed yr un sarph danlyd wenwynig byth bythoedd i awyrgylch y nefoedd.

Y GOLUDOG A LAZARUS.

"Yr oedd rhyw wr goludog, ac a wisgid â phorphor a llian main, ac yr oedd yn cymeryd byd da yn helaethwych beunydd: yr oedd hefyd ryw gardotyn, a'i enw Lazarus, yr hwn a fwrid wrth ei borth ef yn gornwydlyd, ac yn chwenychu cael ei borthi â'r briwsion a syrthiai oddiar fwrdd y gwr cyfoethog: ond y cwn a ddaethant, ac a lyfasant ei gornwydydd ef. A bu, i'r cardotyn farw, a'i ddwyn gan yr angelion i fynwes Abraham. A'r goludog hefyd a fu farw, ac a gladdwyd: ac yn uffern efe a gododd ei olwg, ac efe mewn poenau, ac a ganfu Abraham o hirbell, a Lazarus yn ei fynwes. Ac efe a lefodd, ac a ddywedodd, O dad Abraham, trugarha wrthyf, a danfon Lazarus, i drochi pen ei fys mewn dwfr, ac i oeri fy nhafod: canys fe a'm poenir yn y fflam hon. Ac Abraham a ddywedodd, Ha fab, coffa i ti dderbyn dy wynfyd yn dy fywyd, ac felly Lazarus ei adfyd, ac yn awr y diddenir ef, ac y poenir dithau. Ac heblaw hyn oll, rhyngom ni a chwithau y sicrhawyd gagendor mawr: fel na allo y rhai a fynent, dramwy oddi yma atoch chwi; na'r rhai oddi yna dramwy atom ni. Ac efe a ddywedodd, Yr wyf yn atolwg i ti gan hyny, O dad, ddanfon o honot ef i dŷ fy nhad: canys y mae i mi bump o frodyr: fel y tystiolaetho iddynt hwy, rhag dyfod o honynt hwythau hefyd i'r lle poenus hwn. Abraham a ddywedodd wrtho, Y mae ganddynt Moses, a'r proffwydi; gwrandawant arnynt hwy. Yntau a ddywedodd, Nage, y tad Abraham: eithr os â un oddiwrth y meirw atynt, hwy a edifarhant. Yna Abraham a ddywedodd wrtho, Oni wrandawant ar Moses a'r proffwydi, ni chredant chwaith pe codai un oddiwrth y meirw."—Luc 16. 19—31.

Ystyrir dammeg y "Glwyth goludog a Lazarus dlawd" fel un o'r rhai mwyaf difrifol ac addysgiadol a lefarwyd gan Iesu Grist. Ymddengys mai ei amcan oedd ceryddu yspryd ac ymddygiad anffyddiog, a gloddestgar, a chybyddlyd, a didostururi amryw o'r Phariseaid: a dangos iddynt y perygl ofnadwy o ddilyn y fath ymarweddiad. Y mae addysgiadau y ddammeg yn rhai o bwys anrhaethol, ac o gymhwysiad cyffredinol at bob oes ac at bob gwlad: gan hyny, ceisiwn goffa ychydig o honynt. Dysgant

I. Fod sefyllfaoedd tymorol dynion yn mawr wahaniaethu. Ceir rhai yn oludog; yn perchenogi meddiannau helaeth, megis

tai, tiroedd, aur ac arian, anifeiliaid a dodrefn; ac felly y maent yn gallu gwisgo dillad hardd ac esmwyth o borphor ac ysgarlad, o liain main a sidan: y maent yn gallu cymeryd byd da yn helaethwych beunydd, y danteithion a'r melysion, y pasgedigion breision ar gloyw-win puredig: y maent yn cael anneddu mewn palasdai godidog wedi eu byrddio â chedrwydd a'u dodrefnu mewn modd drudfawr; y maent yn cael ymrodio yn eu gerddi a'u perllanau, dan gysgod y cangenau cauadfrig yn mysg blodau a rhosynau; y maent yn cael marchogaeth o balas i balas, ac o ddinas i ddinas, yn eu cerbydau esmwyth; y maent yn gallu dangos llawer o rwysg, ac y maent yn cael llawer o barch a bri gan eu cyd-ddynion.

Y mae eraill yn dylodion, bron yn noethion heb ddillad i'w cynesu, yn newynog heb prin ddigon o luniaeth at gynal natur, yn crwydro o fan i fan heb gartref yn un man, ac yn cael eu gadael yn fynych gan eu cyd-ddynion yn ddisylw a diymgeledd. Y mae gwahaniaeth dirfawr fel hyn yn bod yn amgylchiadau tymhorol dynion; ac y mae gwahaniaeth felly wedi bod, i raddau mwy neu lai yn mhob oes.

II. Nad yw sefyllfaoedd presenol dynion yn y byd yma ddim yn brawf beth fydd eu sefyllfa dragywyddol yn y byd a ddaw. Y mae yn wir y gall cyfoeth mawr, y gall goludoedd lawer, a byd da yn helaethwych beunydd, achlysuro profedigaethau lliosog i falchder a dideimladrwydd, ac angof o Dduw, ac anystyriaeth o ofal tirion ei ragluniaeth: a diameu fod llaweroedd o berchenogion y golud mawr wedi cael eu handwyo gan dwyll cyfoeth, ac wedi syrthio i golledigaeth; ond y mae llawer o bobl y cyfoeth mawr wedi dysgu cydnabod Duw, a chael y fraint o fod yn ddefnyddiol, ac wedi cael eu codi yn y diwedd i afael trysorau y nefoedd.

Y mae yn wir hefyd y gall tlodi dwfn fod yn brofedigaeth gref i ymollwng i galongaledwch, a thymer rwgnachlyd, a gwrthryfel yn erbyn rhagluniaeth, a difaterwch am gyflwr yr enaid, a phethau pwysfawr y byd ysprydol; ac y mae lle i ofni fod llawer o dlodion wedi byw a marw yn annuwiol; ond

y mae rhai o iselderau dyfnaf tlodi wedi cael eu gwneud yn berchenogion ffydd, yn gyfeillion Iesu, ac yn etifeddion bywyd a golud tragywyddol. Felly nid yw amgylchiadau dynion yn y byd hwn ddim yn brawf-reol i benderfynu beth fydd eu cyflwr mewn byd arall.

III. Fod pawb, o bob sefyllfa, i feirw. "A bu i'r cardotyn farw." "A'r goludog hefyd a fu farw, ac a gladdwyd." Rhaid i bob dyn farw. Dyna drefn sefydlog llywodraeth y nef. Nid oes neb a ddianc o ryfel marwolaeth. Nid oes dim a geidw angau draw, na goludoedd penaf y ddaear, na'r doniau godidocaf yn y byd, na'r defnyddioldeb helaethaf mewn cymdeithas, na nerth iechyd, na phrydferthwch gwedd, na boneddigeiddrwydd Moses, na'r serch anwylaf yn mysg ceraint a chydnabod, na'r galluoedd cryfaf o arfogion, na'r ymbiliau taeraf am gael gollyngdod, rhaid i bawb farw. Nid yw angau ddim yn rhy uchel i ddyfod i'r bwthyn clai, nac yn rhy ofnus i daro yn y palas marmor. Y mae'r cedyrn enwog cyfoethocaf a galluocaf fu ar y ddaear erioed wedi gorfod plygu dan ei ergyd, ac nid yw y tlotaf distadlaf ddim wedi gallu ysgoi ei sylw, na dianc rhag ei ergyd. Rhaid i'r tywysog farw, a rhaid i'r cardotyn farw.

IV. Fod dyn i fyw ar ol marw, i fyw byth mewn sefyllfa ddyfodol. Sonir yn y ddammeg am y ddau yn byw, yn cofio, yn myfyrio, yn teimlo ac yn gweithredu yn myd yr ysprydoedd. Hawdd gan anffyddwyr geisio gwadu y pwnc mawr o anfarwoldeb enaid; ond y mae yr Athraw mawr yn ei ddysgu yma fel gwirionedd sicr ac eglur. Y mae y pwnc yn cael ei dybied drwy holl rediad yr Ysgrythyrau. Y mae y Beibl oll drwyddo yn llyfr di-amcan, a di-ystyr, ac anghyson os nad oes sefyllfa ddyfodol. Bod byd ar ol hwn sy'n gosod grym yn ei holl orchymynion, a'i fygythion, a'i addewidion. Bod byd ar ol hwn sy'n argraffu anrhaethol bwys ar ffydd a duwioldeb. Ac y mae natur cyfansoddiad y meddwl, ac addefiadau anesmwythder a dychryn anffyddwyr, a gobeithion dyddanol a sancteiddiol y credadyn yn cyd-dystiolaethu â holl athraw-

iaethau y Beibl bod enaid yn anfarwol. Y mae y ddammeg hefyd yn dysgu bod yr enaid i fyw ac i deimlo cyn bore yr adgyfodiad ; ei fod yn myned i'w le ei hun, ac at ei bobl ei hun yn uniongyrchol, yn moment gyntaf ei ymadawiad o'r corff, a bod dyn i fyw yn dragywyddol. Nid oes gan Iesu ddim awgrym yn ei ddammeg am ddarfyddiad "dyddanwch" y duwiol, am ei ddiarddeliad eilwaith o fynwes teulu y nefoedd ; na dim awgrym ychwaith am ddarfyddiad gwae yr annuwiol, a diffoddiad fflam ei boenedigaeth, a'i adferiad dros yr agenddor fawr at y saint i wynfyd a gogoniant.

V. Y bydd codiad a gwynfyd anrhaethol i dduwiolion ar eu mynediad o'r corff i'r byd a ddaw.

Cânt angylion i weini iddynt yn awr eu marwolaeth, ac i weini yn y dull mwyaf medrus a chariadlawn. Y mae angylion yn gwybod eu hanes, ac yn gweini iddynt yn ystod eu bywyd crefyddol cyn dydd eu marwolaeth. Y maent yn llawenhau am eu hedifeirwch a'u troedigaeth, yn sylwi ar eu llafur, yn cynhyrfu eu myfyrdodau, yn cynorthwyo eu gweddïau a'u gweddiau, yn eu hamddiffyn rhag gelynion ysprydol, yn melysu eu cymdeithas, yn cryfhau eu grasau, yn cyfoethogi eu profiadau, ac yn gwylio o gylch eu gwely angau er gwaeled eu gorweddfa. Ond pan y bydd yr angylion yn eu cyfarfod yn y glyn, ac yn eu tywys drwy yr Iorddonen, ac yn eu croesawu drwy'r pyrth i drigfanau y nefoedd, bydd eu gwasanaeth yn nês ac yn anwylach ac effeithiolach nag y bu erioed cyn hyny.

Cânt angylion i'w dwyn i "fynwes Abraham." Arwydda hyny y cânt eu dwyn i adnabyddiaeth o'r hen saint oeddynt wedi cyrhaedd yr orphwysfa o'u blaen ; y cânt eu dwyn i'w canol, i'w cartref, i'w cymdeithas, i uno yn eu haddoliad, ac i gyfranogi o'u llawenydd.

Ac o hyny allan, "dyddenir hwynt. Derfydd eu holl "adfyd," a dyddenir hwynt gan yr oll a feddyliant, ac a glywant, ac a welant, ac a deimlant. "Dyddenir" hwynt gan eu hadgofion, a'u hadfyfyrdodau am hanes eu teithiau yn yr anial, am Grist a'i addewidion, a holl ymgeledd ei iachawdwriaeth.

"Dyddenir hwynt gan yr holl olygfeydd gogoneddus fydd o'u deutu ar bob llaw. "Dyddenir" hwynt gan gyfeillachau pur a goleu a chariadlawn eu cyd-seintiau. "Dyddenir" hwynt gan ddoniau uchel a dilwgr y llengoedd angylaidd. "Dyddenir" hwynt wrth eistedd i lawr wrth fwrdd y gwleddoedd breninol, wrth ymrodio o gylch glanau afon y bywyd, ac wrth gyduno yn holl ranau gwasanaeth y cysegr fry. "Dyddenir" hwynt â gwenau grasol y Tri yn Un, neu â'r amlygiadau mwyaf gogoneddus o'r dwyfol bresenoldeb.

VI. Y bydd "poenau" yr annuwiol yn drymion alaethus yn y byd hwnw.

Bydd yr annuwiol yn cofio ei holl hanes yn y byd. Bydd ei gôf yno yn gryfach, a manylach, a llawnach, nag y dychymygodd erioed. Cofia yno am y rhagorfreintiau a gafodd, am y "gwynfyd" a fwynhaodd, am y cyfleusderau a gafodd i wneuthur daioni, am y gobaith gwynfydedig fu unwaith yn ei gyrhaedd: a chofia hefyd am y drygau a wnaeth i'w deulu, i'w "frodyr," i'w gyfeillion, i'w holl gymydogion a'i gydnabod, ac yn enwedig i'r tlawd, a'r gwan, a'r dinodded. Cofia am y cam andwyol a wnaeth â'i enaid ei hun, drwy ei wrthryfel rhyfygus yn erbyn holl ddeddfau Duw.

"Poenir" ef nid yn unig wrth adgofio ei hanes, ond wrth weled y nefoedd o hirbell, gweled gogoniant cyrau y wlad well, gweled yn uchel fry binaglau gloywon y ddinas nefol, gweled penau y bryniau gwyrddion, gweled wynebau llon sanctaidd y preswylwyr, clywed adswn peroriaeth eu telynau, gweled eu gynau gwynion, gweled bwrdd y wledd. Pan gododd y goludog ei olwg, ac efe mewn poenau, efe a "ganfu Abraham o hirbell, a Lazarus yn ei fynwes." Yr oedd yr olwg o hirbell ar y fath wynfyd a gogoniant yn trymhau ei boen.

Ac nid oedd dim gobaith iddo byth gael yr un gymwynas, na thrugaredd. Y mae yn taer ofyn am ddwy gymwynas—sef dyferyn o ddwfr ar ben bŷs Lazarus i oeri ei dafod, ac am i Abraham anfon Lazarus at ei bump brodyr i'w rhybuddio

rhag dyfod o honynt hwythau i'r lle poenus. Ond nid oedd modd iddo gael yr un o'i ddymuniadau. Nid oedd dim ffordd i drugaredd mewn unrhyw ddull dramwy ato.

VII. Y mae y ddammeg yn dysgu fod y moddion goreu er ein parotoi ni i fyd gwell yn awr yn ein meddiant. "Oni wrandawant a'r Moses a'r proffwydi, ni chredant chwaith pe codai un oddiwrth y meirw."

Yr oedd y gwr goludog a'r Iuddewon gynt yn meddwl, ac y mae llaweroedd eto o'r un meddwl, y buasai gwyrthiau, neu anfoniad oddiwrth y meirw, yn effeithiol er peri i ddynion edifarhau a dychwelyd ; ond yr oedd Abraham, o'r tu arall, yn credu ac yn cyhoeddi fod llyfrau Moses a'r proffwydi yn addasach at y dyben na dim gwyrthiau. Ac y mae digon o brofion genym mai Abraham oedd yn barnu yn gywir, a bod y gwr goludog yn cyfeiliorni. Os astudiwn hanes cydoeswyr Moses, ac Elias a Christ, ceir fod deiliaid goruchwyliaeth y gwyrthiau ardderchocaf yn medru ymgaledu yn eu hanghrediniaeth. Yr oedd Abraham yn tystiolaethu wrth y gwr goludog nad oedd dim modd i'w frodyr gael gwell moddion yn yr oes hono na "Moses a'r proffwydi ;" ond y mae genym ni well moddion, eglurach, a chryfach, a lliosocach tystiolaethau na'r rhai a ganmolid gan Abraham. Y mae Moses a'r proffwydi genym, ac y mae Crist a'i efengylwyr a'i apostolion genym. Y mae tystiolaethau yr Hen Destament genym, a thystiolaethau y Testament Newydd i'w goleuo a'u cadarnhau. Byddai yn gamgymeriad echrydus i ni oedi gan ddisgwyl cael breintiau gwell. Byddwn yn fuan iawn wedi ein symud i'r byd ysprydol, naill ai i le y "poenau," neu i le y "dyddanwch" diddarfod.

DRWG YMGYFREITHIO.

"Ac i'r neb a fyno ymgyfreithio â thi, a dwyn dy bais, gâd iddo dy gochl hefyd."—Mat. 5. 40.

Yr oedd Crist yn ddyfal i ddysgu holl ffyrdd Duw mewn gwirionedd; ac mae o'r pwys mwyaf i ni wrando ar ei holl addysg. Y mae yn y bennod hon yn darlunio nodweddau y rhai gwir wynfydedig, yn egluro y pwys i'w ddisgyblion fod yn ddefnyddiol, fel "halen y ddaear," ac fel goleuni y byd;" a dengys mai yn ol eu defnyddioldeb y bydd eu mawredd a'u codiad yn nheyrnas nefoedd. Y mae wedi hyny yn eu rhybuddio i ochelyd yspryd digofus ac anfaddeugar, i ffieiddio anlladrwydd a godineb, i wylio yn erbyn pob math o lwon ac anudoniaeth, i ochel ymddial, ac i feithrin cariad tu ag at bawb "fel y byddont blant i'w Tad yr hwn sydd yn y nefoedd."

Yn yr adnod fer a ddarllenwyd y mae yn eu rhybuddio i ochelyd "ymgyfreithio." Byddai yn anhawdd i ni esbonio yn fanylaidd y dull o ymgyfreithio mewn gwahanol wledydd, a than wahanol oruchwyliaethau; ond nid anhawdd ydyw deall amcan caredig Iesu yn y cyngor sydd dan ein sylw. Meddyliaf mai bron yr un ystyr ydym ni yn awr yn roddi i'r gair "ymgyfreithio" ag oedd Crist yn roddi yn ei bregeth ar y mynydd; sef ymruthio, mewn tymer wyllt, fyrbwyll, ddigofus, ddialgar i lŷs cyfraith, i derfynu pob dadl, a phob camgymeriad a ddichon gymeryd lle rhyngom â rhai o'n cyd-ddynion.

Dichon y tybir, ac y dywedir, mai nid efengyl ydyw pregethu yn erbyn hyn. Yr oedd Crist yn pregethu yn erbyn hyn, ac felly rhaid fod hyn yn groes i'w efengyl, ac yn waharddedig gan ei efengyl. Yr oedd Paul hefyd yn ymresymu yn gryf ac yn wresog yn erbyn y drwg yma. Wrth ysgrifenu at y Cor-

inthiaid dywed—" Od oes genych farnedigaethau am bethau a berthyn i'r bywyd hwn, dodwch ar y fainc y rhai gwaelaf yn yr eglwys. Er cywilydd i chwi yr wyf yn dywedyd. Onid oes yn eich plith gymaint ag un doeth; yr hwn a fedro farnu rhwng ei frodyr? Ond bod brawd yn ymgyfreithio â brawd, a hyny ger bron y rhai digred. Yr awr hon, gan hyny, y mae yn hollol ddiffyg yn eich plith, am eich bod yn ymgyfreithio a'ch gilydd. Paham nad ydych yn hytrach yn dyoddef cam? Paham nad ydych yn hytrach mewn colled? Eithr chwychwi sydd yn gwneuthur cam a cholled, a hyny i'r brodyr. Oni wyddoch chwi na chaiff y rhai anghyfiawn etifeddu teyrnas Dduw?" Y mae yn amlwg gan hyny y dylai gweinidogion yr efengyl, os byddant am ddilyn eu Hathraw a'i apostolion, gyfeirio eu llais yn erbyn ymgyfreithio.

Dichon y dadleuir nad oes dim eisiau dywedyd llawer yn yr ardal yma yn erbyn y drwg, am nad oes dim yspryd ymgyfreithio yn y gymydogaeth. Y mae hyny yn fraint ac yn gysur, yn enill ac yn anrhydedd i'r ardal, a thrwy fod ein hardal mor rydd oddiwrth y fath yspryd andwyol, y mae yn hawddach o gymaint a hyny i gyfeirio at y mater heb achosi tramgwydd. Byddai bron yn enbyd i bregethu yn erbyn y drwg mewn cylch lle y byddai wedi cael hir rwysg a magwraeth.

Y mae yspryd ymgyfreithio wedi achosi drygau anrheithiol yn y byd, a dichon wedi achosi mwy yn ein gwlad ni, nag mewn nemawr o wlad, a dichon fod rhy fach o ddweyd yn erbyn y drwg yn eglwysi y saint, a chan weinidogion yr efengyl.

I. Crybwyllwn rai o'r achlysuron penaf, a mwyaf cyffredin o'r drwg mawr yma o "ymgyfreithio."

1. Difriaeth, neu athrod. Dichon y dywedir, neu yr ysgrifenir rhywbeth i fychanu ymddygiad, neu i iselhau cymeriad cymydog, neu gyd-ddyn; a thrwy hyny yr archollir ei deimlad, y cynhyrfir ei yspryd, y chwerwir ei dymer, ac y drygir ei fywioliaeth, ac yr effeithia hyny er niwed i'w deulu a'i geraint: yna cymerir y mater at gyfreithwyr, a thelir iddynt hwy am esbonio y cam yn ei wahanol gysylltiadau, ac am fynu iawn gan y difriwr, neu yr athrodwr, am y drwg a wnaeth.

2. Ymosodiadau personol trwy rym trais. Ymesyd y naill ddyn, mewn ias nwydwyllt, ar ei gyd-ddyn, oblegyd rhyw gam tybiedig, neu wirioneddol, nes ei archolli, nèu ei gleisio, neu ei anafu ; ac nes dychrynu a therfysgu ei feddwl, a'i deulu. Yna dygir y mater hyny at gyfreithwyr i'w chwilio a'i esbonio, er cael iawn i'r llywodraeth, neu i'r dyoddefydd.

3. Gormesu ar eiddo un arall, neu ei golledu trwy ddrygu unrhyw ran o'i eiddo, ei dir, neu ei gynyrch, ei anifeiliaid, neu ei offer, ei dŷ neu ei ddodrefn. Gellir drygu eiddo felly mewn llawer ffordd, trwy ddwr, neu dân, neu arf, neu anifeiliaid, ac yn llawer dull. Yna eir at gyfreithwyr i esbonio yr amgylchiad, ac i brisio y golled, ac i fynu iawn am y cam a wnaethpwyd.

4. Tywyllwch, neu ddyryswch yn nghylch iawn berchenogaeth eiddo, neu feddianau : megys ffynon, neu ffrwd, cloddfa o geryg, neu wely o fŵn, neu wythen o arian, neu ddarn o dir ar ochr y bryn, neu lain ar y gwastadedd, neu allt o goed, neu ffordd, neu lwybr, neu dŷ anedd, neu ryw adeilad arall ; neu gymun-roddion ar ol y marw, neu freiniau gwladol, megys hawl i bleidleisio, neu ryw hawl arall ; y mae pethau fel hyn yn mynych enyn cynen a dadl ag sydd yn rhoddi llawer o waith drudfawr i gyfreithwyr.

5. Cyflawniad haner og, ac anmherffaith o ammodau cytundeb rhwng dwy blaid. Bydd dyn weithiau ar ol gwneud ymrwymiadau i'w gyd-ddyn yn ceisio eu gwadu, neu eu camesbonio, neu yn llunio esgusodion dros eu hysgoi, a bydd rhaid rhoddi y ddadl yn llaw cyfreithwyr i'w therfynu. Pan y bydd dyn a'i fryd ar fyned i ymgyfreithio, hawdd iddo gael achlysur i gychwyn cyfraith, a chael amryw esgusodion er ceisio cyfiawnhau ei ymddygiad.

II. Y niwed o fagu yn y fynwes, neu mewn teulu, neu ardal, yr yspryd a'r arferion a feiir gan Iesu yn y testyn.

1. Y mae'r gwaith ynddo ei hun yn ddyrus—yn ddrudfawr —a hynod o boenus. Y mae yn ddyrus. Bydd y tystiolaethau perthynol i'r achos dan sylw weithiau yn aneglur ac yn ang-

hysonadwy. Bydd rheol y gyfraith, gyda golwg ar yr achos, bryd arall, yn dywyll ac yn ddyrus, ac yn anghyson. Bydd croes-esboniadau y cyfreithwyr, ar y tystiolaethau ac ar egwyddorion y gyfraith, ac ar arferiadau llysoedd, yn gwneud yr achos yn llawer mwy tywyll nag erioed; a dichon na bydd cymhwysiad y gyfraith at yr achos gan weinyddwyr barn, ddim bob amser yn deg ac yn ddiduedd. Nid yw y rheithwyr mwyaf craff a gwybodus ddim yn hollol berffaith, gallent fod yn ormod dan lywodraeth nwyd a rhagfarn. A gall y barnwyr goreu weithiau wyro barn drwy bleidgarwch, neu gamgymeriad. Ac heblaw bod yn ddyrus, y mae y cyfreithio bob amser yn ddrudfawr. Y mae llawer dadl ddibwys wedi profi yn ddrud iawn pan elid i ymgyfreithio yn ei chylch, wedi costio canoedd a miloedd, wedi costio yr oll a feddai ambell un, wedi difwyno yr etifeddiaethau godidocaf, wedi llyncu i fyny dai a thiroedd y pleidiau i'w gafaelion anniwalladwy; wedi dyrysu llawer cymdeithas grefyddol a gwladol, wedi atal llawer gwaith enillfawr ag oedd yn rhoddi bywoliaeth i ugeiniau o deuluoedd, wedi rhwystro gwelliantau allasent fod o fudd mawr i gymdeithas, ac wedi nychu pob cysur tymhorol ac ysprydol mewn llawer cymydogaeth. Y mae ambell i ddadl gyfreithiol wedi costio mwy nag a fuasai yn sefydlu coleg defnyddiol, fwy nag a fuasai yn cynal ugain cenadwr yn mysg Paganiaid, a mwy nag a fuasai yn dosbarthu miliwn o Feiblau. Y mae ymgyfreithio hefyd yn waith o'r natur mwyaf poenus. Y mae ambell i ddadl gyfreithiol wrth gael ei gohirio o dymor i dymor, ac wrth gael ei chodi o lŷs i lŷs, ac wrth i'r ail lŷs ddirymu dedryd y llŷs cyntaf, ac i'r trydydd wella dedryd yr ail, wedi ymestyn, ac ymledu, ac ymchwyddo, a pharhau am lawer o flynyddoedd; ïe, wedi parhau am holl oes y pleidiau; a thrwy hyny wedi achosi llawer o lafur blin i'r corff wrth ymdeithio, ac ymprydio, a disgwyl cyfleusderau y llŷs, a cholli cysgu, a dyrysu cadw oriau rheolaidd; ac wedi achosi mwy na mwy o bryder ac o boen i'r meddwl wrth ei gadw o hyd dan lwyth o ofalon, ac mewn anesmwythder parhaus, a'i siglo beunydd

rhwng gobeithion ac ofnau, a'i lethu bron gan edifeirwch ac euogrwydd: ac felly y mae yr ymgyfreithio bob amser yn waith dyrus, drudfawr, a phoenus.

2. Nid oes dim tuedd yn y gwaith, wedi'r cyfan o'r draul a'r boen, i farwhau unrhyw nwydau drwg, nac i fagu teimladau cariadlawn a dedwydd. Nid yw yn tueddu dim at ddiffodd y gynen, at ddofi cynddaredd y digofaint, i ladd y genfigen, i fygu fflamau dialgarwch, i ddarostwng balchder y galon, i ddwyn y meddwl i'w le, ac i nesu y pleidiau at eu gilydd. Nid oes dim tuedd mewn ymgyfreithio i fagu tawelwch yn y fynwes, nac i feithrin heddwch mewn cymydogaeth, nac ennyn parch yn y galon at wirioneddau ac ordinhadau efengyl y tangnefedd. Pa bryd, ac ar ba amgylchiad, y gwnaeth ymgyfreithio les i deimladau y pleidiau yn y gwaith?

3. Byddai yn hawdd, pe meddid ychydig o yspryd yr efengyl, terfynu pob math o ddadleuon, mewn dull heddychol a boneddigaidd, a dedwydd, heb yr holl draul a'r drafferth a grybwyllwyd. Dichon mai y peth cyntaf i'w wneud tu ag at derfynu dadl felly, fyddai i un o'r pleidiau, ar ei ben ei hun, geisio meddwl am niweidiau yspryd dialgar, a godidowgrwydd a gwerth y gras o hunan-ymwadiad, a dysgu ymdrwsio â gostyngeiddrwydd, a magu yspryd tirion, boneddigaidd, a hawdd ei drin; ac arfer gwylio ar ei ymadroddion, a gweddio am iddo beidio cael ei ollwng i fyned yn nwydwyllt ac afresymol: ac yna wedi gallu llwyddo i dawelu y dymestl yn ei fynwes ei hun, ac i lywodraethu ei dymer ei hun, ac i oleuo lamp cariad yr efengyl yn ei enaid ei hun, gall anturio yn yr yspryd gwerthfawr hwnw at y blaid arall, ac nid annhebyg nad allent esbonio y mater yn hawdd; ac wedi i gariad ddechreu chwyddo yn y ddwy fynwes, a llifo dros yr ymylau o'r naill ochr i'r llall, buan iawn y terfynid y ddadl, ac ymadewid yn gyfeillion, a'r ddwy fynwes yn dawel, ac yn orlawn o orfoledd. Neu, os teimlid gradd o anhawsdra, gyda rhyw gangen o'r ddadl, gellid gofyn cyngor un, neu ddau, neu dri o gyfeillion pwyllog, profiadol, heddychgar er cynorthwyo i derfynu y ddadl. Byddai

yn hawdd iawn gwneuthur hyn ond cael gronyn bach o yspryd boneddigaidd Cristionogaeth.

III. Ceisiwn ateb y gwrthddadleuon mwyaf cyffredin a godir yn erbyn y cyngor pwysfawr yma o eiddo Iesu Grist.

1. Dadleua rhai—os dywedir yn erbyn ymgyfreithio, ac os gweithredir gan gymdeithas yn gyffredinol yn ol cyngor Crist, y culheir drwy hyny gylch galwedigaeth, y cyfryngir effeithiolaeth, y nychir doniau, ac y sychir ffynonell enill dosbarth lliosog a dylanwadol ac anrhydeddus o breswylwyr penaf ac uchaf y byd. I hyn gellir ateb, Fod llawer iawn o waith gwir fuddiol gan gyfreithwyr i'w wneud, sef, esbonio iawnderau a rhagorfeintiau, a rhwymedigaethau cymdeithas; llunio rheolau teg ac uniawn, eglur a dealladwy, cryno a chynwysfawr, i amddiffyn yr iawnderau hyny; cynorthwyo i weinyddu y gyfraith yn ddiduedd yn erbyn pob dosparth o droseddwyr; cyfansoddi cytundebau a gweithredoedd o bob natur rhwng dyn a dyn, rhwng cymdeithion mewn unrhyw gelfyddyd neu fasnach; trosglwyddo eiddo o law i law, ac o oes i oes; ond os ydyw cylch cyfraith, neu gyfreithio, o herwydd llygredigaethau cymdeithas, neu trwy ôr-awydd cyfreithwyr, wedi lledu yn ormodol, fel ag i ddrygu ac annedwyddu y byd; os ydyw wedi lledu a changhenu fel ag i lygru a chaledu y galon drwy enyn nwydau niweidiol ynddi, ac felly nychu teimladau heddychlawn a haelionus; os ydyw wedi lledu fel ag i niweidio cymdeithas drwy feithrin a chefnogi annrhefn, a therfysg, a dyryswch, ac anghydfod, a thlodi o'i mewn; os ydyw wedi lledu fel ag i fod yn dramgwydd ar ffordd y gwirionedd, ac i gymylu gogoniant efengyl hedd, drwy bylu ei min, a thori ei grym, a lluddias ei lledaeniad, ni ddylai hyny ddim bod, dylid ceisio culhau cylch y "cyfreithio," a dofi y fath yspryd, ac atal y fath aflywodraeth.

2. Dadleua eraill—Y buasai rhai wedi cael llawer iawn o gam pe buasent heb ymroi i ymgyfreithio. Dichon y buasent, ond nid oes dim sicrwydd o hyny, yn enwedig pe buasent, mewn dull pwyllog, boneddigaidd, caredig, a doeth yn ceisio ysgoi

yr ymgyfreithio. Dichon y buasai ambell un yn cael cam pe buasai heb ymgyfreithio ; ond beth bynag am hyny y mae yn ddigon sicr fod y rhan fwyaf o lawer wedi cael cam, a phoen, a cholled, ac anfri, wrth ymgyfreithio, ac y buasai yn well iddynt adael i'r "gochl a'r bais" gael eu cymeryd ymaith, na myned i ymgyfreithio yn eu cylch.

3. Dywed eraill—".Y mae yn anmhosibl i ni beidio myned i gyfraith, tra y byddo ein gwrthwynebydd yr hyn ydyw. Er rhoddi iddo y 'bais a'r gochl,' er myned gydag ef 'ddwy filldir yn lle un, er troi iddo y 'rudd aswy' ar ol iddo daro y dde, er ei 'fendithio' a gweddio drosto pan y bydd ef yn melldithio, bydd ef yn sicr o fynu cychwyn rhyw gŵyn yn ein herbyn yn y llŷs, er ein llusgo i afaelion cyfraith." Anfynych iawn y mae gwrthwynebydd felly i'w gyfarfod. Anfynych iawn, yn wir, y mae gwrthwynebydd i'w gael nad ellir ei dyneru a'i doddi i degwch drwy garedigrwydd. Od oes un felly i'w gael, yn rhywle, nid oes i yr hwn fyddo am ddilyn cyngor Crist ond bod ar ei wyliadwriaeth, a gwneud ei oreu i weithredu yn yspryd Crist, ac yn ol egwyddorion ei efengyl, a daw ei farn yn y diwedd i fuddugoliaeth.

4. Dywed eraill—Y mae dynion call, enwog, anrhydeddus, defnyddiol, a duwiol wedi bod yn ymgyfreithio. Oes, y mae: ond y pwnc yw, a oedd hyny yn rhinwedd ynddynt? A oedd hyny yn ol duwioldeb? A oedd eu hymddygiad yn hyny yn unol ag egwyddorion Cristionogaeth? Y mae dynion call, anrhydeddus, crefyddol, defnyddiol wedi bod yn rhyfela, wedi bod yn camddarlunio ac yn melldithio eu gelynion, wedi bod yn gormesu, ac yn crib-ddeilio, ac yn gorfaelu, wedi bod yn cyfeddach ac yn gloddesta, ac wedi bod yn euog o odineb ac anlladrwydd. Ond pwy ddadleuai fod hyny yn rhinwedd ynddynt? Drwg ydyw drwg, pwy bynag a'i gwna, a da ydyw da, pwy bynag a'i pleidia. Nid all na synwyr na dysg, nac urddas na golud wneud y drwg yn dda. Y mae pob yspryd a phob egwyddor, pob ymddygiad a phob gweithred i gael eu hystyried a'u barnu yn ngwyneb deddfau Crist, ac yn ngoleuni

y byd tragywyddol. Os bydd rhyw yspryd, neu ryw ymddygiad yn groes i natur a deddfau Duw, nis gall holl ddoniau, na holl oludoedd, na holl urddas, na holl ddylanwad pendefigion uchaf y ddaear ddim gwneud hyny yn dda ; ac os bydd rhyw egwyddor, neu ryw sefydliad yn dda ynddynt eu hunain nis gall holl effeithiolaeth holl fawrion y byd ddim eu gwneud yn ddrwg.

CYMHWYSIAD.

1. Rhyfeddwn dwyll a llygredd ac ynfydrwydd y galon ddynol. Y mae yn wir alarus i feddwl, fod yspryd ac arferion ag ydynt mor niweidiol i gymdeithas yn ei holl gylchoedd, yn cael y fath fagwraeth a chefnogiad. Nid ar gyfreithwyr yn unig y mae'r bai. Y mae ambell i un o honynt wedi gwneud ei oreu lawer tro i atal ymgyfreithio ynfyd a cholledfawr, i bleidio tegwch, ac i amddiffyn y gwan a'r tlawd, ac y mae y cyfryw yn haeddol o barch dauddyblyg ; ond y mae eraill wedi bod yn hyf amddiffyn pethau ger bron brawdleoedd y byd yma, ag y bydd yn warth i'w coffa, ac yn ddychryn i'w cydwybodau i gofio am danynt pan y byddant hwy yn gorfod sefyll eu prawf ar gyfer tystion, ac yn nghanol torf y frawdle fawr. Ni bydd yno ddim camgymeriad, na chyfle i gynyg am "*new trial.*" Ond peidiwn, er dim, feddwl mai ar gyfreithwyr y mae'r holl fai. Y mae yn wir eu bod yn gyffredin yn awyddus am gael *briefs*, a *clients*, ac *important causes*, ac ennill enw fel dadleuwyr cyfrwys, cyflym, craff, a grymus ; ond nis gallent byth gynal y drwg a gondemnir gan Iesu oni bai ynfydrwydd a hunanoldeb cymdeithas o'u deutu. Hunanoldeb ynfyd eu "*clients*" ydyw sylfaen cyfundrefn fawr yr ymgyfreithio.

2. Rhyfeddwn ddoethineb, a charedigrwydd, a ffyddlondeb Iesu Grist fel Athraw. Gwyddai yn dda am lygredd calon dyn, a gwyddai hefyd am y dulliau yr oedd ei llygredd yn tori allan, a rhoddodd rybuddion, a chyfarwyddiadau, a gorchymynion ac anogaethau cyfaddas er addysg i ddyn yn wyneb ei

wendidau a'i brofedigaethau. Pe buasai Iesu yn y byd yn awr, buasai yn pregethu ac yn cyngori yn wresog yn erbyn y drwg o "ymgyfreithio." A gellir casglu y buasai yn dywedyd ar lawer amgylchiad, "Gwae chwi, gyfreithwyr, oblegyd yr ydych yn enyn dadleuon anfuddiol ac anorphen, er gallu llenwi eich tai o anrhaith yr ynfydion anwyliadwrus a hudir i faglau a rhwydau "cyfraith."

3. Y mae yn amlwg fod perthynas bwysfawr rhwng y mater yma â gogoniant crefydd Iesu, ac â llwyddiant ei efengyl. Dichon y barna ac y dywed rhai mai pwnc yn perthynu i amser yn unig ydyw; nage, ond y mae a fyno â thragywyddoldeb hefyd. Y mae yn perthyn i bethau tymhorol, ac i bethau crefyddol hefyd; y mae yn perthyn i'r corff, ac i'r enaid hefyd. Y mae yn perthyn i'r byd hwn, ac i'r byd mawr dyfodol hefyd. Y mae y drwg a nodwyd, sef yspryd ymgyfreithio, yn atal llaweroedd i brofi o gysuron yr efengyl, yn eu lluddias i godi eu serchiadau at bethau sydd uchod, ac yn eu rhwystro i gysegru eu doniau a'u dylanwad i fod yn ddefnyddiol er lledaeniad teyrnas y Gwaredwr. Y mae lle i ofni fod y drwg yma a gondemnir gan Iesu wedi andwyo miloedd, ac wedi bod yn dramgwydd ofnadwy ar ffordd buddugoliaethau yr efengyl.

4. Mor ddedwydd, ac mor gyfoethog fyddai'r byd pe dygid yn mlaen ei holl alwedigaethau a'i orchwylion yn ol cyfraith cariad, yn ol rheolau euraidd Efengyl Crist! Byddai llawer llai o ofidiau ac o feichiau ynddo, llawer llai o ddadleuon ac o derfysgoedd, llawer llai o genfigen ac o ddial, a llawer mwy o gydymdeimlad ac o gariad. Cai disgyblion lliosog cyfraith fwy o amser i astudio deddfau ac athrawiaethau yr efengyl. Cai llawer iawn o dalentau, a galluoedd, a goludoedd ag ydynt yn awr yn cael eu defnyddio i wneud drwg, eu cysegru i lesbau y byd, i ddedwyddu cymdeithas, ac i ddyrchafu gogoniant y Gwaredwr.

"COFIA YN AWR DY GREAWDWR."

"Cofia yn awr dy Greawdwr yn nyddiau dy ieuenctyd, cyn dyfod y dyddiau blin, a nesâu o'r blynyddoedd yn y rhai y dywedi, Nid oes i mi ddim dyddanwch ynddynt."—Preg. 12. 1.

Y mae'r benod yma, sef yr olaf yn llyfr y Pregethwr, yn llawn o syniadau ymarferol a difrifol. Y mae ei chyfansoddiad yn ardderchog o ran iaith, a threfn, ac ymresymiad. Gellir ei hystyried fel sylwedd, a chymhwysiad, a diweddglo holl bregethau Solomon. Bernir mai cyngorion y benod yma oeddynt y pethau olaf a ysgrifenodd, a hyny pan oedd mewn yspryd edifeiriol am ei golliadau a'i wrthgiliadau, pan oedd wedi cael y siomedigaethau mwyaf galarus yn oferedd a gwagedd y byd; pan oedd yn adolygu breintiau mawrion ei fywyd, a phan oedd yn gwybod ac yn teimlo ei fod yn ymyl gorsedd ei Farnydd.

Mae'n eglur fod achos pobl ieuainc, lles y genedl oedd yn cyfodi, yn agos at ei galon. Yr oedd yn gwybod mor dda am nerth eu profedigaethau; ac yn gwybod mor dda hefyd am fawr werth crefydd fore fel yr oedd yn rhoddi y cynghor iddynt o waelod teimlad y galon. Ystyriwn

Y gorchymyn—yr amser goreu i ufuddhau iddo—a'r cyfarwyddiadau sydd genym i'w gyflawni.

I. Y gorchymyn. "Cofia dy Greawdwr." Mae'n orchymyn yn

1. O ddwyfol awdurdod. Deillia o orsedd y nef. Y mae sêl llys tragywyddoldeb wrtho. Ein Creawdwr, y Duw a'n gwnaeth, ac sydd yn ein cynal ar bob moment; y Duw sydd wedi rhoddi i ni fyrdd o gymwynasau, ac sydd yn meddu hawl i'n teimladau, a'n galluoedd, a'n hamser; yr Hwn sydd a'i lygaid beunydd arnom; yr Hwn y mae ein hanadl a'n bywyd

yn ei law, ar hwn y bydd ein bywyd tragywyddol yn troi ar ei ffafr; y mae y Duw hwnw, o uchel lŷs ei awdurdod a'i gariad, fel Tad ac fel Brenin, yn gwasgu y gorchymyn at ein hystyriaeth, ac yn disgwyl am ein hufudd-dod.

2. Mae yn orchymyn eglur; yn berffaith eglur o ran ei iaith, a'i ystyr, a'i amcan. "Cofia yn awr dy Greawdwr." "Cofia," gwaith i'r meddwl, i alluoedd yr enaid ydyw. Cofia "yn awr," heb oedi moment. "Dy Greawdwr." Cofia briodoliaethau ei natur, ei burdeb, ei iawnder, ei ddoethineb, ei gariad, ei hollwybodaeth, a'i holl bresenoldeb, ei ffyddlondeb, a'i nerth; cofia egwyddorion a chyfreithiau ei deyrnas fel y maent yn cael eu dysgu yn ei air sanctaidd. Cofia hanes ei ymddygiadau tu ag at ei blant yn eu hymgeleddu, a'u cynorthwyo, a'u gwared: a'i ymddygiadau tu ag at ei elynion ystyfnig a gwrthryfelgar yn eu darostwng. Cofia yr hyn a wnaeth i ni, a'r hyn a wna os byddwn ffyddlawn yn ei wasanaeth. Cofia dy Greawdwr, meddwl am ei gymeriad nes dysgu gwrando ar ei lais, ac ofni ei nerth, a charu ei orchymynion, a cheisio ei hedd, ac ymddiried byth dan gysgod ei adenydd.

3. Y mae yn orchymyn o rwymedigaeth gyffredinol. Y mae yn cyrhaedd pawb, o bob oes, yn mhob man, ac o bob oed. Mae'n cyrhaedd yr ieuenctyd, gwridog, a heinyf pan yn mlodau eu harddwch, ac yn nerth eu dyddiau; a'r canol oed pan yn nghanol eu trafferthion a than bwys gofalon bywyd; a'r hen bobl, yn eu dyddiau blin, pan y mae eu calon a'u cnawd yn pallu, a phan y maent dan flodau y pren almon yn gwywo ac yn crino i'r bedd. Y mae yn cyrhaedd y dysgedig a'r annysgedig, yr uchel a'r isel, y cryf a'r gwan, y cyfoethog a'r tlawd, a'r Iuddew a'r cenedl-ddyn. Y mae'n cyrhaedd holl deuln dedwydd y nefoedd, a holl breswylwyr syrthiedig y ddaear, a holl garcharorion anobeithiol gwlad y tywyllwch eithaf. Nid oes na lle, na chyflwr, nac unrhyw amgylchiad all ryddhau creadur rhesymol oddiwrth rwymau y gorchymyn hwn. Os anghofir y gorchymyn o gofio ein Creawdwr, bydd dyledswydd benaf dyn ar ol, wedi cael ei hesgeuluso: ac ni waeth beth fyddir wedi ei wneud, os bydd hyn heb gael ei wneud.

4. Gorchymyn esmwyth, hyfryd, rhesymol ydyw. Y mae y berthynas sydd rhwng dyn a'i Greawdwr mor agos ac mor bwysig, ac y mae ymddibyniad dyn ar ei Greawdwr mor gyflawn ac mor wastadol, nes ydyw yn beth perffaith resymol iddo "gofio ei Greawdwr." Gwaith ddylid wneud yn ddifrifol, yn ewyllysgar, yn barhaus, ac yn gyhoeddus ydyw. Gwaith hawdd, a hyfryd, a naturiol i galon yn ei lle ydyw. Gwaith priodol a rhesymol i alluoedd yr enaid ydyw ; ac y mae mor esmwyth a hyfryd, mor gydweddol â'r hyn sydd bur ac uniawn, fel, os gwneir hyn, y bydd y teimlad yn ddedwydd ; bydd y gydwybod yn dawel ; bydd y bywyd yn ddiogel ; bydd y cymeriad yn gymeradwy ac yn anrhydeddus ; a cheir mwynhau yn yr enaid flaen brawf o'r nefoedd.

II. Yr amser goreu i ufuddhau i'r gorchymyn. "Yn awr, yn nyddiau dy ieuenctyd."

1. Nid oes sicrwydd y byddir byw i weled hen ddyddiau. Mae yr oes yn frau. Mae edef bywyd yn hawdd ei thori. Y mae peiriant bywyd yn hawdd ei ddyrysu. Gall sefyll mewn moment. Y mae llaweroedd yn meirw yn moreuddydd eu hoes, yn eu nerth, a'u blodau ; yn nechreu ac yn nghanol eu dyddiau goreu. Ond pe byddid yn sicr o gael byw i weled hen ddyddiau, y mae dyddiau ieuenctyd yn llawer mwy manteisiol. Y mae aelodau a holl alluoedd y corff yn gryfach ac addasach at waith. Y mae yn hawddach iddo weled, a chlywed, a siarad, a cherdded, a gweithredu. Y mae galluoedd yr enaid, y dychymyg, yr amgyffred, a'r côf, yn llawer gwell at waith. Y mae teimladau y galon yn well am weithredu yn gyflym, ac yn dyner, ac yn gynes. Y mae nerth y gelyn yn llai yn y dechreu 'nag ar ol hyny. Y mae profedigaethau pechod yn llai yn nyddiau ieuenctyd na phan y byddir yn hir yn eu cyrhaedd, ac yn eu gafael. Camgymeriad ofnadwy ydyw oedi gan ddisgwyl am dymor gwell na dyddiau ieuenctyd.

2. Y mae holl reolau callineb y byd hwn yn dysgu i ni bob dydd mai "dyddiau ieuenctyd" ydyw yr amser goreu i ni gofio

ein Creawdwr. Barn a chyngor, ac arferiad a phrofiad y byd hwn ydyw, mai da i ddyn yw dwyn yr iau yn ei ieuenctyd; mai yn more yr oes y dysgir ei alwedigaeth oreu i blentyn; mai goreu pa gynaraf y dysgir ei gelfyddyd iddo; mai goreu pa foreuaf yr hyfforddir ef yn mhen ei ffordd. Y mae doethineb y byd yma yn pregethu i ni beunydd, mai y masnachwr goreu, y morwr goreu, yr amaethwr goreu, y peirianydd goreu, y celfyddydwr goreu, y rhifyddwr goreu, yr ieithwr goreu, yr ysgolhaig goreu, yr athraw goreu, y cyfreithiwr goreu ydyw yr hwn fydd wedi astudio a dilyn ei alwedigaeth o'i febyd. Os byddir am ddysgu unrhyw anifail i fod yn hywaith ac yn hwylus, addefir gan bawb mai goreu pa gyntaf y gwneir ei ddysgu. Y mae y march a'r ych a ddysgir yn gynar yn hawddach eu trin, yn fwy dedwydd iddynt eu hunain, ac yn fwy defnyddiol i'w perchenog tra y pery eu bywyd.

3. Dyma lais profiad galarus calon edifeiriol pan wedi ei dwyn i geisio crefydd mewn hen ddyddiau. Yn nghanol y teimladau diolchgar am nad yw y tymor oll ddim wedi cael ei golli, a bod gras o'r diwedd wedi enill y galon, a bod gobaith i'r enaid gael ei achub; bydd yno alar dwys a pharhaus am fod dyddiau goleu hafaidd ieuenctyd wedi cael eu colli. Clywyd miloedd yn galaru wrth yr orsedd, ac yn y gymdeithas grefyddol, ac wrth ryfela â phrofedigaethau, ac wrth gyflawni, trwy lafur, ddyledswyddau crefydd, "O na buasem wedi dechreu ymarfer â duwioldeb yn gynt; O na na buasem yn cofio ein Creawdwr yn nyddiau ein hieuenctyd! O'r fath golled a gawsom, y fath gam a wnaethom â ni ein hunain, wrth ddiffodd argyhoeddiadau bore ein hoes. Gallasem fod heddyw yn llawer cryfach a dedwyddach a nês yn mlaen ar ein gyrfa grefyddol, oni buasai i ni gamdreulio dyddiau ein hieuenctyd." A dyma lais alaethus edifeirwch gwely angau, rhai wedi oedi, a pharu yn gyndyn ac yn gelyd hyd eu horiau diweddaf. Cwyn eu dychryn wrth golli'r enaid ydyw, "Y cynhauaf a aeth heibio, darfu'r haf, ac nid ydym ni yn gadwedig." "Pa fodd y caseais i addysg? pa fodd y dirmygodd fy nghalon gerydd? ac na

wrandewais ar lais fy athrawon, ac na ostyngais fy nghlust i'm dysgawdwyr." "Gwae ni, i ni wrthod gwahoddiad trugaredd; i ni droi ymaith heb ystyried, pan oedd ar hyd y dydd yn estyn ei llaw; i ni ddiystyru holl gyngor doethineb, ac na fynem ddim o'i cherydd; i ni gasau gwybodaeth, a gwrthod ofn yr Arglwydd." "Am hyny, yr ydym yn cael bwyta yn awr o ffrwyth ein ffordd ein hunain, ac yn cael ein llenwi â'n cynghorion ein hunain; yr ydym wedi camdreulio ein tymor, ac wedi andwyo yr enaid."

4. Dyma lais diolchgar profiad hyfryd y rhai gafodd y fraint o ddechreu yn gynar; y rhai gafodd y fraint anmhrisiadwy o gofio eu Creawdwr yn nyddiau eu hieuenctyd. Y mae genym liaws mawr o siamplau o hyn. Crefydd fore ddysgodd Abel i aberthu mewn dull ac yspryd mor gymeradwy. Crefydd fore ddysgodd Noa i ufuddhau mor fanwl wrth ddarparu arch i achub ei dŷ. Crefydd foreu baratodd ffydd Abraham i gyflawni ei gorchestion, ac i enill ei buddugoliaethau. Crefydd fore nerthodd Joseph dan ei drallodion, ac i orchfygu ei brofedigaethau. Crefydd foreu fagodd rasau a doniau Job, a Josua, a Samuel, a Dafydd, a Solomon, a Hesecia, a Josia, a Daniel a'i dri chyfaill, a Ioan Fedyddiwr, a Timothy, a Miriam, a Hanna, ac Esther, a morwynig gwraig Naaman, a Mair, a Martha, a miloedd o feibion a merched mewn oesoedd ar ol hyny. Yn nyddiau eu hieuenctyd y darfu iddynt osod i lawr sail dda i'w defnyddioldeb a'u henwogrwydd.

Gellid dweyd yr un peth am John Knox, a Philip a Mathew Henry, a llawer o'u ceraint, a Watts, a Doddridge, a Whitfield, a Wesley, a Increase, a Cotton Mather, ac Edwards, a Dwight, Morrison, a Williams, Moffat, a Carey, a Hall, a Jay, a Bogue, a Pye Smith, a Spencer, a miloedd eraill o'r rhai fuont fwyaf defnyddiol yn eglwys Crist.

III. Cyfarwyddiadau i ufuddhau i'r gorchymyn pwysfawr hwn. Ceir cymorth a chyfarwyddyd,

1. Wrth chwilio yr Ysgrythyrau. "Gwyn ei fyd yr hwn sydd a'i ewyllys yn nghyfraith yr Arglwydd, ac yn myfyrio yn

ei gyfraith ef ddydd a nos. Efe a fydd fel pren wedi ei blannu ar lan afonydd dyfroedd, yr hwn a rydd ei ffrwyth yn ei bryd; a'i ddalen ni wywa; a pha beth bynag a wnel, efe a lwydda." "Pa fodd y glanha llanc ei lwybr? Wrth ymgadw yn ol dy air di." "Ac iti, er yn fachgen, wybod yr Ysgrythyr lân, yr hon sydd abl i'th wneuthur di yn ddoeth i iechydwriaeth, trwy'r ffydd sydd yn Nghrist Iesu. Yr holl Ysgrythyr sydd wedi ei rhoddi gan Ysprydoliaeth Duw; ac sydd fuddiol i athrawiaethu, i argyhoeddi, i geryddu, i hyfforddi mewn cyfiawnder: fel y byddo dyn Duw yn berffaith wedi ei berffeithio i bob gweithred dda." Nid oes dim all fod yn fwy buddiol i borthi myfyrdodau duwiol, i oleuo y meddwl, i sancteiddio a dyddanu y galon, ac i lanhau yr holl ymarweddiad nag ymroddi bob dydd i chwilio yr Ysgrythyrau.

2. Gochel hudoliaethau pechod. Llwybrau llithrig, llawn pydewau ydyw llwybrau pechod; a rhwydau a maglau fil o bob tu iddynt; a blodau hudol yn ymagor yma a thraw er denu y llygad o ffyrdd y nef, a throi y meddwl oddiwrth Dduw ein Creawdwr: ac abwyd gwenwynig wedi ei wisgo a melusder marwol wedi ei daenu yn mysg y blodau er nychu teimladau y galon a galluoedd yr enaid: ac nid oes modd i ieuenctyd na neb gofio eu Creawdwr, a rhedeg ar yr un pryd i lwybrau pechod. Mae'r enaid sy'n ymhyfrydu mewn pechod yn anghofio Duw; a'r enaid sy'n cofio Duw yn casau profedigaethau pechod.

3. Dilyn cyfeillach y saint, ac ordinhadau duwioldeb, yn enwedig ar ddydd yr Arglwydd. Ceir cymorth felly yn mhob cyfeillach, dan bob pregeth, ac wrth bob bwrdd cymundeb, i godi y serchiadau at bethau y nefoedd, ac i gadw Duw yn y cof, ac yn y galon.

4. Arfer gweddi. Gweddi ddirgel reolaidd; ac arfer y galon i anfon saeth-weddiau at Dduw ar bob amgylchiad. Mae'r dyn, neu'r ddynes ieuanc, sy'n hoffi gweddio yn cofio eu Creawdwr.

CYSGU DAN BREGETH PAUL.

"Y rhai hyn a aethant o'r blaen, ac a arhosasant am danom yn Troas. A ninau a fordwyasom ymaith oddiwrth Philippi, ar ol dyddiau y bara croyw; ac a ddaethom atynt hwy i Troas mewn pùm niwrnod: lle yr arhosasom saith niwrnod. Ac ar y dydd cyntaf o'r wythnos, wedi i'r disgyblion ddyfod yn nghyd i dori bara, Paul a ymresymodd â hwynt, ar fedr myned ymaith dranoeth; ac efe a barhaodd yn ymadrodd hyd haner nos. Ac yr oedd llawer o lampau yn y llofft lle yr oeddynt wedi ymgasglu. A rhyw wr ieuangc, a'i enw Eutychus, a eisteddodd mewn ffenestr; ac efe a syrthiodd mewn trwmgwsg, tra yr oedd Paul yn ymresymu yn hir, wedi ei orchfygu gan gwsg, ac a gwympodd i lawr o'r drydedd lofft; ac a gyfodwyd i fyny yn farw. A Phaul a aeth i waered, ac a syrthiodd arno ef, a chan ei gofleidio, a ddywedodd, Na chyffroed arnoch: canys y mae ei enaid ynddo ef. Ac wedi iddo ddyfod i fyny, a thori bara, a bwyta, ac ymddiddan llawer hyd doriad y dydd; felly efe a aeth ymaith. A hwy a ddygasant y llanc yn fyw, ac a gysurwyd yn ddirfawr."—Act. 20. 5—12.

Teithiodd Paul trwy Macedonia, a thir Groeg, a llawer o wledydd Asia, i bregethu yr ymadrodd am y groes. Bu amryw weithiau yn Troas, hen le enwog, ar y gainc o fôr sy'n derfyn rhwng Europe ac Asia. Yn gyfagos i gysylltiad y gainc hono â'r Môr Du y mae Caercystenyn; ac yn y pen arall i'r gainc hono, ar gwr Môr y Canoldir, yr oedd Troas, yn y fan, neu yn ymyl y fan lle yr oedd Caerdroia enwog Homer, yr hon oedd yn ei gogoniant mwyaf dros fil o flynyddoedd cyn amser Paul. Pan ddaeth Paul i Troas y tro hwn, cyfarfu yno ag amryw o'i gymdeithion anwylaf a ffyddlonaf, megys, Sopater o Berea, Aristarcus a Lecundus o Thessalonica, Gaius o Derbe, Timotheus o Lystra, a Tychicus a Trophimus o'r Asiaid. Nid rhai o'r un oed, nac o'r un doniau, nac o'r un sefyllfaoedd, oedd cymdeithion Paul; ond yr oeddynt yn deall yr efengyl, ac wedi ei derbyn i'r galon, ac yn gwerthfawrogi ei bendithion; ac yr oeddynt yn foddlon i lafurio o'i phlaid.

Yr oedd yr efengyl wedi cyrhaedd i Troas cyn yr ymweliad

yma o'r eiddo Paul, ac yr oedd yno amryw wedi cael eu hennill i gredu yr efengyl. Ar y dydd cyntaf o'r wythnos, sef dydd yr Arglwydd, y cynaliwyd y cyfarfod dedwydd y cyfeirir ato yn y testyn. Yr oedd yr apostolion a'r Cristionogion cyntaf yn ofalus iawn am "sancteiddio dydd yr Arglwydd." Bernir i Paul gyrhaedd yno ar nos y Sabboth blaenorol, ond yn rhy hŵyr i gael cymundeb gyda'r eglwys yno, a'i fod wedi bwriadu cyrhaedd yno yn gynt; ond iddo fod yn hwy nag arferol ar y daith o Philippi i Troas. Felly penderfynodd aros yno am saith niwrnod, er mwyn cael un Sabboth yn Troas. Cyfarfu y gynulleidfa mewn goruwch-ystafell helaeth. Ni feddent yno na theml na synagog; ond yr oeddynt mewn ystafell eang, gyfleus, a dywedir fod ynddi "lawer o lampau." Hyfryd a chysurus iawn ydyw goleuni gyda phob gwasanaeth crefyddol. Goleuni i gael golwg lawn ar sirioldeb sanctaidd pob gwyneb. Goleuni i weled dagrau edifeirwch a chariad yn distaw dreiglo dros y rudd. Y mae goleuni yn gweddu i holl ranau gwaith yr Arglwydd. Yr oedd llawer o ddefodau coelgrefydd yn cael eu cyflawni dan leni y tywyllwch, mewn modd anweddaidd; ond y mae holl athrawiaethau, a holl ordinhadau yr efengyl yn cydweddu â'r goleuni. Nid "un ganwyll ddimai" oedd gan yr eglwys oedd yn Troas yn ei hystafell addoli, ond yr oedd yno "lawer o lampau;" ac yr oedd yn angenrheidiol eu cael, er gallu gweled i ddarllen Llyfr y nef, ac i dori a rhanu elfenau eu swper sanctaidd. Bu yno wasanaeth adeiladol ac effeithiol, darllen, canu, gweddio, cydymddyddan; a bu Paul yno yn areithio, neu yn pregethu, a bu yno gofio am farwolaeth Iesu; ac yr oedd yn wir effeithiol i glywed Paul yn dweyd y geiriau—"Canys myfi a dderbyniais gan yr Arglwydd, yr hyn hefyd a draddodais i chwi; bod i'r Arglwydd Iesu, y nos y bradychwyd ef, gymeryd bara, ac wedi iddo ddiolch, efe a'i torodd, ac a ddywedodd, Cymerwch, bwytewch, hwn yw fy nghorff, yr hwn a dorir trosoch, gwnewch hyn er coffa am danaf. Yr un modd efe a gymerodd y cwpan wedi swperu, gan ddywedyd, Y cwpan hwn yw'r testament newydd

yn fy ngwaed; gwnewch hyn, cynifer gwaith bynag yr yfoch, er coffa am danaf. Canys cynifer gwaith bynag y bwytaoch y bara hwn, ac yr yfoch y cwpan hwn, y dangoswch farwolaeth yr Arglwydd oni ddelo." Yr oedd Paul yn hoff o adrodd gorchymyn grasol Crist pan fyddai yn cyfarfod eglwys o saint o gylch bwrdd y cymundeb.

Yr oedd yr odfa hono yn Troas yn un felus ac adeiladol, ond parhaodd yn faith, am eu bod yn meddwl na chaent byth gyfarfod felly ar ol y tro hwnw. Nis gwyddom yn sicr pa bryd y dechreuodd. Dichon iddi ddechreu ar awr gynar o'r dydd, a pharhaodd hyd haner nos, a hyd doriad y dydd dranoeth, nes oedd bron yn bryd i Paul gychwyn i'w daith.

Yr oedd yno, yn y cyfarfod, ryw wr ieuanc, o'r enw Eutychus, wedi dyfod yno trwy gymelliad ei gyfeillion, neu o awydd i glywed Paul a'i gyd-bregethwyr. Eisteddodd mewn ffenestr. Dichon nad oedd dim gwydr ar eu ffenestri yno, a bod y drws, neu y cauad, y pryd hyny yn agored, am fod yr ystafell mor lawn. Ymollyngodd Eutychus i gwsg, i drwmgwsg, ac wedi ei hollol orchfygu gan gwsg, efe a syrthiodd i lawr drwy'r ffenestr, o'r drydedd lofft, ac a gyfodwyd i fyny yn farw. Yr oedd yn drallod trwm ar ei gyfeillion ei godi i fyny wedi ei ladd gan y gwymp; ond aeth Paul i waered, ar ganol yr odfa, a syrthiodd arno, gan ei gofleidio, a dywedodd, Na chyffroed arnoch, canys y mae ei enaid ynddo ef. Nid rhyfedd fod cyffro drwy y gynulleidfa, ond pan ddaeth y llanc yn fyw, hwy a gysurwyd yn ddirfawr. Yr oedd eu cysur yn fawr ar ran y gwr ieuanc, oblegyd buasai yn drwm i adgofio ei fod wedi syrthio i'r farn, yn ei drwmgwsg, a hyny pan dan araeth cymundeb Paul. "Hwy a gysurwyd yn ddirfawr" ar ran ceraint y gwr ieuanc, oblegyd buasai yn alarus iddynt droi adref o'r cyfarfod i drefnu at gladdedigaeth Eutychus, ac yr oedd eu cysur yn fawr hefyd ar ran Paul, ac er mwyn anrhydedd yr efengyl. Diameu y buasai rhai yn beio brwdfrydedd Paul, a meithder ei bregeth, ac yn cymeryd achlysur i watwar ordinhadau crefydd, pe buasai y gwr ieuanc heb gael ei adferu; ond yr oedd

ei adferiad gwyrthiol felly, drwy nerth ffydd Paul, yn gysur i'r apostol, ac anrhydedd i'r efengyl. Y mae pob rhan o'r hanes yn llawn o addysg, ond cawn sylwi yn benaf yn

I. Ar wendid pechadurus Eutychus.

II. Yr achlysuron cyffredin o'r fath ymddygiad anweddus a niweidiol. Ac yn

III. Y pwys o wylio ac ymdrechu yn ei erbyn.

I. Gwendid beiadwy Eutychus.

"Syrthio mewn trwmgwsg." Cymeryd ei "orchfygu gan gwsg," a hyny dan ymresymiadau a chymelliadau pregeth Paul. Nid oes dim son am unrhyw anweddeidd-dra arall yn ei ymddygiad. Nid oes dim son ei fod drwy yr odfa yn edrych o'i ddeutu yn ysgafn ac yn gellweirus. Dim son ei fod wedi bod yn chwerthin, nac yn siarad â neb o'i gyd-ieuenctyd, buasai ymddygiad felly yn hynod o anweddus. Nid oes dim son ei fod wedi bod yn darllen, nac yn ysgrifenu, er mwyn bod yn ddiystyr o'r hyn oedd yn cael ei lefaru, na'i fod mewn un modd yn ceisio temtio eraill i beidio gwrando. Nid oes dim awgrym ei fod wedi bod yn ceisio gwrth-ddywedyd Paul, na cheisio rhesymu yn erbyn yr Efengyl, na dim son ei fod wedi cynyg cynhyrfu, na dychrynu, na therfysgu y gynulleidfa mewn unrhyw ddull ; ond ymollyngodd yn raddol i'r brofedigaeth a grybwyllwyd. Syrthiodd i drwmgwsg dan y bregeth. Dichon iddo ddewis lle manteisiol i gysgu, er ei fod yn lle peryglus : ac yna ymollyngodd o radd i radd i ddifaterwch, i ddiflasdod. i farweidd-dra, a dechreuodd hepian, a gorchfygwyd ef gan gwsg, ac yn ei drwmgwsg, syrthiodd drwy'r ffenestr, o dri uchder, i lawr ar balmant yr heol, er cyffro a dychryn i bawb oedd yn yr odfa, a chyfodwyd ef i fyny yn farw.

II. Yr achosion, neu yr achlysuron cyffredin o'r fath ymddygiad anweddaidd a niweidiol. Gall fod pedwar dosbarth o achosion.

1. Dylanwad dichellgar gelynion ysprydol ac anweledig Gwyddir fod gan y diafol a'i angylion hen elyniaeth yn erbyn crefydd a'i hordinhadau, a llid mawr yn erbyn holl addolwyr

crefydd. Ac y maent yn lliosog, yn hen, yn gyfrwys, yn ddiwyd, a chanddynt lawer ffordd i ddylanwadu er gwneud drwg. Medrant ddylanwadu ar gyrff ac ar feddyliau. Nis gwyddom yn sicr pa fodd y maent yn medru dylanwadu. Medrant wasgu y meddwl weithiau i fod yn brudd ac yn isel, a'i gynhyrfu bryd arall i fod yn ysgafn ac yn gellweirus; ac y maent drwy'r meddwl, a dichon mewn dulliau eraill, yn medru effeithio ar wyniau a chwantau y corff. Ond nid yw yn iawn i roddi y bai oll ar y diafol a'i luoedd.

2. Gall achosion i gysgadrwydd godi oddiwrth amgylchiadau perthynol i ddygiad yn mlaen y moddion, neu y gwasanaeth. Gall fod odfa yn rhy faith, yn rhy hir i alluoedd y corff fedru ei dal, yn rhy hir i alluoedd y meddwl fedru ei defnyddio; a lle y bydd meithder moddion yn ormod o faich i'r corff ac i'r meddwl, ni bydd yno ddim mwynhad, ddim dyddanwch i'r galon, na gwledd i'r profiad. A chan fod moddion crefyddol mor liosog, ac mor amrywiaethol yn ein hoes ni, y mae byrdra yn llawer buddiolach na meithder. Gall fod hefyd ry fach o fywyd yn y moddion, yn y bregeth, yn y gân, yn y weddi yn y cyngor, yn yr ymresymu. Y bregeth heb feddyliau byw ynddi, neu heb fywyd yn y dull o'u traddodi. Lle y bydd marweidd-dra gyda dygiad yn mlaen y moddion, yn yr addoliad teuluaidd, neu yn yr Ysgol Sabbothol, neu yn y gymdeithas grefyddol, neu yn yr odfa gyhoeddus, bydd y gwrandawyr yn debyg o ymollwng i gysgadrwydd. Gall y moddion hefyd gael eu cynal yn anamserol, cyn y dydd, neu yn mhoethder gwres y dydd, neu yn nhrymder y nos. Gall y moddion fod yn anghymwysiadol, trwy geisio esbonio pethau rhy ddyfnion i fabanod yr eglwys, neu driu pethau mawrion crefydd mewn iaith aneglur; neu ynte drwy geisio cadw meddyliau cryfion hen gredinwyr at egwyddorion dechreuad rhai yn Nghrist, heb geisio byth eu porthi â gwybodaeth ac â deall. A gall y moddion hefyd fod yn rhy unrhywiol. Dylai gweinidogaeth yr efengyl fod yn llawn o amrywiaeth, oblegyd y mae y Beibl oll drwyddo yn llawn o amrywiaeth. Os byddir am

gadw cysgadrwydd yn mhell o gynlluniau crefyddol, dylid ymdrechu gwneud y moddion yn fywiog, yn gymwysiadol, ac yn llawn o amrywiaeth, ac ysgoi meithder, a phob oriau anamserol.

3. Gall achosion cysgadrwydd godi oddiwrth amgylchiadau perthynol i'r corff. Gellir ei luddedu â gormod o lafur, yn ngwres y dydd, drwy ystod yr wythnos, ac yn enwedig trwy y dydd o flaen y Sabboth. Gellir ei gadw yn ormodol oddiwrth gwsg drwy ystod nosweithiau yr wythnos gan addaw iddo y caiff gyflawni y diffyg pan ddel y Sabboth i "orphwys." Gellir hefyd ei lwytho ar ddydd yr Arglwydd â gormod o luniaeth. Mae rhai am wneud y Sabboth yn ddydd gwledd, ac yn parotoi brasach lluniaeth erbyn y dydd hwnw nag ar unrhyw adeg arall.

4. Gall cysgadrwydd gael ei achosi gan gyflwr y meddwl, trwy adael i'r meddwl fod yn llwfr a diwaith a diog, trwy beidio byth gwregysu ei lwynau, a'i arfer i ymdrechu deall a chofio pethau'r Beibl. Y mae o bwys anrhaethol i arfer galluoedd y meddwl i weithredu yn fywiog, ac yn rheolaidd, i arfer ei ffrwyno, a'i ddisgyblu i fyfyrio dros amser penodedig, ar bwnc gosodedig. Nid yw cysgu dan y bregeth ddim yn brofedigaeth i feddwl wedi dysgu myfyrio felly; ond lle y mae anystyriaeth o bwys a gogoniant pethau crefydd—o hollbresenoldeb Duw—a gwerth enaid—a golud iachawdwriaeth—ac ansicrwydd bywyd—a manylrwydd dydd y cyfrif—a rhyfeddodau diderfyn tragywyddoldeb, y mae yno hefyd ddiffyg awch i fyfyrio, a diffyg teimlad byw cynes; a dewisir, yn lle gwneud dim egni i wrando a deall a thrysori yn y côf, ymollwng i afael cwsg.

III. Y pwys anrhaethol o wylio yn erbyn ymddygiad mor anweddaidd, ac mor niweidiol.

1. Y mae yn ddirmyg uniongyrchol ar ordinhadau Cristionogaeth, ac yn tueddu i wneud argraff ar y byd eu bod yn ordinhadau dibwys a diwerth, ac nad oes dim hyfrydwch ynddynt. Ni chysgid mewn marchnad wrth ddethol a phrynu

nwyddau. Nid ellid cysgu mewn cymdeithas yn nghanol y cyd-ymddyddan heb daflu dirmyg i wyneb yr holl gymdeithion. Nid ellid cysgu mewn llŷs barn ar achos pwysig heb i hyny fod yn ddirmyg ar y barnwr a holl awdurdodau y gyfraith. Nid ellid cysgu mewn athrofa heb ddirmygu addysg yr athraw, a gosod y siampl fwyaf waradwyddus o flaen y cydysgolheigion. Nid ellid cysgu o flaen gorseddfainc brenin, heb ddirmygu yn y modd mwyaf anfoneddigaidd awdurdod ei lŷs. Nid ellir cysgu gyda gorchwylion cyffredin, heb beryglu iddynt fod heb eu gorphen pan y bydd y dydd yn darfod. Nid ellir cysgu mewn brwydr heb beryglu y bywyd bob moment, a dichon roddi lle i'r gelyn ddyfod i mewn fel afon, ac enill y fuddugoliaeth drwy anwyliadwriaeth andwyol y cysgadur, ac nid ellir cysgu yn athrofa crefydd heb daflu dirmyg ar yr Athraw mawr. Nid ellir cysgu dan ordinhadau duwioldeb heb ddianrhydeddu eu gogoniant. Nid ellir cysgu yn y frwydr yn myddin yr Oen, heb roddi mantais i'r gelyn, a digio Tywysog y filwriaeth.

2. Y mae cysgu dan y gân, neu y bregeth, neu y weddi, yn siampl o'r dylanwad mwyaf niweidiol. Y mae yn tueddu i ddigaloni y pregethwr ac i ladd ei yspryd, ac felly nychu nerth ei ymadrodd. Y mae yn tueddu i farweiddio y cyd-wrandawyr, neu i droi eu sylw oddiwrth y pethau fydd yn cael eu cymell i'w hystyriaeth, ac y mae yn cynhyrfu ambell i hen ddisgyblwr selog i nwydau ac agweddiadau ag fyddant bron mor brofedigaethus i rai o'r edrychwyr a chwyrniad neu ben-gwympiad y cysgadur.

3. Mae'r hwn sydd yn cysgu dan weinidogaeth yr efengyl yn gwneud cam arswydus a'i enaid ei hun. Mae'n nychu holl alluoedd ei enaid, ei ddeall, ei gôf, ei serchiadau, a'i gydwybod. Gallasai fod mwy o gyfoeth yn ei feddwl, mwy o drysorau yn ei gôf, a mwy o orfoledd yn ei galon, oni buasai ei gysgadrwydd. Nid ellir casglu dim lles i'r enaid, dim grym na chysur i'r profiad pan y byddir mewn trwmgwsg. Nid ellir goleuo y deall, na thrysori yn y côf, nag arfogi y meddwl, na thyneru

y gydwybod, na chyfoethogi y profiad, na gosod i lawr sail dda am ddefnyddioldeb a grym a chysur yn yr amser a ddaw pan y bydd un wedi cael ei orchfygu gan gwsg. A bydd y fath arferiad yn sicr o galedu y galon waeth waeth, a'i rhwydo i afael profedigaethau eraill, nes o'r diwedd ei handwyo.

4. Daw euogrwydd a galar i wasgu ar yr enaid o herwydd ymollwng dan lywodraeth pechod mor niweidiol. Daw amserau pwysig a difrifol i adgofio ac adolygu y breintiau gwerthfawr a gamddefnyddiwyd. Daw y "dyddiau blin," os ceir byw i'w gweled. Bydd galar trwm y pryd hyny eisiau gwneuthur defnydd gwell o dymor iechyd, o adegau gwerthfawr moddion gras, o wyliau hafaidd ordinhadau addysg a duwioldeb. Daw amser marw, yr amser i gefnu ar holl freintiau daear, i rodio ar hyd glyn cysgod angau, i rydio llif yr afon ddu, i wynebu yr ymdrech â'r gelyn diweddaf: a thrwm iawn fydd yr adgofion y pryd hyny am y Sabbothau gwerthfawr a gamdreuliwyd ac am y rhagorfreintiau goludog a hyfryd a gamddefnyddiwyd. A daw dydd barn. Ni cheir dim cysgu y pryd hyny, pan y bydd yr udgorn yn canu, a'r creigiau yn hollti, a'r ddaear yn ymsiglo fel meddwyn, a'r nefoedd yn myned heibio gyda thwrf, a'r beddau yn ymagor, a'r meirw yn cyfodi, a'r elfenau gan wir wres yn toddi, a'r Barnwr yn dyfod gyda'r cymylau, a'r gorseddfeinciau yn cael eu gosod, a'r farn yn eistedd, a'r llyfrau yn cael eu hagor, a phawb yn cael eu barnu yn ol eu gweithredoedd. Bydd adgof trwm yn y dydd ofnadwy a gogoneddus hwnw am gamdreulio dydd yr iachawdwriaeth mewn anystyriaeth a marweidd-dra a chysgadrwydd.

CYMHWYSIAD.

Nid ydym wedi dewis y testyn yma heddyw ar y dybiaeth fod y bai dan sylw yn fwy o brofedigaeth i'r gynulleidfa yma nag i gynulleidfaoedd eraill. Nid oes genym ddim sail i feddwl hyny. Ac nid ydym ychwaith yn meddwl ei fod yn fwy profedigaeth i ni y dyddiau hyn nag ar amserau eraill. Yr oedd y gweinidog tyner-galon a ffyddlon oedd yma o'n blaen

ni yn ofalus am ysgoi meithder, am iaith eglur, ac am gyfoethogi ei bregethau â mer ac â brasder yr efengyl, a dichon fod y gynulleidfa yma wedi bod mor rydd oddiwrth gysgadrwydd ag yr un gynulleidfa yn ein gwlad. Ond nid anfuddiol ydyw gwasgu yn fynych at ystyriaethau ieuenctyd y pwys anrhaethadwy iddynt wneud defnydd priodol, mewn dull effro, bywiog, dyfal, a difrifol, o'r oriau gwerthfawr, y maent yn gael eu treulio o bryd i bryd yn nghysegr yr Arglwydd. Dylent roddi eu bryd ar ddyfod yno yn brydlawn, ac aros hyd ddiwedd y moddion; a bod yn astud a sobr, a'u llygad yn syml, a'u gwedd yn ddifrifol, a chadw eu holl enaid a'u holl galon ar waith. Y mae ymddygiad felly yn weddaidd, yn hardd, ac yn gymeradwy ger bron dynion ac angylion, a bydd yn enill ac yn adeiladaeth i'r profiad. Bydd yn sicr o effeithio yn dda ar holl gyflawniadau a holl fwynderau yr oes, ëanga y defnyddioldeb, derchafa y cymeriad, lliosoga y cysuron, a mwyha y gorfoledd a'r gogoniant mewn sefyllfa ddyfodol.

"BRENINES Y DEHAU."

"Brenines y dehau a gyfyd yn y farn gyda'r genedlaeth hon, ac a'i condemnia hi; am iddi hi ddyfod o eithafoedd y ddaear i glywed doethineb Solomon: ac wele fwy na Solomon yma."—Matt. 12. 42.

Ystyriwn y ffeithiau hanesyddol a grybwyllir yn yr adnod, a'r gwersi ymarferol oedd Iesu am i ni ddysgu oddiwrthynt.

I. Y ffeithiau hanesyddol. Crybwyllir tair: Doethineb Solomon. Ymweliad brenines y dehau i glywed ei ddoethineb. Fod Iesu yn fwy na Solomon. Mewn perthynas i ddoethineb Solomon, gellir sylwi yn

1. Iddo ei chael mewn atebiad i weddi. Cadwodd ŵyl

fawr i'r Arglwydd ei Dduw yn Gibeon, yn nechreu ei deyrnasiad. Ymddangosodd yr Arglwydd iddo ar ddull ardderchog mewn breuddwyd, gan ei anog yn rasol i ofyn yr hyn yn benaf a ddewisai gael. Gofynodd yntau, mewn yspryd diolchgar, taer a gostyngedig, am ddoethineb i lenwi ei gylch uchel, ac i gyflawni ei swydd bwysig mewn dull priodol er gogoniant ei Dduw, ac er lles ei deyrnas. Hoffodd yr Arglwydd ei weddi, ac yspryd ei weddi, ac atebodd yn drugarog, gan ei fod wedi gofyn doethineb i fod yn ddefnyddiol yn hytrach na gofyn am amlder golud a rhwysg daearol, nac am einioes ei elynion, y cyflawnid ei ddymuniad—y cai ddoethineb, ac y cai y pethau eraill yn ychwaneg.

2. Casglodd ei ddoethineb trwy ddiwydrwydd a llafur, yn yr ymarferiad â moddion, ar lwybr dyledswydd. Er ei fod yn gweddio am ddoethineb, nid oedd yn disgwyl ei chael trwy ddoniau gwyrthiol. Yr oedd ganddo alluoedd a doniau naturiol cyflym a chryfion; ond llafuriodd yn ddyfal i gyrhaedd doethineb, gan ddefnyddio pob cyfleusdra yn ei gyrhaedd i ddarllen, a gwrando, a holi, a chwilio, a sylwi a myfyrio. Diwyd ymegniodd i ddefnyddio ei holl fanteision er cyrhaedd doethineb, a rhaid i bawb fyddont am gyrhaedd gwybodaeth a doethineb ddilyn ei siampl. Nid yw eu trysorau gwerthfawr i'w cael heb lafur. Rhaid eu ceisio fel ceisio arian Rhaid cloddio yn ddwfn am danynt. Ni ddaeth neb erioed i afael eu trysorau heb ymdrech a diwydrwydd.

3. Ymroddodd yn more ei oes i lafurio am ddoethineb. Nid oedd ond llanc tan ugain oed, ar adeg yr ŵyl yn Gibeon. Yr oedd yn ystyriol o werth doethineb cyn iddo weddio ei weddi hynod yno. Dichon ei fod y pryd hyny tua phedair ar bymtheg oed. Yr oedd wedi llafurio am wybodaeth cyn hyny drwy dymor gwerthfawr ei febyd, a pharhaodd i lafurio yn egniol am hir flynyddoedd ar ol hyny.

4. Yr oedd ei ddoethineb yn un o gylch ëang. Fel un wedi difrifol astudio priodolaethau Duw, a chyfreithiau ei lywodraeth, a throion ei ragluniaeth, yr oedd yn dduwinydd. Fel

un wedi astudio hanes dynion drwg a da, yr oedd yn hanesydd. Fel un wedi astudio egwyddorion iawnder a chysur cymdeithasol, yr oedd yn llywydd. Fel un ag oedd wedi astudio seryddiaeth a daearyddiaeth, fferylliaeth ac amaethyddiaeth, a natur coedydd, a llysiau, a mŵnau, yr oedd yn anianydd. Yr oedd hefyd wedi astudio deddfau morwriaeth, a masnach, ac adeiladaeth, a rheolau barddoniaeth, cerddoriaeth, ac areithyddiaeth, a phob gwybodaeth a chelfyddyd allai fod o fudd iddo er ei ddylanwad a'i ddefnyddioldeb.

5. Yr oedd ei ddoethineb yn un o fudd ymarferol a chyffredinol. Buasai yn hawdd i un yn ei sefyllfa ef, adael i alluoedd ei feddwl a theimladau ei galon redeg ar ol rhyw un gangen, a hono dichon yn un o ail radd o ran ei phwysfawredd. Buasai felly yn camdreulio ei amser, er colled iddo ei hun a'i deyrnas. Dichon y gallasai lwyddo i ddysgu holl ieithoedd y ddaear, ond ni buasai hyny o gymaint budd iddo fel brenin Israel. Gallasai roddi ei holl fryd ar anianyddiaeth, a thwy hyny esgeuluso llywod-ddysg a duwinyddiaeth, ond buasai felly yn culhau ei ddefnyddioldeb. Y mae yn amlwg oddiwrth ei ddeddfau, a'i ddiarebion, a'i bregethau, a'i ymddygiadau cyffredinol, mai tuedd, ac enaid, a choron ei ddoethineb oedd defnyddioldeb.

6. Gallasai ei ddoethineb fod yn loywach, ac yn gryfach, ac ëangach, yn uwch a dyfnach, yn fwy defnyddiol, ac anrhydeddus oni buasai pechod. Gadawodd i'w galon fyned ar ol pleserau gwaharddedig. Ymollyngodd o radd i radd i holl lygredigaethau eilunaddoliaeth. Ni "chyflawnodd" ddilyn ar ol yr Arglwydd ei Dduw. Pe buasai heb ymadael a'i gariad cyntaf, ac yn aros yn yr yspryd oedd yn ei lenwi yn adeg oleu ei aberth a'i weddi yn yr ŵyl fawr yn Gibeon, buasai ei wybodaeth yn llawer ëangach a phurach, buasai ei ddoethineb yn llawer llawnach, a'i gymeriad yn uwch ac yn ddysgleiriach, a'i enw yn fwy anrhydeddus a chlodfawr, a'i fywyd yn fwy defnyddiol a dedwydd.

II. Yr ail ffaith yn y testyn ydyw—Dyfodiad brenines y

dehau o eithafoedd y ddaear i glywed doethineb Solomon. Crybwyllir am ei hymweliad yn llyfr y Breninoedd yn yr iaith ganlynol: "A phan glybu brenines Seba glod Solomon, am enw yr Arglwydd, hi a ddaeth i'w brofi ef â chwestiynau caled. A hi a ddaeth i Jerusalem â llu mawr iawn, a chamelod yn dwyn aroglau, ac aur lawer iawn, a meini gwerthfawr. A hi a ddaeth at Solomon, ac a lefarodd wrtho ef yr hyn oll oedd yn ei chalon. A Solomon a fynegodd iddi hi ei holl ofynion, nid oedd dim yn guddiedig rhag y brenin, ar na fynegodd efe iddi hi. A phan welodd brenines Seba holl ddoethineb Solomon, a'r tŷ a adeiladasai efe, a bwyd ei fwrdd, ac eisteddiad ei weision, a threfn ei weinidogion, a'u dillad hwynt, a'i drulliadau ef, a'i esgynfa ar hyd yr hon yr âi efe i fyny i dŷ yr Arglwydd, nid oedd mwyach yspryd ynddi. A hi a ddywedodd wrth y brenin, Gwir yw'r gair a glywais yn fy ngwlad am dy ymadroddion di, ac am dy ddoethineb. Eto ni chredais y geiriau, nes i'm ddyfod, ac i'm llygaid weled; ac wele, ni fynegasid i mi'r haner: mwy yw dy ddoethineb a'th ddaioni na'r clod a glywais i. Gwyn fyd dy wŷr di, gwyn fyd dy weision hyn, y rhai sydd yn sefyll yn wastadol ger dy fron di, yn clywed dy ddoethineb. Bendigedig fyddo'r Arglwydd dy Dduw, yr hwn a'th hoffodd di, i'th roddi ar deyrn gadair Israel; o herwydd cariad yr Arglwydd tu ag at Israel yn dragywydd y gosododd efe di yn frenin i wneuthur barn a chyfiawnder. A hi a roddes i'r brenin chwech ugain talent o aur, a pheraroglau lawer iawn, a meini gwerthfawr; ni ddaeth y fath beraroglau mwyach cyn amled â'r rhai a roddes brenines Seba i'r brenin Solomon."

Nid hawdd penderfynu pwy oedd brenines Seba. Y farn gryfaf ydyw, fod ei gwlad yn gorwedd ar oror deheuol Arabia Felix, gyda glan y Môr Coch, ac yn ymestyn hyd at lan Môr India, mewn lle enwog am amrywiaeth peraroglau, ac am aur, a meini gwerthfawr; a bernir ei bod yn un o hiliogaeth Abraham o Cetura. Y mae yn amlwg oddiwrth yr anrhegion a ddygodd i Solomon, ac oddiwrth y llu mawr iawn oedd yn ei

chanlyn, fel gosgordd iddi, ei bod yn frenines o gyfoeth mawr. Y mae'n amlwg hefyd ei bod yn un gall, gyfrwys, a synwyrol. Yr oedd gyda hyny yn un ffraeth ymadroddus. Yr oedd hefyd yn un ymofyngar, ac yn foddlon i fyned i draul, a thrafferth, a llafur, a pherygl, er chwilio am wybodaeth: canys parotodd "gwestiynau celyd," a daeth, drwy anhawsderau o eithafoedd y ddaear, i glywed doethineb Solomon, ac i weled trefn ei lŷs a'i lywodraeth. Y mae yn amlwg hefyd ei bod yn hoffi "barn a chyfiawnder," a'i bod yn ewyllysio yn dda i'w chymydogion, oblegyd yr oedd yn llawenychu yn fawr yn ffyniant Israel. A'r hyn oedd yn coroni ei holl rinweddau oedd ei bod yn cydnabod yr Arglwydd, ac wedi dysgu holi, a meddwl, a son am ei enw a'i weithredoedd. Yr oedd yn wir hyfryd ei chlywed yn canmol yr Arglwydd yn gyhoeddus yn nghlywedigaeth ei gweision ei hun a gweision Solomon. Yr oedd yn medru dweyd yn uchel ac yn gynes "Bendigedig fyddo'r Arglwydd dy Dduw, yr hwn a'th hoffodd di i'th roddi a'r deyrn-gadair Israel; o herwydd cariad yr Arglwydd tu ag at Israel yn dragywydd y gosododd efe di yn frenin i wneuthur barn a chyfiawnder." Yr oedd yn addysg i feddwl Solomon, ac yn gymorth i'w dduwioldeb, ei chlywed yn bendithio yr Arglwydd am ei gariad tragywyddol tu ag at Israel, ac yn cydnabod fod pob doethineb a phob daioni i lywodraethwyr a'u deiliaid, yn deilliaw o gariad a thrugareddau yr Arglwydd.

Clywodd gan weision Hiram, a dichon gan farsiandwyr eraill ag oeddynt yn mordwyo o Eziongaber ar hyd y Môr Coch i Seba ac i Ophir i gyrchu aur a pheraroglau, am gyfoeth a chywreinrwydd, a doethineb, a mawredd Solomon; a theimlodd awydd cryf i ddyfod i weled trefn ei lŷs, a gwasanaeth ei deml, ac i glywed ymadroddion ei ddoethineb; er cael cyfle i farnu drosti ei hun: ac er mai dynes oedd, a bod ganddi ofalon pwysig yn ei thŷ, a'i llŷs, a'i theyrnas; ac er bod y daith o Seba i Jerusalem yn dros fil o filldiroedd, a rhanau o honi drwy anial-leoedd peryglus; ac er nad oedd ddim yn sicr y cai roesaw yn llŷs Solomon, eto torodd drwy bob digalondid a

rhwystrau, a daeth yr holl ffordd i Jerusalem. A llwyddodd yn ei hamcan. Cafodd ei dymuniad. Cafodd y croesaw siriolaf. Cafodd gyfle i weled llŷs Solomon, a'i esgynfa ar hyd yr hon yr ai efe i fyny i dŷ yr Arglwydd. Cafodd fwynhau gwasanaeth y deml. Cafodd gyfle i ofyn ei "chwestiynau celyd," ac y mae yn amlwg ei bod yn un enwog am holi, a holi yn fanwl yn nghylch marsiandiaeth a masnach, a iawnderau cymdeithasol, a deddfau anian, ac egwyddorion duwinyddiaeth ac ordinhadau crefydd. Cafodd gyfle i holi "yr oll oedd yn ei chalon. Mynegodd Solomon iddi ei holl ofynion. Cafodd y boddhad llwyraf yn ei esboniadau. Tystiodd na fynegasid iddi yr haner am ei ddoethineb a'i ddaioni. Gadawodd ei hanrhegion gwerthfawr iddo, Dychwelodd yn ddedwydd a diogel i'w gwlad, wedi cael hyfrydwch ac addysg, ac wedi cael barn uwch nag oedd ganddi o'r blaen am Dduw Abraham, ac am gysuron a gogoniant gwir grefydd. Yr oedd yr adgofion am y daith fawr i Jerusalem yn adfywiol i'w phrofiad am weddill ei hoes, a buont yn gymelliadol ac yn gyfarwyddiadol iddi i fod yn ddefnyddiol yn ei breniniaeth.

III. Ffaith fawr arall ein testyn ydyw, fod yr Athraw mawr ag oedd y pryd hyny yn ymddyddan â'r Iuddewon yn fwy na Solomon. Nid o ran mawredd daearol. Nid o ran addurn ei wisgoedd, na dodrefn ei dŷ, nac arlwy ei fwrdd, na nifer ei weision, na threfn a thrwsiad ei feirch a'i gerbydau; nid o ran perlau ei goron, na godidowgrwydd ei orsedd. Nid ychwaith o ran nerth na harddwch corfforol, tegwch ei wedd, cylch ei lais, neu edrychiad ei olygon. Ond yr oedd yn fwy, yn anfeidrol fwy, o ran gogoniant ei berson fel Immanuel, am fod "Ynddo ef holl gyflawnder y Duwdod yn preswylio yn gorfforol." Yr oedd yn uwch na'r nefoedd, a daeth yn is na'r nefoedd, er bod yn frawd i ni. Yn fwy o ran ei athrawiaeth. Yr oedd yn gallu esbonio pethau mwy, uwch a dyfnach na Solomon, am Dduw a'i iachawdwriaeth, am enaid a byd arall. Yn fwy o ran ei swyddau fel Cyfryngwr rhwng Duw a dynion. Y mae yn Offeiriad yn dragywyddol, yn Archoffeiriad mawr ar

dŷ Dduw. Y mae yn Broffwyd anffaeledig yn yr oll a ddywedodd. Y mae yn Frenin yn oes oesoedd, yn Frenin breninoedd, a theyrnwialen uniondeb yw teyrnwialen ei deyrnas. Y mae yn etifedd ac anwylyd y Tad, yn Dywysog angylion, yn Gapten iachawdwriaeth pechadur, yn Ben ei Eglwys, yn Farnydd yr holl ddaear, yn Gynalydd yr holl greadigaeth, ac yn Llywydd holl oruchwyliaethau rhagluniaeth. Y mae yn fwy o ran ei enwögrwydd. Yr oedd clod Solomon wedi cyrhaedd yn mhell. Yr oedd llawer o wledydd yn gwybod am ei ddoethineb a'i ogoniant; ond y mae clodydd Iesu wedi myned yn llawer pellach, ac nid yw ei glod ond prin dechreu ymledu, â yn fuan dros holl gyfandiroedd a holl ynysoedd y byd. Y mae wedi cyrhaedd yn barod drwy wledydd Europe, drwy barthau o Asia ac Affrica, dros lawer o gyfandiroedd America, drwy amryw o ynysoedd Australasia a Polynesia, ac i rai o Ynysoedd Môr y De, a moroedd oerion y Gogledd, bydd ei enw yn fuan yn ben moliant dros y ddaear

Y mae Iesu yn anrhaethol fwy na Solomon o ran ei dderchafiad a'i awdurdod yn y nefoedd. Y mae Solomon yno, ond y mae yno fel pechadur mawr wedi ei achub, fel un wedi ei olchi a'i gyfiawnhau drwy gyfryngdod Iesu. Bydd yno yn ddedwydd byth, ond fel sant, fel gwas, yn un o'r gwaredigion, a bydd yno laweroedd yn uwch nag ef, yn nês i'r orsedd, yn anrhydeddusach eu lle a'u swydd, ac yn ëangach eu cylchoedd; ond Iesu fydd yno yn y canol, efe fydd ar yr orsedd. Arno ef y bydd pob llygad yn syllu. Iddo ef y bydd pob tafod yn canu. Ac oddiwrtho ef y bydd pob calon yn tynu ei hyfrydwch.

Y gwersi pwysig a ddysgir i ni oddiwrth y ffeithiau crybwylledig.

1. Fod Iesu, y mwy na Solomon, eto yn mhob man lle y bydd ei efengyl a'i ordinhadau. Y mae yn mhob teulu a phob cynulleidfa lle y mae addoli. Nid yn bersonol weladwy, nid fel y gellir gweled ei wyneb a chlywed ei lais; ond yn ei addysg a'i gariad, yn ei ddoethineb a'i barodrwydd i achub. Nid

oes dim yn fwy eglur na bod Iesu yn y canol lle y bydd ei bobl yn addoli, a dyna ddigon iddynt.

2. Fod barn i fod. Nid yw Iesu ddim yma yn rhesymu y bydd barn; ond yn unig crybwyll y bydd barn, ac y mae yn awgrymu y bydd yn gyffredinol. Bydd gwŷr Ninife yno. Bydd breninea y dehau a'i deiliaid yno. Bydd Iuddewon yno, a chenedloedd yno; cenedlaethau yr hen oesoedd yno, a chenedlaethau yr oesoedd diweddaf yno. Bydd yn farn fanol. Bernir pawb yn ol eu breintiau a'u hymddygiadau. Bydd yn farn derfynol. Ni bydd yr un llŷs uwch i adolygu gwaith y farn, ac ni newidir byth ei dedryd. Bydd y cyfiawnhau a'r condemnio i aros byth. Yr oedd saint yr Hen Destament yn gwybod am y farn, ac yn mynych gyfeirio ati; a phe byddai i ninau, dan oruchwyliaeth uwch ei breintiau, feddwl mwy am y farn, effeithiai hyny yn dda ar ein calonau a'n myfyrdodau, ar ein gweddiau a'n caniadau, ar ein hymddyddanion a'n hymarweddiad.

3. Y bydd condemnio trwm iawn yn y farn ar wrthodwyr addysg Iesu. Bydd yn drwm ar y cynddiluwiaid anffyddiog am ddirmygu pregeth Noah. Bydd yn drwm ar breswylwyr Sodom am ddiystyru cyngorion Lot. Bydd yn drwm ar Pharaoh a'i gapteniaid am wrthod ystyried rhybuddion Moses. Bydd yn drwm ar lwythau Israel y rhai ni fynent wrando ar broffwydi yr Arglwydd. Bydd yn drwm ar y Babyloniaid am wadu a gwrthod Duw Daniel a llanciau y ffwrn dân; ond bydd yn drymach ar bobl Jerusalem, Capernaum, a Chorazin a Bethsaida am wrthod a dirmygu gweinidogaeth Iesu; ac os bydd i rai o Gymry ein hoes ni wrthod efengyl Iesu, bydd mwy o godi yn y farn yn eu herbyn nag yn erbyn neb. Bydd cynddiluwiaid, a Ninifeaid, a Babyloniaid, a deiliaid breninea Seba, a holl lwythau goruchwyliaethau yr hen oesau yn codi yn eu herbyn i'w condemnio: a bydd pobl dinasoedd Judea yn gallu eu condemnio am eu bod wedi cael rhagorach manteision i adnabod Iesu nag a gawsant hwy: a bydd holl genedloedd Paganaidd y byd yn codi i'w herbyn ac yn eu cô-

demnio. Bydd eu ceraint duwiol yn eu condemnio. Bydd duwiolion pob oes a gwlad yn eu condemnio. Bydd saint ac angylion y nef yn eu condemnio: a phan y bydd Iesu o'i orsedd farnol yn cyhoeddi dedryd eu damnedigaeth, bydd "Amen" uchel o bob cwr yn adseinio ei bod yn gyfiawn ac yn gywir. Derbyniwn gynygion Iesu, a bydd dydd y farn yn ddydd o orfoledd i ni.

YMWTHIO I DEYRNAS DDUW.

"Y gyfraith a'r proffwydi oedd hyd Ioan; er y pryd hwnw y pregethir teyrnas Dduw; a phob dyn sydd yn ymwthio iddi."—Luc 16. 16.

"Y gyfraith a'r proffwydi oedd hyd Ioan;" hyny yw, yr oedd ordinhadau a defodau cyfraith Moses mewn grym hyd amser Ioan; ac nid yn unig yr oeddynt mewn grym, ond yr oeddynt yn angenrheidiol er addysg a sancteiddiad a dyddanwch yr addolwyr. Ond dechreuodd Ioan "bregethu teyrnas Dduw," sef fod dyben defodau y gyfraith Iuddewig wedi cael ei gyflawni, a bod eu gogoniant i ddiflanu, fod dydd goruchwyliaeth newydd anrhaethol fwy gogoneddus yn gwawrio: a bod y Messiah addewedig, Eneiniog y nefoedd, wedi ymddangos; a'i fod ef wedi cael ei anfon i bregethu "edifeirwch," ac i gyngori pawb i droi eu golwg oddiwrth y seremoniau Iuddewig at Oen Duw ag oedd wedi dyfod i dynu ymaith bechodau y byd; yr oedd yn anog pawb i droi oddiwrth y cysgodau at y Sylwedd, oddiwrth waed yr aberthau mân at rinweddau gwaed yr Aberth mawr. Bu pregeth Ioan mor lwyddianus fel yr oedd "pob dyn" a ymroddai i wrando arno, fel pe buasai am "ymwthio i deyrnas Dduw." Yr oedd pedwar peth yn cyd-

effeithio er gwneud ei weinidogaeth mor effeithiol: amser ac amgylchiadau ei enedigaeth—ei ddull neillduedig o fyw—pwysfawredd ei genadwri—a'i ddull o'i thraddodi.

1. Amgylchiadau ei enedigaeth. Ganwyd ef o deulu ffyddiog, cyfiawn, chwe' mis cyn géni yr Iesu. Yr oedd ei dad Zacarias yn offeiriad o ddyddgylch Abia, a'i fam Elizabeth yn un o ferched Aaron; ac yr oeddynt eill dau yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd. Pan oedd Zacarias, yn ei dro, yn arogldarthu yn nheml yr Arglwydd, ymddangosodd yr angel Gabriel iddo, yn sefyll ar ei gyfer y tu dèhau i'r allor; a rhagfynegodd iddo am enedigaeth ei fab Ioan, gan arwyddo y byddai yn fawr yn ngolwg yr Arglwydd. Ganwyd Ioan yn ol gair yr angel, o fam a fuasai yn "anmhlantadwy," a phan oedd ei dad a'i fam "mewn gwth o oedran;" a bu llawenydd mawr yn mysg eu cydnabod am ei enedigaeth; oblegyd yr oeddynt yn credu y byddai yn ddyn o fawr ddefnyddioldeb.

2. Yr oedd nillduedd a hynodrwydd bywyd Ioan yn cryfhau dylanwad ei weinidogaeth. Bu yn Nazaread o'r groth: nid yfodd win na diod gadarn. Aeth allan i'r diffeithwch, i'r cymoedd a'r coedwigoedd, o olwg rhwysg y byd; aeth i swn y ffrydiau a'r rhaiadrau o swn dwndwr dynion, er cael tawelach cyfle a hamdden i ddal cymundeb â'r byd ysprydol, ac i baratoi ei feddwl a'i galon, drwy fyfyrdod a gweddi, at ei weinidogaeth uchel a phwysfawr. Ei ddillad, tra yn dilyn ei fyfyrdodau yn Athrofa y Llwyni, oedd o flew camel, a gwregys croen o gylch ei lwynau; a'i fwyd oedd locustiaid a mêl gwyllt. A phan ddaeth yr amser iddo "ymddangos i Israel," agorodd ei genadwri gyda symledd, ond gyda grym rhyfeddol; ac aeth yr holl wlad i'w bregeth ac i'w fedydd.

3. Yr oedd ei bregeth yn un bwysfawr anarferol; yn fwy pwysfawr nag yr un a draddodasid o'i blaen; sef fod goruchwyliaeth Moses i gael ei dileu er cael lle i deyrnas y Messiah. Ac yn

4. Yr oedd yn cyhoeddi ei bregeth mewn dull nodedig o

wresog a difrifol a hunanymwadol. Yr oedd yn cyffesu mai nid efe oedd y Crist; nad oedd ef ond "cenad" ag oedd wedi cael ei anfon o flaen ei wyneb, i arloesi y ffordd o'i flaen, i dystiolaethu am ei ras a'i oleuni, i gyfeirio sylw pawb ato, ac i anog a chymell pawb i wrando arno, ac ufuddhau i'w alwadau, a derbyn ei addysg, ac ymwthio i'w deyrnas i gael noddfa a bywyd rhag y llid a fydd.

Yr ydys yn awr yn pregethu teyrnas Dduw; ac y byddai yn ddymunol iawn pe gellid cymhell pawb i "ymwthio iddi."

I. Ymofynwn, Beth yw ymwthio i deyrnas Crist?

1. Ymdrechu deall ei hegwyddorion nefol a gogoneddus: Priodoliaethau ei Brenin, cyfansoddiad ei chyfreithiau, mawredd ei rhagorfreintiau, cyflawnder diderfyn ei thrysorau, ei chadernid disigl, parhad diddarfod ei gogoniant, a dedwyddwch didranc ei deiliaid. Y mae Teyrnas Crist, yn ei rheolau, a'i breintiau, a'i golud, a'i gogoniant, yn cael ei darlunio yn llawn ac yn eglur yn ei efengyl. Y mae genym ninau y cyfleusderau goreu i'w hastudio; a'r peth cyntaf i'w wneud wrth ymwthio i'w deyrnas, ydyw ymdrechu yn ddyfal i adnabod ei hamcan a'i hyspryd, ac i ddeall ei hegwyddorion. Os ydyw yn enwogrwydd ac yn gysur i ddyn ei fod yn gyfarwydd yn hanes ei wlad; ei fod wedi astudio ei chyfreithiau, ac yn deall cyfansoddiad ei llywodraeth; a'i fod yn medru adnabod ei hadnoddau a mwynhau ei rhagorfreintiau,—pa faint mwy pwysig ydyw i'r credadyn anfarwol astudio egwyddorion a hanes y deyrnas fawr, ag y mae yn ddeiliad o'i llywodraeth, ac yn etifedd o'i holl ragorfreintiau?

2. Yr ail beth i'w wneud wrth "ymwthio" i deyrnas Crist, ydyw penderfynu plygu i'w hawdurdod, ac ufuddhau i'w holl gyfreithiau, a chydffurfio â'i holl ordinhadau: a gwneuthur hyny o lŵyr-fryd calon, yn ddioedi ac yn gyflawn. Nid oes neb erioed wedi gallu ymwthio i mewn i'r mwynhad o'i breintiau tra yr oedd ei chyfreithiau dan eu traed. Ni chaiff neb byth afael yn ei goludoedd, a'i gorfoledd, a'i gogoniant tra yn esgeuluso ei hordinhadau. Y mae ei chyfreithiau oll yn un-

iawn ac yn dda, wedi cael eu trefnu a'u gosod gan berffaith ddoethineb er enw anfarwol i'w Brenin, ac er cysur diddarfod i'w deiliaid. A hawdd iawn idyw i ni wybod beth yw cyfreithiau teyrnas Iesu. Eu swm ydyw, caru Duw â'n holl galon, a dewis eu ffafr o flaen pob peth: parchu ei Fab, a phwyso yn ffyddiog ar ei Iawn anfeidrol: gwrando ar addysg ei Ysbryd, a phlygu i'w argyhoeddiadau: caru ein cyd-ddynion, a dymuno eu hiechydwriaeth: milwrio yn erbyn pechod yn mhob modd ac yn mhob man,—bob amser ac ar bob amgylchiad, a hiraethu a chyd-ymegnio am enill y byd i gyd oll i gariad a heddwch yr efengyl. Yr ydym ni yn myned i mewn i'r deyrnas, os ydym o'n calon yn caru ei chyfreithiau gogoneddus hyn, ac yn rhodio ynddynt. Y mae "ymwthio" i'r deyrnas yn cynwys yn

3. Meddwl uchel am ei breintiau, a hiraeth cynyddol am gael helaethach mwynhad o honynt, a sicrwydd o hawl iddynt am oes ddiddiwedd yn y byd a ddaw. Y mae breintiau ei deiliaid ffyddlawn yn rhai o werth anrhaethadwy. Y mae ganddynt rai o'r breintiau hyny yn eu gafael, a llawer mwy mewn gobaith yn ol addewid Duw: cael cymundeb â Duw y Cariad, a dyogelwch dan gysgod yr Hollalluog; cael brain yn mhren y bywyd, neu ditl i holl fendithion cyfryngdod Iesu: cael blâs maddeuant pechod drwy rinweddau gwaed yr Oen: cael syllu ar orsedd y nef mewn gogoniant tawel heb yr un cwmwl du, na rhuad unrhyw daran yn agos iddi; cael gweled cyfiawnder yn gwenu pan y mae trugaredd yn ymgeleddu yr enaid ar sail yr Iawn mawr; cael eu digioni â brasder tŷ Dduw, a'u diodi ag afon ei hyfrydwch; cael cysur ac addysg gweinidogaeth ac ordinhadau yr efengyl; cael cymdeithas y saint, a rhan yn eu cyngor, a'u gweddi, a'u dyddanwch; cael cymdeithas â gweinidogaeth angylion; cael lle yn eiriolaeth Iesu a than ymgeledd yr Ysbryd; a chael y gareg wen a'r enw newydd fel titl i'r etifeddiaeth fry. Ac am y breintiau sydd ganddynt mewn disgwyliad, nid ellir dirnad eu rhif, na'u maint, na'u gwerth; holl ryfeddodau bore gogoneddus yr adgyfodiad o'r bedd, cael cyfarfod dedwydd â holl dyrfa ddirif

cyfiawnion; cael eistedd mewn gwŷn a'r orseddfeinciau derchafiad y farn; cael myned i mewn drwy'r pyrth i'r ddinas, yn ngorymdaith fawr y gorchfygwyr; a chael cymdeithas ac addoliad gwlad well yr orphwysfa dragywyddol. Y mae yr hwn sydd yn "ymwthio i'r deyrnas" yn meddwl llawer am y breintiau hyn; y mae am gael blaenbrawf o honynt y tu yma i'r bedd; ac am gael ei hawl yn glir i gyflawn fwynhad o honynt yn y nefoedd.

II. Pa fodd yr ydym i ymwthio i deyrnas Crist?

1. Rhaid ymroi i ochel pob peth sydd o duedd i rwystro hyny. Rhaid llŵyr-ymwrthod yn benderfynol ac ar unwaith, â phob peth fydd yn ataliol i ni ymwthio tua'r nef, beth bynag fyddo. Y mae rhai yn hoff o sefydlu eu llygaid o hyd ar flodau, a rhosynau, a theganau amser, fel nad oes ganddynt hamdden i edrych i fynu tua'r nefoedd: nid all y cyfryw byth ymwthio i'r deyrnas. Y mae rhai yn ymlid o hyd ar ol rhyw ddifyrwch darfodedig: nid all y cyfryw ddim ymwthio i deyrnas Crist. Y mae rhai yn llwytho eu hunain â gofalon ac â thrafferthion y bywyd hwn; ac yn cymeryd eu plygu i lawr i'r ddaear gan bryder: nid all fod gan y cyfryw ddim calon nac amser i ymwthio i deyrnas Crist. Y mae rhai mor hoff o gyfeillach lygredig y rhai gwylltion anystyriol ag ydynt yn cefnu ar freintiau y deyrnas, ac yn rhedeg i lawr ar ffordd colledigaeth; ni fynant er dim droi oddiwrth y cyfeillion llawen hyny, er ymwthio yn ddifrifol am eu bywyd i deyrnas Crist: y mae pob lle i ofni mai gyda y rhai fydd allan o'r deyrnas" y bydd rhan y cyfryw. Y mae eraill mewn cenfigen, yn barnu yn gûl am y ffyddloniaid ymdrechgar sy'n ceisio ymwthio yn mlaen, fel na fynant ar un cyfrif fyned gyda hwy, ac felly y maent yn cloffi, ac yn aros ar ol; ac y maent yn debyg drwy hyny o golli y nefoedd. Y mae eraill yn ystyried y "llwybr cul" yn un mor esmwyth, ac mor hawdd ei gael, a'i gadw, a'i ddilyn, fel y gellir myned ar hyd-ddo pan y myner, heb ymwthio nac ymegnio dim: y mae y cyfryw yn debyg iawn o golli y gamp. Y mae eraill yn meddwl ei fod yn llwybr mor ddyrus, mor gul,

ac mor anhawdd ei gadw a'i rydio, fel mai ofer ydyw cyn hyny: ac wrth ddychymygu yn barhaus fod rhyw lew mawr ar bob rhan o'r ffordd, ni cheisiant gychwyn ymwthio tua'r bywyd. Byddai yn dda i bob un sy'n cymeryd ei rwystro, ymchwilio yn ddifrifol ar unwaith beth sydd yn ei rwystro; a dylai ymwrthod â'r peth hwnw yn benderfynol, ac ar unwaith ac am byth; oblegyd gwell colli pob peth na cholli'r deyrnas. Gan hyny rhoddwn heibio bob pwys, a'r pechod sydd barod i'n hamgylchu, a thrwy amynedd rhedwn yr yrfa a osodwyd o'n blaen ni.

2. Dylem ddefnyddio yn ddiwyd ac yn ddiolchgar bob peth a fydd o gymorth i ni ymwthio i'r deyrnas. Os daw awel ryw gwr i chwythu tua'r nefoedd, pa un bynag ai o Eden, ai Gethsemane, o Sinai, ai o Galfaria y daw, lledwn ar unwaith ein hwyliau o'i blaen, ac ymwthiwn rhagom tua phorthladd y bywyd. Pan y byddwn yn gweled ein hen gyfeillion yn ymwthio yn mlaen yn gryf ac yn gyflym, yn fuddugoliaethus ac yn ddedwydd, cadwn ein llygaid arnynt, dilynwn ol eu traed, neu yn hytrach, ymwthiwn i'w canol, a gafaelwn yn nerth braich eu ffydd a'u gweddi, fel y gallom fyned yn mlaen gyda hwy. Pan y bydd rhai o'n cyfeillion ieuainc yn codi ac yn cychwyn ac yn ymwthio rhagddynt, ymwasgwn yn gynes atynt, a dywedwn wrthynt yn llawen—"Ni ddeuwn ninau gyda chwi." Pan y bydd difrifoldeb yn ein meddianu, neu pan y byddwn yn mwynhau hyfrydwch wrth chwilio'r Beibl yn ein myfyrgell, neu yn gweddio yn y dirgel, neu wrth allor y teulu, neu yn nghymdeithas y dosbarth yn yr ysgol Sul, neu mewn rhyw gyfeillach grefyddol, neu yn y cyfarfod gweddi, neu dan y bregeth, neu wrth fwrdd y cymundeb, magwn y teimlad hwnw a daw yn ddigon cryf i "ymwthio" drwy bob rhwystrau ar ol Iesu. Pan y bydd tad, neu fam, neu athraw, neu gyfaill, neu weinidog, neu unrhyw swyddog eglwysig, yn ein cymhell dros Grist i dynu tua'r nef, gwrandawn ar gyngor eu cariad, rhoddwn law iddynt, ac ymdrechwn fyned i mewn trwy'r porth cyfyng i'r bywyd, ac i'r mwynhad o freintiau y deyrnas.

3. Dylem barhau drwy ein hoes i "ymwthio" yn mlaen nes cyrhaedd tir y bywyd. Y mae rhai yn tybied, ac weithiau yn dweyd, eu bod wedi ymwthio i'r deyrnas ryw ugain, neu ddeugain, neu driugain mlynedd yn ol; ac nad oes dim angenrhaid iddynt hwy "ymwthio" yn awr. Y mae ganddynt hen adgofion am ryw ymwthio gorchestol a wnaethant dan hwyliau rhyw ddiwygiad mawr yn yr hen amser gynt; ac y maent yn barnu fod eu gwaith hwy wedi ei orphen; nad oes dim eisiau iddynt ymegnio felly byth mwy; eu bod hwy yn ddiogel yn y deyrnas er y pryd hyny, ac nad oes ganddynt ddim i'w wneyd yn awr ond gorphwys. Y mae weithiau yn anogaethol iawn i adgofio am adegau o adfywiadau ac o ymegniadau; ac i adgofio am hwyliau ac ymroadau dyfalbarhaol yr hen flaenoriaid ffyddlawn ag oeddynt yn ychwanegu cryfdwr o hyd, nes cael mynediad helaeth i mewn i borthladd gwynfyd; ac y mae yn fuddiol i feddwl am hyny, os bydd i'r adgofion ein cynhyrfu i fwy o ddiwydrwydd, ac o sêl, ac o ymdrech: ond os eir i son am yr hen awelon, heb weddio tua'r nef yn daer ac yn ffyddiog am danynt,—os eir i son o hyd am yr hen hwyliau gynt heb byth ymbaratoi i hwyl yn awr,—os eir i son am weddiau, a chyngorion, a diwydrwydd, a dagrau yr hen bobl, heb geisio magu eu hyspryd na dilyn eu ffordd, ni bydd hyny o ddim lles i ni: ac y mae y bobl ydynt yn son o hyd am eu hen brofiadau, a'u hen hwyliau, a'u hen ymroadau, a'u hen egniadau yn amser llafur a hwyliau eu tadau, ac yn pwyso ar hyny, yn eu twyllo eu hunain; y maent yn gwywo, ac yn crino, ac yn diffrwytho y tir trwy holl gylch eu dylanwad. Y maent yn ddieithr i gynaliaeth a gorfoledd bendithion y deyrnas: y mae lle i ofni eu bod allan o honi, a'u bod yn myned bellach, bellach oddiwrthi; ac y byddant allan o honi yn dragywydd, os na chant ryw yspryd newydd hollol wahanol i'r yspryd sydd ynddynt yn bresenol. Y mae eisiau i ni ymwthio yn mlaen o hyd, yn enwedig yn mhob cyflawniad crefyddol, yn mhob odfa, ac yn arbenig ar ddydd yr Arglwydd, yn ein holl fyfyrdodau, a'n gweddiau, a'n hymddiddanion, gan afaelyd am fwy,

fwy yn barhaus, fel y cynyddom mewn gwybodaeth, a sanct-
eiddrwydd, a defnyddioldeb, a chysur.

III. Paham y dylem ymwthio i deyrnas Crist?

1. Y mae ei breintiau yn rhai o werth eu meddu. Pe cy-
hoeddid yma heddyw fod gwlad i'w chael tu hwnt i'r afon, ne
tu draw i'r môr, lle nad oes dim angen na thlodi, na saldra na
gofid, na gorthrwm na siomedigaeth, na thymestloedd oer
nac awyr heintus, na gelyniaeth na rhyfel, na nychu na ller-
ygu, na marw na chladdu ; lle y gellir cael trigfan hardd, a
etifeddiaeth ffrwythlawn, a gwisgoedd gwynion, a choronau
dysglaer, a'r gwleddoedd llawnaf a'r caniadau mwynaf, a'r
gymdeithas anrhydeddusaf, byddai pawb am werthu i fyny
hyn sydd ganddynt yn ngwlad tes poeth y dydd, a rhew llym
y nos, yn ngwlad y llafur, a'r siomiant, a'r nychu, a'r marw
fyned i'r wlad ddedwydd hono i fyw. Y mae, tu hwnt i afon
yr Iorddonen, tu draw i for cul angau, wlad dda odiaeth, wlad
na welodd llygad erioed ei phrydferthach, wlad ag na chlyw-
odd clust am erioed ei ffrwythlonach, gwlad o etifeddiaeth deg
baradwysaidd anllygredig a dihalogedig, gwlad o drigfanau
lawer wedi eu trefnu a'u dodrefnu yn y dull goreu, gwlad
goronau anniflanedig, gwlad lle na bydd dyddiau blin na blyn-
yddoedd heb ddyddanwch, gwlad lle na bydd neb yn glaf na
neb yn marw, na dim galarwyr yn myned o bob tu yn yr heol,
gwlad lle na bydd cenfigen nac angharиad, na therfysg, na
rhyfel, gwlad lle ceir bod yn nghymdeithas y doethion, cariad-
lawn, pur, dedwydd, ac anfarwol, gwlad ag nad all calon dyn
yr ochr hyn, byth ddychymygu am faint ei llawnder a'i gogon-
iant. Y mae yn werth i ni ymwthio a'n holl egni i fyned i'r
wlad well hono ; yn enwedig gan y gellir cael blaenbrawf
freintiau a chysuron y wlad ar yr yrfa wrth ymwthio tu ag
yno.

2. Dylem "ymwthio" i'r deyrnas oblegyd y mae yr adeg
sydd genym i sicrhau i ni ein hunain y mwynhad o'i bendithion
yn fyr ac yn ansicr. Ni buasai y deng mlynedd a thrigain,
neu y pedwar ugain mlynedd, ddim yn ormod o dymor i

geisio teyrnas Dduw; ond nid oes genym sicrwydd am yr un Sabboth eto, nac am yr un diwrnod eto, nac am yr un awr eto; a phe byddai genym bob sicrwydd am amser dyfodol, ni chaem byth gyfle gwell na'r un presenol. Yn awr ydyw amser Duw, amser cyngor ei anfeidrol ddoethineb a'i gariad; gan hyny, "ymwthiwn" yn awr, heb oedi dim, a daliwn afael yn y bywyd tragywyddol.

3. Bydd yn alaethus ofnadwy os cauir ni allan o'r deyrnas yn y diwedd; os cauir ni allan ar ol cael y fath gymelliadau i ymwthio iddi. Ni bydd oddi allan iddi ond tlodi a thywyllwch, ac euogrwydd ac anobaith: a hyny yn mysg gelynion llawn o lid ac o lygredd, a thymestloedd dwyfol lid yn curo yn erbyn yr enaid gyda nerthoedd cynyddol, a hyny am byth bythoedd.

CYMHWYSIAD.

1. Pan yr ydym yn cael ein cymell yn y Beibl i ymwthio, ac ymdrechu, a milwrio, a llafurio, a rhedeg, nid ydym i gasglu fod gwaith Duw ynddo ei hun yn anhawdd, neu fod gyrfa y nef yn un galed. Na, y mae ffyrdd doethineb yn ffyrdd hyfrydwch, a'i holl lwybrau hi ydynt heddwch. Y mae iau Iesu yn esmwyth, a'i faich yn ysgafn. Y mae yr holl anhawsderau yn codi o wendid a llygredd ein calon ein hunain, o'r tramgwyddiadau a'r profedigaethau sydd ar bob llaw i ni yn y byd, ac o'r llid mawr sydd gan alluoedd uffern yn erbyn holl oruchwyliaethau teyrnas nefoedd.

2. Gall fod rhai yn ein mysg yma heddyw yn diystyru breintiau teyrnas Iesu, ac yn "ymwthio" yn wallgofus tua cholledigaeth; yn ymwthio drwy bob peth, ac ar draws pob peth, ac yn gwthio, neu yn hudo eraill gyda hwy. Y mae pawb sydd yn cefnu ar deyrnas nef yn ymwthio i lawr tu ag uffern dân. Y mae yn llawn bryd i bob enaid anffyddiog ac euog i ystyried ei ffordd, a sefyll ar ei yrfa beryglus, a throi yn ol, ac ymwthio tua'r nef am ei fywyd.

3. Y mae modd i ni oll ymwthio i deyrnas Iesu. Mae'r

ffordd yn gwbl rydd, a'r porth yn agored o led y pen. Gall plant bychain ddyfod yn mlaen yn siriol, cânt bob calondid a addysg. Gall ieuenctyd bywiog a gwridog ymwthio yn mlaen; cânt bob croesaw a derbyniad. Gall pobl ganol oed ymwthio yn mlaen o'u trafferthon i afaelyd yn mreintiau teyrnas Crist a chânt lawer o esmwythdra ac o gysur; a gall yr hen bobl ymwroli i ymwthio yn mlaen, oblegyd y mae pen eu taith gerllaw, a phorth y gwynfyd yn eu hymyl.

4. Y mae ein testyn heddyw yn gosod pwys anrhaethadwy ar y swydd o "bregethu" teyrnas Crist: oblegyd pan yr oedd Ioan yn llawn sêl a chariad yn pregethu teyrnas Crist gyda phob difrifwch, yr oedd "pob dyn" yn ymwthio iddi. Yr oedd ei bregeth mor lawn o deimlad gwresog, fel yr oedd ei wrandawyr yn gorfod teimlo wrth ei wrando: ac yr oeddynt yn cario ei eiriau gyda hwy adref, ac yn eu hail-adrodd i'w plant, ac i'w ceraint, ac i'w cymydogion; ac yr oeddynt yn cario cymaint o yspryd Ioan gyda hwy, nes yr oedd yn gynwrf byw drwy yr holl wlad, ac yr oedd y dylanwad mor gryf fel yr oedd pob dyn mewn awyddfryd yn disgwyl am deyrnas y Messiah, ac fel pe buasai am ymwthio iddi. Yr oeddynt yn credu fod pregeth Ioan o Dduw, ac nid rhyfedd fod y fath ddylanwad yn ei dilyn. Dylid eto geisio "pregethu" teyrnas nefoedd yn y fath fodd fel y byddo pob gwrandawr am ymwthio iddi. Dylid ceisio dweyd am y "digofaint sydd ar ddyfod" mor gryf ac mor ddifrifol fel y byddo yr anghredadyn mewn dychryn yn ffoi rhagddo. Yr oedd Ioan wedi hir deimlo pwys ei bregeth, ac yr oedd yn rhoddi ei holl galon *ynddi*; a hyny mewn rhan oedd yn ei gwneud mor nerthol ac mor effeithiol. Byddai yn dda i ninau eto pe medrem gael mwy o yspryd Ioan i'r areithfa; a byddai yn dda hefyd pe medrid cael mwy o yspryd gwrandawyr Ioan yn ein cynulleidfaoedd; oblegyd yr oedd gwrandawyr Ioan yn llawn sêl a bywyd yn adrodd ei bregethau drwy holl gylchoedd eu dylanwad, ac fel canlyniad o hyny yr oedd yno lawer iawn o ymwthio i deyrnas nefoedd. Wrth ddarllen hanes yr eglwys drwy'r oesau aeth-

ant heibio, yr ydym yn cael mai y pregethwyr mwyaf myfyrgar, a llafurus, a selog, oeddynt y rhai mwyaf dylanwadol a defnyddiol. Rhai tra nodedig o ran eu hymroddiad i'w gwaith pwysfawr oeddynt Athanasius ac Awstin, a Basil a Chrysostom, a'r ddau Clement yn mysg tadau yr oesau cyntaf, a Wyckliff a Penry, ac Udal a Cartwright, a Knox a Calvin, a Luther a Melancthon, a Tillotson ac Usher, a Baxter a Bunyan, a'r ddau Henry, ac Owen a Howe, a Watts a Doddridge, a Massilon a Fenelon, a Wesley a Whitfield, a Witherspoon a Mather, ac Edwards a Dwight, ac eraill mewn adegau o ddiwygiad, a Vavasor Powell a Walter Cradoc, a Daniel Rowlands a Howell Harris, a Rhys Pritchard a Lewis Rees, a Thomas Charles a John Elias, a Robert Hall a J. A. James, a Bogue a Chalmers, a Jay a Raffles, a Daniel Wilson a Henry Martyn, a Newton a Bunting, a Spencer a Spurgeon ac ugeiniau eraill allasid enwi. Yr oeddynt yn gwahaniaethu o ran eu doniau, ond yr oeddynt yn selog a ffyddlawn yn eu gweinidogaeth, a choronwyd eu llafur â defnyddioldeb. Swydd o bwys annirnadwy ydyw "pregethu teyrnas Dduw;" oblegyd y mae yr ymwthio i'r deyrnas yn troi i raddau mawr ar eglurder a gwresogrwydd y pregethu. Ond na feddylier fod y cyfan i droi ar y pregethu; un o brif amcanion y pregethu llawnaf ac effeithiolaf ydyw cael y gwrandawyr i gyd-weithio, trwy ddefnyddio dylanwad eu doniau a'u bywydau i enill eneidiau at Grist.

DEFFRO O GYSGU.

"Deffro di yr hwn wyt yn cysgu, a chyfod oddiwrth y meirw; a Christ a oleua i ti."—Eph. 5. 14.

Darlunir pechadur yn y Beibl fel "mab afradlon" wedi cefnu ar gartref llawn a myned i wlad o newyn; ond fod ei dad a'r

a'r teulu yn hiraethu am gael ei groesawu yn ol: fel un "blin-derog a llwythog" yn cael ei wahodd i'r un man lle y caiff orphwysdra i'w enaid: fel un yn ymbalfalu mewn tywyllwch yn cael ei alw i'r goleuni sydd yn ei ymyl: fel un tlawd heb ddim yn cael ei gyfarwyddo at un ag y mae pob cyfoeth ganddo i'w gyfranu; fel gwrthryfelwr yn erbyn ei lywydd yn cael ei gymell i blygu, a rhoddi ei arfau i lawr; ac yn adnod ein testun fel un yn cysgu, ac yn cael ei alw i ddeffro. Cynygiwn

I. Ddarluniad o nodweddau y cysgwr ysprydol.

1. Y mae yn ddiofn ac yn ddiofal yn nghanol y peryglon mwyaf. Y mae y llew rhuadwy uwch ei ben a'i lygad llidiog arno. Y mae seirff gwenwynig y pydew heb waelod yn ymddolenu o'i ddeutu, ac yn coglais ei fynwes â'u colynod, wedi barotoi i'w frathu. Y mae gelynion marwol yn sychedu am ei einioes, yn gylch o'i ddeutu. Y mae yn ymdroi ar fin cenlli bythol drueni. Y mae cwmwl y dymestl fawr ddiddarfod yn duo fwy-fwy uwch ei ben, ac ar ymdywallt; ond y mae ef yn gwbl ddibryder a digyffro yn nghanol ei holl beryglon.

2. Y mae yn ddifwynhad er yn ymyl y mwynderau goreu. Y mae golygfedd prydferth ac amrywiaethol maes mawr y Beibl yn ymagor ac yn ymledu o'i ddeutu ar bob llaw, ond nid yw yn eu gweled. Y mae gwleddoedd melysaf trugaredd yn hulio bwrdd mawr yr efengyl yn ei ymyl, ond nid yw yn profi eu blas, nac yn cael dim o'u maeth. Y mae y beroriaeth fwynaf, y beroriaeth ag sydd yn swyno saint ac angylion, yn chwareu drwy'r holl awyr o'i ddeutu, ond nid yw yn ei chlywed. Y mae yn nghyraedd cymdeithas anrhydeddus, ddedwydd, adeiladol, lawn o oleuni ac o gariad, ond ni wyr ddim am ei chysuron. Y mae yn cysgu fel un marw yn nghanol y cyfan.

3. Nid yw yn gwneud dim daioni, er ei bod yn adeg hyfryd i weithio. Nid yw yn llafurio dim er ei les ei hun nac er lles eraill. Nid yw yn adeiladu ei dŷ, nac yn cadw ei winllan, nac yn hau ei faes, nac yn casglu ei gynauaf, nac yn rhedeg ei yrfa, nac yn dysgu ei wers, nac yn trysori erbyn yr amser a ddaw, nac yn parotoi erbyn sefyllfa dyfodol. Y mae yn cysgu ei amser heibio.

4. Y mae yn breuddwydio ei fod yn cael mwynhad, yn breuddwydio ei fod yn ddiogel pan y mae mewn perygl, ei fod yn rhydd pan y mae mewn caethiwed, ei fod yn nghanol llawnder pan y mae heb ddim. Y mae yn breuddwydio ei fod yn gweithio yn ei le ar faes llydan, a'i fod ar ol hyny yn gwledda wrth fwrdd llawn, a'i fod i gael cyflog mawr yn niwedd y dydd, a bod ganddo ditl i etifeddiaeth deg mewn gwlad well: ond nid yw ei ddychymygion oll, ond breuddwydion calon ddiog yn cysgu fel y marw, a diflanant mewn siomedigaeth alaethus.

II. Yr alwad ddifrifol rybuddiol sydd yma arno i "ddeffro" —Deffro yn

1. Y mae yn ddydd teg, goleu, tawel; yn ddydd ag sydd yn gwenu yn hyfryd ar y diwyd.

2. "Deffro," y mae genyt waith pwysig i'w gyflawni, gwaith o'r enill a'r anrhydedd mwyaf.

3. "Deffro," y mae braidd pob peth o'th ddeutu yn effro ac yn gweithio: elfenau natur, rhagluniaethau'r nefoedd, tymorau amser, galluoedd uffern, hudoliaethau'r byd, angylion y nef, y Tad o'i orsedd yn trugarhau, y Mab yn ei lŷs yn eiriol, yr Yspryd yn ei swydd yn argyhoeddi a dyddanu.

5. "Deffro," bydd yn arswydol i ddeffro dan wasgfeuon awr marwolaeth, pan y bydd yn rhy ddiweddar i barotoi erbyn barn a thragywyddoldeb. Y mae darluniadau y Beibl o frys a dychryn ac anobaith enaid yn deffro pan y bydd wedi myned yn rhy ddiweddar yn hynod o gyffrous ac effeithiol. Ceir rhai o honynt yn Diar. 5. 11, 12, 13; Jer. 8. 20; Mat. 25. 8; Luc 16. 24; Dat. 6. 16, 17.

III. Y fendith werthfawr a addawir i'r hwn a ddeffry, ac a gyfyd at ei waith, yn ol yr alwad: "Crist a oleua i ti."

1. Pwy a oleua iddo? Crist y ffynon o bob goleuni—goleuni yr efengyl—goleuni y nefoedd.

2. Pa fodd y goleua i ti? Mewn gwahanol ffyrdd effeithiol, adfywiol a hyfryd: drwy athrawiaethau ei air, ac ordinhadau ei dŷ, a threfniadau ei Ragluniaeth, a chymdeithas ei saint, a gweinidogaeth ei angylion a dylanwadau ei Yspryd.

3. Pa bryd y rhydd oleuni i'r enaid? Pan y bydd ar lwybr dyledswydd yn dilyn ordinhadau crefydd, ac yn enwedig pan y bydd yn drallodedig mewn unrhyw ddyrysweh neu gyfyng-gyngor, pan yn isel ar wely cystudd, pan yn nglyn cysgod angau, pan yn codi o'r beddrod yn nghanol cynhwrf rhyfedd y dydd diweddaf, pan byth fry yn y nef o flaen yr orseddfainc

CYMHWYSIAD.

Pa hwyaf y cysga pechadur, anoddaf oll fydd ei ddeffro i ei ddyledswydd.

Pa fwyaf deffro fydd y credadyn, mwyaf oll gaiff o oleuni ac o gysur.

Ni bydd na chysgadrwydd na thywyllwch yn y nefoedd, ar ol gadael byd y profedigaethau a'r gorthrymderau.

"GWIR YW'R GAIR."

"Gwir yw'r gair, ac yn haeddu pob derbyniad, ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid; o ba rai y penaf ydwyf fi."—1 Timotheus 1. 15.

Dyma'r "gair" rhyfeddaf, pwysicaf, melysaf, a llawnaf obaith ac o gysur a seiniodd erioed yn nghlustiau marwolion. Dyma'r gair pereiddiaf yn nghaniadau telynorion y nefoedd. Dyma'r gair a adseinir gryfaf, ac egluraf, a mwynaf gan fryniau tragywyddol. Dyma'r gair llawnaf o ryfeddodau astudiwyd erioed gan dduwinyddion hynaf athrofa gogoniant. Dyma'r gair pwysicaf a ddaeth erioed o orsedd anfeidrol gariad. Dyma'r gair am fywyd pechadur, ac y mae wedi bod yn gysur anrhaethol i fyrddiynau ar fyrddiynau o bechaduriaid pan dan argyhoeddiad mewn dychryn wrth odrau Sinai, pan

dan groesau a thrallodion o bob natur, pan yn wyneb y profedigaethau mwyaf tanllyd, pan bron llwfrhau ar faes y frwydr, pan yn fusgrell a digalon ar lwybr dyledswydd, pan mewn poen ar wely cystudd, a phan yn rhodio'r glyn yn awr marwolaeth. Ystyriwn am funud yn

I. Gynwysiad y "gair," neu y dystiolaeth hon. Y mae yn cynwys yn

1. Fod "Crist Iesu" yn Waredwr dwyfol. Y mae hyny yn cael ei dybied yn ystyr geiriau ei enw, "Crist, Iesu." Arwydda yr enw Iesu ei fod yn Waredwr; a'r enw Crist, ei fod yn Eneiniog y nef; y mae felly yn un wedi ei ddewis i fod yn Waredwr, wedi ei eneinio i fod yn Gyfryngwr, wedi ei alw a'i neillduo i lenwi ei holl swyddau cyfryngol fel Proffwyd, Offeirtad a Brenin; felly yr ystyr ydyw fod "Crist Iesu" wedi ei alw, a'i gymwyso, a'i anfon i fod yn Waredwr holl-ddigonol. Y mae yn Waredwr eneiniedig, anfonedig, awdurdodedig, ac y mae yn meddu pob cymhwysder at bob rhan o'i waith grasol a gogoneddus.

2. Fod "Crist Iesu," y Gwaredwr eneiniedig hwn, "wedi dyfod i'r byd." Yr oedd mewn bod cyn iddo ddyfod i'r byd. Yr oedd gyda Duw, ac yn ogyfuwch â Duw, cyn iddo ymgnawdoli. Yr oedd yn preswylio tragywyddoldeb cyn iddo ddyfod i babellu yn mysg dynion. Yr oedd yn gyfoethog cyn iddo ddyfod yn dylawd. Yr oedd yn teyrnasu ar ddeheulaw y Tad, cyn iddo gymeryd agwedd gwas a dyfod i lawr i barthau isaf y ddaear. Yr oedd yn Dduw cyn iddo ddyfod yn ddyn. Yr oedd dyfod i'r byd yn rhan hanfodol o'i gynllun cyfryngol. Yr oedd yn rhan bwysfawr o'i swydd fel Gwaredwr. Yr oedd wedi bwriadu dyfod. Yr oedd wedi cyfammodi dyfod. Yr oedd wedi selio ac wedi cyhoeddi ei fwriad i ddyfod. Yr oedd yn llawenychu wrth feddwl am ddyfod, a daeth yn nghyflawnder yr amser, daeth o'i fodd, yn y dull amcanedig, yn ol y rhag-derfynedig gyngor, a'r rhag-ordeiniedig gynllun.

3. I Grist Iesu ddyfod i'r byd i "gadw." Nid i golli ond i "gadw," nid i ladd ond i fywhau, nid i ddamnio ond i gyfiawn-

hau, nid i ddistrywio ond i achub, nid i glwyfo ond i feddy-
iaethu, nid i dylodi ond i gyfoethogi, nid i daflu i lawr ond
godi i fyny, nid i halogi ond i sancteiddio, nid i gadwyno
ond i ryddhau myrddiynau. Daeth i'r byd nid i gasglu cr-
wl du y dymestl uwchben ei breswylwyr, ond i'w wasgar.
nid i dreiglo taranau llidiogrwydd yn erbyn y troseddwr,
i'w tawelu : nid i saethu mellt digofaint yn erbyn yr euog,
i'w diffoddi ; nid i groni diluw llid i ysgubo ymaith y rhai
wir, ond i drefnu iddynt arch o ddiogelwch ; nid i ddadw-
cleddyf cyfiawnder i daro y gwrthryfelwr, ond i droi y cled-
draw, ac i dderbyn yr ergyd yn lle yr euog. Daeth i'r by-
gadw y colledig, i godi y syrthiedig, i gyfoethogi y tlawd,
i faddeu i'r troseddwr. Daeth i'r byd i agor ffordd y ca-
drwy rinweddau ei un aberth mawr ei hun. Daeth i'r by-
osod sylfaen safadwy i holl drefn y cadw yn ei Iawn anfeid-
Daeth i'r byd i ddatguddio ac esbonio trefn y cadw drwy
weinidogaeth ffyddlawn, oleu, gariadlawn. Daeth i'r byd i g-
hoeddi gydag awdurdod fod Duw yn ewyllysgar i gadw yn
drefn ogoneddus. Daeth i'r byd i sefydlu yn y byd gyfundr-
o foddion moesol er dwyn eneidiau i afael trefn y cadw
Daeth i'r byd er cael cyfle cyfreithlawn, a ffordd rydd i dder-
byn yr edifeiriol i fynwes ei drugaredd, ac i lawn fwynhad
iachawdwriaeth.

4. Daeth i'r byd i gadw "pechaduriaid." Daeth i alw ni
rhai "cyfiawn," ond pechaduriaid i edifeirwch. Daeth i gy-
modi "gelynion" â Duw. Daeth i gyfoethogi rhai heb ddim
ac heb haeddu dim. Daeth yn Feddyg mawr, nid at yr iach
ond i ymgeleddu y cleifion. Daeth i geisio ac i gadw y rhai
oeddynt wedi syrthio i'r cyflwr gwaethaf—rhai annheilwng
anniolchgar, anystyriol, anedifeiriol, calon-galed, halogedig
pell, a gwrthryfelgar.

5. Daeth i'r byd i gadw pechaduriaid, a hyny yn unig o
ras a'i dosturi. Oblegyd wrth ddyfod i'r byd felly, disgyn
lawr yr oedd, ac nid esgyn i fyny ; dyfod o urddas i ddirmyg
o ogoniant i warth, o gyfoeth i dlodi, o orphwysdra i'r llafur

o wisgo'r goron i gario'r groes, o diroedd bywyd anfarwol i roddi ei einioes yn aberth dros bechod. Nid oedd dim rhwymau arno i ddyfod, ond daeth yn wirfoddol, nid oedd cyfiawnder ddim yn ei orfodi i ddyfod, rhaid felly nad oedd dim ond ei dosturiaethau ei hun, a'i hunan-gynhyrfiol gariad yn ei gymell i ddyfod.

II. Gwirionedd y gair hwn. "Gwir yw'r gair." Gellir profi hyny

1. Oddiwrth gyhoeddiadau grasol y Tad a'r Yspryd. Hysbysodd yr Arglwydd, drwy ei Yspryd, lawer gwaith i'r hen broffwydi enwog gynt, fod had y wraig i ddyfod i ysigo pen y sarff; fod y Proffwyd mawr i gyfodi, a bod rhwymau ar bawb i wrando arno; fod y Siloh i ddyfod, ac y byddai cynulliad pobloedd ato; fod Bachgen i gael ei eni a Mab i gael ei roddi, ac y byddai y llywodraeth ar ei ysgwydd ef; mai teyrnwialen uniondeb fyddai teyrnwialen ei deyrnas; ac na byddai diwedd ar helaethrwydd ei lywodraeth a'i dangnefedd, y byddai i Arglwydd Dafydd ddyfod o lwynau Dafydd; ac y byddai i'r Messiah ymddangos, a dyfod i'w deml, a chael ei ladd, ond nid o'i achos ei hun. Darluniwyd ei swydd a'i gymeriad mor lawn ac mor eglur i'r hen dduwiolion gynt, fel yr oedd eu ffydd yn gallu pwyso yn dawel ar yr addewidion am dano am eu hiachawdwriaeth dragywyddol. A phan yr ymddangosodd yn y byd, yn ol y rhaghysbysiadau am dano, daeth llef o'r nef oddiwrth y mawr-ragorol Ogoniant, i gyhoeddi "Hwn yw fy anwyl Fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd, gwrandewch arno ef."

2. Oddiwrth dystiolaethau pendant angylion. Gallwn feddwl fod yr angylion ag ydynt mor bur eu natur, mor graff eu golygon, mor gyflym eu meddyliau, ac mor gryfion eu holl alluoedd; ac ydynt hefyd wedi cael y fath fanteision lliosog, yn eu sefyllfa uchel, am dymor mor hir, wedi astudio hanes cyfryngdod Iesu, a'u bod yn adnabod ei gymeriad; ac y mae y rhai penaf o honynt wedi tystiolaethu yn eglur ac yn bendant am dano fel Gwaredwr. Ymddangosodd yr angel Gabriel i Mair ac i Joseph i rag-hysbysu am ei enedigaeth, a gor-

chymynodd iddynt alw ei enw Iesu, oblegyd ei fod i wared ei bobl oddiwrth eu pechodau. A phan anwyd ef yn Bethlehem Judah, "yr oedd yn y wlad hono fugeiliaid, yn aros yn y maes, ac yn gwylied eu praidd liw nos: ac wele, angel yr Arglwydd, a safodd gerllaw iddynt, a gogoniant yr Arglwydd a ddysgleiriodd o'u hamgylch, ac ofni yn ddirfawr a wnaethant. A'r angel a ddywedodd wrthynt, Nac ofnwch, canys, wele, yr wyf fi yn mynegi i chwi newyddion da o lawenydd mawr, yr hwn a fydd i'r holl bobl. Canys ganwyd i chwi heddyw Geidwad yn ninas Dafydd, yr hwn yw Crist yr Arglwydd." Nid oedd modd i'r un dystiolaeth fod yn fwy eglur. "Ac yn ddisymwth yr oedd gyda'r angel liaws o lu nefol, yn moliannu Duw, ac yn dywedyd gogoniant yn y goruchaf i Dduw, ac ar y ddaear tangnefedd, i ddynion ewyllys da." Cafwyd tystiolaethau ar c... hyn o eneuau angylion am wirionedd y gair fod Crist Iesu wedi dyfod i'r byd i gadw pechaduriaid. Ceir prawf o'r un gwirionedd yn

3. Oddiwrth dystiolaethau y saint ar y ddaear ac yn y nefoedd. Y mae y saint oll o bob oed a gradd, o bob profiad a sefyllfa, o bob oes ac o bob gwlad wedi selio mewn llawer ffordd ac ar bob rhyw amgylchiad, mai gwir yw'r gair ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid. Weithiau byddai yr hen broffwydi enwog gynt yn dweyd yn ardderchog iawn am ei gymeriad ac am ei weinidogaeth, am ei ddyoddefaint ac am ei dderchafiad. Bryd arall byddai yr apostolion ac eraill a oeddynt wedi cael mwynhau breintiau ei weinidogaeth bersonol, y rhai oeddynt wedi cael clywed ei eiriau, a gweled ei wyneb a'i wyrthiau, ac wedi bod yn dystion o ryfeddodau ei farwolaeth, a'i adgyfodiad, a'i esgyniad, yn cyffesu ei enw yn y man cynesaf, gan bwyso ar ei Iawn, ac ymffrostio ac ymorfoleddu yn ei groes. Bryd arall byddai ardderchog lu y merthyron yn anialdiroedd eu halltudiaeth, ac yn nhywyll-gelloedd eu carcharau, a than y ceryg a'r gwialenodau, ac yn nghanol y fflamau yn canmol ei dosturiaethau, ac yn gorfoleddu yn ei iachawdwriaeth. Bryd arall byddai y pechadur mawr a'r bechadur-

fawr yn ymdreiglo at ei draed, ac yn eu golchi â'u dagrau, gan ryfeddu a mawrygu ei faddeuol drugaredd. Bryd arall byddai y credadyn bloesg yn nghanol llewygfeydd ei gystudd ar wely angau, yn tawel wenu, ac yn curo ei ddwylaw gweiniaid, gan orfoleddu yn ei iachawdwriaeth; a chanu yn llif yr afon, ei fod yn ddiogel yn llaw ei Archoffeiriad. Ac y mae yr holl saint ydynt wedi myned adref o wlad y cystudd, yn dorf ddirif, yn canu y ganiad newydd, gan ddywedyd, Teilwng wyt ti i gymeryd y llyfr, ac i agoryd ei seliau ef; oblegyd ti a laddwyd, ac a'n prynaist ni i Dduw trwy dy waed, allan o bob llwyth ac iaith, a phobl, a chenedl: ac a'n gwnaethost ni i'n Duw ni yn freninoedd ac yn offeiriaid, ac ni a deyrnaswn ar y ddaear. A chlywir llais angylion lawer o gylch yr orseddfainc, a'u rhifedi yn fyrddiynau o fyrddiynau a miloedd o filoedd, yn dywedyd â llef uchel, Teilwng yw yr Oen yr hwn a laddwyd, i dderbyn gallu, a chyfoeth, a doethineb, a chadernid, ac anrhydedd, a gogoniant, a bendith. Ac y mae eu cân yn myned uwch uwch, ac i fyned gynesach gynesach, yn oes oesoedd.

4. Profir mai gwir yw'r gair ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid, oddiwrth gyfaddefiadau anffyddwyr, gelynion ei groes. Y mae yn alarus i feddwl fod miloedd lawer o blant dynion, yn eu hanystyriaeth a'u hynfydrwydd, wedi dibrisio a gwrthod y gair am Grist a'i iachawdwriaeth, ac wedi barnu yn aflan waed y cyfammod a difenwi ei Yspryd; ond dichon nad aeth yr un o'r cyfryw drwy ei yrfa, o'r dechreu i'r diwedd, heb deimlo aethau o ing ofnadwy yn ei gydwybod oblegyd hyny; ac nad aeth nemawr o honynt i fyd arall heb gyffesu eu bod wedi eu handwyo eu hunain drwy wrthod y Crist Iesu a ddaeth i'r byd i gadw pechaduriaid: eu bod wedi gwrthod eu bywyd drwy ail-groeshoelio Arglwydd y bywyd; eu bod wedi colli eu henaid drwy wrthod Iawn y cymmod; prin yr aeth neb o honynt drwodd i fyd arall heb ddweyd, neu ochain, yn ngwasgfeuon eu hanobaith, pan yr oedd yn rhy ddiweddar, "Arglwydd, Arglwydd, agor i ni," neu "Pechais gan

fradychu gwaed gwirion," neu "Pa fodd y caseais i addysg, ac y dirmygodd fy nghalon gerydd," neu "Fe a'm poenir yn y fflam hon," neu "Fynyddoedd syrthiwch arnom, greigiau cuddiwch ni o wydd yr Hwn sydd yn eistedd ar yr orseddfainc, ac oddiwrth lid yr Oen."

5. Profir mai gwir yw'r gair ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid, oddiwrth holl berffaith gysondeb ffydd yr efengyl. Sylfaen a sylwedd holl athrawiaethau a holl ordinhadau yr efengyl ydyw y gair gwerthfawr fod Crist wedi dyfod i'r byd i gadw. Os tynir y gair hwn o'r efengyl, ni bydd yn werth dim, ac os nad yw y gair hwn yn wir, nid oes dim gwir yn yr efengyl, nid yw ond dammeg o ddyfais twyll a chyfrwysdra; ofer yw y bregeth, ac ofer hefyd yw y ffydd, ac ofer yw holl ymffrost a holl orfoledd y credadyn. Ofer oeddynt y proffwydoliaethau am Grist, a'r cysgodau fu'n ei rag-ddangos; ofer son am ei ymrwymiadau yn y cyngor hedd, ac am ei weinidogaeth pan yma yn y byd; ofer son am ei gyfryngdod a'i iawn, am ei esgyniad i ogoniant, a'i ail-ddyfodiad i farnu'r byd. Ond gwir yw'r gair am dano: y mae y Tad a'r Ysbryd, a'r angylion a'r saint, a gwasgfeuon anffyddwyr, a buddugoliaethau yr efengyl, yn cyd-dystiolaethu fod Crist Iesu wedi dyfod i'r byd i gadw pechaduriaid.

III. Teilyngdod y gair hwn i gael pob derbyniad.

1. Y mae'n deilwng o dderbyniad pawb. Yr hen a'r ieuanc, yr uchel a'r isel, y dysgedig a'r annysgedig. Y mae yn haeddu sylw a derbyniad nid yn unig y tylodion isel, ond y mawrion penaf, breninoedd ar eu gorseddau a than eu coronau, a phrif weinidogion a phrif farnwyr eu llysoedd uchaf, y llywyddion a'u cyngorwyr yn mhob Tŷ Gwyn, a maes-lywyddion enwocaf yn oriau ac addurn eu buddugoliaeth, y cyfoethogion mwyaf pendefigaidd yn eu palasau a'u hariandai, y marsiandwyr a'r celfyddydwyr penaf; oblegyd bydd raid iddynt oll yn fuan fuan adael ar ol eu rhwysg a'u golud, a symud dichon yn sydyn i fyd arall, heb ddim o fawredd y byd yma yn eu gafael. Mae'r gair hwn yn haeddu derbyniad pawb.

2. Mae'n haeddu derbyniad goreu pawb. Derbyniad cynesaf a siriolaf y galon : sef derbyniad llawen, diolchgar, cyflawn a dioedi. Derbyn y gair yn awr, ar unwaith, fel y mae, yn ei lawn ystyr, ac yn ei holl lawnder, yn ei burdeb a'i felysder, a'i ogoniant, heb ddymuno ychwanegu ato na thynu oddiwrtho.

3. Y mae yn haeddu pob derbyniad felly, am ei fod yn berffaith addas at sefyllfa a chyflwr pechadur, at ei amgyffred a'i angen. Nid oes eisiau ei eglurach na'i gyfaddasach. Y mae yn bob peth ag sydd arnom eisiau. Ei wrthod fyddai gwrthod bywyd tragywyddol, gwrthod iachawdwriaeth gyflawn o bob goludoedd, a gwrthod nefoedd lawn o orfoledd a gogoniant diddarfod, a dewis colledigaeth dragywyddol : ond ei dderbyn ydyw cael bywyd, a mwy na bywyd.

IV. Yr effaith y mae derbyn y gair hwn yn sicr o gael ar deimlad y derbynydd. Y mae yn ei ddwyn ar unwaith i deimlad dedwydd Paul, pan y dywedodd eiriau olaf ein testyn, "O ba rai y penaf ydwyf fi" Y mae derbyn y gair yma yn dwyn y derbynydd i gydnabod ei fod yn bechadur, yn bechadur mawr, wedi ei andwyo ei hun, ac heb obaith ynddo ei hun am waredigaeth. Y mae yn galaru oblegyd ei bechod, ac yn penderfynu ei adael. Y mae yn rhyfeddu, gyda chalon ddiolchgar, fod trefn mor ogoneddus ac mor gyfoethog wedi ei chael er ei "gadw." Y mae yn mawrygu y gras a'r doethineb a ddarparodd y fath drefn. Y mae y drefn, yn ei holl ranau yn hollol wrth ei fodd. Y mae ei holl obaith, a'i holl ymddiried, a'i holl ddymuniad ynddi ; ac y mae yn teimlo yn ddedwydd wrth gydymffurfio â'i hegwyddorion, ac wrth gymell ei bendithion i'w gyd-anfarwolion.

CYMHWYSIAD.

Y mae yn achos o syndod a galar fod miliynau digyfrif o'n cyd-ddynion heb glywed erioed eto y gair gogoneddus am ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid.

Y mae hefyd yn achos o syndod ac o alar fod miliynau ag

ydynt wedi clywed y dystiolaeth lawer canwaith hyd yma yn rhyfygu ei gwrthod.

Y mae yn achos o syndod a galar hefyd na byddai y rhai sydd wedi derbyn y dystiolaeth yn gwneud mwy dros yr Hwn a ddaeth i'r byd i'w cadw. Y mae yn drwm fod eu ffydd mor wan, fod eu cariad mor oer, fod eu sêl mor glauar, fod eu llafur mor gloff, a'u ffyddlondeb mor fylchog, a'u bod mor farwaidd ac mor fusgrell yn ngwasanaeth yr Hwn a fu farw er mwyn iddynt hwy gael byw.

Y mae, er hyny, yn gysurlawn i feddwl nad all y gair am ddyfod Crist Iesu i'r byd i gadw pechaduriaid ddim marw—fod ei wirionedd yn dyfod yn fwy-fwy eglur o hyd, fod pob ordinhad grefyddol, a holl droion rhagluniaeth, a holl fuddugoliaethau efengyl yn cryfhau ei wirionedd. Fod nerth y tystiolaethau o'i du yn chwyddo fwy-fwy, fel y mae llif amser yn treiglo yn mlaen: ac na bydd dim anffyddiaeth yn ei gylch yn nydd mawr y farn, nac yn yr un o'r ddwy wlad yn y byd a ddaw. Bydd anobaith y colledigion a chaniadau y gwaredigion yn profi am byth fod Crist Iesu wedi dyfod i'r byd i gadw pechaduriaid.

GWERTHU YR ENEDIGAETH-FRAINT.

"Gan edrych yn ddyfal * * * * Na bo un puteiniwr neu halogedig, megys Esau, yr hwn am un saig o fwyd a werthodd ei enedigaeth fraint. Canys chwi a wyddoch ddarfod wedi hyny hefyd ei wrthod ef, pan oedd efe yn ewyllysio etifeddu y fendith; oblegyd ni chafodd efe le i edifeirwch, er iddo trwy ddagrau ei thaergeisio hi."—Heb. 12. 16, 17.

Yr oedd Esau yn fab i Isaac a Rebecca, yn ŵyr i Abraham a Sarah, ac yn frawd i Jacob. Bu ei rieni ugain mlynedd heb

blant. Rhoddwyd plant iddynt mewn atebiad i weddi. Pan feichiogodd Rebecca, ymwthiodd y plant â'u gilydd yn ei chroth hi. Achosodd hyny iddi bryder ac ofnau, ac aeth yn union i ymofyn â'r Arglwydd. Amlygodd yr Arglwydd iddi, drwy ei Oracl, fod dwy genedl yn ei bru, ac y byddai y naill bobl yn gryfach na'r llall, ac mai yr hynaf a wasanaethai yr ieuangaf: ac yn ol y broffwydoliaeth, daeth Rebecca i fod yn fam i ddau fath bobl. Ganwyd iddi efeilliaid, dau fachgen gobeithiol, a'r llanciau a gynyddasant yn gyflym. Yr oedd Jacob, yr ieuangaf, yn wr "dysyml," yn ddyn dystaw, difalch, diaddurn, dirodres, a dirwysg: yn hoffi cyfaneddu mewn pebyll, heb yspryd ganddo i wario ei amser gwerthfawr i wagrodiana oddeutu heb unrhyw neges, neu i ymyryd â gofalon ei gymydogion; ond yr oedd yn hoffi "pabellu" gartref. Yr oedd yn hoffi codi ei babell-fugail fechan, mewn lle sych, iach, cysgodol, os gallai allan o gyrhaedd tes haul y dydd, ac awel oer y nos, ac yr oedd yn hoffi aros ynddi i fyfyrio a gweddio, tra y byddai y praidd o'i ddeutu yn pori, neu yn gorphwys. Yr oedd yn hoffi pabell y gymdeithas deuluaidd, i glywed ymddiddanion, a chyngorion, a gweddiau ei rieni. Yr oedd yn hoffi y babell fechan oedd ganddo o olwg pawb, yn nghanol y llwyni, at ei weddi ddirgel. Ac yr oedd yn hoffi y babell fwy lle y byddai ei rieni a'u teulu a'u cymydogion yn cyfarfod i addoli yn gymdeithasol.

Yr oedd ei frawd, Esau, yr hynaf, yn un o yspryd gwahanol, yn un gwylltach ei feddwl a'i edrychiad. Yr oedd yn hoff iawn o rodiana a marchogaeth oddeutu, a daeth i fod yn heliwr cryf a bywiog. Yr oedd yn un craffus i adnabod llwybrau ei helwriaeth, ac yn un cyfrwys i osod ei faglau, ac i ledu ei rwydau, a chyflym i anelu ei saeth, er dal ei helwriaeth. Yr oedd ganddo chwaeth hefyd am goginio ei helwriaeth, a byddai yn hoff iawn o wledd fras ddanteithiol ar ol ei ludded wrth hela. Yr oedd yn llawer gwell ganddo ddifyrwch y maes, na gwasanaeth a myfyrdodau y babell.

Crybwyllir yn ein testyn am un o brif gyfeiliornadau, neu

bechodau ei oes, sef ei waith yn gwerthu ei enedigaeth-fraint, neu ei hawliau fel cyntaf-anedig y teulu i fod yn offeiriad ac yn broffwyd ac yn frenin yn y teulu. Ceir yr hanes yn niwedd y bumed benod ar hugain yn Genesis, yn y geiriau canlynol:

"A Jacob a ferwodd gawl: yna Esau a ddaeth o'r maes, ac efe yn ddiffygiol. A dywedodd Esau wrth Jacob, Gâd i mi yfed, atolwg, o'r cawl coch yma; o herwydd diffygiol wyf fi: am hyny y galwyd ei enw ef Edom. A dywedodd Jacob, Gwerth di heddyw i mi dy enedigaeth-fraint. A dywedodd Esau, Wele fi yn myned i farw, a pha les a wna yr enedigaeth-fraint hon i mi! A dywedodd Jacob, Twng i mi heddyw. Ac efe a dyngodd iddo; ac efe a werthodd ei enedigaeth-fraint i Jacob. A Jacob a roddes i Esau fara a chawl ffacbys; ac efe a fwytaodd, ac a yfodd, ac a gododd, ac a aeth ymaith: felly y diystyrodd Esau ei enedigaeth-fraint."

Yr oedd wedi bod allan yn hela, a dichon wedi bod y tro hwnw yn aflwyddianus. Daeth adref yn lluddedig a newynog, ac yn ei flys a'i frys, a'i anffyddiaeth, a'i ddiystyrwch cellweirus o bethau crefydd, gwnaeth y cytundeb ynfyd a fu yn warth ac yn golled ac yn ofid iddo dros ei holl oes. Gwerthodd y fraint uchaf ar a feddai, y fraint fwyaf ag a allasai byth gael, a hyny am un saig o fwyd, gan ddibrisio ei fraint ar air yn gystal ag mewn gweithred, a seliodd ei air a'i weithred drwy lŵ, fel nad allai alw yn ol ei gytundeb rhyfygus. Yr oedd ei galon yn ddiystyr o'i freintiau crefyddol fel cyntaf-anedig y teulu er ys hir amser, ac yr oedd wedi hir arfer eu hesgeuluso yn amserau addoliad y teulu. Arwydda Paul ei fod yn hoff o gyfeillachau "halogedig," a'i fod yn dilyn gloddest ac anlladrwydd: ac yr oedd yn anog ei frodyr credinol yr Hebreaid i "edrych yn ddyfal" rhag bod yn eu mysg yr un "puteiniwr neu halogedig megys Esau," yn llygru ac yn gwaradwyddo eu cymdeithas. Sylwn oddiwrth ei gyngor yn

I. Fod dynion eto mewn profedigaethau mynych i ddiystyru breintiau crefydd, ac i werthu ei bendithion gwerthfawr am fwynderau siomedig a darfodedig pechod. Gellir profi hyny yn

1. Oddiwrth y darluniadau ysprydoledig sydd genym o lygredd a thywyllwch a rhyfyg calon dyn. Y mae yr un anian yn nghalon pob dyn wrth natur ag oedd yn nghalon Esau. Y mae yn well ganddi edrych ar y pethau a welir nag ar y pethau ni welir. Y mae yn hoffach o roddi ei bryd ar ddifyrwch munud awr, nag ar gysuron diball a diddarfod duwioldeb. Y Y mae yn well ganddi roddi ei serch ar bethau'r ddaear nag ar bethau'r nefoedd, ar bethau siomedig a diflanedig y bywyd hwn nag ar fendithion drudfawr bywyd tragywyddol.

2. Oddiwrth y profedigaethau sy'n cylchynu y galon ar bob llaw yn y byd drwg presenol. Y mae angylion syrthiedig yn llawn dichell, ac yn myned o amgylch yn barhaus, gan arfer eu holl gyfrwysdra i demtio, a hudo, a thwyllo dynion i werthu breintiau crefydd am gau-fwynderau pechod. Y mae y byd yn ymwthio yn mlaen yn barhaus rhwng y galon a phethau crefydd, gan wisgo gwên deg, a dywedyd geiriau teg, gan ddangos ei deganau, a'i flodau, a'i seigiau, a'i "drysorau," a'i ddifyrwch, er cadw serchiadau y galon oddiwrth bethau'r nefoedd. Ac y mae cymdeithion cellweirus ac annuwiol wrth gefnu a'r freintiau yr efengyl a'u gwerthu a'u gwrthod, yn arfer eu doniau a'u dylanwad er denu eraill i ddilyn eu ffordd a'u cyfeillach.

3, Oddiwrth hanes ein cyd-ddynion drwy yr holl oesau ydynt wedi myned heibio. Edrychwn i hanes y genedl a fynom, a'r genedlaeth a fynom, cawn fod pawb o bod oed a sefyllfa, wedi cefnu ar Dduw, ac wedi gwrthod cysuron crefydd, a dewis mwynderau daear yn eu lle—neu mewn geiriau eraill, yr oeddynt yn gwerthu eu genedigaeth-fraint am seigiau gwael y byd. Felly y gwnaeth y cenedlaethau cyn amser Noah, ac felly y gwnaeth ei hiliogaeth, er gwybod yr holl hanes am yr arch a'r diluw. Felly y gwnaeth cyd-oeswyr a hiliogaeth Abraham er eu holl freintiau. Felly y gwnaeth deiliaid goruchwyliaeth Moses hyd yn nod yn nghanol rhyfeddodau ei gwaredigaeth o gaethiwed yr Aipht, ac felly y gwnaeth llwythau Israel lawer tro ar ôl hyny, hyd yn nod yn amserau breintiau

mwyaf eu llywodraethwyr goreu. Nis gallwn feddwl am u- rhyw ddosbarth o bobl y byd, mewn unrhyw oes na gwlad, ddarfu iddynt lawer tro werthu eu genedigaeth-fraint; cafodd rhai o honynt le i edifeirwch, a ffordd gyfreithlaw dori y cytundeb â phechod, a galw y fargen ynfyd yn ol, gwrthod hudoliaethau daear, a dewis breintiau duwioldeb eu lle.

4. Profir yr un gwirionedd galarus oddiwrth sefyllfa br- enol preswylwyr y byd. Y mae y mwyafrif o lawer yn gwert- eu genedigaeth-fraint; hyny ydyw, y maent yn diystyru ac gwrthod, yn gwadu ac yn gwerthu cysuron crefydd am rw- a golud, a mawredd a mwynder y byd. Felly pan feddyli- am dwyll a gwendid y galon, ac am brofedigaethau y byd, am hanes yr hen oesau, ac am sefyllfa bresenol dynolryw, g- wn ar unwaith ein bod ninau, fel eraill, mewn perygl o syr- i'r amryfusedd mawr o werthu golud a gorfoledd crefydd deganau a seigiau y byd. Os ceir ni i adnabod ein pery- bydd hyny yn gymelliad i ni i wylio, er gochelyd ein profedig- aethau.

II. Crybwyllwn rai o nodweddau y bobl ydynt yn gwert- eu genedigaeth-fraint, ac y mae o bwys i ni chwilio ein hun- rhag fod rhai o'r nodweddau hyny yn perthynu i ni.

1. Y mae y rhai sydd yn diystyru addysg, ac yn esgeulu- moddion addysg, yn gwerthu eu genedigaeth-fraint. Y mae yr Arglwydd wedi trefnu amrywiaeth o foddion addysg, wedi dwyn y moddion hyny i'n cyrhaedd. Y mae y Bei- genym yn ein hiaith ac yn ein haneddau, yr ydym wedi ca- ein dysgu i'w ddarllen, ac y mae yn hawdd i ni gael cyflea- derau i hyny. Y mae moddion addysg grefyddol bron y- mhob teulu: dichon y bydd yno rybuddion, a gweddiau, dagrau rhieni duwiol, neu gyngorion ac addysg brawd neu chwaer neu ryw forwynig grefyddol, ac y bydd yno gân gweddi o gylch allor y teulu. Y mae yn mhob ardal bron weinidogaeth gyhoeddus yr efengyl yn darlunio trysorau cre- ydd ac yn eu cymell i'r enaid. Y mae breintiau dosbarth y

Ysgol!Sul] yn ein cyrhaedd. Y mae cyfeillachau profiad a phenderfyniad y saint yn ein cyrhaedd. Y mae cymundeb y swper sanctaidd, neu gymdeithas dyoddefiadau y Gwaredwr, yn ein cyrhaedd. Y mae ymddiddanion adeiladol y cydymaith myfyrgar ar y ffordd yn ein cyrhaedd. Y mae mil o lyfrau ar byncian crefyddol yn ein cyrhaedd: ac os ydym ni yn esgeuluso y moddion addysg hyn, y mae pob lle i ofni ein bod yn diystyru cyngorion doethineb a chariad, ac yn gwerthu ein genedigaeth-fraint.

2. Y mae y rhai sydd yn ceisio mygu argyhoeddiadau eu cydwybod yn gwerthu eu genedigaeth-fraint. Y mae gan ddyn feddwl, meddwl anfarwol; ac nid oes neb nad ydynt weithiau, mewn rhyw amgylchiad neu gilydd, yn meddwl am eu henaid, ac am y byd dyfodol; yn meddwl am farw ac am y farn, yn meddwl am eu cyfrifoldeb i Dduw, ac am y perygl o fod dan ei lid; yn meddwl mor drwm fyddai colli gogoniant a mwynhad y nefoedd, a bod ar ol byth: ac nid oes dim modd i feddwl am y pethau hyn heb deimlo; os ydym yn porthi myfyrdodau am bethau tragywyddol, ac yn magu teimladau o sobrwydd, ac yn ceisio dyfnhau yr argraffiadau a wneir ar ein meddwl, y mae yn argoel gobeithiol am ein iachawdwriaeth; ond os ydym am wthio pethau pwysfawr byd tragywyddol o'n meddwl, os ydym am gael y galon yn iach, ac yn gyfan, ac yn llawen, os ydym am ddystewi llais cydwybod, ac am ei sïo i gysgu, yr ydym yn gwerthu ein genedigaeth-fraint, ac yn llithro yn gyflym ar ffordd colledigaeth.

3. Y mae y rhai sydd yn ymhyfrydu i ddilyn llygredigaethau halogedig pechod yn gwerthu eu genedigaeth-fraint. Pan y mae y galon yn hiraethu ac yn blysio am unrhyw ddifyrwch gwaharddedig, a phan y mae y meddwl yn chwilio am gyfleusderau, ac yn cymeryd trafferth i gynllunio mesurau i gael gafael mewn mwyniant gwaharddedig, a phan y mae yr enaid yn fywiog a llawen wrth ddilyn pethau llygredig, gellir bod yn benderfynol fod yr enaid hwnw yn gwerthu ei enedigaeth-fraint. Dyma'r prif nodau sydd genym er adnabod y cyfryw

—y maent yn gwrthod addysg—yn mygu argyhoeddiadau eu cydwybod—ac yn ymhyfrydu mewn pechod.

III. Fod y fath ymddygiad yn un ynfyd ac andwyol—y mae'r fath gytundeb yn un ynfyd.

1. Oblegyd yr ydys yn newid y pethau gwerthfawrocaf am y pethau gwaelaf. Yr oedd gwerthiad yn cael ei wneud gan Esau. Yr oedd ef yn rhydd-weithredydd. Yr oedd ganddo eiddo yn ei feddiant, eiddo o werth anmhrisiadwy. Yr oedd yn hollol ddiystyr o werth yr eiddo oedd ganddo. Yr oedd ganddo ryddid i'w werthu, ac ewyllys i'w werthu. Mae'n debyg ei fod wedi meddwl a son am ei werthu lawer gwaith. Daliwyd ef gan brofedigaeth fechan. Daeth adref o'i helwriaeth yn flinedig, ac yn flysig am fwyd. Yr oedd gan ei frawd gawl coch blasus yn barod wedi ei goginio, cawl mae'n debyg o lysiau, a dichon fod ynddo ychydig o gig tyner, cig myn neu oen, neu faharan brâs, neu ŷch tew, neu gig cywion adar, ac wedi ei gyd-dymheru i foddio yr archwaeth, eithr nid oedd ond un saig o gawl coch yn y diwedd; ond gwerthodd Esau, yn ei flys gwyllt, ei enedigaeth-fraint am yr un saig hono, gwerthodd ei ditl i'r offeiriadaeth a'r freniniaeth deulnaidd am yr un saig hono. Yr oedd arno eisiau saig arall dichon cyn nos, o leiaf yr oedd arno eisiau saig arall bore dranoeth; ond nid oedd ganddo yr un enedigaeth-fraint i'w rhoddi am unrhyw saig arall. Y mae y gydmariaeth o werthiad ynfyd, fel gwerthiad Esau, yn cael ei chymwyso at ymddygiad pechadur yn gwerthu ei freintiau crefyddol am fwynderau darfodedig pechod, ac y mae y gydmariaeth yn un hynod o briodol. Y mae dyn yn rhydd-weithredydd. Y mae ganddo freintiau o'r gwerth mwyaf yn ei feddiant, ac y mae wedi cael ei osod mewn sefyllfa dda i'w defnyddio er dyfod yn etifedd breintiau gogoneddus y nefoedd; ond y mae yn gwerthu ei ditl i'r cyfan, a'r gobaith am y cyfan, am saig o ryw gawl neu gilydd i borthi ei flŷs; mewn gair, y mae o'i wir fodd, yn ei anystyriaeth, er pob cyngor a phob rhybudd, yn nghanol goleuni dydd tawel yr efengyl, yn gwerthu iachawdwriaeth ei enaid am gau-ddifyr-

wch munud awr, y mae yn gwerthu ei ditl i'r nef am sorod y llawr, y mae yn gwerthu tragywyddol bwys gogoniant am wagedd darfodedig pechod : a thrwy hyny y mae yn colli pob gwir fwynhad o'r bywyd sydd yr awr hon, ac y mae yn dibrisio ac yn gwrthod ei obaith am fywyd o wynfyd diddarfod.

2. Bydd yr enaid a wertha ei enedigaeth-fraint yn sicr o ddyfod i ddeall ei ynfydrwydd, ac o deimlo ei golled. Y mae dyn weithiau gyda gofalon a galwedigaethau amser yn gwneud dewisiad ynfyd, ac yn cael colled oblegyd hyny ; ond dichon nad yw yn cael cyfle i ddirnad llawn gylch ei gamgymeriad, ac felly nid yw yn teimlo cymaint am ei golled. Yr oedd cyfle ganddo i gael cyfran mewn un o ddau waith : dewisodd un o honynt, a rhoddodd ei arian yno, ond ni chafodd ddim oddiwrthynt, oblegyd trodd y gwaith yn fethiant : pe buasai yn eu trysori yn y fan arall, buasai yn cael taliadau uchel a rheolaidd ; oblegyd trodd y gwaith hwnw allan yn bur llwyddianus ; gwnaeth ef ddewisiad annoeth ac annedwydd, ond ni ddeallodd byth faint ei golled, ac o ganlyniad, ni theimlodd gymaint o'i phlegyd. Yr oedd dwy alwedigaeth yn agored o flaen dyn, dewisodd yntau un o honynt, heb fawr o ragfeddwl, trodd hono allan yn siomedigaeth ; pe buasai yn dewis y llall, buasai yn profi yn un enillfawr iddo ; ond ni ddeallodd erioed faint ei golled, ac nid oedd felly yn gofidio cymaint oblegyd ei golled. Yr oedd dau faes yn cael eu cynyg i ddyn ar unwaith ; gwerthodd yntau yr hyn oedd ganddo, a phrynodd un o honynt, heb holi ond ychydig yn ei gylch : trodd hwnw allan iddo yn un pur anffrwythlawn, pe buasai yn prynu y llall pan oedd yn cael cynyg arno, buasai yn dyfod yn gyfoethog iawn, oblegyd yr oedd yn llawn o drysorau ; ond ni ddeallodd byth faint ei golled, ac felly nid oedd yn teimlo cymaint o siomedigaeth. Yr oedd dyn yn cael cynyg ar ddau gartref, dewisodd un o honynt; erbyn cyflogi yno, nid oedd yno ond annhrefn a thlodi, a gwarth, a gofid ; tra yr oedd yn y llall bob llawnder a phob cysur ; ond ni wybu y dyn y rhagoriaeth, ac felly ni ddeallodd ei golled, ac ni chafodd siomedigaeth le i'w ofidio.

Ond daw pob un a wertho ei enedigaeth-fraint i ddeall ei ynfydrwydd, a daw hefyd i deimlo ei golled. Daw i ddeall ei fod wedi dewis cibau gwaelaf y byd yn lle gwleddoedd llawion tŷ Dduw, ei fod wedi dewis teganau llygredig yn lle coronau anfarwoldeb. Daw i ddeall ei fod wedi dewis ffordd galed y troseddwr yn lle ffyrdd hyfryd doethineb, ei fod wedi dewis gwasanaeth gwarthus y diafol yn nheyrnas y tywyllwch yn lle gwasanaeth anrhydeddus purdeb a goleuni yn nheyrnas anwyl Fab Duw. Y mae yn sicr o ddyfod ryw dro i ddeall ei ynfydrwydd, pan y bydd dichon mewn gwasgfa ar wely cystudd, pan yn rhodio ei hunan ar hyd y glyn, pan yn taro ei draed wrth y mynyddoedd tywyll, pan yn suddo yn y llif, heb neb i ddal ei ben yn uwch na'r dòn; daw i ddeall ei fod wedi dewis bythol golledigaeth yn lle gogoniant a gorfoledd y nefoedd.

3. Bydd yr enaid yn sicr o gofio byth am ei ynfydrwydd, ac o deimlo byth am ei golled. Byddai yn dda ganddo, ac yn dda iddo, pe byddai ei ddeall yn pallu, fel nad allai ddirnad natur, na chanlyniadau ei gamgymeriad; ond pery galluoedd ei feddwl mewn nerth diddarfod. Byddai yn dda ganddo, ac yn dda iddo, i'w gôf ballu, fel yr anghofiai ei ynfydrwydd, ond deil ei gôf i gryfhau am dragywyddoldeb. Byddai yn dda ganddo, ac yn dda iddo, i'w gydwybod huno hûn dragywyddol, ond nid all ddystewi ei chwynfanau yn y byd a ddaw; ni all ei sïo byth i gysgu, ar ol iddi ddeffro yn nghanol dychrynfeydd y dydd diweddaf. Cofia byth bythoedd am ei wallgofrwydd. Teimla byth bythoedd oblegyd ei golled. Bydd ei gydwybod yn tystio wrtho yn fwy-fwy torcalonus o hyd—"Bu genyt enedigaeth-fraint o werth anmhrisiadwy, ond yr wyt wedi ei gwerthu, ac ni chei byth gyfle i alw y fargen yn ol. Bu llaw tosturi yn estynedig atat, ar hyd y dydd, ganoedd o weithiau, a bu llais cariad yn cynyg i ti holl wleddoedd trugaredd; ond diystyraist bob cynyg, a dewisaist seigiau gwaelaf gwenwynig pechod yn lle arlwyadau gras y nefoedd; ac ni chei gynyg byth mwy ar gymaint a defnyn o drugaredd.

Gwrthodaist iachawdwriaeth rad, dirion, gyflawn, ac yn awr y mae dy bla wedi myned yn anaele. Bu trysorau anchwiliadwy.gras yn dy gyrhaedd ac yn dy ymyl, yn cael eu dangos i ti, ac yn cael eu cynyg i ti, ond cefnaist arnynt; ac yr wyt yn awr yr ochr aswy i'r agenddor—agenddor ag sydd wedi cael ei sicrhau gan gyfiawnder—agenddor na cheir byth dramwyfa drosti, a rhaid i ti suddo îs is mewn tlodi diddiwedd." Bydd danodion diddiwedd cydwybod euog yn ngwlad colledigaeth yn alaethus ofnadwy. Nid oes modd i ni yn awr ddarlunio na dirnad ing ei gwasgfeuon. Bydd yn adgofio ac yn adgoffa cyngorion a gweddiau a dagrau rhieni duwiol. Bydd yn adgoffa yr hen benillion fuwyd yn ganu o gylch yr allor deuluaidd. Bydd yn adgoffa am daerineb ac eglurder gweinidogaeth y cymmod o areithle yr hen addoldy, ac am destynau a theimladau a golygfeydd dydd y gymanfa. Bydd yn adgoffa am gyngorion caredig o wely angau hen gyfeillion. Bydd yn adgoffa am yr addunedu a wnaed yn y fynwent wrth guddio perthynasau anwyl yn y bedd. Bydd yn adgoffa yr olwg ar fwrdd y cymundeb, ac am y gweinidog yn rhoddi deheulaw cymdeithas i gyfeillion ieuainc pan yn dewis ochr y nefoedd yn lle mwyniant pechod. Bydd yn adgoffa am edrychiad y gweinidog pan yn tori y bara a phan yn estyn y cwpan, a phan yn dywedyd dros Iesu, "Gwnewch hyn er coffa am danaf." Bydd yn adgoffa am holl ymrysoniadau yr Ysbryd, ond bydd yn rhy ddiweddar i'r adgofion fod o ddim lleshad i'r enaid. A bydd cymdeithion colledig yn ail adrodd danodion cydwybod euog, ac yn cyhoeddi uwch uwch o hyd eu bod oll yn wir. Ac os meiddir codi'r olwg i edrych dros yr agenddor fawr i fyny tua thrigfanau bro y goleuni, gwelir yno saint ac angylion yn eu gwyn yn gwledda o gylch y bwrdd mawr llawn yn nhŷ eu Tad, a dichon yr adnabyddir yno yn eu mysg rai o geraint ac o hen gyfeillion amser breintiau y ddaear, ac os codir llef atynt i apelio am ryw ymwared, yr ateb fydd, "Coffa i ti ddewis a derbyn dy wynfyd yn dy fywyd, ac i ti wrthod holl gynygion yr efengyl." A bydd y Tad ar ei orsedd yn cy-

hoeddi—"Yn gymaint ag i mi eich gwahodd ac i chwithau wrthod, i mi estyn fy llaw a neb heb ystyried ; ond diystyrasoch fy holl gyngor i, ac ni fynech ddim o'm cerydd ; minau hefyd a chwarddaf yn eich dialedd chwi, mi a wawdiaf pan syrthio arnoch yr hyn yr ydych yn ei ofni, pan ddel arnoch y hyn yr ydych yn ei ofni megys dystryw, ac y del eich dialedd arnoch megys corwynt, a dyfod arnoch wasgfa a chaledi ; yna y galwant arnaf, ond ni wrandawaf ; yn fore y'm ceisiant, ond ni'm cânt ; canys câs fu ganddynt wybodaeth, ac ofn yr Arglwydd ni ddewisasant, ni chymerent ddim o'm cyngor i, dirmygasant fy holl gerydd. Am hyny, hwy a gânt fwyta ffrwyth eu ffordd eu hunain, a'u llenwi â'u cyngorion eu hunain." A bydd yr Iesu a groeshoeliwyd, yr hwn sydd yn nghanol yr orseddfainc, yr hwn a ddaeth yn dlawd er cyfoethogi pechaduriaid, a'r hwn a roddes ei fywyd yn aberth dros yr euog, a'r hwn o'i anfeidrol haelioni a wnaeth y "swper mawr" ar ei gyfer, yn cyhoeddi dros yr holl nefoedd—"Yr wyf yn dywedyd i chwi, Na chaiff yr un o'r rhai a ddiystyrasant fy ngwahoddiadau brofi o'm swper i. Bu fy mhen yn wlyb gan ddefnynau y nos, wrth ymbil am iddynt agor i mi : ond ni fynent fy nerbyn, ac ni agoraf byth mwyach, unrhyw ddrws o ymwared iddynt : cauer hwynt allan, a gyrer hwynt ymaith gyda gweithredwyr anwiredd." Bydd pob peth yn y diwedd yn ychwanegu poenau gwerthwyr eu genedigaeth-fraint ; yr oll a welant, ac a glywant, yr oll a gofiant ac a ddisgwyliant, eu holl adgofion a'u holl ragolygon, yr olwg ar eu cydgolledigion anfarwol yn eu hanobaith, yr olwg a gânt ar gymanfa y saint a'r angylion sanctaidd, ac yn enwedig ar yr Oen yr hwn a laddwyd er mwyn iddynt hwy cael cynygiad o fywyd.

CYMHWYSIAD.

Yr amcan o bob adroddiad fel hwn yn y weinidogaeth, ac yn mhob cyfeillach grefyddol, ydyw ein cynhyrfu ni i fwy o wyliadwriaeth rhag gwerthu ein genedigaeth-fraint. Y mae lle i ofni fod llaweroedd sydd yma heddyw wedi ei gwerthu

:achefn a thrachefn, a hyny am seigiau a sothach gwaelaf y laear. Y mae yn drugaredd anfeidrol nad ydyw Duw ddim :o wedi derbyn a chadarnhau y fargen, ac nad yw angau lim wedi gosod sêl tragywyddoldeb wrthi. Y mae ffordd rdd gyfreithlawn yn awr i'w galw yn ol. Y mae lle i edi- irwch. Y mae modd i ni gael y fendith, ond i ni drwy dagrau ei thaer-geisio hi. Gellir tori y cyfammod ag uffern, gorchfygu hudoliaethau y byd ; ac y mae Duw yn cynyg hoddi i ni, drwy gyfammod tragywyddol, fendithion anmhris- ıdwy ei iachawdwriaeth, a llawenydd anrhaethadwy y nef- edd. Yr wyf yn cael y fraint heddyw o anerch llawer o blant hieni crefyddol. Gwerthfawrogwch eich "genedigaeth-fraint." lochelwch er dim ei gwerthu am unrhyw fwyniant daearol. lwnewch yn fawr o funudau gwerthfawr yr addoliad teulu- idd. Gochelwch rwystro gweddiau eich rhieni. Cynorthwy- rch yn siriol eu caniadau. Cymdeithaswch â'u dagrau. Rhoddwch eich llaw a'ch calon i'r Arglwydd. Ymwthiwch i ;ymundeb ei eglwys. Ymegniwch o blaid ei achos gogon- ddus, a gafaelwch am eich bywyd yn y fendith a'ch cyfoeth- ıga byth.

"MESUR OEDRAN CYFLAWNDER CRIST"

("Eithr efe a ddyrchafodd, beth yw ond darfod iddo hef[y]gyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear? Yr hwn a ddisgyn[odd] yr hwn hefyd a esgynodd goruwch yr holl nefoedd, fel y cyf[lawnai] bob peth.) Ac efe a roddes rai yn apostolion, a rhai yn br[offwydi] a rhai yn efengylwyr, a rhai yn fugeiliaid ac yn athrawon; [i ber]ffeithio y saint, i waith y weinidogaeth, i adeilad corff Crist; [hyd oni] ymgyfarfyddom oll yn undeb ffydd, a gwybodaeth Mab Duw, [yn ŵr] perffaith, at fesur oedran cyflawnder Crist."—Eph. 4. 9—13.

Mae'r adnodau cynwysfawr hyn yn dysgu i ni,

I. Fod Iesu Grist, ein Harglwydd ni, wedi "esgyn go[ruwch] yr holl nefoedd."

1. Y mae "goruwch yr holl nefoedd" fel Penllyw[ydd y] bydysawd. Y mae y bydoedd oll, a phawb a phob dim [a] grewyd, dan ei lywodraeth ef. Y mae talaethau a th[al]aethau ei ymerodraeth yn aunherfynol, ac y mae eu deili[aid yn ddi]ddirif; ond y mae ei deyrnasiad ef dros y cyfan oll, ac y [mae] awdurdod ei deyrnwialen ef yn cyrhaedd pawb, yn mhob [man].

2. Y mae "goruwch yr holl nefoedd" o ran urddas ei [gogon]iant a'i harddwch, gogoniant a harddwch rhyfeddol ei B[erson] fel Immanuel, gogoniant dysglaer tanbeidiol gorseddfainc ei lŷs, gogoniant a harddwch ei goronau lawer, a'r wisg fr[enhin]ol sydd am dano, a'r enw sydd ar ei wisg, a'r agoriadau wrth ei wregys, gogoniant a harddwch ei ddull yn gwein[yddu] ei swyddau cyfryngol, a'r gogoniant y mae yn derbyn [oddi] wrth fawl ac addoliad pur a dedwydd y myrddiynau dig[ri]fyddloniaid sy'n cylchynu ei orseddfainc.

3. Y mae "goruwch yr holl nefoedd" fel prif weinidog—*prime minister*—yr holl ymerodraeth fawr. Y mae amg[ylch]iadau pob Talaeth o honi yn berffaith hysbys iddo, ac y [mae] eu hachosion oll yn cael eu trefnu ganddo. Y mae acho[sion] uchel y llŷs nefol gartref, ac achosion pwysfawr a dyrs[o]

daear ryfedd ni, ac achosion y bydoedd oll, agosaf a phellaf, ac achosion carchar ei elynion dan ei oruwchreolaeth ef.

4. Y mae "goruwch yr holl nefoedd" fel prif ranwr trysorau gras. Y mae mewn rhai llysoedd cyfoethog a galluog *Lord High Almoner* i ranu yr elusenau, a'r gwobrau, a'r trysorau; ac y mae yn swydd o urddas ac anrhydedd mawr. Iesu, yr hwn a ddisgynodd i barthau isaf y ddaear, ydyw *Lord High Almoner* y nefoedd. Y mae ganddo dan ei ofal oludoedd anchwiliadwy o ras a gogoniant. Y mae agoriadau yr holl drysorau wrth ei wregys ef. Y mae wedi derbyn rhoddion i ddynion, ïe, i'r rhai cyndyn hefyd; ac y mae awdurdod ganddo i ranu yn ol ei ewyllys da. Ni bydd byth ball na thrai ar ei drysorau. Y mae yn hoffi rhanu, a rhanu yn hael, i bob truan a ddaw at ei borth i geisio ganddo, ac y mae holl lŷs y nefoedd yn llawen wrth eu bodd pan y mae yn cyfoethogi trueiniaid.

5. Y mae goruwch yr holl nefoedd fel prif Faeslywydd yr holl fyddinoedd. Y mae lluoedd dirif yn perthynu i'r ymerodraeth, oll yn alwedig ac etholedig a ffyddlawn, ac y maent oll dan ei lywyddiaeth ef. Efe yw y "Commander in chief," ac y mae bob amser yn blaenori ei fyddin ar faes y frwydr, a gwneir ei filwyr oll yn fwy na choncwerwyr trwy nerth a doethineb a medr eu blaenor.

6. Y mae goruwch yr holl nefoedd fel Deddfwr Seion, neu fel Pen ei eglwys. Yn ol ei air a'i ordinhadau ef y mae ei eglwys i gyflawni pob peth, i drefnu ei holl achosion, ac i weinyddu ei holl ddisgyblaeth. O'i gyflawnder ef y mae i dderbyn ei holl gynaliaeth. Ar ei etifeddiaeth ef y mae yn gobeithio byw yn oes oesoedd, a'i foliant ef sydd i fod yn ei genau yn wastad.

II. Fod ei dderchafiad uchel wedi ei sylfaenu ar ei ddisgyniad blaenorol. "Efe a dderchafodd, beth yw ond darfod iddo ddisgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear?" Ystyr y gofyniad ydyw, ei fod wedi disgyn er cael ffordd rydd newydd i'w

dderchafiad. Yr hwn a ddisgynodd i barthau isaf y ddaear yw yr hwn hefyd a esgynodd goruwch yr holl nefoedd.

1. Yr oedd yn bodoli fel person dwyfol cyn ei ddisgyniad. Ni buasai synwyr yn yr ymadrodd am dano yn disgyn, oni b- asai ei fod yn hanfodi cyn disgyn, a bod ei feddwl ar neges ei ddisgyniad. Yr oedd yn preswylio fry cyn disgyn i babell y ddaear; ac yr oedd holl fryd ei galon gariadlawn, er t- gywyddoldeb, ar genadaeth bwysfawr arfaethedig ei rad d- garedd, i ddyfod i'n byd ni i gadw ac i godi plant dynion.

2. Dywedir iddo ddisgyn i "barthau isaf y ddaear." B- asai yn ddisgyniad mawr iddo ddyfod i eistedd ar orsedd- Dafydd ei dad, neu i wisgo breninwisg a choron Solomon, i lenwi cylch breninol Josiah fel diwygiwr; buasai yn ddisg- iad mawr iddo ddyfod i wisgo mitr Aaron, ac i weini yr a- offeiriadaeth yn lle Caiaphas; ond disgynodd i barthau isaf y ddaear, i fru Mair, i breseb yr anifail yn Bethlehem, i fod y "fab y saer" o Nazareth, i oddef newyn yn y diffeithwch, eistedd yn lluddedig ar ffynon Jacob, i fod heb le i roddi ben i lawr, i ing a chwys ei wasgfa yn Gethsemane, i wart- phoen y cernodiau a'r poeredd, a'r ffiangell, a'r goron ddrain, a'r groes, a bedd benthyg Joseph; disgynodd i ddyfnderoedd dirmyg a'r tlodi, disgynodd dan gronfa o waradwyddiadau dyoddefiadau, a disgynodd o'i fodd, yn yr adeg benodedig, mewn dull cyhoeddus, fel y cai pawb gyfle i wybod am ryfe- odau ei ddarostyngiad, ac i fyfyrio ar egwyddorion ei g- ryngdod.

3. Disgynodd felly i'r dyben i agor ac i balmantu y ffordd i'w dderchafiad fel cyfryngwr. Ceir darluniadau cryfion tan- iadol o ddyben ei ddisgyniad er cael ffordd ogoneddus i'w dderchafiad yn Esay 25. 8; Esay 53. 10—12; Hosea 13. 14; Eph. 1. 20—23; Phil. 2. 6—11; Col. 2. 14, 15; Heb. 2. 1- 10. Arwydda yr adroddiadau ardderchog hyn—Fod Iesu wedi plygu i ddyrnod angau, fel y gallai lyncu angau mewn buddugoliaeth—ei fod wedi disgyn i'r bedd er bod yn dranc y bedd—ei fod wedi rhoddi ei enaid yn aberth dros bechod

y gwelai ei hâd, ac yr estynai ddyddiau, ac y byddai i ewyllys yr Arglwydd lwyddo yn ei law, i'w enaid ymroddi i'r llafur, fel y cai weled o lafur ei enaid, a chael ei ddiwallu, iddo gael ffordd i gyfiawnhau llawer trwy ddwyn cospedigaeth eu hedd-wch hwy, ac y caiff ranu'r yspail gyda'r cedyrn, am iddo dy-wallt ei enaid i farwolaeth; iddo ddisgyn i'r bedd fel y perar-oglai y bedd, ac fel y cyfodid ef trwy ragorol fawredd nerth Duw, i eistedd ar ei ddeheulaw yn y nefolion leoedd, goruwch pob tywysogaeth ac awdurdod, a gallu ac arglwyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr hwn a ddaw. Iddo ei ddibrisio ei hun gan gymeryd arno agwedd gwas, a'i ddarostwng ei hun gan fod yn ufudd hyd angau, ïe, angau'r groes, fel y gallai ei Dad ei dra derchafu yntau, a rhoddi iddo enw yr hwn sydd goruwch pob enw, fel yn enw Iesu y plygai pob glin o'r nefolion, a'r daearolion, a'r tan-ddaearolion, ac y cyffesai pob tafod fod Iesu Grist yn Ar-glwydd, er gogoniant Duw Dad. Iddo ddileu ysgrifenlaw yr ordinhadau, yr hon oedd i'n herbyn ni, ac oedd yn ngwrthwyneb i ni, a'i chymeryd hi oddiar y ffordd, gan ei hoelio wrth y groes; gan yspeilio y tywysogaethau a'r awdurdodau, efe a'u harddangosodd hwynt ar gyhoedd, gan ymorfoleddu arnynt arni hi. Cafodd ei goroni â drain fel y cai ei goroni ac ar-rhydedd a gogoniant. Profodd farwolaeth, trwy ras Duw, dros bob dyn, fel y gallai roddi bywyd i bob dyn a gredo yn-ddo. Perffeithiwyd ef drwy ddioddefiadau, fel y gallai ddwyn meibion lawer i ogoniant.

III. Y mae ein testyn yn arwyddo fod gan yr Iesu, yr hwn a ddisgynodd i barthau isaf y ddaear, ac a esgynodd ar ol hyny goruwch yr holl nefoedd, swyddau uchel i'w gweinyddu a gwaith pwysfawr i'w gyflawni. Esgynodd "fel y cyflawnai bob peth." Pob peth o gynlluniau ei anfeidrol ddoethineb; pob peth o arfaethau ei dragywyddol gariad; pob peth o'i ymrwymiadau yn y cyngor hedd; pob peth ar a addawyd drwy broffwydi yr hen oesau; pob peth ar a rag-gysgodwyd drwy y defodau ar aberthau dan y goruchwyliaethau gynt.

Esgynodd "fel y cyflawnai bob peth." Y mae gwaith mawr ei gyfryngdod yn wahanol ganghenau. Y ganghen flaenaf ydyw gofalu am anrhydedd llywodraeth ei Dad. Canghen arall ydyw arolygu a chyfarwyddo holl symudiadau gweinidogaeth llengoedd dirif o angylion. Canghen arall ydyw trefnu ac addurno a chyfoethogi trigfanau a llwybrau a holl faesydd yr etifeddiaeth fry, fel y byddont yn gwbl barod, ac yn llawnion o bob rhyw brydferthwch a chysur, erbyn y daw ei holl deulu mawr adref. Canghen arall ydyw dyrysu a darostwng ei elynion, y rhai a wrthryfelasant yn erbyn gras ac awdurdod ei orsedd. Canghen arall ydyw sefyll yn nghanol olwynion Rhagluniaeth i reoleiddio eu holl droadau. Ond y ganghen a enwir yn arbenig yn ein testyn, ydyw adeiladu ei eglwys ar y ddaear—sef "perffeithio y saint"—a "gwaith y weinidogaeth"—ac "adeilad corff Crist." Dysgir dau beth i ni yma gyda golwg ar y ganghen fawr yma o'i waith.

1. Ei fod wedi sefydlu moddion yn y byd er adeiladu ei eglwys "Efe a roddes rai yn apostolion, a rhai yn broffwydi, a rhai yn efengylwyr, a rhai yn fugeiliaid ac yn athrawon." Y mae pedwar gair i'w ddweyd am y moddion a sefydlwyd ganddo:

Yn gyntaf, Moddion moesol ydynt, nid moddion trais na gorfodaeth. Ni ddywedir yma, Efe a roddes rai yn fagnelwyr, a rhai yn gleddyfwyr, a rhai yn fflangellwyr, a rhai yn ddienyddwyr er perffeithio y saint: nid efe a roddes rai yn freninoedd coronog, a rhai yn faes-lywyddion arfog, er adeiladu ei gorff: ond rhoddes rai yn broffwydi, a rhai yn apostolion, a rhai yn efengylwyr, a rhai yn fugeiliaid ac athrawon, yr oeddynt i athrawiaethu ac argyhoeddi, yr oeddynt i geryddu ac i hyfforddi mewn cyfiawnder, yr oeddynt i gyngori a rhybuddio, yr oeddynt i berswadio ac ymresymu, a goleuo a denu. Yr oeddynt i bregethu yr efengyl, nid i arfogi byddinoedd. Yr oeddynt i hulio bwrdd yr iachawdwriaeth, nid i gloi mewn carcharau; yr oeddynt i roddi olew yn y briwiau, a balm i glwyfau y galon, ac nid i gadwyno yn y cyffion nac i losgi yn y tân.

Yn ail, Moddion i'w dwyn yn mlaen drwy offerynoliaeth dynol oeddynt. Y mae angylion yn ysprydion gwasanaethgar, ac y maent yn caru gweithio yn eu dulliau uchel ysprydol hwy; ond gwaith i ddynion gyflawni grybwyllir yma. Nid angylion, ond dynion, sydd i argraffu y Beibl, ac i ddarllen y Beibl. Nid angylion, ond dynion, sydd i efengylu anchwiliadwy olud Crist. Nid angylion, ond dynion sydd i hulio bwrdd cymundeb y saint. Nid angylion, ond dynion sydd i fugeilio praidd Crist, ac i borthi ei ŵyn. Gallasai Iesu urddo ei angylion i bregethu ei efengyl ac i weinyddu ei hordinhadau, a buasent yn ei chyfrif yn fraint, ac yn ei theimlo yn hyfrydwch i fod yn y fath wasanaeth; ond nid felly y trefnodd, sefydlodd gyfundrefn o foddion i gael eu dwyn yn mlaen drwn offerynoliaeth dynion. Gall y rhieni a'r plant, gall y mamau, a'r gwragedd, a'r chwiorydd, gall yr aelodau ieuangaf a gwanaf yn gystal a swyddogion yr eglwys, gynorthwyo yn y "weinidogaeth" fawr o berffeithio y saint ac adeiladu corff Crist. Dynion, ac nid angylion, sydd i fod yn fugeiliaid ac athrawon. Y mae Iesu yn ei lŷs fry yn byw bob amser i weithio, ac y mae yn llenwi ei holl swyddau. Y mae y Dyddanydd, Yspryd y gras wrth ei swydd yn gweithio; ond y mae Iesu wedi trefnu maes rhydd teg i'w bobl weithio, ac y mae wedi ymddiried y gyfundrefn o foddion i'w gofal, ac y mae yn hoffi eu gweled oll yn gweithio, ac nid oes neb arall i gyflawni y gwaith a ymddiriedwyd iddynt hwy. Nid oes yr un angel all lenwi lle mam fel athrawes yn yr ystafell fagu: nac un angel all lenwi lle yr athraw yn y dosbarth, na lle y gweinidog yn yr areithfa, nac yn un man arall.

Yn drydydd. Moddion o gylch digon llydan at bod amrywiaeth doniau. Yr oedd doniau proffwydol gan rai i ragfynegi am bethau oeddynt heb gymeryd lle. Yr oedd doniau apostolaidd gan eraill er gallu tystiolaethu yr hyn a welsant â'u llygaid ac a deimlasant â'u dwylaw am Air y Bywyd. Yr oedd doniau efengylwyr gan eraill i gyhoeddi gyda grym ac eglurder a melysder yr ymadrodd am y groes a'i rhinweddau.

Yr oedd doniau bugeiliol gan eraill er porthi y praidd a'r ŵyn, ac er eu harwain i'r porfeydd llawnion gerllaw dyfroedd tawel yr iachawdwriaeth, ac er eu cadw mewn lleoedd cysgodol a di- ogel. Yr oedd doniau athrawon gan eraill er maethu eu dis- gyblion ieuainc yn addysg ac yn athrawiaeth yr Arglwydd.

Yn bedwerydd, Y mae yr holl amrywiaeth dòniau i gyd effeithio er dygiad yn mlaen yr un amcan. Yr oedd gweini- ogaeth yr apostolian yn cryfhau gweinidogaeth y proffwydi, ac yr oedd gweinidogaeth yr efengylwyr yn helaethu cylch a dylanwad gweinidogaeth yr apostolion, ac yr oedd y bugeiliaid a'r athrawon yn dyfnhau ac yn helaethu gwaith yr efengylwyr. Nid oes dim gwrthweithio yn y drefn o foddion a sefydlwyd gan Iesu. Y mae rhai yn planu ac eraill yn dyfrhau. Y mae cyngorion ac addysg y fam gartref i gryfhau athrawiaeth y gweinidog a'r athraw yn yr addoldy. Y mae y doniau oll wedi cael ei trefnu, ac y maent i gael eu cyd-dymheru er cyf- lawni yr un amcan mawr, sef perffeithio y saint, ac adeiladu corff Crist.

2. Arwyddir yma y bydd golwg hardd iawn ar y saint pan y byddant oll wedi eu perffeithio; y bydd yr eglwys, neu gorff Crist, yn anrhaethol ogoneddus, pan wedi ei hadeiladu. Gan fod Iesu wedi disgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear, a wedi esgyn ar ol hyny goruwch yr holl nefoedd, a chan ei fod wedi sefydlu trefn o foddion mor ogoneddus yn y byd er adeil- adu ei eglwys; dygir y gwaith i ben yn y modd perffeithiaf; ac y mae y darluniad a geir yma o hyny yn nodedig o gryf a o gynwysfawr: "Hyd oni ymgyfarfyddom oll yn undeb ffydd a gwybodaeth Mab Duw, yn wr perffaith, at fesur oedran cyf- lawnder Crist. Y mae pob gair yn gyfoethog o ystyr, ac o ystyr mwyaf dyddanol. Hyfryd meddwl am gyd-"ymgyfar- fod," ar ol bod ar wasgar drwy'r holl wledydd a thros yr h- oesau. Y mae lle, ac amser, a dull, a holl amgylchiadau y cyfarfod wedi eu trefnu a'u penderfynu. Hyfryd meddwl a gyfarfod oll, bydd yr holl saint o ddyddiau Adda ac Abel hyd ddyddiau Abel bach ieuangaf diwedd amser, yn y cyfarfod

mawr dedwydd hwnw. Y mae llawenydd mawr mewn ambell deulu ar y ddaear pan y bydd yr holl aelodau wedi gallu cyfarfod o gylch yr un bwrdd yn nhŷ eu tad. Hyfryd meddwl am gyfarfod oll "mewn undeb," undeb ffydd a phroffes, undeb cred a theimlad. Ni bydd dim croes-gredoau, na defodau sectol, nac yspryd plaid yn nghyfarfod mawr y nef; byddant oll yno yr un ffydd, yr un gân, yr un brofiad, yr un lawenydd, a'r un obeithion. Cyfarfyddant yno yn undeb ffydd a "gwybodaeth Mab Duw." Bydd "gwybodaeth" y saint yno yn fawr iawn, yn enwedig yn y canghenau perthynol i gyfryngdod "Mab Duw." Byddant yn deall deddfau anian yn dda, ac yn gwybod hanes troion Rhagluniaeth yn dda; ond eu pwnc mawr fydd "gwybodaeth Mab Duw." Y prynedigaeth sydd yn Nghrist Iesu. Yr athrawiaeth am ei ymgnawdoliad, a'i weinidogaeth, a'i Iawn, a rhinweddau ei waed, a grym ei adgyfodiad, a gras ei eiriolaeth, ac urddas ei swyddau cyfryngol, a gogoniant ei ail-ddyfodiad. Cyfarfod oll mewn undeb ffydd a gwybodaeth felly "yn wr perffaith," yn berffaith rydd oddiwrth bob cyfeiliornad a phob cam-deimlad, yn berffaith rydd oddiwrth holl effeithiau llygredd, a holl brofedigaethau llygredd, wedi eu glanhau drwy ei waed ef oddiwrth bob pechod, yn eglwys heb arni na brycheuyn, na chrychni, na dim o'r cyfryw; ond yn wr perffaith "at fesur oedran cyflawnder Crist." Meddyliodd rhai cyn hyn fod cyfeiriad yn y geiriau "mesur oedran," at fesur neu faint y corff yn yr adgyfodiad; ond y mae yn debycach fod y cyfeiriad at yr eglwys oll fel "corff Crist." Bydd holl ranau a holl aelodau y corff mewn cysylltiad â'r pen, yn derbyn eu cyflawnder o'r pen, yn symud oll yn ol ewyllys y pen, yn dwyn delw eu perthynas a'r pen, yn deilwng o'r pen, ac yn ddedwydd bydd gyda'r pen. Nid oedd modd i hyd yn nod Paul ei hun ddefnyddio iaith dlysach i osod allan harddwch a gwynfyd yr eglwys pan wedi ei pherffeithio.

CYMHWYSIAD.

Crist ydyw pob peth yn iachawdwriaeth pechadur. Efe

ddisgynodd. Efe esgynodd. Efe sefydlodd weinidogaeth y moddion; efe sydd yn cynal ar y daith; efe sydd yn dyddanu yn angau; efe fydd yn arddel yn y farn, ac yn arwain i'r nefoedd.

Nid hawdd ffurfio barn gywir am yr eglwys yn awr pan y mae heb ei pherffeithio, heb ddyfod i fesur ei llawn oedran, heb gyfarfod oll yn yr un lle. Ni ddychymygodd yr un anffyddiwr erioed mor hardd fydd pan wedi cyfarfod oll yn nydd ei pherffeithiad.

Ni dderbynir neb i'r nefoedd ar ol y dydd i'r saint gyfarfod oll, a myned i mewn i lawenydd eu Harglwydd, a chyd-eistedd o gylch y bwrdd, ac i'r drws gael ei gau.

"Y GAREG O'R MYNYDD."

"Ac yn nyddiau y breninoedd hyn, y cyfyd Duw y nefoedd freniniaeth yr hon ni ddistrywir byth: a'r freniniaeth ni adewir i bobl eraill; ond hi a faluria, ac a dreulia yr holl freniniaethau hyn, a hi a saif yn dragywydd. Lle y gwelaist dori careg o'r mynydd, yr hon ni thorwyd â llaw, a malurio o honi yr haiarn, y pres, y pridd, yr arian, a'r aur; hysbysodd y Duw mawr i'r brenin beth a fydd wedi hyn: felly y breuddwyd sydd wir, a'i ddehongliad yn ffyddlawn."—Dan. 2. 44, 45.

Weithiau, dan y goruchwyliaethau gynt, byddai pethau pwysfawr yn cael eu rhagfynegi drwy freuddwydion. Cafodd Abraham, a Jacob, a Job, a Joseph, a Daniel freuddwydion oddiwrth yr Arglwydd; a byddai hyd yn nod anffyddwyr ac eilunaddolwyr, rai prydiau, yn cael breuddwydion o Ysprydoliaeth y nefoedd. Cafodd Abimelec ei rybuddio mewn breuddwyd fod Sarah yn wraig i Abraham. Cafodd pentrulliad a phen-pobydd brenin yr Aipht eu rhag-rybuddio mewn breuddwyd o'r hyn oedd yn eu haros. Cafodd Pharaoh freuddwydion

hynod am y saith mlynedd o lawnder, ac am y saith mlynedd o newyn. Cafodd gwraig Pilat freuddwyd cynhyrfus am fawredd a gogoniant cymeriad Iesu. Ond dichon mai un o'r breddwydion llawnaf a mwyaf arwydd-lunol o amserau dyfodol oedd breddwyd Nebuchodonosor yn amser Daniel. Er ei fod yn ddyn balch a chreulawn, rhag hysbysodd yr Arglwydd iddo drwy freuddwyd yr hyn oedd i fod ar ol ei ddyddiau ef. Cafodd ei freuddwyd rhyfedd yn yr ail flwyddyn o'i deyrnasiad. Trallodwyd ei yspryd o'i herwydd. Ciliodd ei gwsg oddiwrtho. Ond yn nghanol cynwrf ei deimladau, anghofiodd ei freuddwyd, ac archodd alw am y dewiniaid, a'r astronomyddion, a'r hudolion, a'r Caldeaid dysgedig i ddyfod allan o'u myfyrgelloedd i ddatguddio iddo ei freuddwyd. Daethant yn ol ei alwad, a safasant ger ei fron yn y dull mwyaf moesgar. Yr oedd tystiolaeth yn nghalon ei brenin fod ei freuddwyd yn un pwysfawr, ac yr oedd mewn cythrwbl pryderus am ei fod wedi ei anghofio. Pan geisiodd gan y doethion hysbysu iddo ei freuddwyd, llefarasant yn Syriaeg, "O frenin, bydd fyw yn dragywydd." Yr oeddynt am wenieithio iddo yn y geiriau boneddigeiddiaf. Yr oeddynt mewn dychryn yn gweled ei bod yn tywyllu arnynt; yr oeddynt am gelu eu cyfyng-gyngor hyd y medrent, a dichon mai hyny oedd eu rheswm am lefaru yn y Syriaeg. Ni fedrent mewn un modd gael gafael yn y breuddwyd, a dywedasant wrth y brenin, Adrodd dy freuddwyd i'th weision, a mynegwn y deongliad. Atebodd y brenin, mewn natur wyllt lidiog, Aeth y peth oddiwrthyf, oni fynegwch y breuddwyd i mi a'i ddeongliad, gwneir chwi yn ddrylliau, a'ch tai a osodir yn domen : ond os y breuddwyd a'i ddeongliad a ddangoswch i mi, cewch wobrau ac anrhydedd mawr o'm blaen i. Atebasant hwythau eilwaith, Dyweded y brenin y breuddwyd, ac ni a ddangoswn ei ddeongliad. Ymwylltiodd yntau yn fwy, a dywedodd, Mi wn mai oedi'r amser yr ydych, canys gwelwch fyned y peth oddiwrthyf : a dechreuodd edliw iddynt eu twyll, ac ail-fygythiodd eu dinystr. Dadleuasant hwythau nad oedd dyn ar yr holl ddaear a fedrai ddang-

os yr hyn yr oedd y brenin yn ei ofyn ; ac nad oedd yr
brenin, na phenaeth, na llywydd, wedi ceisio y fath beth
ioed o'r blaen gan unrhyw ddewin nac astonomydd ; fod
gais mor ddieithr fel nad oedd neb ond y duwiau, y rhai
oedd eu trigfa gyda chnawd, fedrai ei ddangos. Ar hyn
creulonodd y brenin yn ddirfawr, ac yn nghynddaredd ei
anfonodd gyfraith allan i ladd doethion Babilon, a cheisiwyd
Daniel a'i gyfeillion i'w lladd. Yr oedd y brenin yn fyrbwyll
ac yn greulawn ; ond yr oedd ei ddoethion yn rhoddi achos
iddo ddigio, oblegyd yr oeddynt yn proffesu y medrent
guddio dirgeledigaethau, ac yr oeddynt yn cael tâl da am hyn
a chan fod eu swydd yn cael y fath barch, a'u bod yn cael
cynal mor urddasol ar draul y wlad, nid rhyfedd iawn fod
brenin yn ymwylltio am eu bod yn methu dangos iddo
freuddwyd, oblegyd yr oeddynt yn rhoi ar ddeall i'r byd
datguddio dirgeledigaethau yn rhan o'u swydd, yn gangen
o'u hastudiaeth ac o'u proffes Yn yr adeg gyfyng gynhyrfus
hono, pan oedd Arioch y pen-distain yn myned allan yn arfog
i ladd y doethion, aeth Daniel yn foneddigaidd ond yn wrol i'w
gyfarfod, a gofynodd gyda phwyll a doethineb, Paham yr
oedd y gyfraith i gael ei gweinyddu gyda'r fath frys ? a thrwy
gyfryngiaeth Arioch, cafodd Daniel gyfle i ymbil â'r brenin am
amser i ystyried y peth, ac addawodd y dangosai efe i'r brenin
y breuddwyd a'i ddeongliad. Rhaid fod ffydd Daniel yn
ddiysgog yn nhrugaredd ei Dduw pan y gwnaeth y fath
rwymiad i frenin gorthrymus Babilon. Gallasai ddadlu ei fod
ef a'i gyfeillion yn rhydd oddiwrth ddedryd cyfraith waedlyd
y brenin, am nad oeddynt ond dieithriaid ieuainc yn y wlad,
ac nad oeddynt erioed wedi proffesu dewiniaeth nac astronomyddiaeth Caldea ; ond ni cheisiodd ddianc yn y dull hyn
eithr rhoddodd ei holl hyder yn ei Dduw, ac aeth i'w dŷ, a
hysbysodd y peth i'w gyfeillion ieuainc, fel y gallent ymuno
geisio trugareddau gan Dduw'r nefoedd : ac mewn atebiad i'r
cyd-ymbiliau taerion, datguddiwyd y dirgelwch i Daniel mewn
gweledigaeth nos, ac efe a fendithiodd yr Arglwydd ei Dduw

—Duw ei dadau, yn yr yspryd cynesaf, ac yn yr iaith ardderchocaf, am iddo ateb eu gweddiau a rhoddi iddynt ymwared mor werthfawr yn awr y fath berygl. Ac yna aeth at Arioch, a dywedodd wrtho, Na ddyfetha ddoethion Babilon, dwg fi o ffaen y brenin, a mi a ddangosaf i'r brenin y deongliad. Yna y dug Arioch Daniel o flaen y brenin ar frys, ac a ddywedodd wrtho fel hyn, Cefais wr o blant caethiwed Judah, yr hwn a fynega i'r brenin y deongliad. Atebodd y brenin a dywedodd wrth Daniel, A elli di fynegi i mi y breuddwyd a welais, a'i ddeongliad? Atebodd Daniel, yn yr iaith a'r yspryd ffyddlonaf, a duwiolaf, a boneddigeiddiaf, fel y canlyn: "Ni all doethion, astronomyddion, dewiniaid na brudwyr ddangos i'r brenin y dirgelwch y mae'r brenin yn ei ofyn; ond y mae Duw yn y nefoedd yn datguddio dirgeledigaethau, ac a fynegodd i'r brenin Nebuchodonosor beth a fydd yn y dyddiau diweddaf. Dy freuddwyd a gweledigaethau dy ben yn dy wely, oedd hyn yma. Ti frenin, dy feddyliau a godasant yn dy ben ar dy wely, beth oedd i ddyfod ar ôl hyn; a'r hwn sydd yn datguddio dirgeledigaethau a fynegodd i ti beth a fydd. Minau hefyd, nid o herwydd y doethineb sydd ynof fi, yn fwy na neb byw, y datguddiwyd i mi y dirgelwch hwn; ond o'u hachos hwynt, y rhai a fynegant y deongliad i'r brenin, ac fel y gwybyddit feddyliau dy galon. Ti frenin, oeddit yn gweled, ac wele ryw ddelw fawr; y ddelw fawr hon, o ddysgleirdeb rhagorol, oedd yn sefyll gyferbyn a thi, a'r olwg arni ydoedd ofnadwy. Pen y ddelw ydoedd o aur da, ei dwyfron a'i breichiau o arian, ei bol a'i morddwydydd o bres, ei choesau o haiarn, ei thraed oedd beth o honynt o haiarn, a pheth o honynt o bridd. Edrych yr oeddit hyd oni thorwyd allan gareg, nid trwy waith dwylaw, a hi a darawodd y ddelw ar ei thraed o haiarn a phridd, ac a'u maluriodd hwynt. Yna'r haiarn, y pridd, y pres, yr arian, a'r aur, a gyd-faluriasant, ac oeddynt fel man ûs y lloriau dyrnu haf; a'r gwynt a'u dug hwynt ymaith, ac ni chaed lle iddynt; a'r gareg, yr hon a darawodd y ddelw, a aeth yn fynydd mawr, ac a lanwodd yr holl ddaear.

Dyma'r breuddwyd, dywedwn hefyd ei ddeonglaid o flaen brenin. Ti frenin, wyt frenin breninoedd: canys Duw'r oedd a roddodd i ti freniniaeth, gallu, a nerth, a gogoniant: pha le bynag y preswylia plant dynion, efe a roddes dan law fwystfilod y maes, ac ehediaid y nefoedd, ac a'th osod di yn arglwydd arnynt oll, ti yw y pen aur hwnw. Ac ar ol di y cyfyd breniniaeth arall is na thi, a thrydedd freniniaeth arall o bres, yr hon a lywodraetha ar yr holl ddaear. B hefyd y bedwaredd freniniaeth yn gref fel haiarn, canys haiarn a ddryllia ac a ddofa bob peth, ac fel haiarn yr hw ddryllia bob peth, y maluria ac y dryllia hi. A lle y gwe y traed a'r bysedd, peth o honynt o bridd crochonedd, a p o honynt o haiarn, breniniaeth ranedig fydd; bydd ynddi o gryfder haiarn, o herwydd gweled o honot haiarn wed gymysgu a phridd cleilyd; ac fel yr oedd bysedd y traed, p o haiarn a pheth o bridd, felly y bydd y freniniaeth o ran gref ac o ran yn frau. A lle y gwelaist haiarn wedi ei g ysgu â phridd cleilyd, ymgymysgasant â had dyn, ond ni ant y naill wrth y llall, megys nad ymgymysga haiarn a phr Ac yn nyddiau y breninoedd hyn y cyfyd Duw'r nefoedd fr iniaeth, yr hon ni ddistrywir byth; a'r freniniaeth ni adew bobl eraill: ond hi a faluria ac a dreulia yr holl freniniaeth hyn, a hi a saif yn dragywydd. Lle y gwelaist dori careg mynydd, yr hon ni thorwyd â llaw, a malurio o honi yr haia y pres, y pridd, yr arian a'r aur, hysbysodd y Duw mawr brenin, beth a fydd wedi hyn; felly y breuddwyd sydd wir ddeongliad yn ffyddlawn.

Yr oedd adroddiad Daniel o'r breuddwyd yn dlws ac gryno anghydmarol, ac yr oedd tystiolaeth yn mynwes y bre fod ei adroddiad yn gywir. Yr oedd ei ddeongliad hefyd arwydd-luniau y breuddwyd mor naturiol ac mor lawn fel argyhoeddwyd pawb yno o'i gywirdeb; a syrthiodd y bre ar ei wyneb, ac addolodd Daniel, a gorchymynodd hefyd offrymu iddo offrwm ac arogldarth, a dywedodd wrth Dan Mewn gwirionedd y gwn mai eich Duw chwi yw Duw y du

ıu, ac Arglwydd y breninoedd, a datguddydd dirgeledigaethu, o herwydd medru o honot ddatguddio y dirgelwch hyn. Yna y brenin a fawrygodd Daniel, ac a roddes iddo roddionıawrion lawer, ac efe a'i gwnaeth ef yn benaeth ar holl dalaeth Babilon, ac yn ben i'r swyddogion ar holl ddoethion Babilon Nid ydym i olygu fod Daniel yn derbyn addoliad oddiwrth y renin a gwŷr ei lŷs, ond dichon na fedrai eu hatal yn y funud ono i offrymu ac arogldarthu yn ol eu defod; ond yr oedd ef n yr iaith gryfaf ac egluraf yn rhoddi yr holl ogoniant i duw'r nefoedd, a dichon na wyddai y brenin a'i swyddwyr am r un ffordd fwy uniongyrchol i addoli Duw'r nefoedd, na thrwy frymu i'w was Daniel. Derbyniodd Daniel roddion y brenin, chymerodd ei urddo yn benaeth talaeth Babilon; ymbiliodd fyd am i'w dri chyfaill gael eu gosod yn brif swyddwyr y rwodraeth; eisteddodd yntau yn mhorth y brenin fel ei benagllaw, a gwr ei ddeheulaw. A gwnaeth ef a'i dri chyfaill lefnydd da o'u cyfoeth ac o'u derchafiad.

Daeth y breuddwyd i ben yn gyflawn, yn ol esboniad Daniel arwydd-luniau. Nebuchodonosor ac ymerodraeth Babilon dd y "pen aur." Ar ei ol ef y daeth breniniaeth arall is nag sef y Mediaid a'r Persiaid, dan Darius a Cyrus, yn ol arddlun y "dwyfron ar breichiau arian." Wedi hyny daeth ydedd freniniaeth, y "bol a'r morddwydydd o bres," yr hon lywodraethodd ar yr holl ddaear, sef llywodraeth y Macedond dan Alexander Fawr. Wedi hyny bu y bedwaredd freniaeth yn gref fel y "coesau o haiarn," sef galluoedd Rhufain amser y Cesariaid. Wedi hyny cafwyd llywodraeth, o ran gref, ac o ran yn frau, llywodraeth gymysg, yn ol arwydd y traed, peth o haiarn a pheth o bridd, sef ymerodraeth ıufain yn amser ei hadfeiliaid. Ac yn nyddiau breninoedd ıufain y cyfododd Duw'r nefoedd freniniaeth. Ganwyd y essiah yn Bethlehem Judah, yn amser Augustus Cæsar. Nid dd modd i'r deongliad o'r breuddwyd fod yn fwy eglur a nwl, ac nid oedd modd i'r cyflawniad o'r broffwydoliaeth yn fwy llawn a phendant: a rhaid i'r anffyddiwr a wado

yspryd y broffwydoliaeth, neu a wado ysprydoliaeth Dan- fod yn un hyf a rhyfygus. Nebuchodonosor oedd y bre- galluocaf yn ei oes. Ei gyfraith i ladd doethion Babilon am na fedrent ddangos iddo ddeongliad ei freuddwyd, a derchafiad Daniel am iddo ddatguddio y dirgelwch oedd un o amgy- iadau cyhoeddusaf a phwysicaf ei deyrnasiad. Yr oedd meriad Daniel yn adnabyddus drwy holl wledydd y Dwyr- nid yn unig yn amser Nebuchodonosor, ond yn amser Me- ach ei fab, Belsasar ei wyr, a Darius a Cyrus : a dylai yr ffyddiwr a wado'r fath broffwydoliaeth, os bydd am honi i unrhyw gysondeb, wadu hanes yr holl freninoedd a'r holl f- iniaethau a grybwyllwyd.

Cyfeirir yn ein testyn at y deyrnas ag yr oedd y gare- dorwyd o'r mynydd nid trwy waith dwylaw, yn arwydd- honi, a chrybwyllir ei henw—ei chychwyniad—ei chynydd- a'i gogoniant.

I. Ei henw : breniniaeth Duw'r nefoedd. Y mae yn "br- iniaeth " am fod iddi ei brenin, a'i chyfreithiau, a'i deiliaid, gwlad, a'i goludoedd, a'i threfniadau. Y mae yn cael ei g- yn freniniaeth "Duw'r nefoedd," am fod ei hegwyddorion, chysuron, a'i gwobrau o'r nefoedd, a'i bod yn mhob ystyr wahanol i freniniaethau y ddaear. Y mae ei hyspryd yn n- a'i holl egwyddorion yn bur, a'i chysuron yn ysprydol, chyfoeth yn ddiball, a'i chysuron yn ddiddarfod.

II. Ei chychwyniad, neu ei sefydliad dechreuol.

1. Cafodd ei sefydlu ar y ddaear, yn mysg dynion, nghanol profedigaethau, a llygredigaethau, a hudoliaethau rhwysg, a'u rhodres, a'u bydolrwydd ; yn nghanol terfysg- ac annhrefn, ac anghysonderau a thrais ei breniniaethau: nghanol twyll a chribddeiliaeth ei masnach a'i marsiandiaeth, yn y fan lle yr oedd gorseddfainc Satan, lle yr oedd Satan cynal ei lŷs, ac yn cadw ei synagog, ac yn byddino ei filwyr. Cafodd ei chychwyn a'i sefydlu yn nghanol dynion drwg, ysprydion drwg, er gwaethaf eu llid, a'u malais, a'u cenfig- ie, er gwaethaf holl ddichellion eu cynddaredd.

2. Cafodd ei sefydlu yn yr amser rhag-benodedig, yn nyddiau breninoedd y bedwaredd freniniaeth, sef yn nyddiau Cesariaid Rhufain. Paham na buasai y Messiah yn cael ei eni yn oes gyntaf y byd, nis gwyddom. Paham na buasai yn cael ei eni o Efa, neu o Sarah, neu o Jocebed, neu o Ruth, neu o un o famau duwiol yr hen oesoedd, nis gwyddom. Yr oedd rhyw ddybenion pwysfawr i gael eu hateb trwy adael i gredinwyr pedair mil o flynyddoedd fyw ar yr addewidion, byw mewn disgwyliad a gobaith am y Messiah, ac nddoli drwy'r cysgodau, a marw mewn ffydd heb dderbyn yr addewidion, a chael eu cymeryd i ogoniant cyn i Dywysog eu hiachawdwriaeth gael ei eni, a chael ei berffeithio drwy ddyoddefiadau. Yr oedd gan anfeidrol ddoethineb ddyben mewn golwg wrth drefnu i'r *ser* ddysgleirio rhwng y cymylau a thrwy y tywyllwch cyn i'r HAUL godi. Yr oedd yn ol cynllun dwyfol ddoethineb i wawr dydd gogoneddus yr efengyl ymagor ac ymledu yn raddol, ac nid ar unwaith. Yr oedd yn naturiol i egwyddorion cyntaf y drefn fawr gael eu dysgu yn gyntaf, fel y gallai ei hastudwyr o oes i oes fyned rhagddynt at fwy o berffeithrwydd. Yr oedd yn ogoniant i oruchwyliaethau trefn gras fod ganddynt "rywbeth gwell" i'w ddangos drwy bob dadleniad newydd. Daeth y Messiah yn yr amser rhagderfynedig, yn ol y cyngor tragywyddol.

3. Yr oedd ei freniniaeth ar y cyntaf yn fechan ac yn egwan i olwg dynion, ond yr oedd yn amlwg i olygon ffydd ei bod dan sylw a nawdd y nefoedd. Careg fechan ydoedd, a dorwyd o'r mynydd, ond nid trwy waith dwylaw. Gwael a gwan oedd ymddangosiad allanol teyrnas nefoedd pan oedd ei Brenin yn faban yn y preseb ; ond pan feddylir am ymweliad angel â Mair i ragfynegi am ei enedigaeth, ac am ei eiriau wedi hyny wrth y bugeiliaid, ac am gân y llu nefol, ac am offrymau ac addoliad y doethion, ac am orfoledd Simeon ac Anna yn y deml, yr oedd yno arwyddion eglur i olygon ffydd o ddwyfol fawredd, a bod sylw y nefoedd ar gychwyniad ei deyrnas. Pan oedd Iesu yn dlawd heb le i roddi ei ben i lawr,

yr oedd yn wael yn ngolwg dynion; ond yr oedd ei wyrthi-
gogoneddus yn dwyn ei ddwyfol fawredd i olwg ffydd. Pa-
yr oedd yn llygredig ei wedd yn mharthau isaf y ddaear dan
gwawd a'r dirmyg, nid oedd golygon dynol yn gweled dim o
gwaeledd ynddo; ond pan yr oedd yn cyhoeddi ei athra-
iaethau nefol, yr oedd gogoniant dwyfol yn dysgleirio dro-
holl gymeriad. Pan yr oedd ar agwedd gwas yn golchi tr-
ei ddisgyblion, ac yn chwysu yn yr ardd, ac yn rhwym da-
poeredd, a'i gefn yn noeth gan y curwyr, a'r drain yn co-
ei ben, a phan oedd yn llewygu dan ei groes, ac yn cae-
hoelio wrth ei groes, a phan oedd yn cael ei osod yn y be-
nid oedd ond gwaeledd a gwendid i olwg dynion; ond p-
oedd gyda Moses ac Elias ar y mynydd, ac yn dangos ei -
wolaeth ar y swper, ac yn taro byddin y gwaywffyn i law-
gair ei enau, ac yn iachau clust Malchus, ac yn gweddio d-
ei lofruddwyr, a phan oedd natur megys yn crynu ac yn -
ygu yn awr ei farwolaeth; a phan oedd yn codi yn fuddu-
o'r bedd ac yn esgyn i'w ogoniant yr oedd ei ddwyfol fawr-
yn dyfod i'r golwg gyda nerth a dysgleirdeb anrhaethol og-
eddus.

III. Cynydd a gogoniant ei freniniaeth.

1. Arwyddir ei bod yn cynyddu yn amlwg. Yr oedd tr-
iad y gareg yn weledig. Er ei bod yn llai ar y cyntaf -
ddelw, eto yr oeddid yn ei gweled, yn ei gweled yn symud -
ei gweled yn treiglo, ac yn treiglo yn mlaen, ac yn chwy-
wrth dreiglo; yr oedd yn myned yn fwy-fwy o hyd, ac -
casglu mwy-fwy o nerth bob treigliad a roddai. Felly -
oedd teyrnas Iesu yn treiglo rhagddi ac yn cryfhau o hyd. -
yn nod yn nyddiau cyntaf ei chychwyniad; ac yr oedd -
mwyhau ac yn cryfhau mor amlwg nes yr oedd Pilat, a He-
a'r archoffeiriaid, a Sanhedrim yr Iuddewon, a llys Rhu-
a chyngor uffern hefyd, yn synu ac yn crynu wrth sylwi a-
ac yr oedd ei chynydd mor amlwg, ac mor gyflym, ac -
rymus fel yr oeddynt yn ymgynddeiriogi ac yn ymgyngrein-
geisio ei gwrthsefyll. Yr oedd athrawiaeth sylfaenol y deyrn-

'r Iuddewon yn dramgwydd, ac i'r Groegwyr yn ffolineb; ond yr oedd ffolineb Duw yn ddoethach na dynion, a gwendid Duw yn gryfach na dynion. Etholodd Duw ffol-bethau y byd fel y gwaradwyddai y doethion; a gwan-bethau y byd a etholodd Duw fel y gwaradwyddai y pethau cedyrn: ac mor gyflym a nerthol y treiglodd y deyrnas yn mlaen ar ol esgyniad Iesu, a disgyniad yr Yspryd, nes oedd breniniaethau cryfaf y ddaiar yn cynhyrfu ac yn crynu drwyddynt. Yr ydys wedi ei chyffelybu i ronyn o hâd mwstard, y lleiaf o'r holl hadau, ond wedi iddo dyfu y mae yn dyfod y mwyaf o'r llysiau, ac yn myned yn bren, fel y mae adar y nef yn nythu yn ei gangau. Yr ydys wedi ei thebygu i surdoes a guddiodd gwraig mewn tri phecaid o flawd, yn gweithio yn ddistaw, hyd oni surodd y cwbl. Yr ydys wedi ei chydmaru i ffrwd fechan yn dyfod allan odditan riniog y tŷ; nid oedd ar ei tharddiad cyntaf ond gwan; ond erbyn iddi dreiglo am fil o gufyddau yr oedd hyd y fferau, ac erbyn mesur mil eraill yr oedd hyd y gliniau; ac yn mhen mil eraill yr oedd hyd y lwynau; ac erbyn mesur mil eraill yr oedd yn afon nad ellid myned trwyddi,—wedi codi yn ddyfroedd nofiadwy; ac y maent yn parhau i godi, a chwyddo, a chryfhau o awr eu tarddiad hyd ein hamser ni; ac y maent yn achau y cyfan yn mhob man y llifant. Gellid ei chydmaru i wreichionen fechan yn ymsumud nes myned yn farworyn byw, a'r marworyn yn ymgerdded nes myned yn fflam, a'r fflam yn ehedeg nes myned dros yr holl dir. Gellid ei chydmaru i gwmwl bychan fel cledr llaw gwr yn nghwr yr wybren, ond yn ymledu yn gyflym nes llenwi yr holl awyrgylch. Gellid ei chydmaru i gynhyrfiad yn nghanol llyn llydan, yn lledu ac yn chwyddo cylchoedd y tónau nes iddynt gyrhaedd drosto oll, at bob ymyl.

2. Arwyddir ei bod yn malurio pob rhwystrau o'i ffordd. Yr olwg yn y breuddwyd oedd, ei bod yn taraw y ddelw ar ei thraed o haiarn a phridd, ac yn eu malurio hwynt: ac yna y haiarn, y pridd, y pres, yr arian, a'r aur, a gyd-faluriasant, y oeddynt fel mân ûs yn dyfod o'r lloriau dyrnu hâf; a'r

gwynt a'u dûg hwynt ymaith, ac ni chael lle iddynt. L.
dyrnu hâf ydyw llawr dyrnu ar y maes agored, heb d..
ei ben, na chysgod o'i ddeutu; a mân ûs y llawr dyr..
wedi sychu yn yr haul, ydyw y peth ysgyfnaf a all fod c..
y gwynt: cymerir ef ymaith o flaen yr awelon na wyd..
le. Nid oedd modd cael cydmariaeth fwy darluniadol o b..
daear yn cael eu malurio gan amser wrth dreiglo yn m..
yn cael eu chwalu ymaith o'r golwg. Nid yw y gar..
teyrnas Iesu, yn malurio dim ond yr hyn sydd ar ei ffor..
yr hyn sydd yn groes iddi: y mae yn sugno pawb da, a..
peth da iddi ei hun. Ni threigla ymaith yr un pecha..
feiriol. Ni letha yr un galon isel fydd yn ddrylliog yn..
Ni fyga yr un gras na rhinwedd. Ni ddryllia yr un s..
buddiol. Corsen ysig nis tyr, a llin yn mygu ni ddiffydd
pob peth croes i'w hanian a'i hegwyddorion, pob peth f..
ffordd ei threigliad a'i chynydd, a ddryllir ac a chwelir ..
Y mae yn sicr o daro yn eu herbyn ac o'u malurio.

3. Arwyddir mai yr un o hyd fydd ei hanian a'i thref..
Ni adewir hi i bobl eraill. I saint y Goruchaf y rho..
ac i'r saint y cedwir hi byth. Erys yn ddigyfnewid fel ..
iaith Duw'r nefoedd. Yr un fydd ei chyfreithiau, a'i ..
hadau, a'i chysuron o hyd. Nid ellir ei chymysgu â ..
iaethau y byd hwn. Ni chaiff dim awdurdodau daearol ..
ffurfio er newid ei chyfansoddiad, na daearoli ei hysbr..
nychu ei nerth, na gwenwyno ei chysuron.

4. Arwyddir ei bod i fyned yn fynydd mawr, ac i le..
holl ddaear. Bydd ei dylanwad a'i hyspryd yn cyrh..
bob man. Cymer i fynu holl ynysoedd a holl wledydd ..
megys iddi ei hun. Teyrnasa ei brenin dros yr holl ..
Sefydlir ei chyfreithiau yn mysg yr holl genedloedd; ac ..
a gwerthfawrogir ei hordinhadau gan yr holl bobloedd: ..
y byd oll yn hardd ac yn dawel, yn gyfoethog ac yn dd..
pan y bydd wedi cael ei wneud yn faes breniniaeth Duw'..
oedd: bydd gweddi ffydd yn mhob cysegr; a'r ymadro..
y groes fydd testyn melysaf pob cyfeillach.

5. Arwyddir nad ellir byth ei dystrywio, ond y bydd iddi sefyll yn dragywydd. Gwnaed llawer cynyg erchyll i'w distrywio gan holl rym dialeddau pagâniaeth; a chan holl awdurdodau creulonaf a chyfrwysaf y Babylon fawr foethus; a chan luoedd gwaedlyd coelgrefyddol y gau-broffwyd; a chan lawer bwystfil corniog o'r mor ac o'r ddaear; a chan ddraig fawr y pydew heb waelod; ond triglodd yn mlaen a chynyddodd, a chryfhaodd er gwaethaf eu holl gyfrwysdra a'u holl gynddaredd: "a hi a saif yn dragywydd." Nid all byddinoedd pechod, na phyrth uffern byth ei distrywio: ond ar ol iddi lenwi, a phuro, a chyfoethogi, a dedwyddu y ddaear, a myned yn fwy na llon'd ein daear ni, caiff ei chodi yn ei nerth, a'i chyfoeth, a'i chyflawnder, a'i gogoniant, a'i holl ddeiliaid perffeithiedig a gwynfydedig gyda hi, yn nydd dysglaer adgyfodiad y meirw a'r farn ddiweddaf, i lenwi yr holl nefoedd; a saif yno i gynyddu o ran ei chyfoeth a'i gogoniant yn dragywydd.

CYMHWYSIAD.

1. Y mae ein testyn yn dangos i ni feuolder pob cadernid daearol, a gwagter pob gogoniant daearol. Y mae'r pen aur wedi malurio. Y mae'r ddwyfron a'r breichiau arian wedi malurio. Y mae y bol a'r morddwydydd pres wedi malurio. Y mae y coesau haiarn wedi malurio. Buont unwaith yn gadarn ac yn ogoneddus iawn, ond cyd-faluriasant; a chwalwyd hwynt ymaith o flaen awelon amser, fel mân ûs y lloriau dyrnu hâf, ac nid oes heddyw le iddynt. Y maent wedi diflanu a darfod.

2. Gan fod holl ranau cyntaf y broffwydoliaeth wedi cael eu cyflawni mor fanwl, gallwn fod yn gwbl hyderus y cyflawnir y rhan olaf o honi. Maluriodd ymaith y freniniaeth gyntaf yn ol y broffwydoliaeth. Cododd yr ail freniniaeth yn mawredd ei nerth, a maluriodd ymaith yn ol y broffwydoliaeth. Cododd y drydedd ar ol hyny, mewn rhwysg ofnadwy; ond maluriodd ymaith yn llwyr yn ol y broffwydoliaeth. Cododd y bedwaredd yn ol hyny mewn nerth haiarnaidd; ond adfeiliodd, ac, ar

ol bod am ychydig amser o "ran yn gref ac o ran yn fr
maluriodd ymaith fel y lleill yn ol y broffwydoliaeth. A
yn amser y bedwaredd, yn union yn ol deongliad y we
aeth, torwyd allan y gareg o'r mynydd, nid trwy waith d
law; ac y mae yn treiglo yn mlaen o hyd er hyny hyd
dyddiau ni: y mae wedi myned eisioes yn fynydd mawr,
a chadarnach na holl fynyddau'r byd; a bydd yn sicr o l
yr holl ddaear. Y mae y gair am dani wedi cyrhaedd
barod bron i bob gwlad, ac y mae ei chyfreithiau a'i had
idion wedi cael eu cyhoeddi yn holl brif ieithoedd y byd.

3. Y mae yn fraint anrhaethol werthfawr i ni ein b
byw yn amser cynydd breniniaeth Duw'r nefoedd. Y
rhagorfreintiau genym ni yn awr nad oeddynt i'w cael yn
ser gogoniant y pen aur, ac yn amserau rhwysg y coesau
arn. A ydym ni yn llawenychu yn ein rhan, yn ystyr
werth ein breintiau, ac yn hyderus am eu hiawn-ddefnyd.
A ydym ni am i ddrygau y byd—ei drais a'i ormes, ei anf
iaeth a'i goelgrefydd, ei sectyddiaeth a'i ryfeloedd beidio?
ydym ni am daro yn erbyn ei lygredigaethau lliosog, ac
iddynt gael eu malurio o'r ffordd; ac am i freniniaeth y Me
dreiglo rhagddi a llwyddo? A ydyw ein calon, a'n te
a'n hymröad ni o'i phlaid? Os ydym yn sefyll ar ein ff
yr ydym yn sicr o gael ein malurio, a'n gyru ymaith i g
igaeth; ond os ydym yn ffyddlawn o'i thu, cawn gyfrano
chysuron, ac o'i buddugoliaeth, a chawn ein codi gyda hi
diwedd i fythol ogoniant.

YSPRYDION DRWG.

"Gwisgwch holl arfogaeth Duw, fel y galloch sefyll yn erbyn cynllwynion diafol. Oblegyd nid yw ein hymdrech ni yn erbyn gwaed a chnawd, ond yn erbyn tywysogaethau, yn erbyn awdodau, yn erbyn bydol-lywiawdwyr tywyllwch y byd hwn, yn erbyn drygau ysprydol yn y nefolion leoedd."—Eph. 6. 11, 12.

Ychydig iawn allasem ni wybod am fyd yr ysprydoedd oni buasai goleuni Ysprydoliaeth, neu esboniadau Llyfr Duw. Y mae'r Beibl yn dysgu i ni fod y Duw sanctaidd, hollalluog, a digyfnewid wedi creu gwahanol ddosbarthiadau o fodau rhesymol i fod yn ddeiliaid o'i lywodraeth. Dynion ydyw y dosbarth mwyaf adnabyddus i ni o'i ddeiliaid; ond y mae dosbarth uwch a galluocach, o gyfansoddiad gwahanol, ag ydym yn alw yn ysprydion, neu yn angylion. Darfu i'r Duw doeth a da eu creu oll, ar y cyntaf, ar ei ddelw ei hun, yn sanctaidd ac yn ddedwydd: ond tystiolaeth y Beibl yw i rai o honynt syrthio. Nis gwyddom pa nifer, na pha bryd, na pha fodd. Y mae sail i feddwl fod balchder yn un o elfenau eu gwrthryfel. Gellir barnu fod Satan yn un o'r rhai uchaf yn y nefoedd; ond nid oedd yn foddlon i'w sefyllfa; yr oedd am ddringo yn uwch, gan chwenychu y gogoniant a berthynai i'w Frenin; a chododd faner gwrthryfel yn ymyl ei orsedd: eglurodd ei gynllun i rai o'i gyd-angylion, a llwyddodd i ddenu llengoedd o honynt i ymrestru dan ei faner. Dirmygasant lywodraeth eu Creawdwr; codasant yn erbyn ei awdurdod a'i allu; gadawsant eu sefyllfa ddechreuol; trefnodd y Tywysog Iesu ei fyddinoedd i'w darostwng; cawsant eu gorchfygu a'u deol o'r nefoedd; a dichon fod yn dda ganddynt droi allan, fod y lle yn rhy lawn o gariad ac o burdeb ganddynt, a'u bod am gilio oddi yno; gan feddwl a dyweyd, fod "yn well teyrnasu yn uffern na

gwasanaethu yn y nefoedd." Ac athrawiaeth y Beibl yd fod eu penaeth wedi ymweled â'n byd ni, a'i fod wedi llwy i demtio ein rhieni cyntaf i droseddu cyfammod eu Duw, a Satan a'i luoedd, byth ar ol hyny, yn arfer eu holl gyfrwy a'u dichellion i demtio plant dynion i wrthryfela fel hwy yn erbyn yr Arglwydd. Dyma oedd addysg Paul yn ad au ein testyn.

Y mae'n deg i ni addef fod llawer o ddynion, dynion o ran rhai canghenau o'u dysgeidiaeth, wedi bod yn gwad lanwad, ïe, a hanfodiad, ysprydion drwg. Un achos o'u ffyddiaeth ydyw balchder y galon ddynol. Y mae yn llawn ddirnad dulliau ysprydion o weithredu ; ac nis m hunanoldeb gredu yr hyn nas gall lawn amgyffred. Achos all o'u hanffyddiaeth ydyw, fod yn mhob gwlad, ac yn oes o'r byd, lawer o dwyllwyr wedi bod—yn gwisgo e dewiniaid, a swynwyr, a brudwyr—yn honi ac yn ymffrost bod yn cyflawni y rhodreswaith rhyfedd drwy eu cyfrinach ysprydion drwg, pan nad oedd y cyfan ond eu hoced i dw trwy eu cyfrwystra ; a bu hudolion felly, drwy eu crefft d yn hynod o lwyddianus yn mysg rhai heb astudio egwyddo Cristionogaeth na deddfau anian ; a chan fod llaweroedd, lywodraeth twyll, wedi bod yn priodoli i ysprydion drwg hyn ddylasid briodoli i ddynion drwg, ymhyfhaodd rhai i i'r ochr arall, trwy ddadleu nad oes dim ysprydion. Dadl all ganddynt ydyw, na oddefasai y Duw doeth ac uniawn dd i ysprydion drwg gael myned o amgylch ar hyd a lled y b demtio dynion, yn enwedig gan ei fod wedi eu cloi allan nefoedd. Y mae yn wir y gallasai yr Arglwydd rwystr bechod ddyfod i'r byd ; y gallasai rwystro i Satan dwyllo E ac y gallasai hefyd rwystro i Efa demtio ei gwr. Ond dyna oedd ei drefn. Y mae pob un sydd yn ddeiliad o'i l odraeth yn rhydd-weithredydd. Gallai rwystro i ddyn demtio eu gilydd, ond mae yn caniatau rhyddid iddynt wne hyny : ac os rhoddir y bai ar y Creawdwr am oddef temt iynau diaflaidd yn y byd, rhoddir y bai arno hefyd am odd

temtasiynau dynol. Y mae yn unol ag egwyddorion ei lywodraeth foesol iddo oddef i ddynion, mewn sefyllfa o brawf, gael eu cylchynu gan brofedigaethau o'r ddaear ac uffern, oddiwrth ysprydion drwg yn gystal ag oddiwrth ddynion drwg. Y mae ugeiniau os nid canoedd o ranau o'r Beibl yn dysgu yr athrawiaeth am ddichellion a malais ysprydion drwg; ac y mae y rhai ydynt yn ceisio gwadu yr athrawiaeth yn ymddyrysu yn yr anghysonderau gwrthunaf wrth wyrdroi geiriau Ysprydoliaeth; ond yn lle bychanu y Beibl, y maent yn eu bychanu eu hunain. Ein doethineb ni fyddai credu tystiolaethau gair Duw, ac ymarfogi, yn ol cyngor Paul, nid yn unig yn erbyn gwaed a chnawd, ond yn erbyn cynllwynion diafol, a holl lid a dichell byddinoedd lluosog ein gelynion ysprydol.

I. Crybwyllwn rai o amcanion maleisddrwg y gelynion cyfrwys a chreulawn hyn.

1. Y maent am ddymchwelyd holl drefniadau gras a doethineb ac awdurdod gorsedd uchel y Drindod. Y maent am yspeilio y Tad o'i goron, a'i deyrnwialen, a'i gleddyf; am ddystrywio ei gysegroedd a'i allorau; am ddystewi llais moliant a gweddi; ac am gadw oddiwrtho bob teyrnged o glod ag sydd yn ddyledus iddo. Y maent am atal cyflawniad holl amcanion cyfryngdod y Mab, ac am i holl ryfeddodau ei ymgnawdoliad, a gwyrthiau ei ras, a goleuni ei weinidogaeth, a dyoddefiadau dyfnion ei groes, a'i fuddugoliaeth ar angau, a rhinweddau ei Iawn, a grym ei eiriolaeth fyned yn gwbl ofer; a phe medrent, dygent ei holl goronau a'i holl wisgoedd cyfryngol oddiarno a rhwystrent iddo gael esgyn ei orsedd fawr yn niwedd amser fel Barnwr gosodedig y byw a'r meirw. Y maent am wrthwynebu a thristau yr Yspryd; am fygu ei ymresymiadau, a sychu ei holl ddyddanwch, a gwrth-weithio holl ddylanwad ei weinidogaeth.

2. Y maent yn gwneud eu goreu i weithio yn erbyn gweinidogaeth angylion. Y mae ganddynt lid mawr yn erbyn yr angylion glân a gadwasant eu dechreuad; ac a lynasant yn ffyddlawn yn eu hufudd-dod i awdurdod gorsedd eu Duw. Y

mae ffyddlondeb yr angylion da yn condemnio eu hanffyddlon-deb hwy ; ac y mae dedwyddwch y rhai da yn enyn eu cenfigen a'u casineb. Y maent yn cofio, a chofiant byth, am y rhyfel fu yn y nef, pan y darfu i'r angylion da eu gorchfygu a gwyddant fod yr angylion da yn eu gwylio yn barhaus, ac yn bod ar eu ffordd i gyflawni eu hamcanion ar y ddaear ; ac felly y maent yn gwneud eu goreu yn mhob modd i weithio yn erbyn gweinidogaeth angylion. Y maent yn ofni eu gwynebu yn deg ar faes yr ymdrech, ond y maent yn cynllwyn yn fe-yddiol i geisio gwrth-weithio dylanwad eu gwasanaeth yn mhob modd ac yn mhob man y gallant.

3. Y maent a'u holl fryd am andwyo dynion. Gwnant yr oll a allant drwy elfenau a deddfau anian, a thrwy nwydau calon bechadurus, i ddrygau eu hamgylchiadau, cyn belled ag y goddefir iddynt Dygent ddinystr ar eu heiddo, trwy dân neu wynt, neu ddwfr, neu anrheithwyr, yn ddioed, pe gallent. Hoffent allu cystuddio eu cyrff drwy heintiau, neu gornwydydd neu unrhyw anaf. Hoffent allu dyrysu eu meddyliau drwy eu gwneud yn bruddglwyfus, neu yn wallgof. Cai pob dyn fod yn heintus, neu yn bruddglwyfus pe gallent hwy, os gallent drwy hyny, yn rhyw fodd, ei gael i felldithio ei Dduw. Ac y maent am gadw yr enaid yn maglau pechod, ac yn nghaeth-iwed llygredigaeth, dan lwyth o aamhuredd ac o euogrwydd, i ymdrybaeddu yn mhydewau pob ffieidd-dra, ac i ymddiofalu ar fin ceulan colledigaeth.

4. Y maent am nychu yr eglwys yn mhob modd y medrant. Am ei sio i gysgadrwydd, a marweidd-dra, a musgellni,—am hau hadau angbariad, a llygredd, a chwerwder yn ei mae[...], am ddiwreiddio egin ei rhinweddau—am achosi ymbleidiau ac ymraniadau yn mysg ei haelodau—a thrwy y pethau hyn, y maent am sychu i fynu ei chysuron, a nychu ei dylanwad, a lladd ei defnyddioldeb, ac felly atal llwyddiant trefn fawr yr efengyl yn y byd.

5. Y maent am dwyllo yr holl genedloedd, a dyrysu holl lywodraethau y byd, am eu cynhyrfu i gyfryngu iawnderau

ydwybod, i erlid sancteiddrwydd a rhinwedd, i orthrymu y wan, ac anrheithio y diamddiffyn; ac i ymferwi yn barhaus o enfigen tu ag at eu gilydd, ac i ymgynddeiriogi yn fynych i'r hyfeloedd mwyaf gwaedlyd.

6. Dyrysent, pe medrent, holl ddeddfau anian, a holl olwynion trefn fawr Rhagluniaeth. Ni cheid byth na gwanwyn na af na hydref, ond cai fod yn auaf du oer o hyd. Ni cheid na hawod na heulwen, na chodiad haul na machludiad haul, ond nd cai fod yn nos o hyd. Ni chai maeth fod yn y bara goru, nac yn y pasgedigion brasaf, na melysder yn y mel, na blas r y gwin, na rhinwedd yn y llaeth, nac irder tyner yn yr olew; nd cai yr holl ddaear fyned yn ddigynyrch. Yr wyf yn credu cynhyrfent y môr pe medrent, i ruo a therfysgu, fel nad allai r un long nofio ar ei wyneb, ac y treiglent y môr o'i wely i rlifo dros y ddaear i ysgubo ymaith ei phreswylwyr; ac yr yf yn credu y tanient pe gallent yr holl ddefnyddiau llosgady sydd yn nghrombil y ddaear er ei rhwygo a'i dryllio drwydi, ac ymagenu i agor deng mil o safnau i lyngu ei phreswylyr yn fyw i ddinystr; a charent fedru troi allan y planedau 'r lleuadau o'u cylchoedd i grwydro drwy eu gilydd, ac i ymdryllio yn erbyn eu gilydd. Dyma yspryd a dymuniadau yr en elynion creulawn a maleisddrwg a grybwyllir yn ein testyn. Nis mynwn er dim eu camddarlunio. Nid iawn fyddai eu *andero* er gwaethed ydynt; ond y mae genym seiliau i gasglu ddiwrth yr hyn a wnaethant, eu bod yn ymhyfrydu mewn 'ais a therfysg, a difrod a dinystr. Nid wyf mewn un modd m arwyddo y gallant gyflawni eu dymuniadau, y gallant dwyn i ben gynlluniau eu dichellion. Nid allant byth orchgu y Duwdod. Nid allant byth orchfygu byddinoedd yr ngylion da. Nid allant byth dori deddfau y greadigaeth, na yrysu olwynion peiriant mawr rhagluniaeth, a da genym allu chwanegu nad allant byth orchfygu yr eglwys: ond nid yw hanallu i gyflawni eu dymuniadau ddim yn newid eu hysryd. Nid yw yn un cyfiawnhad iddynt eu bod yn methu yn hamcanion. Byddai yn fuddiol i ni ystyried yn

II. Y manteision sydd ganddynt i ddwyn yn mlaen eu rhyfelwriaeth greulawn ac ofnadwy.

1. Y maent yn elynion ysprydol o gyfansoddiad ardderchocach na dynion, ac y maent yn medru dwyn yn mlaen eu gyllwynion mewn gwahanol ddulliau, a'r dulliau hyny yn anweledig i'n golygon ni, yn guddiedig oddiwrthym, ac yn rhai uwch ein deall a'n hamgyffred. Nid ydynt yn holl-bresennol, ond y maent yn gallu symud yn gyflym o fan i fan. Nid ydynt yn holl-wybodol, ond y maent yn graff iawn i adnabod personau ac amgylchiadau. Nid ydynt, trwy drugaredd yr Hollalluog; ond y mae ganddynt alluoedd o nerth anamgyffredadwy i ni. Gallai un o honynt symud o begwn y Gogledd i begwn y De, neu o gwr cyntaf y Dwyrain i gwr pellaf y Gorllewin mewn amrantiad. Y mae'n debyg eu bod yn gwybod gwahanol helyntion ein byd ni yn llawer manylach na'i drigolion breswylwyr. Ac ni byddai ond gorchwyl bach i un o honynt, pe cai genad, orchfygu byddin o gan miliwn o arfogion. Y maent felly i'w hofni oblegyd eu galluoedd.

2. Y maent yn fyddinoedd lliosog a threfnus, yn gweithio wrth reol, yn ol cynllun, mewn cyd-gordiad. Y mae ganddynt eu cadflaenoriaid a'u maes-lywyddion, i gynal cynadleddau o bryd i bryd, ac i dynu eu cynlluniau; ac y mae ganddynt swyddogion i egluro cynlluniau y capteniaid i'w holl fyddinoedd; ac y mae eu llengoedd oll yn ufudd i'w swyddwyr, gwneud eu hymosodiadau, yn ol cyngor eu blaenoriaid. Ond er dweyd fel hyn eu bod yn fyddinoedd trefnus a rheolaidd, a bod yn cyd-weithredu wrth gynllun eang o ddyfais cyfrwys mawr, nid ydym i gasglu fod eu hachos yn dda, na bod eu calon yn dda. Nid yw eu bod yn cyd-ymfyddino i wneuthur drwg yn profi fod ganddynt gariad tu ag at eu gilydd. Y maent yn cenfienu wrth eu gilydd, a byddant yn elynion i'w gilydd byth bythoedd, pan wedi eu cloi mewn cadwynau yn y carchar tywyll. Y mae dynion drwg yn fynych yn cydweithredu, pan na fydd ganddynt ddim cariad at eu gilydd, ac felly hefyd y mae ysprydion drwg; ond y mae eu

cydweithredu fel byddinoedd trefnus yn eu gwneuthur yn y ofnadwy i ni yn y filwriaeth ysprydol.

3. Y mae ganddynt hirfaith brofiad yn holl drefniadau a ll symudiadau eu milwriaeth. Nid "raw recruits" heb weled loed ddim gwasanaeth ydynt; ond y maent yn "old veteans" penderfynol, profedig. Y maent wedi bod yn awr am on chwe' mil o flynyddoedd yn dwyn yn mlaen eu gweithrediau ar faes ein byd ni, a dichon eu bod wedi astudio llawer n hyny. Y maent yn gyfarwydd iawn â holl lwybrau a roes-lwybrau ein byd dyryslyd ni. Gwyddant yn dda am hrau gwanaf y natur ddynol, ac am y dulliau goreu i ymosod ni, weithiau drwy gyfrwng ariangarwch a bydolrwydd, ithiau drwy brofedigaethau segurdod ac anlladrwydd, weithi trwy lythineb a meddwdod, ac weithiau drwy gyfeillachau llweirus a llygredig. Y maent yn gyfrwys i hudo, hyd yn d y credadyn, i diroedd anwyliadwriaeth a rhyfyg; ac y ient yn casglu mwy-fwy o wybodaeth ac o brofiad o hyd, ill ai oddiwrth lwyddiant eu cynlluniau, neu oddiwrth eu flwyddiant, ac y mae lle i gasglu fod eu byddinoedd yn lliogi yn barhaus, eu bod yn cael adgyfnerthion o hyd, fod enliau colledig ar eu hymadawiad o'r fuchedd hon, er yn gararorion ganddynt, yn recruits, neu yn adgyfnerthion i'w ddinoedd; a diameu eu bod yn tynu oddiwrth y cyfryw y wyddion diweddaraf am helynt yr eglwys, ac am hanes y yfel yn ein byd ni. Felly pan feddyliom am eu cyfansoddiad dderchog fel creaduriaid, ac am drefn a rhif eu byddinoedd, am eu profiad a'u gwybodaeth, dylem deimlo eu bod yn 'nion enbyd, ac y mae'n amlwg yn

III. Y dylem fod yn barhaus dan ein harfau, ac ar ein 'yliadwriaeth, er eu gwrthwynebu; a cheisiwn ddangos yn r, yn

1. Paham. Am eu bod wedi dyfod i'n byd ni, i'n hymyl, i'n cyrhaedd. Nid gelynion pell ydynt, yn trefnu eu byddindd draw yn Iau neu Sadwrn, neu Uranus, neu Neptune; d y maent wedi dyfod i'n byd ni, ac wedi hyfgodi eu baner

yn ein canol. Y mae ganddynt ryw aden o'u byddin fa
mhob gwlad a thalaeth, yn mhob sir a phlwyf, yn mhob
ydogaeth ac yn mhob teulu, drwy holl ynysoedd a holl
diroedd y byd ; y mae ganddynt aden fawr o'u byddin yn
ac aden fawr yn Europe, ac aden fawr yn America, ac
fawr yn Affrica, ac y maent yn cyrhaedd o begwn i beg
i bob hydred a lledred o gylch ogylch y ddaear. Ac y
wedi cyflawni drygau nifeiriol ac arswydus yn mhob c
byd ni. Dylem gofio byth am eu cyfrwysdra a'u mal
yn Eden, am eu creulondeb erchyll tu ag at Job a'i de
eu hudoliaeth ofnadwy yn llysoedd Dafydd a Solomon,
buchodonosor, am eu cynddaredd yn erbyn Pedr a'i gyd
yblion yn amser cychwyniad Cristionogaeth, ac yn en
erbyn ein Harglwydd a'n Ceidwad, Tywysog y bywyd
ddyddiau ei demtiad yn yr anialwch, ac ar y nos y brad
ef, ac yn nydd ei groeshoeliad. Y maent wedi cyflaw
drygau yn eu gallu yn ein byd ni er amser cwymp gal
rhieni cyntaf. Y maent wedi andwyo myrddiynau o
ddynion, ac wedi andwyo llaweroedd o'n cydnabod a'n c
ogion, y maent wedi cynyg lawer gwaith am fywyd ein c
anwylaf, ac am ein bywyd ninau, ac yr ydym yn rhwy
gwrthwynebu yn egniol, neu gymeryd ein handwyo gan
Nid oes dim heddwch i'w wneud â hwy, rhaid i ni naill a
meryd ein dyfetha ganddynt, neu ynte ymarfogi ac ym
gorchfygu.

2. Pa fodd yr ydym i'w gwrthwynebu ? Nid trwy
fagnel, na'r cleddyf, na'r bwa, nac unrhyw arfau c
Nid drwy gyngor, na chymorth, na nodded, neb o
bobl "gyfarwydd," sef proffeswyr crefft ddofn dew
swyngyfaredd. Un o'r ffyrdd sicraf a chyflymaf i
rwydau a maglau y diafol a'i fyddin ydyw ffordd dd
iaeth. Nid trwy unrhyw ddynol ddysgeidiaeth neu
dra, nac mewn un modd yn ein nerth ein hunain;
nerth Crist Iesu, Capten ein iachawdwriaeth, dan ef
yn ei arfogaeth ef, gyda'i fyddin ef, ac ar ei faes ef

ir, drwy gadw yn ffyddlawn at lwybr ein dyledswyddau cref-
dol, gan ymarfer ein hunain i dduwioldeb, i chwilio'r Ys-
ythyrau, i hoffi myfyrdodau sanctaidd, i feithrin teimladau
wiol, i arfer gwyliadwriaeth a gweddi, i geisio i ni galon
ner isel oleu, i ddilyn yn rheolaidd ordinhadau cymdeithasol
fydd, gwrandawiad y gair, gweddiau a chyfeillachau yr
wys, a phob canghen o grefydd yn deuluaidd ac yn gy-
ddus. Nid oes dim modd i ni fod yn ddiangol o gyrhaedd
elynion cyfrwys a maleisus hyn, ond ar ffordd ac ar faes
fydd.

3. Pa galondid sydd genym i gynyg gwrthwynebu y fath
nion ofnadwy? Y mae y calondid mwyaf genym. Y mae
eiuiaid fel ninau, o'r un gyfansoddiad a ninau, yn yr un byd
inau, ac yn yr un amgylchiadau a ninau, wedi eu gorchfygu,
li gallu eu mathru dan eu traed, ac wedi cael buddugol-
h gyflawn arnynt. Ac y mae'r arfogaeth nefol oedd gan-
nt hwy i ninau gael. Gan hyny dylem gymeryd atom, a
sgo am danom "holl arfogaeth Duw, fel y gallom wrth-
ll yn y dydd drwg, ac wedi gorphen pob peth, sefyll.
wn, gan hyny, wedi amgylch-wregysu ein lwynau â gwirion-
, a gwisgo dwyfroneg cyfiawnder, a gwisgo am ein traed
diau parotoad efengyl tangnefedd, uwchlaw pob dim wedi
eryd tarian y ffydd, â'r hwn y diffoddir holl bicellau tan-
y fall. Cymerwn hefyd helm yr iachawdwriaeth, a chledd-
r Yspryd, yr hwn yw gair Duw; gan weddio bob amser,
ob rhyw weddi a deisyfiad yn yr Yspryd, a bod yn wyl-
rus at hyn yma, trwy bob dyfal-bara, a deisyfiad dros yr
saint." A gallwn gofio, er ein calondid, y cawn gymorth
yd-filwyr, y cawn gymdeithas eu cyngorion a'u gweddiau;
bydd gweinidogaeth angylion ac ysprydoedd y rhai cyf-
o'n tu, a'u bod hwy ar bob tir yn drech nag angylion gorch-
dig y tywyllwch; a mwy a gwell na'r cyfan, gallwn gofio
Iesu, Tywysog y nefoedd o'n tu, a'i fod ef wedi llwyr orch-
y gelynion yn mrwydr fawr ryfedd Calfaria, pan nad oedd

neb o'r bobl gydag ef; a'i fod yn sicr o sathru Satan ...
oedd dan ein traed ninau, os ymddiriedwn yn ei ras a'i ...

CYMHWYSIAD.

Y mae yn alarus i feddwl am yr annedwyddwch a'r ... y mae pechod wedi ddwyn i ran y creaduriaid uchaf ... ddeerchocaf a greodd Duw. Pechod achosodd i'r ang... gwrthryfelgar golli'r nefoedd, ac ymlygru, ac ymddyry... ymgyndynu i fythol golledigaeth.

Y mae yn wir alaethus i feddwl fod neb o blant dyn... enwedig ag ydynt yn meddu rhagorfreintiau yr efeng... taro o du y gelynion ofnadwy ag y mae y Beibl yn ddar... ni fel angylion syrthiedig ac ysprydion drwg. Os ydym ... hoffi ffyrdd pechod, yr ydym yn perthynu i fyddin ddu ... ac os o ochr y fyddin ddu y milwriwn drwy dymor by... bywyd, bydd raid i ni gymeryd ein rhan gyda hwy byth ... marw.

Dylem deimlo dros baganiaid ydynt heb arfogaeth ... engyl. Y maent yn nghanol y gelynion creulawn hyn, a ... wybod ond ychydig iawn am y ffordd i'w gwrthwynebu.

Bydd yn amser gogoneddus pan y bydd y gelynion hyn ... cael eu rhwymo yn y gadwyn, fel nad allant dwyllo y ... oedd. Cymer hyny le mewn rhan ar y ddaear, ond yn ... ffaith ar ol dydd y farn. Ni chaiff yr un yspryd drwg ... agenddor fawr i flino y saint yn ngwlad y gwynfyd.

NAOMI, ORPAH AND RUTH.

THREE SHORT ADDRESSES TO YOUNG WOMEN.

Naomi—Submission to the Will of Providence.
Orpah—The danger of indecision.
Ruth—Holy decision for God.

"And they lifted up their voice and wept again; and Orpah kissed er mother-in-law; but Ruth clave unto her. And Naomi said, Be-old thy sister-in-law is gone back unto her people, and unto her ods; return thou after thy sister-in-law. And Ruth said, Intreat ie not to leave thee, or to return from following after thee: for rhither thou goest, I will go; and where thou lodgest, I will lodge; hy people shall be my people, and thy God my God. Where thou liest, will I die, and there will I be buried: the Lord do so to me, nd more also, if aught but death part thee and me. When she saw hat she was steadfastly minded to go with her, then she left speaking into her."—Ruth 1. 14—18.

The late Dr. Samuel Johnson, and a select party of his lit-erary friends, frequently met for the purpose of submitting to each other's criticism their freshest compositions, and of commu-nicating to each other any literary discovery, which, since their previous meeting, any one of their number might have made among dusty relics of ancient lore. On one of those occasions, the Doctor read to his associates, from the tattered leaves of what seemed to be an old manuscript, a fragment of what he represented as a "Pastoral in prose," or what they might per-haps call a Georgic, or Bucolic, if they could but fix its date, and locate its characters, and ascertain its authorship. His friends listened throughout, with breathless attention; and in raptures of admiration enquired where such a matchless pro-

duction had originated, and how it had become known; and they declared that they had never met with it, or anything like it, in all their readings; and that such a rare relic of literature was now destined to immortality. The Doctor at length told them that that literary gem was called "The Book of Ruth," and that it could be found printed in their old Bibles far back among the unread records of the Jewish judges; and that in neglecting those ancient chronicles for heathen classics and modern literature, they had overlooked the purest fountains of ethics and learning. It is one of the peculiar excellencies of these ancient scripture narratives that their portraits of character are true to life, and are at once recognized by the lovers of what is genuine in nature even in the remotest times and countries. Full three thousand years have passed since the events of this narrative occurred; and yet so fresh are the scenes, so tender are the strokes of nature, that artists have vied with each other in bringing out their features as the choicest subjects of their genius, whether in poetry or painting. It would be well for the world and the church, and especially for themselves, if the youthful *novel*-readers of the present day were to take a deeper interest in the "matchless narratives of the sacred volume."

The circumstances mentioned in the "Book of Ruth" occurred during the time the judges ruled in Israel. There was a famine in the land. It was a time of deep and general distress, when pale, fainting children cried for bread, and when the agony of the parents answered that they had none to give them. In those days of sore suffering, a family of Bethlehem-Judah, a man and his wife and their two sons, went to sojourn in the country of Moab, which lay east of Bethlehem, beyond the Jordan and Dead Sea. The name of the man was Elimelech, the name of his wife Naomi, and the names of their sons were Mahlon and Chilion. After a trying journey, they reached the land of Moab, intending to tarry there but a short season, and then return to their own inheritance. But

Elimelech never afterwards saw Bethlehem. He died in the country of Moab, and was buried, not in the sepulchre of his fathers, but in a tomb provided by the kindness of strangers. After his death, his two sons formed connections with families in Moab, Chilion married Orpah, and Mahlon married Ruth; and they also died, in the vigor and bloom of life, leaving their youthful wives widows, in deep sorrow, and leaving their aged mother in still deeper sorrow, in a strange land, alone, far from home and kindred, bereaved of her husband, and of both her sons. It might perhaps be supposed that the conduct of Elimelech in leaving his country, as he did, in a time of scarcity and suffering, evinced a distrust in the mercy and wisdom of that Providence which had so wonderfully cared for his fathers in times of perplexity and need; and that his example tended rather to discourage his kindred and countrymen, than to strengthen their faith, and stir up their piety, and help their prayers; and it is feared that he died under a cloud, not an infidel, but in the midst of infidels, in the hand of mercy, but not under the smile of its favor, in the faith of his fathers, but without the strength of its consolations.

Naomi, his widow, during her stay of ten years in the land of Moab, often longed and sighed for the tabernacles and altars of Bethlehem, and for the lovely scenes around them, and especially for the kind companions of her youth, who there, in happy fellowship, enjoyed the ordinances of religion. When she heard in Moab that God had graciously visited his people, and had given them bread, her longings became so intense that she made up her resolve to return; and she arose, and went forth out of the place where she was, and her two young daughters-in-law went with her. They move onwards, and the affecting scene now before our minds is on the high road leading from the land of Moab towards Bethlehem Judah. We see three widows, strongly attached to each other, advancing slowly, under excited feelings, in close conversation. They halt, and move again. They halt a second time, and embrace

each other, and lift up their voice, and weep aloud. They move again, and halt again, and weep again, and kiss again. The arms of the two young widows are entwined around the neck of their mother-in-law. At length one of them lets go her hold, and returns, weeping bitterly, and often sobbing convulsively as she returns, the other takes the arm of her aged friend, and they advance on their journey. Let us

I. Glance a little more fully at the character of Naomi, the aged widow of the scene before us.

1. She continued faithful to her God, and steadfast to the faith of her fathers throughout all the vicissitudes of her life and under all the trials she had to endure. Though she had passed through much tribulation, had experienced very heavy reverses, had suffered the most trying bereavements; and though now left a stranger in a strange land, in the midst of an idolatrous people, who understood not her principles, who comprehended not her devotions, and who could have no sympathy with her religious feelings; and though derided and scoffed, and probably persecuted on account of her piety, yet her faith was unshaken, her creed was not given up, her God was not denied, she clung to the promises of his covenant, her love was not extinguished, her prayers never forgot the way of access to the mercy-seat, her hope was not cast away, she held fast her profession, and had songs in all the nights of her sorrow. And it was known to all that knew her that the God of Abraham and Israel was the God of Naomi. It was known to her daughters-in-law, and to their neighbors, and to the people of Moab, and even to pilgrims that passed by, that the Lord Jehovah was the God of Naomi, that she called upon his name, and trusted in his faithfulness and power, that she feared him, and worshiped him, and loved him with all her heart.

2. A love of her country burned strongly and brightly within her heart. Though she had followed her husband, and her two sons to the land of Moab, and had buried them there;

and had, times without number, wept over their graves; and though she sojourned there for ten years, she continued throughout a true daughter of Israel; and her attachment to her country, and especially to the inheritance of Judah, grew stronger and stronger as years rolled on. She could never forget the scenes, and services, and enjoyments of her youthful days. They continued fresh and vivid in her memory. She cherished in her heart the most affectionate remembrance, not only of her parents and kindred, and of her religious instructors, and the cheerful companions of her youth, but had an indelible picture in her mind of the paths, and gates, and dwellings, and sanctuaries, and sepulchres of the District of Bethlehem; and nothing could extinguish or overcome that love of her country; nor could it find rest until its resolve was accomplished in her return to the heritage and home of her fathers.

3. She was of a meek spirit, of tender feelings, of a kind, affectionate heart; and was amiable and faithful in the various relationships of life, and kindliness of disposition is one of the chief elements of the wisdom and godliness that are from above. We have a striking exemplification of her warm affections and tender sympathies in her conduct towards her widowed youthful daughters-in-law, Orpah and Ruth. She deeply sympathized with them under their trying bereavements, and endeavored to pour the balm of the purest consolation into their sorrowing hearts. She wept with them when they wept, and rejoiced with them when they rejoiced. She instructed them and counseled them, and comforted them, and condoled with them, and blessed them, and kissed them, and prayed for them that they might find rest and happiness under the guidance and protection of her God. She exhibited to them the majesty and mercy, the power and goodness of Jehovah, in her artless but beautiful narrations of the history of his people; and she exemplified in her spirit, and conversation, and conduct, the principles, and the purifying influences, and sustain-

ing power of her religion ; but used no pharisaic force, or deceit, or sophistry, or cunning to proselyte them to the adoption of her creed. She studied to impress their hearts with the importance of right thoughts and right feelings as to the affairs of eternity ; but left them quite free to act according to the convictions of their consciences, that she might in no way weaken or harden their feelings of personal responsibility ; and her affectionate motherly kindness towards Orpah and Ruth is a clear indication of what the tenor of her conduct was towards her husband and her two sons. She had endeavored to multiply their comforts and to strengthen their joys ; and had done what she could to lighten their trials and to soothe their sorrows, to alleviate their sufferings and to sustain their spirits, and to help their meditations and their prayers. She had exerted all her powers of grace and feeling to solace them in their dying moments She had embalmed their remains with her tears as consigning them to the tomb ; and her memory loved to dwell on their forms and features, their smiles and tears, their sayings and movements, their songs and their sighings. The afflictions of their life, their hours of sadness, their glimpses of hope, their struggles with the tempter, and the impressive scenes of the trying hour of their departure, continued fresh in her recollection. And it is evident from the whole history that the amiableness of Naomi had a high name, both in Judah and in Moab, among her kindred and neighbors, and all with whom she had at any time associated.

4. She seems to have been, upon the whole, resigned and submissive under very afflictive dispensations of Divine Providence. She had passed through much tribulation, and had seen great and sore troubles, had been reduced from fullness to poverty, had been pressed to turn away from the sweet home of her fathers, and the loved Bethlehem scenes of her childhood ; she had experienced the privations and fatigues of journeyings in the heat of the day through dreary regions ; she had witnessed very heavy domestic afflictions, and had lost

her chief earthly stay and hope in the death of her husband and her two sons; but we do not find that she charged God foolishly, that she arraigned the justice or wisdom of his dealings at the proud bar of man's judgment; that she indulged heart-hardening thoughts of the arrangements of heaven; that she strengthened or extended the cold blighting reign of infidelity by using the fretful language of murmuring despondency. She acknowledged that the Almighty had afflicted her, that his voice had testified against her, that his hand had been heavy upon her, but she had confidence in his love and faithfulness that he would cause all to work together for her good; that after a night of weeping, joy would come in the morning. She felt that a bitter cup had been given her to drink, but she also found that it had a healing virtue, and had a strong belief that there would be sweetness in the end. The spirit and substance of her "song in the night" to God her Maker, was, "Thou shalt quicken me again, and shalt bring me up again from the depths of the earth, and shalt comfort me on every side. The Lord Jehovah is my strength and my song: behold, he is my salvation; I will trust, and not be afraid." She had a sustaining hope that the thick clouds and heavy storms of her noon would soon pass away, and that a calm, balmy sunshine would brighten the evening of her day. And at evening-time there was light, and she did enjoy a refreshing, while she nursed in her bosom her grandchild Obed, the grandfather of David: and when her neighbors, the women of Bethlehem, flocked around her gate to bless the Lord for his loving kindness in giving her such a "restorer of life," and a nourisher of the consolations of her old age.

We have now to glance at another character of the scene before us, and to notice

II. The sorrowful return of Orpah unto her people, and unto her gods.

1. She returned after she had enjoyed many advantages. She had, in a way that was unusual and unexpected, become

acquainted with a religious family; a family that knew the character of the God of Israel, and that confessed his name and feared and worshiped him; a family that understood the provisions and conditions of the covenant which he had made with their fathers—first with Abraham, and then confirmed unto Isaac and Israel, and which had been renewed, and further established with Moses and Joshua, a family that delighted to sing of the multitude of his mercies, and to make known his might, and love, and faithfulness, and to rehearse his marvelous works among the people, wherever they sojourned. And Orpah felt so interested in their creed and conversation, and their conduct and devotions that she desired a closer intimacy with them: and, marrying into the family, she had opportunities to learn all that her husband Chilion, and all that her good mother-in-law Naomi knew as to the perfections of Jehovah, and the immortality of man, and the retributions of the world to come. She had often heard of the obedience of Abraham's faith on Mount Moriah; of Jacob's prevailing power when he wrestled for the blessing with the angel at Peniel; of Joseph's advancement and usefulness in the court of Egypt; of the wonderful story of the weeping babe in the ark of bulrushes, and of his subsequent decision and boldness in the court of Pharaoh, and his faithfulness as the leader of the tribes of Israel; she had often heard of the wonderful signs in the land of Egypt, of the death of the first born, of the drowning of Pharaoh and his host in the Red Sea, and of the song of Moses and Miriam and people of Israel for their deliverance; she had heard of the pillar and the cloud, and the manna, and the water from the rock, and the glory on Sinai, and the passage through Jordan; she had received the dying testimony and counsel of her husband, and her brother-in-law, and had recollections of the instructions and prayers of Elimelech; she enjoyed the best advantages that could then be had, and yet she decided on returning "unto her gods."

2. She returned after manifesting the most hopeful signs

She had from the first felt an interest in the fellowship of the pilgrim family from Bethlehem, and in the history of their people. She had listened to their instructions and exhortations, and had joined in their songs and devotions. She had expressed her reverential admiration of the thoughts and ways of their God, and of the sinfulness and vanity of all idol-worships, as being opposed to his will and commandment. She had dealt very kindly towards the departed, and cherished a high respect for their memory. She felt strongly attached to Naomi, and had said "Surely, I will return with thee unto thy people;" and she had gone a part of the way towards Bethlehem Judah, yet she halted on the road, and gave her good mother-in-law the farewell kiss, and returned unto her gods.

3. She returned when it would have been most easy for her to advance. Her affections were then warmly set on Naomi and her people. The pang of parting with her Moabitish friends had passed. The rites and observances of idolatry had then no attractions for her mind. The profession of her resolve to be on the Lord's side, and to have a name and home among his people had then just dropped from her lips. Her kind, pious mother-in-law was then moving on with her face towards Bethlehem. Her sister-in-law was "stedfastly minded" to go with Naomi. She had every inducement to accompany them. She could never expect another such opportunity; but it was lost, she had perhaps a tempting prospect to marry again in Moab, to marry a warm worshipper of Chemosh, and she turned back unto her people, and unto her gods.

4. She returned when she could have been of help and much comfort and encouragement to Naomi and to Ruth on their journey. She was young, and strong, and active; was social, and gifted, and affectionate. Her company, and countenance, and conversation, her song and her prayer might have been of much cheer to them on their dreary journey through that wild country. She might have assisted to carry the little burdens which they had. She might have helped to stretch the cords

of their lodging-tent under the shelter of the great oak of th
valley or high cliff of the river; and to kindle their fire of d-
fense against the wild beasts of the forest, or the reptile of th
ground. She might have given her aged friend a help-
hand as descending the rugged path down into the valley,
as crossing the rapid currents of the river, or as climbing
the steep hill on the other side; but instead of rendering
assistance, she withdraws and returns unto her people,
unto her gods.

5. She returned weeping. Her sobbings are heard throu
the glens of Moab. Her heart fainted at the last sight
Naomi in the distant bend of the road. Her eyes were sw-
len with grief. Her bosom heaved from its fullness of sor
She felt, and felt rightly, that she might never more see
kind face of her faithful friend Naomi, who had always pr
true and affectionate. She felt that she was acting an
friendly part in return. She carried back with her a lon-
heart, a wounded spirit, an accusing conscience, and a mel-
choly heaviness that depressed her at intervals as long as
lived. She knew that the God of Naomi might provide frie
for her in the city and among the kindred of her departed h-
band; and that he could provide a Salmon, or a Boaz, to a
the part of a kinsman, as her protector and guide, to find h
a home and a rest, and to be unto her a restorer of life,
raising up the name of the dead upon his inheritance. S
knew that she might be grafted into the stem of Judah, a
might become a fruitful branch. She knew that she might b-
come a mother in Israel, and might have a happy an hon-
ble place among the congregation of its worshipers, and
name in the roll of the sealed ones of the tribe of Judah. B
she felt the unhappiness of a divided affection. The bias
her heart was for Moab. She had probably formed a conne-
tion there which she could not break off. Her idols we
there, and she returned to worship at their altars; conscio
at the same time that she was departing from the living God
the God of the family of her departed husband.

6. She turned back forever. She never had another opportunity to cast her lot, or to choose her portion among the people of God. She that day, on that road, through those tears, saw the kind face of her good friend Naomi for the last time. She lost her counsels and consolations. She lost the influences of the light, and love, and purity, and warmth of her piety. Her affections grew cold. Her convictions died away. The dying words of her husband, and the parting prayers of her mother-in-law were blotted out of her memory. She mixed with the youth of Moab and bowed the knee before the altars of its idols, and helped to swell the profane song in the temple of Chemosh. She sought her rest and her home in Moab. She lived there, and died there; and her subsequent history is lost amid the wrecks of its superstitions. The good found in her was lost in its corruptions. Her hopefulness departed as a morning cloud, and as the early dew that drieth away, and her candle was put out in the midst of darkness.

Such is the affecting representation given us of Orpah's return. Let us not forget the practical application of the suggestive lessons of a scene so full of instruction. Is it not a true picture of the conduct of multitudes of youth in the present day, who fall away from their hopefulness, and draw back into perdition? Do they not draw back after having had the highest privileges? after having had the advantages of the best training in the nursery and around the domestic altar; and after being carefully and affectionately instructed in the Bible-class, and under the more public ministrations of the gospel? Do they not have to press back through the admonitions, and entreaties, and payers, and tears of their parents and pastors? Are they not in danger of perishing at the door of the ark, at the gate of the city of refuge, on the very threshhold of heaven? And do they not draw back after professing attachment to the cause of Christ, and showing respect and kindness to his people? Have not their lips uttered vows in the

hours of their trouble; and have not their eyes dropped tea at the bare thought of falling short of the fellowship of heave Did not their head always droop, in the distant seat of th spectator, when their kindred sat around the table of the Cr cified Saviour; and especially when their minister, in tones tenderness, addressed to them the last command of the Re deemer, "Do this in remembrance of me." And do they n draw back when it would be easy for them to press forwa When weeping parent invite them to come,—when their tea ers kindly engage to do them good,—when their young co panions are resolved to go, and are asking the way,—whe the breath of persecution is stopped,—when the finger of sco is drawn back—when the Spirit and the bride say, come when ministering angels are waiting on the wing to ca home the news of their repentance and dedication to God- when some of their kindred and best friends are among t witnesses on the front stand above, looking over the batt ments, expecting to see them take the course for heaven; a especially when their conscience is tender under convictio the importance of eternal things, and when there is a lean of their affections towards heaven?

And do they not draw back when they might be of che and of help to those who are on their way to Zion? Wh they might help their songs and their joys as drawing wa from the wells of salvation; when some of them might strong standard-bearers in the armies of Jesus,—and mig assist against the foe in the hot day of conflict, and have th share of the spoils in the bright day of triumph. The chu now needs their help, and longs for their accession; and Je engages to reward their faithfulness. He extends his invi hands, but they halt between two opinions, and withhold th hand, and fall away.

And do they not, like Orpah, go their way sorrowfu Do they not often sigh and weep as drawing away from th christian friends? They can find no pleasure in the way

sin. They feel them to be unsatisfactory and deceptive. Conscience accuses them of wronging their own souls. They carry deep stinging remorse with them into the gayest circles of sin, and yet they slide downward to perdition.

And are they not likely to be lost forever? They quench the Spirit. They stifle their convictions, corrupt and harden their hearts and consciences, and drown their souls in eddies of worldly pleasures. They soon dry up their occasional tears, and gradually forget the tears, and prayers, and instructions of their parents and pastors. They fall farther and farther from God, and the narrow path of heaven. They take the broad way for the left hand, and are likely to plunge into the burning gulf of the second death. We turn now to look at a more pleasing portion of the picture before us.

III. The determined resolution of Ruth not to return with Orpah unto the people, and unto the gods of Moab, but to advance, with her kind and pious friend Naomi, towards Bethlehem Judah. That was the noblest and most important resolution of her life, the turning point of her salvation, her first decided step towards heaven.

1. Her resolution was formed after much reflection: not rashly, but after deep thought, after much deliberation, after a close and careful examination of the matter She had exercised her best judgment in the case; had counted the cost, had duly weighed the importance of her purpose; had made up her mind after a process of unbiased reasoning. She had adoringly studied the character and ordinances of the God of Israel; and had with the liveliest interest pondered in her heart the history of his people. She well understood how they were protected and honored, and how they increased and prospered while they trusted in the power and faithfulness of their God, and were faithful to his covenant, and devoted to his service; and how they suffered disappointment and sorrow, and lost their strength and glory, when they erred from his testimonies, and wandered from his ways. She was convinced of

the utter vanity of idol-worship; and had observed the dark ing and corrupting influences of its superstitions on the ch acter and habits of her people; and had also witnessed t sustaining power of faith in the experience and conduct Naomi; and after having thus looked thoughtfully at b sides of the case, and having long considered its most impor bearings, she made up her mind, and said with an emp that evinced her determination, "Surely, I will return w thee,—thy people shall be my people; and thy God my G

Ruth's deliberation in a matter of such vast importance serves the special attention of the young of our day, an all ages. Let them study and imitate her example. Let think, and reason, and reflect, and consider. Religion is affair of unspeakable moment. The study of its interest serves the best energies of the noblest powers of the Jehovah is the Lord—the only true and living God; and mind ought to be devoutly employed in studying his perfec The soul is immortal, and it is the highest wisdom to a seriously and at once to its salvation. As there is awa us a future state of eternal duration, it is the dictate of highest and purest reason that we should consider our la end, and prepare to meet our God.

2. Ruth's resolution was formed under the influence of feeling. Her emotions were strong and warm, for she felt she was taking the most important step of her life, and the consequences would be everlasting; that it would her destiny not only for time, but for eternity. She knew felt that she was to undergo an entire change of heart; her affections were to be weaned from dumb idols, and fixed on the everliving God; that she was to forsake ever the vain ordinances of idolatry, and to give the w of her heart to the God of Naomi; that she was to ad faith of his people, and walk in the way of his test She felt that her salvation and happiness must come from mercy and loving kindness; that his grace would be suffi

for her; that his strength would be made perfect in her weakness, and that his favor would be her life and her all. And her feelings were excited. Her heart was full. Her affections burned within her. She was greatly moved. Her repentings were kindled together. Her looks and lips, her tones and tears, told the intensity of her feelings. And it was impossible for her not to feel. The struggle between faith and folly was severe; but faith overcame; her fears gave way; hope took possession of her soul; and spiritual joy filled all her affections. And religion does still affect the heart; and it is meet that it should affect the heart; and engage all its affections, and kindle all its feelings: for what is religion? It is to pass from death into life. It is to turn from the power of Satan unto God. It is a translation from the power of darkness to the kingdom of his dear Son. It is a deliverance from the bondage of corruption to become an heir of glory. It is to escape from the snares of sin and the yawning pit of hell, to be made a partaker of the inheritance of the saints in light. It is to press towards the mark for the prize of the high calling of God. It is to win Christ, and to gain heaven. And in pressing towards the mark for the prize of so high a calling, in striving to lay hold on eternal life it is meet that the best powers of the mind should be in full exercise, and that the deepest feelings of the heart should be thoroughly affected.

3. The resolution of Ruth was formed with full purpose of heart, in the spirit of true courage. "She was steadfastly minded to go." Her mother-in-law, in order to test the strength and sincerity of her purpose, and perhaps under some apprehension that she might be blamed for drawing her away from her country and kindred, said unto her, "Behold, thy sister-in-law is gone back unto her people, and unto her gods; return thou after thy sister-in-law. But Ruth was "immovable," and replied, "Intreat me not to leave thee, or to return from following after thee." Naomi then intimated that she would have to come alone,—that Bethlehem Judah was afar off,—that

the road was rugged, and dreary, and dangerous,—that they might have to lodge under the cliff of the rock, or in the jungle of the forest,—that they might have to fix a stone for their pillow,—that they would have to cross the deep waters of the Jordan,—that she was too old and too poor to keep her,—that she could not engage to provide her a husband or a home,—that the best companions of her youth might be dead,—that the kinsmen of her sons might receive them coldly, and that she might be utterly unable to redeem the heritage of her family. But Ruth could not be moved from her purpose; and repeated, in a tone, and with a look that could not be misunderstood, "Intreat me not to leave thee, or to return from following after thee." Her heart was firmly bent on going with her. She was fully resolved to go; was steadfastly minded to go; and was not to be swerved from her purpose by any intimations as to the difficulties of the way, or as to the disappointments at the end of their journey. Firmness and courage may still be necessary in order to follow Christ, to enlist under his banner, to put on his armor, and to espouse his cause. We may not need the spirit of martyrs, but we may meet discouragements; difficulties may beset our paths; we may have to encounter opposition from unexpected quarters; and we may have to arm for many a conflict. New friends may disappoint; old companions may sneer; the world may frown; hell may rage; some of our anticipations may not be realised: but we must have firmness, and determination, and courage, that none of these things may move us, or cause us to fall from our steadfastness We should, like Ruth, be "steadfastly minded" to enter in at the straight gate, and keep the narrow way. We should cast our lot among God's people with holy determination; and choose rather to suffer affliction with them, than to enjoy the pleasures of sin for a season. We should esteem the reproach of Christ greater riches than all the treasures of the world; and we should gird up the loins of our mind to follow the Saviour through evil report and good report, and be faithful unto death.

4. Ruth's resolution was full and complete in all its parts. She might, in a moment of excitement and affection, have formed a resolution of partial kindness to her aged friend. She might have said, I will send thee the greatest part of the way to Bethlehem. I will see thee over the river and the principal dangers. Or, she might have said, I will go with thee all the way to Bethlehem, and will see thee safe in the midst of thy kindred, and will then return to my people. Or, she might have said, I will follow thee to help thee, and nurse thee, and cheer thee, as long as thou livest, and will then return to my own country. Or, she might have said, I will accompany thee unto thy country, but I do not desire to form any fresh connection with thy people. Or, she might have said, Thy people shall be my people, but the gods of Moab are to be my gods. But such was not her resolution. It was full in all its parts and bearings; and was expressed in language strong and expressive, but beautifully simple,—"Whither thou goest, I will go; and where thou lodgest I will lodge: thy people shall be my people, and thy God my God: where thou diest, will I die; and there will I be buried." Her resolution could not have been more full, nor more fully, or beautifully expressed. Thus our purpose to follow Christ should be full without any reserve; that whether we live or die we may be his. His cause should be our cause; his people our people; his ways our ways; his house our home; his cross our glory; his service our delight; his word the lamp of our path, and his salvation our song, until he call us to our reward, to see him as he is, and to rest and reign with him in glory.

5 The resolution of Ruth was formed in the most solemn manner. It was made in the name and in the fear of the Lord. She appealed to his high throne, and said, "The Lord do so unto me, and more also, if ought but death part thee and me." She was willing for heaven and earth to witness her vow, was willing for Moab and for Bethlehem to know her purpose. She was not ashamed to confess her choice, and to

own her people, and her God before all the world. Nor shou[ld] we be ashamed to own the Saviour and his cause, and to g[lory] in his cross, and commune with his people in the observan[ce of] his ordinances. The young should be willing for their m[as]ters, and parents, and teachers to know their decision, an[d it] will greatly gladden their hearts, and encourage them in th[eir] great work. They should be willing for their kindred a[nd] companions, for the church and the world, for the legion[s of] hell and the holy witnesses of heaven to know their infle[xible] resolve to be on the Lord's side. Our decision for Ch[rist] should be known to all; should be recorded in the book of [the] church, and should be ratified by a solemn covenant at his ta[ble] in the presence of all his people.

6. Her resolution was formed in the spirit of humility. [It] was to follow after Naomi, and to continue under her eye a[nd] guidance; not to go before her, despising her company, a[nd] counsel, and prayer. Young christians should seek the advi[ce] and value the society of experienced believers.

And finally, it was a wise resolution. It proved of gre[at] gain to her. She never had cause to repent of the choice sh[e] had made. Under the smile and protection of Providence, a[nd] in the interesting company of her good friend Naomi, sh[e] reached Bethlehem in safety, and found there the most cordi[al] welcome; met there a rich friend of Naomi's family, wh[o] acted the part of a kind kinsman. She was happy in he[r] marriage; came into possession of the heritage of the famil[y.] Boaz, her husband, was a prince in the tribe of Judah. Sh[e] became a happy mother, a mother in Israel, a mother of [a] line of kings; became a great-grand-mother of King David and obtained a name and place of the genealogy of Chri[st,] the Prince of Peace, and the Captain of our Salvation. He[r] name is prominent in the records of her people and of he[r] church. Her name is registered in heaven, is written in th[e] Lamb's Book of Life. Her religion regulated her feelings a[nd] conduct, sweetened her cup of earthly enjoyment, enriched h[er]

experience, extended her influence and usefulness, sustained her under trials, supported her in the hour of death, and made her meet for the fellowship of heaven.

Let the young of our day, in the spirit of Ruth, resolve at once to be on the Lord's side, and they, like her, shall attain immortal honor and blessedness.

RAHAB.

FAITH TRIUMPHING OVER DISADVANTAGES AND DIFFICULTIES.

"By faith the harlot Rahab perished not with them that believed not, when she had received the spies with peace."—Heb. 11. 31.

Rahab lived in Jericho at the time the tribes of Israel ended their journeyings through the wilderness, and crossed the Jordan, to the land of promise. Jericho was even then a walled city, in a pastoral vale, about seven miles west of the river Jordan, and twenty miles north-east of Jerusalem, and was one of the strongest cities of the land. Joshua, being aware that the passes up from the river to the city might be intricate and dangerous, through ravines, where cliffs and thickets, and even ambuscades of the enemy, might intercept their advance, sent two valiant and trusty men before his face to spy the position of the city, and the paths leading to it, and to bring instructions back how they might most easily advance after crossing the river. This precaution, on the part of Joshua, was consistent with the ways of Providence. God expects his people to avoid presumption, and to exercise foresight, while they, at the same time, trust his promise, and rely on his pro-

tection. Some might, perhaps, ask in this connection, Wh[y] endanger the lives of the two men? Was not God hims[elf] their guide? Could not his cloud have gone before them eve[n] to the gates of Jericho? To such questions it could be re[-]plied, That God commands his people to exercise cautio[n] while they seek his guidance. He instructs them to be di[li]gent, while they depend for success on his blessing. He w[ill] not light a pillar of fire to move before them, while they ha[ve] commoner lights to show them their way. He will not divi[de] the flood before them, while their own art can contrive mea[ns] to cross it. He will not rain down manna upon them, wh[ile] stores of old corn are within their reach. He will not se[nd] them a daily supply of "angels' food," when seasons are giv[en] them to sow, and reap and provide for themselves. He w[ill] not cause waters to gush out of the rock and flow after th[em] through the desert, when they can dig wells for themselves, [or] where the rain fills the pools. And he would not send ang[els] from heaven to search the land around Jericho, when m[en] from the camp of Israel could perform that service. Josh[ua] well understood this divine doctrine of man's obligation; a[nd] in obedience to it, sent the two men to "view the land, ev[en] Jericho." They entered the city in the evening, before its gat[es] were closed, and applied for shelter and protection at Rahab['s] door. She received them "in peace," with feelings of joy. I[t] is not explained in the narrative, how she found out that th[ey] were Israelites. She could perceive from their dress, and fe[a]tures, and gait, and accent, that they were strangers; and in[-]ferred that they might have come from the camp of Isra[el;] and she probably made some allusions to the wonderful peop[le] that were then journeying through the wilderness towards th[e] land of Canaan; and probably put some questions to the tw[o] men as to their miraculous supports and deliverances, and a[s] to their fathers Abraham, and Isaac, and Jacob, and Joseph, and their leader Moses; and reverentially dropped some ex[-]pressions as to their worship and their God. The men, moved

by her kindness and piety, told her whence they came, and explained the "business" of their journey; and she made a covenant of peace with them and their people, and her conduct is strongly commended by the voice of inspiration. The apostle James refers to her justification by works of faith as a striking illustration of the importance of good works. And Paul, in the eleventh chapter of his epistle to the Hebrews, gives her name a place of immortal renown in his register of the eminent worthies of former dispensations. That register may be looked upon as a polished reflector of the shining lustre of a galaxy of the brightest morning stars of the firmament of faith. Some observers, regarding Rahab as only a star of the third class, have never closely noticed the steady brilliancy of her brightness. We admit that one star differeth from another star in glory; but all the stars here mirrored to our view, are of the first magnitude, and Rahab is on no account to be overlooked. We may perhaps be allowed a passing glance at a few of the foremost of them before we fix our eye more directly on Rahab.

Abel, the second born into our world, was a thoughtful, penitent, liberal believer. By faith he offered unto God a more excellent sacrifice than Cain. Cain was a high minded worshiper, and coldly presented the fruit of the ground as his offering. His sacrifice had no recognition of his guilt, and the Lord had no respect unto it; but Abel, having studied the confessions and teachings of his parents, and being much affected by their frequent sighings and tears, learned almost from his infancy to feel that he was a sinner, and that without the shedding of blood there is no remission of sins; and he erected an altar, and brought of the firstlings of his flock, and of the fat thereof; and as looking through his tears at the bleeding sacrifice, the glory of the Lord shone mildly around it, as a testimony of its acceptance. When the sorrowing parents found that their beloved Abel had been murdered by the cruel hands of a brother's envy, their only consolation over his muti-

lated remains, was to speak to each other of the welcome which his spirit received on his admission to heaven, as the first child of salvation by faith, to teach the angelic choir the key note of the new song of redeeming mercy.

ENOCH, the seventh from Adam, is the next here mentioned. He was a man of very holy affections, and of great spirituality of mind, and delighted to hold communion with heaven. He walked with God, perhaps literally, as a child would walk with his father, to receive his teachings, and to enjoy the smile of his approval. During his morning walk on one occasion, while engaged in exercises of devotion, the angel of the covenant came by in his chariot of glory, and beckoned the praying patriarch to step into the chariot, and they smoothly moved along, in heavenly converse, until they passed the confines of earth; and Enoch was not aware of the great transition until his garments of earthly make and color became shining whiter than any fuller on earth could white them; and the sandals which he had long used in his earthly walks of worship, were suddenly refashioned so as to be fitted to walk the paths of paradise, and the golden streets of the city of God. And his reviling persecutors were not aware of his translation until he was forever above the reach of their scoffs and threatenings; and death was not aware of his escape, and had no opportunity to level his fatal dart at him, until his glorified body was out of the reach of his shaft far away in the land of immortality.

The apostle next mentions the faithful preacher of righteousness, who warned the infidels of the old world of the coming deluge; and who, moved with fear, cut down the finest gopher trees on his wide domain; and devoted his strength and substance, and the best years of his life, to prepare an ark to the saving of his house, by the which he became heir of the righteousness which is by faith.

Paul next refers here to the "father of the faithful," who in obedience to the call of God left his country and his kindred

and went out, not knowing whither he went ; accustoming himself to obey in plain matters, he became strong to obey in cases of perplexing difficulty, by inuring himself to light burdens, he strengthened himself for the heaviest crosses. His faith and love and godly fear at length became equal to the dark and trying duty of leading his only son Isaac towards the land of Moriah, to offer him there as a burnt offering to the Lord. Mention is then made of Isaac, who had his evening walks for religious meditation ; and of Jacob, who wrestled with the angel until he won the blessing ; and of Joseph, who triumphed over the jealousies of his bretheren, and the temptations of Potiphar's house, and the privations of the king's prison, and became the saviour and ruler of the land of Egypt.

The next reference here is to the faith of the parents of Moses. The new king of Egypt had then issued a bloody decree to kill all the male children of the Hebrews. When Moses was born, his parents saw that he was a "proper" child ; and their faith, as gazing on the loveliness of his countenance, argued that God had marked him for his own service ; and, at the risk of their lives, they hid him for three months ; but when his mother could not longer hide him from the unfeeling executioners of that murderous decree, she prepared an ark of bulrushes, daubed with slime and pitch, and put her child therein, and laid it in the flags on the brink of the river, saying to herself and family at the same time, "I can hide my lovely babe no longer, I commend him to the protection of my God, and my father's God. He can protect my beloved little one from the crocodiles of the Nile, and from the more cruel crocodiles of the court. He can make my babe's slumbers easy in that frail, cold cradle of bulrushes. He can direct the steps of some Egyptian woman possessed of tenderness to the spot ; and can move her pity to take him up, and carry him to a full home. He can teach the babe to weep and to smile in the most effectual way when his little ark is opened. I can do no more for him, but my God can provide." And his little

sister, Miriam, seven years of age, stood afar off to witness wh would be done to him. And the daughter of Pharaoh cam down to wash, and to walk along the river's side; and wh she saw that little ark among the flags, she sent her maid t fetch it; and when it was opened, behold the babe wept, an on being touched by a tender hand, smiled through his tear and such smiles and tears overcame the princess, and she h compassion on him; and his little sister gracefully stepped f ward, and with her innocent look, and youthful voice, ask permission to call a Hebrew woman to nurse the child for t princess. And she said, go; and the maid ran, and ca the child's mother; and that mother joyfully undertook t charge, and omitted no opportunity to plant principles of pie in the heart of that child during the tender years she had t nurse him, and she received a higher reward for her care th any wages paid her by the daughter of Pharaoh.

It is not so surprising that a child so saved by a mother' faith from the jaws of death, and so piously trained, should ob tain a place so honorable in Paul's register of the victories o faith. That child when he was come to years, remember the prayers, and instructions, and tears of his mother, and re fused to be called the son of Pharaoh's daughter. He forsook Egypt, not fearing the wrath of the king. He turned aw from its throne and crown, and treasures and honors, an chose rather to suffer reproach and affliction with the peop of God He devoted himself to become their deliverer, an endured as one seeing the invisible.

Reference is also made here to Joshua, and Gideon, an Barak, and Deborah, and Samson, Jeptha and others, wh waxed valiant in fight and turned to flight the armies of th Aliens. We have also an allusion to Rahab's illustrious grea grandson, the ruddy youth, the youngest of eight brother whose heart, even when he was a shepherd-boy, was strong through faith, and whose soul was full of poetic fire. His hands had cunning to form a harp, his ear could guide tho

hands to tune its strings, his muse could indite a psalm, and then set it to music. The last blush of the setting sun lingered around the rock on which he sat while he played his harp as watching his flock lying down on the green pasture below, and angels as passing hovered above him to enjoy the sentiments and spirit of his song. He could lay down his harp, and run to save a lamb from the paw of a lion, and then resume his harp to finish his psalm of praise. He slew the giant of Gath, and brought deliverance to Israel.

Paul then refers here to the three young companions who quenched the violence of the fire on the plain of Dura; and to the holy man of prayer who shut the mouths of the lions of Babylon. Rahab's name is enrolled among these eminent believers, and it ought not to be overlooked; for she was as strong and as steadfast in the exercise of her faith as the most renowned of them. We propose to notice first the power, and secondly the reward of her piety.

I. We have three illustrations of the power of her faith: it was cherished under disadvantages—she risked her life in obedience to its dictates—and she exercised care to render its covenant firm and lasting.

1. It was cherished under disadvantages, and in the midst of many difficulties. The people of Jericho at the time Rahab lived among them, were given up to unbelief of the most hardening character, and to superstition of the most debasing influence. Their city had no temple, or tabernacle, or tent dedicated to the service of the God of heaven. It had for him no altar. It offered him no sacrifice. No voice of prayer, or song of praise, was heard within its walls. Rahab had no pious parents, or friends to instruct her. She had no grandmother like Louis, no mother like Hannah, or Elizabeth, or Eunice, no mother-in-law like Naomi. She had no father-in-law like Abraham or Job to teach righteousness unto her, and to offer sacrifices for her, and to command her to keep the ways of the Lord. She had no Lot or Jonah to warn her of

danger; no priest-like Jehoida to instruct her and pray for her. And she could have access to no religious books, for no such books existed in that early age, excepting those of Moses and no copy of the writings of Moses had ever been seen in Jericho. No other prophet had then written. She lived before the days of Samuel, and David, and the "prophets," and long before the time of the apostles and evangelists. How then did she begin to exercise faith in the power and providence of God, and to delight in meditations on his character and government, and to cherish in her heart desires and resolutions of piety? Religious convictions are more easily traced to their origin in our time. Impressions of spiritual realities are generally made on the minds of the young by receiving the instructions of parents and pious friends, by attending the ministry of the word of truth, by associating with the good and devout in acts of devotion, or by reading religious books. But as Rahab had neither pious friends, nor religious books, how did her faith come? How did her piety originate? In reply, it is observed that she was from her youth of an active mind, of a candid disposition, of an enquiring spirit, and of kind feelings; and the Spirit of God opened her heart, first to examine, and then to believe the various reports that from time to time reached Jericho of the journeyings of the tribes of Israel in the great wilderness, and of the wonderful works of God for their guidance, and support, and protection. An aged pilgrim, as resting at the well, by the gate of the city related to the thoughtless, jesting company, who had congregated there to hear some news, and to draw water, what he had heard respecting Israel, respecting their wonderful deliverance from Egypt, and their subsequent marches and encampments. Rahab, impressed by the solemn tone, and serious appearance, and open intelligent countenance of the venerable pilgrim, and the consistency and importance of the great facts of his narrative, invited him to take rest and refreshment in her house, that she might have further evidences of his honesty.

and fuller explanations of his report; and she sat at his feet listening with deep attention to his relations of what he had heard of the history of that wonderful people, of the faith and faithfulness of their father Abraham, of the piety of their ancestors, Jacob and Joseph, of their sufferings and sorrows in Egypt, of the terrible signs in the field of Zoan, that opened the way for their deliverance; and how their God had divided the Red Sea that they might pass through; and how the enemy, who had said, I will pursue, I will overtake, I will divide the spoil, sank as lead in the mighty waters; how his cloud led them by day, and his pillar of fire by night, and how they sang unto the Lord, who had triumphed so gloriously, and had become their strength and their salvation. The interest she felt in listening to such narrations became intense, and she asked the aged traveler how long these wonderful people had been on their journeys? He replied that it was supposed they had been nearly forty years. She enquired as to their number and order, and particularly, how their God furnished a table for them in the wilderness, and how he gave them bread? The pilgrim replied, that he raised bread upon them, and gave them of the corn of heaven. She then enquired where they found drink in the dry desert? He explained that God gave them drink as out of great depths, that he brought streams out of the rock, and caused waters to run down like rivers. She then wished to know how, or where they found raiment for such long journeyings? He replied, that the clothes they brought from Egypt were not waxen old upon them for forty years, and that even the shoes upon their feet appeared as new as when they started from Rameses. She then asked the pilgrim if he had seen them. He answered that he had seen their foot-prints in several of the places where they had long encamped, and that he had spoken to many that had seen them, and that there could be no doubt whatever of their movements. She then expressed her wonder— that if they intended to come over to "Palestina," why they

took such a "round about" way, and why they so often mo to and fro, and even marched backward in the wilder The pilgrim in reply, could only explain that the presence their God went before them, in fire by night, and in a cl by day, to show them by what way they should go; where to pitch their tents, and when to remove them: that they had to follow the "cloud" of his guidance. Th marvellous sayings made a deep, indelible impression on Rah mind, and she kept them in her heart, and often repea them to her kindred and friends; most of whom made of such reports, especially when other less thoughtful and scrupulous travelers called at her house, and maliciously scribed the tribes of Israel as a stubborn, self-willed peop rebellious generation, constantly forgetting the words works and wonders of their God, breaking his covenant, r ing to walk in his law, murmuring in the midst of his me complaining under the very wings of his protection, lusting the garlick of the gardens of Egypt, and even dancing aro their golden calf at the very time when their old leader in the thick cloud on the mount, receiving instructions heaven. Rahab pondered all these reports in her heart, th of the scoffer as well as those of the more serious pilgrim; though, at first sight, they seemed conflicting, yet as al them recognized the great facts, that Israel had actually pa through the Red Sea, that the pillar and cloud of God's g ance went before them, and that he provided for their su in the dreary, arid desert, she was convinced that they—th subject to temptations and errors like other people—wer der the protection of the great God, and that though he rebuke them for their transgressions, he would not forget covenant of his mercy which he had made with their fa but that he would bring them to the land which he had p ised to give them; and under the influence of these tho and convictions, she resolved, and vowed, in the fear of Lord, to avail herself of the first opportunity to show

kindness, and to enter into a covenant of peace with them, and with their God. Thus her faith was cherished under the greatest disadvantages.

2. She risked her life in obeying the dictates of her faith, and in working out its convictions; and this is a strong and striking evidence of its power. She had to walk her way not only in darkness, but in the midst of dangers. How she found out that the two men who requested to "lodge" in her house, had been sent from the camp of Israel, we do not know; but we do know that by receiving them "with peace," by refreshing them with food and rest, and cheering them with her words and kindness, and hiding them with the stalks of flax which she had laid in order upon the roof, and by adroitly hurrying the officers who had come to apprehend them, to pursue after them the way unto the fords of Jordan, and by entering into a league with them, and giving them assurances of her fidelity, and by letting them down through the window, and instructing them to flee to the mountain, and hide themselves there for three days until the return of their pursuers, and by praying for their safe return to the camp of Israel, she braved dangers; we know that she risked her life by every such act of kindness to the messengers of Joshua. That eventful night was the turning point in her existence, the night of her decision to be on the Lord's side, the night of her covenant with heaven. It was a night of the most trying excitement and anxiety, as her life was in such imminent peril, especially at the moment of the authoritative demand of the king's officers, not only was her own life in jeopardy, but the lives of her household, as well as the lives of the two Israelites whom she had received were in immediate danger. What was she to do in such a case? Some would perhaps say that she ought to have confessed at once that the two men were concealed in her house, instead of misleading the king's officers. It was no honor to their office that they were so easily misled. Was she to betray the two men of Israel, whom she had received in kindness, and had

engaged to protect, and who confided in her honor and fi-
ty? Was she to give them up to certain and instant dea-
Was she to stifle the voice of conscience, and violate her
to God, and run against the high wheels of his Providenc-
plead guilty of treason at the proud bar of the authorit-
Jericho? She did not do so, and those who choose to c-
at her conduct in a moment of such sudden, perplexing, p-
liar trial will have to settle the ethics of the case with the
spired historians, who justify and commend her faith and
works, and represent her resolve to risk the comforts of
home, and the hopes of her family, and even life itself in
to have a name and a place among the people of God, as
highest act of faith, and as an evidence of the firmest trut-
God, the fullest submission to his will, and the liveliest
in his loving kindness and power.

3. She exercised her influence with address and affe-
with consummate prudence and foresight and the strictest
to make the covenant of her faith full, and firm, and clear
sure, that there should be no misgivings or misapprehens-
respecting any of its conditions when the hour of trial sh-
come to test its validity and explicitness. The scene on
roof of her house, at the ratification of that covenant, was
deed most interesting. It was the deep hour of the silent-
ness of the night. The king's officers had been dismis-
The gate of the city had been closed. Its inhabitants had
tired to rest. Her door had been fastened. Her family w-
asleep. No movement was heard in the house, or
street. She had studied her plan for the escape of the sp-
and with careful, soft step, she went up to the roof, and at
relieved the trembling anxiety of the two strangers; and
in tones of devout gratitude, and of sincere kindness, but
the same time with solemn impressiveness, she said: "Y-
danger has been imminent. You had been seen entering
house. It is now a time of extreme excitement, and inte-
anxiety in our city. The suspicions of our watchman had

wakened by your accent and appearance. Information of our visit was sent to the king. His order came for your aprehension, but through the merciful providence of your God, ie danger is past. The officers are now quickening their pace owards the river, in hopes of overtaking you at the fords. I ave ventured my life for you, by giving their scent a wrong irection. I have thought of a way for your escape, and have rovided this scarlet cord to let you down, through the winows along the walls, on the upper side of the house, that you iay at once take the direct course to the mountain, and have rovided bread to support you, while in your place of concealent. But before you go, I desire a fuller understanding with ou. I am anxious to enter into a covenant of peace with ou and your people. You owe your lives to my fidelity and indness. Your lives are still in my hands, but I will in no ise betray you if you are prepared to covenant for my safety. ut that covenant must be full and clear, that it may be satisctory to you and to me. I know that the Lord hath given ou this land. Your terror is fallen upon us. All the inhabints of the land faint because of you; for we have heard how ie Lord dried up the waters of the Red Sea for you when ou came out of Egypt, and of what he did to the two kings the Amorites that were on the other side of Jordan; and soon as we heard, our hearts did melt within us, neither did iere remain any more courage in any man because of you, for ie Lord your God, he is God in heaven above, and in earth eneath. Now, therefore, I pray you, swear unto me by the ord, since I have showed you kindness, that ye will also show ndness unto my father's house, and give me a true token." hen, the men answered her—"Our life for yours, if ye utter ot this our business. It shall be when the Lord hath given the land that we will deal kindly and truly with thee." ie then said—"The covenant must have three conditions in y favor:

(1.) That you will guarantee my safety.

(2) That you will save alive my father and mother, and
brethren and my sisters, and all that they have, and deliv
their lives from death.

(3.) That you will, as a true token, swear unto me by
Lord, that you will deliver our lives from death."

She then desired to know the conditions which they mi
require her to observe. Then they said, "Behold

(1.) When we come into the land, thou shalt bind
line of scarlet thread in the window which thou dost le
down by.

(2.) Thou shalt bring thy father and thy mother, and
brethren, and all thy father's household, home unto the
it shall be that whosoever shall go out of the doors of
house into the street, his blood shall be upon his own he
and we will be guiltless; and whosoever shall be with the
the house, his blood shall be upon our head if any hand
upon him.

(3.) If thou utter this our business then we will be qui
thine oath which thou hast made us to swear."

Thus the covenant was full and explicit. It had six c
ditions—three on her part, and three on their part—and
satisfactory to both sides. And she said, according unto
words, so be it. Then she let them down by the scarlet c
through the window, for her house was upon the wall, and
sent them away, and they departed, and she bound the sca
line in the window; and they went unto the mountain, and ab
there three days, until the pursuers were returned, who
sought them throughout all the way, but found them not.
they descended from the mountain, and passed over the ri
and came to Joshua, and told him all that befell them.
they said unto Joshua, truly the Lord hath delivered unto
hands all the land, for all the inhabitants of the country
faint because of us. The remaining hours of that even
night were spent by Rahab in humbly adoring the wisdom
mercy of the wonderful providence that had so opportu

privileged her to enter into a covenant with the people of God; and her heart was full even to overflowing of thankfulness and hope and joy.

Thus this brief sketch of her history shows us that she cherished her faith under great disadvantages; that she risked her life to obey its dictates—and that she exercised every possible care to make its covenant full and sure. In all matters of religion, we should, like her, be prepared to encounter difficulties and to sacrifice all that is dear unto us, rather than deny the faith and give up our hopes; and we should consider, and examine, and ratify, and keep with all diligence and sincerity every letter and condition of the covenant of our salvation. We have

II. To show that such faith as that of Rahab's is never allowed to go unrewarded. Her faith worked its way nobly, under every disadvantage, and through every difficulty and danger; and she enjoyed a noble reward.

1. She had the happiest tranquility of mind during a season of unusual alarms. Every morning brought some intelligence to the city that increased the terrors of its inhabitants, but Rahab possessed her soul in patience and perfect peace. When the wildest panic prevailed, her heart was calm and full of joy. An intelligent traveler entered the city, who described the battles of Israel against the Amorites; and how their two mightiest kings, Sihon and Og, had been utterly destroyed. Another came in and described how Amalek and his people had been discomfited with the edge of the sword. He related with deep feeling how Joshua, their younger captain, led Israel to meet Amalek on the field; while Moses, their elder captain, stood upon the top of the hill, with the rod of God in his hand: and when he held up his hand in prayer, Israel prevailed; but when he let down his hand, Amalek—rolling on like a flood—prevailed; and it was hoped that there would have been put that day in the valley of Rephidim, an effectual stop to the further advance of Israel, and an utter end of all fears

of them; for Moses was old, and though his heart was st... his hands were heavy, that he could not hold them up th... the long hours of the battle, and the victory seemed to ... strongly in favor of Amalek: but the two brothers of M... who were with him on the hill, perceiving the danger, ... up his hand, the one on one side, and the other on the ... side; and his hands were steady until the going down of ... sun; and the powers of Amalek melted entirely away b... the prayer of Moses and the sword of Joshua. The h... whom they so conquered, especially the men of Bashan and ... men of Amalek, were giants of strength, were men of ... tried valor, were warriors of the highest renown, and had ... before been discomfited; but, added the traveler with an e... phasis peculiarly expressive, nothing can withstand the ... power of that rod of prayer to the great God of heaven. ... hearts of the warriors of Jericho were filled with amaze... and melted within them, while they heard these reports. ... Rahab could calmly retire into her closet, and lift up her h... towards heaven, and say with the devoutest gratitude, ... God to whom Moses prayed, and for whom Joshua foug... my God; and will be my guide and portion, my shield ... fence and tower of safety." On another occasion, a neigh... greatly agitated, came into the city, in much haste, and ... "I had often heard of the people of Israel, but now mine ... have seen them. I went up yesterday to the top of the ... commanding the fullest view of the plain beyond the river, ... I could see their camp, spread out over a wide extent of c... try; and the cloud that had its wings over them, had a w... ness of inconceivable glory. I had heard of its brightness, ... never before had I seen such glory. My whole soul was e... tranced, and was riveted to it; and I kept gazing upon ... till night came, when that cloud, of the purest whiteness, ... solved, and became a pillar of fire of indescribable brillia... I kept my eyes upon it, throughout the night, and just be... daylight, its beams played and expanded, and spread all ar...

their camp a light much brighter than the noon glories of the sun; and it moved slowly onwards, and the tribes moved after it, in wonderful order; and all nature seemed to be in intense stillness to watch their movements. At sunrise that pillar of fire became a white cloud; and that cloud has just stopped, and folded its wings to rest, and the people rest under its shadow, and now encamp in the plain of Moab, directly over against our city, just across the river." When the people of Jericho heard this report, they uttered a loud wail of terror, and their hearts fainted; but Rahab went up to the roof of her house, and on bended knees before her new altar there, adoringly exclaimed, "The God of the white cloud is my God; and the God of the pillar of fire is my God: He will guide me, and protect me, and no evil shall befal me." Some four days afterwards, a few of the stoutest men of Jericho had hardened their hearts, and had begun to scoff, and to say to their neighbors, "Israel cannot ford the river at this harvest-flood season. We shall have some weeks for deliberation. Our city is one of the strongest in the whole country; and we can further fortify its defences, and arrange how best to meet the assailants. We can form a league with neighboring cities for our mutual defence; and the power of our allied forces will be overwhelming. Their Moses is dead, or has deserted them, for they have not buried him: the rod of his power is lost unto them. The walling in of our city was a work of great expense and labor; but it was a work of necessity, and of the highest wisdom. It is well for us now that we did not heed the niggardly grumblers who grudged the cost of defences so essential to our safety, and who in all cases of quarrel are everlastingly proposing embassages of peace, and pleading for some overtures of reconciliation. The same grudging, cowardly, self-styled peace party took the side of the mean messengers from Gibeon; who advised us to make a league with the roving tribes of Israel, and to volunteer ourselves as their servants. We are proud of the unbending spirit and high honor, and glorious

heroism of our king, and his ministers, and his captains, we at once protested against all such proposals to make any covenant of peace with such strangers. What are the boasted names of their great ancestors to us? What care we for their traditions or their exploits? or, indeed, for their ark, or their God? Why should we submit to such ignominy? We can also boast of our high antiquity; and are more than their equals in civilization, and strength, and honor. We will meet them on the field of conflict, and war against them to the death. It would be safer for them to keep on the other side of the river,—or if they dare * * * * But while these stout-hearted men were thus boasting of their power, and prowess, and purpose, one of the scouts who had been sent to watch the river, came running into the city, and gasping for breath, exclaimed, "The tribes of Israel have come over to this side. The river overflowed its banks, as it always does at this season; but as soon as the soles of the feet of the priest bearing the ark of their religion, touched the brim of the river, the waters that came down, stood, and rose upon a heap, that reached far above the city Adam, that is beside Zaretan, and covered not only the meadows, but the rocks and the forests, and reflected a picture of the sun and the clouds in the deep blue sky; and the waters that flowed down towards the sea of the plain, failed, and were cut off, and the priests stood firm on dry ground in the midst of Jordan, and all the people have come clean over, right against our city; and twelve strong men brought twelve stones out of the midst of the river, and put them up on this side; and they set twelve other large stones in the midst of the river in the very place where the feet of the priests stood. They perhaps did this for a memorial of their passage over the Jordan. They now quietly pitch their tents to lodge on this side. They made no haste whatever, even in the river. There was no hurry or disorder. Their host is innumerable. They look strong, and seem to be in high spirits. They are indeed a very peculiar people.

On hearing this report of the dividing of the river, the hearts of the stoutest war-men of Jericho fainted. They were forced to feel that the power which could divide the flood, could also make a breach in their new wall; and that there could be no defence against such a mysterious, invisible power. But Rahab, possessing her soul in peace, retired from the din and confusion, and repaired to her altar, devoutly repeating, "That passage through the Jordan was as wonderful as was the memorable passage through the sea. They have but one stage more. To-morrow they will surround the city. I long to associate with them, for they now are my people by a covenant that shall not be forgotten. I have an interest in the ark of their religion. I shall have the teachings of their priests; and, more than all, shall have the favor of their God. The God that divided the sea and the Jordan for them, and that brought them to this land which he had promised to give them, is my God. My soul doth magnify his might and loving kindness. He hath graciously shown me his great mercy; and I will forever praise his holy name, and rejoice in his salvation." Throughout the whole of that night, after hearing how Israel had crossed the river, the city was the scene of the wildest alarms. They expected a sudden attack, and kept their watchmen on the wall. The terror was universal. Nothing came to relieve their feelings of dispair but fits of fainting, followed by heaviness of the deadliest kind. Rahab was also excited, but her excitement had no element of terror in it. She could not sleep that night, but overflowing of gratitude and joy, not of fear, were the cause of her wakefulness. She kept watching on the roof of her house, and was perhaps the first to see the vanguard of Israel emerge out of the forest. Her heart fluttered at the right. At that instant a wild cry ran through the city—"They are coming, they are coming." Rahab ran to the window on the wall, to see that the scarlet line was safe, and to observe their order, and to watch all their movements. It would be impossible to describe her feelings as she

saw tribe after tribe coming into sight, and as she saw their men of war form to compass the city, and saw the priests bearing the ark take their position; and as she heard the blast of the trumpets, and saw the people in the distance go round the camp, every morning before sunrise, with their vessels in their hands, to gather their manna; and as she watched in her window day after day to see their ark and the army pass by her house; and especially as she recognized among them the two young men whom she had ventured to protect; and as she observed them pointing the attention of Joshua and the captains to the scarlet line in the window, she fell on her knees, and from a heart overfull of emotion, said to herself, "All is right. The two men returned to their camp in safety. My kindness to them is known to their leaders. They see here the token of the covenant. Blessed be the day I received them, and risked my life for their safety; and thrice blessed be the wise, kind Providence that protected us. My prayers were heard, my conduct was agreeable to the will of heaven. All is right. Yonder is the ark of their religion, and their priests and elders. They look at my house every time they pass; and indeed yonder are the two men whom I saved, standing in the midst of their princes, and pointing to my window. They see how they escaped. The scarlet line is here. The covenant is well ordered in all things, and sure. All is right. I am safe, and my kindred are safe. Blessed be the Lord for his undeserved mercy unto me a sinner." This peace of mind in the midst of alarms, was the first portion of her reward; and in her case, as well as in all cases, and under all circumstances, such tranquility of mind, or peace of conscience, is a blessing of inestimable value; but such a blessing is not to be obtained without being in covenant with God and his people.

2. Her life, and the lives of her father's household, were saved according to the condition, or letter of the covenant. The city was straightly shut up because of the children of Israel. None went out, none came in. Joshua, as he had been

commanded of God, instructed his men of war to compass the city once every day for six days When the seven priests who were before the ark blew with their trumpets of rams' horns, the hosts moved,—the armed men before the ark, and the rĕreward after it—and having gone round the city they returned to lodge in the camp. On the seventh day they rose at early dawn, and compassed the city seven times. Rahab in her window, with her hand on the scarlet line, watched them every time they passed by her house; but with feelings of the greatest possible difference from her neighbors who were in their windows or on the wall. They were in constant dread of the sudden destruction of their city; she in calm confidence that her deliverance was at hand. Before the evening of the seventh day, some of the most hardened men in the city began to boast of the strength of their fortification, and of the large stores which they had provided for a longer siege than Israel could carry out; and began to scoff at their slow, ceaseless rounds of marches, and the blasts of their rams' horns, and they made an effort to laught at their idea of blowing down a wall which they dared not attempt to batter or scale. The scoffers boasted that it had turned out just as they had anticipated, and just as they had said;—that their Moses had left them, and had taken his rod of wonders with him; and that their God did not appear at their call; that they were not prepared to break or scale walls; that the sound of their few rams' horns had no power either in heaven, or upon earth; that they seemed fagged, and dejected, and mortified; that not a word proceeded out of their mouth; that several of them shewed unmistakable signs of disappointment, and fatigue, and discontent, and despondency. But they misconstrued the quiet silence of the men of Israel. There was a reason for their silence. Joshua had commanded them saying, "Ye shall not shout, nor make any noise with your voice, neither shall any word proceed out of your mouth, until the day I bid you shout; then shall ye shout." And at the seventh march of the seventh

day, when the priests made a long blast with the rams' horn, Joshua said unto the people, "SHOUT;" and all the people, glad of the signal, shouted with a great shout. It was the shout of obedience, the shout of faith, the shout of joy, and virtually the shout of victory. It reached the throne of heaven, and brought down power from above; and the wall fell down flat, which means more than a shattering of it into breaches, or an overturning of it as a ruin; *"it fell down flat;"* it sank out of sight, so that the people could go into the city, not through gaps, nor over rough ruins, but every man "straight before him." The house of Rahab, though built on the wall, *stood*; though it formed a part of the wall, and though its corner stones were pinned with the stones of the wall, yet it stood, so that it could be distinguished by even a stronger mark than its scarlet line; and before a sword was drawn, or a torch kindled, or any movement made, the two young men, at the command of Joshua, went into the house of Rahab, and led her and all her father's household, in honor, through the camp, to a place of safety, that they might dwell with Israel, according to the terms of the covenant; and that "saving of her house" was the second portion of her reward. But she had a portion still infinitely higher.

3. She was brought into immediate connection and intimate communion with the highest and holiest of God's people,—the descendants of Abraham, and Jacob, and Joseph, and Moses and had to take among them, not a menial, but honorable station. She was not doomed to serve, like the crafty Gibeonites as a hewer of wood, and drawer of water for the congregation and for the altar, but was received into the most honorable relationship with them. She married Salmon, a prince of the tribe of Judah, and became the mother of Boaz, and mother-in-law of Ruth, and grandmother of Obed, and great-grandmother of Jesse, the father of David. She moved in the highest circle of God's people, came into line of his most favored friends, and had a name of high privilege, and a place of great

renown in their fellowship. She had the best opportunities to study the facts of their history, and the principals of their piety, and the ordinances of their worship, and their hopes of heaven. She held fast her profession, and enjoyed the strongest consolations of faith. She obtained immortal renown. Her memory is blessed. Her name stands high in the records of the church, is prominent in the New Testament, as well as in the Old Testament. Her faith and works are held up in the ministry of the gospel in association with the names and deeds of the brightest and best believers. Her name is written in heaven, in the Lamb's Book of Life. She is now a member of the general assembly and church of the first born, and has a home in the heavenly Jerusalem, among an innumerable company of angels, and of the spirits of just men made perfect, before the throne of Jesus, the mediator of the new covenant. She is out of all tribulation. Her robes are made white. Her heart is pure. Her joy is full, and her everlasting happiness is secure.

As closing this brief sketch of the history of Rahab, we would make three reflections of a practical character, and of a general application.

1. God will assuredly accomplish all the plans and purposes of his wisdom and mercy. He had proposed, and had promised to deliver the seed of Abraham from the bondage of Egypt; to lead them round through the wilderness, along a way they had not known; to bring them over to the land of promise, and to give them there a full home in a quiet city of habitation. Circumstances in every variety of combination seemed for a long time to militate strongly against that promise. It was disbelieved and made light of by the nations around them. It was doubted and forgotten by many in Israel, but was not forgotten in heaven. If human reason had been consulted in the matter, it would have replied, every thing works against them, they can never enter that land of fullness and rest. If their own unbelief had been consulted, it

would have replied, we shall never possess the land, and it would have been better for us to die in Egypt. If the opposition of their enemies had been consulted, it would have replied, we are in possession of the land, and will retain it; such wanderers shall have no part of our inheritance. But God was faithful to his engagements. He remembered and kept his covenant, and at length his time came for his chosen people to cross the Jordan, and they entered the land of promise.

2. Destruction is sure to overtake and overwhelm the impenitent The hardened, presumptious, scoffing unbeliever cannot escape. He may flourish for a time, for perhaps a long time; but the evil day will come, and his course of rebellion against God will end in overwhelming destruction Such was the case of the haughty and violent antediluvians of the corrupt and cruel inhabitants of Sodom, and the other cities of the plain; of the proud war-hosts of Pharaoh, and Sehon, and Og, and Amalek, of the giant sons of Anak, of the infidel scoffers of Jericho, and of all the idolatrous kings of Canaan of Ahab, and Jeroboam, and Senacherib, and Sedeciah. Such was the end of Niniveh, and Babylon, and Jerusalem, and Rome, and most of the ancient cities of Asia and Europe. No individual who hardens his heart against God can prosper, no community who strengthen their hands against heaven can escape perdition.

3. No contrite, prostrate, praying, believing, penitent shall perish. His repentance causes joy in heaven. His is safe. Justice will never strike him, but will graciously and say—"He weeps, and believes, and prays, I will sheathe my sword, he must be pardoned and protected, and sanctified and glorified." Rahab had been one of the corrupt, profligate thoughtless unbelievers of Jericho; but she considered ways, and the high and holy ways of God, and repented believed: and justice and mercy met together, and worked together for her salvation. God delights to pardon the penitent to receive the lowly suppliant, and to heal the broken h-

and contrite spirit. Of this we have strong and striking proofs in the history of Manasseh, and Magdalene, and Zacheus, and the Malefactor on the cross, and Peter after his wild denial of the Saviour, and Saul when on his persecuting mission to Damascus, and of the puplican in the temple, and the three thousand on the day of pentecost, and the repertant believers of Corinth, and in countless millions of other cases. Indeed we have every possible assurance in the covenants and promises of God, and in all the workings of his loving kindness and mercy that no believing, praying penitent shall perish, but shall inherit everlasting life.

"AR GERBYDAU AC AR ELORAU-MEIRCH."

"A hwy a ddygant eich holl frodyr o blith yr holl genedloedd, yn offrwm i'r Arglwydd, ar feirch ac ar gerbydau, ac ar elorau meirch, ac ar fulod, ac ar anifeiliaid buain, i'm mynydd sanctaidd Jerusalem, medd yr Arglwydd, megys y dwg meibion Israel offrwm mewn llestr glân i dŷ yr Arglwydd."—Esay 66. 20.

Gall fod y broffwydoliaeth yn cyfeirio yn uniongyrchol at ddychweliad yr Iuddewon adref i'w gwlad o'u caethiwed yn Babilon ac mewn gwledydd eraill ; ond gellir ei chymwyso at gasgliad Iuddewon a chenedloedd o diroedd tlawd pell pechod i eglwys Crist, a dichon at gasgliad holl saint Duw adref o holl diroedd gorthrymderau eu caethiwed yn y byd, i burdeb a gorphwysfa a gwynfyd y nefoedd. Nodwn yn

I. Yr enw sydd ar y dychweledigion yn y testyn. "Brodyr." Y maent oll, hyd yn nod wrth natur, yn "frodyr," am eu bod yn disgyn oll o'r un gwaed ac achau, neu o'r un rhieni cyntaf, ac felly yn perthynu i'r un teulu mawr, ac y maent oll wedi ymlithro i'r un cyflwr syrthiedig, ac felly i'r un euog-

rwydd a halogrwydd, a than yr un felldith a barnedig[illegible]
Y maent oll wedi ymwerthu i'r un caethiwed ysprydol; [illegible]
agorwyd drws gobaith iddynt, ac y maent mewn sefyll[illegible]
brawf am eu bywyd, yn nghanol profedigaethau y byd, [illegible]
hefyd yn nghyraedd iachawdwriaeth trugaredd. Y ma[illegible]
drwy ras yn "frodyr" mewn cysylltiadau a pherthynasau [illegible]
ac anwylach, na ddatodir byth.

1. Y maent wedi cael eu hadgenedlu gan yr un Ysp[illegible]
dwyfol i'r un anian, i'r un egwyddorion a gobeithion a m[illegible]
derau, i'r un archwaeth, a hiraeth, a dymuniad, i gasâu yr [illegible]
llygredigaethau, ac i ymhyfrydu yn yr un ymarferiadau [illegible]
yddol.

2. Y maent wedi cael eu mabwysiadu i'r un teulu, i eist[illegible]
a chyfeillachu o gylch yr un bwrdd, i wisgo yr un gwisgoe[illegible]
i ddysgu ac arfer yr un iaith a moes, i rodio yr un llwybr[illegible]
fod dan addysg yr un Athraw, dan ymgeledd yr un Ysp[illegible]
dan driniaethau a nodded yr un Tad.

3. Y maent wedi ymroddi i'r un gwasanaeth. Y maen[illegible]
dilyn yr un Tywysog mawr, yn milwrio dan yr un faner, yn [illegible]
un arfogaeth, yn un fyddin drefnus, i wynebu ar yr un ge[illegible]
ion, ac i ymdrechu ar yr un maes yn yr un frwydr. Y ma[illegible]
fel disgyblion yn yr un athrofa fawr, wrth draed yr un Athra[illegible]
yn dysgu yr un gwersi pwysfawr a gogoneddus. Y maent [illegible]
bererinion ar yr un yrfa, yn gorfod tynu yn mlaen drwy yr [illegible]
anhawsderau, tua gwlad dda eu hetifeddiaeth.

4. Y maent dan rwymau y cyfammod pwysicaf i gar[illegible]
chynorthwyo eu gilydd. Dylent gyd-ymddwyn â'u gil[illegible]
mewn yspryd tyner maddeugar, gan wylo gyda'r rhai [illegible]
wylo, a llawenhau gyda'r rhai sy'n llawenhau; dylent rybud[illegible]
a chyngori, ac addysgu a chalonogi eu gilydd, a gweddio dr[illegible]
eu gilydd, a llawenhau yn llwyddiant eu gilydd, ac yn y [illegible]
baith am fod bythi gyda'u gilydd yn y nef.

5. Y maent yn gyd-etifeddion. Y mae ganddynt oll [illegible]
etifeddiaeth fawr sydd yn eghadw iddynt, y mae gand[illegible]
hawl gyfreithlawn i'r deyrnas ogoneddus a baratowyd [illegible]

gan eu Tad, ac i'r trigfanau llawnion trefnus sydd yn nhŷ eu Tad, y mae ganddynt obaith da am yr un telynau a choronau a gynau gwynion yn llŷs y nef, ac am yr un mwyniant yn y wlad well. Mewn gair, y maent yn etifeddion i Dduw, ac yn gyd-etifeddion â Christ.

II. Eu gwaredigaeth, neu eu diangfa o wasgfeuon a gwarth tiroedd eu caethiwed, a'u casgliad adref i fynydd sanctaidd yr Arglwydd. Arwydda y darluniad yn

1. Iddynt fod yn wasgaredig iawn, mewn tiroedd pell, dan orthrymder bron bob cenedl o estroniaid. Caeth-gludwyd Israel a Judah yn mhell iawn o wlad hyfryd eu tadau. Cymerwyd rhai o honynt i ymerodraethau llydain y Dwyrain i eistedd ar lan afonydd Babilon, ac yn mhellach na hyny ar lenydd y Tigris, ac afonydd Assyria, ac yn mhellach na hyny i diroedd Parthia, a Media, a Persia, a dichon rai yn mhellach na hyny i diroedd Sinim, neu gyrau China. Cymerwyd eraill o honynt i lawr i'r De i gyrau Arabia, ac i Libya ac Ethiopia yn Affrica; crwydrodd eraill o honynt yn mhell i'r Gorllewin, i Tarsis neu ororau gorllewinol Ffrainc, a Spaen, a Phortugal; cymerwyd eraill tua'r Gogledd i Lydia a pharthau eraill o Asia leiaf ac i gyrau tiroedd Groeg, a dichon i'r ynysoedd pell Prydeinig. Gwasgarwyd yr Iuddewon felly i bron bob cwr o'r byd, i bedwar gwynt y nefoedd. Ac, yn yr un modd, y mae pechaduriaid wedi crwydro, a myned ar wasgar oddiwrth Dduw i bron bob tir o wrthgiliad a phob gwlad o lygredigaeth. Y maent fel defaid wedi cael eu tarfu o'u porfeydd cynefin, a dechreu myned ar gyfeiliorn, wedi crwydro o hyd, bellach bellach, nes ydynt heb yspryd, nac osgo, na thuedd i droi yn ol. Y maent fel afradloniaid wedi gadael llawnder, a a thawelwch, a threfn tŷ eu tad, yn ymgyndynu waeth waeth, i fyned bellach bellach i wledydd annhrefn ac angen, yn lle cofio am eu cartref, lle y mae pawb yn cael eu gwala a'u gweddill. Y maent fel caethion yn ngafael yr anrheithiwr, ac yn cael eu harwain ymaith ganddo i'r man y myno. Y mae dynion wrth natur yn caru ymbellhau oddiwrth eu Duw, ac

yn hoffi crwydro drwy holl anial-diroedd diffrwyth pechod. Y maent wedi eu profi yn euog o anffyddlondeb ac anniolchgarwch a bradwriaeth yn erbyn eu huniawn Lywydd, ac y maent yn ffoaduriaid am fyned i geisio ymguddio o'i wydd.

2. Fod yr Arglwydd o'i anfeidrol ddoethineb a'i ras yn defnyddio moddion er dwyn y gwasgaredigion adref. Darparyddiodd foddion er dychweliad yr Iuddewon gynt. Yr oedd gogan a gwawd eu gorthrymwyr, dan ei fendith ef, yn parotoi eu calonau i droi at eu Duw, ac i ddychwelyd i'w gwlad. Yr oedd gwawdiaith gâs y gelyn yn gofyn iddynt am gân, pan yr oeddynt yn wylo ar lan afonydd tir eu caethiwed, yn codi hiraeth yn eu henaid am gerddi cynes Seion. Yr oedd cariad rwydd eraill o'r cenedloedd yn anogaethol iddynt ddychwelyd. Bu rhai estroniaid yn dirion iawn wrthynt. Darfu i Cyrus, a Darius, ac Artaxerxes, ac Ahasferus, a breninoedd eraill, feddwl aru yn uchel am eu Duw ac am ei dŷ, am ei lywodraeth a am ei addoliad, a rhoddi llawer o galondid ac o gymorth iddynt ddychwelyd; ac wrth weled y tywysogion mor ffafriol iddynt, byddai eu cymydogion yn siriol iawn wrthynt, ac yn rhoddi iddynt luniaeth i'w cynal ar eu taith, ac anifeiliaid gario eu rhai gweiniaid, ac anrhegion lawer o arian, ac aur, a gwisgoedd a llestri, a cherbydau, fel na ddychwelent adref yn waglaw. Byddai rhai o'u hen deidiau a'u neiniau oedranus iawn, yn siarad gyda'r teimladau cynesaf, am yr hyn oeddynt wedi weled ac wedi brofi yn uchel-wyliau Jerusalem, pan oeddynt yn blant o bump i bymtheg oed. A byddai ambell i fachgen bychan neu eneth fechan mewn teulu, ag oedd wedi darllen neu glywed am rai o hen freninoedd enwog Judah, yn holi yn ddiddiwedd yn eu cylch, ac yn gofyn tua pha gyfeiriad yr oedd Jerusalem, a pha faint o ffordd oedd yno, a pha olwg oedd ar erddi a gwinllanoedd, ac anneddau a llwybrau, a phyrth a chaerau yr hen fangre enwog, ac yr oedd yn anhawdd i glywed wyr bychan bywiog yn holi ei daid, neu wyres fechan feddylgar yn holi ei nain, am y deml a'i dodrefn, am y cysegr sancteiddiolaf, ac arch y dystiolaeth, a'r wahanlen, a bwrdd y

bara gosod, ar môr tawdd, heb i hyny enyn hiraeth yn yr hen bobl am ddychwelyd. Byddai hefyd ambell i broffwyd neu offeiriad, neu flaenor, neu henuriad o galon dyner a ffyddiog, yn dyfal astudio cyfraith yr Arglwydd, ac yn ei darllen i eraill, ac yn pregethu yn wresog am lwyddiant eu tadau yn yr hen oesoedd wrth addoli yn Jerusalem, a byddai y cyfryw am fagu awydd i ddychwelyd yn eu holl gyfeillion, a byddent yn cydymgyngori llawer gyda golwg ar y drefn oreu i ddychwelyd. Y mae coffadwriaeth Zorobabel, a Josua, ac Ezra, a Nehemiah, a Haggai, a Secaria ac eraill yn beraidd hyd heddyw, oblegyd eu gwasanaeth egniol a ffyddlawn yn yr achos. Diamheu hefyd i Daniel a'i dri chyfaill, a Mordecai ac Esther, yn adegau eu derchafiad, fod o gymorth nid bychan i'w cydgenedl.

Y mae gan yr Arglwydd eto lawer o foddion i'w defnyddio er dychwelyd pechaduriaid o'u holl grwydriadau ato ei hun. Y mae ambell Ezra eto yn astudio ac yn esbonio cyfraith ei Dduw, ac yn offeiriadu yn selog ac yn ffyddlawn, ac yn cael ei arddel i fod yn offerynol i ddychwelyd llawer o bechaduriaid. Y mae ambell i swyddwr o gyfoeth a dylanwad yn eglwys Crist, ac yn y gwahanol gymdeithasau crefyddol, a llaweroedd o athrawon yr Ysgolion Sabbothol, yn llawn o yspryd ac o ymroad Nehemiah a Zorobabel, ac y maent yn ddefnyddiol iawn i enill eneidiau at y Gwaredwr. Y mai rhai hen dadau a mamau, dan goron y pen gwyn, ar fin y bedd ac ar drothwy y nefoedd, yn hoffi siarad wrth eu plant, ac wrth blant eu plant, am hyfrydwch gwasanaeth yr Arglwydd, a melysder gwleddoedd ei dŷ, ac am ogoniant a gwynfyd y wlad well, ac y maent drwy hyny yn foddion i gychwyn llaweroedd tua'r bywyd, ac y mae ambell blentyn mewn teulu, wrth holi am ordinhadau Seion, a gofyn y ffordd tu ag yno, yn cynyrfu ei rieni a'i frodyr, a'i chwiorydd i droi eu hwynebau tua Seion. Y mae ambell chwaer wedi bod yn foddion i enill ei brawd, ac y mae llawer o famau, yn eu teuluoedd ac yn eu holl gyfeillachau, drwy eu gweddiau taerion, a'u geiriau cynes caredig, wedi

bod yn offerynol i ddenu myrddiynau at Iesu. Y mae cyf-gan bawb i fod o ryw wasanaeth gyda'r gwaith mawr o achub eneidiau, a'r fraint oruchaf all dyn byth gael fyddai bod yn offerynol i enill eneidiau i afael cadwedigaeth. Ac y mae yr Arglwydd yn fynych yn goruwchlywodraethu trallodion a siomedigaethau y byd er dychwelyd eneidiau ato ei hun; y mae gwg a gwawd y byd, a gorthrymderau y gelyn yn gwasgu llaweroedd i chwilio am gysgod ac am gysur ar dir iachawdwriaeth yr efengyl.

3. Arwydda ein testyn mai nid yr un dull y mae y gwaredigion yn teithio tu ag adref. Nid yn yr un dull yr oedd plant y gaethglud gynt yn dychwelyd. Yr oedd y rhai mwyaf o gyfoeth o honynt yn teithio yn eu cerbydau esmwyth, a'r llen sidan o'u cylch, i'w cadw rhag y gwres a'r oerder. Yr oedd y gweiniaid a'r cleifion yn dyfod ar elorau-meirch. Yr oedd eu swyddwyr cryfion a bywiog yn dyfod ar anifeiliaid buain, y dromedariaid ar camelod buanaf fedrid gael yn mhorfeydd brasaf y Dwyrain; yr oedd eraill yn dyfod ar feirch, a mwy na hyny yn dyfod ar fulod ac asynod, a llaweroedd ar eu traed. Bu rhai felly yn llawer hŵy nag eraill ar eu taith, a bu yn llawer mwy trafferthus arnynt.

Nid yn yr un dull y mae pererinion Seion eto yn tynu yn mlaen tua'r Jerusalem nefol. Y mae ambell un yn cael lletya ar ei ffordd mewn palas teg, ac eistedd wrth fwrdd llawn, a gwisgo dillad esmwyth, a marchogaeth yn gyflym a difyr yn eu cerbydau. Y mae eraill yn llesg ac egwan yn gorfod teithio yn llawer mwy araf ar yr elorau-meirch, a llawer un heb gael dim ond ei fara a'i ddwfr, yn tynu yn mlaen ar ei draed, o gam i gam, gan letya ar y ffordd yn ei fwthyn clai. Y mae rhai yn cyflymu i ben eu taith ar anifeiliaid buain, yn ngwres eu cariad cyntaf, ac eraill ar asynod, yn llawer mwy araf. Y mae gwahaniaeth mawr, o ran ymddangosiad allanol, rhwng y naill bererin a'r llall yn teithio yn mlaen drwy'r anial, tua gwlad eu hetifeddiaeth, rhai yn eu galar-wisgoedd, dan wylo ac ocheneidio, eraill yn eu gynau gwynion, a chaniadau a llaw-

mynydd ar eu pen; rhai yn curo eu dwyfron oblegyd pla eu mynwes, ac eraill yn curo dwylaw oblegyd rhinweddau y gwaed.

4. Nid yr un amser yr oedd y gwaredigion yn cychwyn o'u caethiwed ac yn cyrhaedd i ben eu taith. Pan y byddai un fintai wedi cyrhaedd i Jerusalem, byddai mintai arall ar y ffordd yn tynu ar ei hol, a byddai y drydedd fintai yn paratoi at gychwyn; ac felly y buont am lawer o flynyddoedd yn dyfod, fintai ar ol mintai. Daeth Zorobabel a Josua a'u cymdeithion dros driugain mlynedd o flaen Ezra a Nehemiah a'u cymdeithion; a diameu i lawer o finteioedd eraill ddychwelyd, rai cyn, a rhai ar ol amser Ezra. Ac nid ar unwaith y mae pawb o fforddolion Seion yn awr yn cychwyn o wlad eu caethiwed. Nis gwyddom am unrhyw genedlaeth gyfan a gafodd ei dychwelyd ar unwaith. Nis gwyddom am unrhyw gymydogaeth, nac am unrhyw gynulleidfa gyfan a gafodd eu troi a'u dychwelyd ar unwaith, ac anfynych iawn y mae teulu cyfan yn cael eu dychwelyd ar unwaith. Dichon y bydd y gwr yn dyfod o flaen y wraig, neu y wraig o flaen y gwr, y rhieni o flaen y plant, neu y plant o flaen y rhieni. Yr ydys cyn hyn wedi gweled yr ieuangaf mewn teulu yn cychwyn, a'r rhai hynaf yn ei ddilyn. Yr ydys yn achlysurol wedi gweled teulu yn cydgychwyn, ac yn cyd-ymdaith, ac y mae yr olwg yn ddymunol iawn; ond y ffordd fwyaf cyffredin ydyw i'r rhieni ddyfod yn gyntaf, ac i'r plant o un i un ofyn y ffordd i ddyfod ar eu hol.

Y mae yn hyfryd gweled un brawd, neu un chwaer yn cychwyn yn benderfynol tua'r bywyd; ond y mae'n fwy hyfryd gweled teulu o frodyr a chwiorydd yn cyd-gychwyn, ac yn fwy hyfryd fyth i weled mintai o gymydogion, o bob oed, ar ol cydymgyngori a chydymgymell, yn troi eu hwynebau tua'r nefoedd, Ac nid ar unwaith y mae'r saint yn cyrhaedd i ben eu taith. Aeth myrddiynau adref i ogoniant cyn ymddangosiad Iesu yn y cnawd, a myrddiynau yn yr oesoedd ar ol hyny; y mae myrddiynau yn awr ar eu taith, a myrddiynau eraill ydynt wedi clywed gwahoddiad y Brenin, ag ydynt yn arofyn cychwyn, ond ydynt yn cymeryd gormod o amser i gloffi rhwng

dau feddwl, ac i ymdroi cyn cychwyn. Ac y mae myrddiyn[illegible] dirifedi eto heb eu geni ag a fyddant cyn hir yn dedwy[illegible] deithio gyrfa ffydd tua'r bywyd tragywyddol.

5. Yr oeddynt yn dychwelyd ar hyd y brif ffordd fren[illegible] Gan fod plant y gaethglud gynt yn dychwelyd drwy genad[illegible] than amddiffyniad breninoedd cryfion Babilon a Phersia, y[illegible] oeddynt yn teithio ar hyd y brif ffordd, ac nid yn gorfod t[illegible] ddilyn unrhyw groes-lwybrau anial. Dywed Esay mewn a[illegible] nod arall—"Yna y bydd prif ffordd, a ffordd, a ffordd sanct[illegible] aidd y gelwir hi; yr halogedig nid â ar hyd-ddi; canys hi a fydd i'r rhai hyny (sef i waredigion yr Arglwydd) a rodi[illegible] ffordd, pe byddent ynfydion, ni chyfeiliornant. Ni bydd y[illegible] lew, a bwystfil gormesol ni ddring iddi, ac nis ceir yno; eithr y rhai gwaredol a rodiant yno." Diameu fod y proffwyd yn cy[illegible] feirio yn mlaenaf at ofal yr Arglwydd yn tywys plant y gaeth[illegible] glud adref yn ddiangol ar hyd ffordd gyhoeddus gyfreithlaw[illegible] a diogel; ond yr oedd yn proffwydo hefyd am y brif ffordd freninol, a wnaed drwy gyfryngdod Iesu, i gaethion pechod gael dychwelyd i Seion o holl diroedd eu caethiwed. Y ma[illegible] hono yn ffordd newydd a bywiol a agorwyd ac a gysegrwyd gan Iesu. Y mae yn brif ffordd freninol, wedi ei hagor drwy awdurdod y Brenin, ac yn ol cynllun y Brenin, ac ar draul y Brenin, a'r unig ffordd gyfreithlawn ydyw am ddychweliad pechadur. Y mae yn ffordd gyfleus, ac y mae perffaith ryddid i bob pechadur droi iddi am ei waredigaeth. Y mae'n ffordd ddiogel, nid oes arni lew, a bwystfil gormesol ni ddring iddi, ac nis ceir yno; a bydd y credadyn yn berffaith ddiogel tra y cadwo a'r brif ffordd y Brenin. Y mae yn ffordd eglur hawdd ei chael, a hawdd ei chadw, ni raid i'r lleiaf ei wybodaeth a'i brofiad ofni ei cholli, a myned ar gyfeiliorn. Y mae'n ffordd sanctaidd; yr halogedig nid â ar hyd-ddi, ac y mae myrdd o bethau yn ei gwneud yn ffordd ddymunol a hyfryd. Y mae heulwen y nefoedd yn tywynu arni, y mae cerbydau Duw, sef miloedd o angylion yn tramwyo ar hyd-ddi, y mae y ffordddol-ion yn rhai o anian gariadlawn, a than gyfammod i gydym-

deimlo, a chynorthwyo eu gilydd ; y mae y ffordd yn dyfod yn fwy-fwy hyfryd wrth gynefino ei theithio, a gall golygon ffydd weled yn ei phen draw byrth y ddinas nefol.

III. Gogoniant a gorfoledd y pererinion pan wedi cyrhaedd pen eu taith.

1. Byddant yn dorf ddirif, pan y bydd y minteioedd o bob oes ac o bob gwlad wedi cyd-gyfarfod. Byddant yn gymanfa a chynulleidfa na ddichon neb eu rhifo, ac oll yn iach ac anfarwol, oll yn bur a llawen, oll yn anrhydeddus dan eu coronau fel gorchfygwyr, oll yn ddiogel ac yn ddiolchgar, ac yn berffaith ddedwydd.

2. Cyd-gyfarfyddant oll felly, "yn mynydd sanctaidd yr Arglwydd," yn lle preswylfa gogoniant Jehofah, yn lle gorsedd a llŷs eu Brenin, yn lle ffynonau diball eu holl ddyddanwch, yn lle y cyd-addoli perffaith yn nheml y nefoedd, yn y trigfanau tawel ydynt wedi cael eu parotoi iddynt lle y bydd y gymdeithas hyfrydaf a chyflawnder didrai o bob rhyw gysuron, yn y baradwys nefol lle y ceir cyd-rodio y llwybrau blodeuog ar lan afon y bywyd, ac eistedd dan gysgod canghenau ffrwythlawn a dail iachusol peraroglaidd pren y bywyd, yn y ddinas nefol, ag nad oedd gogoniant penaf y Jerusalem ddaearol ond cysgod gwan o honi.

3. Cyd-gyfarfyddant felly yn y mynydd sanctaidd, i fod byth yn eiddo i'r Arglwydd. Iaith y testyn ydyw y byddant "yn offrwm i'r Arglwydd," ac yn offrwm iddo mewn "llestr glân," yn offrwm cymeradwy ganddo, yn offrwm ag y bydd ef ei hun yn ymhyfrydu ynddo. Y meddwl yw, y byddant yn gysegredig i'r Arglwydd, yn ymroddedig i'w wasanaeth, y mynegant ei foliant, ac yr ymddedwyddant yn ngwedd ei wyneb. Cânt y gwaith mwyaf hyfryd, a'r mwynhad mwyaf pur. Cânt le anrhydeddus yn ei dŷ, a bod yn freninoedd ac offeiriaid iddo byth. Cânt Sabboth diddarfod i fwynhau yr addewidion, ac i gyd-fyfyrio, a chyd-ymddiddan, a chyd-ganu am ryfeddodau trefn yr iachawdwriaeth.

Cofiwn—Na ddylem byth, ar unrhyw gyfrif, fychanu na

goganu neb o blant Duw pan ar eu gyrfa drwy'r anial, yn ymdeithio yn mlaen tu ag adref; gall rhai o honynt fod yn lesg a lluddedig ac ofnus, a than eu beichiau a'u harcholliou, yn ymlusgo ar eu traed, neu yn cael eu cludo ar "elorau-meirch;" ond deuant adref yn ddiangol yn y diwedd, wedi eu hiachau a'u puro. Y mae y ffordd yn rhydd, a'u gelynion wedi eu gorchfygu, a'r llew yn ei gadwyn. Y mae y gosgordd angylaidd, a'r cerbydau breninol wedi myned allan i'w cyrchu. Y mae Jehofah yn noddwr iddynt, a'r Yspryd yn arweinydd a dyddanydd iddynt, a Iesu yn dywysog eu hiachawdwriaeth. Cyrhaeddant adref yn fuddugol a diogel. Bwriwn ein coelbren gyda hwy pan y maent yn awr ar eu pererindod drwy'r anial, ac yna cawn fod gyda hwy yn ninas y nefoedd.

"O JERUSALEM, JERUSALEM."

"Jerusalem, Jerusalem, yr hon wyt yn lladd y proffwydi, ac yn llabyddio y rhai a anfonir atat; pa sawl gwaith y mynaswn gasglu dy blant yn nghyd, y modd y casgl yr iâr ei chywion dan ei hadenydd, ac nis mynech! Wele, eich tŷ a adewir i chwi yn anghyfanedd. Ac yn wir yr wyf yn dywedyd wrthych, Ni welwch fi, hyd oni ddel yr amser pan ddywettoch, Bendigedig yw yr hwn sydd yn dyfod yn enw yr Arglwydd."—Luc 13. 34, 35.

Meddylir i'r Gwaredwr lefaru y geiriau hyn pan oedd yn dychwelyd i olwg Jerusalem o daith ddiweddaf gweinidogaeth ei gariad. Gallwn gymeryd tair golwg ar ei eiriau. Y maent yn esbonio cymeriad Iesu—a chyflwr yr Iuddewon—ac y maent hefyd yn llawn o addysg i ninau.

I. Gallwn eu hystyried fel amlygiad o hawddgarwch cymeriad Iesu. Y maent yn

1. Yn brawf o'i holl-wybodaeth. Yr oedd yn gwybod yn

berffaith fauwl am ragorfreintiau yr Iuddewon, ac fel yr oeddynt yn cyd-ymgaledu mewn anffyddiaeth a choelgrefydd, a rhagrith a chreulondeb, yn nghanol eu holl freintiau. Yr oedd yn gwybod yn dda fod tymor gweinidogaeth ei oleuni a'i dosturi bron ar ben, a bod amser ei ddyoddefaint a'i angau yn ymyl. Gwyddai y gwasgerid ei ddisgyblion, ac y merthyrid llawer o honynt ; ac y byddai i Jerusalem, drwy hyny, orphen llenwi mesur ei hanwiredd ; ac y byddai i farnau anwrthwynebol y nefoedd, oddiweddyd ei phreswylwyr, a'u dyfetha o'r ffordd.

2. Fel amlygiad o dynerwch teimladau ei galon. Yr oedd ei galon sanctaidd dosturiol yn curo yn gyflym ac yn gynes pan yr oedd yn dywedyd y geiriau effeithiol hyn, ac y mae'n fwy na thebyg ei fod yn tori allan i wylo wrth eu dywedyd, ac nid hawdd fuasai peidio wylo, wrth ei glywed yn llefain—" O Jerusalem, Jerusalem, yr hon wyt yn lladd y proffwydi." Yr oedd ei galon nefol yn fwy na llawn o dosturiaethau, a byddai gruddfanau ei Yspryd yn gwasgu y dagrau yn fynych o'i lygaid tyner. Yr oedd ei wedd a'i eiriau yn arwyddo yn amlwg ei fod yn llawn o deimlad, o gymysg deimladau. Gellid ystyried ei eiriau fel iaith syndod a siomedigaeth, fel iaith tosturi a gofid, fel iaith cariad ac ewyllys da, fel iaith eiddigedd sanctaidd dros anrhydedd llywodraeth ei Dad, ac fel iaith un yn anobeithio am edifeirwch a diwygiad pobl Jerusalem.

3. Fel amlygiad o ffyddlondeb ei weinidogaeth. Cawn yma engraifft o iaith ei weinidogaeth. Yr oedd yn syml, yn dlws, yn gref, yn eglur, ac yn nodedig o effeithiol. Y mae yspryd tyner ffyddlawn ei weinidogaeth yn cael ei ddarlunio yma fel gofal craff, cyflym, pryderus yr iâr i gasglu ei chywion dan ei hadenydd, cyn i'r dymestl eu dal. Ac yr oedd diwydrwydd a sel ei weinidogaeth yn cael eu harwyddo, drwy ei fod wedi eu rhybuddio lawer gwaith—" Pa sawl gwaith y mynaswn gasglu dy blant yn nghyd y modd y casgl yr iâr ei chywion dan ei hadenydd."

4. Fel apeliad cyhoeddus difrifol ei gydwybod at gydwy-

bodau yr Iuddewon, ac at holl ddeiliaid ei lywodraeth fawr, ac at orsedd Barnydd yr holl ddaear, ei fod yn rhydd oddiwrth waed holl ddeiliaid ei weinidogaeth.

II. Gallwn ystyried geiriau Iesu yma fel amlygiad o gyflwr ofnadwy yr Iuddewon.

1. Yr oeddynt wedi cael y breintiau uchaf ac ardderchocaf. Yr oeddid o bryd i bryd wedi anfon atynt y proffwydi enwocaf a ffyddlonaf, y rhai tyneraf eu calonau, ac effeithiolaf eu doniau. Yr oeddynt wedi cael yr oraclau dwyfol yn y dulliau mwyaf eglur a gogoneddus. Yr oeddynt wedi cael arch y drugareddfa, a gwasanaeth y cysegr yn ei holl ranau, ac yr oeddynt wedi cael llawer iawn o'r amlygiadau graslonaf o weinau a gofal Rhagluniaeth; ac i goroni y cyfan, yr oeddynt wedi cael gweinidogaeth bersonol yr Athraw mawr ei hun.

2. Yr oeddynt yn or-lwythog o bechodau yn nghanol eu holl freintiau. Yr oeddynt yn anystyriol ac anniolchgar, yn anwybodus ac yn anffyddiog, yn rhyfygus ac yn eilun-addolgar, yn rhagrithiol ac yn llawn o'r phariseaeth gulaf a chreulonaf.

3. Yr oeddynt felly yn addfedu yn gyflym i ddiwedd ofnadwy. Arwyddir eu bod yn ymyl colli eu hen ddinas enwog, a'u gwlad hyfryd a ffrwythlawn, a'u teml ardderchog, a'u holl ragorfreintiau crefyddol, a'u rhyddid gwladol a chrefyddol, a nawdd a gwedd wyneb eu Duw.

4. Awgrymir y byddai adferiad i'r genedl ar ol y dinystr mawr, a'r hirfaith gyfyngder. Cânt eu hadferu ar eu hedifeirwch am eu creulondeb yn lladd Tywysog y bywyd; cânt eu hadferu, nid i'w gwlad, a'u dinas, a'u teml, byddai hyny yn groes i anian ac amcan yr efengyl, ac ni thueddai hyny i'w Cristioneiddio hwy, nac i leshau y cenedloedd, nac i ogoneddu y Gwaredwr; ond wrth eu hadferiad y golygir y deuant i weled, ac i deimlo, ac i gydnabod eu hamryfusedd, ac i alaru oblegyd eu rhyfyg a'u ffolineb; y deuant i adnabod, ac i garu, ac i arddel y Gwr a groeshoeliwyd, ac i'w gyffesu o gywirdeb calon yn Eneiniog y Nef, yn Fendigedig yr Arglwydd, y deuant felly i bwyso ar ei aberth anfeidrol am eu bywyd, ac yr

ymroddant i fod yn ddefnyddiol yn ei eglwys, ac y denant felly i ddedwydd fwynhau o gyfoeth a dyddanwch Cristionogaeth.

III. Mae'r geiriau yn llawnion o addysg i ni.

1. Dylem ddifrifol ystyried amledd a gwerth ein rhagorfreintiau crefyddol tra y maent yn ein gafael. Y mae ein breintiau yn llawer amlach a gwerthfawrocach na breintiau yr Iuddewon y pryd hyny. Yr ydym ni yn cael byw ar ol i Iesu orphen ei weinidogaeth, ar ol iddo gyhoeddi ei eiriau grasol, a chyflawni ei wyrthiau nerthol; ar ol iddo sefydlu y swper, a myned i'r lladdfa yn ein lle, a gwneuthur iawn dros bechod, a chymeryd meddiant o agoriadau y bedd, a gorchfygu gallnoedd y tywyllwch, ac esgyn at ei Dad i'w ogoniant. Ac y mae sylwedd ei weinidogaeth nefol genym. Cadwyd i ni ei brif ddammegion a'i esboniadau arnynt. Y mae sylwedd ei bregeth fawr ar y mynydd genym, a llawer o'i bregethau eraill. Y mae adroddiadau yr efengylwyr, ac epistolau yr apostolion genym; ac y mae genym hanesion helaeth am gychwyniad Cristionogaeth, a helyntion yr Eglwys drwy yr oesau ar ol hyny, ac y mae y cyfan oll yn taflu goleuni i ni ar y pethau a berthynant i'n heddwch, fel y mae yn llawer hawddach i ni eu "gwybod" yn awr nag oedd i'r Iuddewon gynt pan yr oedd Iesu yn eu mysg ar "agwedd gwas," yn ddiystyraf o'r gwŷr, yn wr gofidus a chynefin â dolur, ac heb le i roddi ei ben i lawr. Y mae holl drefn ogoneddus yr iachawdwriaeth yn anrhaethol fwy amlwg yn awr i ni nag oedd iddynt hwy y pryd hyny, ac y mae genym bob cyfle i astudio ei hegwyddorion, ac i ddilyn ei hordinhadau; a bydd ein heuogrwydd ni yn fwy, a'n barnedigaeth yn drymach, os gadawn ni i'r pethau pwysfawr a berthynant i'n heddwch fod yn guddiedig oddiwrth ein llygaid.

2. Y mae ein tymor ni i adnabod a defnyddio y pethau a berthynant i'n heddwch yn myned heibio yn gyflym iawn. Yr oedd tymor yr Iuddewon y pryd hyny bron ar ddarfod, a gall fod ein tymor ninau yn awr bron ar derfynu. Yr oedd y "dydd hwn" ganddynt hwy, ond gadawsant i'r nos dymestlog

eu dal heb iddynt ei ddefnyddio. Y mae ein "dydd hw genym ninau, ond bydd yn fuan fuan wedi myned heibio.

3. Dylem ni deimlo mwy o bryder, a gwneud mwy o ym drech gyda golwg ar iachawdwriaeth hiliogaeth y bobl ag y bu Iesu gynt yn pregethu iddynt, ac yn gweddio ac yn w drostynt. Y mae gobaith am eu hadferiad. Y mae yr ar ewidion o'u tu, ac y mae seiliau i hyderu fod eu rhagfarnau y erbyn Cristionogion a Christionogaeth yn lleihau. Annhe iawn yr ymddygodd Cristionogion, bron yr holl wledydd, ag atynt hwy yn yr oesau a aethant heibio, y mae yn llawn bryd i ddangos mwy o garedigrwydd iddynt, ac i wneuthu mwy o aberthau ac o ymdrechiadau er eu henill i gofleid Cristionogaeth.

4. Y mae Iesu o hyd yr un. Y mae ynddo yr un deiml o dosturi, a'r un awyddfryd am achub pechaduriaid ag oe ynddo pan yr oedd yn wylo dros Jerusalem. Y mae amb i bechadur euog crynedig yn barod i ofyn, A ydyw Iesu y awr yn ei sefyllfa uchel yn llŷs y nef, mor llawn o dosturi a gydymdeimlad ag ydoedd pan oedd yn wylo, ac yn gwedd ac yn cyflawni gweinidogaeth ei gariad yma ar y ddaear? A ydyw mor awyddus i achub, ac mor barod i dderbyn pecha uriaid ag ydoedd pan yn nhŷ Zacheus, ac yn cysuro Magdale a'r lleidr ar y groes, a phan oedd yn gweddio dros ei elynion? Ydyw, y mae tosturiaethau ei galon o hyd yr un, y mae yn ymofyn am le i drugarhau, ac y mae wrth ei fodd pan yn y geleddu yr edifeiriol.

CYNWYSIAD.

DARLITHIAU.

PREGETHAU.

